

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
ABU RAYHON BERUNIY NOMIDAGI URGANCH DAVLAT
UNIVERSITETI**

**“MINTAQANI BARQAROR VA KOMPLEKS RIVOJLANTIRISH
ZAMONAVIY MUAMMOLARI”**

*mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konfrensiya
materiallari to‘plami*

11-12 sentabr

*Сборник материалов международной научно-практической конференции
на тему*

**«СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ УСТОЙЧИВОГО И
КОМПЛЕКСНОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА»**

11–12 сентября

Proceedings of the International scientific and practical Conference on
**“MODERN ISSUES OF SUSTAINABLE AND COMPREHENSIVE
REGIONAL DEVELOPMENT”**

11–12 September

Urganch-2025

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ABU RAYHON BERUNIY NOMIDAGI URGANCH DAVLAT
UNIVERSITETI**

**MINTAQANI BARQAROR VA KOMPLEKS
RIVOJLANTIRISH ZAMONAVIY
MUAMMOLARI**

mavzusidagi xalqaro ilmiy – amaliy konferensiya

MATERIALLARI

(2025 yil 11-12 sentyabr)

URGANCH-2025

Professor Baxtiyor Ruzmetov 75 yoshda.

Профессору Бахтиёру Рузметову 75 лет

Professor Baxtiyor Ruzmetov is 75 years old

UO‘K: 332.1(06)

KBK: 65.04ya43

M 52

Mintaqani barqaror va kompleks rivojlantirish zamonaviy muammolari mavzusidagi xalqaro ilmiy – amaliy konferensiya materiallari [Matn] / mualliflar jamoasi. - Urganch: Khwarezm publication, 2025.- 517 b.

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, Ozarbayjon Western Caspian University, Barqaror rivojlanish markazi, TDIU huzuridagi ilmiy tadqiqot markazi, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Ranch texnologiya universiteti hamkorligida o‘tkazildi. Mintaqaviy iqtisodiyotning zamonaviy muammolari, mintaqani kompleks rivojlantirish metodologik asoslari va ustuvor yo‘nalishlari, mintaqada barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish tamoyillari, mintaq iqtisodiy tizimini modellash tirish, mintaq raqobatbardoshligini oshirish ustuvor yo‘nalishlari istiqbollari o‘ld ma‘ruzalar muhokama qilinib, tavsiyalar ishlab chiqildi.

Konferensiya materiallari to‘plami iqtisodiyot sohasida faoliyat ko‘rsatayotgan, ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan yosh olimlar, katta ilmiy xodim izlanuchilar, tayanch doktorantlar, mutaxassislar, mustaqil izlanuchi va magistrslar uchun mo‘ljallangan.

Конференция организована совместно с Ургенчским государственным университетом имени Абу Райхона Беруний, Азербайджанским Western Caspian University, Центром устойчивого развития, Научно-исследовательским центром при ТДИУ, Термезским университетом экономики и сервиса и Университетом технологий Ranch. Были обсуждены доклады, посвящённые современным проблемам региональной экономики, методологическим основам и приоритетным направлениям комплексного развития региона, принципам достижения целей устойчивого развития в регионе, моделированию региональной экономической системы, перспективам повышения конкурентоспособности региона, и разработаны рекомендации.

Сборник материалов конференции предназначен для молодых учёных, ведущих научные исследования, старших научных сотрудников-исследователей, соискателей, докторантов, специалистов, независимых исследователей и магистрантов, работающих в сфере экономики.

The conference was organized jointly by Urgench State University named after Abu Rayhon Beruni, Azerbaijan Western Caspian University, the Center for Sustainable Development, the Scientific Research Center under TDIU, the Termez Institute of Economics and Service, and Ranch Technological University. Reports were discussed on modern problems of regional economics, methodological foundations and priority directions of comprehensive regional development, principles of achieving regional sustainable development goals, modeling of the regional economic system, and prospects for increasing regional competitiveness, and recommendations were developed.

The conference proceedings are intended for young researchers conducting scientific studies, senior research fellows, doctoral applicants, doctoral students, specialists, independent researchers, and master’s students working in the field of economics.

Mas’ul Muharrir:	Baxtiyor Ruzmetov
Tahrir hayati:	Xodjaniyozov S. U., Aimbetov N.Q., Mirzoyev N., Qadirov A.M., Usmonov M.Sh., Pardayev M.Q., Navro‘z-zoda B.N., Muxiddinov X.S., Abdullayev I.S., Atajanov J., Xudoyberganov D.T.
Texnik redaktor	Ruzmetov Sh. B., Baxtiyarov Sh.Sh.
Dizaynerlar	Mahmatrayimov Sh. Q., Babaxanov O. Y.
Taqrizchilar:	Qodirov A.M., iqtisod fanlari doktori, professor Xudoyberganov D.T., iqtisod fanlari doktori, professor

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti ilmiy kengashi tomonidan (№2 bayonnoma 2025-yil 29-sentabr) chop etishga tavsiya etilgan. Maqolalar mualliflar tahririda bosilmoqda. Ularda keltirilgan raqamlar, faktlar, xulosa va tavsiyalarga mualliflar mas’ul.

ISBN: 978-9910-599-45-3 ©“Khwarezm publication” MChJ nashriyoti, 2025 y.

© Mintaqani barqaror va kompleks rivojlantirish zamonaviy muammolari mavzusidagi xalqaro ilmiy – amaliy konferensiya materiallari

TABRIK SO‘ZLAR

*И.Б. Табакман
доктор техн. наук, профессор*

Чтобы мудро жизнь прожить, знать надобно немало Омар Хаям

От всей души моя супруга Белла Михайловна, вся семья и я поздравляем вас с 75- летним юбилеем!

Дорогой наш бывший аспирант, профессор Бахтияр Рузметов!

Когда вы только начинали свой путь в аспирантуре, я был горд и уверен, что вы обладаете всеми необходимыми качествами, чтобы достичь больших высот. И, действительно, время показало, что вы не только талантливый исследователь, но и человек с невероятной целеустремленностью и трудолюбием.

За годы в аспирантуре и затем работы в Институте кибернетики Академии наук Узбекистана Бахтияр Рузметов был активно вовлечен в разработку методов оптимального планирования горного производства. Это была основа кандидатской диссертации.

Далее научная и научно-педагогическая деятельность Бахтияра Рузметова связана с проблемами региональной экономики. Здесь ему помогают большой интерес к разработке концепций эффективного социально-экономического развития Хорезмской области, энтузиазм и незаурядные организационные способности. Защищена докторская диссертация, опубликован ряд монографий и научных статей.

Ваши научные достижения и упорство в достижении целей всегда вдохновляли меня и других коллег. Вы продолжали развиваться, достигая новых вершин в своей профессиональной деятельности.

Моя семья очень часто вспоминает как мы вместе у нас дома в Ташкенте работали и вели интересные беседы. Бахтияр Рузметов, вы хороший друг нашей семьи, мы вас любим.

Желаем вам крепкого здоровья, неиссякаемой энергии и новых свершений! Пусть каждый день приносит радость и новые возможности. Пусть ваши идеи воплощаются в жизнь, а успех сопутствует во всех начинаниях.

С уважением и наилучшими пожеланиями,
Региональный менеджер Wenco International Mining Systems
И.Б. Табакман, доктор техн. наук, профессор

Натиг Мирзоев

Западно-Каспийском университете, Баку

ПОЗДРАВЛЕНИЯ!

Ассалам-алейкум, уважаемый ректор, участники мероприятия, друзья и мои дорогие ургенчане!

Я благодарен вам за приглашение в этот замечательный день. Хотя наши пути далеки, а в душе мы очень близки. Обнимаю каждого из вас из Азербайджана.

Бахтияр Рузметов — великий учёный и бескорыстный друг, которого я особенно уважаю. Кроме того, его знают и уважают в Азербайджане, особенно в Западно-Каспийском университете.

Он является членом Центра экономических исследований нашего университета. 4 ноября 2024 года он выступил с докладом в Отчете этого Центра.

Благодаря его усилиям в 2024 году был подписан Меморандум о взаимном сотрудничестве между нашими университетами.

В качестве подарка к его 75-летию он назначен заместителем главного редактора журнала Research Journal of Business in Emerging Economics, который был учреждён нашим университетом и вскоре будет индексироваться в SCOPUS-e.

Бахтияр Ака, С 75-летним юбилеем хочу вас поздравить — возрастом мудрости, ума и богатого познания. Эта дата достойна уважения. Ведь за эти годы приобретен огромный багаж мудрости, сделано немало добрых дел. Пусть каждый день оставляет тепло на душе и будет счастливым. Пусть забота близких и родных людей окрыляет и дарит новые силы и эмоции. Пусть на душе всегда будет спокойно и тепло, а разум остается таким же светлым и пронизательным. И пусть станут Вашим девизом слова известной песни: «Нам года — не беда, коль душа молода». Вы являетесь примером для подражания для всех нас. Крепко обнимаю и целую ваши руки. Поздравляю, БРАТ!

MUNDARIJA:

YALPI MAJLIS MA'RUZALARI	
Пардаев М. Қ. Дунё аҳолиси кўпаймоқда, бунда Ўзбекистоннинг ўрни ва туризмга эҳтиёж ошиб бормоқда	12
Prof. Kadirov A.M., Prof. Deryugin P.P Barqaror hududiy rivojlanish strategiyasini shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari	15
Рузметов Б., Бабаханов О. Современные проблемы устойчивого развития региона.	18
Navruz-zoda L.B. Mintaqada biznesni rivojlantirishda si texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari	23
Muxitdinov X.S., Shukurov I.A. Mintaqa turizm sohasining rivojlanishida ekonometrik modellashtirishning dolzarbligi va ustuvor yo'nalishlari	26
Doschanov T. D., Ro'zmetov B. Sh. Mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda muzeylardan samarali foydalanish imkoniyatlari	32
Абдуллаев И.С. Минтақа иқтисодийотини барқарор ривожлантиришда инвестициялар салоҳиятини ошириш	35
Raximov A.N. Mintaqada sanoat tarmoqlarini barqaror rivojlantirishning global strategik yo'nalishlari	39
Xudayberganov D.T. Xizmatlar bozori kon'yunkturasini tartibga solish xususiyatlari	45
Matyoqubova D. O. Mintaqani kompleks rivojlantirishning metodologik asoslari va ustuvor yo'nalishlari	48
1-SHO'BA. MINTAQAVIY IQTISODIYOTNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI	
Проф. Рузметов Б. Приоритеты комплекснозначной экономики и устойчивое развитие региона.	53
Utemuratova G.X. Markaziy Osiyo mamlakatlari mintaqaviy iqtisodiyotining zamonaviy muammolari	58
Erkayeva G.P., Bozarov E.B. Ziyorat maskanlarini modernizatsiyalashda raqamli axborot tizimlarini qo'llash va xorij tajribasi	62
Abishov M.S., Jumanova V.A. Mintaqaviy iqtisodiy o'sishda iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorlik tajribalari	65
Xalimov J.Sh. Yetkazib berish xizmatlarini yuksaltirishga qaratilgan tizimli islohotlar	68
Eshniyazova Y.Y. Mintaqani barqaror rivojlantirishda soliq tizimining o'rni va ahamiyati	76
Norqobilova F.A. Mintaqa xalq hunarmandchiligi texnologiyasini rivojlantirishda xorijiy davlatlar tajribasi va uni o'zbekistonda qo'llanilishi	80
Фарманов Ж. Асаларичиликда рақамли технологияларни трансфармация қилишни рағбатлантиришни қўллаб-қувватлаш йўллари	84
Dawletmuratov A.M. Kambag'allik muammosini bartaraf etish bo'yicha jahon tajribalari	90
G'afforov J.F., Muxitdinov X.S. Raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim xizmatlari biznes jarayonlarini barqaror rivojlantirish va ularning hududiy raqobatbardoshlikka ta'siri	94
Xolmirzayev T.R. Raqamli innovatsiyalarni milliy iqtisodiyotga integratsiya qilishning moliyaviy asoslari	98
Bozorov S.S. Mintaqaning milliy turizm brendini shakllantirishda mehmonxonalarning o'rni	104
Davletov J.M. Paxta-to'qimachilik klasterlari tizimini rivojlantirish bo'yicha jahon tajribalari	106
Bozorov E.B. Ziyoratgohlarni raqamlashtirish orqali turizm salohiyatini ochib berish va rivojlantirish	110
Norov M.M. Mintaqa sanoatida raqamli xizmatlar bozorida eksport va import masalalarining istiqbollari	113

Otaxonova D.M. Savdo korxonalarida marketing faoliyatini amalga oshirish	119
Raimberdiyev S. O'zbekiston iqtisodiyotida elektron tijoratning o'rni	122
Qurbonova M. Qashqadaryo mintaqasida umumiy ovqatlanish xizmatlarining turizm rivojlanishiga ta'siri va mavjud muammolar	126
Rajabaliyeva I.A. Mintaqalarda raqamli iqtisodiyot sharoitida oziq-ovqat xavfsizligi: muammolar va yechimlar	129
Teshayev Z. Raqamli iqtisodiyot sharoitida yetkazib berish xizmatlarining rivojlantirishning konseptual yo'nalishlari	133
Nurmurodov Z.N. O'zbekiston Respublikasini raqamli iqtisodiyot sari qadamlar	143
Xudoyberganov Sh.R. O'zbekistonda ta'lim tizimini raqamlashtirish orqali barqarorligini taminlash omillari	147
Ermuminov E.E. Raqamli transformatsiya va mintaqaviy ishlab chiqarish samaradorligi	151
Ахмедов М. А. Минтақавий иқтисодиётни ривожлантиришда нодавлат олий таълим ташкилотларининг ўрни ва уни ривожлантиришнинг ташкилий-ҳуқуқий жиҳатлари	156
Маденова Э. Н. Привлечение молодежи к предпринимательству в зоне Приаралье: проблемы и перспективы.	161
Shodiyev A. A. Standartlashtirilgan hamda haqqoniy yo'qotishlar miqdorlari o'rtasidagi tafovutlar hisobini takomillashtirish	163
Mangliyev B.T. Raqamli texnologiyalar sharoitida ta'lim menejmentini modernizatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlari	168
Alimxanova D. A. O'zbekiston iqtisodiyotida agrar sektor, sanoat va xizmatlar sohalarining o'zaro integratsiyasi hamda investitsion salohiyatini oshirish yo'nalishlari	171
Zaripov X.Z. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda xorij tajribalarining o'rni	175
Sattarova D., Shakirova M. Mintaqada eksport salohiyatini yuksaltirish omillari	180
2-SHO'BA. MINTAQANI KOMPLEKS RIVOJLANTIRISH METODOLOGIK ASOSLARI VA USTUVOR YO'NALISHLARI	
Рузметов Б., Бахтияров Ш. Приципы и методы оценки кластерного развития региона	186
Атажанов Ж. Роль инновационных технопарков в университетах в улучшении предпринимательской среды в регионах	191
Саттаров А. Минтақалар инвестиция салоҳиятини баҳолаш усуллари.	197
Саидов С. Минтақада инвестиция салоҳиятини баҳолаш омиллари	202
Xasanova G.Dj. Mintaqani barqaror va kompleks rivojlantirishda ziyorat turizmini rivojlantirishni takomillashtirish yo'llari	207
Matjonov B.R. Qishloq xo'jaligida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning me'yoriy-huquqiy va institutsional asoslari	213
Jurayev X.A. Iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishda soliq mexanizmining o'rni	216
Nazirov N.N. Theoretical and methodological foundations for ensuring sustainable regional development	220
Jumayeva Z.Q. Mintaqani kompleks rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari	224
Avezov M.K. Hududlar iqtisodiyotini rivojlantirishda moliyaviy salohiyatning ahamiyati	229
Musurmonova M.O. Mintaqa rivojlanishini moliyaviy-iqtisodiy samaradorlikni oshirish orgali takomillashtirish	232
Абдалова З.Т. Некоторые методологические аспекты экономического районирования в период административных преобразований	237
Xudayarova M.Sh. Samarqand viloyati xizmat ko'rsatish sohasining asosiy ko'rsatkichlari tahlili	241
Турдиев У.Қ. Mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishning nazariy metodologiyasi	245

Ro'zmetov K. Mintaqada ijtimoiy ta'lim sohasini barqaror rivojlantirish holati tahlili	250
Baxtiyorova Sh. Raqamli texnologiyalar asosida sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish omillari	253
Aslonova R. Qashqadaryo viloyatida maktabgacha ta'lim xizmatlarining rivojlanish tendensiyalari va hududiy xususiyatlari	258
Раҳмонов Р.Н. Минтақалар транспорт салоҳиятини ривожлантиришда илмий-назарий ёндашувлар: танланган халқаро манбалар таҳлили	263
Khidirov Kh.J. The role of industrial zones in the economic indicators of kashkadarya region and ongoing priority tasks	267
Axmatov A.O. Mamlakatimiz iqtisodiyotida tibbiy xizmatlarning o'rni va ahamiyati	270
Mirzanov B. J. Mintaqani kompleks rivojlantirishda ekologik ko'rsatkichlarni integratsiya qilish metodologiyasi	272
Seytimbetov K.S Xizmat kórsatish sohasida innovatsion faoliyatni davlat tomonidan qóllab-quvvatlash usullari va vositalari	276
Mirzayeva Sh. N. Xizmat ko'satish sohasida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirish	280
Назметдинова И. Ш. Влияние дифференциации пространственной организации производительных сил на экономическое развитие регионов Республики Узбекистан	284
Xakimova N. A. Uy xo'jaliklari daromadlarining tarkibi va makroiqtisodiy holati indeksi	290
3-SHO'BA. MINTAQADA BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARIGA ERISHISH TA'MOYILLARI	
Ruzmetov B., Ruzmetov Sh. Mintaqada barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda suv resurslarini saqlash va boshqarish omillari	296
Yangiboyev B.Y. Barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishishda yashil iqtisodiyotdan foydalanishning ayrim jihatlar	300
Mahmatrayimov Sh.Q. O'zbekistonda blimlar iqtisodiyotini boshqarish omillari	304
Нормаматов И.Б. Минтақавий иқтисодиётни барқарорлаштиришда чет эл сармоясини жалб қилиш имкониятлари	312
Aminova M.S., Salayeva L.U. Mintaqada B2B bozorini shakllantirish va uning samaradorligini oshirish	316
Bayjanov S.X., Abishov M.S. Mintaqada barqaror rivojlanish tamoyillarini amalga oshirishning iqtisodiy va ijtimoiy jihatlar: o'zbekiston-qoraqalpog'iston misolida	319
Ko'palova R. X. Mintaqada eksport salohiyatini optimal rivojlantirish uslubiy asoslari	323
Jo'rayev F.D., Doliyev Sh.Q. Qishloq xo'jaligi tarmoqlarida elektr energiyasidan samarali foydalanish usullari	328
Abdiraimov Sh.D Yashil iqtisodiyot: tushunchasi, tamoyillari va global tajriba	332
Madjitova M. K. Kichik biznes subyektlarini kreditlashda raqamli bank xizmatlaridan foydalanish	338
Suyunova D.M. Ecotourism in the context of sustainable development: environmental protection, cultural preservation and community empowerment.	344
Xalimbetov F.B. Barqaror rivojlanish tamoyillari doirasida yashirin mehnat bozorini rasmiylashtirish masalalari	348
Nabiyev G'A. Mintaqa iqtisodiyotida sanoat tarmoqlarini barqaror iqtisodiy salohiyat va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish usullari	351
Salayeva D.A. Savdo korxonalarida ijtimoiy tarmoqlar marketingdan foydalanish darajalarini baholash	356
Xakimova N.A. Uy xo'jaliklari daromadlarining tarkibi va makroiqtisodiy holati indeksi	360
Musayev M.K. Mintaqada ziyorat turizmini barqaror rivojlantirish maqsadlariga erishish tamoyillari	363
Шукуров Д.М. Минтақаларни барқарор ривожлантиришда инвестицион жозибadorликни кучайтириш усуллари ва уни амалга ошириш механизмлари	366

Бўлтак Б.Б. Бизнес бошқаруви тизимини такомиллаштиришнинг назарий-методологик асослари	371
Хамиджонов Ш.Х. Минтақаларда саноат салоҳиятини ривожлантириш стратегияларининг назарий-методологик асослари	374
Amanbayev A. Qishloq xo'jaligida suv resurslaridan samarali foydalanish asoslari va tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari	377
Yuldashbayev A. B. Barqaror rivojlanish maqsadlariga hududiy integratsiya orqali erishish tamoyillari	379
Xudoyberganov Sh. R. O'zbekistonda ta'lim tizimini raqamlashtirish orqali barqarorligini taminlash omillari	382
Рахмонов Р. Минтақалар транспорт салоҳиятини ривожлантиришда илмий-назарий ёндашувлар: танланган халқаро манбалар таҳлили	386
Eshniyozov B. D. Umumiy ovqatlanish xizmatlari samaradorligini oshirish yo'llari (samarqand viloyati misolida)	389
Xayitova F., Fozilova Sh. Zamonaviy globallashtirish sharoitida hudud tashqi iqtisodiy aloqalarini rivojlanish tendensiyalari	394
Khidirov Kh.J. The role of the electrical engineering industry in the economy of kashkadarya region	397
Pirniyazova Gulzira Jamalovna Qoraqalpog'istonda transport xizmatlari bozorining rivojlanishidagi asosiy tendensiyalarning tahlili	401
4-SHO'BA. MINTAQA IQTISODIY TIZIMINI MODELASHTIRISH	
B. Ruzmetov Davletov J. Paxta-to'qimachilik klasterlarida qo'shilgan qiymat zanjiri xususiyatlari	406
Navruz-Zoda B.N., To'rayev Sh.H. Mintaqa to'qimachilik sanoati korxonalari eksport salohiyatini oshirishga ta'sir ko'rsatadigan omillar tahlili	410
Muxitdinov Sh.X., Teshayev Z. Turizm klaster modellarini baholash mezonlari asosida ularning klasterga moslik xususiyatlarini aniqlash	413
Shixiyev R.M. Qoraqalpog'iston respublikasida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini prognozlash va modelashtirish	419
Ярматов Ш. Роль специализированных зон малого бизнеса в формировании устойчивого конкурентного потенциала региона	425
Turayev O.K. Mintaqada mehmonxonalar faoliyatini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari	430
Rahimov A.Z. Korxonalarni innovatsion rivojlantirishda imitatsion modelashtirish asosida taxlili	433
Ibodova D. Brend marketing konsepsiyasining turizm iqtisodiyotidagi ahamiyati dubay modeli va o'zbekiston istiqbollari	438
Xamidov J.Sh. Xizmat ko'rsatish sohasida iqtisodiy samaradorlikni oshirishda ekonometrik modelashtirish va ichki auditning o'zaro bog'liqligi	444
Omonov S.O. Asosiy ishlab chiqarish faoliyatiga ta'sir etuvchi omillardan olingan iqtisodiy foyda va zararining ekonometrik tahlili	448
Еримбетова У. М. Научно-практический подход к созданию технического задания для мобильного приложения «Job Baraka»	453
Achilova F. K. Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasining holati va mintaqaviy tahlili	457
Dots. Mamurov B., Fazliddinova Z. A. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni hududlar kesimida prognozlashning uslubiy yondashuvlari	460
Saparov I.C. Globallashtirish sharoitida davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish yo'llari	463
Amonov M. T. ensuring the sustainability of regional economy by developing green enterprises through digital marketing	465
Уринов И.В. Минтақаларда кичик бизнес ҳамда хусусий тадбиркорликни	470

ривожлантиришдаги концептуал тамойиллар ва уни амалга оширилиш механизмлари	
Amonov M.O. Mintaqa raqobatbardoshligini ta'minlovchi tadbirkorlikni innovatsion rivojlantirishning xorij tajribasi	473
Xudoyorov L.N. Qashqadaryo viloyati iqtisodiyotining rivojlanishidagi mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari.	477
Aminov F.B. O'zbekiston mintaqalarida iqtisodiyotini "yashil" iqtisodiyotni rivojlantirish yo'nalishlari	483
Mamadjanova T.A. Brending: hududlarni rivojlantirish vositalaridan biri sifatida (xorijiy tajribalar)	488
5-SHO'BA. MINTAQA RAQOBATBARDOSHLILIGINI OSHIRISH USTUVOR YO'NALISHLARI	
Проф. Рузметов Б. Методы линеаризации ограничений при решении задач оптимизации многоагрегатных комплексов	494
Yavmutov D.Sh. Mintaqa raqobatbardoshligining konseptual asoslari	498
Шадиева Г.М. Пути повышения конкурентоспособности регионов узбекистана: инвестиции, инновации и цифровая трансформация	502
Шадиева Г.М. Формирование конкурентных преимуществ регионов узбекистана: инвестиции, инновации, ребрендинг	507
Navruz-zoda Z.B. Turistik klasterlarni shakllantirishning hududiy jihatlari	513
Madjitova M. K. Kichik biznes subyektlarini qo'llab quvvatlashda soliq imtiyozlarni qo'llash	515
Umbarov D. Turizm xizmat ko'rsatish tarmoqlarida klasterlash sharoitlari va rivojlanish imkoniyatlari	521
Toshev N.O. Mintaqada raqobatbardoshlikni oshirish istiqbollari	524
Ochilov V.Sh. Mintaqada qurilish korxonalari raqobatbardoshligini oshirish mexanizmlarining tasnifi	527
Farmonov D.P., Muxitdinov X.S. Raqobatli ta'lim jarayonida metakognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish hamda ularning tahlili	532
Kalbaev M. A. Agrar korxonalarda aylanma mablag'lardan samarali foydalanish raqobatbardoshlik omili sifatida	537
Mirzayeva Sh. N. Xizmat ko'satish sohasida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishda innovatsion yondashuv	541
Панжиева Н. Н. Инвестиционный потенциал и конкурентоспособность приграничных регионов.	545
Нуманова М. Урбанизация как фактор стимулирования занятости в регионах	548
Achildiyeva Z. E. Masofaviy bank xizmatlaridan foydalanuvchi korxonalar samaradorligini ekonometrik tahlili	552
Khidirov Kh.J. Indicators of the pharmaceutical industry in kashkadarya region	555
Eshimbetov U.X., Tulebayev S.S. Hozirgi islohatlar davrida qishloq xo'jaligini barqaror va samarali rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish (qoraqalpog'iston respublikasi)	559
Ibragimov A.M. Qoraqalpog'iston respublikasida oliy ta'lim xizmatlarining iqtisodiy samaradorligini oshirish muammolari va yechimlari	565
Pardayev A. Uzbekistan as a Bridge for Eurasian Connectivity: Opportunities in Transit, Trade, and Energy	568
Tursunaliyevna R.X. Surxondaryo viloyatida asalarichilik mahsulotlari ishlab chiqarishning marketing faoliyati tahlili	575
Bakhtiyarova D.Sh. Linguistic and cultural representation of gender stereotypes in english and uzbek idiomatic expressions	579

ДУНЁ АҲОЛИСИ КЎПАЙМОҚДА, БУНДА ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЎРНИ ВА ТУРИЗМГА ЭҲТИЁЖ ОШИБ БОРМОҚДА

Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев
Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти профессори
иқтисодиёт фанлари доктори
Озода Мамаюнсова Пардаева
Тошкент Давлат Иқтисодиёт университети
Самарқанд филиали кафедра мудури
доцент, PhD.

Аннотация. Мақолада дунё аҳолиси кўпаяётганлиги, бунда Ўзбекистоннинг ўрни ва туризмга эҳтиёж ошиб бораётганлиги тадқиқ қилинган. Охирги йилларда дунё аҳолиси билан мамлакатимиз аҳолиси ўртасидаги ўзгаришларга, уларнинг ўсиш суръатларига аҳамият берилган. Таҳлил қилинган даврда дунё аҳолисининг камайиб бораётган бир паллада Ўзбекистонда аҳолининг ўсиши рўй бераётганлиги ижобий ҳолат сифатида қаралган. Аммо мамлакатимизда ҳам аҳолининг ўсиш суръати олдинги ҳолатларига нисбатан камайиб бораётганлиги аниқланган. Шу туфайли кўп туққан оналарни рағбатлантириш масаласи ҳам тавсия қилинган.

Калим сўзлар. Аҳоли, Дунё аҳолиси, Ўзбекистон аҳолиси, аҳолининг ўзгаришлари, мамлакатлар аҳолиси, туғулиш даражаси, эркалар ҳиссаси, аёллар ҳиссаси, ҳудудлар улуши, туризм, туризмга эҳтиёж.

Аннотация. В статье рассматривается рост населения мира, роль Узбекистана в этом процессе и растущая потребность в туризме. Уделяется внимание изменениям между населением мира и населением нашей страны в последние годы, а также темпам их роста. Тот факт, что население Узбекистана растёт на фоне сокращения населения мира в анализируемый период, считается положительным моментом. Однако было выявлено, что темпы роста населения в нашей стране также снижаются по сравнению с предыдущими случаями. Поэтому рекомендуется также рассмотреть вопрос о поощрении многодетных матерей.

Ключевые слова. Население, население мира, население Узбекистана, динамика численности населения, население стран, рождаемость, доля мужчин, доля женщин, доля регионов, туризм, потребность в туризме.

Abstract. The article examines the growth of the world population, the role of Uzbekistan in this process and the growing need for tourism. Attention is paid to the changes between the world population and the population of our country in recent years, as well as the rate of their growth. The fact that the population of Uzbekistan is growing against the background of a decrease in the world population in the analyzed period is considered a positive moment. However, it was found that the rate of population growth in our country is also decreasing compared to previous cases. Therefore, it is also recommended to consider the issue of encouraging mothers with many children.

Keywords. Population, world population, population of Uzbekistan, population dynamics, population of countries, birth rate, proportion of men, proportion of women, proportion of regions, tourism, need for tourism.

Дунё аҳолиси ўзгариши рўй бермоқда. 2025 йилга келиб, уларнинг сони 8,0 млрд. кишига етди. Буларнинг 4,04 млрд нафари ёки 50,5 % ($4,04 \cdot 100 / 8,0$) эркаларга, 3,96 млрд нафари ёки 49,5 % ($3,96 \cdot 100 / 8,0$) аёллар улушига тўғри келади. Дунёнинг қарийб 70% аҳолиси 20 давлатда яшамоқда. Қитъалар бўйича эса энг кўп инсонлар Осиёда - 4,7 млрд киши ёки 58,75 % ($4,7 \cdot 100 / 8,0$) яшайди. Ўзбекистоннинг доимий аҳолиси 38 миллионга етди. Бу дунё аҳолисининг қарийб 0,5 %ни ташкил қилади. Ҳозирги шароитда

аҳолининг ўсиши, глобаллашув жараёни ва булар билан биргаликда интеграциялашув жараёнлари ҳам изчиллик билан давом этмоқда. Бу эса ўз навбатида туризмнинг ривожланишига ҳам сабаб бўлмоқда. Ушбу ҳолатдан хулоса қилиш мумкинки, мазкур мавзу бугунги кунда ўта долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Тадқиқот методологияси. Дунё аҳолисидаги ўзгаришлар ва бунда Ўзбекистоннинг ўрнини тадқиқ қилиш жараёнида турли методологик йўналишлардан, хусусан, индукция ва дедукция, макон ва замон, таҳлил ва синтез, миқдор ва сифат, мантикий таҳлил каби методологик ёндошувлардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Дунё аҳолиси сонининг ўсиш суръати секинлашмоқда. БМТ маълумотларига кўра, 2022 йил 15 ноябрь ҳолатига ер юзидаги жами аҳоли сони 8 млрд 34 млн кишини ташкил этган. Бу маълум даражада аҳолининг кўпаяётганлигидан далолат бериб турибди. Аммо аҳоли сонининг йиллик кўпайиши даражаси камаймоқда. Буни қуйидаги маълумотлардан ҳам кўриш мумкин:

- 2017 йилда – 86 млн. кишига кўпайган.
- 2018 йилда – 84 млн. кишига кўпайган.
- 2019 йилда – 81 млн. кишига кўпайган.
- 2020 йилда – 76 млн. кишига кўпайган.
- 2021 йилда – 68 млн. кишига кўпайган .

Кўриниб турибдики, аҳолининг кўпайиши 2021 йилда 2017 йилга нисбатан 79,1 %ни ($68 \cdot 100 / 86$) ташкил қилади.

Айрим мамлакатларда аҳоли ўзгаришининг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, бир қанча мамлакатларда аҳолининг сони камайиб бормоқда. Масалан, Италияда туғруқхоналар ёпиляпти; жануби-шарқий Хитойда арвоҳ шаҳарлар пайдо бўлмоқда; Жанубий Кореяда университетлар талаба топишга қийналяпти; Германияда эса юз минглаб уйлар бузилиб, ўрнига парклар қурилган, деб ёзмоқда "Нью-Ёрк Таймс" газетаси. Чунки бу давлатларда аҳоли сони камайиб бормоқда.

Дунёда рўй бераётганидек, жуда кўп давлатларда аҳолининг ўсиш суръати секинлашган. Глобал демографик ўзгаришларни тахмин қилувчи моделларга кўра, аср ўрталарига бориб тарихда илк бор инсоният сони қисқаришга юз тутиши мумкин. 2100-йилда эса аҳоли сони бўйича Нигерия Хитойдан ўтиб кетади, деган тахминлар бор.

Аҳоли сонининг камайиб кетишига сабаб ривожланган мамлакатларда туғиш даражаси камайиб бормоқда. Жумладан, Жанубий Кореяда битта аёлга 0,92 та бола тўғри келмоқда. Яъни, юзта аёл 92 та болани тарбиялаб вояга етказмоқда. Демак, ушбу давлат аёлларининг камида юздан саккизтаси умри давомида умуман туғмаяпти, дейиш ҳам мумкин. Мазкур мамлакатда 18 ёшлилар сони 1992-йилда 900 000 та бўлган бўлса, ҳозирда эса 500 000 та. Бу ана шу 30 йил давомида 45 фоиз камайиш рўй берганлигини кўрсатиб турибди. Бу дунёда энг паст кўрсаткичлардан бири.

Бундай ҳолат бошқа мамлакатларда ҳам рўй бермоқда. Масалан, Италияда ҳам бу борада аҳвол анча оғир экан. Мазкур мамлакатдаги

Капракотта шаҳарчасида 18-асрда қурилган бир кўҳна бино пештоқиға "Болалар боғчаси" деб ёзиб қўйилган экан. Чунки ҳақиқатда бу ер бир пайтлар ёш болалар мактаби бўлган. Ҳозир эса ундан қариялар уйи сифатида фойдаланилмоқда экан. 5000 киши яшаган ушбу шаҳарчада ҳозир бор-йўғи 800 нафар одам истиқомат қилмоқда экан. Уларнинг аксарияти кексалардан иборат.

Яна бир тахмин. Хитойнинг аҳолиси бугунги кунда қарийб 1,5 миллиард кишини ташкил қилади. Агар аҳвол шундай сақланиб қолса ушбу давлат аҳолиси аср охирига бориб 730 миллионга тушиши кутилмоқда экан. Ҳеган шаҳрида 55 кв. метрлик бир хонали квартирани \$3000 га сотиб олиш мумкин экан. Чунки аҳолининг камайиб бораётганлиги туфайли квартира сотиб олиб яшайдиган одамлар ҳам камайиб бормоқда экан.

Ўзбекистон учун аҳолининг ўсиш суръати дунё давлатлари билан қиёслаганда, унчалик хавотирли эмас. Чунки бугунги кунда туғилиш суръати унчалик паст эмас. Аҳоли демографик жиҳатдан жуда ёш. Статистик маълумотлар бўйича жами аҳолининг 34 фоизини 14 ёшга тўлмаганлар ташкил этади. Мамлакатимизда бугунги кунда ҳар бир аёлга 2,42 та бола тўғри келмоқда. Демак, ҳар 100 та аёл ўзидан 242 та фарзанд қолдирмоқда. Бу, албатта, дунё мамлакатларига нисбатан яхши кўрсаткич. Аммо ўзимизнинг тарихимизга нисбатан анча камайиши кузатилмоқда. 2000 йилда ҳар бир аёлга 3,5-4,0 та фарзанд тўғри келмоқда эди. Агар бир аёл учун тўғри келадиган кўрсаткич 2 дан пастга тушса, бу биз учун ҳам огоҳлантирувчи сигналдир. Бундай ҳолатда аҳолининг ўсиши рўй бермаслиги тайин.

Ҳар бир аёл иккита фарзанд туққан тақдирда аҳолининг камаймаслиги таъминланади, аммо аҳолининг кўпайиши рўй бермайди. Ушбу ҳолатда, иккита фарзанд иккита ота-онанинг ўрнини эгаллайди. Аҳолининг сони кўпайиши учун ҳар бир она учинчи фарзандини дунёга келтириши лозим. Шундагина аҳолининг кўпайиши рўй беради. БМТ ҳисобига кўра, бир аёлга 2,1 та бола тўғри келгандагина аҳоли ўсиши юз беради. Мамлакатда ўлим даражаси юқори бўлса, туғруқлар сони бундан ҳам баланд бўлиши керак.

Маълумки, бугунги кунда иқтисодиётдаги исталган муаммога ечим топиш мумкин, лекин демографик муаммога, яъни кексаяётган аҳолини ёшартириш масаласига ечим топиш деярли имконсиз эканлигини ҳаётнинг ўзи исботлаб турибди. Хитойда аҳоли сонини мувозанатда ушлаб туриш учун узоқ йиллар оилада биттадан ортиқ фарзанд кўриш тақиқланган эди. Ҳозир бу сиёсатдан воз кечилди, аммо энди кеч. Чунки Хитой аҳолиси тез кексайишига сабаб, ёшлар фарзанд кўришни хоҳламётган экан. Бу ўз навбатида, янги авлоднинг шаклланишига тўсиқ бўлмоқда. Агар шу аҳвол сақланиб қолса, ҳақиқатда ушбу мамлакатда аҳолининг кескин камайиши рўй беради.

Маълумки туризм соҳаси бевосита аҳолининг сони ва уларнинг яшаш даражасига боғлиқ. Сўнгги маълумотларга кўра, бутун дунёда туристлар сони изчиллик билан ошиб бормоқда. Хусусан, дунёдаги энг кўп ташриф буюриладиган давлатлари пайдо бўлмоқда. Булар қаторига яқин йилларда мамлакатимиз ҳам киради. Бизнинг минтақада зиёрат туризми ўсиши

кутилмоқда. Бу бевосита Имом Бухорий мажмуасининг ишга туширилиши билан боғлиқдир. Дунё миқёсида туризмнинг ЯИМдаги улуши 10 фоизга етиши тахмин қилинмоқда. Бу кўрсаткич маълум даражада мамлакатимиз учун ҳам аҳамиятли.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимизда аҳолининг камайишига йўл қўймаслик учун 3 нафар бола туғиб тарбиялаган аёлларни (оналарни) рағбатлантириш лозим. Ҳар бир давлатда аҳолининг кўпайишини ушбу давлатнинг келажагини белгилайди. Мазкур давлатнинг бойликлари асраб-авайланиб, янада кўпайтириш имконияти яратилади. Миллат ўзининг яхлитлигини сақлаб қолади. Бундан келиб чиқиб, кўп болалик оналарни уй бекаси эмас, мамлакатимизга инсон капиталини етказиб берадиган иш билан банд шахс сифатида, уларни ишсиз санамасдан, уларга тўғри муносабатда бўлиб, ҳар ойда болалар сонига қараб ойлик маъош тўлаб бориши лозим бўлади.

BARQAROR HUDUDIIY RIVOJLANISH STRATEGIYASINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Prof. Kadirov A.M.

*TDIU huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini
rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari”*

ilmiy tadqiqot markazi

Prof. Deryugin P.P

Sankt-piterburg davlat universiteti

Annotatsiya: Maqolada barqaror hududiy rivojlanish strategiyasini shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilingan. Barqaror mintaqaviy rivojlanish strategiyasini shakllantirish yuzasidan takliflar ishlab chiqilgan.

Аннотация: В статье проанализированы теоретико-методологические основы формирования стратегии устойчивого регионального развития. Разработаны предложения по формированию стратегии устойчивого регионального развития.

Abstract: The article analyzes the theoretical and methodological foundations for forming a sustainable regional development strategy. Proposals for the formation of a sustainable regional development strategy have been developed.

Kalit so‘zlar: Mintaqa, barqaror rivojlanish, strategiya, strategik boshqaruv, tizimli yondashuv, klasterlashtirish.

Ключевые слова: Регион, устойчивое развитие, стратегия, стратегическое управление, системный подход, кластеризация.

Keywords: Region, sustainable development, strategy, strategic management, systematic approach, clustering.

Jahon hamjamiyatida barqaror rivojlanish g‘oyalari yanada keng tarqalishi natijasida globallashuv tushunchasiga alternativ sifatida tan olinmoqda. Mamlakat muayyan hududiy birliklar yig‘indisidan tashkil topganligi sababli, har bir mintaqa iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi pirovardida respublika iqtisodiyotining uzluksiz taraqqiyotini ta’minlab beradi. Shu o‘rinda hududlar o‘zining iqtisodiy salohiyatiga asoslanib, mavjud ichki resurslardan oqilona foydalanishi va dunyo miqyosida respublika nufuzining ortishiga o‘z hissasini qo‘shishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mamlakatimizda islohotlarning yangi bosqichida hududlar

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, uning milliy miqyosdagi roli tobora ortib borayotganligi, turli darajadagi strategiyalarni ilmiy va uslubiy jihatlarni rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy mintaqaviy strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirishda ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish dolzarbligini ko'rsatmoqda

Bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tish, hududlar iqtisodiy salohiyatining nomutanosibligi, shuningdek, ekologik va ijtimoiy muammolar barqaror rivojlanishni ta'minlashning nazariy-metodologik asoslarini ishlab chiqishni talab qilmoqda. Jahon miqyosida ham "Barqaror rivojlanish maqsadlari - 2030" (BMT) konsepsiyasi davlatlar va hududiy boshqaruv organlari uchun muhim metodologik yo'riqnoma bo'lib xizmat qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, O'zbekistonda barqaror hududiy rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirish zarur.

Barqaror rivojlanish tushunchasi ilk bor 1987-yilda BMTning "Bizning umumiy kelajagimiz" hisobotida ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, u iqtisodiy o'sish, ijtimoiy adolat va ekologik xavfsizlik o'rtasidagi muvozanatni anglatadi. Hududiy rivojlanishda esa ushbu tamoyillar mintaqa resurslaridan oqilona foydalanish, hududlararo tenglikni ta'minlash va aholi farovonligini oshirish bilan chambarchas bog'liqdir.

Iqtisodiy adabiyotlarda barqaror rivojlanish bo'yicha ko'plab ta'riflar keltirilgan bo'lib, ularning aksariyati iqtisodiyotni rivojlantirishda iqtisodiy, ijtimoiy hamda ekologik normalarga tayanishni nazarda tutadi. Ular ichida "Brundtland" komissiyasi ma'ruzasida keltirilgan ta'rif, atama mohiyatini to'liqroq ochib beradi. "Barqaror rivojlanish- bu shunday rivojlanishki, bugungi kun ehtiyojlarini qondirish hisobiga, kelajak avlodning o'z ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlarini tahdid ostiga qo'ymaslikni nazarda tutadi"[1]. Rus olimlari R.A. Tatarkin va V.A. Ilyin hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy tizim sifatida ko'rib chiqadi, Uskova va Moskvining tadqiqotlarida esa ekologik barqarorlik va ijtimoiy inklyuzivlik mezonlari asosiy o'rinda turadi. O'zbek olimlari orasida A.Vaxobov hududiy iqtisodiyotning barqarorlik omillarini iqtisodiy islohotlar bilan bog'lab o'rganadi, A.Qodirov hududiy strategik rejalashtirishni resurslardan oqilona foydalanish va ishlab chiqarishni hududiy joylashtirish nuqtai nazaridan talqin qiladi. M.Mamadjanov va O.Abdullayevlarning ishlanmalarida esa hududiy rivojlanishda ijtimoiy-iqtisodiy tenglik va aholining turmush darajasini ta'minlash masalalariga e'tibor qaratilgan.

O'zbekistonda hududlarni rivojlantirish masalalari dastlab iqtisodiy geografiya va rejalashtirish doirasida ko'rib chiqilgan bo'lsa, keyingi yillarda ularni barqaror rivojlantirish konsepsiyasi ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida shakllanmoqda. Mustaqillikning dastlabki davrida hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish davlat dasturlari shaklida amalga oshirilgan bo'lsa, bugungi kunda ular kompleks strategiyalar va innovatsion hududiy dasturlar orqali amalga oshirilmoqda.

Barqaror hududiy rivojlanish strategiyasini shakllantirish metodologiyasi tizimli yondashuvga tayangan holda ishlab chiqiladi. Hudud ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik elementlardan iborat murakkab tizim sifatida talqin qilinadi va bu

tizimning samarali ishlashi ularning o‘zaro uyg‘unligiga bog‘liqdir. Rivojlanish strategiyasi ishlab chiqilganda, avvalo hududning tabiiy resurslari, ishlab chiqarish salohiyati, infratuzilmasi va demografik xususiyatlari chuqur tahlil qilinishi lozim. Bu tahlil asosida hududning mavjud imkoniyatlari hamda zaif tomonlari aniqlanadi, kelgusidagi xavf va ehtimoliy imkoniyatlar baholanadi. Shu jarayonda ssenariyli yondashuv alohida ahamiyatga ega bo‘lib, hudud rivojlanishining turli variantlari ishlab chiqiladi. Masalan, optimistik ssenariyda investitsiyalar oqimi, texnologik yangilanish va bandlikning oshishi ko‘zda tutilsa, pessimist ssenariyda resurslar yetishmovchiligi va tashqi bozor kon‘yunkturasidagi salbiy o‘zgarishlar hisobga olinadi.

Hududiy barqaror rivojlanishni baholashda indikatorli usullar keng qo‘llaniladi. Bu indikatorlar uch yo‘nalishda shakllantiriladi: iqtisodiy ko‘rsatkichlar (hududiy YaIM, investitsiya hajmi, sanoat ishlab chiqarishi), ijtimoiy ko‘rsatkichlar (aholi daromadlari, bandlik darajasi, migratsiya jarayonlari) va ekologik ko‘rsatkichlar (tabiiy resurslardan foydalanish, chiqindilar hajmi, atrof-muhit ifloslanishi). Shu bilan birga, zamonaviy metodologiyada innovatsion rivojlanish ham alohida o‘rin tutadi. Hududlarda sanoat, turizm, qishloq xo‘jaligi va sog‘liqni saqlash kabi sohalarda klasterlar shakllantirish orqali ularning raqobatbardoshligi oshiriladi. Bu esa iqtisodiy samaradorlikni ta‘minlabgina qolmay, hududlarning ichki va tashqi bozorlarda faol integratsiyasiga ham yordam beradi.

Hududiy rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda analitik usullar – SWOT va PEST tahlil metodlari ham muhimdir. SWOT tahlili hududning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, imkoniyatlar va tahdidlarni baholash imkonini beradi, PEST tahlil esa tashqi muhit omillarini – siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik sharoitlarni tahlil qilishga yordam beradi. Bunday yondashuv hududiy siyosatni yanada realistik va moslashuvchan qilish imkonini beradi.

Shunday qilib, metodologik asoslar bir vaqtning o‘zida tizimlilik, ssenariylilik, indikatorlarga asoslanganlik va innovatsion yondashuvni o‘zida mujassam etishi zarur. Aynan shunday kompleks metodologik yondashuvgina barqaror hududiy rivojlanish strategiyasining samaradorligini ta‘minlay oladi.

Barqaror hududiy rivojlanish strategiyasini shakllantirish nazariy-metodologik jihatdan chuqur asoslangan holda olib borilishi lozim. Bu jarayonda xalqaro tajriba va milliy ilmiy maktabning yutuqlari uyg‘unlashtirilishi muhim. Strategiyaning asosiy maqsadi hududlarning iqtisodiy raqobatbardoshligini oshirish, aholining turmush darajasini yaxshilash, ekologik muvozanatni ta‘minlash hamda resurslardan oqilona foydalanishdir. O‘zbekiston olimlarining ilmiy ishlanmalariga tayanish, xalqaro tajribani mahalliy sharoitlarga moslashtirish va innovatsion metodologiyalarni qo‘llash hududiy rivojlanish siyosatini yanada samarali qiladi.

Adabiyotlar

1. Современная экономика: Российская модель: Под.ред. Н.Р.Молочникова, М.: Московский психологосоциальный институт: Изд. “Модэк” – 2002, - с.200

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

*Проф. Рузметов Б,
Ургенчский государственный университет.
Магистр Бабаханов О.
Ранч технология университети.*

Аннотация: В статье рассматриваются приоритетные направления современной региональной политики. Определены основные характеристики региональной политики на современном этапе.

Annotation: The article examines the priority directions of modern regional policy. The main characteristics of regional policy at the present stage are defined.

Ключевые слова: Регион, экономическая политика, рычаги управления, инновация, социальная политика, экологическая политика.

Keywords: Region, economic policy, management levers, innovation, social policy, environmental policy.

Во всем мире значителен вклад ученых в региональные исследования. Имеются многочисленные публикации в издательствах книг, учебников и статей в ведущих журналах («Вопросы экономики», «Российский экономический журнал», «Экономист», «Инновации» и др.). Видными учеными по регионалистике были акад. А.Г. Аганбегян и Н.Н. Некрасов, Б. Штульберг, Н.Н. Колосовский и др. В рыночной экономике широко известны труды акад. Д.С. Львова, Е.Т. Гайдара, С.Ю. Глазьева, А.Г. Гранберга, М.Я. Гохберга, В.И. Вилипина, В.П. Орешина, В.Н. Лексина, А.Н. Швецова, А.М. Степанова и др., написавших монографии и учебники по региональной экономике.

Региональная экономика — сравнительно молодая наука, но нельзя сказать, что она формируется только сейчас. Подобно тому, как политическая экономия начиналась с классической политической экономии Адама Смита и Давида Рикардо, региональная экономика имеет своих классиков: немецкие ученые Иоганн Тюнен, Альфред Вебер, Вильгельм Кристаллер, Аугуст Леш, русские ученые Н.Н. Баранский, Н.Н. Колосовский и др.

И. Тюнен открыл влияние фактора пространства на затраты и прибыль сельскохозяйственных предприятий, установив, что таким образом пространство воздействует на специализацию предприятий.

А. Вебер разработал теорию промышленного «штандарта» (фактора размещения), определив и проанализировав основные факторы, влияющие на размещение единичного промышленного предприятия. Он выдвинул также идею создания «общей теории» размещения всех предприятий в совокупности, но не осуществил эту идею.

В. Кристаллер подошел к этой проблеме с противоположной стороны, начав не с объема размещения (т.е. предприятия), а с места, точки размещения. Он создал и обосновал довольно стройную концепцию — теорию центральных мест, выявив роль городов и агломераций в формировании иерархической территориальной структуры страны.

А. Леш пытался слить воедино идеи Вебера и Кристаллера в новой концепции экономического района («экономического ландшафта»).

Таким образом, более или менее четко определились следующие основные направления развития региональной науки:

локационное или «размещенческое» направление, ставящее своей задачей отыскать оптимальные места размещения предприятий в регионах[1];

собственно региональное направление, при котором стремятся найти оптимальные размеры и структуру хозяйства анализируемого центра или региона[2];

комплексное направление, пытающееся связать единой теорией и современными методами локационные и региональные проблемы[3].

Из изложенного выше следует, что дисциплина «Региональная экономика и управление» изучает экономику страны в целом, но с учетом межрегиональных связей, развития экономики каждого отдельно взятого региона в его таксонометрической зависимости, региональную структуру, политику, объективные предпосылки экономического развития (географическое положение, природный, ресурсный, демографический и производственный потенциал), размещение производительных сил, градостроительство, финансово-бюджетную систему, механизм функционирования и управления, инновационную и инвестиционную стратегии, социальное развитие в условиях рационального природопользования и сохранения окружающей среды.

В самом общем смысле региональная политика — это целевые установки региональной власти, по развитию регионов в едином комплексе страны, приводящие к экономическому благополучию всего населения страны и каждого региона в отдельности.

Поэтому объектом региональной политики являются как взаимосвязи и взаимоотношения между регионами, так и экономические и другие отношения внутри регионов.

Региональная политика различается по уровням управления отраслей экономики страны и по функциональным направлениям, составляющим определенное единство (рис.1).

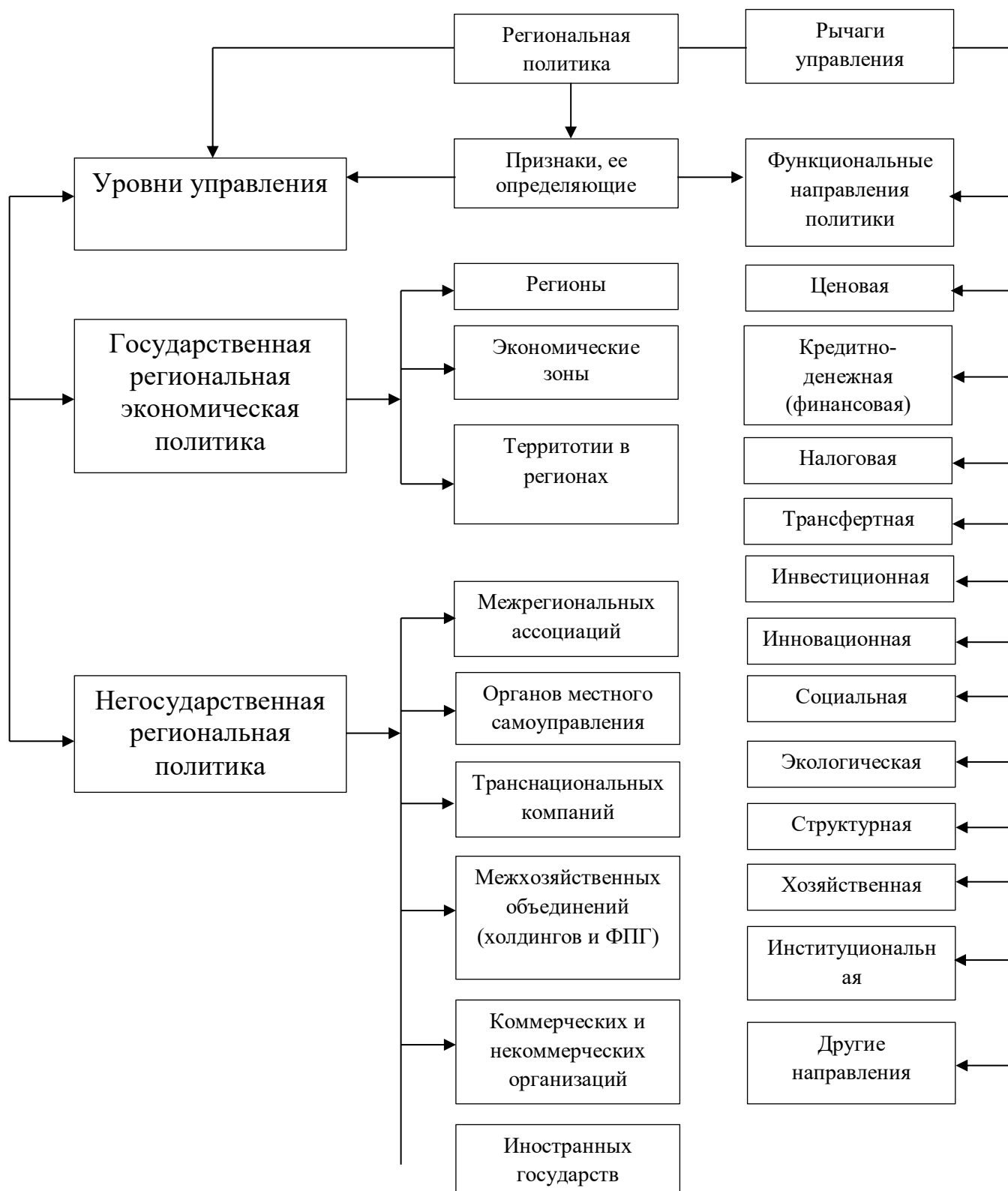

Рис 1. Региональная политика

Здесь следует отметить, что функциональные направления политики стабильны на всех уровнях управления. Только интересы везде разные.

На региональной уровне региональная политика заключается в выравнивании уровней развития хозяйства регионов и жизни населения и доведении их до установленных стандартов на всей территории страны.

На региональном уровне локальные интересы не всегда возможно осуществить в одиночку, поэтому и создаются межрегиональные ассоциации, которые призваны осуществлять согласование интересов разных регионов на взаимовыгодной основе.

Негосударственные управленческие структуры развиваются в особом свободном режиме, но под контролем государства. Государственными рычагами управления здесь выступают функциональные направления общегосударственной и локальной региональной политики.

Так, функциональное направление в области ценовой политики государства заключается в контроле и регулировании всех видов и ценообразования продукции и услуг государственных институтов и учреждений. Контроль и регулирование осуществляются антимонопольной службой государства[1].

В то же время региональными структурами (при необходимости при поддержке федеральных органов власти) могут использоваться следующие направления политики в ценообразовании:

- введение в действие дотационных цен;
- ограничения предельного уровня рентабельности в ценах на отдельные виды товаров монополий и олигополий;
- декларирование изменения цен на товары повседневного и постоянного спроса;
- введение коэффициентов изменения цен в связи с инфляцией на отдельные виды товаров и услуг;
- ограничение посреднических надбавок к ценам на товары в пределах нормативного уровня рентабельности на розницу.

Главная цель ценовой политики региона заключается в сохранении покупательной способности населения на товары и услуги и рентабельности ввоза и вывоза товаров в соответствии с политикой развития региона.

Этой же цели служит кредитно-денежная политика. Регион, обладая финансовыми ресурсами, формируемыми в соответствии с государственной налоговой политикой и политикой эффективного управления региональным капиталом, может предоставлять на различных условиях хозяйствующим субъектам на своей территории кредиты, ссуды, дотации, субсидии, субвенции и т.д., влияя при этом на структурную составляющую регионального хозяйства.

В области налоговой политики регион обладает определенной самостоятельностью. Налоги являются пока основной составляющей (до 80%) бюджетов, из которых финансируются все направления усилий федеральной и региональной власти. Поэтому в регионах необходима разработка своих моделей реализации политики за счет всех видов налогов с учетом стимулирующих функций, льготного налогообложения и полного или частичного освобождения от отдельных видов налогов.

Решающую роль в стимулирующем налогообложении играют государственные и негосударственные фонды поддержки предпринимательства социальной сферы и инфраструктуры региона.

Образование и расходование финансовых средств на нужды региона должны быть прозрачными и легко проверяемыми.

Затем уже Региональный фонд трансфертных платежей может стимулировать рациональное и эффективное использование средств своими региональными образованиями.

Региональная инновационно-инвестиционная политика опирается на научно-технические достижения отечественной инновации и на прорывные направления традиционных, национальных, обусловленных наличием природно-сырьевых ресурсов, профилем научных и научно-производственных учреждений, профессионализмом кадров.

В соответствии с государственной политикой инвестиции распределяются по стратегическим целевым программам, в конечном счете и по региональным целям по достижению стандартных параметров качества жизни населения, по обеспечению эффективных стратегических зон хозяйствования и разработке инновационных мероприятий и проектов национального и регионального значения.

Инвестиционная политика на всех уровнях управления должна обеспечивать конкурентоспособность региональной продукции на мировом рынке и стимулирование дальнейшей инновационной активности регионов.

Социальная политика региона определяется потребностью обеспечения жизнедеятельности населения, находящегося в трудных жизненных условиях (дети, старики, инвалиды и т.д.), развития социальной инфраструктуры (здравоохранение, образование, культура, жилищно-бытовое и коммунальное хозяйство и т.д.) и социального партнерства между работодателями и работниками и социальной ответственности управляющего механизма региона перед своим населением.

Региональная экологическая политика заключается в определении направлений по защите окружающей среды от вредных воздействий жизнедеятельности человека, в сохранении растительного и животного мира, гидросферы, атмосферы и улучшении экологических условий обитания людей.

Структурная хозяйственная политика предусматривает пропорциональное и системное развитие отраслей экономики региона во взаимодействии с народным хозяйством страны.

Институциональная политика региона предусматривает совершенствование механизма управления собственностью в регионе с целью создания взамен их более эффективных институтов, обеспечивающих конкурентные преимущества развития всех отраслей экономика региона.

Участниками разработки и реализации государственной региональной политики являются:

фонды регионального развития органы местной власти;

По усмотрению государственных органов, обеспечивающих реализацию государственной региональной политики, к разработке государственной региональной политики могут привлекаться иные заинтересованные органы, организации и граждане.

Таким образом, региональная политика представляет собой систему принципов, целей и задач всех органов государственной и негосударственной власти по управлению политическим, экономическим и социальным развитием регионов страны через созданный и (или) создаваемый механизм оптимальной ее реализации.

Литература

1. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: Учебник для вузов. 4-е изд. –м.: Изд. Дом ГУВШЭ, 2004.
2. Морозова Т.Г. Региональная экономика: Учебник. – 2-е изд. перераб. И доп. – М.: Юнити, 2000
3. Рузметов Б. Региональная экономика: опыт, проблемы, эффективность комплексного развития. Тошкент фан, 2002

MINTAQADA BIZNESNI RIVOJLANTIRISHDA SI TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

**PhD, dotsent Navruz-zoda L.B.
Buxoro davlat universiteti**

Annotatsiya: Maqolada mintaqada biznesni rivojlantirishda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Unda kichik biznesni rivojlantirishda foydalaniladigan mashinali o'rganish; tabiiy tilni qayta ishlash; kompyuter ko'rish; ekspert tizimlari kabi sun'iy intellektning samarali texnologiyalariga tafsilot beriladi.

Аннотация: В статье рассмотрены возможности использования технологий искусственного интеллекта в развитии бизнеса в регионе. Особое внимание уделено рассмотрению таких разновидностей технологии искусственного интеллекта как машинное обучение; обработка естественного языка; компьютерное зрение; экспертные системы, используемые для развития малого бизнеса.

Abstract: The article discusses the possibilities of using artificial intelligence technologies in business development in the region. Particular attention is paid to the consideration of such types of artificial intelligence technology as machine learning; natural language processing; computer vision; expert systems used for the development of small businesses.

Kalit so'zlar: Kichik biznes, sun'iy intellekt, mashinali o'rganish, tabiiy tilni qayta ishlash, kompyuter ko'rish, ekspert tizimlar.

Ключевые слова: Малый бизнес, искусственный интеллект, машинное обучение. обработка естественного языка, компьютерное зрение, экспертные системы.

Key words: Small business, artificial intelligence, machine learning. Natural language processing, computer vision, expert systems.

Iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi sharoitida mintaqalarda tadbirkorlikni rivojlantirishning muhim omili sifatida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish hisoblanadi. Chunki, kichik biznes sub'ektlari ko'pincha resurslar va imkoniyatlar jihatidan yirik kompaniyalarga qaraganda cheklangan bo'ladi. Shu bois, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ularga mijozlarga moslashtirilgan xizmatlar ko'rsatish, marketing strategiyalarini optimallashtirish va tezkor qarorlar qabul qilish orqali raqobatda ustunlik yaratishga imkon beradi. Mijozlar bilan aloqalarni kuchaytirishda NLP va

chatbotlar orqali sun'iy intellekt kichik biznes vakillariga 24/7 avtomatik mijozlarga xizmat ko'rsatishni yo'lga qo'yish imkonini beradi. Shuningdek, SI mijozlar ehtiyojlarini tahlil qilib, shaxsiylashtirilgan takliflar yaratishda samarali vositaga aylanadi.

Operatsion samaradorlikni oshirishda sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida kichik korxonalar kundalik jarayonlarni (xarid, yetkazib berish, inventar nazorati, moliyaviy hisobotlar) avtomatlashtirish orqali ish unumdorligini oshiradi. Bu esa vaqt va mablag'tejalishiga, xatolarni kamaytirishga hamda ishchi kuchining strategik yo'nalishlarga yo'naltirilishiga olib keladi. Sun'iy intellekt texnologiyalari turli yo'nalishlar bo'yicha rivojlanib, turli sohalarga moslashtirilgan. Ayniqsa kichik biznes uchun:

- mashinali o'rganish – savdo va mijoz tahlili uchun, ma'lumotlar asosida algoritmlar yordamida avtomatik o'rganish va bashorat qilish imkonini beradi;
- NLP – xizmat ko'rsatish va chatbotlar uchun, matn va nutqni avtomatik tushunish, tarjima qilish, chatbotlar yaratishda qo'llaniladi;
- kompyuter ko'rish – sifat nazorati va xavfsizlik uchun, rasm va videolarni analiz qilish orqali tanib olish, kuzatuv tizimlarida qo'llaniladi;
- generativ AI – kontent yaratish va brend marketingi uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Kichik biznesda sun'iy intellekt texnologiyalarining, xususan "Mashinali o'rganish" (Machine Learning) asosidagi joriy etilishi bo'yicha xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda Daniel R. Whiteson [1] kichik bizneslar uchun moslashuvchan va byudjetga mos mashinali o'rganish algoritmlarini joriy etish usullari tahlil qiladi. Mavzular jumlasiga mijoz segmentatsiyasi, shaxsiylashtirilgan marketing, talab prognozi va chatbotlar kiradi.

Trevor Clawson [2] asosan raqamli transformatsiyaga tayyorlanayotgan kichik korxonalar uchun amaliy qo'llanma bo'lib, unda mashinali o'rganish texnologiyalarining startap va mikro korxonalarda qanday qo'llanilishi haqida real misollar keltiradi. Innovatsiyalarni joriy qilishdagi strategik yondashuvlar bayon etadi. Ankur Patel [3] kichik biznes egalarining texnik bilimiga ega bo'lmagan bo'lishi ehtimoli inobatga olingan holda, mashinali o'rganish asoslari soddalashtirgan tilda tushuntirgan. U sentiment analysis, narxni optimallashtirish va inventar nazorati kabi ML amaliyotlarini o'rgatadi.

Kichik biznes sub'ektlari uchun sun'iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi — raqobatbardoshlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va mijozga yo'naltirilgan xizmatlarni takomillashtirish yo'lida muhim qadamdir. Ayniqsa, "Mashinali o'rganish", "NLP" va "Generativ AI" texnologiyalari kam xarajat bilan joriy etilishi mumkin bo'lgan samarali vositalari sifatida xizmat qiladilar. Shu bilan birga, kompyuter ko'rish, ekspert tizimlar va avtonom agentlar esa kichik biznes sub'ektlarini yuqori samaradorligini ta'minlaydi. Biroq ularni tatbiq qilish texnik jihatdan nisbatan murakkab faoliyatdir. Shuning uchun, har bir sun'iy intellekt texnologiyasi kichik biznes kontekstida qanday foyda keltirishi, qanday sohalarda qo'llanishi va joriy etishdagi real imkoniyatlarini aniqlab olish muhim hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston hududlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirishda foydalaniladigan samarali sun'iy intellekt texnologiyalarining, fikrimizcha, to'rta quyidagi asosiy turlarini ajratish maqsadga muvofiq bo'ladi:

Mashinali o'rganish — bu kompyuter tizimining tarixiy ma'lumotlar asosida o'rganib, mustaqil ravishda qaror chiqarishga o'rganishidir. Kichik biznesda qo'llanilishi mijozlar xatti-harakatini tahlil qilish, savdo prognozi, kredit risklarini baholash va dinamik narxlash strategiyalarini ishlab chiqishdan iborat.

Tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing, NLP) — kompyuterlar tomonidan inson tili (matn va nutq) ni tushunish, tahlil qilish va javob qaytarish texnologiyasidir. Kichik biznesda qo'llanilishida chatbotlar orqali avtomatik mijozlar bilan muloqot, e-mail kampaniyalarini tahlil qilish, mahsulot sharhlarini analiz qilish va tarjimaga asoslangan xizmatlarni amalga oshiradi.

Kompyuter ko'rish - bu suratlar, videolar yoki boshqa vizual axborotlar orqali ma'lumot olish texnologiyasidir. Bunda mahsulot sifatini vizual nazorat qilish (masalan, ishlab chiqarishda nuqsonlarni aniqlash), yuzni tanib olish (xavfsizlik va marketingda) va vizual ombor nazoratini amalga oshirish amaliyotlari kiradi.

Ekspert tizimlar — mutaxassis bilimlariga asoslangan avtomatik qaror chiqaruvchi dasturiy tizimlardir. Konsalting xizmatlarida maslahatlar berish, moliyaviy tavsiyalarni avtomatlashtirish va tibbiyotda diagnostika yoki xizmat takliflarini shakllantirishdan iborat. Rasmda ko'rsatilgan to'rta texnologiya turining har biri sun'iy intellektning muhim tarkibiy qismi bo'lib, ular kichik biznesda xizmat sifatini oshirish, operatsiyalarni avtomatlashtirish va raqobatbardoshlikni mustahkamlash uchun samarali vosita hisoblanadi. Ayniqsa, Mashinali o'rganish va NLP texnologiyalari kam xarajat bilan joriy etilishi mumkin va tez natija beradi, deb o'ylaymiz.

Sun'iy intellekt kichik biznes uchun – bu raqamli transformatsiyaning yuragidir. U nafaqat iqtisodiy foyda keltiradi, balki kichik korxonalarni tezroq o'sishga, moslashishga va innovatsion ekotizimga kirishga yordam beradi. SI texnologiyalari kichik biznesda texnologik tenglikni yaratishda, katta resurslarga ega bo'lmagan kichik bizneslar uchun SI yordamida yirik kompaniyalar bilan raqobatlashish imkoniyati yaratiladi. Ayniqsa, mashinali o'rganish, chatbotlar va avtomatlashtirilgan tavsiya tizimlari marketing va mijozlarga xizmat ko'rsatishdagi farqni yo'qota oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Daniel R. Whiteson. *Machine Learning for Small Business: Practical AI Applications*. Routledge 2021.P.268.
2. T. Clawson. *Artificial Intelligence for Small Business: Harness the Power of Machine Learning and Data*. Kogan Page. 2020.P224.
3. Ankur Patel. *Hands-On Machine Learning for Small Business Owners*. O'Reilly Media2022. P.310.

MINTAQA TURIZM SOHASINING RIVOJLANISHIDA EKONOMETRIK MODELLASHTIRISHNING DOLZARBLIGI VA USTUVOR YO'NALISHLARI

Muxitdinov Xudayar Suyunovich
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti professori
Shukurov Ikrom Abdurashitovich
Qarshi davlat texnika universiteti
“Biznes va boshqaruv” kafedrası
mustaqil izlanuvchisi
Elektron pochta: ikromshukurov93@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada mintaqada turizm sohasining rivojlanish darajasi, uning ekonometrik modellashtirish zarurligi, modellashtirishdagi iqtisodiy yondashuvlar va usullar, sohaga oid ekonometrik modellashtirishning dolzarb muammolarini hal etishga qaratilgan tadqiqot natijalari hamda turizm sohasini mintaqaviy rivojlanish kontekstida ekonometrik modellashtirishning zamonaviy ilmiy yondashuvlari haqida xulosalar berilgan.

Аннотация: В данной научной статье рассматривается уровень развития туристической отрасли в регионе, обосновывается необходимость её эконометрического моделирования, анализируются экономические подходы и методы моделирования. Приводятся результаты исследований, направленных на решение актуальных проблем эконометрического моделирования в сфере туризма, а также формулируются выводы о современных научных подходах к эконометрическому моделированию развития туризма в контексте регионального развития.

Abstract: This scientific article examines the level of development of the tourism sector in the region, substantiates the necessity of its econometric modeling, and analyzes economic approaches and modeling methods. The paper presents research findings aimed at addressing current challenges of econometric modeling in the tourism sphere and formulates conclusions on modern scientific approaches to econometric modeling of tourism development in the context of regional growth.

Kalit so'zlar: Turizm, model, valyuta, over-tourism, panel ma'lumot, vaqtli qator, turizm infratuzilmasi, turizm xizmatlari.

Ключевые слова: Туризм, модель, валюта, чрезмерный туризм, панельные данные, временные ряды, туристическая инфраструктура, туристические услуги.

Key words: Tourism, model, currency, over tourism, panel data, time series, tourism infrastructure, tourism services.

Kirish. Hozirgi davrda turizm iqtisodiyotning yuqori sur'atlar bilan rivojlanayotgan strategik tarmoqlaridan biriga aylanmoqda. Ayni paytda mintaqaviy iqtisodiy o'sish, bandlik darajasi, infratuzilma modernizatsiyasi va valyuta tushumlarini oshirishda turizmning roli sezilarli darajada ortib bormoqda. Shu bilan birga, turizm sohasining o'sish jarayonlari murakkab, ko'p omilli va hududiy xususiyatlarga ega bo'lgan tizimdir. Shuning uchun bu jarayonlarni chuqur tahlil qilish, o'zaro bog'liqliklarni aniqlash va samaradorlikni oshirish uchun ekonometrik modellashtirish muhim ilmiy vosita sifatida namoyon bo'ladi[1].

Ekonometrik yondashuvlar yordamida turizm rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar (infratuzilma darajasi, tashrif buyuruvchilar soni, investitsiyalar hajmi, xizmatlar sifati, raqamli transformatsiya, transport qulayligi, ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar va boshqalar) aniq miqdoriy shaklda baholanishi mumkin. Bu esa

mintaqalarda turizmni rivojlantirish siyosatini ilmiy asoslash, tarmoqlararo uyg'unlikni ta'minlash va samarali resurs taqsimotiga erishish imkonini beradi[2].

Adabiyotlar sharhi. Mintaqaviy rivojlanishni turizm sohasida ekonometrik modellashirish mavzusida ko'pgina yetuk xorijiy olimlar ham tadqiqot olib brogan. Jumladan Wu, C., Song, L. tadqiqotida turizm talabini bashorat qilishda foydalaniladigan ilg'or ekonometrik usullar — umumiy-muayyan modellashirish, cointegration, VAR, vaqt o'zgaruvchi parametr modellari, fazoviy-vaqtiy ekonometrik modellar va boshqa ilg'or texnikalar, real misollar va R kodi bilan bir qatorda taqdim etilgan[3].

Wu, C., Song, L. ning asosiy g'oyasi, eng keng ko'lamli, barcha potensial tushuntiruvchi omillarni (va ularning kechikmalarini) o'z ichiga oladi. Model statistik jihatdan ahamiyatsiz, iqtisodiy ma'noga ega bo'lmagan yoki multikollinear bo'lgan o'zgaruvchilarni bosqichma-bosqich chiqarib tashlash orqali hosil qilinadi. Maqsad — parsimony (minimum parametrlar bilan eng yaxshi izohlash qobiliyatiga ega model).

Asosiy qism. Umumiy modelning matematik ko'rinishi, turizm talabini (masalan, ma'lum bir mamlakatga tashrif buyuruvchilar soni) bashorat qilish uchun umumiy ARDL (Auto Regressive Distributed Lag) modeli hisoblanadi.

$$\ln TD_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i \ln TD_{t-i} + \sum_{j=0}^q \gamma_j \ln INC_{t-j} + \sum_{k=0}^r \delta_k \ln P_{t-k} + \sum_{m=0}^s \phi_m EXR_{t-m} + e_t$$

Bu yerda: TD_t — vaqt t da turizm talabi (keluvchilar soni yoki turizm daromadi), INC — asosiy bozorlar daromad darajasi (masalan, AQSh, Xitoy turistlari), P — turizm xizmatlari narxlari indeksi, EXR — valyuta kursi, e_t — tasodifiy xato. Umumiy bosqichda p , q , r , s qiymatlari katta bo'lishi mumkin (masalan, 2–4 lag).

Muayyan modelga o'tish uchun GETS yondashuvi quyidagicha ishlaydi:

1. Umumiy modelni baholash (OLS yoki boshqa mos metod bilan).
2. Statistik jihatdan ahamiyatsiz o'zgaruvchilarni (p -qiymati $> 0,05$) ketma-ket chiqarib tashlash.
3. Qoldiq avtokorrelyatsiyasi, heteroskedastikligi va normalligi testlarini o'tkazish.
4. Eng yaxshi model tanlanadi — eng oddiy, ammo statistik va iqtisodiy jihatdan izohlanadigan.

Umumiy modeldan so'ng, masalan, P_{t-2} va EXR_{t-3} ahamiyatsiz chiqdi, natijada

$$\ln TD_t = 0,85 \ln TD_{t-1} + 0,12 \ln INC_t - 0,05 \ln P_t + 0,08 EXR_t + u_t$$

Bu erda: TD — Samarqandga kelgan xorijiy turistlar soni (yillik ma'lumot), INC — asosiy turist yuboruvchi mamlakatlarning o'rtacha daromadi (AQSh doll.), P — Samarqanddagi o'rtacha mehmonxona narxi indeksi, EXR — USD/UZS o'rtacha kursi.

Baholashdan so'ng muayyan model quyidagi ko'rinishni oladi.

$$\ln TD_t = 0,70\ln TD_{t-1} + 0,15\ln INC_t - 0,07\ln P_t + 0,04EXR_t$$

Demak daromad 1% ga oshsa, turizm talabi ~0,15% oshadi. Narx 1% ga oshsa, talab 0,07% kamayadi. Valyuta kursi (UZS devalvatsiyasi) 1% ga oshsa, talab 0,04% oshadi (xorijliklar uchun nisbatan arzonlashish ta'siri).

Wu Song tavsiyasiga ko'ra GETS afzalliklari:

- turizm talabining dinamik tabiatini hisobga oladi (lagli o'zgaruvchilar);
- narx, daromad, valyuta kursi kabi ko'plab omillarni birgalikda tahlil qiladi;
- keraksiz omillarni chiqarib, moslashuvchan va ixcham model yaratadi;
- bashoratlarda ortiqcha parametr yukidan qochiladi.

Giaoutzi, M., Nijkamp, P. tadqiqotlarida turizm, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (ICT) va mintaqaviy rivojlanish o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarni, Yevropa misollari asosida tahlil qiladi, mintaqaviy siyosat va innovatsion IT yechimlarining roli ko'rib chiqiladi[4]. Yaponiyalik olim Asahi, S. tadqiqotlarida mehmondo'stlik va turizm boshqaruvida qo'llanilayotgan hozirgi qo'llanma ekonometrik yondashuvlar, ularning amaliy qo'llanishi va statistik tahlil vositalari kengaytirilgan tarzda taqdim etilgan. U Yaponiyaning mintaqaviy iqtisodiyotidagi turizm va atrof-muhit ta'sirlarini iqtisodetrik metodlar bilan tahlil qiladi — mintaqalardan tashqariga tarqaluvchi effektlar, sektor ta'siri, over-tourism, va statistik regional kiritish-chiqarish jadvallari juda ahamiyatli hisoblanadi[5].

Ayniqsa, O'zbekistonning tarixiy, madaniy va tabiiy turistik salohiyatga ega bo'lgan hududlarida (masalan, Samarqand, Buxoro, Xiva va boshqa viloyatlar) turizmning barqaror o'sishi mintaqaviy iqtisodiy o'sish uchun “drayver”ga aylanishi mumkin[6]. Shu nuqtai nazardan, ushbu sohaga oid ekonometrik modellashtirish quyidagi dolzarb muammolarni hal etishga xizmat qiladi: O'zbekistonning tarixiy — Samarqand, Buxoro, Xiva kabi — mintaqalarida turizmning barqaror o'sishi va regional iqtisodiy rivojlanishga ta'siri bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotchilardan Jeong, J. Y., Karimov, M., Sobirov, Y., Saidmamatov, O., & Marty, P. O'zbekistonda barqaror turizm rivojiga zarar yetkazuvchi to'siqlarni aniqlash va Global RPM hamda SANEL HERMES modellari asosida samarali “culturalization” strategiyalarini tavsiya qiladi, hukumat siyosati va amaliyotga muhim takliflarni beradi.[7] M.Karimov Samarqand, Buxoro va Xiva kabi Ipak Yo'li shaharlarida barqaror turizmni ilgari surish bo'yicha strukturaviy yondashuvlar va strategiyalarni tadqiq qilgan[8]. K.Egamnazarov O'zbekiston turizmining barqaror rivojlanishini nazariy, huquqiy va amaliy jihatdan tahlil qiladi, geoturizm, davlat boshqaruvidagi turizm sanoati kabi yo'nalishlar ilgari suradi[9]. K.Ann O'zbekiston turizm sektorida barqarorlikni baholash, mavjud vaziyat va potensial ustuvor yo'nalishlarni tahlil qiladi[10].

Har bir muammo uchun qanday model(lar) mos kelishi, qanday o'lchovlar kerak bo'lishi, diagnostika va natijani talqin qilish yo'llariga bog'liq (1-jadval).

1-jadval

Turizmدا ekonometrik modellashtirish muammolari va imkoniyatlari

Muammo	Ekonometrik modellashtirish imkoniyati
Turizmning YAIMga ta'siri aniqlanmagan	Panel yoki vaqtli qator modellar orqali iqtisodiy o'sishga ta'sirini o'lchash

Rivojlanishga ta'sir qiluvchi omillar noaniq	Ko'p omilli regressiyalar orqali determinantlar aniqlanadi
Hududlar o'rtasida farqlar mavjud	Mintaqalar kesimida klasterlash yoki fixed/random effect modellar
Davlat siyosati samaradorligi baholanmagan	Doimiy o'zgaruvchilar bilan siyosiy choralarni modelga kiritish
Investitsion samaradorlik past	Turizmga investitsiya – natija (output) munosabatlarini o'rganish (ROI)

Turizmning YAIMga ta'siri aniqlashda muammo bo'lsa, model tanlaymiz. Panel-ARDL (PMG), yoki Vaqt qatori uchun ARDL/VAR/VECM (kointegratsiya tekshirilsa). Bunda o'zgaruvchilar YAIM (yoki YAIM o'sishi), turizm daromadi/keluvchilar soni, narx indeksi, valyuta kursi, transport kirish imkoniyati. Rivojlanishga ta'sir qiluvchi omillar noaniq bo'lsa ko'p omilli regressiyadan foydalanamiz. Model tanlaymiz OLS boshlangich, lekin endogenlik bo'lsa 2SLS/IV yoki GMM, fazoviy ta'sir ehtimoli bo'lsa Spatial Durbin/SEM/SAR modellardan biri tanlanadi. Bu erda o'zgaruvchilar, infratuzilma (yo'llar, aeroport o'tkazuvchanligi), kadrlar sifati, servis standarti (reytinglar), raqamli marketing ko'rsatkichlari, xavfsizlik indeksi bo'lishi mumkin. Standartlashtirilgan koeffitsiyentlar va elastikliklar orqali qaysi determinant “eng kuchli” ekanini ko'rishimiz mumkin. Hududlar o'rtasida farqlarda muammo bo'lsa Klasterlash yoki FE/RE” modellari tanlanadi. FE (agar hududiy xususiyatlar bilan korrelyatsiya bo'lsa), RE (agar yo'q bo'lsa); hetarogenlik kuchli bo'lsa mixed (multilevel) model. Klasterlash: K-means / Hierarchical (indikatorlar: turizm zichligi, o'rtacha chek, bandlik ulushi, servis reytinglari). Klaster xarakteristikalarini tavsiflab, har guruh uchun alohida siyosiy vositalarni belgilash (masalan, “meros-marka klasteri”, “tabiat-rekreatsiya klasteri”).

Tahlil va natijalar muhokamasi. Davlat siyosati samaradorligi baholanmaganligi muammoning model tanlovida Difference-in-Differences (DiD) modelini tanlash maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda o'zgaruvchilar siyosat boshlanish sanasi, qamrov doirasi, byudjet hajmini tanlash mumkin. Natijalar esa turist oqimi, o'rtacha chek, bandlik, soliq tushumlaridan iborat bo'ladi. Siyosat effekti (ATT) ni foiz/so'mda ko'rsatib, sezgirlik tahlili bilan mustahkamlanadi.

Difference-in-Differences (DiD) — bu biror siyosiy o'zgarish yoki tadbirning natijaga ta'sirini baholash uchun ishlatiladigan ekonometrik usul. Uning mohiyati shundaki, intervensiyadan oldin va keyin davolanayotgan guruh (treatment group) va davolanmagan guruh (control group) o'rtasidagi o'zgarishlar farqi hisoblanadi.

Oddiy “oldin–keyin” tahlil noto'g'ri bo'lishi mumkin, chunki vaqt o'tishi bilan natijaga boshqa omillar ham ta'sir qiladi. DiD usuli bu muammoni hal qiladi, u vaqt ta'siri va guruhlar o'rtasidagi doimiy farqlarni chiqarib tashlaydi, faqat intervensiya tufayli yuzaga kelgan “sof ta'sir”ni hisoblaydi. DiD modelining matematik formulasi:

$$DiD_{\text{effekt}} = (Y_{T,\text{after}} - Y_{T,\text{before}}) - (Y_{C,\text{after}} - Y_{C,\text{before}})$$

Bu yerda: T — treatment group (siyosat tatbiq qilingan hudud/guruh), C — control group (siyosat tatbiq qilinmagan hudud/guruh), Y — natija ko'rsatkichi

(masalan, turistlar soni, YAIM, daromad). Masalan 2022-yilda Samarqandda yangi xalqaro aeroport ochildi (treatment), Buxoroda esa hech qanday yirik infratuzilma o'zgarishi bo'lmadi (control). Biz turistlar soniga ta'sirini baholamoqchimiz (2-jadval).

2-jadval

Infaturilmani turistlar soniga ta'siri		
Yil	Guruh	Turistlar soni (ming)
2021	Samarqand	800
2021	Buxoro	600
2023	Samarqand	1 200
2023	Buxoro	700

Hisoblash uchun:

Samarqanddagi o'zgarish: $1200 - 800 = +400$

Buxorodagi o'zgarish: $700 - 600 = +100$

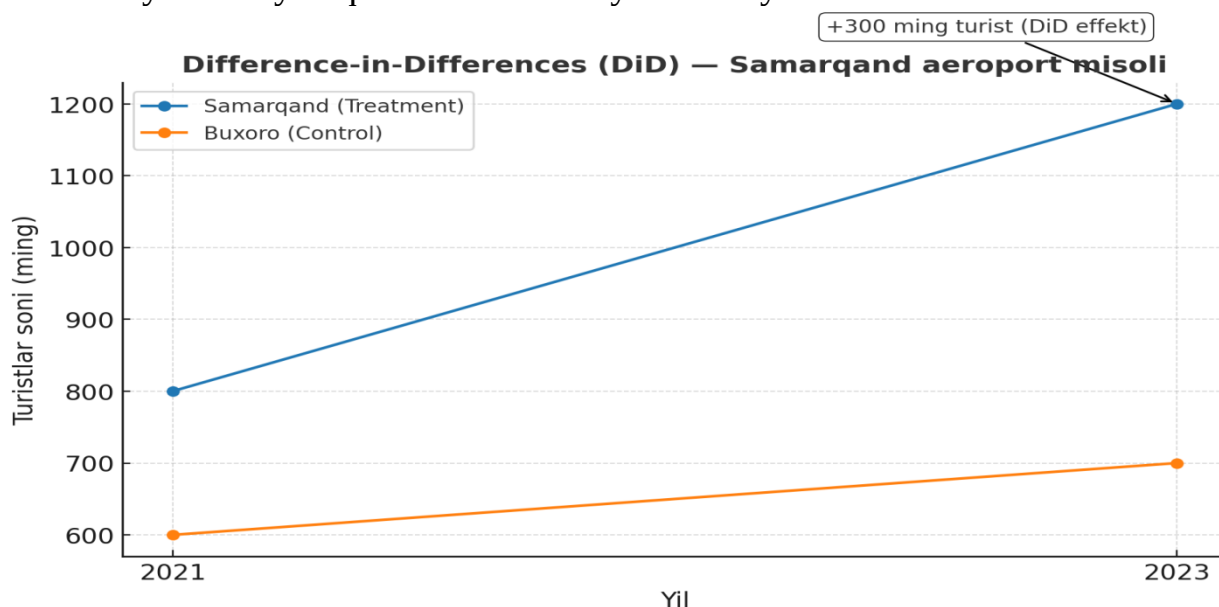
DiD effekt: $400 - 100 = +300$ ming turist.

Aeroport ochilishi tufayli Samarqandga qo'shimcha 300 ming turist kelgan, bu "sof ta'sir"dir. Buning regressiya shakli DiD odatda quyidagi ko'rinishda regressiya bilan baholanadi:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 \text{Post}_t + \beta_2 \text{Treat}_i + \beta_3 (\text{Post}_t + \text{Treat}_i) + \varepsilon_{it}$$

Bu yerda, Post — intervensiyadan keyin = 1, oldin = 0, Treat — treatment guruh = 1, control = 0, Post × Treat — asosiy DiD koeffitsiyenti, sof ta'sirni beradi.

Buning afzalliklari parallel trend farazi bajarilsa, sabab–natija bahosini beradi. Ma'lumot panel bo'lishi shart emas — ikki davrli kesma ma'lumot bilan ham ishlaydi. Oddiy talqin va vizualizatsiya imkoniyati bor.

1-rasm. Samarqand–Buxoro aeroport misoli bo'yicha DiD usuli

1-rasmdan ko'rinib turibdiki, 2021–2023 yillar oralig'ida Samarqand (treatment) va Buxoro (control) shaharlarida turistlar soni ortgan bo'lsada,

Samarqandda o'sish sur'ati ancha yuqori bo'lgan. Buxoroda turistlar soni 100 mingga oshgan bo'lsa, Samarqandda bu o'sish 400 mingni tashkil qilgan. Difference-in-Differences usuli orqali hisoblanganda, Samarqanddagi aeroport ochilishi natijasida qo'shimcha 300 ming turist kelgani aniqlanadi. Bu "sof ta'sir" vaqt omili va hududlar orasidagi doimiy farqlarni chiqarib tashlagan holda olingan natija bo'lib, infratuzilma investitsiyalarining turizm oqimiga sezilarli ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

Shuningdek, 2030 yilgacha bo'lgan turizm strategik rejalari doirasida prognozlash, siyosat simulyatsiyasi va risk tahlili kabi vazifalar ham iqtisodiy-matematik modellar orqali bajarilishi lozim.

Xulosa. Fikrimizcha turizm sohasini mintaqaviy rivojlanishni ekonometrik modellashtirish turizm va mintaqaviy YAIM o'rtasidagi bog'liqlik – Vektor autoregressiya (VAR) modeli asosida, turizm va bandlik o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarni – Panel regressiyalar (Fixed/Random Effect), turizm infratuzilmasining rentabelligini – Real options yondashuvi orqali, Turizmning tashqi iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini – Granger sababli tahlillar orqali modellashtirish maqsadga muvofiq. Shunday qilib, turizm sohasini mintaqaviy rivojlanish kontekstida ekonometrik modellashtirish zamonaviy ilmiy yondashuvlarni talab qiladigan va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bu metodologiya yordamida turizm siyosatini yanada maqsadli, faktlarga asoslangan va resurs jihatidan samarali qilish imkoniyati tug'iladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 24-dekabrda "Samarqand viloyatining turizm va transport salohiyatidan samarali foydalanish, viloyatni "Samarqand — Yangi O'zbekistonning turizm darvozasi" konsepsiyasi asosida rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-455-sonli qarori.*
2. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-maydagi "2025-2026-yillarda sayyohlar oqimini keskin ko'paytirish va turistik xizmatlar ko'lamini jadal kengaytirish orqali turizmning iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyatini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-87-sonli farmoni.*
3. Wu, C., & Song, L. (Eds.). (2022). *Econometric Modelling and Forecasting of Tourism Demand: Methods and Applications*. Routledge.
4. Giaoutzi, M., & Nijkamp, P. (Eds.). (2006). *Tourism and Regional Development: New Pathways*.
5. Asahi, S. (2025). *Econometric Modelling and Forecasting of Regional Economy*. Springer. P.250-300.
6. *O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 30-sentabrda "Samarqand viloyatining turizm salohiyatidan samarali foydalanish va uni rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 828-sonli qarori.*
7. Jeong, J. Y., Karimov, M., Sobirov, Y., Saidmamatov, O., & Marty, P. (2023). *Evaluating Culturalization Strategies for Sustainable Tourism Development in Uzbekistan*. Sustainability, 15(9).
8. Karimov, M. (2025). *Sustainable Tourism Development: The Case of Silk Road Cities in Uzbekistan*. Journal of 2025. Taylor & Francis Online bohrium.com.
9. Egamnazarov, K. (2025). *Exploring the Directions of Sustainable Development of Tourism in Uzbekistan*.
10. Ann, K. (2024). *Sustainability and Tourism in Uzbekistan: An Assessment*.

MINTAQA IQTISODIYOTINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA MUZEYLARDAN SAMARALI FOYDALANISH IMKONIYATLARI

*Doschanov Tangribergan Doschanovich, UrDU professori
Ro'zmetov Baxodir Shomurotovich, UrDU katta o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada mintaqqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish jarayonida muzeylar tizimining o'рни va ahamiyati yoritilgan. Mintaqada muzeylar nafaqat madaniy merosni asrash va targ'ib qilish, balki turizm oqimini oshirish, qo'shimcha ish o'rinlari yaratish va infratuzilmani modernizatsiya qilish orqali hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil ekanligini aniqlangan. Shuningdek, maqolada mintaqqa muzeylar tizimidagi mavjud muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish yo'llari hamda ularni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: Mintaqa, turizm, muzeylar tizimi, madaniy turizm, hududiy iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, raqamlashtirish, madaniy meros.

Аннотация: Ushbu maqolada mintaqqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish jarayonida muzeylar tizimining o'рни va ahamiyati yoritilgan. Mintaqada muzeylar nafaqat madaniy merosni asrash va targ'ib qilish, balki turizm oqimini oshirish, qo'shimcha ish o'rinlari yaratish va infratuzilmani modernizatsiya qilish orqali hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil ekanligini aniqlangan. Shuningdek, maqolada mintaqqa muzeylar tizimidagi mavjud muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish yo'llari hamda ularni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari taklif etilgan.

Ключевые слова: Регион, туризм, музейная система, культурный туризм, региональная экономика, устойчивое развитие, цифровизация, культурное наследие.

Abstract: This article highlights the role and importance of the museum system in the process of sustainable development of the region's economy. It has been determined that museums in the region are an important factor not only in preserving and promoting cultural heritage, but also in ensuring regional economic stability by increasing tourist flow, creating additional jobs, and modernizing infrastructure. The article also analyzes the existing problems in the museum system of the region and proposes ways to eliminate them, as well as priority areas for their development.

Key words: Region, tourism, museum system, cultural tourism, regional economy, sustainable development, digitalization, cultural heritage.

Mintaqaviy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish jarayonida xizmatlar sohasining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Xususan, turizm va uning ajralmas qismi bo'lgan muzeylar tizimi hududning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida muhim o'rin egallaydi. Muzeylar nafaqat tarixiy-madaniy merosni asrash va targ'ib qilish, balki mintaqaga turistlarni jalb etish, qo'shimcha ish o'rinlari yaratish hamda hududiy infratuzilmani modernizatsiya qilish orqali iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi[1]. Shu bois, O'zbekiston Respublikasida ham muzeylar faoliyatini takomillashtirish, raqamlashtirish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyev Xorazm viloyatiga tashrifi chog'ida turizm sohasidagi imkoniyatlar va ularni ishga solish choralarini ko'rsatib o'tdilar. Xususan, yurtimizda turizm eksporti salohiyati 10 milliard dollar bo'lsa, shuning 2 milliard dollari aynan Xorazm viloyatiga to'g'ri kelishi va imkoniyatlar to'liq ishga solinmayotgani shuningdek, viloyat bo'yicha jami 263 ta madaniy meros obidasi mavjudligi va ularni tadbirkorlar bilan hamkorlikda turistik maskanga

aylantirilsa, qo'shimcha daromad va ish o'rinlari yaratilishi haqida fikr bildirib o'tdilar¹.

Ayniqsa, turizmni rivojlantirishda muzeylar hudud iqtisodiyotida bevosita hamda bilvosita samaralar yaratadi. Birinchidan, ular tashrif buyuruvchilar oqimini oshirish orqali turizm daromadlarini ko'paytiradi. Ikkinchidan, multiplikativ ta'sir natijasida mehmonxona, ovqatlanish, transport, savdo va hunarmandchilik kabi sohalarning rivojlanishiga turtki beradi. Uchinchidan, muzeylar mintaqaning ijtimoiy-madaniy hayotini jonlantirib, mahalliy urf-odat va an'analarni saqlash hamda targ'ib qilish asosida xalqaro maydondagi hududiy imijdni kuchaytirishda strategik resurs hisoblanadi[2]. Demak, turizmni barqaror rivojlantirishda muzeylardan samarali foydalanish mintaq iqtisodiyoti uchun multiplikativ samara beruvchi strategik yo'nalish sifatida qaralishi lozim.

Mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlanishda turizm sohasi strategik yo'nalish sifatida alohida ahamiyati oshib bormoqda. Bu sohani rivojlantirishda muzeylar tizimining o'rne beqiyos hisoblanadi. Mintaqaviy turizmni rivojlantirish jarayonida muzeylar o'ziga xos madaniy-ma'naviy markaz sifatida alohida o'rin tutadi. Ular nafaqat noyob tarixiy-madaniy merosni saqlash va targ'ib qilish, balki hududning turistik jozibadorligini oshirishda ham muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, muzeylar turizm xizmatlari tarmog'ining diversifikatsiyasiga, yangi ish o'rinlari yaratilishiga va qo'shimcha iqtisodiy daromad manbalarining shakllanishiga xizmat qiladi[3].

Xorazm viloyatida respublika miqyosida e'tirof etilgan muzeylar qatoriga Xiva "Ichan qal'a" davlat muzey qo'riqxonasi, O'zbekiston zamonaviy san'at muzeyi, O'zbek - Turkman do'stlik uyi va Ulli hovli majmuasi direksiyasi muzey ekspozitsiyasi, Avesto muzeyi, Qatag'on qurbonlari muzeylari va boshqa mintaqaviy muzeylar o'z faoliyatini yuritib turibdi. Viloyatimizda faoliyat olib borayotgan muzeylar tizimida alohida ajralib turuvchi Xiva shahridagi "Ichan qal'a" muzey-qo'riqxonasi YUNESCONing Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan bo'lib, yiliga minglab xorijiy turistlarni jalb etadi. Xususan, 2024-yilda "Ichan qal'a"ga 1 mln nafarga yaqin xorijiy va 3,5 mln nafarga yaqin mahalliy sayyohlar tashrif buyurgan. 2025-yil yakuniga qadar esa 2 mln nafar xorijiy va deyarli 5 mln nafar mahalliy sayyohlar tashrif buyurishi kutilmoqda². Bu jarayon mahalliy iqtisodiyotga xizmat ko'rsatish sohalari orqali qo'shimcha daromad keltirib, hududning barqaror rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

Mintaqada muzeylar turizmini rivojlantirish jarayonida mavjud muammolar ko'p qirrali bo'lib, ular strategik boshqaruv, moliyalashtirish, infratuzilma, raqamlashtirish, kadrlar salohiyati, marketing va tashrifchi tajribasi kabi yo'nalishlarda yaqqol namoyon bo'ladi. Moliyaviy resurslarning yetishmasligi, zamonaviy texnologiyalarni joriy etishning sustligi, raqamli xizmatlarning cheklanganligi, marketing faoliyatining samarador emasligi va kadrlar malakasining pastligi muzeylarning raqobatbardoshligini pasaytiradi hamda ularni

¹ <https://president.uz/oz/lists/view/8106>

² <https://gov.uz/uz/bektourism/news/view/55606>

mintaqa iqtisodiyoti uchun to'liq daromad manbaiga aylanishiga to'sqinlik qiladi[4].

Shuningdek, infratuzilmaning eskirganligi, qo'shimcha xizmatlarning yetarli emasligi va jamoatchilik bilan hamkorlikning sustligi tashrifchilar qoniqishini pasaytiradi. Ushbu muammolarni tizimli ravishda bartaraf etish, muzeylarni raqamlashtirish, davlat-xususiy sheriklik asosida moliyalashtirish mexanizmlarini keng joriy etish, marketing va brending strategiyalarini kuchaytirish, kadrlar salohiyatini oshirish hamda hududiy muzey klasterlarini shakllantirish orqali muzeylar tizimini mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishning muhim drayveriga aylantirish mumkin[5].

Muzeylar tizimining samarali rivojlanishi hududiy iqtisodiyotda turizm oqimining ortishi, xizmatlar sohasidan tushadigan daromadlarning ko'payishi va yangi ish o'rinlarining yaratilishi orqali ijobiy natijalar beradi. Bunday jarayon mintaqada transport, mehmonxona, ovqatlanish, hunarmandchilik va savdo kabi tarmoqlarning ham rivojlanishiga multiplikativ ta'sir ko'rsatib, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlaydi. Shuningdek, muzeylarning kengayishi hududiy brend va xalqaro imijni mustahkamlash, xorijiy investitsiyalarni jalb etish hamda byudjet tushumlarini oshirish imkonini yaratadi[6]. Natijada muzeylar tizimi nafaqat madaniy merosni asrash va targ'ib qilish, balki hududiy iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyotning muhim omili sifatida ham namoyon bo'ladi.

Mintaqa turizm salohiyatini oshirishda muzeylar tizimini rivojlantirishning quyidagi ustuvor yo'nalishlariga e'tiborni qaratish lozim:

- muzey infratuzilmani modernizatsiya qilish ya'ni: muzey binolari, ko'rgazma zallari va saqlash sharoitlarini zamonaviy talablarga moslashtirish;
- muzeylarda raqamlashtirish jarayonlarini tezlashtirish ya'ni: ar/vr texnologiyalar asosida virtual ko'rgazmalar, onlayn ekskursiyalar, elektron chiptalar tizimini yo'lga qo'yish;
- muzeylarni moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish ya'ni: davlat-xususiy sheriklik, grantlar, homiylik va boshqalardan foydalanish;
- muzeylarda faoliyat olib borayotgan kadrlar salohiyatini oshirish ya'ni: muzeyshunos, gid, marketing va axborot texnologiyalari sohalarida malakali mutaxassislarni tayyorlash;
- mintaqadagi faoliyat olib borayotgan muzeylarni turizm va boshqa sohalar bilan hududiy integratsiyasini ta'minlash ya'ni: asosiy va mahalliy muzeylar o'rtasida klasterlashuv asosida hamkorlikni rivojlantirish.

Mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda muzeylar tizimi strategik ahamiyatga ega bo'lib, u turizm industriyasi bilan bevosita integratsiyalashgan holda multiplikativ samarani yuzaga keltiradi. Muzeylar tizimini rivojlantirish, ularni raqamlashtirish, innovatsion moliyalashtirish va kadrlar salohiyatini oshirish orqali hududiy iqtisodiy barqarorlikka erishish mumkin. Shuningdek, davlat-xususiy sheriklik asosida moliyaviy resurslarni jalb qilish, xalqaro marketing platformalarida faoliyatni kengaytirish va hududiy muzeylarni klaster asosida rivojlantirish iqtisodiyotda barqaror o'sishni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Романчук А. В. Музейный туризм: учебно-методическое пособие. — Санкт Петербург, 2010. — 46 с.
2. Richards G. (2018). Cultural Tourism: A review of recent research and trends. Journal of Hospitality and Tourism Management, 36, 12–21.
3. Smith M. K. (2016). Issues in Cultural Tourism Studies. Routledge.
4. Hannu Piekola, Otto Suojanen, Arttu Vainio Economic impact of museums University of Vaasa. Levón Institute. Publication 139a. Vaasa 2014
5. Tamar Zubitashvili: “The Role of Museums for the Issue of Tourism Development” Sciental Journal of Education Humanities and Social Sciences, Vol. 2.1, (2024)
6. Florentina-Cristina Merciu, George-Laurentiu Merciu va Andreea-Loreta Cercleux: “The Role of Museums in the Development of Cultural Tourism. Case Study: Bucharest Municipality” Innovative Business Development-A Global Perspective, Springer Proceedings in Business and Economics, https://doi.org/10.1007/978-3-030-01878-8_15
7. <https://www.unwto.org/>
8. <https://gov.uz/uz/uzbektourism>
9. <https://president.uz>

МИНТАҚА ИҚТИСОДИЁТИНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШДА ИНВЕСТИЦИЯЛАР САЛОҲИЯТИНИ ОШИРИШ

Абдуллаев И.С.
Абу Райхон Бериий номидаги
Урганч давлат университети
ижтимоий-иқтисодий фанлар факультети декани
иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

Аннотация: Ушбу тезисда минтақа иқтисодиёти барқарорлигини таъминлашда инвестициялар салоҳиятини ошириш ва улардан самарали фойдаланиш жараёнлари таҳлил қилиниб, муаллифлик ёндошуви таклиф этилган.

Аннотация: В тезисе В диссертации анализируются процессы повышения инвестиционного потенциала и их эффективного использования в обеспечении устойчивости экономики региона и предлагается авторский подход.

Annotation: In this thesis, the processes of increasing the potential of investments and their effective use in ensuring the stability of the regional economy are analyzed and an author's approach is proposed..

Минтақа иқтисодиёти барқарорлигини таъминлаш, унинг юқори ўсиш суръатларига эришиш мавжуд омил ва манбаларга боғлиқ. Минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожланишида инвестиция фаолияти моддий-молиявий жиҳатлар билан боғлиқ кўплаб масалаларни ҳал этади. Инвестиция жараёнлари биринчи навбатда давлат томонидан тартибга солинади. Жумладан, давлатнинг инвестиция сиёсати инвестиция дастурини ишлаб чиқиш, шунингдек, инвестиция фаолиятини тартибга солиш бўйича меъёрий-ҳуқуқий базаларни ўз ичига олади. Минтақа иқтисодиёти барқарор ривожланишида инвестициялар устувор йўналишлардан ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-2026 йилларга мўлжалланган “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” тўғрисидаги ПФ-60 сонли фармони доирасида мамлакатимиз тараққиётини белгиловчи 100 та мақсад ишлаб чиқилди. Ушбу стратегиянинг 26-мақсадида “Мамлакатда инвестиция муҳитини янада яхшилаш ва унинг

жозибаторлигини ошириш, келгуси беш йилда 120 миллиард АҚШ доллари, жумладан 70 миллиард доллар хорижий инвестицияларни жалб этиш чораларини кўриш.”[1] вазифаси қўйилган. Инвестицияларни рағбатлантириш кўплаб мамлакатларда иқтисодий ўсиш ва ривожланиш учун кенг қўлланиладиган иқтисодий сиёсат воситасига айланди.

Инвестицияларни рағбатлантиришнинг асосий мақсадлари ҳудудий ривожланиш номуносивилигини камайтириш, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажмини кўпайтириш, юқори технологияли инвестицияларни қўллаб-қувватлаш ва барча соҳаларда инвестицияларни режалаштиришни амалга оширишдан иборат бўлиши мумкин. Инвестиция келажакдаги ноаниқликларга қарши ҳимоя вазифасини бажаради. Бу инфляция, иқтисодий тебранишлар ва кутилмаган харажатларга қарши хавфсизлик тармоғини яратади. Дунё мамлакатлари тажрибасини кўрсатишича ҳам мамлакат ва минтақаларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш инвестиция салоҳиятига бевосита боғлиқ. Инвестицион муҳитни ривожланиши, минтақани инвестицион жозибаторлигини ошириш, инвестицион инфратузилма институтларини яратиш, маъмурий ва коммуникатив стратегияларни яратиш минтақаларни комплекс ривожлантириш чора-тадбирлари ҳисобланади[2]. Яъни, А.Семинанинг фикрига кўра[3], инвестициялар кенг маънода – узок муддатли истеъмол товарларини фойдаланиш ёки янги активларни олиш учун капитал қўйилмаларни йўналтиришни ўзида акс эттиради. Тор маънода – иқтисодиётнинг турли тармоқларида моддий наф олиш ёки самарага эришиш мақсадида асосий воситаларни ишлаб чиқишни ташкил этишни назарда тутаяди, деган ғояни илгари сураяди. инвестиция – ялпи талабни ташкил этувчи муҳим катталик бўлиб, иқтисодиётни инвестицион товарларга бўлган талабини ифодаловчи, асосий капиталнинг истеъмол қилинган қисмини тиклашни таъминлаш учун тадбиркорлар томонидан қилинган инвестициялар даражасини тавсифловчи реал капиталнинг ўсиши, дейилади[4]. П.Самуэльсон томонидан «акселератор принципи» изоҳлаб берилган бўлиб, унинг моҳияти қуйидагича[5]: реал ялпи ички маҳсулот ҳажмининг ўсиши реал инвестициялар ҳажмининг ўсишига олиб келади, ўз навбатида реал инвестициялар ҳажмининг ўсиши яна реал ялпи ички маҳсулот ҳажмининг ўсишини таъминлайди. Бу таъминнинг муҳим жиҳати шундан иборатки, бу ерда реал инвестициялар деганда ўзгармас капитал (бинолар, иншоотлар, машина ва асбоб-ускуналар) ва ишлаб чиқариш захиралари қийматининг қўшимча ўсиши тушунилади. Инвестиция салоҳиятини алоҳида тадқиқ этишга эътибор қаратамиз. Чунки, ушбу омил ишлаб чиқариш манбалари ичида нисбатан тебранувчи ҳисобланади. Жумладан, иқтисодиётнинг ривожланиб бориши натижасида инвестиция салоҳияти билан боғлиқ тушунчалар ҳам ўзгариб боради. Жорий вақтга келиб, инвестициялар нафақат молиявий масалаларни, балки инновацион фаолият билан ҳам ўз узвийлигини акс эттирмоқда. Инновацион-инвестицион фаолият ва салоҳиятни ўрганишга ҳам алоҳида эътибор берилмоқда. Инвестиция салоҳияти – бу иқтисодиётни шакллантиришга

қаратилган инвестицион фаолиятни амалга ошириш учун зарурий ва етарли инвестиция ресурси ҳажмини бирлаштириш имкониятини ифодалайди, деб таъриб берган[6]. Минтақанинг инвестиция салоҳияти миқдор ва омилли хусусиятлар орқали тавсифланган. Унинг фикрича, инвестиция салоҳияти инвестиция ресурслари йиғиндиси бўлиб, улардан фойдаланиш самарадорлиги омилларнинг ўзаро узвий боғлиқликдаги таъсирлашув натижасидир[7]. Инвестиция салоҳиятини тўғри баҳолаш ва белгилаш инвестициявий талабни ички имкониятлар билан қоплаш имкониятини ҳам яратади. Айниқса, узок муддатли инвестицияларга бўлган талабни қондиришда ички манбаларнинг ўрни юқори ҳисобланади. Бунинг сабабини бир гуруҳ олимлар тадқиқ этишган бўлиб, аксарияти институционал жиҳатлар билан боғлашади[8]. Минтақаларнинг инвестицион салоҳиятини баҳолашда қуйидаги мезонлардан фойдаланилган:

1) ишлаб чиқариш мезони. Унинг замирида аҳоли жон бошига ЯХМ, асосий фондлар билан таъминланганлик даражаси каби кўрсаткичлар ҳисобга олинган;

2) молиявий мезон. Мазкур мезонда иқтисодий фаол аҳолига нисбатан молиявий натижалар ва зарарга ишловчи корхоналар улуши кўрсаткичлари баҳоланган;

3) меҳнат мезони. Аҳолини иш билан бандлик даражаси кўрсаткичи ушбу мезонда ўрганилган;

4) инновацион мезон. Корхоналарни инновацион фаоллиги, илмий-тадқиқот билан банд аҳоли улуши кўрсаткичлари ушбу мезонни ташкил қилган;

5) инфратузилма мезони. Бунда, аҳоли жон бошига чакана савдо айланмаси ва аҳоли жон бошига пуллик хизматлар ҳажми каби кўрсаткичлар тадқиқ қилинган;

6) ижтимоий мезон. Унда ҳаёт кечириш минимумидан паст даромадга эга аҳоли улуши ва ҳаёт кечириш минимуми билан ўртача даромадлар даражаси нисбати кўрсаткичлари ўрганилган;

7) истеъмол мезони. Ҳар минг кишига тўғри келган енгил автомобиллар сони, бир яшовчига тўғри келган яшаш умумий майдони мазкур мезон кўрсаткичлари ҳисобланади.

Давыдова Л. В., С. А. Ильминскаялар минтақанинг кластерлаштириш коэффиценти (K_i)ни баҳолаш усулини ҳам таклиф этган[9]:

$$K_i = (K_1 + K_2 + K_3) / 3 \quad (1)$$

Бунда: K_1 – ҳудуднинг ихтисослашув коэффиценти;

K_2 – ҳудуднинг маҳаллийлаштириш коэффиценти;

K_3 – ҳудуднинг асосий капиталга киритилган инвестициялари бўйича маҳаллийлаштириш коэффиценти.

Ҳудуднинг ихтисослашув коэффиценти (K_1)ни қуйидаги усул орқали баҳолаш таклиф этилган:

$$K_1 = \frac{L_{в.р.}}{L_{в.о.}} \quad (2)$$

Бунда: Двр – ҳудуднинг қўшилган қиймати таркибидаги фаолият турининг улуши;

Дво – республика қўшилган қиймати таркибидаги фаолият турининг улуши.

Ҳудуднинг маҳаллийлаштириш коэффициенти (К2)ни қуйидаги усул орқали баҳолаш таклиф этилган:

$$K2 = \frac{D_{op}}{D_{oo}} \quad (3)$$

Бунда: Дор – ҳудудда фаолият юритаётган корхоналар таркибидаги фаолият турида амал қилаётган корхоналар улуши;

Доо – республикада фаолият юритаётган корхоналар таркибидаги фаолият турида амал қилаётган корхоналар улуши.

Ҳудудга киритилган инвестициялар бўйича маҳаллийлаштириш коэффициенти (К3)ни қуйидаги усул орқали баҳолаш таклиф этилган:

$$K3 = \frac{D_{np}}{D_{no}} \quad (4)$$

Бунда: Дир – ҳудуднинг жами инвестициялари таркибидаги фаолият тури бўйича асосий капиталга киритилган инвестициялар улуши;

Дир – республиканинг жами инвестициялари таркибидаги фаолият тури бўйича асосий капиталга киритилган инвестициялар улуши.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, олинган натижаларнинг барчаси ҳам бирдек натижага эга эмас. Ҳатто, айримлари бир-бирини рад этиш ҳолатлари ҳам учрайди. Умумий ҳолда, минтақанинг инвестиция салоҳиятини баҳолаш бўйича халқаро ва маҳаллий олимларнинг изланишларини умумлаштириш натижасида ёндашувларни 3 гуруҳга бирлаштирамиз. Биринчи ёндашув эксперт баҳолаш усули бўлиб, ҳудудларнинг баллар асосида рейтингини белгилайди. Иккинчи ёндашувда ҳудудларнинг ҳолати интеграл усуллар орқали коэффициентлари аниқланиб, уларнинг тегишли баллар орқали рейтинглари тузилади. Учинчи ёндашувда статистик кўрсаткичларни эконометрик баҳолаш усули бўлиб, ушбу ёндашувда статистик маълумотларга мувофиқ омилларнинг таъсирчанлик коэффициенти аниқланади. Инвестиция омилини барча манбалари ҳисобидан жалб этишга қаратилган ҳудуднинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва табиий имкониятлари йиғиндиси ва уларни қўллаш даржаси ҳудуднинг инвестиция салоҳияти ҳисобланади. Инвестиция салоҳияти якуний натижаси инвестиция ҳажми билан белгилансада, унинг ҳолати биргина манбаларга боғлиқ эмас. Яъни, манбаларни ҳаракатлантирувчи соҳаларга ҳам эътибор беришимиз зарур. Хусусан, инфратузилма салоҳияти, ишлаб чиқариш салоҳияти, табиий-географик салоҳият, туризм салоҳияти кабиларни ривожлантириш ҳамда улардан самарали фойдаланиш инвестиция салоҳиятини белгилашнинг муҳим жиҳатлари ҳисобланади.

Фойдланган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-2026 йилларга мўлжалланган “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” тўғрисидаги ПФ-60 сонли фармони

2. Рақобатбардош иқтисодиёт ва уни амалга ошириш йўналишлари”. Вазирлик миқёсидаги илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Т.: ЎзМУ, 2018. - 386 б.
3. Семина, Л.А. Научный подход к определению понятия «инвестиции» для предприятий агропромышленного комплекса. //Л.А.Семина//Вестник Алтайского государственного аграрного университета.2010. № 10 (72). С.108
4. Игоница Л.Л. Анализ внутреннего инвестиционного спроса в российской экономике: индикаторы, факторы, тенденции // Экономический анализ: теория и практика. – 2017. – Т. 16, № 12. – С. 2270 – 2289.
5. Самуэльсон П. Э. *Основания экономического анализа* / Пер. с англ. под ред. П. А. Ватника. СПб.:Экономическая школа, 2002. 604 с. [ISBN 5-900428-75-3](#)
6. Назарова Ф.У. Ўзбекистон инвестицион фаолиятининг асосий йўналишлари // Иқтисод ва молия / Экономика и финансы. №6, 2015. 41-47 б.
7. Марголин А. М. Экономическая оценка инвестиций. М., 2001. С. 357-359.
8. Yang Chen, Qingyuan Li, Jeffrey Ng, Chong Wang. Corporate financing of investment opportunities in a world of institutional cross-ownership //Journal of Corporate Finance. 2021, 69. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2021.102041>.
9. Давыдова Л. В., Ильминская С. А. Оценка инвестиционной привлекательности региона // Финансы и кредит. №11(539), 2013. С.30-35.

MINTAQADA SANOAT TARMOQLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GLOBAL STRATEGIK YO‘NALISHLARI

Raximov Anvar Norimovich
Iqtisodiyot fanlari doktori
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
“Iqtisodiyot” kafedrası mudiri

Annotatsiya. Maqolada sanoat tarmoqlarini barqaror rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari hozirgi kundagi dolzarb mavzulardan biri ekanligi, hamda uni oshirishga qaratilgan bir qancha olimlarning fikr-mulohazalari bayon etilgan. Sanoat tarmoqlarini barqaror rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari hamda sanoat strategiyalarini amalga oshirish muammolari yoritib berilgan.

Аннотация. В статье рассматривается тот факт, что организационно-экономические механизмы устойчивого развития отраслей промышленности являются одной из актуальных проблем современности, а также приводятся мнения ряда ученых, направленные на их совершенствование. Освещены организационно-экономические механизмы устойчивого развития отраслей промышленности и проблемы реализации промышленных стратегий.

Abstract. The article describes the fact that organizational and economic mechanisms for the sustainable development of industrial sectors are one of the current topical issues, as well as the opinions of several scientists aimed at improving it. The organizational and economic mechanisms for the sustainable development of industrial sectors and the problems of implementing industrial strategies are highlighted.

Kalit soʻzlar: Sanoat tarmogʻi, barqaror rivojlanishi, prospektorlar, transport infratuzilmasi, energetika infratuzilmasi, aloqa infratuzilmasi, xorijiy investorlar, texnologiya transferi, reaktorlar, bozor qamrovi, geografik doira, vertikal maydon, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, avtomatlashtirilgan tizimlar, raqamli boshqaruv, zamonaviy texnologiyalar.

Ключевые слова: Промышленный сектор, устойчивое развитие, геологоразведчики, транспортная инфраструктура, энергетическая инфраструктура, инфраструктура связи, иностранные инвесторы, трансфер технологий, реакторы, охват рынка, географический охват, вертикальная сфера, организационно-экономический механизм, автоматизированные системы, цифровое управление, современные технологии.

Key words: *Industrial sector, sustainable development, prospectors, transport infrastructure, energy infrastructure, communication infrastructure, foreign investors, technology transfer, reactors, market coverage, geographical scope, vertical area, organizational and economic mechanism, automated systems, digital management, modern technologies.*

Yangi O'zbekistonda sanoatini barqaror rivojlantirish, tarmoqda qo'shilgan qiymat hajmini oshirish, ekologik hamda yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish, iqtisodiyot tarmoqlarining rivojida sanoat sinergiyasidan samarador foydalanishning istiqbolli loyihalari amalga oshirilmoqda. Mamlakatni rivojlantirishning harakatlar strategiyasi fonida, "2017-2023 yillarda sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi 1,49 barobar oshdi va barcha asosiy tarmoqlarda o'sish sur'atiga erishildi. Natijada yalpi ichki mahsulot tarkibida sanoatning ulushi 21,1 foizdan 26,1 foizgacha oshdi va sanoat qo'shilgan qiymat bo'yicha xizmat ko'rsatish sohasidan keyin ikkinchi o'rinni egalladi".[1] 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida "sanoat tarmoqlarida yo'qotishlarni kamaytirish va resurslarni ishlatish samaradorligini oshirish bo'yicha "yashil iqtisodiyot"ga o'tish va energiya tejamkorligini ta'minlash dasturi hamda elektromobillar ishlab chiqarish va ulardan foydalanishni rag'batlantirish tizimini yaratish bo'yicha qaror, milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlash va yalpi ichki mahsulotda sanoat ulushini oshirishga qaratilgan sanoat siyosatini davom ettirib, sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini 1,4 baravarga oshirish, yirik sanoat tarmoqlari va hududiy korxonalar o'rtasida sanoat kooperatsiyasini rivojlantirish, sanoat tarmoqlarida mehnat unumdorligini oshirish dasturlarini keng joriy qilish, mahalliy sanoat tarmoqlari eksport salohiyatini yanada rivojlantirish" [2] kabi qator maqsadlar qo'yilgan va amalga oshirilmoqda.

2003-yilda Raymond E. Miles va Charlz C. Snow katta korporatsiyalarning namunasini chuqur sanoat bo'ylab o'rganish asosida to'rt toifadan iborat batafsil sxemani taklif qilishdi (Kulzick, 2021). Bular quyidagilar:

- prospektorlar: yangi bozor imkoniyatlarini izlash va ulardan foydalanish uchun faol harakat qilish;

- talabchilar: mahsulot bozorida tanlashda juda innovatsion bo'lishadi; qidiruvchilar bilan yangi bozorlarga kirishishga moyil; ko'pincha yangi yoki yaxshilangan mahsulot dizaynlarini joriy etishadi. Ushbu turdagi tashkilot ikki turdagi bozorda faoliyat ko'rsatadi: biri odatda barqaror, boshqasi ko'proq o'zgarishga moyil;

- himoyachilar: o'z tashabbuslarida nisbatan ehtiyotkor; bozorning raqobatbardoshlik bilan kurashish uchun himoya qilinadigan qismini yopishga intilishadi; ko'pincha eng yuqori sifatli takliflarni sotadilar va sifatli lider sifatida o'z pozitsiyasini egallaydilar;

- reaktorlar: atrof-muhit o'zgarishlariga javob berishda shubha ostiga qo'yadi va odatda eng kam daromadli tashkilotlar hisoblanadi.

Sanoat uchun kelajakdagi istiqbolni ko'rsatishning real va uzoq muddatli rejalari bor. (Tasviriy bayonotlarni shiorlar yoki mottolar bilan chalg'itmaslik kerak) (Lucas, 1998) Tasviriy bayonot tashkiloti uchun uzoq muddatli kelajakning

hayotiy sharoitini taqdim etish uchun mo'ljallangan. Bu "biznes doirasining aniq ifodalangan bayonoti" kuchli ko'rish bayonoti odatda quyidagilarni o'z ichiga oladi (Aaker, 2021):

- bozorning qamrovchanligi;
- geografik doirasi;
- vertikal maydon;

Ba'zi olimlar sanoat bozorini ko'rish bu – rejalashtiruvchilarning ilg'or texnologiyalarni kelajak bozor imkoniyatlari bilan bog'lash va buni ma'lum bir mahsulot bozorini umumiy tushunish orqali amalga oshirish qobil

Tadqiqot metodologiyasi. Sanoat tarmoqlarini hududiy rivojlantirish jarayonida bir qator muammolar yuzaga kelishi mumkin. Ushbu muammolar sanoatning samarali rivojlanishini sekinlashtirishi yoki to'xtatib qo'yishi mumkin:

1. Sanoat tarmoqlarining rivojlanishi ko'pincha ekologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Atrof-muhitning ifloslanishi, chiqindilarni boshqarishdagi qiyinchiliklar va sanoat chiqindilarining ekologik muvozanatga salbiy ta'siri hududiy sanoatning barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin;

2. Ba'zi hududlar geografik jihatdan sanoat uchun qulay bo'lmazligi mumkin. Yomon yo'llar, uzoq masofalar va transport tizimlarining rivojlanmaganligi hududiy sanoat tarmoqlarining logistikasiga salbiy ta'sir qiladi. Bu mahsulotlarni bozorga yetkazib berish vaqtini uzaytirishi va xarajatlarni oshirishi mumkin;

3. Sanoat tarmoqlarining rivojlanishi ko'pincha hududiy nomutanosiblik bilan bog'liq bo'ladi. Ba'zi hududlarda sanoat jadal rivojlansa, boshqa hududlarda bu jarayon sekinlashadi. Bu nomutanosiblik hududlar o'rtasida iqtisodiy rivojlanish darajasidagi tafovutlarni kuchaytiradi va umumiy iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi;

Tahlil va natijalar muhokamasi. Jahon mamlakatlari ijtimoiy-iqtisodiy hayotida sanoat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyoji o'sib borayotgan bugungi davrda rivojlangan sanoat tizimiga ega har bir davlat iqtisodiy jihatdan strategik ustuvorliklarga ega bo'lmoqda. Haqiqatda, hozirgi vaqtda Jahon iqtisodiyoti bo'yicha resurslar va ma'lumotlarni o'rganish tashkiloti Global Economy rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, o'rganilgan 168 mamlakat bo'yicha sanoatning yalpi ichki mahsulot (YaIM)ga qo'shgan qiymati o'rtacha 26,27 foizni tashkil etgan. Hususan, Liviya davlati 77,34 foiz bilan eng yuqori ko'rsatkichni qayd etgan bo'lsa va 2,8 foizlik eng past ko'rsatkich San-Tome va Prinsipi Respublikasiga tegishli, ya'ni, 2,82 foizni tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasi 30,6 foiz ko'rsatkich bilan 49-o'rinda keltirilgan [3]. Ushbu ko'rsatkich bo'yicha yuqori mamalaktlar 10 ligini Saudiya Arabistoni yakunlab beradi (1-jadval).

1-jadval

Mamlakat YaIM tarkibida sanoat mahsulotlari ulushi yuqori bo'lgan davlatlar ro'yxati

T/r	Mamlakat nomi	YaIM tarkibida sanoat ulushi, foizda
1	Liviya	77,34
2	Bruney	61,8
3	Quvayt	60,75

4	Qatar	60,37
5	Iroq	55,58
6	Ummon	54,34
7	Gabon	53,53
8	Puerto Riko	49,06
9	Birlashgan Arab Amirliklari	47,72
10	Saudiya Arabistoni	46,79

Ko'rish mumkinki, aksariyat barchasi Arabiston oroli hududidagi yoki unga yaqin davlatlar bo'lib, bu neft sanoati bilan bog'liq. Biroq, mazkur ko'rsatkichlar bu mamalakatlarining iqtisodiy salohiyati yuqori ekanligini to'g'ridan-to'g'ri aks ettirmaydi, balki mamalakatlar iqtisodiyotining sanoatga kuchli bog'langanligini ifoda etadi.

Sanoat ishlab chiqarish hajmi ko'rsatkichlari bo'yicha yetakchi mamlakatlar reytingi turli davr intervalida turlicha davlatlarga mos keladi. Xususan, oxirgi 20 yillik (2005-2024 y.y.)da Xitoy (4658,79 milliard AQSh dollari), AQSh (2804,71 milliard AQSh dollari), Germaniya (838,89 milliard AQSh dollari), Hindiston (461,38 milliard AQSh dollari), Janubiy Koreya (416,39 milliard AQSh dollari), davlatlari yo'qori beshlikni tashkil etadi [4]. GE rasmiy ma'lumotlari bo'yicha sanoatning qo'shilgan qiymati 2023 yilda jahon mamlakatlari umumiyliigi (168 ta davlat)da o'rta hisobda 124,18 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan. Bu yerda yetakchi mamalakatlar o'nligi 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Sanoat qo'shilgan qiymati bo'yicha yetakchi mamalakatlar o'nligi

T/r	Mamlakat nomi	YaIM tarkibiga sanoat qo'shilgan qiymati, mlrd. AQSh dollari
1	Xitoy	6812,37
2	AQSH	5656,52
3	Germaniya	1214,84
4	Hindiston	892,98
5	Rossiya	619,52
6	Buyuk Britaniya	591,66
7	Meksika	564,63
8	Fransiya	563,68
9	Indoneziya	551,43
10	Janubiy Koreya	541,14

Sanoat tizimining rivojlanishi uning tarmoqlarida taurlicha ko'rsatkichlarda o'lchanishi mumkin. Global eksport tizimida sanoat tarmoqlari ichida ishlab chiqaradigan sanoat, xususan, to'qimachilik va kiyim sanoati, shuningdek neft va gaz sanoati mahsulotlari bozori yetakchilik qiladi.

Global jarayonda sanoat rivoji bir qator rivojlanish bosqichlaridan o'tganligi tabiiy holat bo'lib, bu yerda tanlangan usullar ahamiyatlidir. Jahonda sanoat rivojining tendensiyasiga qaralsa, rivojlantirishda bir nechta asosiy usullarni qo'llaganilganligini kuzatish mumkin. Bu usullarning har biri sanoat tarmoqlarini

barqaror rivojlantirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va raqobatbardoshlikni oshirishga yo'naltirilgan. Bugungi kunda sanoat tizimini rivojlantirishda strategik, innovatsion, raqamli, intellektual o'sish, ekologik yondoshuv usullari keng miqyosida tadbiq etilmoqda. Quyida ushbu usullarning mohiyatiga qisqacha to'xtalib o'tamiz. Jumladan, bizning fikrimizcha quyidagilarni keltirishimiz mumkin:

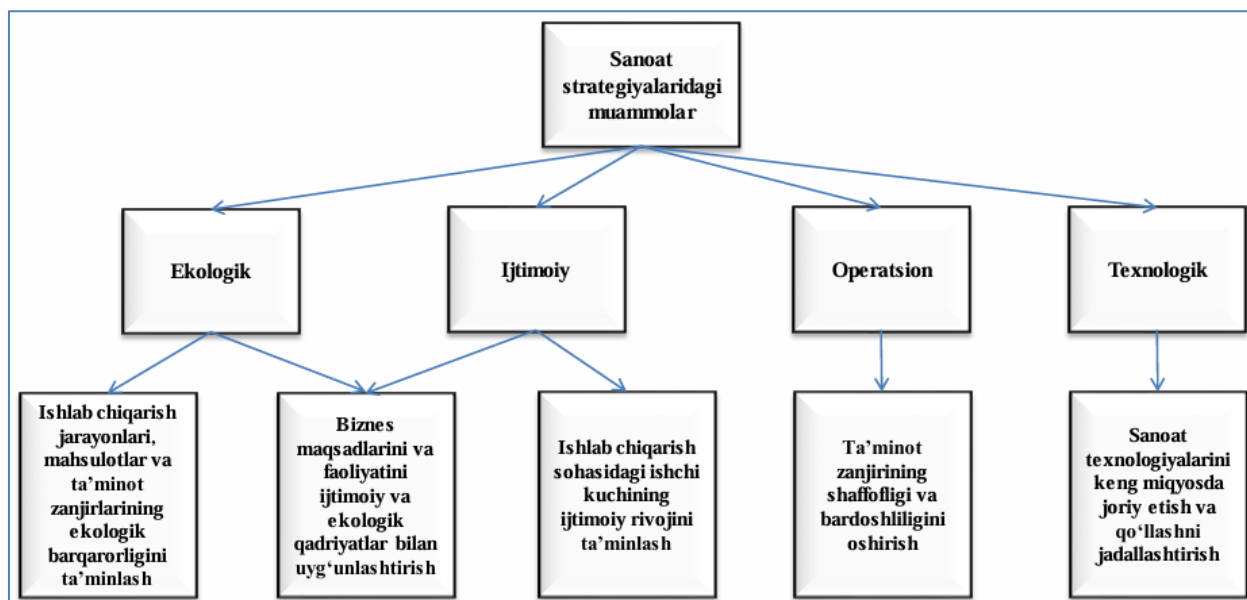
- strategik rivojlanish – bu rjalashtirish va istiqbollarni belgilash usuli hamda ichki va tashqi investitsiyalarni jalb qilishning dominant vositasidir. Uzoq muddatli strategiyalarni ishlab chiqish sanoat tarmoqlarining o'sishini ta'minlashni maqsad qiladi. Bunda yangi bozorlarga kirish, ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish, resurs optimalligi, strategik investitsiya siyosati ishlab chiqish kabi qisqa va uzoq muddatli amaliy jarayonlar natijaviyligi inobatga olinadi;

- raqamli rivojlanish – bu texnologik modernizatsiya, raqamli transformatsiya hamda sanoat 4.0 texnologiyasini qamrab olgan usul bo'lib, sanoat tizimiga yangi raqamli texnologiyalarni, elektron tijorat, raqamli marketing, va boshqa raqamli infratuzilmalarga o'tish vositasidir. Bu usulda butun sanoat tarmog'ini raqamli texnologiyalar yordamida yangilash jarayoni kechadi;

- innovatsion rivojlanish–bu ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalarni rag'batlantirishni, startaplar va yangi biznes modellarini qo'llab-quvvatlashni, ilmfan va sanoat o'rtasidagi hamkorlikni maqsad qilgan, intellektual omillarga asoslanuvchi usul bo'lib, yangi mahsulotlar va texnologiyalarni, o'zgaruvchan talab va bozorlar uchun moslashuvchan biznes modellarini ishlab chiqish chiqish, yangi va innovatsion subektlarni tashkil etish, ilmiy muassasalar va sanoat korxonalari o'rtasida innovatsion mahsulotlarni yaratish maqsadida hamkorliklarni rivojlantirish vositasidir;

- sanoatni barqaror rivojlanishda ekologik yondashuv–bu yashil texnologiyalarni joriy etish, eko-innovatsiyalarga asoslangan usul bo'lib, ekologik toza texnologiyalar, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va resurslarni tejashga qaratilgan innovatsiyalarni qo'llash hamda jarayonni ekologik jihatdan barqarorlashtirish vositasidir [6].

Mazkur usullar o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, umumiy jihatdan, rivojlantirish jarayonlarini ta'lim va malaka oshirish hamda sanoat klasterlarini tashkil etish kabi amaliyotlar bilan kuchaytirishga yo'nalmoqda. Hozirda jahon konturida sanoat strategiyalari juda murakkab, juda o'zgaruvchan xususyat kasb etmoqda. Bu umumiy va individual xarakterdagi, global va mintaqaviy miqyosidagi, ichki va tashqi chegaradagi muammolar bilan bog'liq. Keyingi davrlarda dunyo miqyosida sanoat strategiyalari uchun beshta asosiy muammo manbalarda ta'kidlanmoqda [5]. Hususan, quyidagilardir (1-rasm).

1-rasm. Global miqyosida sanoat strategiyalarini amalga oshirish muammolari

Sanoatni rivojlantirish strategiyasini amalga oshirishning muhim masalalaridan biri energiya samardorlikka erishishdan iborat. Ishlab chiqarish jarayonlarining energiya samardorligini oshirish, hukumatlar energiya tejamkor qurilmalarni ishlab chiqish uchun minimal energiya samardorlik standartlari (MESS) va sanoat korxonalari uchun ISO 50001 energiya boshqaruvi tizimlari kabi davlat va xususiy standartlardan foydalanishni e'tirof etib, xalqaro energiya samardorligi standartlariga rioya etilishini rag'batlantirishlari va shu orqali barqaror amaliyotlar uchun zamin yaratishlari zarur. Moliyaviy rag'batlar va soliq imtiyozlari esa korxonalarni energiya tejamkor texnologiyalar va amaliyotlarni joriy etishga yanada ko'proq undaydi [8]. Mazkur muammolarni hal etishda, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) tomonidan inklyuziv va barqaror sanoat rivojlanishi (ISID) modelini taklif etmoqda. Ushbu model umumiy farovonlikni ta'minlashda sanoat ustuvorlik modeli deb ham yuritiladi.

Xulosa va takliflar. Sanoat tarmoqlarining iqtisodiyotdagi asosiy ahamiyati uning yuqori qo'shilgan qiymat va yangi ish o'rinlarini yaratish salohiyati, texnologik taraqqiyot drayveri, mamlakat eksport salohiyatini oshirishning asosiy manbasi, boshqa tarmoqlarning rivojlanishiga turtki beruvchi innavator hisoblanadi.

Sanoat tarmoqlarini o'zaro rivojlantirishda tarmoqlararo balans nazariyasining (Leontyev modeli) muhim hisoblanib, ushbu nazariya iqtisodiyot tarmoqlari (alohida tarmoqlar yoki tarmoqosti tarmoqlar) o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ifodalashni maqsadga muvofiq hisoblaymiz. Chunki, birinchidan, har bir tarmoq o'z mahsulotini boshqa tarmoqlarga resurs sifatida yetkazib beradi va boshqa tarmoqlardan resurs oladi. Ikkinchidan, har bir mahsulot birligiga qancha resurs talab qilinishi oldindan aniqlangan va statik xarakterga ega. Uchunchidan, tarmoqning umumiy ishlab chiqarish hajmi yakuniy talab va boshqa tarmoqlarga yetkazib berish hajmi bilan aniqlanadi.

Global jarayonda sanoat rivoji bir qator rivojlanish bosqichlaridan o'tganligi tabiiy holat bo'lib, bu yerda tanlangan usullar ahamiyatlidir. Jahonda sanoat

rivojining tendensiyasiga qaralsa, rivojlantirishda bir nechta asosiy usullar qo'llanilganligini kuzatish mumkin. Bu usullarning har biri sanoat tarmoqlarini barqaror rivojlantirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va raqobatbardoshlikni oshirishga yo'naltirilgan. Bugungi kunda sanoat tizimini rivojlantirishda strategik, innovatsion, raqamli, intellektual o'sish, ekologik yondoshuv usullari keng miqyosida tadbiiq etilmoqda. Bular: strategik rivojlanish, raqamli rivojlanish, innovatsion rivojlanish, sanoatni barqaror rivojlanishda ekologik yondashuv kabilardir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <https://aniq.uz/uz/yangiliklar/2017-2023-yillarda-sanoat-mahsulotlarini-ishlab-chiqarish-hajmi-1-49-barobar-oshdi>.
2. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/60/0082-son, 18.03.2022-y., 06/22/89/0227-son, 21.04.2022-y., 06/22/113/0330-son; 10.02.2023-y., 06/23/21/0085-son) / <https://lex.uz/docs/-5841063>
3. https://www.theglobaleconomy.com/indicators_list.php/Global_Economy.com rasmiy ma'lumotlar bazasi.
4. Raximov A.N. Sanoat tarmoqlarini hududiy rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari. *Ilg'or iqtisodiyot va pedagogik texnologiyalar jurnali*. www.e-itt.uz II SON. 2024.
5. Karina J. et al. Advancing photocatalytic strategies for microplastic degradation in aquatic systems: Insights into key challenges and future pathways. *Journal of Environmental Chemical Engineering* Volume 13, Issue 2, April 2025, 115594 / <https://doi.org/10.1016/j.jece.2025.115594>.
6. Raximov A.N. Sanoat tarmoqlarini innovatsion rivojlantirishning imitatsion modellari. *Aktuar moliya va buxgalteriya hisobi ilmiy jurnali*. 2024, 4(08), 366-372 Vol. 4 Issue 08 | pp. 366-372 | ISSN: 2181-1865 Available online. <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>.
7. Rakhimov, A., Ravshanova, M., & Alieva, M. (2023). Econometric analysis of increasing efficiency of industrial enterprises. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 458, p. 04004). EDP Sciences.
8. Juraev, F. D. (2023). A model approach to long-term forecasting of electricity supply. *Journal of Integrated Education and Research*, 2(10), 41-45.

XIZMATLAR BOZORI KON'YUNKTURASINI TARTIBGA SOLISH XUSUSIYATLARI

***Xudayberganov D.T.
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti
professori, i.f.d., professor***

Annotatsiya. Ushbu maqolada xizmatlar bozori kon'yunkturasini tartibga solish zaruriyati, mavjud imkoniyatlari, o'ziga xos afzalliklaridan iborat xususiyatlari yoritilgan. Hamda, xizmatlar bozori kon'yunkturasini tartibga solish yuzasidan xulosalar keltirilgan.

Аннотация. В статье рассматриваются необходимость, существующие возможности и конкретные преимущества регулирования рынка услуг. Также представлены выводы о регулировании рынка услуг.

Abstract. This article discusses the need for, existing opportunities, and specific advantages of regulating the services market. It also presents conclusions on the regulation of the services market.

Kalit so'zlar. Bozor, xizmat, xizmatlar bozori, kon'yunktura, xizmatlar bozori kon'yunkturasi, tartibga solish.

Ключевые слова: Рынок, услуга, рынок услуг, рынок, рынок услуг, регулирование.

Key words. Market, service, services market, market, services market, regulation.

Xizmatlar bozori iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri sifatida aholi ehtiyojlarini qondirish va mamlakat umumiy iqtisodiy o'sishini ta'minlash uchun zarur bo'ladi. Bozor kon'yunkturasini tahlil qilish, ya'ni uning holati, rivojlanish tendensiyalari va unga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish orqali xizmatlar sohasidagi mavjud imkoniyatlar va muammolarni aniqlash mumkin. Ya'ni, xizmatlar bozori iqtisodiyotning eng faol va tez o'zgaruvchan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Undagi kon'yunktura, ya'ni bozordagi talab va taklif holati ko'pgina omillarga bog'liq bo'lib, uni tartibga solish davlat va bozor mexanizmlarining birgalikdagi ta'sirini talab qiladi. Xizmatlar bozorini samarali tartibga solish, birinchi navbatda, notannarx usullar litsenziyalash, standartlashtirish, sifat nazorati va normativ-huquqiy baza orqali amalga oshiriladi.

So'nggi vaqtlarda xizmatlar sohasida raqobat ortishi, raqamlashtirish jarayonlarining jadallashuvi, iste'molchilar talablaridagi o'zgarishlar va yangi texnologiyalarning joriy etilishi bozor kon'yunkturasiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Ayniqsa, onlayn xizmatlar, axborot texnologiyalari, ta'lim, tibbiyot, transport va moliyaviy xizmatlar sohalarida faol rivojlanish kuzatiladi. Shu bilan birga, raqobatni qo'llab-quvvatlash va monopoliyaga qarshi siyosatni yuritish orqali bozorda sog'lom muhit yaratiladi. Yangi mezonlar korxonalarini ayrim kategoriyalarga bo'lishni tartibga solish imkoniyatini beradi [1].

Har bir hududda xizmatlarga bo'lgan ehtiyoj har xil bo'lgani uchun tartibga solishda mintaqaviy xususiyatlarni inobatga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada xizmatlar xalqaro savdosi, ayniqsa, zamonaviy xizmatlar o'sishi, xizmatlarning TMKlar ichki ishlab chiqarish faoliyatining ajralmas qismiga aylanishi xizmatlar bozorini xalqaro, mintaqaviy va tarmoq miqyosida tartibga solish zaruriyatini kun tartibiga qo'yadi [2]. Shuningdek, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik, infratuzilma rivojlanishi, raqamli texnologiyalarni joriy etish va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish kabi omillar ham xizmatlar bozori kon'yunkturasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, xizmatlar bozori kon'yunkturasini tartibga solish zamonaviy moliyaviy xizmatlar bozorida yangi mahsulot yaratish zaruriyatini belgilaydi. Ya'ni, zamonaviy moliyaviy xizmatlar bozorini moliyaviy muassasalarning so'nggi innovatsion yutuqlari bilan klassik kredit va kredit bo'lmagan mahsulotlar majmui sifatida tavsiflash mumkin [3]. Ushbu holatda xizmatlar bozori kon'yunkturasi barqaror o'sish tendensiyalarini namoyon etadi. Biroq, raqobat muhitida samarali faoliyat yuritish uchun korxonalar o'z xizmatlarini diversifikatsiya qilish, servis sifatini oshirish va raqamli texnologiyalarni keng joriy etishga alohida e'tibor qaratishlari zarur.

Fikrimizcha, xizmatlar bozori kon'yunkturasini tartibga solish xususiyatlari xizmatlar bozoridagi talab va taklifning muvozanatini saqlab turish, bozorda raqobat muhitini yaxshilash, sifatli va samarali xizmat ko'rsatishni ta'minlash hamda aholining xizmatlarga bo'lgan ehtiyojini qondirilishida namoyon bo'ladi. Iqtisodiy barqarorlik, inflyatsiya darajasi, aholi daromadlari va ish bilan bandlik holati bozorga bevosita ta'sir qiluvchi asosiy makroiqtisodiy omillar qatoriga kiradi. Shu bilan birga, davlat tomonidan ko'rsatilayotgan qo'llab-quvvatlash

choralari (subsidiyalar, soliq imtiyozlari va boshqalar) ham xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, xizmatlar bozori kon'yunkturasini tartibga solish quyidagi vazifalarda namoyon bo'ladi:

- notannarx tartibga solish. Xizmatlar bozorida ko'p hollarda davlat tomonidan narx emas, ya'ni me'yoriy-huquqiy, litsenziyalash, standartlashtirish orqali ta'sir ko'rsatiladi. Masalan, tibbiyot, ta'lim, transport xizmatlarida belgilangan standartlar va litsenziyalar orqali sifati nazorat qilinadi.

- raqobat muhitini shakllantirish va qo'llab-quvvatlash. Xizmatlar bozorida monopoliyaga qarshi siyosat yuritish muhim ahamiyatga ega. Bu bo'yicha xizmatlar sohasida monopoliyalar sifatini pasaytiradi va narxni oshiradi.

- mintaqaviy xususiyatlarni hisobga olish. Xizmatlarga bo'lgan ehtiyoj joyning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasiga bog'liq bo'ladi. Shu bois, tartibga solish choralari har bir hudud uchun individual ahamiyat kasb etadi.

- davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik qilish. Ko'plab xizmatlar davlat-xususiy sheriklik asosida tashkil etiladi. Ular tarkibiga yo'l qurilishi, maktablar va shifoxonalar kiradi. Bu esa davlatning bevosita aralashuvini qisqartiradi va nazoratni saqlab qoladi.

- infratuzilmaviy omillar ta'siri. Xizmatlar ko'rsatish imkoniyati infratuzilma holatiga bog'liq bo'ladi. Bu transport, aloqa, internet va boshqalarga tegishli bo'ladi. Shu sababli, davlat infratuzilmani rivojlantirish orqali bozor kon'yunkturasiga ta'sir qiladi.

- iste'molchilarni himoya qilish. Sifatsiz xizmatlarga qarshi kurashish va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish mexanizmlari orqali bozordagi raqobatni sog'lomlashtirish tartibga solishning muhim qismi bo'lib hisoblanadi.

- axborotlashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy qilish. Xizmatlar bozorida axborot shaffofligi tartibga solishning zamonaviy usuliga aylangan. Masalan, onlayn reytinglar, elektron litsenziyalash va davlat xizmatlari raqamlashtirilishi shularga tegishli bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, xizmatlar bozori kon'yunkturasini tartibga solish kompleks jarayon sifatida davlat, xususiy sektor, nodavlat tashkilotlar va iste'molchilar o'rtasidagi hamkorlik hamda bozor mexanizmlari birgalikda faoliyat olib boradi. Bundan asosiy maqsad sifatli, qulay va ommaviy xizmatlar faol bozorini yaratishga qaratiladi. Ushbu xizmatlar bozori kon'yunkturasini tartibga solish kompleks yondashuvni talab qiladi. Mazkur jarayonda davlatning muvofiqlashtiruvchi roli, bozor mexanizmlari samaradorligi va axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali aholiga sifatli, qulay va adolatli xizmatlar taqdim etilishi ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Samadov A.N., Sharipov I.B. *Tarmoqlar va sohalar marketingi. O'quv qo'llanma.* - T.: TDIU, 2014. - 245 b.

2. <https://economy-web.org/en-regulation-of-the-services-market/>

3. Чиркова А. Особенности правового регулирования рынка финансовых услуг в Российской Федерации. // Шаг в науку, №2, 2023. - с. 88.

MINTAQANI KOMPLEKS RIVOJLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI VA USTUVOR YO'NALISHLARI

Matyoqubova Dilfuza Olimboyevna
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti
Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti
“Turizm” kafedrası mudiri
iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor v.b.

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqani kompleks rivojlantirishning metodologik asoslari hamda ustuvor yo'nalishlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Mintaqaviy iqtisodiyotni modernizatsiyalash, diversifikatsiya jarayonlarini jadallashtirish, ijtimoiy-iqtisodiy muvozanatni ta'minlash va resurslardan samarali foydalanishning nazariy hamda amaliy mexanizmlari ochib beriladi. Shuningdek, hududiy raqobatbardoshlikni oshirish va barqaror rivojlanish strategiyalarining ustuvor vazifalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: mintaqaviy rivojlanish, kompleks yondashuv, metodologik asoslar, ustuvor yo'nalishlar, diversifikatsiya, raqobatbardoshlik, barqaror rivojlanish, resurslardan samarali foydalanish.

Kirish. Mintaqani kompleks rivojlantirish bugungi globallashtirish va iqtisodiy modernizatsiya jarayonlarida alohida dolzarblik kasb etmoqda. Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatini to'liq ishga solish, mavjud resurslardan oqilona foydalanish va yangi raqobat ustunliklarini shakllantirish mintaqaviy siyosatning asosiy maqsadidir. Shu nuqtai nazardan, mintaqani kompleks rivojlantirish metodologik yondashuvlar, ilmiy asoslangan ustuvor yo'nalishlarni belgilash va ularni amaliyotga joriy etishni talab qiladi. Mazkur maqolada mintaqaviy rivojlanishning nazariy asoslari, iqtisodiy diversifikatsiya hamda barqarorlikka erishishning amaliy mexanizmlari tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Mintaqani kompleks rivojlantirish zamonaviy iqtisodiy siyosatning markazida turadigan eng muhim masalalardan biridir [1]. Har bir hudud o'zining tabiiy, iqtisodiy, ijtimoiy va demografik salohiyatiga ega bo'lib, ularni oqilona boshqarish mintaqaviy barqarorlik hamda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlaydi [2]. Shu sababli, hududlarni rivojlantirishda metodologik yondashuvlarni shakllantirish, ilmiy asoslangan ustuvor yo'nalishlarni belgilash va ularni amaliyotga tatbiq etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [3].

Avvalo, metodologik asoslar deganda mintaqani rivojlantirish jarayonida qo'llaniladigan nazariy konsepsiyalar, ilmiy usullar va amaliy mexanizmlar tushuniladi [4]. Ular orasida tizimli yondashuv, resurslardan samarali foydalanish konsepsiyasi, diversifikatsiya strategiyalari, innovatsion rivojlanish tamoyillari va barqaror o'sish nazariyasi asosiy o'rin tutadi. Tizimli yondashuv mintaqani yagona ijtimoiy-iqtisodiy tizim sifatida ko'rib chiqib, undagi barcha tarmoqlar va resurslarning o'zaro aloqadorligini tahlil qilishga imkon beradi. Bu yondashuv orqali hududiy rivojlanish faqat alohida tarmoqlarni emas, balki ularning o'zaro integratsiyasini ham ta'minlaydi.

Mintaqani kompleks rivojlantirishning muhim metodologik jihatlaridan yana biri bu diversifikatsiyadir. Bugungi globallashtirish sharoitida bir yoki ikki asosiy

tarmoqqa qaramlik mintaqaning iqtisodiy barqarorligini zaiflashtirishi mumkin. Shu bois ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va innovatsion faoliyatni turli yo'nalishlarda rivojlantirish, yangi tarmoqlarni shakllantirish, eksport salohiyatini kengaytirish orqali mintaqa iqtisodiyotini mustahkamlash talab etiladi. Masalan, agrar yo'nalishga ixtisoslashgan hududlarda sanoat va xizmat ko'rsatish tarmoqlarini rivojlantirish iqtisodiy muvozanatni ta'minlaydi va aholi bandligini oshiradi [5].

Metodologik yondashuvlarda innovatsion rivojlanish konsepsiyasi ham katta ahamiyatga ega. Zamonaviy mintaqaviy siyosat ilm-fan va texnologiyalarni ishlab chiqarishga tatbiq etishni, yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni hamda raqamli iqtisodiyot imkoniyatlaridan samarali foydalanishni talab qiladi. Ayniqsa, "O'zbekiston - 2030" strategiyasida belgilanganidek, raqamli texnologiyalarni joriy qilish, yashil iqtisodiyot tamoyillarini rivojlantirish va ekologik barqarorlikni ta'minlash hududiy rivojlanishning ustuvor vazifalari sifatida ko'rsatib o'tilgan [6].

Shuningdek, mintaqani kompleks rivojlantirishda ijtimoiy omillarni ham hisobga olish zarur. Hududning demografik tarkibi, aholi salohiyati, ta'lim va sog'liqni saqlash infratuzilmasi, mehnat resurslari sifati kabilarning barchasi hududiy taraqqiyotning asosiy determinantlari hisoblanadi. Inson kapitalini rivojlantirish, yoshlar bandligini ta'minlash, gender tenglikka rioya qilish va aholining ijtimoiy farovonligini oshirish mintaqaviy siyosatning ajralmas qismidir. Bunda ta'lim va kasb-hunar tizimini hududning iqtisodiy ixtisoslashuviga mos ravishda shakllantirish alohida ahamiyatga ega.

Mintaqaviy siyosatda ustuvor yo'nalishlar sifatida quyidagi masalalarni ajratib ko'rsatish mumkin:

Iqtisodiy diversifikatsiya - ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish tarmoqlarining turli xil yo'nalishlarini kengaytirish orqali hududning barqarorligini oshirish;

Innovatsion rivojlanish - yangi texnologiyalar, ilmiy izlanishlar va raqamli yechimlarni amaliyotga joriy etish;

Inson kapitalini rivojlantirish - malakali kadrlar tayyorlash, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish;

Infratuzilmani modernizatsiyalash - transport-logistika tarmoqlarini, kommunikatsiya va energetika infratuzilmasini rivojlantirish;

Ekologik barqarorlik - resurslardan oqilona foydalanish, yashil iqtisodiyot va atrof-muhitni muhofaza qilish;

Hududiy raqobatbardoshlikni oshirish - mintaqaning investitsion jozibadorligini kuchaytirish, mahalliy va xorijiy sarmoyalarni jalb qilish.

Shuningdek, mintaqaviy rivojlanishda davlat boshqaruvi va hududiy boshqaruv organlarining samaradorligini oshirish ham ustuvor vazifa hisoblanadi. Mahalliy hokimiyat organlari iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda va uni amalga oshirishda hududning ixtisoslashuvi, tabiiy resurslari va ijtimoiy imkoniyatlarini inobatga olishi zarur. Shu bilan birga, davlat-xususiy sheriklikni kengaytirish, mahalliy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash va fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish hududiy siyosatning muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Mintaqaviy rivojlanishda muhim metodologik tamoyillardan yana biri – hududlarning o‘zaro integratsiyasi va hamkorligini ta’minlashdir. Ichki bozorning kengayishi, transport va logistika tizimlarining rivojlanishi, qo‘shni hududlar bilan iqtisodiy aloqalarning mustahkamlanishi butun milliy iqtisodiyot barqarorligini kuchaytiradi. Shu bilan birga, xalqaro iqtisodiy hamkorlik, tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish va eksport salohiyatini oshirish mintaqaviy siyosatning muhim yo‘nalishidir.

Natijalar. Tadqiqot natijalari mintaqani kompleks rivojlantirishning metodologik asoslari va ustuvor yo‘nalishlarini belgilash zamonaviy iqtisodiy siyosatning ajralmas bo‘g‘ini ekanini ko‘rsatdi. Birinchidan, metodologik asoslarni shakllantirish orqali hududlarning rivojlanish jarayonida tizimli yondashuv, resurslardan samarali foydalanish va tarmoqlar o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash imkoniyati yuzaga keladi. Bu yondashuv hududni alohida iqtisodiy birlik sifatida emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy tizim sifatida tahlil qilishga yordam beradi.

Ikkinchidan, diversifikatsiya strategiyalari hududiy rivojlanishning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. U mintaqani bitta tarmoqqa qaramlikdan chiqarib, yangi tarmoqlarni shakllantirish, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish imkoniyatlarini kengaytirish, eksport salohiyatini oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, diversifikatsiya bandlikni ta’minlash, aholi daromadlarini oshirish va ijtimoiy farovonlikni yaxshilashga xizmat qiladi.

Uchinchidan, innovatsion rivojlanish va raqamli texnologiyalarni tatbiq etish hududiy raqobatbardoshlikni oshiruvchi omil sifatida e’tirof etiladi. Inson kapitaliga sarmoya kiritish, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimini modernizatsiya qilish, yuqori malakali kadrlarni tayyorlash mintaqaning uzoq muddatli taraqqiyotini kafolatlaydi.

To‘rtinchidan, infratuzilmani modernizatsiya qilish, transport-logistika tizimini rivojlantirish, energetika ta’minotini yaxshilash hududiy iqtisodiyotning samaradorligini oshiradi. Ekologik barqarorlikka amal qilish, yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish esa mintaqaning kelajak avlodlar uchun qulay yashash hududiga aylanishiga yordam beradi.

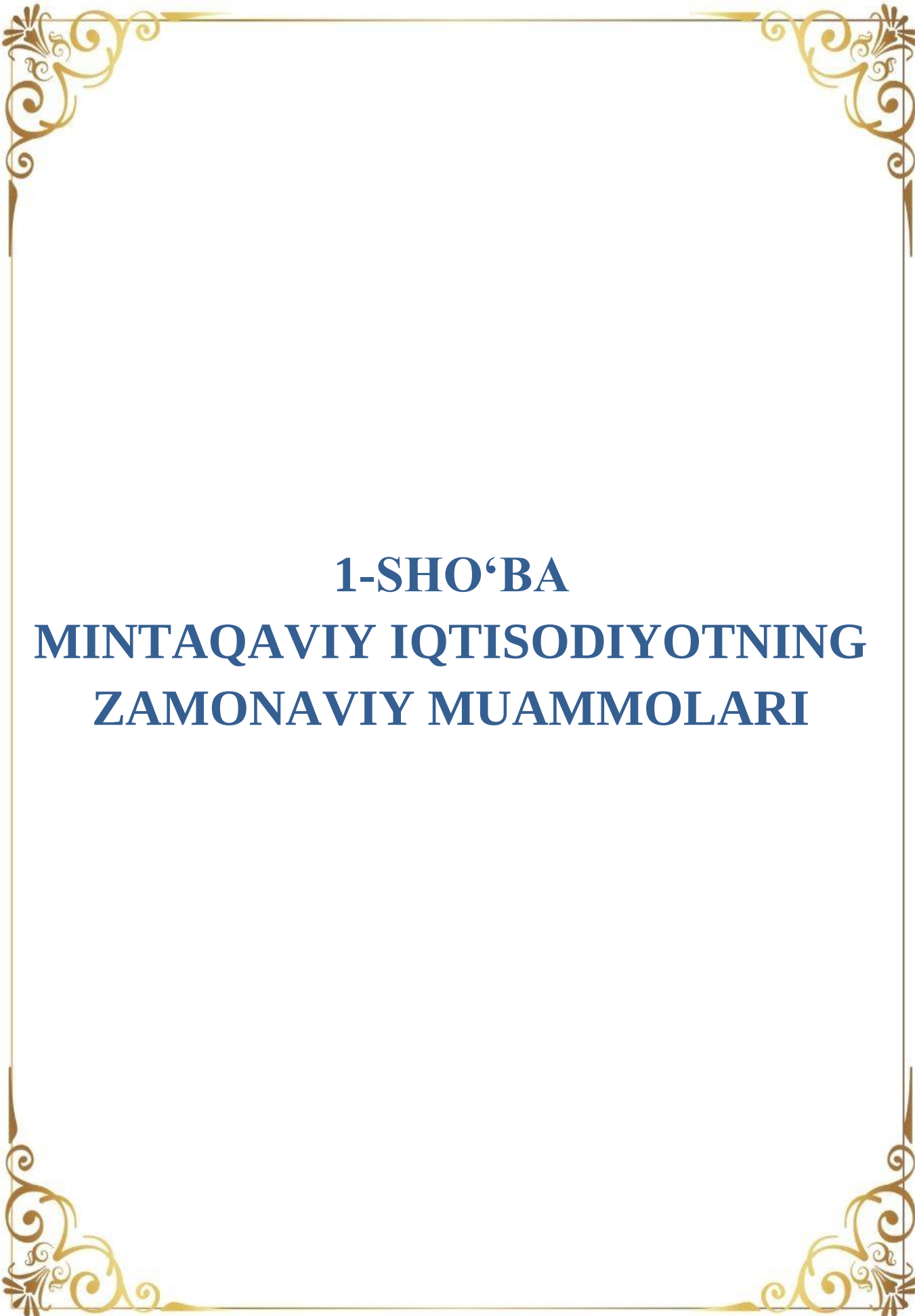
Xulosa. Maqolada olib borilgan ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mintaqani kompleks rivojlantirish hozirgi davrda milliy iqtisodiyot barqarorligining muhim sharti hisoblanadi. Hududlarning tabiiy resurslari, iqtisodiy salohiyati, demografik xususiyatlari va ijtimoiy infratuzilmasidan oqilona foydalanish orqali ularning raqobatbardoshligini oshirish mumkin. Bunda metodologik yondashuvlarning to‘g‘ri tanlanishi, ya’ni tizimli tahlil, diversifikatsiya, innovatsion rivojlanish, inson kapitaliga sarmoya kiritish va ekologik barqarorlikni ta’minlash kabi tamoyillarning uyg‘unligi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Hududiy rivojlanishda ustuvor yo‘nalishlarni belgilash iqtisodiy samaradorlikni oshirish, aholi farovonligini ta’minlash va yangi imkoniyatlar yaratishga xizmat qiladi. Davlat siyosati, mahalliy boshqaruv organlari, xususiylar sektor va fuqarolik jamiyatining hamkorlikda harakat qilishi esa bu jarayonning muvaffaqiyatini ta’minlovchi asosiy mexanizm hisoblanadi. Mintaqani kompleks rivojlantirish nafaqat alohida hududlarning, balki butun milliy iqtisodiyotning

barqaror o'sishi va jahon iqtisodiy makonida munosib o'rin egallashiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Porter M. *Competitive Advantage of Nations*. Free Press, USA, 1990. – 855 p.
2. Todaro M., Smith S. *Economic Development*. Pearson Education, USA, 2020. – 912 p.
3. Krugman P., Obstfeld M., Melitz M. *International Economics: Theory and Policy*. Pearson, USA, 2018. – 740 p.
4. Williamson O. *The Economic Institutions of Capitalism*. Free Press, USA, 1985. – 468 p.
5. Stiglitz J. *Globalization and Its Discontents*. W.W. Norton, USA, 2002. – 282 p.
6. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-sonli "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni*. – Toshkent, 2023. – 45 b.

1-SHO‘BA

MINTAQAVIY IQTISODIYOTNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI

ПРИОРИТЕТЫ КОМПЛЕКСНОЗНАЧНОЙ ЭКОНОМИКИ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНА.

Проф. Рузметов Б.

Ургенчский государственный университет

Аннотация: В статье рассматривается возникновение комплекснозначной экономики и устойчивое развитие региона. Определены характеристики действительных и комплексных переменных.

Annotation: The article examines the emergence of a complex-valued economy and the sustainable development of the region. The characteristics of real and complex variables are defined.

Ключевые слова: Регион, Комплексные числа, действительные числа, комплекснозначная экономика, устойчивое развитие, производственные функции.

Keywords: Region, complex numbers, real numbers, complex-valued economy, sustainable development, production functions.

Современный этап развития общества характеризуется наличием огромных объемов накопленных знаний, в том числе в математике, экономике и в других сферах.

Возникла потребность в повышении эффективности связи науки и практики, особенно, в обеспечении устойчивого развития экономики, основанного на достижениях научно-технического прогресса. Устойчивое развитие экономики невозможно представить без современной эконометрики, экономико-математических моделей и методов, теории производственных функций, оптимизации, прогнозирования и других. Как известно, вся экономика построена на основе действительных чисел, а все модели используют действительные переменные. Об использовании комплексных чисел в экономике, которые имеют мнимую часть, и речи не было[1].

Академик АН РУз, крупный ученый в области теории функции комплексных переменных, внесший большой вклад в развитие этой теории в Узбекистане, подготовивший немало кандидатов и докторов наук по этой дисциплине, тогда ректор Ургенчского государственного университета, на одном научном семинаре по региональной экономике, подал мне такую совершенно новую идею. Почему бы нельзя использовать комплекснозначные переменные в региональной экономике, если вы рассматриваете этот раздел национальной экономики как региональную экономическую систему, которая имеет определенные пространственные размеры и сложную структуру, развивается в условиях неопределенности и неоднозначности. Если вы построите экономико-математические модели на основе производственных функций комплексных переменных, у вас появится возможность на основе этих моделей осуществить прогнозирование, управление, а впоследствии - достижение оптимального регулирования системы. Это было бы большим вкладом в теорию региональной экономики, и, конечно же, внедрением достижений такого большого раздела математики, как теория функций комплексных переменных, в экономику.

Эта идея полностью охватила меня. Если национальная экономика состоит из структурного взаимодействия различных пространственных систем национальной экономики, а региональная экономическая система является её составляющей, обладает сложной структурой, развивается в условиях неопределенности и неоднозначности, то для оптимального регулирования системы необходимо применять совершенно новые комплекснозначные модели прогнозирования и регулирования.

Во время встречи на международной конференций по народонаселению в г. Ташкенте, доктор экономических наук, профессор, директор Института экономики АН Республики Узбекистан Кадыров Абдурашид Мажидович, ученый с мировым именем по экономике, сказал мне, что знает ученого экономиста Санкт-Петербургского государственного университета экономики и финансов, профессора Светунькова С. Г., который занимался проблемами комплекснозначной экономики.

Приехав в Ургенч, я со своими учениками обсуждал эту тему; информировал их о научных заделах проблемы, дал задание изучить научную литературу, публикации ученых- информацию в Интернете. Мой первый ученик, защитивший кандидатскую диссертацию под моим научным руководством, математик по образованию, выпускник математического факультета УзНУ, хорошо знающий научные труды и прослушавший лекции академика А. Садуллаева еще будучи студентом, кандидат экономических наук, доцент моей кафедры, Иляс Абдуллаев, с радостью сообщает мне, что он нашел научные исследования в этой области. .

Действительно в России, в Санкт Петербургском государственном университете экономики и финансов (СПбГУЭФ), на кафедре экономико-математических методов, во главе с заведующим кафедрой, доктором экономических наук, профессором Светунковым С. Г., ведутся такие исследования, создана научная школа, разработаны комплекснозначные экономико-математические модели, макроэкономические процессы, построены первые производственные функции комплексных переменных.

По сайту в интернете проф. Светунькова я вышел на связь с ним и предложил научное сотрудничество в области подготовки высококвалифицированных научно-педагогических кадров и применения комплекснозначных моделей в прогнозировании экономической динамики развития регионов, оптимальном регулировании региональной экономической системы. Он дал согласие, и началось наше научное сотрудничество и исследования.

Считаю, что результаты установленных научных связей были плодотворными. Доцент И. Абдуллаев в течение трех лет проходил научную стажировку в СПбГУЭФ на кафедре проф. Светунькова С. Г., с его участием провели научно-практическую конференцию в г. Ургенче в 2010 г., подготовлена одна докторская и две кандидатские диссертации, более 20 научных статей.

В Узбекистане началась эпоха комплекснозначной экономики, на кафедре "Экономика" экономического факультета УрГУ проф. Б.

Рузметовым и И. Абдуллаевым впервые созданы комплекснозначные модели экономической динамики региона, они апробированы в прогнозировании социально-экономического развития Хорезмской области Республики Узбекистан. Заключено более 20 корпоративных соглашений по внедрению научных разработок кафедрой "Экономика" совместно с управлениями, организациями и предприятиями области[2].

Если вернуться к началу наших отношений, то оказалось, что впервые теоретическое обоснование возможности применения комплексных переменных в экономике было осуществлено в декабре 2004 года профессором Светуньковым С. Г., а результаты были опубликованы в 2005 году в издательстве СПбГУЭФ в монографии "Исследование свойств производственной функции комплексного аргумента". Было доказано, что использование комплексных переменных значительно расширяет инструментальную базу экономического анализа производственных процессов.

К настоящему времени уже понятно, как использовать комплексные переменные в таких разделах экономико-математического моделирования, как теория производственных функций, теория индексов, оптимизация, эконометрика. Мы предложили комплекснозначные модели для региональной экономической системы.

Суть комплекснозначной экономики можно пояснить на следующем примере. В экономике часто приходится сталкиваться с тем, что лучше всего ситуацию отражают два показателя, а не один. Например, о состоянии экономической конъюнктуры рынка лучше всего судить по паре чисел - объёму продаж и по цене продаж. Если брать только один из этих показателей, картина будет понятна не полностью, она будет однобокой. В современной теории эти две пары чисел объединяют в одно перемножением получается объём продаж, по которому и судят о ситуации на рынке. Здесь есть очевидные недостатки. Первый заключается в том, что рост одного показателя может сопровождаться таким уменьшением другого, что их произведение останется неизменным. Налицо изменение ситуации, а обобщённый показатель не изменился. Второй недостаток заключается в том, что исследователь изучает не два показателя и даже не их комбинацию, а новый показатель, который обладает своими недостатками. Однако в области действительных чисел нет иной возможности одновременного учёта указанных двух переменных. В области комплексных чисел они легко могут быть представлены как пара вещественной и мнимой части одного комплексного числа, а это значит, что можно анализировать эту пару как одно число.

Подобных примеров можно привести достаточно много. А это означает, что возникает задача моделирования динамики комплексных переменных и её прогнозирования.

Производственные ресурсы, как правило, делятся на два основных - капиталные ресурсы K и трудовые ресурсы L . Результатом может быть любой показатель, отражающий результативность производства (объём

производства в натуральном или стоимостном выражении, объём продаж, валовая прибыль и т. п.). Комплексная переменная производственного ресурса формируется по следующему правилу: к действительной части относится капитал/а к мнимо -труду тогда комплексный аргумент таких функций имеет-вид $K+iL$,

Для того, чтобы сформировать, комплексную переменную производственного результата, необходима пара переменных, отражающих разные стороны одного процесса и имеющих одинаковую размерность и масштаб. Поскольку различное сочетание производственных ресурсов приводит к различному сочетанию издержек производства и валовой прибыли и, как следствие этого,, к разным объёмам валового производства и рентабельностям, то частями комплексной' переменной производственного результата должны выступать именно переменные валовой прибыли G . и издержек производства C ..

Комплексная переменная производственного результата, в которую включаются валовая прибыль G , и издержки производства C имеет следующий вид: $G+iC$.

И здесь отнесение валовой прибыли в действительную часть, а издержек в мнимую часть комплексной переменной производственных ресурсов сделано не случайно. Этот порядок опре-. деляется по правилам, формирования комплексной переменной производственных ресурсов. .

Основой любой современной модели экономической динамики является производственная функция. Из всего класса производственных функций чаще всего используют производственные функции Кобба - Дугласа, степенная, показательная, логарифмическая, линейная и другие, которые оказались очень удобным инструментом не только экономического анализа, но и моделирования экономической динамики. Так как с.её помощью моделируется процесс производства на любом уровне - предприятия, региона или страны в целом, то она выступает важным элементом, отражающим одну сторону экономики- преобразования ресурсов в результат.

С помощью двух структурных схем (рис.1.), можно наглядно получить представление о принципиальных различиях между производственными функциями действительных переменных и производственными функциями комплексных переменных.

а) действительные переменные; б) комплексные переменные

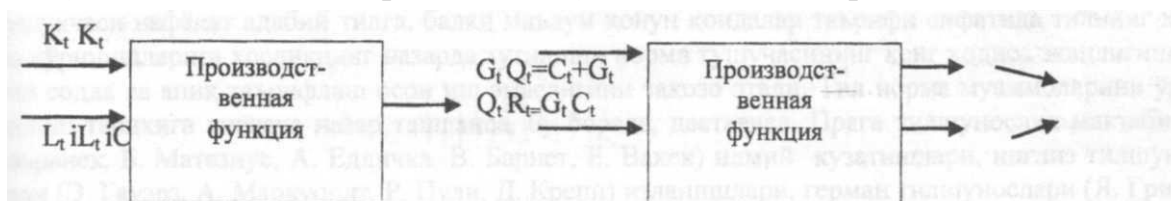

Рис.1. Характеристики производственных функций действительных и комплексных переменных.

Производственные функции действительных переменных моделируют влияние производственных ресурсов на валовую выручку, а

производственные функции комплексных переменных сначала моделируют влияние производственных ресурсов на валовую прибыль и на издержки производства, а уж затем на основе этой информации - влияние на валовую выручку. Соотношение валовой прибыли и издержек характеризует рентабельность.

Теперь становится очевидным, что производственные функции комплексных переменных более подробно описывают производственный процесс, нежели производственные функции действительных переменных, поэтому от комплекснозначных моделей следует ожидать большей точности и достоверности описания производственных процессов.

Схема б) рис. 1 позволяет понять, что в общем виде производственная функция комплексных переменных может быть представлена так:

$$G, +iC, = F(K, +iL, J). \quad (1)$$

Функций, которые связывают зависимостью (1) две комплексные переменные $G, +iC,$ и $K, +iL,$ много. Поскольку производственные процессы отличаются друг от друга: уровнем иерархии (предприятие, группа предприятий, региональное производство, национальное производство, мировое производство и т. п.), спецификой производства (сельскохозяйственное производство, машиностроение, лёгкая промышленность, нефтедобыча, производство электроэнергии и т. п.), национально-географическими особенностями (трудоемкость или трудодефицитность; наличие источников сырья и транспортных узлов; климатические условия и другие).

Некоторой стандартной производственной функции комплексных переменных, которая наилучшим образом описывает все эти многообразные производственные процессы, меняя лишь в зависимости от ситуации значения своих коэффициентов, не существует. В каждом случае необходимо выбрать из имеющегося множества возможных функций наилучшую.

Нами проведена классификация комплекснозначных моделей производственных функций, построены первые комплекснозначные модели экономической динамики Хорезмского региона на основе классифицирующей функции Кобба-Дугласа, получены прогнозные данные валового регионального продукта, развития аграрного сектора, промышленности, других секторов экономики до 2024 года.

Узбекистан на пути стабильного, устойчивого экономического роста, по темпу роста ВВП в стране находится среди наиболее динамично развивающихся экономик мира. Применение комплекснозначных моделей в управлении, регулировании и прогнозировании национальной экономики еще больше укрепит престиж всемирно признанной "узбекской модели" социально-экономического развития страны.

Результаты наших исследований печатались в различных изданиях России, США, Австрии, Чехословакии, Испании, получили одобрения на международных, республиканских научно-практических конференциях.

Полученные комплекснозначные модели прогноза будут использованы при разработке программы социально-экономического развития Хорезмского региона на период до 2030 года, которая ведется группой ученых Института прогнозирования республики и научно-исследовательских учреждений Хорезма.

Литература

1. Рузметов Б. Региональная экономика: опыт, проблемы, эффективность Комплексного развития. Ташкент, Фан, 2002.
2. Рузметов Б. Из истории возникновения комплекснозначной экономики в Узбекистане. Журнал «илм сарчаималари», №9, 2018г.

MARKAZIY OSIYO MAMLAKATLARI MINTAQAVIY IQTISODIYOTINING ZAMONAVIY MUAMMOLARI

*i.f.d., professor, Utemuratova Gulnaraxan Xojaniyazovna,
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti*

Annotatsiya. Maqolada Markaziy Osiyo (Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston, Turkmaniston, O‘zbekiston) mamlakatlarining asosiy rivojlanish tendensiyalari va muammolari tahlil qilinadi. Makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar, tashqi savdo tuzilmasi, sanoat va qishloq xo‘jaligi siyosati hamda iqtisodiy xavfsizlik omillari ko‘rib chiqiladi. “Ipak yo‘li” ruhida infratuzilma tashabbuslari va xalqaro savdoning o‘rni yoritiladi. Barqaror o‘sish uchun ustuvor yo‘nalishlar — diversifikatsiya, inson kapitali, investitsion muhitni yaxshilash, investitsiyalarni jalb etish va mintaqaviy integratsiyani chuqurlashtirish — taklif etiladi.

Аннотация. В статье анализируются основные тенденции развития и проблемы стран Центральной Азии (Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан). Рассматриваются макроэкономические показатели, структура внешней торговли, политика в сфере промышленности и сельского хозяйства, а также факторы экономической безопасности. Освещаются инфраструктурные инициативы в духе «Шёлкового пути» и роль международной торговли. Для обеспечения устойчивого роста предлагаются приоритетные направления — диверсификация, развитие человеческого капитала, улучшение инвестиционного климата, привлечение инвестиций и углубление региональной интеграции.

Abstract. The article analyzes the main development trends and challenges of the Central Asian countries (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan). Macroeconomic indicators, the structure of foreign trade, industrial and agricultural policies, as well as factors of economic security, are examined. Infrastructure initiatives in the spirit of the “Silk Road” and the role of international trade are highlighted. For sustainable growth, the following priority directions are proposed: diversification, human capital development, enhancing the investment climate, attracting foreign investments, and deepening regional integration.

Kalit so‘zlar: Markaziy Osiyo; mintaqaviy iqtisodiyot; diversifikatsiya; eksport; tabiiy resurslar; investitsiyalar; sanoat; qishloq xo‘jaligi; xalqaro savdo; iqtisodiy xavfsizlik.

Ключевые слова: Центральная Азия; региональная экономика; диверсификация; экспорт; природные ресурсы; инвестиции; промышленность; сельское хозяйство; международная торговля; экономическая безопасность.

Key words: Central Asia; regional economy; diversification; export; natural resources; investments; industry; agriculture; international trade; economic security.

Markaziy Osiyo geoiqtisodiy jihatdan muhim hudud bo‘lib, unda Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O‘zbekiston joylashgan. Boy tabiiy resurslar, tranzit salohiyati va strategik o‘rin iqtisodiy o‘sish uchun

mustahkam zamin yaratadi. Shu bilan birga, xomashyo eksportiga qaramlik, yetarli diversifikatsiya yo‘qligi, demografik bosim, infratuzilma tafovutlari va ekologik xatarlar hanuz dolzarbdir. Globallashuv sharoitida iqtisodiy xavfsizlik va barqaror o‘shish mintaqaviy hamkorlikning muvofiqlashtirilgan choralari talab etadi.

Xomashyo yo‘nalishi. Iqtisodiyotning muhim qismi uglevodorod va qazib olishga hamda qishloq xo‘jaligiga tayanadi; qayta ishlash tarmoqlari notekis rivojlangan

Eksport diversifikatsiyasining pastligi. Tashqi bozorlardagi narxlar o‘zgaruvchanligiga yuqori sezgirlik yuzaga keladi.

Ishlab chiqarish asoslarining eskirishi. Modernizatsiya uchun bevosita xorijiy investitsiyalar va texnologiyalar zarur.

Mehnat bozori. Strukturaviy ishsizlik va malakali kadrlar yetishmovchiligi kuzatiladi.

Migratsiya. Mehnat migratsiyasi, shu jumladan malakali mutaxassislarining ketishi, ishlab chiqarish va innovatsion salohiyatni pasaytiradi.

Qashshoqlik va ijtimoiy tengsizlik. Aholining sezilarli qismi past daromadlarda qolmoqda

Importga qaramlik. Texnika, texnologiya, dori-darmon va (ba’zi mamlakatlar bundan mustasno) oziq-ovqat bo‘yicha qaramlik yuqori.

Tashqi qarz xatarlarining ortishi va inflyatsiya. Qarzdorlik oshishi siyosiy imkoniyatlarni cheklashi, oziq-ovqat narxlari bosimi yashirin inflyatsiyani kuchaytirishi mumkin.

Barcha mamlakatlarning dengizga chiqish yo‘li yo‘q. Bu logistika xarajatlarini oshiradi va quruqlik transporti, temir yo‘l, chegara o‘tish punktlari hamda tranzit koridorlari sifatiga yuqori darajadagi bog‘liqlikni yuzaga keltiradi. Tog‘li relyefga ega hududlarda tashish muddati va xarajatlari yanada kattadir.

Markaziy Osiyo Yevropa, Xitoy, Rossiya va Yaqin Sharq o‘rtasidagi muhim tranzit maydoni. Xitoy bilan hamkorlikda “Bir kamar — bir yo‘l” doirasidagi loyihalar, xususan, Xitoy–Qirg‘iziston–O‘zbekiston (XQO) temir yo‘li bo‘yicha 2024–2025 yillardagi bitimlar va moliyalashtirish kompromisslari qurilishni tezlatmoqda; qurilish bosqichlari 2024 yil oxiridan start olgani xabar qilingan. Bu loyiha Markaziy Osiyoni Janubiy va G‘arbiy Osiyo hamda Yevropa yo‘nalishlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘lash salohiyatiga ega.

Bundan tashqari, Transkaspiy xalqaro transport yo‘lagi (TITR, “Middle Corridor”) orqali yuk oqimlarini diversifikatsiya qilish mintaqaning Rossiya tranzitiga qaramligini kamaytiradi va Yevropa bozorlariga chiqishni tezlashtiradi; 2025 yilda O‘zbekiston ushbu yo‘lakda rolining kuchayishi haqida strategik tahlillar e‘lon qilindi.

2025 yil aprelida Samarqandda YI–Markaziy Osiyo birinchi sammiti bo‘lib o‘tdi; Global Gateway paketidan 12 mlrd yevro yo‘naltirish rejasi transport, energetika va raqamli bog‘liqlikni kuchaytirishga qaratildi. Bu tranzit koridorlari va ta‘minot zanjiri barqarorligiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. O‘zbekiston 2023 yilda “O‘zbekiston–2030” strategiyasini qabul qildi: maqsad – o‘n yillik oxiriga qadar

o'rta-yuqori daromadli mamlakatlar safiga qo'shilish, xususiy sektor ulushini kengaytirish, ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirish va yashil rivojlanishni tezlatish.

IMFning 2025 yil uchun ko'rsatkichlarida iqtisodiy o'sish ~5,9%, yillik iste'mol narxlari indeksi ~8,8% prognoz qilingan; Markaziy bank ma'lumotiga ko'ra 2025 yil iyulida yillik inflyatsiya 8,9% atrofida.

Jahon bankining 2025 yilgi "Mamlakat iqtisodiy memorandum"ida 2010–2022 yillardagi islohotlar natijasida o'sish omillari kengaygani, ammo xususiy sektorni jadallik bilan rivojlantirish va samaradorlikni oshirish zarurligi qayd etiladi. 2024 yilda YaIM o'sishi ~6,5% atrofida baholangan

Eksport tarkibida oltin yetakchi: 2023 yilda 11,2 mlrd AQSh dollari (asosiy bozorlar — Shveytsariya, Birlashgan Qirollik). 2024 yil yakuni bo'yicha tashqi savdo aylanmasi ~65,9 mlrd dollar, 2025 yil yanvar–iyunida esa 37 mlrd dollarga yetdi (+16,1% y/y); eksport sur'atlari importdan tezroq o'smoqda.

Shu bilan birga, eksportni xomashyo komponentidan yuqori qo'shilgan qiymatli tovarlar va xizmatlar (to'qimachilik-kiyim-kechak, IT xizmati, qishloq xo'jaligi qayta ishlash) tomon siljitish dolzarb bo'lib qolmoqda. 2016 yildan beri to'qimachilik eksporti bir necha barobar oshgani qayd etiladi.

2024 yilda yangi xususiylashtirish to'g'risidagi qonun kuchga kirdi; 2025 yil uchun davlat ulushlarini sotish va aktivlarni ochiq savdoga chiqarish bo'yicha aniq reja belgilandi (116 ta korxonadagi ulushlar, yuzlab ko'chmas mulk obyektlari va yer uchastkalari auksionlari). Bu xususiy sektor ulushini oshirish va samaradorlikni ko'tarishga xizmat qiladi.

Xalqaro investorlarni jalb etish uchun milliy aktivlarni bozorga chiqarish (mamlakat investitsiya fondi orqali) bo'yicha tashabbuslar kengaymoqda.

O'zbekiston 2030 yilga borib 20+ GW qayta tiklanuvchi quvvatlarni maqsad qilgan; Masdar va ACWA Power kabi hamkorlar bilan yirik quyosh va shamol loyihalari amalga oshirilmoqda (masalan, Zarafshonda 500 MW shamol parki ishga tushirilgan). AIIB tomonidan 1,5 GW shamol loyihasini moliyalashtirish ma'qullangan.

IT Park rezidentlari soni va eksportchi kompaniyalar tez ko'paymoqda; 2025 yilning dastlabki oylarida 280+ eksportchi rezident qo'shilgani, 2024 yilda eksportchi IT-kompaniyalar soni 70% ga oshgani xabar qilindi. To'lov ekotizimida Humo/Uzcard, Payme/Click kabi xizmatlar kengayib, e-tijorat bozorining tez o'sishiga turtki bermoqda. Paxtachilikda davlat buyurtmasi va majburiy mehnat amaliyotlari bekor qilinib, klaster modeli orqali bozor mexanizmlari kuchaytirildi; ILO va xalqaro monitoring tashkilotlari tizimli majburiy mehnat tugaganini qayd etmoqda, biroq mehnat huquqlari bo'yicha "yumshoq joylar"ni bartaraf etish ishlari davom etadi.

Jahon banki bahosiga ko'ra, UMIC mezonidagi qashshoqlik darajasi 2015 yildagi 36%dan 2022 yilda 17%gacha qisqargan; 2024–2025 yillarda ham ijtimoiy dasturlar va energiya narxlari islohoti fonida qashshoqlikni kamaytirish maqsadlari saqlanmoqda.

Tarixiy-madaniy yaqinlik, resurslarning o'zaro to'ldiruvchanligi (Qirg'iziston va Tojikistonda gidroresurslar; O'zbekiston, Turkmaniston va Qozog'istonda gaz–neft; don va meva-sabzavot) hamda tranzit bog'liqlik chuqur integratsiyani taqozo

etadi. O‘zbekiston uchun XQO temir yo‘li va Middle Corridor bo‘yicha infratuzilma loyihalarini jadallashtirish, Yevropa va Osiyo bozorlariga vaqt/chiqim jihatdan raqobatbardosh marshrutlarni shakllantirish muhim. 2025 yil yozida Xitoy–Markaziy Osiyo hamkorligi doirasida aloqalarni kengaytirish bo‘yicha shartnomalar imzolandi.

Aralbo‘yi inqirozi, suv tanqisligi va iqlim xatarlarini boshqarish Markaziy Osiyo iqtisodiy xavfsizligining ajralmas qismidir. O‘zbekistonda suvni tejoyvchi texnologiyalar, sug‘orish tizimlarini modernizatsiya qilish, Aralbo‘yi hududini ko‘kalamzorlashtirish (quruq tubning 60%ini o‘rmonlashtirish maqsadi) kabi yo‘nalishlar kuchaymoqda.

Diversifikatsiya. Qayta ishlash sanoati, yuqori qo‘shimcha qiymatli agro- ishlab chiqarish, AKT, turizm, “yashil” energetika va logistika klasterlari.

Inson kapitali. Qayta tayyorlash dasturlari, STEM va kasbiy ta’limni mehnat bozori bilan uyg‘unlashtirish.

Investitsion muhit. Qonunchilik barqarorligi, investor huquqlarini himoya qilish, davlat xizmatlarini raqamlashtirish, KOB/MChJ uchun kredit va kafolat vositalari.

Infratuzilma. Energetika, suv va transport koridorlarini modernizatsiya qilish bo‘yicha qo‘shma loyihalar; mintaqaviy texnik standartlarni moslashtirish.

Ekologik barqarorlik. Suv va energiyani tejoyvchi texnologiyalar, “toza” ishlab chiqarish, iqlim riskini boshqarish.

Savdo siyosati. Middle Corridor va XQO loyihalarida bojxona/protseduralarni uyg‘unlashtirish, chegaralarda “yagona darcha”.

Raqamli iqtisodiyot. Ma’lumotlar almashinuvi standartlari, elektron to‘lovlar va kiberxavfsizlik bo‘yicha mintaqaviy protokollar.

Iqtisodiy xavfsizlik bo‘yicha strategik takliflar

To‘laqqam mintaqaviy hamkorlik — savdo, transport, energetika, suv resurslari va oziq-ovqat xavfsizligi bo‘yicha institutsional mexanizmlarni kuchaytirish.

Institutsional muvofiqlashtirish — MDH, YEOII va boshqa platformalarda milliy manfaatlarni inobatga olgan holda pragmatik ishtirok.

Tashqi hamkorlikni diversifikatsiya qilish — YI, AQSh, Yaqin Sharq va Janubiy Osiyo bilan sanoat kooperatsiyasi, texnologiya transferi va moliya liniyalari.

Yirik qo‘shnilar manfaatlarini muvozanatlash (Rossiya–Xitoy) — shaffof qoidalar, qo‘shma loyihalarda risklarni baham ko‘rish, nizolarni hal etish mexanizmlari.

Markaziy Osiyo salohiyati katta, biroq uzoq muddatli barqarorlik strukturaviy islohotlar chuqurligi va davlatlararo hamkorlik darajasiga bog‘liq. O‘zbekiston misolida ko‘rinadiki, 2030 strategiyasi, makrobarqarorlikni saqlagan holda xususiylashtirish va yashil energiya loyihalarini jadallashtirish, raqamli iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash orqali o‘shishni tezlashtirish mumkin. Diversifikatsiya, inson kapitaliga sarmoya, infratuzilmani yangilash va oqilona integratsiya zaifliklarni kamaytirib, iqtisodiy o‘shishni tezlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “O‘zbekiston–2030 strategiyasi” — Rasmiy portal. O‘zbekiston Respublikasi Hukumat portal
2. Jahon banki, O‘zbekiston sharhi (Overview) va 2025 Country Economic Memorandum. Всемирный банк+1
3. IMF, O‘zbekiston sahifasi va 2024 Article IV hujjatlari. IMF+1
4. O‘zbekiston Markaziy banki, inflyatsiya ko‘rsatkichlari (2025). O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki
5. OEC (Harvard Growth Lab), O‘zbekiston eksport tarkibi (2023). The Observatory of Economic Complexity+1
6. Statistika agentligi press-relizi va UzDaily xabari, tashqi savdo (2024–2025). Стам.узUzDaily.uz
7. Xitoy–Qirg‘iziston–O‘zbekiston temir yo‘li bo‘yicha 2024–2025 yillardagi yangiliklar. Каспийский Посм24.kg
8. Middle Corridor va mintaqaviy tranzit bo‘yicha tahlillar. Nato Defense College Foundationonline.org
9. YI–Markaziy Osiyo sammiti, Samarkand (2025). AP News
10. Masdar/ACWA Power va AIIB materiallari, qayta tiklanuvchi energiya loyihalari. Renewables Nowmasdar.aeaiib.org
11. IT Park va raqamli iqtisodiyot, e-tijorat/payments bo‘yicha manbalar. ITParkUzDaily.uz+1KPMG Assets
12. Paxta sektori islohotlari — ILO/JB monitoring va sharhlar. International Labour OrganizationВсемирный банк
13. Muratalieva N.T. Xitoy va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlik muammolari, Jahon iqtisodiyoti, 2005, №2.
14. Vikipediya: Markaziy Osiyo mamlakatlari haqidagi sahifalar (murojaat: 26.08.2025).

ZIYORAT MASKANLARINI MODERNIZATSIYALASHDA RAQAMLI AXBOROT TIZIMLARINI QO‘LLASH VA XORIJ TAJRIBASI

*i.f.n., professor, Erkayeva Gulbahor Panjiyevna,
tadqiqotchi, Bozarov Elyor Boboqulovich,
Qarshi Davlat Universiteti
ebozarov13@gmail.com*

Annotatsiya. Maqolada turizm sanoatining mintaqa iqtisodiyotidagi o‘rni, xorijiy davlatlarda turizm sohasini YaIM dagi ulushi va tajribasi tahlil qilinadi.

Аннотация. В статье анализируется роль туристической отрасли в региональной экономике, доля туристического сектора в ВВП зарубежных стран и опыт.

Abstract. The article analyzes the role of the tourism industry in the regional economy, the share of the tourism sector in the GDP of foreign countries and the experience.

Kalit so‘zlar. turizm, Xitoy, YaIM, Yevropa Ittifoqi, atama-konseptsiya.

Ключевые слова. туризм, Китай, ВВП, Евросоюз, термин-концепт.

Key words. tourism, China, GDP, European Union, term-concept.

Kirish. Turizm bugungi kunda eng daromadli sohalardan biridir. Turizm boshqa sohalarga qaraganda tez taraqqiy etadigan sohadir chunki bu soha mamlakat uchun unchalik ko‘p investitsiya talab qilmaydi. Turizm sohasidagi mutahasislarning fikricha, u XXI asr dunyo miqyosida eng ustuvor foyda kelturuvchi sohaga aylandi³. Turizm sohasi Xitoyda rivojlangan soha bo‘lishi bilan birgalikda, eng yaxshi daromat manbai bo‘lib ham xizmat qilib kelmoqda. Xitoy

³ <https://moluch.ru/archive/158/44595/>

dunyodagi eng ko‘p uchinchi sayyoh mamlakatdir, faqat Fransiya va AQSH dan keyin. Umuman olganda Xitoyda faqatgina sayohat turizimi emas balki ta’lim turizmi, kino turizimi ham yaxshi rivojlangan. Bundan tashqari turistlar xitoy taomlarini yeyish, madaniyatini o‘rganish, xitoy tilini o‘rganish, ta’lim olish, kino va esrtada yulduzlarini ko‘rish va Xitoydagi zamonaviy meditsina va qadimiy xitoy tabobati uchun tashrif buyurishadi. Ayniqsa, Xitoyda ta’lim tizimi juda yaxshi va zamonaviy bo‘lgani uchun ko‘plab xorijlik talabalarni Xitoyning nufuzli oliy ta’lim muassasalarida ta’lim olish uchun jalb qiladi. 2020-yilgi Jahon eng yaxshi universitetlari 200 taligi ro‘yxatida Xitoyning 22 ta universiteti bor edi⁴.

Xitoyda turizm Xitoy iqtisodiyotining muhim qismiga aylanib borayotgan rivojlanayotgan sanoatdir. Ichki va tashqi turizmi 2022-yilda sayohat va turizmning YAIMga qo‘shgan hissasi bo‘yicha dunyoda ikkinchi o‘rinda (954,1 milliard dollar), sayohat va turizmning bandlikka qo‘shgan hissasi bo‘yicha dunyoda birinchi o‘rinni egalladi (2020-yilda 96 million 76 ming ish o‘rni). To‘g‘ridan to‘g‘ri, bilvosita va qo‘zg‘atilgan ta’sirga asoslangan turizm 2019-yilda Xitoy yalpi ichki mahsulotining 18,3 foizini tashkil etadi. 2021-yilda Xitoyning sayohat va turizm sektorining umumiy hissasi YAIMning 11 foizini tashkil etdi. 2021-yilda ichki turizm sektori mamlakat yalpi ichki mahsulotiga qariyb 3,47 trillion dollar hissa qo‘shdi⁵.

Ushbu rasmda o‘rish darajalarini ko‘rishimiz mumkin, yani 2012-2022 yillar mobaynida Xitoyda ichki va tashqi turizmga xizmat ko‘rsatgan korxonalari soni 14,107 taga yetganligini ko‘rishimiz mumkin. Bu esa turizm sohasini rivojlanish va keng qamrovli axoliga xizmat ko‘rsatish samaradorligini oshirishga imkon beradi.

Yevropa Ittifoqida Turizm asosiy iqtisodiy faoliyat bo‘lib, Ittifoqning yalpi ichki mahsulotiga qariyb 10% hissa qo‘shadi va iqtisodiyotga bevosita va induksiya ta’siri orqali 26 million kishini ish bilan ta’minlaydi⁶. Garchi Evropa Ittifoqi turizm sohasida cheklangan vakolatlarga ega bo‘lsa-da, boshqa sektorlarga tegishli turli siyosatlar orqali raqamli turizmga ta’sir ko‘rsatadi. Xususan, raqamli yagona bozor strategiyasi turli qonun hujjatlari orqali turizmga katta ta’sir ko‘rsatib kelmoqd. Evropa Ittifoqi raqamli turizmni turli fondlar va forumlar, konferensiyalar va vebinarlar kabi qonunchilikdan tashqari tashabbuslar orqali qo‘llab-quvvatlash natijasida mukammallashtirmoqda.

“Turizmni raqamlashtirish” jarayonida fanlararo yo‘nalishining terminologik landshaftini o‘rganishdan maqsad bu domenining tezaurusidir. Axborot resurslarining tegishli massivlaridan va chastotaga yo‘naltirilgan so‘rovlar natijalariga asoslanib, kontekstli bilimlarni bosqichma-bosqich tushuntirishni o‘z ichiga olgan ontologik yondashuv va sintetik usulni qo‘llash, hatto atama tushunchalarining ahamiyatini baholashda ham ruxsat etilgandir. Bu esa tezaurus elementlarini tavsiflash uchun qiymatlarining kombinatsiyasi matnli ma’lumot uchun spetsifikatsiyadan foydalanishning umumiy yondashuvi bilan bog‘liq bo‘lgan tezaurus elementlarining tuzilgan tavsifi sifatida ishlatiladi.

⁴ 5 https://uz.wikial.top/wiki/Hong_Kong_Disneylandi

⁵ 4 https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Xitoyda_turizm

⁶ https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419470/European_Union_Tourism_Trends

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, akademik muhitda plyuralizm mavjud bo'lib, buni biz ko'rib turganimizdek, tadqiqotga turli yondashuvlar, mualliflarning tarfkashligi, shuningdek, xalqaro miqyosda qandaydir tarzda foydalanishni tartibga soluvchi standartlarning yo'qligi bilan qo'llab-quvvatlanadi. Shunga qaramay, olingan natijalar va fan sohasining aniqlangan terminologik landshafti, ayniqsa, hali ham akademik tadqiqotlar va ilmiy adabiyotlar sharhlari mavjud bo'lmagan sohalarda yangi tadqiqot imkoniyatlarini ochadi va ularning turlarini raqamli transformatsiyasi jarayonida keng foydalaniladi.

Turizm sohasida xorijiy tajaribalar asosida axborot texnologiyalarining rolini ko'rib chiqar ekanmiz, shuni yodda tutish kerakki, turizmni rivojlantirishning nazarda tutilayotgan ishlanmalari va rejalari quyidagi savollarga javob berishi kerak:

- turizm bozorining holatini va bu tarmoq ravnaqining asosiy muammolarini qanday baholamoq kerak;
- turizm bozorining qaysi asosiy yo'nalishlari mintaqa manfaatlariga to'liqroq javob beradi, mablag'larni qayerga va nimaga samaraliroq sarflash kerak;
- qanday qilib mintaqaning imidjini yaxshilash va sayyohlar uchun viloyatlarning jozibasini oshirish mumkin;
- turizmni rivojlantirish evaziga mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy ravnaqini qaytaxlitda rag'batlantirish mumkin.

A.Getalenkoning fikriga ko'ra turizmda axborot texnologiyalarini joriy etish turistik mahsulotlarni ishlab chiqish va uni tatbiq etish jarayonining har xil bosqichlarida foydalanish mumkin. Turizmning quyidagi asosiy yo'nalishlariga axborot texnologiyalaridan bevosita samarali foydalanish mumkin:

- turizm mahsulotlarini tatbiq etish va sotish;
- turizm tashkilotlar boshqaruv tizimida;
- turizm mahsulotlarini yaratishda;
- xizmatlarni yetkazib berishda.

Mutaxassislarning fikriga ko'ra, turizm xizmat bozorini takomillashtirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish dolzarb hisoblanadi. Hozirgi kunda mamlakat turizm salohiyatini dunyoga namoyon qilishda turli dasturiy vositalardan foydalaniladi. Mamlakatimizda joylashgan ziyoratgoh va turistik maskanlarimizning rivojlangan davlatlar foydalanayotgan dasturlardan foydalanish orqali dunyoga namoyon qilish zarur hisoblanadi. Bu esa zamonaviy axborot texnologiya vositalari IoT, suniy intellekt, Big data, 3D-texnologiyalari asosida mamlakatimiz turistik potensialga ega obyektlarini virtual harakatga keltirish shaklini ishlab chiqishni talab etadi. Iste'molchilarga sayohat qilinayotgan obyektlar haqida oldindan to'liq tarzda ma'lumotga ega bo'lishlari xamda o'zlari bilmaydigan dunyo mujizalarini ko'rishda katta malumotlarni olishda keng imkoniyatlarni ochadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Moshnyaga, E.V.: *Osnovnye tendencii razvitiya turizma v sovremennom mire. Vestnik RMAT*, 3(9), 20–33 (2013) [In Russian]
2. Kalmakova, A.A.: *Cifrovye turisticheskie jekosistemy i ih rol' v marketinge destinacij. Geografija i turizm: sb.nauch.tr.* 14, 57-62 (2015) [In Russian].

3. Ustinova, M.V., Shevchenko, M.V.: *Industrija gostepriimstva v jepohu cifrovizacii. Jepoha nauki*, 20, 459–463 (2019) [In Russian]
4. Molz, J.G.: *Travel connections: Tourism, technology and togetherness in a mobile world*. London: New York, Routledge (2012).
5. Sjaocjan', K., Shucin, A.: *Issledovanie razvitija «umnogo» turizma v provincii Czjansi v ramkah koncepcii «Internet+»*. *Jekonomicheskie i social'nye peremeny v regione: fakty, tendencii, prognoz*, 4, 199–205 (2016) [In Russian]
6. Li, Yu., Hu, C., Huang, Ch., Duan, L.: *The concept of smart tourism in the context of tourism information services*. *Tourism Management*, 58, 293–300 (2017).
7. Cherevichko, T.V., Temjakova, T.V.: *Cifrovizacija turizma: formy projavlenija*. *Izv. Sarat. un-ta. Nov. ser. Ser. Jekonomika. Upravlenie. Pravo*, 19(1), 59–64 (2019).
8. Voronkova, L.P.: *Riski tsifrovogo turizma*. In: *Aktual'nye problemy global'nykh issledovaniy: Rossiya v globaliziruyushchemsya mire. Sb. materialov VI Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, MGU imeni M.V.Lomonosova 4–6 iyunya 2019*. Moskva, MOOSIPNN, MGU, 393–395 (2019) [In Russian].
9. Moshnyaga, E.V.: *Osnovnye tendencii razvitija turizma v sovremennom mire*. *Vestnik RMAT*, 3(9), 20–33 (2013) [In Russian]
10. Kleyman, A.D., Babanchikova, O.A.: *Sovershenstvovanie tekhnologii prodazh turistskogo produkta na osnove vnedreniya mnovacMjnnvh tekhnologij*. *Vesnik Nacionol'noj akademii turizma*, 3(35), 20–26 (20)
11. <https://www.e-unwto.org>
12. <https://www.trade.gov>
13. <https://uz.wikipedia.org>
14. <https://www.e-unwto.org>

MINTAQAVIY IQTISODIY O‘SISHDA IQTISODIY, IJTIMOY VA EKOLOGIK BARQARORLIK TAJRIBALARI

**dotsent Abishov Muxammed Sarsenbayevich,
dotsent v.b. Jumanova Venera Arepbayevna,
Qoraqalpoq davlat universiteti**

Annotatsiya: Maqolada mintaqaviy iqtisodiy o‘shida barqaror rivojlanish tamoyillari chuqur tahlil qilinadi. Unda iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorlik yo‘nalishlari hamda ularning O‘zbekiston va Qoraqalpog‘iston Respublikasida qo‘llanilishi yoritiladi. Shuningdek, xorijiy mamlakatlarning ilg‘or tajribasi tahlil qilinib, hududiy iqtisodiy o‘shiga ta’siri bo‘yicha ilmiy takliflar ishlab chiqiladi.

Аннотация: В статье проводится глубокий анализ принципов устойчивого развития в региональном экономическом росте. Рассматриваются направления экономической, социальной и экологической устойчивости, а также их применение в Узбекистане и Республике Каракалпакстан. Кроме того, анализируется передовой зарубежный опыт и его влияние на региональный экономический рост.

Abstract: The article provides an in-depth analysis of the principles of sustainable development in regional economic growth. It highlights economic, social, and environmental sustainability and their application in Uzbekistan and the Republic of Karakalpakstan. Furthermore, it reviews advanced international experiences and their impact on regional economic growth.

Kalit so‘zlar: Barqaror rivojlanish, iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy barqarorlik, ekologik xavfsizlik, O‘zbekiston, Qoraqalpog‘iston, innovatsion platforma, xalqaro tajriba.

Ключевые слова: Устойчивое развитие, экономическая устойчивость, социальная устойчивость, экологическая безопасность, Узбекистан, Каракалпакстан, инновационная платформа, международный опыт.

Key words: Sustainable development, economic sustainability, social sustainability, environmental security, Uzbekistan, Karakalpakstan, innovation platform, international experience.

Mintaqaviy iqtisodiy o'sishda barqaror rivojlanish tamoyillari bugungi kunda nafaqat global, balki milliy va hududiy miqyosda ham dolzarb masala hisoblanadi. Insoniyat taraqqiyoti bosqichida iqtisodiy o'sishni ijtimoiy barqarorlik va ekologik xavfsizlik bilan uyg'unlashtirish zaruriyati kundan-kunga ortib bormoqda. Shu sababli BMT tomonidan 2015-yilda qabul qilingan Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs) 2030-yilgacha bo'lgan davr uchun barcha mamlakatlarning strategik yo'nalishlarini belgilab berdi [1].

O'zbekiston ushbu global tashabbusni faol qo'llab-quvvatlab, o'zining 'O'zbekiston-2030' strategiyasini ishlab chiqdi [2]. Mazkur strategiya mamlakatning iqtisodiy salohiyatini oshirish, ijtimoiy sohalarni rivojlantirish va ekologik muammolarni bartaraf etishga yo'naltirilgan. Xususan, Qoraqalpog'iston Respublikasi bu jarayonda alohida o'rin tutadi. Chunki Orolbo'yi hududidagi ekologik inqiroz barqaror rivojlanish tamoyillarini iqtisodiy o'sish bilan uyg'unlashtirishni yanada dolzarb qilmoqda [3].

Barqaror rivojlanishning asosiy tamoyillari uch asosiy yo'nalishda o'rganiladi: iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorlik. Iqtisodiy barqarorlik hududiy iqtisodiyotning samaradorligini, investitsion jozibadorlikni va innovatsion faoliyatni oshirish bilan bog'liq. Ijtimoiy barqarorlik esa aholining bandligi, turmush darajasi, ta'lim va sog'liqni saqlash sohalaridagi islohotlar samaradorligi bilan belgilanadi. Ekologik barqarorlik esa tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlikni mustahkamlashni nazarda tutadi [4].

Ushbu maqolada mintaqaviy iqtisodiy o'sishda barqaror rivojlanish tamoyillarining nazariy asoslari, ularning O'zbekiston va Qoraqalpog'iston tajribasida qo'llanishi hamda xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribasi tahlil qilinadi. Shuningdek, mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llari bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqiladi.

Barqaror rivojlanish tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmida shakllanib, 1987-yilda BMTning Brundtland hisobotida "bizning umumiy kelajagimiz" konsepsiyasi asosida keng e'tirof etildi [1]. Unga ko'ra, barqaror rivojlanish – bu kelajak avlodlarning manfaatlariga zarar yetkazmagan holda, bugungi kun ehtiyojlarini qondirish imkonini beruvchi rivojlanishdir. Barqaror rivojlanish uch asosiy komponentga tayanadi: iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorlik.

O'zbekistonda barqaror rivojlanish siyosati davlatning uzoq muddatli strategik hujjatlarida aks etgan. Xususan, 2023-yilda qabul qilingan "O'zbekiston-2030" strategiyasi mamlakatni iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik yo'nalishlarda kompleks rivojlantirishga qaratilgan [2]. Shuningdek, "Qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi 2020–2030" ham mintaqaviy barqaror rivojlanishda asosiy hujjatlardan biri hisoblanadi [3].

1-jadval

O'zbekistonda barqaror rivojlanish indikatorlari (2020–2024)⁷

⁷ Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi

Ko'rsatkichlar	2020	2021	2022	2023	2024
YaIM o'sishi (%)	1,6	7,4	5,7	6,0	6,1
Bandlik darajasi (%)	54,1	55,3	56,2	57,1	57,8
Qishloq xo'jaligi ulushi YaIMda (%)	26,1	25,6	24,9	24,1	23,8
Investitsiyalar hajmi (mlrd. \$)	19,3	22,5	25,7	27,1	28,6
Eksport hajmi (mlrd. \$)	13,0	14,3	15,7	18,2	19,5

2021–2024 yillar mobaynida O'zbekiston iqtisodiy ko'rsatkichlari barqaror o'sish tendensiyasini namoyon qilmoqda. 2021 yilda pandemiyadan keyingi tiklanish davrida YAIM 7,4% ga oshgan bo'lsa, keyingi yillarda o'sish 6% atrofida barqarorlashdi. Bandlik darajasi ham har yili asta-sekin ko'tarilib, 2024 yilga kelib 57,8% ga yetti.

Qishloq xo'jaligining YAIMdagi ulushi esa pasayib bormoqda (2021 yildagi 25,6% dan 2024 yilda 23,8% gacha), bu esa iqtisodiyotda sanoat va xizmatlar sohasining tezroq rivojlanayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, investitsiyalar va eksport hajmining muntazam ortib borishi O'zbekistonning xalqaro bozorlar bilan integratsiyalashuvini kuchaytirayotganini ko'rsatadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasida barqaror rivojlanishning o'ziga xos jihatlari mavjud. Mintaqada Orolbo'yi ekologik inqirozi tufayli barqaror rivojlanish siyosati yanada dolzarbdir [5]. Qoraqalpog'iston iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi asosiy tarmoq bo'lib, agrobiznesni modernizatsiya qilish, yangi investitsiya va innovatsion platformalarni joriy etish hududiy rivojlanishning muhim sharti hisoblanadi.

Barqaror rivojlanish bo'yicha xalqaro tajribalar O'zbekiston uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Yevropa Ittifoqi "Green Deal" dasturi orqali karbon neytrallikka erishishni maqsad qilgan [6]. Janubiy Koreya "Yashil o'sish" modeli orqali iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishiga erishgan [7]. Turkiya va Qozog'iston esa mintaqaviy rivojlanishda suv resurslarini boshqarish bo'yicha tajribaga ega. Ushbu tajribalarni Qoraqalpog'iston sharoitiga moslashtirish barqaror rivojlanishga xizmat qilishi mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mintaqaviy iqtisodiy o'sishda barqaror rivojlanish tamoyillari muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiy barqarorlik investitsion jozibadorlikni oshirish, innovatsion platformalarni joriy etish va ishlab chiqarish samaradorligini ta'minlash orqali namoyon bo'lmoqda. Ijtimoiy barqarorlik aholining bandligi, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarining rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq. Ekologik barqarorlik esa suv resurslaridan oqilona foydalanish, bioxilma-xillikni asrash va ekologik xavfsizlikni mustahkamlash orqali amalga oshirilmoqda.

Qoraqalpog'iston Respublikasida barqaror rivojlanishga erishish uchun agrobiznesni modernizatsiya qilish, suv resurslaridan oqilona foydalanish, ekologik muammolarni hal qilish va xorijiy tajribalarni qo'llash zarurligi aniqlandi. Bundan tashqari, davlat siyosatini yanada takomillashtirish, investitsiya va innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash hududiy rivojlanishda asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Maqolada mintaqaviy iqtisodiy o'sishda barqaror rivojlanish tamoyillari nazariy va amaliy jihatdan o'rganildi. O'zbekiston va Qoraqalpog'iston tajribasi shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy o'sishni barqaror rivojlanish bilan uyg'unlashtirish davlat siyosati samaradorligini oshiradi. Bu jarayonda quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Barqaror rivojlanish tamoyillari iqtisodiy o'sishni uzoq muddatli va izchil tarzda rivojlantirishning asosiy omilidir;

2. O'zbekistonda qabul qilingan strategik hujjatlar, jumladan "O'zbekiston–2030" strategiyasi va "Qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi 2020–2030" barqaror rivojlanishning huquqiy va institutsional asosini yaratmoqda;

3. Qoraqalpog'iston Respublikasida barqaror rivojlanishga erishish uchun agrobiznesni modernizatsiya qilish, suv resurslaridan oqilona foydalanish va ekologik muammolarni bartaraf etish zarur;

4. Xorijiy tajribalarni, xususan Yevropa Ittifoqi, Janubiy Koreya va Qozog'iston tajribasini mahalliy sharoitga moslashtirish barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, mintaqaviy iqtisodiy o'sishda barqaror rivojlanish tamoyillarini izchil amalga oshirish orqali iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy farovonlik va ekologik muvozanat ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Commission on Environment and Development. *Our Common Future*. – Oxford: Oxford University Press, 1987. – 374 p.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston–2030" strategiyasi to'g'risidagi farmoni. – Toshkent, 2023. – 45 p.

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi 2020–2030" qarori. – Toshkent, 2020. – 32 p.

4. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari. – Toshkent, 2024. – 56 p.

5. Amaniyazova R. *Ekologik muammolar va barqaror rivojlanish masalalari*. – Nukus: Qoraqalpoq universiteti nashri, 2022. – 210 p.

6. European Commission. *The European Green Deal*. – Brussels, 2020. – 64 p.

7. Ministry of Environment, Republic of Korea. *Green Growth Strategy*. – Seoul, 2019. – 118 p.

8. Qahramanov B. *Mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish va barqarorlik tamoyillari*. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2021. – 276 p.

9. World Bank. *Uzbekistan Economic Update*. – Washington D.C., 2023. – 98 p.

10. FAO. *Food and Agriculture of Uzbekistan: Country Profile*. – Rome, 2022. – 142 p.

YETKAZIB BERISH XIZMATLARINI YUKSALTIRISHGA QARATILGAN TIZIMLI ISLOHOTLAR

**i.f.f.d. Xalimov Javlon Shaxriyorovich,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchi**

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot ishida raqamli iqtisodiyot sharoitida yangi turdagi logistika va yetkazib berish xizmatlarini rivojlantirishning metodologik asoslari hamda ularni yuksaltirishga qaratilgan tizimli islohotlar tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor yetkazib berish tizimi tarkibiy tuzilmasi, uning funksional elementlari va ularning o'zaro aloqadorligi, shuningdek, zamonaviy texnologiyalarning

(raqamli platformalar, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari, sun'iy intellekt, IoT) joriy etilishi orqali tizim samaradorligini oshirish masalalariga qaratilgan. Tadqiqotda logistika xizmatlari va yetkazib berish tizimining transformatsiyasi, ularning tashqi muhit bilan o'zaro integratsiyasi, teskari aloqadorlik tamoyillari va milliy iqtisodiyotga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan tizimli islohotlar misolida milliy logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish yo'nalishlari yoritilgan. Mazkur ish yangi logistika modellarining joriy etilishi orqali xizmatlar sohasi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Аннотация. В данной научной работе анализируются методологические основы развития новых видов логистики и услуг доставки в условиях цифровой экономики и системные реформы, направленные на их совершенствование. Основное внимание уделяется структурной структуре системы доставки, ее функциональным элементам и их взаимосвязи, а также вопросам повышения эффективности функционирования системы за счет внедрения современных технологий (цифровых платформ, автоматизированных систем управления, искусственного интеллекта, Интернета вещей). В исследовании научно-теоретически обоснованы трансформация логистических услуг и системы доставки, их интеграция с внешней средой, принципы обратной связи и их влияние на национальную экономику. Также обозначены направления модернизации национальной логистической инфраструктуры на примере системных реформ, реализуемых в Узбекистане. Данная работа направлена на повышение конкурентоспособности сферы услуг за счет внедрения новых логистических моделей.

Abstract. This research paper analyzes the methodological foundations of the development of new types of logistics and delivery services in the digital economy and systemic reforms aimed at their improvement. The main attention is paid to the structural structure of the delivery system, its functional elements and their interconnection, as well as issues of increasing the efficiency of the system through the introduction of modern technologies (digital platforms, automated control systems, artificial intelligence, IoT). The study scientifically and theoretically substantiates the transformation of logistics services and the delivery system, their integration with the external environment, the principles of feedback and their impact on the national economy. It also highlights the directions of modernization of the national logistics infrastructure using the example of systemic reforms being implemented in Uzbekistan. This work serves to increase the competitiveness of the service sector through the introduction of new logistics models.

Kalit so'zlar. Logistika tizimi, yetkazib berish xizmatlari, raqamli logistika, tizimli islohotlar, teskari aloqa, moslashuvchan tizim, logistika infratuzilmasi, zamonaviy texnologiyalar, sun'iy intellekt, raqamli iqtisodiyot, avtomatlashtirilgan boshqaruv, tashqi muhit bilan integratsiya.

Ключевые слова: Логистическая система, услуги доставки, цифровая логистика, системные реформы, обратная связь, гибкая система, логистическая инфраструктура, современные технологии, искусственный интеллект, цифровая экономика, автоматизированное управление, интеграция с внешней средой.

Key words. Logistics system, delivery services, digital logistics, systemic reforms, feedback, flexible system, logistics infrastructure, modern technologies, artificial intelligence, digital economy, automated management, integration with the external environment.

Yangi turdagi logistika va yetkazib berish xizmatlarini yuksaltirishga qaratilgan tizimli islohotlar doirasida yetkazib berish tizimi tushunchasi hozirgi davrda raqamli iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar asosida shakllanayotgan yangi turdagi logistika va yetkazib berish xizmatlari tizimlilik tamoyili asosida modernizatsiya qilinmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, yetkazib berish tizimi mazmunan logistik infratuzilmaning asosiy bo'g'ini hisoblanadi va uni takomillashtirish orqali butun xizmatlar zanjiri samaradorligini oshirish mumkin. Yetkazib berish tizimi doirasida tovar va moddiy oqimlar harakati zamonaviy transport vositalari, avtomatlashtirilgan ombor uskunalari, dronlar, sensorli monitoring texnologiyalari kabi ilg'or vositalar yordamida amalga oshiriladi. Bu jarayonda yuqori malakali mutaxassislarining ishtiroki, logistika muhandisligi, tahliliy dasturlar, va sun'iy intellekt asosidagi boshqaruv vositalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Tizimli yondashuvda yetkazib berish tizimi bir nechta asosiy elementlardan tashkil topadi: yetkazib beruvchi, iste'molchi, transport infratuzilmasi, IT-platformalar, boshqaruv markazlari va tashqi muhit bilan o'zaro aloqador bo'lgan muvofiqlashtiruvchi tizimlar. Ushbu elementlar yagona maqsad – iste'molchi talabini o'z vaqtida va sifatli qondirish – yo'lida o'zaro integratsiyalashgan holda faoliyat yuritadi. Bugungi islohotlarning asosiy yo'nalishlaridan biri — logistika tizimining moslashuvchanligini, teskari aloqadorligini va axborot texnologiyalari bilan uyg'unligini kuchaytirishdan iborat. Zero, samarali logistika va yetkazib berish tizimi bugungi global raqobat sharoitida milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, tizimda mavjud quyi bo'g'inlar (masalan, yetkazib berish markazlari, terminal va omborlar, monitoring stansiyalari) tashqi muhit bilan uzviy aloqada faoliyat yuritadi. Ushbu aloqadorlik transport yuk oqimlarini optimal rejalashtirish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash, xarajatlarni kamaytirish, foydalanuvchi uchun qulaylikni oshirish kabi ustuvor maqsadlarga xizmat qiladi. Umuman olganda, yangi turdagi logistika tizimlarini rivojlantirish jarayonida amalga oshirilayotgan tizimli islohotlar, xususan, O'zbekistonda ham ushbu sohani barqaror rivojlantirish, xalqaro standartlarga moslashtirish va "raqamli logistika" modeliga o'tish yo'lida muhim poydevor bo'lmoqda. Bu esa nafaqat ichki bozor, balki tashqi savdo operatsiyalarida ham milliy logistika infratuzilmasining rolini kuchaytiradi.

Logistika va yetkazib berish xizmatlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-nazariy qarashlar turli davrlarda turli olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Jumladan, klassik logistikani asoslovchi G. Ballou (2007) o'zining "Business Logistics/Supply Chain Management" asarida yetkazib berish tizimini korxonaning xarajatlarini optimallashtirish va mijozlarga xizmat ko'rsatish darajasini oshirish vositasi sifatida tahlil qiladi. U logistika zanjirini modellashtirishda funksional va fazoviy yondashuvlarni qo'llaydi.

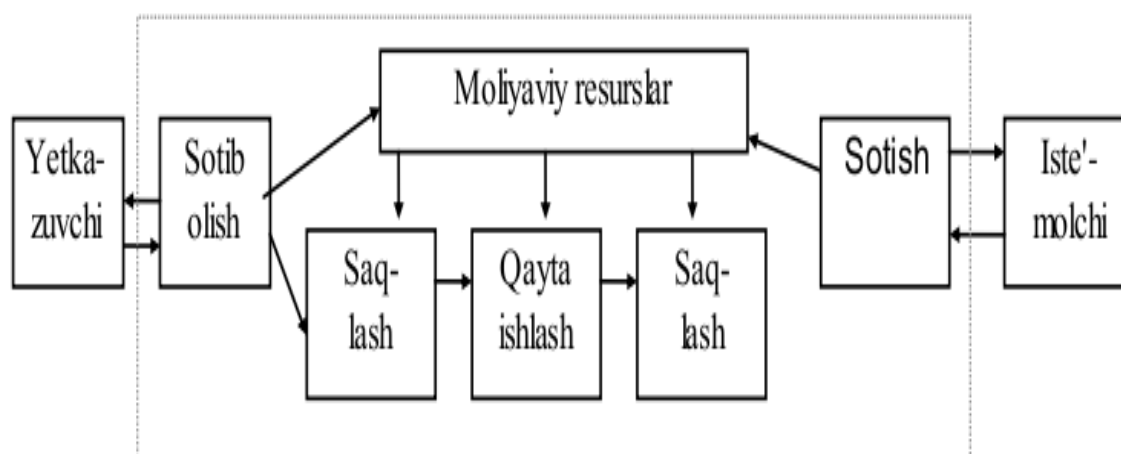
Shuningdek, J. Christopher (2011) o'zining "Logistics and Supply Chain Management" asarida raqobat ustunligini logistika orqali yaratish konsepsiyasini taklif qilgan. Uning fikricha, global logistika tizimlarida tezkorlik, moslashuvchanlik va ishonchlilik muhim rol o'ynaydi. Raqamli transformatsiyalarga oid ilmiy yondashuvlar A. McKinsey, Deloitte va World Economic Forum tahlillarida keng yoritilgan. Ular raqamli logistika (Digital Logistics) tushunchasini ilgari surib, IoT (Internet of Things), Big Data, AI (Sun'iy intellekt) va avtomatlashtirilgan qarorlar qabul qilish tizimlarining integratsiyasi natijasida butun logistika zanjiri samaradorligini oshirishga qaratilgan yondashuvlarni asoslab berishgan. O'zbekistonda esa, bu yo'nalishda oxirgi yillarda qator ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Jumladan, I. Karimov (2021) tomonidan yozilgan "Transport-logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlari" nomli maqolada logistika tizimining milliy iqtisodiyotdagi roli, ayniqsa, eksport-import jarayonlaridagi muhim o'rni yoritilgan. Bunda mavjud infratuzilmaning raqamlashtirilishi, hududiy logistika markazlarini rivojlantirish, chegaraoldi xizmatlarini optimallashtirish bo'yicha tahliliy takliflar keltirilgan. Bundan tashqari, "O'zbekiston Respublikasi

Prezidentining 2022-yil 4-yanvardagi PQ-76-son qarori” va “Transport-logistika tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da logistika tarmog‘ining innovatsion rivoji uchun normativ-huquqiy va institutsional sharoitlar yaratilishi belgilab berilgan.

Xitoy tajribasida esa, Alibaba Group va Cainiao tarmog‘i orqali “Smart Logistics” modeli rivojlanib, sun‘iy intellekt yordamida logistika zanjirining real vaqt monitoringi yo‘lga qo‘yilgan. AQShda esa Amazon kompaniyasining “last mile delivery” strategiyasi global yetkazib berish tizimining eng so‘nggi nuqtasigacha avtomatlashtirilgan tizimlar orqali boshqarilishini ta‘minlamog‘da. Yevropa davlatlari, xususan Germaniyada, “Green Logistics” konsepsiyasi asosida ekologik barqarorlik va raqamli boshqaruv uyg‘unligiga asoslangan tizimlar amaliyotga joriy etilgan. Bunda avtomatlashtirilgan omborlar, robotlashtirilgan saralash liniyalari va ekologik toza transport vositalarining qo‘llanilishi ilg‘or yondashuv sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Ushbu tadqiqot ishida yangi turdagi logistika va yetkazib berish xizmatlarini yuksaltirishga qaratilgan tizimli islohotlarning nazariy va amaliy jihatlari o‘rganildi. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi asosiy yondashuv va usullarga tayandi va ularga Logistika va yetkazib berish xizmatlari tizimi murakkab, ko‘p funksiyali va o‘zaro bog‘liq elementlardan tashkil topgan bo‘lganligi sababli, bu tizimni komponentlarga ajratib, ularni o‘zaro aloqadorlikda tahlil qilish tizimli yondashuv orqali amalga oshirildi. Bu orqali mavjud logistika infratuzilmasi holati, resurslar taqsimoti va boshqaruv samaradorligi aniqlashtirildi.

Yetkazib berish tizimi tushunchasi yetkazib berish fanining asosiy tushunchalaridan biri hisoblanadi. Tovar va moddiy oqimlar harakati yuqori malakali xizmatchilar tomonidan transport vositalari va turli uskunalar yordamida amalga oshiriladi. Yetkazib berish jarayoniga turli inshootlar, uskunalar birlashtirilgan bo‘ladi. Demak, yetkazib berishda tovar va moddiy boyliklar oqimi shu uskunalarining ishga qay darajada shay bo‘lishi bilan bog‘liq. Ma‘lumki, tizim deb atalishi uchun bir necha element, ularning bir maqsadga qaratilganligi va ular orasida bog‘lovchi munosabat bo‘lishi kerak. Yetkazib berish tizimida yetkazuvchi va iste‘molchi tizim elementi bo‘lsa, ular orasidagi yetkazib berish munosabatlari ularni bir-biri bilan bog‘laydi. Butun yetkazib berish tizimining tuzilishidan asosiy maqsad iste‘molchi va yetkazuvchi ehtiyojlarini qondirishdir. Yuqorida aytilganlardan tashqari yana shuni ham aytib o‘tish lozimki, logistik tizim ham boshqa tizimlar kabi tashqi olam bilan munosabatda bo‘ladi. Shunday qilib, yetkazib berish tizimi teskari aloqaga ega bo‘lgan tizim, u yoki bu logistika vazifasini bajaruvchi moslashuvchan tizimdir. Odatda, yetkazib berish tizimlari quyi tizimlarga va tashqi muhit bilan uzviy aloqaga ega. 1-rasm

1-rasm. Yetkazib berish tizimi chegarasi

- material oqimi;
- moliyaviy resurslar oqimi;

Yetkazib berish strategiya korxona faoliyati strategiyasining ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim. Yetkazib berish tizimi strategiyasini ishlab chiqishda uning tarkibiga transport operatsiyalari va harajatlar, quvvat, aloqa, buyurtmalarni qayta ishlash, zahiralarini boshqarish nazorat va reja tizimlari hamda tizim tashkiliy tuzilmasi kiradi. Yetkazib berish strategiyasini ishlab chiqishning andozaviy texnik usullaridan biri harajat va xizmatlar orasidagi logistik muvozanatni tahlil etishdan iborat. Bundan tashqari yana bir element komplekslik bo'lib, u o'z ichiga: ta'minot hamda zahira manbalari soni; tovar hamda qadoqlash nomenklaturasi; buyurtma tushadigan manba va tovarlarni yuklash manzillari soni; mavsumiylik; ishlayotgan markazlar soni kabilarni oladi. Xo'jalik strategik muammolarini hal etish logistik tizimning har bir funksional sohasida faoliyat olib borayotgan mutaxassislar guruhi qarorlariga asoslanadi.

Yetkazib berish tizimi strategiyasini ishlab chiqish ikki bosqichda amalga oshiriladi: birinchi bosqichda, strategik maqsad aniqlanadi va xo'jalik rivojlanish yo'nalishi belgilab olinadi. Ushbu bosqichda quyidagi muammolar hal etilishi ko'zda tutiladi:

1).Bozor talabining o'zgarishi. Turli taqsimlash kanallaridan o'tayotgan tovarlar hajmida biror - bir kanal foydasiga siljishlar bo'lishini ko'rsatadi.

2).Yetkazib berishga talabning ortishida. Taqsimlash kanallaridagi siljishlar yetkazib berishga talabning ortishida aks etmog'i lozim.

3).Tovarlarni Pareto tamoyili bo'yicha taqsimlash. Tovarlarning cheklangan hajmiga asosiy oqim to'g'ri keladi.

4).Zahiralar hajmi va moslashuvchan ishlab chiqarish tizimi. Firmaning bozor talablariga moslashuvchan ishlab chiqarish tizimining tuzilishi va zahiralar hajmi qulay bo'lishi lozim.

5).Faoliyatning ayrim turlariga e'tibor. Nafaqat oddiy yoki maxsus, balki faoliyatning o'ziga xos turlari bo'lgan: iste'mol yoki maxsus ishlab chiqarish tovarlarini tamg'alash va qadoqlash kabilarga ham e'tibor berish kerak.

6).Yetkazuvchilar yetkazib berish ko'rsatkichlarini oshirish.

Yetkazib berish guruhi ishlab chiqarish hajmining kompyuter modellaridan, mahsulot assortimenti, bozorlar, mahsulotlar ishlab chiqarishni ta'minlash quvvatidan foydalanib, ishlab chiqarish quvvatini aniqlaydilar;

- taqsimlash milliy tizimlari (TMT) material resurslari o'zgarishlarining TMTning ishlab chiqarish quvvatiga ta'siri hisobga olinadi;

- ko'tarish -transport ishlari. Butun zanjir (yetkazuvchi-iste'molchi)ning hamma qismlari samarali ishlashini ko'tarish-transport tizimining yaxshi ishlashiga bog'liq;

- transport turlari. Transportning turli xillari izlanadi va ishlab chiqarish tizimi yetkazib berish talablarini qondirish usullari ko'rib chiqiladi;

- nazorat tizimlari. Faoliyat natijalarini hisoblash va nazorat qilish;

- yetkazuvchilar. Moliyaviy natijalar;

- umumxo'jalik rejasini.

Yetkazib berish strategiyasining korxonalar mahsulotlarini yetkazishda ahamiyati kattadir va hozirda bozor munosabatlari sharoitida logistik tizim va uning strategiya va taktikasini to'g'ri amalga oshirish xizmatlar va tovarlarning iste'molchilarga sifatli holda yetib borishini ta'minlaydi. Shuningdek, to'g'ri tuzilgan strategiya bir qator muammolarni qisqartiradi va ombordagi zahiralar qulayligini ta'minlaydi.

Korxona yetkazib berish tizimining strategik rejasini tuzayotganda, u ishlab chiqarish funksional strategik rejasining ajralmas qismi bo'lishi lozim. Tuzilgan strategik reja ishlab chiqarish, marketing, tashkiliy bo'lim rejalarini o'zaro bog'lab, umumiy yaxlitlikni tashkil etishi lozim.

Yetkazib berish tizimi strategiyasini ishlab chiqayotganda quyidagilarni nazarda tutish lozim:

- transport operatsiyalari - ulardagi uzilishlar;

- ishlab chiqarish quvvati;

- aloqa (iste'molchilar bilan o'rnatilgan aloqa);

- zahiralar boshqaruvi;

- yuklash, ortish - tushirish ishlari;

- reja va nazorat tizimi;

- tashkiliy tizim.

Logistik strategik reja tuzish 2 bosqichdan iborat. Logistik strategik reja tuzilishining 1-bosqichida quyidagi savollar ko'rib chiqiladi:

- ehtiyojlarning o'zgarishi;

- logistika tizimi ehtiyojining ortishi;

- mahsulot taqsimotining Pareto tamoyili;

- zahiralar hajmi va egiluvchan ishlab chiqarish tizimi;

- alohida faoliyat turlariga e'tibor;

- egiluvchanlik;

- ta'minotchilar logistik ko'rsatkichlari ning ortishi.

1-bosqichda barcha xo'jalik funksional qismlari holati aniqlanadi va firma qiyinchiliklari ko'rib chiqiladi, ularni bartaraf qilish choralari ko'riladi.

2-bosqichda firmaning umumxo'jalik funksional rejalari ishlab chiqiladi va bular 1-bosqich strategik yo'nalishini tasdiqlashi lozim. Strategik yo'nalishga quyidagilar kiradi:

- ishlab chiqarish quvvati;
- milliy taqsimot tizimi;
- yuklash, ortish - tushirish ishlari;
- transport turlari;
- nazorat tizimi;
- ta'minotchilar;
- umumxo'jalik rejalari.

Logistik strategik reja tuzilishi ishlab chiqarishning rivojlanishi va raqobatchilarning raqobatda g'alaba qozonish imkonini yaratadi. Har bir rejani tuzish, uning ko'rsatkichlarini hisoblash bilan bog'liq bo'ladi. Yetkazib berish strategik rejasi ko'rsatkichlarini hisoblash usullarini ko'rib chiqadigan bo'lsak, ular quyidagilardan iborat:

1. Kapital qo'yilma qaytimi (KQ) yoki kapital qo'yilmaga olinadigan foyda.

$$KQ = \frac{\text{Foyda} \times 1\%}{\text{qo'yilgan kapital}} \times 100\%$$

2. Sarmoya hajmiga qarab, kapital qo'yish foydaga qo'shimcha ravishda foyda olish imkonini yaratadi.

Yetkazib berish tizimi sarmoya loyihalari bir necha usullar bilan baholanadi. Lekin logistik tizimda har xil tahlil uchun bir xil, ya'ni toza foyda va undan qoladigan qo'shimcha daromad hisoblanadi. Yetkazib berish tizimi samaradorligini oshirish uchun qo'yiladigan sarmoya loyihalari chuqur tahlil qilingan bo'lishi lozim, u loyihaning maqsadi nima? Loyihaga sarflanadigan harajat va foyda miqdori qancha? Firma rivoji va taraqqiy etishiga ushbu loyihaning ta'siri qanday? Loyiha ta'sirida firmaning tashkiliy tuzilishi qanday o'zgaradi kabi savollarga javob berish lozim.

Sarmoyaviy loyihaga baho berishning bir necha usullari bor va ular quyidagilar:

1. O'z-o'zini qoplash usuli eng oson va eng sodda hisoblash usuli bo'lib, yetkazib berish tizimiga qo'yilgan sarmoyani qoplash (Skon) muddati aniqlanadi. Bunda sarmoya summasini daromadga bo'lib, necha yilda sarmoya loyihasi to'planishi aniqlanadi. Buni quyidagi misolda ko'rib chiqamiz:

Skon - sarmoyani qoplash muddati;

Boshlang'ich sarmoya kapitali (summasi) - 50000 \$ - Bs;

yillik foyda bashorati - 45000 dol. - Fb;

yillik harajat bashorati - 35000 dol. - Xb;

yillik qo'yilma bashorati - 5000 dol. - Vk.

$$Skon. = \frac{Bs}{Fb - Xb} = \frac{50000}{45000 - 35000} = 10 \text{ yil}$$

Bu usul juda qulay bo'lib, ushbu qulaylik kamchiliklarni ham keltirib chiqaradi: bu formulada ko'rsatkichlar shunday olinadiki, 1 yildagi ko'rsatkichlar keyingi yilga mos kelmasligi mumkin.

2. O'rtacha qoplash usuli (Ukon.), bu usulga amortizatsiya va kapital qo'yilmasi kiritilgan. Bu usulning ham o'ziga yarasha afzallik va kamchiliklari mavjud. Bu usulda hisoblash qulay, lekin bunda ham 1000 dol. 5 yildan keyin ham 1000 dol. qilib olingan. Bu usulni quyidagi misolda ko'ramiz:

Sarmoya hajmi - S - 80000 dol. - K ;
 yillik daromad bashorati - 60000 dol. - Db ;
 yillik harajatlar bashorati - 48000 dol. - Xb ;
 amortizatsiya - 8000 dol. - A ;
 yillik qo'yilma bashorati - 2000 dol. - Qb ;
 qo'yilma qoplanish muddati - 10 yil - $Skon$;
 foydalilik - F .

$$P = \frac{Kb}{A} = \frac{2}{8} * 100 = 25\%$$

O'rtacha o'z - o'zini qoplash 10 yil ichida 8000 ming dol.ni tashkil etdi.

$$U_{kon} = \frac{S}{S_{kon}} = \frac{80}{10} = 8 \text{ ming dol.}$$

3. Diskontirovkali usulning bir necha turlari mavjud. Ular quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$R = \frac{S}{(1 + CH)p} \quad R = \frac{S}{(1 + CH)n}$$

Bu yerda:

R - diskontirovka narxi,

S - yil oxirida olinadigan mablag',

Ch - % miqdori,

p - yillar soni.

Xulosa va takliflar. Yangi iqtisodiy sharoitlarda, ayniqsa raqamli transformatsiya jarayonlari chuqurlashayotgan bir paytda, logistika va yetkazib berish tizimlari korxona strategiyasining ajralmas tarkibiy qismiga aylanmoqda. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, yetkazib berish tizimi strategik jihatdan ishlab chiqarish, marketing va tashkiliy funksiyalar bilan uzviy bog'langan holda faoliyat yuritishi zarur. Yetkazib berish strategiyasini ishlab chiqishda transport operatsiyalari, ishlab chiqarish quvvati, aloqa tizimlari, zahiralarini boshqarish, rejalashtirish va nazorat mexanizmlari, shuningdek, butun tashkiliy struktura tizimlashtirilgan yondashuv asosida ko'rib chiqilishi lozim.

Strategik rejalashtirish ikki bosqichda amalga oshiriladi: birinchi bosqichda bozor ehtiyojlarini tahlil qilish, Pareto tamoyiliga asosan mahsulotlar oqimini yo'naltirish, zahiralarini optimallashtirish va yetkazib beruvchilar bilan samarali hamkorlikni shakllantirish kutiladi. Ikkinchi bosqich esa ushbu strategik yo'nalish asosida qisqa muddatli, moslashuvchan taktikalarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Tadqiqotda ta'kidlanganidek, sarmoyaviy loyihalarning logistik samaradorlikka ta'siri maxsus iqtisodiy ko'rsatkichlar (kapital qo'yilmaning

qoplanish muddati, foyda normasi, amortizatsiya miqdori) asosida aniqlanadi. Yetkazib berish tizimining strategik rivojlanishi — logistika faoliyatining raqobatbardoshligini oshirish, ishlab chiqarish samaradorligini ta'minlash va xarajatlarni optimallashtirishda muhim omil sifatida maydonga chiqmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Аксененко В.А., Неруш Ю.М. *Логистика: Учебник для вузов.* — М.: ИНФРА-М, 2019.
2. Бондаренко Г.Л. *Логистика и управление цепями поставок.* — СПб.: Питер, 2020.
3. Кунгурцев С. В., Яковлев А. М. *Современные подходы к организации логистических систем.* // Экономика и управление, 2021.
4. Christopher M. *Logistics & Supply Chain Management.* — 5th ed. — Pearson Education, 2016.
5. Ballou R.H. *Business Logistics/Supply Chain Management.* — 5th ed. — Pearson Education, 2007.
6. Chopra S., Meindl P. *Supply Chain Management: Strategy, Planning, and Operation.* — 7th ed. — Pearson, 2019.
7. Mangan J., Lalwani C., Lalwani C. *Global Logistics and Supply Chain Management.* — 3rd ed. — Wiley, 2016.
8. Sharipov X.Sh., Xamidov R. *Logistika va transport tizimi.* — Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
9. Normatov Q.X., Qosimov J.A. *Logistika asoslari.* — Toshkent: Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 2021.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori "Logistika markazlarini rivojlantirish va transport xizmatlari samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" — PQ-5083-son, 26.06.2021 y.
11. Statistika qo'mitasi hisobotlari: "Transport va logistika xizmatlari" bo'yicha 2023 yilgi yakuniy ma'lumotlar.
12. UNCTAD. *Review of Maritime Transport 2023.* — United Nations Conference on Trade and Development, Geneva.
13. World Bank. *Logistics Performance Index (LPI) 2023.* — www.worldbank.org
14. OECD (2022). *The Future of Logistics in a Digitalized World.* — OECD Transport Working Papers.
15. Mukhitdinov Sh.X. *Raqamli iqtisodiyot sharoitida logistika xizmatlarini transformatsiya qilish yo'llari* // Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, Qarshi DU, 2024.

MINTAQANI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA SOLIQ TIZIMINING O'RNI VA AHAMIYATI.

Eshniyazova Yulduz Yuldashbayevna
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti
tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada Xorazm viloyatini barqaror rivojlantirishni ta'minlashda soliq tizimining o'rni, mintaqada soliq to'lovchilarni soliqqa tortishning o'ziga xos xususiyatlari, 2024-yilda mahalliy byudjeti daromadlarida soliqlarning ulushi, dinamikasi, shuningdek 2025-yilda rejalashtirilgan qo'shimcha manbalar va uni ko'paytirish imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: barqaror rivojlanish, soliq salohiyati, soliq bazasi, soliq yuki, strukturaviy tahlil, differensial soliq siyosati, raqamlashtirish.

Аннотация: В статье анализируется роль налоговой системы в обеспечении устойчивого развития Хорезмской области, особенности налогообложения налогоплательщиков региона, доля налогов в доходах местных бюджетов в 2024 году, её

динамика, а также планируемые на 2025 год дополнительные источники и возможности её увеличения.

Ключевые слова: устойчивое развитие, налоговый потенциал, налоговая база, налоговая нагрузка, структурный анализ, дифференцированная налоговая политика, цифровизация.

Annotation: The article analyzes the role of the tax system in ensuring the sustainable development of the Khorezm region, the specific features of taxation of taxpayers in the region, the share of taxes in local budget revenues in 2024, its dynamics, as well as additional sources planned for 2025 and opportunities for its increase.

Keywords: sustainable development, tax potential, tax base, tax burden, structural analysis, differential tax policy, digitalization.

Xorazm viloyati mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida o'ziga xos o'rin egallab, bu jarayonda ayniqsa mahalliy byudjet tushumlari va soliq salohiyati orqali ajralib turadi. So'nggi yillarda davlat tomonidan hududlar moliyaviy mustaqilligini oshirish, byudjetga tushumlarni mahalliy manbalar hisobidan shakllantirish va soliqqa tortish bazasini kengaytirish borasida bosqichma-bosqich siyosat olib borilmoqda.

Viloyatda jismoniy shaxslar daromad solig'i (1 143,4 mlrd so'm), QQS (618,1 mlrd so'm), mahalliy soliqlar (621,5 mlrd so'm) va aksiz solig'i (304 mlrd so'm) asosiy byudjet tushumlarini tashkil qilmoqda. Bu esa Xorazmda rasmiy bandlik darajasining oshganini, chakana savdo, xizmatlar sohasi va sanoat faoliyatining soliqqa jalb etilganini ko'rsatadi. Ayniqsa, aylamadan olinadigan soliq (196,8 mlrd so'm) orqali viloyatda kichik biznes va tadbirkorlik rivojlanayotgani yaqqol ko'zga tashlanadi.

Shu bilan birga, viloyatda faoliyat yuritayotgan kichik va o'rta biznes subyektlarining soliqqa jalb qilinish darajasi oshmoqda. Xususan, 2024-yil yakunlariga ko'ra, Xorazmda ro'yxatdan o'tgan 40 mingdan ortiq tadbirkorlik subyekti faoliyat yuritgan va ularning 85% soliqqa jalb qilingan. Bu natijada nafaqat byudjet tushumlari, balki mahalliy moliyaviy barqarorlik, ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirish va davlat xizmatlarining doimiyligiga kafolat yaratilmoqda.

Xorazm viloyati O'zbekiston iqtisodiy tizimida soliq salohiyati, fiskal intizomi va byudjetga barqaror tushumlar shakllantirishdagi o'rni bilan alohida ajralib turadi. Kelgusi yillarda bu jarayonni yanada kuchaytirish uchun viloyatda soliq yuki balansini optimallashtirish, iqtisodiy faoliyatni rasmiylashtirish, zamonaviy audit va monitoring texnologiyalarini joriy qilish lozim. Shuningdek, hududlar kesimida adolatli va rag'batlantiruvchi soliq siyosatini yuritish orqali Xorazm viloyatining mamlakat byudjet siyosatidagi o'rni yanada mustahkamlanadi.

Viloyat 2024-yilda davlat byudjetiga 2,8 trln so'm tushum kiritgan bo'lsa, 2025-yilga bu ko'rsatkich 3,4 trln so'mdan oshishi kutilmoqda. Bu orqali Xorazm mamlakatning fiskal barqarorligiga ham salmoqli hissa qo'shmoqda(1-jadval).

1-jadval

2025-yil rejalashtirilgan soliq tushumlarining tuzilmasi*

Soliq turi	Miqdor (mlrd so'm)	Ulushi (%)	Izoh
Jismoniy shaxslar daromad solig'i	1 143,4	33,6%	Ish haqi o'sishi, rasmiy bandlik
Qo'shilgan qiymat solig'i	618,1	18,2%	Yirik korxonalar, savdo

(QQS)			
Mahalliy soliqlar	621,5	18,3%	Mulk, yer, suv va boshqalar
Aksiz solig'i	304,0	9,0%	Ichimlik, tamaki, yonilg'i
Aylamadan olinadigan soliq	196,8	5,8%	Yakka tartibdagi tadbirkorlar
Foyda solig'i	213,2	6,3%	Korxona daromadlari
Boshqa soliqlar va tushumlar	307,5	8,9%	Har xil to'lovlar va yig'imlar

***Manba: Soliq qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi**

Ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni saqlab qolishda Xorazm viloyatining demografik imkoniyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Aholi soni 2 millionga yaqinlashmoqda, mehnat resurslari nisbatan arzon va raqobatbardosh bo'lib, bu esa xizmatlar sohasi, hunarmandchilik, IT-texnologiyalar va kichik biznesni rivojlantirish uchun salohiyat yaratadi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning markazida hududlarning moliyaviy mustaqilligini ta'minlash, mahalliy byudjetlarni mustahkamlash va ularning daromad manbalarini diversifikatsiya qilish muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, hududiy byudjet tushumlarini tahlil qilish orqali mahalliy iqtisodiy faollik darajasini, soliqqa tortish bazasining kengligini hamda davlat moliyasini boshqarish samaradorligini baholash mumkin. Xorazm viloyatida 2024–2025-yillarga mo'ljallangan byudjet tushumlari bu boradagi muhim amaliy ko'rsatkichlar sirasiga kiradi.

2024-yilda Xorazm viloyatining umumiy byudjet kontingenti 2 866 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa, mahalliy tushumlar 2 709 mlrd so'm miqdorida shakllangan. Bu ko'rsatkichlar viloyatda soliq bazasining yetarli darajada shakllanganini ko'rsatadi. Shuningdek, 2025-yilda kontingent 3 404,4 mlrd so'mga yetishi, mahalliy tushumlar esa 3 166,4 mlrd so'mni tashkil qilishi rejalashtirilgan. Bu esa o'tgan yilga nisbatan kontingentda 538 mlrd so'm (18,8%), mahalliy tushumlarda esa 457 mlrd so'm (16,9%) o'sishni anglatadi. Ayniqsa, 2025-yilda rejalashtirilgan tushum ustiga qo'shimcha 173 mlrd so'mlik mablag' jalb qilinishi kutilayotgani viloyat iqtisodiyotining barqarorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Byudjet tushumlarining strukturaviy tahlili shuni ko'rsatadiki, Xorazm viloyatining asosiy daromad manbalari jismoniy shaxslarning daromad solig'i (1 143,4 mlrd so'm), qo'shilgan qiymat solig'i (618,1 mlrd so'm) va mahalliy soliqlar (621,5 mlrd so'm) hisoblanadi. Bu uchta manba umumiy tushumlarning 70 foizdan ortig'ini tashkil qilmoqda. Bu esa viloyat aholisining ish bilan bandlik darajasi, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish faoliyatining salmog'i ortib borayotganini bildiradi. Qolgan daromadlar asosan aksiz solig'i (304 mlrd so'm), foyda solig'i (213,2 mlrd so'm), aylanmadan olinadigan soliq (196,8 mlrd so'm) va boshqa turdagi yig'imlar (307,5 mlrd so'm) hisobidan shakllantiriladi.

Shuningdek, Xorazm viloyati bo'yicha 2025-yilda qo'shimcha 173 mlrd so'mlik tushumlar aniqlashtirilgan manbalar orqali shakllantirilishi rejalashtirilmoqda. Jumladan, onlayn nazorat-kassa mashinalari (NKM) va 2D skanerlarning joriy qilinishi, QR kod orqali to'lov tizimlarining kengaytirilishi hisobiga 19,1 mlrd so'mlik, soliq nazorati, xususan kameral tekshiruvlar va yirik

investitsiya loyihalarini soliq tizimiga kiritish orqali 64,7 mlrd so‘mlik, yer va mulklarni inventarizatsiya qilish hamda zaxiradagi yer resurslaridan foydalanish orqali 21,5 mlrd so‘mlik tushum kiritilishi ko‘zda tutilgan. Eng muhim yo‘nalishlardan biri — faoliyatini rasmiylashtirmagan, yashirin daromad keltiruvchi subyektlarni aniqlash bo‘lib, bu orqali 44,6 mlrd so‘mlik qo‘shimcha daromadlar byudjetga jalb qilinishi mo‘ljallangan.

Hududlar kesimidagi tahlil shuni ko‘rsatadiki, 2025-yilda eng yirik tushumlar viloyat byudjetida (2 722,1 mlrd so‘m), shuningdek, Urganch shahri (163,2 mlrd so‘m), Xonqa tumani (128,4 mlrd so‘m), Shovot tumani (131,7 mlrd so‘m) va Qo‘shko‘pir tumanida (113,5 mlrd so‘m) shakllanishi kutilmoqda. Bu hududlar iqtisodiy salohiyati yuqori bo‘lgan, sanoat korxonalari va xizmatlar sohasi faol rivojlangan joylardir. Aksincha, Tuproqqal’a (74,0 mlrd so‘m), Yangibozor (76,0 mlrd so‘m) va Yangiariq (91,3 mlrd so‘m) tumanlari byudjetga eng kam tushum beruvchi hududlar sirasiga kiradi. Bu holat ko‘proq ularning iqtisodiy infratuzilmasi, bandlik darajasi va ishlab chiqarish klasterlarining rivojlanmaganligidan dalolat beradi(2-jadval).

2-jadval

2024-yildaXorazm viloyati byudjetga jalb qilingan va 2025-yilda jalb qilinishi kutilayotgan summalar to‘g‘risida*

№	Hudud	Kontingent (mlrd so‘m)	Qo‘shimcha manba	Mahalliy prognoz
1	Viloyat byudjeti	2 722,1	138,3	1715,9
2	Urganch shahri	163,2	8,3	155,9
3	Xiva shahri	35,6	1,8	89,7
4	Urganch tumani	69,7	3,5	125,0
5	Xiva tumani	38,9	2,0	104,1
6	Hazorasp tumani	55,6	2,8	113,1
7	Gurlan tumani	43,8	2,2	112,3
8	Shovot tumani	49,1	2,5	131,7
9	Yangiariq tumani	35,2	1,5	91,3
10	Qo‘shko‘pir tumani	43,0	2,1	113,5
11	Bog‘ot tumani	51,3	2,6	112,8
12	Xonqa tumani	56,3	2,9	128,4
13	Yangibozor tumani	27,9	1,4	76,0
14	Tuproqqal’a tumani	19,2	1,0	74,0

***Manba: Soliq qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi**

Bu tafovutlarni bartaraf etish uchun differensial soliq siyosatini joriy qilish maqsadga muvofiq. Jumladan, past daromadli tumanlarda soliq imtiyozlari, erkin iqtisodiy zonalar, kichik sanoat zonalari, turizm klasterlari va agroparklar tashkil qilish orqali iqtisodiy faollikni oshirish mumkin. Yuqori salohiyatga ega hududlarda esa sanoat, logistika, raqamli xizmatlar va IT-parklar yo‘nalishlarida investitsiya jalb qilishni kengaytirish lozim.

2025-yilga mo‘ljallangan byudjet rejasining o‘ziga xos jihati — tushumlarni faqatgina soliq manbalaridan emas, balki raqamli boshqaruv va sun’iy intellekt orqali aniqlangan yashirin salohiyatdan foydalanish orqali shakllantirishga urinishdir. Ayniqsa, soliq organlari tomonidan korxona faoliyatini doimiy

monitoring qilish, real vaqt rejimida aylanmani nazorat qilish va avtomatlashtirilgan tekshiruvlar orqali byudjet intizomi kuchaytirilmoqda. Bu esa moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash bilan birga, ijtimoiy sohalarga ham qo‘shimcha mablag‘lar ajratish imkonini yaratadi.

3-jadval

2025-yilga mo‘ljallangan byudjet rejasi*

Yo‘nalish	Tushum (mlrd so‘m)	Asosiy harakatlar
Onlayn NKM, 2D skaner, QR	19,1	Savdo va xizmatlar sektorini raqamlashtirish
Soliq nazorati (kameral)	64,7	Korxonalarni doimiy monitoring qilish
Inventarizatsiya, yer zaxiralari	21,5	Yer-mulkni ro‘yxatdan o‘tkazish, soliq bazasini kengaytirish
Faoliyatni legallashtirish	44,6	Yashirin iqtisodiyotga qarshi kurash
Boshqa chora-tadbirlar	23,1	Yangi bazalarning joriy etilishi

*Manba: Soliq qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Xorazm viloyatining 2024–2025-yillarga mo‘ljallangan byudjet tushumlari iqtisodiy faollik, fiskal intizom va raqamli transformatsiya mezonlari asosida shakllanmoqda. Kelgusi yillarda viloyat daromad bazasini kengaytirish uchun nafaqat mavjud salohiyatni ishga solish, balki yashirin iqtisodiyot hajmini qisqartirish, soliq yuki adolatli taqsimlash va mahalliy byudjetlarni yanada mustahkamlash yo‘lida kompleks yondashuv zarur bo‘ladi. Bu yo‘nalishda ilmiy asoslangan soliq siyosati, innovatsion monitoring tizimlari va raqamli tahlil vositalari keng qo‘llanilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “O‘zbekiston -2030” strategiyasini 2023 yilda sifatli va o‘z vaqtida amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PQ-300-sonli Qarori 2023 yil 11 sentabr.
2. Xorazm viloyati soliq boshqarmasi ma’lumotlari.
3. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 16-yanvar kuni 2024-yilda makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishni ta’minlash bo‘yicha ustuvor vazifalar muhokamasi yuzasidan ma’ruzasi.

MINTAQA XALQ HUNARMANDCHILIGI TEXNOLOGIYASINI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI VA UNI O‘ZBEKISTONDA QO‘LLANILISHI

i.f.f.d., dotsent Norqobilova Feruza Abduhomidovna

Qarshi davlat texnika universiteti

“Biznes va boshqaruv” kafedrasini mudiri

Annotatsiya. Ushbu maqolada rivojlangan xorijiy davlatlarning xalq hunarmandchiligi texnologiyasini modernizatsiya qilishdagi ilg‘or tajribalari o‘rganilgan. Ushbu tajribalar asosida O‘zbekistonda mintaqaviy hunarmandchilik texnologiyasini rivojlantirishning samarali yo‘nalishlari taklif etiladi. Innovatsion yondashuvlar, klaster modeli, raqamlashtirish va eko-loyihalar asosiy e’tiborda bo‘lgan.

Аннотация. В статье изучается передовой опыт развитых зарубежных стран в модернизации технологий народных ремесел. На основе этого опыта предлагаются эффективные направления развития региональных технологий ремесленничества в

Узбекистане. Основное внимание уделяется инновационным подходам, кластерной модели, цифровизации и экопроектам.

Abstract. This article studies the best practices of developed foreign countries in the modernization of folk crafts technology. Based on these experiences, effective directions for the development of regional handicraft technology in Uzbekistan are proposed. The main focus is on innovative approaches, cluster model, digitalization and eco-projects.

Kalit soʻzlar: Xalq hunarmandchiligi, xorijiy tajriba, texnologik modernizatsiya, innovatsiya, klasterlash, raqamlashtirish.

Ключевые слова: Народные ремесла, зарубежный опыт, технологическая модернизация, инновации, кластеризация, цифровизация.

Key words: Folk crafts, foreign experience, technological modernization, innovation, clustering, digitalization.

Xalq hunarmandchiligi har bir xalqning madaniy oʻzligini ifodalovchi va iqtisodiy rivojlanish uchun muhim boʻlgan faoliyat turlaridan biridir. Soʻnggi yillarda bir qator davlatlar ushbu sohaga zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish orqali hunarmandchilikni iqtisodiyotning eksportbop, turizmga yoʻnaltirilgan tarmogʻiga aylantirishga erishgan. Oʻzbekiston sharoitida ham bu tajribalarni moslashtirib, mintaqaviy darajada texnologik rivojlanishni taʼminlash dolzarb masala boʻlib qolmoqda.

Madaniy barqarorlik tamoyili esa hunarmandchilik faoliyatini uzoq muddatli rivojlantirishda asosiy kafolat vazifasini bajaradi. Tadqiqotdan maqsad-anʼanaviy hunarlarni nafaqat saqlab qolish, balki ularni zamonaviy iqtisodiy talablar bilan uygʻunlashtirish, institutsional asosda tartibga solish va iqtisodiy jarayonlarga faol jalb qilish mexanizmlarini ishlab chiqishdir. Shunday qilib, mintaqaviy hunarmandchilikni subsidiarlik va madaniy barqarorlik asosida boshqarish orqali, xalq hunarmandchiligi nafaqat madaniy meros sifatida, balki barqaror iqtisodiy resurs sifatida ham rivojlantirilishi taʼminlanadi.

Mintaqa aholisini xalq hunarmandchilik sohasiga jalb qilish tizimini takomillashtirish, “usta-shogird” anʼanalari asosida mahallalarda yoshlarga hunar oʻrgatish va bandligini taʼminlash, shuningdek, kambagʻallikni qisqartirish hamda hunarmandchilikni rivojlantirish boʻyicha amalga bir qancha islohotlarni izchil davom etmoqda. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 20-dekabrdagi “Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish va aholining daromad manbaini kengaytirishga doir qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida”gi PQ-55-son qarori [1] va Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 30-dekabrdagi PQ-77-son “Hunarmandchilik faoliyatini qoʻllab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi [2] Qarorlari qabul qilindi, ushbu qaror mamlakatimiz aholisini ish bilan band qilish, ularning loyihalarini moliyalashtirish, hunarmandchilik sohasini rivojlantirish va hunarmandlarimiz faoliyatini qoʻllab-quvvatlash, imtiyozli kreditlar yillik 14 foiz stavkada “Hunarmand” uyushmasi aʼzolariga ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun asbob-uskuna, ehtiyot qismlar va xom ashyo materiallarini xarid qilish, hunarmandchilikni rivojlantirish markazlari, “usta-shogird” maktablarini tashkil etish, uy-muzeylar va ustaxonalar qurish yoki shu maqsadlarda bino va inshootlar sotib olish uchun 3 yilgacha muddatga hamda aylanma mablagʻlarini toʻldirish

uchun 18 oygacha muddatga ajratilishi nazarda tutilganligi xalq hunarmandchilik sohasidagi ijobiy o'zgarishlar ko'zatilmoqda.

Mintaqaviy hunarmandchilik faoliyatini rivojlantirishda subsidiarlik tamoyilining o'rni tahlil qilinadi. Subsidiarlik – qaror qabul qilish vakolatini iloji boricha quyi darajalarga topshirish tamoyili bo'lib, hunarmandchilikda bu yondashuv mahalliy ustalar, oilaviy korxonalar va kichik jamoalarning o'z tashabbuslarini mustaqil amalga oshirish imkoniyatini kengaytiradi. Bu jarayon mintaqa iqtisodiy barqarorligini oshirib, mahalliy madaniy qadriyatlarning iqtisodiy qadriyatga aylanishiga xizmat qiladi. Shu orqali xalq hunarmandchiligi faoliyatining erkinligi, innovatsiyalarga ochiqqligi va o'z-o'zini boshqarish qobiliyati rivojlanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Xalq hunarmandchilikni rivojlantirishning iqtisodiy muammolari va mintaqalarda xalq hunarmandlarning amaliy san'atini yanada rivojlantirish asosida mintaqalarda milliy xalq hunarmandchilikni raqamlashtirish masalalarida xorijlik iqtisodchi olimlardan Basco [3] shuningdek, milliy iqtisodiyotda oilaviy hunarmandchilikning ijobiy tomonlari shundaki korporativ boshqaruv va hunarmandchilikning rivojlanishiga institusional yondashuv nuqtai nazaridan, ularning o'ziga xos tomonlari o'rganilgan (Banalieva, Eddleston, Zellweger; Steier) [4]. Ushbu yo'nalish bo'yicha respublikamiz olimlari A.O'Imasov[5], D.T.Yuldashev, O.M.Pardaeva [6] va boshqalar o'z ishlarida oilaviy biznes va hududlar rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlikning nazariy modeli xalq hunarmandchilikning ijobiy tomonlari tadqiq etadi. Bunda asosiy e'tibor oilaviy biznes asosida miliy hunarmandchilikga qaratilgan bo'lib, xalq hunarmandchilikni raqamlashtirishning iqtisodiy va ijtimoiy tabiati nuqtai-nazaridan ochib berilmagan. Ayni paytda xalq hunarmandchilik sohasida raqamlashtirish va istiqbollarini belgilash borasida olib borilayotgan ishlar ham masalaga jiddiy yondashgan holda ilmiy tadqiqotlar olib borishni taqozo etmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Xorijiy tajribalardan foydalanib, hunarmandchilik faqat o'z-o'zidan rivojlanmaydi, balki institutsional qo'llab-quvvatlov, kasb ta'limi tizimi va sertifikatlash orqali mustahkamlanadi. Yosh avlodlarga hunarmandchilik bilimlari standartlashtirilgan dasturlar asosida o'rgatiladi. Bu modelni o'zlashtirish orqali mintaqamizda hunarmandchilikning uzluksiz avlodlar almashinuvi va kasbiy mahorat darajasining oshishi ta'minlanadi. Xalqaro tajribadan o'rganiladigan yondashuvlar:

- biotexnologik materiallardan foydalanish;
- atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan ishlab chiqarish;
- uglerod izini kamaytirish kabi ekologik tamoyillar asosida quriladi.

Bu esa mahalliy hunarmandchilikni ekologik va iqtisodiy barqaror rivojlanish strategiyasiga moslashtirish imkonini beradi. Xorijiy davlatlar tajribasini o'rganish xalq hunarmandchiligi texnologiyalarini zamonaviylashtirish, mahsulot sifatini va eksport salohiyatini oshirish, barqaror va raqobatbardosh rivojlanishni ta'minlash uchun strategik zaruratdir.

1-jadval

Xorijiy tajriba orqali olingan sabab va imkoniyatlarni strukturasi

Sabablar	Xorijiy tajriba orqali olingan imkoniyatlar	Natija
Innovatsion texnologiyalarni joriy etish	Yuqori sifatli mahsulotlar, zamonaviy va ekologik ishlab chiqarish usullarini joriy qilish	Hunarmandchilik texnologiyalarining modernizatsiyasi
Mahsulot dizayni va brend yaratish	Mahsulotlarni xalqaro bozorda raqobatbardosh qilish va eksport salohiyatini oshirish	Hunarmandchilik mahsulotlarining global bozorda tanilishi
Hunarmandchilik ta'limi va ustoz-shogird tizimi rivoji	Avlodlar davomiyligini ta'minlovchi, tizimli kasb ta'limini rivojlantirish	Kasbiy mahorat va hunarmandlar sonining ortishi
Barqaror rivojlanish va ekologik innovatsiyalar	Ekologik toza materiallardan foydalanish va barqaror ishlab chiqarish tizimlarini qurish	Iqtisodiy va ekologik barqaror hunarmandchilik rivoji

Xorijiy tajriba tahlili, Hindiston hukumati xalq hunarmandchiligi rivoji uchun quyidagi mexanizmlarni joriy qilgan:

e-Hunar platformasi orqali ustalar mahsulotlarini onlayn sotish imkoniyatiga ega;

Hunarmandlar uchun IT-ko'nikmalarni rivojlantirish markazlari tashkil etilgan;

"One District – One Product" dasturi asosida har bir mintaqaning noyob mahsuloti brendlashgan.

Yaponiyada "Kogei" nomli an'anaviy hunarmandchilik texnologiyasi:

zamonaviy dizayn bilan uyg'unlashtirilgan;

davlat subsidiyasi orqali ustalar ilg'or texnologiyalardan foydalanishga rag'batlantirilgan;

ekologik toza, tabiiy xomashyolarni ishlatish majburiyati joriy etilgan.

Turkiya: Hunarmandchilik tarmoqlarini klasterlar shaklida tashkil qilgan;

Hunarmandchilik institutlari orqali yosh avlodni kasbga o'rgatmoqda;

Mahsulotlar "Handmade in Turkey" global brendi ostida eksport qilinmoqda.

O'zbekistonda mavjud imkoniyatlar O'zbekiston hunarmandchiligi asosan an'anaviy metodlar asosida shakllangan bo'lib, mintaqalarda quyidagicha imkoniyatlar mavjud:

har bir viloyat o'ziga xos hunarmandchilik yo'nalishiga ega (Rishton kulolchilik, Buxoro — zargarlik, Qo'qon — yog'och o'ymakorligi);

yoshlar va ayollarni hunarga o'rgatish dasturlari faol;

"Usta-shogird" tizimi mavjud;

Hunarmandlar uyushmasi faoliyat yuritmoqda.

Xorijiy tajriba asosida O'zbekistonda texnologik rivojlanish yo'llari Xorijiy tajriba O'zbekistonga moslashtirilgan yo'nalish e-platformalar (Hindiston) Hunarmandlar.uz, Yagona savdo platformasini yaratish Klaster modeli (Turkiya) "Mahallabay hunarmandchilik zonalarini" yaratish Ekologik dizayn (Yaponiya) Biomateriallardan foydalangan holda ustalarni o'qitish Brendlashtirish "Handmade in Uzbekistan" sertifikat tizimini joriy etish Davlat granti va subsidiyalar Texnologik yangilanish uchun grant tanlovlarini yo'lga qo'yish.

Natijalar va kutilayotgan ijobiy ta'sirlar xorijiy tajribalarning mahalliy sharoitga mos ravishda joriy qilinishi hunarmandlar daromadini oshiradi,

eksportbop mahsulotlar ulushini ko'paytiradi, madaniy merosni raqamli shaklda saqlab qoladi, yoshlar bandligini ta'minlaydi, innovatsion va ekologik hunarmandchilik yo'nalishlarini shakllantiradi.

Xulosa va takliflar. Hunarmandchilik sohasida xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganish va O'zbekiston sharoitiga moslashtirish, raqamli savdo platformalarini kengaytirish, har bir mintaqada brendga aylanuvchi mahsulotni tanlab, qo'llab-quvvatlash, innovatsion, ekologik va dizayn yo'nalishidagi o'quv dasturlarini joriy etish mumkin.

Foydalanilgan adabiyot va manbalar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 20 dekabrda «Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish va aholining daromad manbaini kengaytirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-55-son // <https://lex.uz>

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 30 dekabrda PQ-77-son "Hunarmandchilik faoliyatini qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Qarori. // <https://lex.uz/docs/5807559>

3. Basco, R. Family business and regional development - A theoretical model of regional familiness. *Journal of Family Business Strategy* (2015), <http://dx.doi.org/10.1016/j.jfbs.2015.04>

4. Banalieva E.R., Eddleston K.A., Zellweger T.M. When do family firms have an advantage in transitioning economies? Toward a dynamic institution-based view // *Strategic Management Journal*. – 2015. –T. 36. -№ 9.

5. O'Imasov A. Oila iqtisodiyoti. Toshkent – "Mexnat"- 1998.;

6. Pardaev M.Q. Oila xo'jaligi iqtisodiyoti va tadbirkorligi. Samarqand 2001 y.;

7. Norqobilova. F. A. International scientific and practical conference // *Iqtisodiy erkinlik indeksi hunarmandchilik sohasini rivojlantirishdagi roli (zenodo.org)*, 2023. – p 255-257

8. Arens R. Complex processes for envelopes of normal noise // *IRE Trans. Inform. Theory*, Sept. 1957, vol. IT-3, pp. 204-207.

9. Mukhitdinov Khudoyar Suyunovich¹, Norqobilova Feruza Abdihamidovna². // *Prospects Of Digitalization Of Craftsmanship Development In The Region / Journal of Pharmaceutical Negative Results: Volume 13: Special Issue 9: 2022.*

10. F. A Norqobilova. // *Xizmat ko'rsatish tarmoqlarini modellashtirishda tizimli tahlil qilish, sintezlash va optimallashtirish / Vol. 1 No. 2 (2021): International journal of conference series on education and social sciences. (Online) p. 224-228.*

11. Kizim A.A., Valvashov A.N., Kulkova I.V. Povsheniye investitsionnoy privilekatelnosti regiona na osnove razvitiya turisticheskogo klastera. *Regionalnaya ekonomika: teoriya i praktika*. 2010.№ 26 (161). S:52-59

АСАЛАРИЧИЛИКДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТРАНСФАРМАЦИЯ ҚИЛИШНИ РАВБАТЛАНТИРИШНИ ҚЎЛЛАБ- ҚУВВАТЛАШ ЙЎЛЛАРИ

*и.ф.ф.д. доценти, Фарманов Жонибек,
Иқтисодиёт ва педагогика университети,
jonibek414@mail.ru*

Аннотация. Мақолада асаларичилик тармогида рақамли технологияларни трансформация қилишни рағбатлантиришнинг ташикий ва иқтисодий дастаклари ифодаланган. Тармоқда рақамли технологияларни жорий этишни субсидиялаш бўйича таклифлар баён этилган. Шунингдек, рақамли технологияларни жорий этишни молиялаштирадиган тузилмаларни қўллаб-қувватлаш мақсадида "Асаларичиликда технологик трансфер" жамғармасини ташиқил этиш ва уни молиялаштириш манбаалари очиб берилган.

Аннотация. В статье представлены организационно-экономические рычаги стимулирования трансформации цифровых технологий в пчеловодческой отрасли. Даны предложения по субсидированию внедрения цифровых технологий в отрасль. Также в целях поддержки структур, финансирующих внедрение цифровых технологий, раскрыты источники формирования и финансирования Фонда «Трансфер технологий в пчеловодстве».

Abstract. The article presents organizational and economic levers for stimulating the transformation of digital technologies in the beekeeping industry. Proposals are made to subsidize the introduction of digital technologies in the industry. Also, in order to support structures that finance the introduction of digital technologies, sources of organization and financing of the “Technology Transfer in Beekeeping” Fund are revealed.

Калим сўзлар: Асаларичилик, рақамлаштириш, рағбатлантириш, рақамли технология, субсидия, “Асаларичиликда технологик трансфер”, 3D қурилмалари, сунъий йўлдош навигацияси, Big Data.

Ключевые слова: Пчеловодство, цифровизация, стимулирование, цифровые технологии, субсидирование, «Трансфер технологий в пчеловодстве», 3D-устройства, спутниковая навигация, большие данные.

Keywords: Beekeeping, digitalization, stimulation, digital technology, subsidy, “Technology Transfer in Beekeeping”, 3D devices, satellite navigation, Big Data.

Ривожланган давлатлар тажрибаси кўрсатишича қишлоқ хўжалигини рақамлаштириш билан боғлиқ тадбирлар доим давлат назоратида ва қўллаб-қувватлаш механизмлари ёрдамида амалга оширилади. Хусусан АҚШ, Германия, Япония каби технологик ривожланган ҳамда хусусий сектор улуши ва хизмат кўрсатиш сифати юқори бўлган давлатларда ҳам айнан қишлоқ хўжалиги учун рақамлаштириш масаласи давлатнинг зиммасига юклатилган. Шунинг учун ҳам, мамлакатимиз аҳолисини табиий ва органик маҳсулотларга бўлган талабини таъминлаш, қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигини ошириш мақсадида асаларичиликни ривожлантириш ва уни замонавий инновацион технологиялар билан қуроллантириш мақсадида тармоқда ташкилий ва иқтисодий рағбатлантириш дастакларига зарурият ортиб бормоқда.

Тадқиқотларимиз асосида асаларичиликда рақамли технологияларни трансформация қилишни рағбатлантириш йўллари сифатида ташкилий ва иқтисодий дастаклардан кенг фойдаланиш лозим деб ҳисоблаймиз. Хусусан ташкилий йўналишда қуйидаги вазифаларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

- “Ақлли асалари уйлари”ни ташкил қилиш, мамлакатимиз иқлим шароитларига мослаштиришга оид тадқиқотлар ва тажрибаларни олиб бориш;

- рақамли қурилмалар, масофадан бошқариш воситалардан фойдаланишга оид ҳуқуқий асосларни такомиллаштириш, барча учун содда тизим яратиш;

- рақамли қурилмалардан фойдаланишни оммалаштириш, тарғиб қилиш, тушунтириш ишларини олиб бориш мақсадида семинарларни такшил этиш;

- ақлли қурилмалар билан жихозланган асаларичилик хўжаликларини ўрмон фонди ерларидан мақсадли ва тартибли фойдаланиш йўлларини ташкил этиш ва бошқалар.

Шунингдек, асаларичиликда рақамли технологияларни жорий этишни рағбатлантиришнинг иқтисодий йўналишлари сифатида қуйидаги вазифаларни бажариш лозим деб ҳисоблаймиз. Жумладан:

- рақамли технологияларни тўлиқ жорий этган хўжаликлар учун имтиёзли кредитлаш тизимини жорий этиш, суғурталаш тизимини такомиллаштириш;

- хўжалик билан ҳамкорликда кооперацион алоқалар орқали ақлли қурилмаларни ишлаб чиқарувчи корхоналарни молиявий қўллаб-қувватлаш;

- жами асалари оилалари сонининг маълум улушига рақамли технологияларни жорий этган хўжаликларни табақали субсидиялаш тизимини жорий этиш;

- асаларичиликда рақамли технологияларни жорий этишни молиявий қўллаб-қувватлашга кўмаклашувчи фондларни ташкил этиш ва ривожлантириш ва бошқалар.

Ушбу ташкилий ва иқтисодий дастакларнинг ҳар бирининг амалиётдаги ўрни бекиёс бўлиб, у монографик тадқиқотларда ҳам ўзининг тасдиғини топган. Айниқса суғурталаш, имтиёзли кредитлаш, субсидиялаш масалалари ҳамда соҳани молиялаштирадиган алоҳида жамғармаларнинг шаклланиши ўзининг ижобий таъсирини кўрсатиши таъкидланган.

Шу боис тадқиқотларимизда субсидиялаш ҳамда махсус жамғармаларни ташкил этиш ҳамда уларни молиялаштириш йўналишларига алоҳида урғу қаратган ҳолда илмий талифлар асосланган. Жумладан ҳудудларда ўтказилган сўровномалар таҳлиллари кўрсатишича бир асалари хўжаликда ўртача 1 та павилион (32 яшик, 64 та оила) парваришланишини эътиборга олинса, унда камида 4 та яшик (12,5 фоизи) доимий назоратдаги, рақамли технология билан жихозланган бўлиши талаб этилади. Шундагина асалариларнинг кунлик ҳолатини минимал даражада реал вақт режимида мониторинг қилиш имконияти мавжуд бўлади.

Шундан келиб чиққан ҳолда асаларичилик хўжаликлари учун рақамлаштиришга субсидия ажратишда минимал меъзон белгиланиши таклиф этилмоқда. Ушбу меъзонни минимал даражада бажарган ҳамда уни павилиондаги яшиклар сонига мос равишда ошириб боришдан манфаатдор бўлган хўжаликларни табақали субсидиялаш тизимини жорий этиш мақсадга мувофиқ (1-жадвал).

1-жадвал

Рақамли технологияларни жорий этган асаларичилик хўжаликларини субсидиялаш тизими ва унинг табақалари⁸

Субсидиялаш	Минимал мезон	Табақалашган ҳолда қўлланилиши

⁸ Муаллиф томонидан таклиф этилган

миқдори		Минимал талабни бажарган	30 фоизга жорий этган	50 фоизга жорий этган
БХМ нинг 5 баробари миқдорида	Жами яшиқлар сонининг 12,5 фоизда рақамли технология жорий этиш	1,0	5,0	10,0
Шунингдек минтақавий, ўсимлик туридан келиб чиққан ҳолда коэффициентлар ҳам жорий этиш мумкин				
Тоғ ва тоғ олди асаларичилиги учун		1,0	5,0	10,0
Пахтачилик асаларичилиги учун		1,0	8,0	12,0
Чўл ва ярим чўл асаларичилиги учун		1,5	6,5	11,0

Рақамли технологияларни жорий этган асаларичилик хўжалиklarини субсидиялашда 2023 йил ҳолатига амалиётдаги баҳодан келиб чиққан ҳолда БХМ нинг 5 баробари миқдорида субсидия ажратиш таклиф этилмоқда.

Ушбу миқдор хўжаликда мавжуд жами яшиқлар сонининг 30 фоизда жорий этган хўжаликлар учун 5 коэффициентга кўпайтирилиши ҳамда 50 фоизда жорий этилган бўлса 10 коэффициентда қўлланилиши мақсадга мувофиқ.

Шу билан биргаликда ушбу миқдор тоғ ва тоғ олди асаларичилиги учун қўлланилиб, кимёвий препаратлар таъсири юқорилигини инобатга олган ҳолда пахтачилик ҳудудларида асал етиштирадиган хўжаликлар учун мос равишда 30 фоизга 8 ҳамда 50 фоизда 12 коэффициентлар таклиф этилади.

Бозор муносабатлари шароитида хусусий секторнинг ўрни ошиб бориши табиий жараён бўлиб, давлат томонидан субсидиялаш бу дастлабки босқичларида, хўжаликларнинг оёққа туриб олиши ва янги технологияларнинг кенг тарғиб қилиниши учун хизмат қилиб, истиқболда у бозор механизмлари ёрдамида ишлаб кетиши лозим бўлади.

Бунинг учун эса ушбу технологияларни жорий этишни молиялаштирадиган тузилмалар, қўллаб-қувватлайдиган идоралар ташкил этилиши мақсадга мувофиқ. Шунинг учун тадқиқотларимизда “Асаларичиликда технологик трансфер” жамғармасини ташкил этиш лозим деб ҳисоблаймиз (1-расм).

1-расм. “Асаларичиликда технологик трансфер” жамғармасининг ташкилий-иқтисодий муносабатлари⁹

Ушбу жамғарманинг мақсади асаларичилик хўжаликларида замонавий рақамли технологияларни жорий этишни молиявий қўллаб-қувватлаш, уларни имтиёзли кредитлар, янги технологияларнинг амалиётга жорий этилишига қўмаклашиш, хўжаликларнинг кизиқиш ва кўникмаларини ошириб бориш ҳисобланади.

Ушбу жамғарма ўз фаолияти жараёнида қуйидаги вазифаларни бажаради. Хусусан:

- асаларичилик хўжаликларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, рақамли технологияларни жорий этиш, ўрганиш мақсадлари учун кредит ресурсларини ажратиш ҳамда ундан фойдаланишни янада кенгайтириш;

- асал етиштирувчиларнинг инновацион фаолиятини молиявий қўллаб-қувватлаш, замонавий қурилмалар яратиш, ишлаб чиқариш ва жорий этишни рағбатлантириш;

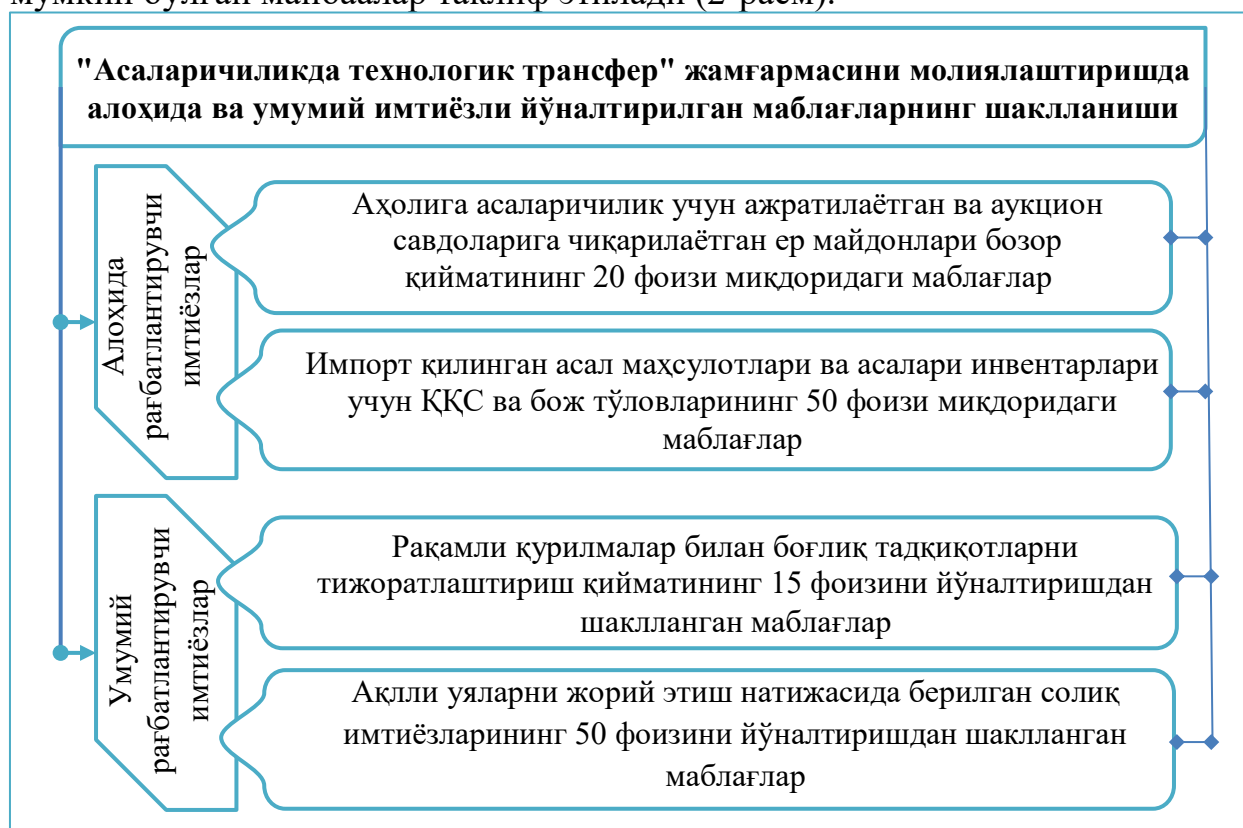
⁹ Муаллифлар томонидан ишлаб чиқилган.

- асараричиликни ривожлантиришга қаратилган мақсадли давлат, тармоқ ва ҳудудий дастурларни, илмий-техник лойиҳаларни молиялаштириш, шу билан биргаликда ушбу тадбирларни жорий этишда иштирок этиш;

- рақамли технологияларни жорий этишда айланма маблағларга мухтож бўлган асал етиштирувчилар, қайта ишловчилар ҳамда хизмат кўрсатувчилар фаолиятига қўмаклашиш;

- асал ва асараричилик маҳсулотларини ташишга мўлжалланган махсус автотранспорт воситалари, асбоб-ускуналар, қурилмалар билан таъминлаш мақсадлари учун лизинг фаолиятини йўлга қўйиш, ушбу мақсадлар учун манфаатдор томонлар билан ҳамкорлик қилишдан иборат.

Ушбу жамғарманинг молиявий ресурсларини шакллантиришда давлатнинг мақсадли ва донорлик пул маблағлари билан биргаликда алоҳида ва умумий имтиёзлар билан йўналтирилган маблағларнинг шаклланиши мумкин бўлган манбаалар таклиф этилади (2-расм).

2-расм. "Асараричиликда технологик трансфер" жамғармасини молиялаштиришда алоҳида имтиёзлар билан йўналтирилган маблағларнинг шаклланиши¹⁰

Унга кўра, алоҳида рағбатлантирувчи имтиёзли маблағлар сифатида аҳолига асараричилик учун ажратилаётган ва аукцион савдоларига чиқарилаётган ер майдонлари бозор қийматининг 20 фоизи миқдоридаги маблағлар ҳамда импорт қилинган асал маҳсулотлари ва асалари инвентарлари учун ҚҚС ва бож тўловларининг 50 фоизи миқдоридаги маблағларни йўналтириш таклиф этилмоқда.

¹⁰ Муаллифлар томонидан ишлаб чиқилган.

Шунингдек, умумий рағбатлантирувчи имтиёзли маблағлар сифатида рақамли қурилмалар билан боғлиқ тадқиқотларни тижоратлаштириш қийматининг 15 фоизини йўналтиришдан шаклланган маблағлар ҳамда ақлли уяларни жорий этиш натижасида берилган солиқ имтиёзларининг 50 фоизини йўналтиришдан шаклланган маблағлардан шаклланиши мақсадга мувофиқ.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтганда, "Асаларичиликда технологик трансфер" жамғармасини ташкил этиш орқали асаларичиликни рақамлаштириш, ақлли уяларни жорий этишга хусусий секторни жалб қилиш, соҳада олиб борилаётган илмий инновацион лойиҳаларнинг якуний ишланмаларини амалиётга жорий этиш кўламини кенгайтириш, унинг тижоратлашиш, хўжаликларнинг моддий техник ва молиявий рағбатларга эга бўлишига замин яратиб бериш, провардида эса ижтимоий (озик-овқат хавфсизлиги, илм-фан ривож, технологик қуrollаниш, кўникмаларнинг шаклланиши) ҳамда иқтисодий (юқори фойда, рақобатбардош бозор сегментига эга бўлиш, нобутгарчиликни камайтириш) каби бир қатор самараларнинг юзага келишига хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Асаларичилик. "Агробанк" АТБ – 2021. <https://agrobank.uz>
2. Аскарлов Н. Республикада асаларичилик тармогини ривожлантириш // Амалий қўлланма. "NEW-STYLE STAR" МЧЖ, @ ҚХИ ИТИ, 2017 йил, 51
3. Hakimovich, B. A. (2021). Prospects for Innovative Agricultural Development. *Academic Journal of Digital Economics and Stability*, 350-356.
4. Хуррамов, А. Ф. (1993). *Арендные отношения и пути их совершенствования в условиях перехода к рыночной экономике (на примере хлопководческих совхозов)*.
5. <https://agronet.uz/asalarichilik-kitobi>
6. https://uz.beekeepers.uz/novosti/news_post/asalarichilik-kitoblar

KAMBAG‘ALLIK MUAMMOSINI BARTARAF ETISH BO‘YICHA JAHON TAJRIBALARI

Dawletmuratov Adilbay Mirzabayevich
QQDU "Menejment va iqtisodiyot asoslari"
kafedrasi dotsenti, i.f.f.d. (PhD).

Annotatsiya. Ushbu maqolada kambag‘allik muammosini bartaraf etish bo‘yicha jahon tajribalari tahlil qilinadi. Xitoy, Hindiston, Braziliya, Turkiya kabi davlatlarning samarali dasturlari hamda xalqaro tashkilotlarning tashabbuslari yoritilgan. Asosiy e’tibor kambag‘allikka qarshi kurashishda kompleks yondashuv, davlat siyosati va xalqaro hamkorlikning ahamiyatiga qaratilgan. Tadqiqot natijalari kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha samarali mexanizmlarni shakllantirishga ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Аннотация. В данной статье анализируется мировой опыт по устранению проблемы бедности. Рассматриваются эффективные программы Китая, Индии, Бразилии, Турции, а также инициативы международных организаций. Основное внимание уделяется комплексному подходу, государственной политике и международному сотрудничеству в борьбе с бедностью. Результаты исследования могут служить научной основой для формирования эффективных механизмов сокращения бедности.

Abstract. This article analyzes global experiences in addressing poverty alleviation. It highlights effective programs in China, India, Brazil, and Turkey, as well as the role of

international organizations. The study emphasizes the importance of a comprehensive approach, government policies, and international cooperation in combating poverty. The findings provide a scientific basis for developing effective mechanisms to reduce poverty worldwide.

Kalit soʻzlar. Kambagʻallik, ijtimoiy siyosat, bandlik, xalqaro tajriba, Xitoy, Hindiston, Braziliya, ijtimoiy himoya.

Ключевые слова: Бедность, социальная политика, занятость, международный опыт, Китай, Индия, Бразилия, социальная защита.

Keywords: Poverty, social policy, employment, international experience, China, India, Brazil, social protection.

Kirish. Kambagʻallik bugungi kunda nafaqat alohida mamlakatlar, balki butun jahon hamjamiyati oldida turgan eng dolzarb ijtimoiy-iqtisodiy muammolardan biri sifatida namoyon boʻlmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining maʼlumotlariga koʻra, hozirgi kunda milliardlab insonlar minimal ehtiyojlarni ham qondira olmaydigan sharoitda hayot kechirmoqda. Bu esa nafaqat ularning turmush darajasiga, balki taʼlim, sogʻliqni saqlash, ijtimoiy adolat va iqtisodiy barqarorlikka ham bevosita taʼsir koʻrsatadi.

Barqaror rivojlanish maqsadlarida (SDG – Sustainable Development Goals) kambagʻallikka qarshi kurash ustuvor yoʻnalishlardan biri sifatida belgilangan boʻlib, “Hech kimni ortda qoldirmaslik” tamoyiliga asoslanadi. Ushbu global tashabbus doirasida mamlakatlar oʻz ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini aholining zaif qatlamlarini qoʻllab-quvvatlash, bandlikni oshirish, ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish hamda iqtisodiy tengsizlikni kamaytirishga yoʻnaltirmoqda.

Mazkur maqolada Xitoy, Hindiston, Braziliya, Turkiya kabi davlatlarning kambagʻallikni qisqartirish boʻyicha ilgari surayotgan strategiyalari va xalqaro tashkilotlarning amaliy tajribasi tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu tajribalarni umumlashtirish orqali kambagʻallikka qarshi samarali kurashning nazariy va amaliy jihatlari yoritiladi.

Xitoy tajribasi kambagʻallikka qarshi kurashda eng yirik va muvaffaqiyatli amaliyot sifatida koʻplab mamlakatlar uchun namuna boʻlib xizmat qilmoqda. Soʻnggi 40 yil davomida Xitoy 800 milliondan ortiq fuqaroni qashshoqlikdan chiqarishga erishdi [11]. Bunday yutuq keng qamrovli iqtisodiy va institutsional islohotlar natijasi boʻlib, ularning asosini infratuzilmani rivojlantirish, qishloq xoʻjaligini modernizatsiya qilish, kichik va oʻrta biznesni qoʻllab-quvvatlash, migratsiyani tartibga solish hamda ijtimoiy yordam dasturlarini joriy etish tashkil etdi [12]. Ayniqsa, “Aniq yoʻnaltirilgan qashshoqlikni kamaytirish” (Targeted Poverty Alleviation) strategiyasi resurslarning samarali taqsimlanishini taʼminlab, aholining eng nochor qatlamlariga bevosita yordam koʻrsatishga imkon yaratdi [13].

Hindiston tajribasi kambagʻallikka qarshi kurashda qishloq joylarga yoʻnaltirilgan siyosatning ahamiyatini koʻrsatadi. “Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Act” (MGNREGA) dasturi orqali har bir qishloq xoʻjaligi bilan shugʻullanuvchi xonadonga yiliga kamida 100 kunlik ish kafolatlandi [14]. Bu dastur millionlab odamlar uchun vaqtinchalik daromad manbai yaratibgina qolmay, qishloqlarda yoʻllar, sugʻorish tizimlari va boshqa

infratuzilma obyektlarining barpo etilishiga ham xizmat qildi [5]. Hindiston hukumati, shuningdek, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash, ijtimoiy himoya tizimini kengaytirish hamda aholining mehnat bozorida faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qator dasturlarni amalga oshirmoqda [6]. Shu bilan birga, FAO ma'lumotlariga ko'ra, Hindiston oziq-ovqat xavfsizligi dasturlarini kengaytirish orqali ozuqaviy kambag'allik darajasini sezilarli kamaytirishga erishgan [8].

Braziliya tajribasi esa kambag'allikka qarshi kurashda innovatsion ijtimoiy siyosatni qo'llash bilan ajralib turadi. "Bolsa Familia" dasturi doirasida kam ta'minlangan oilalarga shartli pul transferlari taqdim etildi [15]. Ushbu mexanizm nafaqat oilalarning daromadini oshirdi, balki bolalarning maktabga muntazam qatnashishi va sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishini ham rag'batlantirdi [7]. Natijada kambag'allik darajasi qisqa muddat ichida keskin kamaydi va ijtimoiy tenglikning oshishiga erishildi. Dastur xalqaro miqyosda "shartli naqd transfer" siyosatining eng muvaffaqiyatli modeli sifatida e'tirof etildi [15]. Braziliya tajribasi, shuningdek, Kakwani va Son [9] tomonidan qayd etilganidek, "pro-poor growth" tamoyillariga asoslangan samarali yondashuv sifatida ham e'tirof etiladi.

Turkiya tajribasi esa kambag'allikka qarshi kurashda ijtimoiy himoya va bandlik siyosatining uyg'unlashgan shaklini ko'rsatadi. Davlat tomonidan subsidiyalar, turli ijtimoiy nafaqalar, kasb-hunar o'rgatish dasturlari hamda tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan tashabbuslar orqali aholining turmush darajasi sezilarli yaxshilandi [16]. Shu bilan birga, kambag'allikka qarshi siyosatda mahalliy boshqaruv organlari va fuqarolik jamiyati institutlarining faol ishtiroki ta'minlanib, resurslarning hududiy darajada adolatli taqsimlanishiga e'tibor qaratildi [17]. OECD [10] ma'lumotlariga ko'ra, Turkiya siyosatining muhim jihatlaridan biri o'rta sinfnining ijtimoiy-iqtisodiy bosimini kamaytirish orqali umumiy barqarorlikni ta'minlashdir.

Xalqaro tashkilotlarning roli ham global miqyosda alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan, BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlaridan birinchisi - "2030-yilgacha kambag'allikni butunlay tugatish" - barcha davlatlar uchun strategik vazifa sifatida belgilangan [1; 2]. Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi, Osiyo taraqqiyot banki va boshqa moliyaviy institutlar esa kam ta'minlangan davlatlarga moliyaviy ko'mak, texnik yordam hamda ijtimoiy loyihalarni amalga oshirishda faol hamkorlik qilmoqda [18]. Ushbu tashabbuslar kambag'allikka qarshi kurashda xalqaro hamjihatlik va o'zaro tajriba almashuvining naqadar muhimligini ko'rsatadi [4].

Natijalar. Tadqiqot davomida turli mamlakatlarning kambag'allikka qarshi kurash bo'yicha olib borgan siyosatlari tahlil qilindi. Natijada quyidagi muhim jihatlar aniqlanadi:

1. Xitoy tajribasi – qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish, infratuzilma loyihalarini kengaytirish, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash va aniq ijtimoiy yordam dasturlarini joriy etish orqali 800 milliondan ortiq aholini qashshoqlikdan chiqarishga muvaffaq bo'lindi. Bu natija kambag'allikka qarshi kurashda davlatning faol ishtiroki va uzoq muddatli strategiyaning muhimligini ko'rsatadi.

2. Hindiston tajribasi – MGNREGA dasturi orqali vaqtinchalik bandlik yaratish kambag'al qatlamning asosiy daromad manbai bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, oziq-ovqat xavfsizligi va ijtimoiy himoya dasturlari aholining minimal turmush sharoitini ta'minlashga qaratilgan.

3. Braziliya tajribasi – Bolsa Familia kabi shartli pul transferlari nafaqat moliyaviy yordamni taqdim etdi, balki ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirib, farzandlarning ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish ko'rsatkichlarini oshirdi.

4. Turkiya tajribasi – ijtimoiy himoya dasturlari, kasb-hunar o'rgatish kurslari va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash choralari orqali kambag'allikni kamaytirishga qaratilgan siyosat amalga oshirilmoqda. Bu yondashuv aholining iqtisodiy faolligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Xalqaro tashkilotlar roli – BMT, Jahon banki va boshqa xalqaro institutlarning tashabbuslari kambag'allikni bartaraf etishda muhim global koordinatsiyani ta'minlamoqda. BMTning 2030-yilgacha "Kambag'allikka barham berish" maqsadi universal tamoyil sifatida barcha davlatlar siyosatida o'z ifodasini topmoqda.

Xulosa. O'rganilgan xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, kambag'allikka qarshi kurashda yagona universal model mavjud emas. Har bir mamlakat o'zining iqtisodiy imkoniyatlari, ijtimoiy tuzilishi, aholining turmush darajasi va madaniy xususiyatlaridan kelib chiqib, moslashuvchan yondashuvni qo'llaydi.

Biroq umumiy xulosa sifatida quyidagi jihatlar ajratib ko'rsatish mumkin:

Kambag'allikka qarshi samarali kurash kompleks yondashuvni talab qiladi, bunda iqtisodiy islohotlar, ijtimoiy himoya, bandlik siyosati va ta'lim hamda sog'liqni saqlash sohalarini rivojlantirish uyg'unlashishi lozim.

Davlatning faol ishtiroki, aniq maqsadli dasturlar va monitoring tizimining mavjudligi muvaffaqiyatning kaliti hisoblanadi.

Pul transferlari, vaqtinchalik bandlik dasturlari, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va infratuzilma rivoji kambag'allikni qisqa va o'rta muddatda kamaytirishga xizmat qiladi.

Xalqaro hamkorlik va tajriba almashinuvi, shuningdek, global tashabbuslarda faol ishtirok etish kambag'allikka qarshi kurash samaradorligini oshiradi.

Rivojlanayotgan davlatlar uchun Xitoy, Hindiston, Braziliya va Turkiya tajribalari amaliy yo'l-yo'riq sifatida xizmat qilishi mumkin, biroq ularni o'z sharoitlariga moslashtirish zarur.

Shunday qilib, kambag'allikka qarshi kurash faqat iqtisodiy masala emas, balki ijtimoiy barqarorlik, inson kapitalini rivojlantirish va uzoq muddatli barqaror taraqqiyot uchun muhim omildir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. United Nations. *The Sustainable Development Goals Report 2023*. New York: UN, 2023.
2. World Bank. *Poverty and Shared Prosperity 2022: Correcting Course*. Washington, DC: World Bank, 2022.
3. OECD. *Social Protection and Well-being*. Paris: OECD Publishing, 2021.
4. International Labour Organization (ILO). *World Employment and Social Outlook 2023*. Geneva: ILO, 2023.

5. Ravallion, M. *The Economics of Poverty: History, Measurement, and Policy*. Oxford University Press, 2016.
6. Banerjee, A., & Duflo, E. *Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty*. PublicAffairs, 2011.
7. Sachs, J. D. *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*. Penguin Books, 2006.
8. Sen, A. *Development as Freedom*. Oxford University Press, 1999.
9. Chen, S., & Ravallion, M. "The Developing World is Poorer than We Thought, But No Less Successful in the Fight against Poverty." *Quarterly Journal of Economics*, 125(4), 2010, pp. 1577–1625.
10. Kanbur, R., & Sumner, A. "Poor Countries or Poor People? Development Assistance and the New Geography of Global Poverty." *Journal of International Development*, 24(6), 2012, pp. 686–695.
11. World Bank. *China 2030: Building a Modern, Harmonious, and Creative Society*. Washington, DC: World Bank, 2013.
12. Government of India. *Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Act (MGNREGA) Annual Report 2022–23*. New Delhi: Ministry of Rural Development, 2023.
13. Lindert, K., Linder, A., Hobbs, J., & Brierley, S. *The Nuts and Bolts of Brazil's Bolsa Família Program: Implementing Conditional Cash Transfers in a Decentralized Context*. World Bank, 2007.
14. Ministry of Family and Social Services of Turkey. *Social Assistance Programs Report 2022*. Ankara, 2022.
15. UNDP. *Human Development Report 2022: Uncertain Times, Unsettled Lives*. New York: UNDP, 2022.
16. World Economic Forum. *Global Social Mobility Report 2020: Equality, Opportunity and a New Economic Imperative*. Geneva: WEF, 2020.
17. IMF. *Fiscal Monitor: Tackling Inequality*. Washington, DC: International Monetary Fund, 2017.
18. Atkinson, A. B. *Monitoring Global Poverty: Report of the Commission on Global Poverty*. Washington, DC: World Bank, 2017.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA TA'LIM XIZMATLARI BIZNES JARAYONLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISH VA ULARNING HUDUDiy RAQOBATBARDOSHLIKKA TA'SIRI

G'afforov Javohir Farhodjon o'g'li
Qarshi davlat texnika universiteti doktoranti
Qarshi xalqaro universiteti assistant-o'qituvchisi
Muxitdinov Xudayar Suyunovich
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti professori

Annotatsiya. Maqolada raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim xizmatlari biznes jarayonlarini barqaror rivojlantirish va ularning hududiy raqobatbardoshlikka ta'siri tahlil qilinadi. Qashqadaryo viloyati misolida olib borilgan tadqiqotlar natijasida raqamli texnologiyalarning ta'lim sifati va samaradorligiga ijobiy ta'siri ko'rsatildi. Shuningdek, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы устойчивого развития бизнес-процессов образовательных услуг в условиях цифровой трансформации и их влияние на региональную конкурентоспособность. На примере Кашкадарьинской области показано, что внедрение цифровых технологий положительно влияет на качество и эффективность образования. Также выявлены существующие проблемы и предложены практические рекомендации по их решению.

Abstract. The article examines the sustainable development of educational service business processes under digital transformation and their impact on regional competitiveness. Using the case of Kashkadarya region, the study shows that the introduction of digital technologies positively affects the quality and efficiency of education. Existing challenges are identified, and practical recommendations for their solution are proposed.

Kalit so'zlar: Raqamli transformatsiya, ta'lim xizmatlari, biznes jarayonlar, barqaror rivojlanish, hududiy raqobatbardoshlik, innovatsion texnologiyalar, iqtisodiy samaradorlik.

Ключевые слова: Цифровая трансформация, образовательные услуги, бизнес-процессы, устойчивое развитие, региональная конкурентоспособность, инновационные технологии, экономическая эффективность.

Key words: Digital transformation, educational services, business processes, sustainable development, regional competitiveness, innovative technologies, economic efficiency.

Kirish. Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim xizmatlari sohasi nafaqat ijtimoiy, balki iqtisodiy taraqqiyotning ham muhim tarkibiy qismi sifatida qaralmoqda. Jahon miqyosida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish ta'lim xizmatlarining samaradorligi, sifat ko'rsatkichlari va raqobatbardoshligini oshirishga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatmoqda. Masalan, masofaviy ta'lim tizimlari, elektron kutubxonalar, virtual laboratoriyalar, Learning Management System (LMS) platformalari va sun'iy intellektga asoslangan baholash tizimlari bugungi kunda ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda.

O'zbekiston sharoitida ham "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida ta'lim tizimida keng qamrovli raqamlashtirish jarayonlari amalga oshirilmoqda. Bu jarayonlar o'z navbatida ta'lim xizmatlari bozorida yangi imkoniyatlarni yaratib, xususiyl sektorning faollashuvi, xalqaro ta'lim dasturlarining joriy etilishi va hududiy ta'lim xizmatlari raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda. Xususan, Qashqadaryo viloyatida xususiyl oliyl ta'lim muassasalari sonining ortishi, chet tillari va IT yo'nalishida faoliyat yurituvchi o'quv markazlarining ko'payishi bu boradagi yaqqol misoldir.

Shu bilan birga, ta'lim xizmatlari bozorida barqaror rivojlanish masalasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Chunki ta'lim xizmatlarining barqarorligi nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki ijtimoiyl adolatni, inson kapitali sifatini va mintaqaviyl raqobatbardoshlikni ham belgilovchi omil hisoblanadi. Ayniqsa, pandemiya davrida kuzatilgan masofaviyl ta'lim tajribasi raqamli texnologiyalarsiz ta'lim xizmatlarining uzluksiz rivojlanishini ta'minlash mushkul ekanini ko'rsatdi.

Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqotning maqsadi – raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim xizmatlari biznes jarayonlarining barqaror rivojlanish darajasini o'rganish hamda uning hududiy raqobatbardoshlikka ta'sirini baholashdan iboratdir. Tadqiqotda nazariyl yondashuvlar, xorijiy tajribalar va Qashqadaryo viloyati misolida statistik tahlillardan foydalanilib, mintaqaviyl ta'lim xizmatlari bozorining raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha ilmiyl-amaliyl xulosalar ishlab chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda raqamli transformatsiya ta'lim tizimining barcha bo'g'inlariga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatmoqda. Xalqaro miqyosda olib borilgan tadqiqotlarda raqamli iqtisodiyotning ta'lim xizmatlariga integratsiyasi, bir tomondan, o'quv jarayonini samarali tashkil etish, ikkinchi

tomondan, hududiy va milliy raqobatbardoshlikni ta'minlash omili sifatida e'tirof etilmoqda [1]. Rivojlangan mamlakatlar tajribasida ta'lim xizmatlari bozorining barqaror rivojlanishini ta'minlashda elektron ta'lim platformalari, masofaviy ta'lim tizimlari va sun'iy intellekt texnologiyalaridan keng foydalanilmoqda [2]. Masalan, Singapur va Janubiy Koreyada raqamli infratuzilma va uzluksiz ta'lim tizimi iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishiga bevosita hissa qo'shmoqda [3].

O'zbekiston olimlari ham ta'lim xizmatlari barqaror rivojlanishini baholashda raqamli transformatsiyaning o'rni, biznes jarayonlarni samarali tashkil etish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish mexanizmlarini o'rganishga alohida e'tibor qaratmoqda [4]. Ayniqsa, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida ta'lim tizimida elektron kutubxonalar, Learning Management System (LMS), HEMIS kabi raqamli platformalarni keng joriy etish ta'lim xizmatlari sifatini oshirishda muhim qadam sifatida baholanmoqda [5].

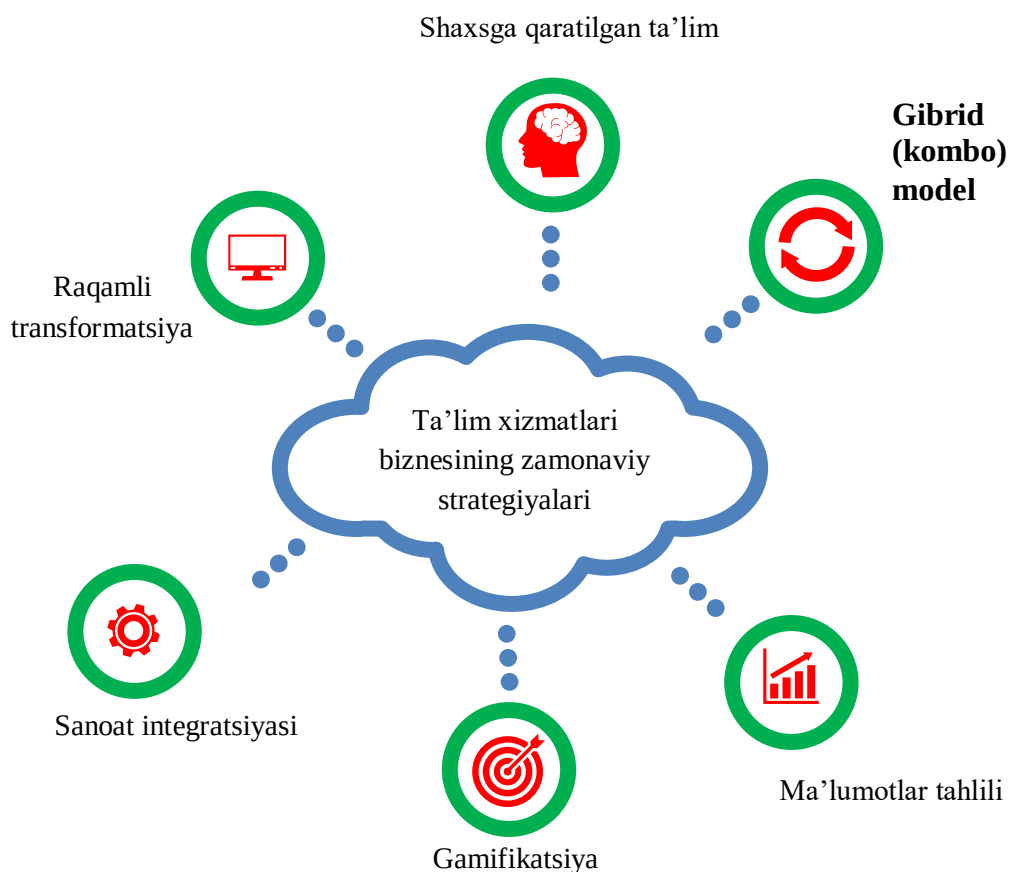
Shuningdek, mintaqaviy ta'lim xizmatlari bozorida raqobatbardoshlikni oshirish va barqaror rivojlanish darajasini ta'minlash uchun xorijiy tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish masalasi ko'plab ilmiy tadqiqotlarda muhokama qilinmoqda [6]. Bunda iqtisodiy samaradorlik bilan bir qatorda ijtimoiy adolat, inson kapitali sifati va innovatsion salohiyatni kuchaytirish omillari ham muhim deb qaraladi [7]. Ta'lim va uni rivojlantirish mehnat bozorida talab etiladigan ko'nikma va bilimlarni shakllantirish maqsadida ta'lim va kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirish zarur. Bunga STEM yo'nalishlarini rivojlantirish hamda raqamli savodxonlikni keng targ'ib etish kiradi.[8]

Metodologiya. Tadqiqotda Qashqadaryo viloyati ta'lim xizmatlari bozoriga oid 2022–2025 yillardagi statistik ma'lumotlar tahlil qilindi. Barqaror rivojlanishni baholash uchun ekonometrik modellashtirish va taqqoslash usullaridan foydalanildi. Modelda talabalar oqimi, ta'lim muassasalari, raqamli texnologiyalar qo'llanish darajasi va xizmat sifati asosiy ko'rsatkichlar sifatida tanlandi. Shuningdek, xorijiy tajribalar bilan qiyoslash orqali hududiy raqobatbardoshlikka ta'sir etuvchi omillar aniqlab chiqildi.

Muhokama va natijalar. So'nggi yillarda Qashqadaryo viloyatida oliy ta'lim muassasalari sonining ortishi ta'lim xizmatlari bozorining kengayishiga olib keldi. Yangi xususiy universitetlarning paydo bo'lishi ta'lim dasturlarining xilma-xilligini oshirib, talabalar uchun raqobatli muhitni shakllantirmoqda.

Talabalar oqimi ham ijobiy tendensiyaga ega. Qabul imkoniyatlarining kengayishi va yangi o'quv dasturlarining joriy qilinishi natijasida ta'lim xizmatlaridan foydalanish ko'lamining oshgani kuzatildi. Bu jarayon hududiy mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash imkoniyatini kengaytirmoqda.

Raqamli transformatsiya jarayonlari ayniqsa so'nggi yillarda sezilarli ahamiyat kasb etdi. Agar dastlab raqamli o'quv platformalari asosan yirik oliy ta'lim muassasalarida qo'llanilgan bo'lsa, hozirda xususiy sektor ham ularni keng joriy etmoqda. Bu esa ta'lim jarayonining uzluksizligi, moslashuvchanligi va samaradorligini oshirmoqda. Ekonometrik tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalarni joriy etish ta'lim xizmatlari barqaror rivojlanishiga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Talabalar oqimi va ta'lim sifati ko'rsatkichlari esa hududiy raqobatbardoshlik bilan bevosita bog'liq ekani aniqlangan.

1-rasm. Ta'lim xizmatlari biznesining zamonaviy strategiyalari.¹¹

Ta'lim xizmatlari biznesining barqaror rivojlanishi va hududiy raqobatbardoshligini oshirishda zamonaviy strategiyalar hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. 1-rasmda ko'rsatilganidek, raqamli transformatsiya ta'lim jarayoniga yangi texnologiyalarni joriy etish orqali xizmat sifati va samaradorligini oshirmoqda. Bu jarayon o'z navbatida masofaviy va gibrid ta'lim shakllarini keng joriy etishga, ta'lim jarayonining uzluksizligini ta'minlashga imkon bermoqda.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvi talabalarning individual ehtiyoj va qobiliyatlarini hisobga olgan holda bilim olish jarayonini tashkil etishga xizmat qiladi. Natijada ta'lim sifatining oshishi hududiy mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash imkoniyatini kengaytiradi. Gibrid ta'lim modeli esa an'anaviy o'qitish usullari bilan raqamli vositalarni uyg'unlashtirib, moslashuvchan va samarali o'quv muhiti yaratadi.

Ma'lumotlar tahlili (data analytics) ta'lim jarayonida muhim vosita sifatida qaralib, u boshqaruv qarorlarini ma'lumotlarga asoslangan holda qabul qilish, ta'lim sifatini monitoring qilish hamda talabalar o'zlashtirishini aniq baholash imkonini bermoqda. Gamifikatsiya jarayonlari esa ta'limga o'yin elementlarini tatbiq etish orqali talabalar motivatsiyasini oshirishda sezilarli samara bermoqda. Shu bilan birga, sanoat integratsiyasi ta'lim dasturlarini real ishlab chiqarish amaliyoti bilan uyg'unlashtirishga xizmat qilib, mehnat bozorida talab etiladigan ko'nikmalarni shakllantirishda asosiy omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

¹¹ Adabiyotlar tahlili asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi.

Mazkur strategiyalar uyg'unlikda qo'llanilganda, ta'lim xizmatlari biznesi nafaqat barqaror rivojlanadi, balki hududiy raqobatbardoshlikni oshirishda ham kuchli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, ularni O'zbekiston ta'lim tizimiga bosqichma-bosqich joriy etish, ayniqsa Qashqadaryo viloyati misolida, mintaqaning raqobatbardoshligi va ta'lim xizmatlari sifatini yanada yuqori bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

Xulosa. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya ta'lim xizmatlari biznes jarayonlarini barqaror rivojlantirishda hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Yangi texnologiyalarning joriy etilishi ta'lim sifatini oshirish, jarayonning uzluksizligini ta'minlash hamda hududiy raqobatbardoshlikni kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Qashqadaryo viloyati misolida kuzatilgan natijalar oliy ta'lim muassasalari sonining ortishi, xususiyl sektorning ta'lim bozoriga kirib kelishi va raqamli platformalarning keng qo'llanilishi mintaqada ta'lim xizmatlari bozorining sezilarli ravishda kengayganini ko'rsatdi.

Shu bilan birga, ayrim ta'lim muassasalarida infratuzilmaning yetarli emasligi va raqamli kompetensiyalar bo'yicha cheklovlar mavjudligi barqaror rivojlanishga to'siq bo'layotganini ham qayd etish lozim. Shu sababli davlat-xususiyl sheriklikni kuchaytirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va xorijiy tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish zarur. Umuman olganda, raqamli transformatsiya ta'lim xizmatlari biznes jarayonlarini barqaror rivojlantirishning muhim drayveri sifatida hududiy raqobatbardoshlikni oshirishga sezilarli hissa qo'shmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. OECD. *Education at a Glance 2023*. Paris: OECD Publishing, 2023.
2. UNESCO. *The Digital Transformation of Education*. Paris, 2022.
3. Lee, J. *Digital Education Policies in South Korea and Singapore*. Asian Education Review, 2021.
4. Rakhimov G.B., Murtazayev F.I. *O'zbekistonda ta'lim xizmatlari barqaror rivojlanishining iqtisodiy asoslari*. TDIU Ilmiy axborotlari, 2023.
5. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi*. PQ-6079, 2020 yil.
6. European Commission. *Digital Education Action Plan 2021–2027*. Brussels, 2021.
7. World Bank. *Digital Skills for Education and Development*. Washington DC, 2022.
8. Гаффоров, Ж. (2024). Причины безработицы в кашкадарьинской области, ее влияние на общество, пути решения и прогнозные показатели уровня безработицы в регионе. *Экономическое развитие и анализ*, 2(5), 89-96.

RAQAMLI INNOVATSIYALARNI MILLIY IQTISODIYOTGA INTEGRATSIYA QILISHNING MOLIYAVIY ASOSLARI

Xolmirzayev T.R

Iqtisodiyot va pedagogika universitet

"Iqtisodiyot" kafedrası assistenti

Annotatsiya: Maqolada raqamli iqtisodiyotning mohiyati, unga xos xususiyatlar, uning yutuqlarini milliy iqtisodiyotga keng joriy etishning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati, dunyoning

ayrim davlatlari, jumladan, O'zbekiston oldida bu borada turgan dolzarb masalalar bilan bog'liq muammolar va ularning yechimlari ko'rsatib berishga harakat qilingan.

Аннотация: *В статье предпринята попытка показать сущность цифровой экономики, ее особенности, социально-экономическое значение широкого внедрения ее достижений в национальную экономику, проблемы, связанные с актуальными вопросами, стоящими перед некоторыми странами мира, в том числе Узбекистаном, и их решения.*

Abstract: *The article attempts to show the essence of the digital economy, its characteristics, the socio-economic significance of the widespread introduction of its achievements into the national economy, problems related to urgent issues facing some countries of the world, including Uzbekistan, and their solutions.*

Kalit so'zlar: *Raqamli iqtisodiyot, milliy iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, elektron biznes, mobil aloqa tarmoqlari, internet, elektron savdo, elektron hukumat.*

Ключевые слова: *Цифровая экономика, национальная экономика, цифровые технологии, информационно-коммуникационные технологии, электронный бизнес, сети мобильной связи, интернет, электронная коммерция, электронное правительство*

Key words: *Digital economy, national economy, digital technologies, information and communication technologies, e-business, mobile networks, internet, e-commerce, e-government.*

Kirish. Fan, texnika va texnologiyalar yo'nalishlarida amalga oshirilayotgan yangiliklar, ayniqsa axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida erishilgan yutuqlar jamiyatimiz taraqqiyotini va ijtimoiy-iqtisodiy hayotimizning barcha jabhalarini misli ko'rilmagan darajada miqdoriy va sifatiy jihatdan o'zgartirib yubormoqda. Hozirgi zamon raqamli texnologiyalari insonlarning umumiy manfaatlari uchun xizmat qilishi va barcha jabhalarni keng miqyosda qamrab olishi - hozirgi dunyoning talabiga aylanib, ilmiy adabiyotlarda axborot texnologiyalari, hozirga kelib esa raqamli texnologiyalar (raqamli iqtisodiyot) nomini oldi. Bunday iqtisodiyot ko'plab yangi bilim va ko'nikmalarga, ijtimoiy himoya qilishning tubdan yangi yo'llariga, mehnat va dam olish o'rtasidagi sifat jihatidan yangi munosabatlarga o'z ta'sirini o'tkazib kelmoqda. Bu muammolar bilan sho'g'illanmagan birorta fan sohasi qolmadi. Raqamli iqtisodiyot insonlarning umumiy manfaatlari uchun xizmat qiladigan va uning barcha jabhalarini keng miqyosda qamrab oladigan o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda.

Bunday o'zgarishlar butun insoniyat jamiyatining barqaror rivojlanishi maqsadlariga erishishda muhim hissa bo'lib qo'shilishi va shu bilan birga ulkan imkoniyatlarni yaratib berishi muqarrar, albatta. Dunyodagi barcha ilg'or kuchlarning sa'y-harakatlari samarasi o'laroq aholining raqamli texnologiyalar olamiga kirib borishi hamda uning natijalaridan o'z mamlakatlari ravnaqi yo'lida foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda. Zero, bugungi taraqqiyotimizni va, albatta, insoniyat hayotining serqirra jihatlarini raqamli texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Mazkur maqolada hozirgi zamon raqamli texnologiyalarni mamlakatimiz milliy iqtisodiyoti tarmoqlariga keng joriy qilish bilan bog'liq masalalar ko'rib chiqiladi va ularning yechimlari to'g'risida fikr-mulohazalar qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Dunyo miqyosida raqamli texnologiyalarning yangi avlodi paydo bo'lib, uning rivojlanish ko'lami tufayli fanda "simsiz

texnologiyalar”, “mobil texnologiyalar”, “internet”, “sun’iy intellekt”, “robototexnika” kabi turli terminlar paydo bo’ldi. Aqlli mexanizmlarni ishlab chiqarishga bo’lgan shart-sharoitlar ham o’zgarimoqda. Aqlli mexanizmlar deganda, odamlar va texnologik tizimlarga ulangan hamda muvofiqlashtirilgan aqlli ekotizimlarda ochiq o’zaro ta’sir qiladigan raqamli muhit tushuniladi. Bunga “aqlli shaharlar”, “aqlli uylar”, “aqlli gaz, svet, suvni o’lchagichlar”, “raqamlashgan aqlli ish o’rinlari” kabilar misol bo’la oladi. Bularning barchasi raqamli iqtisodiyotning namoyon bo’lish shaklidir. Raqamli iqtisodiyot tovarlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko’rsatish sohalari, elektron tijorat bilangina cheklanib qolmasdan, milliy iqtisodiyotning sog’liqni saqlash, fan va ta’lim, qurilish, energetika, qishloq va suv xo’jaligi, transport, geologiya, kadastr, arxiv, internet-banking kabi tarmoqlariga, huquqni muhofaza qilish sohaslariga jadal kirib bormoqda va ularning har birida yuqori samara berishi ta’minlanmoqda. Raqamlashtirishning ta’rifi, holati va uni yanada rivojlantirish masalalari xorijda va mamlakatimizda nashr qilingan bir qator yozma manbalarda va ilmiy tadqiqotlarda o’z aksini topgan. Ularda, jumladan, raqamlashtirishga raqamlashgan axborot texnologiyalari yoki iqtisodiy agentlar o’rtasidagi o’zaro ta’sir usullaridagi o’zgarishlar (1), boshqasida esa raqamli texnologiyalar va tegishli mahsulotlar hamda xizmatlarni yaratish, tarqatish va ulardan foydalanish bo’yicha faoliyat (2) deb ta’rif berilgan.

Ta’riflar berilgan. Ko’pincha raqamlashtirishni uning mamlakat milliy iqtisodiyoti va ijtimoiy faoliyatning tarmog’i, ularga ta’siri nuqtai nazaridan baholovchilar ham bor, jumladan, Jahon banki ma’lumotlarida “raqamlashtirish — bu internet, shuningdek, mobil va sensorli tarmoqlar kabi platformalar tomonidan qo’llab-quvvatlanadigan iqtisodiy va ijtimoiy faoliyatning global tarmog’idir” (3), degan ta’rif berilgan. Raqamlashtirishning “fan, texnologiya va innovatsiyalar bilan bog’liq rivojlanishini inobatga olgan holda, uni — raqamli texnologiyalar, tegishli mahsulotlar va xizmatlarni yaratish, tarqatish va ulardan foydalanish bo’yicha faoliyat yoki ma’lumotlarni to’plash, saqlash, qayta ishlash, qidirish, uzatish va elektron shaklda taqdim etish texnologiyalaridir”, degan ta’rifi ham bor (4).

O’zbekistonda raqamli iqtisodiyot masalalariga davlat siyosati darajasida e’tibor berilayotganligi va uni taraqqiy toptirishning dolzarbligi muammolari bo’yicha Gulyamov S.S., Abdullayev O.M., Ayupov R.H., Baltabayeva G.R., Ergashyev R.X., Hamroyeva S.N. kabi mahalliy olimlarimiz ham ilmiy izlanishlar olib borganlar. Jumladan, Gulyamov S.S. va boshqalar “Raqamli iqtisodiyot — bu gibrid dunyo sharoitlarida mavjud bo’lgan iqtisodiyotdir” (5), R.X. Ergashyev va S.N. Hamroyevalar esa “Raqamli iqtisodiyot — bu axborot, jumladan, personal axborotdan foydalanish hisobiga barcha qatnashchilarning ehtiyojlarini maksimal darajada qondirish uning o’ziga xos xususiyati bo’lgan iqtisodiyotdir” (6), degan ta’riflar berishgan. Raqamli texnologiyalarga berilgan boshqa ta’riflarni ham keltirish mumkin. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, raqamli iqtisodiyotga — milliy iqtisodiyot tarmoq va sohaslariga raqamli texnologiyalar yutuqlarini keng joriy qilish va ulardan faol foydalanish, deb ta’rif berilsa maqsadga muvofiq bo’lar edi, deb hisoblaymiz.

Tahlil va natijalar. Nashr qilingan ayrim manbalarda iqtisodiy rivojlantirishda dunyoda yetakchilik qilib kelayotgan davlatlardan biri hisoblanmish Buyuk Britaniyada raqamli iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 12 foizni tashkil qilgani holda, mamlakatimizda bu ko'rsatkich 2019 yilda 2 foizni tashkil qilgan, xolos. 2024 yilga kelib, bu ko'rsatkichni 3 martaga oshirish ko'zda tutilgan (7). Raqamli texnologiyalarni joriy qilish katta moliyaviy resurslarni talab qilishi. Tabiiy hol, albatta. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev 2020-yilning 24-yanvar kuni Oliy Majlisga Murojaatida: "Albatta, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish kerakli infratuzilma, ko'p mablag' va mehnat resurslarini talab etishini juda yaxshi bilamiz. Biroq qanchalik qiyin bo'lmasin, bu ishga bugun kirishmasak, qachon kirishamiz, ertaga juda kech bo'ladi. Shu bois, raqamli iqtisodiyotga faol o'tish — kelgusi besh yildagi eng ustuvor vazifalarimizdan biri bo'ladi", — deb ta'kidlab o'tdi (8).

"ERGO Research & Advisory" konsalting xizmati tahlilchilarining fikriga ko'ra, mamlakatimizda raqamli texnologiyalarni keng qo'llashdagi asosiy muammolar — telekommunikatsiya infratuzilmasi, aloqa sifatining talab darajasida emasligi va davlat budjetidan hozircha yetarli mablag'larning ajratilmayotganligidir. Raqamli iqtisodiyotga jadal o'tishga to'sqinlik qilayotgan bir qator muammolar hanuzgacha saqlanib qolmoqda. Xususan, davlat axborot tizimlarini rivojlantirishning yagona tamoyillari hali ishlab chiqilmagan, ushbu sohadagi tadbirlar boshqa axborot tizimlari bilan uzviy bog'lanmagan holda amalga oshirilib kelinmoqda.

O'zbekistonning iqtisodiy erkinlik indeksi bo'yicha 140-o'rinni band etib turganligi ham raqamli iqtisodiyotni joriy etishda qilinishi kerak bo'lgan ishlarning hali ko'pligini anglatadi. Raqamli savodxonlikni ta'minlaydigan va global tendensiyalarga javob beradigan o'quv dasturlarini ishlab chiqishda ham amalga oshirilayotgan ishlarni talab darajasida, deb bo'lmaydi. Uzoq muddat davomida budjet tashkilotlaridagi texnik xodimlarning axborot texnologiyalari sohasidagi mutaxassislariga to'langan maoshlarning kamligi ham bu boradagi muammolardan biri bo'lib qolgan edi. Natijada malakali mutaxassislar bu lavozimga ko'ra xalqaro tashkilotlar, qo'shma korxonalar, chet ellik buyurtmachilar uchun ishlashni ma'qul ko'rishgan.

Mamlakatimiz aholisi 2017-yilda iste'mol tovarlari xaridining 34 foizini raqamli to'lov shaklida amalga oshirgan bo'lsa, bu ko'rsatkich Buyuk Britaniyada 96 foizni tashkil qiladi. Shuning uchun ham bu ko'rsatkichni hozirgi zamon nuqtai nazaridan yetarli, deb hisoblab bo'lmaydi. Bundan o'n yil oldin O'zbekiston internet tezligi bo'yicha MDH mamlakatlaridagi o'rtacha ko'rsatkichdan ikki barobar past bo'lib, bu ko'rsatkich bo'yicha mamlakatimiz...

Dunyo reytingida 129-o'rinni egallab turgan bo'lsa, 2023-yilga kelib mobil internet tezligi bo'yicha dunyoda 91-o'ringa ko'tarildi. Bu O'zbekiston 2023-yilga kelib 38 pog'onaga yuqoriladi, deganidir (9). Shu bilan birga, O'zbekistonni IT-xabga aylantirish uchun internet tezligini oshirish bo'yicha hali juda ko'p ish qilish kerakligini ta'kidlashni joiz, deb hisoblaymiz. Mamlakatimizda terminal orqali to'lovlar miqdorini oshirib borishga keng imkoniyatlar yaratilmoqda, undan faqat oqilona foydalanish kerak bo'ladi. Shu boisdan ham mamlakatimiz raqamli

texnologiyalar natijalaridan tobora unumli foydalanish yo'lini tanladi. Bu tanlangan yo'l milliy iqtisodiyotimiz taraqqiyoti uchun yangidan-yangi imkoniyatlar va yo'nalishlar eshigini ochib berishi tabiiy.

Hozirga kelib, raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta'lim, sog'liqni saqlash, sanoat, qishloq xo'jaligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2020-yil 28-apreldagi PQ-4699-sonli qarori talablaridan kelib chiqqan holda, 2025-yilga kelib raqamli iqtisodiyotning mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushini 2 barobarga ko'paytirish nazarda tutilgan (10), chunki raqamli texnologiyalarni iqtisodiyot va ijtimoiy sohaga jadal joriy etishni ta'minlash milliy rivojlanishning maqsadlaridan biridir. 2020-yilning 5-oktyabrida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-sonli Farmonida elektron hukumat tizimini takomillashtirish, dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalarining mahalliy bozorini yanada rivojlantirish, respublikaning barcha hududlarida IT-parklarni tashkil etish, shuningdek, sohani malakali kadrlar bilan ta'minlashni o'z ichiga olgan 220 dan ortiq ustuvor loyihalarni amalga oshirish ko'zda tutilgan bo'lib, Toshkent, Nukus, Buxoro, Namangan, Samarqand, Guliston, Urganch kabi shaharlarda zamonaviy infratuzilmaga ega bo'lgan IT-parklarning barpo etilishi (11) bu borada bajarilishi yuzasidan qo'yilgan qadamlarning debochasidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yilning 28-aprelida... "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qaroriga ham milliy iqtisodiyot tarmoqlarini raqamlashtirish, IT-parklarni tashkil etish, yangi loyihalarning moliyaviy manbalarini ta'minlash uchun 1,3 trillion so'mlik 104 ta, iqtisodiyotning real sektorida 5,3 trillion so'mlik 87 ta, telekommunikatsiyalar sohasida 15,1 trillion so'mlik 35 ta, agrar sohada 24 ta, alohida IT-parklar bo'yicha 18 ta loyihalarni amalga oshirish belgilab qo'yilgan (12). Raqamli texnologiyalar sohasiga investitsiyalarni kiritish natijasida tayanch aloqa stansiyalarining zichligini oshirish, internet va mobil xizmatlarning yaxshi ishlashini ta'minlash natijasida iqtisodiy o'sishni ta'minlashdan iborat vazifalar kelib chiqadi.

Xulosa va takliflar. Mamlakatimiz milliy iqtisodiyotiga raqamli texnologiyalarni joriy qilishdagi holat va uni yanada jadallashtirish yuzasidan quyidagi xulosalarni qilish mumkin:

Mamlakatimiz milliy iqtisodiyotiga raqamli texnologiyalarni joriy qilishdagi holat va uni yanada jadallashtirish yuzasidan quyidagi xulosalarni qilish mumkin. Bugun jadallik bilan kechayotgan raqamlashtirish jarayonlari tubdan yangi iqtisodiyotni vujudga keltirmoqda. Joriy qilinishi kun tartibiga kiritilgan bu iqtisodiyot tadbirkorlik va ijtimoiy sohalarda xarajatlarni minimal miqdorda kamaytirib, maksimal foyda olishda katta imkoniyatlar yaratib berishi isbot talab qilmaydigan tabiiy holatga aylandi. Raqamli texnologiyalar – iqtisodiy taraqqiyotning asosiy manbai hisoblanib, raqobat, sarmoya va innovatsiyalarni

rag‘batlantiradi. Bu esa iste‘molchilar tanlovini kengaytirishga, yangi ish o‘rinlarini yaratishga, pirovard natijada davlat taraqqiyoti va xalq farovonligini tubdan ijobiy tomonlarga o‘zgartirishga olib keladi.

O‘zbekiston Prezidenti va hukumatining raqamli texnologiyalarni milliy iqtisodiyot tarmoqlariga keng joriy qilish yuzasidan olib borayotgan sa‘i-harakatlari bir qator yangi samarali yo‘nalishlarning yaratilishiga zamin tayyorlamoqda. Raqamli iqtisodiyotga o‘tish dunyoning barcha mamlakatlari uchun birinchi darajali vazifa bo‘lib turgan bir paytda O‘zbekiston milliy iqtisodiyotining barcha sohalarini raqamlashtirish jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuv, dunyo bozorida o‘z o‘rniga ega bo‘lish, iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash, samaradorlikka erishish va fuqarolarimizga yetarli qulayliklar tug‘diradi. Raqamlashtirish natijasida to‘plangan axborotlar asosida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish parametrlarini bashoratlashga va tegishli qarorlar qabul qilishga katta imkoniyatlar yaratilmoqda. Raqamli texnologiyalar asta-sekinlik bilan inson mehnatining o‘rnini egallab borishi bilan bir qatorda pirovard natijalarning ijobiy tomonlarga siljib borishini ta‘minlaydi. Bu esa raqamli texnologiyalarning namoyon bo‘layotganligini anglatadi.

Milliy iqtisodiyot tarmoqlarida va sohalarida tubdan yangi o‘zgarishlarning ro‘y berishi, insonlar mehnatining yengillashtirilishi, ishlab chiqarish samaradorligining keskin oshib borishi zamonaviy raqamli texnologiyalarning pirovard natijasini anglatadi. Mamlakatimizda raqamlashtirish sohasida xorij tajribasini o‘rganish asosida istiqbolda ularni yanada rivoj toptirishning asosiy parametrlarini ishlab chiqish uchun keng imkoniyatlar paydo bo‘lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *European Commission*. 2014. B.4.
2. *The Economist*. 2014. B.17.
3. *Jahon banki ma‘lumotlari*. 2016. B.5.
4. G.I. Abdraxmonova, K.O. Vishnevskiy va boshqalar. *Rossiya Milliy tadqiqot universiteti Oliy iqtisod maktabi*. 2020. B.6.
5. Gulyamov S.S. va boshqalar. *Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari*. – Toshkent, 2019. – B.22.
6. Ergashyev R.X., Hamroyeva S.N. *Raqamli iqtisodiyot*. – Qarshi, 2021. – B.11.
7. “Yangi O‘zbekiston” gazetasi. 2020 yil 28 yanvar, №2.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev nutqi. [O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy sayti]. (murojaat sanasi: 25.01.2020).
9. Telegram-kanal: Dunyo Uz. [https://t.me/daryouz_dunyo_yangiliklar_uzbek].
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2020 yil 28 apreldagi “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ–4699-son Qarori.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2020 yil 5 oktyabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF–6079-son Farmoni.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2020 yil 28 apreldagi “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Qarori.

MINTAQANING MILLIY TURIZM BRENDINI SHAKLLANTIRISHDA MEHMONXONALARNING O'RNI

Bozorov Samar Safarovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM assistenti

E-mail: bozorovsamar1982@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy turizm brendini shakllantirishda iqtisodiy innovasion rivojlanish tendensiyalariuning barqaror rivojlanishni ta'minlashdagi o'rni juda muhimdir. Bugungi kunda turizm sohasida barqarorlik va atrof-muhitni muhofaza qilishga e'tibor qaratish, nafaqat ekologik jihatdan toza turizmni rivojlantirish, balki milliy brendning global miqyosda raqobatbardoshligini oshirish uchun ham zarurdir. Bugungi kunda turizm sohasida yashil iqtisodiyotning roli tobora ortib bormoqda. Bu, ayniqsa, atrof-muhitni himoya qilish, tabiiy resurslarni tejash va barqaror rivojlanishni ta'minlashni istagan mamlakatlar uchun muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda mintaqalarning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash, hududlarni innovasion iqtisodiy rivojlantirish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Аннотация: В данной статье рассматриваются тенденции развития экономических инноваций в формировании национального туристического бренда, роль которого в обеспечении устойчивого развития весьма важна. Сегодня внимание к вопросам устойчивости и охраны окружающей среды в сфере туризма необходимо не только для развития экологически чистого туризма, но и для повышения конкурентоспособности национального бренда в глобальном масштабе. Сегодня возрастает роль «зелёной» экономики в сфере туризма. Это особенно важно для стран, стремящихся к защите окружающей среды, экономии природных ресурсов и обеспечению устойчивого развития. В Узбекистане реализуются масштабные реформы для обеспечения экономической стабильности регионов, инновационного экономического развития регионов.

Abstract: This article discusses the trends of economic innovation development in the formation of a national tourism brand, its role in ensuring sustainable development is very important. Today, attention to sustainability and environmental protection in the tourism sector is necessary not only to develop environmentally friendly tourism, but also to increase the competitiveness of the national brand on a global scale. Today, the role of the green economy in the tourism sector is increasing. This is especially important for countries that want to protect the environment, save natural resources and ensure sustainable development. Large-scale reforms are being implemented in Uzbekistan to ensure the economic stability of regions, innovative economic development of regions.

Key words: Hotel, green economy, national tourism, trend, ecological economy, environmental economy, green policy, Theory of international economic relations, modernization of the economy, innovative economy.

Kalit so'zlar: Mehmonxona, yashil iqtisodiyot, milliy turizm, tendensiya, ekologik iqtisodiyot, atrof-muhit iqtisodiyoti, yashil siyosat, Xalqaro iqtisodiy munosabatlar nazariyasi, iqtisodiyotni modernizatsiyalash, innovatsion iqtisodiyot.

Ключевые слова: Гостиница, «зелёная» экономика, национальный туризм, тренд, экологическая экономика, экологическая экономика, «зелёная» политика, Теория международных экономических отношений, модернизация экономики, инновационная экономика.

Mamlakatimizda so'ngi yillarda xizmatlar, xususan, yashash joy va umumiy ovqatlanish xizmatlari sohasining rivojiga alohida e'tibor kuchaymoqda. Bunga sabab, yurtimiz turizm salohiyatini oshirish, zamonaviy qishloq va shahar infratuzilmasini shakllantirish, bandlik darajasini oshirish kabi, umumiy holda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash bo'yicha olib borilayotgan islohatlar

samaradorligini oshirishdagi mazkur tarmoqning katta ahamiyaga egaligidir. Kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash orqali milliy turizm brendini shakllantirishda innovasion yechimlarni joriy qilish orqali kichik va o'rta biznesni rivojlantirish mintaqaviy iqtisodiy o'sish uchun muhimdir. Buning uchun davlat va xususiy sektor hamkorligi, moliyaviy yordam va konsalting xizmatlari taqdim etiladi. Xalqaro hamkorlik va investitsiyalarni jalb qilish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish Innovatsiyalarni mintaqaviy iqtisodiyotga joriy etishda muhim o'rin tutadi. Bu jarayonda xalqaro tajriba almashish, texnologiyalarni import qilish ahamiyatga ega.

O'zbekiston mintaqalarining ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari turli tendensiyalarga ega. Mintaqa iqtisodiyotida milliy turizm brendini shakllantirishda innovasion rivojlantirish tendensiyalari zamonaviy iqtisodiy model va texnologiyalarni joriy qilish orqali mintaqalarning raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan.

Milliy turizm brendini shakllantirishda mehmonxonalarning ahamiyati, birinchi navbatda, mamlakatning ekologik mas'uliyatini namoyish etish va tabiiy resurslarni asrashga qaratilgan strategiyalarni amalga oshirish orqali ko'rsatiladi. Bu orqali nafaqat atrof-muhitga bo'lgan ta'sir kamayadi, balki turizmni rivojlantirishning barqaror modeli yaratiladi, bu esa mamlakatni dunyo miqyosida e'tirof etilishiga yordam beradi.

Barqaror turizm—bu ekologik toza va ijtimoiy mas'uliyatli turizmni anglatadi. Yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida barqaror turizmni rivojlantirish, milliy brendni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bunday turizm nafaqat ekologik jihatdan, balki ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan ham barqaror rivojlanishni ta'minlaydi. Barqaror turizmni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardir: Mehmonxonalarning milliy turizm brendini shakllantirishdagi o'rni shundaki, brendning ekologik va ijtimoiy mas'uliyatini namoyish etish orqali mamlakatni tanitish mumkin. Yashil iqtisodiyot asosidagi turizm brendi, ayniqsa, ekologik ongli sayohatchilar uchun jozibador hisoblanadi. Bunday turizm yo'nalishlari, o'zining ekologik mas'uliyatiga, innovatsion va barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslanib, mamlakatni dunyo bo'ylab mashhur qiladi.

Turizm sohasida milliy brendning shakllantrilishi va rivojlanishi mamlakatning iqtisodiy va madaniy rivojlanishiga kata hissa qushadi, ayniqsa mehmonxonalar va ovqatlanish xizmatlari, madaniyati, an'analari va go'zallirini dunyo miqyosida targ'ib qilishga xizmat qiladi. Mehmonxona turizm sanoating ajralmas bir qismi, ular keladigan mehmonlarga qulay va esda qolarlii tajriiba yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Bu davrda iqtisodiy adabiyotlarda "atrof-muhit iqtisodiyoti" deb nomlangan yangi yo'nalish paydo bo'ldi. Ushbu yo'nalish doirasida iqtisodiy faoliyatning atrof-muhitga ta'siri natijasida yuzaga kelayotgan ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar talqin etila boshlandi. Unga muvofiq ekologik muammolarni amaldagi iqtisodiy munosabatlar doirasida hal etish va xalqaro darajada umumlashtirilishi zaruriati paydo bo'ldi va shular yuzasidan ilg'or fikrlar shakllandi [2].

Mintaqada milliy turizm brendini shakllantirishda iqtisodiy innovatsion rivojlanish tendensiyalari va barqarorlikni ta'minlashda, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ekoturizmni rivojlantirish, mahalliy iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash va madaniy merosni saqlash kabi omillar milliy brendni shakllantirishda asosiy ahamiyatga ega. Barqaror rivojlanishning ta'minlanishi orqali, turizm sohasida iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik muvozanatni saqlab qolish mumkin. Bu esa o'z navbatida, milliy turizm brendining raqobatbardoshligini oshiradi va uning uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 20 oktabrdagi "2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 841-sonli qarori.
2. Beder, S. 2011, 'Environmental economics and ecological economics: the contribution of interdisciplinary to understanding, influence and effectiveness', *Environmental Conservation*, vol. 38, no. 2, pp. 140-150.
3. SPASH 2011. *Social Ecological Economics: Understanding the Past to See the Future. The American Journal of Economics and Sociology. Volume 70, Issue 2 April 2011.* <https://doi.org/10.1111/j.1536-7150.2011.00777.x>
4. Mukhitdinov, K. S., & Rakhimov, A. N. (2020). Empirical models which were built for each sector of the service sector to the population of the region. *South Asian Journal of Marketing & Management Research*, 10(12), 72-85.
5. Imomnazar, T., Samar, B., & Gulasal, T. (2024, January). Developing innovative entrepreneurship. In *The 4th International scientific and practical conference "Contemporary challenges of society and ways to overcome them"* (January 30-February 02, 2024) Tallinn, Estonia. International Science Group. 2024. 297 p. (p. 33).
6. Рахимов, А. М. (2021). Услуги по проживанию и обслуживанию населения значение эконометрического моделирования в нормативной оценке требований потребителей для улучшения качества отображения. *Международный междисциплинарный исследовательский журнал Galaxy*, 9(12), 1043-1048.
7. Raximov, A. N. (2024). Raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat tarmoqlarini rivojlantirishning ilmiy-uslubiy asoslari. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 43-48.
8. Tursunov, I., Nasrullayev, F., & Bozorov, S. (2023). Raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik va o'rta biznes boshqaruvini takomillashtirish yo'llari. *Innovatsion texnologiyalar*, 52(04).
9. Djorayev, F. (2023). Agroklaster tizimini optimallashtirish usullari: noaniklikni algoritmi va modeli yordamida minimallashtirish. *Iqtisodiyot va talim*, 24 (6), 306–314.
10. Жураев, Ф. Д., & Рахимов, А. Н. (2017). Введение в математический анализ и некоторые топологические понятия, раскрываемые с помощью метрики. *Вестник науки и творчества*, (6 (18)), 21-27.
11. Rakhimov, A. M. (2019). Important of bank deposit policy in expanding of the deposit base of commercial banks. *Экономика и бизнес: теория и практика*, (5-2), 198-200.

PAXTA-TO'QIMACHILIK KLASTERLARI TIZIMINI RIVOJLANTIRISH BO'YICHA JAHON TAJRIBALARI

Davletov Jasur Muratbayevich

Berdaq nomidagi qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya. Maqolada Xitoy, Hindiston, Turkiya va Bangladesh tajribasi asosida paxta-to'qimachilik sanoatida klaster tizimini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganilgan. UNIDO va OECD metodologiyalari, global qiymat zanjiri konsepsiyasi hamda

davlat dasturlari samaradorligi tahlil qilingan. Natijada, O'zbekiston uchun paxta-to'qimachilik klasterlari tizimini rivojlantirishda xalqaro tajribadan kelib chiqib amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Аннотация. В статье исследованы теоретические и практические аспекты развития системы хлопково-текстильных кластеров на примере Китая, Индии, Турции и Бангладеш. Рассмотрены методологии ЮНИДО и ОЭСР, концепция глобальных цепочек стоимости и эффективность государственных программ. В результате выработаны практические рекомендации для Узбекистана по развитию системы хлопково-текстильных кластеров с учетом международного опыта.

Abstract. The article examines theoretical and practical aspects of developing cotton-textile clusters based on the experience of China, India, Turkey, and Bangladesh. UNIDO and OECD methodologies, the global value chain concept, and the effectiveness of government programs are analyzed. As a result, practical recommendations for Uzbekistan are proposed, taking into account international best practices in the development of cotton-textile clusters.

Kalit so'zlar: paxta, to'qimachilik, klaster, global qiymat zanjiri, innovatsiya, eksport, infratuzilma.

Ключевые слова: хлопок, текстиль, кластер, глобальная цепочка создания стоимости, инновации, экспорт, инфраструктура.

Key words: cotton, textile industry, cluster, global value chain, innovation, export, infrastructure.

Paxta-to'qimachilik sanoati jahon iqtisodiyotida eng muhim ishlab chiqarish tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Xom-ashyo yetishtirishdan tortib, to'qimachilik mahsulotlarini tayyorlash, bo'yash, tikish va tayyor kiyimlarni eksport qilishgacha bo'lgan jarayonlar yagona zanjir sifatida qaraladi. Bu jarayonni samarali tashkil etish uchun "klaster" tizimi eng maqbul mexanizmlardan biri hisoblanadi. Klaster yondashuvi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, raqobatbardosh mahsulot yaratish va eksport salohiyatini kengaytirishga xizmat qiladi [1].

Ushbu maqolani tayyorlash jarayonida paxta-to'qimachilik klasterlarini rivojlantirish bo'yicha Xitoy, Hindiston, Turkiya va Bangladesh davlatlari tajribalari chuqur o'rganildi.

Xitoy tajribasi. Xitoyning Shaoxing shahridagi Keqiao to'qimachilik klasteri bugungi kunda dunyodagi eng yirik va nufuzli mato markazlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Mazkur hududda 10 minglab yirik va o'rta korxonalar, shuningdek, yuz minglab kichik ishlab chiqarish va savdo subyektlari faoliyat yuritmoqda. Har yili bu klasterdan 190 dan ortiq mamlakatlarga turli xil mato va tayyor to'qimachilik mahsulotlari eksport qilinadi. Shu bilan birga, Keqiao klasteri Xitoyning umumiy to'qimachilik eksportida strategik o'rin tutib, xalqaro bozorga chiqishda asosiy "drayver"lardan biri hisoblanadi [2].

Klaster hududida ishlab chiqarishning barcha asosiy bo'g'inlari - paxta va boshqa xomashyolarni qayta ishlash, ip yigirish, to'qish, bo'yash, dizayn va tayyor mahsulot ishlab chiqarish - o'zaro uzviy bog'langan holda faoliyat yuritadi. Bunday vertikal integratsiya nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, balki tannarxni pasaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash va yetkazib berish muddatlarini qisqartirish imkonini beradi. Shuningdek, Keqiao klasterida xalqaro darajadagi dizayn markazlari, ilmiy-tadqiqot laboratoriyalari va innovatsion texnologiyalarni joriy etuvchi kompaniyalar faoliyat yuritib, yangi moda tendensiyalarini shakllantirishda muhim rol o'ynamoqda.

So‘nggi yillarda Keqiao to‘qimachilik klasteri raqamli transformatsiya jarayonlarini ham faol joriy qilmoqda. Jumladan, elektron savdo platformalari, “aqlli” ishlab chiqarish tizimlari va sun‘iy intellekt asosida ishlab chiqilgan dizayn texnologiyalari keng qo‘llanilmoqda. Bu esa hududni nafaqat ishlab chiqarish markazi, balki global moda va to‘qimachilik innovatsiyalari bo‘yicha ilg‘or ekotizimga aylantirmoqda.

Hindiston tajribasi. Hindiston to‘qimachilik klasterlari so‘nggi yillarda davlatning maxsus dasturlari orqali jadal rivojlanmoqda. Xususan, “SITP” (Scheme for Integrated Textile Parks) va “PM MITRA” (Pradhan Mantri Mega Integrated Textile Region and Apparel) dasturlari asosida mamlakat bo‘ylab yirik to‘qimachilik parklari tashkil etilmoqda. Ushbu loyihalar orqali ishlab chiqarishning barcha asosiy bo‘g‘inlari - ip yigirish, mato to‘qish, bo‘yash, dizayn, tayyor kiyim tikish va logistika xizmatlari - bir hududda jamlanib, yagona ishlab chiqarish zanjiri sifatida faoliyat yuritmoqda [3].

SITP dasturi ilk marotaba 2005-yilda yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, uning asosiy maqsadi kichik va o‘rta korxonalarni klaster doirasida birlashtirish, zamonaviy infratuzilma va innovatsion texnologiyalar bilan ta‘minlashdan iborat. Bugungi kunda ushbu dastur doirasida o‘nlab yirik klaster-parklari faoliyat yuritib, minglab korxonalarni birlashtirmoqda.

PM MITRA tashabbusi esa 2021-yilda e‘lon qilingan bo‘lib, yanada keng ko‘lamli va zamonaviy konsepsiyaga ega. Unga ko‘ra, mamlakatning turli shtatlarida 7 ta mega to‘qimachilik-parki barpo etilishi rejalashtirilgan. Ushbu parklarda to‘liq integratsiyalashgan ishlab chiqarish zanjiri, ekologik toza texnologiyalar, yuqori malakali kadrlar tayyorlash markazlari va global eksport bozorlariga yo‘naltirilgan savdo tizimi yaratilmoqda.

Mazkur loyihalarning amalga oshirilishi natijasida 2 milliondan ortiq yangi ish o‘rinlari tashkil etilishi, Hindistonning to‘qimachilik va kiyim-kechak eksporti esa sezilarli darajada oshishi kutilmoqda. Shu tariqa, SITP va PM MITRA dasturlari Hindistonni nafaqat yirik ishlab chiqarish markaziga, balki global to‘qimachilik bozorida raqobatbardosh klasterlar tizimiga ega mamlakatlardan biriga aylantirmoqda..

Turkiya tajribasi. Turkiyada to‘qimachilik klasterlari mamlakat iqtisodiyotida muhim o‘rin tutadi. Xususan, Denizli shahri uy to‘qimachiligi mahsulotlari - sochiq, choyshab, xalat va boshqa uy-ro‘zg‘or buyumlari ishlab chiqarish bo‘yicha nafaqat Turkiyada, balki butun dunyoda tan olingan markaz hisoblanadi. Ushbu hududda ishlab chiqaruvchilar zamonaviy dizayn, sifat nazorati va ekologik toza texnologiyalarni joriy etish orqali mahsulot raqobatbardoshligini oshirmoqda.

Gaziantep shahri esa gilam ishlab chiqarishda yetakchi klaster sifatida mashhur bo‘lib, so‘nggi o‘n yilliklarda texnologik modernizatsiya va eksport salohiyatini kengaytirish hisobiga jadal rivojlanmoqda. Bugungi kunda Gaziantep klasteri dunyoning eng yirik gilam ishlab chiqarish markazlaridan biri bo‘lib, uning mahsulotlari asosan Yevropa, AQSh va Yaqin Sharq bozorlariga eksport qilinadi.

Mazkur klasterlarning rivojlanishi mahsulot sifatini oshirish, xalqaro standartlarga javob beradigan ishlab chiqarish tizimlarini yaratish, eksportni Yevropa bozorlariga yo'naltirish va eng muhimi, Turkiyaning milliy brendlarini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda [4].

Bangladesh tajribasi. Bangladesh tikuvchilik klasterlari bugungi kunda mamlakat iqtisodiyotining asosiy tayanch sohalaridan biri bo'lib, ularni rivojlantirish natijasida Bangladesh dunyoda tayyor kiyim-kechak eksporti hajmi bo'yicha ikkinchi o'rinni egallab turibdi. Mamlakatda asosan arzon ishchi kuchi va eksportga yo'naltirilgan davlat siyosati ushbu klasterlarning jadal rivojlanishiga xizmat qilgan.

Shu bilan birga, Bangladesh to'qimachilik klasterlari xomashyo yetkazib berish tizimiga yuqori darajada bog'liq. Mamlakat ip-gazlama ishlab chiqarishda yetarli ichki salohiyatga ega emasligi sababli, klasterlarning barqarorligi asosan import qilinadigan paxta, ip va boshqa xomashyo oqimiga tayanadi. Bu esa tashqi bozor sharoitlari, logistika zanjirlaridagi uzilishlar yoki global narxlarning o'zgarishi kabi omillarga sezilarli darajada qaramlikni yuzaga keltiradi.

Shu sababli, Bangladesh hukumati so'nggi yillarda klasterlarni diversifikatsiya qilish, mahalliy ip-gazlama ishlab chiqarishni rivojlantirish, ekologik toza texnologiyalarni joriy etish va xalqaro sertifikatlarga ega bo'lish yo'nalishida faol siyosat yuritmoqda [5].

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, paxta-to'qimachilik klasterlarini rivojlantirishda ishlab chiqarish bo'g'inlarining hududiy integratsiyasi raqobatbardoshlikni oshirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bir hududda xomashyo yetkazib berish, qayta ishlash, yarim tayyor mahsulot ishlab chiqarish, dizayn, bo'yash va tayyor mahsulotni eksportga chiqarish tizimining uzviy bog'lanishi ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish, sifatni oshirish va global bozorga tezkor chiqish imkonini yaratadi.

Bunda davlatning roli ham alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan, infratuzilmani rivojlantirish, ekologik standartlarni joriy etish, xalqaro sertifikatlash tizimlarini qo'llab-quvvatlash hamda moliyaviy imtiyozlar berish klasterlarning eksport salohiyatini barqarorlashtiradi va uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlaydi.

Mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, Xitoy va Hindiston misolida "to'liq ishlab chiqarish zanjiri"ni bir hududda tashkil etish samaradorlikni oshirsa, Turkiya mahsulot ixtisoslashuvi, dizayn va brending yo'nalishida ilg'or o'rin tutadi. Bangladesh esa arzon ishchi kuchidan samarali foydalanish orqali global bozorning past narxli segmentida o'z raqobatbardoshligini ta'minlab kelmoqda.

Shunday qilib, turli mamlakatlar tajribasi paxta-to'qimachilik klasterlarini rivojlantirishda yagona model mavjud emasligini, biroq integratsiya, ixtisoslashuv, innovatsiyalar va davlat qo'llab-quvvatlovi kabi umumiy omillar klasterlar samaradorligining asosiy garovi ekanligini ko'rsatadi.

O'zbekiston uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

- paxta-to'qimachilik klasterlarida to'liq ishlab chiqarish zanjirini tashkil etish;

- ixtisoslashgan hududiy markazlar va savdo ko'rgazma maydonlarini barpo etish;
- ekologik standartlar va umumiy infratuzilmani klasterlar ichida joriy etish;
- yuqori qo'shimcha qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishga o'tish;
- kadrlar tayyorlash va innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNIDO. *Global Value Chains and Development*. – Vena, 2021.
2. China National Textile and Apparel Council. *Keqiao Textile Cluster Report*. – Beijing, 2022.
3. Government of India, Ministry of Textiles. *PM MITRA and SITP Schemes*. – New Delhi, 2023.
4. Turkish Exporters Assembly. *Home Textiles and Carpet Clusters in Turkey*. – Istanbul, 2022.
5. IMF. *Bangladesh: Readymade Garments Industry Assessment*. – Washington, 2021.

ZIYORATGOHLARNI RAQAMLASHTIRISH ORQALI TURIZM SALOHİYATINI OCHIB BERISH VA RIVOJLANTIRISH.

Bozorov Elyor Boboqulovich
Qarshi davlat universiteti
Turizm va marketing kafedrasi
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada ziyorat turizmi salohiyatini oshirishda hududlar turistik imiji va brendini yaratish masalalari yoritilgan.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы создания туристического имиджа и бренда регионов с целью повышения потенциала паломнического туризма в Узбекистане.

Abstract: The article deals with the creation of a tourist image and brand of regions in order to increase the potential of pilgrimage tourism in Uzbekistan.

Kalit so'zlar: turistik brend, turistik resurslar, infratuzilma, ziyoratgohlar, tarixiy-madaniy yodgorliklar, turistik obyekt, madaniy meros.

Ключевые слова: визит, имидж, туристский бренд, туристские ресурсы, инфраструктура, святыни, памятники истории и культуры, туристический объект, культурное наследие.

Key words: visit, image, tourist brand, tourist resources, infrastructure, shrines, historical and cultural monuments, tourist site, cultural heritage.

O'zbekistonda boy tarixga ega diniy qadamjolar, muqaddas ziyoratgohlar va islom olamida tengsiz bo'lgan madaniy yodgorliklarning ko'p ekanligi, ularni targ'ib qilishda turistik brendlar va turistik qiyofani shakllantirish hamda ularga tegishli bo'lgan ilmiy-nazariy asoslarning yetarlicha yoritilmaganligi ushbu yo'nalishda ilmiy ishlar olib borish zarurligini belgilab beradi.

Turizm sohasida ziyoratgohlarning o'rni va ularga doir ilmiy ishlarni amalga oshirish ko'plab mutaxassislar tomonidan amalga oshirilgan bo'lib, ularning aksariyati bu yo'nalishni diniy turizmning tarkibiy qismi sifatida e'tirof etishadi.

Olimlarimizdan A.Xudoyarovning fikricha, ziyorat turizmi muqaddas qadamjolarini ziyorat qilish, ulug' ajdodlarimizga ehtirom ko'rsatish, ularning o'tmishdagi hayoti va yaratgan madaniy-me'moriy hamda tarixiy merosi bilan tanishish, ularni xotirlash, shuningdek, diniy va dunyoviy marosimlarda

qatnashish maqsadida amalga oshiriladigan safarlarni o'z ichiga oladi. A.Eshtayev tomonidan O'zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini rivojlantirish istiqbollari o'rganilib, unda davlat tomonidan ichki va ziyorat turizmini rivojlantirish chora-tadbirlari, muammolarni yechish va sohani yanada rivojlantirish imkoniyati tahlil qilingan. Tadqiqotchi N.Ibragimov raqobatbardosh turistik hudud brendi va imijining ilmiy asoslarini o'rgangan bo'lib, u tomonidan turistik hudud brendi va imijini birlashtiruvchi bozor va iste'molchi ongidan joy olish jarayoni nazariyasi ilmiy asoslangan, brendning konseptual modeli hamda uni turistik hudud nomi, logotipi va sloganga ajratib o'rganish metodologiyasi ishlab chiqilgan. S.K.Boyjigitov turistik mahsulotlarni siljitishda O'zbekistonning turistik brendi muammolari va rivojlantirish istiqbollarini muhim marketing dastagi sifatida o'rgangan.

Tadqiqot metodologiyasi Maqolada ziyorat turizmi, uni obyektlari brendini va ijobiy qiyofasini shakllantirish bo'yicha mavjud nazariyalar va olimlarning fikrlari o'rganildi va mamlakatimizdagi uning rivojlanish jarayonlari tahlil qilindi.

Turistik brend - bu taniqli obyekt yoki tabiiy obyektlar majmuasi bo'lib, u o'z ichiga madaniy va tarixiy meros, shuningdek, tashrifni qamrab oladigan marshrutda joylashgan obyektlar, noyob hodisalar, hunarmandchilik namunalari, xizmatlar, jalb qiluvchi faoliyat turlarini qamrab oladi. Turistik brendlar shahar, hudud, mintaqa yoki mamlakatdagi turistik obyektlarni targ'ib qilish va tanitishni osonlashtiradi. Turistik brendlarni turli tamoyillar bo'yicha turkumlash mumkin. O'zbekistonda eng yuqori salohiyatga ega bo'lgan yo'nalishlardan biri bu – ziyorat turizmidir. Hududlarning ziyorat turizmi salohiyatini oshirishda uning barcha hududlarida turistik brendni yaratish va qiyofasi (imiji)ni shakllantirish katta ahamiyatga ega. Chunki turistik hudud brendi nafaqat turistik hududga xos bo'lgan nom, logotip, ramz yoki belgini ko'rsatib qolmasdan, balki sayohatchilar tasavvurida turistik hudud bilan bog'liq unutilmas sayohat tajribasini shakllantiradi, sayyoh va turistik hudud o'rtasidagi ruhiy-hissiy bog'liqlikni mustahkamlashga xizmat qilsa, obyektning turistik imiji esa ma'no va taassurotlar yig'indisi bo'lib, ular tufayli turistik obyektga nisbatan uni targ'ib qilish orqali ijobiy munosabat shakllantiriladi

O'zbekistonda yaqin kelajakda ziyorat turizmini rivojlantirish bo'yicha qator ishlar amalga oshirilmoqda. 2019 yilda chop etilgan Global musulmon turizmi indeksi hisobotiga ko'ra, 2018 yilda ziyorat maqsadlarida safar qilgan musulmonlarning soni 140 million kishini tashkil qilgan va 2026 yilga kelib bu raqam 230 millionga yetishi kutilmoqda⁵. Ziyorat turizmida boshqa yo'nalishlardan farqli ravishda, mavsumiylik ta'siri sezilarli emas. Bu esa turizmning ushbu yo'nalishini rivojlantirish va mavjud imkoniyatlarni oshirish zarurligini ko'rsatadi. O'zbekistonda har qaysi viloyat o'ziga xos ziyoratgohlar, tarixiy qadamjolar va madaniy obyektlar mavjuddir. Bugungi kunda Qashqadaryo viloyatida ziyorat turizmi keng rivoj topib borayotgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Viloyat hududida mavjud bo'lgan eng mashhur ziyorat obyektlariga quyidagilarni misol keltirishimiz mumkin: Qarshi shahrida "Odina masjid", "Ko'kgumbaz masjid" "Abu Ubayda bin al Jarroh", Kasbi tumanidagi "Imom

Muhammad Sadr Islom”, “Murodbahsh ota”, “Mirdevona”, “Hazrat Sulton Mirhaydar”, Mirishkor tumanidagi “Ishoq ota”, Qarshi tumanidagi “Hazrat imom Muin”, “Shayx Ali”, “Shayxon ota Hulvoyi”, “Shayx Shibliy”, “AbuTurob Naxshabiy”, “Ko‘k to‘nli ota”, “Imom Muhammad Hanafiy”, G‘uzor tumanidagi “Musofir ota”, “Mir Jandiy ota”, “Zaynulodiddin”, Qamashi tumanidagi “O‘g‘lonjon ota”, “Langar ota”, Chiroqchi tumanida “Kishmishtepa”, “Siypantosh qoya” rasmlari, Yakkabog‘ tumanidagi “Xoja ilg‘or”, “Tutak ota”, Shahrisabz tumanidagi “Oqsaroy me‘moriy yodgorligi”, “Gumbazi sayyidon”, “Hazrati Sulton”, Kitob tumanidagi “Shayx Shamsiddin”, “Hazrat Bashir”, Dehqonobod tumanidagi “Xojai pok”, “Beli boyli ota”, Muborak tumanidagi “Xoja Muborak”, “Xoja Ro‘shnoyi” kabilardir. Ular orasida hududning o‘ziga xosligi va tashrif buyuruvchilar orasida mashhurliqi bilan ajralib turadigan obyektlarning turistik brendini yaratish mumkin.

Xalqaro tajribalar ko‘rsatishicha, turizmda hududlar raqobat ustuvorligini aniqlashda alohida obyektlarni mavjudligi bilan emas, balki turizm industriyasining quyidagi tarkibiy qismdan iborat bo‘lgan majmuasining, ya‘ni tarixiy-madaniy obyekt yoki arxitektura yodgorliklari, yuqori malakali mutaxassislar va ekskursiya xizmatlarining sifati, tashrif buyuruvchilarga qulaylikni ta‘minlovchi joylashtirish va transport infratuzilmalarining rivojlanganlik darajasi, suvenir mahsulotlarining mavjudligi kabilarni inobatga olish lozim. Bunda xizmatlarning noyoblighi va betakrorligi asosiy shart hisoblanadi.

Xulosa qiladigan bo‘lsak Ziyorat turizmi mamlakatimizning jahondagi obro‘-e‘tiborini yanada oshirishda, millionlab musulmonlarning buyuk allomalar va mutafakkirlar o‘tgan muqaddas zaminimizga tashrif buyurishida, bizda mavjud islomiy merosni o‘rganishda muhim ahamiyatga ega.

Mamlakatimizda ziyorat turizmini rivojlantirish uchun amalga oshirilgan vazifalar qatorida quyidagilarni bajarish, uni barqaror rivojlanishini ta‘minlashga xizmat qiladi:

- ziyorat turizmini imkoniyatlarini oshirish hamda turistik imij va brendni yaratishda alohida hudud (viloyat, tuman) kesimida marketing tahlillarini amalga oshirish;

- ziyoratgohlar joylashgan hudud atrofini obodonlashtirish va turistlar uchun zaruriy infratuzilmani ta‘minlash uchun kerakli chora tadbirlarni amalga oshirish;

- har bir hududda mavjud bo‘lgan, tarixiy madaniy meros obyektlari orasidan bittasini tanlab, uni hududning turistik brendi sifatida tanitish yuzasidan tegishli yuqori malakali mutaxassislarni jalb etish va tayyorlashni yo‘lga qo‘yish. Zero sohadagi barcha ijobiy va innovatsion o‘zgarishlarni, turistik imij va brendni yaratish sohasidagi faoliyatni faqat malakali va professional kadrlar yordamida bajarish mumkin;

- ichki va xorijiy turistlar uchun mo‘ljallangan targ‘ibotni ommaviy axborot vositalari, internet va ijtimoiy tarmoqlardan keng foydalanish asosida tizimli yo‘lga qo‘yish;

- hududlarda ziyorat turizmini rivojlantirishda davlat-xususiy sherikchilik tamoyillarini qo‘llash orqali hozirda sohada mavjud bo‘lgan nafaqat tarixiy-

madaniy obyektlar bilan bog'liq bo'lgan ko'plab muammolarni, balki yondosh sohalardagi muammolarni ham hal qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5611-sonli farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6165-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4802 sonli qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Qashqadaryo viloyati Qarshi tumanidagi Abu Muin Nasafiy majmuasini boshqarish va obodonlashtirish direksiyasini tashkil etish to'g'risida"gi 117-sonli qarori.
5. Mintaqadagi ziyoratgoh va qadamjolarini modernizatsiyalashda raqamli texnologiyalardan foydalanishning ilmiy-uslubiy asoslari. O'zbekiston qishloq va suv xo'jaligi. - 56-58, 2023-yil.
6. Lex.uz
7. Samdu.uz

MINTAQA SANOATIDA RAQAMLI XIZMATLAR BOZORIDA EKSPORT VA IMPORT MASALALARINING ISTIQBOLLARI

Norov Murod Maxmudovich
Qarshi davlat universiteti
Turizm va marketing kafedrası
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada mintaqa sanoatida raqamli xizmatlar bozorining eksport va import ko'rsatkichlari tahlil qilinadi hamda ushbu sohaning rivojlanish istiqbollari o'rganiladi. Tahlillar asosida raqamli xizmatlar eksportining hududiy o'sish sur'atlari, xizmatlar turlarining eksport va importdagi ulushi, shuningdek, asosiy hamkor davlatlar bilan raqamli xizmatlar almashinuvi ko'rsatkichlari keltirilgan. Maqolada xalqaro tajribalar va statistika asosida O'zbekiston sharoitida raqamli xizmatlar eksport salohiyatini kengaytirish yo'nalishlari, texnologik bazani rivojlantirish, infratuzilmani yaxshilash va qonunchilikni liberallashtirish zarurligi asoslab berilgan.

Аннотация. В статье анализируются показатели экспорта и импорта рынка цифровых услуг в региональной промышленности и изучаются перспективы развития данного сектора. На основе анализа представлены региональные темпы роста экспорта цифровых услуг, доли видов услуг в экспорте и импорте, а также показатели обмена цифровыми услугами с ключевыми странами-партнерами. В статье на основе международного опыта и статистических данных обосновываются направления расширения экспортного потенциала цифровых услуг в условиях Узбекистана, необходимость развития технологической базы, совершенствования инфраструктуры и либерализации законодательства.

Abstract. This article analyzes the export and import indicators of the digital services market in the regional industry and studies the development prospects of this sector. Based on the analysis, the regional growth rates of digital services exports, the share of types of services in exports and imports, as well as indicators of digital services exchange with key partner countries are presented. The article, based on international experience and statistics, justifies the directions for expanding the export potential of digital services in the conditions of Uzbekistan, the need to develop the technological base, improve infrastructure and liberalize legislation.

Kalit so'zlar. Raqamli xizmatlar bozori, eksport, import, mintaqa sanoati, raqamlashtirish, iqtisodiy rivojlanish, xalqaro hamkorlik, texnologik infratuzilma, xizmatlar savdosi, raqamli iqtisodiyot.

Ключевые слова: Рынок цифровых услуг, экспорт, импорт, региональная промышленность, цифровизация, экономическое развитие, международное сотрудничество, технологическая инфраструктура, торговля услугами, цифровая экономика.

Key words. Digital services market, export, import, regional industry, digitization, economic development, international cooperation, technological infrastructure, trade in services, digital economy.

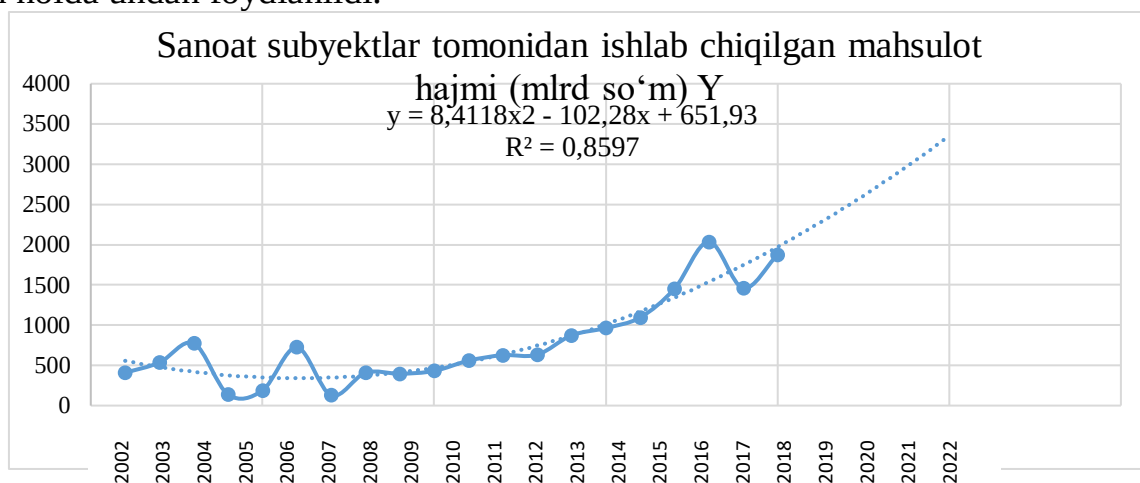
Kirish. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi bugungi kunda global iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, sanoat sohasida raqamli xizmatlarning keng joriy etilishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. So'nggi yillarda raqamli xizmatlar bozori nafaqat ichki ehtiyojlarni qondirishda, balki eksport salohiyatini kuchaytirishda ham muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. O'zbekiston va unga tutash mintaqalarda raqamli xizmatlarga bo'lgan talab ortib borayotgan bir paytda, bu sohaning eksport va import ko'rsatkichlarini tahlil qilish, mavjud imkoniyatlar va to'siqlarni aniqlash hamda rivojlanish istiqbollarini belgilash dolzarb ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli xizmatlarni tashqi bozorlarga muvaffaqiyatli chiqarish uchun texnologik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanganligi, kadrlar salohiyati va qulay tartibga soluvchi muhit zarur hisoblanadi. Mazkur maqolada mintaqaviy sanoatda raqamli xizmatlar eksporti va importining asosiy ko'rsatkichlari tahlil qilinadi, mavjud muammolar hamda istiqbolli yo'nalishlar aniqlanadi. Shuningdek, zamonaviy raqamli yechimlarning eksport salohiyatiga ijobiy ta'siri va ushbu sohani rivojlantirish bo'yicha takliflar ham beriladi. Ushbu tadqiqotda mintaqaviy sanoat kontekstida raqamli xizmatlar bozorining eksport va import ko'rsatkichlarini o'rganish maqsad qilingan bo'lib, quyidagi ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanild Ekstrapolyatsiya va prognozlash usullari – mavjud raqamli xizmatlar eksport-import ko'rsatkichlaridan kelib chiqib, kelgusi yillarda mintaqaning raqamli xizmatlar bozorida tutishi mumkin bo'lgan o'rni prognoz qilindi

Mintaqada sanoat faoliyati rivojini trend modellar asosida baholash bir nechta to'plam elementlari o'rtasidagi bog'lanishlarni solishtirish imkonini beradi. Bu jarayonlar bo'yicha vaqtli qatorlarning trend modellarini tuzish, iqtisodiy hodisalar hamda jarayonlar o'rtasida bog'lanishlarning miqdoriy yechimlarini korrelyatsiya koeffitsiyentlari orqali aniqlash, iqtisodiy rivojlanishining regression modellarini tuzish, sanoat korxonalarning rivojlanish jarayonlarini trend modellari orqali baholash va prognoz qilishni nazarda tutadi. Prognoz qiymatlarini ishlab chiqish uchun dastavval tuzilgan ekonometrik modelni qator mezonlar asosida baholagan holda uni o'rganilayotgan jarayonga mos keluvchi eng yaxshi model ekanligini asoslash lozim bo'ladi va keyinchalik bu model asosida korxonaning asosiy ko'rsatkichlarini kelgusi yillar uchun prognoz qiymatlarini ishlab chiqish mumkin bo'ladi.

Demak, prognoz natijalarini taxlil qilishda statistik bog‘liqligini, qaysi omil qanday ta’sir qilishini, nechta omil qanday ta’sir qilishini va h.k. o‘rganib qaror qabul qilishimiz uchun kerak. Bu esa iqtisodiy-matematik usullardan foydalanishni taqozo etadi. Bu o‘rinda EvIEWS paketli ekonometrik modellash dasturi imkoniyatlari foydalanib, Mintaqa sanoat tuzilmasini takomillashtirishning regression modellari tuzildi. Mazkur dasturiy paket yordamida tahlil qilinayotgan ma’lumotlar o‘rtasida statistik bog‘liqliklar mavjudligini aniqlash mumkin va keyin olingan bog‘liqliklardan foydalanib, o‘rganilayotgan ko‘rsatkichlarni eng muhimlarini olib prognoz qilish ham mumkin. Bundan maqsad ushbu jarayonga ta’sir etuvchi ko‘p omilli ijobiy va salbiy oqibatlarini xisoblash, real obyektga qanchalik yaqinligini aniqlash va shu orqali amaliyot talablariga muvofiq takomillashtirishdan iborat.

Sanoat subyektlari tomonidan ishlab chiqilgan mahsulot hajmiga ta’sir qiluvchi muhim omillar sifatida Sanoatda band bo‘lgan ishlovchilar soni, Nodavlat sektorda sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi, korxonalar soni hamda Asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar tanlab olindi. Tahlil uchun 2002-2024 yillar ma’lumotlaridan foydalanildi. Keltirilgan ma’lumotlar, xususan Sanoat subyektlar tomonidan ishlab chiqilgan mahsulot hajmi hajmi, Nodavlat sektorda sanoat mahsuloti ishlab chiqarish xajmi hamda Sanoat subyektlari korxonalari kapitaliga kiritilgan investitsiyalar qiymati nominal ko‘rsatkichlar hisoblanadi va ulardan to‘g‘ridan-to‘g‘ri foydalanish xulosalarni asosli bo‘lmasligini ta’minlaydi.

Modellashtirish jarayonida ko‘rsatkichlarning rivojlanish qonuniyatlariga mos modelni tanlashda keng qo‘llaniladigan usul grafik usuli ekanligini inobatga olgan holda undan foydalanildi.

1-rasm. Sanoat subyektlari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulot hajmining o‘shish tendensiyasi

Sanoat subyektlari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulot hajmining o‘zgarish jarayonini prognozlash uchun hisoblangan trend modellari 1-rasmda ko‘rsatilgan. Hosil qilingan trend modeli natijalari tahlili ko‘ra, $R^2 = 0,86$ Fhisob=43,3 ga teng ekanligi aniqlandi. Keltirilgan tahlillar hamda barcha mezonlar bo‘yicha aniqlangan holatlarni inobatga olgan holda ishlab chiqilgan $y = 8,4118x^2 - 102,28x + 651,93$ ko‘rinishdagi regressiya tenglamasidan prognoz ko‘rsatkichlarini ishlab chiqishda foydalanishga qaror qildik. Qashqadaryo

viloyati sanoat subyektlari faoliyati bilan shug'ullanayotgan korxonalarning kapitaliga kiritilgan investitsiyalar qiymatini o'zgarish holatini prognozlash uchun amalga oshirilgan tadqiqot natijalari uning hech bir trend modeliga mos kelmasligini va ularning mezonlar bo'yicha qiymatlari talab darajasida emasligini ko'rsatdi.

3-jadval

Mintaqada sanoat subyektlari tomonidan ishlab chiqilgan mahsulot hajmi va unga ta'sir etuvchi omillarning prognozi¹²

Yillar	Sanoat subyektlar tomonidan ishlab chiqilgan mahsulot hajmi (mlrd so'm) Y	Sanoatda band bo'lganlar soni (ming kishi) X1	Nodavlat sektorda sanoat mahsuloti ishlab chiqarish xajmi (mlrd so'm) X2	Sanoat subyekt korxonalari soni (birlik) X3	Sanoat subyektlari korxonalari kapitaliga kiritilgan investitsiyalar qiymati (mlrd so'm) X4
2024 haqiqiy	1874,1021	89,8210	9044,2154	4,4820	1622,1210
2025	2213,6538	92,6456	7105,3763	4,5021	1745,9403
2026	2473,0812	98,5686	7322,7612	4,5348	2694,7776
2027	2749,3322	104,747	7521,1747	4,8175	5276,9789
2028	3042,4068	111,1808	7700,6168	5,1786	10334,6112
2029	3352,3050	117,870	7861,0875	5,6265	18912,9375
2030	3679,0268	124,8146	8002,5868	6,1696	32280,0128

Shuningdek, mintaqa sanoatida band bo'lganlar soni 2024 yilga nisbatan 2025 yilga borib 1,03 barobarga oshishi, 2030 yilga borib esa 1,38 barobarga oshishi aniqlandi. Ushbu omilni pronoz qiymatlarini ishlab chiqishda uchunchi darajali tenglamadan foydalanilganligi sababli o'rta muddat uchun prognoz qiymatlari ishlab chiqildi.

Nodavlat sektorda sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi 2024 yilga nisbatan 2025 yilga borib 0,38 barobarga kamayishi, 2030 yilga borib esa 2025 yilga qaraganda 0,88 barobarga oshishi, Sanoat subyekt korxonalari soni 2024 yilga nisbatan 2025 yilga borib 1 barobarga oshishi, 2030 yilga borib esa 1,37 barobarga oshishi prognoz qilindi. Bu yerda mintaqada sanoat subyektlari sonini prognoz qilishda foydalanilgan modelni grafik asosida qarab chiqadigan bo'lsak model yordamida aniqlangan ko'rsatkichlar bilan haqiqiy ko'rsatkichlar farqi bo'lgan tasodifiy miqdorlarni ba'zi vaqt oralig'ida katta qiymatga ega bo'lganligiga guvoh bo'lamiz. Aynan ushbu holatni tahlil uchun olingan davrning oxirida vujudga kelishi prognoz qiymatlarini dastlabki davrda past bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Buni inobatga olgan holda tuzatish ishlarini amalga oshirish lozim deb hisoblaymiz.

¹² Muallif tadqiqotlari natijasida yaratilgan.

Modelni ishlab chiqish va prognozni amalga oshirish jarayonida olingan natijalar bu qarorni qanchalik to'g'ri ekanligini asoslamogda. Aniqlangan prognoz ko'rsatkichlariga Sanoat subyektlari korxonalari kapitaliga kiritilgan investitsiyalar qiymati 2024 yilga nisbatan 2025 yilga borib 1,07 barobarga, 2030 yilga borib esa 19,89 barobarga oshadi. Amalga oshirilgan tahlillardan ma'lum bo'lishicha iqtisodiy jarayonlarda ko'rsatkichlarni prognoz qilishda trend modellaridan foydalanish, ma'lumotlar rivojlanishini umumiy tendensiyalarini aniqlab olish, va kelgusi davrda uchun qiymatlarini aniqlash asosida rivojlanishning istiqbolli yo'nalishlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Yuqoridagi izlanishlar natijasida mintaqa sanoati subyektlari faoliyatini ifodalovchi muhim ko'rsatkichlar aniqlandi va ularning prognoz qiymatlarini ishlab chiqishning muhimligi asoslandi.

Umumiy adekvatlikni ifodalashga xizmat qiluvchi Fisher mezoniga ishlab chiqilgan model adekvat. Shuningdek kiritilgan investitsiyalar miqdori ta'sirini ifodalovchi koeffitsiyentning ham ishonchlilik darajasi 95 foizda kichikroq ekanligini ko'rish mumkin. YA'ni ehtimollik ko'rsatkichi 0.05 ga dan kichik bo'lishi lozim edi, biroq u ko'rsatkich 0.1757 ni tashkil qilmoqda. Raqamlarini deyarli bir-biriga yaqinligi mazkur holat e'tibor qaratish uchun yetarli darajada ahamiyatli emasligini asoslaydi. Bu kabi muammolar omillar orasida multikollinearlik yoki natijaviy omilning qoldiqlarida avtokorrelyatsiya mavjud bo'lganligida ham uchraydi, shu sababli DW mezoniniga e'tibor qaratadigan bo'lsak uning talab darajasida ekanligin ko'rish mumkin. Determinatsiya koeffitsiyenti esa yetarli darajada katta bo'lib, 0.60 ni tashkil qilmoqda. Umumiy xulosa qilganda modeldan foydalanish mumkin va u quyidagi ko'rinishga ega.

$$Y = 1708.383 + 6.2325 * X_1 + 0.0967 * X_2 - 383.5321 * X_3 - 0.0636 * X_4$$

$$t_{\text{хис}} \quad (2.343) \quad (1.404) \quad (2.154) \quad (-2043) \quad (-1.421)$$

(2)

Yuqorida amalga oshirilgan korrelyatsion tahlil natijalariga farqli ravishda aniqlangan chiziqli modelda ishlab chiqarilgan mahsulot hajmiga Nodavlat sektorda sanoat mahsuloti ishlab chiqarish xajmiga ta'sirini ifodalovchi koeffitsiyent manfiy qiymatga ega bo'lmoqda. Bu kabi kamchiliklarni bartaraf etish hamda emperik modelga nisbatan xatoliklari kam bo'lgan model yaratish maqsadida 1-jadval keltirilgan ma'lumotlarini natural logarifm qiymatlarini aniqlandi va ulardan darajali ko'p omilli empirik modelini qurish uchun foydalanildi. Darajali ko'p omilli ekonometrik model quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

$$Y = a_0 * x_1^{a_1} * x_2^{a_2} * ... * x_n^{a_n} \quad (3)$$

bu yerda: Y - natijaviy omil; x1, x2, ..., xn - ta'sir etuvchi omillar.

Keltirilgan darajali modelni tuzish uchun uni chiziqli model shaklida ifodalash lozim va buning uchun modelning ikkala tomoni ha natural logarifmga olinada va u quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

$$\ln(y) = \ln(a_0) + a_1 \ln(x_1) + a_2 \ln(x_2) + ... + a_n \ln(x_n). \quad (4)$$

Xulosa asosida natijalarini keltiradigan bo'lsak mintaqada sanoat subyektlari faoliyatining rivojlantirish uchun uning holatidan kelib chiqib, baholash mezonlariga asosan, chiziqli va darajali ko'p omilli ekonometrik modeldan

foydalanish maqsadga muvofiqdir. Mintaqada sanoat subyektlari faoliyatining rivojlantirish va ularga ta'sir etuvchi omillar o'rtasidagi ekonometrik model tuzish va tahlil qilish uchun eng kichik kvadratlar usulidan foydalanamiz. EvIEWS 9 dasturi asosida olingan natija orqali quyidagi empirik modelni hosil qildik:

$$Y = e^{-5.723} * X_1^{0.336} * X_2^{0.490} * X_3^{-3107} * X_4^{-0.043}$$

$$t_{\text{хис}} \quad (2.661) \quad (1.363) \quad (3.821) \quad (-3.109) \quad (-0.194) \quad (6)$$

Mintaqa sanoati subyektlari faoliyatini rivojlantirish va omillar ta'sirini baholash uchun ishlab chiqilgan empirik model (6) natijasini tahlil qiladigan bo'lsak, quyidagi natijaga ega bo'ldik: Mintaqa sanoat subyektlari faoliyatini rivojlantirishga ya'ni ular tomonidan ishlab chiqilgan mahsulot miqdorini oshirishga ta'sir qiluvchi muhim omil sifatida bandlar soni qaraladi. Ishlab chiqilgan model natijalariga ko'ra sanoatda band bo'lganlar soni bir foizga oshishi Sanoat subyektlari tomonidan ishlab chiqilgan mahsulot hajmini 0,336 foizga oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, sanoat subyektlari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulot hajmini kiritilgan investitsiyalar bo'yicha elastiklik koeffitsiyenti 0,490 foizni tashkil qilgani holda, investitsiyalarni bir foizga oshirilishi ishlab chiqarish hajmini -3107 foizga kamayishiga olib keladi. Mazkur ko'rsatkich aslida musbat qiymatga ega bo'lishi lozim edi, uning manfiy qiymatga ega bo'lishi, omillar orasida o'zaro bog'liqlikning yuqori bo'lganligi sabibi yoki investitsion resurslardan foydalanishni to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi natijasidir. Mintaqa sanoat subyektlari soni hamda sanoat subyektlari korxonalari kapitaliga kiritilgan investitsiyalar qiymati bo'yicha elastiklik koeffitsiyentlari mos ravishda -3,109 va -0.194 ga teng ekanligi aniqlandi. Bundan ko'rinadiki ikkala omilning oshishi ham ishlab chiqarish hajmiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miziyaevning 2020 yil 24 yanvardagi Parlamentga Murojaatnomasi. *lex.uz*
2. Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili Davlat Dasturi. *lex.uz*
3. Болтабоев М.Р., Тухлиев И.С., Сафаров Б.Ш., Абдухамидов С.А. Туризм: назария ва амалиёт.-Т.: "Баркамол фойз медиа" нашриёти 2018 й. 70-6.
4. Porter, M. E. *Clusters and the new economics of competition*. Harvard Business Review, 76(6), 77-90, 1998.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харажатлар стратегияси тўғрисида»ги 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон Фармони. Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 йил, 6-сон, 70-модда.
6. Рузметов Ш., Саидов О., Бахтияров Ш. Развитие смежных отраслей и вспомогательных производств региона на базе местного предпринимательства. "Орол бўйи зонасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг иқтисодиекологик муаммолари" мавзусидаги Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. Нукус, 2015 йил 6-7 май.
7. Эгамов Б., Бахтияров Ш. Минтақада машинасозлик ва енгил саноат корхоналарида аутсорсинг хизматларини таъкил. Республиканская научно-методическая конференция молодых учёных ТерДУ 31 марта-1 апреля 2017 г 1-часть Термиз 2017.
8. Худайбергенов Ж., Бахтияров Ш. Минтақа қурилиш индустриясида иқтисодий самарали ва экологик омиллардан фойдаланиш имкониятлари. Республиканская научно-методическая конференция молодых учёных ТерДУ 31 марта-1 апреля 2017 г 1-часть Термиз 2017.

9. Hukumat portal - www.gov.uz
10. O'zbekiston Havo Yo'llari" Milliy Aviakompaniyasi - www.uzairways.com
11. O'zbekiston Respublikasi Tashqi Ishlar Vazirligi - www.mfa.uz/eng
12. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari Vazirligi – www.madaniyat.sport.uz

SAVDO KORXONALARIDA MARKETING FAOLIYATINI AMALGA OSHIRISH

*Otaxonova Dinora Musaboy qizi
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti
Iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada savdo korxonalarida marketing faoliyatini amalga oshirish zaruriyati, mavjud imkoniyatlari, o'ziga xos xususiyatlari va ularni amalga oshirish yo'nalishlari yoritilgan. Shuningdek, savdo korxonalarida marketing faoliyatini amalga oshirish yuzasidan xulosa va takliflar berilgan.

Аннотация. В статье рассматривается необходимость маркетинговых мероприятий на предприятиях розничной торговли, их современные возможности, особенности и направления реализации. Также даны выводы и предложения по реализации маркетинговых мероприятий на предприятиях розничной торговли.

Abstract. This article discusses the need for marketing activities in retail enterprises, their current capabilities, specific features and directions for their implementation. It also provides conclusions and suggestions for implementing marketing activities in retail enterprises.

Kalit so'zlar. Savdo, savdo korxonasi, marketing, marketing faoliyati, strategiya, mahsulot.

Ключевые слова: Розничная торговля, розничное предприятие, маркетинг, маркетинговая деятельность, стратегия, продукт.

Key words. Retail, retail enterprise, marketing, marketing activities, strategy, product.

Bugungi bozor sharoitida savdo korxonalari uchun marketing faoliyatini samarali tashkil etish raqobatbardoshlikni ta'minlash, mijozlarni jalb etish va sotuv hajmini oshirishda muhim qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bu borada raqobatbardosh iqtisodiy munosabatlarda ishtirok etuvchi ishlab chiqarish va tijorat korxonalarining marketing faoliyati strategiyasi va taktikasini ishlab chiqish raqobat va asosiy mahsulot (xizmatlar)ning ularning hayot aylanishining turli bosqichlarida raqobatbardoshligini o'rganish bilan bevosita bog'liq [1]. Shunga asosan, marketing faoliyati iste'molchilar ehtiyojlarini o'rganish, bozorni tahlil qilish, raqobatchilarni kuzatish va shu asosda to'g'ri strategik qarorlar qabul qilishni talab etadi.

Savdo marketingini, bir tomondan, tijorat vositachilik marketingi turi, ikkinchi tomondan esa marketing faoliyatining mustaqil yo'nalishi sifatida qarash mumkin. Shunga asosan, savdo ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi oddiy vositachidan muhim bozor kuchiga aylandi [2]. Bu borada sotishni ko'paytirish deyarli doimo biznes jarayonlaridagi katta o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Uni hisoblash uchun vaqt va kuch sarflashi kerak [3]. Savdo korxonalarida marketingni to'g'ri yo'lga qo'yish orqali mahsulot yoki xizmatlar sifatini oshirish, ularni to'g'ri maqsadli auditoriyaga yetkazish hamda reklama va targ'ibot ishlarini samarali tashkil qilish mumkin. Shunga asosan, zamonaviy raqamli marketing

vositalaridan (internet reklama, ijtimoiy tarmoqlar va CRM tizimlari) foydalanish orqali xaridorlar bilan doimiy va samarali aloqa o'rnatish imkoni yaratiladi.

Savdo korxonalarida marketing faoliyati amaliyotida, an'anaviy marketing va savdo marketingi turli yondashuvlarni talab qilib, yakuniy maqsadlarga ega bo'ladi. Bu borada an'anaviy marketing maqsadi iste'molchiga bozor qilish bo'lsa-da, Savdo korxonalarida marketing faoliyatining maqsadi esa chakana sotuvchiga sotishdan iborat bo'ladi. Ushbu faoliyat ko'pgina sabablarga ko'ra an'anaviy marketing kabi muhim ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, mahsulot chakana savdo joylari tarkibiga kirmasa, iste'molchilarga yetib bormaydi. Ta'minot zanjiri a'zolari bilan ijobiy bo'lib, uzoq muddatli munosabatlarni o'rnatish lozim. Chunki, ushbu munosabatlarsiz boshqa brendlar bilan raqobatlashib bo'lmaydi. Savdo korxonalarida marketing faoliyati biznes uchun raqobatchilar shovqinidan yuqori ko'tarilishning eng yaxshi garovi bo'lib ham xizmat qiladi. Shu kabi mahsulotlarni sotadigan ko'p turli brendlar bilan korxonalar o'z brendi afzalliklarini ular uchun sotishga imkon beradigan tomonlarga ko'rsatish uchun savdo marketingiga tayanishi kerak.

Savdo korxonalarida marketing faoliyati bozor tadqiqotlarini o'tkazish uchun maqsadli auditoriyani yaxshiroq tushunishga imkon beradi. Ya'ni, unga asosan, ulgurji sotuvchilar va ishlab chiqaruvchilar uchun eng yaxshi o'sish strategiyasi chakana savdo do'konlari orqali sotishni ko'paytirishni maqsad qilishga qaratiladi. Bu holatda chakana savdo do'konlari ishlab chiqaruvchilar uchun zarur bo'ladi. Xususan, marketing strategiyani ta'minot zanjiri hamkorlaridan tashqari ushbu kanallarga murojaat qilishini ta'minlash talab etiladi. Shu bois, ulgurji sotuvchi uchun raqobat kuchayganligi sababli mahsulot assortimentini iloji boricha yaxshiroq ko'rsatishga harakat qilish lozim.

Umuman olganda, savdo korxonalarida marketing faoliyatini samarali amalga oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlar amalga oshiriladi:

a) bozor va iste'molchilarni o'rganish:

- iste'molchilar ehtiyojlari, xohishlari va xarid qilish odatlarini tahlil qilish;
- maqsadli auditoriyani aniqlash va segmentlash;
- bozordagi tendensiyalar va o'zgarishlarni muntazam kuzatib borish.

b) raqobat muhitini tahlil qilish:

- asosiy raqobatchilarni aniqlash va ular faoliyatini tahlil qilish;
- raqobatdosh ustunliklarni (sifat, narx, xizmat va brend) rivojlantirish.

c) mahsulot va xizmatni pozitsiyalashtirish va diversifikatsiya qilish:

- mahsulotni bozorda tanishtirishni belgilash (pozitsiyalash);
- yangi mahsulotlar joriy etish yoki mavjudlarini takomillashtirish.

d) narx siyosati:

- bozor sharoiti, raqobat va iste'molchi ehtiyojlarini hisobga olgan holda narxlarni shakllantirish;

- turli narxlash strategiyalaridan (arzon narx va qiymatga asoslangan narx) foydalanish.

e) samarali targ'ibot va reklama:

- reklama tadbirlarini maqsadli va ijodiy tashkil qilish;

- internet, televidenie, radio, banner, ijtimoiy tarmoqlar orqali auditoriyaga yetish;

- aksiyalar, chegirmalar va bonuslar orqali mijozlarni rag‘batlantirish.

j) savdo kanallarini rivojlantirish:

- an‘anaviy va raqamli (onlayn) savdo kanallarini uyg‘unlashtirish;

- distribyutorlar va sheriklar bilan samarali hamkorlik qilish.

z) mijozlar bilan aloqalarni boshqarish (CRM):

- mijozlar ma‘lumotlarini yig‘ish va tahlil qilish;

- mijozlarga individual yondashuv va uzoq muddatli munosabatlar o‘rnatish;

- shikoyatlar va takliflarga tezkor va samarali javob berish.

i) marketing strategiyasini ishlab chiqish va doimiy ravishda tahlil qilish:

- qisqa va uzoq muddatli marketing rejalarini tuzish;

- amalga oshirilgan tadbirlarni tahlil qilish va natijalarni baholash.

Shuningdek, savdo korxonalarida marketing faoliyatini amalga oshirishning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

- savdo hajmini oshiradi;

- bozorda raqobatbardoshlikni ta‘minlaydi;

- mijozlar ehtiyojlarini aniqlash imkonini beradi;

- brend imijini shakllantiradi va mustahkamlaydi;

- yangi bozorlarni ochish imkonini beradi;

- mijozlar bilan barqaror aloqalar o‘rnatiladi;

- strategik qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

Shunday ekan, savdo korxonalarida marketing faoliyatini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish reklama yoki sotuv emas, ya‘ni bozorni tushunish, mijozlarga qiymat yaratish va ular bilan barqaror munosabatlar qurish jarayonini aks ettiradi. Bunda ushbu yo‘nalishlardan kompleks ravishda foydalanish zarur bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, savdo korxonasida marketing faoliyatini ilmiy asoslangan, tizimli va bozor talablariga mos ravishda tashkil etish orqali korxonaning barqaror rivojlanishi, daromaddorligi va mijozlar bazasining kengayishiga xizmat qiladi. Shu bois, har bir savdo korxonasi o‘z marketing strategiyasiga jiddiy e‘tibor qaratishi va uni doimiy ravishda takomillashtirib borishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Рослякова С.А. Маркетинговая деятельность предприятия [Текст]: учеб. пособие. / С.А.Рослякова. - Екатеринбург: Изд-во Урал, ун-та, 2008. - с. 47.

2. Хасбулатова Б.М. Маркетинг торговой деятельности. Учебное пособи. - Махачкала: ДГИНХ, 2012. - с. 29.

3. <https://www.cleverence.ru/articles/finansy/kak-uvulichit-i-uluchshit-prodazhi-spetsialnye-marketingovye-meropriyatiya-dlya-uvelicheniya-obema-t/>

O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA ELEKTRON TIJORATNING O'RNI

Raimberdiyev Samandar

UBS Toshkent filiali

“Iqtisodiyot” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur tezisda elektron tijoratning iqtisodiyotdagi o'rni va uning rivojlanish istiqbollari yoritilgan. Elektron tijorat ichki bozorni rivojlantirish, aholiga qulay va tezkor xizmatlar ko'rsatish, shuningdek, xalqaro savdo aloqalarini kengaytirishda samarali mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda. Shuningdek, kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari uchun yangi imkoniyatlar ochib berishi, investitsion jozibadorlikni oshirishi, raqobatbardosh muhitni shakllantirishdagi va mamlakatimiz iqtisodiyotidagi ahamiyati tadqiq etilgan.

Аннотация. В представленной работе анализируется роль электронной коммерции в национальной экономике и раскрываются перспективные направления её развития. Электронная коммерция рассматривается как важный инструмент стимулирования роста внутреннего рынка, повышения качества и оперативности предоставляемых населению услуг, а также как фактор расширения международных торгово-экономических связей. Особое внимание уделяется её влиянию на формирование благоприятных условий для развития малого бизнеса и предпринимательских структур, рост инвестиционной привлекательности национальной экономики, усиление конкурентной среды, а также укрепление вклада электронной коммерции в обеспечение устойчивого социально-экономического развития Республики Узбекистан.

Abstract. This thesis examines the role of e-commerce in the national economy and outlines its development prospects. E-commerce is identified as an effective mechanism for fostering domestic market growth, delivering convenient and efficient services to the population, and expanding international trade relations. Furthermore, the study emphasizes its significance in creating new opportunities for small businesses and entrepreneurial entities, enhancing investment attractiveness, promoting a competitive environment, and strengthening its contribution to the sustainable development of Uzbekistan's economy.

Kalit so'zlar: Raqamli savdo, internet-tijorat, onlayn xizmatlar, 3D-printing, sun'iy intellekt, blokcheyn.

Ключевые слова: Цифровая коммерция, электронная коммерция, онлайн-сервисы, 3D-печать, искусственный интеллект, блокчейн.

Key words: Digital commerce, e-commerce, online services, 3D printing, artificial intelligence, blockchain.

Raqamli texnologiyalar, shu jumladan, internet-tijorat, 3D-printing, sun'iy intellekt, blokcheyn va boshqalar, endi dunyo bozorlarini va savdo operatsiyalarini o'zgartirishda muhim o'ringa ega. Bu texnologiyalar soyasida, savdo ishlari tezlashtiriladi, xarajatlarni kamaytirish mumkin bo'ladi va biznes faoliyatning shakllari o'zgaradi.

Jahon Savdo Tashkiloti, o'z navbatida, “raqamli savdo” atamasining o'rniga “elektron tijorat” atamasidan foydalanadi. Shu bilan birga, Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot tashkiloti (OECD), Jahon Savdo Tashkiloti (JST) va Xalqaro Valyuta Fondi (XVF) ning qo'shma hisoboti raqamli savdoni raqamli tarzda “buyurtma qilingan” yoki “yetkazib berilgan” deb belgilagan[1]. Bir so'z bilan aytganda, “raqamli savdo” ning juda ko'p ta'riflari mavjud, shuningdek, turli xalqaro universitetlar ham “raqamli savdo” tushunchasi haqida o'zlarining haqiqatini o'ylab topishadi. Ta'kidlash joizki, raqamli texnologiyalarning tasnifi, raqamli savdo sohasidagi statistik usullar va o'lchovlar ham ishlab chiqilmagan, bu esa

tadqiqot uchun yanada katta muammolarni keltirib chiqaradi. Kelajakda olimlar, sifatli tadqiqotlar olib borish uchun bu bo'shliqlarni yopishlari kerak bo'ladi.

Raqamlashtirishning savdoga ta'sirini ko'radigan bo'lsak, ulardan biri bu murakkab tarmoq tranzaksiyalarning ko'payishi tufayli firmalar oldidagi yangi qo'yilgan vazifalarni yechish uchun yangi biznes modellarning ishlab chiqarish jarayonini joriy qilishdir. Bundan tashqari, xizmat ko'rsatish sohasi, ya'ni dizaynerlik, muhandislik va elektron xizmatlar sohalari kengayib bormoqda. Globallashuv sur'ati o'sishi kuzatilmoqda, shuningdek, mamlakatlar o'z harakatlarini muvofiqlashtirish va rejalarini amalga oshirish uchun bir-biri bilan o'zaro aloqada bo'ladi.

Elektron tijorat – bu tovar va xizmatlar ayirboshlashning internet tarmog'i orqali amalga oshiriladigan zamonaviy shaklidir. U quyidagi ustunliklarga ega:

- xaridor va sotuvchi o'rtasidagi masofani qisqartiradi;
- mahsulotni tanlash va xarid qilish jarayonini soddalashtiradi;
- vaqt va transport xarajatlarini kamaytiradi;
- global bozorga tezkor chiqish imkonini beradi.

Onlayn savdoning rivojlanishi va kengayishi globallashuvning tezlashishiga va tezkor axborot almashinuvi olib keladi. Shu bilan birga, onlayn tijoratning rivojlanishi ham iqtisodiy rivojlanishning asosiy global tendentsiyalaridan biridir. Barcha elektron tijoratlar tamoyillarga asoslanadi. Zamonaviy elektron biznes tamoyillarini quyidagicha shakllantirish mumkin (1-jadval):

1-jadval

Elektron tijorat tamoyillari [2]

№	Tamoyillar	Asoslash
1	Asoslash	Axborotni qayta ishlash va almashish tezligi
2	Biznes qiymati	Hozirgi vaqtda biznes qiymati nafaqat moddiy resurslar bilan, balki nomoddiy resurslar bilan ham baholanadi
3	Raqiblar orasidagi masofalar haqida tushuncha tenglashtiriladi	Har qanday odam xaridor sifatida harakat qila oladi. Tadbirkorlar uchun katta imkoniyatlar ochiladi. Istalgan shaxs joylashuvidan qat'iy nazar xaridor sifatida harakat qilishi mumkin.
4	Intellektual salohiyatning ahamiyatliligi	Ijodiy g'oyalar, yashirin talabni ochib berish, yangi ehtiyojlarga tezkor javob katta daromadlar keltiradi.
5	Kompaniyaning bozor talablariga tezkor moslashuvi	Iste'molchilar bilan to'g'ridan-to'g'ri va fikr-mulohazalarning mavjudligi, korxonaning interaktivligi muhim muvaffaqiyat omili bo'ladi.
6	Axborot uzatishning oddiyligi va yuqori tezligi	Yangi mahsulotning xususiyatlari, afzalliklari, reklama materiallari haqidagi tarmoq ma'lumotlari internet orqali bir zumda tarqatiladi.
7	Axborot vositachilarining jalb qilinishi	Axborot vositachilarini jalb qilishdan maqsad alohida tadbirkor uchun muhim bo'lgan katta ma'lumotlar oqimini qayta ishlashdir.

8	Zamonaviy axborot jarayoni vositalaridan foydalanish	Zamonaviy vositalardan foydalanib, tovarlar narxini solishtirma tahlil qilish, qo'shimcha ma'lumotlar olish va eng ko'p jalb qilingan brendlarni tanlay oladi.
9	Har bir mijozga shaxsiy yondashuv	Zamonaviy Internet-marketing vositalari yordamida har bir mijozga shaxsiy yondashuv kuzatilishi kerak.
10	Vaqtini tejash	Sotib olish uchun xohish bilan haqiqiy xarid orasidagi vaqtini sezilarli darajada kamaytirish. qiladi.

Xitoy hozirgi kunga qadar dunyodagi yetakchi elektron tijorat chakana savdo mamlakatidir. Osiyo mamlakati 2024-yilda umumiy chakana savdo hajmining 50 foizdan ortig'ini tashkil qilishi taxmin qilingan. Ikkinchi o'rinda barcha onlayn chakana savdoning 19 % ni tashkil etgan AQSh turadi, uchinchi o'rinni 4,8 % bilan Buyuk Britaniya egallagan[3].

Raqamlashtirish jahon iqtisodiyotining o'sishiga olib keladi, masalan, nufuzli McKinsey Global Institute konsalting kompaniyasining hisob-kitoblariga ko'ra, 2026-yilga qadar eng yangi raqamli texnologiyalardan foydalanish yalpi ichki mahsulot (YaIM) 3-6 trln.ga va AQSh dollari kursining oshishiga olib keladi. Kompaniya prognozlar shuni ko'rsatdiki, bu o'sishga 12 turdagi yuqori texnologiyalar, shu jumladan mobil Internet, ilg'or robototexnika, bulutli texnologiya, qayta tiklanadigan energiya, narsalar interneti (IoT) – simsiz ma'lumotlarni uzatish, mobillik, sun'iy intellekt va boshqalar sabab bo'ldi[4].

Elektron tijorat O'zbekiston iqtisodiyotida muhim o'rin egallab, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish va aholiga qulay savdo imkoniyatlarini yaratishda katta ahamiyat kasb etmoqda. Davlat tomonidan yaratilayotgan huquqiy, iqtisodiy va texnologik shart-sharoitlar elektron tijoratni yanada keng rivojlantirish uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi. Elektron tijorat O'zbekiston iqtisodiyotida muhim o'rin egallab, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish va aholiga qulay savdo imkoniyatlarini yaratishda katta ahamiyat kasb etmoqda. Elektron tijorat nafaqat hozirgi zamon tendensiyasi, balki O'zbekiston iqtisodiyotining kelajagidir. Uning yutuqlari nafaqat milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va uning barqaror o'sishini ta'minlashga, balki mamlakatni global raqamli iqtisodiyotga integratsiya qilishda muhim bosqich bo'lib xizmat qiladi. Davlat va xususiy sektorning qo'shma sa'y-harakatlari bu sohani yanada yuqori darajaga ko'tarish va uning salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishning asosiy garovidir. Elektron tijoratning mamlakatimiz iqtisodiyotidagi o'rnini swot tahlil yordamida ko'rib chiqsak (1-rasm):

S – Kuchli tomonlar (Strengths)

- Internet va mobil texnologiyalarning keng tarqalishi.
- Davlat tomonidan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi asosida qo‘llab-quvvatlash.
- Aholining onlayn xizmatlardan foydalanishga bo‘lgan qiziqishi ortib borayotgani.
- Elektron to‘lov tizimlari va fintech xizmatlarining jadal rivojlanishi.
- Yoshlar orasida raqamli savodxonlikning yuqoriligi va IT mutaxassislarning ko‘pligi.
- Pandemiya davrida elektron savdoga talabning sezilarli ortishi.

W – Zaif tomonlar (Weaknesses)

- Logistika tizimi va yetkazib berish xizmatlarining to‘liq rivojlanmaganligi.
- Ayrim hududlarda internet tezligi va qamrovi past darajada.
- Aholining moliyaviy va raqamli savodxonligi yetarli emas.
- Elektron tijorat subyektlari uchun soliq va huquqiy me‘yorlarda murakkabliklar mavjud.
- Kiberxavfsizlik va shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish tizimi to‘liq shakllanmagan.

O – Imkoniyatlar (Opportunities)

- Elektron tijorat orqali kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni kengaytirish.
- Mahalliy mahsulotlarni xalqaro bozorlarga olib chiqish va eksport hajmini oshirish.
- Yangi ish o‘rinlari yaratish va IT xizmatlar bozorini rivojlantirish.
- Raqamli texnologiyalar yordamida iste‘molchilar uchun qulaylik va shaffoflikni oshirish.
- Xalqaro elektron savdo platformalari bilan hamkorlik qilish imkoniyati.
- Qishloq xo‘jaligi va xizmat ko‘rsatish sohaslarida elektron savdoni rivojlantirish.

T – Tahdidlar (Threats)

- Xorijiy elektron savdo platformalarining ustunligi natijasida ichki bozorda raqobatning kuchayishi.
- Soliq tizimidagi barqarorlik yetishmasligi elektron tijorat subyektlariga bosim bo‘lishi mumkin.
- Kiberhujumlar va firibgarlik xavfining ortishi.
- Aholi orasida ishonchsizlik tufayli elektron savdoning sekinroq rivojlanishi.
- Importga qaramlik elektron savdo balansida salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

1-rasm. SWOT tahlil

O‘zbekistonda elektron tijoratning rivojlanishi iqtisodiyotning diversifikatsiyasi, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, xizmat ko‘rsatish sohasini kengaytirishga xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda O‘zbekistonni modernizatsiya qilish nafaqat taraqqiyot uchun, balki jamiyatning turli sohaslarida faoliyat olib borayotgan dunyodagi eng kuchli va rivojlangan davlatlar qatoriga kirishga qaratilgan. Shunday qilib, iqtisodiyotni raqamlashtirish barcha ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda ishlab chiqarishni jadallashtirishning asosiy elementi hisoblanadi va mamlakatimizning jahon

miqyosida raqobatbardoshligini oshirish sohalarni takomillashtirish va mamlakatimizning jahon miqyosida raqobatbardoshligini oshirish, fuqarolarning hayot sifatini yaxshilash va tez iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi. Bu borada O'zbekistonda davlat darajasida keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, elektron hujjat aylanish tizimlari joriy etilmoqda, elektron to'lovlar ishlab chiqilmoqda, elektron tijorat sohasida yaratilgan normativ-huquqiy baza takomillashtirilmoqda. Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyot, axborot-texnologik platformalar jadal rivojlanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. OECD, WTO, IMF. Handbook on Measuring Digital Trade, 2020. <https://www.oecd.org/sdd/its/Handbook-on-Measuring-Digital-Trade-Version-1.pdf>
2. N.Tovma, K.Kazbekova, K.Abisheva, A.Nurgaliyeva. Modern trends of Electronic trade in the conditions of digital economy. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015904022>. Pages 6-7.
3. <https://www.statista.com/statistics/1042763/worldwide-share-online-retail-penetrationby-country>
4. Software complex of the Ministry of economic development and poverty reduction of the Republic of Uzbekistan-data management system <https://mineconomy.uz/>.

QASHQADARYO MINTAQASIDA UMUMIY OVQATLANISH XIZMATLARINING TURIZM RIVOJLANISHIGA TA'SIRI VA MAVJUD MUAMMOLAR

Qurbonova Malika

Qardu Turizm va marketing kafedrasi doktoranti

malika.qurbonova2025@gmail.com

Anotatsiya: Qashqadaryo mintaqasida umumiy ovqatlanish xizmatlari turizm rivojida muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu xizmatlarning sifati va hajmi turistlarning qoniqishi hamda hududga qayta tashrif buyurishiga ta'sir ko'rsatadi. Umumiy ovqatlanish sektorining turizmga ta'siri aniqlanib, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish choralari tahlil qilinadi, bu o'z navbatida xizmat ko'rsatish sifati va xilma-xilligi oshishi, shuningdek infratuzilmaning rivojlanishi turistlar uchun qulaylik yaratadi.

Аннотация: В Кашикарском регионе услуги общественного питания играют важную роль в развитии туризма, поскольку их качество и объем напрямую влияют на удовлетворённость туристов и их повторные визиты в регион. Воздействие сектора общественного питания на туризм проанализировано, выявлены существующие проблемы и пути их решения, что, в свою очередь, способствует повышению качества и разнообразия обслуживания, а также развитию инфраструктуры, создающей удобства для туристов.

Abstract: In the Qashqadaryo region, public catering services play an important role in the development of tourism, as the quality and scale of these services directly affect tourist satisfaction and their likelihood of returning to the region. The impact of the catering sector on tourism is analyzed, existing problems and solutions are identified, which in turn contribute to improving service quality and diversity, as well as developing infrastructure that enhances convenience for tourists.

Kalit so'zlar: Qashqadaryo, umumiy ovqatlanish, turizm, xizmat ko'rsatish, infratuzilma, sifat, mijoz talabi, iqtisodiy ta'sir.

Ключевые слова: Кашикар, общественное питание, туризм, предоставление услуг, инфраструктура, качество, потребительский спрос, экономическое воздействие.

Key words: *Kashkadarya, public catering, tourism, service delivery, infrastructure, quality, customer demand, economic impact.*

Turistlarning hududga qayta kelishi, sayyohlik imkoniyatlaridan mamnun qolishi, asosan, xizmat ko'rsatish sifati va xizmatlarning xilma-xilligiga bog'liqdir. Umumiy ovqatlanish sohasidagi xizmatlarning to'g'ri tashkil etilishi, xom-ashyo resurslarining yetarli va sifatli bo'lishi, tovarlar va yarim tayyor mahsulotlarning doimiy yetkazib berilishi turizm xizmatlari kompleksining ajralmas qismidir. Ta'minot rejasini ishlab chiqishda, avvalo, oldingi davrlar uchun ta'minot hajmi va assortimentlari, ishlab chiqarish dasturi va tovar aylanmasi, mahsulot birligiga xom-ashyo sarfi kabi ma'lumotlar asos sifatida olinadi. Shuningdek, ta'minot shartnomalari, narxlar va yetkazib berish chastotasi ham rejalashtirishda muhim omillardir. Xom-ashyo ehtiyojlarini hisoblashda ishlab chiqarish dasturidagi taomlar soni, assortimenti va o'rtacha guruh normalari asos qilib olinadi. Hozirgi davrda turizm sohasida raqamli texnologiyalarni joriy etish global miqyosda ustuvor yo'nalishlardan biriga aylanmoqda. Shu jumladan, Qashqadaryo viloyatida ham so'nggi yillarda turizm infratuzilmasini, xususan, umumiy ovqatlanish xizmatlarini zamonaviylashtirish, ularni raqamlashtirish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda, bu ishlarni viloyatdagi xizmatlarning kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilish orqali ko'rsatib o'taman.

Turizmning hududiy raqobatbardoshligi ko'p jihatdan gastronomiya va umumiy ovqatlanish xizmatlarining mavjudligi va sifati bilan belgilanadi. UNWTO hisobotlarida ovqatlanish turistik tajribada "asosiy drayver" sifatida talqin etilib, destinatsiya brendlash va sarf-xarajatlarni oshirishda hal qiluvchi rol o'ynashi qayd etiladi [1]. Ayniqsa, ziyorat va madaniy turizm yo'nalishlarida ovqatlanish xizmatlari mehmonlarning qolish muddatini uzaytirishi va hududiy iqtisodiy multiplikativ ta'sirni kuchaytirishi ta'kidlangan [2]. Restoran va umumiy ovqatlanish xizmatlarining turistik qoniqish va qayta tashrif niyatiga ta'sirini baholashda odatda ikki asosiy nazariy yo'nalish qo'llanadi. Parasuraman, Zeithaml va Berry tomonidan ishlab chiqilgan SERVQUAL konstruktida xizmat sifati besh mezon orqali baholanadi: ishonchlilik (reliability), javobgarlik (responsiveness), ishonch uyg'otish (assurance), hamdardlik (empathy) va moddiy elementlar (tangibles) [3]. Turizm kontekstida bu model restoran, kafe va milliy taom uylari xizmatlarini tahlil qilishda keng qo'llanib, mijozlarning kutganlari va real idroklari o'rtasidagi tafovutni o'lchash imkonini beradi [4]. Tadqiqotlar SERVQUAL orqali xizmat sifati oshishi turistlarning umumiy qoniqishiga, ijobiy fikr bildirishiga va qayta tashrif niyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ko'rsatgan [5]. Bitner tomonidan taklif etilgan "servicescape" yondashuvi esa xizmat muhiti (dizayn, interyer, qulaylik, tozalik, tovush, hid, yorug'lik, harorat) mijoz va xodimlarning hissiy holati hamda xulq-atvoriga bevosita ta'sir ko'rsatishini asoslab beradi [6]. Restoran va umumiy ovqatlanish maskanlarida servicescape elementlari — gigiyena, estetik interyer, navigatsiya qulayligi va servis standartlari turistlarning emotsional tajribasini belgilab, ularning ijobiy taassurotlarini kuchaytiradi [7].

Qashqadaryo mintaqasida umumiy ovqatlanish xizmatlari turizm infratuzilmasining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ayniqsa diniy va madaniy

turizmda turistlar tajribasini boyitadi. Shu sababli SERVQUAL va servicescape yondashuvlari asosida xizmat sifati indikatorlarini joriy qilish gigiyena, interyer dizayni, xizmat ko'rsatish standartlari va navigatsiya tizimlarini takomillashtirishni talab etadi.

1-jadval

Qashqadaryo viloyatida turizm va mehmonxona xizmatlarini raqamlashtirish holati bo'yicha kuchli va zaif tomonlari

Kuchli tomonlar (S – Strengths)	Zaif tomonlar (W – Weaknesses)
– Raqamli xizmatlar joriy etilishiga bo'lgan davlat siyosati mavjudligi;	– Chekka hududlarda internet infratuzilmasining zaifligi;
– Raqamli marketing (ijtimoiy tarmoqlar, Google qidiruv) faol ravishda joriy etilmoqda;	– Aksariyat mehmonxonalar va restoranlarda to'liq raqamli to'lov tizimi mavjud emas;
– Raqamli xizmatlar orqali yangi mijozlarni jalb qilish imkoniyati ortmoqda;	– Onlayn bronlash, mobil ilovalar, QR-menyu kabi xizmatlar hali keng joriy etilmagan;
– Turizm salohiyati yuqori, raqamli xizmatlar orqali samaradorlikni oshirish mumkin;	– Xodimlarning raqamli savodxonligi past, texnik ko'nikmalar yetarli emas;
Imkoniyatlar (O – Opportunities)	Tahdidlar (T – Threats)
– Onlayn bron qilish, QR-kodli menyular, chatbotlar orqali xizmatlarni soddalashtirish;	– Raqobatbardosh viloyatlar bu jarayonni tezroq amalga oshiryapti;
– Mahalliy va xalqaro turistlarga mo'ljallangan onlayn platformalarni yaratish;	– Internet muammolari va texnologik ta'minotdagi uzilishlar xizmat sifati pasayishiga olib kelishi mumkin;
– Raqamli to'lov tizimlari (Payme, Click, Visa, UzCard) orqali to'lov imkoniyatlarini kengaytirish;	– Raqamli xizmatlarga ishonchsizlik va madaniyatning shakllanmaganligi;
– Xodimlar uchun raqamli ko'nikmalarni oshirish kurslarini tashkil etish;	– Kibertahdidlar, maxfiylik va xavfsizlik muammolari;

Yuqoridagi ko'rsatilgan kuchli va zaif tomonlarni hisobga olib mavjud muammolarni hal qilish uchun quyidagi choralarni taklif etamiz:

- xom-ashyo resurslarini ta'minlash rejasini ishlab chiqish va uni qat'iy amalga oshirish, shuningdek, yetkazib beruvchilar bilan mustahkam hamkorlikni yo'lga qo'yish;

- kadrlar malakasini oshirish va xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash uchun treninglar, seminarlar tashkil etish;

- zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va infratuzilmani yangilash;

- mahalliy va milliy taomlarni targ'ib qiluvchi festival va yarmarkalarni tashkil etish orqali brend yaratish;
- turizmni rivojlantirishga oid davlat dasturlari doirasida subsidiya va grantlardan foydalanish.

Qashqadaryo mintaqasida turizmni rivojlantirishda umumiy ovqatlanish xizmatlarining sifatini oshirish muhim omil hisoblanadi. Shu bois, xizmatlarni baholashda SERVQUAL va servicescape modellari asosida muntazam monitoring tizimini joriy etish, gigiyena va interyer standartlarini yaxshilash, mahalliy gastronomiyani turizm mahsuloti sifatida targ'ib etish, xodimlar malakasini oshirish hamda raqamli texnologiyalarni keng tatbiq etish tavsiya etiladi.

Qashqadaryo viloyatida turizmni rivojlantirishda umumiy ovqatlanish xizmatlari va ularning raqamlashtirilishi muhim o'rin tutadi. Xizmat sifati, xilma-xilligi va zamonaviy infratuzilma turistlar qoniqishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mavjud muammolar — internet infratuzilmasining zaifligi, kadrlar savodxonligi pastligi — tizimli yondashuv orqali bartaraf etilishi lozim. Resurslarni barqaror ta'minlash, raqamli texnologiyalarni joriy etish va milliy taomlarni targ'ib qilish orqali hududiy turizm salohiyatini oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдукаримов Б.А., Шарипов Т.С. Умумий овқатланиш соҳаси иқтисодиёти. Маърузалар матни. – Самарқанд. СамИСИ, 2010.
2. Брагина Л.А. Торговое дело: Экономика, маркетинг, организация. Учебник. М.: ИНФРА –М., 2002.
3. UNWTO. Global Report on Food (Gastronomy) Tourism. – Madrid: UNWTO, 2012.
4. UNWTO. Second Global Report on Gastronomy Tourism. – Madrid: UNWTO, 2017.
5. Parasuraman, A., Zeithaml, V.A., Berry, L.L. SERVQUAL: A Multiple-Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality. – Journal of Retailing, 64(1), 1988.
6. Marketeur Expert. SERVQUAL model: Application in hospitality and tourism services. – [ResearchGate], 2022.
7. Ида, Г. Сервисные услуги и удовлетворенность потребителей: применение модели SERVQUAL в туризме. – Вестник Сервисологии, №3, 2021.

MINTAQALARDA RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Rajabaliyeva Iroda Alisherovna
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Annotatsiya. Maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning dolzarb muammolari va ularni hal etish yo'llari tahlil qilingan. Xususan, O'zbekiston mintaqalarida oziq-ovqat ishlab chiqarish va taqsimot jarayonlarida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi, mavjud infratuzilma, kadrlar salohiyati, logistika tizimidagi uzilishlar hamda ekologik xatarlar yoritiladi. Mintaqaviy oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash uchun raqamli infratuzilmani rivojlantirish, fermer xo'jaliklarida raqamli savodxonlikni oshirish, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish va ekologik barqarorlikka asoslangan ishlab chiqarish tizimlarini joriy etish zarur.

Аннотация. В статье проанализированы актуальные проблемы обеспечения продовольственной безопасности в условиях цифровой экономики и пути их решения. В частности, будет освещен уровень использования цифровых технологий в процессах производства и распределения продуктов питания в регионах Узбекистана, существующая инфраструктура, кадровый потенциал, сбои в логистической системе и

экологические риски. Для укрепления региональной продовольственной безопасности необходимо развивать цифровую инфраструктуру, повышать цифровую грамотность на фермах, расширять механизмы государственно-частного партнерства и внедрять производственные системы, основанные на экологической устойчивости.

Abstract. The article analyzes the current problems of ensuring food security in the digital economy and the ways to solve them. In particular, it will highlight the level of use of digital technologies in the processes of food production and distribution in the regions of Uzbekistan, the existing infrastructure, human resources, failures in the logistics system, and environmental risks. To strengthen regional food security, it is necessary to develop digital infrastructure, improve digital literacy on farms, expand public-private partnership mechanisms, and implement production systems based on environmental sustainability.

Kalit soʻzlar: Raqamli iqtisodiyot, oziq-ovqat xavfsizligi, mintaqaviy rivojlanish, agrotehnologiya, infratuzilma, barqarorlik, oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash texnologiyalari, onlayn bozorlar.

Ключевые слова: Цифровая экономика, продовольственная безопасность, региональное развитие, агротехнологии, инфраструктура, устойчивость, технологии пищевой промышленности, онлайн-рынки.

Key words: Digital economy, food security, regional development, agro-technologies, infrastructure, sustainability, food industry technologies, online markets.

XXI asrda oziq-ovqat xavfsizligi masalasi global iqtisodiyotning asosiy ustuvor yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror Rivojlanish Maqsadlarida ham oziq-ovqat xavfsizligi va sifatli ovqatlanish alohida belgilangan. Insoniyat fan va texnika sohasidagi yangidan-yangi yutuqlar va muvaffaqiyatlarni odatiy hol sifatida qabul qilishga oʻrganib qoldi. Xalqaro miqyosida aholining oʻsishi tabiiy resurslar va qishloq xoʻjalik mahsulotlariga boʻlgan talabni qondirish, resurslardan oqilona foydalanishni taʼminlash, barqaror rivojlanish sharoitida ilm fan yutuqlari innavatsion texnologiyalarini joriy etgan holda normativ-huquqiy bazani shakllantirilgan holda taraqqiyotga erishish talab etiladi.

Shu sababli oziq-ovqat mahsulotlarini xalqaro sifat standartlari asosida qayta ishlash hajmlarini oshirish, ichki hamda tashqi bozorlarda raqobatbardosh boʻlgan mahalliy mahsulotlar turlarini ishlab chiqarishni davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlash tizimini joriy etish asosiy maqsad hisoblanadi.

Oziq-ovqat xavfsizligi butun dunyo mamlakatlari oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biridir. BMT ham bugun oziq-ovqat mahsulotlarini yetishtirish va ularni taqsimlash boʻyicha yondashuvni mutlaqo oʻzgartirish vaqti kelganini taʼkidlayapti.

Oʻzbekiston Respublikasi ham ushbu yoʻnalishda keng qamrovli chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan “2022-2026-yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning Taraqqiyot strategiyasi” oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash, qishloq xoʻjaligida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va hududiy farqlarni kamaytirish asosiy vazifa sifatida belgilangan [1]. “Mahalliy oziq-ovqat mahsulotlarining raqobatbardoshligini oshirish va ularni diversifikatsiya qilish, hududlarning mavjud tabiiy va iqtisodiy resurslaridan unumli foydalanish asosida oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash sanoatini rivojlantirishning strategiya va modellarini ishlab chiqish” muhim vazifalardan hisoblanadi [2]. Bularni ustuvor vazifa

sifatida belgilanganligi oziq-ovqat sanoati korxonalarini samarali rivojlantirish muhimligini bildiradi.

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Lekin bu jarayon mintaqalar kesimida teng rivojlanmayotgani sababli oziq-ovqat ishlab chiqarish va taqsimotda nomutanosibliklar kuzatilmoqda [3]. Shu bois, mintaqalarda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning zamonaviy muammolarini aniqlash va ularni raqamli texnologiyalar yordamida yechish dolzarb hisoblanadi.

Xususan, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning 2023-yil 9-iyun Italiyaga rasmiy tashrifi chog'ida BMT Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) bosh direktori Syuy Dunyuy bilan uchrashuvda aynan oziq-ovqat xavfsizligi, fundamental ilmiy tadqiqotlar, qishloq xo'jaligini raqamlashtirish, agrar tarmoqlarni modernizatsiya qilish va boshqa sohalarida aniq loyiha va tadbirlarni amalga oshirishni nazarda tutadigan 2030-yilga qadar hamkorlik bo'yicha keng ko'lamli dasturni ishlab chiqish ustuvor yo'nalish sifatida belgilab olindi.

Oziq-ovqat xavfsizligi bu iqtisodiyotning shunday holati bo'lib, bunda jahon bozorlari tebranishlaridan qat'iy nazar bir tomondan, ilmiy asoslangan ko'rsatkichlarga mos miqdorlarda, ikkinchi tomondan tibbiy me'yorlar darajasida iste'molni qondirish uchun shart-sharoit yaratilgan holda aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan barqaror ta'minlash kafolatlanadi, har doim odamlarning ovqatlanish ehtiyojlari va afzalliklarini qondirish uchun yetarli, xavfsiz va to'yimli oziq-ovqat mavjudligi va ulardan foydalanish tushuniladi [4].

Biroq, oziq-ovqat xavfsizligi, ayniqsa raqamli iqtisodiyot sharoitida juda ko'p muammolarga duch kelmoqda. Raqamli iqtisodiyot -bu tovarlar va xizmatlarni yaratish, sotib olish, sotish va tarqatish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish. Raqamli iqtisodiyot an'anaviy oziq-ovqat tizimlarini buzdi va bu oziq-ovqat xavfsizligida qiyinchiliklarga olib keldi [5]. Ushbu maqola raqamli iqtisodiyotda oziq-ovqat xavfsizligi muammolari va yechimlarini muhokama qiladi

Tahlil va natijalar. Mintaqalarda raqamli iqtisodiyot sharoitida oziq-ovqat xavfsizligi doirasidan quyidagi muammolari va yechimlarni tahlil qilish mumkin.

Texnologik tafovutlar: Markaziy hududlarda agroteknologiyalar joriy etilayotgan bo'lsa-da, chekka mintaqalarda bunday imkoniyatlar yetarli emas. Masalan, Farg'ona vodiysi va Toshkent viloyatida "aqlli issiqxonalar" kengroq rivojlanmoqda, biroq Qoraqalpog'iston va Surxondaryo kabi hududlarda texnologik ta'minot sust.

Raqamli infratuzilma yetishmovchiligi: Tezkor internet, IT qurilmalari, sun'iy yo'ldosh monitoringi kabi tizimlarning mintaqalar bo'yicha teng taqsimlanmagani oziq-ovqat xavfsizligiga ta'sir ko'rsatmoqda. Ayrim hududlarda raqamli texnologiyalarni joriy etish xarajatlari fermerlar uchun yuqori.

Fermerlarning raqamli savodxonligi pastligi: Ko'plab fermer va dehqon xo'jaliklari raqamli xizmatlardan to'liq foydalana olmayapti. Raqamli bozor platformalari orqali to'g'ridan-to'g'ri savdo qilish imkoniyatlari cheklangan.

Logistika va taqsimotdagi uzilishlar: Mahsulot yetkazib berishda transport va saqlash infratuzilmasining cheklanganligi. Natija ayrim hududlarda

oziq-ovqat narxi yuqori, boshqalarda esa arzon bo'lib, nomutanosiblik yuzaga keladi.

Ekologik omillar: Iqlim o'zgarishi, yerlarning sho'rlanishi, suv resurslari tanqisligi mintaqalarda oziq-ovqat ishlab chiqarishga jiddiy xavf tug'dirmoqda. Bu muammo raqamli monitoring tizimlari yetarli darajada qo'llanmagani uchun yanada keskinlashmoqda.

Yechimlar:

Agrotexnologiyalarni keng joriy etish: Aqlli sug'orish tizimlari, dronlar, GIS texnologiyalar, agro-IT qurilmalardan foydalanish orqali resurslardan samarali foydalanish.

Raqamli platformalar yaratish: Fermer xo'jaliklarini iste'molchilar va savdo tarmoqlari bilan bog'laydigan elektron bozor maydonchalari. Masalan, "AgroMarket", "E-Fermer" kabi mahalliy startaplarni hududlarda kengaytirish.

Blockchain texnologiyasini qo'llash: Oziq-ovqat ta'minot zanjirida shaffoflikni ta'minlash, mahsulot sifatini kuzatish va soxtalashtirishni oldini olish.

Davlat-xususiy sheriklik (PPP): Hududlarda raqamli agrotexnologiyalarni moliyalashtirishda davlat grantlari, xususiy sektor investitsiyalarini jalb etish.

Kadrlar salohiyatini oshirish: Agrar universitet va texnikumlarda "raqamli qishloq xo'jaligi", "agro-informatsion tizimlar" bo'yicha yangi kurslar ochish. Fermerlar uchun qisqa muddatli raqamli savodxonlik dasturlarini joriy qilish.

Hududiy oziq-ovqat omborlari va logistika markazlari: Mahsulotlarni saqlash, tashish va taqsimlash jarayonlarida raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish. "Aqlli logistika markazlari" orqali mahsulot narxidagi mintaqaviy tafovutlarni kamaytirish.

Ekologik barqarorlik: Raqamli monitoring tizimlari orqali suv resurslarini boshqarish, yerlarning sho'rlanishini nazorat qilish. Yashil energiya asosidagi agroklasterni rivojlantirish.

Xulosa. Mintaqaviy oziq-ovqat xavfsizligini raqamli iqtisodiyot sharoitida ta'minlash ko'p qirrali yondashuvni talab etadi. Bunda: raqamli infratuzilmani rivojlantirish, fermer xo'jaliklari uchun raqamli savodxonlik dasturlari, davlat-xususiy sheriklik asosida agroinnovatsiyalarni moliyalashtirish, ekologik barqaror ishlab chiqarish tizimlarini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi [6].

Oziq-ovqat xavfsizligi muammolarini hal qilishda faqat texnologik emas, balki institutsional, ijtimoiy va ekologik yondashuvlarning uyg'unligi talab qilinadi.

Oziq-ovqat xavfsizligi insonlar farovonligi va jamiyatlar barqarorligi uchun muhim ahamiyatga ega. Biroq, raqamli iqtisodiyot oziq-ovqat xavfsizligi uchun oziq-ovqat odatlarining o'zgarishi, an'anaviy oziq-ovqat tizimlarining buzilishi, kiberxavfsizlik tahdidlari va oziq-ovqat chiqindilari kabi muammolarni keltirib chiqardi. Ushbu muammolarni hal qilish uchun barqaror qishloq xo'jaligini rivojlantirish, oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash texnologiyalariga sarmoya kiritish, fermerlar uchun onlayn bozorlarni targ'ib qilish, sog'lom oziq-ovqat tanlashni targ'ib qilish, kiberxavfsizlikni ta'minlash va oziq-ovqat chiqindilarini kamaytirish kabi yechimlarni amalga oshirish

kerak. Hukumatlar va xususiy tashkilotlar ushbu muammolarni hal qilish va ushbu yechimlarni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, raqamli iqtisodiyotda oziq-ovqat xavfsizligi muammolarini hal qilish ko'p tomonlama yondashuvni talab qiladi. Hukumatlar, xususiy tashkilotlar va iste'molchilar yetarli, xavfsiz va to'yimli oziq-ovqat mavjudligi, foydalanish imkoniyati va ulardan foydalanishni ta'minlash uchun birgalikda harakat qilishlari kerak. Barqaror yechimlarni amalga oshirish orqali biz hozirgi va kelajak avlodlar uchun oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli Farmoni "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi" www.lex.uz.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 16-fevral 2024-yildagi "Respublikada oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-36-son farmoni. <https://lex.uz/docs/-6802687>

3. Qosimov, A. A. (2021). "Raqamli iqtisodiyot sharoitida agrar sektorni rivojlantirish masalalari." *Iqtisodiyot va ta'lim jurnali*, №5, 45–53.

4. Raximov, F. (2022). *Mintaqaviy iqtisodiyot va oziq-ovqat xavfsizligi: nazariya va amaliyot*. Samarqand: SamDU nashriyoti.

5. To'rayev, I. (2020). "Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda raqamli texnologiyalarning roli." *Innovatsion rivojlanish jurnali*, №3, 120–128.

6. Ruzmetov, Sh. (2021). "Oziq-ovqat xavfsizligini mintaqaviy darajada ta'minlash mexanizmlari." *O'zbekiston qishloq xo'jaligi jurnali*, №4, 60–67.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA YETKAZIB BERISH XIZMATLARINING RIVOJLANTIRISHNING KONSEPTUAL YO'NALISHLARI

Teshayev Z.

Qarshi davlat universitet

Turizm va marketing kafedrasi

mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda raqamli iqtisodiyot sharoitida yangi turdagi logistika va yetkazib berish xizmatlarini rivojlantirishning konseptual asoslari yoritilgan. Global iqtisodiy integratsiya va texnologik taraqqiyot logistika sohasida innovatsion yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. Tadqiqotda transport-logistika tizimlarining samaradorligini oshirish, turli transport turlari o'rtasidagi integratsiyani ta'minlash, "aniq muddatda yetkazib berish" tamoyiliga asoslangan Konban modeli va zamonaviy raqamli boshqaruv tizimlarining (ERP, SCM, GPS monitoring) logistik jarayonlardagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, yashil logistika tamoyillarining milliy logistika tizimiga implementatsiyasi va uning barqaror rivojlanishga ta'siri o'rganilgan. O'zbekiston sharoitida transport-logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish yo'nalishlari va xorijiy tajribani mahalliy sharoitga moslashtirish imkoniyatlari asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari asosida milliy logistika siyosatini takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Аннотация. В данном исследовании рассматриваются концептуальные основы развития новых видов логистики и услуг доставки в условиях цифровой экономики. Глобальная экономическая интеграция и технологический прогресс требуют внедрения инновационных подходов в сфере логистики. В исследовании анализируется роль модели «конбан» и современных цифровых систем управления (ERP, SCM, GPS-мониторинг) в

логистических процессах, обеспечивающих интеграцию между различными видами транспорта, а также роль современных цифровых систем управления (ERP, SCM, GPS-мониторинг) в логистических процессах. Также изучается внедрение принципов «зеленой» логистики в национальную логистическую систему и ее влияние на устойчивое развитие. Обосновываются направления модернизации транспортно-логистической инфраструктуры в условиях Узбекистана и возможности адаптации зарубежного опыта к местным условиям. По результатам исследования разрабатываются практические предложения по совершенствованию национальной логистической политики.

Abstract. This study covers the conceptual foundations of the development of new types of logistics and delivery services in the digital economy. Global economic integration and technological progress require the introduction of innovative approaches in the field of logistics. The study analyzes the role of the Konban model and modern digital management systems (ERP, SCM, GPS monitoring) in logistics processes, ensuring integration between different types of transport, and ensuring the role of modern digital management systems (ERP, SCM, GPS monitoring) in logistics processes. The implementation of green logistics principles in the national logistics system and its impact on sustainable development are also studied. The directions of modernization of transport and logistics infrastructure in the conditions of Uzbekistan and the possibilities of adapting foreign experience to local conditions are substantiated. Based on the results of the study, practical proposals for improving national logistics policy are developed.

Kalit so'zlar. Raqamli iqtisodiyot, logistika tizimi, yetkazib berish xizmatlari, raqamli transformatsiya, transport-logistika infratuzilmasi, Konban modeli, yashil logistika, ERP tizimi, SCM, raqamli monitoring, barqaror rivojlanish, innovatsion boshqaruv texnologiyalari.

Ключевые слова: Цифровая экономика, логистическая система, услуги доставки, цифровая трансформация, транспортно-логистическая инфраструктура, модель «конбан», «зеленая» логистика, ERP-система, SCM, цифровой мониторинг, устойчивое развитие, инновационные технологии управления.

Key words. Digital economy, logistics system, delivery services, digital transformation, transport and logistics infrastructure, Konban model, green logistics, ERP system, SCM, digital monitoring, sustainable development, innovative management technologies.

Zamonaviy iqtisodiy taraqqiyot sharoitida logistika va yetkazib berish xizmatlari iqtisodiyotning strategik tarkibiy qismiga aylanmoqda. Bozor iqtisodiyoti talablarining keskin kuchayib borishi, ishlab chiqarish va iste'mol zanjirlarining murakkablashuvi logistika tizimlariga nisbatan yangicha yondashuvlarni shakllantirishni taqozo etmoqda. Mahsulot va xizmatlarni zarur manzilga, belgilangan vaqtda va eng kam harajat bilan yetkazib berish qobiliyati bugungi kundagi raqobatbardoshlik omillaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Transport tizimi logistika zanjirining yuragi sifatida nafaqat mahsulot harakatini ta'minlaydi, balki ishlab chiqarish va iste'mol jarayonlarining uzviy bog'liqligini tashkil etishda ham muhim rol o'ynaydi. Shu jihatdan yondashilganda, transport xizmatlari logistika tizimining boshqa elementlari bilan kompleks integratsiyada rejalashtirilishi lozim bo'ladi. Ayniqsa, turli transport turlarining o'zaro uyg'unligi va aralash transport modellari asosida tashkil etilgan tizimlar umumiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Transport-logistika koridorlarini shakllantirish, logistika markazlari va taqsimot hublarini rivojlantirish zamonaviy yondashuvning ajralmas tarkibiy qismlaridan hisoblanadi.

Transport turini tanlash masalasi yetkazib berish zahiralarining eng qulay darajasini tashkil qilish va ushlab turish, qadoqlash va o'rash turini tanlash va boshqa shu kabi masalalar bilan bog'liq holda yechiladi. Muayyan bir mahsulotni tashish uchun transport turini tanlashda har xil transport turlarining xarakterli xususiyati haqidagi axborot asos bo'lib xizmat qiladi. Ishlab chiqarish va mahsulotlarni iste'mol qiluvchilar uchun xarakterli bo'lgan yetkazib berishning asosiy holati (iste'molchining ustunligi, servisning yuqori darajasi, bajarish vaqtining qisqarishi va boshqalar) transport tarmog'idagi korxonalarga bog'liq transport xizmatlari bozorining raqobat mavjud bo'lgan sharoitda, farqli tomoni shundaki, transport tarmog'idagi korxonalar bu masalani kompleks qaror qabul qilish yo'li bilan ishlab chiqadi. Bunday siyosatga transport jarayonini kompleks yuzaga keltirishga qaratilgan barcha qaror va harakatlar kiradi.

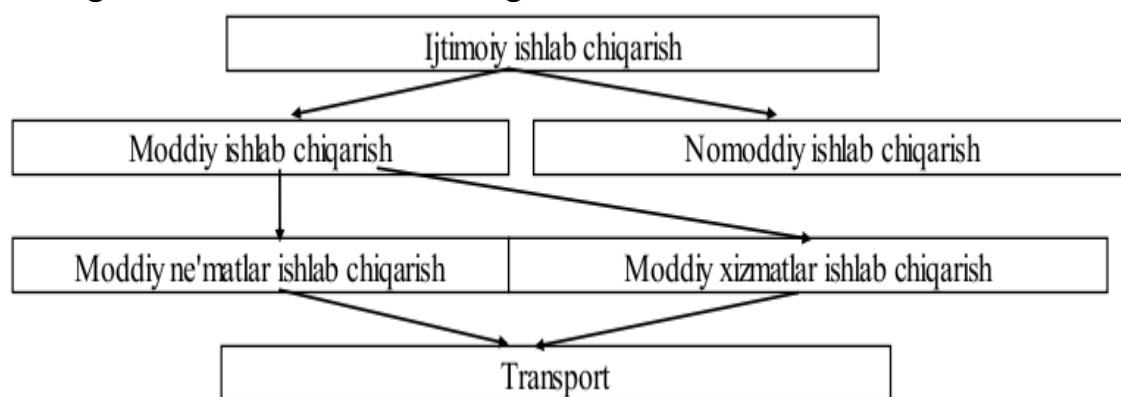
Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda raqamli iqtisodiyot sharoitida logistika va yetkazib berish xizmatlarining rivojlanishi global miqyosda dolzarb ilmiy-amaliy yo'nalishlardan biriga aylandi. Jahon iqtisodiyotining transformatsiyasi, transport-logistika zanjirlarining murakkablashuvi va raqamli texnologiyalarning keng tatbiqi logistika tizimlarining samaradorligini oshirishni taqozo etmoqda. Mazkur yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlarda logistika xizmatlarini raqamlashtirish, ularni avtomatlashtirish, axborot oqimlarini optimallashtirish bo'yicha qator metodologik yondashuvlar ishlab chiqilgan.

Xalqaro miqyosda yetakchi olimlardan M. Kristofers va D. Uoterslarning asarlarida logistika jarayonlarini strategik boshqarish, ta'minot zanjirlarini barqarorlashtirish hamda mijozga yo'naltirilgan xizmat sifatini ta'minlash mexanizmlari chuqur yoritilgan. Ayniqsa, ularning zamonaviy logistika modellari – SCM (Supply Chain Management), ERP (Enterprise Resource Planning), hamda Yalpi xarajatlar yondashuvi (Total Cost Approach) kabi konsepsiyalari bugungi kunda ko'plab mamlakatlar logistika siyosatining asosiy komponenti bo'lib xizmat qilmoqda. Yashil logistika konsepsiyasi ham keng muhokama qilinmoqda. Xitoy va Germaniya olimlari ekologik xavfsizlik va uglerod izini kamaytirish bo'yicha logistik yechimlarni ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratmoqda. Shu jihatdan, R. Delfman va L. Kovacslarning tadqiqotlarida barqaror yetkazib berish zanjirlarini shakllantirish va ekologik menejment tizimlarini logistikaga integratsiya qilish metodlari yoritilgan.

Tahlil va natijalar. Transport turini tanlashda tovar xususiyatlari, masofa, yetkazib berish vaqti, xavfsizlik darajasi hamda umumiy xarajatlar kabi mezonlar muhim o'rin egallaydi. Avtomobil transporti qisqa masofalarga mos kelib, "eshikdan eshikkacha" xizmat ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lsa-da, uni qo'llash xarajat jihatidan nisbatan yuqori. Temir yo'l transporti uzoq masofalarga katta hajmdagi yuklarni kam xarajat bilan yetkazib berishga imkon yaratadi. Suv transporti eng arzon variant bo'lib, ayniqsa, xalqaro yuk tashish amaliyotida muhim ahamiyat kasb etadi, biroq tashish tezligi past va mavsumiylik omiliga bog'liq. Havo transporti eng tezkor transport turi bo'lib, qimmatbaho va tez buziladigan mahsulotlar yetkazib berishda ustunlikka ega, biroq yuqori tarif va ob-havo sharoitiga sezuvchanlik uning salohiyatini cheklab qo'yadi.

Mahalliy logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish, ayniqsa, transport-logistika xizmatlarining salohiyatini oshirishda alohida o‘rin tutadi. O‘zbekiston Respublikasi hududida "O‘zbekiston temir yo‘llari" davlat kompaniyasining temir yo‘l liniyalarini elektrlashtirish va yangilash, xalqaro aeroportlar infratuzilmasini takomillashtirish, ichki suv transportining qayta tiklanishi, avtomobil transportida erkinlashtirish jarayonlari logistik xizmatlar salohiyatini sezilarli darajada oshirishga xizmat qilmoqda. Xususan, Termiz daryo porti, xalqaro aeroportlar, avtomobil transportida “eshikdan eshikkacha” xizmatlar rivoji mamlakat logistika tizimining kompleks yangilanishi uchun muhim asos yaratmoqda. Bundan tashqari, yangi konseptual yondashuvlar tarkibida barqaror va ekologik toza logistika modelini shakllantirish ham dolzarb masalalardan biridir. Yashil logistika tamoyillari asosida ekologik xavfsiz transport vositalaridan foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, qayta ishlanadigan qadoqlash materiallaridan foydalanish, yuk tashishning optimal marshrutlarini ishlab chiqish ekologik barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Bu esa nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ekologik jihatdan ham logistik tizimlarning barqaror ishlashini ta’minlaydi.

Logistika va yetkazib berish tizimlarini zamonaviylashtirish, ularning yangi konseptual yo‘nalishlarini ishlab chiqish O‘zbekistonning iqtisodiy salohiyatini oshirish, xalqaro iqtisodiy aloqalarni kengaytirish va ichki bozor talablarini qondirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Aniq muddat tizimi, raqamli texnologiyalar, kompleks transport-logistika integratsiyasi, yashil logistikaga asoslangan yondashuvlar zamonaviy logistika siyosatining ustuvor yo‘nalishlariga aylangan. Shu boisdan, kelgusida bu yo‘nalishlar bo‘yicha izchil islohotlar va institutsional yondashuvlar talab etiladi. Transport odamlar va yuklarni tashishda bo‘ladigan moddiy ishlab chiqarish tarmog‘idir. Ijtimoiy ishlab chiqarish tuzilmasi moddiy xizmatlar ishlab chiqarishga kiradi. Ijtimoiy ishlab chiqarishda transportning o‘rni 1-chizmada ko‘rsatilgan.

1-chizma. Ijtimoiy ishlab chiqarishda transportning o‘rni

Moddiy oqimning birinchi xomashyo manbaidan oxiri iste’molchigacha harakatdagi yetkazib berish tadbirlarining muhim qismi turli transport vositalaridan foydalanish orqali amalga oshiriladi. Bu tadbirlarni bajarishga ketgan harajatlar yetkazib berishga ketgan umumiy harajatlarning 50 % ini tashkil etadi. Bajargan ishiga qarab, transport ikki asosiy guruhga bo‘linadi:

1. Ommaviy foydalaniladigan transport, xalq xo‘jaligining asosiy tarmog‘i bo‘lib, yuk va yo‘lovchi tashishda aholiga va xalq xo‘jaligining barcha tarmoqlari

ehtiyojini qondirishga xizmat qiladi. Bu transport aholiga ham aloqa yo'li tizimida xizmat qiladi. Uni ko'pincha magistral (qandaydir tizimdagi asosiy bosh chiziq, bu yerda aloqa yo'llari tizimi) deb ataladi. Ommaviy foydalaniladigan transport tushunchasi o'z ichiga temir yo'l transporti, suv transporti (dengiz va daryo), avtomobil transporti, havo transporti va quvur transportini oladi.

2. Noommaviy foydalaniladigan transport - ishlab chiqarish ichidagi transport hamda notransport korxonalariga tegishli bo'lgan transport vositalarining barcha shakllari. Transportning noommaviy turidan foydalangan holda yuklar tashishni tashkil qilish ishlab chiqarish yetkazib berishsining predmetidir. Tovar harakatida kanallarni tanlash masalasi yetkazib berish doirasida yechiladi. Transport yetkazib berishsining predmeti ommaviy vazifadagi transport yuk ta'minotini tashkil qilish bilan bog'liq bo'lgan kompleks masalalar hisoblanadi.

Transport yetkazib berishsining vazifalari:

- transport tizimlarini, jumladan transport koridorlari va transport zanjirlarini tashkil etish:

- transport jarayonlarining turli xil transport birligini rejalashtirish (aralash ta'minlash holatida);

- transport - ombor jarayonlarining texnologik birligini ta'minlash;

- transport jarayonini ombor va ishlab chiqarish bilan rejalashtirish;

- transport vositasi turini tanlash;

- transport vositasini tekin ta'minlash;

- yetkazishning to'g'ri marketurasini aniqlash.

Transport turini tanlash masalasi yetkazib berish zahiralarning qulay darajasini tashkil qilish va ushlab turish, qadoqlash va o'rash turini tanlash va boshqa shu kabi masalalar bilan bog'liq holda yechiladi. Muayyan bir mahsulotni tashish uchun transport turini tanlashda har xil transport turlarining xarakterli xususiyati haqidagi axborot asos bo'lib xizmat qiladi. Yetkazib berish nuqtai nazaridan avtomobil, temir yo'l, suv, havo transportining kamchilik va afzalliklarini ko'rib chiqamiz.

1. Avtomobil transporti. Asosiy funksiyalaridan biri yuqori tezlikda yurish. Avtomobil transporti yordamida yukni kerakli muddatda yetkazib berish mumkin. Transportning bu turi yetkazishning muntazamligini ta'minlaydi. Bu yerda boshqa turlariga nisbatan qadoqlanishiga kamroq talablar qo'yiladi. Avtomobil transportining kamchiligiga tashishga nisbatan yuqori tannarxi, ya'ni odatda avtomobilning yuk ko'tarish qobiliyati (eng ko'p miqdor) bo'yicha olinadigan to'lov kiradi. Bu transport turining boshqa kamchiliklariga yuk tushirish va tashish, yukni yo'qotish imkoniyati va avtotransportning yo'lda buzilish imkoniyati borligi, nisbatan yuk ko'tarilish quvvatining pastligi kiradi.

2. Temir yo'l transporti. Transportning bu turi turli ob-havo sharoitlarida yuklarning turli to'plamlarini tashishga yaxshi moslashgan. Temir yo'l transporti yuklarni uzoq masofalarga tashish va tashishning muntazamligi imkoniyatini beradi. Bu yerda yuklash, tushirish ishlari foydali natijani tashkil qilishi mumkin. Temir yo'l transportining afzalligi yuklarni tashish tannarxining nisbatan pastligi.

3. Suv transporti. Dengiz transportining kamchiliklariga tezlik pastligi, yuklarning qadoqlanishi, o'ralishi va mustahkamlanishiga qattiq talablar

qo'yilishi, jo'natish chastotasi pastligi kiradi. Ichki suv transporti. Yuk tariflari past uzoqroq masofaga tashishda bu transport turi eng arzon hisoblanadi. Ichki suv transportining kamchiliklariga yetkazib berishning tezligi past bo'lishi kiradi.

4. Havo transporti. Asosiy afzalliklari: tezligi, alohida rayonlarga yetkazish imkoniyati. Kamchiliklariga yuk ta'riflarining yuqoriligi va meteo sharoitlar kiradi (yetkazib berish jadvaliga rioya qilish imkoniyatini tushiradigan meteo sharoitlar).

Transport turini tanlashda ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omil farqlanadi.

1-jadval

Transport turini tanlashga ta'sir qiladigan omillar bo'yicha turli transportlar bahosi

Transport turi	Transport turini tanlashga ta'sir qiluvchi omil					
	Yetkazib berish muddati	Yuk jo'natish chastotasi	Yetkazib berish jadvaliga rioya qilish ishonch- liligi	Turli xil yuklarni tashish qobiliyati	Hududning istalgan nuqtasiga yukni yetkazish qobiliyati	Tashish qiymati
Temir yo'l	3	4	3	2	2	3
Suv	4	5	4	1	4	1
Avtomobil	5	1	1	5	5	2
Quvur	5	1	1	5	5	2
Havo	1	3	5	4	3	5

1. Avtomobil transporti- U yuklar va yo'lovchilarni relssiz yo'llarda tashuvchi transport turiga kiradi. Ular asosan quyidagi vazifalarni bajaradi:

- yuklarni magistral transporti (paroxod, samolyot poyezd va h.k.) ga tushirish va olib borish.

- sanoat va qishloq xo'jaligi yuklarini qisqa vaqt ichida tashish.

- yuklarni qurilish va savdo uchun tashish.

Uzoq masofalarga avtomobil transportida tez buziladigan, qimmatbaho, tez olib borilishi kerak bo'lgan transportning boshqa turlari bilan tashish, tushirish, ortish qiyin bo'lgan yuklarni tashish.

Hozirgi davrda iqtisodiyotning biror-bir sohasi o'z vazifalarini avtomobil transportisiz bajara olmaydi. Avtomobil transportiga bo'lgan mehnat va pul sarfi boshqa transport turlaridan ko'proq bo'lsa ham iqtisodiyotning hamma bosqichlarida keng yoyilgan. Avtomobil transportida yuklarni tashish samaralidir. Ayniqsa, yuklarni «eshikdan eshikkacha» tashishda, yuklarni ortish va tushirishga sarflangan harajatlar yuklarning yo'ldagi vaqtlarini qisqartiradi.

2. Temir yo'l transporti - Xalq xo'jaligida temir yo'l transportining yo'lovchilar hamda yuk tashishda salmog'i katta. Respublika temir yo'l transporti MDH doirasidagi qo'shni davlatlar bilan iqtisodiy aloqalarni amalga oshirishda muhim o'rinda turadi. respublikada xalq xo'jaligiga tegishli umumiy uzunligi 6,6 ming km, shu jumladan, umumiy foydalaniladigan qismining uzunligi 25 ming km, asosan sanoat korxonalariga tortilgan temir yo'l uzunligi 3,1 ming km ni tashkil etadi. 1994 yil noyabrda O'zbekiston Respublikasida joylashgan temir yo'l korxonalari va bo'linmalari, loyiha - konstruktorlik va boshqa tashkilotlari va muassasalari negizida «O'zbekiston temir yo'llari» davlat hissadorlik kompaniyasi tashkil etildi. O'zbekiston Respublikasi mamlakat mustaqilligi va iqtisodiyoti uchun ulkan ahamiyatga ega bo'lgan Xitoy, Koreya, Yaponiya, Eron, Turkiya va

G'arbiy Yevropaning janubi bilan tutashtiradigan «TransOsiyo» magistrali (Istambul - Toshkent - Olma ota - Pekin) qurilishida ishtirok etmoqda.

«O'zbekiston temir yo'llari» 50 mingdan ortiq turli yuk vagoni va Germaniyada tayyorlangan refrijiratorlari, 1450 yo'lovchilar tashiladigan vagonga ega. Kompaniyaning temir yo'ldan foydalanishiga mas'ul bo'lgan Toshkent, Farg'ona, Buxoro, Orol bo'yi, Qarshi bo'limlari bor. Umumiy foydalaniladigan temir yo'l transportida 46,2 mln.t yuk tashildi. 20 tonnali konteynerlar bilan yuk tashish respublikadagi 11 ta stansiyada amalga oshirildi. O'zbekistonning yagona temir yo'l tarmog'ini vujudga keltirish bo'yicha Navoiy-Nukus yo'nalishlarida temir yo'lni qayta qurish va elektrlashtirish boshlandi. Urganch-Beruniy elektrlashtirilgan yangi temir yo'l qurilishi bu hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Respublikada poyezdlar harakatini boshqarish yagona dispetcherlik markazi mavjud bo'lgan Toshkentda amalga oshiriladi. Poyezdlar harakatini boshqarish tizimlarida avtomatlashtirilgan xizmat ko'rsatadigan yuqori quvvatli axborot hisoblash markazi ishlab turibdi.

Yo'lovchi tashuvchi eng yuqori tezligi 100 km/soatni, yuk tashuvchi poyezdlarning tezligi 80 km/soatni, stansiyalararo yo'llarda yo'lovchilar tashuvchi poyezdlar 60 km/soat, yuk tashuvchi poyezdlari 35 km/soat tezlikda harakat qiladi. «O'zbekiston temir yo'l» kompaniyasining lokomotiv parki yangi turdagi teplovozlar, elektorovozlar, elektropoyezdlardan tashkil topgan. Yo'lovchilar tashiladigan va yuk vagonlarini ta'mirlash, temir - beton shpallar tayyorlanadi. Toshkent, Xovos, Qo'qon, Andijon lokomotivlarini ta'mirlash o'zlashtirilgan. «O'ztemiryo'lta'mirlash» ishlab chiqarish birlashmasining bosh korxonasi Toshkent teplovozlarning zavod ta'miri hamda yo'lovchilar tashiladigan vagonlarning qayta ta'mirlanishi, Paxtaobod zavodida yopiq vagonlar, platformalar va yarim vagonlarni ta'mirlash amalga oshiriladi.

3. Havo yo'l transporti. O'zbekiston jahondagi ko'p mamlakatlarning poytaxtlari, yirik shaharlar sanoat markazlari bilan havo yo'llari orqali bog'langan. Respublika mustaqillikka erishgandan so'ng, yanvardan sobiq Ittifoq tasarrufida bo'lgan O'zbekiston fuqaro aviatsiyasi boshqarmasi, fuqaro aviatsiyasining 243 ta'mirlash zavodi, «Aviaqurilish» birlashmasiga qarashli «Aviamaxsusmontajsozlik» negizida «O'zbekiston havo yo'llari» milliy aviakompaniyasi tashkil etildi. Respublikaning, ayniqsa, xorijiy mamlakatlar bilan tashqi iqtisodiy, turistik aloqalarini yo'lga qo'yishda mamlakatning o'z transporti muhim rol o'ynayapti. Yevropaning yirik «Eirbas industri» konsernidan «O'zbekiston havo yo'llari» milliy aviakompaniyasi sotib olgan Eirbas A-310-300 aerobuslari xalqaro marshrutlari yo'lovchilarga xizmat ko'rsata boshladi. «O'zbekiston havo yo'llari» milliy aviakompaniyasi quyidagi havo kemalariga ega: qishloq xo'jaligi ishlariga mo'ljallangan AN-2, milliy havo yo'llarda qatnaydigan AN-24, YAK-40 xalqaro toifadagi IL-86, TU-154, A-310, V-767 kabi samolyotlar, vertolyotlar parkida MI-2, MI-8, KA-26 kabi mashinalar bor. Viloyat markazida aeroportlar TU-154, Samarqand, Namangan, Urganch, Termiz aeroportlari IL-62, IL-72, Nukus aeroporti IL-86, A-310 aerobuslarini qabul qilishga qodir. Toshkent, Samarqand, Termiz aeroportlari xalqaro maqomga ega. Respublika hukumati qaroriga ko'ra Uchquduqda jahondagi eng ilg'or

andozalarga mos keladigan katta yangi aeroport qurishga tayyorgarlik boshlangan. Respublika aviatsiya transporti uchun uchuvchilar, texnika xizmati tarkibi, yerdagi xizmat xodimlari milliy aviakompaniyaning uchish - o'quv texnika markazida va Toshkent aviatsiya institutida tayyorlanadi.

4. Suv transporti. Suv transporti deb, suv orqali yuklarni yoki yo'lovchilarni tashuvchi transportga aytiladi. Tashish tabiiy (daryo, dengiz, ko'llar, okeanlar) orqali va sun'iy (kanal, suv omborlari va h.k.) yo'li bilan amalga oshiriladi.

Suv transporti 2 ga bo'linadi:

1. Dengiz orqali
2. Ichki suvlar orqali.

Daryo transporti. Yuk va yo'lovchilarni asosan ichki suv yo'llari orqali tashuvchi transport turiga kiradi. Daryo transporti quyidagilarga bo'linadi:

1. Magistral daryo yo'llari yoki xalqaro davlatlar o'rtasidagi tashqi savdoni amalga oshirishga xizmat qilish. Dunay, Oder, Reyn, Amur.

2. Rayonlararo. Davlat ichidagi yirik rayonlararo tashish Volga, Missisipi, Amudaryo.

3. Mahalliy, ya'ni rayonlararo yuklarni tashishni amalga oshirish.

Daryo transporti bir necha davlatlarda mavsumiy ish ko'rsatishiga qaramay, transportning boshqa turlariga qaraganda ancha samaraliroqdir. Masalan, katta daryolarda kemachilikni tashkil qilishning birinchi bosqichidagi harajatlar temir yo'lni tashkil qilishdagi harajatlardan 8-10 marta arzon. Magistral daryolarda yuklarni tashish temir yo'l narxlaridan 55 %, avtotransportdan 3-5 barobar arzon bo'ladi.

«O'zavtotrans» Korporatsiyasi huzurida daryo floti ishini muvofiqlashtirish bo'yicha boshqarma tuzildi. Respublikada Termiz daryo porti, Shorlovuq, To'rtko'l, Beruniy, Qoratog', Xo'jayli bandargohlari, Amudaryo orqali To'rtko'l-Xonqa, Chalish-Beruniy suzma ko'priklari, Xo'jayli kema ta'mirlash zavodi ishlab turibdi. Termiz porti 2,5 mln. t yuk qabul qilish, jo'natish quvvatiga ega. Afg'onistonning Xayraton bandargohi orqali eksport-import yuklari yetkazib berishda xalqaro, shuningdek birjalar, zemlesoslar, suzuvchi port kranlari va boshqa yordamchi kemalar, texnika vositalari bor. Respublika suv yo'llarining umumiy uzunligi 1000 km ga yaqin. Xalq xo'jaligi yuklari asosan Termiz-Xayraton, Shorlovuq-To'rtko'l, Xo'jayli-To'rtko'l, Xo'jayli-Beruniy, Qoratog'-Taxiatosh yo'nalishlarida tashiladi. 1999 yil daryo flotida 132,7 ming t yuk tashildi. O'zbekistonning port va bandargohlari temir yo'llari bilan bog'langan. Daryo floti uchun mutaxassislar Chorjo'y daryo texnikumi va Odessa floti muhandislari institutida tayyorlanadi.

Yetkazib berishning rivojlanishi transport siyosatiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Firmalar xo'jalik faoliyatida ishlab chiqarish va transport ishlarining sinxronizasiyasini ta'minlash Konban (aniq muddatga) tizimlarida keng qo'llaniladi. Uni transportda qo'llashning mohiyati shundaki, agar asosiy ishlab chiqarishda qat'iy jadval bo'yicha texnologiya, ya'ni mavjud materiallar, xomashyo, yarim fabrikat va komplektlash buyumlari zahiralari hajmi haqidagi axborotlar qo'llansa, unda yetkazib berish tashkilotlari mos ravishda qisqa oraliqlarda (Konban tizimi) va qat'iy belgilangan vaqtda (aniq muddatda) amalga

oshiriladi. Bu texnologiya bo'yicha yuklarning hajmi va berilishi aniq vaqtda bo'ladi. Masalan, avtomobil yig'ish zavodining asosiy konveyeridan avtomobil omborga emas, balki vagonga tushadi va ayni vaqtda AKT tomonidan boshqariladigan yuklash qurilmasi, avtomashinalarning navbatdagi to'dasini yuklash uchun keyingi vagonni qo'yadi. Bu texnologiya qimmat turadigan ombor xo'jaligisiz ishlashga imkon beradi va kapital aylanishini tezlashtiradi. Natijada materiallar zahirasi normativi qisqaradi. Masalan, Yaponiyada ularga 2 va 5 sutkalik ehtiyoj bo'lsa, (Nissan) avtomobil yig'ish zavodida komplektlash buyumlari zahirasi faqat 2 soatga mo'ljallangan (aniq muddatga) tizimida ishlashga o'tishi tovarlar realizatsiyasiga ketadigan vaqtni 2 marta qisqartiradi. 70-80 yillardan boshlab, transport va ishlab chiqarishga xizmat ko'rsatish organik birikib, yagona ishlab chiqarish transport-taqsimot tizimiga aylandi. Transportga katta tizim, ya'ni logistik zanjirning tarkibiy qismi, deb yangicha yondashish, uni har xil sohalarga qo'yib chiqish ehtiyojini keltirib chiqardi. Bunda transport material texnik ta'minot tizimida ishlab chiqaruvchidan tortib, so'nggi iste'mol qiluvchigacha bo'lgan oraliqda qaraladi.

«Qat'iy grafik» tizimi bo'yicha ishlaydigan logistik tizim tovar va materiallarni sotish, ular bilan ta'minlash ishlarida yuqori samaraga erishgan, chunki yuklarni yig'ish va taqsimlash bilan shug'ullanadigan yangi xizmat turini ishlab chiqqan. Natijada o'tkazilayotgan operatsiyalarga kamroq mablag' sarflanadi va xizmat ko'rsatishning yuqori sifati ta'minlanadi. Mahsulot yetkazib berishda, asosan avtotranslarning marshrut bo'yicha harakat qilishi tushuniladi. Mahsulotni avtomobil transporti bilan yetkazib berishda, asosan yetkazib berishning kam harajatliligi va avtomobil harakatining mehnat unumdorligini kamayishini tashkil qilish ko'zda tutiladi.

Avtomobil transportida mahsulotlarni yetkazib berish quyidagi 2 usulda amalga oshiriladi:

- a) tebranish usulida;
- b) halqa usulida.

Mayatnik usuli asosan 2 ta yuk tashish punktini o'zaro bog'laydi va bu jarayon takrorlanadi. Halqa usulida esa avtomobilni bir necha ishlab chiquvchi va iste'molchi bog'laydi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida logistika va yetkazib berish xizmatlari zamonaviy texnologiyalar asosida tubdan yangilanmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari, raqamli monitoring va tahlil platformalari logistika zanjirining har bir bo'g'inida operatsion samaradorlikni oshirishda muhim omilga aylangan. Global tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiyalangan logistika tizimlari iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, transport xarajatlarini kamaytirish, ekologik izni qisqartirish va mijozlarga yo'naltirilgan xizmatlar sifatini oshirishda ustunlik beradi.

Shu bilan birga, O'zbekiston logistika tizimining mavjud holati tahlili uning rivojlanishida bir qator tizimli muammolar mavjudligini ko'rsatdi: raqamli infratuzilmaning yetarlicha shakllanmaganligi, axborot tizimlarining integratsiya darajasi pastligi, logistika markazlari va multimodal transport tarmoqlarining

cheklanganligi, hamda zamonaviy logistika boshqaruv platformalarining yetishmasligi. Tadqiqot asosida quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

– O‘zbekiston logistika tizimini raqamli iqtisodiyot talablariga moslashtirish uchun “raqamli logistika transformatsiyasi” milliy konsepsiyasi ishlab chiqilishi zarur. Bu hujjat orqali transport-logistika infratuzilmasi, raqamli boshqaruv tizimlari, sun’iy intellekt asosidagi optimallashtirish modellarini joriy etish ustuvor yo‘nalish etib belgilanadi.

– Hududiy logistika markazlari faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, ularni ERP, SCM, TMS kabi zamonaviy boshqaruv tizimlari bilan jihozlash orqali mintaqaviy raqamli logistika klasterlarini shakllantirish lozim.

– Yashil logistika tamoyillari asosida ekologik xavfsiz va barqaror transport-logistika yechimlarini ishlab chiqish hamda energiya tejamkor texnologiyalarni joriy qilish zarur.

– Xalqaro tajribalardan kelib chiqib, logistika xizmatlari sifati bo‘yicha milliy standartlar ishlab chiqilishi va ularni raqamli audit mexanizmlari orqali monitoring qilish amaliyoti joriy etilishi tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ахметзянова И.Б., Рахимова Р.Ф. Цифровая логистика: инновационные решения и тенденции развития. – Казань: Казанский университет, 2021.

2. Lipina S.A., Agarova E.V., Lipina A.V. Зелёная экономика. Глобальное развитие. – М.: Юнити-Дана, 2016.

3. Christopher M. Logistics and Supply Chain Management. 5th Edition. – Pearson Education Limited, 2016.

4. Chopra S., Meindl P. Supply Chain Management: Strategy, Planning, and Operation. 7th Edition. – Pearson, 2020.

5. Ross D.F. Introduction to Supply Chain Management Technologies. – CRC Press, 2016.

6. Lambert D.M., Cooper M.C. Issues in Supply Chain Management. – Industrial Marketing Management, 2000.

7. Skjoett-Larsen T. Supply chain management: a new challenge for researchers and managers in logistics. – The International Journal of Logistics Management, 2000.

8. Chen I.J., Paulraj A. Towards a theory of supply chain management: the constructs and measurements. – Journal of Operations Management, 2004.

9. Арипов А.З., Юнусов Ш.Р. Логистика ва маркетинг. – Тошкент: «IQTISOD-MOLIYA», 2020.

10. Gulyamov S., Tursunov B. Digital economy and logistics infrastructure: mutual influence and strategic importance. – Lecture Notes in Networks and Systems, 2023.

11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning “Yangi O‘zbekiston – taraqqiyot va islohotlar yurti” nomli Murojaatnomasi. – Tashkent, 2022.

12. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori: “Raqamli logistika infratuzilmasini rivojlantirish konsepsiyasi (2023–2026 yillar)”. – www.lex.uz

13. UNCTAD. Digital Economy Report 2021. – United Nations Conference on Trade and Development, Geneva.

14. World Bank. Connecting to Compete: Trade Logistics in the Global Economy. – Logistics Performance Index Report, 2023.

15. OECD. The Digital Transformation of Logistics: Policies and Practices. – Paris: OECD Publishing, 2022.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINI RAQAMLI IQTISODIYOT SARI QADAMLAR

Nurmurodov Zafarjon Nurmurodovich
O'zbekiston Respublikasi
Raqamli texnologiyalar vazirligi huzuridagi
Axborotlashtirish va telekommunikatsiyalar
sohasida nazorat inspeksiyasi
Qashqadaryo viloyat hududiy shu'basi boshlig'i
e-mail: zafargis@umail.uz

Annotatsiya: Maqolada raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning imkoniyatlari, sohaning dunyoni rivojlangan mamlakatlari miqyosida tarixiy rivojlanish bosqichlari o'rganilgan. Unda O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanganlik darajasi tahlil qilingan hamda rivojlangan mamlakatlar tajribasi asosida bu sohani yanada rivojlantirish, mavjud kamchiliklarni bartaraf etish yo'llari bayon qilingan.

Аннотация: В статье рассматриваются возможности развития цифровой экономики, этапы исторического развития отрасли в масштабах развитых стран мира. В нем проанализирован уровень развития цифровой экономики в Узбекистане и описаны пути дальнейшего развития этого сектора и устранения имеющихся недостатков на основе опыта развитых стран.

Abstract: The article examines the possibilities of developing the digital economy, the stages of historical development of the sector on the scale of the developed countries of the world. It analyzed the level of development of the digital economy in Uzbekistan and described ways to further develop this sector and eliminate existing shortcomings based on the experience of developed countries.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, axborot-kommunikatsion texnologiyalari, internet tezligi, qarorlar.

Ключевые слова: Цифровая экономика, информационно-коммуникационные, технологии, скорость интернета, решения.

Key words: Digital Economy, information and communication technologies, internet speed, decisions.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda xalq deputatlari mahalliy Kengashlarining hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, aholini ijtimoiy himoya qilishga oid dolzarb masalalarni hal qilish bo'yicha vakolatlari kengaytirilib, xalq hokimiyatchiligini to'laqonli ro'yobga chiqarish borasida keng qamrovli islohotlar amalga oshirildi.

Mahalliy Kengashlarning nazorat faoliyatini kuchaytirishga qaratilgan huquqiy asoslar yaratildi. Mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlarining faoliyati ustidan xalq deputatlari Kengashlarining nazorat funksiyalarini kengaytirish maqsadida ularga o'ndan ortiq qo'shimcha vakolatlar berildi. Xususan, prokuratura, adliya, ichki ishlar, moliya, soliq, ekologiya va sog'liqni saqlash organlari rahbarlarining hisobdorligi belgilab qo'yildi.

Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlari va ijro etuvchi hokimiyat organlari vakolatlari, mahalliy Kengash raisi va hokim lavozimlari bir-biridan ajratilganligi hokimiyatlar bo'linishiga oid konstitutsiyaviy tamoyilning mahalliy darajada ijrosini ta'minlashda muhim qadam bo'ldi.

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot sohasini rivojlantirish, jahon bozorida iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish iqtisodiyotni intensiv tarkibiy o'zgarishlar bilan ajralib turadigan yangi taraqqiyot darajasiga olib chiqishga yordam beradi.

Hozirda O'zbekiston va uning hududlarida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga alohida e'tibor berilmoqda. "... IT-park rezidentlari 5 trillion so'mlik xizmatlar ko'rsatgan, 140 million dollarlik xizmatlarni eksport qilgan. Mavjud 715 ta davlat xizmatidan 370 tasi raqamli platformaga o'tkazilgan bo'lib, ulardan o'tgan yili 12 million aholi foydalangan. Raqamlashtirish natijasida 70 dan ortiq turdagi ma'lumot va hujjatlarni aholidan talab qilish bekor bo'lgan".[1]

Shu bilan birga, hududlarda raqamli texnologiyalarni rivojlantirishning institutsional mexanizmlarini takomillashtirish, infratuzilmani shakllantirish, ijro etuvchi mahalliy hokimiyat organlari faoliyatini baholash mezonlarida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasiga yetarli o'rin ajratish, hududiy analitik-tahlil platformalarini yo'lga qo'yish, ochiq statistik ma'lumotlar bazasini shakllantirish, raqamli savodxonlikni hududlar miqyosida tabaqalashuvini qisqartirish kabi vazifalarni amalga oshirish lozim. Bu esa hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga va undagi tarkibiy o'zgarishlarga raqamli texnologiyalar ta'sirini baholash amalga oshirilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari ko'lamini kengaytirishni taqozo etadi.

Raqamli iqtisodiyotning yangi kontseptsiyasi inson faoliyati doirasidagi barcha ma'lumotlarni raqamlashtirish texnologiyalarini qo'llab saqlash, ishlov berish va uzatishning yagona tizimidir. Iqtisodiyotni raqamlashtirish orqali ijodiy yondashib yangi iqtisodiyotni barpo etish imkoniyati tug'iladi.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bevosita axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlantirilishi bilan belgilanadi:

- tovarlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish, shuningdek, qo'shimcha qiymatga ega bilim va axborot salmog'ining ortib borishi. Bu esa mahsulotda ilm sig'imi, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalariga xarajatlar ko'payishida o'z ifodasini topadi;

- ishlab chiqarish xarajatlarining kamayishi hisobiga raqamli mahsulot (xizmat) iqtisodiy samaradorligining ortishi;

- korxonalar, ixtisoslashgan mintaqaviy «raqamli klasterlar» infratuzilmalari doirasida bitta mehnat va boshqa resurslardan behisob darajada foydalanish doirasi;

- internetda savdo maydonchalarining chegaralanmaganligi tufayli Internet-savdo, moliyaviy birjalarning jadal rivojlanishi;

- bozorlarda raqobat ustunligini qo'lga kiritish uchun korxonalar miqyosining kichraytirilishi, virtual korxonalarning paydo bo'lishi va boshqalar.

"Raqamli iqtisodiyot" atamasi ilmiy amaliyotga ispaniyalik va amerikalik sotsiolog, axborotlashgan jamiyatning yetakchi tadqiqotchisi Manuel Kastels tomonidan kiritilgan. Bu borada u o'zining "Axborot davri: iqtisod, jamiyat va madaniyat" nomli uch jildli monografiyasini chop etgan. Hozirgi vaqtga kelib, raqamli iqtisodiyot nazariyasi to'raligicha hali shakllanmagan va ko'pchilik iqtisodchilar tomonidan keng miqyosda o'rganilmoqda. Ilmiy adabiyotlarda

hozirgi zamon “Yangi raqamli iqtisodiyoti” turli xil atamalar bilan nomlanadi. Masalan, “Postindustrial iqtisodiyot” (D.Bell), “Axborotlashgan iqtisodiyot” (O.Toﬀler), “Megaiqtisodiyot” (V.Kuvaldin), “Axborot va aloqaga asoslangan iqtisodiyot” (I.Niiniluto), “Texnoiqtisodiyot yoki raqamli iqtisodiyot” (B.Geyts), “Bilimlarga asoslangan iqtisodiyot” (D.Tapskott).[2]

Bondarenko “Raqamli iqtisodiyot - bu to‘rtinchi sanoat inqilobi texnologiyalariga mos keladigan odamlar o‘rtasidagi munosabatlar modelini topishning yaxlit, tizimli, murakkab muammosi, ya’ni raqamli texnologiyalar va XXI asrning boshqa yuqori texnologiyalari bilan va uni shakllantirish, ishlab chiqish va amalga oshirishda ob’ektiv belgilangan maqsadga erishishni ta’minlashi kerak” deb, o‘z mualliflik fikrini bildirgan.[3]

Gasanov esa “raqamli iqtisodiyot” tushunchasiga quyidagiyaa ta’rif bergan: “Raqamli iqtisodiyot – bu ilg’or fan yutuqlari va ilg’or texnologiyalarga, birinchi navbatda raqamli axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan iqtisodiyotdagi institutsional toifalar (kontseptsiyalar) tizimi bo‘lib, uning faoliyati ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, barqaror iqtisodiy barqarorlikni saqlash, mamlakat fuqarolarining farovonligi va hayot sifatini oshirishga qaratilgan”.[4]

Mamlakatimiz Prezidenti ta’kidlaganidek, “Raqamli iqtisodiyotsiz mamlakat iqtisodiyotining kelajagi yo‘q” Raqamlashgan davlat, korxona va firmalar, uy xo‘jaliklari o‘zaro bog‘liq va iqtisodiy munosabatga kirishish orqali iqtisodiy o‘sishning ta’minlashga xizmat qiladi. Iqtisodiy o‘sish, o‘z navbatida, bandlik masalasini hal etishga, xizmatlar sifatining yaxshilanishiga va pirovardida ijtimoiy farovonlikning ta’minlanishi va O‘zbekistonning xalqaro reytinglarda pozitsiyasining yaxshilanishi vujudga keladi.[5]

Tadqiqot metodologiyasi. Jahon banki tomonidan hududlarda innovatsiyalarni tatbiq etilishini ifodalovchi “Global innovatsion indeks” 132 ta davlatlar reytingida 2023-yilda 1-o‘rinni Shvetsariya, 2-o‘rinni Shvetsiya, 3-o‘rinni Angliya egallagan. Shvetsariya uzluksiz 1-o‘rinni olib kelayotgan bo‘lib, buning asosiy sababi ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarda yuqori texnologik mahsulotlarning ulushi yuqoriligidir, shuningdek mahalliy ta’lim muassasalarining sifati yuqoriligi bo‘yicha, ilmiy tadqiqot ishlariga qilinayotgan xarajatlari bo‘yicha ham dunyo miqyosida yetakchi davlatlardan hisoblanadi. Ikkinchi o‘ringa ega bo‘lgan Shvetsiyada esa Onlayn ijodkorlik samaradorligini oshirishga alohida e’tibor berilgani holda, bu boradagi ishlar rag‘batlantirilmoqda.

1-jadval

Hududlar bo‘yicha innovatsion indeks [6]

Hududlar / reyting	Mamlakatlar	Global innnovatsion indeks reytingidagi o‘rni (2023 yilda)
Janubiy Sharqiy Osiyo, Sharqiy Osiyo		
1	Singapur	5
2	Respublika Koreya	10
3	Xitoy	12
Lotin Amerikasi va		

Karib xavzasi		
1	Braziliya	49
2	Chili	52
3	Meksika	58
Yevropa		
1	Shvetsariya	1
2	Shvetsiya	2
3	Buyuk Britaniya	4
Markaziy va Janubiy Osiyo		
1	Hindiston	40
2	Eron	62
3	Qozog'iston	81

Xorij amaliyotida iqtisodiyotning rivojlanish bosqichlaridan ma'lumki, raqamli iqtisodiyotning biznesga ta'siri yoki aksincha biznesning raqamli iqtisodiyotga ta'siri natijasida iste'molchilarning iqtisodiy tizimga ongli ravishdagi munosabati iqtisodiyotning yangi turdagi o'ziga xos nomlar bilan talqin etilishi orqali namoyon bo'ldi, ya'ni: "talabga asoslangan iqtisodiyot (on-demand economy), mobil iqtisodiyot (mobile economy), birgalikdagi iste'mol iqtisodiyoti (sharing economy), hamkorlik iqtisodiyoti, vikinomika (wikinomics), yuqori texnologiyali uzatish iqtisodiyoti (hi-tech gift economy)", "platforma iqtisodiyoti (platform yeconomy), erkin daromadlar iqtisodiyoti («giganomika», gig-economy)" kabilar raqamli texnologiyalar paydo bo'lishidan oldin mavjud bo'lmagan iqtisodiy faoliyatning mutlaqo yangi bo'lgan turlari hisoblanadi.

Tahlil va natijalar muhokamasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 24-maydagi "Raqamli xizmatlar qamrovi va sifatini oshirish hamda soha, tarmoq va hududlarni raqamli transformatsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-162-son qarori bilan Aholi va tadbirkorlik sub'ektlariga raqamli xizmatlardan foydalanish uchun qulay sharoitlar yaratish, ishbilarmonlik muhitini yaxshilash, byurokratik tartibotlarni qisqartirish, shuningdek, davlat boshqaruvi, iqtisodiyotning real sektori tarmoqlarini hamda hududlarni raqamli transformatsiya qilish maqsadida:

a) «Raqamli hukumat» va «Raqamli hudud» dasturlari doirasida

2023-2024 yillarda amalga oshiriladigan 300 ta ustuvor loyihalar, shu jumladan:

davlat boshqaruvini raqamlashtirish bo'yicha 112 ta ustuvor loyihalar ro'yxati;

iqtisodiyotning real sektori tarmoqlarini raqamlashtirish bo'yicha 51 ta ustuvor loyihalar ro'yxati;

hududlarni raqamli transformatsiya qilish bo'yicha 137 ta ustuvor loyihalar ro'yxati;

b) 2023-yil yakuniga qadar Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida ko'rsatilayotgan xizmatlar sonini 570 taga yetkazish doirasida portalda birinchi navbatda joriy etiladigan 95 ta xizmat va servislar ro'yxati;

g) «Raqamli hukumat» tizimi idoralararo integratsiyalashuv platformasida raqamli shaklda taqdim etilishi orqali 2023-yil 1-dekabrda boshlab aholi va tadbirkorlik sub'ektlaridan talab qilish bekor qilinadigan 47 turdagi ma'lumotlar ro'yxati;

d) aholi va tadbirkorlik sub'ektlariga xizmatlardan foydalanish holati bo'yicha yuboriladigan eslatma va xabarnomalar ro'yxati tasdiqlangan. [8]

Xulosa va takliflar.

raqamli iqtisodiyotni yanada rivojlantirish maqsadida quyidagi yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratilishi taklifi beriladi:

- raqamli iqtisodiyot sharoitida boshqaruvni amalga oshiruvchi yetuk mutaxassis kadrlarni tayyorlash;

- respublikaning barcha tarmoq va sohalarda raqamli iqtisodiyotning qo'llanilishini rag'batlantirish;

- mamlakatning chekka hududlariga ham internet xizmatlarining yetib borishini ta'minlash;

- yuqorida ko'rsatilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlarida ko'rsatilgan vazifalarni ijrosini o'z vaqtida ta'minlash choralari ko'rish;

- yangi sohalardan biri bo'lgan IT tizimining ta'limini izchil shakllantirish kabilar amaliyotga tadbiq etilsa, o'ylaymanki aynan kichik biznes boshqaruvi sohasida kadrlar masalasi yuzasidan muammolar o'z yechimini topishida muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Prezident Shavkat Mirziyoev raisligida 2023-yil 22-fevral kuni o'tkazilgan "Soha va hududlarda raqamlashtirish jarayonini jadallashtirish masalalari" bo'yicha yig'ilish. <https://president.uz/uz/lists/view/5943>

2. https://royallib.com/book/toffler_elvin/revolyutsionnoe_bogatstvo.html;

3. Бондаренко В. Мировоззренческий подход к формированию, развитию и реализации "цифровой экономики" // Журнал "Современные ИТ и ИТ-образование".

4. Гасанов Т.А., Гасанов Г.А. (2017) Цифровая экономика как новое направление экономической теории // РППЭ. №6(80)

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev raisligida 2020-yil 22-sentyabr kuni tarmoq va hududlarda raqamli iqtisodiyot hamda elektron hukumatni joriy qilish masalalari bo'yicha videosektor yig'ilishida so'zlagan ma'ruzasi. "Xalq so'zi" gazetasi. 2020-yil 23-sentyabr, № 201 (7703);

6. <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-section1-en-gii-2023-at-a-glance-global-innovation-index-2023.pdf>

7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 24-maydagi "Raqamli xizmatlar qamrovi va sifatini oshirish hamda soha, tarmoq va hududlarni raqamli transformatsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-162-son Qarori <https://lex.uz/docs/6472548>

O'ZBEKISTONDA TA'LIM TIZIMINI RAQAMLASHTIRISH ORQALI BARQARORLIGINI TAMINLASH OMILLARI

*Xudoyberganov Shavkat Ro'zmetovich
Xorazm viloyati Yangiariq qurilish va transport
texnikumi direktori*

Annotatsiya: Maqolada yurtimizda ta'lim tizimini raqamlashtirish orqali barqarorligini taminlash omillari tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalarni ta'limni raqamlashtirish jarayonlariga tadbiq etish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Аннотация: В статье анализируются факторы, обеспечивающие устойчивость системы образования нашей страны за счет цифровизации. Разработаны предложения и рекомендации по применению цифровых технологий в процессах цифровизации образования.

Abstract: The article analyzes the factors that ensure the sustainability of the education system in our country through digitalization. Proposals and recommendations are developed for the application of digital technologies in the processes of digitalization of education.

Kalit so'zlar: Ta'lim tizimi, raqamlashtirish, raqamli texnologiya, samaradorlik, modernizatsiya, HEMIS tizimi.

Ключевые слова: Система образования, цифровизация, цифровые технологии, эффективность, модернизация, система HEMIS.

Key words: Education system, digitization, digital technology, efficiency, modernization, HEMIS system.

Jahon iqtisodiyotining dinamik rivojlanishi va xalqaro integratsiya amaliyotida raqamlashtirish darajasining o'sib borishi oliy ta'lim muassasalari faoliyatining samaradorligini oshirishning zaruriy shartiga aylanmoqda. Xususan, «Xitoy Xalq Respublikasida oliy o'quv yurtlarining internetdan foydalanish darajasi 100,0 foizni, boshlang'ich va o'rta maktablarning multimediyali auditoriyalar bilan ta'minlanish darajasi 99,5 foizni tashkil etadi. Janubiy Koreyada universitetlarning raqamlashish darajasi 2019-yildan 2023-yilgacha bo'lgan davrda 64,3 foizga oshdi. Yevropa Ittifoqi davlatlarida oliy ta'lim muassasalari xarajatlarining qariyb 80 foizi davlat mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladi va faqatgina 12 foizi ta'lim uchun pullik to'lovlar hisobidan moliyalashtiriladi»[1]. Bu esa, ta'lim muassasalarini raqamlashtirish asosida samaradorligini oshirishning dolzarbligini namoyon etmoqda.

Jahonda global raqobat va integratsiya jarayonlarining jadallashuvi sharoitida ta'lim muassasalarini raqamlashtirish ko'lamini kengaytirish orqali raqamli ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Oliy o'quv yurtlarini raqamlashtirishda zamonaviy yondashuvlarni ishlab chiqish, raqamlashtirish asosida samaradorlik darajasini oshirish hamda baholashning uslubiy asoslarini takomillashtirish, ta'lim muassasasini raqamlashtirish va samaradorligini oshirish o'rtasidagi bog'liqlikni modellashtirish, ta'lim muassasalarini raqamlashtirishni moliyalashtirish tizimini rivojlantirish masalalari, bu boradagi ilmiy-tadqiqot ishlarining ustuvor yo'nalishlaridan hisoblanadi.

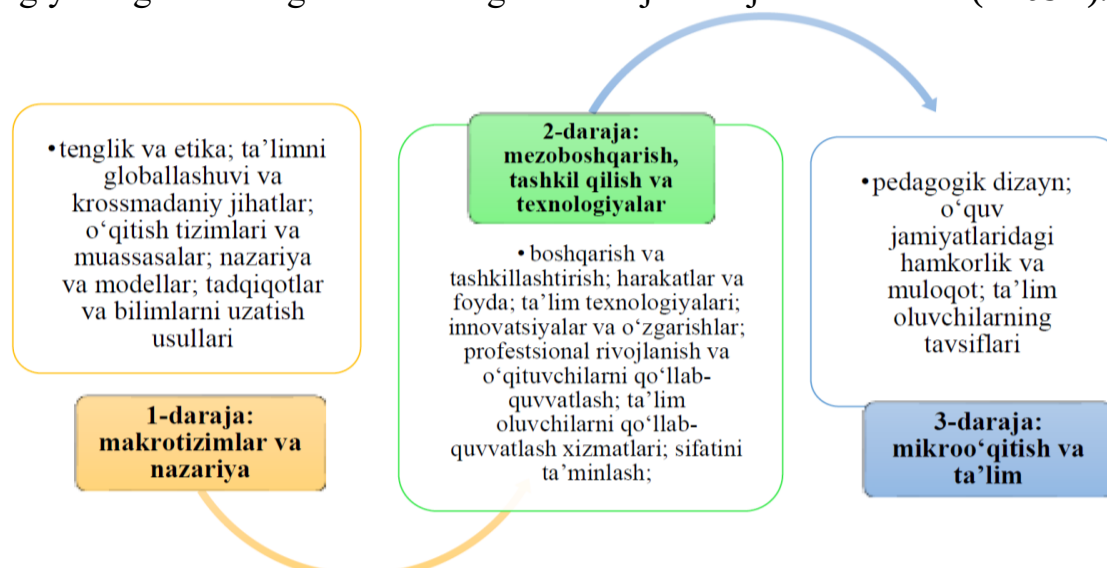
O'zbekistonda barqaror va raqobatbardosh iqtisodiyotni shakllantirish, yetakchi tarmoqlarni modernizatsiyalash va tarkibiy qayta tuzish, aholi turmush darajasini oshirishda raqamlashtirish jarayonlaridan samarali foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Ta'lim tizimini raqamlashtirish jarayonining iqtisodiy mazmuni va nazariy asoslarini takomillashtirish, ta'lim jarayonlarini raqamlashtirish sohasidagi qoidalar va qonunchilik talablarini o'z ichiga olgan «Hayot davomida ta'lim olish» tamoyili asosida o'qitishning maxsus axborot platformasini yaratish, oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim jarayonlarini raqamlashtirishga yo'naltirilgan ilmiy-tadqiqotlarni moliyalashtirishda tijorat banklari tomonidan tashqi

investorlarni jalb etish amaliyotini joriy qilish, O'zbekistonda raqamli texnologiyalar asosida interfaollikni ta'minlash, masofaviy ta'lim texnologiyalaridan kompleks foydalanishni yo'lga qo'yish asosida oliy ta'lim muassasalari samaradorligini oshirishning uzoq muddatli prognoz ko'rsatkichlari ishlab chiqish kabi vazifalarni amalga oshirishda mazkur muammolar yechimiga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlari dolzarb hisoblanadi.

Raqamlashtirishning asosiy afzalliklaridan biri bu talabalarning faolligini oshirish imkoniyatlaridir. Onlayn ta'lim platformalari, ijtimoiy tarmoqlar va mobil ilovalar kabi raqamli vositalardan foydalangan holda, universitetlar o'quvchilarni motivatsiya va yo'lda ushlab turadigan interaktiv hamda qiziqarli ta'lim tajribalarini yaratishi mumkin.

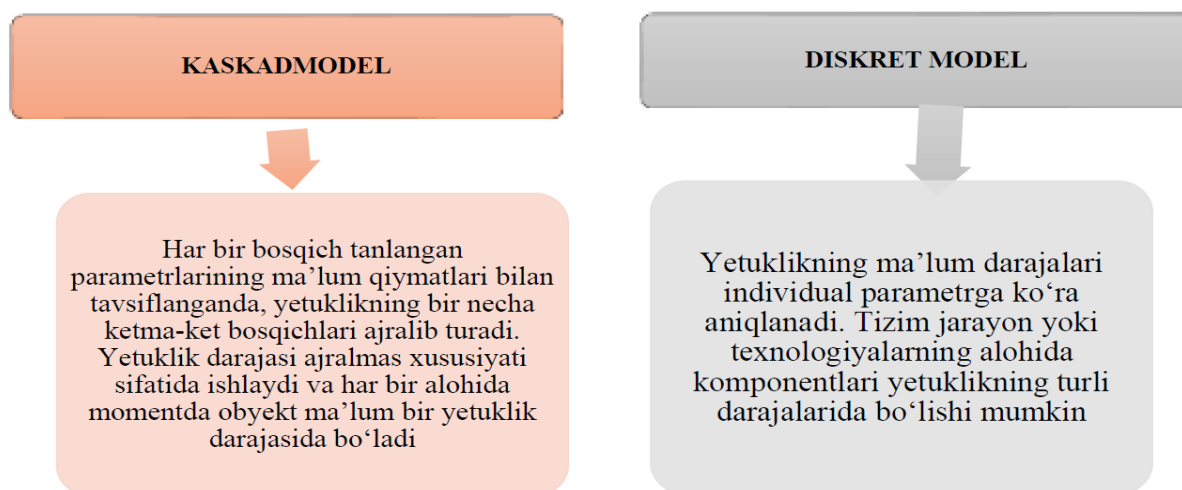
Ta'lim muassasalarini raqamlashtirishni rivojlantirish orqali samaradorlikni nemis olimi O. Zavaski-Rixter Delfi ekspert baholash usuli asosida ko'rilayotgan sohadagi tadqiqotlarni tasniflash sxemasini taklif qildi. U axborot texnologiyalariga asoslangan ta'limning uch darajasini ajratib ko'rsatdi(1-rasm).

1-rasm. Ta'lim muassasalarini raqamlashtirish orqali samaradorlikni ekspert baholash usuli¹³.

Ta'lim muassasalarini raqamlashtirishning rivojlanganlik darajasini baholashning zamonaviy usullarini ikki guruhga bo'lingangi tadqiqotlarimizda aniqlandi. Jumladan, rus olimlari N.Sh. Vatolkina va N.R. Kaminina ta'lim muassasalarini raqamlashtirish asosida samaradorligini baholashning ikki turini ajratishni taklif etgan(2-rasm)[2].

¹³ Manba: Pedagogik mahorat ilmiy-nazariy va metodik jurnali ma'lumotlari Asosida tayyorlandi. 6-son 2021-yil, dekabr

2-rasm. Ta'lim muassasalarini raqamlashtirish asosida samaradorligini baholash modellari¹⁴

Shuningdek, raqamlashtirish universitetlarga o'yin va virtual haqiqat kabi yangi o'qitish usullaridan foydalanish imkonini beradi. Bu usullardan talabalarga murakkab tushunchalar va nazariyalarni tushunishni osonlashtiradigan interaktiv ta'lim tajribasini yaratish uchun foydalanish mumkin.

Talabalarining o'zlashtirish ko'rsatkichlarini oshirish, ularda zarur kompetensiyalarni shakllantirish orqali ishga joylashish ko'rsatkichlarini ko'paytirish hamda turli vositalar orqali ma'lumotlarni yetkazish va tushuntirish usullarini qo'llagan universitetlar nufuzi oshishi hamda ularda mazkur imkoniyatlar orqali qo'shimcha foyda olishi uchun shart-sharoitlar yaratilishi orqali boshqalarga nisbatan ustunlik shakllanadi.

Ta'lim jarayoniga oliy ta'lim muassasalaridan olinadigan turli hisobot va ma'lumotlar sonini keskin kamaytirish, ularni tayyorlashning qog'oz shaklidan voz kechish, boshqaruv tizimini raqamlashtirish maqsadida Raqamli universitet loyihasi doirasida «Oliy ta'lim jarayonlarini boshqarish axborot tizimi» (HEMIS – Higher Education management Information Systems) ishlab chiqildi. Ushbu axborot tizimi «Ma'muriy», «O'quv», «Ilmiy» va «Moliyaviy» jarayonlarini boshqarish modullarini o'z ichiga oladi. 2021-yil 1-sentabrdan boshlab bosqichmabosqich oliy ta'lim muassasalarida joriy etish orqali:

«O'quv jarayoni» modulida guruh jurnali, dars jadvali, imtihonlar jadvallari, talabaning reyting daftarchasi, o'zlashtirish qaydnomalari, davomat hisobotlari, diplom va akademik ma'lumotnomalar raqamlashtirildi;

«Ma'muriy jarayoni» modulida oliy ta'lim muassasasi strukturasi, talabalar kontingenti va ularning harakati, professor-o'qituvchilar tarkibi to'g'risidagi ma'lumotlarni yuritish hamda hisobotlarni tayyorlash raqamlashtirildi;

«Ilmiy jarayon» modulida professor-o'qituvchilarning ilmiy loyihalari, maqolalari va ilmiy-uslubiy nashrlari, ilmiy izlanuvchilar to'g'risidagi ma'lumotlar bazasini shakllantirish hamda o'qituvchilar va kafedralarning ilmiy reytingini baholash masalalari raqamlashtirilmoqda;

¹⁴ Manba: M.N. Rasulovning «Ishlab chiqarish jarayonida o'qituvchilar malakasini oshirishning zamonaviy modellari» maqolasi ma'lumotlari asosida tayyorlandi. International scientific journal «Interpretation and researches» Volume 2 issue 6 (28) ISSN 2181-4163 Impact Factor 8.2.

«Moliyaviy jarayon» modulida talabalarining QR-kodli to'lovshartnomalarini shakllantirish, talabalarga elektron ko'rinishda taqdim etish, shartnoma to'lovlari monitoringini yuritish, talabalarga stipendiya belgilash to'g'risidagi ma'lumotlar tizim orqali amalga oshiriladi.

Ushbu loyihaning maqsadi «raqamli ta'lim makonini rivojlantirish» orqali ta'lim samaradorligini oshirish va uzluksiz ta'lim konsepsiyasini amalga oshirishdir.

Raqamli texnologiyalarni ta'limni raqamlashtirish jarayonlariga tadbiq etish ko'lamini kengaytirish maqsadida,

birinchidan, internet-texnologiyalarni an'anaviy ta'lim texnologiyalariga muvofiqlashtirgan holda qo'llash lozim;

ikkinchidan, asinxron va sinxron tarmoq texnologiyalari asosida masofaviy ta'limni yo'lga qo'yish kerak;

uchinchidan, IT infratuzilma va WIFI yordamida elektron ta'lim platformalarini qo'llab-quvvatlash lozim;

to'rtinchidan, bulutli texnologiyalardan foydalangan holda, raqamli ta'lim ko'nikmalarini shakllantirish jarayonlarini chuqurlashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Teng Y., Wang X. The effect of two educational technology tools on student engagement in Chinese EFL courses. *_Int J Educ Technol High Educ_* 18, 27 (2021). doi: 10.1186/s41239-021-00263-0 [7]

2. Железные дороги ЦАРЭС 2030 – Сделать железную дорогу предпочтительным видом транспорта, ЦАРЭС, 24-26 ноября 2015 г. Токио, Япония / <http://www.carecinstitute.org>.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA MINTAQAVIY ISHLAB CHIQRISH SAMARADORLIGI

Ermuminov Elbek Erkin o'gli
Qarshi davlat universiteti
tadqiqotchisi

Annotasiya: Ushbu maqolada raqamli transformatsiyaning mintaqaviy ishlab chiqarish samaradorligiga ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar – IoT, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili va avtomatlashtirish – ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda yangi iqtisodiy modelni shakllantirishda muhim omil sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda xalqaro tajribalar bilan bir qatorda O'zbekistonning "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar ham o'rganilgan. Mintaqaviy ishlab chiqarishda raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish, hududiy iqtisodiyotlarni diversifikatsiya qilish hamda investitsiya salohiyatini kengaytirish imkoniyatlari aniqlanadi. Shuningdek, transformatsiya jarayonida duch kelinadigan muammolar – infratuzilmaning yetarli emasligi, raqamli ko'nikmalar bo'yicha kadrlar taqchilligi va investitsiya resurslari cheklanganligi – alohida tahlil qilinadi. Maqola natijalari hududiy iqtisodiyotda barqaror rivojlanish va innovatsion yondashuvlarni shakllantirishda ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Аннотация: В данной статье подробно анализируется влияние цифровой трансформации на региональную производственную эффективность. Цифровые технологии – Интернет вещей (IoT), искусственный интеллект, анализ больших данных и автоматизация – рассматриваются как ключевые факторы оптимизации производственных процессов, рационального использования ресурсов и формирования

новой экономической модели. В исследовании изучен международный опыт, а также меры, реализуемые в рамках стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030». Выявлены возможности использования цифровых технологий в региональном производстве для повышения конкурентоспособности предприятий, диверсификации региональных экономик и расширения инвестиционного потенциала. Кроме того, отдельно проанализированы проблемы, возникающие в процессе трансформации: недостаточность инфраструктуры, дефицит кадров с цифровыми навыками и ограниченность инвестиционных ресурсов. Результаты статьи имеют научное и практическое значение для формирования устойчивого развития и инновационных подходов в региональной экономике.

Abstract: This article provides an in-depth analysis of the impact of digital transformation on regional production efficiency. Digital technologies – the Internet of Things (IoT), artificial intelligence, big data analytics, and automation – are considered as key drivers for optimizing production processes, ensuring efficient resource utilization, and shaping a new economic model. The study examines both international experiences and the measures implemented under Uzbekistan's "Digital Uzbekistan – 2030" strategy. The opportunities of applying digital technologies in regional production to enhance enterprise competitiveness, diversify regional economies, and expand investment potential are highlighted. Furthermore, the article analyzes challenges faced in the transformation process, including underdeveloped infrastructure, shortage of digital skills, and limited investment resources. The findings have both scientific and practical significance in fostering sustainable development and innovative approaches within regional economies.

Kalit so'zlar: Raqamli transformatsiya, mintaqaviy ishlab chiqarish, sanoat 4.0, IoT, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar, raqamli iqtisodiyot, samaradorlik, raqobatbardoshlik, "Raqamli O'zbekiston – 2030".

Ключевые слова: Цифровая трансформация, региональное производство, Индустрия 4.0, IoT, искусственный интеллект, большие данные, цифровая экономика, эффективность, конкурентоспособность, «Цифровой Узбекистан – 2030».

Key words: Digital transformation, regional production, Industry 4.0, IoT, artificial intelligence, big data, digital economy, efficiency, competitiveness, "Digital Uzbekistan – 2030".

So'nggi yillarda global iqtisodiy taraqqiyot jarayonida raqamli transformatsiya atamasi iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy munozaralarning markaziga aylanib bormoqda. Jahon iqtisodiyotining barqaror o'sishi, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hamda mintaqaviy tengsizliklarni kamaytirishda raqamli texnologiyalarning o'rne beqiyos ahamiyat kasb etmoqda. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi, Jahon Banki va McKinsey Global Institute kabi yirik tashkilotlarning tahlillarida qayd etilishicha, raqamli iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 2005-yildagi 7–8 foizdan 2022-yilga kelib 15,5 foizga yetgan. Bu ko'rsatkich shuni anglatadiki, raqamli transformatsiya nafaqat xizmatlar sohasida, balki sanoat ishlab chiqarishi, qishloq xo'jaligi, transport va logistika, energetika kabi real sektor tarmoqlarida ham chuqur ildiz otmoqda. Raqamli transformatsiya tushunchasi odatda ikki asosiy yo'nalishni qamrab oladi: birinchidan, iqtisodiy faoliyatning barcha bosqichlarida raqamli texnologiyalarni joriy etish va ulardan samarali foydalanish; ikkinchidan, bu jarayon orqali iqtisodiy tizimlarda tub tarkibiy o'zgarishlarni yuzaga keltirish. Mazkur o'zgarishlar esa o'z navbatida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, tannarxni kamaytirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda mahsulot sifati va raqobatbardoshligini yaxshilashga xizmat qiladi. Ayniqsa, sanoat ishlab

chiqarishida avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari, sun'iy intellekt asosidagi monitoring platformalari, bulutli hisoblash, katta ma'lumotlar (big data) tahlili va blokcheyn texnologiyalari mintaqaviy iqtisodiy o'sishni jadallashtiruvchi omillardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekiston uchun ham raqamli transformatsiya masalasi so'nggi yillarda strategik ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida ko'rilmogda. 2019-yilda qabul qilingan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi mamlakatning uzoq muddatli rivojlanish yo'l xaritasini belgilab berdi. Ushbu strategiyada asosiy e'tibor davlat boshqaruvini raqamlashtirish, elektron xizmatlar sonini ko'paytirish, IT sohasida malakali kadrlar tayyorlash va infratuzilmani modernizatsiya qilishga qaratilgan bo'lsa-da, oxirgi yillarda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va sanoatning raqamli transformatsiyasi ham kun tartibiga chiqmoqda. Shu sababli raqamli transformatsiya jarayonlari mintaqaviy iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashda muhim vosita sifatida qaralmoqda va mamlakat hududlari o'rtasida ishlab chiqarish samaradorligini raqamli texnologiyalar orqali muvozanatlashtirish imkonini beradi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, raqamli transformatsiyaning mintaqaviy ishlab chiqarish samaradorligiga ta'siri faqat texnologik modernizatsiya bilan cheklanib qolmaydi. Bu jarayon ishlab chiqarish madaniyatini, boshqaruv tizimini va hatto mehnat bozorini ham tubdan o'zgartiradi. Yangi texnologiyalarni joriy etish natijasida malakali kadrlar tayyorlash masalasi kun tartibiga chiqadi. O'zbekiston sharoitida bu ayniqsa muhim, chunki Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda IT sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar soni 100 mingdan oshgan bo'lsa-da, mutaxassislarning sifat va tajriba darajasi hali yetarli emas. Shu sababli ishlab chiqarish korxonalarida raqamli texnologiyalarni samarali joriy etish uchun nafaqat texnik infratuzilmani rivojlantirish, balki yuqori malakali kadrlar zaxirasini shakllantirish zarur.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Raqamli transformatsiya va uning mintaqaviy ishlab chiqarish samaradorligiga ta'siri bo'yicha adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu jarayon global miqyosda iqtisodiy o'sishning yangi omiliga aylanmoqda. Ilmiy adabiyotlarda Estoniya, Janubiy Koreya, Singapur tajribasi ko'p tilga olinadi. Masalan, Koreyada raqamli ishlab chiqarish dasturlari yordamida mehnat unumdorligi 25 foizga oshgani, Estoniyada esa davlat va biznes jarayonlarini raqamlashtirish natijasida hududiy tengsizlik kamaygani ta'kidlanadi. Bu tajribalar raqamli transformatsiyaning nafaqat texnologik, balki ijtimoiy-iqtisodiy muvozanatni ta'minlovchi omil ekanini ko'rsatadi.

O'zbekiston adabiyotlarida esa e'tibor asosan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasidagi islohotlarga qaratilgan. Mahalliy tadqiqotlar hududlarda internet infratuzilmasi, kadrlar salohiyati va moliyaviy imkoniyatlar tafovuti mintaqaviy samaradorlikka to'siq bo'layotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, raqamli infratuzilmani rivojlantirish, elektron tijorat va blokcheyn asosida ishlab chiqarish zanjirlarini shaffoflashtirish bo'yicha takliflar ilgari surilmoqda. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda global va mintaqaviy miqyosda asosiy omil bo'lib,

O'zbekiston uchun esa hududlararo tafovutlarni qisqartirish va yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yuzaga chiqarishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda “raqamli transformatsiya va mintaqaviy ishlab chiqarish samaradorligi” o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Birinchi bosqichda mavjud ilmiy adabiyotlar, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari va O'zbekistonning “Raqqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi tahlil qilinib, konseptual asos ishlab chiqildi. Ushbu manbalar orqali global tajriba va mahalliy sharoitlar solishtirilib, tadqiqot uchun nazariy model shakllantirildi. Ikkinchi bosqichda empirik ma'lumotlar yig'ildi. Davlat statistika qo'mitasi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda mintaqaviy hokimiyatlar ma'lumotlaridan foydalanilib, ishlab chiqarish samaradorligi ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Uchinchi bosqichda iqtisodiy-statistik usullar qo'llanildi. Korelyatsiya va regressiya tahlillari yordamida raqqamli transformatsiya ko'rsatkichlarining ishlab chiqarish samaradorligiga ta'siri aniqlanib, hududiy tafovutlar o'rganildi. Klasterlash usuli orqali esa mintaqalar raqqamli rivojlanish darajasi bo'yicha guruhlandi.

Metodologiyaning asosiy yangiligi shundaki, nafaqqat raqqamli texnologiyalar joriy etilish darajasi, balki ularning hududiy iqtisodiy samaradorlikka bevosita ta'siri ham tizimli ravishda baholandi. Shu tariqa, tadqiqot natijalari mintaqaviy siyosat ishlab chiqishda ham nazariy, ham amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tahlil va natijalar. Bugungi globallashtirish davrida iqtisodiy o'sishning asosiy omillari tobora o'zgarib, an'anaviy ishlab chiqarish resurslari – kapital, mehnat va tabiiy boyliklardan tashqari raqqamli texnologiyalar ham muhim ishlab chiqarish omiliga aylanmoqda. Raqqamli transformatsiya nafaqqat alohida korxonalar samaradorligini oshiradi, balki mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishning barqarorligini ta'minlab, iqtisodiyotning umumiy raqqabatbardoshligini mustahkamlaydi. Tadqiqot davomida adabiyotlar va statistik manbalar asosida raqqamli transformatsiyaning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri chuqur tahlil qilindi.

1. Raqqamli transformatsiyaning iqtisodiy samaradorlikdagi o'rni

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ishlab chiqarishda raqqamli texnologiyalarni joriy etish mehnat unumdorligini oshirish, tannarxni kamaytirish va qo'shimcha qiymat yaratish orqali iqtisodiyot samaradorligini yaxshilaydi. Jahon Banki (2022) hisob-kitoblariga ko'ra, raqqamli iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi dunyo bo'yicha 15,5 foizni tashkil etadi va bu ko'rsatkich yil sayin o'sib bormoqda. McKinsey Global Institute esa sanoatda avtomatlashtirish va sun'iy intellektidan foydalanish yalpi mehnat unumdorligini 25 foizgacha oshirishi mumkinligini ta'kidlaydi.

O'zbekiston sharoitida ham kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, raqqamli texnologiyalarni qo'llayotgan sanoat korxonalari mahsulot hajmini o'rtacha 15–18 foizga ko'paytirgan, ishlab chiqarish tannarxi esa 10–12 foizga kamaygan. Bu esa raqqamli transformatsiyaning iqtisodiyot uchun ichki o'sish manbai sifatida namoyon bo'layotganini anglatadi.

2. Raqqamli infratuzilma va ishlab chiqarish samaradorligi

Raqamli transformatsiya samaradorligi bevosita infratuzilmaga bog'liq. Internet tezligi, raqamli to'lov tizimlari va elektron tijorat imkoniyatlari yuqori bo'lgan hududlarda ishlab chiqarish samaradorligi sezilarli darajada oshmoqda. Masalan, Farg'ona vodiysida internet qamrovi yaxshilangach, ko'plab kichik va o'rta ishlab chiqarish subyektlari elektron savdoga o'tdi, bu esa mahsulot sotuvini 18 foizga oshirdi.

Bundan tashqari, bulutli texnologiyalar ishlab chiqarishda kapital xarajatlarni qisqartirish imkonini bermoqda, chunki korxonalar server va uskunalar sotib olish o'rniga xizmat sifatida foydalanmoqda. Bu resurslarni samarali taqsimlash imkonini beradi va iqtisodiyotda kapitalning marjinal samaradorligini oshiradi.

3. Raqamli transformatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy natijalari

Raqamli texnologiyalar joriy etilishi nafaqat iqtisodiy ko'rsatkichlarda, balki ijtimoiy sohada ham ijobiy natija bermoqda:

Bandlikni oshirish: IT-parklar faoliyat yuritayotgan hududlarda yangi ish o'rinlari yaratilmoqda.

Moliyaviy inklyuziya: raqamli to'lov tizimlari aholiga kredit va moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkonini kengaytirmoqda.

Innovatsion muhit: startaplar va texnoparklar faoliyati hududlarda innovatsion faoliyatni kuchaytirmoqda.

Bu jarayonlar iqtisodiyotning tarkibiy modernizatsiyasiga xizmat qilib, raqamli transformatsiyani iqtisodiy barqarorlik omiliga aylantirmoqda.

4. Natijaviy xulosalar

Raqamli transformatsiya O'zbekiston iqtisodiyotida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning eng muhim drayveri bo'lib, ichki resurslardan samarali foydalanish imkonini bermoqda.

Hududlararo tafovutlarni qisqartirish uchun raqamli infratuzilmani rivojlantirish, moliyalashtirish mexanizmlarini kuchaytirish va kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish zarur.

Raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali O'zbekiston iqtisodiyoti yuqori qo'shimcha qiymat yaratishga yo'naltirilishi mumkin, bu esa uzoq muddatda raqobatbardosh iqtisodiyot barpo etishga xizmat qiladi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya mintaqaviy tengsizliklarni kamaytirish vositasi bo'lib xizmat qiladi, shu bois O'zbekiston uchun ham bu yo'nalishda kompleks siyosat yuritish dolzarb. Raqamli transformatsiya O'zbekiston mintaqalarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish va hududiy tengsizliklarni kamaytirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Mavjud muammolarni bartaraf etish orqali mamlakat iqtisodiyoti nafaqat ichki bozorni mustahkamlaydi, balki xalqaro mehnat taqsimotida ham raqobatbardosh o'rin egallashi mumkin.

Mintaqaviy kesimda esa raqamli transformatsiyaning samaradorligi sezilarli farq qilmoqda. Tahlillar ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya nafaqat ishlab chiqarish samaradorligiga, balki iqtisodiyotni tarkibiy diversifikatsiya qilishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Elektron savdo, raqamli moliyaviy xizmatlar va onlayn logistik tizimlar eksport imkoniyatlarini kengaytiradi, ichki bozorda esa

транзаксиya xarajatlarini kamaytiradi. Shu tariqa, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi milliy iqtisodiyotda qiymat zanjirlarini chuqurlashtirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va innovatsion faoliyatni faollashtirish orqali mintaqaviy tengsizliklarni yumshatishga xizmat qiladi. Raqamli transformatsiyani izchil amalga oshirish O'zbekiston iqtisodiyotini yuqori qo'shimcha qiymat yaratuvchi, raqobatbardosh va barqaror rivojlanish bosqichiga olib chiqadi. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun siyosat, biznes va ta'lim sohalarining uyg'un hamkorligi zarur. Faqat shundagina mintaqaviy ishlab chiqarish samaradorligi oshib, mamlakat iqtisodiyoti global iqtisodiy makonda munosib o'rin egallashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jahon Banki (2022). *World Development Report 2022: Digitalization and Development*. Washington, DC: World Bank Publications.
2. McKinsey Global Institute (2020). *The future of productivity: Harnessing digital transformation in manufacturing*. McKinsey & Company.
3. OECD (2021). *Digital Transformation in the Age of COVID-19: Implications for Regional Economies*. Paris: OECD Publishing.
4. Porter, M. & Heppelmann, J. (2017). *Why Every Organization Needs an Augmented Reality Strategy*. Harvard Business Review, Vol. 95(6).
5. Brynjolfsson, E., Rock, D. & Syverson, C. (2021). *The Productivity J-Curve: How Intangibles Complement General Purpose Technologies*. American Economic Journal: Macroeconomics, 13(1).
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni (2020). "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida. Toshkent. <https://lex.uz>
7. O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo'mitasi (2022). *Hududlar kesimida iqtisodiy ko'rsatkichlar to'plami*. Toshkent. <https://stat.uz>
8. O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi (2023). *Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi*. Toshkent. <https://mitc.uz>
9. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi (2023). *Hududlarda investitsiya siyosati va ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish yo'nalishlari*.

МИНТАҚАВИЙ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА НОДАВЛАТ ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИНИНГ ЎРНИ ВА УНИ РИВОЖЛАТИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ ЖИҲАТЛАРИ

***Ахмедов Миржалол Абдусамат ўғли
Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти
мустақил тадқиқотчиси***

Аннотация. Мазкур мақолада минтақавий иқтисодиётни ривожлантиришда нодавлат олий таълим ташкилотларининг ўрни ва аҳамияти, юртимизда фаолият юритаётган нодавлат олий таълим ташкилотларининг миқдори ва уларда таълим олаётган талабаларнинг сони, олий таълим ташкилотларининг ҳудудлар кесимида тақсимланиши каби масалалар ёритилган. **Аннотация:** В данной статье рассматриваются такие вопросы, как роль и значение негосударственных организаций высшего образования в развитии экономики региона, количество действующих в нашей стране негосударственных организаций высшего образования и численность обучающихся в них студентов, региональное размещение организаций высшего образования.

Abstract. This article covers issues such as the role and importance of non-state higher education organizations in the development of the regional economy, the number of non-state higher education organizations operating in our country and the number of students studying in them, the regional distribution of higher education organizations.

Калим сўзлар: олий таълим, хорижий олий таълим ташкилоти, нодавлат олий таълим ташкилоти, нодавлат таълим хизматлари, ҳемис тизими, талабалар.

Ключевые слова: высшее образование, зарубежная организация высшего образования, негосударственная организация высшего образования, негосударственные образовательные услуги, система HEMIS, студенты.

Keywords: higher education, foreign higher education organization, non-state higher education organization, non-state education services, hemis system, students.

Бугунги кунда глобал рақобат шароитида ҳар қандай давлатнинг тараққиёти, аввало, билимли, юқори малакали мутахассисларга бўлган эҳтиёжини қондириш билан бевосита боғлиқ. Ўзбекистонда таълим тизимини ислоҳ қилиш, уни замонавий талаблар асосида такомиллаштириш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Айниқса, нодавлат олий таълим ташкилотларининг ташкил этилиши ва ривожланиши миллий иқтисодиётга кўп қиррали ижобий таъсир кўрсатмоқда.

Нодавлат олий таълим ташкилотлари нафақат таълим сифатини ошириш, балки миллий иқтисодиётга рақобатбардош, замонавий билим ва кўникмаларга эга мутахассислар тайёрлашда муҳим ўрин тутди. Улар иқтисодиётнинг турли соҳаларида кадрлар таъминотини яхшилаш, хусусий инвестицияларни жалб қилиш, инновацион ғояларни амалга оширишга хизмат қилмоқда.

Нодавлат олий таълим ташкилотлари — бу давлат мулки бўлмаган, юридик ёки жисмоний шахслар томонидан таъсис этилган таълим муассасаларидир. Улар давлат таълим стандартлари асосида кадрлар тайёрлайди, бироқ ўз фаолиятида муайян даражада мустақилликка эга.¹⁵

1. Кадрлар тайёрлаш ва меҳнат бозорига таъсири. Нодавлат олий таълим муассасалари меҳнат бозоридаги реал эҳтиёжларга тезроқ мослаша олади. Улар,

янги йўналишлар ва мутахассисликлар очишда фаол, илмий-техникавий тараққиётга тез мослашувчи кадрларни тайёрлашда юқори самара кўрсатади ва

хорижий таълим моделларини адаптация қилиш орқали мутахассислар тайёрлашнинг сифатини оширади.

2. Иқтисодиётга инвестиция жалб қилиш. Нодавлат сектор орқали таълим соҳасига хусусий инвестициялар кириб келади. Бу эса, давлат бюджетидagi юкни камайтиради, таълим инфратузилмасини ривожлантиради ҳамда янги иш ўринлари яратишга хизмат қилади.

3. Инновацион тараққиётга ҳисса. Кўпгина нодавлат ОТМлар стартап лойиҳалар, технопарклар ва инкубаторлар ташкил этиб, ёшларнинг инновацион ғояларини рўёбга чиқаради. Бу эса иқтисодиётнинг рақамлилашувига ва янги соҳалар ривожига туртки беради.

¹⁵ ЎРҚ-637-сон 23.09.2020. Таълим тўғрисида - LEX.UZ

1-расм. Нодавлат олий таълим ташкилотларининг асосий мақсади.¹⁶

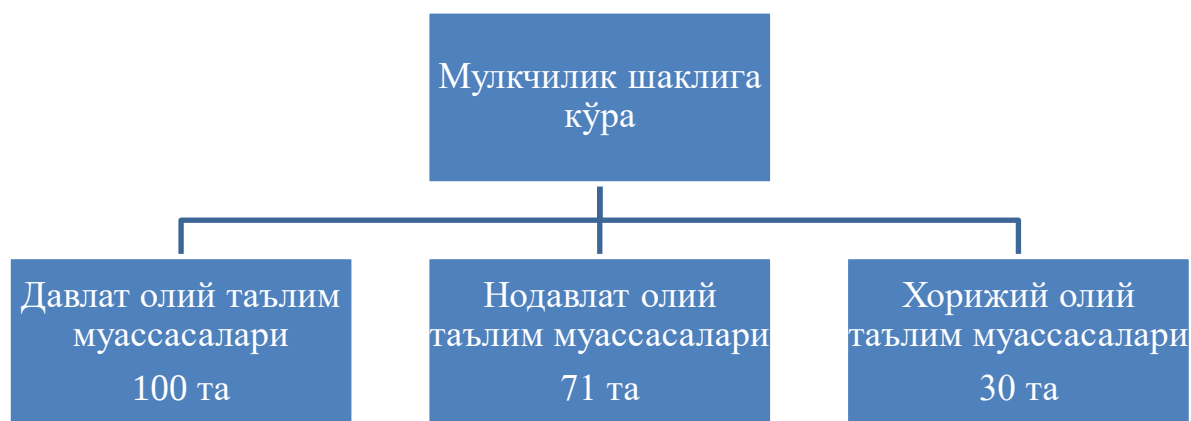
Нодавлат олий таълим ташкилотларининг аҳамияти ва истиқболлари:

- Таълим сифатининг ошиши: рақобат муҳити таълим муассасаларини сифатни яхшилашга мажбур қилади;
- Халқаро интеграция: кўпгина нодавлат ОТМлар хорижий университетлар билан ҳамкорликда фаолият юритади, бу эса мамлакат таълим тизимининг халқаро майдондаги нуфузини оширади;
- Ҳудудий ривожланишга ҳисса: нодавлат таълим муассасалари марказдан узоқ ҳудудларда ҳам очилиши орқали маҳаллий иқтисодиётни ривожлантиришда иштирок этади
- Ижтимоий таълим хизматларига кенг етиб бориш: аҳолига таълим олиш имконияти кенгаяди, турли тоифадаги шахслар учун таълимда тенглик таъминланади.

Олий таълим соҳаси иқтисодиёт, инсон капитали ва инновацияларни ривожлантиришда муҳим ўрин тутади. Хусусан, умумий таълим хизматларида олий таълимнинг улуши 2017 йилда 47 фоизни ташкил этган бўлса, 2024 йилда бу кўрсаткич 59,5 фоизга, хизмат кўрсатиш соҳасида таълим хизматларининг қўшилган қиймати 14 фоизга етди, 2017-2024 йилларда олий таълим тизимидаги профессор-ўқитувчилар сони 1,7 баробар ошди.¹⁷

¹⁶ Тадқиқотлар асосида муаллиф ишланмаси.

¹⁷<https://aniq.uz/yangiliklar/sunggi-besh-yilda-uzbekistonda-oliy-talim-muassasalari-soni-3-barobar-oshdi>

2-расм. Олий таълим муассасаларининг мулкчилик шаклига кўра таркиби.¹⁸

Сўнгги йилларда олий таълим хизматларига бўлган талабнинг ортиб бориши натижасида олийгоҳларнинг сонини ортириш зарурати туғилди. Бунинг натижасида нодавлат таълим муассасалари очила бошланди. Хусусий боғча ва хусусий мактаблар сони ортгани сари нодавлат колледж ва нодавлат олий таълим ташкилотлари очила бошланди.

Нодавлат олий таълим муассасаларининг Ўзбекистондаги жами олий таълим муассасаларидаги улуши 2022/2023 ўқув йилидаги 25 фоиздан 2023/2024 ўқув йилида 31,9 фоизга ошди. 2023/2024 ўқув йилида Ўзбекистондаги хусусий олий таълим масканларида таҳсил олаётган талабалар улуши эса 23,95 фоизга ошди ва 318.6 минг нафарга етди (талабаларнинг жами сони 1,33 млн. нафар). Бу рақам 2024/2025 ўқув йилида аллақачон 1 432,8 мингга етди — яъни, 10 йил ичида талабалар сони 5 дан ортиқ карра ўсди. Хусусий таълим муассасаларида таҳсил олаётган талабалар сони (2025-йил бошига) 515 634 нафарга етди ва нодавлат олий таълим масканларида таҳсил олаётган талабалар улуши эса 35.98 фоизни ташкил қилди.

Бу маълумотларга кўра, нодавлат олий таълим муассасаларидаги талаба улуши юқори даражада, бу эса таълим-системаси ичидаги муҳим ўзгаришларни кўрсатади.

Ҳемис тизими маълумотларига кўра, Ўзбекистонда энг кўп талабага эга ТОП-10 нодавлат олий таълим муассасалари аниқланди. Ушбу университетлар талабалар сони бўйича энг йирик нодавлат олий таълим ташкилотлари ҳисобланади.

Энг кўп талабага эга хусусий университетлар:¹⁹

1. Тошкент Кимё халқаро университети – 36 598 нафар талаба
2. ИСФТ институти – 29 470 нафар талаба
3. Тошкент амалий фанлар университети – 26 460 нафар талаба
4. Термиз иқтисодиёт ва сервис университети – 23 888 нафар талаба
5. Осиё халқаро университети – 22 279 нафар талаба

¹⁸ Тадқиқотлар асосида муаллиф ишланмаси.

¹⁹ <https://talimtelekanali.uz/uzc/eng-kop-talabaga-ega-top-10-ta-nodavlat-oliygohlar-10-02-2025/>

6. Алфраганус университети – 22 245 нафар талаба
7. Университи оф Бусинесс анд Ссиенсе – 20 728 нафар талаба
8. Тошкент Кимё халқаро университети Самарқанд филиали – 20 283 нафар талаба
9. Иқтисодиёт ва педагогика университети – 19 138 нафар талаба
10. Тошкент Кимё халқаро университети Наманган филиали – 17 974 нафар талаба.

Хулоса. Нодавлат олий таълим ташкилотлари нафақат таълим соҳасида, балки минтақавий иқтисодиётни ривожлантиришда ҳам муҳим стратегик аҳамиятга эга. Улар орқали янги кадрлар захираси яратилади, инвестициялар жалб этилади, инновациялар илгари сурилади ва мамлакат иқтисодиётининг барқарор ўсиши таъминланади. Давлат ва хусусий сектор ҳамкорлиги орқали бу жараённи янада жадаллаштириш мумкин.

Тадқиқотлар давомида аниқ бўлдики, Ўзбекистондаги нодавлат олий таълим ташкилотлари сони йилдан-йилга ортиб бормоқда. Бу ўз навбатида ушбу соҳанинг ҳисоб ва ҳисобот тизимини янада такомиллаштириш заруратини вужудга келтиради. Нодавлат олий таълим ташкилотларининг даромадлари қайси манбалар эвазига шаклланимоқда ва харажатларини қандай усулларда оптималлаштириш мумкинлига тўғрисида илмий ишлар олиб бориш зарур ҳисобланади.

. Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: “Ўзбекистон”, 2024.
2. “Таълим тўғрисида”ги Қонун – №3РҲ–637, 23.09.2020.
3. “Олий таълим тўғрисида”ги Қонун – №3РҲ–744, 14.12.2022.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 28.01.2022 йилдаги, ПФ–60-сон.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 11.09.2023 йилдаги ПФ–158-сон.
6. Юнусов Б.Р. – Таълим ва иқтисодиёт: боғлиқлик механизми. – Тошкент: “Фан ва технология”, 2022.
7. Қурбонов У.М. – Нодавлат таълим муассасалари ва уларнинг иқтисодий самарадорлиги. – “Иқтисодиёт ва таълим” журнали, 2023, №1.
8. Насриддинова М.Ш. – Ижтимоий соҳа ривожига нодавлат таълим муассасаларининг ўрни. – “Илмий таҳлиллар” журнали, 2022, №4.
9. Холиқова З. – Таълимда хусусий сектор: Ўзбекистон тажрибаси ва халқаро таҳлил. – “Таълим иқтисодиёти” журнали, 2023.
10. Боронов Б.Ф., and Саломов Ш.Ф.. "Миллий иқтисодиётда нодавлат таълим ташкилотларининг ўрни ва уни ривожлантиришнинг ташкилий-ҳуқуқий жиҳатлари" Экономика и социум, no. 5-2 (120), 2024, pp. 921-925.
11. Боронов Б.Ф., and Мустафоев А.Ф.. "Нодавлат таълим хизматларини ривожлантиришнинг ташкилий масалалари" Экономика и социум, no. 5-2 (120), 2024, pp. 926-929.
12. www.edu.uz ва www.lex.uz

ПРИВЛЕЧЕНИЕ МОЛОДЕЖИ К ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВУ В ЗОНЕ ПРИАРАЛЬЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.

Маденова Эльмира Нзаматдиновна
Каракалпакский государственный университет
Доцент кафедры « Менеджмент и основа экономики», PhD
Электронная почта: elmiramadenova020@gmail.com

Аннотация: В статье подчеркивается, что вовлечение молодежи в предпринимательскую деятельность играет важную роль в социально-экономическом развитии Республики Каракалпакстан. Привлечение молодежи к предпринимательству способствует обеспечению ее занятости, созданию новых рабочих мест и внедрению инновационных идей.

Abstract: The article emphasizes that involving young people in entrepreneurial activities plays a significant role in the socio-economic development of the Republic of Karakalpakstan. Engaging young people in entrepreneurship contributes to their employment, the creation of new jobs, and the implementation of innovative ideas.

Ключевые слова: Бизнес, конкуренция, безработица, долгосрочная стратегия, малый и средний бизнес, дефицит.

Keywords: Business, competition, unemployment, long-term strategy, small and medium-sized businesses, deficit.

Среди регионов нашей страны Республика Каракалпакстан выделяется своими богатыми минерально-сырьевыми ресурсами, ограниченными земельными и водными запасами, а также проблемами Аральского моря, имеющими международное значение. Эта ситуация требует разработки и последовательной реализации долгосрочной стратегии, направленной на эффективное использование природно-экономического потенциала региона и снижение влияния негативных факторов на его социально-экономическое развитие. В данном контексте предусмотрено достижение «Стабилизация экологической ситуации в Приаралье и смягчение негативных последствий экологических проблем, вызванных высыханием Аральского моря». В соответствии с этим государство гарантирует защиту и восстановление экологической системы в Приаралье, включая Каракалпакстан, а также реализацию мероприятий, направленных на его социально-экономическое развитие.

Привлечение молодежи к предпринимательской деятельности играет важную роль в социально-экономическом развитии Каракалпакстана. Вовлечение молодых людей в сферу предпринимательства способствует обеспечению их занятости, созданию новых рабочих мест и внедрению инновационных идей. Однако в этом процессе существуют определенные проблемы, решение которых является актуальной задачей. Президент нашей страны Ш.М. Мирзиёев 19 марта 2025 года провел встречу с предпринимателями, в ходе которой был представлен крупный проект по развитию малого и среднего бизнеса при участии зарубежных экспертов. В рамках данной программы в 2025 году на развитие бизнеса будет выделено 10 миллиардов долларов из различных источников. Кроме того, для поддержки малого и среднего бизнеса в этом году предусмотрено выделение 120 триллионов сумов. Президент также отметил, что ежегодно на рынок

труда страны выходит более 600 тысяч молодых людей, а к 2030 году эта цифра достигнет 1 миллиона человек.[1]

Под руководством Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева принимаются новые решения по вовлечению молодежи в предпринимательскую деятельность. В частности, 14 февраля 2025 года был принят указ №УК-62 «О дополнительных мерах по развитию молодежного предпринимательства и обеспечению занятости молодежи»[2]. В рамках данной программы реализуется проект «Первый шаг в бизнес», согласно которому физические лица в возрасте от 18 до 30 лет, зарегистрированные как самозанятые и уплатившие социальный налог, могут получить льготные микрозаймы в размере до 100 миллионов сумов сроком до 7 лет в онлайн-формате, включая льготный период.

Кроме того, в Каракалпакстане в период с 1 января 2023 года по 1 января 2028 года снижены ставки налога на прибыль, налога с оборота, налога на имущество юридических лиц и земельного налога на 50%. Социальный налог установлен в размере 1%. Для индивидуальных предпринимателей социальный налог в городах снижен в 12 раз, в районах – в 6 раз и составляет одну базовую расчетную величину в год. В целях финансовой поддержки предпринимателей выделяются льготные кредитные линии. В частности, Фонд реконструкции и развития выделил Каракалпакстану кредитную линию в размере 100 миллионов долларов. Эти средства направляются на реализацию проектов в сфере производства и услуг, а также на выдачу льготных кредитов до 10 миллиардов сумов сроком до 7 лет под 14% годовых, включая льготный период до 2 лет.

Молодежные промышленные и предпринимательские зоны. По инициативе руководства страны во всех регионах Узбекистана, включая Каракалпакстан, создаются молодежные промышленные и предпринимательские зоны, которые предоставляют молодым людям благоприятные условия для начала и развития своего бизнеса. Для поддержки предпринимательства населения выделено 22 триллиона сумов льготных ресурсов, из которых 2,5 триллиона сумов направлены на проекты молодежного предпринимательства, а аналогичная сумма – на поддержку женского предпринимательства. Для женщин-предпринимателей процентная ставка по кредитам снижена на 2% по сравнению с другими заемщиками. С 2025 года началось предоставление кредитов малому бизнесу в размере до 300 миллионов сумов, при этом предприниматели, чей бизнес в течение года перерастет в среднее предприятие, могут получить до 150 миллионов сумов без залога. Аналогично, в рамках поддержки семейного предпринимательства предусмотрены беззалоговые кредиты в размере до 50 миллионов сумов.[3]

14 марта 2025 года был принят президентский указ №ПҚ-103 «О дальнейших мерах по совершенствованию системы поддержки семьи и женщин». В соответствии с этим документом на 2025 год определены следующие целевые показатели: обеспечение занятости 2 миллионов женщин, профессиональное обучение и обучение предпринимательству 250

тысяч женщин, охват высшим образованием 250 тысяч женщин, а также санаторное оздоровление 50 тысяч женщин из малообеспеченных семей и организация для них мотивационных семинаров по предпринимательству.

В то же время в Каракалпакстане наблюдаются определенные проблемы, препятствующие вовлечению молодежи в предпринимательскую деятельность, среди которых. Дефицит финансовых ресурсов. Молодым предпринимателям сложно найти стартовый капитал, а отсутствие залогового обеспечения и кредитной истории создает трудности при получении кредитов. Недостаток знаний и навыков в сфере предпринимательства. Отсутствие опыта и предпринимательских компетенций затрудняет успешное ведение бизнеса.

Перспективы развития молодежного предпринимательства заключаются в следующих направлениях:

Образование и повышение квалификации. Необходимо организовать специальные учебные программы и тренинги по предпринимательству, которые помогут молодежи успешно вести бизнес.

Улучшение доступности финансовых ресурсов. Следует усовершенствовать механизмы привлечения льготных кредитов, грантов и инвестиций для молодых предпринимателей. Упрощение административных процедур. Важно создать широкие возможности для регистрации и ведения бизнеса, минимизируя бюрократические барьеры.

Список использованной литературы:

1. Президент Республики Узбекистан Ш. Мирзиёев. Встреча с предпринимателями, 19 марта 2025 года.
2. Президент Республики Узбекистан Ш. Мирзиёев. Постановление №УП-62 «О дополнительных мерах по развитию молодежного предпринимательства и обеспечению занятости молодежи», 14 февраля 2025 года.
3. Президент Республики Узбекистан Ш. Мирзиёев. Постановление №УП-103 «О дальнейшем совершенствовании системы поддержки семьи и женщин», 14 марта 2025 года.
4. Малый бизнес и предпринимательство. М.С. Касимова, Ш.Ж. Эргашходжаева, А.Н. Самадов, И.Б. Шарипов. ТГЭУ, 2010 год.

STANDARTLASHTIRILGAN HAMDA XAQQONiy YO‘QOTISHLAR MIQDORLARI O‘RTASIDAGI TAFOVUTLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

Akbar Ashurovich Shodiyev
iffd PhD, v.b.dotsent
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
“Buxgalteriya hisobi va statistika”
kafedrası mudiri
aliz77@mail.ru, 0009-0005-1995-9507

Annotatsiya: Elektr tarmoqlari tashkilotlarining asosiy faoliyati elektr energiyasini ishlab chiqaruvchilardan iste‘molchilarga etkazib berishdir. Har qanday transport kabi, elektr energiyasini uzatish resurslarni yo‘qotish bilan bog‘liq bo‘lib, bu holda elektr energiyasining o‘zi yo‘qotiladi. Tarmoq tashkilotlari qonuniy ravishda ma‘lum miqdorda elektr energiyasini

sotib olish orqali elektr yo'qotishlarini qoplashlari shart. Elektr yo'qotishlari texnologik yo'qotishlar; shuningdek elektr energiyasini o'g'irlash bilan bog'liq yo'qotishlar hisoblanmaydigan iste'mol shaklida yoki shartnomadan tashqari iste'mol shaklida bo'lishi mumkin. Ushbu maqolada elektr tarmoqlari tashkilotlari tomonidan elektr energiyasi yo'qotishlarining buxgalteriya hisobini yuritish tartibi o'rin olgan.

Kalit so'zlar: Elektr energiyasining umumiy yo'qotishlari, elektr energiyasining texnologik yo'qotishlariga, texnik yo'qotishlari, shartli doimiy yo'qotishlar, texnologik yo'qotishlar standartlari, elektr energiyasini sotishda elektr energiyasi yo'qotishlari.

Аннотация: Основной деятельностью организаций электрических сетей является поставка электрической энергии от производителей потребителям. Как и любой другой транспорт, передача электроэнергии связана с потерей ресурсов. Сетевые организации обязаны возмещать потери электроэнергии путем приобретения определенного количества электроэнергии. Потери электроэнергии могут происходить в форме истребления или внеконтрактного истребления, не считая технологических потерь, а также потерь, связанных с хищением электроэнергии. В этой статье содержится порядок ведения бухгалтерского учета потерь электроэнергии электросетевыми организациями.

Ключевые слова: Общие потери электроэнергии, технологические потери, технические потери, условные постоянные потери, стандарты технологических потерь.

Abstract: The main activity of organizations of electric networks is the supply of electric energy from manufacturers to consumers. Like any other transport, electricity transmission is associated with a loss of resources. Grid organizations are required to compensate for electricity losses by purchasing a certain amount of electricity. Electricity losses can occur in the form of the establishment or out-of-contract establishment, not counting technological losses as well as losses associated with electricity theft. This article contains the procedure for accounting for electricity losses by power grid organizations.

Keywords: Total power losses, process losses, technical losses, notional permanent losses, process loss standards.

Ilmiy tadqiqotimizning asosiy vazifalari elektr tarmoqlari orqali elektr energiyasini uzatishda elektr energiyasini yo'qotishlarini elektr energetikasi tarmog'i tashkilotlarining buxgalteriya hisobida aks ettirishga iqtisodiy jihatdan asoslangan yagona yondashuvni ishlab chiqishdan iborat. Elektr energiyasining umumiy yo'qotishlari - elektr tarmog'iga boshqa tarmoqlardan yoki elektr energiyasini ishlab chiqaruvchilardan etkazib beriladigan elektr energiyasi hajmi va ushbu tarmoqqa ulangan energiyani qabul qiluvchi qurilmalar tomonidan iste'mol qilingan, shuningdek boshqa tarmoq tashkilotlariga uzatiladigan elektr energiyasi hajmi o'rtasidagi farqdan iborat bo'ladi. Elektr energiyasining texnologik yo'qotishlariga elektr tarmoqlarining liniyalari va qurilmalaridagi texnik yo'qotishlar va elektr energiyasini hisobga olish tizimining ruxsat etilgan xatolaridan kelib chiqadigan yo'qotishlarni hisobga olgan holda liniyalar va qurilmalarning texnik tavsiflari va ish rejimlariga muvofiq elektr energiyasini uzatishda yuzaga keladigan jismoniy jarayonlar misol bo'ladi.

Elektr energiyasi yo'qotishlarini buxgalteriyada hisobga olish yuzasidan qator maxalliy olimlarimiz ilmiy tadqiqotlar olib borishgan. Axmedjanov Karimjon Bakidjanovichning "Elektr energetika tarmog'idagi korxonalarda MHXS asosida moliyaviy hisobotlarni tuzish masalalari" nomli ilmiy maqolasida elektr tarmoqlari korxonalarida buxgalteriya hisobini takomillashtirish yuzasidan qarashlari bayon etilgan[8]. A.A.Majajixovning "Elektr yo'qotishlarini hisobga olish xususiyatlari" nomli maqolasida elektr energiyasini alohida buxgalteriya

hisobining hisob obyekti sifatida hisobga olish va buning uchun yangi analitik schet ochish tavsiya etilgan[9]. Elektr energiyasini yetkazib berish davomidagi yo'qotishlarini hisobga olish va tahlil qilish bo'yicha rus olimi В.Д.Калнер, "Зеленая экономика и безальтернативные ресурсы природы" nomli ilmiy ishida o'z qarashlarini bayon etgan. Jumladan, muqobil energiya manbalaridan foydalanish orqali elektr yo'qotishlari miqdori va turlarini kamaytirish, hisobga olish tizimini tubdan o'zgartirish bo'yicha ma'lumotlarga e'tibor qaratgan[7].

Maqolada ma'lumotlarni guruhlash, analiz va sintez, tizimli tahlil, taqqoslash, kompleks baholash, qiyosiy va solishtirma tahlil hamda prognoz usullaridan samarali foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Elektr yo'qotishlari miqdorini standartlashtirish va hisobini tashkil etish jarayonida salbiy yoki ijobiy farqlar yuzaga keladi. Ijobiy farq sifatida hududiy elektr tarmoqlari korxonalari tomonidan olib borilgan say-harakatlar natijasida yo'qotishlar xaqqoniy miqdorining kamayishi tushuniladi. Bunday vaziyatda korxona standartlashtirilgan yo'qotishlardan tejab qolingan summani buxgalteriya hisobida aks ettirishi, tejalgan elektr energiya tannarxini hisobdan chiqarishi, daromadni tan olishi talab etiladi.

Elektr energiyasini elektr tarmoqlari orqali uzatish vaqtida tasdiqlangan me'yor doirasidagi texnologik sarf miqdorini, qabul qilingan elektr energiyasining sotib olish qiymati bo'yicha hisoblangan holda davr xarajatlariga olib boradi va buxgalteriya hisobida quyidagicha aks ettiradi:

Debit 9410-"Sotish xarajatlari" hisobvarag'i

Kredit 2990- "Boshqa tovarlar" hisobvarag'i.

Ma'lum bir davrda hududiy elektr tarmoqlari korxonasi tomonidan iste'molchilarga yetkazib berilgan elektr energiyasi miqdori va xuddi shu davrda hududiy elektr tarmoqlari korxonasi tomonidan qabul qilingan elektr energiyasi miqdori o'rtasidagi tafovut va bundan elektr energiyasini elektr tarmoqlarida uzatish vaqtida tasdiqlangan me'yorlar doirasidagi (miqyosidagi) yo'qotishlarni chegirgan holda, buxgalteriya hisobvaraqlarida yozuvlar qayd etilish lozim. Qisqacha aytganda sotib olingan va iste'molchilarga sotilgan elektr energiyasi miqdori o'rtasidagi farq-standardlashtirilgan yo'qotishlar summasi miqdoriga.

Debit 2990 "Boshqa tovarlar" hisobvarag'i

Kredit 1610-"Materiallar qiymatidagi farqlarni hisobga oluvchi hisobvaraqlar" hisobvarag'i

Oylik hisob-kitoblar jarayonida hududiy elektr tarmoqlari korxonasi tomonidan qabul qilingan elektr energiyasi hajmining, xuddi shu davrda iste'molchilarga yetkazib berilgan elektr energiyasi hajmidan har oyda oshgan miqdorini alohida tartibda hisobda aks ettirishi talab qilinadi. Chunki bu holatda elektr energiyasining standartlashtirilgan yo'qotishlari miqdori oshib ketganligini ko'rsatadi.

Elektr energiyasi sotib olish bahosi bo'yicha hisoblanadi va bundan elektr energiyasini elektr tarmoqlarida uzatish vaqtida tasdiqlangan me'yorlar doirasidagi texnologik yo'qotishlar miqdorini chegirgan holda tafovutlar sifatida qayd etib boradi:

Debit 1600-"Materiallar qiymatidagi farqlarni hisobga oluvchi hisobvaraqlar"

Kredit 2990-"Boshqa tovarlar" hisobvarag'i

Demak, iste'molchilarga yetkazib berilgan biroq 2990 hisobvaraqa aks ettirilmagan shuningdek, hisobda mavjud bo'lgan lekin ortiqcha yo'qotishlar sababli yo'qotilgan elektr energiyasi miqdoridagi farq summolari buxgalteriya hisobi tizimida yuqorida qayd etib o'tilgan tarzda muvofiqlashtiriladi.

Hisobot yili oxirida materiallar qiymatidagi farqlarni hisobga oluvchi hisobvaraqlarning qoldig'i belgilangan tartibda hisobdan chiqarilishi shart. Buning uchun esa, hisobvaraqlarning qaysi tomonida qoldiq qolganligini aniqlash va hisobdan chiqarish muhimdir. Agarda 1600-"Materiallar qiymatidagi farqlarni hisobga oluvchi hisobvaraqlar" hisobvarag'ining debit tarafida qoldiq qolgan bo'lsa, bu summa 9430-"Boshqa operatsion xarajatlar" hisobvarag'i bilan korrespondensiyada hisobdan chiqariladi. Bu summa materiallar qiymatidagi farqlarning salbiy ekanligidan dalolat beradi. Bu holat buxgalteriya hisobvaraqlarida quyidagicha aks ettiriladi:

Debit 9430-"Boshqa operatsion xarajatlar" hisobvarag'i

Kredit 1600-"Materiallar qiymatidagi farqlarni hisobga oluvchi hisobvaraqlar" hisobvarag'i.

Ushbu buxgalteriya amallari natijasida yana bir yashiringan holatga aniqlik kiritilishi talab qilinadi. Aniqlangan salbiy tafovut, iste'molchilarga yetkazib berilgan elektr energiyasi tarkibida bo'lganligi va xaqiqatda yetkazib berilmaganligi sababli, bu yo'qotish summasiga qo'shilgan qiymat solig'i hisoblangan edi. Me'yordan ortiqcha aniqlangan elektr yo'qotishlari summasiga mos keladigan qo'shilgan qiymat solig'i summasiga tuzatish o'tkazmasini aks ettiriamiz:

Debit 9430-"Boshqa operatsion xarajatlar" hisobvarag'i

Kredit 4410-"Byudjetga bo'nak to'lovlarini hisobga oluvchi hisobvaraqlar" hisobvarag'i

Shu tariqa me'yordan ortiqcha aniqlangan elektr yo'qotishlari hisobidagi tafovutlar bartaraf etiladi.

Agar, 1600-"Materiallar qiymatidagi tafovutlar" hisobvarag'ining qoldig'i hisobvaraqlarning kredit qismida qolsa, bu summa elektr energiya yo'qotishlari miqdorining me'yordan kamligini bildiradi. Tabiiyki bu summa korxona daromadlarini ko'payishiga xizmat qiladi.

Elektr energiya yo'qotishlarining me'yordan kichik bo'lishi natijasida aniqlangan summa quyidagi ketma-ketlikda hisobdan chiqariladi:

Debit 1600-"Materiallar qiymatidagi farqlarni hisobga oluvchi hisobvaraqlar" hisobvarag'i

Kredit 9390-"Boshqa operatsion daromadlar" hisobvarag'i

Hududiy elektr tarmoqlari korxonalarida elektr energisining 1 kv't/soat hajmi uchun belgilangan tariflari o'zgargan taqdirda, hududiy elektr tarmoqlari korxonasi ommaviy axborot vositalari orqali qonunchilikda o'rnatilgan tartibda iste'molchilarga ma'lum qiladi. Elektr energiyasi uchun tariflarning o'zgarishi ikki tomon o'rtasidagi shartnomani bekor qilinishi uchun asos bo'la olmaydi. Elektr yetkazib berish shartnomasi o'z kuchida qoladi.

Barcha iste'molchilar elektr energiyasi uchun tariflar o'zgargan sanadan e'tiboran yangi tarif bo'yicha hisob-kitob ishlarini olib borishga majburlar.

Turli sabablarga ko'ra masalan, kredit to'lovlari, mablag' yetishmasligi va shunga o'xshash hollarda to'lanmay qolgan qarzdorlik summaları elektr energiyasi tariflar o'zgargan sanagacha iste'mol qilinganligi sababli elektr energiyasi miqdori eski tariflar bo'yicha hisob-kitob qilinadi.

Iste'molchilar tomonidan iste'mol qilingan elektr energiyasining tariflar o'zgargan sanadan e'tiboran sotilishi buxgalteriya hisobida quyidagicha tartibda aks ettiriladi:

Debit 4010-"Xaridorlar va buyurtmachilardan olinadigan hisobvaraqlar" hisobvarag'i

Kredit 9020-"Tovarlarni sotishdan daromadlar" hisobvarag'i

Kredit 6410-"Byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzar" hisobvarag'i - elektr energiyasi hajmidan qo'shilgan qiymat solig'i summasiga.

Elektr energiyasining iste'molchilardan eski tarif bo'yicha ilgari olingan bo'nak to'lovlari summasidan oshgan qismidan, yangi tarif bo'yicha sotishdan tushum hisoblanganda quyidagicha tartibda aks ettiriladi:

Debi 4010-"Xaridorlar va buyurtmachilardan olinadigan hisobvaraqlar" hisobvarag'i

Kredit 9020-"Tovarlarni sotishdan daromadlar" hisobvarag'i - tariflar o'zgargan sanadan boshlab elektr energiyasining maishiy iste'molchilardan eski tarif bo'yicha ilgari olingan bo'nak to'lovlari summasidan oshgan qismidan, yangi tarif bo'yicha sotish summasiga;

Kredit 6410-"Byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzar" hisobvarag'i - elektr energiyasini sotish hajmiga nisbatan hisoblangan qo'shilgan qiymat solig'i summasiga.

Hududiy elektr tarmoqlari korxonasida elektr energiyasi uchun tariflar o'zgargan sanadan e'tiboran sotilgan elektr energiyasining tannarxi quyidagi tartibda aks ettiriladi:

Debit 9120-"Sotilgan tovarlarning tannarxi" hisobvarag'i

Kredit 2990-"Boshqa tovarlar" hisobvarag'i

Shunday qilib, taqdim etilgan dalillarni hisobga olgan holda, kiritilgan "Elektr yo'qotishlari" hisobvarag'ining analitik hisobi yo'qotishlarning tasnifiga muvofiq xar bir yo'qotish turlari bo'yicha amalga oshirilishi kerak.

"Elektr energiyasi yo'qotishlari" hisobvarag'idan foydalangan holda elektr energiyasi yo'qotishlarini hisobga olishning tavsiya etilgan metodologiyasiga ko'ra:

bu maqsadga muvofiqdir, chunki buxgalteriya hisobida yanada aniq va tizimli ma'lumotlarni ko'rsatish uchun ushbu ob'ektni ajratib ko'rsatish imkonini beradi;

mantiqiy boshqaruv tizimi uchun zarur bo'lgan buxgalteriya hisobi ko'rsatkichlarini shakllantirish imkonini yaratadigan, elektr energiyasi yo'qotishlari turlarini ma'lum bir ketma-ketlikda bir butunga tizimli ravishda bog'laydi;

buyurtma berish, ya'ni yo'qotishlarni turlari bo'yicha ifodalash, ularning har biri uchun analitik hisobga olish tartibi nazarda tutiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. 2020-2030-yillarda O'zbekiston Respublikasini elektr energiyasi bilan ta'minlash Konsepsiyasi. Toshkent.2020
2. S.N. Tashnazarov. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida moliyaviy hisobot: muammo va yechimlar. Monografiya. T.: "Navro'z" nashriyoti, 2016-y. 31-47-b.
3. В.Н.Апраткин. Человеческий фактор и его влияние на уровень потерь электроэнергии// Потери электроэнергии в городских электрических сетях и технологии их снижения: сб. ст. - Москва, «Мособлэлектро», 12 - 15 апр. 2023 г.
4. В.Э. Воротицкий Мероприятия по снижению потерь электроэнергии в электрических сетях энергоснабжающих организаций// Энергосбережение. 2022. № 3.
5. В.Э. Воротицкий, В.Н.Апраткин Коммерческие потери электроэнергии в электрических сетях. Структура и мероприятия по снижению // Новости электротехники. Информационно-справочное издание. 2022. № 4.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR SHAROITIDA TA'LIM MENEJMENTINI MODERNIZATSIYA QILISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Mangliyev Bexzod Turaboy o'g'li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya. XXI asrda ta'lim tizimida sodir bo'layotgan tub o'zgarishlar ta'lim menejmentini modernizatsiya qilishni taqozo etmoqda. Raqamli transformatsiya jarayonida elektron boshqaruv tizimlari, Big Data va sun'iy intellekt ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, inson kapitalini rivojlantirish, o'qituvchilarning malakasini oshirish, ota-onalar va jamoatchilikni jarayonga jalb etish ta'lim boshqaruvining samaradorligini ta'minlaydi. Umuman olganda, ta'lim menejmentini modernizatsiya qilish mamlakatning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim menejmenti, raqamli transformatsiya, elektron boshqaruv, Big Data, sun'iy intellekt, inson kapitali, innovatsiya

Аннотация. В XXI веке происходящие изменения в системе образования требуют модернизации управления образованием. В условиях цифровой трансформации внедрение электронных систем управления, Big Data и искусственного интеллекта играет ключевую роль в повышении качества образования. Кроме того, развитие человеческого капитала, повышение квалификации педагогов, а также активное участие родителей и общества обеспечивают эффективность образовательного менеджмента. В целом, модернизация управления образованием способствует устойчивому развитию и повышению конкурентоспособности страны.

Ключевые слова: образовательный менеджмент, цифровая трансформация, электронное управление, Big Data, искусственный интеллект, человеческий капитал, инновации

Annotation. In the 21st century, rapid changes in the education system demand the modernization of educational management. During digital transformation, the use of e-management systems, Big Data, and artificial intelligence plays a vital role in improving the quality of education. Moreover, the development of human capital, continuous teacher training, and the involvement of parents and society ensure effective educational governance. Overall, modernizing educational management contributes to sustainable development and enhances national competitiveness.

Keywords: educational management, digital transformation, e-management, Big Data, artificial intelligence, human capital, innovation.

XXI asrda ta'lim tizimida sodir bo'layotgan keskin o'zgarishlar boshqaruv jarayonlarini ham tubdan yangilashni talab qilmoqda. Bugungi kunda ta'lim menejmenti nafaqat pedagogik jarayonlarni samarali tashkil etish, balki butun tizimning raqamli transformatsiyasini boshqarish, ta'lim sifatini oshirish va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga xizmat qilish vazifasini ham bajaradi. Shu nuqtai nazardan, ta'lim menejmentini modernizatsiya qilish masalasi dolzarb hisoblanadi.

Bugungi kunda ta'lim tizimida boshqaruv samaradorligini oshirish va ta'lim sifatini yaxshilashda ta'lim menejmentining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Raqamli texnologiyalarni joriy etish bu sohada tub o'zgarishlarga sabab bo'lib, ta'lim muassasalarida menejment jarayonlarini modernizatsiya qilishni talab qilmoqda.

Avvalo, ta'lim menejmentida elektron boshqaruv tizimlarini qo'llash orqali hujjat aylanishini avtomatlashtirish, samarali monitoring mexanizmlarini joriy etish va pedagogik jarayonlarni masofadan boshqarish imkoniyatlari kengaymoqda. Ikkinchi tomondan, Big Data va sun'iy intellekt asosida ta'lim natijalarini tahlil qilish, o'quvchilarning bilim darajasini individual baholash hamda ta'lim dasturlarini shaxsiylashtirish imkoniyatlari yuzaga kelmoqda. Big Data va sun'iy intellekt asosidagi yondashuvlar ta'lim menejmentida yangi bosqichni boshlab berdi. O'quvchilarning o'zlashtirish darajasi, fanlar kesimidagi natijalar, individual ehtiyojlar va qiziqishlar asosida moslashtirilgan o'quv dasturlarini yaratish mumkin. Bu esa boshqaruvga nafaqat umumiy, balki shaxsiy yondashuvni ham joriy etadi.

Shuningdek, ta'lim menejmentining muhim vazifalaridan biri – inson kapitalini rivojlantirishdir. Buning uchun pedagog kadrlarni muntazam malaka oshirish, ularni zamonaviy texnologiyalarni qo'llashga o'rgatish va ijodkorlikka undash zarur. Bundan tashqari, ota-onalar va jamoatchilikni ta'lim jarayoniga faol jalb qilish, ta'lim muassasalari faoliyatida ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash ham boshqaruv samaradorligini oshiradi. Avvalo, ta'lim muassasalarida elektron boshqaruv tizimlari (e-management)ni joriy etish orqali hujjat aylanishini avtomatlashtirish, moliyaviy va tashkiliy resurslarni aniq hisobga olish, shuningdek, ta'lim jarayonlarini onlayn nazorat qilish imkoniyatlari kengaymoqda. Masalan, elektron kundaliklar, masofaviy ta'lim platformalari va onlayn test tizimlari boshqaruvni sezilarli darajada yengillashtirmoqda.

Ta'lim menejmentining eng muhim vazifalaridan yana biri — inson kapitalini shakllantirish va rivojlantirishdir. Buning uchun o'qituvchilarni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash, ularning kasbiy malakasini muntazam oshirish, ijodkorlik va innovatsion yondashuvni rag'batlantirish zarur. Shu orqali ta'lim jarayonida nafaqat samaradorlik, balki ijodkorlik muhiti ham shakllanadi. Inson kapitali zamonaviy jamiyat va iqtisodiyotning eng muhim resursi hisoblanadi. U o'z ichiga bilim, ko'nikma, tajriba, salomatlik va innovatsion tafakkurni oladi. Agar moddiy resurslar chegaralangan bo'lsa, inson kapitali cheksiz imkoniyatlar manbai sifatida yangi g'oyalarni yaratish, texnologiyalarni joriy etish va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Inson kapitalini shakllantirishning eng muhim manbai - ta'lim tizimidir. Maktabdan boshlab oliy ta'limgacha bo'lgan bosqichlarda sifatli ta'lim olish insonlarning salohiyatini oshiradi. Raqamli texnologiyalar va interaktiv o'qitish uslublari yordamida o'quvchilar nafaqat bilim oladi, balki kreativlik, muammolarni hal qilish va mustaqil fikrlash ko'nikmalariga ega bo'ladi.

Sog'lom jamiyat — barqaror rivojlanishning asosidir. Shu sababli inson kapitalini rivojlantirishda sog'liqni saqlash tizimi muhim o'rin tutadi. Sog'lom aholiga ega bo'lgan mamlakatda mehnat unumdorligi yuqori bo'ladi va ta'lim, innovatsiya, ishlab chiqarishda samaradorlik oshadi.

Bugungi mehnat bozorida inson kapitalini rivojlantirish faqat an'anaviy ta'lim bilan cheklanib qolmaydi. Kasbiy qayta tayyorlash va malaka oshirish dasturlari mehnatkashlarning zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashini ta'minlaydi. Innovatsion tafakkur va ijodiy yondashuv esa raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashning asosiy yo'nalishi bo'lib bormoqda.

Ta'lim menejmenti tizimida inson kapitalini rivojlantirish — bu faqat o'quvchilar va talabalarni emas, balki o'qituvchilarni ham qo'llab-quvvatlashni anglatadi. Pedagoglarning zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirishi, ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirish va moddiy hamda ma'naviy rag'batlantirish tizimini kuchaytirish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Inson kapitalini rivojlantirish iqtisodiy o'sish, ijtimoiy barqarorlik va raqobatbardoshlikning bosh omili hisoblanadi. Ta'lim, sog'liqni saqlash, malaka oshirish va innovatsion ko'nikmalarni shakllantirish orqali inson kapitali yuksaladi. Bu esa nafaqat jamiyatning bugungi farovonligi, balki kelajak avlodlarning barqaror taraqqiyoti uchun ham mustahkam poydevor yaratadi.

Ta'lim menejmentini samarali tashkil etishda ota-onalar, nodavlat tashkilotlar va keng jamoatchilikni jalb qilish muhim o'rin tutadi. Axborotning ochiqligi va shaffoflik tamoyili nafaqat ishonchni oshiradi, balki ta'lim tizimiga nisbatan ijtimoiy mas'uliyatni ham kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, Umuman olganda, raqamli transformatsiya davrida ta'lim menejmentini modernizatsiya qilish ta'lim sifatini oshirishning eng muhim shartlaridan biridir. Elektron boshqaruv tizimlari, Big Data va sun'iy intellekt, inson kapitalini rivojlantirish hamda shaffoflik tamoyillari ta'lim tizimining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu bois, ta'lim menejmenti kelajakda nafaqat ta'lim sifati, balki mamlakatning raqobatbardoshligi va innovatsion rivojlanish darajasini belgilovchi omil sifatida namoyon bo'ladi.

Raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim menejmentini modernizatsiya qilish ta'lim sifatini oshirish, samarali boshqaruvni yo'lga qo'yish va ta'lim tizimini barqaror rivojlantirishning eng muhim omillaridan biridir.

O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA AGRAR SEKTOR, SANOAT VA XIZMATLAR SOHALARINING O'ZARO INTEGRATSIYASI HAMDA INVESTITSION SALOHİYATINI OSHIRISH YO'NALISHLARI

Alimxanova Dilnoza Abdurashid qizi
TDIU huzuridagi "O'zbekiston iqtisodiyotini
rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari"
ilmiy tadqiqot markazi

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi O'zbekiston iqtisodiyotining asosiy tarkibiy qismlari - qishloq xo'jaligi, sanoat va xizmatlar sohaslarining o'zaro bog'liqligi hamda ularning investitsion salohiyatini oshirish yo'nalishlari tahlil qilinadi. Qishloq xo'jaligida yer resurslaridan oqilona foydalanish, ishlab chiqaruvchilarning mustaqilligini kuchaytirish va davlat qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqiladi. Sanoat tarmog'ida xomashyo bazasidan samarali foydalanish, yangi texnologiyalarni joriy etish va eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarish ustuvor yo'nalish sifatida tahlil qilinadi. Xizmatlar sohasining, xususan IT, turizm, moliya, ta'lim va transport yo'nalishlarining rivojlanishi mamlakatning raqamli iqtisodiyotga integratsiyalashuvi va barqaror o'sishida muhim omil sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, sanoat, xizmatlar sohasi, investitsiya, iqtisodiy islohot, raqamli iqtisodiyot, hududiy rivojlanish, eksport salohiyati.

Аннотация. В данной статье рассматриваются взаимосвязь и направления повышения инвестиционного потенциала ключевых отраслей экономики Узбекистана - сельского хозяйства, промышленности и сферы услуг. В аграрном секторе анализируются вопросы рационального использования земельных ресурсов, повышения независимости производителей и совершенствования механизмов государственной поддержки. В промышленности основное внимание уделяется эффективному использованию сырьевой базы, внедрению новых технологий и расширению производства экспортной продукции. Развитие сферы услуг, особенно в областях IT, туризма, финансов, образования и транспорта, рассматривается как важный фактор цифровой интеграции и устойчивого экономического роста страны.

Ключевые слова: сельское хозяйство, промышленность, сфера услуг, инвестиции, экономические реформы, цифровая экономика, региональное развитие, экспортный потенциал.

Abstract. This thesis analyzes the interrelation and investment potential enhancement of the main sectors of Uzbekistan's economy - agriculture, industry, and services. The study focuses on efficient land use, strengthening producers' independence, and improving state support mechanisms in agriculture. In the industrial sector, emphasis is placed on effective utilization of raw material resources, introduction of modern technologies, and expansion of export-oriented production. The development of the service sector - particularly IT, tourism, finance, education, and transport - is viewed as a crucial factor in Uzbekistan's digital transformation and sustainable economic growth.

Keywords: agriculture, industry, service sector, investment, economic reform, digital economy, regional development, export potential.

Kirish. So'nggi yillarda O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilish jarayonida agrar sektor, sanoat va xizmatlar sohasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tobora kuchayib bormoqda. Qishloq xo'jaligi, iqtisodiy rivojlanishning tayanch tarmoqlaridan biri sifatida, nafaqat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, balki hududiy iqtisodiyotlarni diversifikatsiya qilish va barqaror bandlikni ta'minlashda

ham muhim o‘rin egallaydi. Shu sababli, yer resurslaridan oqilona foydalanish, sug‘oriladigan va lalmi hududlarda ishlab chiqarishni samarali tashkil etish, chorvachilikni kengaytirish hamda suv resurslarini boshqarish masalalari agrar siyosatning ustuvor yo‘nalishlari sifatida qaralmoqda.

Mamlakatda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning asosiy maqsadi - qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilarining mustaqilligini ta‘minlash, davlat tomonidan ularni qo‘llab-quvvatlash hamda milliy ishlab chiqaruvchilar manfaatlarini himoya qilishdir. Ushbu yondashuv 2030 yilgacha mo‘ljallangan Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish strategiyasi doirasida amalga oshirilib, bozor iqtisodiyoti talablariga mos ravishda mahsulotlar bozorini muvozanatlashtirish, iste’molchilarning to‘lov qobiliyatini hisobga olish va tarmoqning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishni nazarda tutadi.

Agrar sohada olib borilayotgan islohotlar bilan bir qatorda, sanoatning hududiy salohiyatini rivojlantirish, xomashyo bazasidan samarali foydalanish, yangi texnologiyalarni joriy etish hamda yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulot ishlab chiqarishni kengaytirish choralari ham dolzarbdir. Shu bilan birga, xizmatlar sohasi iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarini qo‘llab-quvvatlaydigan asosiy tizimga aylanib, aholining turmush darajasini oshirish, bandlikni kengaytirish va mamlakatni global iqtisodiy makonga integratsiyalashuvini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shu nuqtai nazardan, ushbu tezisda O‘zbekiston iqtisodiy tizimining uch asosiy tarkibiy qismi - qishloq xo‘jaligi, sanoat va xizmatlar sohasining rivojlanish yo‘nalishlari, ularning o‘zaro bog‘liqligi va investitsion salohiyatini oshirish omillari tizimli tarzda tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Qishloq xo‘jaligi sohasida yer resurslaridan foydalanish huquqi, sug‘oriladigan va sug‘orilmaydigan maydonlar, chorvachilikni rivojlantirish imkoniyatlari, suv resurslarini boshqarish masalalari muhim o‘rin tutadi.

Qishloq xo‘jaligida iqtisodiy islohotlarning asosiy maqsadi - ishlab chiqaruvchilarning mustaqilligini, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashni va milliy ishlab chiqaruvchilarni himoya qilishni ta‘minlashdir. Bu jarayon 2030 yilgacha bo‘lgan qishloq xo‘jaligini rivojlantirish strategiyasi asosida amalga oshiriladi hamda iste’molchilarning to‘lov qobiliyatini inobatga olgan holda muvozanatli va qulay mahsulotlar bozorini shakllantirishni nazarda tutadi.

Agrar islohotlarni chuqurlashtirishga qaratilgan asosiy vazifalar quyidagilardir:

- samarali tovar ishlab chiqarishning muvozanatli faoliyat yuritishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish;

- mulkchilik va boshqaruv shakllarining xilma-xilligini rivojlantirish;

- o‘zini o‘zi boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish;

- ishlab chiqarilgan mahsulot va daromadlar bo‘yicha mulkiy huquqlarni mustahkamlash;

oziq-ovqat mahsulotlariga moslashuvchan talabni ta'minlaydigan rivojlangan ishlab chiqarish infratuzilmasi va oziq-ovqat bozorlarini yaratish;

ishlab chiqarish vositalari bozorini rivojlantirish, korxonalarni resurslar bilan ta'minlash va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish;

sohalararo va mintaqalararo mahsulot almashuvining ekvivalentligini ta'minlash;

qishloq xo'jaligiga investitsiyalarni kengaytirish uchun qulay sharoit yaratish;

infratuzilma majmuasini rivojlantirish, uning moddiy bazasini mustahkamlash va xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning integratsiyasi hamda hamkorligini kuchaytirish;

ishlab chiqaruvchilarning iste'mol talabiga moslashuvchanligini oshirish, davlat proteksionizmini kuchaytirish, iqtisodiy va huquqiy tartibga solishni takomillashtirish;

ishlab chiqarishni rag'batlantirish, sifatli mehnatni qo'llab-quvvatlash va ilmiy asoslarni mustahkamlash.

Yuqoridagi chora-tadbirlar qishloq xo'jaligida investitsiya faoliyatini jadallashtirishga xizmat qiladi:

1. Bozor sharoitida mahsulotlarni chuqur qayta ishlashga e'tibor kuchaymoqda - tayyor mahsulot darajasi oshgani sayin, daromad ham ortadi. Bu esa investorlarni nafaqat qishloq xo'jaligiga, balki qishloq joylarda yengil va oziq-ovqat sanoati, qurilish materiallari, xalq hunarmandchiligi va dam olish markazlari kabi kichik sanoat tarmoqlariga ham sarmoya kiritishga undaydi.

2. Bu yo'nalishlardagi loyihalar katta mablag' talab qilmaydi va qisqa (1–2 yil) muddatda daromad keltira boshlaydi.

3. Tadbirkorlik faoliyatining mazkur yo'nalishlari uzoq muddatli kadrlar tayyorlashni talab qilmaydi, mehnat va xomashyo manbalari mavjud qishloq joylarda joylashishi mumkin.

4. Qishloq xo'jaligi - respublika eksport salohiyatining asosiy manbai bo'lib, tashqi iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirish sharoitida yangi korxonalarni zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan ta'minlash imkonini beradi.

Isloh qilingan iqtisodiy mexanizm quyidagi talablarga javob berishi lozim:

- iqtisodiy boshqaruv orqali davlat, mintaq va xususiy manfaatlarini uyg'unlashtiruvchi huquqiy tizim;

- texnologiya va ishlab chiqarishning ilg'or tendensiyalariga asoslangan innovatsion tizim;

- raqobatbardosh ishlab chiqarishni ta'minlovchi mustaqil xo'jalik yuritish va kooperatsiya tizimi (shu jumladan klasterlar);

- ishlab chiqaruvchilar uchun ijtimoiy kafolatlar tizimini yaratish.

Sanoatni rivojlantirishda korxonalarni joylashtirish qonuniyatlarini o'rganish, ularning rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi omillarni aniqlash va hududiy salohiyatni baholash muhimdir. Mintaqa sanoatini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari - tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishdir.

Asosiy vazifalar:

- mavjud xomashyo bazasini qayta ishlash quvvatlaridan samarali foydalanish;
- mashinasozlik, farmatsevtika va yengil sanoatni modernizatsiya qilish, xorijiy investitsiyalarni jalb etish;
- import o‘rnini bosuvchi va eksportbop mahsulot ishlab chiqarishni kengaytirish;
- samarasiz korxonalarni qayta tashkil etish, energiya va resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish;
- sanoat parklari va kichik sanoat zonalarini tashkil etish, zarur infratuzilmani rivojlantirish.

Xizmatlar sohasi boshqa tarmoqlar faoliyati uchun tayanch yaratadi, aholining hayot sifatini oshiradi va mamlakatning global iqtisodiyotga integratsiyasiga hissa qo‘shadi. Bilimlar iqtisodiyoti sharoitida xizmatlar sektori yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda - bunda bilim, axborot va inson kapitali asosiy resurs hisoblanadi.

1-jadval

O‘zbekistonda xizmatlar bozorini rivojlantirish yo‘nalishlari

№	Yo‘nalish nomi	Rivojlanish holati va salohiyati
1	IT-sektor	Davlat qo‘llab-quvvatlovi ostida tez sur‘atlar bilan rivojlanmoqda. “Bir million o‘zbek dasturchilari” dasturi va IT-Parklar tashkil etilishi natijasida dasturlash va raqamli yechimlarga talab ortmoqda.
2	Turizm	Turistik xizmatlar eksporti hajmi oshib bormoqda. Mehmonxona, ovqatlanish, transport va ekskursiya xizmatlari sohalarida yangi biznes imkoniyatlari paydo bo‘lmoqda.
3	Moliyaviy xizmatlar	Fintex tizimlari faol rivojlanmoqda: mobil to‘lovlar, raqamli hamyonlar va “Hozir ol – keyin to‘la” (BNPL) xizmatlari keng tarqalmoqda. Sektor barqaror o‘sish tendensiyasiga ega.
4	Ta’lim va tibbiyot	Xususiy sektor uchun katta imkoniyatlar mavjud. Oliy ta’lim qamrovi pastligi tufayli xususiy ta’lim muassasalari uchun bozor salohiyati keng. Sifatli tibbiy xizmatlarga talab ortib bormoqda.
5	Transport	Yuk va yo‘lovchi tashish sohasida faol o‘sish kuzatilmoqda. Avtomobil transporti xizmatlari kengayib, logistika infratuzilmasi modernizatsiya qilinmoqda.

IT sohasining o‘sishi hududlarda raqamli infratuzilmaning kengayishiga, yoshlar bandligining oshishiga va eksportga yo‘naltirilgan xizmatlar paydo bo‘lishiga zamin yaratmoqda. Biroq kadrlar yetishmovchiligi va texnik infratuzilma nomutanosibliigi muammo bo‘lib qolmoqda.

Turizm O‘zbekistonning tabiiy, tarixiy va madaniy resurslariga tayanadi. Xizmatlar diversifikatsiyasi (eko-, sog‘lomlashtirish, agroturizm) orqali mintaqaviy iqtisodiyotga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Biroq transport va servis sifati ayrim hududlarda pastligicha qolmoqda.

Bank tizimining raqamlashtirilishi aholi va tadbirkorlik uchun qulay sharoit yaratmoqda. Shu bilan birga, xavfsizlik, kiberxavf va moliyaviy savodxonlik darajasini oshirish zarurati mavjud.

Ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlarining modernizatsiyasi inson kapitalini kuchaytiradi. Shu sohalarda investitsiyalar va xalqaro hamkorlik kengaymoqda, lekin sifat nazorati va mutaxassislar tayyorlashda tizimli yondashuv zarur.

Transport sektori iqtisodiy integratsiyaning asosi hisoblanadi. Xususan, "yagona logistika zanjirlari"ni rivojlantirish eksport-import jarayonlarini tezlashtiradi. Shunga qaramay, yo'l sifati va transport xavfsizligi masalalari dolzarbligicha qolmoqda.

O'ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJ TAJRIBALARINING O'RNI

Ma'mun universiteti "Iqtisodiyot" kafedrası
v.b dotsenti, PhD Zaripov Xurshid Zakir o'g'li
xurshidbek.zokirovich@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisodiyotda raqamli iqtisodiyotning tutgan o'rni va O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning dolzarb masalalari haqida ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, Bir qancha rivojlangan mamlakatlarda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi hamda infratuzilmalari tahlil qilinib olingan natijalar asosida mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Аннотация. В данной статье представлены сведения о роли цифровой экономики в экономике и актуальных вопросах развития цифровой экономики в Узбекистане. Проанализировано развитие и инфраструктура цифровой экономики в ряде развитых стран, и на основе полученных результатов разработаны предложения и рекомендации по развитию цифровой экономики в нашей стране.

Annotation. This article provides information on the role of the digital economy in the economy and current issues of development of the digital economy in Uzbekistan. Based on the results of an analysis of the development and infrastructure of the digital economy in a number of developed countries, proposals and recommendations have been developed for the development of the digital economy in our country.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, raqamli platformalar, raqamli texnologiyalar, raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt, neyrotexnologiyalar, kriptovalyutalar

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровые платформы, цифровые технологии, цифровая трансформация, искусственный интеллект, нейротехнологии, криптовалюты.

Keywords: digital economy, digital platforms, digital technologies, digital transformation, artificial intelligence, neurotechnologies, cryptocurrencies.

Raqamli iqtisodiyotda iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy aloqalar raqamli texnologiyalarni qo'llash asosida amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Tarmoq va hudud rahbarlari raqamlashtirishsiz natija, rivojlanish bo'lmasligini tushunib yetishi shart. Barcha darajadagi rahbarlar buni o'ziga kundalik vazifa sifatida belgilab, raqamlashtirish sohasini alifbosidan boshlab chuqur o'rganishi kerak".[1] Raqamli iqtisodiyotning global dunyoda muhimlik darajasi oshib bormoqda. Raqamlashtirish jarayonlari iqtisodiyotning barcha soha va tarmoqlariga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Ayniqsa, turli tarmoq va sohalardagi logistika hamda tashkiliy xarajatlarni qisqartirishda va mehnat unumdorligini oshirishda muhim ahamiyat ega ekanligi taqsimga sazovor.

Bukht va Heekslarning ilmiy izlanishlarida epmrik tahlillarga asoslangan holda quyidagi fikrni ta'kidlashgan. Iqtisodiyotni raqamlashtirish yoki

raqamlashtirish transformatsiyasi jarayoni deyarli barcha tarmoq va sohalarni qamrab olgan holda, ish unumdorligi va mehnat samaradorligini keskin oshirishga, ko'rsatilayotgan xizmat turlari sifatini yaxshilashga, ular tannarxini keskin kamaytirishga, jahon bozorini keng miqyosda qamrovini amalga oshirishga imkoniyat yaratadi.[3] Bunga ko'ra esa yana bir mutaxassis N.M.Maxmudov esa, globallashtirish sharoitida istalgan mamlakatning iqtisodiy ta'minlash va jahon maydonida raqobatbardoshligini oshirishda ko'p jihatdan raqamli iqtisodiyotning samarali modellari borligini hamda raqamli iqtisodiyot xo'jalik faoliyatini yuritish bo'lib, bunda ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishdagi asosiy omil raqamlar ko'rinishidagi ma'lumotlar bo'lib, katta hajmdagi axborotlarni qayta ishlash va shu qayta ishlash natijasini analiz qilish yordamida har xil turdagi ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, texnologiyalar, qurilmalar, saqlash, mahsulotlarni etkazib berishda oldingi tizimdan samaraliroq yechimlar tatbiq qilishdir. Boshqacha qilib aytgancha, raqamli iqtisodiyot bu onlayn xizmatlar ko'rsatish, elektron to'lovlar amalga oshirish, internet savdo, kraudfanding va boshqa turdagi sohalarni raqamli kompyuter texnologiyalarini rivojlanishi bilan bog'langan faoliyatdir [4] deb ta'kidladi.

Hozirgi paytda jahondagi bir qancha rivojlangan mamlakatlar (Koreya, singapur, AQSH, Xitoy, Yaponiya, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari, Rossiya va boshqalar), jahon iqtisodiyotida ro'y berishi boshlangan o'zgarishlarni hisobga olgan holda, iqtisodiyotning ko'pchilik tarmoqlarini raqamlashtirish bo'yicha jadal harakatlanmoqdalar. Lekin, bu ma'lumotlarni nazarda tutgan holda shuni qayd etishga majburmizki, bironta, jumladan, yetakchi mamlakatlarda ham raqamli iqtisodiyot o'zi nima ekanligi va u kelajakda qanday oqibatlariga olib kelishi mumkinligi haqida to'laqonli falsafiy tushunish yo'q. Ko'rinib turibdiki, raqamli iqtisodiyot deganda, ko'plab mamlakatlar iqtisodiy munosabatlar va boshqaruvning yangi shakllarni emas, balki, iste'molchilar bilan kommunikatsiya qilish va to'lovlarning yangi elektron raqamli shakllarini tushunadi, holos. Chunonchi, ko'pchilik rivojlangan mamlakatlar raqamli iqtisodiyotni ongli ravishda tashkil etmaydilar, balki mavjud iqtisodiy munosabatlarni raqamlashtirish jarayoni bilan shug'ullanadi, xolos. Iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonining ba'zi yetakchi mamlakatlari esa qarama-qarshi yondashuvlar tanlab olishgan. Masalan, AQSH bozor yo'nalishini, Xitoy esa rejali iqtisodiyotni tanlab olgan. Qolgan mamlakatlar ma'lum bir oraliq variantlarga rioya qilishadi. Shuni alohida aytib o'tishni kerakki, xuddi Xitoy kabi, AQSH dasturi nuqtai-nazaridan ham iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonida biz globallashtirishning yangi bosqichini ko'ramiz. Dunyodagi eng kuchli ikkita iqtisodiyot sifatida AQSH va Xitoy uchun globallashtirish foydali, chunki iqtisodiy jihatdan kuchliroq bo'lgan o'yinchi doimo o'z ustunligini namoyish etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Agar bu sohadagi AQSH ning ko'rib chiqadigan bo'lsak, raqamli iqtisodiyotni tashkil qilish jarayonini to'rt asosiy blokka ajratish mumkinligi ma'lum bo'lib qoladi:

- Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun kerakli bo'lgan shart-sharoitlarini yaratish (ya'ni, tegishli normativ-huquqiy baza tashkil qilish);

- Raqamli transformatsiya qilinishga eng tayyor bo'lgan iqtisodiyot subyektlarida raqamli iqtisodiyot platformalarining vujudga kelishi va global miqyosda ishga tushishi;

- Raqamli iqtisodiyot platformalarning o'zar-raqobat kurashi va ularning asta-sekinlik bilan integratsiyalashuvi amalga oshishi;

- Raqamli iqtisodiyot sohasidagi eng perspektiv yechimlarni butun iqtisodiyotga joriy qilish.

Biz ham mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning AQSH va Xitoy mamlakatlarida sinovdan o'tgan xuddi shunday strategiyasini tanlaganimiz maqsadga muvofiq bo'lar edi. Raqamli iqtisodiyotning hozirda butun jahon bo'ylab o'rganilishi va ilmiy tadqiqotlar olib borilishining sabablaridan biri, raqamli texnologiyalarning ortib, foydalanish qamrovi kengayishidir. Iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va undagi qator muammolarni bartaraf etishda raqamli iqtisodiyot yechim bo'ladi. Iqtisodiyotni raqamli transformatsiyalashuvi, avvalambor uning tarkibidagi barcha soha va tarmoqlarida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish natijasida mehnat unumdorligini oshirish, qarorlar qabul qilishga asoslangan kompleks jarayonlarni qamrab oladi. Buning asosida raqamli iqtisodiyotning qamrov sohalari ham kengayib boradi.

Zamonaviy taraqqiyotning keyingi istiqbolida katta hajmli ma'lumotlar bilan ishlash texnologiyalari (Big Data), sun'iy intellekt, neyrotexnologiyalar, kvant texnologiyalari, buyumlar interneti, robototexnika va sensorika, raqamli elektron platformalar, bulutli va mobil texnologiyalar, virtual va qo'shimcha reallik texnologiyalari, kraudsorsing, blokcheyn texnologiyalari, kriptovalyutalar va ICO, 3D- texnologiyalari singari raqamli texnologiyalar hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda.

1-jadval.

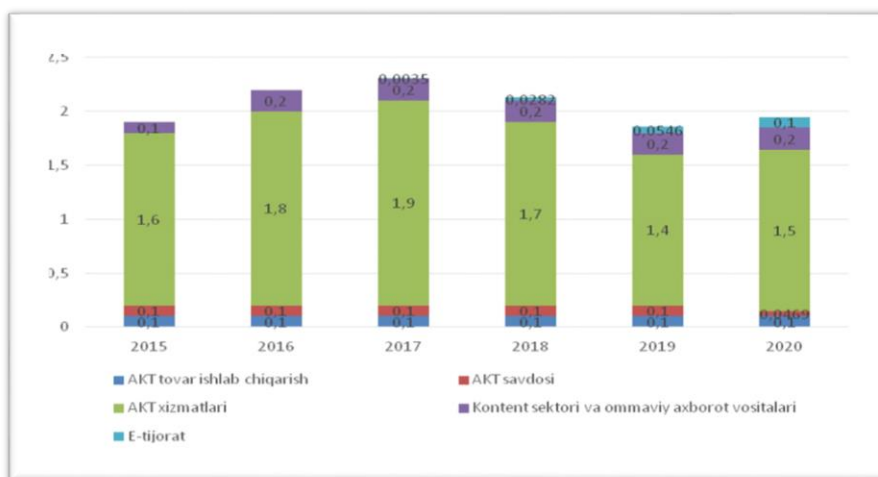
Raqamli iqtisodiyot soha va tarmoqlari.

Raqamli transformatsiyalashgan iqtisodiyot	Raqamli iqtisodiyot	AKT sektori iqtisodiyot
Elektron biznes; Elektron tijorat, Sanoat 4.0 Aniq qishloq xo'jaligi (Precision agriculture) Algoritmik iqtisodiyot (Algorithmic economy); Gig iqtisodiyot (gig economy)	Raqamli xizmatlar Platformali iqtisodiyot	AKT ishlab chiqarish; Axborot xizmatlari; Dasturiy ta'minot va AKT konsalting, Telekommunikatsiya

O'zbekistondagi raqamli iqtisodiyotni 1-jadval asosida tahlilini ko'rib chiqadigan bo'lsak, bunda AKT sektori raqamli transformatsiyalashgan iqtisodiyot va raqamlashtirilgan iqtisodiyot tarkibiga kiruvchi soha va tarmoqlarga nisbatan rivojlanish darajasi yuqoriligi bilan ko'zga tashlanadi. Amaliyotda raqamli transformatsiyalashgan iqtisodiyot tarkibida ayrim soha va tarmoqlarga raqamlashtirish jarayonlari sezilarli darajada joriy etilmagan. Jumladan aniq qishloq xo'jaligi, algoritmik iqtisodiyot, gig iqtisodiyot, sanoat 5.0, kabilarni misol keltirishimiz mumkin.

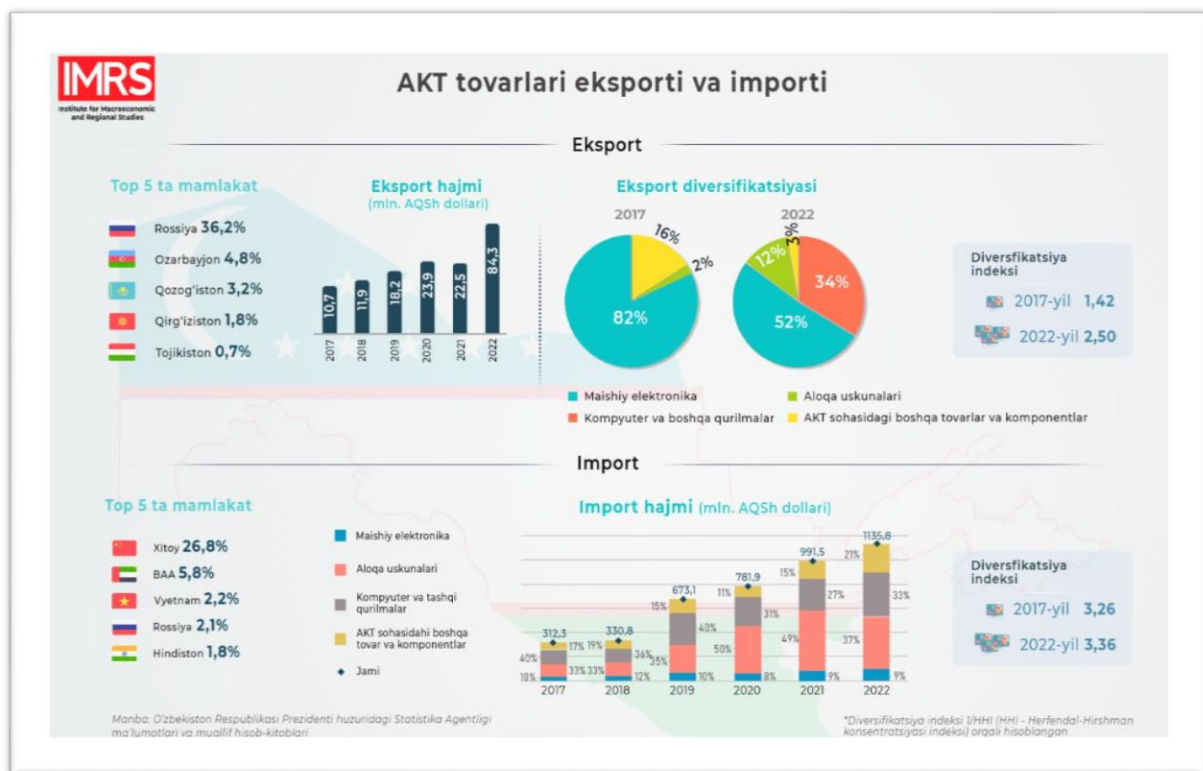
Raqamli xizmatlar va platforma iqtisodiyoti esa asosan xizmatlar sohasida joriy etilgan. Bu holat 1-rasmdagi tahlilda o‘z aksini topadi. Raqamli iqtisodiyotda yaratilgan yalpi qo‘shilgan qiymat 2020-yil hisobida YaIMning 2 foizini tashkil qilib, uning asosiy ulushini AKT sektori va raqamlashtirilgan iqtisodiyot tarkibidagi e-tijorat egallaydi.

1-rasm ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, AKT tovarlar ishlab chiqarishda o‘shish kuzatilmagan. AKT xizmatlarining ulushi esa 2017-yilda jamiga nisbatan eng yuqori ulushni (1,9 foiz) ko‘rsatgan. Shuningdek, AKT sektorining tarkibida tovar ishlab chiqarish va savdoning ulushi pastligicha qolmoqda. Raqamlashtirilgan iqtisodiyot tarkibida esa e-tijoratning ulushini faqat 2018- yildan boshlab ko‘rishimiz mumkin. E-tijoratda ham jami raqamli iqtisodiyotning qo‘shilgan qiymatiga nisbatan 2018-2020-yillarda deyarli o‘shish kuzatilmagan. Biroq YaIMdagi raqamli iqtisodiyotning qo‘shilgan qiymati esa o‘sganini ko‘rishimiz mumkin.

1-rasm. O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning tarkibiy tuzilishi (foizda) [6]

Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti (MHTI) ekspertlari 2017-2022 yillar davomida AKT sohasida tovarlar eksporti va importini baholadi. AKT tovarlari eksporti: Ko‘rib chiqilayotgan davrda AKT tovarlari eksporti hajmi 7,9 barobar oshdi va 2022-yilda 84,3 million AQSh dollarini tashkil etdi (umumiy tovarlar eksportining 0,4 foizi). AKT tovarlari eksportining diversifikatsiya darajasi 2017-yildagi 1,42 dan 2022-yilda 2,50 gacha oshdi. 2022-yilda AKT tovarlari eksporti tarkibida maishiy elektronika tovarlari eng katta ulush (52,3 foiz) ni egalladi. Kompyuterlar va tashqi qurilmalar 2017-2022 yillar davomida eng yuqori o‘shish sur‘atiga ega bo‘ldi – 4716,9 barobar. Bu esa ushbu sohaga 2022- yilda IT-mahsulotlari eksportida ikkinchi (33,6 foiz) o‘ringa ko‘tarilish imkonini berdi. 2022-yilda aloqa uskunalari AKT tovarlari eksportining 11,6 foizini tashkil etdi va 2017-yildagiga nisbatan 59,5 barobarga oshdi. Eng past o‘shish sur‘ati AKT sohasidagi boshqa tovar va komponentlar guruhida kuzatildi — 1,3 barobar. Bu guruh AKT eksportida eng kam ulushga ega – 2,6 foiz. AKT tovarlarining asosiy eksport bozorlari: Rossiya (36,2 foiz), Ozarbayjon (4,8 foiz), Qozog‘iston (3,2 foiz), Qirg‘iziston (1,8 foiz), Tojikiston (0,7 foiz).

2-rasm. 2017-2022 yillar davomida AKT sohasida tovarlar eksporti va importi.

AKT tovarlari importi: 2017-2022 yillarda AKT tovarlari importi hajmi 3,6 barobarga oshib, 2022-yilda 1135 million dollarga yetdi (umumiy importning 3,8 foizi). 2017-2022 yillarda AKT tovarlari importining diversifikatsiya darajasi 3,26 dan 3,36 gacha ko'tarildi. 2022-yilda AKT tovarlari importi hajmida eng katta ulush aloqa uskunalari (37,3 foiz) va kompyuterlar hamda tashqi qurilmalar (32,5 foiz) tovarlar guruhiga to'g'ri keldi.

AKT sohasida boshqa tovar va komponentlar guruhining ulushi 2022-yilda 21,1 foizni tashkil etdi. 2022-yilda AKT tovarlari importida eng kichik ulush maishiy elektronika (9,1 foiz) guruhiga to'g'ri keldi. Ko'rib chiqilayotgan davrda barcha mahsulot guruhlari bo'yicha o'sish sur'ati kuzatildi va u o'rtacha 3,7 barobarni tashkil etdi. AKT tovarlari asosan Xitoy (26,8 foiz), BAA (5,8 foiz), Vyetnam (2,2 foiz), Rossiya (2,1 foiz) va Hindistondan (1,8 foiz) import qilingan. Diversifikatsiya indeksi 1/HHI (Xerfindal-Xirshman konsentratsiyasi indeksi) orqali hisoblangan.

Yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ochiqlik, xalqaro iqtisodiy-siyosiy aloqalarning rivojlanishi yurtimizda sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlash imkoniyatlarini yuzaga chiqardi. Bunga mamlakatimiz tashqi savdo hajmining o'sishini misol qilib keltirish mumkin. "Elektron hukumat", "elektron boshqaruv", "telekommunikatsiya", "internet", "veb-sayt" kabi yuzlab iboralar hayotimizning ajralmas bo'lagiga aylandi. IT kundalik hayotimizning barcha sohasini qamrab olmoqda.

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiyotda raqamlashtirish jarayonlarini amalga oshirish ehtiyojdan kelib chiqqan holda jadallashtirish talab etiladi. Raqamli

texnologiyalar AKT sektorida ustuvorlik kasb etishidan tashqari, iqtisodiyotning boshqa tarmoq va sohalarida ham an'anaviylikdan voz kechib, raqamli texnologiyalarni joriy etishga ustun darajada ahamiyat qaratilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni PF-6079-son, 05.10.2020.

2. R. Bukht and R. Heeks, "Defining, conceptualizing and measuring the digital economy", *Development Informatics*.

3. N.M.Maxmudov, N.R.Avazov *Raqamli iqtisodiyot—qulay investitsion muhitni shakllantirishning asosi* //Материалы.

4. Xodiev B. YU. *Sifrovaya ekonomika v Uzbekistane*. //Mirovaya ekonomika, 2017, No12.

5. "Yangi O'zbekistonning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni PF-60 son 28.01.2022.

6. M.Abdullayev, S.Gulyamov,& R.Ayupov, *Raqamli iqtisodiyotda — kadrlar tayyorlashning dolzarb yo'nalishlari*. (2020). *Архив научных исследований*, 1 (23) извлечено от <https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/2702>

MINTAQADA EKSPORT SALOHİYATINI YUKSALTIRISH OMILLARI

Sattarova D

Ma'mun universiteti

Shakirova Munira

Urganch davlat universiteti

**Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar
yo'nalishi 3-kurs talabasi**

Annotatsiya: Maqolada xalqaro savdo va eksportning zamonaviy iqtisodiyotdagi o'rnini tahlil qilindi. O'zbekiston misolida eksport siyosatida amalga oshirilayotgan islohotlar, huquqiy erkinlik, institutsional qo'llab-quvvatlash, transport-logistika tizimini modernizatsiya qilish va mahsulot diversifikatsiyasi kabi yo'nalishlar ko'rib chiqildi. Shuningdek, eksport salohiyatini oshirishning konseptual modeli ishlab chiqildi.

Аннотация: В данной статье анализируется роль международной торговли и экспорта в современной экономике. На примере Узбекистана рассмотрены реформы в экспортной политике, правовая либерализация, институциональная поддержка, модернизация транспортно-логистической системы и диверсификация продукции. Кроме того, разработана концептуальная модель повышения экспортного потенциала.

Annotation: This article analyzes the role of international trade and exports in the modern economy. Using Uzbekistan as an example, it examines reforms in export policy, legal liberalization, institutional support, modernization of the transport and logistics system, and product diversification. In addition, a conceptual model for enhancing export potential has been developed.

Kalit so'zlar: xalqaro savdo, eksport, import, iqtisodiy integratsiya, global qiymat zanjiri, iqtisodiy diversifikatsiya, logistika, tashqi bozor, iqtisodiy modernizatsiya.

Ключевые слова: международная торговля, экспорт, импорт, экономическая интеграция, глобальная цепочка стоимости, экономическая диверсификация, логистика, внешний рынок, экономическая модернизация.

Keywords: international trade, export, import, economic integration, global value chain, economic diversification, logistics, external market, economic modernizati.

Bugungi kunda dunyo mamlakatlari va mintaqalari o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar tobora kuchayib bormoqda. Xalqaro savdo, xususan, mahsulot va xizmatlarning eksporti muhim omilga aylanmoqda. Chunki tashqi bozorlar bilan faol hamkorlik qilish mamlakat iqtisodiyotini barqaror rivojlanishida asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Jahon iqtisodiy tizimining globallasuvi jarayonida biror davlatning tashqi iqtisodiy munosabatlarsiz samarali faoliyat yuritishi deyarli imkonsiz bo'lib qoldi. Shu sababli, iqtisodiy integratsiya, savdo siyosatini erkinlashtirish, logistika infratuzilmasini rivojlantirish hamda investitsion hamkorlikni kuchaytirish har bir davlat uchun strategik vazifaga aylangan.

Xalqaro savdo mamlakatlarning yalpi ichki mahsuloti tarkibini diversifikatsiya qilish, yangi texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda muhim o'rin tutadi. Eksport hajmining o'sishi tashqi valyuta tushumlarini ko'paytiradi, bu esa yuqori texnologiyali uskunalar, ilmiy tadqiqotlar hamda ilg'or ishlab chiqarish tajribalarini mamlakatga jalb etish imkonini beradi. Natijada ichki bozor islohotlarga ochiladi, mahalliy ishlab chiqaruvchilar global talab va standartlarga moslashishga intiladi va bu jarayon iqtisodiy o'sishni jadallashtiradi[1].

O'zbekistonda ham iqtisodiy modernizatsiyaning yangi bosqichida eksportni milliy iqtisodiy strategiyaning markaziy yo'nalishi sifatida belgiladi. So'nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar quyidagilar bilan tavsiflanadi:

Normativ-huquqiy bazaning liberallasuvi – bojxona va soliq imtiyozlari, eksportni rag'batlantiruvchi me'yoriy hujjatlar qabul qilindi.

Institutsional mexanizmlar – Eksportni qo'llab-quvvatlash agentligi, Milliy eksport strategiyasi, tijorat banklari huzurida eksport kredit liniyalari tashkil qilindi.

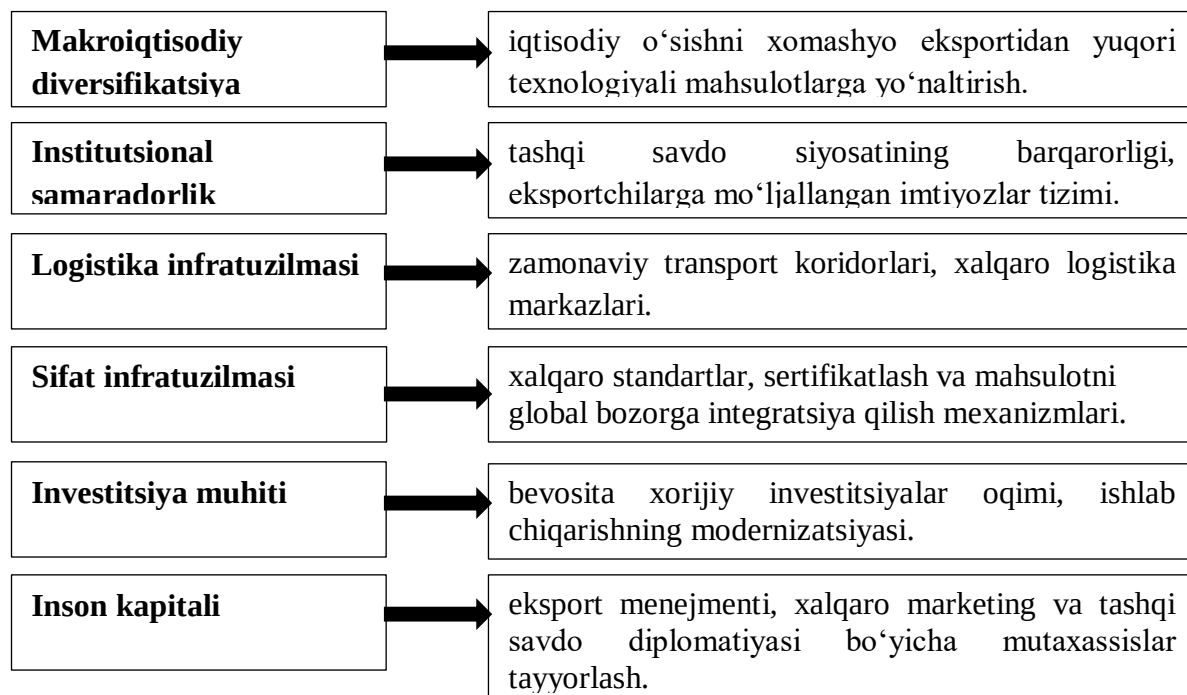
Transport-logistika modernizatsiyasi – yangi xalqaro koridorlar, multimodal transport yo'laklari barpo etilmoqda.

Mahsulot diversifikatsiyasi – qishloq xo'jaligi xomashyosidan yuqori qo'shilgan qiymatga ega tayyor mahsulot va xizmatlar eksportiga bosqichma-bosqich o'tish amalga oshirilmoqda.

Bu jarayonning nazariy asosi shundaki, iqtisodiy erkinlashtirish tashqi savdo oqimlarini ko'paytirish orqali xalqaro raqobatbardoshlikni kuchaytiradi va milliy ishlab chiqaruvchilarning tashqi talabga moslashuvchanligini oshiradi. Shu bilan birga, huquqiy bazaning liberallasuvi investorlar uchun ham ijobiy signal bo'lib xizmat qilmoqda, chunki ular o'z mahsulotlarini erkin eksport qilish imkoniyatiga ega bo'lishmoqda.

1-rasm

Eksport salohiyatini belgilovchi omillarning tizimli tahlili

Bundan tashqari, eksportni qo'llab-quvvatlovchi institutsional mexanizmlar jadal shakllantirilmoqda. Eksportni rag'batlantirish agentligi faoliyati, Milliy eksport strategiyasining ishlab chiqilishi, tijorat banklari huzurida maxsus eksport kredit liniyalarining tashkil etilishi kabi tashabbuslar eksport faoliyatining moliyaviy va tashkiliy asoslarini mustahkamlashda muhim rol o'ynamoqda. Bu esa O'zbekiston iqtisodiy siyosatida davlatning faqat tartibga soluvchi emas, balki rag'batlantiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi subyekt sifatidagi o'rni ortib borayotganidan dalolat beradi. Shuningdek, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikda kichik va o'rta biznes subyektlari uchun eksport sug'urtasi mexanizmlarining joriy etilishi tashqi bozorlarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan moliyaviy xatarlarni kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Transport-logistika tizimining modernizatsiyasi ham eksport siyosatida strategik ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekistonning geoiqtisodiy joylashuvi, ya'ni Markaziy Osiyo hududida transport-kommunikatsiya chorrahasida joylashganligi unga katta imkoniyatlar ochadi. Shu bois so'nggi yillarda yangi xalqaro transport yo'laklari, multimodal koridorlar va logistika markazlarining barpo etilishi mamlakatning tashqi savdo aloqalarini sezilarli darajada kengaytirmoqda. Masalan, Xitoy–Qirg'iziston–O'zbekiston temir yo'li loyihasi, shuningdek, Transkaspiy xalqaro transport yo'lagi mamlakatning eksport imkoniyatlarini Yevropa, Janubiy Osiyo va Yaqin Sharq bozorlariga kengroq chiqarish imkonini bermoqda. Logistika tizimining rivojlanishi nafaqat eksport xarajatlarini kamaytiradi, balki yetkazib berish muddatini qisqartirib, O'zbekiston mahsulotlarining tashqi bozorlarda raqobatbardoshligini oshiradi[2] (1-jadval).

1-jadval

2010-2023-yillarda O'zbekiston Respublikasi eksportining YaIM hajmi o'zgarishiga ta'siri, (mlrd. so'm)

Yil	Eksport, mlrd so'm	YaIM, mlrd so'm

2010	20,251	78,937
2011	25,641	103,233
2012	25,690	127,590
2013	30,035	153,311
2014	32,808	186,830
2015	34,720	221,351
2016	36,344	255,422
2017	64,275	356,454
2018	112,891	473,653
2019	154,317	594,660
2020	151,944	668,038
2021	176,792	820,537
2022	217,058	995,573
2023	285,998	1,192,163

Eksport salohiyatini oshirishning konseptual modeli quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi (2-jadval)

2-jadval

Eksport salohiyatini oshirishning konseptual modeli

Yo‘nalish	Strategik choralar	Iqtisodiy ta’sir mexanizmi	Natijaviy indikatorlar
Ishlab chiqarish diversifikatsiyasi	Yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqarishga o‘tish	Qo‘shilgan qiymat koeffitsientining oshishi	Eksport strukturasining diversifikatsiyasi
Logistika va infratuzilma	Transport koridorlarini modernizatsiya qilish, logistika markazlari	Tashqi bozorga chiqish xarajatlarining kamayishi	Eksport hajmining o‘shishi
Institutsional qo‘llab-quvvatlash	Soliq imtiyozlari, eksport kreditlari, subsidiyalar	Korxonalarining tashqi bozorga kirish motivatsiyasi kuchayadi	Eksportchilar sonining ortishi
Xalqaro hamkorlik	Erkin savdo hududlari, qo‘shma loyihalar	Bozor segmentatsiyasi va yangi bozorlarning o‘zlashtirilishi	Eksport geografiyasining kengayishi
Sifat nazorati	ISO, HACCP, ekologik standartlarni joriy etish	Mahsulotlarning global bozor talabiga moslashuvi	Eksport narxlarining barqarorligi
Inson kapitali	Eksport menejmenti va xalqaro marketing kurslari	Eksport jarayonlarini professional boshqarish	Eksport samaradorligi indeksi oshishi

Mintaqalarda eksport salohiyatini yuksaltirish mamlakat iqtisodiy barqarorligi, tashqi savdo balansining ijobiy shakllanishi va xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, eksportni rivojlantirishda ishlab chiqarish bazasini modernizatsiya qilish, infratuzilmani takomillashtirish, xalqaro standartlarga moslashish, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish va inson kapitalini rivojlantirish asosiy hal qiluvchi omillar hisoblanadi.

Bundan tashqari, hududlarning o‘ziga xos tabiiy-iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish, mahsulot diversifikatsiyasini ta’minlash va innovatsion

yondashuvlarni joriy etish orqali eksport imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirish mumkin. Mavjud muammolar – logistika tizimidagi kamchiliklar, xalqaro sertifikatlashdagi to‘siqlar, moliyaviy resurslarning yetishmasligi va kadrlar malakasining pastligi bosqichma-bosqich bartaraf etilsa, mintaqalarda eksport hajmini ko‘paytirish va yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlarni tashqi bozorga olib chiqish imkoniyatlari yanada ortadi.

Umuman olganda, eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan tizimli islohotlar mintaqalarning iqtisodiy taraqqiyoti, yangi ish o‘rinlari yaratilishi, aholining daromadlari ortishi va mamlakatning xalqaro iqtisodiy hamkorlikdagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. *Qodirov A., Jo‘rayev Sh. Xalqaro iqtisodiy munosabatlar. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.*
2. <https://president.uz/oz/lists/view/7293>

2-SHO‘BA
MINTAQANI KOMPLEKS
RIVOJLANTIRISH METODOLOGIK
ASOSLARI VA USTUVOR
YO‘NALISHLARI

ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ОЦЕНКИ КЛАСТЕРНОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

проф. Рузметов Б.
доцент Бахтияров Ш.

Ургенчский государственный университет

Аннотация: В статье рассматриваются, разработаны характеристики отраслевых, межотраслевых и региональных кластеров.

Аннотация: Мақолада тармоқ, ўзaro тармоқ ва минтақавий кластерларнинг хусусиятлари кўриб чиқилган, ишлаб чиқилган.

Annotation: The article examines and develops the characteristics of sectoral, intersectoral, and regional clusters.

Ключевые слова: регион, кластер, инновация, конкурентоспособность, кластерное развитие.

Калим сўзлар: минтақа, кластер, инновация, рақобатбардошлик, кластерли ривожланиш.

Keywords: region, cluster, innovation, competitiveness, cluster development.

Динамика экономической модернизации в республике показывает дальнейшее продвижение общества в сторону экономического плюрализма, выражающегося в трансформации производственных отношений, экономических взаимосвязей, формирование национального рынка как составной части мирового рынка и структурной перестройки экономики Узбекистана.

Однако процесс экономической модернизации идет не просто. Поскольку остро стоит задача поиска путей интеграции в мировое хозяйство с необходимостью встраивания стратегии обеспечения конкурентоспособности национальной экономики в стратегию общегосударственного развития.

Свою специфику накладывает и особенность модернизации в Узбекистане. Ведь в нашем обществе речь идет не просто о трансформации в сторону усиления конкурентоспособности экономики, но и о либерализации национальной экономики; создании новой институциональной среды и эффективной экономики. Сегодня, в условиях посткризисного развития, становится очевидно необходимость строгого научного анализа проблем взаимосвязей конкурентоспособности в условиях рыночной трансформации с совокупностью объективных и субъективных факторов, определяющих конкурентные преимущества национальной экономики, и практических аспектов конкурентоспособности экономики Узбекистана.

Важными методологическими повышения принципами формирования кластеров общесистемного характера являются следующие:

- приверженность эволюционному развитию страны в рамках узбекской модели перехода к рыночным отношениям и модернизации национальной экономики;

- ориентация на последовательную замену административных методов управления территориально-отраслевым развитием косвенными методами экономического и регулирования, стимулирующими инициативы,

инновации, инвестиции саморазвитие производственно-экономических систем;

- перестройка действующих блоков и сегментов и разработка структуры перспективных национальных кластеров с учётом опыта высокоразвитых стран, а также стран с быстро развивающимися рынками (Китай, Малайзия, Корея. Индия и др.) и анализа позитивных и негативных сторон отечественной инновационно- технологической практики;

- построение новых рыночно ориентированных компонентов кластерного развития в рамках институциональной реформы как инструмента интеграции систем национальной и региональной экономики, бизнеса, сфер науки, образования, производства и рынка;

- институционализация и государственное регулирование партнерских отношений с бизнесом на базе крупных межотраслевых комплексов, включающих группы взаимосвязанных отраслей (механизм государственно- частного партнерства, ГЧП). Модели и структура ГЧП, строится как формализованная кооперация государственных и частных структур, специально создаваемая под те или иные цели кластерного развития (позволит эффективно реализовать потенциал частнопредпринимательской инициативы и сохранить контрольные функции государства в социально значимых секторах экономики). Кластеризация экономики означает не только эволюцию организационных форм хозяйствования, но и структурную реформу общественных институтов на базе государственно- частного партнёрства, сотрудничества крупного И малого бизнеса, регионализации государственного регулирования. Особое значение для концепции кластера имеет институциональное понимание интеграции. Межотраслевая и межрегиональная интеграции, а не отраслевое, технологическое и кооперационное разделение труда определяют В современных условиях конкурентоспособность экономической системы.

- Различные по значению термины иногда используются как равнозначные, поэтому требуются более точные определения. Не существует и строго однозначного определения кластера, что вызвано становлением теории кластеризации (табл. 1).

Таблица 1

Характеристика кластеров[1]

Автор (источник)	Определение
Porter (The competitive advantage of nations 1990 г.)	Промышленный кластер - ряд отраслей, связанных через взаимодействия «покупатель-поставщик», или через общие технологии, общие каналы закупок или распределения, или общие трудовые объединения.
Schmitz (On the clustering of small firms 1992 г.)	Кластер - группа предприятий, принадлежащих одному сектору и действующих в тесной близости друг к другу.
Swann and Prevezer (A comparison of the dynamics of industrial clustering in computing	Кластеры - группы фирм в пределах одной отрасли, расположенные в одной географической области.

and biotechnology 1996 г.)	
Enright (Regional clusters and economic development 1996 г.)	Региональные кластеры - это промышленные кластеры, в которых фирмы-участники находятся в тесной близости друг к другу.
Porter (On competition 1998 г.)	Кластер - географически близкая группа связанных компаний и взаимодействующих институтов в специфической области, связанных общностью и взаимодополнением.
Feser (Old and new theories of industry clusters 1998 г.)	Экономические кластеры - это не просто связанные и поддерживающие отрасли и институты, а те, которые более конкурентоспособны на основании своих взаимосвязей.
Swann and Prevezer (The dynamics of industrial clustering 1998 г.)	«Кластер» означает большую группу фирм в связанных отраслях в отдельной местности.
Bergman and Feser (Industrial and regional clusters 1999 г.)	Промышленные кластеры могут быть определены в самом общем виде как группа компаний, предприятий и экономических организаций, для которых членство в группе является важным элементом индивидуальной конкурентоспособности каждого. Кластерные фирмы связывают вместе сделки купли-продажи или общие технологии, общие покупатели или каналы распределения, или трудовые объединения.
Bergman and Feser (Industrial and regional clusters 1999 г.)	Региональные кластеры - это промышленные кластеры, сконцентрированные географически, обычно внутри региона, который образует столичный район, рынок труда и другие функциональные хозяйственные единицы.
Egan (Toronto Competes 2000 г.)	Кластер - это форма промышленной организации, которая зависит от сетей высокоспециализированных, взаимосвязанных фирм частного сектора и учреждений общественного сектора, конечная продукция которых проникает на рынки за пределы центрального (metropolitan) региона.
Crouch and Farrell (Great Britain: falling through the holes in the network concept 2001 г.)	Общая концепция кластера предполагает тенденцию расположения взаимосвязанных фирм вблизи друг от друга, иногда не являясь важной отраслью в регионе.
Van den Berg, Braun and van Winden (Growth clusters in european cities 2001 г.)	Популярный термин, «кластер» наиболее тесно связан с местным или региональным размахом сетей. Большинство определений разделяют понятие кластеров как локализованных сетей специализированных организаций, процессы производства которых тесно связаны через обмен товарами, услугами и/или знанием.
OECD (World congress on local clusters 2001 г.)	Региональные кластеры относятся к географически ограниченному концентрированию взаимосвязанных фирм и могут использоваться как ключевое слово для более старых концепций подобно индустриальным районам, специализированным промышленным агломерациям и местным производственным системам.
Visser and Boshma (Clusters and networks as learning devices for	Кластеры определяются как географические концентрации фирм, вовлеченных во взаимосвязанную деятельность.

individual firms 2002 г.)	
Andersson et al. (The cluster policies whitebook 2004 г.)	Кластеризация в общем виде определяется как процесс совместного расположения фирм и других действующих лиц внутри концентрированной географической области, кооперации вокруг определенной функциональной ниши и установления тесных взаимосвязей и рабочих альянсов для усиления их коллективной конкурентоспособности.

По определениям, приведенным в таблице, можно выделить две фундаментальные характеристики кластеров.

Во-первых, фирмы в кластере должны быть связаны некоторым способом. Связи являются и вертикальными (цепи покупок и продаж), и горизонтальными (дополнительные изделия и услуги, использование подобных специализированных затрат, технологий или институтов и другие связи).

Следовательно, кластер — форма сети в пределах географической локализации, в которой близость фирм и институтов гарантирует некоторые формы общности и увеличивает частоту и влияние взаимодействий.

Вторая фундаментальная характеристика — то, что кластеры — географически близкие группы взаимосвязанных компаний. Это способствует формированию и увеличению преимуществ, создающих стоимость, являющихся результатом сети взаимодействий между предприятиями.[2]

Как показывает мировая практика, региональные инновационно-промышленные и агропромышленные кластеры имеют ряд преимуществ перед традиционными отраслевыми формами организации бизнеса, например:

важное значение имеет сложившаяся в регионах устойчивая система распространения новых технологий, знаний, продукции, так называемая технологическая сеть;

предприятия кластера имеют дополнительные конкурентные преимущества за счёт возможности осуществлять внутреннюю специализацию и стандартизацию, а также минимизировать затраты на внедрение инноваций;

наличие в системе инновационно-промышленных и агропромышленных кластеров гибких предпринимательских структур, конкурирующих в процессе производства креативных идей, позволяет находить инновационные точки роста экономики региона.

региональные промышленные кластеры чрезвычайно важны для развития малого бизнеса и частного предпринимательства.

В практике различных стран сложилось две модели кластерной политики. Основной принцип англо-саксонской модели, применяемой в США, Великобритании, Австралии, состоит в том, что кластер — это рыночный организм, и роль властей состоит в том, чтобы убрать барьеры для его естественного развития. Особенности кластерной политики в этих странах состоят в том, что основным игроком являются региональные власти и региональные организации, которые вместе с ключевыми участниками

кластеров разрабатывают и реализуют программы их развития. Федеральные власти в некоторых случаях финансируют и поддерживают пилотные проекты.[3]

Ко второй группе относятся страны, которые реализуют «континентальную» политику по развитию кластеров. К ней можно отнести некоторые азиатские и европейские страны, такие как Япония, Южная Корея, Сингапур, Швеция, Франция и другие. В этих странах большую роль играет активная государственная («федеральная») политика по развитию кластеров. Эта политика включает в себя комплекс мер – от выбора приоритетных кластеров и финансирования проектов по разработке стратегий и программ развития кластеров до целевого создания ключевых факторов успеха для их развития (например, создание инфраструктуры, центров совершенства в области НИОКР и др.).[4]

В Узбекистане в настоящее время не получили развития кластеры отраслей. Отсутствие кластеров конкурентоспособных отраслей является серьёзным элементом уязвимости для национального преимущества республики. Отсутствие поддерживающих производств не позволяет национальным предприятиям даже потенциально рассчитывать на то, что они будут идти в ногу с технологическим обновлением в мире.[5]

Особенно значимо, при создании отраслевого кластера это возникновение синергетического эффекта вследствие возникновения целостности по всей технологической цепочке добычи сырья, переработки и реализации продукции, все это приведет к повышению инновационной привлекательности отрасли. Реализация кластерной политики в экономике Узбекистана будет способствовать росту конкурентоспособности предприятий за счет реализации потенциала эффективного взаимодействия участников кластера, включая расширение доступа к инновациям, технологиям, ноу-хау, специализированным услугам и высококвалифицированным кадрам и др.

Межотраслевой кластер имеет сложную структуру, определяемую спектром его деятельности, многообразием участников и их территориальным размещением, типами взаимодействий внутри кластера, а также влиянием внешней среды на его функционирование. Процедура формирования кластера во многом зависит от стратегических целей его участников, возможностей перераспределения ресурсов в целях реализации проекта и уровня развития институциональной среды. Институциональный сценарий формирования кластера предполагает реализацию кластерных инициатив в местных органах власти, направленных на реализацию стратегии повышения конкурентоспособности экономики региона.

Литература

1. *Источник: Марков Л.С. Экономические кластеры: понятия и характерные черты//Актуальные проблемы социально-экономического развития: взгляд молодых ученых: Новосибирск: ИЗОПП СО РАН, 2005. - Разд. 1.-С.104*

2. *Производственные кластеры и конкурентоспособность региона. Монография / колл. авт. под рук. ТВ. Усковой -.Вологда: Ин-т социально-экономического развития территорий РАН, 2010. - 246 с.*

3. OECD (2007). *Competitive Regional Clusters: National Policy Approaches*, ISBN 978-92-64-02708-4. Pp. 3.

4. Porter M.E. *Clusters and the New Economics of Competition* // *Harvard Business Review*, November-December. - 1998. - Pp. 77-90.

Р.Алимов, М. Камилова, Д. Курбанова. Кластерная концепция экономического развития: теория и практика Т.: ИЭ АН РУз, 2005г., с. 36

РОЛЬ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОПАРКОВ В УНИВЕРСИТЕТАХ В УЛУЧШЕНИИ ПРЕДИРИНИМАТЕЛЬСКОЙ СРЕДЫ В РЕГИОНАХ

Атажанов Ж.

*Ректор Ургенчского технологического
университета Ранч*

Аннотация: В статье рассматривается роль инновационных технопарков в университетах в улучшении предпринимательской среды в регионах предложены пути создания инновационных технопарков в высших учебных заведениях.

Annotatsiya: Maqolada universitetlarda innovatsion texnoparklarning hududlarda tadbirkorlik muhitini yaxshilashdagi o'rni tahlil qilingan hamda oliy ta'lim muassasalarida innovatsion texnoparklarni yaratish yo'llari taklif etilgan.

Abstract: The article examines the role of innovation technoparks in universities in improving the entrepreneurial environment in the regions and proposes ways to establish innovation technoparks in higher education institutions.

Ключевые слова: Регион, технопарк, инвестиция, стартап, инновация, инфраструктура.

Kalit so'zlar: Mintaqa, texnopark, investitsiya, startup, innovatsiya, infratuzilma.

Key words: Region, technopark, investment, startup, innovation, infrastructure.

В разных странах мира большое внимание уделяется повышению конкурентоспособности промышленной продукции путем стратегического внедрения инновационных технологий, создания местных технопарков и обеспечения эффективной интеграции этих субъектов в широкую глобальную цепочку создания стоимости, которая контролирует международную торговлю. Согласно отчетам, «около 2500 технопарков распределены по всему миру, около 300 расположены в Соединенных Штатах Америки, около 110 – в Японии, более 80 – на границе с Китаем, более 50 – в Индии, а в Европейском Союзе насчитывается более 600 технопарков, из них 360 находятся в Германии, около 80 – во Франции и более 25 – в Финляндии»[1]. Это свидетельствует об актуальности совершенствования механизма эффективного использования инновационных технопарков для повышения конкурентоспособности промышленной продукции.

В условиях нынешней глобальной конкуренции проводится ряд научных исследований по использованию современных подходов к организации деятельности инновационных промышленных технопарков в мире. Повышение качества продукции и конкурентоспособности технологий путем создания инновационной экосистемы, поддержка технологического трансфера и научных исследований, расширение международного партнерства и связей через технопарки, создание условий для стартапов и

малого бизнеса в инновационных технопарках, повышение качества продукции и внедрение новых методов производства, привлечение инвестиций в промышленность через инновационные технопарки, в частности, развитие венчурного капитала и привлечение иностранных инвесторов, повышение конкурентоспособности выпускаемой продукции является одним из приоритетных направлений исследований в этой области.

Инновационные технопарки рассматриваются как территории для разработки высокотехнологичной конкурентоспособной продукции. Создание благоприятных условий для создания инноваций, максимальное снижение транзакционных издержек за счет размещения всех участников на одном компактном сайте с высокой концентрацией сотрудников разного профиля – вот основная цель технопарка как инновационной инфраструктуры. Это само по себе повышает роль и значимость инновационных технопарков в повышении конкурентоспособности промышленной продукции.

Рис.1 Структура технопарка

Технопарк – это территориальная интеграция науки, образования и высокоразвитого производства. Он сочетает в себе уникальное культурное, социальное, образовательное и научное производство, сосредоточенное вокруг научного центра, которое обеспечивает непрерывный цикл

инноваций на основе научных наблюдений. Для более глубокого понимания технопарка необходимо обратиться к внутренней структуре и индивидуальным элементам поддержки этой системы. Модель технопарка может быть представлена как набор его эквивалентных частей: исследование, образование, поддержка (вспомогательная) и предпринимательство (рис. 1).

Каждый элемент технопарка включает в себя ряд функциональных подразделений, направленных на достижение целей и стратегий, разработанных для развития научных исследований (фундаментальных и практических), а также развития инноваций в областях знаний.

Система факторов конкурентоспособности промышленной продукции в инновационных технопарках (рис. 2)

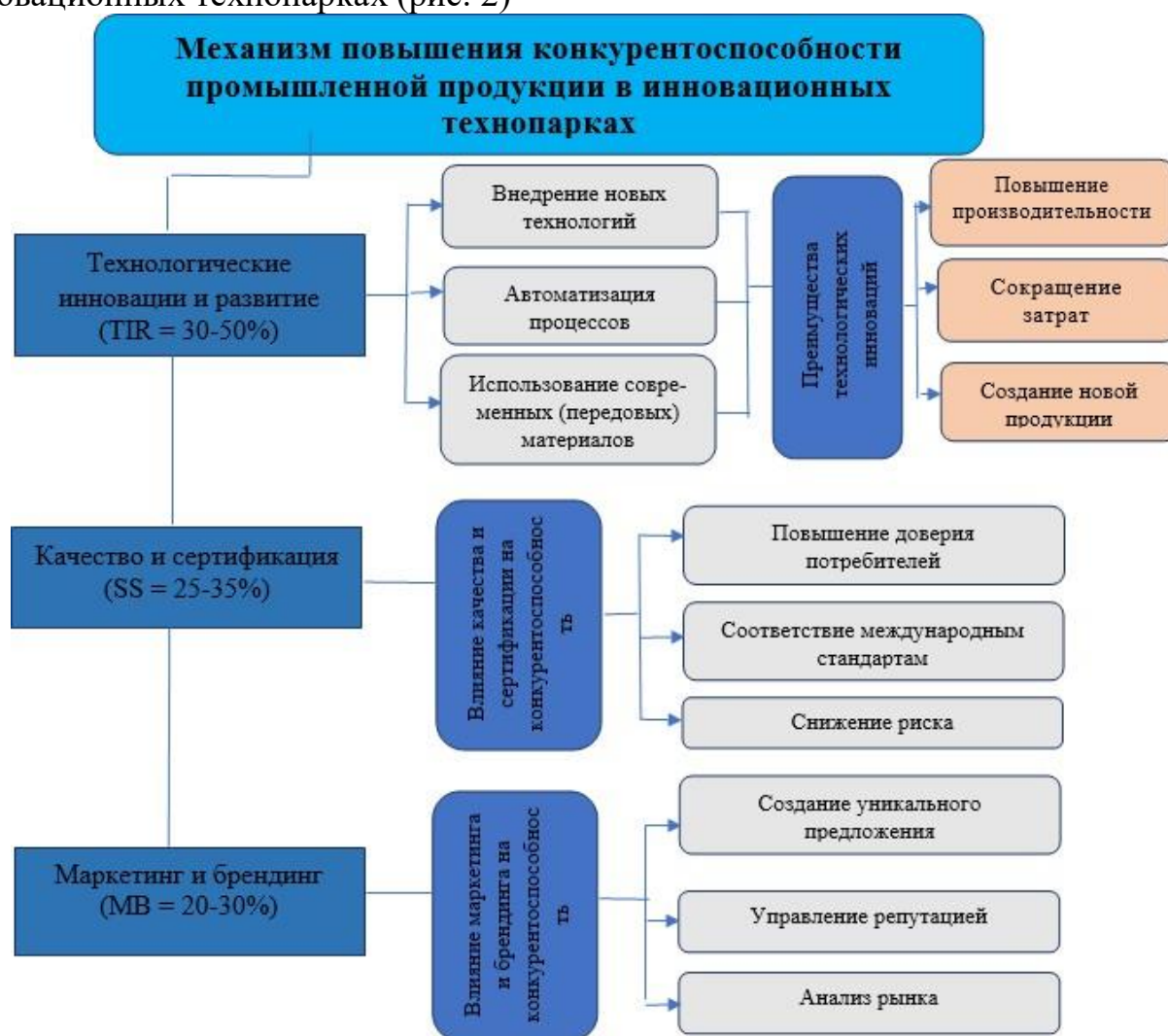

Рис.2. Механизм повышения конкурентоспособности промышленной продукции в инновационных технопарках

В результате исследований опеределены следующие факторы:

- в высших образовательных учреждениях формируются опытные кадры, что, в свою очередь, повышает показатели трудоустройства выпускников высших образовательных учреждений;
- разрабатываются решения существующих проблем производственных предприятий. Самое главное, что эти научные разработки и проекты

осуществляются с помощью местного персонала, что позволяет снизить затраты на персонал, импортируемый из-за рубежа. Также повышается конкурентоспособность промышленной продукции, снижается себестоимость.

- повышается опыт работы персонала высших образовательных учреждений в технопарках, выполняются заказы производственных предприятий.

1. Технологические инновации и развитие. Внедрение инновационных технологий: обновление технологий может улучшить качество продукции на 30-50% и повысить эффективность производства.

Степень автоматизации: автоматизация производства может снизить затраты на 20-40%.

2. Качество и сертификация. Получение сертификата ISO: внедрение систем менеджмента качества повышает качество и надежность продукции на 25-35%, что дает уникальное конкурентное преимущество на международном рынке.

Управление качеством: производство продукции, соответствующей стандартам качества, дает возможность продавать ее на рынке по ценам на 20-30% выше.

3. Ценовая политика: конкурентное ценообразование повышает шансы на повышение эффективности производства на 10-20% и завоевание большей доли рынка. Снижение затрат: за счет оптимизации затрат себестоимость продукции может быть снижена на 15-25%.

4. Маркетинг и брендинг. Маркетинговые исследования: стратегии, разработанные на основе маркетинговых исследований, дают возможность увеличить продажи на 20-30%.

Узнаваемость бренда: создание сильного бренда может увеличить продажи продукции на 25-40%, формируя надежную клиентскую базу на рынке.

5. Интеграция местного и глобального рынков. Международная торговля: увеличение объема экспорта поможет увеличить долю продукта на международном рынке на 15-30%. Глобальное сотрудничество: за счет выхода на новые рынки конкурентоспособность продукта может быть повышена на 10-20%.

6. Квалификация и управление персоналом. Квалифицированный труд: повышение квалификации персонала поможет повысить эффективность на 20-30%. Эффективная система управления: модернизация системы управления может повысить качество продукции и объем производства на 10-15%.

7. Экологическая и социальная ответственность. Экологическая чистота и социальная ответственность: производство экологически чистой продукции помогает повысить конкурентоспособность на 10-20%.

Трансфер технологий и знаний является одним из основных видов деятельности современных инновационных технопарков. Знания студентов высших образовательных учреждений «трансфер знаний» развиваются в

технопарках посредством практики, научных исследований и изысканий, а также приобретается опыт, а эти знания передаются в производственные процессы. Это, в свою очередь, обеспечивает производственные предприятия кадрами, способными конкурировать с импортируемыми из-за рубежа специалистами, заменяя их.

«Трансфер технологий» – это передача технологий через технопарки, которая позволяет производить готовую продукцию из местного сырья, тем самым заменяя импортируемую продукцию на местном рынке.

Инновационные технопарки, организованные при университетах, как своего рода платформы, играют важную роль в преобразовании исследовательской работы в практические проекты. Благодаря им ускоряется процесс передачи знаний, в результате чего закладывается основа для применения научных открытий и инноваций на практике. Такие инновационные платформы вносят значительный вклад в экономическое развитие, поскольку через университеты и технопарки осуществляется подготовка специалистов для местных отраслей. Особенно в развивающихся регионах, эти возможности создают благоприятные условия для снижения безработицы, улучшения предпринимательской среды и обеспечения экономического роста. Таким образом, инновационные технопарки нацелены на обеспечение квалифицированными кадрами, адаптированными к потребностям отечественного производства. Кроме того, технопарки при университете создают благоприятную научную среду для молодых исследователей, студентов и специалистов. Они участвуют в процессе инновационных исследований и реализации проектов, совершенствуя свои знания на практике. Это помогает повысить профессиональный уровень специалистов и сделать их более конкурентоспособными в различных отраслях экономики.

Благодаря организации инновационных технологических парков при высшем образовательном учреждении совершенствуются механизмы трансфера технологий и знаний, проводится подготовка специалистов в соответствии с местными отраслями и создаются возможности для их трудоустройства. Благодаря таким механизмам обеспечивается стратегическое развитие территорий, повышается уровень конкурентоспособности в различных отраслях экономики (рис. 3).

Рис.3. Совершенствование механизмов трансфера технологий и знаний путем создания инновационных технопарков на базе высшего образовательного учреждения.

Технопарки при университетах могут активно участвовать в образовательном процессе, и этот процесс позволяет студентам осваивать практические навыки наряду с теоретическими знаниями. Такие технопарки укрепляют связь между университетом и производственными процессами, добавляя инновационные подходы к системе подготовки персонала.

Набирающие популярность модели организации структур технопарков во многих странах также можно объяснить тем, что их организация служит для оптимального размещения производств внутри страны, выравнивания уровня экономического развития регионов, развития научно-исследовательских зон с высоким уровнем жизни в экономически отсталых регионах, устранения социально-экономического дисбаланса между крупными промышленными центрами.

Иновационные технопарки предоставляют предприятиям, расположенным на их собственной территории, набор всех необходимых услуг в области высоких технологий, что позволяет предприятиям значительно снизить издержки и сосредоточиться на своей основной

деятельности. Очевидно, что инновации сами по себе увеличивают роль и значение технопарков в повышении конкурентоспособности промышленной продукции.

Литература

1. <https://review.uz/post/technoparki-vsokix-technologiy>.

МИНТАҚАЛАР ИНВЕСТИЦИЯ САЛОҲИЯТИНИ БАҲОЛАШ УСУЛЛАРИ.

Тадқ. А. Саттаров

Термиз иқтисодиёт ва сервис университети.

Аннотация: Мақолада минтақалар инвестиция салоҳиятини баҳолаш усуллари таҳлил қилинган. Ўзбекистон иқтисодиёти ва унинг ҳудудлари инвестиция салоҳиятини баҳолаш тизими таклиф қилинган.

Аннотация: В статье проанализированы методы оценки инвестиционного потенциала регионов. Предложена система оценки инвестиционного потенциала экономики Узбекистана и его регионов.

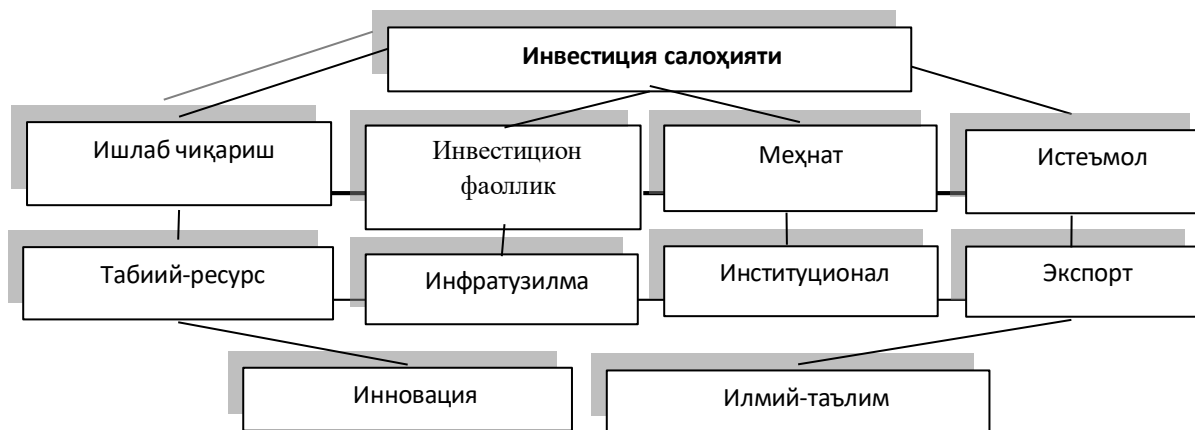
Annotation: The article analyzes the methods of assessing the investment potential of regions. A system for evaluating the investment potential of Uzbekistan's economy and its regions has been proposed.

Калим сўзлар: Минтақа, инвестиция, инвестиция салоҳияти, инвестиция фаоллиги, инвестиция сиёсати.

Ключевые слова: Регион, инвестиция, инвестиционный потенциал, инвестиционная активность, инвестиционная политика.

Keywords: Region, investment, investment potential, investment activity, investment policy.

Ўзбекистон минтақаларида ишлаб чиқариш қувватларини оқилона жойлаштириш, уларнинг нисбий устунликлари ва ўсиш захираларини ҳисобга олиб чет эл инвестицияларини жалб қилиш учун инвестиция салоҳиятини баҳолаш кўрсаткичларини ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади. Мамлакатнинг табиий ва меҳнат ресурсларига бойлиги, унда салмоқли истеъмол бозорининг мавжудлиги, иқтисодиётнинг экспортга йўналтирилганлиги, кенг кўламда илмий-таълим ислохотларининг амалга оширилаётганлигини эътиборга олиб, унинг инвестиция салоҳиятини баҳолашда инвестиция фаоллиги, ишлаб чиқариш, табиий-ресурс, истеъмол, меҳнат, инфратузилма, институционал, илмий - таълим, экспорт ва инновация интеграл кўрсаткичларидан фойдаланиш мумкин (1 расм)

1 - расм. Ўзбекистон ҳудудлари инвестиция салоҳиятини баҳолаш омиллари тизими

Инвестиция салоҳиятини кўрсатувчи ягона индикаторни ҳисоблашда уни ташкил қилувчи ҳар бир кўрсаткичга унинг аҳамиятини акс эттирувчи алоҳида вазн коэффицентлари аниқланди. Бунда инвестицион фаоллик инвестиция салоҳиятини ифодаловчи асосий унсур бўлгани учун, ушбу интеграл кўрсаткичга энг юқори вазн коэффиценти берилади. Мамлакат иқтисодиёти ва унинг ҳудудлари инвестиция салоҳиятини баҳолаш ҳисоб-китоблари бир неча босқични ўз ичига олади:

Биринчи босқичда ҳар бир йўналиш (инвестицион фаоллик, ишлаб чиқариш салоҳияти ва ҳ.з.) бўйича алоҳида кўрсаткичлар (ЯИМ ўсиши, инвестицияларнинг ЯИМдаги улуши каби) коэффицентлари қуйидаги формула ёрдамида ҳисоблаб топилади:

$$x_{ij} = (x_{ij} - x_{\min i}) / (x_{\max i} - x_{\min i})$$

бу ерда x_{ij} - j минтақанинг i -кўрсаткичи; $x_{\min i}$ - ҳудудлар бўйича i - кўрсаткичнинг энг кичик қиймати, $x_{\max i}$ - ҳудудлар бўйича i -кўрсаткичнинг энг катта қиймати.

Кейинги босқичда ҳар бир олинган алоҳида коэффицентнинг ҳар бир йўналиш доирасидаги ўртача арифметик қиймати ҳисобланади ва интеграл субиндекс шакллантирилади :

$$S = \sum_{j=1}^n X_j / n$$

бу ерда S - инвестиция салоҳияти йўналиши субиндекси,

X_j – минтақанинг j - кўрсаткичи коэффиценти

n – кўрсаткич турлари сони.

Ўзбекистон иқтисоди ва уни ҳудудлари инвестиция салоҳиятини баҳолаш қуйидаги тизими таклиф этилади (1 жадвал).

**1-жадвал Ўзбекистон иқтисодиёти ва унинг ҳудудлари инвестиция
салоҳиятини баҳолаш тизими**

№	Йўналишлар	Кўрсаткичлар	Ҳисоблаш формулалари
1.	Инвестицион фаоллик	Асосий капиталга инвестициялар ўсиш суръати	$ИЎ = ИХ_{(жй)} / ИХ_{(жй-1)}$ бу ерда: $ИХ$ - доимий нархларда инвестициялар ҳажми; $жй$ - жорий йил
2.		ЯХМда инвестициялар улуши	$ИУ = ИХ_{(жй)} / ЯХМ_{(жй)}$ бу ерда: $ИХ_{(жй)}$ - жорий нархларда инвестициялар ҳажми; $ЯХМ_{(жй)}$ - жорий нархларда ялпи ҳудудий маҳсулот ҳажми, $жй$ - жорий йил
3.		ЯХМда хорижий инвестициялар улуши	$ХИУ = (ХИ_{(жй)} / ЯХМ_{(жй)})$ бу ерда: $ХИ_{(жй)}$ - жорий нархларда хорижий инвестициялар ҳажми; $ЯХМ_{(жй)}$ - жорий нархларда ялпи ҳудудий маҳсулот ҳажми, $жй$ - жорий йил
4.		Ҳудуднинг инвестицияларни ўзлаштириш бўйича республикадаги улуши	$ИХУ = ХИ_{(жй)} / ОИР$ бу ерда: $ХИ_{(жй)}$ - ҳудудда инвестиция ҳажми, $РИХ_{(тэ)}$ - республикада инвестициялар ҳажми, $жй$ - жорий йил
5.		Аҳоли жон бошига тўғри келувчи инвестициялар ҳажми	$ЖБИ = ИХ_{(жй)} / АС_{(жй)}$ бу ерда: $ИХ_{(жй)}$ - жорий нархларда инвестициялар ҳажми; $АС_{жй}$ - аҳоли сони
6.	Ишлаб чиқариш салоҳияти	Ялпи ишлаб чиқариш концентрацияси	$ЯИК = \frac{ЯХМ / ЯИМ}{МАС} \times 100\%$ РАС бу ерда: $ЯХМ$ - ялпи ҳудудий маҳсулот ҳажми, $ЯИМ$ - ялпи ички маҳсулот ҳажми, $МАС$ - минтақа аҳоли сони, $РАС$ - республика аҳоли сони.
7.		Аҳоли жон бошига тўғри келувчи ЯХМ ҳажми	$ЖБЯИМ = ЯХМ_{(жй)} / МАС_{(жй)}$ бу ерда: $ЯХМ_{(жй)}$ - жорий нархларда ялпи ҳудудий маҳсулот ҳажми, $МАС_{(жй)}$ - минтақа аҳоли сони, $жй$ - жорий йил.

8.		ЯҲМ ўсиш суръатлари	$ЯҲМУС = ЯҲМ_{(жў)} / ЯҲМ_{(жў-1)}$ бу ерда: $ЯҲМ_{(жў)}$ - доимий нархларда ялпи ҳудудий маҳсулот ҳажми, $жў$ - жорий иил.
9.	Табиий-ресурс салоҳияти	Минтақа майдонининг республика ҳудуди майдонидаги улуши	$ММУ = (МҲМ / РҲМ) \times 100\%$ бу ерда: $МҲМ$ - минтақа ҳудуди майдони (минг кв. км.), $РҲМ$ - республика ҳудуди майдони (минг кв. км.).
10.		Минерал хомашё ресурслари табиий захираларининг мавжудлиги	$МХРЗ = (МХРНХ \times ЖН) / АС$ бу ерда: $МХРНХ$ - минтақа минерал хомашё ресурсларининг натурал ҳажми, $ЖН$ - тегишли минерал хомашё ресурсларининг жаҳон нархи, $АС$ - аҳоли сони.
11.		Табиий хомашё ва энергетика маҳсулотлари (электр энергияси, ёқилғи, металлургия, пахта тозалаш) ишлаб чиқаришнинг ЯҲМдаги улуши	$ТХАЭУ = (ОЭ + ОТ + ОМ + ХП) / ВРП$ бу ерда: $ЭИХ$ - электр энергияси ишлаб чиқариш ҳажми, $ЁИХ$ - ёқилғи ишлаб чиқариш ҳажми, $МИХ$ - металлургия ишлаб чиқариш ҳажми, $ПТИ$ - пахта тозалаш ишлаб чиқариш ҳажми.
12.	Истеъмол салоҳияти	Аҳоли жон бошига тўғри келувчи ўртача умумий даромад	$АЖЎУД = ОД / АС$ бу ерда: $УДХ$ - умумий даромадлар ҳажми, $АС$ - аҳоли сони.
13.		Аҳоли жон бошига тўғри келувчи ўртача реал ихтиёрдаги даромад	$АЖЎРИД = ОРД / ЧН$ бу ерда: $ОРД$ - объем располагаемых доходов, $ЧН$ - численность населения.
14.		Минтақадаги ўртача ойлик иш ҳақининг умумреспублика кўрсаткичига нисбати	$ЎОИХУ = (МЎОИ / ЎОИРД) \times 100\%$ бу ерда: $МЎОИ$ - минтақада ўртача ойлик иш ҳақи, $ЎОИРД$ - ўртача ойлик иш ҳақининг ўртача республика даражаси.
15.	Меҳнат салоҳияти	Меҳнат ресурсларида бандлар сони улуши	$БСУ = (БС / МРС) \times 100\%$ бу ерда: $БС$ - бандлар сони, $МРС$ - меҳнат ресурслари сони.
16.		Умумий аҳоли сонида меҳнат ресурслари улуши	$МРУ = (МРС / АС) \times 100\%$ бу ерда: $МРС$ - меҳнат ресурслари сони, $АС$ - минтақада аҳоли сони.
17.		Меҳнат унумдорлиги (ЯҲМнинг иқтисодиётда бандлар сонига нисбати)	$МУ = (ВРП / ЧЗ) \times 100\%$ бу ерда: $ЯҲМ$ - ялпи ҳудудий маҳсулот, $БС$ - минтақада бандлар сони.
18.	Инфратузилма салоҳияти	1000 кв. км майдонга нисбатан умумий фойдаланиладиган ишга туширилган темир йўл узунлиги зичлиги	$ТЙУЗ = ТЙУ / (МҲМ / 1000)$ бу ерда: $ТЙУ$ - умумий фойдаланиладиган темир йўл узунлиги, $МҲМ$ - минтақа ҳудуди майдони.
19.		1000 кв. км майдонга нисбатан қаттиқ қопламали умумий фойдаланиладиган автомобил йўллари узунлиги зичлиги	$АЙУЗ = ДАД / (ПТР / 1000)$ бу ерда: $АЙУ$ - қаттиқ қопламали умумий фойдаланиладиган автомобил йўллари узунлиги, $МҲМ$ - минтақа ҳудуди майдони.
20.		100 кишига тўғри келадиган умумий фойдаланиш тармоғидаги квартира телефонлари	$ТАС = УТАС / (АС / 100)$ бу ерда: $УТАС$ - умумий фойдаланиш тармоғидаги квартира телефонлари аппаратлари сони, $АС$ - аҳоли сони.

		аппаратлари сони	
21.		Минтақаларда ишбилармонлик муҳитини аниқлаш бўйича саволномалар натижалари (инфратузилма қисми бўйича)	$ИМИ = (ИҚК_n + ИҚК_{(n-1)} + ИҚК_{(n-2)}) / 3$ бу ерда: $ИҚК$ - n йилдаги Ишбилармонлик муҳити индексининг инфратузилма қисми коэффиценти.
22.	Институционал	ҳар 100 минг кишига тўғри келувчи тижорат банклари ва уларнинг филиаллари сони	$БФС = КБ / (ЧН / 100000)$ бу ерда: $КБ$ - минтақада тижорат банклари ва уларнинг филиаллари сони, $АС$ - аҳоли сони.

Учинчи босқичда эса алоҳида минтақалар бўйича олинган субиндекс коэффицентлари қуйидаги формула ёрдамида ягона кўрсаткичга келтирилади:

$$I = \sum_{y=1}^n S_y \times K_y$$

бу ерда I – алоҳида ҳудуд инвестиция салоҳияти интеграл коэффиценти; S_y – минтақа инвестиция салоҳиятининг у-йўналиши субиндекси; K_y – минтақа у-йўналишининг аҳамияти жиҳатидан вазн коэффиценти; n – йўналишлар сони.

Ҳисоб-китоб жараёнида инвестиция салоҳиятини ташкил этувчи ҳар бир йўналишга (субиндекс) аниқланган қуйидаги вазн коэффиценти фоизларидан фойдаланамиз. Мазкур вазн коэффиценти фоизлари йиғиндиси 100%ни ташкил этади. Умумий кўрсаткичдаги хусусий индикаторлар вазн коэффицентларини аниқлашда бизнинг ўз эксперт баҳолашимиз ва халқаро тажрибага (“Эксперт РА” услуги) асосланган:

- инвестицион фаоллик – 20%;
- ишлаб чиқариш салоҳияти – 15%;
- табиий-ресурс салоҳияти – 9%;
- истеъмол салоҳияти – 9%;
- меҳнат салоҳияти – 9%;
- инфратузилма салоҳияти – 8%;
- институционал салоҳият – 8%;
- илмий-таълим салоҳияти – 8%;
- экспорт салоҳият – 8%;
- инновация ва унумдорлик салоҳияти – 6%;[1].

Вазн коэффицентларини аниқлаш ва олинган натижалар бўйича бир хулосага келиш усуллари каторида тўғридан-тўғри жойлаштириш, мантикий таҳлил, иерархик таҳлил, мезонлар бўйича келишиш, рейтинглаш ва балл қўйиш методларини санаб ўтиш мумкин[2]. Эксперт баҳолаш усулининг асосий ғояси инсонлар интелекти ва қобилиятларини суи формаллаштирилган вазифаларни ечишда фойдаланишни назарда тутди. Биз эса ўз тадқиқотимизда мантикий таҳлил ва тўғридан-тўғри жойлаштириш усуллари асосландик. Мантикий таҳлил усули натижалар

бўйича бир қарорга келишда барча асосий параметрларни ҳисобга олиб вазн коэффициентларини экспертлик асосида аниқлашни кўзда тутати. Бу усулни баҳолаш амалиётида кўп учратиш мумкин. Тўғридан-тўғри жойлаштириш усулида эса экспертларга тегишли кўрсаткични ташкил этувчи омилларга уларнинг йиғиндиси 100% га тенг бўлиш шарти билан фоиз коэффициентлари қўйиб чиқиш орқали вазифани ечиш таклиф этилади. Сўнгра эса кўп сонли экспертлар фикри умумлаштирилади.

Юқорида келтирилган инвестиция салоҳияти алоҳида омиллари коэффициентларини ҳисоблаш яхлитланган хусусий параметрларни минтақанинг нисбий ўрнини кўрсатувчи янада умумий кўрсаткичга бирлаштиришни назарда тутати. Интеграл рейтинг ҳисоб-китоблари натижалари асосида мамлакат алоҳида ҳудудларининг турли йўналишлар бўйича инвестиция салоҳияти даражаси баҳоланади. Мазкур баҳолаш натижалари асосида эса мамлакат ҳудудларини қуйидагича гуруҳлаштириш имконияти пайдо бўлади:

I гуруҳ – юқори инвестиция салоҳияти даражасига эга минтақалар;

II гуруҳ – ўртача инвестиция салоҳияти даражасига эга минтақалар;

III гуруҳ – нисбатан паст инвестиция салоҳияти даражасига эга минтақалар;

Шундай қилиб, миллий иқтисодиёт ва унинг ҳудудлари инвестиция салоҳияти даражасини аниқлашга қаратилган кенг кўламли таҳлил инвестицияларни, айниқса, чет эл капиталини ҳудудлар бўйича оқилона жойлаштириш, яширин ўсиш нуқталари ва захираларини аниқлаш, нисбий устунликлардан самарали фойдаланиш имкониятини яратади. Хусусан, юқорида келтирилган методлар инвестиция салоҳияти бўйича нафақат макроиқтисодий хулосалар, балки республикаимиз ҳудудларининг инвестиция салоҳияти бўйича мутаносиб ривожланиш даражасини таҳлил қилиш ва минтақаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда устувор инвестиция сиёсати йўналишларини аниқлашга ёрдам беради.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <http://raexpert.ru/>

2. Коробов В.Б. Сравнительный анализ методов определения весовых коэффициентов «влияющих факторов» // Социология: методология, методы, математическое моделирование. 2005. № 20. С. 054–073.

МИНТАҚАДА ИНВЕСТИЦИЯ САЛОҲИЯТИНИ БАҲОЛАШ ОМИЛЛАРИ

Саидов С.

Абу Райҳон Беруний номидаги

Урганч давлат университети тадқиқотчиси

Аннотация: Минтақада инвестиция салоҳиятини баҳолаш омиллари таҳлил қилинган. Стратегик ташаббуслар агентлигининг жойларда инвестиция муҳити ҳолатини баҳолаш тизими таклиф этилган.

Аннотация: Проанализированы факторы оценки инвестиционного потенциала в регионе. Предложена система оценки состояния инвестиционного климата на местах, разработанная Агентством стратегических инициатив.

Abstract: The factors influencing the assessment of investment potential in the region have been analyzed. A system for evaluating the state of the investment climate at the local level, developed by the Strategic Initiatives Agency, has been proposed.

Калим сўзлар: Минтақа, инвестиция, инвестиция салоҳияти, инвестиция муҳити, инвестиция фондлари.

Ключевые слова: Регион, инвестиция, инвестиционный потенциал, инвестиционный климат, инвестиционные фонды.

Key words: Region, investment, investment potential, investment climate, investment funds.

Кенг маънода “салоҳият” тушунчаси муайян вазифа ёки мақсадга эришиш учун ишга солиниши ёки фойдаланилиши мумкин бўлган манбалар, имкониятлар, воситалар ёки захиралардан иборат бўлади. Шундай экан, “инвестиция салоҳияти” тушунчаси фойда олиш ёки бошқа иқтисодий натижаларга эришиш мақсадида узок муддатли активларга, шу жумладан, қимматли қоғозларга маблағлар киритиш имконияти даражасини ифодалайди. Мамлакатимиз иқтисодчи олими А.М.Содиқовнинг ёндашувига кўра, муайян минтақада инвестиция салоҳияти ундаги табиий-ресурс, ишлаб чиқариш, истеъмол, инфратузилма, инновация, меҳнат, институционал, молиявий салоҳият билан аниқланади.[1]. Унинг тадқиқотларида келтирилишича, фақатгина минтақанинг табиий-иқтисодий, демографик, экологик ва бошқа шароитларини ҳар томонлама ҳисобга олибгина капитални жалб қилишдан кутилаётган самарага эришиш ва уни иқтисодиётни жадал ривожлантиришга йўналтириш мумкин.

Ғарб адабиётларида инвестиция фаолиятини акс эттиришда “инвестиция салоҳияти” тушунчаси билан биргаликда, “инвестиция муҳити”, “инвестицион жозибадорлик” тушунчалари ҳам кўп ишлатилади. Иқтисодчилар К. Хэд и Т. Майер ўз тадқиқотларида бозор салоҳияти ва япон инвестиция ресурсларининг Европа Иттифоқида жойлашуви масалаларини таҳлил қилганлар.[2].

Уларнинг фикрича, инвестицияларни жойлашувини танлашга таъсир кўрсатадиган энг муҳим омил талаб ҳисобланади. Хусусан, улар ўтказган тадқиқот натижаларига кўра муайян ҳудудда бозор салоҳиятининг 10%га ўсиши, мазкур ҳудуд хусусиятларига боғлиқ ҳолда унинг инвесторлар томонидан танланиш имкониятини 3-11%га оширади. А. Охотина ва О. Лавриненка каби муаллифлар эса инвестиция муҳитига таъсир қилувчи омиллар сифатида сиёсий, ҳуқуқий, экологик шарт-шароитларни келтирадилар [3].

1-жадвал

Стратегик ташаббуслар агентлигининг жойларда инвестиция муҳити ҳолатини баҳолаш тизими²⁰

Йўналиш	Баҳолаш мезонлари

²⁰ Манба: Россия Федерациясининг Стратегик ташаббуслар агентлиги маълумотлари. <https://asi.ru/>

Тартибга солиш муҳити	Корхоналарни рўйхатдан ўтказиш жараёни самарадорлиги; Қурилишга рухсат бериш жараёни самарадорлиги; Мулк ҳуқуқини рўйхатдан ўтказиш самарадорлиги; Бошқа рухсат ва лицензиялар бериш жараёни самарадорлиги; Электр энергиясига уланиш процедураларининг самарадорлиги
Бизнес институтлари	Бизнес ҳимоясини таъминловчи институтлар самарадорлиги; Текширувлар ўтказиш билан боғлиқ бизнесга юклар; Бизнес олиб бориш шаффофлиги даражаси; Бизнесни қўллаб-қувватлашни ташкил этиш ишлари механизми самарадорлиги; Инвесторлар ва бизнесни ахборот билан таъминлаш сифати
Инфратузилма ва ресурслар	Инфратузилманинг сифати ва ундан фойдаланиш имконияти; Худудий режалаштиришнинг сифати; Ер ресурсларидан фойдаланиш имконияти; Молиявий қўллаб-қувватлаш сифати ва ундан фойдаланиш имконияти; Меҳнат ресурслари сифати ва улардан фойдаланиш имконияти
Кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш	Худудда кичик тадбиркорликнинг ривожланганлик даражаси; Кичик тадбиркорликни ташкилий, инфратузилмавий жиҳат ва ахборот билан таъминлаш сифати; Кичик тадбиркорликни номолиявий қўллаб-қувватлаш самарадорлиги; Кичик тадбиркорликни молиявий қўллаб-қувватлаш самарадорлиги

Ҳозирги тез ўзгариб бораётган технологияларга асосланган жаҳон иқтисодиётида ҳудудларнинг инвестиция муҳити салмоқли даражада меҳнат ресурслари сифати ва инсон капиталига киритилган инвестицияларга боғлиқдир. Ушбу мақсадларга эришиш эса инсонларнинг таълим даражаси ва узлуксиз малакасини ошириш орқали таъминланади. Шунинг учун ҳам, ахборот, таълим, билим ва малака омилларининг иқтисодий ресурс сифатида фойдаланилиши сўнги йилларда инвестиция муҳитининг асосий элементи бўлиб қолмоқда.

В.В.Никитин, А.С.Краснов ва А.А.Назаровлар минтақаларнинг инвестиция салоҳиятини баҳолашда муҳим омиллар сифатида етти хусусий салоҳиятни келтиради:[4] меҳнат (меҳнат ресурслари ва уларнинг таълим даражаси), инфратузилма (иқтисодий-географик жойлашув ва инфратузилма билан таъминланганлиги), молия (солиқ базаси ҳажми, минтақа корхоналари даромадлилиги, аҳоли даромадлари), ишлаб чиқариш (минтақада аҳоли ҳўжалик фаолияти ялпи натижаси), инновацион (минтақада фаннинг ривожланиш ва илмий-техник тараққиёт ютуқларини жорий қилиш даражаси), истеъмол (аҳолининг умумий харид қобиляти), табиий-ресурс (асосий табиий ресурсларнинг баланс захиралари билан ўртача тортилган таъминланганлик) салоҳияти.

Яна бир гуруҳ муаллифлар эса ҳудудларнинг инвестиция салоҳиятини оширувчи омиллар сифатида бешта асосий йўналишни ажратиб кўрсатади.[5]: ресурсли (инвестиция лойиҳалари учун жойнинг мавжудлиги, асосий капиталга инвестициялар, хорижий инвестициялар), инновациявий (бизнес инкубаторлар, технология трансфери марказлари, инновацион маҳсулотлар ҳажми, иқтисодиётда инновацион корхоналар улуши), институционал (концепциялар ва дастурлар, бошқарув, давлат дастурларида қатнашиш).

2-жадвал

Инвестиция салоҳияти омилларига оид замонавий илмий қараш ва ёндашувлар²¹

№	Муаллифлар	Илмий ёндашув ва қарашлар
1.	А.М.Содиқов	минтақа инвестиция салоҳияти ундаги табиий-ресурс, ишлаб чиқариш, истеъмол, инфратузилма, инновация, меҳнат, институционал, молиявий салоҳият билан аниқланади
2.	А.М.Марголин	инвестиция салоҳияти бу маълум даражада тартиблашган инвестиция ресурсларининг йиғиндисид бўлиб, улардан фойдаланиш синергизм самарасига эришишни таъминлайди
3.	С.А.Трухин	инвестиция салоҳиятини меҳнат, истеъмол, ишлаб чиқариш, молиявий, институционал, инновацион, инфратузилма ва табиий-ресурс салоҳиятларини баҳолаш орқали аниқланади
4.	Д.Д.Деньгин	иқтисодий-географик шароит, ишлаб чиқариш омиллари билан тўйинганлиги, аҳоли турмуш даражаси, уларнинг истеъмол талаби минтақа инвестиция салоҳиятини белгилайди
5.	С.В.Зенченко, М.А.Шемёткина	ҳудуднинг ўз ва жалб қилинган иқтисодий ресурсларининг инвестиция фаолиятини таъминлай олиш жами имкониятлари
6.	Л.Д.Зубкова	инвестицияларга бўлган эҳтиёжни (инвестиция талаби ва таклифи) қондирувчи объектив хусусиятлар, воситалар, имкониятлар, омиллар (инвестиция ресурслари ва улардан фойдаланиш йўналишларининг мавжудлиги) йиғиндисид сифатида тушунади
7.	Л.А.Семина	инвестициялардан даромадни шакллантириш ва инвестиция рискларига салмоқли таъсир кўрсатувчи инвестиция муҳити, инфратузилманинг ривожланганлик даражаси, инвестиция ресурслари ва бошқа омилларни жалб қилиш имкониятлари

²¹ Манба: муаллиф томонидан тузилган

8.	Л.В.Давыдова С.А.Маркина	материал-техник, молия ва номоддий активларни (объектларга мулк ҳуқуқи) ўз ичига оловчи инвестиция ресурсларининг муайян тартибда жамланган йиғиндиси
9.	А.Е.Дворецкая	инвестициялар учун очиқ бўлган барча манбалар жамланмаси ва аввало, ялпи ички жамғармалар билан аниқланувчи миллий инвестицияларнинг потенциал мумкин бўлган ҳажмидир
10.	Е.В.Грибова	бозорнинг жозибадорлиги, арзон ва малакали ишчи кучининг борлигига, инфратузилманинг ривожланганлиги, табиий ресурсларнинг мавжудлиги билан аниқланади
11.	S.V.Alecsandru, D.A.Raluca	инфратузилма, меҳнат салоҳияти, агломерациялар ва бошқа омиллар инвестиция салоҳиятини белгилайди
12.	C.Guadalupe, Á. Castro	даромадлар даражаси, бозор ҳажми, инсон капитали, инфратузилма, географик жойлашув
13.	Nikitin V.V., Artem S.	меҳнат, инфратузилма, молия, ишлаб чиқариш, инновацион, истеъмол, табиий-ресурс салоҳияти
14.	Emirullah Ch., Azam M.	макроиқтисодий барқарорлик, сиёсий барқарорлик, маҳаллий капитал бозорларининг ривожланиши, бошқарув муҳити, қонунчилик базаси, давлат органлари самарадорлиги, коррупция даражаси ва бозор шароитлари

ташкилий (минтақавий инвестиция фондлари, давлат-хусусий сектор ҳамкорлиги), ахборот (инвестиция форумлари, ярмаркалар, танловлар, инвестиция сиёсати ҳақида минтақавий бошқарув органлари сайтларида маълумотнинг мавжудлиги, минтақанинг кредитга қобиллиги).

Инвестиция муҳитини баҳолашда баъзи олимлар асосий детерминантлар сифатида макроиқтисодий барқарорлик, сиёсий барқарорлик, маҳаллий капитал бозорларининг ривожланиши, бошқарув муҳити, қонунчилик базаси, давлат органлари самарадорлиги, коррупция даражаси ва бозор шароитлари омилларини келтирадилар.[6].

Болтиқбўйи мамлакатлари инвестиция муҳитини баҳолашда эса С.Саксонова иқтисодий эркинлик индекси (қонун устуворлиги, давлатнинг кам аралашуви, бизнес, савдо, инвестиция ва молия эркинлиги), коррупция индекси ва ишбилармонлик муҳити (бизнесни бошлаш, қурилишга рухсат, электр энергияни олиш, мулкни рўйхатдан ўтказиш, кредит олиш, инвесторларни ҳимоя қилиш, солиққа тортиш, ташқи савдо, шартномаларнинг бажарилиши, баҳсларни ҳал қилиш) омилларига таянган.[7]

Инвестиция салоҳияти тушунчасига оид 30 га яқин замонавий илмий қарашларни таҳлил қилиш асосида қуйидаги хулосага келиш мумкин. Инвестиция салоҳияти мамлакат, минтақа ёки корхона даражасида аниқланиши мумкин. Ҳудуд инвестиция салоҳиятини кўрсатувчи стандарт келишилган ягона кўрсаткич мавжуд эмас. Шунинг учун, турли илмий манбаларда турлича ёндашувлар берилган. Аксарият замонавий илмий

манбаларда инвестиция салоҳияти кўп омилли ва таркиб жиҳатдан серқирра эканлиги ифодаланган. Ушбу назарий-илмий адабиётларда инвестиция салоҳияти асосан инвестиция ресурсларининг йиғиндисиди, табиий-ресурс, ишлаб чиқариш, истеъмол, инфратузилма, инновация, меҳнат, институционал, молиявий салоҳият, иқтисодий-географик шароит, аҳоли турмуш даражаси, уларнинг истеъмол талаби, бозорнинг жозибадорлиги, қонунчилик базаси, давлат органлари самарадорлиги каби омиллар мажмуаси сифатида келтирилган. Мазкур илмий назария ва қарашлар асосида Ўзбекистон ҳудудлари инвестиция салоҳиятини баҳолаш учун асос бўладиган ёндашувни шакллантириш алоҳида аҳамият касб этади. Бунда мамлакатимиз ҳудудларининг ўзига хос хусусиятлари, статистик кўрсаткичларининг мавжудлиги, иқтисодий ривожланиш миллий стратегияларидан келиб чиқиб, инвестиция салоҳиятини баҳолашнинг услубиятини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Кейинги параграфларда айнан шу мақсадда мамлакатимиз ҳудудлари инвестиция салоҳиятини баҳолаш кўрсаткичлари тизими шакллантирилган.

Адабиётлар

1. Садыков А.А. Основы регионального развития: теория, методология, практика//Монография. Ташкент.«IQTISOD-MOLIYA», 2005. С. 198 – 201.
2. Head K.C., Mayer T. Market potential and the location of Japanese investment in the European Union // *Review of Economics and Statistics*. 2004. Vol. 86. № 4. P. 959–972.
3. Ohotina A., Lavrinenko O. Education of Employees and Investment Climate of the Region: The View of the Heads of Enterprises // *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2015. Vol. 174. P. 3873–3877. doi: 10.1016/j.sbspro.2015.01.1127
4. Nikitin V.V., Artem S. Krasnov, Alexandr A. Nazarov Comparative Estimation of Russia's Regions Investment Potential on the Base of the Multivariate Statistical Analysis // *European Researcher*. 2013. №38(1-1). P. 20-27.
5. Kosinova N.N., Tolstel M., Chekalkina A.A. Comprehensive Evaluation of Investment Potential (The Case of the Southern Federal District) // *Asian Social Science*. 2014. Vol. 10. № 23. P. 231–243.
6. Emirullah Ch., Azam M. Examining Public Private Partnerships in ASEAN countries: the role of investment climate // *Theoretical and Applied Economics*. 2014. Vol. XXI. № 2. P. 67–76.
7. Saksonova S. Foreign Direct Investment Attraction in the Baltic States // *Business: Theory and Practice*. 2014. Vol. 15. № 2. P. 114–120. doi: 10.3846/btp.2014.11

MINTAQANI BARQAROR VA KOMPLEKS RIVOJLANTIRISHDA ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Xasanova Gulruh Djumanazarovna
Buxoro Davlat texnika universiteti
“Iqtisodiyot va menejment”
kafedrasi dotsenti, i.f.n.

Annotatsiya: Maqolada mintaqani barqaror va kompleks rivojlantirishda ziyorat turizmini rivojlantirishni takomillashritish yo'llari to'g'risida bayon etilgan. Shuningdek maqolada Buxoro viloyati Romitan tumanida rivojlantirilayotgan ziyorat turizmi to'g'risida fikr yuritilgan.

Аннотация: В статье рассматриваются пути совершенствования развития паломнического туризма в контексте устойчивого и комплексного развития региона. Также рассматривается развитие паломнического туризма в Ромитанском районе Бухарской области.

Abstract: The article describes ways to improve the development of pilgrimage tourism in the context of sustainable and comprehensive development of the region. The article also discusses the development of pilgrimage tourism in the Romitan district of the Bukhara region.

Kalit so'zlar: Turizm, ziyorat, sayohat, ziyorat turizmi, "ETTI PIR", tarixiy obida, "Laqlaqa ko'prigi", obodonlashtirish.

Ключевые слова: Туризм, паломничество, путешествия, паломнический туризм, «ЭТТИ ПИР», исторический памятник, «Мост Лаклака», благоустройство.

Key words: Tourism, pilgrimage, travel, pilgrimage tourism, "ETTI PIR", historical monument, "Laklaqa Bridge", improvement.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoev Islom hamkorlik tashkilotining Birinchi sammitida so'zlagan nutqida tashkilotning 2016-2025 yillarga mo'ljallangan Harakat dasturini qo'llagan holda iqlimning global o'zgarishiga, tuproq degradatsiyasiga, foydalaniladigan erlar kamayib borayotganligiga, cho'llanish va qurg'oqchilik masalalariga alohida to'xtalib o'tgan edi. Bunday global va mintaqaviy muammolarni hal qilishda barqaror turizmning, shu jumladan, ziyorat turizmining roli beqiyosdir. Barqaror turizm shunday sohaki, u jamiyat ehtiyojlarini qondiradi va muvaffaqiyatlarni saqlab qoladi, kelajak uchun imkoniyatlar yaratadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"ni "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi ijrosini ta'minlash, shuningdek Buxoro viloyatida turizmni jadal rivojlantirish bo'yicha alohida dasturni amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 28 sentyabrdagi "2022-2026-yillarda Buxoro viloyatida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 543-sonli Qarori qabul qilindi. Ushbu qarorga muvofiq 2022-2026-yillarda Buxoro viloyatida turizm sohasini rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari prognozlashtirildi (1-jadval).

1-jadval

2022-2026-yillarda Buxoro viloyatida turizm sohasini rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari

T/r	Ko'rsatkichlar nomi	2022-y.	2023-y.	2024-y.	2025-y.	2026-y.
1.	Ichki turistlar tashrifi soni (mln kishi)	2,4	2,9	3,4	3,8	4,1
2.	Xorijiy sayyohlar soni (ming kishi)	450,0	900,0	1,200	1,500	1 800
3.	Xizmatlar eksporti (mln AQSh doll)	121	200	230	270	300
4.	Joylashtirish vositalaridagi xonalar soni (ming)	5,399	6,131	6,721	7,336	7,976

5.	Mehmonxonalar fondining bandlik darajasi nomyer	45,0	51,0	61,0	71,0	93,0
6.	Joylashtirish vositalaridagi o‘rinlar soni (ming)	12,147	13,672	14,902	16,182	17,512
7.	Mehmonxonalar soni (dona)	178	198	218	238	258
8.	Oilaviy mehmon uylari soni (dona)	264	314	325	335	345
9.	Xostellar soni (dona)	55	61	66	71	76
10.	Internet (4G va 5G texnologiyalarini hisobga olgan holda) qamrovi darajasini oshirib borish	7	8	9	10	11

Shuningdek, ushbu qarorga muvofiq, Buxoro viloyatida 2022 — 2026-yillarda xorijiy va mahalliy turistlar sonini 5 mln nafarga, eksport hajmini 600 mln AQSh dollariga yetkazish asosiy maqsad qilib belgilandi.

Bilamizki, Buxoro islom dinining markazi, sharif shahar, faxrli shahar, shaharlar imomi kabi nomlar bilan e‘zozlanadi. Shahar, ayniqsa, naqshbandiya tariqatiga asos solgan zamin bo‘lganligi bois ham ma‘lum va mashhur. Bugun dunyoda 40 mln.dan ortiq naqshbandiylar mavjud. Ularning aksariyati Turkiya, Malayziya va Indoneziyada istiqomat qiladi. Mazkur tariqatning etti piri ziyoratgohlarining ham bir joyda, ya‘ni Buxoroda ekanligi musulmon ziyoratchilari, ayniqsa, naqshbandiylarni o‘ziga doim chorlab turadi. Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v)dan boshlangan “silsilai zahhob” (oltin zanjir) halqalarining o‘ninchidan o‘n oltinchigacha bo‘lgan piru komillari - Abduxoliq G‘ijuvoniy, Orif Revvari, Anjir Fag‘naviy, Ali Romitaniy, Boboyi Samosiy, Amir Kulol va Bahouddin Naqshbandlar bir zaminda ekanligi kamdan kam musulmon mamlakatlarida uchraydigan ziyorat yo‘nalishidir.

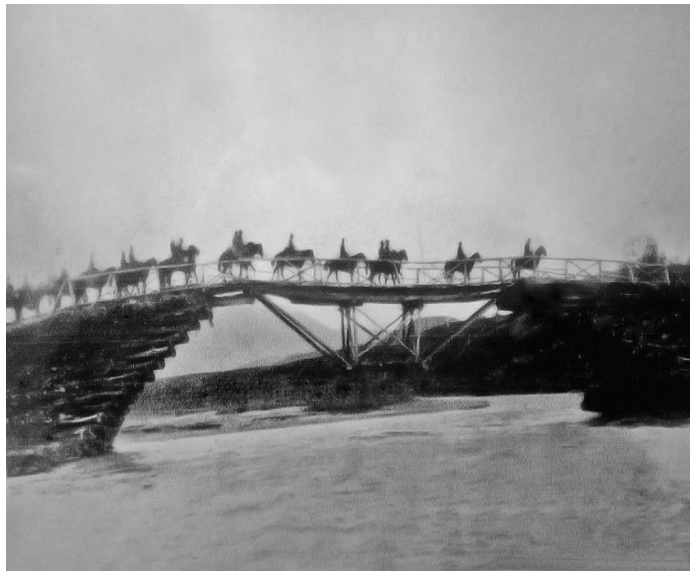
Xalq orasida “ETTI PIR” nomi bilan mashhur, vohaning beshta tumanida joylashgan 160 kmlik ziyorat yo‘nalishini tashkil etuvchi mazkur ziyoratgohlar bugun xalqaro ziyorat yo‘nalishiga kiritildi. Davlat dasturlari doirasida ziyorat yo‘llari ta‘mirlana boshlandi. Har bir ziyoratgohda halol talablariga javob beradigan mehmonxonalarning barpo etilgani ziyoratchilarga qulaylik yaratish bilan birga, vohada qolish davomiyligini uzaytirdi.

Tarixdan bizga ma‘lumki, “ETTI PIR”irlardan birlari - avliyolar sultoni, qutbi zamon, olimi Rabboniy, shayxush shuyux, buyuk tarbiyachi, xojagon tariqatining asoschisi Hazrat Abdulxoliq ibn Abduljamil – Hazrat Abdulxoliq Xojai Jahon, ya‘ni jahonning buyugi, jahonning xojasi nomi bilan mashhur Xo‘ja-Abduxoliq G‘ijduvoni Xizr a.s, Hazrat YUsof Hamadoni, imom Sadridin, Xo‘ja Niyoz Xorazmiy (Boboyi Laqlaqagi)lardan (IX-X asrlar) ta‘lim olganlar. "Tuhfat-az-zoirin" kitobida Hazrat Abulxoliq G‘ijduvoniyni ustozlari - Hazrat Boboyi Laqlaqagi (Xo‘ja Niyoz Xorazmiy) haqlarida ma‘lumot berilgan.

Romitan qadimiy va salohiyatli hudud, uning ilk tarixi Afsonaviy hukmdor Afrosiyobga borib taqaladi. Bular ulug‘ avliyolar Xoja Ubbon, Xoja Za‘faron, Xoja Niyoz Xorazmiy - Hazrat Boboyi Laqlaqag‘iy, Xoja Ali Romitaniy, Xoja

Boboyi Samosiy, Hakim Mulla Mir hazratlari, CHoriqulboy kabi saxovatpesha insonlari bilan mashhur yurt.

Xoja Niyoz Xorazmiy - Hazrat Boboyi Laqlaqagiy taxminan XI asrning 70 yillarida tugʻilib, XII asrning birinchi yarim yilligida yashab ijod etgan. Xoja Niyoz Xorazmiy - Hazrat Boboyi Laqlaqagʻiy Abduxoliq Gʻijduvoni asos solgan xojagonlik tariqati zanjirining boshlanishida turuvchi ulugʻ avliyo sanaladi.

Hazrat oʻz tirikchiliklarini oʻtkazish uchun dehqonchilik bilan mashgʻul boʻlganlar. Xalqqa nafi teksin deb oʻz mablagʻlari hisobidan sobiq Zarafshon daryosi ustida yogʻoch koʻprik qurdirganlar.

Ulugʻ pir, buyuk alloma, valiyulloh Xoja Niyoz Xorazmiy xalq orasida “Hazrat Bobo Laqlaqagiy” nomi bilan ulugʻlangan. U kishi tasavvuf olamining ulugʻ avliyosi, xojagonlik tariqatining asoschisi

Abduxoliq Gʻijduvoniya ustozlik qilganlar. SHu sabab Xoja Niyoz Xorazmiy Abduxoliq Gʻijduvoni asos solgan xojagonlik tariqati zanjirining boshlanishida turuvchi ulugʻ avliyo sanaladi.

Xoja Abduxoliq Gʻijduvoniya maqbaralari oldida oʻrnatilgan lavhada Xoja Niyoz Xorazmiy Abduxoliq Gʻijduvoniya ustozlik qilganliklari toʻgʻrisida aniq maʼlumotlar keltirilgan. SHuningdek, “ETTI PIR” toʻgʻrisida bitilgan koʻplab ilmiy asarlarda, jumladan, Sadriddin Salim Buxoriy, tarixchi olim H. Toʻraevning ilmiy asarlarida ham Hazratning Abduxoliq Gʻijduvoniya ustozlaridan biri ekanliklari alohida taʼkidlangan.

Xoja Niyoz Xorazmiy taxminan XI asrning 70 yillarida tugʻilib, XII asrning birinchi yarim yilligida yashab ijod etgan. Hazrat Abduxoliq Gʻijduvoni yoshlik yillarida saboq olmoq uchun Gʻijduvondan Hazratning huzuriga piyoda kelar va har safar Zarafshon daryosi ustida qurilgan “Puli Laqlaqa” koʻprigidan oʻtar ekanlar. Koʻprikdan oʻtishda koʻprik doimo qimirlab turgani sabab “Puli Laqlaqa” yaʼni “Laqlaqa koʻprigi”, qimirlaydigan koʻprik deb atalgan. Mazkur koʻprikni Xoja Niyoz Xorazmiy oʻz mablagʻlari hisobidan qurdirgan. Aytishlaricha bu koʻprikdan to Zarafshon daryosi ustida CHoriqulboy koʻprigi qurilgunga qadar foydalanib kelingan boʻlib, mazkur koʻprik asrlar davomida qayta - qayta taʼmirlanib turilgan.

Yaqinda Xoja Niyoz Xorazmiy tomonidan sobiq Zarafshon daryosi ustida qurilgan yogʻoch koʻprikning tagzamini, yogʻochdan qilingan qoziq (mix)lari, obi gʻishtdan qilingan asosining qoldiqlari topildi.

Xoja Niyoz Xorazmiy Abduxoliq Gʻijduvoniya saboq bergan yillari yoshlari ancha ulgʻaygan boʻlib, u kishiga nisbatan “Bobo” soʻzini ilk bora Abduxoliq Gʻijduvoniya qoʻllagan ekanlar. SHuningdek, “Tuhfatul zoirin” asarida

keltirilishicha Abduxoliq G'ijduvoni shayx Niyoz Xorazmiyning hurmatini joyiga qo'yish uchun ko'p xizmatlarini qilib, duolarini olgan ekanlar. Hazrat "Boboi tabarkobon", ya'ni bolta bilan uruvchi bobo nomi bilan ham mashhur bo'lganlar. Bu nom u kishiga o'z shogirdlarining diniy va ma'naviy tarbiyasiga nisbatan o'ta talabchan bo'lganliklari uchun berilgan ekan.

Tarixiy manbalarda bitilishicha, Hazratning o'zlari ham kop marta muridlari tarbiyasi uchun atrof hududlarga borib turganliklari, jumladan, vohaning deyarli barcha tumanlarida ko'plab marta safarlarga chiqqanliklari aytilgan.

tumani Laqlaqa qishlog'idadir. Ushbu ziyoratgoh sho'rolar zamonasida vayron etilgan, Boboyi Laqlaqagi jome'lari buzilgan edi.

Bugungi kunda Rometanlik tadbirkor sahovatpesha inson Husenov Nizom YUsufovichning say'-harakati bilan Hazrat Niyoz Xorazmiy (Boboyi Laqlaqagi) qabrlari qaytadan restavratsiya qilindi. Hazrat Niyoz Xorazmiy (Boboyi Laqlaqagi) maqbaralari atrofidagi qabrlar kovlab (mayitlarning yaqinlari bilan kelishilgan holda) olinib, boshqa erga ko'chirildi. Maqbara tepasiga 3 nafar gumbazlar o'rnatildi, maqbara ichida va tashqarisida Qur'oni Karim oyatlaridan yozdirildi. Maqbara yonida esa "Tug'" o'rnatildi. Maqbarani yoritib turish uchun elektr simlari elektr simlari va doimiy gulzorni sug'orib turish uchun suv quvurlari tortildi. Maqbara atrofida obodonlashtirish-ko'kalamzorlashtirish ishlari olib borilib, juda ham ko'p gullar, daraxtlar ekildi, gulzor yaratildi, favvora qurildi. Maqbara atrofidan yo'l ochilib, ziyoratga keladigan ziyoratchilar uchun qulayliklar yaratildi.

Xo'ja-Abduxoliq G'ijduvoni Xizr a.s 1103 yilda tavallud topganlar. U kishi ta'lim olayotgan vaqtlarida (taxminan 1115-1120 yillarda) volidai muhtaramalariga Hazrat Boboyi Laqlaqagi (Xo'ja Niyoz Xorazmiy) ustozlaridan ta'lim olishga ketayotganlari haqida aytanlari haqida ma'lumotlar mavjud. Bu zoti sharifning tabarruk qabrlari Rometan

Maqbara ichiga Hazrat Niyoz Xorazmiy (Boboyi Laqlaqagi) qabrlari ustiga Navoiy viloyatidan marmar yodgorlik toshi olib kelinib, yozdirilib qo'yildi, maqbaraga naqshkor darvozalar o'rnatildi.

Maqbara yonidagi qabristonda "SHahidlar maydonchasi" (Xotira maydoni) tashkil etilib, unda marmardan kitob yasatilib, kitobda Ulug'

Yaqin yillarda Hazrat Niyoz Xorazmiy maqbaralarini shu ko'rinishga keltirish rejalashtirilgan

Vatan urushida shahid ketgan Rometan tumani Laqlaqa qishlog'ilik yurtdoshlarimiz nomlari bitilib, abadiylashtirildi. Uning atrofida gullar, archa va manzarali daraxtlar ekildi.

Kelgusida mazkur ziyoratgohni yanada obodonlashtirish maqsadida, uni alohida ansambl' sifatida shakllantirish, atroflarini to'liq devor bilan o'rab olish, kirish darvozasi, ayvonlar qurish, manzarali daraxt va gullar o'tqazish, soya - salqin bo'lishi uchun hovuz va favvoralar o'rnatish belgilangan.

Bunday tarixiy obidalarni qayta tiklash va obodonlashtirish esa, kelajak avlodlarimizga buyuk o'tgan ajdodlarimizning kimlar ekanliklari, ularning xalq uchun, jamiyat uchun, ona yurti uchun qilgan ezgu ishlari to'g'risida ma'lumotlarni etkazish bilan birga, yurtimizda ziyorat turizmini rivojlantirishda va iqtisodiyotimizni yuksaltirishda juda katta omil bo'lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, ziyorat turizmi islom dini va madaniyati tarixini chuqurroq o'rganish, mamlakatimizning sayyohlik nufuzini oshirish, uni ziyorat turizmi markazi sifatida tanitishda o'rni beqiyos. Bu boradagi ishlarni amalga oshirishda xorij tajribasi bilan, sohada tajribali mutaxassislar, tadqiqot olib borayotgan olimlarni jalb etish maqsadga muvofiq. Ilmiy yondashuvlarga asoslangan holda sohani yo'lga qo'yish mustahkam poydevor quyish bilan barobar. Zero, ilmga tayanilgan har qanday ish o'z samarasini kutilganidan ko'p berishi allaqachon o'z isbotini topgan. Sohaga qaratilayotgan e'tibor, davlat islohotlari, uzoqni ko'zlangan dasturlar yurtimizni sayohatlar chorrahasi, turizm markaziga aylantirishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. *O'zbekiston Respublikasining 2016-2025 yillarga mo'ljallangan Harakat dasturi.*
2. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi".*
3. *O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 28 sentyabrdagi "2022-2026 yillarda Buxoro viloyatida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 543-sonli Qarori.*

4. 2022-2026-yillarda Buxoro viloyatida turizm sohasini rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari.

QISHLOQ XO'JALIGIDA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING ME'YORIY-HUQUQIY VA INSTITUTSIONAL ASOSLARI

Matjonov Bekjon Ravshonbekovich
Urganch Ranch texnologiya universiteti
“Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti v.b. (PhD)

Annotatsiya: Maqolada qishloq xo'jaligida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning me'yoriy-huquqiy va institutsional asoslari iqtisodiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Davlat tomonidan qabul qilingan qonun va qarorlarning ishlab chiqarish hajmi va narx barqarorligiga ta'siri ko'rsatib o'tilgan. Natijada oziq-ovqat xavfsizligi faqat ijtimoiy jarayon emas, balki iqtisodiy rivojlanishning muhim omili sifatida baholangan.

Аннотация: В статье проанализированы нормативно-правовые и институциональные основы обеспечения продовольственной безопасности в сельском хозяйстве с экономической точки зрения. Показано влияние государственных законов и решений на объем производства и ценовую стабильность. В результате продовольственная безопасность рассматривается не только как социальный процесс, но и как важный фактор экономического развития.

Abstract: The article analyzes the regulatory and institutional foundations of ensuring food security in agriculture from an economic perspective. It highlights the impact of government laws and decisions on production volumes and price stability. As a result, food security is evaluated not only as a social process but also as a crucial driver of economic development.

Kalit so'zlar: Oziq-ovqat xavfsizligi, qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti, me'yoriy-huquqiy asoslar, institutsional mexanizmlar, iqtisodiy barqarorlik

Ключевые слова: Продовольственная безопасность, экономика сельского хозяйства, нормативно-правовые основы, институциональные механизмы, экономическая стабильность

Key words: Food security, agricultural economics, regulatory framework, institutional mechanisms, economic stability

Oziq-ovqat xavfsizligi milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va aholi farovonligining eng muhim omillaridan biri hisoblanadi [1]. Jahon miqyosida iqlim o'zgarishi, global narxlarning beqarorligi, aholining o'sishi va migratsiya jarayonlari natijasida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash masalasi strategik muammo sifatida qaralmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror rivojlanish maqsadlarida ham “Zero Hunger” (Ochlikka barham berish) alohida ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan [2]. Bu holat oziq-ovqat xavfsizligi faqatgina ijtimoiy masala emas, balki iqtisodiy, siyosiy va ekologik jarayonlarning ham markazida turishini ko'rsatadi.

O'zbekiston sharoitida qishloq xo'jaligi sohasining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi, aholi bandligini ta'minlashdagi roli va eksport salohiyatidagi hissasi uni iqtisodiy barqarorlikning asosiy tayanchi sifatida namoyon qiladi. So'nggi yillarda agrar sohada qabul qilingan islohotlar, jumladan, “Qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi – 2030” [3], Prezident farmonlari va qarorlari, subsidiyalar, soliq imtiyozlari va erkin bozor mexanizmlarining joriy etilishi ushbu sohaga yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratdi. Shu sababli, qishloq xo'jaligida

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning me'yoriy-huquqiy asoslari birinchi navbatda qishloq xo'jaligi faoliyatini tartibga soluvchi qonunlar, qarorlar va davlat dasturlarida o'z ifodasini topgan. "Fermer xo'jaligi to'g'risida"gi qonun, "Qishloq xo'jaligi to'g'risida"gi qonun, "Yer kodeksi" va boshqa normativ hujjatlar yer va suv resurslaridan oqilona foydalanishni belgilab beradi. Shuningdek, so'nggi yillarda davlat tomonidan ishlab chiqilgan subsidiya mexanizmlari, imtiyozli kreditlash dasturlari, sug'urta tizimining bosqichma-bosqich joriy etilishi fermerlar uchun iqtisodiy kafolat va xavfsizlik yostig'i bo'lib xizmat qilmoqda. Bu esa ishlab chiqarish hajmini oshirish, tannarxni kamaytirish va narx barqarorligini saqlash imkonini beradi.

```

graph TD
    A["O'zbekiston Respublikasi Prezidenti"] --> B["O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi"]
    A --> C["O'zbekiston Respublikasi sud tizimi"]
    A --> D["O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi"]
    B --> E["Oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqaruvchilari va iste'molchilarini huquqiy himoya qilish"]
    C --> F["Sog'liqni saqlash vazirligi"]
    D --> G["Markaziy va tijorat banklari"]
    E --> H["Oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqaruvchilari va iste'molchilarini qo'llab-quvvatlash, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash siyosatini amalga oshirishga ko'maklashish"]
    F --> H
    G --> I["Qishloq xo'jaligi, Suv xo'jaligi, Iqtisodiyot va Moliya, Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi"]
    I --> H
    J["Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi"] --> H
    K["Davlat soliq qo'mitasi, davlat bojxona qo'mitasi, Monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasi"] --> H
    L["Savdo-sanoat palatasi, Fermer, dehqon xo'jaliklari, tomorqa yer egalari kengashi"] --> H
    M["Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar kengashi, viloyatlar hokimliklari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari"] --> H
  
```

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi

O'zbekiston Respublikasi sud tizimi

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi

Oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqaruvchilari va iste'molchilarini huquqiy himoya qilish

Sog'liqni saqlash vazirligi

Markaziy va tijorat banklari

Oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqaruvchilari va iste'molchilarini qo'llab-quvvatlash, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash siyosatini amalga oshirishga ko'maklashish

Qishloq xo'jaligi, Suv xo'jaligi, Iqtisodiyot va Moliya, Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi

Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi

Davlat soliq qo'mitasi, davlat bojxona qo'mitasi, Monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasi

Savdo-sanoat palatasi, Fermer, dehqon xo'jaliklari, tomorqa yer egalari kengashi

Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar kengashi, viloyatlar hokimliklari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari

O'zbekiston Respublikasida sud tizimi barcha aholini, shu jumladan, oziq-ovqat mahsulotini ishlab chiqaruvchi tadbirkorlik subyektlarining hamda

iste'molchilarning qonuniy huquq va manfaatlarini himoya qilish vazifasini bajaradi (1-rasm).

Oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlashning institutsional asosini tashkil etuvchi asosiy davlat va nodavlat tuzilmalari faoliyati asosiy maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, bizning fikrimizcha O'zbekiston Respublikasida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash mexanizmi uchta muhim jabhani, ya'ni agrosanoat majmuasida oziq-ovqat ishlab chiqarishni tartibga solish va rag'batlantirish, aholining oziq-ovqat mahsulotlariga erishishini va iste'molini ta'minlash va bu boradagi imkoniyatlarini oshirish hamda oziq-ovqat xavfsizligini boshqarishni tashkil etish tizimini takomillashtirib borish bo'yicha dastak va chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi.

Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda davlatning roli faqat nazorat va tartibga solish bilan cheklanmaydi. Masalan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida fermerlarga subsidiyalar YaIMning 1,5-2 foizini tashkil etadi, AQShda esa Agrar siyosat to'g'risidagi qonun (Farm Bill) orqali fermerlarga moliyaviy yordam, bozor xavflaridan himoya va innovatsion texnologiyalarni qo'llash uchun grantlar ajratiladi [5]. Ushbu tajribalar O'zbekiston uchun ham dolzarb bo'lib, iqtisodiy samaradorlikni oshirishda foydali bo'lishi mumkin.

Natijalar. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlar va institutsional islohotlar natijasida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish hajmi so'nggi 5 yilda 20–25 foizga oshdi [6], ayrim tarmoqlarda eksport hajmi ikki barobar ko'paydi. Klaster tizimi natijasida ishlab chiqarish xarajatlari kamaydi, mahsulot yetkazib berish zanjiri optimallashtirildi. Bu esa nafaqat ishlab chiqaruvchilarning daromadini oshirdi, balki ichki bozor narxlarini barqarorlashtirdi va inflyatsion bosimni kamaytirdi.

Shunga qaramay, ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, normativ hujjatlarning ba'zi bndlari to'liq bajarilmasligi, moliyalashtirish manbalarining cheklanganligi, suv resurslaridan foydalanish samaradorligining pastligi va ilmiy-tadqiqot natijalarining amaliyotga to'liq tatbiq etilmasligi hali ham sezilmoqda [7]. Bu esa kelgusida islohotlarni yanada chuqurlashtirish va mexanizmlarni takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

So'nggi uch yil ichida qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi barqaror o'sish tendensiyasini namoyon qilmoqda. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda umumiy agrar ishlab chiqarish hajmi 2022-yilga nisbatan 4,8 % ga oshgan bo'lib, shundan o'simlikchilik mahsulotlari 3,5 %, chorvachilik mahsulotlari esa 5,2 % ga ko'paygan. Eksport hajmi ham ijobiy dinamika ko'rsatib, 2023-yilda qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksporti qiymati 1,95 mlrd AQSH dollarini tashkil etdi va bu 2021-yildagidan qariyb 18 % ko'pdir. Qishloq xo'jaligi klasterlarida o'rtacha hosildorlik an'anaviy xo'jaliklarga qaraganda 12–15 % yuqori bo'lgani kuzatilmoqda, bu esa klaster tizimi iqtisodiy samaradorligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, irrigatsiya tizimlarining eskirganligi tufayli suv resurslaridan foydalanish samaradorligi atigi 60–65 % darajada qolmoqda va bu sohada modernizatsiya zarurligini ko'rsatadi [8].

Qishloq xo'jaligida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning me'yoriy-huquqiy va institutsional asoslari mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi uchun muhim zamin yaratmoqda. Biroq, ushbu tizimni yanada takomillashtirish, moliyaviy qo'llab-quvvatlash dasturlarini kengaytirish, innovatsion texnologiyalarni keng tatbiq etish, kooperatsiyalar va logistika infratuzilmasini rivojlantirish talab etiladi [9]. Xalqaro standartlar asosida sertifikatlash va sifat nazoratini kuchaytirish esa O'zbekistonning eksport salohiyatini yanada oshiradi. Shu sababli, oziq-ovqat xavfsizligi nafaqat ijtimoiy, balki iqtisodiy mustaqillikning asosiy kafolati sifatida baholanishi lozim. Islohotlarning izchil davom ettirilishi, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish, shuningdek, fermer xo'jaliklari va klasterlarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashda muhim omil bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. *The State of Food Security and Nutrition in the World 2023: Urbanization, Agrifood Systems Transformation and Healthy Diets across the Rural–Urban Continuum*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations. FAO (2023). DOI: 10.4060/cc3017en
2. *Sustainable Development Goals – Goal 2: Zero Hunger*. New York: UN Department of Economic and Social Affairs. United Nations (2024). <https://sdgs.un.org/goals/goal2>
3. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Qishloq xo'jaligi sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risi"dagi PQ–5853-son Qarori*., Toshkent, 2019-yil 23-oktabr.
4. B.R.Matjonov. *Qishloq xo'jaligini innovatsion rivojlantirish asosida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash mexanizmlarini takomillashtirish [Tekst]: avtoreferat*. – N., "Miraziz Nukus", 2025-yil 10-12-betlar
5. *O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining "Agrar ishlab chiqarish hajmi va o'sish dinamikasi bo'yicha statistik ma'lumotlar to'plami"*. Toshkent, 2024-yil. 143-b.
6. Jahongirov, B. (2023). "Agrar sohada institutsional islohotlar: huquqiy asoslar va amaliy natijalar." *O'zbekiston Qishloq xo'jaligi Jurnali*, №2, 33–39-betlar.
7. *O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi* (2024). *Qishloq xo'jaligi sohasi ko'rsatkichlari: 2023-yil yakunlari bo'yicha statistik to'plam*. Toshkent: Davstatqo'm. 128-b.
8. Karimov, R. (2024). "Qishloq xo'jaligida innovatsiyalarni joriy etishning iqtisodiy samaradorligi". *Innovatsion Rivojlanish ilmiy jurnali*, №1, 64–72-betlar.
9. *World Trade Organization (WTO) (2023). Sanitary and Phytosanitary Measures – International Standards and Best Practices*. Geneva: WTO Secretariat.

IQTISODIYOTNI INNOVATSION RIVOJLANTIRISHDA SOLIQ MEXANIZMINING O'RNI

PhD.dots. Jurayev Xusan Atamuratovich
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Moliya va Turizm kafedrasini mudiri

Annotatsiya. Maqolada innovatsion rivojlanishni jadallashtirishda soliqlar mexanizmining o'rni va ahamiyati yoritilgan. Xalqaro tajribalar asosida soliq imtiyozlari va rag'batlantirish choralari tahlil qilingan. O'zbekiston sharoitida mavjud muammolar ko'rsatilib, soliqlar vositasida innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari taklif etilgan.

Аннотация. В статье раскрыта роль и значение налогового механизма в ускорении инновационного развития. На основе международного опыта проанализированы

налоговые льготы и меры стимулирования. Рассмотрены существующие проблемы в условиях Узбекистана и предложены механизмы поддержки инновационной деятельности с помощью налоговых инструментов.

Abstract. The article highlights the role and significance of the tax mechanism in accelerating innovative development. Based on international experience, tax incentives and stimulation measures are analyzed. The existing challenges in Uzbekistan are identified, and mechanisms for supporting innovative activities through tax instruments are proposed.

Kalit so'zlar: Innovatsion rivojlanish, soliq mexanizmi, fiskal siyosat, rag'batlantirish, ilmiy-tadqiqot faoliyati.

Ключевое слова: Инновационное развитие, налоговый механизм, фискальная политика, стимулирование, научно-исследовательская деятельность.

Key words: Innovative development, tax mechanism, fiscal policy, incentives, research activities.

Jahon tajribasi ko'rsatishicha, hozirgi kunda innovatsiyalar nafaqat alohida tashkilotlarning rivojlanishida, balki milliy iqtisodiyotning raqobabardoshligini ta'minlash, aholining hayot sifatini yaxshilash va uning farovonligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

“Har yili yuqori texnologiyali mahsulotlar eksportidan Amerika Qo'shma Shtatlari 740,0 mlrd., Germaniya 530,0 mlrd., Yaponiya 410,0 mlrd. AQSh dollari miqdorida daromad oladi. Bugungi kunda yuqori texnologiyali mahsulotlarning jahon bozorida hajmi 2,0 trln. 300 mlrd. AQSh dollaridan ziyod. Ushbu miqdorning 39 foizi AQSh, 35 foizi Yaponiya, 17 foizi Germaniya va 9 foizi boshqa mamlakatlar mahsulotlaridir.”[1]

Muvaffaqiyatli innovatsion rivojlanishning asosiy omillaridan biri xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlashning samarali tizimi hisoblanadi. Iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishda davlat o'z qo'lidagi barcha iqtisodiy instrumentlardan, jumladan fiskal, tarif, pul-kredit, sug'urta va boshqa iqtisodiy mexanizmlardan foydalanadi.

Hozirda yetkchi xalqaro moliya institutlari, ilmiy tadqiqot markazlari, rivojlangan davlatlardagi nufuzli oliy ta'lim va ilmiy muassasalri tomonidan iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish ahamiyati va muhimligi, shuningdek ilmiy tadqiqot va innovatsion faoliyatni tartibga solishda soliq mexanizmidan samarali foydalanish va uni takomillashtirish zarurati, soliqning rag'batlantirish va cheklash funksiyasidan uyg'unlukda va oqilona foydalanish, ilmiy tadqiqot va tajriba konstruktorlik ishlarini (ITTKI) rag'batlantirishda soliq mexanizmi ta'sirchanligi va samaradorligini oishirish, shu bilan birga, mazkur faoliyat turlariga investitsiyalarni faol jalb qilishda, innovatsion faollikni oshirishda va innovatsion jarayonlarni jadalashtirishda soliqlarning rolini kuchaytirish yuzasidan keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda tadbirkorlik subyektlari uchun qulay soliq muhitini yaratish borasida izchil islohotlar amalga oshirilmoqda.

Iqtisodiy o'sishning yangi turini shakllantirish va barqaror innovatsion rivojlanishga o'tish vazifasini amalga oshirishda xo'jalik yurituvchu subyektlarning innovatsion faoliyatini rag'batlantirishga qaratilgan qator chora-tadbirlar majmui amalga oshirildi, bunda soliq sohasidagi chora-tadbirlarga muhim o'rin berilgani holda innovatsiyalarni rag'batlantirishga qaratilga soliq qonunchiligiga ko'plab o'zgartirishlar kiritildi. Biroq, soliq qonunchiligidagi

o'zgarishlar tahlili shuni ko'rsatdiki, qabul qilingan o'zgarishlarda rag'batlantirish kerak bo'lgan soliq to'lovchilar toifasini aniqlashga hamda ularning har bir toifasi uchun foydalaniladigan samarali soliq mexanizmlari tarkibiga yagona metodologik yondashuv mavjud emasligini ko'rsatdi. Bu esa, iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishda xo'jalik yurituvchi subektlarni innovatsion faoliyat bilan faol shug'ullanishlarini soliqlar vositasida rag'batlantirishning kompleks tizimini va amaldagi soliq mexanizmlaridan samarali foydalanishga yagona metodologik yondashuvni ishlab chiqish zaruratini taqazo etadi.

Ma'lumki, zamonaviy iqtisodiyot rivojini innovatsiyalar va investitsiyalarsiz ta'minlab bo'lmaydi. Shu sababli, tadbirkorlik subyektlarini ilmiy tadqiqot va innovatsion faoliyat bilan shug'ullanish, mazkur faoliyatlarga investitsiyalarni faol jalb qilish, innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishga rag'batlantirish har qanday zamonaviy davlatning iqtisodiyotini tartibga solishdagi asosiy vazifasi bo'lib hisoblanadi. Shu jumladan, O'zbekiston iqtisodiyotini jadal rivojlantirish, investitsiyalar oqimini kuchaytirish, fan-texnika yutuqlarini iqtisodiyot tarmoqlariga, ijtimoiy va boshqa sohalarga keng qo'llagan holda zamonaviy innovatsion texnologiyalarni tezkor joriy etish bugungi kunda va yaqin kelajakda davlat hal qilishi lozim bo'lgan juda muhim, dolzarb masaladir. Soliq mexanizmi iqtisodiyotni tartibga solishda, shu jumladan innovatsion rivojlanishni qo'llab quvvatlash va rag'batlantirishda davlat qo'lidagi eng samarali ta'sir ko'rsatish vositasi hisoblanadi. [2]

Soliq mexanizmidan foydalanish asosida innovatsion rivojlanishni ta'minlash odatda soliq imtiyozlari va yengilliklarining innovatsion korxonalar faoliyatiga rag'batlantiruvchi ta'siriga asoslanadi. Ayni paytda soliqlar iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish vositasi sifatida foydalanilishi soliqlarning tartibga solish, shu jumladan rag'batlantirish, cheklash va qoplab berish funksiyalaridan foydalanishga asoslangan. Tartibga solish funksiyasining ta'siri soliq to'lovchilarning turli obyektlari va toifalarini notekis soliqlarga tortilishi bilan asoslanadi. Soliq yukining notekisligi, o'z navbatida, kerakli samarani yaratadi. Bunda, ustuvor yo'nalishda soliq yukini yumshatish orqali davlat ushbu yo'nalishda iqtisodiy rivojlanish uchun yanada qulay sharoitlar yaratadi, boshqa yo'nalishda soliq yukining oshishi rivojlanish uchun qo'shimcha to'siqlarni keltirib chiqaradi.

Ta'kidlash joizki, iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishda nafaqat rag'batlantirish (pasaytirilgan soliq stavkalari, soliq ta'tillari, soliq chegirmalari va boshqa imtiyozlar) xususiyatiga ega choralarni qo'llash, balki innovatsion faollikni oshirish bo'yicha choralarni ko'rmayotgan subyektlarga nisbatan cheklash (soliq stavkalarini oshirish, qo'shimcha soliqlarni joriy etish, imtiyozlardan foydalanishga cheklovlar) hamda qoplab berish (nol stavkasini qo'llash) xususiyatiga ega mexanizmlarni qo'llash maqsadga muvofiq. [3]

Iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishni soliqlar vositasida rag'batlantirishning samaradorligi avvalo rag'batlantirish ta'siri yo'naltirilishi kerak bo'lgan soliq to'lovchilar doirasini aniq belgilash va tegishli soliq mexanizmlari majmuiga bog'liq. Innovatsion iqtisodiyot va uning ishtirokchilari bilan bog'liq yagona terminologiyaning mavjud emasligi iqtisodiyotni innovatsion

rivojlantirishni soliqlar vositasida ragʻbatlantirish samaradorligini sezilarli darajada pasaytiradi.

Oʻzbekistonda ilmiy tadqiqot va innovatsion faoliyatni soliq mexanizmi orqali

tartibga solish, shu jumladan ragʻbatlantirish amaliyotini tahlil qilish natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, ragʻbatlantirish obyektlari aniq boʻlmasdan, erishilishi lozim boʻlgan koʻrsatkichlar belgilanmasdan, muayyan va nomuayyan muddatga asosan QQS, foyda soligʻi va aylanmadan soliq kabi soliq turlaridan toʻliq ozod qilish shaklidagi soliq imtiyozlari qoʻllanib kelingan. Zero, hozirgi kunda xalqaro tajribada ushbu faoliyat turlarini samarali ragʻbatlantirish instrumentlari sifatida asosan soliq kreditlari, soliq chegirmalari, soliq taʼtillari, pasaytirilgan va tabaqalashtirilgan soliq stavkalari qoʻllanilmoqda.[4]

Bundan tashqari, soliq mexanizmi vositasida innovatsion infratuzilmani yaxshilashga investitsiyalarni jalb qilish holati tahlili shuni koʻrsatdiki, texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlashga, yangi texnologik jihoz xarid qilishga yoʻnaltiriladigan mablagʻlar summasiga, tegishli soliq davrida hisoblangan amortizatsiyani chegirib tashlagan holda, biroq soliq solinadigan foydaning 30 foizidan koʻp boʻlmagan miqdorda korxonalarining soliq solinadigan foydasini kamaytirish mexanizmi innovatsion mahsulot yoki texnologiya isteʼmolchilarining investitsion faolligiga taʼsir etish darajasi pastligi kuzatilgan. Shuning uchun mazkur mexanizm oʻrniga investitsion soliq chegirmani joriy qilish taklifi ilgari surilgan.

Soliqlar orqali ragʻbatlantirish samaradorligi hamda iqtisodiy oʻsishga taʼsiri masalasi davlat va alohida tashkilotlarga muammoligicha qolmoqda. Shu sababli, innovatsion rivojlanishni ragʻbatlantirishga yoʻnaltirilgan soliq instrumentlari samaradorligi, shuningdek, ularning xoʻjalik yurituvchi subyektlar soliq yukiga taʼsiri darajasini baholash, ragʻbatlarni daromadlar darajasiga taʼsir etishini aniqlashga imkon beruvchi baholash meʼzonlari tizimini rivojlantirish masalalarini koʻrib chiqish lozim.

Soliqlar vositasida ragʻbatlantirish koʻlaminin oʻsishi, ularning samaradorligi muammosiga eʼtiborni qaratishni talab etadi. Zero, ragʻbatlantirish dastklari natijalarini baholash va monitoring qilish mexanizminin mavjud emasligi ular samaradorligini toʻxtatuvchi omillardan biri hisoblanadi. Bu muammo hal qilinishi uchun yetarli darajada murakkab hisoblanadi. Murakkabligi shundaki, birinchidan, aksariyat hollarda zaruriy statistik maʼlumotlar aniq va yetarli emasligi bilan bogʻliq boʻlsa, ikkinchidan, turli iqtisodiy sharoitlarda korxonalar holatining oʻziga xosligi bilan bogʻliqdir. Shunga qaramasdan, iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishda soliq mexanizmlari samaradorligini baholash muhim ahamiyat kasb etadi.

Soliq mexanizmidan samarali foydalanish orqali iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish maqsadida innovatsion faoliyatni voqealar zanjiri sifatida ham ifodalash mumkin.

Xususan, yangi bilimlar (gʻoyalar) paydo boʻlishi – gʻoyaning intellektual mahsulotga (innovatsiyalarga) aylanishi – innovatsiyalarning ishlab chiqarishga

joriy etilishi – innovatsiyalarning tijoratlashtiruvchi (innovatsion mahsulotni tijoriy jihatidan muvaffaqiyatli ishlab chiqarish) – innovatsion mahsulotning iste'moli.

Ushbu zanjirning quyidagi uch asosiy yo'nalishini soliqlar orqali rag'batlantirish mumkin: innovatsiyalarni ishlab chiqarish; innovatsiyalarni ishlab chiqarishga joriy qilish; innovatsion mahsulot iste'moli.

Iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishni soliqlar vositasida rag'batlantirishning belgilangan yo'nalishlari faoliyatini rag'batlantirish talab etiladigan subyektlar doirasini aniqlashga imkon beradi:

- Innovatsiyalarni yaratuvchi korxonalar. Hozirgi kunda iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishni rag'batlantiradigan soliq vositalarining aksariyati ushbu toifadagi korxonalar faoliyatiga qaratilgan. Biroq, iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishni soliqlar orqali rag'batlantirishning natijadorligi rag'batlantiruvchi ta'sirini boshqa toifadagi subyektlarga ham teng taqsimlashga bog'liq. Aks holda iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish uchun muhim bo'lgan "innovatsiyalarni ishlab chiqarish - joriy qilish – tijoratlashtirish - iste'mol" zanjiri uziladi.

- Innovatsiyalarni ishlab chiqarishga joriy qiluvchi korxonalar. Fikrimizcha, ushbu toifadagi subyektlar ko'proq rag'batlantirishga muhtoj. Chunki, ishlab chiqarishga innovatsiyalarni joriy etish iqtisodiyotni innovatsion rivojlanishini ta'minlashning asosiy shartidir. Bundan tashqari, innovatsiyalar ishlab chiqarishni alohida rag'batlantirish innovatsiyalarni eksport qilish imkoniyatiga olib keladi.

- Innovatsion mahsulot iste'molchilari bo'lgan korxonalar. Ushbu korxonalar ham innovatsion mahsulotlarga bo'lgan talabni oshirish maqsadida soliqlar vositasida rag'batlantirishga muhtoj. Shuningdek, innovatsion mahsulotlarni iste'mol qilishni alohida rag'batlantirish innovatsion mahsulotlarni import qilish imkoniyatiga olib keladi.

- Innovatsion infratuzilma korxonalari. Ushbu toifaning soliqlar vositasida rag'batlantirish talab etiladigan subyektlar tarkibiga kiritilishi innovatsion infratuzilma korxonalarning faoliyati innovatsion faoliyatning barcha bosqichlari bilan bog'liq bo'lib, innovatsion iqtisodiyotni normal ishlashi uchun muhimdir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. World Bank. Air transport, freight (million ton-km) [Elektron resurs]. – Rejim dostupa: <https://data.worldbank.org/indicator/IS.AIR.GOOD.MT.K1> (data o'rash cheniya: 06.09.2025).

2. Рузметов Б. Региональная экономика. – Тошкент: Фан, 2002. – 256 с.

3. Эшнйязова Ю. Стимулирующая роль налогового механизма в формировании инновационной экономики региона // Экономика и предпринимательство. – 2022. – №10 (147). – С. 314–317.

4. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси (янги таҳрири): Ўзбекистон Республикаси Қонуни, 2019 йил 30 декабрь, № О'РҚ–599. – Тошкент: Адолат, 2020. – 480 б.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR ENSURING SUSTAINABLE REGIONAL DEVELOPMENT

Nazirov Nazirjon Narzilloevich
Alfraganus University, PhD, Associate Professor (acting)
e-mail: nnazarov0482@gmail.com

Abstract. The article analyzes the theoretical and methodological foundations of ensuring sustainable regional development. It highlights the interrelation between economic growth, social stability, and ecological balance within regional development processes. The directions for ensuring regional sustainability within the framework of Uzbekistan's Sustainable Development Strategy until 2030 and the Green Economy Concept are also examined.

Annotatsiya. Maqolada hududlarning barqaror taraqqiyotini ta'minlashda nazariy va metodologik asoslar tahlil qilingan. Hududiy rivojlanish jarayonlarida iqtisodiy o'sish, ijtimoiy barqarorlik va ekologik muvozanatning o'zaro bog'liqligi yoritilgan. Shuningdek, O'zbekistonning 2030 yilgacha mo'ljallangan Barqaror rivojlanish strategiyasi va Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi doirasida hududiy barqarorlikni ta'minlash yo'nalishlari ko'rib chiqilgan.

Аннотация. В статье проанализированы теоретические и методологические основы обеспечения устойчивого развития регионов. Освещена взаимосвязь экономического роста, социальной стабильности и экологического равновесия в процессах регионального развития. Также рассмотрены направления обеспечения региональной устойчивости в рамках Стратегии устойчивого развития Узбекистана до 2030 года и концепции «Зелёная экономика».

Key words: Sustainable regional development, regional policy, socio-economic balance, investment policy, innovative development.

Kalit so'zlar: Hududiy barqaror rivojlanish, mintaqaviy siyosat, ijtimoiy-iqtisodiy muvozanat, investisiya siyosati, innovation rivojlanish.

Ключевые слова: Региональное устойчивое развитие, региональная политика, социально-экономическое равновесие, инвестиционная политика, инновационное развитие.

The current processes of global development pose entirely new economic and social requirements for countries worldwide. In particular, factors such as globalization, technological changes, demographic pressure, limited natural resources, and climate change have made the issue of sustainable development increasingly urgent. This, in turn, necessitates a fundamental revision of national and regional policies in every country.

Sustainable regional development is not only about achieving economic growth but also about ensuring social stability, public welfare, environmental safety, and the development of human capital in a balanced manner. In other words, along with economic efficiency, issues such as environmental protection, rational use of natural resources, social equity, and sustainable living conditions also play a crucial role.

From this perspective, regional sustainable development is a complex, multifaceted issue from theoretical and methodological standpoints, where economics, social sciences, ecology, and public administration are closely interconnected. This process requires strengthening the role of the state, effectively utilizing market mechanisms, and introducing modern innovative approaches.

In Uzbekistan, the reforms implemented in recent years—specifically, the “Action Strategy for 2017–2021,” the “Development Strategy of New Uzbekistan for 2022–2026” [1], and the “Sustainable Development Strategy until 2030”—have paid particular attention to regional sustainable development. As emphasized in the works and speeches of President Sh.M. Mirziyoyev, the transition to a “green economy,” the wide use of renewable energy sources, the improvement of

energy efficiency, and the effective use of the economic potential of regions are among the main prerequisites for sustainable development [2].

In particular, within the framework of the Sustainable Development Strategy until 2030, Uzbekistan has identified key priorities, such as the development of human capital, environmental protection, reducing the negative impacts of climate change, improving the quality of life, and minimizing economic disparities between regions.

Therefore, studying the theoretical and methodological foundations of ensuring regional sustainability, creating scientific models, and improving them in practice have strategic importance for the country's development.

In economic thought, various theories of regional development have been formulated: classical approaches emphasized rational use of natural resources and production placement; neoclassical theories focused on competition, technology, and human capital development; institutional approaches highlighted the importance of state institutions and the legal framework; cumulative growth theories identified innovation, scientific and technological progress, and regional cooperation as the main drivers [3].

Global experience shows that regional disparities cannot be eliminated solely through market mechanisms. Active participation of the state and implementation of strategic policies are essential in this process.

The following methodological principles are crucial in ensuring sustainable regional development:

Systematic approach – comprehensive analysis of economic, social, ecological, and demographic factors;

Integration principle – harmonizing regional development with national strategies;

Regulatory function of the state – applying both direct (budget financing, investment programs) and indirect (tax incentives, subsidies) mechanisms;

Scientific forecasting – long-term planning of production capacities and infrastructure;

Focus on human capital – ensuring regional growth through education, healthcare, and innovation.

Sustainable development of regions in Uzbekistan is considered one of the main directions of state policy. Several major strategies and initiatives are being implemented:

The 2017–2021 Action Strategy and the 2022–2026 Development Strategy focused on socio-economic development of regions, modernization of infrastructure, and industrial development in remote areas.

The Sustainable Development Strategy of Uzbekistan until 2030 envisages the implementation of 16 out of the 17 global Sustainable Development Goals (SDGs) at the national level, with particular emphasis on regional sustainability, environmental safety, the use of green energy sources, and support for local economies.

In his works and speeches, President Sh.M. Mirziyoyev, particularly in “Transition to a Green Economy – a Key Factor of Sustainable Development,”

stressed the importance of environmentally sustainable economic development, expanding renewable energy sources, and reducing the carbon footprint. Special attention is given to the development of solar and wind energy in regions, the establishment of “green industrial zones,” and the efficient use of water resources [4].

This research is aimed at studying the theoretical and methodological foundations of sustainable regional development and analyzing their applicability in the context of Uzbekistan. The following research methods were widely used:

Scientific-theoretical analysis – studying regional development theories (non-interventionists, adaptive, radical reformists) and modern approaches to sustainable development;

Institutional analysis – identifying the role and functions of regional policy in the system of public administration;

Comparative analysis – evaluating the experiences of developed and developing countries to select appropriate models for Uzbekistan;

Statistical methods – analyzing socio-economic indicators of regions and assessing interregional disparities;

Doctrinal approach – studying the works of President Sh.M. Mirziyoyev, state strategies, and the legal framework to examine the normative-legal foundations of regional development.

As the methodological basis, the UN Sustainable Development Goals (SDGs) for 2030, Uzbekistan’s Sustainable Development Strategy until 2030, the Green Economy Transition Strategy [4], and the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022–2026 were applied.

The conducted analyses have led to the following conclusions:

Active role of the state is essential. Global experience demonstrates that sustainable regional development cannot be achieved solely through market mechanisms. Active state participation in macroeconomic policy plays a decisive role in balancing economic growth, reducing social and economic disparities among regions, and ensuring income equality.

The “adaptive” model is most suitable for Uzbekistan. The non-interventionist approach does not allow full utilization of the country’s resource and infrastructure potential, while the radical model requires significant financial resources [5]. Therefore, the “adaptive” model, which envisages targeted state intervention in economic processes, is considered the most appropriate for national conditions.

Human capital development as a priority. Human capital is emerging as the key factor of sustainable development. Improving education, healthcare, and vocational training, as well as promoting innovations in the regions, are of strategic importance for regional growth.

Balance of equity and efficiency. While some scholars argue that there is no balance between equity and efficiency, analyses show that ensuring social justice can lead to long-term economic efficiency. This confirms the priority of the “regional equity” principle in regional policy.

Uzbekistan's experience and reforms. From 1991 to 2016, regional financing was mainly implemented through state budget redistribution. Since 2017, measures have been taken to increase the independence of local budgets and expand the revenue base. From 2021, the range of taxes retained in local budgets has been expanded, which has become an important factor in regional socio-economic development [6].

Green economy and the 2030 strategy. As emphasized in the works of President Sh.M. Mirziyoyev, improving energy efficiency, using renewable energy sources, and ensuring environmental safety are among the main priorities of sustainable regional development. Within the framework of the 2030 Strategy, special emphasis is placed on ensuring regional development based on the principles of the "green economy."

In conclusion, the results of the study show that ensuring sustainable regional development requires targeted state intervention, reforms focused on human capital development, and the implementation of priority areas defined in national strategies until 2030.

Sustainable regional development is a complex issue both theoretically and practically, but it is of crucial importance for the country's progress. In this context, the strategic involvement of the state, the efficiency of market mechanisms, the development of human capital, and the transition to a "green economy" emerge as key directions.

Uzbekistan's experience shows that sustainable regional development is being supported by the Sustainable Development Strategy until 2030, development strategies, and the green economy concept in harmony. This plays an essential role in ensuring the sustainable growth of the national economy and improving public welfare.

References

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022–2026." Tashkent, 2022.
2. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan "On Approval of the Sustainable Development Strategy until 2030." Tashkent, 2022.
3. Mirziyoyev, Sh. M. The Strategy of New Uzbekistan. Tashkent: Uzbekistan Publishing House, 2021.
4. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "On the Strategy for Transition to a Green Economy." Tashkent, 2019.
5. Stimson, R., Stough, R., & Roberts, B. Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy. – Springer, 2006.
6. State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics. Socio-Economic Indicators of the Regions of Uzbekistan. Tashkent, various years.

MINTAQANI KOMPLEKS RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Jumayeva Z.Q.
Osiyo xalqaro universiteti
i.f.f.d., PhD.

Annotatsiya. Maqolada mintaqani kompleks rivojlantirish tushunchasi, uning metodologik asoslari, iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillarni uyg'unlashtirish tamoyillari tahlil qilingan. Shuningdek, O'zbekiston sharoitida hududlarni barqaror rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari ko'rsatib berilgan.

Аннотация. В статье анализируется концепция комплексного регионального развития, её методологические основы, принципы гармонизации экономических, социальных и экологических факторов. Также обозначены приоритетные направления устойчивого регионального развития в условиях Узбекистана.

Abstract. The article analyzes the concept of integrated regional development, its methodological foundations, the principles of harmonizing economic, social and environmental factors. It also indicates the priority areas of sustainable regional development in the conditions of Uzbekistan.

Kalit so'zlar: Mintaqaviy rivojlanish, kompleks yondashuv, hududiy siyosat, ustuvor yo'nalishlar, barqaror iqtisodiyot, sanoat, bandlik, yalpi hududiy mahsulot.

Ключевые слова: Региональное развитие, комплексный подход, региональная политика, приоритетные направления, устойчивая экономика, промышленность, занятость, валовой региональный продукт.

Key words: Regional development, integrated approach, regional policy, priority areas, sustainable economy, industry, employment, gross regional product.

Jahonda mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlash global miqyosdagi eng muhim masala bo'lib turibdi. Global iqtisodiy o'sish 2024-yilda 2,6% darajasida saqlanib qolgan bo'lsa, 2025–2026-yillarda o'rtacha 2,7% gacha oshishi kutilmoqda. Bu COVID-19 pandemiyasidan oldingi o'n yillikdagi o'rtacha 3,1% ko'rsatkichdan ancha past. Prognoz shuni ko'rsatadiki, 2024–2026 yillarda dunyo aholisi va global YaIMning 80% dan ortig'ini tashkil etuvchi mamlakatlarda o'sish sur'atlari COVID-19 pandemiyasidan oldingi o'n yillikdagidan past bo'lib qoladi (World Bank, 2024).

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida hududlarni kompleks rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Bu jarayon hududlarning tabiiy, iqtisodiy va ijtimoiy resurslaridan samarali foydalanish, aholining turmush darajasini oshirish, ishlab chiqarish va xizmatlar sohasini hududiy xususiyatlardan kelib chiqqan holda rivojlantirishni nazarda tutadi.

Mintaqalarni kompleks rivojlantirishning dolzarbligi, bir tomondan, mamlakatning barqaror iqtisodiy o'sishini ta'minlash zarurati bilan, ikkinchi tomondan, hududlararo tafovutlarni kamaytirish va ijtimoiy-iqtisodiy tenglikni ta'minlash ehtiyoji bilan izohlanadi. Shu boisdan, "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi"da har bir hududning ichki salohiyatidan kelib chiqqan holda sanoat klasterlarini shakllantirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish, raqamli iqtisodiyotni keng joriy etish hamda ekologik muammolarni hal etish asosiy vazifa qilib belgilangan.

Ilmiy adabiyotlarda mintaqalarni kompleks rivojlantirishning turli metodologik yondashuvlari taklif etilgan bo'lib, ular asosan hududiy iqtisodiyot, strategik rejalashtirish, innovatsion rivojlanish va barqarorlik nazariyalariga asoslanadi. Ushbu yondashuvlarni o'rganish va milliy sharoitga moslashtirish O'zbekiston hududlarining samarali rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu nuqtayi nazardan, mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi mintaqalarni kompleks rivojlantirishning metodologik asoslarini tahlil qilish va O‘zbekiston sharoitida ustuvor yo‘nalishlarni belgilab berishdan iboratdir.

Mintaqani kompleks rivojlantirish milliy iqtisodiyotning barqaror o‘rishini ta‘minlashda muhim o‘rin tutadi. Chunki har bir hududning iqtisodiy salohiyati, tabiiy resurslari, mehnat bozori va ijtimoiy muammolari turlicha. Shu sababli mintaqalarni rivojlantirishda ilmiy asoslangan metodologik yondashuvlar zarur.

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, mintaqani kompleks rivojlantirishning metodologik asoslari uchta yirik yo‘nalishda shakllangan:

1. Nazariy yondashuvlar – tizimli va kompleks rivojlanish modellari (Friedmann, Porter, Todaro). Nazariy maktablar (Friedmann, Todaro, Porter) hududiy rivojlanishni markaz-periferiya modeli, iqtisodiy diversifikatsiya va raqobat ustunligi nuqtayi nazaridan izohlaydi.

2. Milliy siyosat va tajriba – O‘zbekiston Respublikasi Prezident qarorlari va mahalliy iqtisodiy tadqiqotlar. Mahalliy tadqiqotlar O‘zbekiston hududiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlarini, xususan, transport infratuzilmasi, qishloq xo‘jaligi, kichik biznes va turizmni rivojlantirish zarurligini ta‘kidlaydi.

3. Xalqaro tajriba – OECD, UNDP va Jahon banki hisobotlari asosida innovatsion, ekologik va ijtimoiy yondashuvlar. Xalqaro tashkilotlar (OECD, UNDP, World Bank) barqaror rivojlanishni ta‘minlashda ijtimoiy adolat, ekologik xavfsizlik va innovatsion iqtisodiyotga urg‘u beradi.

Mintaqalarni kompleks rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini iqtisodiy geografiya, hududiy iqtisodiyot, strategik boshqaruv hamda barqaror rivojlanish konsepsiyalariga tayangan holda shakllanadi. Metodologik yondashuvlar hududiy siyosatning samaradorligini oshirishga, mavjud resurslardan oqilona foydalanishga va aholining ijtimoiy farovonligini ta‘minlashga qaratilgan.

Birinchidan, hududiy iqtisodiyot nazariyasi mintaqalarning iqtisodiy salohiyatini baholash, resurslarni taqsimlash va ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Ushbu nazariya asosida hududlarning tabiiy, mehnat va moliyaviy resurslaridan samarali foydalanish mexanizmlari ishlab chiqiladi.

Ikkinchidan, strategik rejalashtirish metodologiyasi hududlarni uzoq muddatli rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqishda qo‘llaniladi. Bu yondashuvda har bir mintaqaning ixtisoslashuvi, raqobat ustunliklari va barqaror rivojlanish imkoniyatlari inobatga olinadi.

Uchinchidan, innovatsion rivojlanish konsepsiyasi zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish va ilmiy-tadqiqot faoliyatini hududiy darajada qo‘llab-quvvatlashni nazarda tutadi. Chunki hududlarning raqobatbardoshligi ko‘p jihatdan innovatsion faoliyat darajasi bilan belgilanadi.

To‘rtinchidan, barqaror rivojlanish paradigmasi ekologik muvozanat, ijtimoiy adolat va iqtisodiy samaradorlikni uyg‘unlashtirishni talab qiladi. Bu yondashuvda hududiy rivojlanish faqat iqtisodiy ko‘rsatkichlar bilan emas, balki ekologik xavfsizlik, aholining sifatli hayoti va ijtimoiy himoya darajasi bilan ham baholanadi.

Shuningdek, mintaqalarni kompleks rivojlantirish metodologiyasi kompleks indikatorlar tizimiga asoslanadi. Ularga quyidagilar kiradi:

- hududning yalpi hududiy mahsuloti (YHM) va uning tarkibi;
- bandlik darajasi va mehnat resurslari salohiyati;
- sanoat, qishloq xo‘jaligi va xizmat ko‘rsatish tarmoqlarining ulushi;
- infratuzilma rivojlanish ko‘rsatkichlari;
- ekologik barqarorlik va tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligi.

Ushbu metodologik asoslar hududlarning rivojlanish modelini ishlab chiqishda hamda ustuvor yo‘nalishlarni belgilashda tayanch vazifasini bajaradi.

O‘zbekiston Respublikasi hududlarini barqaror rivojlantirish mamlakatning uzoq muddatli strategik maqsadlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Hududiy rivojlanish siyosati iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy farovonlik va ekologik barqarorlikni uyg‘unlashtirishga qaratilgan.

1-jadval

2020-2024 yillarda O‘zbekiston Respublikasi bo‘yicha yalpi ichki mahsulot (YaIM) (mlrd.so‘m)

Hududlar	2020	2021	2022	2023	2024
O‘zbekiston Respublikasi	668038	820536,6	995573,1	1204485	1454574
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	25523,4	29738,2	35541,6	39166,2	45658,5
Andijon viloyati	42623,6	48894,3	62981,4	77337,9	90522,1
Buxoro viloyati	35320	43069,7	51728	61242,6	71560,4
Jizzax viloyati	20249,8	25632,4	30367	37383,2	43057,9
Qashqadaryo viloyati	40829,7	49397,5	57629,1	68648,6	80658,3
Navoiy viloyati	51800,6	61118,4	71994,1	88215,4	117297,8
Namangan viloyati	32713,2	40269,1	48513,7	58173,7	68915,7
Samarqand viloyati	47576	59260,4	68988,6	83149,5	99866,1
Surxondaryo viloyati	27571,6	33591,1	39201,8	46999,2	54354,1
Sirdaryo viloyati	14285,1	16865,1	20155,6	24001,7	28003,3
Toshkent viloyati	70691,6	91317,3	103244,8	121442,6	146385,2
Farg‘ona viloyati	43413,1	55831,9	65516,9	78009	91333
Xorazm viloyati	23531,8	29737,2	37474,3	43666,7	51261
Toshkent shahri	107474,4	139396,8	172469,3	215099,2	281147,4

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, 2024 yil yakunlariga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi YaIMi hajmi joriy narxlarda 1 454 573,9 mlrd so‘mni tashkil etdi va 2023 yil bilan taqqoslaganda 6,5 % ga o‘tdi. Oxirgi 5 yilda esa o‘rtacha iqtisodiy o‘sish sur‘ati 5,8 % ni tashkil qilgan.

2024 yilda respublika bo‘yicha YaIMning shakllanishida Toshkent shahri 19,3 % ulush bilan eng katta hissa qo‘shdi. Toshkent va Navoiy viloyatlari 10,1 % va 8,1 % ko‘rsatkichlari bilan keyingi o‘rinlarni egallab turibdi. Respublika YaIMini shakllantirishda eng kam ulush Sirdaryo (1,9 %), Jizzax (3,0 %) viloyatlari va Qoraqalpog‘iston Respublikasiga (3,1 %) to‘g‘ri kelgan.

Hududlarni kompleks rivojlantirish masalalari bo'yicha o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, O'zbekiston mintaqalarida iqtisodiy o'sish sur'atlari va ijtimoiy rivojlanish ko'rsatkichlari o'zaro farqlanib borayotgani kuzatiladi. Masalan, Toshkent shahri va Toshkent viloyatida yalpi hududiy mahsulot (YHM) hajmi nisbatan yuqori bo'lsa, ayrim chekka hududlarda iqtisodiy faollik pastligicha qolmoqda. Bu esa hududlararo tafovutlarni kamaytirishga qaratilgan kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

O'tgan yillardagi statistika shuni tasdiqlaydiki, mamlakat YIMining qariyb 30 foizi poytaxt hududida shakllanmoqda, biroq Buxoro, Surxondaryo, Jizzax va boshqa viloyatlarning ulushi 3–5 foiz atrofida qolmoqda. Shu sababli, hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirishda resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish va kichik biznesni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi hududlarini barqaror rivojlantirish mamlakatning uzoq muddatli strategik maqsadlari bilan chambarchas bog'liqdir. Hududiy rivojlanish siyosati iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy farovonlik va ekologik barqarorlikni uyg'unlashtirishga qaratilgan bo'lib, quyidagi ustuvor yo'nalishlarni qamrab oladi:

1. Hududiy iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanish. Har bir viloyat va mintaqaning tabiiy resurslari, geografik joylashuvi va mehnat salohiyatidan kelib chiqqan holda ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarini rivojlantirish zarur. Bu borada sanoat klasterlarini tashkil etish, qishloq xo'jaligida qo'shilgan qiymat zanjirlarini shakllantirish muhim hisoblanadi.

2. Innovatsion va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish. Hududiy iqtisodiyotda innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, startaplarni qo'llab-quvvatlash, raqamli xizmatlar ulushini oshirish ustuvor vazifalardan biridir. Bu yo'nalish hududlarning raqobatbardoshligini ta'minlab, global bozor integratsiyasini kuchaytiradi.

3. Ijtimoiy infratuzilmani modernizatsiya qilish. Sog'liqni saqlash, ta'lim va ijtimoiy xizmatlar tizimini modernizatsiya qilish aholining turmush darajasini oshirishda asosiy omil hisoblanadi. Ayniqsa, chekka hududlarda zamonaviy maktab, shifoxona va kommunikatsiya infratuzilmasini yaratish ustuvor yo'nalish bo'lib qolmoqda.

4. Transport va logistika tizimini rivojlantirish. Hududlararo iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash, eksport-import salohiyatini kengaytirish uchun transport-logistika infratuzilmasini rivojlantirish muhimdir. Yangi avtomobil yo'llari, temir yo'l liniyalari, logistika markazlari va chegara bojxona xizmatlarini modernizatsiya qilish shular jumlasidandir.

5. Ekologik barqarorlik va yashil iqtisodiyot. Hududlarni rivojlantirishda ekologik omillarni hisobga olish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini keng joriy etish ustuvor vazifalardan biri sanaladi. "Yashil iqtisodiyot" tamoyillarini amaliyotga tatbiq etish orqali atrof-muhitga zarar yetkazmasdan barqaror o'sishga erishish mumkin.

6. Aholini bandlik bilan ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish. Yangi ish o'rinlari yaratish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, yoshlar va ayollar bandligini

ta'minlash hududiy siyosatning muhim yo'nalishlaridan hisoblanadi. Bu orqali ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy faollikni kuchaytirish mumkin.

7. Hududlararo tafovutlarni kamaytirish. Poytaxt va viloyatlar, shahar va qishloq hududlari o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni qisqartirish barqaror rivojlanishning asosiy sharti hisoblanadi. Shu bois, kam rivojlangan hududlarga soliq imtiyozlari berish, investitsiyalarni jalb qilish va mahalliy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash zarur.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, O'zbekistonda hududlarni kompleks rivojlantirish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki aholining turmush darajasi, bandlik imkoniyatlari va ijtimoiy adolatni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Shu boisdan, kompleks yondashuv asosida belgilangan ustuvor yo'nalishlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Xolboev A. va boshq. Mintaqaviy iqtisodiyot. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
2. Porter M. Raqobat ustunligi. – Moskva: Alpina, 2005.
3. Todaro M. Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi. – Nyu-York, 2018.
4. Рузметов, Б., Рузметов, С., Бахтияров, С., Джумаева, З., и Джураев, К. (2023). Формирование опорных точек роста производства на основе диверсификации региональной промышленности. В сборнике конференций E3S Web of Conferences (т. 449, с. 01001). EDP Sciences.
5. Джумаева, З.К., и Гулямова, Н.Г. (2025). О'zbekistonda mintaqani kompleks rivojlantirishni davlat tomonidan tartibga solish. Теория научных исследований всего мира , 1 (5), 152-159.
6. Жумаева, З. Стратегические направления формирования точек производственного роста в бухарской области. Экономика, 4, 455-458.
7. Жумаева, З. К. (2023). Пути устойчивого развития экономики регионов Узбекистана. Господарка и Инновация, 42 , 530-533.
8. www.lex.uz

HUDUDLAR IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA MOLIVAVIY SALOHİYATNING AHAMIYATI

Avezov Mirzobek Komiljonovich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti

“Biznes va boshqaruv” kafedrasi dotsenti v.b. PhD.

e-mail: mir.avezov.1995@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada hududlar iqtisodiyotini rivojlantirishning nazariy asoslari hamda moliyaviy salohiyat tushunchalari yoritilgan. Moliyaviy salohiyat va hududiy rivojlanish tushunchalarning o'zaro bog'liqligi tahlil qilingan.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы регионального экономического развития и понятия финансового потенциала. Анализируется взаимосвязь понятий финансового потенциала и регионального развития.

Abstract. This article discusses the theoretical foundations of regional economic development and the concepts of financial potential. The relationship between the concepts of financial potential and regional development is analyzed.

Kalit so'zlar: Hudud, iqtisodiy rivojlanish, mahalliy byudjet, moliyaviy salohiyat.

Ключевые слова: Регион, экономическое развитие, местный бюджет, финансовая

Key words: *Region, economic development, local budget, financial capacity.*

O'zbekiston hududlarida barcha institutsional investorlar moliyaviy resurslarning cheklanganligi sharoitida ishlab chiqarishning innovatsion rivojlanishining samarali strategiyasini shakllantirish imkoniyatlarini uzoq muddatli bashorat, dastur va rejalaridan tizimli foydalanish asosida chuqur innovatsion izlanishlari alohida ahamiyatga ega. Bu xo'jalik yuritishning hozirgi zamon sharoitida iqtisodiyotning innovatsion taraqqiyot yo'liga o'tishida yordam beradi. Faqat intellektual va moliyaviy resurslarni strategik jalb etish ishlab chiqarishning innovatsion rivojlanishining yagona modelini shakllantirish imkonini beradi.

Xalqaro amaliyotda hududlar moliyaviy salohiyatini mustahkamlash, byudjetlararo munosabatlarni takomillashtirishda moliyaviy salohiyatning nafaqat institutsional, balki iqtisodiy, moliyaviy, mehnat, investitsion, innovatsion kabi tashkil etuvchilarining o'rnini aniqlashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Xalqaro valyuta jamg'armasi hisobotida "...hududlar moliyaviy salohiyatini rivojlantirish, byudjetlararo munosabatlarni takomillashtirish mamlakatlar Markaziy banki, Moliya vazirligi, soliq, statistika idoralari va moliya sektori kabi nazorat organlarining ustuvor vazifasi hisoblanadi, bu o'z navbatida hududlar aholisi turmush farovonligini oshirish, hududlar o'rtasidagi tafovutni qisqartirish orqali iqtisodiy o'sish sifatini oshirish borasida ilmiy izlanishlarni kengaytirishni taqozo etadi"[1], deb ta'kidlanadi. Bu esa, hududlarni barqaror iqtisodiy rivojlantirishda moliyaviy salohiyatning ahamiyatini yanada oshiradi hamda moliyaviy ko'rsatkichlari tizimini takomillashtirishning dolzarbligini namoyon etadi.

Bir qator olimlar Moliyaviy salohiyat tushunchasiga o'z ta'riflarini berib o'tganlar.

E.V. Borovikova, E.A. Isaeva, T.K. Miroshnikova, N.M. Sabitova ta'rifiga ko'ra: "Moliyaviy salohiyat – bu safarbar qilingan moliyaviy resurslarning iqtisodiy subyektlarga maksimal daromad olish imkoniyatini ta'minlash qobiliyati bo'lib, unda resurslardan foydalanish samaradorligi, ularning o'zaro taqqoslanishi va hudud ehtiyojlariga mos kombinatsiyasi hisobga olinishi lozim."[2].

Y.I. Bulatova, L.V. Buranova, E.A. Verbinenko, P.P. Xolodov (resurs yondashuvi): "Hududiy moliyaviy salohiyat – bu hududdagi barcha moliyaviy resurslarning jamlanmasi bo'lib, ular takror ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etishi va aholining ehtiyojlarini qondirishi mumkin."[3]

T.K. Miroshnikova (jarayonli yondashuv): "Moliyaviy salohiyat – bu mavjud resurslarning miqdoriy ko'rsatkichlari emas, balki ularning foydalanish samaradorligi, ya'ni resurslardan olinadigan effekt sifatida namoyon bo'ladigan sifat ko'rsatkichidir." [4]

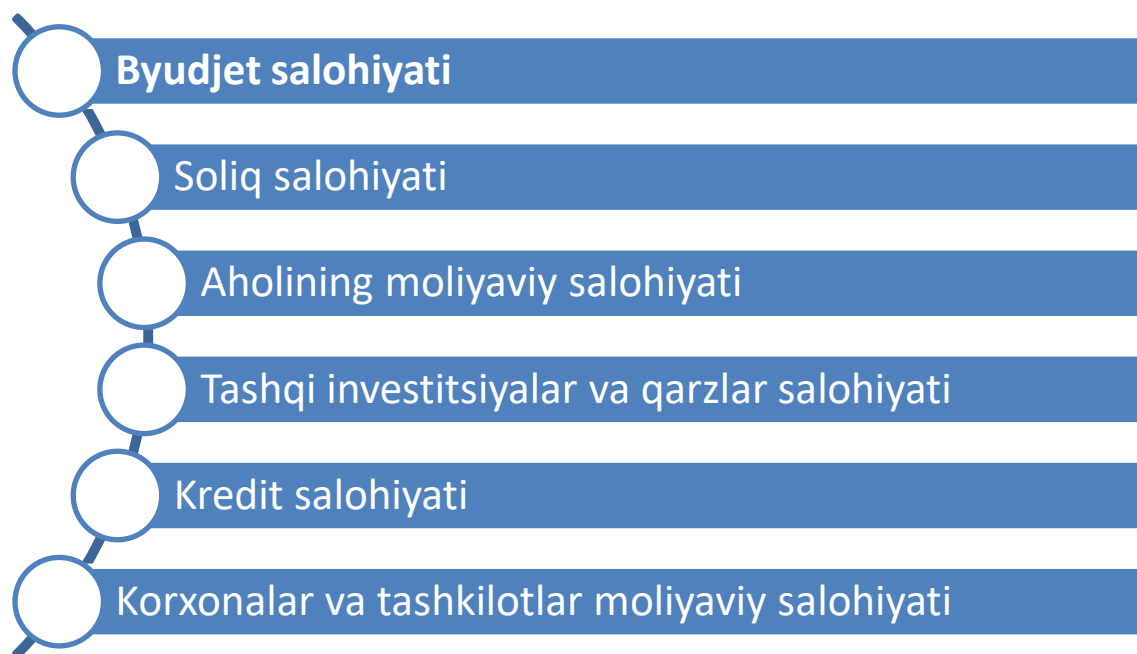
Jahon banki ta'rifiga ko'ra: "Moliyaviy salohiyat – bu davlat va hududiy boshqaruv organlarining o'z moliyaviy resurslarini safarbar qilish, ulardan samarali foydalanish va qo'shimcha resurslarni jalb etish imkoniyatlarining yig'indisidir." [5]

Yuqoridagilardan kelib chiqib, Moliyaviy salohiyat – bu nafaqat resurslarning yig'indisi, balki ularni samarali boshqarish orqali hududning

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida strategik omil hisoblanadi. U iqtisodiy o'sish, ijtimoiy farovonlik va hududning milliy iqtisodiyotdagi o'rnini kuchaytirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Hududiy moliyaviy salohiyat – bu moliyaviy resurslar (miqdoriy jihat) va ularning ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishish qobiliyati (sifat jhati) majmuasidir. Moliyaviy salohiyatdan samarali foydalanish hududlarning barqaror rivojlanishini, aholi turmush darajasi yaxshilanishini va hududiy boshqaruvning samaradorligini ta'minlaydi.

Moliyaviy salohiyatni baholash ko'rsatkichlarini olimlarning yodoshuvlariga ko'ra shartli ravishda Natijadorlik yondashuvi, resurs yondashuvi, va jarayonli yondashuvga ajratgan holda tasniflash mumkin.

Natijadorlik yondashuvi tarafdorlari (E.V. Borovikova, E.A. Isaeva, T.K. Miroshnikova, N.M. Sabitova) fikricha, ushbu tushunchani aniqlashda asosiy urg'u safarbar qilingan moliyaviy resurslarning hududiy iqtisodiy subyektlarga maksimal daromad olish imkoniyatini ta'minlashiga qaratilishi lozim. Biroq amalda bu jarayonda moliyaviy zaxiralar, hisobga olinmagan tushumlar, turli risk omillari sababli yuzaga keladigan yo'qotishlar va boshqa resurslar jalb qilinmaydi. Demak, hudud moliyaviy salohiyatini natijadorlik nuqtai nazaridan belgilashda uning elementlaridan foydalanish samaradorligi muhokama qilinishi, ular o'zaro solishtirilishi va hudud ehtiyojlarini qondirish uchun maqbul kombinatsiya tanlanishi kerak.

1-rasm: Hududiy moliyaviy salohiyatning tarkibiy qismlari

Resurs yondashuvi (Y.I. Bulatova, L.V. Buranova, E.A. Verbinenko, P.P. Xolodov)ga ko'ra, hududiy moliyaviy salohiyat moliyaviy resurslar bilan tenglashtiriladi va "hududdagi barcha moliyaviy resurslarning jamlanmasi, ular takror ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etib, aholining ehtiyojlarini qondira olishi" sifatida aniqlanadi. Moliyaviy resurslar manbalari ikki guruhga bo'linadi:

- markazlashgan (hududiy hokimiyat ixtiyorida);
- markazlashmagan (xo'jalik subyektlari va aholining moliyaviy resurslari).

Jarayonli yondashuv nuqtai nazaridan esa, moliyaviy salohiyat – bu hududiy iqtisodiy subyektlarning faoliyati orqali shakllanadigan resurslarni boshqarish va ularni samarali yo‘naltirish jarayonidir. Bu yondashuvda nafaqat resurslarning hajmi, balki ularning qanday ishlatilishi va samaradorligi ham muhim hisoblanadi. Potensial – nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatdan ham baholanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, hududiy iqtisodiy rivojlanish va moliyaviy salohiyat bir-biriga uzviy bog‘liq jarayonlardir. Moliyaviy salohiyat hudud iqtisodiyoti uchun zarur bo‘lgan resurslarni safarbar etish va rivojlanish jarayonlarini moliyaviy ta‘minlash imkonini beradi. O‘z navbatida, iqtisodiy rivojlanish byudjet tushumlari, soliq bazasi, investitsiya oqimlari va aholi daromadlarini oshirgan holda moliyaviy salohiyatni kengaytiradi.

Demak, moliyaviy salohiyat va iqtisodiy rivojlanish ikki tomonlama ta‘sir mexanizmiga ega bo‘lib, ular bir-birini to‘ldiradi va mustahkamlaydi. Moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish hududning iqtisodiy barqarorligini ta‘minlaydi, ijtimoiy farovonlikni oshiradi va uzoq muddatli taraqqiyot uchun poydevor yaratadi.

Adabiyotlar

1. *Халқаро Валюта Жамғармасининг 2021-йил учун йиллик ҳисоботи/* <https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2021/eng/downloads/imf-annual-report-2021-ru.pdf>
2. Боровикова Е.В., Исаева Э.А., Мирошникова Т.К., Сабитова Н.М. – Региональный финансовый потенциал: сущность и структура.
3. Булатова Ю.И., Буранова Л.В., Вербиненко Е.А., Холодов П.П. – Ресурсный подход к определению финансового потенциала региона.
4. Мирошникова Т.К. – Финансовый потенциал региона: процессный подход к определению.
5. World Bank. Development Policy Financing Retrospective. Washington, 2021.

MINTAQA RIVOJLANISHINI MOLİYAVIY-IQTISODIY SAMARADORLIKNI OSHIRISH ORQALI TAKOMILLASHTIRISH.

Musurmonova Mahbuba Omonovna
Qarshi davlat universiteti
tayanch doktoranti

Аннотасија. Ushbu maqolada mintaqa rivojlanishini moliyaviy-iqtisodiy samaradorlikni oshirish orqali takomillashtirish masalalari keng yoritilgan. Qashqadaryo viloyati misolida investitsiya jarayonlari, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, inson kapitali va innovatsion faoliyatning iqtisodiy o‘lishga ta‘siri tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, investitsion muhitni yaxshilash, moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirish, raqamli iqtisodiyotni joriy etish hamda innovatsion infratuzilmani rivojlantirish mintaqaviy raqobatbardoshlikni ta‘minlovchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ladi.

Аннотация. В данной статье широко освещены вопросы совершенствования регионального развития путем повышения финансово-экономической эффективности. На примере Кашкадарьинской области проанализированы инвестиционные процессы, эффективное использование финансовых ресурсов, влияние человеческого капитала и инновационной деятельности на экономический рост. По результатам исследования, улучшение инвестиционного климата, повышение эффективности финансового управления, внедрение цифровой экономики и развитие инновационной инфраструктуры выступают основными факторами обеспечения региональной конкурентоспособности.

Abstract. This article comprehensively explores the issues of improving regional development through enhancing financial and economic efficiency. Using the example of the Kashkadarya region, the study analyzes investment processes, the effective use of financial resources, the impact of human capital, and innovation activities on economic growth. According to the research results, improving the investment climate, increasing the efficiency of financial management, introducing the digital economy, and developing innovative infrastructure are identified as the main factors ensuring regional competitiveness.

Kalit so'zlar: mintaqa rivojlanishi, moliyaviy-iqtisodiy samaradorlik, investitsiya, innovatsiya, inson kapitali, raqamli iqtisodiyot, Qashqadaryo viloyati.

Ключевые слова: региональное развитие, финансово-экономическая эффективность, инвестиции, инновации, человеческий капитал, цифровая экономика, Кашкадарьинская область.

Key words: regional development, financial and economic efficiency, investment, innovation, human capital, digital economy, Kashkadarya region.

Kirish. Mintaqalar iqtisodiy rivojlanishi mamlakatning barqaror o'sishi va ijtimoiy farovonligini ta'minlovchi muhim omillardan biridir. Bugungi globallashuv va raqobat muhitida hududlarning iqtisodiy salohiyatidan oqilona foydalanish, investitsion jozibadorligini oshirish, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarini diversifikatsiya qilish zaruriy ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, mintaqa rivojlanish jarayonlarini samarali boshqarish va nazorat qilishda moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlarni chuqur o'rganish talab etilmoqda.

Mintaqa rivojlanishini baholashda moliyaviy-iqtisodiy samaradorlik tushunchasi markaziy o'rinni egallaydi. Bu tushuncha ostida iqtisodiy resurslardan eng yuqori natijaga erishish, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishda qo'shimcha qiymat yaratish hamda ijtimoiy farovonlikni oshirish jarayonlari tushuniladi.

Adabiyotlar sharhi. Mahalliy olimlardan A. Vahobovning fikricha, hududiy rivojlanish samaradorligi "faqat iqtisodiy ko'rsatkichlar emas, balki moliyaviy barqarorlik, aholi bandligi va ijtimoiy infratuzilmaning holati orqali ham namoyon bo'ladi" [1]. Shuningdek, Sh. Karimov hududiy iqtisodiy siyosatni samarali amalga oshirishda "investitsiyalar va moliyaviy oqimlarni oqilona boshqarish mintaqaning raqobatbardoshligini belgilovchi muhim mezon" ekanini qayd etadi.[2]

Xorijiy tadqiqotchilardan M. Porter raqobat ustunliklari nazariyasida hududiy rivojlanish samaradorligini klasterlashuv, texnologik yangiliklar va malakali mehnat resurslari bilan izohlaydi[3]. J. Stiglitz esa samaradorlikning uzoq muddatli barqarorligini inson kapitali va innovatsion faoliyat bilan bog'laydi [4]. Bu qarashlardan ko'rinadiki, mintaqaviy rivojlanishni moliyaviy-iqtisodiy samaradorlik orqali takomillashtirish ko'p qirrali jarayon bo'lib, iqtisodiy, ijtimoiy va innovatsion omillar uyg'unligini talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mintaqaning moliyaviy-iqtisodiy samaradorligini oshirish yo'nalishlari, avvalo, mavjud resurslardan oqilona foydalanish, investitsiyalarni jalb etish, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish tarmoqlarida samaradorlikni ta'minlashga qaratilgan. Bu yo'nalishlarning mohiyati — mintaqaning ichki imkoniyatlarini safarbar etish, innovatsion va raqamli texnologiyalarni joriy etish hamda klasterlash mexanizmlari orqali raqobatbardoshlikni oshirishdan iborat. Natijada, iqtisodiy o'sish barqarorligi, yangi ish o'rinlari yaratilishi va mahalliy aholining turmush darajasi yaxshilanadi.

Bugungi globallashuv va raqamli iqtisodiyot davrida mintaqalar raqobatbardoshligini oshirish, tashqi bozorga chiqish va investitsiyalarni samarali boshqarish dolzarb masalaga aylanmoqda. Xususan, xalqaro mehnat taqsimotida faol ishtirok etish, eksport salohiyatini kengaytirish va ekologik barqarorlikni ta'minlash uchun moliyaviy-iqtisodiy samaradorlikni oshirish zarur. Bu yo'nalishlarning dolzarbligi shundaki, ular mintaqalarda iqtisodiy o'sishni tezlashtirish, aholi bandligini kengaytirish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashning eng muhim vositalaridan biridir.

1-jadval

Mintaqa rivojlanishini moliyaviy-iqtisodiy samaradorligini oshirish yo'nalishlari

Yo'nalish	Mohiyati	Bosqichlari
Investitsion muhitni yaxshilash	Investorlar uchun soliq imtiyozlari, kafolatli huquqiy muhit va infratuzilmani rivojlantirish	Tahliliy bosqich – mavjud investitsiya muhitini baholash; Strategik bosqich – ustuvor loyihalarni belgilash; Amaliy bosqich – imtiyozlar va mexanizmlarni joriy etish
Resurslardan oqilona foydalanish	Yer, suv, energetika va mehnat resurslarining optimal taqsimoti, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish	Tahliliy bosqich – resurs balansini aniqlash; Amaliy bosqich – tejamkor texnologiyalarni tatbiq etish; Monitoring bosqichi – samaradorlikni o'lchash
Innovatsion va raqamli iqtisodiyot	Startaplar, texnoparklar, raqamli platformalar va ilmiy markazlarni rivojlantirish	Strategik bosqich – innovatsion klasterlarni belgilash; Amaliy bosqich – raqamli texnologiyalarni joriy etish; Monitoring bosqichi – KPI asosida samaradorlikni baholash
Klasterlash va kooperatsiya	Sanoat, qishloq xo'jaligi va turizm klasterlari, qo'shilgan qiymat zanjirini kengaytirish	Tahliliy bosqich – mavjud tarmoqlarni aniqlash; Amaliy bosqich – klaster mexanizmlarini yo'lga qo'yish; Barqaror bosqich – integratsiyani mustahkamlash
Moliyaviy institutlarni takomillashtirish	Bank, lizing, sug'urta va mikromoliya xizmatlarini rivojlantirish	Strategik bosqich – moliyaviy xizmatlar diversifikatsiyasi; Amaliy bosqich – yangi xizmatlarni joriy etish; Monitoring bosqichi – mijozlar qoniqishini o'lchash
Eksport salohiyatini oshirish	Mahalliy ishlab chiqaruvchilarni global bozorga chiqarish, logistika va marketing tizimini rivojlantirish	Tahliliy bosqich – eksport imkoniyatlarini aniqlash; Amaliy bosqich – logistika infratuzilmasini kuchaytirish; Monitoring bosqichi – eksport hajmini tahlil qilish

Ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik	Bandlikni oshirish, kambag'allikni qisqartirish, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish	Strategik bosqich – bandlik dasturlarini ishlab chiqish; Amaliy bosqich – kasb-hunar o'qitish loyihalarini joriy etish; Barqaror bosqich – ijtimoiy muvozanatni ta'minlash

Keltirilgan 1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, mintaqa rivojlanishini moliyaviy-iqtisodiy samaradorligini oshirish yo'nalishlari keng qamrovli va o'zaro bog'liq tizimdan iborat. Birinchidan, investitsion muhitni yaxshilash va resurslardan oqilona foydalanish ustuvor vazifa sifatida belgilanib, ularning mohiyati mintaqaga kapital oqimini jalb etish, mavjud resurslarni samarali taqsimlash hamda energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan. Bu jarayonlarda tahliliy, strategik va amaliy bosqichlarning uyg'unligi iqtisodiy o'sishni tezlashtirish va investitsiyaviy muhitni mustahkamlash imkonini beradi. Shuningdek, innovatsion va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish hamda klasterlash orqali qo'shilgan qiymat zanjirini kengaytirish mintaqaning raqobatbardoshligini oshiruvchi asosiy omillardan biridir.

Ikkinchidan, moliyaviy institutlarni takomillashtirish, eksport salohiyatini kuchaytirish va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash mintaqaning uzoq muddatli taraqqiyotida muhim rol o'ynaydi. Bank, sug'urta, lizing va mikromoliya xizmatlarining diversifikatsiyasi moliyaviy oqimlarni barqarorlashtiradi va tadbirkorlik subyektlariga keng imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, eksportga yo'naltirilgan infratuzilmani rivojlantirish mintaqaning tashqi bozorga integratsiyasini kuchaytiradi, bandlik darajasini oshiruvchi kasbiy tayyorgarlik dasturlari esa ijtimoiy muvozanatni mustahkamlashga xizmat qiladi. Demak, jadvaldagi yo'nalishlar bir-birini to'ldiruvchi mexanizm sifatida mintaqaning barqaror iqtisodiy o'sishini ta'minlaydi.

Samaradorlikni oshirishning asosiy yo'nalishlari:

- investitsion muhitni yaxshilash;
- moliyaviy barqarorlikni ta'minlash;
- inson kapitalini rivojlantirish;
- innovatsion iqtisodiyot;
- hududiy resurslardan oqilona foydalanish;
- raqamli iqtisodiyot va infratuzilma.

Mintaqalarda investitsion jozibadorlikni oshirish, xorijiy va mahalliy kapitalni jalb etish iqtisodiy samaradorlikning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Xususan, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalariga yo'naltirilgan investitsiyalar natijasida yalpi hududiy mahsulot hajmi ortadi, yangi ish o'rinlari yaratiladi va innovatsion loyihalar amalga oshiriladi. Byudjet taqchilligini kamaytirish, soliq siyosatini samarali yuritish va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi. Moliya tizimi barqarorligi mintaqa iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga zamin yaratadi.

Ta'lim, sog'liqni saqlash va kasbiy tayyorgarlikni zamon talablari darajasida rivojlantirish samaradorlikni oshirishning eng muhim shartidir. Yuqori malakali

mehnat resurslari mintaqada innovatsion iqtisodiyotni shakllantirishda tayanch kuch bo‘lib xizmat qiladi.

Hududiy iqtisodiyotni modernizatsiya qilishda ilmiy-texnologik yangiliklarni ishlab chiqarishga joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Startaplar, texnoparklar va inkubatsiya markazlarini qo‘llab-quvvatlash orqali mintaqada yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarilishi mumkin. Xomashyo bazasini chuqur qayta ishlash, resurslarni tejamkor texnologiyalar orqali ishlab chiqarishga jalb etish samaradorlikni oshiradi. Bu nafaqat iqtisodiy natija, balki ekologik barqarorlikni ham ta‘minlaydi.

Mintaqaviy iqtisodiyot samaradorligi ko‘p jihatdan raqamli infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi bilan belgilanadi. Elektron hukumat, elektron biznes, elektron to‘lov tizimlari samaradorlikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Qashqadaryo viloyati misolida 2020–2024 yillar mobaynida Qashqadaryo viloyatiga kiritilgan jami va xorijiy investitsiyalar hajmi statistikasi tahlil qilindi. Quyidagi jadval jami investitsiyalar, xorijiy investitsiyalar va yalpi hududiy mahsulot (YaHM) o‘sishi o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatadi [5]:

2-jadval

2020–2024 yillarda Qashqadaryo viloyatiga kiritilgan investitsiyalar va xorijiy investitsiyalarning hajmi²²

Yil	Investitsiyalar hajmi (mlrd)	Xorijiy investitsiyalar (mln dol.)	Yalpi hududiy mahsulot (YaHM) o‘sishi (%)
2020	5320	115	3,2
2021	6480	126	4,0
2022	7910	148	4,7
2023	8560	163	5,1
2024	9230	180	5,6

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, investitsiyalar hajmi va xorijiy kapitalning ortishi YaHM o‘sishiga bevosita ta‘sir qilmoqda. Shuningdek, inson kapitali va infratuzilmaning rivojlanishi uzoq muddatli barqarorlikni ta‘minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Tahlil va natijalar muhokamasi. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, mintaqaviy rivojlanishni moliyaviy-iqtisodiy samaradorlikni oshirish orqali takomillashtirish bir nechta asosiy omillar bilan belgilanadi. Avvalo, investitsion muhitni yaxshilash va xorijiy investitsiyalarni jalb etish hudud iqtisodiyotida yuqori o‘sish sur‘atlarini ta‘minlovchi hal qiluvchi vosita hisoblanadi. Statistik tahlil natijalari investitsiyalar hajmi va yalpi hududiy mahsulot o‘sishi o‘rtasida ijobiy korrelyatsiya mavjudligini ko‘rsatdi.

Ikkinchi muhim natija shundan iboratki, inson kapitali va uning sifati uzoq muddatli barqaror rivojlanishda eng muhim drayverlardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ta‘lim, sog‘liqni saqlash va malaka oshirishga qaratilgan xarajatlar nafaqat ijtimoiy, balki iqtisodiy samaradorlikni ham oshiradi.

Uchinchidan, innovatsion iqtisodiyot va texnologik modernizatsiya mintaqa raqobatbardoshligini oshirishda asosiy omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Startaplar,

²² Manba: Qashqadaryo viloyat statistika boshqarmasi

texnoparklar va ilmiy-tadqiqot faoliyatining rivojlanishi hududda yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Umuman olganda, moliyaviy-iqtisodiy samaradorlikni oshirish mintaqaning raqobatbardoshligini ta'minlabgina qolmay, balki iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi hamda mamlakatning umumiy rivojlanishiga kuchli ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. Mintaqa rivojlanishini moliyaviy-iqtisodiy samaradorlikni oshirish orqali takomillashtirish masalasi bugungi kunda nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va siyosiy barqarorlikni ta'minlashda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Xulosa qilib, moliyaviy-iqtisodiy samaradorlikni oshirish orqali mintaqa rivojlanishini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari quyidagilardan iborat: investitsion muhitni yaxshilash, moliyaviy resurslarni samarali boshqarish, inson kapitalini rivojlantirish, innovatsion faoliyatni rag'batlantirish va raqamli infratuzilmani kengaytirish. Ushbu yo'nalishlarni izchil amalga oshirish natijasida mintaqaviy rivojlanishning barqarorligi ta'minlanadi, hududlarning iqtisodiy raqobatbardoshligi oshadi va mamlakat iqtisodiyoti global integratsiya jarayonlarida yanada faol ishtirok eta oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Вахобов А. Регионал иқтисодиёт ва унинг ривожланиш омиллари. – Тошкент: Фан, 2019. – 240 б.
2. Каримов Ш. Молиявий ресурслар ва улардан самарали фойдаланиши. – Тошкент: Иқтисод, 2020. – 198 б.
3. Porter, M. E. *The Competitive Advantage of Nations*. – New York: Free Press, 1990. – 875 p.
4. Stiglitz, J. E. *The Euro: How a Common Currency Threatens the Future of Europe*. – New York: W. W. Norton & Company, 2016. – 416 p.
5. qashstat.uz - Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi

НЕКОТОРЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЙОНИРОВАНИЯ В ПЕРИОД АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ

Абдалова З.Т.

***Ташкентский государственный
экономический университет***

Аннотация: В данной статье рассматриваются некоторые научно-методологические аспекты экономического районирования и анализируются новые подходы и факторы в условиях административных преобразований и свете требований рыночных отношений.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar va bozor munosabatlariga o'tish sharoitida iqtisodiy rayonlashtirish ilmiy-metodologik jihatlarini ko'rib chiqiladi, ta'muriy o'zgarishlar sharoitida yangi yondashuv va omillar tahlil qilinadi.

Abstract: This article examines some scientific and methodological aspects of economic zoning and analyzes new approaches and factors in the context of administrative transformations and in light of the requirements of market relations.

Ключевые слова: Экономическое районирование, территориальное разделение труда, агломерационный эффект, полюсы роста, человеческий капитал, конкурентные преимущества территорий.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy rayonlashtirish, hududiy mehnat taqsimoti, aglomeratsiya samarasi, o'sish qutblari, inson kapitali, hududlarning raqobat ustunliklari.

Key words: Economic zoning, territorial division of labor, agglomeration effect, growth poles, human capital, competitive advantages of territories.

Территориальный фактор приобретает все большую значимость в процессе развития национальных хозяйственных систем. Дифференциация социально-экономических индикаторов между различными территориями создает уникальный региональный ландшафт, требующий пристального внимания. В эпоху масштабных трансформаций - будь то экономические реформы, социальные преобразования или политические сдвиги - региональная специфика становится одним из ключевых факторов, определяющих траекторию развития государства в целом. Эффективное преодоление возникающих на региональном уровне вызовов невозможно без фундаментального научного анализа территориальных особенностей в контексте современных рыночных механизмов и совершенствование новых подходов районирования.

Методология экономического районирования представляет собой комплексную научную проблему, актуальность которой сохраняется, невзирая на значительный массив проведенных исследований в сфере региональных наук. Современная экономическая география и региональная экономика согласно позиции Л.В.Смирнягина, характеризуется отсутствием единой теоретико-методологической концепции районирования. Научное сообщество пока не выработало консенсуса относительно базовых дефиниций районирования и самого понятия «район» [4].

В связи, общественно-политическими и экономическими переменами, в конце XX века, на постсоветском пространстве, практическое значение, традиционного экономического районирования было потеряно.

Профессор А.С. Салиев указывает на историческое доминирование крупных экономических районов, когда детальное районирование рассматривалось преимущественно в научно-исследовательских целях. Региональная политика республик фактически бездействовала из-за недостаточного развития внутриреспубликанского разделения труда. Национальные экономики новообразованных государств приобрели несбалансированный, фрагментарный характер [3].

Объективные закономерности территориального разделения труда стимулируют развитие производственных и технологических связей между компаниями, способствуют агломерационным процессам. Экономическое районирование восстанавливает значимость инструмента многоуровневого стратегического планирования в рыночной среде, обеспечивая рациональную организацию хозяйственной деятельности (Рис.1).

Возникает вопрос? Какие основные составляющие экономического районирования могут быть применимы в условиях рынка?

В новых геополитических и экономических условиях, преобладающее роль отводится природно-ресурсному потенциалу. Значимость природно-ресурсных компонентов имеет огромное значение в специализации экономики регионов.

П.Е.Бакланов подчеркивает сохранение процессов территориального разделения труда при переходе от государственной к частной собственности. Стремление частных предприятий и компаний к максимизации прибыли в условиях конкурентной среды стимулирует размещение производственных мощностей в районах с оптимальными условиями хозяйствования. Данная экономическая логика способствует повышению эффективности реального сектора экономики через рациональное территориальное распределение производительных сил [1].

В новых геополитических и экономических условиях, преобладающее роль отводится природно-ресурсному потенциалу. Значимость природно-ресурсных компонентов имеет огромное значение в специализации экономики регионов.

Физико-географическая основа продолжает выступать фундаментом территориального разделения труда. Пространственное распределение природных ресурсов, специфика природных условий жизнедеятельности и хозяйствования формируют базис комплексной оценки территориального потенциала.

В развитие регионов особое значение имеет конкурентные преимуществ территорий, помимо «первой природы», по определении П.Кругмана, в следующая группа факторов так называем «вторая природа», влияющая на пространственное развитие региона, представлена «агломерационным эффектом», высокой плотностью населения, инфраструктурной обустроенностью, человеческий капиталом, институциональные условиями развития предпринимательства, мобильность, распространение инноваций и другие [6].

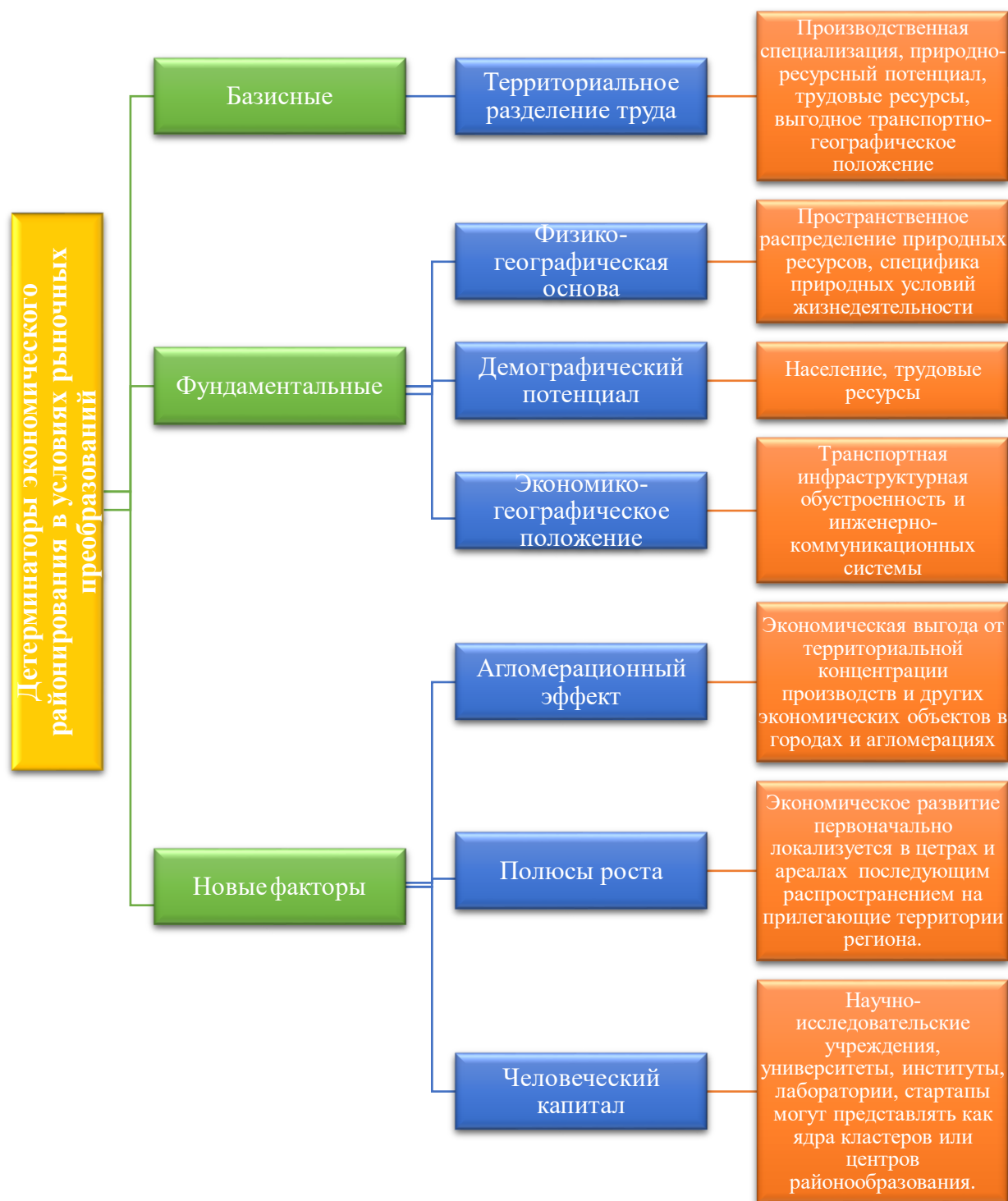

Рисунок 1. Детерминанты экономического районирования в условиях рыночных преобразований²³

Физико-географическое районирование находит широкое практическое применение в различных сферах деятельности: инженерно-строительной, транспортной, медицинской, рекреационной. Районные планировки разрабатываются с учетом природно-географических особенностей территорий.

²³ *Рисунок составлен автором

Экономическое районирование в XXI веке приобретает новое измерение, ориентированное на эффективное управление социально-экономическим развитием. Принципы современного районирования базируются на нематериальных ресурсах, отвечающих актуальным общественным потребностям.

Человеческий капитал выступает ключевым нематериальным ресурсом развития территорий. Модель экономического роста Р.М.Солоу демонстрирует фундаментальную роль труда и технологического прогресса - результатов реализации человеческого потенциала [5].

Концепция «полюсов роста», разработанная французским экономистом Франсуа Перру в середине XX века, представляет значительный интерес в контексте районообразования и комплексообразования. Экономикоматричная модель «затраты-выпуск» позволяет определить роль лидирующих отраслей экономики, создающих инновационные товары и услуги [2].

Теория базируется на принципе концентрации точек роста, согласно которому экономическое развитие первоначально локализуется в определенном центре с последующим распространением на прилегающие территории региона.

Использованная литература:

1. Бакланов П.Я. Новые факторы и предпосылки экономического районирования России.: Вестн. Моск. ун-та. Сер. 5. Геогр. 2024. Т. 79. № 2. С. 5–18.
2. Перру Ф. Экономическое пространство: теория и приложения // науч. журнал «Пространственная экономика». 2007. № 2. С. 77-93.
3. Салиев А.С.: Проблемы экономического районирования в региональной политики Республики Узбекистан.: Материалы республиканской научно-практической конференции.: Т-2013.стр 23-25.
3. Смирнягин Л.В. Узловые вопросы районирования // Известия РАН. Серия географическая. 2005. № 1. С. 6.
4. Solow R.M. A Contribution to the Theory of Economic Growth // Quarterly Journal of Economics. 1956. № 70. P. 65—94)
5. Krugman P. Space: The Final Frontier//Journal of Economic Perspectives, 1998. 12(2), - pp. 161-174.

SAMARQAND VILOYATI XIZMAT KO'RSATISH SOHASINING ASOSIY KO'RSATKICHLARI TAHLILI

Xudayarova Maftuna Shavkatovna
TDIU Samarqand filiali
tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Samarqand viloyatida xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanish holati va asosiy ko'rsatkichlari tahlil qilingan. Shuningdek, xizmat ko'rsatish tarmoqlarining iqtisodiy o'sishga qo'shgan hissasi va bandlikni ta'minlashdagi roli ochib beriladi. Maqolada mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari tahliliy asosda taklif etiladi

Аннотация: В статье анализируется состояние развития и основные показатели сферы услуг в Самаркандской области. Раскрывается вклад сферы услуг в экономический

рост и её роль в обеспечении занятости. Предлагаются аналитические решения существующих проблем и пути их решения.

Abstract: This article analyzes the development status and key indicators of the service sector in Samarkand region. It also reveals the contribution of service sectors to economic growth and their role in providing employment. The article offers analytical solutions to existing problems and solutions.

Kalit soʻzlar: Xizmat koʻrsatish sohasi, asosiy koʻrsatkichlar, tadbirkorlik subyektlari, tendensiyalar, xizmatlar bozori, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik.

Ключевые слова: Сфера услуг, основные показатели, хозяйствующие субъекты, тенденции, рынок услуг, малый бизнес, частное предпринимательство.

Key words: Service sector, key indicators, business entities, trends, services market, small business, private entrepreneurship.

Kirish. Bozor tamoyillariga asoslangan xoʻjalik yuritish tizimida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. Xizmat koʻrsatish sohasining rivojlanishi ham bevosita savdo, tashish va saqlash, yashash va ovqatlanish, axborot va aloqa, sogʻliqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar kabi faoliyat turlaridagi tadbirkorlik faoliyati bilan belgilanadi. Bunda turli xil mulkchilikga asoslangan korxonalar hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining ushbu sohasidagi asosiy koʻrsatkichlari muhim mezon boʻlib hisoblanadi.

Asosiy qism. Mamlakatimizda xizmat koʻrsatish sohasi iqtisodiy islohotlarning asosiy yoʻnalishi boʻlib, bu soha raqamli transformatsiyalashuv sharoitida maʼmuriy tartib-taomillarni soddalashtirishga qaratilgan institutsional islohotlar bilan mustahkamlanib bormoqda. Jumladan, “Oʻzbekiston — 2030” strategiyasida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muhim vazifalari belgilangan boʻlib, barqaror iqtisodiy oʻsishga qaratilgan yoʻl xaritasi ishlab chiqilgan[1]. Bunday maqsadlarga erishish yangicha yondashuvlarni, jumladan koʻplab byurokratik toʻsiqlarni bartaraf etish, toʻlovlar miqdorini maqbullashtirishni koʻzda tutib, tadbirkorlarga xizmat koʻrsatish amaliyotini yanada takomillashtirishni zarur etadi. Bunday tadbirlar xizmatlar bozorida xarajatlarni pasaytirish hamda litsenziyalash va ruxsat berish tartib-taomillari bilan bogʻliq ravishda amalga oshib, biznes uchun regulyator yukini kamaytirish va xizmatlar sektorida raqobatni ragʻbatlantirishga olib keladi. Bular pirovardida xizmatlar koʻrsatish zanjirida transaksion xarajatlarni qisqartirish orqali bozor samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Samarqand viloyatida 2020–2024 yillarda xizmat koʻrsatish sohasidagi tarkibiy oʻzgarishlar natijasida sohada ijobiy tendensiyalar namoyon boʻlgan (1-jadval). Bunday tendensiya, sohaning yalpi hududiy mahsulot tarkibidagi hajmi va ish bilan bandlar sonining oshganligida hamda, korxonalar demografiyasida konsolidatsiya va oʻrtacha ishlab chiqarish quvvatining yiriklashuvida kuzatilgan. Xususan, tadbirkorlik subyektlari tomonidan koʻrsatilgan xizmatlar hajmi 2020 yildagi 13 229,5 mlrd soʻmdan 2024 yilda 34 551,3 mlrd soʻmga yetib, shu davr oraligʻida 2,6 baravarga yoki yillik oʻrtacha 27,1%ga oʻsgan. Bu esa, xizmatlar bozoridagi taklif va talabning oʻzaro muvofiq tez surʼatlarda oʻsganligini koʻrsatadi. Bu oʻsish fonida viloyatda 2020 – 2024 yillarda yalpi hududiy mahsulot tarkibida xizmatlar ulushi 36,6%dan 44,9%gacha oshganligini, xudud

iqtisodiy salohiyatining xizmatlar tomonga strukturaviy transformatsiyalashuvini tasdiqlaydi.

1-jadval

Samarqand viloyati bo'yicha xizmat ko'rsatish sohasining asosiy ko'rsatkichlari [2]²⁴

№	Ko'rsatkichlar	2020	2021	2022	2023	2024
1	Xizmat ko'rsatish sohasida band bo'lgan aholining ulushi, %	51.7	53.2	53.9	53.8	58.1
2	Xizmat ko'rsatish sohasida yangi tashkil etilgan ish o'rinlari, (Fermar xo'jaliklari, xususiy uy-joy egalari shirkatlari va nodavlat notijorat tashkilotlarisiz)	21,672	29,546	34,738	25,468	30,517
3	xizmat ko'rsatish sohasidagi tadbirkorlik subyektlari soni	23,683	31,750	37,417	31,963	28,410
4	yangi ochilgan xizmat ko'rsatish sohasidagi korxonalari soni	5,621	7,792	7,841	5,445	4,844
5	Mehnat resurslari soni(ming kishi)	2,125.2	2,122.0	2,164.8	2,167.6	2,190.9
6	tadbirkorlik subyektlari tomonidan ko'rsatilgan xizmatlar hajmi, mlrd. so'm	13,229.5	17,002.9	21,453.7	27,022.5	34,551.3
7	yalpi ichki (hududiy) mahsuloti tarkibida xizmatlar sohasining ulushi, % da	36.6	39.3	42.5	43.5	44.9
8	raqamli xizmatlar, elektron tijorat bilan shug'ullanuvchi subyektlar soni (elektron savdo korxonalari)	3.0	31.0	41.0	23.0	67.0
9	xizmatlar eksporti va xalqaro bozorga chiqish ko'rsatkichi (ming	12,757.2	27,433.5	32,694.8	63,286.0	88,940.0

²⁴ Manba: O'zbekiston respublikasining yagona interaktiv xizmatlar portali <https://my.gov.uz/uz> orqali Respublika statistika qo'mitasi tomonidan taqdim qilingan ma'lumotlar asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan

	AQSH dollari)					
10	asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar hajmi, mln so'm	799192 8.7	715428 9.4	101053 44.3	878939 1.8	1053707 0.7
	Shundan:					
10.1	xorijiy investitsiya va kreditlar	119415 6.4	223974 8.3	535566 3.1	207087 8.4	3355629 .9
10.2	undan: to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TTXI)	157605 .1	415801 .0	133100 2.7	497889. 2	666460. 9

Natijalar. Sohada band bo'lgan aholining ulushi ham 51,7%dan 58,1%gacha oshib, mehnat resurslarining xizmatlar sohasiga oqimini oshayotganligidan dalolat beradi. Bu esa, o'z navbatida ishchi kuchi tarkibida xizmatlar uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar (mijozlar bilan ishlash, til bilish, raqamli savodxonlik)ga bo'lgan ehtiyojni oshiradi. Shu bilan birga, tadbirkorlik subyektlari soni 2022 yildagi 37417 tadan 2024 yilda 28410 tagacha kamayganligini ham ko'rish mumkin (1-jadval). Buni esa, xizmatlar bozorida yirik va samaradorligi yuqori korxonalar ulushining oshib natijada esa, "o'rtacha firma hajmi"ning kattalashib borayotganligi bilan izohlash mumkin. Hisob-kitoblarimiz shuni ko'rsatdiki, agar 2020 yilda bitta subyektga to'g'ri kelgan xizmat ko'rsatish hajmi 0,56 mlrd so'm bo'lgan bo'lsa, 2024 yilda 1,22 mlrd so'mgacha oshib, korxonalarning "masshtab samarasi" 2,2 baravarni tashkil etgan.

Samarqand viloyati bo'yicha raqamli xizmatlar va elektron tijorat bilan shug'ullanuvchi subyektlar sonining notekis, ammo keskin tebranuvchan o'sishi kuzatilgan. Xususan, 2024 yilda 2020 yilga nisbatan 22,3 martaga oshgan. Bunday o'sishning asosiy sababi raqamli infratuzilma, to'lov tizimlari va onlayn savdoning shidatli rivojlanishi bilan izohlash mumkin (1-jadval).

Samarqand viloyatida tahlil qilinayotgan davrda xizmatlar eksporti 12 757,2 ming AQSH dollaridan 88 940,0 ming dollargacha yetgan, ya'ni to'rt yilda 7 baravar yoki 62,5%ga oshgan. Bu o'sish tashqi bozorda milliy xizmatlarga bo'lgan talabning oshayotganligi, ichki xizmatlar ko'rsatish tizimi esa bosqichma-bosqich xalqaro standartlarga muvofiq kelayotganligidan dalolat beradi (ayniqsa turizm, logistika va IT kabi tarmoqlarda) (1-jadval).

Viloyatda asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar 2020 yildagi 7991928,7 mln so'mdan 2024 yilda 10537070,7 mln so'mgacha yoki 7,2%ga oshgan. Bu esa viloyatda infratuzilma ob'ektlarining kengayishi va xizmatlar sifatining kapital bilan quvvatlanayotganini bildiradi. Xorijiy investitsiya va kreditlar oqimi 1 194 156,4 mln so'mdan 3 355 629,9 mln so'mgacha (29,5%) oshgan bo'lsada, yillar kesimida sezilarli volatillik ham bor. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi 157 605,1 mln so'mdan 666 460,9 mln so'mgacha (43,4%) o'sib, texnologiya, menejment va brend kapitalining kirib kelishi orqali xizmatlar mahsuldorligi uchun muhim tayanch vazifasini bajarmoqda (1-jadval).

Samarqand viloyatida yangi ochilgan xizmat ko'rsatish korxonalari soni 2020 yilda 5,621 tadan 2022 yilda 7 841 taga yetgan bo'lsa, 2024 yilda 4 844 tagacha kamayganligini kuzatish mumkin. Buning asosiy sabablari sifatida kuchli raqobat muhitining yuzaga kelishi, kredit xarajatlari va bozor konsentratsiyasidagi o'zgarishlarga sezgirlik kabi omillar ta'sir ko'rsatgan bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, xizmatlar sohasida yangi tashkil etilgan ish o'rinlari 2020 yildagi 21 672 o'ringacha 2024 yilda 30 517 o'ringacha yetgani mehnat bozorida xizmat ko'rsatish sohasining yetakchi rolini tasdiqlaydi (1-jadval). Nihoyat, mehnat resurslari sonining 2 125,2 ming kishidan 2 190,9 ming kishigacha oshishi fonida bandlikdagi xizmatlar ulushining yuqorilashi sohaning nafaqat nominal, balki nisbiy og'irligi ham ortayotganini anglatadi (1-jadval).

Xulosa. Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, umumlashtirib xulosa qilganda, “investitsiya–texnologiya–platforma–tashqi talab” to'rtburchagining uyg'un ishlashi xizmatlar sektori hajmida tezlashgan o'sishni, tarkibiy tuzilmasida esa sifat va yiriklashuvni vujudga keltirganini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 30.01.2025 yildagi PF-16-son. “O'zbekiston — 2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida. <https://lex.uz/uz/docs/-7369703>
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. <https://stat.uz/uz/>
3. Волкова Альбина Алексеевна Сфера услуг: теоретический анализ // Известия СПбГЭУ. 2014. №4 (88). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sfera-uslug-teoreticheskiy-analiz>.
4. Нежелъченко Елена Васильевна, Ясенюк Светлана Николаевна, Золотарева Оксана Ивановна, Герасимова Наталья Анатольевна ДИАГНОСТИКА ВЛИЯНИЯ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ УСЛУГ НА КАЧЕСТВО ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛАХ РЕГИОНОВ ЦЕНТРАЛЬНОГО ФЕДЕРАЛЬНОГО ОКРУГА) // РЭУ. 2022. №2 (70). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/diagnostika-vliyaniya-razvitiya-sfery-uslug-na-kachestvo-zhizni-naseleniya-na-materialah-regionov-tsentralnogo-federalnogo-okruga>.
5. Pardayev M., Mamayunusov T. Xizmat ko'rsatish sohasida innovatsiya va innovatsion faoliyat bilan bog'liq tushunchalarining nazariy masalalari //YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT. – 2024. – T. 1. – №. 1.
6. Mirzayev Q., Djurakulov S. Xizmat ko'rsatish sohasini raqamlashtirishning ahamiyati va zaruriyati //YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT. – 2024. – T. 1. – №. 4.
7. S.Kuvondikov, H.Hasanov - Scientific Bulletin, 2017. Xizmat ko'rsatish va servis sohalarini rivojlantirishda muhim yo'nalishlar, Tom 4. 183-185
8. Абдувалиев А. А. Худудларнинг ижтимоий-иқтисодий муҳитида инновацион тизимни ривожлантиришнинг назарий асослари //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2016. – №. 7.

MINTAQA IQTISODIYOTINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY METODOLOGIYASI

Турдиев Улғабек Қаюмович
Axborot texnologiyalari va menejment universiteti
e-mail: u.turdiyev.81@mail.ru

Annotatsiya: Mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish faqat yalpi iqtisodiy o'sish emas, balki iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorlikni uyg'unlashtirgan kompleks yondashuvni talab etadi. Barqaror rivojlanish indeksi (BRI)ni shakllantirishda iqtisodiy, raqamli, ijtimoiy, ekologik va innovatsion yo'nalishlardagi ko'rsatkichlar integratsiyalashgan

holda qo'llanildi. Natijalar hududiy rivojlanishni matematik asosda baholash, resurslardan oqilona foydalanish va strategik ustuvor yo'nalishlarni belgilash imkonini beradi.

Аннотация: Развитие региональной экономики требует не только валового экономического роста, но и комплексного подхода, сочетающего экономическую, социальную и экологическую устойчивость. При формировании Индекса устойчивого развития (BRI) используются интегрированные показатели в экономической, цифровой, социальной, экологической и инновационной сферах. Результаты позволяют математически оценить региональное развитие, рационально использовать ресурсы и определить стратегические приоритеты.

Abstract: The development of regional economy requires not only overall economic growth, but also a comprehensive approach that harmonizes economic, social, and environmental sustainability. In constructing the Sustainable Development Index (BRI), integrated indicators from economic, digital, social, environmental, and innovation dimensions were applied. The results make it possible to mathematically assess regional development, ensure the rational use of resources, and define strategic priorities.

Kalit so'zlar: Mintaqa iqtisodiyoti, indikatorlar tizimi, iqtisodiy tafovut, iqtisodiy siyosat, kompleks yondashuv, barqaror rivojlanish indeksi, econometrik modellar.

Ключевые слова: Региональная экономика, система индикаторов, экономические, различия, экономическая политика, комплексный подход, индекс устойчивого развития, эконометрические модели.

Key words: Regional economy, system of indicators, economic disparities, economic policy, comprehensive approach, sustainable development index, econometric models.

Kirish. XXI asrda mintaqalar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlar, resurslardan foydalanishning nomutanosibligi, atrof-muhitga bosimning ortishi va ijtimoiy-iqtisodiy nomutanosibliklar iqtisodiy siyosatni hududlar darajasida optimallashtirish zaruratini kuchaytirmoqda. Shu sababli, hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish masalasi nafaqat mamlakatlar milliy strategiyalarining, balki xalqaro tashkilotlar (JTT, BMT, BMTTD, Iqtisodiy hamkorlik tashkiloti va boshqalar) kun tartibida ham markaziy o'rinda turibdi.[1]

Mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish — bu faqat yalpi iqtisodiy o'sish emas, balki iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorlikni uyg'unlashtirgan holda uzoq muddatli rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan kompleks yondashuvdir. Bugungi raqamli transformatsiya, yashil iqtisodiyot, sanoatlashtirish va xizmatlar sektorining kengayishi kabi tendensiyalar mintaqaviy darajadagi iqtisodiy boshqaruv yondashuvlarini tubdan qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda.

Shu jihatdan olib qaralganda, ilmiy adabiyotlarda mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish bo'yicha yagona konseptual yondashuv mavjud emas. Turli iqtisodiy maktablar va tadqiqotchilar ushbu masalani quyidagi aspektlarda o'rganib kelmoqda:[2]

Nazariy yondashuvlar Qashqadaryoning resurs va ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlariga moslashtirilsa, ularning amaliy qiymati oshadi. Metodologik asoslar raqamli transformatsiya, ekologik barqarorlik, va infratuzilma ta'minotini kompleks tahlil qilish imkonini beradi. Ilmiy asoslar lokal va global tadqiqotlar integratsiyasi orqali mintaqaning noyob xususiyatlariga mos innovatsion strategiyalar ishlab chiqish imkonini beradi. Indikatorlar tizimi va baholash modeli (1-jadval).

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlari bloklari

Yo'nalish	Ko'rsatkichlar
Iqtisodiy	Ishlab chiqarish hajmi, YaIM, sanoat ulushi, eksport, DXS investitsiyalari
Raqamli	Internet qamrovi (%), e-hukumat reytingi, raqamli to'lov ulushi
Ijtimoiy/inklyuziv	Ayollar bandligi, yoshlar ishsizligi, ta'lim darajasi, sog'liqni saqlashga kirish
Ekologik	SO ₂ chiqindisi, chiqindini qayta ishlash ulushi, yashil hudud, suv resurslaridan foydalanish
Innovatsion	Patentlar soni, R&D xarajatlari, texnoparklar, startaplar soni

Jadvalda keltirilgan besh yo'nalish — iqtisodiy, raqamli, ijtimoiy/inklyuziv, ekologik va innovatsion — bo'yicha mintaqaviy rivojlanish ko'rsatkichlarini kompleks tarzda baholaydi. Har bir yo'nalish o'zining mezonlari orqali mintaqaning holati va rivojlanish salohiyatini aniqlashda alohida ahamiyatga ega.[3],[4]

1. Iqtisodiy yo'nalish — mintaqaning ishlab chiqarish quvvati, yalpi ichki mahsuloti (YaIM), sanoatning iqtisodiyotdagi ulushi, eksport ko'rsatkichlari va davlat-xususiy sheriklik (DXS) investitsiyalari orqali baholanadi. Qashqadaryo viloyatida bu ko'rsatkichlar orqali iqtisodiy yetakchilikni aniqlash, resurslardan foydalanish samaradorligini tahlil qilish, eksport salohiyatining sektoral tarkibini ko'rish imkonini beradi. Ayniqsa, sanoat zonalarining rivojlanishi va DXS loyihalari mintaqaning iqtisodiy barqarorligida muhim omildir.

2. Raqamli yo'nalish — internet qamrovi, elektron hukumat reytingi va raqamli to'lovlar ulushi kabi indikatorlar orqali raqamli transformatsiya darajasi o'lchanadi. Bu indikatorlar mintaqada axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining joriy etilishi, aholining raqamli xizmatlardan foydalanish qamrovi va elektron boshqaruv samaradorligini aks ettiradi. Qashqadaryoda aynan raqamli to'lovlar va e-hukumat xizmatlarining tumanlardagi farqlanishi regional raqamli tengsizlik mavjudligini ko'rsatadi.

3. Ijtimoiy va inklyuziv yo'nalish — aholi farovonligi va ijtimoiy tenglikni ifodalovchi indikatorlardir. Ayollar bandligi, yoshlar ishsizligi, ta'lim darajasi va sog'liqni saqlashga kirish imkoniyati orqali ijtimoiy adolat va imkoniyatlar tengligi baholanadi. Qashqadaryoda tumanlar o'rtasida sog'liqni saqlash yoki ta'lim infratuzilmasidagi tafovutlar inklyuzivlik darajasining pastligini ko'rsatishi mumkin. Bu yo'nalish ijtimoiy siyosatni mintaqaviy tafovutlarni kamaytirishga yo'naltirish zaruratini belgilaydi.[5]

4. Ekologik yo'nalish — hududning ekologik barqarorligi SO₂ chiqindilari, chiqindilarni qayta ishlash ulushi, yashil zonalar va suv resurslaridan foydalanish indikatorlari orqali baholanadi. Qashqadaryo kabi sanoatlashayotgan mintaqada havoni ifloslantiruvchi gazlar darajasi, chiqindi muammolari va suv taqchilligi muhim ekologik tahdidlardir. Shu boisdan, ekologik indikatorlar mintaqani barqaror rivojlantirishda ustuvor rol o'ynaydi.

5. Innovatsion yo‘nalish — texnologik salohiyatni ifodalovchi indikatorlar: patentlar soni, ilmiy-tadqiqot (R&D) xarajatlari, texnoparklar va startaplar soni orqali baholanadi. Innovatsion faoliyatning rivojlanishi raqobatbardosh klasterlar shakllanishi, yangi ish o‘rinlari yaratilishi va iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Qashqadaryoda bu yo‘nalish, ayniqsa, geologiya, qishloq xo‘jaligi va energetika sohalariga yo‘naltirilgan startaplar orqali rivojlanishi mumkin.

Mintaqaviy rivojlanish indikatorlari tizimi va ularni baholashga asoslangan matematik model formulalari keltiriladi. Misollar orqali indekslar qanday hisoblanishi bosqichma-bosqich tushuntiriladi. Bu besh yo‘nalishli indikator tizimi hududiy rivojlanishni ko‘p qirrali yondashuv bilan tahlil qilish imkonini beradi. Har bir blok o‘zaro bog‘liq bo‘lib, tizimli va kompleks baholash orqali strategik qarorlar asosini yaratadi. Shu model asosida integral indekslar (masalan, BRI) ishlab chiqilishi mumkin.[6], [7]

1. Indikatorlar tizimi (namunaviy) (2-jadval)

2-jadval

Indikatorlar tizimining namunaviy tuzilishi

Blok	Indikator nomi	Belgisi
Makroiqtisodiy rivojlanish	Hududiy GRP o‘shish sur‘ati (%)	S1S_1S1
Ijtimoiy holat	Bandlik darajasi (%)	S2S_2S2
Infratuzilma	Internet qamrovi (%)	S3S_3S3
Ekologik holat	Atmosfera ifloslanishi indeksi (t/m ³)	S4S_4S4
Raqamli transformatsiya	Raqamli xizmatlar ulushi (%)	S5S_5S5

Bosqichma-bosqich baholash modeli

Bosqich 1: Normalizatsiya

(a) Min-Max usuli:

(b) Agar indikator ko‘paygani yaxshi (pozitiv), formula:

$$Si' = (Si - S_{min}) / (S_{max} - S_{min})$$

(b) Agar kamaygani yaxshi (negativ indikator, masalan: ifloslanish):

$$Si' = (S_{max} - Si) / (S_{max} - S_{min})$$

Masalan atmosfera ifloslanishi (kamaygani yaxshi):

$$\bullet S_{max}=100, S_{min}=20, S_4=80$$

$$\bullet S_4' = (100 - 80) / (100 - 20) = 20 / 80 = 0.25$$

Bosqich 2: Og‘irliklar berish (AHP yoki ekspert usuli)

Masalan, og‘irliklar yig‘indisi 1 ga teng bo‘lishi kerak:

$$w_1=0.25, w_2=0.2, w_3=0.15, w_4=0.2, w_5=0.2$$

Bosqich 3: Integral baho (Indeks hisoblash)

Barqaror rivojlanish indeksi (BRI):

$$BRI = \sum_{i=1}^n w_i \cdot Si'$$

Masalan:

Faraz qilaylik, quyidagi normallashtirilgan qiymatlar mavjud:

$$\bullet S_1' = 0.8$$

$$\bullet S_2' = 0.7$$

$$\bullet S_3' = 0.6$$

$$\bullet S_4' = 0.25$$

$$\bullet S_5' = 0.9$$

Hisoblaymiz:

$$BRI=(0.25\cdot0.8)+(0.2\cdot0.7)+(0.15\cdot0.6)+(0.2\cdot0.25)+(0.2\cdot0.9)$$

$$BRI=0.20+0.14+0.09+0.05+0.18=0.66$$

Klassifikatsiya (Percentil usuli)

Barqarorlik darajalari quyidagicha belgilanadi (3-jadval):

3-jadval

Barqarorlik darajalari

BRI oraliq	Daraja
$BRI \geq 0.75$	Yuqori
$0.50 \leq BRI < 0.75$	O'rta
$BRI < 0.50$	Past

Masalan $BRI = 0.66$ bo'lsa $\rightarrow$ O'rta daraja.

Bu model indikatorlar orqali mintaqaning rivojlanish holatini aniq, matematik asosda baholashga imkon beradi. Har bir indikator o'z vazniga ega bo'lib, umumiy indeksni hosil qiladi. U esa strategik tahlil va hududlararo solishtirma uchun ishlatiladi.[7], [8],

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish nafaqat iqtisodiy ko'rsatkichlarga, balki ijtimoiy, ekologik va innovatsion omillarga ham tayangan holda amalga oshirilishi lozim. Qashqadaryo viloyati misolida ishlab chiqilgan indikatorlar tizimi va integral indeks (BRI) mintaqaning barqarorlik darajasini aniqlashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Multikriterial yondashuv asosida ustuvor yo'nalishlar – raqamli transformatsiya, infratuzilmani modernizatsiya qilish, ekologik xavfsizlik va inklyuzivlik siyosati sifatida belgilandi. Shunday qilib, hududiy iqtisodiyotni kompleks va tizimli baholash asosida ishlab chiqilgan strategiyalar nafaqat mintaqaning, balki butun mamlakatning barqaror iqtisodiy o'sishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Abduraxmonov, A. (2019). *Hududiy iqtisodiyotning nazariy asoslari*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
2. Juraev, R. M. (2020). *Iqtisodiy xavfsizlik va hududiy rivojlanish masalalari*. Samarqand: SamISI nashriyoti.
3. Jo'rayev, O. K. (2022). *Mintaqaviy iqtisodiyotda infratuzilma omilining roli*. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, (6), 45–50.
4. Tursunova, G. M. (2018). *Barqaror iqtisodiy o'sish mexanizmlari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Karimov, I. A. (1997). *O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari*. Toshkent: O'zbekiston.
6. To'xtasinov, M. T. (2021). *Hududiy rivojlanishni boshqarish strategiyalari*. *Ijtimoiy fanlar*, (3), 23–28.
7. Sultonov, Sh. X. (2020). *Mahalliy byudjetlarni boshqarish mexanizmlari*. Buxoro: BuxMI nashriyoti.
8. Qodirova, L. A. (2022). *Iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda innovatsiyalarning o'rni*. *Yosh olim*, (2), 112–117.

MINTAQADA IJTIMOYIY TA'LIM SOHASINI BARQAROR RIVOJLANTIRISH HOLATI TAHLILI

Ro'zmetov K.

*Urganch Ranch-texnologiya universiteti o'qituvchisi
mustaqil izlanuvchi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqada ijtimoiy sohani barqaror rivojlantirish holati tahlili amalga oshirilgan.

Аннотация. В статье анализируется состояние устойчивого развития социальной сферы региона.

Abstract. This article analyzes the state of sustainable development of the social sphere in the region.

Kalit so'zlar. Mintaqa, soha, ijtimoiy soha, barqaror rivojlanish, ta'lim, tahlil.

Ключевые слова. Регион, сфера, социальная сфера, устойчивое развитие, образование, анализ.

Key words. Region, sphere, social sphere, sustainable development, education, analysis.

Ijtimoiy soha to'g'ridan-to'g'ri kishilar turmush tarzi va turmush darajasini, ularning farovonligini, iste'molini belgilaydigan tarmoqlar, korxonalar va tashkilotlar majmuini aks ettiradi. Ijtimoiy sohaga birinchi navbatda xizmat ko'rsatish sohasi (ta'lim, madaniyat, sog'liqni saqlash, ijtimoiy. ta'minot, jismoniy tarbiya, umumiy ovqatlanish, kommunal xizmat, yo'lovchi transporti va aloqa) sifatida qaraladi [1]. Ijtimoiy sohaning davlat tomonidan rivojlanishi uy-joy, oziq-ovqat, kiyim-kechak, ta'lim va tibbiy xizmat, madaniy hordiq chiqarish, jismoniy tarbiya va sportga bo'lgan dolzarb ehtiyojlarni qondirish bilan bog'liq bo'ladi. U barcha kishilar, ular guruhleri, birlashmalari va jamoalarining hayotiy manfaatlariga bevosita bog'liq bo'ladi.

Davlatning rivojlangan ijtimoiy sohasi har bir fuqaroning hayotini qulaylik bilan to'ldirishga qodir bo'ladi. Ijtimoiy sohada faoliyat ko'rsatmaydigan tashkilotlar tomonidan kishilar hayotiy manfaatlari majmuini, jumladan zamonaviy ijtimoiy yo'naltirilgan davlat fuqarosining ma'naviy hayoti ehtiyojlarini qondirish uchun bilvosita xizmat ko'rsatishini tasdiqlaydi [2]. Shu bois, ijtimoiy tashkilotlar ro'yxati va ijtimoiy xizmatlar ro'yxatini qonunchilik darajasida birlashtirish zarur bo'ladi.

Darhaqiqat, Xorazm viloyatida eng yirik ijtimoiy soha ta'lim sohasi hisoblanadi. Ta'lim sohalarini o'zi ham turli shakllarga ajraladi. Shulardan biri o'rta maxsus ta'lim sohasi hisoblanadi. Bu soha o'quvchilari akademik litseylarda tahsil oladilar. Viloyat akademik litseylari faoliyatida islohotlar chuqurlashib bormoqda. Viloyat bilan birgalikda 2010 yilda viloyatning atigi 3 ta hududida akademik litseylar faoliyat yuritgan. 2023 yilda esa Xorazm viloyatida 4 ta bo'lsa-da, shundan 4 tasi ham Urganch shahriga to'g'ri kelgan. Akademik litseylarda o'quvchilar soni o'quv yili boshiga nisbatan o'zgarib bormoqda. Ya'ni, Xorazm viloyati bo'yicha 2010/2011 o'quv yilida 5535 nafar va 2023/2024 esa 1396 nafar o'quvchini tashkil etgan. Shuningdek, viloyat o'rta maxsus ta'lim tizimida kasb hunar kollejlari ham tashkil qilingan. 2023/2024 yilda esa viloyat bo'yicha jami 7 taga teng bo'lsa-da, Urganch shahrida, Xiva shahrida, Qo'shko'pir tumanida, Urganch tumanida, Hazorasp tumanida, Xonqa tumanida va Yangibozor tumanida

atigi 1 tadan to'g'ri keladi. Shuningdek, ularda tahsil olayotgan o'quvchilar soni ham o'zgarib bormoqda. Mazkur kasb-hunar kollejlari o'qituvchilar sonini o'quv yili boshiga tahlil qilganimizda, o'rindoshlarsiz yildan-yilga kamayib borishi kuzatildi. Xususan, 2010/2011 va 2023/2024 o'quv yilida mos ravishda viloyat bo'yicha 6255 va 147 nafar kishini tashkil etgan bo'lsa-da, Urganch shahrida 1278 va 4 nafarni, Qo'shko'pir tumanida 439 va 5 nafarni, Urganch tumanida 461 va 28 nafarni, Hazorasp tumanida 670 va 35 nafarni, Xonqa tumanida 616 va 20 nafarni hamda Yangibozor tumanida 294 va 13 nafarni tashkil etgan. 2023 yilda esa Xiva shahrida 42 nafar o'qituvchini tashkil etgan. Boshqa hududlarda shu yilda o'qituvchilar ishlamagan.

Viloyat kasb-hunar maktablari soni ham oxirgi 4 yil davomida o'zgarishsiz qolmoqda. Jumladan, bu ko'rsatkich Xorazm viloyatida 25 taga, Urganch shahrida 2 taga, Xiva shahrida 1 taga, Bog'ot tumanida 2 taga, Gurlan tumanida 3 taga, Qo'shko'pir tumanida 2 taga, Urganch tumanida 2 taga, Hazorasp tumanida 2 taga, Tuproqqal'a tumanida 1 taga, Xonqa tumanida 3 taga, Xiva tumanida 1 taga, Shovot tumanida 2 taga, Yangiariq tumanida 2 taga va Yangibozor tumanida 2 taga to'g'ri keladi. Ulardagi o'quvchilar soni viloyat bo'yicha jami 2020/2021 o'quv yilida 4299 nafarga teng bo'lsa-da, 2023/2024 o'quv yilida esa 9340 nafarni tashkil etadi. Mazkur yillarda mos ravishda ushbu ko'rsatkich Urganch shahri uchun 489 (974) nafarni, Xiva shahri uchun 237 (507) nafarni, Bog'ot tumani uchun 383 (894) nafarni, Gurlan tumani uchun 368 (624) nafarni, Qo'shko'pir tumani uchun 333 (642) nafarni, Urganch tumani uchun 282 (741) nafarni, Hazorasp tumani uchun 431 (1171) nafarni, Tuproqqal'a tumani uchun 234 (462) nafarni, Xonqa tumani uchun 493 (1077) nafarni, Xiva tumani uchun 181 (422) nafarni, Shovot tumani uchun 311 (495) nafarni, Yangiariq tumani uchun 313 (809) nafarni va Yangibozor tumani uchun 244 (522) nafarni tashkil etadi. Shular bilan birgalikda, ta'lim sohaning taraqqiyotida maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatidagi islohotlar ham muhim o'rinni egallaydi.

2010/2011 va 2023/2024 o'quv yillarida mos ravishda Xorazm viloyatida 357 va 2065 taga, Urganch shahrida 37 va 140 taga, Bog'ot tumanida 26 va 193 taga, Gurlan tumanida 38 va 223 taga, Qo'shko'pir tumanida 37 va 148 taga, Urganch tumanida 29 va 188 taga, Hazorasp tumanida 24 va 355 taga, Xonqa tumanida 43 va 129 taga, Xiva tumanida 34 va 145 taga, Shovot tumanida 40 va 207 taga, Yangiariq tumanida 22 va 111 taga va Yangibozor tumanida 27 va 81 taga yetgan. 2023 yilda Xiva shahrida 95 ta va Tuproqqal'a tumanida 50 ta maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyat ko'rsatgan. Undagi tarbiyalanuvchilar soni yil oxiriga nisbatan 2023 yilda Xorazm viloyatda 124990 nafarni, Urganch shahrida 11554 nafarni, Xiva shahrida 7174 nafarni, Bog'ot tumanida 10703 nafarni, Gurlan tumanida 10239 nafarni, Qo'shko'pir tumanida 11430 nafarni, Urganch tumanida 10842 nafarni, Hazorasp tumanida 14675 nafarni, Tuproqqal'a tumanida 4311 nafarni, Xonqa tumanida 11541 nafarni, Xiva tumanida 8459 nafarni, Shovot tumanida 11706 nafarni, Yangiariq tumanida 6463 nafarni, Yangibozor tumanida 5893 nafarni tashkil etgan.

Viloyatda ta'limning eng muhim shakli oliy ta'lim hisoblanadi. Bu borada viloyatda oliy ta'lim muassasalari 2010/2011 va 2023/2024 o'quv yilida 5 taga

oshgan. Viloyatda oliy ta'lim muassasalari faqat Urganch shahriga to'g'ri keladi va 2010/2011 o'quv yilida 3 tani tashkil etgan bo'lsa-da, 2023/2024 o'quv yilida esa ularning soni jami 7 tani tashkil etadi. Ularda o'qiydigan talabalar soni mos ravishda viloyat bo'yicha 8,8 (53,9) ming nafarni tashkil etgan. Ularda ishlovchi o'qituvchilar soni 2023 yilda uning 1774 nafari Urganch shahriga va qolgan 129 nafari esa Xiva shahriga to'g'ri keladi.

Viloyatda faoliyat ko'rsatgan texnikumlar soni 2023/2024 o'quv yilida 13 nafarni tashkil etadi.

Shular bilan birgalikda, viloyatning turli hududlarida umumta'lim muassasalari faoliyat ko'rsatmoqda (1-jadval).

1-jadval

Umumta'lim muassasalari soni (o'quv yili boshiga, birlik) [3]

	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022	2023
	/	/	/	/	/	/	/	/
Hududlar nomi	2011	2013	2015	2017	2019	2021	2023	2024
Xorazm viloyati	532	531	529	530	526	561	573	581
Urganch shahri	36	34	34	37	40	44	48	50
Xiva shahri	-	-	-	-	21	25	28	29
Bog'ot tumani	49	49	49	49	49	54	53	53
Gurlan tumani	43	43	42	42	42	45	45	45
Qo'shko'pir tumani	53	54	53	53	53	54	55	57
Urganch tumani	42	42	42	42	40	43	44	46
Hazorasp tumani	69	69	69	69	69	54	55	56
Tuproqqal'a tumani	-	-	-	-	-	21	21	21
Xonqa tumani	53	53	53	51	51	52	52	52
Xiva tumani	60	60	60	60	39	41	43	43
Shovot tumani	54	54	54	54	54	53	54	54
Yangiariq tumani	40	40	40	40	39	41	41	41
Yangibozor tumani	33	33	33	33	29	34	34	34

Mazkur jadvalga asosan, 2010/2011 va 2023/2024 o'quv yilida mos ravishda Xorazm viloyatida 532, 581 tani, Urganch shahrida 36, 50 tani, Bog'ot tumanida 49, 53 tani, Gurlan tumanida 43, 45 tani, Qo'shko'pir tumanida 53, 57 tani, Urganch tumanida 42, 46 tani, Hazorasp tumanida 69, 56 tani, Xonqa tumanida 53, 52 tani, Xiva tumanida 60, 43 tani, Shovot tumanida 54, 54 tani, Yangiariq tumanida 40, 41 tani, Yangibozor tumanida 33, 34 tani tashkil etgan. 2023 yilda Xiva shahrida 29 tani va Tuproqqal'a tumanida esa 21 tani tashkil etgan. Ularda o'qiydigan o'quvchilar soni ham tahlil qilindi. Unga asosan, mazkur tahlil qilinayotgan 2023/2024 yillarda yil boshiga nisbatan Xorazm viloyati 372159 nafar kishini, Urganch shahrida 42796 nafar kishini, Xiva shahrida 22466 nafar kishini, Bog'ot tumanida 31838 nafar kishini, Gurlan tumanida 29132 nafar kishini, Qo'shko'pir tumanida 33552 nafar kishini, Urganch tumanida 29301 nafar kishini, Hazorasp tumanida 36700 nafar kishini, Tuproqqal'a tumanida 12091 nafar kishini, Xonqa tumanida 36048 nafar kishini, Xiva tumanida 27404 nafar kishini, Shovot tumanida 33426 nafar kishini, Yangiariq tumanida 21217 nafar

kishini va Yangibozor tumanida 16188 nafar kishini tashkil etgan. Ularda ishlovchi o'qituvchilar soni ham ko'payib bormoqda. Ya'ni, o'rindoshlarsiz olganda 2023/2024 yilida Xorazm viloyatida 33554 nafarni, Urganch shahrida 3324 nafarni, Xiva shahrida 1908 nafarni, Bog'ot tumanida 2907 nafarni, Gurlan tumanida 2745 nafarni, Qo'shko'pir tumanida 3243 nafarni, Urganch tumanida 2646 nafarni, Hazorasp tumanida 3079 nafarni, Tuproqqal'a tumanida 1034 nafarni, Xonqa tumanida 3698 nafarni, Xiva tumanida 2351 nafarni, Shovot tumanida 2968 nafarni, Yangiariq tumanida 2143 nafarni va Yangibozor tumanida 1508 nafarni tashkil etgan.

Xulosa shuki, Xorazm viloyatida ijtimoiy sohani barqaror rivojlanishi ta'lim sohasi rivojini belgilaydigan ko'rsatkichlar tahliliga asoslanadi. O'z navbatida ta'lim sohasi oliy, o'rta maxsus, maktab va maktabgacha ta'lim sohalariga ajratiladi. Dissertatsiyada ushbu sohani tarkibiga kirivchi ta'lim sohadagi kasb-hunar kollejlari, kasb-hunar maktablari, akademik litseylar, texnikumlar va oliy ta'lim, umumta'lim va maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyati hamda undagi o'quvchilar va o'qituvchilar soni kabilar tahlil qilindi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://admboroviha.gosweb.gosuslugi.ru/deyatelnost/sotsialnaya-sfera/>
2. Бобков В.А. Понятие социальной сферы: экономическое содержание и законодательные основы. // Финансы, денежное обращение, кредит. - с. 37. <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-sotsialnoy-sfery-ekonomicheskoe-soderzhanie-i-zakonodatelnye-osnovy>
3. <https://xorazmstat.uz/uz/rasmiy-statistika/social-protection-2>

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH OMILLARI

**Baxtiyorova Sh.
magistrant, TTA Urganch filiali**

Annotatsiya: Maqolada raqamli texnologiyalar asosida sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish omillari tahlil qilingan. Sog'liqni saqlash tizimidagi boshqaruv va raqamli integratsiya konsepsiyasi ishlab chiqilgan.

Аннотация: В статье проанализированы факторы совершенствования системы здравоохранения на основе цифровых технологий. Разработана концепция управления и цифровой интеграции в системе здравоохранения.

Abstract: The article analyzes the factors of improving the healthcare system based on digital technologies. A concept of management and digital integration in the healthcare system has been developed.

Kalit so'zlar. Raqamli texnologiyalar, texnologiya, sog'liqni saqlash tizimi, tibbiyot.

Ключевые слова: Цифровые технологии, технология, система здравоохранения, медицина.

Key words: Digital technologies, technology, healthcare system, medicine.

Jahonda raqamli texnologiyalar asosida sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish soha samaradorligi, shaffofligi va aholiga ko'rsatiladigan tibbiy xizmatlar sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, sun'iy intellekt, telemeditsina, elektron tibbiy ma'lumotlar bazalari va raqamli monitoring vositalaridan foydalanish orqali tibbiy qarorlarni qabul qilishda tezkorlik va aniqlikni ta'minlash, kasalliklarni erta aniqlash va profilaktika tadbirlarini

samarali olib borish imkoni yaratiladi. Bunday raqamlashtirish jarayonlari global miqyosda sog‘liqni saqlash xarajatlarini optimallashtirish, inson kapitali rivojini kuchaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda salmoqli ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. So‘nggi yillarda olib borilgan xalqaro tahliliy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, “2022-yilga kelib global raqamli tibbiyot bozori hajmi 233,5 milliard AQSH dollariga yetgan. Bu ko‘rsatkich raqamli salomatlik texnologiyalarining jahon miqyosidagi ustuvorligini yaqqol ifodalaydi. Kelgusi o‘n yillik istiqbolida bu yo‘nalish yillik o‘rtacha 15 foizli barqaror o‘sish sur‘atlarini saqlab qoladi, degan bashoratlar mavjud. Natijada, 2032-yilga borib, ushbu bozor hajmining 639 milliard dollar chegarasidan oshib ketishi kutilmoqda”[1]. Bu esa zamonaviy tibbiyotda raqamli yechimlarning ahamiyati tobora ortib borayotganligini namoyon etadi.

Jahonda raqamli texnologiyalar asosida sog‘liqni saqlash tizimini boshqarish borasidagi ilmiy izlanishlar ko‘lami kengayib bormoqda. Sun‘iy intellekt va mashinali o‘qitishga tayangan klinik qaror – qo‘llab-quvvatlash tizimlarini xavfsizlik, ishonch va iqtisodiy samaradorlik mezonlari bo‘yicha tadqiq etish, telemeditsina va raqamli terapiyalarning ommaviy masshtablashuvi uchun servis sifatini, huquqiy-regulyator muhitni hamda tibbiy-iqtisodiy samarani baholovchi uslubni takomillashtirish, elektron tibbiy ma‘lumotlar almashinuvi, FHIR standartlari va blokcheyn kabi texnologik yechimlar orqali ma‘lumot integratsiyasi hamda kiberxavfsizlikni ta‘minlash, algoritmgaga xos adolat, hisobot berish va sintetik ma‘lumotlardan foydalanish orqali patsiyent maxfiyligi va etik me‘yorlarni mustahkamlash, prognozlash vositalarini ishlab chiqish, kam resursli mamlakatlarda raqamli sog‘liqni saqlash salohiyatini oshirish maqsadida moliyaviy-institutsional mexanizmlar va faol kadrlar tayyorlashni qo‘llab-quvvatlash, transformatsiya jarayonlarini jahon miqyosida muvofiqlashtirish bu boradagi ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan hisoblanadi.

O‘zbekistonda sog‘liqni saqlash tizimini raqamli transformatsiya qilish masalalariga alohida e‘tibor qaratilib, bu borada muayyan vazifalar belgilab berilgan. Jumladan, milliy “Digital Health Platform”ni yaratish, barcha tibbiyot muassasalarini FHIR-mos yagona axborot makoniga integratsiya qilish, elektron tibbiy kartalarni joriy etish va real-time analitik monitoringni ta‘minlash ustuvor yo‘nalish sifatida belgilab qo‘yildi. Shu bilan birga, dori vositalari ta‘minotining ochiqqligi va maqsadlilikini ta‘minlash maqsadida 2025-yildan Qibray tumanida e-Prescription tizimining pilot loyihasi ishga tushirilib, DMED mobil platforma orqali shifokor, dorixona va bemor o‘rtasidagi hisob-kitoblar raqamlashtirildi. Raqamli qamrovdagi mintaqaviy tengsizlikni kamaytirish maqsadida UNICEF 2023-yilning oktyabrida Qoraqalpog‘istonning Kegeyli tumanidagi 6 ta birlamchi tibbiyot davolash muassasasini zamonaviy telemeditsina uskunalari bilan jihozlab, chekka hududlarda mutaxassislar bilan masofaviy maslahatlashuv imkoniyatini kengaytirdi. Mazkur institutsional, texnologik va infratuzilma chora-tadbirlar elektron epidemiologik nazoratni kuchaytirish, tibbiy ma‘lumotlar xavfsizligini ta‘minlash hamda sog‘liqni saqlash xarajatlarini samarali boshqarish orqali mamlakatning inson kapitali va makroiqtisodiy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Raqamli texnologiyalar asosida sog‘liqni saqlash tizimini takomillashtirish konsepsiyasi sun‘iy intellekt, katta hajmdagi ma’lumotlar (big data), bulutli hisoblash tizimlari, mobil sog‘liqni saqlash ilovalari va tarmoq infratuzilmalari kabi ilg‘or texnologiyalarni sog‘liqni saqlash xizmatlari ishlab chiqarish, taqsimlash va iste’mol qilish jarayonlariga chuqur integratsiyalashuvi bilan tavsiflanadi. U sog‘liqni saqlash sohasi uchun iqtisodiy qiymat yaratadi. Uning omillari va ta’sir etish jihatlari boshqa sohalardan ajrilar turadi hamda asosan ijtimoiy-iqtisodiy xarakterni kasb etadi.

Uning nechog‘lik zaruratini aniqlash jamiyatning ehtiyojlariga mo‘ljallanganligiga emas, mamlakatning sog‘liqni saqlash dasturlarini qanday amalga oshirishi bilan belgilanadi. Jahon tajribasida raqamli iqtisodiyot va sog‘liqni saqlash sohasining integratsiyalashuvida ko‘plab innovatsion va ilg‘or texnologik yechimlar va takliflar ilgari surilgan bo‘lib, ularning eng asosiylari sanalgan ro‘yxatda yechimlar orqali o‘z aksini topgan (1-jadval).

1-jadval

Tibbiyotdagi eng yaxshi raqamli yechimlar ro‘yxati [2]

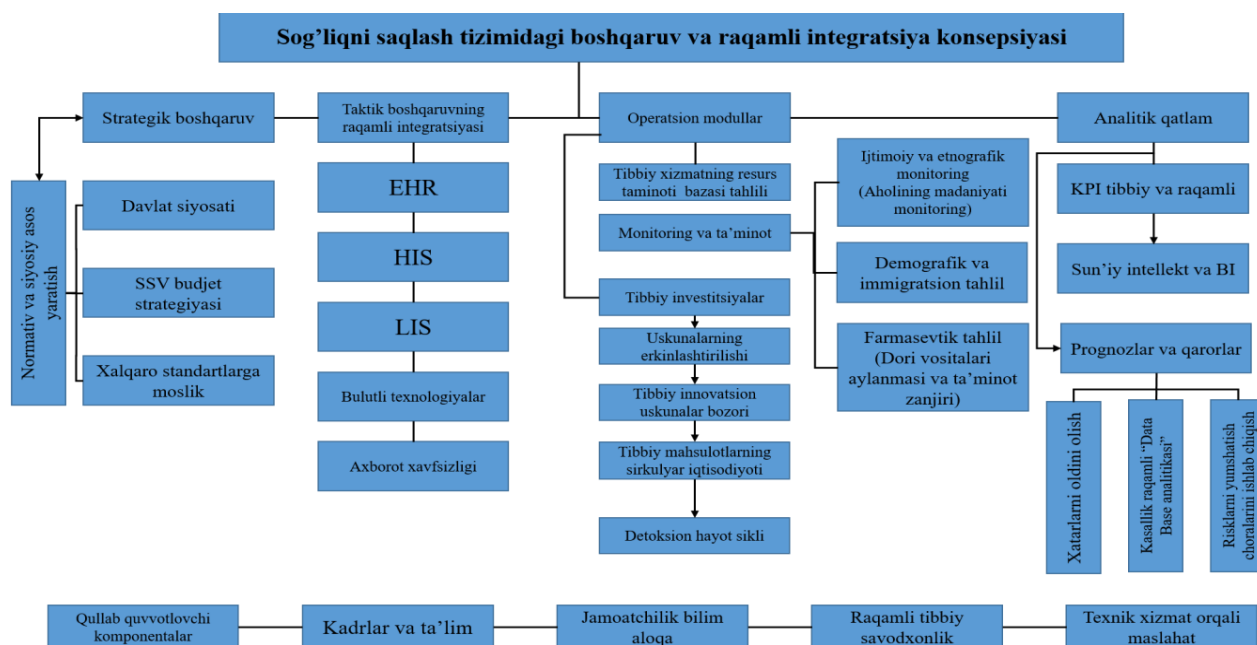
Yechim	Tur	Tadqiqotlar		Bozor	
		Daraja	Indeks ahamiyati	Indeks ahamiyati	Daraja
Biosensorlar	Qurilmalar	1	1.0	0.17	2
Yelektron tibbiy yozuvlar	Servislar	2	0.56	0.16	3
Telemeditsina	Servislar	3	0.5	1.0	1
“Miya-kompyuter” interfeyslari	Qurilmalar	4	0.22	0.06	6
mHealth ilovalari	Servislar	5	0.17	0.03	7
Robotlashtirilgan jarrohlik	Qurilmalar	6	0.17	0.07	5
Assistiv texnologiyalar	Qurilmalar	7	0.11	0.15	4
Tibbiy tasvirlarni tahlil qilish	Servislar	8	0.08	0.01	10
Klinik qarorlarni qabul qilishni qo‘llab-quvvatlash tizimlari	Servislar	9	0.07	0.01	9
Tibbiy buyumlar interneti (IoMT)	Qurilmalar	10	0.03	0.02	8

1-jadvalda keltirilgan tahliliy ma’lumotlarga ko‘ra, sog‘liqni saqlash sohasida eng katta potensialga ega texnologiyalar – bu ilmiy yangiligi yuqori va bozor talabi bilan uyg‘unlashgan yo‘nalishlar, xususan, biosensorlar va elektron tibbiy yozuvlar tizimidir. Shu bilan birga, texnologik murakkablikka ega bo‘lgan ayrim yechimlar hali- hanuz amaliy qo‘llash imkoniyati bo‘yicha past samaradorlikni ko‘rsatmoqda. Bu holat sog‘liqni saqlash tizimi real sharoitlariga mos strategik yondashuvlar ishlab chiqishni taqozo etadi.

Ushbu jadvalda “Indeks ahamiyati” — bu har bir yechimning tadqiqotlar va bozor doirasidagi nisbiy ta’sir kuchini ifodalovchi ko’rsatkich bo’lib, u texnologiyaning ilmiy innovatsion rivojlanishdagi roli (chap ustun) va tijoriylashtirish imkoniyati (o’ng ustun) darajasini aks ettiradi. Masalan, biosensorlar indeksda 1.0 qiymat bilan tadqiqotlar yo’nalishida yetakchilik qiladi, ya’ni bu texnologiyaga eng katta ilmiy e’tibor qaratilgan; telemeditsina esa bozor indeksi 1.0 bilan eng yuqori tijoriy salohiyatga ega ekanligini ko’rsatadi. Bunday indekslar texnologiyaning umumiy ekotizimdagi strategik pozitsiyasini baholash, investitsiya, ilmiy-texnik yondashuvlar va sog’liqni saqlash infratuzilmasida ularning qamrovini prognoz qilish uchun muhim tahliliy vosita hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalarning insoniy mohiyati shundaki, u sog’liqni saqlashni faqat xarajatlar va foyda nuqtai nazaridan emas, balki inson hayoti va farovonligini

markazga qo’ygan holda, texnologiya orqali ijtimoiy adolat, tenglik va xizmatlarga keng imkoniyat yaratishni maqsad qiladi. Shu bois, bu yondashuvda raqamli yechimlar bu faqat vosita emas, balki zamonaviy jamiyatda sog’liqni saqlashni yanada ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan muhim sanalgan aholi turush tarzini yaxshilash hamda optimal raqamli texnologiyalarni joriy qilishning asosi bo’lib

xizmat qiladi (1-rasm).

1-rasm. Sog’liqni saqlash tizimidagi boshqaruv va raqamli integratsiya konsepsiyasi

Raqamli texnologiyalarni strategik boshqarish sharoirida sog’liqni splash tizimidagi boshqaruv va raqamli integratsiya konsepsiyasi model sifatida shakllantirilgan bo’lib, uning strategik boshqaruvning tarkibiy elementlari taktik boshqaruvning raqamli integratsiyasi, operation modullar, analitik qatlamlarning qo’llab quvvatlovchi komponentlarining natijaviyligini aks ettirgan. Unda normative va siyosiy asos yaratishda xalqaro standartlarga moslikni qo’llab quvvatlashni inobatga olish zarurati asosida SSV budget strategiyasini

faollashtirish va davlat siyosatining chora-tadbirlari, dasturlari, loyihalarida aks ettirish taktik boshqaruvning to'g'ri va uyg'unligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Ushbu rasmda sog'liqni saqlash tizimida raqamli transformatsiyaning chuqur kontseptual modeli bo'lib, boshqaruvning har bir pog'onasini zamonaviy axborot texnologiyalari bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiladi. Rasmda EHR (elektron tibbiy yozuvlar), HIS (kasalxona axborot tizimi), LIS (laboratoriya axborot tizimi) kabi komponentlar orqali sog'liqni saqlashning butun ekotizimi bosqichma-bosqich raqamlashtirilgan. Bu model strategik siyosatdan tortib, amaliy monitoring, sun'iy intellekt asosidagi prognoz va tahlilga qadar barcha darajalarda tizimli yondashuvni ta'minlaydi. Ayniqsa, operatsion modullar va axborot xavfsizligi, jamiyat bilan bog'liqlikni saqlagan holda texnologiyani inson xizmatiga aylantiradi.

Ikkinchi jihatdan, bu konsepsiya raqamli transformatsiyani faqat texnik vosita sifatida emas, balki jamiyat salomatligining ijtimoiy, madaniy va demografik o'zgarishlari bilan uyg'un holda aks ettiradi. Inson markazida turgan yondashuv- masalan, farmasevtik tahlil, demografik monitoring va hayot siklining detoksikatsiyasi - raqamli vositalar orqali sog'liqni faqat davolash emas, balki ongli, bashoratli va barqaror tarzda boshqarishga intiladi. Bu esa nafaqat tizim samaradorligini oshiradi, balki insoniylikni markazga qo'ygan tibbiyot falsafasini shakllantiradi. Mazkur zarurat o'z navbatida operation modullarning ishlash prinsiplarini raqamli infratuzilmaga mosligini ta'minlaydi. Analitik qatlam uning raqamli tizimlar bilan integratsion xususiyatlarini rivojlantirish orqalinatijaviylikni namoyon etadi.

Sog'liqni saqlash sohasida eng katta potensialga ega texnologiyalar – bu ilmiy yangiligi yuqori va bozor talabi bilan uyg'unlashgan yo'nalishlar, xususan, biosensorlar va elektron tibbiy yozuvlar tizimidir. Shu bilan birga, texnologik murakkablikka ega bo'lgan ayrim yechimlar hali-hanuz amaliy qo'llash imkoniyati bo'yicha past samaradorlikni ko'rsatmoqda. Bu holat sog'liqni saqlash tizimi real sharoitlariga mos strategik yondashuvlar ishlab chiqishni taqozo etadi.

Raqamli tibbiy iqtisodiyotning insoniy mohiyati shundaki, u sog'liqni saqlashni faqat xarajatlar va foyda nuqtai nazaridan emas, balki inson hayoti va farovonligini markazga qo'ygan holda, texnologiya orqali ijtimoiy adolat, tenglik va xizmatlarga keng imkoniyat yaratishni maqsad qiladi. Shu bois, bu yondashuvda raqamli yechimlar-bu faqat vosita emas, balki zamonaviy jamiyatda sog'liqni saqlashni yanada ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan muhim sanalgan aholi turush tarzini yaxshilash hamda optimal raqamli texnologiyalarni joriy qilishning asosi bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. <https://www.prnewswire.com/news-releases/digital-health-market-size-anticipated-to-hit-usd-939-54-billion-by-2032-precedence-research-301997312.html>.

2. Milliy tadqiqot universiteti "Iqtisodiyot oliy maktabi" - issek.hse.ru

QASHQADARYO VILOYATIDA MAKTABGACHA TA'LIM XIZMATLARINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI VA HUDUDIIY XUSUSIYATLARI

Aslonova Rushano Ilhomovna
Qoraqalpoq davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyatida maktabgacha ta'lim xizmatlarining rivojlanishi, hududlar kesimidagi qamrov darajasi hamda mavjud muammolar tahlil qilingan. Tadqiqotda davlat-xususiy sheriklik, oilaviy va nodavlat muassasalar faoliyati, pedagoglar malakasi hamda xalqaro tajriba asosida ta'lim sifatini oshirish yo'llari yoritilgan. Natijalar maktabgacha ta'lim qamrovini barqaror kengaytirish va sifatini oshirish uchun ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Аннотация. В статье рассматривается развитие услуг дошкольного образования в Кашкадарьинской области, анализируется уровень охвата по регионам и существующие проблемы. В исследовании освещены деятельность государственно-частного партнёрства, семейных и негосударственных учреждений, квалификация педагогов, а также пути повышения качества образования на основе международного опыта. Полученные результаты служат научно-практической основой для устойчивого расширения охвата и повышения качества дошкольного образования.

Abstract. This article examines the development of preschool education services in the Kashkadarya region, analyzing regional coverage levels and existing challenges. The study highlights the role of public-private partnerships, family-based and non-state institutions, teacher qualifications, as well as approaches to improving education quality based on international experience. The findings provide a scientific and practical foundation for sustainably expanding coverage and enhancing the quality of preschool education.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim, davlat-xususiy sheriklik, qamrov darajasi, pedagog malakasi, oilaviy bog'chalar, inklyuzivlik, xalqaro tajriba.

Ключевые слова: Дошкольное образование, государственно-частное партнёрство, уровень охвата, квалификация педагогов, семейные детские сады, инклюзия, международный опыт.

Key words: Preschool education, public-private partnership, coverage level, teacher qualifications, family kindergartens, inclusion, international experience.

Kirish. Qashqadaryo viloyatida maktabgacha ta'lim xizmatlarining holati va tarkibiy o'zgarishlari so'nggi yillarda sezilarli darajada rivojlanmoqda. Bu jarayon mamlakat miqyosida olib borilayotgan islohotlar, xalqaro hamkorlik va mahalliy tashabbuslar bilan chambarchas bog'liq. Viloyat bo'ylab maktabgacha ta'limga qamrov so'nggi yillarda 40% ga oshdi. Bu yutuq davlat-xususiy sheriklik asosida tashkil etilgan muqobil maktabgacha ta'lim markazlari orqali amalga oshirildi. Hozirda 3–6 yoshdagi ikki milliondan ortiq bola maktabgacha ta'lim tizimi bilan qamrab olingan. Qashqadaryo viloyatida ham bu tendensiya kuzatilmoqda, ayniqsa qishloq hududlarida yarim kunlik dasturlar orqali bolalar maktabga tayyorlanmoqda. Maktabgacha ta'lim sifatini oshirishda pedagoglarning malakasi muhim rol o'ynaydi. UNICEF va O'zbekiston hukumati hamkorligida 2024 yilda 65 % dan ortiq pedagoglar yangilangan malaka oshirish dasturlaridan foydalandi. Kelgusi besh yil ichida barcha maktabgacha ta'lim xodimlarini qayta tayyorlash rejalashtirilgan. Qashqadaryo viloyatida inklyuziv ta'limga alohida e'tibor qaratilmoqda. Alohida ehtiyojga ega bolalarni umumiy guruhlariga jalb qilish orqali ularning ijtimoiylashuvi va rivojlanishi ta'minlanmoqda. Bu jarayonda

metakognitiv yondashuvlar, ta'lim klasterlari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanilmoqda. Viloyatda davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari soni ortib bormoqda.

2023–2026 yillarga mo'ljallangan ta'lim islohotlari doirasida O'zbekiston hukumati va xalqaro hamkorlar maktabgacha ta'limni rivojlantirishga 580 million AQSH dollari miqdorida sarmoya kiritishni rejalashtirmoqda. Bu mablag'lar yangi bog'chalar qurilishi, mavjudlarini modernizatsiya qilish va pedagogik salohiyatni oshirishga yo'naltiriladi. Qashqadaryo viloyatida maktabgacha ta'lim xizmatlari sifat va qamrov jihatidan sezilarli o'sishga erishmoqda.

Adabiyotlar sharhi. Maktabgacha ta'lim xizmatlarini rivojlantirish masalalari nafaqat O'zbekistonda, balki dunyo miqyosida ham dolzarb yo'nalishlardan biridir. Shu sababli so'nggi yillarda ilmiy adabiyotlarda bu borada ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan.

O'zbekistonda olib borilayotgan islohotlar, xususan, 2023–2026 yillarga mo'ljallangan ta'lim strategiyasi maktabgacha ta'lim qamrovini kengaytirish va sifatini oshirishni maqsad qilgan. Bu borada Qashqadaryo viloyati misolida o'tkazilgan tadqiqotlarda davlat-xususiy sheriklik asosidagi muqobil maktabgacha ta'lim muassasalari samaradorligi alohida ta'kidlanadi. Shu bilan birga, adabiyotlarda ta'kidlanishicha, ayrim tumanlarda qamrovning pastligi (masalan, Kukdala – 46,1%) infratuzilma va resurs yetishmovchiligi bilan bog'liq (Karimova, 2022; Raxmatov, 2023). [4]

Mahalliy olimlar (Abdullaeva, 2021; G'ulomov, 2022) fikricha, oilaviy bog'chalar va mobil ta'lim muassasalari orqali chekka hududlarda bolalarni qamrab olish samarali yo'l hisoblanadi. Shuningdek, pedagoglarning malaka oshirish jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi.[1,2]

Mahalliy olimlar tadqiqotlari (Abdullaeva, Karimova, Raxmatov, G'ulomov) hududiy tafovutlar, pedagoglarning malakasi va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining samaradorligi masalalariga e'tibor qaratgan bo'lsa, xalqaro manbalar (UNESCO, OECD, UNICEF, Heckman, Barnett) ta'limning sifat ko'rsatkichlari, inklyuzivlik, ota-onalar bilan hamkorlik va uzoq muddatli iqtisodiy samara masalalarini chuqur o'rgangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maktabgacha ta'lim xizmatlarini rivojlantirishda xalqaro tajriba va mahalliy yondashuvlarni uyg'unlashtirish zarur. Bu, bir tomondan, hududiy tengsizlikni bartaraf etish, ikkinchi tomondan esa sifatli ta'limga erishish imkonini beradi. Natijada, bolalarning erta rivojlanishi va kelajakdagi ijtimoiy-iqtisodiy muvaffaqiyatlari uchun mustahkam ilmiy-amaliy asos yaratiladi.

Xalqaro miqyosda ham maktabgacha ta'lim xizmatlari iqtisodiy taraqqiyotning barqaror omili sifatida e'tirof etiladi. Masalan:

UNESCO (2019) hisobotida ta'kidlanishicha, maktabgacha ta'limga erta qamrov bolalarning kelgusida maktabdagi muvaffaqiyati, ijtimoiy integratsiyasi va kognitiv rivojlanishida asosiy omil hisoblanadi.[5]

OECD (2020) tadqiqotlarida Skandinaviya davlatlari tajribasi o'rganilib, ta'limning inklyuzivligi, davlat va xususiy sektorning muvozanatli hamkorligi yuqori natijalar berishi qayd etilgan.[3]

UNICEF (2021) ma'lumotlariga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda maktabgacha ta'lim qamrovi past bo'lib, oilaviy va jamoaviy dasturlarni joriy etish orqali bu muammoni hal etish mumkin.[6]

Tahlil va natijalar muhokamasi. Qashqadaryo viloyatidagi 16 ta tuman va shahar kesimida 3–7 yoshli bolalarni maktabgacha ta'lim muassasalariga (MTT) qamrab olish holatini ko'rsatadi. Har bir hudud bo'yicha bolalar soni, MTTlar soni, qamrab olish foizi, har bir MTTga to'g'ri keladigan bola soni va qamrab olinmaganlar tahlil qilingan. Yuqori qamrovga ega hududlar - Shahrisabz shahri (87,3%): MTTga qamrab olish darajasi eng yuqori, har bir MTTga o'rtacha 51 bola to'g'ri keladi (1-jadval).

1-jadval

Qashqadaryo viloyatidagi 3-7 yoshli bolalarni MTTga qamrab olish holati

Tuman/shahar	Bolalar soni	MTTlar soni	Qamrab olingan bola soni	Qamrab olish foizi	MTT zichligi (bolaga nisbatan)	Qamrab olinmagan bola soni
Shahrisabz sh	11840	231	10331	87.3	51.3	1509
Qarshi sh	20543	236	16021	78.0	87.0	4522
G'uzor	20290	248	14981	73.8	81.8	5309
Dehqonobod	15494	192	8839	57.0	80.7	6655
Qamashi	27972	293	17743	63.4	95.5	10229
Qarshi t	22310	327	19445	87.2	68.2	2865
Koson	28244	320	18828	66.7	88.3	9416
Kasbi	18965	280	14631	77.1	67.7	4334
Kitob	25181	278	16135	64.1	90.6	9046
Kukdala	20149	96	9282	46.1	209.9	10867
Mirishkor	11136	175	8564	76.9	63.6	2572
Muborak	8118	107	7014	86.4	75.9	1104
Nishon	15131	166	10829	71.6	91.2	4302
Chiroqchi	29048	314	17391	59.9	92.5	11657
Shahrisabz t	19972	285	14977	75.0	70.1	4995
Yakkabog'	27171	443	20100	74.0	61.3	7071

- Qarshi tumani (87,2%): Viloyatda bolalar soni eng ko'p bo'lishiga qaramay, yuqori qamrov darajasi ta'minlangan.

- Muborak tumani (86,4%): Kam sonli bola bo'lishiga qaramay, ta'lim qamrovi yuqori darajada.

Past qamrovga ega hududlar - Kukdala tumani (46,1%): MTTlar soni kam, bolalarning yarmi ham ta'limga jalb qilinmagan.

- Dehqonobod tumani (57,0%): 6655 nafar bola hali MTTga qatnamaydi.

- Chiroqchi tumani (59,9%): Qamrov darajasi past, 11 mingdan ortiq bola ta'limdan chetda.

O'rtacha qamrovdagi hududlar - Koson (66,7%), Kitob (64,1%), Qamashi (63,4%) va Yakkabog' (74,0%) tumanlarida imkoniyatlar mavjud, lekin ularning samarali foydalanilmayotgani ko'zga tashlanmoqda.

Ushbu tahlil asosida quyidagi tavsiyalar beriladi:

Past qamrovli hududlarda davlat-xususiy sheriklik asosida yangi MTTlar tashkil etish.

- Qamrab olinmagan bolalar uchun oilaviy va nodavlat MTTlar sonini oshirish.

- Har bir hududdagi MTT zichligini kamaytirish orqali sifatli ta'limga erishish.

- Ota-onalar bilan tushuntirish ishlari olib borish va raqamli monitoringni kuchaytirish.

Hududlar kesimida asosiy ko'rsatkichlar tahlilga ko'ra, Shahrisabz shahri, Qarshi tumani va Muborak tumanlarida maktabgacha ta'lim qamrovi eng yuqori – 86% dan oshgan. Bunda mavjud infratuzilmaning rivojlanganligi va ta'lim siyosatining faol amalga oshirilgani seziladi. Eng past qamrov esa Kukdala (46,1%) va Dehqonobod (57,0%) tumanlarida kuzatildi. Bunda MTTlar sonining kamligi, resurslar yetishmasligi va ehtimoliy ijtimoiy-transport muammolar ta'sir ko'rsatmoqda. Umumiy qamrov foizi 70% bo'lib, bu ko'rsatkich milliy strategik maqsadlar darajasiga yetkazilishi uchun yana keng ko'lamli infratuzilmaviy va tashkiliy islohotlarni talab qiladi.

Qashqadaryo viloyatidagi davlat, nodavlat, davlat-xususiy sheriklik, oilaviy va tashkilotga qarashli maktabgacha ta'lim muassasalari (MTTlar) soni va ularning xizmatidan foydalanuvchi bolalar soni asosida tayyorlangan. Har bir tuman va shaharda qaysi turdagi MTTlar ustunligi va umumiy ta'lim tizimidagi o'rni yoritilgan (1-jadval).

Qashqadaryo viloyatida MTTlarning katta qismi davlat (484 ta) va oilaviy (3307 ta) shakllarda faoliyat yuritmoqda. Davlat-xususiy sheriklik asosidagi MTTlar 182 tani tashkil etsa-da, ularning bolalar bilan ta'minlanish darajasi sezilarli. Nodavlat (xususiy) va tashkilotga qarashli MTTlar soni va qamrovi juda kam. Shuningdek, ayrim tumanlarda (masalan, Chiroqchi, Koson, Qarshi tumanlarida) oilaviy MTTlar soni yuqori va bu holat bolalarni keng qamrab olishga xizmat qilmoqda. Davlat-xususiy sheriklik asosidagi MTTlar sonini oshirish, xususiy sektorni rag'batlantirish orqali raqamli va zamonaviy ta'lim shakllarini kengaytirish zarur.

Eng yuqori qamrov darajasi Shahrisabz shahri (87.3%), Qarshi tumani (87.2%), Muborak tumani (86.4%) maktabgacha ta'limga bolalarni eng yuqori darajada qamrab olgan hududlar hisoblanadi. Ushbu natijalar davlat MTTlarining barqaror ishlashi, oilaviy bog'chalar faoliyati va ko'plab tashkilotga qarashli MTTlarning mavjudligi bilan izohlanadi.

O'rtacha natijalar Qarshi shahri (78.0%), Kasbi tumani (77.1%), Mirishkor (76.9%), Shahrisabz tumani (75.0%), Yakkabog' tumani (74.0%), G'uzor tumani

(73.8%) o'rtacha darajada ijobiy natijalar qayd etgan. Bu hududlarda davlat-xususiy sheriklik asosida maktabgacha ta'limni kengaytirish tendensiyasi mavjud.

Past qamrov darajasi Dehqonobod (57.0%), Chiroqchi (59.9%), Qamashi (63.4%), Kitob (64.1%), Koson (66.7%), Kukdala (46.1%) tumanlari past ko'rsatkichga ega. Bu holat infratuzilmaning yetishmasligi, pedagog kadrlar taqchilligi yoki nodavlat sektorning sust rivojlanishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Tendensiyalar yirik shaharlar va viloyat markazlari maktabgacha ta'lim bo'yicha yetakchi o'rinda. Qishloq tumanlarida esa oilaviy yoki davlat-xususiy sheriklikdagi bog'chalar soni kamligi sababli qamrov darajasi past.

Qashqadaryo viloyatining 16 ta tuman va shahri bo'yicha davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan pedagog va texnik xodimlar soni, ularning malaka darajasi hamda lavozimlar bo'yicha taqsimotini ko'rsatadi. Tahlil lavozimlar kesimida – o'rinbosarlar, tarbiyachilar, yordamchi tarbiyachilar, psixologlar va xorijiy til o'qituvchilarini qamrab oladi (2-jadval).

3-jadval

Qashqadaryo viloyatida MTTlar soni, qamrov holati va loyiha smetalari

№	Tuman nomi	Umu-miy MTTlar soni	Qam-rov (%)	Dav-lat MTT	Xusu-siy MTT	Shun-dan: Nodav-lat NTM	Oila-viy NTM	DXS H NTM	Loyih a sme-tasi (ming so'm)	Qam-rov quv-vati (%)
1	Shahrisabz shahri	231	87,2	33	198	1	191	6	21360	45
2	Qarshi shahri	236	78,1	43	193	0	174	19	62399	34
3	G'uzor tumani	249	73,3	35	214	1	208	5	13987	28
4	Dehqonobod tumani	190	56,8	16	174	0	163	11	24720	33
5	Qamashi tumani	293	63,3	31	262	0	252	10	29319	34
6	Qarshi tumani	327	87,2	28	299	0	273	26	95508	56
7	Koson tumani	320	66,4	47	273	0	249	24	83560	34
8	Kasbi tumani	280	76,9	33	247	1	231	15	41207	44
9	Kitob tumani	277	64,0	36	241	7	227	7	19022	34
10	Kukdala tumani	96	46,2	21	75	0	71	4	10290	14
11	Mirishkor tumani	173	76,7	20	153	0	141	12	34653	45
12	Muborak tumani	107	86,1	20	87	0	79	8	24450	42
13	Nishon tumani	166	71,0	26	140	1	131	8	26524	31

14	Chiroqchi tumani	313	59,8	23	290	0	283	7	21242	35
15	Shahrisabz tumani	285	74,8	45	240	1	230	9	23822	34
16	Yakkabog' tumani	442	73,9	33	409	0	398	11	37999	47

2-jadvalda qamrov past bo'lgan hududlarda mobil MTTlar, oilaviy bog'chalar va D-X sh. asosidagi bog'chalarni ko'paytirish kerak. Mahalliy budjetlar hisobidan infratuzilmani rivojlantirish va kadrlar salohiyatini oshirish dasturlarini yo'lga qo'yish zarur. 2-jadvalda Qashqadaryo viloyatining 16 ta tuman va shahri bo'yicha maktabgacha ta'lim muassasalari (MTT) soni, ularning qamrov ko'rsatkichi, davlat va nodavlat shakllardagi MTTlar taqsimoti, loyiha smetalari va quvvat ko'rsatkichlari asosida tayyorlangan. Hisobot tahliliy va taqqoslamali yondashuvda tuzilgan bo'lib, har bir tuman uchun mavjud imkoniyatlar va muammolar aniqlangan.

Xulosa. Umuman maktabgacha ta'lim xizmatlari bo'yicha olib borilgan tahlillar va ilmiy adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda mazkur sohada sezilarli ijobiy siljishlar kuzatilmoqda. Davlat-xususiy sheriklik asosida muqobil maktabgacha ta'lim muassasalarining tashkil etilishi, oilaviy bog'chalar sonining ko'payishi hamda xalqaro hamkorlik dasturlari bu jarayonni tezlashtiruvchi muhim omillar bo'ldi. Shu bilan birga, hududlar kesimida ta'lim qamrovining teng taqsimlanmaganligi, infratuzilma va pedagog kadrlarga bo'lgan ehtiyoj yuqoriligi mavjud muammolar sifatida saqlanib qolmoqda.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullaeva, D. Oilaviy maktabgacha ta'lim muassasalarining hududiy rivojlanishda tutgan o'rni. Toshkent:-2021.
2. G'ulomov, O. Maktabgacha ta'lim sifatini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish. Toshkent: 2022.
3. OECD. (2020). Providing quality early childhood education and care: Results from the starting strong survey 2018. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/301005d1-en>
4. Raxmatov A. Davlat-xususiy sheriklik asosida maktabgacha ta'lim xizmatlarini moliyaviy rivojlantirish. Toshkent:-2023.
5. UNESCO. (2019). Right from the start: Build inclusive societies through inclusive early childhood education. Paris: UNESCO Publishing.
6. UNICEF. (2021). The state of early childhood education in developing countries. New York: UNICEF Publications.
7. Karimova N. Hududiy tafovutlar sharoitida maktabgacha ta'lim qamrovini kengaytirish muammolari. Samarqand: -2022.

МИНТАҚАЛАР ТРАНСПОРТ САЛОҲИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ЁНДАШУВЛАР: ТАНЛАНГАН ХАЛҚАРО МАНБАЛАР ТАҲЛИЛИ

Раҳмонов Расул Неъматович
Тошкент шаҳридаги

Вебстер университети ижрочи директори

Аннотация. Ушбу мақолада минтақалар транспорт салоҳиятини ривожлантиришда қўлланилаётган илмий-назарий ёндашувлар таҳлил этилган. Хорижий

олимлар тадқиқотлари асосида транспорт ва ҳудудий ривожланиш ўртасидаги ўзаро боғлиқликлар ёритилган. Шунингдек, транспорт инфратузилмасининг ижтимоий-иқтисодий имкониятлар тенгличини таъминлаш ва минтақавий диспропорцияларни бартараф этишидаги ўрни баён этилган.

Аннотация. В данной статье проанализированы научно-теоретические подходы, применяемые в развитии транспортного потенциала регионов. На основе исследований зарубежных учёных раскрыта взаимосвязь между транспортом и региональным развитием. Кроме того, рассмотрена роль транспортной инфраструктуры в обеспечении равенства социально-экономических возможностей и устранении региональных диспропорций.

Abstract. This article analyzes the scientific-theoretical approaches applied in the development of regional transport potential. Based on the research of foreign scholars, the interconnections between transport and regional development are highlighted. Furthermore, the role of transport infrastructure in ensuring equality of socio-economic opportunities and eliminating regional disparities is discussed.

Калим сўзлар. Иқтисодий ривожланиш, минтақа, транспорт, салоҳият, инфратузилма, ёндашув, минтақавий тенгсизлик, барқарор ривожланиш.

Ключевые слова: Экономическое развитие, регион, транспорт, потенциал, инфраструктура, подход, региональное неравенство, устойчивое развитие.

Key words: Economic development, region, transport, potential, infrastructure, approach, regional inequality, sustainable development.

Кириш. Глобал иқтисодий ривожланиш жараёнида транспорт тизими минтақаларнинг иқтисодий салоҳияти ва рақобатбардошлигини белгилайдиган асосий омиллардан бири сифатида намоён бўлмоқда. Минтақавий иқтисодиётда транспорт инфратузилмаси нафақат товарлар ва хизматларнинг самарали айланишини таъминлайди, балки ҳудудлар ўртасидаги ижтимоий ва иқтисодий интеграцияни кучайтирувчи стратегик ресурс ҳисобланади. Шу боисдан, транспорт салоҳиятини самарали ривожлантириш масаласи жаҳон миқёсида ва миллий даражада долзарб илмий-амалий йўналиш сифатида тобора катта аҳамият касб этмоқда. Сўнгги йилларда халқаро иқтисодий тадқиқотларда транспорт инфратузилмаси ва ҳудудий ривожланиш ўртасидаги ўзаро боғлиқликни ўрганишда илмий-назарий моделлар кенг қўлланилмоқда. Минтақалар транспорт салоҳиятини ривожлантиришда илмий-назарий ёндашувларнинг ўрни ва аҳамиятини тадқиқ этиш, халқаро тажрибалар таҳлили орқали мазкур жараённинг методологик асосларини очиқ бериш долзарб аҳамият касб этади.

Асосий қисм ва натижалар. Илмий-назарий ёндашувларнинг аҳамияти бир қатор муҳим жиҳатларда намоён бўлади. Жумладан, улар тадқиқот жараёнида муаммони тизимли тарзда ўрганиш имконини яратади, назарий асослар орқали илмий изланишларнинг методологик заминини белгилайди, амалиётда қўлланилиши эса таҳлил натижаларининг ишончлилигини оширади ҳамда кейинги жараёнларга илмий асос бўлиб хизмат қилади. Илмий-назарий ёндашувлар аҳамиятининг асосий жиҳатларига қуйидагилар қиради:

Стратегик режалаштиришни асослаш - геоиқтисодий ва маконли таҳлилга асосланган назарий моделлар (масалан, LUTI, SCGE, Location Theory) орқали транспорт тизимини ҳудудий эҳтиёжлар ва ривожланиш трендлари билан уйғунлаштириш мумкин [3; 4].

Минтақавий тенгсизликни камайтириш - “Ядро-периферия” ва “ривожланиш полюслари” назариялари асосида транспорт инфратузилмасини периферия ҳудудларга кенгайтириш орқали ижтимоий-иқтисодий имкониятлар тенглигини таъминлаш мумкин [5].

Инфратузилмавий самарадорликни ошириш - Multi-Criteria Analysis (MCA), Cost-Benefit Analysis (CBA) ва causal loop диаграммалари каби замонавий илмий усуллар транспорт инвестициялари қай даражада иқтисодий фойда келтиришини аниқ баҳолаш имконини беради [1; 6].

Шаҳар ва қишлоқ ҳудудларининг уйғун ривожланиши - LUTI модели транспорт ва ер ресурсларидан оқилона фойдаланишни таъминлаб, урбанизация жараёнларини тартибга солишда муҳим восита бўлади [3].

Сиёсат ишлаб чиқишда эмпирик асос яратиш - Илмий ёндашувлар транспорт соҳасидаги сиёсий қарорларни таҳлил қилиш ва оптималлаштириш учун асос бўлиб хизмат қилади, масалан, халқаро транспорт коридорлари ва логистика марказларининг жойлашувини баҳолашда [2; 6].

Қуйида минтақалар транспорт салоҳиятини ривожлантиришда илмий-назарий ёндашувларнинг танланган халқаро манбалари таҳлили келтирилган:

1. Пётр Росик ва Юлия Возчиклар “Транспорт инфратузилмаси ва минтақавий тараққиёт” асарида транспорт инфратузилмасига йўналтирилган инвестицияларнинг ҳудудий ривожланишга кўрсатаётган таъсирини кенг қамровда таҳлил этганлар [1]. Муаллифлар мазкур жараёни баҳолашда кенг қўламли иқтисодий таъсир (WEI) ҳамда маконли таъсир (WSI) моделларидан фойдаланиб, транспорт инфратузилмасининг ҳудудий ўсишдаги ўрнини очиқ берадилар. Тадқиқотда замонавий таҳлил воситалари, хусусан харажат-фойда таҳлили (Cost-Benefit Analysis – CBA), кўп мезонли таҳлил (Multi-Criteria Analysis – MCA), имкониятлар ва потенциал таҳлили, шунингдек, LUTI (Land Use–Transport Interaction) ва SCGE (Spatial Computable General Equilibrium) каби иқтисодий моделлар орқали комплекс ёндашув қўлланилган. Бу эса транспорт инфратузилмасининг макроиқтисодий ва ҳудудий самарадорликка бўлган таъсирини чуқурроқ англаш имконини яратади.

2. С.Полизос, Д.Циотас Транспорт инфратузилмасининг иқтисодий ва минтақавий ривожланишдаги ҳиссаси: концептуал асосларни кўриб чиқиш” тадқиқотида транспорт инфратузилмасининг иқтисодий ўсиш ва минтақавий ривожланишга таъсирини концептуал асосда таҳлил қилинганлар [2]. Муаллифлар транспорт инфратузилмасининг турлари ва уларнинг ҳудудий макондаги таъсирини комплекс назарий ёндашувлар орқали баҳолайдилар. Шу орқали транспорт тармоқлари ҳудудлар ўртасидаги иқтисодий мувозанатга қандай таъсир кўрсатиши, шунингдек, инфратузилмани ривожлантириш орқали ҳудудий диспропорцияларни бартараф этиш имкониятларини илмий асосда ёритиб берганлар.

3. Масанобу Кий, Хитоми Наканиши, Казуки Накамура ва Кенжи Доилар ўзларининг Transportation and Spatial Development (Транспорт тизими

ва маконнинг ривожланиши) тадқиқотида LUTI (Land Use–Transport Interaction) моделининг сўнгги ўн йилликдаги ривожланиш жараёни ва унинг шаҳарсозлик сиёсатларидаги амалий тадқиқи таҳлил этилган [3]. Муаллифлар транспорт ва ҳудудий ривожланиш ўртасидаги ўзаро боғлиқликнинг мураккаб табиатига эътибор қаратган ҳолда, моделнинг барқарор ривожланиш мақсадлари билан уйғунлашувини ўрганадилар. Шу билан бирга, улар келгусидаги илмий тадқиқотлар учун долзарб йўналишларни аниқлаб, мазкур моделни ривожлантиришнинг истиқболли жиҳатларини муҳокама қиладилар.

4. Чэнгри Диннинг “Минтақавий иқтисодий ўсишда транспорт инфратузилмаси ва ҳудудий концентрациянинг ўрни” тадқиқотида транспорт инфратузилмасининг иқтисодий жиҳатдан ҳудудий концентрацияга таъсири “Янги иқтисодий география” (New Economic Geography) назарияси доирасида таҳлил қилинган [5]. Муаллиф транспорт харажатларининг пасайиши натижасида вужудга келувчи U-шаклдаги инверсион муносабатни аниқлаб, унинг ҳудудий ривожланишга таъсир механизмларини очиб берган. Шунингдек, тадқиқотда “point effect” (нуқтавий таъсир – инфратузилма объектининг локал ҳудудий ривожланишга кўрсатадиган таъсири) ва “network effect” (тармоқ таъсири – транспорт тармоғининг интеграцияси ва узвийлиги орқали кенг ҳудудий иқтисодий жараёнларга кўрсатадиган таъсири) каби маконли таъсирлар орқали ривожланиш жараёнида юзага келадиган асимметриялар ва уларнинг ҳудудлараро номутаносибликни шакллантиришдаги роли атрофлича ёритиб берилган.

5. Рамеш Покарел, Лука Бертолини ва Марко те Броммелстроэт ҳамкорликдаги “Транспорт минтақавий иқтисодий ривожланишга қандай таъсир кўрсатади?” деб номланган тадқиқотида транспорт соҳасига қаратилган инвестицияларнинг минтақавий иқтисодий ривожланишга таъсири мураккаб ва ўзаро боғланган динамик жараён сифатида таҳлил этилган [6]. Муаллифлар транспорт инфратузилмаси билан иқтисодий ўсиш ўртасидаги муносабатларни чуқурроқ англаш мақсадида концептуал таҳлил усули - яъни “causal loop diagram” (сабабий боғланиш диаграммалари)дан фойдаланганлар. Бундай ёндашув транспорт тизими ва иқтисодий жараёнлар ўртасидаги қайтар алоқаларни ва инкрементал таъсирларни (**қўшимча** ўсиш, самара, ёки ўзгариш) аниқлашга хизмат қилади.

6. Криштиано Фариас Алмеида, Франциско Гилдемир Феррейра да Силва, Пауло Генрик Цирино Араужоларнинг ҳамкорликдаги “Лёшнинг жойлашиш назарияси асосида транспорт инфратузилмаси ва минтақавий иқтисодий ўсиш ўртасидаги боғлиқликни тадқиқ қилиш” тадқиқотларида транспорт инфратузилмасининг минтақавий иқтисодий ўсишга таъсири Лёшнинг жойлаштириш назарияси доирасида таҳлил қилинган[4]. Унда транспорт харажатлари, бозор ҳудудларининг географик тақсимооти ҳамда рақобат шароитлари каби асосий иқтисодий омиллар комплекс ёндашувда кўриб чиқилади. Таҳлил жараёнида ҳудудлараро боғлиқликлар ва вақт билан боғлиқ динамик ўзгаришларни баҳолаш мақсадида PVAR (Spatial Panel

Vector Auto-Regression) модели қўлланилган. Бу орқали транспорт инфратузилмасининг ҳудудий иқтисодий фаолликка нисбатан қандай таъсир механизмлари орқали ҳаракатланиши илмий асосда асослаб берилган.

Хулоса қилиб айтганда, минтақалар транспорт салоҳиятини ривожлантириш иқтисодий барқарорлик, ҳудудий интеграция ва ижтимоий тенгликни таъминлашда стратегик аҳамиятга эга жараёндир. Таҳлил қилинган халқаро манбалар шуни кўрсатадики, илмий-назарий ёндашувлар транспорт инфратузилмасини самарали режалаштириш ва бошқаришда асосий методологик пойдевор бўлиб хизмат қилади. Таҳлил натижалари шуни англатадики, транспорт тизимини ривожлантириш нафақат техник инфратузилма яратиш билан чекланмасдан, балки ижтимоий ва иқтисодий жараёнларни уйғунлаштиришга йўналтирилиши зарур. Ушбу илмий-назарий ёндашувлар минтакавий сиёсат ишлаб чиқишда, инвестиция стратегияларини белгилашда ва барқарор ривожланиш мақсадларига эришишда муҳим аҳамият касб этади. Демак, транспорт салоҳиятини самарали бошқариш минтақаларнинг рақобатбардошлиги ва барқарор иқтисодий ўсишини таъминлайдиган асосий омиллардан бири ҳисобланади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Rosik, P., & Wójcik, M. (2022). Transport Infrastructure and Regional Development. *Sustainability*, 14(2), 345. <https://doi.org/10.3390/su14020345>;
2. Polyzos, S., & Tsiotas, D. (2020). The Contribution of Transport Infrastructures to Economic and Regional Development: A Conceptual Approach. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*, 4(1), 109–129. <https://doi.org/10.24294/jipd.v4i1.1206>;
3. Kii, M., Nakanishi, H., Nakamura, H., & Doi, K. (2016). Transportation and Spatial Development: An Overview and a Future Direction. *Transport Policy*, 49, 148–158. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2016.04.002>;
4. Almeida, C. F., da Silva, F. G. F., & Araujo, P. H. C. (2021). Exploring the Relationship between Transportation Infrastructure and Regional Economic Growth Using Lösch's Location Theory. *Journal of Sustainable Development*, 14(3), 168–181. <https://doi.org/10.5539/jsd.v14n3p168>;
5. Ding, C. (2013). Transport Development, Regional Concentration and Economic Growth. *Environment and Planning A*, 45(4), 1040–1058. <https://doi.org/10.1068/a45168>;
6. Pokharel, R., Bertolini, L., & Te Brömmelstroet, M. (2023). How Does Transportation Facilitate Regional Economic Development? A Heuristic Mapping of the Literature. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 19, 100817. <https://doi.org/10.1016/j.trip.2023.100817>

THE ROLE OF INDUSTRIAL ZONES IN THE ECONOMIC INDICATORS OF KASHKADARYA REGION AND ONGOING PRIORITY TASKS

Khidirov Khurshid Jamshid ugli
Independent Researcher
Qarshi State University

Abstract. This article analyzes the role of industrial zones in the economic performance of Kashkadarya region and the priority tasks being implemented. It emphasizes the region's advantageous location, its wealth of natural resources, the contribution of industrial development, and provides economic and scientific recommendations for further progress.

Аннотация. В статье анализируется роль промышленных зон в экономическом развитии Кашкадарьинской области и реализуемые приоритетные задачи. Подчеркиваются выгодное географическое положение региона, его богатые природные ресурсы, вклад промышленного развития, а также приводятся экономические и научные рекомендации для дальнейшего прогресса.

Annotatsiya. Ushbu maqolada sanoat zonalarining Qashqadaryo viloyati iqtisodiy ko'rsatkichlarida tutgan o'rni va amalga oshirilayotgan ustuvor vazifalar tahlil qilinadi. Unda mintaqaning qulay joylashuvi, boy tabiiy resurslari, sanoat rivojlanishiga qo'shgan hissasi alohida ta'kidlanadi va kelgusi taraqqiyot uchun iqtisodiy va ilmiy tavsiyalar beriladi.

Key words: "Single Directorate of Small Industrial Zones," special small industrial zones, "Entrepreneurship Infrastructure Development Fund," auction sales.

Ключевые слова: «Единая дирекция малых промышленных зон», специальные малые промышленные зоны, «Фонд развития предпринимательской инфраструктуры», аукционные продажи.

Kalit so'zlar: "Kichik sanoat zonalari yagona direksiyasi", maxsus kichik sanoat zonalari, "Tadbirkorlik infratuzilmasini rivojlantirish jamg'armasi", auksion savdolari.

During the visit of the President of the Republic of Uzbekistan to Kashkadarya region on October 24–25, 2023, the task was set to increase the region's industrial output to 40 trillion soums in the coming year. It was also instructed to organize the activities of small industrial zones in all districts based on the Qavali model.

The activities of small industrial zones are coordinated by the "Single Directorate of Small Industrial Zones," which operates with representatives in every district. It is essential to effectively organize the work of industrial zones, analyze existing problems, and outline future tasks.

I. In total, 59 industrial zones have been established across 306 hectares in the region, including 2 free economic zones (FEZ), 42 small industrial zones, and 15 youth industrial zones. According to their approved master plans, these zones are divided into 1,123 lots, of which 740 have been allocated for entrepreneurial projects.

II. One of the main challenges is to identify entrepreneurs for the vacant lots and place new projects. As highlighted by the President in previous meetings, this issue is of particular importance. Currently, there are 327 vacant lots covering 33.2 hectares in small and youth industrial zones. Of these, 58 lots (3.9 hectares) were directly allocated to entrepreneurs by district governors, without granting official participant status in the zone, resulting in construction activities that now limit opportunities for proper auction sales. At present, all lots are put up for electronic auction, with 269 lots (29.3 hectares) available for bidding.

For example: 40 lots (4.6 ha) in Qarshi city, 51 lots (9.8 ha) in Kukdala, 29 lots (2.8 ha) in Qarshi district, 24 lots (1.8 ha) in Nishon, 26 lots (1.8 ha) in Guzar, 23 lots (2.0 ha) in Dehkanobod, 17 lots (0.9 ha) in Muborak, 13 lots (0.5 ha) in Chiroqchi, 11 lots (0.7 ha) in Kamashi, 11 lots (2.8 ha) in Shahrisabz, 9 lots (0.5 ha) in Mirishkor, 8 lots (0.5 ha) in Kasbi, 6 lots (0.4 ha) in Kitob, and 1 lot (0.1 ha) in Koson. Work must be carried out to attract entrepreneurs to these lots.

If the vacant lots are filled, more than 250 new projects worth 50 million USD could be implemented, creating over 10,000 jobs.

III. As of December 1, 2023, 278 projects worth 25.8 million USD have been developed in industrial zones, with implementation underway. These projects are expected to generate 2,749 new jobs. According to the approved program, 52 projects worth 5 million USD are scheduled to be launched by the end of 2023, creating 330 new jobs.

IV. A total of 154 projects worth 347 billion soums have already been launched in industrial zones, creating 1,892 jobs. However, 14 projects worth 19.4 billion soums have stopped operations for various reasons, resulting in the loss of 120 jobs.

According to the Cabinet of Ministers Resolution No. 134 (March 9, 2020), industrial zones are expected to implement investment projects aimed at producing import-substituting and export-oriented goods, while introducing renewable energy sources and modern energy-saving technologies. However, many entrepreneurs in these zones are implementing very basic projects such as slag blocks, paving stones, profiled sheets, bread, popcorn, traditional sweets, and salt packaging. This raises questions about the efficiency of allocating valuable land and resources for such simple projects.

V. On the establishment of specialized small industrial zones: a) According to Presidential Decree PF-2 (January 10, 2023), a textile-specialized small industrial zone has been established in Koson district, covering 6.5 hectares in the “Dostlik” neighborhood. b) According to Presidential Decree PF-6244 (June 9, 2021), small industrial zones specializing in construction materials were established in Kitob and Dehkanobod districts, with Uzsanoatqurilishbank appointed responsible for their effective functioning. c) According to Presidential Resolution PQ-5155 (June 6, 2021), furniture industrial zones were established in Qarshi city and district, with land plots divided into lots and sold to 15 entrepreneurs through auctions.

VI. Based on Presidential Resolution PQ-465 (December 30, 2022), 22.4 billion soums were allocated from the “Entrepreneurship Infrastructure Development Fund” to provide external engineering and communication networks for industrial zones. So far, 12.3 billion soums have been used to build 13.8 km of water and sewage networks, 4.5 km of natural gas pipelines, and 1.5 km of access and internal roads. In addition, according to the decision of the Regional Council of People’s Deputies (October 28, 2023), 2.7 billion soums were allocated to provide electricity to 5 facilities through the Kashkadarya Regional Power Grid Company.

VII. According to Cabinet of Ministers Resolution No. 134 (March 9, 2020), land plots in small industrial zones should be leased to entrepreneurs. However, as per Resolution No. 685 (November 30, 2022), these plots have been put up for direct online auction with cadastral documentation, resulting in both lease payments and land tax being applied simultaneously. This has caused justified complaints from entrepreneurs, with over 40 canceling their contracts and returning land plots to reserve. Another issue is the high prices of auctioned plots. For example, in Kamashi district, an 8 sotix land plot was initially priced at 10.8 million soums, while a 5 sotix plot in a small industrial zone was valued at 43.6

million soums—four times more expensive than regular plots. This significantly discourages entrepreneurs from acquiring land in industrial zones and negatively impacts the effectiveness of the program.

References

1. Directives and meeting records of the President of Uzbekistan during the visit to Kashkadarya region, October 24–25, 2023, No. 35, November 13, 2023.
2. Resolution of the Cabinet of Ministers No. 134 “On approval of the regulation on small industrial zones,” March 9, 2020.
3. Presidential Decree No. PF-2 “On supporting cotton-textile clusters, reforming the textile and clothing industry, and increasing export potential,” January 10, 2023.
4. Presidential Resolution No. PQ-465 “On measures to develop the social and production infrastructure of the Republic of Uzbekistan for 2023–2025,” December 30, 2022.
5. Resolution of the Kashkadarya Regional Council of People’s Deputies, October 28, 2023.

MAMLAKATIMIZ IQTISODIYOTIDA TIBBIY XIZMATLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Axmatov Abutolibxon Ochilxon o‘g‘li
mustaqil tadqiqotchi
Qarshi davlat texnika universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada tibbiy xizmatlarning mamlakat iqtisodiyotidagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. Sog‘liqni saqlash sohasi iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, u mehnat resurslari salohiyatini oshirish, aholi turmush darajasini yaxshilash va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, maqolada sog‘liqni saqlash sohasiga yo‘naltirilgan investitsiyalar, tibbiy turizm va xususiy tibbiy xizmatlarning iqtisodiyotga ta‘siri haqida fikr yuritiladi.

Аннотация: В статье анализируется роль и значение медицинских услуг в экономике страны. Сфера здравоохранения является одной из важнейших отраслей экономики, способствующей повышению потенциала трудовых ресурсов, повышению уровня жизни населения и обеспечению экономической стабильности. В статье также обсуждается влияние инвестиций в здравоохранение, медицинский туризм и частные медицинские услуги на экономику.

Abstract: This article analyzes the role and importance of medical services in the country's economy. The healthcare sector is one of the important sectors of the economy, which serves to increase the potential of labor resources, improve the living standards of the population and ensure economic stability. The article also discusses the impact of investments in the healthcare sector, medical tourism and private medical services on the economy.

Kalit so‘zlar: Iqtisodiyot, sog‘liqni saqlash, tibbiy xizmatlar, investitsiyalar, tibbiy turizm, barqaror rivojlanish, iqtisodiy o‘rni, strategiya.

Ключевые слова: Экономика, здравоохранение, медицинские услуги, инвестиции, медицинский туризм, устойчивое развитие, экономический рост, стратегия.

Key words: Economy, healthcare, medical services, investments, medical tourism, sustainable development, economic growth, strategy.

Tibbiyot dunyodagi eng tez rivojlanayotgan sohalardan biri hisoblanadi. Ushbu sohaga farmatsevtika kompaniyalari, ta‘lim va tadqiqot tashkilotlari, tibbiyot muassasalari kiradi. Har bir sohadagi taraqqiyot darajasi sog‘liqni saqlash tizimi, uning moliyalashtirish, fuqarolarni himoya qilish sohasidagi siyosati, davolash usullari bilan belgilanadi. Sog‘liqni saqlash sohasi har qanday mamlakat iqtisodiyotining ajralmas qismi hisoblanadi. Tibbiy xizmatlarning sifati va

yetkazib berilishining samaradorligi mehnat unumdorligi va inson kapitalining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mamlakatimizda so'nggi yillarda sog'liqni saqlash tizimini modernizatsiya qilish va uning iqtisodiyotdagi rolini oshirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda.

So'nggi yillarda mamlakatimizda "Xalqimiz o'z hayotida ijobiy o'zgarishlarni ertaga emas, uzoq kelajakda emas, aynan bugun ko'rishi kerak" degan ezgu tamoyil hayotimizning barcha jabhalariga to'la tatbiq etilib, ko'p sohalarda, jumladan, tibbiyot tizimida bir qator ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Ayniqsa, Prezidentimizning "Tibbiyot xodimlari bizning salomatligimiz posbonlaridir. Ularga xalq ishonishi, ular esa xalqni ishontira olishi kerak" degan so'zlari sohadagi islohotlarni butunlay yangi bosqichga olib chiqdi[1].

Hozirgi kunda xorijda joriy etilayotgan tibbiy axborot texnologiyalari orasida eng muhimi va indikativi bu tibbiy elektron karta tizimi (TEKT) hisoblanadi. Ushbu tizim viloyatimiz tibbiy xizmatlar ko'rsatish muassasalarida qo'llanilsa, tibbiy xizmat ko'rsatuvchi muassasalarning faoliyatida tub burilish bo'lar edi. Xorij tajribasidan kelib chiqadigan bo'lsak bu esa Yevropa mamlakatlarida elektron sog'liqni saqlash yozuvlari odatdagi qog'oz yozuvlarni 65% ga, AQShda esa 85% ga qisqartirdi[2].

Dunyoda tibbiyoti eng rivojlangan davlatlarni aniqlashning asosiy mezonlari quyidagilardan iborat[3]:

- fuqarolarning o'rtacha umr ko'rish davomiyligi;
- sog'liqni saqlash tizimini tashkil etish va unga ajratiladigan mablag'lar miqdori;
- aholi jon boshiga tibbiy xizmat narxi.

Tibbiy xizmat – bu kasalliklarning oldini olish, ularni tashxislash va davolashga qaratilgan, mustaqil yakuniy qiymatga va ma'lum xarajatlarga ega bo'lgan hodisa yoki tadbirlar majmuasidir[4].

Tibbiy xizmatlarning iqtisodiyotdagi o'rni quyidagi jihatlar orqali iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatishi bilan belgilanadi:

Mehnat unumdorligini oshirish – sog'lom ishchi kuchi iqtisodiy o'sishning muhim omillaridan biridir. Sog'liqni saqlash tizimi yaxshi rivojlangan mamlakatlarda kasallanish darajasi past bo'lib, bu mehnat unumdorligini oshirishga yordam beradi.

Tibbiy xizmatlar orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash – davlat tibbiyot sohasiga sarmoya kiritish orqali iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga erishadi, chunki sog'lom jamiyat iqtisodiy faollikning kafolatidir.

Yangi ish o'rinlarini yaratish – Sog'liqni saqlash sohasi o'z ichiga shifokorlar, farmatsevtika, tibbiy texnologiyalar va boshqa ko'plab kasblarni qamrab oladi. Bu esa bandlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Tibbiy turizmning rivojlanishi – so'nggi yillarda mamlakatimizda tibbiy turizm yo'nalishida katta o'zgarishlar ro'y bermoqda. Yuqori sifatli va nisbatan arzon tibbiy xizmatlar xorijiy fuqarolarni jalb qilmoqda, bu esa valyuta tushumini oshiradi.

Sog'liqni saqlash sohasiga yo'naltirilgan investitsiyalar quyidagi natijalarga olib keladi:

Sog'lom turmush tarzini shakllantirish va aholining umr ko'rish davomiyligini oshirish;

Davlat budjeti xarajatlarining kamayishi, chunki kasalliklarning oldini olish tibbiy davolashdan arzonroq;

Yangi innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi va iqtisodiyotning diversifikatsiyasi.

Xususiy sektorning sog'liqni saqlash sohasidagi ishtiroki ortib bormoqda.

- bu esa o'z navbatida:

- davlat byudjetiga tushgan yukni kamaytirish;

- raqobat muhitini shakllantirish va xizmatlar sifatini oshirish;

Yangi tibbiy texnologiyalarning joriy etilishiga sabab bo'lish kabi ijobiy ta'sirlarni yuzaga keltiradi.

Hozirgi vaqtda sog'liqni saqlashning keng ko'lamli tizimlarini, yaxlit korporativ tuzilmalar va kichik biznes kabi tibbiyot tashkilotlarini, aholiga tibbiy yordam ko'rsatishning biotibbiyot tizimlari va ilg'or texnologiyalarini rivojlantirishni boshqarish yangi bosqichlarga ko'tarilmoqda. Jamiyatning kuchlari rivojlanishning ustuvor yo'nalishlarida, uning farovonligi, hayot davomiyligi va sifatini yaxshilash muhim ahamiyatga ega. Aholini sog'lom, faol, to'laqonli hayotning davomiyligini oshirish uchun, mamlakatimiz tibbiy xizmatlar tizimi, poliklinika va shifoxonalar, shuningdek, tibbiy xizmatlar tashkilotlarining rivoji va tibbiy xizmatlar sifati yaxshi tashkil etilishi kerak[5].

Tibbiy xizmatlarning iqtisodiyotdagi o'rni beqiyos bo'lib, sog'liqni saqlash tizimining rivojlanishi mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining muhim shartlaridan biridir. Davlat va xususiy sektorning hamkorlikda ishlashi, innovatsion yondashuvlarning joriy etilishi va tibbiy turizmning rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotiga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirzayev Q.J. Pardayev M.Q. Xizmatlar sohasi iqtisodiyoti //O'quv qo'llanma. _T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2014-318b.;

2. Muxammedov M. Xizmat ko'rsatish sohasi va turizmni rivojlantirishning nazariy asoslari. Monografiya. // Samarqand – Zarafshon 2017- 300b.

3. <https://xs.uz/uz/post/tibbiyot-tizimidagi-islohotlar-khalqimizni-rozi-qilishdek-ezgu-maqсадga-khizmat-qilmoqda>

4. https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/9174/25132/6638cca_772ba2_Sunatov%20J.T.%205.pdf

5. <https://doridarmon.uz/oz/news/rejting-stran-po-kachestvu-razvitiju-i-urovnju-meditiny>

6. <https://in-academy.uz/index.php/si/article/download/19645/13349/17963>

MINTAQANI KOMPLEKS RIVOJLANTIRISHDA EKOLOGIK KO'RSATKICHLARNI INTEGRATSIYA QILISH METODOLOGIYASI

Mirzanov Berdak Joldasbaevich

Qoraqalpoq davlat universiteti professori

Annotatsiya. Maqolada ekologik omillarni milliy hisoblar tizimida aks ettirish va ularni makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga integratsiya qilishning nazariy hamda amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Xususan, "yashil YaIM" va ekologik ichki mahsulot konsepsiyalarining xorijiy tajribasi o'rganilib, ularning O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlari ko'rsatib beriladi.

Tadqiqotda ekologik xizmatlarning iqtisodiy qiymatini aniqlash va uni makroiqtisodiy baholash amaliyotiga tatbiq etish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit soʻzlar: ekologik hisob, milliy hisoblar tizimi, yashil YaIM, ekologik xizmatlar, barqaror rivojlanish

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты учета экологических факторов в системе национальных счетов и их интеграции в макроэкономические показатели. Особое внимание уделено зарубежному опыту применения концепций «зелёного ВВП» и экологического внутреннего продукта, а также возможностям их адаптации в условиях Узбекистана. Подчеркивается необходимость оценки экономической ценности экосистемных услуг для формирования достоверной макроэкономической статистики.

Ключевые слова: экологический учет, система национальных счетов, зелёный ВВП, экосистемные услуги, устойчивое развитие

Abstract. The article analyzes the theoretical and practical aspects of incorporating environmental factors into the system of national accounts and integrating them into macroeconomic indicators. Special attention is given to international experience with the concepts of “green GDP” and ecological domestic product, as well as their applicability to Uzbekistan. The study emphasizes the importance of valuing ecosystem services in order to ensure reliable macroeconomic statistics and support sustainable development policies.

Keywords: environmental accounting, system of national accounts, green GDP, ecosystem services, sustainable development

Kirish. Oʻzbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasi milliy iqtisodiyotning barqaror va yuqori oʻsish surʼatlariga erishishga yoʻnaltirilgan boʻlib, bu jarayon ishlab chiqarish, insoniy va tabiiy kapitaldan samarali foydalanish orqali amalga oshirilishi mumkin. Zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda iqtisodiy oʻsish dinamikasiga taʼsir etuvchi omillar sifatida mehnat va ishlab chiqarish kapitali asosiy eʼtiborda turadi. Biroq, makroiqtisodiy koʻrsatkichlar bilan tabiiy kapitalning samaradorlik darajasi va undan foydalanish koʻlamini ifodalovchi ekologik parametrlar oʻrtasidagi bogʻliqlik yetarli darajada chuqur oʻrganilmagan.

Oʻzbekiston sharoitida tabiiy kapital milliy boylikning ajralmas qismi hisoblanadi. Shu bois ekologik omillarni makroiqtisodiy indikatorlar tizimiga integratsiya qilish mintaqaning kompleks rivojlanishi uchun alohida ahamiyatga ega. Chunki tabiiy resurslardan foydalanish jarayoni ishlab chiqarish kapitaliga oʻxshash tarzda ularning kamayishiga, tiklovchi xarajatlar yetarli boʻlmagan holatlarda esa resurslar potensialining keskin pasayishiga olib kelishi mumkin.

Iqtisodiy nazariyada “barqaror rivojlanish” gʻoyalari 1990-yillardan boshlab keng eʼtirof etila boshlagan boʻlib, tabiiy kapital ikki asosiy toifaga ajratiladi: qayta tiklanuvchi (renewable) va qayta tiklanmaydigan (nonrenewable) resurslar. Qayta tiklanuvchi tabiiy kapital — oʻrmon, toza ichimlik suvi, rekreatsion imkoniyatlar kabi ekotizim tovarlari va xizmatlarini oʻz ichiga oladi. Ularning iqtisodiy mazmuni ishlab chiqarish kapitaliga yaqin boʻlib, foydalanish jarayonida qiymatining pasayishi va eskirishi bilan tavsiflanadi. Qayta tiklanmaydigan resurslar esa — tabiiy gaz, neft, rangli va nodir metallar kabi zaxiralar boʻlib, ular tugab boruvchi xususiyatga ega va makroiqtisodiy hisob-kitoblarda maxsus yondashuvni talab qiladi.

Oʻzbekiston uchun bu jihatlar nafaqat iqtisodiy oʻsish, balki ekologik xavfsizlik va aholining hayot sifatini taʼminlashda ham dolzarbdir. Chunki tabiiy

kapitalning asossiz yoki ortiqcha ekspluatatsiyasi ishlab chiqarish salohiyatini kamaytirishi bilan birga, davlatning iqtisodiy xavfsizligiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli mintaqani kompleks rivojlantirishda asosiy ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik standartlar ijrosini ta'minlash hamda tabiiy kapitalni kelajak avlodlar uchun asrab qolish muhim strategik vazifa hisoblanadi.

Amaldagi konseptual va dasturiy hujjatlar, jumladan, "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi"da resurs bazasining qisqarishi nafaqat iqtisodiy, balki ekologik nuqtayi nazardan ham milliy xavfsizlikka tahdid sifatida ko'rilmoqda. Bu esa tabiiy kapitaldan foydalanishda samaradorlikni oshirish, sohada yashirin faoliyat ulushini kamaytirish va barqaror rivojlanish tamoyillarini kompleks tarzda amalga oshirishni talab etadi.

Asosiy qism. O'zbekistonda tabiiy kapitalni strategik rejalashtirish jarayonlariga kiritish zarurati, avvalo, ekologik komponentani makroiqtisodiy statistika va asosiy ko'rsatkichlar tizimiga integratsiya qilish ehtiyoji bilan belgilanadi. Bunda, xususan, yalpi ichki mahsulot (YaIM) tarkibida ekologik omillarni hisobga olish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Xalqaro ekspertlar ekologik ko'rsatkichlarni makroiqtisodiy indikatorlar tizimiga qo'shish zaruratini 1960-yillardan boshlab faol muhokama qila boshladilar. Chunki aynan o'sha davrdan global ifloslanish va tabiiy resurslarning yomonlashuvi barqaror rivojlanish yo'lidagi jiddiy to'siqqa aylangan edi.

Tabiiy kapitalning iqtisodiy rivojlanish dinamikasiga ta'sirini miqdoriy baholash bo'yicha ilk ilmiy yondashuvlar 1970-yillarda Yel universiteti olimlari U. Nordhaus va J. Tobin tomonidan taklif etilgan. Ular ishlab chiqqan "Iqtisodiy farovonlik ko'rsatkichi" (Measure of Economic Welfare) modeli milliy mahsulotni ekologik zararlarni hisobga olgan holda qayta baholashni taklif qildi. Mazkur modelda ekologik zarar shaharsozlikning salbiy oqibatlari (disamenities of urbanization) orqali bilvosita aniqlangan [2]. O'zbekiston uchun, iqlim o'zgarishi, yerlarning degradatsiyasi, cho'llanish va suv resurslari tanqisligi kabi muammolar mavjud sharoitda, bunday tajriba ayniqsa dolzarbdir.

1980-yillarning oxirida esa bu yondashuv takomillashtirilib, "Barqaror iqtisodiy farovonlik indeksi" (Index of Sustainable Economic Welfare, ISEW) ishlab chiqildi. G. Deyli va J. Kobb tomonidan ishlab chiqilgan ushbu ko'rsatkich YaIMga muqobil sifatida qaralib, unda ekologik zarar va tabiiy kapitalning qadrsizlanishi mustaqil elementlar sifatida inobatga olindi. Garchi ma'lumotlarni yig'ish va taqqoslashdagi qiyinchiliklar tufayli mazkur ko'rsatkichning keng qo'llanishi cheklangan bo'lsa-da, Avstraliya, Avstriya, Belgiya kabi qator mamlakatlarda tajriba tariqasida qo'llanilgan. Shu bilan birga, inson salohiyatini rivojlantirish indeksi (HDI, 1990), barqaror sof foyda indeksi (Sustainable Net Benefit Index) kabi boshqa integral ko'rsatkichlar ham xalqaro amaliyotda shakllandi.

Mazkur tendensiyalar YaIMning metodologik cheklovlari bilan ham bog'liq. Chunki YaIM ko'proq bozor ishlab chiqarishi jarayonlarini hisobga oladi, ammo ekologik xavfsizlik, resurslardan oqilona foydalanish, ijtimoiy jarayonlar va innovatsion rivojlanish yo'nalishlarini to'liq qamrab olmaydi. Shuning uchun

barqaror rivojlanishni ta'minlash nuqtayi nazaridan nafaqat miqdoriy, balki sifat ko'rsatkichlarini ham hisobga olish muhimdir.

Xalqaro miqyosda bu masalaning ahamiyati 1992-yilda BMTning Rio-de-Janeyro shahrida o'tkazilgan "Barqaror rivojlanish bo'yicha konferensiya" yakuniy deklaratsiyasida qayd etilgan. Unda "tabiiy kapital" tushunchasi global iqtisodiy o'sishning barqarorligini baholashda asosiy kategoriya sifatida tan olingan. Deklaratsiyada davlatlar oldiga atrof-muhit holatini baholashning aniqroq va solishtirma tizimini ishlab chiqish, shuningdek, ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik omillarni makroiqtisodiy statistikaga integratsiya qilish vazifalari qo'yilgan.

Yevropa Ittifoqi tomonidan amalga oshirilayotgan ekologik siyosat ham ushbu yo'nalishda muhim tajriba hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi — tabiiy kapitalni monitoring qilish mexanizmlarini kuchaytirish va ekologik muammolarni tizimli hal etishdir. Bu yondashuv O'zbekiston uchun ham dolzarb bo'lib, "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi"da qayd etilganidek, iqtisodiy rivojlanishni barqaror va "yashil iqtisodiyot" tamoyillari asosida tashkil etishning zaruriy sharti sifatida qaralmoqda.

Shu bilan birga, zamonaviy metodologik hujjatlar hamon bir qator qiyinchiliklarga ega. Masalan, Milliy hisoblar tizimining (SNA 2008) amaldagi talqinida tabiiy kapitalning aniq ta'rifi mavjud emas. Xuddi shuningdek, BMT tomonidan ishlab chiqilgan Atrof-muhit va iqtisodiyot hisoblari tizimi (System of Environmental-Economic Accounting, SEEA, 2012–2014) ham tabiiy kapitalni to'liq qamrab olmaydi va asosan "ekotizim aktivlari" (ecosystem assets) tushunchasi orqali ifodalanadi. Bu esa O'zbekiston sharoitida tabiiy resurslar va ekologik ko'rsatkichlarni makroiqtisodiy statistikaga samarali integratsiya qilish uchun yangi ilmiy-metodologik yondashuvlarni ishlab chiqishni taqozo etadi

Natijalar va xulosa. O'zbekiston milliy statistikasi uchun asosiy muammolardan biri tabiiy kapitalni to'laqonli iqtisodiy obyekt sifatida aniq identifikatsiya qilishdir. Amaldagi yondashuvlarda u ko'proq "ekotizim xizmatlari" tushunchasi orqali hisobga olinadi, biroq bu xizmatlarning tarkibi va chegaralari noaniq bo'lgani bois, baholash natijalarida sezilarli tafovutlar yuzaga keladi.

Xalqaro tajribada bu muammo turli tuzatilgan makroiqtisodiy ko'rsatkichlar yordamida hal etilgan. Jumladan, "yashil YaIM" (Green GDP) modellari ishlab chiqilib, ularda ifloslanish va resurslar tanqisligi sababli yuzaga keladigan yo'qotishlar inobatga olinadi. "Yashil YaIM-1" modeli ekologik xarajatlarni hisobga olsa-da, ekotizim xizmatlari qiymatini qamrab olmaydi. Shu bois keyingi metodik yondashuvlarda ular alohida element sifatida kiritilib, "yashil YaIM-2" shakllantirildi [3]. Bu model hozirda ko'plab mamlakatlarda amaliy qo'llanmoqda.

Ekotizim xizmatlari konsepsiyasi, xususan, agroekotizimlarga oid ekologik xarajatlarni hisobga olish orqali O'zbekiston sharoitida ham muhim ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Ushbu yondashuv asosida shakllantiriladigan ekologik YaIM tabiiy kapitalning real qiymatini makroiqtisodiy baholashga imkon beradi. Bundan tashqari, "ekologik sof ichki mahsulot" (net ecological GDP) modeli orqali ishlab chiqarish jarayonida tabiiy kapital iste'moli va ekologik zararlarni chegirib tashlash asosida milliy hisoblar takomillashtiriladi.

Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, ekologik hisob-kitoblarni Milliy hisoblar tizimi bilan uyg'unlashtirish uchun maxsus integratsiyalashgan "yashil hisoblar" (SEEA) qo'llaniladi [4]. Bu yondashuv O'zbekiston uchun ham dolzarb bo'lib, barqaror rivojlanish strategiyasiga muvofiq ravishda tabiiy kapitalning qiymatini aniq belgilash, uning tarkibi va dinamikasini makroiqtisodiy ko'rsatkichlarda aks ettirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda ekologik omillarni hisobga olgan holda YaIMni tuzatish zaruriyati tobora ortib bormoqda. Xalqaro tajribani joriy etish orqali tabiiy kapitalning to'liq hisobini yuritish, ekotizim xizmatlari qiymatini aniqlash va "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini amalga oshirish imkoniyati kengayadi. Bu esa iqtisodiy o'sishni nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatdan ham baholashga, shuningdek, kelajak avlodlar uchun barqaror rivojlanishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Яшил иқтисодиётга ўтиш стратегиясини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарори.* — Тошкент, 2020.
2. *United Nations. System of Environmental-Economic Accounting 2012: Central Framework.* — New York: United Nations, 2014.
3. *United Nations, European Commission, OECD, World Bank. Handbook of National Accounting: Integrated Environmental and Economic Accounting.* — New York: UN, 2003.
4. *Bartelmus, P. Environmental-Economic Accounting: Progress and Challenges.* — Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
5. *Daly, H., Farley, J. Ecological Economics: Principles and Applications.* — Washington, DC: Island Press, 2011.
6. *Costanza, R., et al. The Value of the World's Ecosystem Services and Natural Capital.* // *Nature.* — 1997. — Vol. 387. — P. 253–260.
7. *Pearce, D., Atkinson, G. Capital Theory and the Measurement of Sustainable Development: An Indicator of Weak Sustainability.* // *Ecological Economics.* — 1993. — Vol. 8. — P. 103–108.

XIZMAT KÓRSATISH SOHASIDA INNOVATSION FAOLIYATNI DAVLAT TOMONIDAN QÓLLAB-QUVVATLASH USULLARI VA VOSITALARI

Seytimbetov k.s.

Qoraqolpoq davlat universiteti

«menejment va iqtisodiyot asoslari»

kafedrası óqituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada xizmat kórsatish sohasida innovatsion faoliyatni davlat tomonidan qóllab-quvvatlashning yóllari va vositalari, innovatsion faoliyatni rivojlantirishni omillari, xizmat kórsatish sohasidagi innovatsion tadbirkorlik innovatsiyalardan foydalanishning iqtisodiy mazmuni va mohiyati, innovatsion tadbirkorlikni davlat tomonidan tartibga solish va qóllab-quvvatlashning turli mexanizmlari va amalga oshirish usullari tadqiq qilingan.

Kalit sózlar: xizmat kórsatish sohasida innovatsion faoliyat, innovatsion tadbirkorlik, innovatsion biznes, innovatsion faoliyatni rağbatlantirish, ixtirochilar, konstruktorlar, texnologlar.

Аннотация. В данной статье исследуются пути и средства государственной поддержки инновационной деятельности в сфере услуг, факторы развития инновационной деятельности, экономический смысл и сущность использования инновационного предпринимательства в сфере услуг, различные механизмы и методы реализации государственного регулирования и поддержки инновационного предпринимательства.

Ключевые слова: инновационная деятельность в сфере услуг, инновационное предпринимательство, инновационный бизнес, стимулирование инновационной деятельности, изобретатели, конструкторы, технологи.

Abstract. This article explores the ways and means of state support for innovative activities in the service sector, factors for the development of innovative activities, the economic meaning and essence of the use of innovative entrepreneurship in the service sector, various mechanisms and methods for implementing state regulation and supporting innovative entrepreneurship.

Keywords: innovative activity in the sphere of services, innovative entrepreneurship, innovative business, stimulation of innovative activity, inventors, designers, technologists.

Xalqaro tajribaning kórsatishicha, xizmat kórsatish sohasida sifat jihatdan ósishni taminlovchi yangiliklarni tizimli tarzda amaliyotga joriy qilish jamiyat taraqqiyoti va iqtisodiy rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Hozirgi iqtisodiy taraqqiyotning innovatsion modellari va «aqli» texnologiyalarni realizatsiya qilayotgan davlatlar yuqori muvaffaqiyatlarga erishgan holda barqaror iqtisodiy ósish dinamikasiga ega bólmogda. Bunday davlatlarning barqaror rivojlanishi natijasida ularning jahon bozorlarida raqobatbardoshligini taminlash moddiy ishlab chiqarish omillari, va mehnat resurslari hisobga emas, balki, aynan innovatsion ishlanmalar va góyalarga asoslanadi.

Respublikamizning xizmat kórsatish sohasida ishlab chiqarish (xizmat kórsatish) da innovatsiya va intellektual hissaning yuqori ulushiga ega bólgan barqaror bozor iqtisodiyotiga, xizmatlar bozorida raqobatbardosh xizmatlarga hamda qulay innovatsion- investitsiya muhitiga ega mamlakatga aylantirish bóyicha davlat tomonidan qóllab-quvvatlash amalga oshirilmoqda. Ushbu maqsadlarni amalga oshirishda respublikamiz iqtisodiyotini tóliq innovatsion modeliga ótkazmasdan turib erishish mumkin emas, bu mamlakatda innovatsion faoliyatni davlat tomonidan qóllab-quvvatlashning hamda davlat boshqaruvi, iqtisodiyot ustuvor tarmoqlari va ijtimoiy sohaga innovatsion góyalar, ishlanmalar va texnologiyalarni amalga joriy qilishni raqbatlantirishning samarali tizimini yaratishni zarurat etadi.

Innovatsion tadbirkorlikni davlat tomonidan tartibga solish va qóllab-quvvatlash turli mexanizmlar va amalga oshirish usullari orqali amalga oshiriladi. Jahon amaliyoti tasdiqlaganidek, tólaqonli innovatsion tadbirkorlik faoliyati uni davlat tomonidan tartibga solish va qóllab-quvvatlashning yaxshi ishlaydigan mexanizmi samarali faoliyat kórsatishi bilan shakllanadi.

Xizmat kórsatish sohasida innovatsion tadbirkorlikning rivojlanishi kóplab omillarga bogliq bólib, ulardan eng asosiysi institutsional muhit hisoblanadi. Ushbu jarayonda davlatning roli alohida ahamiyatga ega. Shunga kóra, xizmat kórsatish sohasida innovatsion faoliyatni rivojlantirish bir qator holatlar bilan belgilanadi. Bizningcha, ular qóyidagilar:

- ❖ xizmat kórsatish sohasida innovatsion faoliyatni rivojlantirish va ragbatlantirish bóyicha tegishli qonunchilik bazasining takomillashmaganligi;
- ❖ sohada investitsion resurslardan foydalanish imkoniyati bóyicha muammolarning mavjudligi;
- ❖ sohada innovatsion faoliyatni qóllab-quvvatlashga yónaltilgan soliq
- ❖ imtiyozlarini berish bóyicha ragbatlar tizimining takomillashmaganligi;
- ❖ xizmat kórsatish sohasida innovatsion faoliyatni amalga oshirish shart-sharoitlaridagi tósiqlar va kamchiliklar;
- ❖ innovatsion tadbirkorlarning manfaatlari va huquqlarining etarli darajada himoyalanganligi;
- ❖ «innovatsion mahsulot (xizmat)lar bozori» ning etarlicha rivojlanmaganligi.

Davlat innovatsion siyosatining ahamiyati innovatsion jarayonlarning obektiv xususiyatlari, yani yuqori darajadagi tavakkalchilik, ilmiy muhit va innovatsion infratuzilmaning rivojlanish darajasiga bogliqlik, ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini yaratish uchun katta kapital sigimi, halol raqobat va tadbirkorlikni keng rivojlantirish imkoniyatlari, innovatsiyalar, kadrlarning ilmiy-texnik malakasiga qóyiladigan yuqori talablar kabilar bilan belgilanadi.[2]

Hozirgi vaqtda respublikamiz iqtisodiyotini xomashyo yónalishidan yuqori texnologiyalarga yónaltilgan innovatsiyalar sohasiga ótkazish muhim vazifalaridan biridir. Bu ilm-fan, talim va yuqori texnologiyalar sohasidagi qiyosiy ustunliklarini oshirish orqali mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardosh salohiyatini keskin oshirish va shu asosda iqtisodiy ósish va aholi farovonligini taminlashning yangi manbalaridan foydalanish imkonini beradi.

Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy yónalishlari, maqsadlari va mexanizmlari Ózbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktyabrdagi «Ílm- fanni 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash tógrisida»gi PF-6097-son Farmoniga muvofiq «Ílm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish» kontseptsiyasida keltirilgan.

Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish inson intellekti va ijodiy salohiyatini iqtisodiy ósish va milliy raqobatbardoshlikning etakchi omiliga aylantirish demakdir.

Ílm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasining strategik maqsadi etib, milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning innovatsion va yuqori texnologik formatiga ótish, mamlakatimizning raqobatdosh ustunliklarini ishga solish va tógri safarbar etish, innovatsion mahsulotlar hajmini kengaytirish, jadal iqtisodiy ósishni taminlaydigan yónalishlarga investitsiyalarni yónaltilish, aholi turmush darajasini bir necha bor yaxshilash, ijtimoiy sohadagi dolzarb masalalarning innovatsion yondashuvga hamda ilmiy tadqiqotlar va erishilgan natijalarga asoslangan ilmiy echimini topish, xalqaro miqyosda ilmiy hamkorlikni rivojlantirish, shuningdek «Ílm-fan va ilmiy faoliyat tógrisida»gi va «Ínnovatsion faoliyat tógrisida»gi qonunlar ijrosini taminlash hisoblanadi»[3].

Xizmat kórsatish va servis sohasida innovatsion faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish va qóllab-quvvatlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmining asosiy maqsadi quyidagilardan iborat:

❖ innovatsion faoliyat natijalari tufayli hududni yangi turdagi xizmatlar bilan taminlash;

❖ hududning xizmat kórsatish sohasidagi korxona va tashkilotlarning innovatsion faoliyatini raqbatlantirish, ilmiy-texnikaviy faoliyat natijalari asosida kórsatilayotgan xizmatlarning raqobatbardoshligini oshirish;

❖ hududning xizmat kórsatish sohasida innovatsion tadbirkorlik faoliyati subektlarining manfaatlarini huquqiy tartibga solish va himoya qilish;

❖ innovatsion sohada raqobat muhitini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, shuningdek, hududdagi innovatsion va tadbirkorlik tuzilmalarini qóllab-quvvatlash;

❖ hududda zamonaviy innovatsion infratuzilmani shakllantirish;

❖ davlat-xususiy sheriklik tizimini rivojlantirish orqali hududiy innovatsion tizimning turli elementlarining ózaro hamkorligini taminlash.

Respublikamiz hududlarida xizmat kórsatish sohasida innovatsion faoliyat rivojlanishiga tósqinlik qilayotgan muammolardan biri innovatsiyalarga talab va taklif órtasidagi nomuvofiqlikning mavjudligi hamda tadbirkorlar, olimlar va aholining innovatsion madaniyatining pastligi, óz ixtirolaridan foydalanish va ularni targ'ib qila olmasligi hisoblanadi. Shunga kóra, milliy va hududiy innovatsion siyosatning zarur elementi quyidagi asosiy yónalishlarda innovatsion madaniyatni oshirish chora- tadbirlariga qaratilishi lozim:

❖ xizmat kórsatish sohasi korxonalari va tashkilotlari hamda oliy talim muassasalari uchun innovatsion sohada ishlash uchun kadrlar tayyorlashni tashkil etish;

❖ korxonalar va aholiga intellektual mulk obektlarini róyxatga olish masalalari bóyicha maslahatlar berish;

❖ innovatsion tovar va xizmatlarni realizatsiya qilishning marketing mexanizmlarini ishlab chiqish va amalga oshirish;

❖ hududda innovatsion infratuzilma elementlarini shakllantirish, rivojlantirish va qóllab-quvvatlash.

Hozirgi kunda xizmat kórsatish korxonalarida innovatsion faoliyatni amalga oshirish tartibi restrukturizatsiya qilish bosqichidadir. Shunga kóra, innovatsion loyihalarni boshqarish ularni realizatsiya qilish bóyicha qarorlarni qabul qilishni metodik taminlashdagi kamchilik bólib hisoblanadi. Mazkur holatdan kelib chiqadigan bólsak, zamonaviy xizmat kórsatish korxonalarida innovatsion faoliyatni qóllab-quvvatlash tizimini rivojlantirish zarur.

Bizningcha, zamonaviy xizmat kórsatish korxonalarida innovatsion faoliyatni rivojlantirishning asosiy yónalishlarini takomillashtirish quyidagi choralarni amalga oshirishni nazarda tutadi:

❖ zamonaviy xizmat kórsatish tarmoqlarida korxonalar va tashkilotlar faoliyatining muhim yónalishlari doirasida ilmiy tadqiqotlarni ótkazishga kontsentratsiyalash;

❖ sohada texnologik yól xaritalarini yaratish asosida innovatsion faoliyatga kichik va xususiy xizmat kórsatish korxonalarini jalb qilish;

❖ fan sigimi yuqori b6lган xizmat k6rsatish korxonalarida innovatsion faoliyatini ragbatlantirish va iqtisodiy samaradorligini oshirish maqsadida innovatsion faoliyat natijalarini xarid qilish va sotish;

❖ xizmat k6rsatish korxonalarida innovatsion faoliyatining moliyaviy samaradorligini oshirish usullari va vositalarini joriy etish;

❖ xizmat k6rsatish korxonalarida innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirish doirasida resurslardan foydalanishni optimallashtirish vositalarini q6llash;

Foydalanilgan adabiyotlar r6yxati:

1. *6zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktyabrdagi "6lm fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash t6grisida"*gi PF-6097-sonli Farmoni. – <http://lex/uz/docs/5073447>

2. Аоки М. Фирма в японской экономике. Информация, стимулирование и заключение сделок в японской экономике / М. Аоки: пер. с англ. - СПб., 1995. - С. 314-315.

3. Балабанов И.Т. Инновационный менеджмент. / И.Т. Балабанов. – СПб.: Питер, 2001. – 304 с.

4. Ernazarov O.E. *Innovatsiyalar asosida sanoat korxonalri samaradorligini oshirish* // Diss. iqt. fanlari b6yicha falsafa doktori (PhD). – Toshkent: TDTU, 2021. 28-29-b.

XIZMAT KO'SATISH SOHASIDA XOTIN-QIZLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISH

Mirzayeva Shirin Nodirovna

O'zbekiston Respublikasi

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

"Real iqtisodiyot" kafedrası o'qituvchisi

mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya. Maqolada xizmat ko'rsatish sohasida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishga oid tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar tahlil qilingan. Mualliflar ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash bo'yicha mavjud imkoniyatlar, huquqiy asoslar va davlat dasturlarini ko'rib chiqib, ularning samaradorligini baholagan. Shuningdek, xizmat ko'rsatish sektorida ayollar ishtirokini kengaytirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: xotin-qizlar tadbirkorligi, xizmat ko'rsatish sohasi, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar, innovatsion yondashuv, davlat dasturlari, ayollar bandligi.

Аннотация. В статье анализируются организационно-экономические механизмы развития женского предпринимательства в сфере услуг. Авторы рассматривают существующие правовые основы и государственные программы поддержки предпринимательской активности женщин, а также оценивают их эффективность. Кроме того, представлены предложения и рекомендации по расширению участия женщин в сфере услуг.

Ключевые слова: женское предпринимательство, сфера услуг, организационно-экономические механизмы, инновационные подходы, государственные программы, занятость женщин.

Annotation. This article analyzes the organizational and economic mechanisms for the development of women's entrepreneurship in the service sector. The authors review the existing legal frameworks and state programs supporting women's entrepreneurial activity and assess their effectiveness. Additionally, the paper offers proposals and recommendations aimed at increasing women's participation in the service industry.

Keywords: women's entrepreneurship, service sector, organizational and economic mechanisms, innovative approaches, government programs, women's employment.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida mamlakat taraqqiyotining muhim omillaridan biri tadbirkorlikni rivojlantirish hisoblanadi. Ayniqsa, xotin-qizlarning iqtisodiy faoliyatdagi ishtiroki, ularning ishbilarmonlik salohiyatini ro'yobga chiqarish orqali nafaqat oilaviy daromadlar, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligiga ham sezilarli hissa qo'shiladi. Bugungi kunda xizmat ko'rsatish sohasi iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri bo'lib, aynan shu yo'nalishda ayollar tadbirkorligi keng imkoniyatlarga ega.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda xotin-qizlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash, ularni biznes yuritishga jalb etish va xizmatlar sohasida faol ishtirokini ta'minlash borasida qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, normativ-huquqiy baza takomillashtirilmoqda, imtiyozli kreditlar, subsidiyalar, grantlar ajratilmoqda va biznesni boshlash uchun qulay sharoitlar yaratilmoqda.

Shunga qaramay, xizmat ko'rsatish sohasida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishda bir qator tashkiliy va iqtisodiy to'siqlar saqlanib qolmoqda. Ushbu maqolada aynan shu muammolarni hal etishga xizmat qiluvchi samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqish, mavjud imkoniyatlarni tahlil qilish va takliflar ishlab chiqish maqsad qilingan.

Maqolaning asosiy maqsadi — xizmat ko'rsatish sohasida xotin-qizlar tadbirkorligini yanada rivojlantirishga xizmat qiluvchi tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarni ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan o'rganish, hamda ularning samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yil holatida mamlakatda faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlarining qariyb 26 foizi xotin-qizlar tomonidan boshqarilmoqda. Shundan katta qismi aynan xizmat ko'rsatish sohasi bilan shug'ullanadi. Bu ko'rsatkich xizmat ko'rsatish tarmog'i xotin-qizlar uchun salmoqli imkoniyatlar yaratishini ko'rsatadi. Biroq, mavjud salohiyatga qaramay, xotin-qizlar tadbirkorligining to'liq rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan bir qator omillar mavjud.

Ayollarning tadbirkorlik faoliyatini boshlashida ruxsatnomalar olish, hujjatlar tayyorlash, ro'yxatdan o'tish jarayonlarining murakkabligi ularga noqulaylik tug'diradi. Ayniqsa, qishloq hududlarida xizmat ko'rsatish infratuzilmasining yetarli emasligi bu muammoni yanada keskinlashtiradi. [2, 3]

Xotin-qizlarning kredit olish imkoniyatlari erkaklarga nisbatan ancha past. Banklar tomonidan beriladigan kreditlar uchun zarur garov ta'minoti yo'qligi, huquqiy bilimlarning yetishmasligi ularga moliyaviy qo'llab-quvvatlashdan foydalanishni qiyinlashtiradi.

Jamiyatda xotin-qizlarning faqatgina an'anaviy kasblar bilan shug'ullanishi kerak degan qarashlar ularning biznes yuritishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ko'plab ayollar oilaviy majburiyatlar tufayli ishbilarmonlik faoliyatini cheklab qo'yishga majbur bo'lishadi. [7]

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ko'plab ayol tadbirkorlar biznesni yuritishning zamonaviy usullari, marketing strategiyalari, raqamli texnologiyalarni qo'llash bo'yicha yetarli malakaga ega emas.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash maqsadida qator dasturlar amalga oshirilmoqda. “Ayollar daftari” orqali kredit va subsidiya ajratish, “Har bir oila – tadbirkor” dasturi, “Biznes ayol” assotsiatsiyasi faoliyati ayollarning xizmat sohasiga kirib kelishini jadallashtirmoqda. Shuningdek, ayollarga mo‘ljallangan “startup” loyihalarning ko‘paygani innovatsion faoliyatni rag‘batlantirmoqda. [6, 7]

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, xizmat ko‘rsatish sohasida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirish uchun mavjud imkoniyatlar yetarli bo‘lsa-da, ularni to‘liq ishga solish uchun tizimli yondashuv zarur. Bu borada moliyaviy savodxonlikni oshirish, huquqiy ko‘mak berish, raqamli ko‘nikmalarni shakllantirish va xotin-qizlar uchun alohida xizmat infratuzilmasini yaratish muhim ahamiyatga ega.

1-jadval

Xizmat ko‘rsatish sohasida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirish bo‘yicha SWOT-tahlili²⁵

Kuchli tomonlari	Zaif tomonlar
A. Xizmat ko‘rsatish sohasi mehnat resurslariga tayanadigan, ayollar uchun qulay yo‘nalish hisoblanadi; C. Davlat tomonidan xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan qonunlar va dasturlar mavjud; E. Mahalliy bozorlarda ayollar tomonidan tashkil etilgan xizmat ko‘rsatish bizneslariga talab yuqori; G. Ayollar tabiatan muloqotga kirishuvchan, mijozlar bilan ishlashda sezgir va mas‘uliyatli bo‘ladi.	A. Ayollar tadbirkorligiga oid bilim va malaka yetishmovchiligi, ayniqsa raqamli texnologiyalar sohasida; B. Moliyaviy resurslarga, imtiyozli kredit va grantlarga yetarli darajada kira olmaslik; C. Biznes yuritishdagi byurokratik to‘siqlar, hujjatlashtirishdagi murakkabliklar; D. Ijtimoiy stereotiplar va oilaviy mas‘uliyatlarning haddan tashqari yuk bo‘lishi.
Imkoniyatlar	Tahdidlar
A. Xizmat ko‘rsatish sohasining innovatsion rivojlanish imkoniyatlari keng – onlayn xizmatlar, freelancing,	A. Xalqaro iqtisodiy inqirozlar va ichki inflyatsiya xatarlarining kichik tadbirkorlarga kuchli ta’siri;

²⁵ Muallif ishlanmasi

elektron tijorat;	B. Raqobatbardosh muhitning kuchayishi va xizmat sifatiga bo'lgan talabning ortishi;
B. Xotin-qizlar uchun maxsus grantlar, startaplar va kasbga qayta tayyorlash markazlari sonining ortib borayotgani;	C. Moliyaviy savodsizlik tufayli noto'g'ri investitsiyalar va biznes yuritishdagi xatoliklar;
C. Tashqi bozorlarga xizmat eksporti orqali ayol tadbirkorlarning daromad manbalarini diversifikatsiya qilish imkoniyati;	D. Ayrim hududlarda internet infratuzilmasining zaifligi, raqamli xizmatlarning to'liq rivojlanmaganligi.
D. Ayollar tadbirkorligini rag'batlantiruvchi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish imkoniyatlari (UNDP, ILO va boshqalar).	

Xizmat ko'rsatish sohasida xotin-qizlar tadbirkorligining rivojlanishining O'zbekiston iqtisodiyotiga ta'sirini o'rganish natijasida, tahlil qilishdan ko'rinib turibdiki, bu sohada ko'plab imkoniyatlar mavjud bo'lsa-da, shu bilan birga, bir qator zaif tomonlar va tahdidlar ham mavjud. [5] Tadbirlarni amalga oshirishda moliyaviy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish, ta'lim va malaka oshirish tizimini rivojlantirish va gender stereotiplarini bartaraf etish zarur. Shuningdek, innovatsion imkoniyatlar va xalqaro hamkorlikni kengaytirish xotin-qizlar tadbirkorligining iqtisodiy o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Xulosa va takliflar. O'tkazilgan tahlillar asosida shuni ta'kidlash mumkinki, xizmat ko'rsatish sohasida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirish mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ayollar biznesining aynan xizmat sohasida faol bo'lishi ularning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlash, bandlik darajasini oshirish, kambag'allikni kamaytirish va oilalarning farovonligini yuksaltirishga xizmat qiladi. Biroq bu sohada hali ham mavjud tashkiliy, iqtisodiy va ijtimoiy to'siqlar ularning tadbirkorlik salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qilmoqda. Yuqoridagilarni inobatga olgan holda quyidagi takliflarni keltiraman:

1. Xotin-qizlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlovchi infratuzilmalarni rivojlantirish – ayollar uchun mo'ljallangan biznes-inkubatorlar, ko'p funksiyali xizmat markazlarini tashkil etish;

2. Moliyaviy imkoniyatlarni kengaytirish – imtiyozli mikrokreditlar, garovsiz kredit liniyalari va grant dasturlarini kengaytirish;

3. Raqamli savodxonlikni oshirish – xotin-qizlar uchun zamonaviy texnologiyalar va onlayn xizmatlardan foydalanish bo'yicha o'quv dasturlarini tashkil etish;

4. Huquqiy va maslahat xizmatlarini kuchaytirish – ayollar tadbirkorlariga bepul huquqiy maslahatlar va biznesni boshlash bo'yicha amaliy yordam ko'rsatish;

5. Ijtimoiy stereotiplarni yengish bo'yicha targ'ibot ishlari – ommaviy axborot vositalari orqali ayollar tadbirkorligining ijobiy namunalarini keng yoritish.

Yuqoridagi takliflarning amalda qo'llanilishi xizmat ko'rsatish sohasida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishga xizmat qiladi va ularni faol iqtisodiy subyekt sifatida shakllantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 – yil 11 – maydagi “Xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish chora – tadbirlari” PQ – 5113 son Qarori.

2. “Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш ва уларнинг жамиятдаги фаоллигини оширишга оид 2022–2026 йилларга мўлжалланган давлат дастури тўғрисида” // Ўзбекистон Республикаси Президентини қарори, 2022 йил 7 март, №ПҚ–87.

3. “Aholi bandligini ta'minlash bo'yicha olib borilayotgan ishlar natijadorligi va samaradorligini oshirishda mahalliy ijro hokimiyati va iqtisodiy kompleksning hududiy organlari rahbarlarining shaxsiy mas'uliyatini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 2017 yil 6 may PQ-2960 son Qarori.

4. Абдувоҳидова А. Хотин-қизлар тadbirkorлигини ривожлантиришда давлат қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари // Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар. – 2021. – №3. – Б. 45–50.

5. Тўхтаева Г. Хизмат кўрсатиш соҳасида хотин-қизлар тadbirkorлигини ривожлантиришнинг иқтисодий механизмлари // Иқтисодиёт фанлари номзоди диссертацияси. – Т.: 2020. – 132 б.

6. Нурматова Р. Хизматлар соҳасининг ривожланиш йўналишлари ва истиқболлари // Ўзбекистонда бозор, пул ва кредит. – 2020. – №5. – Б. 22–26.

7. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi portali.
www.stat.uz – O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi sayti.

ВЛИЯНИЕ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНЫХ СИЛ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Назметдинова Индира Шерзодовна

**Докторант научно-исследовательский центр "научные основы и
проблемы развития экономики Узбекистана" при ТГЭУ**

Аннотация: В статье рассматривается влияние дифференциации пространственной организации производительных сил на региональное экономическое развитие. Показано, что неравномерное распределение ресурсов, технологий, рабочей силы и инвестиций приводит к различиям в уровне роста, специализации и конкурентоспособности регионов. Помимо классических факторов экономического развития, особое внимание уделено инфраструктурным, институциональным и внешнеэкономическим детерминантам. На примере Узбекистана проведён анализ объёма и динамики валового регионального продукта, выявлены межрегиональные диспропорции и тенденции устойчивого роста.

Ключевые слова: региональное развитие, территориальная дифференциация, валовой региональный продукт, экономический рост, инвестиционная привлекательность, Узбекистан.

Annotatsiya. Maqolada ishlab chiqaruvchi kuchlarning hududiy tashkiloti differentsiallasuvi va uning mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishga ta'siri tahlil qilinadi. Resurslar, texnologiyalar, ishchi kuchi va investitsiyalarning notekis taqsimlanishi iqtisodiy o'sish, raqobatbardoshlik hamda ijtimoiy muammolarga olib kelishi mumkinligi ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, iqtisodiy o'sishning klassik omillari bilan birga, zamonaviy sharoitda infratuzilmaviy, institutsional va tashqi omillarning ahamiyati ham yoritilgan. O'zbekiston misolida mintaqalarda yalpi hududiy mahsulot hajmi va uning o'sish dinamikasi tahlil qilinib, iqtisodiy rivojlanishdagi hududlararo tafovutlar aniqlangan.

Kalit so'zlar: mintaqaviy rivojlanish, hududiy differentsiallasuv, yalpi hududiy mahsulot, iqtisodiy o'sish, investitsiya jozibadorligi, O'zbekiston.

Abstract. The article examines the impact of spatial differentiation in the organization of productive forces on regional economic development. Uneven distribution of resources, technologies, labor, and investments leads to disparities in growth, specialization, and competitiveness. Alongside classical growth factors, modern conditions highlight the significance of infrastructural, institutional, and external determinants. Using Uzbekistan as a case study, the paper analyzes the volume and dynamics of Gross Regional Product, revealing interregional disparities and trends of sustainable economic growth.

Keywords: regional development, spatial differentiation, gross regional product, economic growth, investment attractiveness, Uzbekistan.

Введение. Дифференциация пространственной организации производительных сил влияет на экономическое развитие регионов, поскольку неравномерное распределение ресурсов, технологий, рабочей силы и инвестиций приводит к различиям в уровне экономического развития, специализации регионов и их конкурентоспособности. Эта дифференциация может создавать как положительные эффекты, способствуя специализации и росту, так и отрицательные, вызывая экономические диспропорции и социальные проблемы, требующие регулирования.

Вопросы регионального экономического развития традиционно рассматриваются в числе приоритетных направлений как в теоретической экономике, так и в сфере практического государственного управления. Современная экономическая наука располагает значительным объёмом исследований, посвящённых анализу и систематизации факторов, влияющих на темпы и качество экономического роста. В разные периоды развития теории акцент делался на различных определяющих условиях: природно-ресурсный и климатический потенциал территории, численность и профессиональная структура трудовых ресурсов, обеспеченность производственной сферы основными фондами (земля, труд, капитал), а также уровень технологического развития. Данные факторы сохраняют актуальность и в настоящее время, формируя базовые предпосылки экономического роста.

Основная часть. Вместе с тем, в последние десятилетия в научной литературе всё большее внимание уделяется и другим группам факторов, обеспечивающим устойчивое и долгосрочное развитие экономики. К ним относятся, во-первых, инфраструктурные условия (состояние и динамика финансового сектора, транспортной и коммуникационной системы), во-

вторых, институциональная среда (эффективность государственного администрирования, качество нормативно-правового регулирования, особенности налогового климата, а также исторически сложившиеся традиции ведения хозяйственной деятельности). Существенное влияние на региональные экономические процессы оказывают и внешнеэкономические факторы: процессы глобализации, изменение конъюнктуры мирового рынка, а также различные кризисные явления в мировой экономике. Таким образом, современная парадигма анализа устойчивого роста исходит из комплексного учёта как классических, так и институционально-внешних детерминант.

Узбекистан обладает значительным экономическим потенциалом. Однако, развитие экономики в разных регионах страны имеет свои особенности, обусловленные историческими, географическими, ресурсными и другими факторами. В нашей работе под регионом мы подразумеваем административно-территориальные единицы Узбекистана состоящие из Республики Каракалпакстан, областей и города Ташкента.

Региональное развитие в Республике Узбекистан на протяжении последних десятилетий демонстрирует устойчивую тенденцию к неравномерности, обусловленную как объективными природно-географическими факторами, так и социально-экономическими и институциональными причинами. Пространственная организация производительных сил страны сформировалась под воздействием исторически сложившихся центров экономической активности, транспортной инфраструктуры, различий в обеспеченности ресурсами и уровнях инвестиционной привлекательности.

Таблица 1

Объем валового внутреннего (регионального) продукта в текущих ценах, млрд. сум.²⁶

Регионы	2020,0	2021,0	2022,0	2023,0	2024,0	Темп роста
Республика Узбекистан	668038,0	820537,0	995573,0	1204485,0	1454574,0	2,2
Республика Каракалпакстан	25523,4	29738,2	35541,6	39166,2	45658,5	1,8
Андижанская область	42623,6	48894,3	62981,4	77337,9	90522,1	2,1
Бухарская область	35320,0	43069,7	51728,0	61242,6	71560,4	2,0
Джиз0акская область	20249,8	25632,4	30367,0	37383,2	43057,9	2,1

²⁶ На основе официальных данных сайта <https://siat.stat.uz/reports-filed/223/meta-data> составлено и проанализировано автором

Кашкадарьинская область	40829,7	49397,5	57629,1	68648,6	80658,3	2,0
Навоийская область	51800,6	61118,4	71994,1	88215,4	117298,0	2,3
Наманганская область	32713,2	40269,1	48513,7	58173,7	68915,7	2,1
Самаркандская область	47576,0	59260,4	68988,6	83149,5	99866,1	2,1
Сурхандарьинская область	27571,6	33591,1	39201,8	46999,2	54354,1	2,0
Сырдарьинская область	14285,1	16865,1	20155,6	24001,7	28003,3	2,0
Ташкентская область	70691,6	91317,3	103245,0	121443,0	146385,0	2,1
Ферганская область	43413,1	55831,9	65516,9	78009,0	91333,0	2,1
Хорезмская область	23531,8	29737,2	37474,3	43666,7	51261,0	2,2
город Ташкент	107474,0	139397,0	172469,0	215099,0	281147,0	2,6

В период 2020–2024 годов экономика Республики Узбекистан демонстрировала устойчивую тенденцию роста, что наглядно отражается в динамике валового регионального продукта (табл. 2.1), исчисленного в текущих ценах. Совокупный объём ВВП страны увеличился с 668 038 млрд сум в 2020 году до 1 454 574 млрд сум в 2024 году, что соответствует росту в 2,2 раза. Такой прирост свидетельствует о значительной экономической активизации, обусловленной институциональными преобразованиями, мерами по улучшению инвестиционного климата и постепенным расширением промышленного, аграрного и сервисного секторов.

На региональном уровне наблюдается неоднородность темпов экономического роста, что, в свою очередь, указывает на территориальную дифференциацию социально-экономического развития. Наиболее выраженный прирост зафиксирован в городе Ташкент, где объём валового регионального продукта увеличился с 107 474 млрд сум до 281 147 млрд сум, что составляет рост в 2,6 раза. Столица сохраняет статус крупнейшего экономического, делового и инновационного центра страны, аккумулируя значительные финансовые ресурсы, человеческий капитал и производственные мощности. Её доминирующее положение связано с концентрацией высокотехнологичных отраслей, развитой инфраструктурой,

а также значительным вкладом сектора услуг и внешнеэкономической деятельности.

Заметный рост также наблюдается в Навоийской области, где объём ВРП увеличился с 51 801 млрд сум до 117 298 млрд сум, то есть в 2,3 раза. Учитывая наличие крупных промышленных предприятий в горнодобывающем и химическом секторах, а также функционирование свободной экономической зоны, регион демонстрирует высокую инвестиционную привлекательность и промышленную концентрацию. В Хорезмской области объём ВРП увеличился с 23 532 млрд сум до 51 261 млрд сум, или в 2,2 раза, что указывает на активизацию сельского хозяйства, перерабатывающих отраслей и сферы услуг.

Большинство других регионов республики показали прирост в пределах от 2,0 до 2,1 раза. Андижанская область увеличила ВРП с 42 624 млрд сум до 90 522 млрд сум, Джизакская область — с 20 250 млрд сум до 43 058 млрд сум, Самаркандская — с 47 576 млрд сум до 99 866 млрд сум, Ташкентская — с 70 692 млрд сум до 146 385 млрд сум, Ферганская — с 43 413 млрд сум до 91 333 млрд сум, а Наманганская — с 32 713 млрд сум до 68 916 млрд сум. Эти области демонстрируют положительную динамику за счёт развития агропромышленного комплекса, внедрения современных форм хозяйствования и повышения производительности труда.

В ряде регионов прирост оказался несколько ниже. Так, Республика Каракалпакстан увеличила ВРП с 25 523 млрд сум до 45 659 млрд сум (рост в 1,8 раза), Бухарская область — с 35 320 млрд сум до 71 560 млрд сум (в 2 раза), Кашкадарьинская — с 40 830 млрд сум до 80 658 млрд сум (в 2 раза), Сурхандарьинская — с 27 572 млрд сум до 54 354 млрд сум (в 2 раза), а Сырдарьинская — с 14 285 млрд сум до 28 003 млрд сум (также в 2 раза). Относительно более низкие темпы могут быть обусловлены как ограниченностью экономической базы и инфраструктуры, так и меньшей инвестиционной активностью. Однако и в этих регионах наблюдается устойчивый рост, соответствующий общенациональным тенденциям.

Таким образом, за пятилетний период фиксируется не только количественное увеличение валового регионального продукта, но и качественное перераспределение экономической активности в разрезе территорий. Несмотря на сохраняющийся дисбаланс темпов роста, наметилась устойчивая траектория развития, способствующая углублению региональной специализации, расширению производственной базы и укреплению потенциала устойчивого экономического роста страны в среднесрочной перспективе.

Таблица 2

Темпы роста валового внутреннего (регионального) продукта в процентах к предыдущему году²⁷

Регионы	2020	2021	2022	2023	2024

²⁷ На основе официальных данных сайта <https://siat.stat.uz/reports-filed/223/meta-data> составлено и проанализировано автором

Республика Узбекистан	101,6	108	106	106,3	106,5
Республика Каракалпакстан	101,6	106,1	103,8	101,8	106,3
Андижанская область	102,2	105,4	108,9	104,9	106,6
Бухарская область	102	106,5	105,3	104,6	106,6
Джизакская область	103,4	109,1	104,6	106,3	105,3
Кашкадарьинская область	101,8	107,8	106,8	105,3	106,5
Навоийская область	106	107,6	106,3	106,6	107,7
Наманганская область	104,6	110,3	108,4	106,8	107,6
Самаркандская область	100,8	110,3	106,4	106,3	106,9
Сурхандарьинская область	102,7	109,3	104,2	105,1	105,9
Сырдарьинская область	100,9	109,4	105,7	105,6	104,5
Ташкентская область	102,2	111	106,1	106	106,7
Ферганская область	104,8	108,8	106,2	105,7	106,8
Хорезмская область	99,5	111,1	107,1	104,8	106,4
город Ташкент	101,5	117,1	108,6	108,9	110,4

В период 2020–2024 годов темпы роста валового внутреннего и регионального продукта в Республике Узбекистан демонстрировали устойчивую положительную динамику, свидетельствующую о поступательном развитии экономики в целом и отдельных территорий в частности. В среднем по республике ежегодный прирост ВВП находился в диапазоне 101,6–108%, при этом в 2024 году зафиксировано увеличение на 6,5% по сравнению с предыдущим годом. Эти данные указывают на восстановление и стабильное расширение экономической активности, несмотря на глобальные вызовы последних лет.

Столичный регион, город Ташкент, в течение анализируемого периода продемонстрировал наиболее высокие темпы прироста. Так, в 2021 году рост составил рекордные 117,1%, а к 2024 году достиг 110,4%. Учитывая значительный удельный вес столицы в формировании национального ВВП, данный показатель отражает положительное влияние инвестиционной активности, развития сферы услуг, информационных технологий и высоких темпов урбанизации.

Высокие темпы роста также наблюдаются в Наманганской и Самаркандской областях. В 2021 году обе территории зафиксировали прирост более чем на 110%, что свидетельствует о расширении производственных мощностей, активизации малого и среднего бизнеса, а также внедрении новых экономических инициатив. К 2024 году темпы роста в этих регионах составили соответственно 107,6% и 106,9%, подтверждая устойчивость позитивной динамики.

Навоийская область стабильно демонстрировала одни из самых высоких темпов прироста ВРП среди регионов. За 2024 год рост составил 107,7%, что обусловлено активным развитием горнодобывающей

промышленности, энергетического сектора и реализацией крупных инвестиционных проектов в рамках свободной экономической зоны.

Сравнительно умеренные, но стабильные темпы роста отмечаются в Бухарской, Кашкадарьинской, Джизакской, Ферганской и Ташкентской областях. Среднегодовые темпы роста в этих регионах колебались в пределах 105–107%, что указывает на устойчивое расширение экономического потенциала и положительную реакцию на проводимые реформы в сфере инфраструктуры и агропромышленного комплекса.

В Республике Каракалпакстан, несмотря на относительно низкую стартовую базу, наблюдается умеренный рост. В 2024 году темп увеличения составил 106,3%, что указывает на улучшение показателей в аграрном секторе, переработке и социальной сфере. Вместе с тем динамика требует дальнейшего стимулирования инвестиционной и производственной активности для обеспечения более высокого роста.

Сырдарьинская область демонстрировала самые низкие темпы роста в 2024 году — 104,5%, несмотря на относительно сильные показатели в предыдущие годы. Это свидетельствует о необходимости пересмотра приоритетов регионального развития и усиления мер поддержки производственной сферы, особенно в сельском хозяйстве и логистике.

Заключение. Таким образом, несмотря на наличие межрегиональной разницы в динамике прироста ВРП, можно отметить общенациональную тенденцию к устойчивому экономическому росту. Высокие темпы в столице и промышленных регионах сочетаются с поступательным развитием в аграрных и менее индустриализированных территориях, что создаёт предпосылки для сбалансированного роста и снижения территориальной дифференциации в будущем.

UY XO‘JALIKLARI DAROMADLARINING TARKIBI VA MAKROIQTISODIY HOLATI INDEKSI

***Xakimova Nasiba Abduraimovna**
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Moliya va turizm kafedrasi o‘qituvchisi*

Pul-kredit siyosati bo‘yicha qarorlar qabul qilishda uy xo‘jaliklarining iqtisodiy kutilmalarini baholash va uni monitoring qilib borish muhim hisoblanadi. Shu maqsadda, uy xo‘jaliklarining iqtisodiy holatiga hamda iqtisodiy qarorlar qabul qilishiga ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni qamrab olgan Uy xo‘jaliklarining makroiqtisodiy holat indeksi ishlab chiqildi. HMCI indeksining uy xo‘jaliklari joriy iqtisodiy holatini hamda kelgusi davrlarni prognoz qilish imkoniyatini baholash maqsadida indeksning uy xo‘jaliklarining iste’mol xarajatlari hamda chakana savdo bilan o‘zaro korrelyatsiyasi baholandi.

Baholash natijalariga ko'ra, HMCI indeksidan joriy iqtisodiy holat bilan birga aholining I chorak keyingi xarajatlarini hamda iqtisodiy faolligini baholashda foydalanish mumkinligi ma'lum bo'ldi.

Uy xo'jaliklarining kutilmalari ularning kelgusidagi xatti-harakatlarini belgilab beruvchi muhim omil hisoblanadi. Aksar makroiqtisodiy modellar uy xo'jaliklari iqtisodiy o'zgarishlarni to'g'ri baholaydi, ya'ni ratsional kutilmalarga ega bo'ladi degan g'oya asosida qurilgan.

Shunga qaramay, uy xo'jaliklari iqtisodiyotdagi fundamental omillarning haqiqiy holati to'g'risida noto'g'ri tushunchaga ega bo'lishi hamda iqtisodiy holatni baholashda ortiqcha optimistik yoki pessimistik bo'lishi mumkinligi (neutral expectations concept) bir qator tadqiqotchilar tomonidan ta'kidlanadi (Fuster, Laibson, and Mendel 2010).

Xususan, daromadlarning yuqori sur'atlarda oshishi hamda foiz stavkalarining pasayishi uy xo'jaliklari kutilmalarining ortiqcha optimistik shakllanishiga, natijada kelgusida ularning qarz yuki darajasining oshishiga olib kelishi mumkin.

Natijada, iqtisodiyotda ko'tarilish va tushish sikllari (boom-bust cycle) hamda aktivlar narxining sun'iy oshishi (asset price bubble) yuzaga keladi.

Mazkur tadqiqot ishida uy xo'jaliklarining iqtisodiy holatiga hamda iqtisodiy qarorlar qabul qilishiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar tahlil qilinadi. Bunda, ko'rsatkichlarni alohida tahlil qilish holatni to'liq aks ettira olmasligi sababli qaror qabul qilishni qiyinlashtiradi.

Shunga qaramay, uy xo'jaliklari iqtisodiyotdagi fundamental omillarning haqiqiy holati to'g'risida noto'g'ri tushunchaga ega bo'lishi hamda iqtisodiy holatni baholashda ortiqcha optimistik yoki pessimistik bo'lishi mumkinligi (neutral expectations concept) bir qator tadqiqotchilar tomonidan ta'kidlanadi (Fuster, Laibson, and Mendel 2010).

Mazkur muammoni bartaraf etish maqsadida ixtiyordagi daromad, oylik ish haqi, kreditlar bo'yicha foiz stavkalar, valyuta kursi o'zgarishi va shu kabi boshqa o'zgaruvchilarni yagona indeksga keltirish orqali uy xo'jaliklarining makroiqtisodiy holat indeksi (Keyingi o'rinlarda HMCI indeksi deb yuritiladi) ishlab chiqildi.

Ushbu indeks uy xo'jaliklari iqtisodiy holatni baholashda ortiqcha optimistik yoki pessimistik bo'lishi (neutral expectations concept) nazariyasiga asosan joriy makroiqtisodiy ko'rsatkichlardan kelib chiqib uy xo'jaliklarining kutilmalarini baholash imkoniyatini beradi.

Bordalo va boshqalar (2018) uy xo'jaliklari odatda joriy makroiqtisodiy holatni kelajakka ekstropolyatsiya qilishga moyil bo'ladi. Shu munosabat bilan, HMCI indeksi aholi iste'mol kayfiyatini oldindan baholash va uning faolligini tahlil qilib borishda foydalanilishi mumkin deb hisoblaydi. Ta'kidlash joizki, uy xo'jaliklari kutilmalarini o'rganishga qaratilgan tadqiqot ishlarining asosiy qismi aholi orasida so'rovlar o'tkazish yo'li bilan hisoblanadigan iste'molchilar kayfiyati indeksiga (Consumer confidence index) asoslangan holda amalga oshirilgan. Xususan, Acemoglu va Scott (1994) Buyuk Britaniyada iste'molchilar kayfiyati indeksi hamda kelgusida iste'mol xarajatlari o'sishi orasida kuchli ijobiy

bog'liqlik borligini aniqlagan. Garrett (2005) esa AQSHda iste'molchilar kayfiyati indeksi chakana savdoni prognoz qilishda yordam berishini ta'kidlagan.

Shuningdek, so'nggi yillarda amalga oshirilgan ayrim tadqiqotlar iste'molchilar kayfiyati indeksidan kreditlash hajmlarini prognoz qilishda ham foydalanish mumkinligini ko'rsatmoqda. Kłopocka (2017) iste'molchilar kayfiyati indeksi va uy xo'jaliklarining kelgusida oladigan kreditlari hajmi o'rtasida kuchli ijobiy bog'liqlik borligini ko'rsatgan. Angelico (2018) ham aholining kutilmalari bo'yicha so'rov natijalari ularning kelgusidagi qarzlari dinamikasini prognoz qilishda foydalanish mumkinligini aniqlagan.

Shunga qaramay, iste'molchilar kayfiyati indeksini hisoblash uchun ma'lumotlarni olish jarayonida quyidagi kamchiliklar yuzaga kelishi mumkin Hodula va boshqalar (2019):

- tanlab olingan uy xo'jaliklari jami aholini to'liq o'zida aks ettira olmasligi;
- iste'molchilar kayfiyati indeksi faqatgina so'rov doirasida so'ralgan savollarga asoslanib, iste'molchilar kayfiyatining boshqa jihatlarini hisobga olmasligi;
- respondentlar tomonidan savollarga vijdonan javob berilmasligi yoki yetarlicha vaqt ajratilmasligi.

Hodula (2019) OECD mamlakatlari uchun HMCI indeksini ishlab chiqqan hamda uning iste'molchilar kayfiyati indeksi bilan yuqori korrelyatsiyaga ega ekanligini aniqlagan.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, uy xo'jaliklarining kutilmalarini baholash maqsadida makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga asoslangan holda yagona kompozit indeks qurish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot ishi doirasida, HMCI indeksini hisoblashda "faktor modeli" (faktor analiz) usulidan foydalanildi. Faktor analiz bir nechta o'zgaruvchilar orasidan umumiy xususiyatga ega bo'lganlarini alohida guruhlariga (faktorlarga) ajratish orqali ma'lumotlar ko'lamini ko'rsatkichlarning mohiyatini saqlab qolgan holda maksimal darajada qisqartirish imkoniyatini beradi. Tadqiqot doirasida uy xo'jaliklarining makroiqtisodiy holatini aks ettiruvchi 8 ta

ko'rsatkichlar tanlab olingan bo'lib, ular aholining iqtisodiy holati va daromadlari, mehnat bozoridagi holat, kredit foiz stavkalari hamda tashqi sektordagi holatni qamrab oladi.

HMCI indeksini hisoblashda foydalanilgan ko'rsatkichlar²⁸

	Daromad turlari	Tasnifi
1	Yalpi ichki mahsulot	Joriy narxlarda
2	Aholi daromadlari	Joriy narxlarda
3	Aholi depozitlari	Jalb qilingan depozitlar
4	Ish haqi darajasi	Mavsumiy narxlarda
5	Jami band aholi soni	Joriy davrda
6	Ayirboshlash kursi	Milliy valyutaning ayirboshlash kurslari
7	Xorijiy pul o'tkazmalari	Davlat pul birliklarida
8	Ajratilgan ssudalar	Ortacha tortilgan

²⁸ Muallif ishlanmasi

Tadqiqot ishida foydalanilgan barcha ma'lumotlar choraklik ko'rinishga keltirilgan hamda mavsumiylikka to'g'rilangan holda ularning yillik o'zgarishi hisoblangan.

Ma'lumotlar bir xir ko'rinishga keltirilgandan so'ng faktor analiz amalga oshirilib, Kayzer kriteriyasiga ko'ra, xos sonlari 1 dan katta bo'lgan 3 ta faktorlar tanlab olindi hamda mazkur faktorlarning umumiy ko'rsatkichni ifodalash darajasi 80 foizni tashkil etdi.

Faktor modeli natijalari²⁹

Faktorlar	Xos sonlari	Variatsiya, %	Umumiy indeksni ifodalash ko'rsatkichi, %
1-faktor	2,78	34,75	34,75
2- faktor	2,42	30,21	64,90
3- faktor	1,21	15,10	80,04
4- faktor	0,98	12,29	90,02
5- faktor	0,32	10,3	96,39
6- faktor	0,21	2,91	99,21
7- faktor	0,04	0,43	99,82
8- faktor	0,01	0,18	100,00

Xususan, 1-faktor tarkibiga kiruvchi ko'rsatkichlarning umumiy indeksni ifodalash darajasi 29,8 foizni, 2-faktorni hisobga olganda 56,7 foizni hamda uchchala faktor hisobga olinganda 80 foizga teng bo'ldi.

Ta'kidlash joizki, faktorlar sonining ortib borishi umumiy indeksni ifodalash darajasini 100 foizga yaqinlashishiga olib kelsada, faktorlarning soni optimal darajada bo'lishi yani kam faktorlardan foydalangan holda modelning ko'proq qismini tushuntirish muhimroq hisoblanadi. Xalqaro tajribada faktorlarning umumiy indeksni ifodalash darajasi eng kamida 60 foizga teng bo'lishi kompozit indeks tuzish uchun yetarli hisoblanadi (Peterson, 2000). HMCi indeksining uy xo'jaliklari joriy iqtisodiy holatni hamda kelgusi davrlarni prognoz qilish imkoniyatini baholash maqsadida indeksning uy xo'jaliklarining iste'mol xarajatlari hamda chakana savdo bilan o'zaro korrelyatsiyasi baholandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Acemoglu, S. And A. Scott (1994): "Consumer Confidence and Rational Expectations: Are Agents' Beliefs Consistent with the Theory?" *Economic Journal* 104(422), pp. 1–19.
2. Angelico, C. (2018): "Household Expectations and the Credit Cycle." Paper presented at the CEPR European Conference on Household Finance 2018.
3. Bordalo, P., N. Gennaioli, and A. Shleifer (2018): "Diagnostic Expectations and Credit Cycles." *Journal of Finance* 73(1), pp. 199–227.
4. Fuster, A., D. Laibson, and B. Mendel (2010): "Natural Expectations and Macroeconomic Fluctuations." *Journal of Economic Perspectives* 24(4), pp. 67–84.
5. Garrett, T. A., R. Hernández-Murillo, and M. T. Owyang (2005): "Does Consumer Sentiment Predict Regional Consumption?" *Federal Reserve Bank of St. Louis Review* 87, pp. 123–135.

²⁹ Muallif ishlanmasi

6. Hodula, M., S. Malovaná, J. Frait (2019) *“Introducing a New Index of Households’ Macroeconomic Conditions”*, Czech National Bank, Working Paper Series 10.
7. Kłopocka, A. (2017): *“Does Consumer Confidence Forecast Household Saving and Borrowing Behavior? Evidence for Poland.”* *Social Indicators Research* 133(2), pp. 693–717.
8. Schiller, R. (2000): *“Measuring Bubble Expectations and Investor Confidence.”* *Journal of Psychology and Financial Markets* 1, pp. 49–60.

3-SHO‘BA
MINTAQADA BARQAROR
RIVOJLANISH MAQSADLARIGA
ERISHISH TA‘MOYILLARI

MINTAQADA BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARIGA ERISHISHDA SUV RESURSLARINI SAQLASH VA BOSHQARISH OMILLARI

prof. B. Ruzmetov
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti
dots. Sh. Ruzmetov
Urganch Ranch texnologiya universiteti

Аннотация: Мақолада минтақада барқарор ривожланиш мақсадларига эришишда сув ресурсларини сақлаш ва бошқариш омиллари таҳлил қилинди. Минтақада сув ресурсларини комплекс бошқаришни жорий этиш юзасидан таклифлар ишлаб чиқилган.

Аннотация: В статье проанализированы факторы сохранения и управления водными ресурсами для достижения целей устойчивого развития в регионе. Разработаны предложения по внедрению комплексного управления водными ресурсами в регионе.

Abstract: The article analyzes the factors of conserving and managing water resources in achieving sustainable development goals in the region. Proposals for the implementation of integrated water resources management in the region have been developed.

Калим сўзлар: Минтақа, сув ресурслари, барқарор ривожланиш, комплекс бошқариш, экологик барқарорлик.

Ключевые слова: Регион, водные ресурсы, устойчивое развитие, комплексное управление, экологическая устойчивость.

Key words: Region, water resources, sustainable development, integrated management, ecological sustainability.

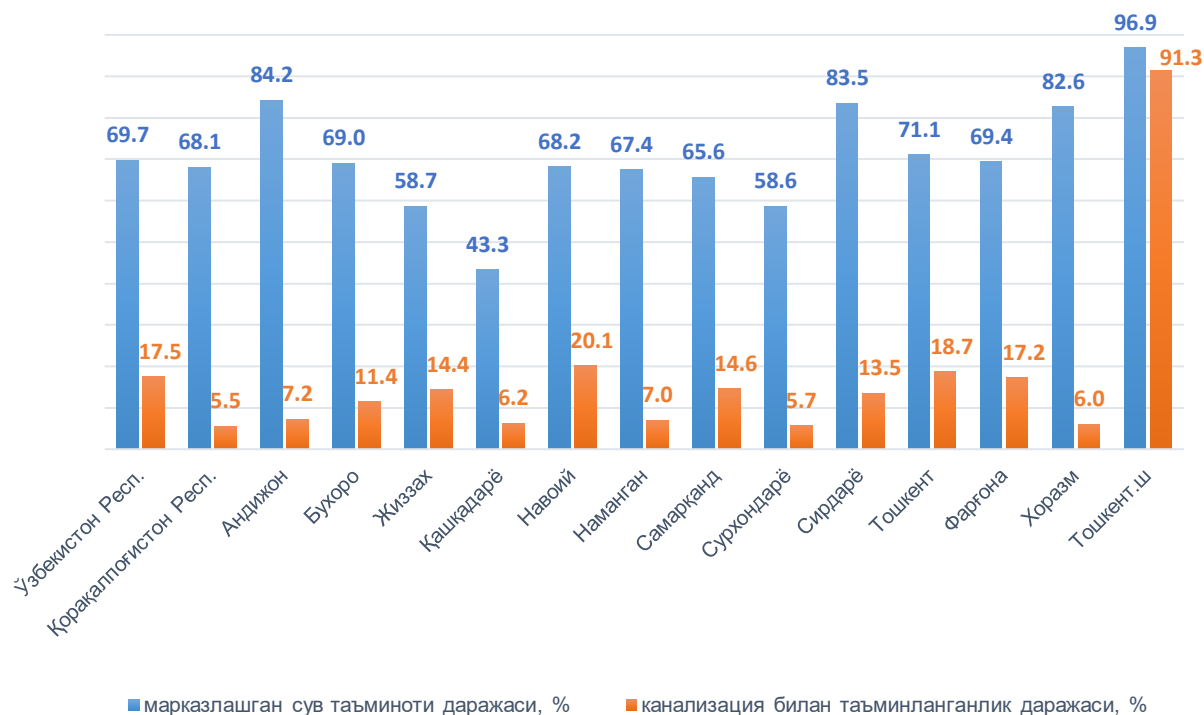
Жаҳон ресурслари институти маълумотларида Ўзбекистон сув стресси юқори бўлган мамлакатлар қаторида келтириб ўтилган. Сув стресси даражаси юқорилиги бўйича тузилган рейтингда дунёнинг 164 та мамлакати орасида мамлакат 25-ўринни эгаллаган. Ўзбекистонда сув ресурсларига босим даражаси минтақада сув захираларининг юқори даражада (169 %) сафланиши билан боғлиқ.

Ўзбекистонда аҳолини ичимлик суви билан таъминлаш бевосита аҳолининг марказлашган сув таъминотидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш орқали амалга оширилади. Бу борада тизимли ишлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 26 ноябрдаги «Аҳолининг ичимлик суви билан таъминланганлик даражасини ошириш ва унинг сифатини яхшилаш учун Ўзбекистон Республикасининг сув ресурсларини бошқаришни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони ҳамда «Республика сув таъминоти тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида» Қарори доирасида амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон аҳолисининг тегишли санитария-гигиена воситаларидан умумий ва тенг ҳуқуқли фойдаланишини таъминлаш бўйича маълум ишлар амалга оширилди.

2021 йилда йилда хавфсизлик талабларига амал қилган ҳолда ташкил этилган санитария хизматларидан фойдаланадиган аҳолининг улуши 92,7 % ни ташкил этди, шунингдек совун ва сув билан қўл ювиш мосламаларидан фойдаланадиган аҳолининг улуши мос равишда 96,2% га етди

Натижада сўнгги 5 йил ичида республикада марказлашган ичимлик суви таъминоти билан таъминланган аҳоли улуши 5,2 % пунктга ортиб, 2022 йилнинг дастлабки ҳолатига кўра 69,7 %ни ташкил этди. Шунингдек, канализация билан таъминланганлик даражаси 17,5 % га етди. Шу билан бирга, ичимлик суви билан таъминланганлик даражаси нисбатан паст бўлган ҳудудлар сифатида Қашқадарё, Сурхондарё, Жиззах вилоятлари (60 % дан паст) қайд этилган (1-расм).

1-расм. Аҳолининг марказлашган сув таъминоти ва канализация билан таъминланганлик даражаси (%да, 01.01.2022 ҳолатига кўра)³⁰

Яшаш учун қулай экотизимни таъминлаш доирасида республикада сувнинг ифлосланиш даражасини камайтириш, оқова сувларни хавфсиз тозалаш ва қайта самарали ишлаш бўйича чора-тадбирларни амалга оширишга катта эътибор қаратилмоқда. Ушбу масалаларни ҳал қилиш Ўзбекистон Республикасининг 2030 йилгача атроф-муҳитни муҳофаза қилиш концепциясида, Ўзбекистон Республикасининг 2016-2020 йилларга мўлжалланган экологик мониторинг дастурида ҳам келтириб ўтилган. Бу йўналишдаги ижобий натижалар, бир томондан, сув ресурсларига бўлган ўсиб бораётган эҳтиёжни қондиришга ёрдам беради, иккинчи томондан, атроф-муҳитга салбий таъсирни камайтиришга хизмат қилади.

2017-2021 йиллар мобайнида Ўзбекистонда хавфсиз тозаланган оқова сувларнинг улуши 92,2 % даражасида қолмоқда. Шу билан бирга, сувнинг ифлосланиш индекси 2017-2019 йилларда бироз ёмонлашди (1,35 дан 1,58 гача). Бироқ, 2019 йилдан кейин ушбу кўрсаткичнинг камайиши кузатилган ва 2021 йилда 1,52 ни ташкил этган. Мавжуд кўрсаткич сув

³⁰ Манба: Статистика агентлиги маълумотлари

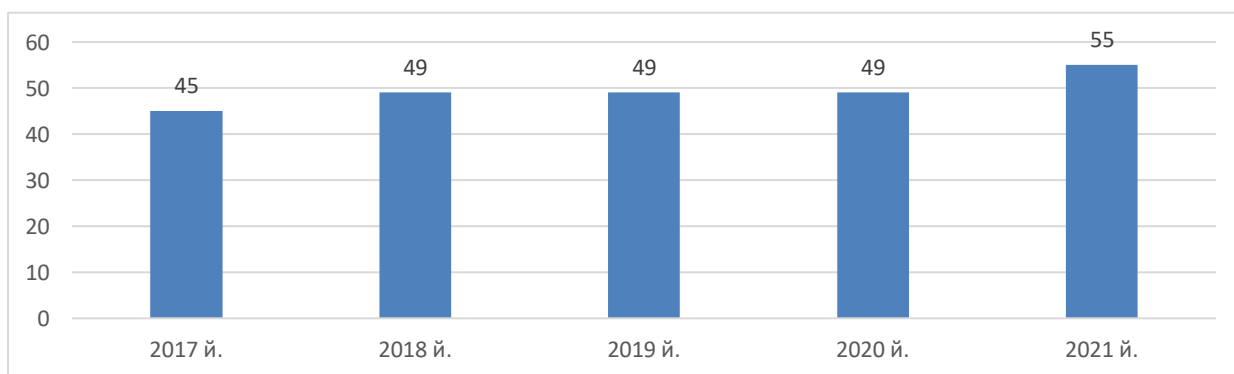
сифати бўйича III тоифага (ўртача ифлосланган) мос келиб, қониқарли экологик ҳолатни назарда тутди.

Минтақадаги трансчегаравий сувлар сифати қониқарсизлигининг асосий сабаблари сув таркибида туз, феноллар, пестицидлар, нефть маҳсулотлари, металл миқдори ва биологик ифлосланишнинг ортиши ҳамда сув қаттиқлигининг ўзгариши билан боғлиқ. Сувнинг миқдори ва сифатига сув бошқариш тизими, суғориш объектларининг ҳолати, иқлим омиллари таъсир қилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йилнинг 11 июлидаги Фармонида кўра «Ўзбекистон Республикаси сув хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган Концепцияси» тасдиқланган. Концепциянинг устувор йўналишларидан бири мамлакатда сув сифатини яхшилашдир. Уни амалга ошириш доирасида 2030 йилга қадар 18 та гидрологик постларни тиклаш ва сувни тезкор назорат қилиш тизимини жорий этиш режалаштирилган.

Республикада сув ресурсларини бошқариш доирасида ирригация тизими самарадорлигини ошириш, суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, халқаро ташкилотлар ва жамғармалар (Жаҳон банки, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Ислом тараққиёт банки) маблағларини жалб қилган ҳолда мамлакат сув ресурсларидан фойдаланиш ва ҳисобга олиш самарадорлигини таъминлаш имкониятларини кенгайтириш бўйича чоратadbирлар амалга оширилмоқда. Натижада, Ўзбекистонда сув ресурсларини комплекс бошқаришни амалга ошириш даражаси 2017-2021 йилларда 45 % дан 55 %гача ошди (2-расм).

2-расм. Сув ресурсларини комплекс бошқаришни жорий этиш даражаси, (%)³¹

Ўзбекистон учун сув ресурсларини бошқариш трансчегаравий дарёлардан минтақалараро комплекс фойдаланишни кўзда тутди. Шу муносабат билан сувдан оқилona фойдаланиш ва уни тежаш, сув ресурсларининг адолатли тақсимланишини кафолатлаш, шунингдек, минтақадаги барча давлатларнинг манфаатларини ҳисобга олган ҳолда сув ресурсларини тақсимлаш бўйича тизимли ишлар олиб борилмоқда.

Иқлим ўзгаришлари Ўзбекистонда сув танқислигини янада кучайтиради, қурғоқчилик давомийлиги ва муддатининг ортиши мамлакат

³¹ Манба: Статистика агентлиги маълумотлари

иктисодиётида сув ресурсларига бўлган эҳтиёжларни қондиришда жиддий муаммоларни келтириб чиқариши мумкин.

Деярли барча ҳудудларда дарё оқимларини сув билан таъминлаш 60 % дан 90 % гача ёғингарчилик миқдorigа боғлиқ. Ушбу хавфнинг ўзига хос хусусияти шундаки, у кўпроқ табиий омилларга боғлиқ. Хавфнинг олдини олиш чоралари мавжуд сув ресурсларидан самарали ва оқилона фойдаланиш билан боғлиқ. Шунингдек, сувнинг ифлосланиш даражасининг ошиши ҳам аҳоли саломатлигига таҳдид солади.

Мамлакат бўйлаб сув ресурсларининг нотекис тақсимланиши, сув хавзаларидан самарасиз фойдаланиш ва уларнинг ифлосланиши барқарор ривожланиш учун жиддий таҳдиддир.

Ўзбекистон сувга бўлган эҳтиёжнинг 80%ини қўшни мамлакатларнинг сув хавзаларидан қондириши ва қисман иқлим ўзгариши сабабли сув ресурсларини бошқаришда муҳим муаммоларга дуч келмоқда. Мамлакат 1992 йилдан бери БМТнинг трансчегаравий сув оқимлари ва халқаро қўлларни ҳимоя қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги Конвенцияси[1]. (Сув Конвенцияси), шунингдек 1997 йилдан бери БМТнинг халқаро сув оқимларидан навигациясиз фойдаланиш ҳукуқи тўғрисидаги Конвенцияси иштирокчиси ҳисобланади. Сув Конвенцияси, шунингдек, 2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш ва унинг мақсадларининг тартибини тарғиб қилиш ва амалга ошириш учун кучли восита саналади. У Ўзбекистон ва бошқа мамлакатлардан сув ресурсларини комплекс бошқаришни, шу жумладан шароитга қараб трансчегаравий ҳамкорлик орқали амалга оширишни талаб қиладиган 6.5-вазифанинг бажарилишини бевосита қўллаб-қувватлайди.

2020 йилдаги БРМ бўйича иккинчи ҳисоботнинг[2]. 6.5.2 кўрсаткичига кўра, Ўзбекистондаги трансчегаравий ҳавзалар майдонининг 69,6 фоизи тезкор битимлар ёки сув билан ҳамкорлик тўғрисидаги битимлар билан камраб олинган.

Шунингдек, Ўзбекистон Қирғизистон ва Туркменистон билан муҳим янги шартномалар тузди ва Қозоғистон билан Сирдарё бўйича ҳамкорликни фаоллаштирди. Трансчегаравий ер ости сувлари тўғрисидаги маълумотларнинг мавжудлиги яхшиланган бўлса-да, трансчегаравий ер ости сувлари ҳақидаги билимларни ошириш ва умумий сув қатламлари бўйича ҳамкорликни ўрнатиш учун қўшимча тадбирларни амалга ошириш зарурати мавжуд.

Сув ресурсларини комплекс бошқариш бўйича биринчи Миллий сиёсий мулоқот[3] (МСМ) 2022 йилда бўлиб ўтди. МСМ Ўзбекистонда бугунги кунда тармоқларни ривожлантириш учун сувнинг мавжудлиги, оқова сувларнинг стандартлари, ер ости сувлари мониторинги, трансчегаравий ҳамкорлик ва қуйи Амударёнинг экологик оқимига эътибор қаратмоқда.

Минтақада сув ресурсларини комплекс бошқариш устувор йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- бозор тамойилларини жорий этиш, сув хўжалигини тартибга солиш ва молиялаштириш механизмларини такомиллаштириш;

- сув сиёсати ва сув ресурсларини бошқариш механизмларини такомиллаштириш;
- инфратузилмани модернизация қилиш ва сув хўжалиги хизматларини ривожлантириш;
- сув хўжалигини бошқаришнинг илмий ва инновацион салоҳиятини ривожлантириш;
- экологик барқарорликни таъминлаш учун ишлаб чиқилган стратегия ва концепцияларни амалга ошириш;
- барқарор ривожланиш учун сув ресурсларини сақлаш ва улардан оқилona фойдаланишни яхшилаш;
- инфратузилмани модернизация қилиш ва сув хўжалиги соҳасини ривожлантириш, шу жумладан давлат-хусусий шериклик орқали;
- сув ва соғлиқ тўғрисидаги протоколга кириш имкониятларини баҳолаш;
- трансчегаравий сув оқимлари ва халқаро кўлларни муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги Конвенцияга мувофиқ кўшни мамлакатлар билан трансчегаравий сувлар, шу жумладан ер ости сувлари бўйича ҳамкорликни кенгайтириш.

Adabiyotlar

1. *Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes (Water Convention)*
2. *Отчетность по глобальному целевому показателю ЦУР 6.5.2*
3. *About the National Policy Dialogues*

BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHGA ERISHISHDA YASHIL IQTISODIYOTDAN FOYDALANISHNING AYRIM JIHATLARI

Yangiboyev Berdiyar Yangiboyevich
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
professori, iqtisodiyot fanlari doktori
e-mail: yangiboyevberdiyar @mail.ru

Аннотатсия: Maqolada mamlakatimiz iqtisodiyotini yuqori sur'atlarda barqaror o'stirish barcha mavjud imkoniyatlarning safarbar qilinishi va amalga oshirilayotgan islohotlar strategiyasining izchil davom ettirilishi hisobiga ta'minlanishiga, birinchi navbatda, yashil iqtisodiyotdan keng foydalanishning umume'tirof etilgan ayrim jihatlariga alohida e'tibor qaratilgan.

Аннотация: В статье особое внимание уделяется обеспечению высокоскоростного устойчивого роста экономики нашей страны за счет мобилизации всех имеющихся возможностей и последовательного продолжения проводимой стратегии реформ, в первую очередь, некоторым общепризнанным аспектам широкого использования зеленой экономики.

Abstract: The article focuses on ensuring the high-speed sustainable growth of our country's economy through the mobilization of all available opportunities and the consistent continuation of the ongoing reform strategy, primarily on some generally recognized aspects of the widespread use of the green economy.

Kalit so'zlar: Milliy boylik, daromadlar va kapital, ekologik komponentlar, "ijtimoiy"- "iqtisodiy"- "ekologik" uchlik, barqaror rivojlanish, resurslarning cheklanganligi, yashil iqtisodiyot.

Ключевые слова: Национальное богатство, доход и капитал, экологические компоненты, триада «социальной»-«экономической»-«экологической», устойчивое развитие, дефицит ресурсов, зеленая экономика.

Key words: National wealth, income and capital, environmental components, socio-economic-“environmental” triad, sustainable development, resource scarcity, green economy.

Kirish. Dunyodagi har bir mamlakat o'z milliy iqtisodiyotini barqaror ravishda rivojlanishga harakat qiladi, zero bunday harakat “Sanoat - 4” ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining to'rtinchi yo'lining mazmunini ifodalab, tabiat va ajdodlar tomonidan yaratilgan milliy boylik zahiralaridan insoniyat manfaatlari yo'lida samarali foydalanish, fuqarolik huquqlariga rioya qilish, daromadlar va kapitalni teng taqsimlash asosida aholini ijtimoiy muhofaza qilish tamoyillariga asoslanadi.

Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, dunyo umumiy boyligining 66 foizi inson kapitaliga, ya'ni asosan shaxsning ilm darajasiga to'g'ri kelmoqda. Shuning uchun davlatimiz rahbari 2020 yil boshida e'lon qilgan Murojaatida «Eng katta boylik - bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros - bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik - bu bilimsizlikdir», degan fikrni alohida keltirib o'tgan edi [1].

Barqaror rivojlanish o'ta dolzarb muammo hisoblanib, uni “ijtimoiy”-“iqtisodiy”- “ekologik” uchlikning o'zaro bog'liqlikda rivojlanishiga asoslangan sinergetik samara sifatida tasavvur etish to'g'ri bo'ladi. Barqaror rivojlanishni ta'minlashdagi iqtisodiy yondashuv yashil iqtisodiyot asosida cheklangan resurslardan va mavjud elektr energiyasidan oqilona foydalanish kabi muammolarni hal qilishni nazarda tutuvchi munosabatlarni yuzaga chiqaradi.

Barqaror rivojlanishga erishish vositalari hisoblangan iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik komponentlarni o'zaro muvofiqlashtirish murakkab vazifa hisoblanadi. Iqtisodiy va ijtimoiy komponentlar jamiyat oldiga iqtisodiy taraqqiyotga erishishning bir qator yo'nalishlari va aholining farovonligini yanada yaxshilashdan iborat yangi vazifalarni qo'ymoqda. Shu nuqtai-nazardan ham mavjud resurslardan oqilona foydalanish asosida barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishish insoniyat oldida turgan ulkan vazifalardan biriga aylandi.

Asosiy qism. Mamlakatimizni 2030-yilgacha bo'lgan davrda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish strategiyasini ta'minlashda barqaror rivojlanishga erishish vositasi o'ta muhim vazifalardan biri sifatida tilga olinmoqda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 20-oktabrdagi “2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 841-sonli qarori mamlakatimizni “yashil iqtisodiyot” asosida barqaror rivojlanishni ta'minlashda muhim manba bo'lib hisoblanadi [2].

Mamlakatimizda “yashil iqtisodiyot”ga o'tish zarurati milliy iqtisodiyotda iste'mol qilinayotgan energiyaning aksariyat qismi tiklanmaydigan tabiiy resurslardan foydalanilayotganligi, ushbu resurslar zahirasi cheklanganligi, atrof-muhitning ifloslanishi bilan bog'liq ekologik muammolarning keskinlashib borayotganligi bilan ham izohlanadi.

O'zbekiston milliy iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish, tarkibiy o'zgarishlarning uzoq muddatli strategiyasini ishlab chiqish “yashil iqtisodiyot”ga

o'tish muammolarini hisobga olishni taqozo etadi, zero, tabiiy resurslar zahiralarining cheklanganligi, takror ishlab chiqarilmasligi bilan bog'liq muammolar insoniyatning barcha faoliyat yo'nalishlari, jumladan, iqtisodiy faoliyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi ham nazardan chetda qolmaydi.

Xorijda va yurtimizda yashil iqtisodiyot sohasida ro'y berayotgan yangilik va o'zgarishlarni o'rganish asosida istiqbolda ularni yanada rivoj toptirishning zarurligi asoslab berildi va mavjud ma'lumotlar asosida tegishli xulosalar qilindi. Nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'lanishlarga asoslanib, tahlil va taqqoslash kabi usullardan foydalanildi. "Yashil iqtisodiyot"ni rivojlantirishga oid qonunchilik iqtisodiyotni "yashillashtirish"ga ko'maklashishi bilan bir vaqtda milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishni ham ta'minlashga keng imkoniyatlar yaratdi.

2023-yilning 11-sentyabrida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risida" qabul qilingan 158-son Farmonida bir qator ustuvor g'oya va yo'nalishlar keltirilgan bo'lib, ular orasida milliy iqtisodiyotni barqaror iqtisodiy o'sish orqali yalpi ichki mahsulot hajmini oshirish, daromadi o'rtachadan yuqori bo'lgan davlatlar qatoridan o'rin olish va aholi uchun qulay ekologik sharoitlarni yaratish kabi o'ta muhim masalalar alohida o'rin egallaydi [3].

"Yashil iqtisodiyot"ni jadallashtirish negizida barqaror o'sishni ta'minlashda iqtisodiyotning energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. 2030-yilgacha bo'lgan davrda strategiyani amalga oshirish jarayonida yalpi ichki mahsulot birligiga nisbatan issiqxona gazlarining chiqindilari 2010-yil darajasidan 30 foizga kamaytiriladi, aholi va iqtisodiyot tarmoqlarining yuz foizga qadar zamonaviy, arzon va ishonchli elektr ta'minotidan foydalanish ta'minlanadi, elektron transport rivojlanadi, strategiyasi doirasida o'z dolzarbligini yo'qotmagan barcha maqsadlarga erishish, shuningdek, O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasida belgilangan vazifalarni to'la amalga oshirishni ta'minlash asosiy vazifa sifatida ko'rsatib o'tilgan [4].

Barqaror rivojlanishni ta'minlash borasidagi xalqaro amaliy faoliyat BMT tashabbusi bilan ilgari surilgan. 2000-yilda BMT Bosh Assambleyasi tomonidan "Ming yillik rivojlanish maqsadlari" qabul qilindi va 2015-yil - qo'yilgan maqsadlarga erishishni hisoblash yili sifatida belgilab olindi. BMTning 2012-yilda barqaror rivojlanish mavzusida o'tkazilgan "Rio+20" Konferensiyasida barqaror rivojlanish maqsadlarini (Sustainable Development Goals (SDGs)) ishlab chiqishga kelishib olindi. Ushbu maqsadlar BMTga a'zo barcha davlatlar tomonidan 2015-2030 yillarda amalga oshirilishi kun tartibiga kiritilgan.

Keyingi yillarda barqaror rivojlanishni ta'minlash, "sof texnologiyalar"ga nisbatan innovatsion yondashishni keltirib chiqardi va xalqaro investitsion forumlarda muntazam ravishda muhokama etib kelinmoqda. "Yashil iqtisodiyot" konsepsiyasini amaliyotga tadbiq etish masalalari ushbu muhokamalarning negizini tashkil etadi.

O'zbekistonda yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish masalasiga e'tibor kuchaydi. Mamlakatimiz 2015-yildan keyingi davrda

BMT tomonidan 2030-yilgacha mo'ljallangan 17 ta maqsadlar va 169 ta vazifalardan iborat barqaror rivojlanish dasturini qo'llab-quvvatlab, barqaror rivojlanish sohalari bo'yicha kompleks ishlarni olib borishini ma'lum qildi. Mamlakatda 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish, milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash, milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda umumbashariy muammolarga yondashish kabi dolzarb masalalar ko'ndalang qilib belgilab berilgan [5]. Bu strategiyasining qabul qilinishi "yashil iqtisodiyot"ni rivojlantirish barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash omillaridan biri ekanligini tasdiqladi.

Natijalar va xulosalar. "Yashil iqtisodiyot"ga o'tish nazariy va g'oyaviy jihatdan asoslangandan keyin, uning huquqiy asoslarini shakllantirish va sohaga oid tegishli qonunchilikni ishlab chiqish yuzasidan quyidagi xulosalarni qilish mumkin:

- rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyoti ustun darajada tabiiy resurslardan intensiv foydalanishga asoslanadi va bu o'z navbatida atrof - muhitning ifloslanishiga olib keladi;

- ishlab chiqarish texnologiyalarining aksariyat qismi eskirganligi sababli ushbu mamlakatlarda ishlab chiqarishni texnologik jihatdan yangilashda jiddiy muammolar mavjud;

- davlat xarajatlarida yashil iqtisodiyotga sarflanayotgan kapital qo'yilmalar miqdori yanada ko'paytirishni taqoza qiladi;

- O'zbekiston uchun ham yashil iqtisodiyotga o'tishdagi to'siqlarni bartaraf etish - birinchi galdagi vazifalar qatoriga kiritilgan;

- xo'jalik yuritish va atrof-muhit muhofazasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'minlash;

- iqtisodiy faoliyat tufayli uzoq istiqbolda atrof-muhitga yetkaziladigan zararni minimallashtirish;

- energiya samaradorligini kuchaytirish bo'yicha ko'rsatkichlarni doimiy ravishda oshirib borish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020 - yil 24 - yanvardagi Oliy Majlisga murojaatnomasi //Xalq so'zi, 2020 yil, 25 yanvar, 19-soni.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 20-oktabrdagi "2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 841-sonli qarori.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yilning 11-sentyabrida "gi O'zbekiston - 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 158-son Farmoni.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yilning 11-sentyabrida "gi O'zbekiston - 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 158-son Farmoni.

5. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi (<https://lex.uz/uz/docs/5841063>) Infografika (<https://strategy.uz/index.php?category=infog>).

O'ZBEKISTONDA BLIMLAR IQTISODIYOTINI BOSHQARISH OMILLARI

*Mahmatrayimov Shahzod Qo'shshoq o'g'li tadqiqotchi
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti*

Annotatsiya: Maqolada O'zbekistonda bilimlar iqtisodiyotini shakllantirish va samarali boshqarish omillari tizimli tarzda tahlil qilingan. Jahon tajribasi asosida bilimlar iqtisodiyotining institutsional asoslari, innovatsion muhit, moliyalashtirish manbalari, davlat-xususiy sheriklik (DXSh) modeli va oliy ta'lim muassasalaridagi raqobat darajasi kabi jihatlar yoritilgan.

Аннотация: В статье системно проанализированы факторы формирования и эффективного управления экономикой знаний в Узбекистане. На основе мирового опыта освещены институциональные основы экономики знаний, инновационная среда, источники финансирования, модель государственно-частного партнерства (ГЧП), а также уровень конкуренции в высших учебных заведениях.

Abstract: The article systematically analyzes the factors of forming and effectively managing the knowledge economy in Uzbekistan. Based on international experience, the institutional foundations of the knowledge economy, the innovation environment, sources of financing, the public-private partnership (PPP) model, and the level of competition in higher education institutions are highlighted.

Kalit so'zlar: Bilimlar iqtisodiyoti, institutsional islohotlar, innovatsion rivojlanish, davlat-xususiy sheriklik, startaplar, raqobat darajasi, ilmiy tadqiqotlar, texnopark, intellektual kapital, raqamli iqtisodiyot.

Ключевые слова: Экономика знаний, институциональные реформы, инновационное развитие, государственно-частное партнерство, стартапы, уровень конкуренции, научные исследования, технопark, интеллектуальный капитал, цифровая экономика.

Key words: Knowledge economy, institutional reforms, innovative development, public-private partnership, startups, competition level, scientific research, technopark, intellectual capital, digital economy.

Jahonda bilimlar iqtisodiyotini boshqarishga qaratilgan institutsional islohotlar barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga xizmat qiluvchi samarali institutlar va mexanizmlarni shakllantirishga olib kelmoqda. Bu esa, o'z navbatida, turli mamlakatlarda yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini yuzaga keltirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Biroq, so'nggi yillarda global miqyosda yuzaga kelgan innovatsion muhitning barqaror emasligi, iqtisodiy qutblanish jarayonlari va yuqori inflyatsiya ko'rsatkichlari iqtisodiyotlarda turli inqiroz holatlarini keltirib chiqarmoqda. Jumladan, 2022–2023-yillarda ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalariga yo'naltirilgan sarmoyalar 2,9 foizga o'sgani holda, vechur kapitalga oid bitimlar soni 9,5 foizga, xalqaro patent arizalari esa 1,8 foizga qisqargan[1]. Ushbu ko'rsatkichlar jahon mamlakatlarida bilimlar iqtisodiyoti rivojini ta'minlaydigan institutlar va ularning boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish ehtiyojini yuzaga chiqarmoqda.

Bugungi ilmiy izlanishlar doirasida bilimlar iqtisodiyotining institutsional asoslarini mustahkamlash va samarali boshqarish masalasi global muammo sifatida ko'rib chiqilmoqda. Ayniqsa, startaplar orqali yuqori texnologiyali sanoat tarmoqlarini shakllantirish, vechur kapital asosida nanotexnologiyalar va mikrochiplar ishlab chiqish, sun'iy intellekt va robototexnika kabi ilg'or texnologiyalarni innovatsion sohalarida joriy etish, shuningdek, ilm-fan bilan

ishlab chiqarish o'rtasida chuqur integratsiyani yo'lga qo'yish orqali barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash muhim ilmiy tadqiqot yo'nalishlariga aylangan.

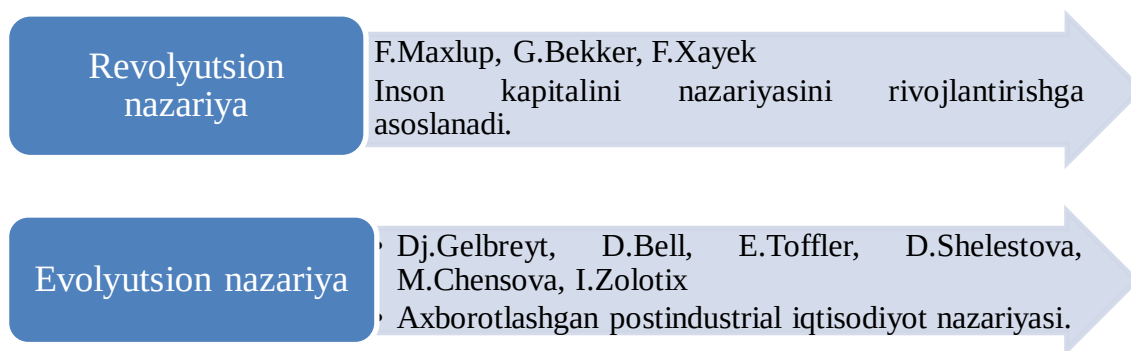
O'zbekistonda so'nggi yillarda olib borilgan islohotlar natijasida bilimlar iqtisodiyotini shakllantirish va boshqarish yuzasidan qator tashabbuslar amalga oshirildi. Jumladan, Innovatsion rivojlanish jamg'armasi, Ilmiy va texnik ishlanmalarni tijoratlashtirishga yo'naltirilgan Prezident jamg'armasi, shuningdek, Yoshlar akademiyasi huzuridagi iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlovchi fondlar tashkil etilib, ushbu moliyaviy manbalar faqat bilimlar iqtisodiyoti sohasida foydalanilmoqda[2]. Bu holat mamlakatda innovatsion taraqqiyotga qaratilgan islohotlarning real samarasini namoyon etadi.

Shunga qaramay, mavjud muammolar hamon dolzargligicha qolmoqda. Xususan, yoshlarni ilm-fanga keng jalb qilish ishlari yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan, fan va ta'lim tizimlari o'rtasidagi integratsiya sust rivojlangan, olimlarning mehnati moddiy va ma'naviy jihatdan yetarlicha rag'batlantirilmayapti. Bundan tashqari, ilmiy tadqiqotlarga yo'naltirilayotgan moliyaviy resurslar ham yetarli darajada emas[3]. Bularning barchasi O'zbekistonning xalqaro miqyosdagi ilmiy va innovatsion salohiyatini to'laqonli namoyon qilishiga to'sqinlik qilmoqda.

Shu bois, mamlakatda ichki va tashqi bozorlarda tijoratlashtirilgan innovatsion ishlanmalar sonini ikki baravarga oshirish, shuningdek, 2026-yilgacha Global innovatsion indeks reytingida ilg'or 56 ta mamlakat qatoriga kirish kabi strategik vazifalar belgilangan[4]. Bu esa o'z navbatida, ilm-fanni zamonaviy talab va shart-sharoitlarga moslashtirish, innovatsion taraqqiyotni jadallashtirish va ilmiy izlanishlar sifatini oshirishni hozirgi kunning eng dolzarb vazifasiga aylantirmoqda.

Bilimlar iqtisodiyotini boshqarishning institutsional bazasi — bu iqtisodiy tizimda bilimlarni yaratish, tarqatish va ulardan samarali foydalanish jarayonlarini tartibga soluvchi institutlar, me'yoriy normalar hamda qoidalar majmuasini anglatadi. Mazkur institutsional tuzilma tarkibiga ilmiy-tadqiqot va oliy ta'lim muassasalari, innovatsiyalarni rag'batlantirishga qaratilgan davlat dasturlari, intellektual mulkni muhofaza qilishga oid qonunchilik hujjatlari, shuningdek, bilimlarni ishlab chiqish, uzatish va ularni amaliyotga joriy etishga xizmat qiluvchi boshqa mexanizmlar kiradi.

Bugungi global iqtisodiyotda bilimlar iqtisodiyotining shakllanishi va boshqaruvi bilan bog'liq turli xil nazariy yondashuvlar va ilmiy konsepsiyalar mavjud bo'lib, ular ushbu sohaning institutsional asoslarini chuqur o'rganishni taqozo etmoqda. Mavjud ta'limot va qarashlarni tahlil qilgan holda ularni ikki asosiy guruhga ajratish mumkin. (1-rasm).

1-rasm. Bilimlar iqtisodiyotini shakllantirish va boshqarish nazariyalari³²

Birinchi guruh tadqiqotchilari, xususan, F. Maxlup, G. Bekker va F. Xayek singari olimlar inson kapitali nazariyasi orqali bilimlar iqtisodiyotining evolyutsion yo‘nalishda rivojlanganini ta’kidlaydi. F. Maxlup o‘z tadqiqotlarida shunday deydi: “Inson o‘zining jismoniy va intellektual salohiyatini rivojlantirish orqali yanada samarali va puxta mehnat bilan shug‘ullana boshlaydi. Aynan ushbu rivojlanish inson kapitalining mazmunini tashkil etadi”[5]. Bu yondashuvga ko‘ra, bilimlar iqtisodiyoti jamiyatning intellektual salohiyati ortishi, kreativ mehnat va innovatsiyalarning ustuvorligi asosida shakllanadi. Shu jarayonda innovatsion texnologiyalar, xususan, nano-, bio- va kogno-texnologiyalarning tez sur‘atlar bilan rivojlanib, jamiyat hayotining deyarli barcha sohalariga kirib borishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchi guruh olimlari esa, aksincha, bilimlar iqtisodiyotining shakllanishi revolyutsion xarakterga ega bo‘lib, bu jarayon ta’lim tizimi va innovatsion faoliyatning keskin va yuqori sur‘atlarda rivojlanishi orqali yuzaga kelgan, deb hisoblaydi. Masalan, D.A. Shelestova o‘z qarashlarida “... global tarmoq iqtisodiyotining axborotlashgan iqtisodiy model tarkibiga kiritilishi natijasida bilimlar iqtisodiyoti shakllandi”[6], deb ta’kidlaydi. Ushbu fikr haqiqatga yaqin, chunki bilimlar iqtisodiyoti XX asrning oxiri va XXI asr boshlarida bir nechta omillar — postindustrial jamiyat, iqtisodiy axborotlar oqimi va global tarmoq iqtisodiyoti nazariyalarining o‘zaro ta’siri asosida shakllangan[7].

Bugungi kunda bilimlar iqtisodiyoti raqamli-axborotlashgan jamiyat shaklida namoyon bo‘lib, uni postindustrial taraqqiyot bosqichining yuqori pog‘onasi sifatida baholash mumkin. Bu modelda ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalariga yangi resurslar — ya’ni axborot, ilmiy bilimlar, intellektual kapital va innovatsiyalar qo‘shilib, yangi iqtisodiy shakllanishni vujudga keltirgan.

Bilimlar iqtisodiyotini rivojlantirishga ta’sir etuvchi institutlari sifatida ilmfan va yuqori texnologiyali ishlab chiqarish tarmoqlari, o‘quv kompleksi, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarini, shuningdek, bozor institutlarini birlashtirishga hissa qo‘shadigan ilmiy tadqiqot sohasi, innovatsion sohadagi tadbirkorlik subyektlarini qamrab oladi (2-rasm).

³² Muallif tadqiqotlari asosida ishlab chiqilgan.

2-rasm. Bilimlar iqtisodiyotini rivojlanishiga ta'sir qiluvchi institutlar³³

Tadqiqotlarga ko'ra bilimlar iqtisodiyotining turli jihatlarini qamrab oluvchi institutlarni guruhlariga ajratadi va ularning o'zaro aloqadorligini ko'rsatadi. Ushbu institutlarning samarali faoliyati bilimlar iqtisodiyotining muvaffaqiyati uchun muhimdir. Jumladan, bilimlarni ulashuvchi institutlar bilimlarni yaratish va tarqatishda muhim rol o'ynaydi. OTMlar kadrlar tayyorlaydi, injiniring va konsalting firmalari tajriba va bilimlarni ulashadi, kutubxonalar esa, bilimlarni saqlash va taqdim etish bilan shug'ullanadi.

Jahon tajribasi ilmiy tadqiqotlar va tajriba konstruktorlik ish (ITTKI) larini moliyalashtirishning turli xil modellari mavjudligini ko'rsatadi. Ulardan keng tarqalgani davlat-xususiy sheriklik modeli hisoblanadi. ITTKIda davlat-xususiy sheriklik (DXSh) modelining qo'llanilishi – innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu model ilmiy natijalarni amaliyotga joriy etish, tijoratlashtirish va xavflarni bo'lishish orqali innovatsion faoliyatning samaradorligini oshiradi. Ushbu tadqiqot ishi doirasida muallif bilimlarga asoslangan iqtisodiyotning o'ziga xos jihatlarini o'rganish, vujudga kelishidagi mumkin bo'lgan muammolarni tadqiq etish, ularni tartibga solishning o'ziga xos jihatlarini namoyon etish, innovatsion loyihalarni amalga oshirishda DXSh tizimini joriy etish orqali institutsional asoslarini takomillashtirish maqsadga muvofiqligini belgilab oldi. DXSh modelining ikki bosqichi:

1-bosqich (davlat infratuzilmasi): Davlat laboratoriya va sinov bazalarini qurib, uskunalar bilan jihozlaydi. Ushbu bosqichga davlat byudjeti, xalqaro grantlar va davlat-banklari, shuningdek, xalqaro moliyaviy tashkilotlar mablag'lari jalb etiladi. Tashkiliy jihatdan vazirliklar, universitet va ilmiy-tadqiqot markazlari infratuzilmani boshqaradi, litsenziyalash, eksport-sertifikat olish kabi huquqiy

³³ Manba muallif ishlanmasi

tartiblarni amalga oshiradi. Davlat shuningdek, ilmiy kadrlarni tayyorlash va tajriba natijalarini monitoring qilishni ham ta'minlaydi.

2-bosqich (xususiy sektor): Yaratuvchi infratuzilma asosida xususiy kompaniyalar va startaplar innovatsion mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqarish va bozorga chiqarish vazifasini oladi. Ushbu bosqichda moliyalashtirish, asosan, xususiy sarmoyalar, bank kreditlari va investorlarning ishtiroki orqali amalga oshiriladi. Tashkiliy masalada xususiy sherik loyiha uchun biznes-reja tuzib, mahsulotni sertifikatlaydi, ishlab chiqarishni yo'lga qo'yadi va marketingni tashkil etadi. Davlat esa, infratuzilma mulkini nazorat qilib, sarmoyador uchun kafolat va imtiyozlar mexanizmini taklif etadi. Natijada, innovatsion mahsulotlar mahalliy va eksport bozorlariga kirib boradi, ilmiy salohiyat esa, iqtisodiyotga qo'shilgan qiymatga aylanadi.

Jahonda OTMlar o'rtasidagi raqobat so'nggi yillarda jadal sur'atlarda kuchayib bormoqda. Uning darajasini aniqlash bo'yicha turli xil usullar ham ishlab chiqilgan. Ulardan eng ishonchligi bu Xerfindal-Xirshman usuli hisoblanadi. OTMlar (oliy ta'lim muassasalari) uchun Xerfindal-Xirshman indeksi (HHI)ni aniqlash – bu ta'lim bozorida raqobat darajasini baholash usulidir. Bu indeks shunchaki sof raqam emas, balki bozordagi bir qancha OTMlarning qanchalik ustunligi bor yoki raqobatga qarshi ishlayaptimi – shuni aniqlash uchun ishlatiladigan ko'rsatkichdir. Adabiyotlarda HHI aniqlash formulasi quyidagi ko'rinishga ega:

$$HHI = \sum_{i=1}^n S_i^2$$

Bu yerda:

s_i - i-OTMning bozordagi ulushi, odatda foizda (masalan, 10% - 10),
 n - OTMlar soni.

HHI ning tadqiqoti uchun asos bo'ladigan qiymat (qizil, sariq va yashil) chegaraviy koeffitsientga ega. Ushbu ma'lumotlar 1-jadvalda keltirilgan.

OTMlar bo'yicha HHI ni aniqlash uchun ma'lumot kerak bo'ladigan qiymatlar quyidagilar:

har bir OTMda o'qiyotgan talabalar soni;

umumiy talabalar soni;

har bir OTM uchun:

$$S_i = \frac{\text{OTMdagi talabalar soni}}{\text{Umumiy talabalar soni}} * 100\%$$

Har bir s_i ni kvadrat qilib, yig'indisi hisoblanadi.

O'zbekistonda so'nggi yillar davomida oliy ta'lim muassasalari (OTM) soni va ularda ta'lim olayotgan talabalar soni keskin o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Bozor konsentratsiyasini baholash uchun har yili OTMlar talaba kontingenti taqsimoti asosida Herfindahl-Hirschman indeksi (HHI) hisoblandi. HHI ko'rsatkichi har bir OTMning umumiy talabalar soniga nisbatan ulushi kvadratining yig'indisiga teng bo'lib, bozor konsentratsiyasi darajasini ko'rsatadi. Indikаторning qiymati yuqori bo'lsa, talabalarni qabul qilish bo'yicha bir necha

yirik OTMlar dominantlik qilayotgani, qiymati past bo'lsa, talaba qabul qilish bozori ko'p ishtirokchilar o'rtasida taqsimlangani ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqot ishida muallif tomonidan respublikaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda HHI ning chegaraviy koefitsientlarini ishlab chiqilgan (1-jadval).

1-jadval

HHI ning natijaviy qiymatlari³⁴

HHI qiymati	Chegaraviy koefitsient	Talqin
HHI < 1000	Yashil	Past konsentratsiyali bozor. Bunday bozorda ko'plab ishtirokchilar mavjud bo'lib, ularning har biri bozorning kichik ulushiga ega. Raqobat yuqori darajada bo'ladi
$1000 \leq$ HHI < 1800	Sariq	O'rtacha konsentratsiyali bozor. Bunday bozorda bir nechta yirik ishtirokchilar mavjud, lekin ko'plab kichik ishtirokchilar ham faoliyat yuritadi. Raqobat o'rtacha darajada bo'ladi.
HHI $\geq$ 1800	Qizil	Yuqori konsentratsiyali bozor. Bunday bozorda bir yoki bir nechta yirik ishtirokchilar ustunlik qiladi va bozorning katta qismini nazorat qiladi. Raqobat past darajada bo'ladi

Mazkur tadqiqot ishida 2014-yildan 2025-yilgacha O'zbekistonda faoliyat yuritgan oliy ta'lim muassasalari soni, respublika bo'yicha umumiy talabalar soni hamda hisoblangan HHI ko'rsatkichidan kelib chiqqan holda respublika oliy ta'lim tizimidagi o'zgarishlar dinamikasi tahlil qilingan (2-jadval).

2-jadval

O'zbekistonda 2014 – 2025-yillarda faoliyat yuritgan oliy ta'lim muassasalari soni, respublika bo'yicha umumiy talabalar soni hamda hisoblangan HHI ko'rsatkichi³⁵

T/r	Yil	OTMlar soni	Umumiy talabalar soni	HHI indeksi
1	2014	68	261 332	~210
2	2015	69	264 291	~208
3	2016	70	268 281	~206
4	2017	72	297 689	~200
5	2018	98	360 204	~153
6	2019	119	440 991	~129
7	2020	127	571 512	~122
8	2021	154	808 439	~103
9	2022	191	1 042 100	~85
10	2023	219	1 314 542	~75
11	2024	211	1 518 580	~70
12	2025	216	1 550 000 ³⁰	~66

³⁴ Muallif tadqiqotlari asosida ishlab chiqilgan.

³⁵ Muallif tadqiqotlari asosida ishlab chiqilgan.

Respublikada bilimlar iqtisodiyotini rivojlanishida yosh olimlar va ular tomonidan amalga oshiriladigan loyihalarning oʻrni beqiyos. Loyihalarni joriy etilishi esa, asosan, texnoparklarda amalga oshiriladi. Mamlakatda faoliyat koʻrsatayotgan texnoparklarda 2019–2023-yillar davomida jami boʻlib 782 ta innovatsion loyiha amalga oshirilib, 375 turdagi sanoat mahsulotlari yaratildi. Yoshlar texnoparklari orasida eng koʻp loyiha Yashnobod yoshlar texnoparkiga tegishli boʻlib, 2019–2023-yillar davomida 332 ta innovatsion loyiha asosida 304 turdagi mahsulot ishlab chiqilgan hamda oʻsish koʻrsatkichi innovatsion loyihalarda 221 foiz, sanoat mahsulotlarida 200 foizni tashkil qilgan. 2019–2023-yillar oraligʻida jami 639 ta startap loyihalari joriy etilgan boʻlib, ularning asosiy koʻpchilik qismi Inno Texnopark MChJ amalga oshirgan, 2023-yilda 2019-yilga nisbatan yaratilgan startaplar 80 barobarga, ularni amaliyotga joriy qilinishi 116 barobarga ortgan.

Institutsional mexanizmlar, ularning samaradorligi, shuningdek, xususiy sektorda innovatsiyalarni davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlash sohasidagi muammolar va istiqbollarni tahlil qilish ilmiy-ishlab chiqarish aloqalarini yanada mustahkamlash va innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim vazifasi hisoblanadi.

Tadqiqotlar respublikada ITTKIlarini moliyalashtirish manbalari oʻrtasidagi nisbat barqaror boʻlganligini koʻrsatdi (3-jadval).

3-jadval.

Oʻzbekistonda moliyalashtirish manbalari tarkibida davlat sektorining ITTKIga xarajatlari (jamiga nisbatan foizda)³⁶

Koʻrsatkich	yillar											Oʻzgarish (+,-)
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	
Jami	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
Davlat byudjeti mablagʻlari	73.1	77.8	77.9	75.0	76.6	79.7	84.0	80.0	74.6	63.3	61.0	-12.1
Byudjetdagi tashqari fond mablagʻlari	4.5	8.6	9.5	1.8	5.2	7.4	6.4	3.0	13.4	9.3	11.0	+6.5
Oʻz mablagʻlari	15.3	9.0	6.8	19.8	13.4	9.8	8.5	11.1	7.4	19.9	21.0	+5.7
Buyurtmaci	6.9	3.7	5.5	3.2	4.3	2.4	0.9	5.9	4.1	6.8	6.3	-0.6

³⁶ Muallif tadqiqotlari asosida ishlab chiqilgan.

mablag'lar i												
Xorijiy manbalar mablag'lar i	0.2	0.9	0.3	0.2	0.5	0.7	0.2	—	0.5	0.7	0.7	+0.5

3-jadval ma'lumotlari davlat sektorlarini ITTKIga sarf-xarajatlari 2014-yilga nisbatan 2024-yilda 6 barobarga oshganligini ko'rsatadi. Uning tarkibini har yili taxminan 63-70 foiz atrofida davlat byudjeti xarajatlari tashkil etib turibdi. Ilmiy-tadqiqot va ishlanmalarni moliyalashtirishda davlat sektorining ulushi yuqori bo'lishi, odatda, katta investitsiyalarni talab qiladigan yirik loyihalar, masalan, mudofaa, aerokosmik, yadro sanoati yoki ilmiy-texnikaviy rivojlanish bo'yicha davlat strategiyalarini amalga oshirish uchun xos bo'lganligi sababidir.

Davlat byudjeti mablag'lari 2014-yilda 73,1 foiz bo'lgan bu ko'rsatkich 2024-yilga kelib 61,0 foizga kamaygan (-12,1 foiz), bu davlat tomonidan moliyalashtirishning qisqarishini ko'rsatadi. Byudjetdan tashqari fond mablag'lari 6,5 foizga oshgan, bu grantlar, xo'jalik faoliyatidan tushumlar kabilarning moliyalashtirishni o'sganligidan dalolat beradi. O'z mablag'lari 5,7 fozga o'sish kuzatildi, bu holat ishlab chiqaruvchilar tomonidan moliyalashtirishning o'sishi, o'z mablag'lari hisobiga tadqiqotlar ko'proq amalga oshirishga urinishdan dalolat bermoqda. Buyurtmachi mablag'lari -0,6 foizga kamayishi buyurtma asosida moliyalashtirish barqaror emas ekanligidan dalolat bermoqda.

Xorijiy manbalarining 0,5 foizga o'sishi xorijiy investitsiyalar va grantlar moliyalashtirish kam bo'lsa ham o'sish tendensiyaga egaligini ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, davlat ilmiy tadqiqot muassasalariga xususiy buyurtmachilar ham mablag'sarflagani, o'zi uchun zarur bo'lgan ilmiy-tadqiqot ishlariga buyurtmalar mablag' kiritganligini ham ko'rish mumkin.

Tadqiqotlar natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

–O'zbekiston sharoitida bilimlar iqtisodiyoti institutlarining faoliyatini rivojlantirish uchun turli modellarni qo'llash muhim. Respublikaning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sharoitlariga moslashtirilgan modellar ta'lim va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirishda, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashda va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda yordam beradi.

–innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishini 10 foizga oshirish hamda ITTKI markazlariga grantlar, davlat xaridlarini ko'paytirish;

–bitiruvchilarni sifatli tayyorlash, STEAM ta'limi va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash standartlarini ishlab chiqish;

–ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish, akseleratorlar, venchur fondlar va startap qo'llab-quvvatlash tizimini joriy etish lozim.

–bitiruvchilar sonini emas, sifatiga e'tibor berish, attestatsiya va bozor talabiga mos yo'nalishlar ishlab chiqish;

–innovatsion mahsulotlarga soliq imtiyozlarini berish orqali xususiy investitsiyalarni jalb qilish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Global Innovation Index 2024 Unlocking the Promise of Social Entrepreneurship. 17th Edition. WIPO, 2024. – p.27.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktyabrdagi PF-6097-son "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/5073447>.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-sonli "O'zbekiston-2030 strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6-iyuldagi PF-165-sonli "2022–2026-yillarda O'zbekiston Respublikasining innovasion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/-6102462>.

5. Махлун Ф. Производство и распространение знаний в США. – М.: Прогресс, 1966. – С. 23.

6. Шелестова Д.А. Институциональное развитие экономики знаний в современной России. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата экономических наук. – В., 2003. – С. 14.

7. Ченцова М.В. Особенности формирования экономики знаний в современных условиях. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата экономических наук. – М., 2008. – С. 26.

МИНТАҚАВИЙ ИҚТИСОДИЁТНИ БАРҚАРОРЛАШТИРИШДА ЧЕТ ЭЛ САРМОЯСИНИ ЖАЛБ ҚИЛИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Нормаматов Ихтияр Бахтиярович

АТМУ проф. в.б., и.ф.д.

Бердиев Сувон Бекназарович магистр

Аннотация. Мазкур мақолада минтақавий иқтисодиётни барқарорлаштириш жараёнида хорижий сармоянинг ўрни ва аҳамияти таҳлил этилган. Жаҳон иқтисодий тизимидаги глобллашув жараёнлари фонида инвестицияларни жалб қилиш имкониятлари ва уларнинг ҳудудлар кесимидаги иқтисодий барқарорликка таъсири ёритилган. 2022–2024 йиллар давомида Ўзбекистонда хорижий инвестиция оқимлари, ҳудудий тақсимот ва тармоқлар бўйича самарадорлик таҳлил қилинган. Шунингдек, хорижий капитал иштирокида амалга оширилган лойиҳалар, уларнинг минтақавий иқтисодиётга қўшаётган ҳиссаси статистик маълумотлар асосида очиқ берилган. Мақолада хорижий инвестицияларни янада жалб этиш имкониятлари ҳамда иқтисодиётни барқарорлаштиришда уларнинг истиқболлари бўйича хулосалар ва таклифлар илгари сурилади.

Аннотация. В данной статье проанализированы роль и значение иностранных инвестиций в процессе стабилизации региональной экономики. На фоне процессов глобализации в мировой экономической системе освещены возможности привлечения инвестиций и их влияние на экономическую устойчивость в разрезе регионов. В период 2022–2024 годов проанализированы потоки иностранных инвестиций в Узбекистане, их региональное распределение и эффективность по отраслям. Кроме того, на основе статистических данных раскрыты проекты, реализованные с участием иностранного капитала, и их вклад в развитие региональной экономики. В статье представлены выводы и предложения относительно перспектив дальнейшего привлечения иностранных инвестиций и их роли в стабилизации экономики.

Abstract. This article analyzes the role and significance of foreign investment in the process of stabilizing the regional economy. Against the backdrop of globalization processes in the world economic system, the opportunities for attracting investments and their impact on economic stability across regions are highlighted. During the period of 2022–2024, the flows of foreign investments in Uzbekistan, their regional distribution, and their sectoral efficiency are

examined. In addition, based on statistical data, the projects implemented with the participation of foreign capital and their contribution to the development of the regional economy are disclosed. The article presents conclusions and recommendations regarding the prospects for further attraction of foreign investments and their role in stabilizing the economy.

Калим сўзлар: Минтақавий иқтисодиёт, барқарор ривожланиш, хорижий инвестициялар, сармоя оқимлари, ҳудудий иқтисодий барқарорлик, молиявий ислохотлар, инновацион ривожланиш, халқаро ҳамкорлик.

Ключевые слова: Региональная экономика, устойчивое развитие, иностранные инвестиции, потоки капитала, региональная экономическая стабильность, финансовые реформы, инновационное развитие, международное сотрудничество.

Key words: Regional economy, sustainable development, foreign investment, capital flows, regional economic stability, financial reforms, innovative development, international cooperation.

Кириш. Бугунги глобллашув шароитида иқтисодиётнинг барқарор ривожланиши кўп жиҳатдан инвестиция сиёсатининг самарадорлигига боғлиқ. Айниқса, минтақавий иқтисодиётни мустаҳкамлашда хорижий сармояларни жалб қилиш муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Чунки чет эл инвестициялари нафақат молиявий ресурслар оқимини таъминлайди, балки илғор технологиялар, бошқарув тажрибаси ва янги бозорларни ҳам олиб қиради [1].

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда хорижий инвестициялар ҳажми сезиларли даражада ортиб бормоқда. Хусусан, ҳудудий даражада кўшма корхоналар сонининг кўпайиши, йирик инфратузилма лойиҳаларининг амалга оширилиши, саноат кластерлари шаклланиши иқтисодий барқарорликни таъминлашга хизмат қилмоқда. Минтақалар кесимида хорижий капиталнинг тақсимланиши турлича бўлса-да, Тошкент шаҳри, Тошкент вилояти ва Фарғона водийси етакчи ўринларни эгалламоқда.

Шу нуқтаи назардан, мазкур мақолада 2022–2024 йиллар оралиғида Ўзбекистон иқтисодиётига жалб қилинган хорижий сармоялар ҳажми, уларнинг минтақавий тақсимооти ва барқарор ривожланишга қўшаётган ҳиссаси статистик ва таҳлилий жиҳатдан ўрганилади. Бундан ташқари, мавжуд муаммолар ва истиқболдаги имкониятлар ҳам ёритилиб, ҳудудий иқтисодиётни барқарорлаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилади [2].

Асосий қисм. Сўнгги йилларда Ўзбекистон Республикасида хорижий инвестицияларни жалб қилиш масаласи давлат иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди. 2022–2024 йиллар оралиғида мамлакат иқтисодиётига жалб қилинган чет эл капитали ҳажми йилдан-йилга ўсиб борди. Бу жараён, бир томондан, иқтисодий ислохотларнинг изчил амалга оширилаётганидан, иккинчи томондан, инвестицион муҳитнинг тобора жозибадор бўлиб бораётганидан далолат беради.

2022-йилда Ўзбекистонга жалб қилинган хорижий инвестицияларнинг умумий ҳажми 10,5 млрд. АҚШ долларини ташкил этган бўлса, 2023-йилда бу кўрсаткич 12,1 млрд. долларга етди. 2024-йилда эса мазкур кўрсаткич 13,8 млрд. долларга кўтарилди. Умуман олганда, 2022–2024 йиллар давомида хорижий инвестициялар ҳажми 31,4 % га ўсди.

**2022–2024 йилларда Ўзбекистонга жалб қилинган хорижий
инвестициялар [3] (млрд. АҚШ долларида)**

Йиллар	Умумий инвестиция	Шундан		
		тўғридан-тўғри хорижий сармоялар (ТХС)	Давлат иштирокидаги лойиҳалар	Хусусий секторга тўғри келгани
2022	10,5	6,1	2,8	1,6
2023	12,1	7,2	3,1	1,8
2024	13,8	8,5	3,6	1,7

Жадвалдан кўриниб турибдики, тўғридан-тўғри хорижий сармоялар улуши йилдан-йилга ошиб бормоқда. Бу эса хусусий секторда ҳамкорлик имкониятлари кенгайиб, янги қўшма корхоналар сони кўпайганидан далолат беради.

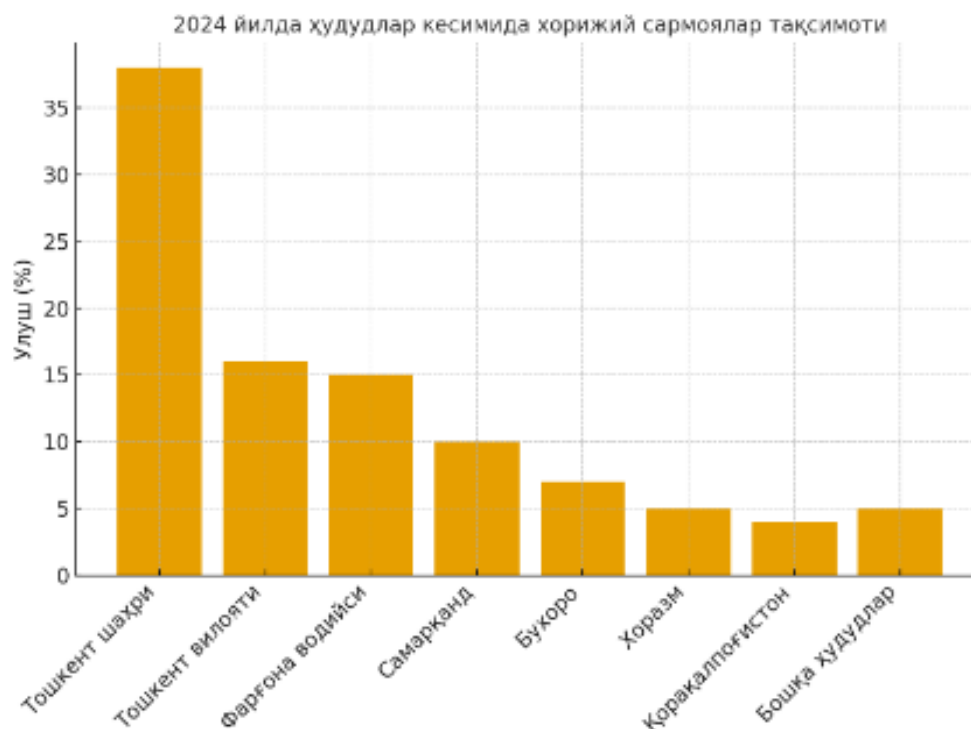
2022–2024 йилларда жалб қилинган хорижий инвестицияларнинг асосий қисми энергетика, нефть-газ, кимё саноати ва транспорт соҳаларига тўғри келди. Шу билан бирга, ахборот технологиялари, қишлоқ хўжалиги ва тўқимачилик соҳаларида ҳам инвестиция лойиҳалари амалга оширилмоқда. Ўзстатнинг расмий релизларига кўра, вилоятлар бўйича қўшма корхоналар ва ташқи иштирокчи корхоналарнинг рўйхати йилма-йил кенгайди

Қўйидаги диаграммада кўриниб турганидек, асосий сармоялар хануз табиий ресурсларга боғлиқ соҳаларга тўғри келмоқда. Бироқ кейинги йилларда ИТ ва қишлоқ хўжалигига ҳам қизиқиш ортиб бормоқда. Хорижий сармояларнинг ҳудудий тақсимотиға эътибор қаратилса, 2024 йилда асосий инвестициялар Тошкент шаҳри ва вилояти, шунингдек, Фарғона водийсига жалб қилинган. 2024 йилда Тошкент шаҳрига умумий сармояларнинг 38 %и тўғри келган.

Ҳудудий тақсимотдан кўриниб турибдики, сармоялар марказий ва стратегик аҳамиятга эга ҳудудларда жамланган. Бу ҳолат иқтисодий барқарорлик нуктаи назаридан ижобий бўлса-да, айрим ҳудудларда инвестиция фаолиятини рағбатлантириш талаб этилади.

2020–2024 давридаги инвестиция лентаси (сектор/манба)да энергетика (шу жумладан renewables), автомобилсозлик ва металлургия каби катта капитал талаб қиладиган йўналишлар ҳам энг кўп маблағни жалб қилди [5]. FDIнинг тузилишида Хитой, Россия ва Туркиянинг улуши катта бўлиб қолмоқда; 2020–2024 даврида Хитойдан келган лойиҳалар, айниқса инфратузилма ва энергияда, аҳамиятли бўлди [6]. Ўзбекистонда 2022–2024 йилларда хорижий сармоялар ҳажми муттасил ўсди бу эса тўғридан-тўғри сармоялар улуши кўпайганлиги, натижада хусусий секторнинг ривожланаётганини кўрсатади тизимда эса энергетика ва саноат тармоқлари

етакчи бўлиб қолмоқда. Бундан кўриниб турибдики, ҳудудий дисбаланс мавжуд: сармоялар асосан пойтахт ва айрим вилоятларда жамланган сармояларнинг асосий қисми энергетика ва хомашё тармоқларига йўналтирилган, айрим ҳудудларда эса сармоя жалб қилиш даражаси пастлигича қолмоқда.

1-диаграмма. Ҳудудлар кесимида хорижий сармоялар тақсимои [4] (2024 йилда)

Хулоса ва таклифлар. Шу боис иқтисодий барқарорликни таъминлаш учун қуйидаги хулосаларга келиш мумкин.

Ўзбекистонда хорижий инвестициялар, асосан Хитой, Россия, ва Туркияга асосланган ҳолда, барқарор ўсишда давом этмоқда. Савдо, саноат, қурилиш ва ИТ каби секторларда фаоллик юқори. Тошкент вилояти эса энг фаол инвестиция марказига айланган. Шунингдек, халқаро тўнжи лойиҳалар ва ислохотлар бу жараёнларни янада рағбатлантирмоқда.

Тармоқлар диверсификацияси – хорижий сармояларни фақат нефть-газ ва энергетикага эмас, балки юқори қўшимча қиймат яратадиган тармоқларга (ИТ, биотехнология, туризм, агробизнес) жалб этиш.

Ҳудудий мувозанатни таъминлаш – сармояларни марказий ҳудудларда эмас, чекка вилоятларда ҳам рағбатлантириш. Бунинг учун солиқ имтиёзлари ва махсус иқтисодий зоналар сонини ошириш мақсадга мувофиқ.

Кадрлар салоҳиятини кучайтириш – хорижий сармоя жалб қилинган лойиҳаларда ишлайдиган мутахассислар малакасини ошириш, таълим ва бизнес марказлари билан интеграцияни ривожлантириш.

Инновацияларга йўналтириш – сармояларни илмий-тадқиқот марказлари ва стартаплар орқали инновацион соҳаларга жалб қилиш.

Халқаро ҳамкорликни кенгайтириш – стратегик шерик давлатлар ва халқаро молия институтлари билан янги ҳамкорлик платформаларини йўлга қўйиш.

Молия бозорини ривожлантириш – хорижий сармоядорларни қимматли қоғозлар бозорига жалб қилиш ва IPO жараёнларини рағбатлантириш.

Умуман олганда, хорижий сармояларни жалб қилиш орқали минтақавий иқтисодий барқарорлаштириш нафақат иқтисодий ўсиш, балки ижтимоий барқарорлик, янги иш ўринлари яратиш ва аҳоли турмуш даражасини оширишда ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 27 январдаги ПФ–60-сон Фармони – “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси тўғрисида”.
2. Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар, саноат ва савдо вазирлиги ҳисоботлари (2022–2024).
3. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси – “Ўзбекистонда инвестициялар” йиллик бюллетенлари (2022–2024).
4. World Bank. World Development Indicators. Washington D.C., 2023.
5. NCTAD. World Investment Report 2023: International Investment Trends. Geneva, 2023.
6. Asian Development Bank. Asian Development Outlook 2024. Manila, 2024.

MINTAQADA B2B BOZORINI SHAKLLANTIRISH VA UNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Aminova M.S.

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti

Biznes va boshqaruv kafedrasi dotsenti

Salayeva L.U.

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti

Biznes va boshqaruv kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqada B2B bozorini shakllantirish zaruriyati, mavjud imkoniyatlari, o‘ziga xos xususiyatlari va uning samaradorligini oshirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, mintaqada B2B bozorini shakllantirish va uning samaradorligini oshirish yuzasidan takliflar bayon etilgan.

Аннотация. В статье рассматривается необходимость формирования B2B-рынка в регионе, его существующие возможности, особенности и вопросы повышения эффективности. Представлены предложения по формированию B2B-рынка в регионе и повышению его эффективности.

Abstract. This article discusses the need for the formation of a B2B market in the region, its existing opportunities, specific features and issues of increasing its efficiency. It also presents proposals for the formation of a B2B market in the region and increasing its efficiency.

Kalit so‘zlar. Mintaqa, B2B, bozor, B2B bozori, infratuzilma, savdo.

Ключевые слова. Регион, B2B, рынок, B2B-рынок, инфраструктура, торговля.

Key words. Region, B2B, market, B2B market, infrastructure, trade.

Bugungi global iqtisodiyot sharoitida B2B (Business-to-Business) bozori, ya’ni korxonalar o‘rtasidagi savdo-iqtisodiy munosabatlar bozori mintaqaviy

iqtisodiy o'sishning muhim omillaridan biriga aylanmoqda. Mintaqada B2B bozorini shakllantirish va uning samaradorligini oshirish uchun biznes subyektlari o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish, mahsulot va xizmatlar ayirboshlash jarayonini tizimlashtirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirish lozim. Bu holatlarda bozor samaradorligi va uni oshirish uchun model zarur [1]. Model - murakkab yoki tizimni idrok etish yoki diagrammalash shaklidir.

B2B bozorini shakllantirishda infratuzilmani rivojlantirish, raqamli texnologiyalardan keng foydalanish, axborot shaffofligini ta'minlash va huquqiy bazani yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun mintaqadagi kichik va o'rta biznes subyektlarining ushbu bozorga kirishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratilishi talab etiladi. Biroq, moslashuvchan va mos keladigan elektron tijorat arxitekturasini B2B sektori uchun sotishni ko'paytirish va zamonaviy bozorlarda yetakchilik qilish uchun muhim ahamiyatga ega [2]. Elektron savdo platformalarini joriy etish, biznes axborotlar bazasini shakllantirish va tadbirkorlik subyektlari o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqalarni rag'batlantirish B2B munosabatlari samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Shunga ko'ra, B2B marketing korporativ mijozlar uchun tovarlar va xizmatlarni ilgari surish jarayonidir [3].

Shu bilan birga, bozor ishtirokchilari o'rtasida o'zaro ishonch va uzoq muddatli hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yish, logistika tizimini yaxshilash va samarali moliya mexanizmlarini joriy etish orqali B2B munosabatlarining yanada barqaror va samarali faoliyat yuritishiga erishish mumkin. Buning uchun mintaqada B2B bozorini shakllantirish va uning samaradorligini oshirishga qaratilgan quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim (1-jadval).

1-jadval

Mintaqada B2B bozorini shakllantirish va uning samaradorligini oshirish chora-tadbirlari

Yo'nalishlar	Chora-tadbirlar	Kutilgan natijalar
Raqamli infratuzilma	Elektron savdo platformalarini joriy etish	Savdo jarayonlarini tezlashtirish va ko'lamni kengaytirish
Huquqiy baza	Elektron shartnomalar va raqamli imzolarni qonuniylashtirish	Huquqiy huquqbuzarliklarni kamaytirish
Logistika va transport	Logistika markazlari va bojxonani soddalashtirish	Tovarlarni yetkazib berish vaqtini qisqartirish
Shaffofligi axboroti	B2B reestr va ma'lumotlar bazasini yaratish	Bozor ishtirokchilari uchun ishonch va ma'lumotlarni hajmini oshirish
Moliyaviy xizmatlar	Onlayn to'lovlar va savdo kreditlarini joriy etish	Moliyaviy operatsiyalarni osonlashtirish
Kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash	Moliyaviy va maslahat yordamlarini ko'rsatish	Yangi ishtirokchilarni bozorga kirishini ta'minlash

Hamkorlik va biznes aloqalari	Forumlar, ko'rgazmalar va uchrashuvlarni tashkil etish	Hamkorlik va biznes aloqalarining kuchayishini ta'minlash
Kadrlar salohiyati	Treninglar va malaka oshirish	Mahorati yuqori mutaxassislar tayyorlash

Mazkur jadval tahlilidan kelib chiqib, mintaqada B2B (Business-to-Business) bozorini shakllantirish va uning samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo'nalishlardagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim:

- 1) Raqamli infratuzilmani rivojlantirish:
 - elektron savdo platformalarini yaratish va rivojlantirish;
 - korxonalar o'rtasida raqamli aloqalar (CRM, ERP va B2B portallar) tizimlarini joriy etish;
 - internet tezligi va yagona ma'lumotlar bazasiga ega bo'lgan texnologik infratuzilmani ta'minlash.
- 2) Huquqiy va me'yoriy bazani takomillashtirish:
 - B2B shartnomalar tuzish, tovar yetkazib berish va to'lov mexanizmlarini huquqiy jihatdan tartibga solish;
 - elektron imzo, raqamli hisob-fakturalar va onlayn bitimlarni huquqiy jihatdan tan olish.
- 3) Logistika va transport infratuzilmasini yaxshilash:
 - mintaqaviy logistika markazlarini tashkil etish;
 - transport va bojxona jarayonlarini soddalashtirish, tovar ayirboshlashni tezlashtirish.
- 4) Biznes axborotlar va ma'lumotlar shaffofligini ta'minlash:
 - korxonalar to'g'risidagi ochiq ma'lumotlar bazasini yaratish (yagona B2B reestr);
 - sifat sertifikatlari, moliyaviy holat, ishonch reytinglari kabi axborotlarni taqdim etish.
- 5) Kichik va o'rta biznesni rag'batlantirish:
 - B2B bozorida ishtirok etish uchun MChJ va xususiy tadbirkorlarga moliyaviy va maslahat yordamini kuchaytirish;
 - umumiy kooperatsiya va subpodryad tizimini rivojlantirish.
- 6) Moliya va to'lov mexanizmlarini takomillashtirish:
 - onlayn to'lov, to'lovni kechiktirib amalga oshirish, savdo kreditlari va faktoring kabi moliyaviy xizmatlarni keng joriy etish.
- 7) Bizneslarni o'zaro bog'lash va hamkorlikni kuchaytirish:
 - mintaqaviy biznes-forumlar, B2B uchrashuvlar va ko'rgazmalar o'tkazish;
 - savdo-sanoat palatalari, klaster va uyushmalar faoliyatini faollashtirish.
- 8) Kadrlar tayyorlash va ularni malakasini oshirish:
 - B2B sohasida bilim va ko'nikmalarga ega mutaxassislarni tayyorlash;
 - biznes axloqi, muzokara olib borish va shartnoma tuzish bo'yicha treninglar tashkil etish.

Xulosa qilib aytganda, mintaqada B2B bozorini shakllantirish iqtisodiy aloqalarni mustahkamlaydi, yangi biznes imkoniyatlarini yaratadi, investitsiyalarni jalb etadi va umumiy iqtisodiy taraqqiyotga xizmat qiladi. Ushbu bozorning

samaradorligini oshirish esa har bir korxona va butun mintaqaning raqobatbardoshligini kuchaytirishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Худайбергенов Д.Т. Минтақада товарлар ва хизматлар бозори самарадорлигини баҳолаш моделлари. // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" (Economics and Innovative Technologies) ilmiy-elektron jurnali, 2/2022, mart-aprel (№ 00058). - 222 б.
2. Атажанов Д. Как увеличить продажи в секторе B2B? // Управление сбытом, №10, октябрь, 2019. - с. 86.
3. <https://getcompass.ru/blog/posts/b2b-marketing>

**MINTAQADA BARQAROR RIVOJLANISH TAMOYILLARINI
AMALGA OSHIRISHNING IQTISODIY VA IJTIMOY JIHATLARI:
O'ZBEKISTON-QORAQALPOG'ISTON MISOLIDA**

**Bayjanov Sarsengaliy Xalmuratovich professor
Abishov Muxammed Sarsenbayevich – dotsent
Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus**

Annotatsiya. Maqolada mintaqada barqaror rivojlanish tamoyillarini amalga oshirishning iqtisodiy va ijtimoiy jihatlari tahlil qilinadi. Unda O'zbekiston va Qoraqalpog'iston misolida iqtisodiy samaradorlik, investitsion faoliyat, aholi bandligi, ta'lim va sog'liqni saqlash kabi sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlar o'rganiladi. Shuningdek, xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida hududiy barqaror rivojlanish bo'yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqiladi.

Аннотация. В статье рассматриваются экономические и социальные аспекты реализации принципов устойчивого развития в регионе. На примере Узбекистана и Каракалпакстана анализируются экономическая эффективность, инвестиционная активность, занятость населения, образование и здравоохранение. Также на основе опыта зарубежных стран разработаны научные выводы по региональному устойчивому развитию.

Abstract. The article analyzes the economic and social aspects of implementing sustainable development principles in the region. Using the case of Uzbekistan and Karakalpakstan, it examines economic efficiency, investment activity, employment, education, and healthcare reforms. Furthermore, based on international experience, scientific conclusions are drawn regarding regional sustainable development.

Kalit so'zlar: Barqaror rivojlanish, iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy barqarorlik, investitsiyalar, bandlik, Qoraqalpog'iston, O'zbekiston.

Ключевые слова: Устойчивое развитие, экономическая эффективность, социальная устойчивость, инвестиции, занятость, Каракалпакстан, Узбекистан.

Key words: Sustainable development, economic efficiency, social stability, investments, employment, Karakalpakstan, Uzbekistan.

Bugungi kunda barqaror rivojlanish tamoyillarini amalga oshirish masalasi global darajada dolzarb bo'lib bormoqda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 2015-yilda qabul qilingan Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs) 2030-yilgacha bo'lgan davr uchun barcha mamlakatlarning strategik ustuvor yo'nalishlarini belgilab berdi [1]. Ushbu maqsadlarning mohiyati iqtisodiy o'sishni ijtimoiy farovonlik va ekologik xavfsizlik bilan uyg'unlashtirishdan iboratdir.

O'zbekiston ham ushbu jarayonlarda faol ishtirok etib, o'zining "O'zbekiston – 2030" strategiyasini ishlab chiqdi [2]. Mazkur strategiya milliy rivojlanishning

iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik yo‘nalishlarini o‘z ichiga oladi. Ayniqsa, Qoraqalpog‘iston Respublikasi uchun bu masala alohida ahamiyatga ega. Chunki Orolbo‘yi ekologik inqirozi mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga bevosita ta’sir etmoqda [4].

Barqaror rivojlanish “hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirgan holda, kelajak avlodlar manfaatlariga zarar yetkazmagan holda rivojlanish” sifatida izohlangan. Bu konsepsiya uch asosiy ustunga tayangan:

Iqtisodiy barqarorlik – iqtisodiyotning samaradorligi va uzoq muddatli o‘shishi;

Ijtimoiy barqarorlik – aholining turmush darajasi, bandlik va ijtimoiy adolat;

Ekologik barqarorlik – tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik xavfsizlikni ta’minlash.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi va agrobiznesni modernizatsiya qilish, investitsiyalarni jalb qilish va eksportni oshirish bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Qoraqalpog‘istonda esa asosiy urg‘u qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish, suv resurslaridan oqilona foydalanish va yangi innovatsion loyihalarni joriy etishga qaratilgan [3].

Barqaror rivojlanishning asosiy tarkibiy qismi – bu iqtisodiy barqarorlikdir. U hududiy iqtisodiy tizimning samaradorligini, ishlab chiqarish salohiyatini va investitsion jozibadorligini belgilaydi. O‘zbekistonda oxirgi yillarda olib borilgan islohotlar natijasida iqtisodiy o‘shish sur‘atlari sezilarli darajada yaxshilandi.

Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2021–2023 yillarda mamlakat YAIMining o‘shish sur‘ati 5,7–6,0% oralig‘ida bo‘ldi. Shu bilan birga, 2024 yil prognozi 6,1% atrofida shakllangan [3]. Bu ko‘rsatkichlar O‘zbekiston iqtisodiy siyosatining samaradorligidan dalolat beradi.

1-jadval

O‘zbekistonda barqaror rivojlanish indikatorlari (2021–2024) [3,7]

Ko‘rsatkichlar	2021	2022	2023	2024
YAIM o‘shishi (%)	7,4	5,7	6,0	6,1
Bandlik darajasi (%)	55,3	56,2	57,1	57,8
Qishloq xo‘jaligi ulushi YAIMda (%)	25,6	24,9	24,1	23,8
Investitsiyalar hajmi (mlrd. \$)	22,5	25,7	27,1	28,6
Eksport hajmi (mlrd. \$)	14,3	15,7	18,2	19,5

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, iqtisodiy barqarorlikning asosiy ko‘rsatkichlari ijobiy tendensiyani namoyon etmoqda. 2021 yilda pandemiyadan keyingi tiklanish davrida YAIM 7,4% ga o‘sgan bo‘lsa, keyingi yillarda o‘shish sur‘atlari barqarorlashib, 6% atrofida bo‘ldi. Bandlik darajasi ham yil sayin ortib, 2024 yilda 57,8% ga yetishi kutilmoqda.

Shu bilan birga, qishloq xo‘jaligining YAIMdagi ulushi pasaymoqda. 2021 yilda bu ko‘rsatkich 25,6% bo‘lgan bo‘lsa, 2024 yilda 23,8% ga tushishi prognoz qilinmoqda. Bu esa O‘zbekiston iqtisodiyotida sanoat va xizmatlar sektorining tezroq rivojlanayotganini ko‘rsatadi. Shu sababli Qoraqalpog‘iston Respublikasida agrobiznesni modernizatsiya qilish va qo‘shilgan qiymat zanjirini kengaytirish muhim vazifalardan biridir [2;3].

Qoraqalpog‘iston Respublikasi iqtisodiyotida qishloq xo‘jaligi asosiy tarmoq hisoblanadi. Biroq, hududda suv resurslarining cheklanganligi, Orolbo‘yi inqirozi va ekologik omillar iqtisodiy barqarorlikka jiddiy ta‘sir ko‘rsatmoqda [4]. Shu sababli hududda iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash uchun:

- suvni tejaydigan texnologiyalarni keng joriy etish;
- agrar sohada modernizatsiya va innovatsiyalarni qo‘llash;
- eksportga yo‘naltirilgan klaster tizimini rivojlantirish;
- hududiy investitsion-innovatsion platformalar yaratish zarur.

Barqaror rivojlanish tamoyillarini amalga oshirishda ilg‘or xorijiy mamlakatlar tajribasi O‘zbekiston va Qoraqalpog‘iston uchun muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashda xorijiy yondashuvlarni mahalliy sharoitga moslashtirish katta natija berishi mumkin.

- Yevropa Ittifoqi tajribasi. Yevropa Komissiyasi tomonidan ishlab chiqilgan “Green Deal” dasturi ekologik va iqtisodiy siyosatni uyg‘unlashtirishga qaratilgan. Unga ko‘ra, 2050 yilga qadar karbon neytrallikka erishish maqsadi qo‘yilgan [5]. Ushbu model O‘zbekiston uchun ham dolzarb, chunki mamlakatda sanoatning barqaror rivojlanishi va ekologik xavfsizlikni ta‘minlash o‘zaro bog‘liq masalalardir.

- Janubiy Koreya tajribasi. “Yashil o‘shish” strategiyasi doirasida Janubiy Koreya innovatsion texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energiya va zamonaviy ta‘lim tizimini rivojlantirish orqali iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minladi [6]. O‘zbekiston va Qoraqalpog‘iston uchun ushbu tajribani, xususan “yashil iqtisodiyot” konsepsiyasini hududiy darajada qo‘llash muhim.

- Qozog‘iston va Turkiya tajribasi. Bu mamlakatlarda suv resurslarini boshqarish, irrigatsiya tizimlarini modernizatsiya qilish va qishloq xo‘jaligi samaradorligini oshirish borasida katta yutuqlarga erishilgan. Qoraqalpog‘iston sharoitida ushbu tajriba, ayniqsa, Orolbo‘yi hududida suv taqchilligi muammosini bartaraf etishda qo‘l keladi [4].

Qoraqalpog‘iston Respublikasida barqaror rivojlanishni ta‘minlashda qator tizimli muammolar mavjud:

1. Ekologik muammolar. Orol dengizi qurishi hududda iqlim o‘zgarishi, tuproq sho‘rlanishi va bioxilma-xillikning qisqarishiga olib keldi. Bu esa aholining sog‘lig‘i va iqtisodiy faoliyatiga bevosita ta‘sir ko‘rsatmoqda [4].

2. Suv resurslarining taqchilligi. Mintaqaning qishloq xo‘jaligi asosan sug‘orma dehqonchilikka asoslangan bo‘lib, suv resurslari cheklangan. Shu sababli yangi irrigatsiya texnologiyalarini joriy etish zarur.

3. Ishsizlik va migratsiya. Aholining bandlik darajasi asta-sekin ortib borayotgan bo‘lsa-da, ayrim tumanlarda ishsizlik yuqori bo‘lib qolmoqda. Bu esa yoshlarning boshqa hududlarga migratsiyasiga sabab bo‘lmoqda [3].

4. Agrobiznes samaradorligining pastligi. Hududdagi fermer xo‘jaliklari ko‘pincha eski texnika va uskunalardan foydalanadi, qo‘shilgan qiymat zanjiri yetarlicha rivojlanmagan.

Barqaror rivojlanishni ta‘minlash uchun Qoraqalpog‘iston sharoitida quyidagi chora-tadbirlar muhim hisoblanadi:

- Ekologik barqarorlikni ta'minlash: Orolbo'yi hududida yashil maydonlarni kengaytirish, ekologik monitoring tizimini joriy qilish, bioxilma-xillikni tiklash loyihalarini amalga oshirish.

- Suv resurslarini samarali boshqarish: Tomchilatib sug'orish va lazerli tekislash kabi suvni tejaydigan texnologiyalarni joriy etish, suvni qayta ishlatish amaliyotini rivojlantirish.

- Agrobiznesni modernizatsiya qilish: Zamonaviy texnika va agrotexnologiyalarni joriy etish, klaster tizimida ishlab chiqarish va qayta ishlashni rivojlantirish.

- Ijtimoiy himoya va bandlik: Yoshlar va ayollarni tadbirkorlikka keng jalb qilish, kasb-hunar ta'limini yanada rivojlantirish, ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirish.

- Xorijiy tajribani moslashtirish: Yevropa Ittifoqi, Janubiy Koreya va Qozog'istonning barqaror rivojlanish tajribalarini hududiy sharoitga moslashtirish orqali ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka erishish.

Maqolada mintaqada barqaror rivojlanish tamoyillarini amalga oshirishning iqtisodiy va ijtimoiy jihatlarini keng tahlil qilindi. O'zbekiston va Qoraqalpog'iston misolida olib borilgan tadqiqotlardan quyidagi xulosalar chiqarildi:

1. Iqtisodiy barqarorlik: 2021–2024 yillarda O'zbekiston iqtisodiyoti barqaror o'sishni namoyon qildi. YAIMning 6% atrofida o'sib borishi, investitsiyalar hajmining ortishi va eksportning kengayishi mintaqaning iqtisodiy salohiyatini oshirmoqda [3;7].

2. Ijtimoiy barqarorlik: Bandlik darajasi yil sayin ortib bormoqda. Ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlari bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar ijtimoiy barqarorlikni kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, Qoraqalpog'istonda yoshlar va ayollarni qo'llab-quvvatlash dasturlari ijobiy natija bermoqda [2;4].

3. Ekologik muammolar: Orolbo'yi inqirozi mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga jiddiy to'sqinlik qilmoqda. Shu sababli suv resurslarini tejash, ekologik xavfsizlikni mustahkamlash va bioxilma-xillikni tiklash chora-tadbirlari zarur [4].

4. Xorijiy tajriba: Yevropa Ittifoqining "Green Deal", Janubiy Koreyaning "Yashil o'sish" modeli, Qozog'iston va Turkiyaning suv resurslarini boshqarish bo'yicha yondashuvlari O'zbekiston uchun dolzarb bo'lib, ularni mahalliy sharoitga moslashtirish mintaqaviy barqaror rivojlanish jarayonini tezlashtiradi [5;6].

5. Takliflar: Qoraqalpog'iston sharoitida barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun agrobiznesni modernizatsiya qilish, innovatsion platformalarni joriy etish, kasb-hunar ta'limini rivojlantirish va ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirish lozim.

Umuman olganda, O'zbekiston va Qoraqalpog'iston tajribasi shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy farovonlik va ekologik muvozanat o'zaro uyg'unlashganda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Commission on Environment and Development. Our Common Future. Oxford: Oxford University Press, 1987. – 374 p. (p. 25–27, 112–115).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston–2030” strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni. Toshkent, 2023. – 45 p. (p. 12–15, 28–30).
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish strategiyasi 2020–2030” qarori. Toshkent, 2020. – 32 p. (p. 7–9, 18–21).
4. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari. Toshkent, 2024. – 56 p. (p. 33–35, 41–45).
5. Amaniyazova R. Ekologik muammolar va barqaror rivojlanish masalalari. Nukus: Qoraqalpoq universiteti nashri, 2022. – 210 p. (p. 78–82, 154–160).
6. European Commission. The European Green Deal. Brussels, 2020. – 64 p. (p. 10–14, 47–50).
7. Ministry of Environment, Republic of Korea. Green Growth Strategy. Seoul, 2019. – 118 p. (p. 22–25, 67–70).
8. World Bank. Uzbekistan Economic Update. Washington D.C., 2023. – 98 p. (p. 30–33, 72–75).
9. FAO. Food and Agriculture of Uzbekistan: Country Profile. Rome, 2022. – 142 p. (p. 40–44, 101–105).

MINTAQADA EKSPORT SALAHIYATINI OPTIMAL RIVOJLANTIRISH USLUBIY ASOSLARI

**Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti
Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar
Yo‘nalishi 2-kurs talabasi
Ko‘palova Rayhona Xursand qizi**

Annotatsiya: Maqolada eksport salohiyatini optimal rivojlantirish uslubiy asoslari ko‘rib chiqildi. Xalqaro savdo milliy iqtisodiyotlarning o‘zaro integratsiyasi va raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillari va Mintaqada eksport salohiyatini optimal rivojlantirish uslubiy asoslari tahlil qilindi.

Аннотация: В статье рассмотрены методологические основы оптимального развития экспортного потенциала. Международная торговля проанализирована как один из основных факторов, определяющих интеграцию и конкурентоспособность национальных экономик, а также исследованы методологические основы оптимального развития экспортного потенциала региона.

Annotation: The article examines the methodological foundations for the optimal development of export potential. International trade is analyzed as one of the main factors determining the integration and competitiveness of national economies, and the methodological bases for optimizing regional export potential are studied.

Kalit so‘zlar: Eksport salohiyati, yashil eksport, sanoat eksporti, qishloq xo‘jalik, xalqaro savdo, logistika infratuzilmasi, innovatsion klaster.

Ключевые слова: Экспортный потенциал, зелёный экспорт, промышленный экспорт, сельское хозяйство, международная торговля, логистическая инфраструктура, инновационный кластер.

Keywords: Export potential, green export, industrial export, agriculture, international trade, logistics infrastructure, innovation cluster.

Mamlakat iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida eksport faoliyatining o‘rni beqiyosdir. Xalqaro savdo milliy iqtisodiyotlarning o‘zaro integratsiyasi va

raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Jahon iqtisodiyoti tahlillari shuni ko'rsatmoqdaki, 2024-2025-yillarda global eksport hajmi o'sish sur'atini saqlab qolgan holda, umumiy savdo aylanmasining 2-3 foizga kengayishi kuzatilmoqda[1]. Rivojlanayotgan davlatlar eksport salohiyati jihatidan tobora muhim rol o'ynay boshladi. Xususan, Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari (Xitoy, Vyetnam, Indoneziya, Malayziya) eksportga yo'naltirilgan iqtisodiy model orqali jahon bozorida faol ishtirok indeksi yildan yilga o'smoqda. Bu davlatlarda yuqori qo'shilgan qiymatga ega tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va eksportni davlat darajasida rag'batlantirish siyosati muhim natijalar bermoqda.

Bundan tashqari, Yevropa va Shimoliy Amerika mamlakatlarida ham eksport faoliyatini raqamlashtirish, yashil iqtisodiyot (green economy) va barqaror ishlab chiqarish konsepsiyalariga asoslangan eksport siyosati rivojlanmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqida 2030-yilgacha "yashil eksport" ulushini 50 foizgacha oshirish strategiyasi ishlab chiqilgan bo'lib, bu nafaqat iqtisodiy, balki ekologik barqarorlikni ham ta'minlashga qaratilgan.

Jahon savdo tashkiloti (JST) ma'lumotlariga ko'ra, global eksportning asosiy ulushi hali ham sanoat mahsulotlariga to'g'ri keladi (taxminan 70 %), biroq so'nggi yillarda xizmatlar sektori-IT, transport, moliyaviy xizmatlar va turizm eksportining hissasi ham sezilarli darajada ortdi

O'zbekiston Respublikasida ham tashqi iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirish, eksportni rag'batlantirish va mintaqaviy iqtisodiyotlarni jahon bozorlariga integratsiyalash borasida sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda. Mamlakatda eksport faoliyatini kengaytirish milliy iqtisodiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan bo'lib, bu borada davlat siyosati, institutsional islohotlar va investitsiya dasturlari muhim rol o'ynamoqda. 2024-yil yakunlariga ko'ra, O'zbekistonning umumiy eksport hajmi 27 milliard AQSh dollariga yetdi va bu ko'rsatkich 2020-yilga nisbatan qariyb ikki barobar o'sishni anglatadi. Eksportning asosiy tarmoqlari sifatida energetika, rangli metallar, tekstil mahsulotlari, kimyo sanoati, qishloq xo'jaligi va tayyor oziq-ovqat mahsulotlari alohida ajralib turadi[2]. Ayniqsa, so'nggi yillarda tayyor kiyim-kechak, to'qimachilik va meva-sabzavot mahsulotlari eksportining hajmi jadal sur'atlarda o'sishga erishdi.

Shuningdek, O'zbekiston hukumati tomonidan qabul qilingan "2022-2026-yillarda yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da eksportni diversifikatsiya qilish, yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ulushini oshirish hamda eksport geografiasini kengaytirish maqsad qilingan[3]. Shu yo'nalishda bir qator tizimli choralar amalga oshirilmoqda:

O'zbekiston eksport salohiyatining o'sishiga bir qator tashqi va ichki omillar ijobiy ta'siri:

- yangi logistika yo‘laklarining (masalan, Transafg‘on temir yo‘li loyihasi) shakllanishi;

- yashil iqtisodiyotga o‘tish siyosati doirasida ekologik toza mahsulotlarga talab ortishi;

- eksportbop innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishga qaratilgan sanoat klasterlari faoliyati.

O‘zbekiston uchun mintaqaviy eksport salohiyatini optimal rivojlantirishda hududiy differensial yondashuvi:

- Samarqand, Buxoro va Qashqadaryo — qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari eksporti uchun;

- Toshkent va Farg‘ona vodiysi — sanoat va texnologik mahsulotlar uchun;

- Navoiy va Surxondaryo — kimyo va energetika eksporti uchun salohiyatli mintaqalardir.

Mintaqada eksport salohiyatini optimal rivojlantirish uslubiy asoslari.

Bosqich	Maqsad	Uslubiy tamoyillar	Amaliy choralari
Tahlil va diagnostika	Hududning ayni eksport salohiyatini aniqlash	SWOT tahlili (kuchli tomonlar, zaif tomonlar, imkoniyatlar, tahdidlar) Resurslar va infra imkoniyatlar inventari: tabiiy resurslar, ishchi kuchi, transport, kommunikatsiya, moliyaviy xizmatlar Bozor tadqiqoti: mahsulot qaysi bozorlar uchun raqobatbardosh, talab qanday, narx va transport xarajatlari qanday	Hududdagi asosiy sektorlarda eksport bo‘yicha imkoniyatlar jadvalini tuzish; mahsulot-bozor matritsasi yaratish; talab va narx tendensiyalarini o‘rganish; logistika imkoniyatlarini baholash (masalan, transport yo‘llari, chegara o‘tish punktlari, bojxona posti).
Mahsulot diversifikatsiyasi va qo‘shilgan qiymat oshirish	Oddiy xomashyodan tayyor yoki yarim tayyor mahsulotlarga o‘tish, yuqori qo‘shilgan qiymat yaratish	Innovatsiyalarni jalb qilish, Texnologik yangilanishlar va ishlab chiqarish jarayonini modernizatsiya qilish, Sifat nazorati va sertifikat talablarini oshirish (ISO, global GAP, ekologik, gigiyena va hokazo)	Mahalliy mahsulotni eksportga mos dizayn, qadoqlash, brend yaratish; kichik va o‘rta korxonalarda texnologik vositalarga investitsiya; sanoat zonalarini, eksportga qaratilgan litsenziyalar va soliq imtiyozlarini joriy etish; “klaster” shakllarini rag‘batlantirish.
Logistika va infratuzilma	Tashish, saqlash, bojxona, infratuzilma to‘siqlarini kamaytirish	Raqobatbardosh transport-marshrutlar tashkil qilish, Saqlash omborlari, sovg‘ichli/invoqatorli infratuzilma rivojlantirish, Raqobatbardosh bojxona	Hududiy logistika markazlarini tashkil etish; transport yo‘llari, yo‘l yaxshilanishi; tashqi bozorlarga chiqishda

		va chek o'tkazish punktlari, Raqamli tizimlar, axborot texnologiyalari orqali jarayonlarni soddalashtirish	jarayonlarni tezlashtiradigan elektron hujjatlar tizimini kengaytirish; chegaradagi savdo infratuzilmasini rivojlantirish; tarif va notarif to'siqlarni kamaytirish.
Moliyaviy– iqtisodiy rag'batlar va siyosiy qo'llab-quvvatlash	Eksportchilarga imtiyozlar, subsidiyalar, kreditlar orqali yordam berish	Ex-ante va ex-post yordam shakllari (kredit, kafolat, sug'urtalash, eksportgarantiyalar), Soliqqa oid preferensiyalar, bojxona chegirmalari, Eksportni rag'batlantirish strategiyasini davlat darajasida qo'llab-quvvatlash, Hududiy boshqaruv organlarini jalb qilish	Eksport kreditlarini kengaytirish; banklarning pre-export moliyalashtirish imkoniyatlarini yaratish; davlat tomonidan eksportga oid treninglar, maslahat xizmatlarini tashkil etish; soliq, bojxona tartib-qoidalarini soddalashtirish; eksport markazlari, bir nechta davlat-xususiy hamkorlik loyihalarini amalga oshirish.
Bozorlar bilan aloqalar, marketing va branding	Mahsulotni xalqaro bozorda tanitish va raqobatbardoshlikni oshirish	Mahsulot brendi va sifat imidjini shakllantirish, Sertifikat va standartlarga muvofiqlik orqali ishonch hosil qilish, Tashqi bozorlarga mos mahsulot ishlab chiqish (adaptatsiya), Raqamli savdo, elektron savdo platformalaridan foydalanish	Tashqi bozor ko'rgazmalari, yarmarkalar; eksport agentliklari yoki plagin markazi tashkiloti; marketing kampaniyalari; mahsulot qadoqlash, etiketka, til va talabga moslab dizayn ishlarini takomillashtirish; onlayn savdo va platformalarda ishtirok etish.
Inson kapitali va institutiv salohiyat	Eksportni amalga oshira oladigan malakali kadrlar, institutlar va siyosiy barqarorlikni ta'minlash	Kasbiy tayyorgarlik va malaka oshirish, Innovatsion tadqiqot-laboratoriyalar, texnologik parklari, ilmiy-ishlab chiqarish hamkorliklar, Transparent va barqaror siyosat, korruptsiyani kamaytirish	Hududiy darajadagi eksport bo'yicha o'quv markazlari; chet el ekspertlarini jalb qilish; hukumat siyosatini stabil va oldindan aytilgan qilish; qonun va normativ bazalarni

			takomillashtirish; davlat-xususiy sherikliklar orqali institutlar barqarorligini oshirish.
Monitoring va baholash	Eksport siyosatining samaradorligini doimiy o'lash va takomillashtirish	Indikatorlar (eksport hajmi, eksport qiluvchi korxona soni, mahsulotlar diversifikatsiyasi, bozorlar soni, qo'shilgan qiymat foizi, logistika xarajatlari va vaqt), Raqamli ma'lumotlar tizimlari orqali real vaqt nazorat Qayta aloqa va korrigatsion chora-tadbirlarni joriy etish	Har yil eksport salohiyati bo'yicha hisobotlar; hududiy eksport monitoring markazlari; eksportga oid loyihalar samaradorligi bo'yicha tahlil va audit; eksport siyosatini takomillashtirish yuzasidan takliflar chiqarish.

Bugungi globallashtirish sharoitida mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy raqobatning markazida endilikda eksport salohiyati turibdi. Jahon bozorida raqobat nafaqat mahsulot hajmi yoki narxi bilan, balki uning texnologik darajasi, ekologik tozaligi va brend qadriyati bilan belgilanmoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, eksport faoliyatini rivojlantirish milliy iqtisodiy siyosatning strategik yo'nalishiga aylanishi zarur.

Kelajak istiqbolida O'zbekistonning eksport siyosati hududiy farqlarni hisobga olgan holda differensial rivojlanish yo'lidan borishi lozim. Har bir viloyatning o'z tabiiy resurslari, sanoat ixtisoslashuvi va infratuzilma imkoniyatlariga tayangan holda eksport strategiyasi ishlab chiqilsa, milliy darajada barqaror o'sish modeli shakllanadi.

hududiy eksport strategiyalarini ishlab chiqish har bir viloyat yoki hudud eksport salohiyati, resurslari va infratuzilmasiga mos reja tuzishi kerak. Har bir hududda kuchli bo'lgan sektorlar va mahsulotlarga urg'u berish;

eksport uchun markazlar yaratilishi hududiy eksport markazlari, logistika va qadoqlash inshootlari, sovutgichli saqlash omborlari, tovarni tashqi bozorlarga tayyorlash bo'limlari;

qo'shimcha moliyaviy vositalar joriy etish eksportga yo'naltirilgan kreditlar, kafolatlar, soliq va bojxona imtiyozlari, davlat tomonidan grantlar;

sifat va standart talablarini yaxshilash xalqaro sertifikatlar olish, ekologik va ijtimoiy talablar (masalan, mehnat sharoitlari), qadoqlash va brending; transport va logistika xarajatlarini kamaytirish yo'llar, chegara o'tish punktlari, dengiz yoki temir yo'l yo'llari, arzon, ishonchli tashish imkoniyatlari.

Adabiyotlar

1. Jahon savdo tashkiloti (WTO). *World Trade Outlook and Statistics 2024*. Geneva: WTO Publications, 2024.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. *2022–2026-yillarda yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi*. Toshkent, 2022.

QISHLOQ XO'JALIGI TARMOQLARIDA ELEKTR ENERGIYASIDAN SAMARALI FOYDALANISH USULLARI

Jo'rayev Farrux Do'stmirzayevich
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti i.f.f.d., dotsenti
Doliyev Shoxabbos Qulmurot o'g'li
Qarshi davlat texnika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Anotatsiya. Maqolada qishloq xo'jaligida elektr energiyasidan samarali foydalanishning ustuvor yondashuvlari va mexanizmlari tahlil qilinib, energiya samaradorligini oshirish va barqaror rivojlanishga xizmat qiluvchi iqtisodiy, texnologik, institutsional, ekologik va ijtimoiy mezonlar ko'rib chiqilgan. Energiya tejamkor texnologiyalar, qayta tiklanuvchi manbalar, avtomatlashtirish va monitoring hamda resurslardan oqilona foydalanish orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va hosildorlikni oshirish usullari ta'kidlangan.

Аннотация: В статье проанализированы приоритетные подходы и механизмы эффективного использования электроэнергии в сельском хозяйстве с учетом экономических, технологических, институциональных, экологических и социальных факторов, способствующих повышению энергетической эффективности и устойчивому развитию. В исследовании выделены методы снижения производственных затрат и повышения производительности за счет внедрения энергосберегающих технологий, интеграции возобновляемых источников энергии, систем автоматизации и мониторинга, а также рационального использования ресурсов.

Abstract: The article analyzes the priority approaches and mechanisms for the efficient use of electricity in agriculture, considering economic, technological, institutional, ecological, and social factors that enhance energy efficiency and promote sustainable development. The study emphasizes methods for reducing production costs and increasing productivity through energy-efficient technologies, integration of renewable energy sources, automation and monitoring systems, and rational use of resources.

Kalit so'zlar: Qishloq xo'jaligi, energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya, avtomatlashtirish, ekologik barqarorlik, yashil iqtisodiyot.

Ключевые слова: Сельское хозяйство, энергетическая эффективность, возобновляемая энергия, автоматизация, экологическая устойчивость, зеленая экономика.

Key words: Agriculture, energy efficiency, renewable energy, automation, ecological sustainability, green economy.

Kirish. Mamlakatimizda qishloq xo'jaligi sohasi oziq-ovqat xavfsizligi va hududiy iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda bu tarmoqda energiya resurslaridan oqilona foydalanish, suvni tejash va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini keng joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. O'zbekiston Respublikasining 2019–2030-yillarda “yashil” iqtisodiyotga o'tish strategiyasida qishloq xo'jaligida energiya samarador texnologiyalarni tatbiq etish va resurslarni barqaror boshqarish alohida vazifa sifatida belgilangan[1]. Ushbu jarayonlarni mintaqaviy iqtisodiy tizim modellashtirish yondashuvi orqali o'rganish, energiya samaradorligini oshirish va barqaror rivojlanish strategiyalarini shakllantirishda ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Strategiyani amalga oshirish natijasida 2030-yilga kelib qayta tiklanuvchi energiya ulushi 25 foizdan oshishi va qishloq xo'jaligi hosildorligi 20–25 foizga

ortishi kutilmoqda. Shu bois qishloq xo‘jaligida elektr energiyasidan samarali foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqish va ularni hududiy iqtisodiy modellar orqali baholash dolzarb ilmiy va amaliy vazifa hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Elektr energiyasining samaradorligi, energiya tejash va barqaror rivojlanish zamonaviy iqtisodiyotning muhim yo‘nalishlaridandir. Tadqiqotlar qishloq xo‘jaligida resurslardan oqilona foydalanish, energetika tizimini modernizatsiya qilish va energiya samaradorligini oshirish masalalariga qaratilgan. Masalan, A.Demessinova va Z.Kydyrova [2] energiya iste‘molini kamaytirish, qayta tiklanuvchi manbalarni joriy etish va innovatsion texnologiyalarni qo‘llash samaradorlikni oshirishning asosiy omillari ekanini ko‘rsatadilar. Sutherland va Zagata [3] qishloq xo‘jaligining qayta tiklanuvchi energiya o‘tishidagi rolini tahlil qilib, “fiat rejim” tushunchasi orqali davlat qo‘llab-quvvatlashi barqaror rivojlanishga hissa qo‘shishini ta’kidlaydilar. Bathaei va Streimikiene [4] qayta tiklanuvchi energiyaning bir qancha mezonlar bo‘yicha barqarorlikni oshirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadilar. J.Rashidov [5] esa quyosh, shamol va biomassa energiyasini integratsiya qilish orqali energiya xarajatlarini kamaytirish, hosildorlikni oshirish va ekologik barqarorlikni ta’minlash imkoniyatlarini tahlil qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida qishloq xo‘jaligi jarayonlarida elektr energiyasidan samarali foydalanishning ustuvor yondashuvlar va mexanizmlari tizimli adabiyotlar tahlili asosida o‘rganildi. Shu doirada energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan texnologik, iqtisodiy, institutsional, ekologik va ijtimoiy mexanizmlar solishtirildi, taqqoslandi va tasniflandi.

Tahlil va natijalar. Qishloq xo‘jaligida elektr energiyasidan samarali foydalanishning ustuvor yo‘nalishlari va mexanizmlarini tahlil qilish bugungi kunda energetika samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va barqaror rivojlanishni ta’minlashning muhim vositasi hisoblanadi. Qishloq xo‘jaligida energiya samaradorligi – bu qishloq xo‘jaligi jarayonlarida energiya sarfini optimallashtirish orqali iste‘molni kamaytirish bilan birga hosildorlikni saqlash yoki oshirishni anglatadi [6, 7]. Qishloq xo‘jaligida elektr energiyasidan samarali foydalanishning ustuvor yondashuvlari quyidagi 1-jadvalda taqdim etilgan. Ushbu jadval asosiy yo‘nalishlar, ularning texnologik tasnifi va amaliy mexanizmlari orqali energiya samaradorligini oshirish va resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlash imkonini beradi.

1-jadval

Qishloq xo‘jaligida elektr energiyasidan samarali foydalanish yondashuvlari

№	Yondashuv	Tasnif/Xususiyatlar
1	Energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish	ishlab chiqarishda energiya sarfini kamaytirish va samaradorlikni oshirish usuli.
2	Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini integratsiya qilish	energiya mustaqilligini oshirish va tabiiy resurslarga yukni kamaytirish strategiyasi/usuli.
3	Jarayonlarni avtomatlashtirish va monitoring	real vaqt rejimida energiya va ishlab chiqarish jarayonini boshqarish va optimallashtirish usuli.
4	Resurslardan oqilona foydalanish	suv va boshqa resurslarni tejash orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish usuli.

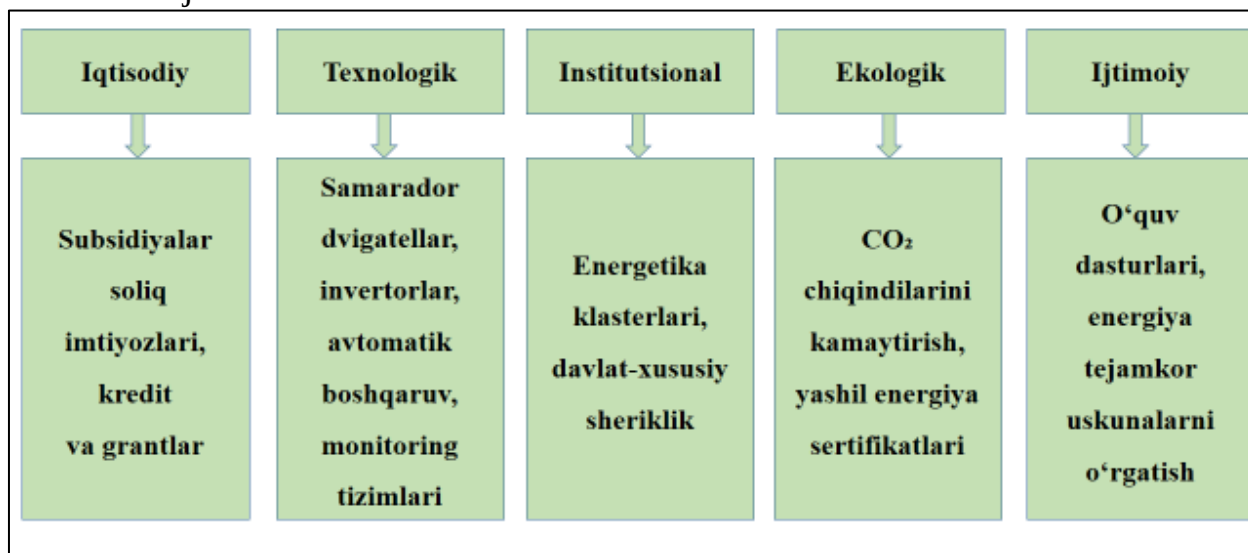
Energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish – bu qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish jarayonlarida energiya sarfini kamaytirish va samaradorlikni oshirishga qaratilgan usuldir. Ushbu yondashuv elektr dvigatellari, nasoslar va issiqlik tizimlarida yuqori samaradorlikka ega qurilmalarni, avtomatlashtirilgan boshqaruv va monitoring tizimlarini, shuningdek, innovatsion texnologiyalarni qo‘llashni o‘z ichiga oladi. Natijada ishlab chiqarish xarajatlari pasayadi, energiya sarfi optimallashtiriladi va ekologik iz qisqaradi, bu esa qishloq xo‘jaligida yashil iqtisodiyot tamoyillarini tatbiq etishga xizmat qiladi.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini integratsiya qilish – bu qishloq xo‘jaligida quyosh, shamol va biomassadan foydalanish orqali energiya mustaqilligini oshirish va tabiiy resurslarga yukni kamaytirishga qaratilgan strategiya yoki usuldir. Shu orqali ishlab chiqarish xarajatlari pasayadi, ekologik iz qisqaradi va barqaror rivojlanish ta‘minlanadi.

Jarayonlarni avtomatlashtirish va monitoring – bu qishloq xo‘jaligi jarayonlarida energiya va ishlab chiqarish faoliyatini real vaqt rejimida boshqarish va optimallashtirishga qaratilgan usuldir. Datchiklarlar, dasturiy ta‘minot va aqlli boshqaruv tizimlari orqali resurslardan samarali foydalanish, energiya isrofi kamaytirish va hosildorlikni oshirish imkoniyati yaratiladi.

Resurslardan oqilona foydalanish – bu suv va boshqa tabiiy resurslarni tejash orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish usulidir. Tomchilatib sug‘orish tizimlari, resurslarni qayta ishlash texnologiyalari va optimallashtirilgan boshqaruv mexanizmlari yordamida ekologik barqarorlikni saqlash va energiya samaradorligini oshirish ta‘minlanadi.

Qishloq xo‘jaligida elektr energiyasidan samarali foydalanishni ta‘minlashda mexanizmlarning roli muhimdir. Bu mexanizmlar energiya samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va barqaror rivojlanishni rag‘batlantirishga qaratilgan tizimli choralarni ifodalaydi. Iqtisodiy, texnologik, institutsional, ekologik va ijtimoiy mexanizmlar orqali qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida energiya sarfini kamaytirish va hosildorlikni saqlash imkoniyati yaratiladi. Ushbu mexanizmlarning o‘zaro integratsiyasi nafaqat energiya tejamkorligini oshirish, balki qishloq xo‘jaligi tizimining barqaror va ekologik xavfsiz rivojlanishini ta‘minlashda muhim omil hisoblanadi.

1-rasm. Qishloq xo'jaligida energiya samaradorligini ta'minlashdagi ustuvor mexanizmlari

Iqtisodiy mexanizmlar. Qishloq xo'jaligida energiya samaradorligini oshirishda iqtisodiy rag'batlar muhim ahamiyatga ega. Bu doirada energiya tejoychi texnologiyalarni joriy etish uchun subsidiya va soliq imtiyozlarini taqdim etish, shuningdek, qayta tiklanuvchi energiya loyihalarini moliyalashtirishga kredit va grantlar ajratish amaliyotlari samarali hisoblanadi. Texnologik mexanizmlar. Energiya samaradorligini oshirish texnologik yechimlarni tatbiq etishni talab qiladi. Bunga energiya samarador elektr dvigatellari, invertorlar va avtomatik boshqaruv tizimlarini joriy etish, shuningdek, aqlli hisoblagichlar va monitoring tizimlari orqali energiya sarfini aniq nazorat qilish kiradi. Institutsional mexanizmlar. Barqaror energetik boshqaruvni ta'minlash uchun institutsional mexanizmlar ham muhimdir. Ular hududiy energetika klasterlarini shakllantirish va rivojlantirish hamda qishloq xo'jaligi va energetika sohalarida davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini tatbiq etishni o'z ichiga oladi. Ekologik mexanizmlar. Energiya samaradorligini oshirish ekologik me'yorlar bilan mustahkamlanadi. Bunga CO₂ chiqindilarini kamaytirish bo'yicha majburiy standartlar, shuningdek, yashil energiya sertifikatlari (Green Certificate) tizimini qo'llash kiradi. Ijtimoiy mexanizmlar. Fermerlar va korxonalarda energiya samaradorligi bo'yicha bilim va ko'nikmalarni oshirish, shuningdek, mahalliy aholiga energiya tejamkor uskunalardan foydalanishni o'rgatish ijtimoiy mexanizmlar sifatida muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijasida qishloq xo'jaligida elektr energiyasidan samarali foydalanishning ustuvor yo'nalishlari aniqlanadi va ularning texnologik, iqtisodiy, institutsional, ekologik hamda ijtimoiy mexanizmlari tizimli ravishda tasniflanadi. Shu orqali energiya tejamkorligi, resurslardan oqilona foydalanish va barqaror rivojlanishni ta'minlash imkoniyatlari va samaradorligi baholanadi. Bundan tashqari, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish va jarayonlarni avtomatlashtirish orqali ekologik izni kamaytirish yo'llari aniqlanadi.

Xulosa va takliflar. Qishloq xo'jaligida elektr energiyasidan samarali foydalanish energetika samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va ekologik barqarorlikni ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, texnologik yechimlar, iqtisodiy rag'batlar, institutsional tartibga solish va ijtimoiy ta'lim dasturlari integratsiyalashgan holda energiya samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Tavsiya etiladigan chora-tadbirlar qishloq xo'jaligi jarayonlarida energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanuvchi manbalarni integratsiya qilish, jarayonlarni avtomatlashtirish va monitoring tizimlarini rivojlantirish hamda iqtisodiy, institutsional, ekologik va ijtimoiy mexanizmlarni uyg'unlashtirishni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, korxona va hududiy energetika tizimlarida energiya samaradorligini modellashtirish tavsiya etiladi. Modellashtirish orqali optimal resurs taqsimoti, ishlab chiqarish samaradorligi va ekologik izni baholash imkoniyati yaratiladi, bu esa barqaror rivojlanish strategiyalarini shakllantirishda ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foyadalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 04.10.2019 yildagi PQ-4477-son. <https://lex.uz/docs/-4539502>
2. A.Demessinova, Z.Kydyrova, T.Aydarov, G.Moldogaziyeva, M.Daurbayeva, I.Kozhamkulova, va D.Zhakiybekova, "Power engineering in agriculture and its efficiency," *International Journal of Advanced and Applied Sciences*, tom 5, no. 3, pp. 13–25, Mar. 2018.
3. L.-A. Sutherland, S. Peter, and L. Zagata, "Conceptualising multi-regime interactions: The role of the agriculture sector in renewable energy transitions," *Environmental Innovation and Societal Transitions*, vol. 31, pp. 102–115, 2019. doi: 10.1016/j.eist.2018.11.002
4. Bathaei A, Štreimikienė D. *Renewable Energy and Sustainable Agriculture: Review of Indicators*. Sustainability. 2023; 15(19):14307. <https://doi.org/10.3390/su151914307>
5. J. Rashidov, "Transformation and Efficiency in Agricultural Production Through Natural Energy Systems," *E3S Web of Conferences*, vol. 537, p. 08002, 2024. doi: 10.1051/e3sconf/202453708002.
6. Juraev, F. D. S. (2021). Problems Of Informatization Of Management Of Agricultural Industry And Modeling Of Agriconomic System In A Market Economy. *The American Journal of Applied sciences*, 3(02), 49-54.
7. F. D. Jo'rayev and S. Q. Doliyev, "Korxonalarining elektr energetika samaradorligini baholash: tahlillar va modellari. Iqtisodiyot va ta'lim / 2024-yil 2-son. 244–251 bet, 2024. https://doi.org/10.55439/ECED/vol25_iss2/a36

YASHIL IQTISODIYOT: TUSHUNCHASI, TAMOIYILLARI VA GLOBAL TAJRIBA

Abdiraimov Shog'dor Davronovich
Axborot texnologiyalari va menejment universitet
"Iqtisodiyot" kafedrası katta o'qituvchisi
e-mail: shogdorakun@inbox.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy iqtisodiy taraqqiyotning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan yashil iqtisodiyot tushunchasi, uning asosiy tamoyillari va global miqyosda shakllangan tajribalari chuqur tahlil qilinadi. XXI asrda ekologik muammolarning keskinlashuvi, iqlim o'zgarishlari, tabiiy resurslarning cheklanganligi va atrof-muhitga zarar yetkazuvchi an'anaviy iqtisodiy faoliyatlarning salbiy oqibatlari insoniyatni yangi, barqaror va ekologik muvozanatli iqtisodiy modelga o'tishga undamoqda. Yashil iqtisodiyot - bu aynan shunday yondashuv bo'lib, u iqtisodiy o'sish bilan bir qatorda ekologik xavfsizlikni ta'minlash, resurslardan oqilona foydalanish va kelajak avlodlar uchun sog'lom muhitni saqlab qolishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Maqolada yashil iqtisodiyotning nazariy asoslari, u bilan bog'liq asosiy tushunchalar, jumladan "ekologik samaradorlik", "uglerod neytralligi", "barqaror ishlab chiqarish" kabi terminlarga izoh beriladi. Shuningdek, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Jahon banki, OECD kabi xalqaro tashkilotlarning yashil iqtisodiyotni rivojlantirishdagi strategik yondashuvlari va tashabbuslari yoritib beriladi. Turli mamlakatlarning, xususan Germaniya, Janubiy Koreya, Xitoy va Skandinaviya davlatlarining yashil iqtisodiyot sohasida erishgan yutuqlari, ularning qonunchilik tajribasi, davlat siyosati va moliyaviy mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada yashil iqtisodiyot tamoyillarining O'zbekiston sharoitida joriy etilishi, mavjud infratuzilmalar, huquqiy baza va institutsional imkoniyatlar ham ko'rib chiqiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi" bo'yicha qabul qilgan qarorlari, investitsiyaviy loyihalar, qayta tiklanuvchi energiya manbalari rivoji va ekologik qonunchilikdagi yangiliklar alohida e'tibor bilan tahlil qilinadi. Mazkur maqola orqali o'quvchi yashil iqtisodiyotning nafaqat nazariy asoslari bilan, balki uni amaliyotga tatbiq qilishda dunyo tajribasidan qanday foydalanish mumkinligi, bu borada O'zbekistonda qanday istiqbollar mavjudligi haqida ham chuqur ma'lumotga ega bo'ladi.

Shuningdek, maqola siyosatchilar, olimlar, ekologlar va iqtisodchilar uchun ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, yashil iqtisodiyotga o'tishda tizimli yondashuv zarurligini asoslab beradi.

Аннотация: В статье представлен глубокий анализ концепции «зелёной экономики» — одного из важных направлений современного экономического развития, её основных принципов и опыта, сформированного в глобальном масштабе. В XXI веке обострение экологических проблем, изменение климата, ограниченность природных ресурсов и негативные последствия традиционной хозяйственной деятельности, наносящей вред окружающей среде, подталкивают человечество к переходу к новой, устойчивой и экологически сбалансированной экономической модели. Зелёная экономика — это именно такой подход, который, наряду с экономическим ростом, направлен на обеспечение экологической безопасности, рациональное использование ресурсов и сохранение здоровой окружающей среды для будущих поколений. В статье излагаются теоретические основы «зелёной экономики», основные понятия, связанные с ней, включая такие термины, как «экологическая эффективность», «углеродная нейтральность», «устойчивое производство». Также освещаются стратегические подходы и инициативы международных организаций, таких как ООН, Всемирный банк и ОЭСР, в развитии «зелёной экономики». Анализируются достижения различных стран, в частности Германии, Южной Кореи, Китая и скандинавских стран, в области «зелёной экономики», их законодательный опыт, государственная политика и финансовые механизмы. В статье также рассматривается реализация принципов «зелёной» экономики в Узбекистане, существующая инфраструктура, правовая база и институциональные возможности. Особое внимание уделяется решениям Президента Республики Узбекистан о «Стратегии перехода к «зелёной» экономике», инвестиционным проектам, развитию возобновляемых источников энергии и инновациям в природоохранном законодательстве. Статья предоставляет читателю исчерпывающую информацию не только о теоретических основах «зелёной» экономики, но и о том, как использовать мировой опыт при её внедрении и какие перспективы существуют в Узбекистане в этом отношении. Статья также представляет научное и практическое значение для политиков, учёных, экологов и экономистов, обосновывая необходимость системного подхода к переходу к «зелёной» экономике.

Abstract: This article provides an in-depth analysis of the concept of a green economy, one of the important directions of modern economic development, its basic principles and experiences formed on a global scale. In the 21st century, the aggravation of environmental problems, climate change, the limitation of natural resources and the negative consequences of traditional economic activities that harm the environment are pushing humanity to transition to a new, sustainable and ecologically balanced economic model. Green economy is just such an approach, which, along with economic growth, aims to ensure environmental safety, rational use of resources and preserve a healthy environment for future generations. The article explains the theoretical foundations of the green economy, the main concepts related to it, including such terms as “ecological efficiency”, “carbon neutrality”, “sustainable production”. It also highlights the strategic approaches and initiatives of international organizations such as the United Nations, the World Bank, and the OECD in developing a green economy. The achievements of various countries, in particular Germany, South Korea, China and Scandinavian countries in the field of green economy, their legislative experience, state policy and financial mechanisms are analyzed. The article also considers the implementation of green economy principles in Uzbekistan, existing infrastructure, legal framework and institutional capabilities. The decisions of the President of the Republic of Uzbekistan on the “Strategy of Transition to a Green Economy”, investment projects, the development of renewable energy sources and innovations in environmental legislation are analyzed with special attention. Through this article, the reader will get in-depth information not only about the theoretical foundations of the green economy, but also about how to use world experience in its

implementation, and what prospects exist in Uzbekistan in this regard. The article is also of scientific and practical importance for politicians, scientists, ecologists and economists, justifying the need for a systematic approach to the transition to a green economy.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, ekologik xavfsizlik, yashil texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, uglerod izini kamaytirish, atrof-muhit muhofazasi, iqtisodiy islohotlar, global tajriba, ekologik investitsiyalar.

Ключевые слова: «Зелёная» экономика, устойчивое развитие, экологическая безопасность, «зелёные» технологии, возобновляемые источники энергии, сокращение углеродного следа, охрана окружающей среды, экономические реформы, мировой опыт, экологические инвестиции.

Key words: Green economy, sustainable development, environmental safety, green technologies, renewable energy sources, carbon footprint reduction, environmental protection, economic reforms, global experience, environmental investments.

Kirish. Bugungi kunda insoniyat oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri - bu iqtisodiy rivojlanish bilan bir vaqtda ekologik muvozanatni saqlab qolish zaruratidir. An'anaviy iqtisodiy model uzoq yillar davomida iqtisodiy o'sishni asosiy maqsad qilib qo'yib, ekologik xavfsizlik, tabiiy resurslarning cheklanganligi va iqlim o'zgarishlarining salbiy oqibatlarini yetarli darajada e'tiborga olmagan. Ushbu yondashuv o'z navbatida atrof-muhitning ifloslanishi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi, suv va havo sifatining yomonlashuvi, global isish kabi jiddiy ekologik inqiroz holatlariga olib keldi. Aynan mana shu sharoitda "yashil iqtisodiyot" tushunchasi ilgari surilib, u hozirgi davrda barqaror taraqqiyotga erishishning muhim omillaridan biri sifatida qaralmoqda. Yashil iqtisodiyot deganda iqtisodiy o'sishni ta'minlagan holda, ekologik barqarorlikni saqlash, resurslardan oqilona foydalanish, energiya samaradorligini oshirish va ijtimoiy adolatga erishishga qaratilgan yangi iqtisodiy model tushuniladi. Boshqacha aytganda, yashil iqtisodiyot - bu iqtisodiy rivojlanishning ekologik xavfsiz, resurs tejovchi, uglerod chiqindilarini kamaytiruvchi, ijtimoiy jihatdan inklyuziv yo'nalishidir. Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Yevropa Ittifoqi, Jahon banki kabi yirik xalqaro tashkilotlar tomonidan yashil iqtisodiyot global darajada qo'llab-quvvatlanmoqda. Xususan, 2012 yilda Rio-de-Janeyroda bo'lib o'tgan "Rio+20" sammitida yashil iqtisodiyot global kun tartibining asosiy masalalaridan biri sifatida e'tirof etildi. Bu sammitda yashil iqtisodiyot barqaror rivojlanishga xizmat qiladigan muhim vosita ekanligi, u iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy manfaatlarni uyg'unlashtirishga qaratilgani alohida ta'kidlandi. Bugungi kunga kelib, rivojlangan davlatlar bilan bir qatorda, rivojlanayotgan mamlakatlar ham yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha strategik dasturlarni qabul qilishmoqda. Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillariga quyidagilar kiradi: ekologik barqarorlikni ta'minlash, energiya va resurslardan samarali foydalanish, qayta tiklanuvchi manbalarga asoslangan ishlab chiqarishni rivojlantirish, ijtimoiy tenglik va adolat, aholi salomatligini asrash, "yashil ish o'rinlari" yaratish, uglerod chiqindilarini kamaytirish, shaffof moliyaviy va ekologik hisobot yuritish. Ushbu tamoyillar asosida ishlaydigan iqtisodiy tizim kelajak avlodlar uchun ham ekologik xavfsiz va resurslarga boy muhitni saqlab qolishga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasida ham yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha muhim qadamlar qo'yilmoqda. 2019 yilda qabul qilingan "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi" milliy darajadagi siyosiy va iqtisodiy qarorlarning ekologik yo'nalishini belgilab

berdi. Energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish, qishloq xo'jaligida ekologik toza texnologiyalarni joriy etish kabi yo'nalishlar ushbu strategiyaning muhim tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Shunday qilib, yashil iqtisodiyot – bu faqat ekologik harakat emas, balki iqtisodiy strategiyadir. U zamonaviy dunyo global chaqiriqlariga javob beradigan, iqtisodiy o'sishni ekologik xavfsizlik va ijtimoiy farovonlik bilan uyg'unlashtiradigan kompleks tizimdir. Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot tushunchasining nazariy asoslari, uning asosiy tamoyillari, xalqaro tajriba hamda O'zbekiston sharoitida uni rivojlantirish imkoniyatlari atroflicha yoritiladi.

Metodologiya. Ushbu ilmiy maqolada yashil iqtisodiyot tushunchasini chuqur o'rganish, uning asosiy tamoyillari va turli davlatlar tajribasidagi qo'llanilish shakllarini tahlil qilish orqali nazariy va amaliy jihatlarini aniqlash maqsad qilingan. Shu sababli, tadqiqot metodologiyasi sifatida aralash tadqiqot yondashuvi (mixed-method approach) tanlandi, ya'ni bu yondashuvda nazariy (deskriptiv) va tahliliy (analitik-komparativ) metodlar uyg'unlashtirildi.

Tadqiqotning nazariy qismi uchun deskriptiv metod qo'llanilib, yashil iqtisodiyot tushunchasining shakllanishi, asosiy prinsiplarining evolyutsiyasi, xalqaro huquqiy me'yoriy hujjatlar (BMT, OECD, UNEP, WB) asosida umumlashtirilgan. Yashil iqtisodiyot atamasining paydo bo'lishi va rivojlanish yo'nalishlari tarixiy-kontseptual jihatdan tahlil qilindi.

Amaliy qismda esa analitik va solishtirma (komparativ) metodlar asosida AQSh, Germaniya, Janubiy Koreya, Xitoy, Shvetsiya va boshqa rivojlangan davlatlarda yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda qo'llangan strategiyalar, qonunchilik, moliyaviy mexanizmlar va institutsional tuzilmalar o'rganildi.

Tadqiqotda foydalanilgan asosiy manbalar quyidagilardan iborat:

Xalqaro tashkilotlarning rasmiy nashrlari (UNEP, World Bank, OECD, UNDP).

Davlat siyosat hujjatlari va strategiyalari (Green Growth Strategy, EU Green Deal).

Ilmiy maqolalar, monografiyalar, statistik ma'lumotlar (Google Scholar, Scopus, JSTOR, SSRN).

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmon va qarorlari, vazirliklar hisobotlari va strategik hujjatlari (2030-yilgacha barqaror rivojlanish strategiyasi, "Yashil iqtisodiyotga o'tish" PQ-4477 qarori).

Davlat statistika qo'mitasi va Energetika vazirligi ma'lumotlari.

Mavzuga doir chuqur fikr yuritish va milliy sharoitda muammolarni aniqlash maqsadida O'zbekistonning tegishli vazirlik va idoralarida faoliyat yuritayotgan 5 nafar mutaxassis bilan yarim strukturaviy intervyular o'tkazildi. Intervyular asosida real amaliy muammolar, institutsional muvofiqlashtirish muammolari va investitsion to'siqlar yuzasidan ma'lumotlar olindi.

Tadqiqot doirasida ba'zi mamlakatlar (ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlar) bo'yicha ma'lumotlarning yetarlicha ochiq emasligi, so'nggi yillarga oid statistik ma'lumotlar yetishmasligi tadqiqot imkoniyatlarini biroz chekladi. Shuningdek,

yashil iqtisodiyotga oid o'zbek tilidagi ilmiy manbalar soni cheklangan bo'lib, ko'proq rus va ingliz tilidagi adabiyotlar asosida tahlil olib borildi.

Natijalar va muhokama. Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, yashil iqtisodiyot zamonaviy davrda nafaqat ekologik barqarorlikka erishish, balki iqtisodiy o'sishning sifat jihatdan yangi bosqichiga o'tish vositasi sifatida ham qaralmoqda. Yashil iqtisodiyot modeli ekologik xavfsizlik, resurslardan oqilona foydalanish, energiya samaradorligini oshirish, hamda ijtimoiy adolat va iqtisodiy tenglikni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bu ko'p qirrali yondashuv barqaror taraqqiyotning asosi sifatida shakllanmoqda.

Tadqiqotda yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari - "ifloslantiruvchi to'laydi", "resurslarni qayta tiklash", "past uglerodli ishlab chiqarish", "ko'p sektorli yondashuv", hamda "ijtimoiy inklyuzivlik" kabi mezonlar asosida tahlil qilindi. Global miqyosda BMT, Jahon banki va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvlar bu sohada umumiy standartlar shakllanishiga zamin yaratdi.

Xususan, Germaniya, Janubiy Koreya, Shvetsiya, va Niderlandiya kabi mamlakatlar yashil energetika, chiqindisiz ishlab chiqarish va karbon neytrallik borasida salmoqli natijalarga erishgan. Bu tajribalar shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o'tish davlat siyosati, moliyaviy rag'batlar, innovatsion texnologiyalar va jamiyatning ekologik ongiga bevosita bog'liq.

Janubiy Koreya tajribasida "Yashil Yuksalish Strategiyasi" asosida energetika samaradorligi oshirilib, ekologik toza transport vositalari rivojlantirilgan. Yevropa Ittifoqida "Yashil Bitim" (Green Deal) orqali 2050 yilgacha karbon neytral hududga aylanish maqsadi qo'yilgan. Bunday uzoq muddatli siyosiy yondashuvlar iqtisodiyot tarmoqlarini qayta tashkil etish, yangi ish o'rinlarini yaratish va innovatsion o'sish uchun poydevor bo'layotgani kuzatildi.

Boshqa tomondan, Afrika va Osiyo mintaqalarida yashil iqtisodiyotga o'tishda qator muammolar mavjud bo'lib, ular asosan moliyaviy resurslarning yetishmasligi, texnologik infratuzilmaning sust rivojlanganligi va ekologik siyosatning institutsional jihatdan zaifligiga borib taqaladi.

Tahlillar ko'rsatmoqdaki, O'zbekiston Respublikasi ham so'nggi yillarda yashil iqtisodiyotni rivojlantirishga jiddiy e'tibor qaratmoqda. 2019–2030 yillarga mo'ljallangan "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi"ning qabul qilinishi milliy darajada muhim bosqich bo'ldi. Qayta tiklanadigan energiya manbalariga, xususan quyosh va shamol energetikasiga sarmoyalar ko'paymoqda. Shu bilan birga, suv resurslarini tejash, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik transport tizimini rivojlantirish borasida ham ijobiy siljishlar mavjud.

Biroq, mavjud infratuzilmaning moslashuvchan emasligi, yetarli darajadagi ekologik bilim va ko'nikmalar yetishmasligi, moliyalashtirish mexanizmlarining zaifligi ushbu sohaning to'liq rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Xususan, korxonalar darajasida ekologik innovatsiyalarni joriy qilish past bo'lib qolmoqda, bu esa texnologik modernizatsiyaga ehtiyoj yuqoriligini ko'rsatadi.

O'zbekiston tajribasini tahlil qilgan holda quyidagi muhim jihatlar aniqlanmoqda:

Yashil iqtisodiyotga o'tish uchun institutsional islohotlar zarur, xususan, ekologik standartlar va monitoring tizimini kuchaytirish lozim;

Yashil moliyalashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish va xalqaro moliyaviy institutlar bilan kooperatsiyani kuchaytirish orqali investitsiyalar oqimini jalb qilish kerak;

Ekologik ta'lim va ommaviy axborot vositalari orqali fuqarolarda ekologik ong va tanqidiy tafakkurni shakllantirish muhim;

Yashil texnologiyalarni ishlab chiqarishga jalb qiluvchi startaplar va innovatsion markazlar faoliyatini qo'llab-quvvatlash zarur.

Xulosa qilib aytganda, yashil iqtisodiyot global miqyosda barqarorlik va ijtimoiy farovonlikka erishishning muhim yo'nalishi bo'lib, O'zbekiston uchun ham bu model yangi iqtisodiy o'sishning asosi bo'lishi mumkin. Biroq bu yo'lda qat'iy siyosiy iroda, institutsional qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy mas'uliyat muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Yashil iqtisodiyot bugungi davrning eng dolzarb va strategik yo'nalishlaridan biri bo'lib, ekologik barqarorlik, ijtimoiy adolat va iqtisodiy o'sishni uyg'unlashtiruvchi zamonaviy rivojlanish modelidir. Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot tushunchasi, uning asosiy tamoyillari va dunyo mamlakatlarida shakllangan ilg'or tajribalari tahlil qilinar ekan, bu modelning global ahamiyati va O'zbekiston uchun dolzarbligi aniq ko'rsatib berildi. Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi iqtisodiy faoliyatni yuritishda tabiatga minimal zarar yetkazish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va jamiyat farovonligini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, u barqaror rivojlanish maqsadlariga xizmat qiladi. Bu yo'nalish nafaqat ekologik muammolarni bartaraf etishga, balki yangi ish o'rinlari yaratishga, yashil texnologiyalarni joriy etishga va energiya samaradorligini oshirishga ham zamin yaratadi. Tahlillardan ma'lum bo'ldiki, rivojlangan davlatlar - xususan Germaniya, Janubiy Koreya, Norvegiya va Yaponiya - yashil iqtisodiyotni iqtisodiy strategiyaning asosiy yo'nalishi sifatida belgilab, bu sohada muhim yutuqlarga erishgan. Ular tomonidan ekologik soliqlar tizimi, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rag'batlantirish, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalarini joriy etish va yashil innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash tizimlari keng tatbiq etilgan. Bu tajribalar shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyot faqatgina ekologik siyosat emas, balki to'laqonli iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot modelidir. O'zbekiston sharoitida ham yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha muhim dasturlar va normativ hujjatlar ishlab chiqilmoqda. "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi" (2019–2030 yillar) bu boradagi asosiy yo'nalishlarni belgilab bergan bo'lib, energiya resurslaridan samarali foydalanish, ekologik toza texnologiyalarni ishlab chiqarishga tatbiq etish, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash infratuzilmasini rivojlantirish kabi yo'nalishlarni qamrab olgan. Shuningdek, iqtisodiyot tarmoqlarida uglerod izini kamaytirish, iqlim o'zgarishiga qarshi choralar ko'rish va aholi o'rtasida ekologik madaniyatni oshirish ham muhim omil sifatida qaralmoqda. Shu bilan birga, yashil iqtisodiyotga o'tishda ayrim muammolar mavjudligi ham kuzatilmoqda. Xususan, moliyalashtirish mexanizmlarining yetarli emasligi, texnologik yangiliklarga bo'lgan ehtiyoj, kadrlar salohiyati va institutsional bazaning hali ham mustahkamlashga muhtojligi bu sohada tizimli

yondashuvni talab etadi. Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda davlat, xususiyl sektor, ilmiyl doiralar va fuqarolik jamiyati o'rtasida uzviyl hamkorlik zarur. Xulosa qilib aytganda, yashil iqtisodiyot - bu nafaqat ekologik muammolarga javob, balki barqaror, inklyuziv va uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi yangi paradigma hisoblanadi. Unga o'tish O'zbekiston uchun ekologik xavfsizlikni ta'minlash, xalqaro maydonda raqobatbardosh bo'lish va jamiyatning farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Kelgusida ushbu yo'nalishda chuqur tahlillar, ilmiyl izlanishlar va institutsional islohotlar davom ettirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G'ulomov, S. S., & Tursunov, B. O. (2020). *Yashil iqtisodiyot: nazariyasi, amaliyoti va O'zbekiston tajribasi*. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
2. Jo'rayev, M. M. (2021). Barqaror rivojlanishda yashil iqtisodiyotning roli. *Ijtimoiy-iqtisodiy tadqiqotlar jurnali*, 3(2), 58–64.
3. Murodova, D. K. (2019). Yashil energiya texnologiyalarining O'zbekiston iqtisodiyotiga ta'siri. *Fan va taraqqiyot*, 7(1), 112–118.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. (2019). "2019–2030 yillarda O'zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi to'g'risida". PQ–4477-son, 4 oktyabr.
5. Nazarov, B. T. (2022). Yashil investitsiyalar va ularning iqtisodiy o'sishga ta'siri. *Moliyaviyl va bank ishi jurnali*, 5(3), 73–80.
6. Usmonov, A. R. (2020). O'zbekiston sharoitida barqaror qishloq xo'jaligi va yashil rivojlanish. *Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti*, 4(1), 45–50.
7. Tursunova, M. Sh. (2018). Ekologik xavfsizlik va yashil iqtisodiyot: zamonaviyl yondashuvlar. *Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi*, 2(2), 39–46.
8. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. (2022). *O'zbekistonda atrof-muhit ko'rsatkichlari statistik to'plami*. Toshkent: Statkom.
9. Xolmatov, R. R. (2021). Raqamli texnologiyalar asosida yashil iqtisodiyotni boshqarish. *Innovatsion rivojlanish jurnali*, 6(4), 88–93.
10. Abdiraimov, Sh. (2023) Bugungi kunda inson kapitalini rivojlanishining rivojlanish xususiyatlari. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences jurnali*, 3(9), 378-383

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINI KREDITLASHDA RAQAMLI BANK XIZMATLARIDAN FOYDALANISH

Madjitova Maftuna Kamiljon qizi
Termiz Iqtisodiyot va Servis Universiteti
Moliya va turizm kafedrasi o'qituvchisi
E-mail: maftunamajidova9212@gmail.com

ANNOTATSIYA: Kichik biznes subyektlari har qanday mamlakat iqtisodiyotining muhim harakatlantiruvchi kuchlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ularning iqtisodiy o'sish, bandlik darajasini oshirish va mahalliy bozorni to'ldirishdagi o'rni beqiyosdir. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, kichik biznes vakillari ko'pincha moliyaviyl resurslarga cheklangan kirish, garov ta'minoti muammolari, bank tizimidagi ortiqcha byurokratik jarayonlar va kredit olishdagi vaqt talabi kabi to'siqlarga duch kelishadi. Ushbu muammolarni hal etishda raqamli bank xizmatlari tobora muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Ushbu maqolada kichik biznes subyektlarini kreditlash jarayonida raqamli bank xizmatlarining roli, imkoniyatlari va amaliyl samaradorligi tahlil qilinadi. Raqamli bank xizmatlari deganda onlayn kreditlash, mobil ilovalar, elektron identifikatsiya, blokcheyn texnologiyalar asosida tuzilgan platformalar, sun'iy intellektga

asoslangan kredit baholash tizimlari kabi zamonaviy yechimlar tushuniladi. Ayniqsa, pandemiya davrida va undan keyingi yillarda ushbu xizmatlarning afzalliklari yanada yaqqol namoyon bo'ldi: kredit arizalarini masofadan topshirish, avtomatlashtirilgan tahlil va tezkor qaror qabul qilish jarayonlari kichik biznes uchun qulaylik yaratdi. Maqolada O'zbekiston bank tizimida amalga oshirilayotgan raqamlashtirish islohotlari, tijorat banklarining raqamli mahsulotlari, xususan, "onlayn mikro kreditlar", "raqamli scoring", "garovsiz kredit" kabi xizmatlarning kichik biznesga ta'siri o'rganiladi. Shuningdek, ilg'or xorijiy tajribalar (masalan, Singapur, Estoniya, Janubiy Koreya va Xitoy) tahlil qilinib, ularning o'zbek bank amaliyotiga moslashtirish istiqbollari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli bank xizmatlarining keng joriy etilishi kreditlash jarayonini soddalashtiradi, moliyaviy kirish imkoniyatlarini oshiradi va bank xizmatlarining inkluzivligini ta'minlaydi. Biroq bu borada bank tizimining texnologik tayyorgarligi, huquqiy muhit, raqamli savodxonlik va kiberxavfsizlik masalalari muhim omil bo'lib qolmoqda. Shu bois maqolada ushbu yo'nalishda takomillashtirish va rivojlantirishga oid amaliy tavsiyalar ham keltirilgan.

KALIT SO'ZLAR: Kichik biznes, soliq imtiyozlari, soliq yengilliklari, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, fiskal siyosat, biznes muhit, davlat yordami, iqtisodiy rag'batlantirish, soliqqa tortish mexanizmlari, moliyaviy barqarorlik.

KIRISH. Hozirgi kunda iqtisodiy rivojlanishning barqarorligini ta'minlash, aholi bandligini oshirish va mahalliy ishlab chiqarishni kengaytirish yo'lida kichik biznes subyektlarining o'rni beqiyosdir. Rivojlangan davlatlar tajribasi ham ko'rsatmoqdaki, kichik biznes milliy iqtisodiyotning harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, innovatsiyalar, yangi ish o'rinlari yaratish va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim vosita hisoblanadi. Shu jihatdan, kichik biznesni moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlash, ayniqsa, ularni kredit bilan ta'minlash mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb masala sanaladi. So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan kichik tadbirkorlikni rivojlantirish, ularning moliyaviy infratuzilmasini kengaytirish va soliq yengilliklari yaratish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq ushbu subyektlarning tijorat banklari orqali moliyaviy resurslardan foydalanish darajasi hali hamda yetarli emas. Ayniqsa, an'anaviy kreditlash tartiblarining murakkabligi, garov ta'minotiga bo'lgan yuqori talab va hujjatlashtirish jarayonlarining byurokratikligi kichik biznes vakillarini bank xizmatlaridan foydalanishdan chetda qoldirmoqda. Shu nuqtai nazardan, raqamli bank xizmatlarining joriy etilishi kichik biznes subyektlari uchun moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Raqamli texnologiyalar bank tizimidagi ko'plab jarayonlarni avtomatlashtirish, mijozlar bilan masofaviy ishlash, hujjat aylanishini soddalashtirish va qaror qabul qilish tezligini oshirish orqali kreditlash jarayonlarini sezilarli darajada yengillashtirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, mobil bank ilovalari, onlayn kredit arizalari, elektron hujjatlar aylanishi va avtomatik scoring tizimlari kreditlashda yangi bosqichni boshlab berdi. Raqamli bank xizmatlari orqali kichik biznes vakillari real vaqt rejimida bank bilan axborot almashadi, kredit mahsulotlari haqida batafsil ma'lumotga ega bo'ladi va

hujjatlarni masofadan topshirish orqali arizalarni tez va shaffof shaklda rasmiylashtira oladi. Bu esa banklar uchun xizmat ko'rsatish xarajatlarini kamaytirish, kredit risklarini aniqlash va nazorat qilishda samaradorlikni oshirish imkonini beradi. Ushbu maqolada kichik biznes subyektlarini kreditlashda raqamli bank xizmatlarining tutgan o'rni, ularning joriy etilishidagi amaliy yondashuvlar, mavjud muammolar va istiqbolli yechimlar tahlil qilinadi. Xususan, O'zbekiston tajribasi, xalqaro amaliyotlar bilan solishtirma tahlil asosida baholanib, kichik tadbirkorlikni raqamli moliyalashtirishda innovatsion strategiyalar ilgari suriladi.

METODOLOGIYA. Ushbu tadqiqot kichik biznes subyektlarini kreditlash jarayonida raqamli bank xizmatlarining o'rnini tahlil qilish, ularning samaradorligini baholash hamda mavjud muammolarni aniqlab, yechimlar ishlab chiqishga qaratilgan. Shu boisdan, tadqiqotda bir nechta ilmiy-uslubiy yondashuvlar qo'llanildi. Quyida tadqiqot metodologiyasining asosiy jihatlari bayon etiladi:

Tadqiqotda quyidagi uslubiy yondashuvlardan foydalanildi:

Tizimli tahlil usuli: Kichik biznes subyektlari faoliyati, kreditlash jarayoni va raqamli bank xizmatlari o'zaro bog'liq tizimlar sifatida ko'rib chiqildi. Bu usul har bir elementning tizimdagi o'rnini aniqlash va ularning o'zaro ta'sirini baholash imkonini berdi.

Solishtirma tahlil usuli: Raqamli va an'anaviy kreditlash tizimlari o'rtasidagi farqlar, ularning afzallik va kamchiliklari solishtirildi. Shuningdek, turli banklar va hududlarda raqamli kreditlash amaliyotining samaradorligi taqqoslab o'rganildi.

Empirik tadqiqot usullari: So'rovnoma va intervyu shaklida kichik biznes vakillari, tijorat banklari mutaxassislari va moliyaviy ekspertlar o'rtasida fikr almashildi. Empirik ma'lumotlar asosida real vaziyatlar tahlil qilindi.

Statistik tahlil usuli: O'zbekiston Markaziy banki, tijorat banklari va Davlat statistika qo'mitasi tomonidan taqdim etilgan statistik ma'lumotlar asosida kichik biznes kreditlari hajmi, raqamli xizmatlardan foydalanish darajasi va ularning o'zgarish dinamikasi tahlil qilindi.

Tadqiqot ob'ekti: O'zbekiston Respublikasidagi kichik biznes subyektlarini kreditlash tizimi.

Tadqiqot predmeti: Raqamli bank xizmatlari orqali kichik biznes subyektlarini kreditlashda yuzaga keladigan iqtisodiy va tashkiliy munosabatlar.

Tadqiqot O'zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan yirik tijorat banklari (masalan, Xalq banki, Agrobank, Ipoteka bank va boshqalar) tomonidan ko'rsatilayotgan raqamli xizmatlar asosida olib borildi. Shuningdek, kichik biznes vakillari bilan olib borilgan intervyular orqali real holat o'rganildi. Tadqiqotda 2020–2024 yillar oralig'idagi statistik ma'lumotlar tahlil qilindi.

Birlamchi ma'lumotlar: So'rovnomalar, intervyular, bank mutaxassislari va kichik biznes egalari bilan o'tkazilgan suhbatlar asosida yig'ildi. So'rovnomalar onlayn shaklda yuborildi hamda tanlab olingan respondentlar orqali amaliy ma'lumotlar olindi.

Ikkinlamchi ma'lumotlar: Ilmiy maqolalar, banklar hisobotlari, Markaziy bank statistikasi, Davlat statistika qo'mitasi axborotlari, OAVda chop etilgan maqolalar va tahliliy sharhlar asosida to'plandi.

Tadqiqot ayrim cheklovlar bilan olib borildi. Jumladan:

- So'rovnomada qatnashgan respondentlar soni cheklangan bo'lib, bu umumiy natijalarning butun mamlakat bo'yicha keng qamrovli bo'lishini cheklashi mumkin.
- Banklar tomonidan ba'zi muhim statistik ma'lumotlarning yopiq yoki maxfiyligi sababli barcha raqamli xizmatlar tahlili to'liq qamrab olinmadi.
- Raqamli xizmatlardan foydalanish darajasi hududlar kesimida sezilarli farq qilgani sababli, ayrim xulosalar umumlashtirish asosida berildi.

Tahlil jarayonida Microsoft Excel, SPSS kabi dasturlar yordamida statistik ma'lumotlar qayta ishlanib, grafiklar va diagrammalar orqali vizual ifodalandi. So'rovnomalar natijalari foizlarda ifodalanib, ularning asosida mantiqiy xulosalar chiqarildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Olib borilgan tadqiqotlar va tahlillar shuni ko'rsatadiki, kichik biznes subyektlarini kreditlash jarayonida raqamli bank xizmatlarining qo'llanilishi ularning moliyaviy resurslarga bo'lgan kirish imkoniyatini sezilarli darajada oshirmoqda. An'anaviy kreditlash mexanizmlariga nisbatan raqamli texnologiyalar orqali amalga oshirilayotgan moliyaviy xizmatlar vaqt, xarajat va inson omiliga bog'liq xatoliklarni kamaytirish imkonini bermoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, raqamli bank xizmatlaridan foydalanuvchi kichik biznes egalari, ayniqsa, onlayn kredit arizalarini topshirish, kredit tarixi va reytingi asosida avtomatlashtirilgan qarorlar qabul qilish, mobil ilovalar orqali hisob raqamlarini boshqarish, elektron hujjatlar almashinuvi va elektron imzo orqali kredit olish kabi imkoniyatlardan keng foydalanmoqda. Bu esa, o'z navbatida, banklarning kreditlash jarayonini soddalashtirib, kichik biznes subyektlari uchun qulay shart-sharoitlarni yaratmoqda.

Tadqiqotlar davomida aniqlanishicha, raqamli bank xizmatlari orqali kichik biznesga ajratilayotgan kreditlar soni va hajmi yildan-yilga oshib bormoqda. Bu holat bir nechta asosiy omillar bilan izohlanadi:

Tezkorlik va qulaylik – Raqamli xizmatlar orqali kredit olish jarayoni an'anaviy bank xizmatlariga nisbatan ancha tez va qulay bo'lib, bu kichik tadbirkorlarning vaqt va mablag'larini tejashga xizmat qilmoqda.

Shaffoflik va ishonchlilik – Elektron kreditlash tizimlari orqali banklar tomonidan qarorlar qabul qilinayotganda kredit oluvchining moliyaviy holati, to'lov tarixi va reytingi inobatga olinadi. Bu esa subyektiv yondashuvlar va korrupsiya xavfini kamaytiradi.

Moliyaviy inklyuziya – Raqamli xizmatlar ayniqsa chekka hududlarda faoliyat yuritayotgan kichik biznes egalari uchun moliyaviy xizmatlarga kirishni osonlashtiradi. Bank filiallari yo'qligiga qaramay, internet va mobil ilovalar orqali kredit olish imkoniyati yaratilmoqda.

Innovatsion mahsulotlar va xizmatlar – Banklar kichik biznes ehtiyojlariga moslashtirilgan yangi kredit mahsulotlarini yaratib, ularni raqamli platformalar orqali taqdim etmoqda. Bu mahsulotlar ko'pincha qisqa muddatli, past foizli va soddalashtirilgan talablar asosida taklif qilinmoqda.

Muhokamalar shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli bank xizmatlarining rivojlanishi kichik biznesni moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlashda muhim o'rin egallamoqda. Shu bilan birga, bu jarayonda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan:

- Kichik biznes egalari orasida raqamli savodxonlik darajasi yetarli emasligi ayrim imkoniyatlardan to'liq foydalanishga to'sqinlik qilmoqda.
- Internet infratuzilmasi zaif bo'lgan hududlarda raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyati cheklangan.
- Raqamli tizimlarning xavfsizligi va shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi hali ham dolzarb muammoligicha qolmoqda.

Shu bois, kichik biznes subyektlarini raqamli moliyaviy ekotizimga to'liq integratsiya qilish uchun kompleks chora-tadbirlar zarur. Jumladan, raqamli savodxonlikni oshirish, infratuzilmani rivojlantirish, huquqiy va texnik asoslarni mustahkamlash orqali raqamli kreditlash tizimini yanada takomillashtirish mumkin. Xulosa qilib aytganda, raqamli bank xizmatlari kichik biznes subyektlari uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochmoqda. Bu esa ularning moliyaviy barqarorligi, o'sish sur'atlari va iqtisodiy tizimdagi rolini kuchaytirish uchun muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

XULOSA. Kichik biznes subyektlari har qanday mamlakat iqtisodiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri hisoblanadi. Ularning samarali faoliyat yuritishi, o'sishi va raqobatbardoshligini oshirish uchun moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, kreditlash tizimi kichik biznes uchun eng muhim moliyaviy tayanchlardan biri bo'lib, bu jarayonda zamonaviy raqamli texnologiyalar va raqamli bank xizmatlaridan foydalanish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli bank xizmatlari – bu bank mijozlariga an'anaviy ofisga bormasdan, onlayn tarzda moliyaviy operatsiyalarni bajarish imkoniyatini beruvchi zamonaviy vositalar

bo‘lib, ular orqali kichik biznes vakillari kredit arizalarini yuborish, kerakli hujjatlarni taqdim etish, kredit holatini kuzatish, to‘lovlarni amalga oshirish va boshqa ko‘plab xizmatlardan foydalanishlari mumkin. Bu esa ularning vaqt va mablag‘larini tejash, bank xizmatlariga bo‘lgan ishonchni oshirish, shaffoflikni ta‘minlash va moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli bank xizmatlarining joriy etilishi kichik biznes subyektlarini kreditlash tizimiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Jumladan, kredit olish jarayonining tezlashuvi, qaror qabul qilishning avtomatlashtirilgan tizimlar orqali soddalashtirilishi, kredit tarixini shakllantirish imkoniyatlarining kengayishi kabi jihatlar kichik biznes uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ayniqsa, sun‘iy intellekt, blokcheyn, “big data” texnologiyalari asosida ishlab chiqilgan kredit risklarini baholash tizimlari banklar uchun kredit berishdagi xavflarni kamaytirishga, mijozlar uchun esa kredit olish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, raqamli bank xizmatlaridan foydalanishda muayyan muammolar va xavflar ham mavjud. Xususan, axborot xavfsizligi, texnik nosozliklar, kiberxavflar, raqamli savodxonlik darajasining pastligi kabi omillar kichik biznes subyektlarining bu tizimdan to‘laonli foydalanishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shuning uchun banklar tomonidan bu borada keng ko‘lamli axborot-tushuntirish ishlari olib borilishi, raqamli savodxonlikni oshirish bo‘yicha amaliy choralar ko‘rilishi zarur. Yakuniy xulosa qilib aytganda, raqamli bank xizmatlari kichik biznes subyektlarini kreditlashda muhim rol o‘ynaydi va ularning moliyaviy ehtiyojlarini qondirishda qulay, tezkor va samarali yechim sifatida qaralmoqda. Kelgusida ushbu xizmatlarni yanada takomillashtirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali kichik biznesning iqtisodiy rivojlanishdagi ishtirokini yanada kuchaytirish mumkin bo‘ladi. Shu maqsadda davlat, banklar va biznes vakillari o‘rtasida yaqin hamkorlikni ta‘minlash va raqamli bank xizmatlarining ommalashuviga xizmat qiluvchi islohotlarni amalga oshirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdurahmonov, Q. X. (2020). *Biznes va tadbirkorlik asoslari*. Toshkent: Iqtisod-Moliya nashriyoti.
2. Jo‘rayev, M. M. (2021). *Kichik biznesni rivojlantirishda soliq siyosatining o‘rni*. *Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali*, 5(2), 43–49.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. (2022). *"Tadbirkorlik subyektlarini soliq va bojxona imtiyozlari orqali qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida"*. PF–128-son, 15-mart.
4. Karimov, S. A. (2019). *Kichik biznes subyektlariga soliq yengilliklari berishning nazariy asoslari*. *Moliyaviy va bank ishi*, 7(1), 55–60.
5. Raxmatov, A. B. (2020). *Soliq imtiyozlari tizimi va kichik biznesga ta‘siri*. *O‘zbekiston iqtisodiyoti va islohotlari*, 4(3), 74–81.

6. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. (2023). Rasmiy nashr. Toshkent: Adliya vazirligi.
7. Soliyev, A. S. (2021). Soliq rag'batlari va ularning kichik tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashdagi roli. Tadbirkorlik va innovatsiyalar, 2(4), 32–38.
8. Tursunova, M. R. (2022). Kichik korxonalar uchun imtiyozli soliq mexanizmlarini takomillashtirish. Ilmiy iqtisodiy yondashuvlar, 6(2), 58–64.
9. G'ulomov, A. G. (2018). Kichik biznesni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning iqtisodiy mexanizmlari. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti ilmiy axborotnomasi, 3(1), 95–101.
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Statistika agentligi. (2022). Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi bo'yicha statistik ma'lumotlar to'plami. Toshkent.

ECOTOURISM IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: ENVIRONMENTAL PROTECTION, CULTURAL PRESERVATION AND COMMUNITY EMPOWERMENT.

Suyunova Dilnoza Mexridin qizi
PhD student, Karshi State University
e-mail: dilnozasuyunova9811@gmail.com

Abstract. Ecotourism has been achieving significant attention as a prospective driver of sustainable development worldwide and it focuses on conserving and protecting natural environment while simultaneously maintaining the well-being of local people. Ecotourism aims to reduce the negative impacts of traditional tourism, such as cultural degradation and habitat destruction by encouraging responsible travel, and instead promotes environmental preservation, awareness and community engagement. The purpose of this research is to analyze public interest in sustainable tourism as well as the environmental role of ecotourism in sustainable tourism. The study also additionally, investigates the role of ecotourism in encouraging sustainable tourism development, including economic benefits, cultural preservation, and community empowerment.

Annotatsiya. Ekoturizm butun dunyo bo'ylab barqaror rivojlanishning istiqbolli harakatlantiruvchi kuchi sifatida katta e'tiborga sazovor bo'lib kelmoqda va u tabiiy muhitni asrash va himoya qilish bilan birga mahalliy aholining farovonligini ta'minlashga qaratilgan. Ekoturizm mas'uliyatli sayohatni rag'batlantirish orqali madaniyatsizlik va yashash muhitining buzilishi kabi an'anaviy turizmning salbiy ta'sirlarini kamaytirishga intiladi va buning o'rniga ekologiyani muhofaza qilish, xabardorlikni oshirish va jamoatchilik ishtirokini qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu tadqiqotning maqsadi barqaror turizmga bo'lgan jamoatchilik qiziqishini hamda barqaror turizmga ekoturizmning ekologik rolini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot, shuningdek, iqtisodiy foyda, madaniy merosni asrash va jamoani kuchaytirishni o'z ichiga olgan holda ekoturizmning barqaror turizmni rivojlantirishdagi o'rnini o'rganadi.

Аннотация. Экологический туризм (экотуризм) привлекает значительное внимание во всём мире как перспективный фактор устойчивого развития и направлен на сохранение и защиту природной среды, а также обеспечение благополучия местного населения. Экотуризм стремится снизить негативное воздействие традиционного туризма, такое как деградация культуры и разрушение среды обитания, посредством поощрения ответственного туризма, а также способствует охране окружающей среды, повышению осведомлённости и вовлечению местных сообществ. Цель данного исследования — интерес общества к устойчивому туризму, а также экологическую роль экотуризма в устойчивом туризме. Кроме того, в исследовании рассматривается роль экотуризма в содействии развитию устойчивого туризма, включая экономические

выгоды, сохранение культурного наследия и расширение возможностей местных сообществ.

Key words: Sustainable tourism, ecotourism, environmental sustainability, cultural perspective, community empowerment

Kalit soʻzlar: Barqaror turizm, ekoturizm, ekologik barqarorlik, madaniy jihat, jamoani kuchaytirish.

Ключевые слова: Устойчивый туризм, экотуризм, экологическая устойчивость, культурный аспект, развитие сообществ

Introduction. Ecotourism is a sub-component of the sphere of sustainable tourism. The phrase of ‘ecotourism’ is used in 1983s by Mexican scientist, Hector Ceballos-Laskurain at one of the official conference. He explained that “Ecotourism is the type of tourism aimed to consume natural resources and value the environment with visiting natural tourist destinations which helps to preserve environment and support local community”. Ecotourism is mainly focuses on experiencing and learning about nature, its landscape, flora, fauna and habitats by visiting natural areas with the purpose of conserving the environment, supporting local communities, and promoting education. Moreover, ecotourism promotes environmental awareness and education among visitors, inspiring tourists to adopt more sustainable behaviors. Through immersive experiences in natural setting, individuals have chance to learn about value of ecosystem, biodiversity preservation, and the consequence of their own actions towards to nature.

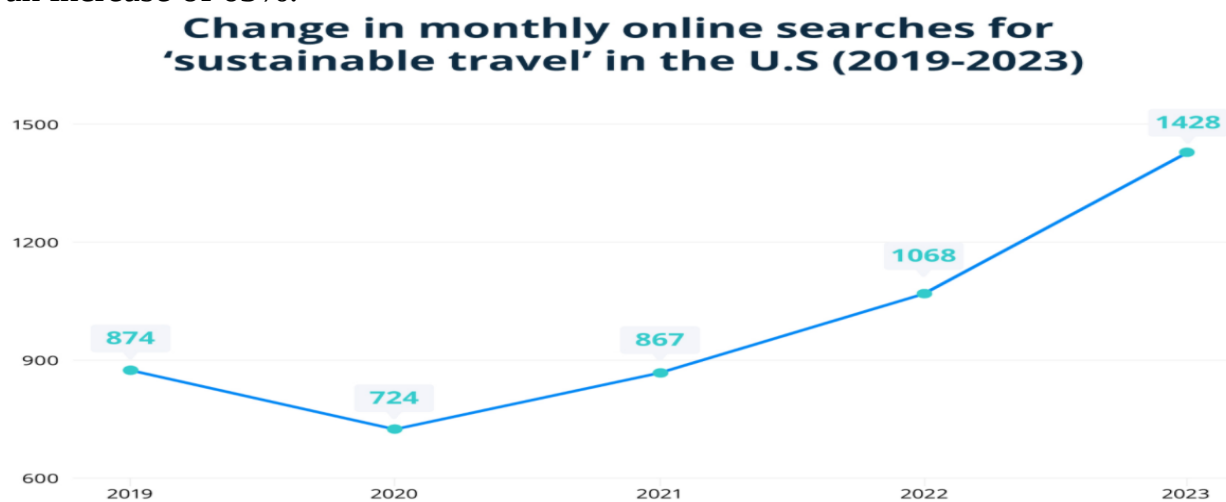
The study emphasizes to evaluate and propose ways to improve present ecotourism practices through sustainable development and ecotourism. In this analysis, we look into some of the latest ecotourism statistics and see how sustainable tourism is changing the travel industry.

To understand the position of ecotourism is crucial for sustainable development as these phrases have been used together currently in many sources. As a result of environmental preservation, conservation of resources, and consciousness creation, the conception of sustainable development has obtained extensive acceptance in tourism [1]. By supporting the preservation of the resources, environment, and biodiversity, increasing natural resource conservation, and enhancing knowledge about destination culture, ecotourism has achieved significant support at global level in recent years[2]. Ecotourism is sub-sector of sustainable tourism [3]. Sustainable tourism development demands to participate of the Stakeholders political environment which is well contoured. Creating sustainable development tourism is not easy process that needs observing the impacts of tourism on the destination, and introducing corrective measures along the way. (World Tourism Organization).

A proposal for international certification of Sustainable Tourism and Ecotourism, maintained ecotourism “sustainable tourism with a natural area focus, which benefits the environment and communities visited, and fosters environmental and cultural understanding, appreciation, and awareness.”[4] Ecotourism is responsible travel that aims to visit natural protected areas, aids to well-being of locals, and creates knowledge and realizing through interpretation and education of all involved.[5](Global Ecotourism Network, 2016)

Overcrowding and inappropriate attitudes to natural resources can lead to pollution, garbage, and non-biodegradable waste, all of which can have a negative impact on the ecosystem and natural animals. Thus, ecotourism plays a crucial role in helping with environmental protection, local community building, economic growth, and sustainable development. [6] .All the finding shows that ecotourism and sustainable tourism linked together and both of them lead the community to sustainably use natural resources and preserving the nature by gaining knowledge towards to these vital type of tourism.

Results. Public interest in sustainable tourism provided by changes in monthly online searches. A third (33%) of travelers surveyed said that they had stayed in sustainable accommodation in the past year. Based on the over 65.3 million American citizens who traveled abroad in 2023 (Oct 22 – Oct 23), this means approximately 21.55 million people chose sustainable accommodation in 2023. Online searches for the phrase ‘sustainable travel’ have been on the rise in the U.S., with 446 monthly searches in April 2019 growing to 1,428 in April 2023, an increase of 63%.

Booking.com, ‘Sustainable Travel Report 2023’

The line graph describes the number of online searches for sustainable travel in the U.S between 2019 and 2023. The online searches dropped by 724 in 2020 from 874 in 2019. It reached high point by 1428 in 2023 with significant climbs in 2021 and 2022. It is evident that people who want sustainable travel in the U.S has been picking up over the years.

In additionally, 29% people said that they would actively search information on sustainability before booking when quarter of them have said that they saw sustainable accommodation alternatives while looking at online travel sites in the past. When those interviewed, 80% remarked that traveling sustainably is significant to them; this figure has increased from 71% in 2022. A further 43% would consider themselves well informed about sustainability, with the news and social media supporting the most information on the topic.

Relationship between sustainable tourism and ecotourism. Since increasing the demand for traveling to green areas, tourists are fully appreciating the natural beauties they visit. This remarkable balance results from the tight bond between ecotourism and sustainable tourism. The connection between these vital phrases,

Eco and Sustainable tourism, which have positive effect on our land and world, disclosed in this research. Ecotourism is a form of responsible travel highlighting the need to protect natural regions and biodiversity. It gives opportunity to learn local culture, and aid to people there by sustainably using resources of nature.

Similarly, sustainable tourism is aims to create better future. Sustainable travel is the correct path that will lead us to a brighter tomorrow. It involves deliberate actions that lessen environmental damage and boost local economies.

Industry consensus agrees ecotourism is more focused on ecological conservation and educating travelers on local environments and natural surroundings, whereas sustainable tourism focuses on travel that has minimal impact on the environment and local communities. (thecelebtimes.com)

Conclusion. To sum up, ecotourism is considered a significant tool for achieving sustainability in the world. As ecotourism has an environmental, social, and economic impact not only on the community and a single nation but also on the whole world, countries are developing tourism strategies. Currently, policymakers, tourism industry stakeholders, and local communities are understanding how ecotourism and sustainable tourism crucial for worldwide, thus the demand for abovementioned types of tourism is increasing speedily and it is creating opportunity to widen ecotourism market size. Countries start paying more attention to ecotourism due to ecotourism primarily purpose to protect the natural environment, promote cultural reserves, and sustainably improve economic activities. As people's knowledge and outlook on ecotourism and sustainable tourism increases, their interest in sustainable tourism is also increasing simultaneously. The development of ecotourism process is a bit lengthy, however it presents benefits and directly relates to the preservation, safeguarding of the ecosystem, and sustainability of the destination.

References

1. Essa, A. M. M., & Khallaf, M. K. (2014). Biological nanosilver particles for the protection of archaeological stones against microbial colonization. *International Biodeterioration & Biodegradation*, 94, 31–37. <https://doi.org/10.1016/j.ibiod.2014.06.015>
2. Harrison, D., & Schipani, S. (2007). Lao Tourism and Poverty Alleviation: Community-Based Tourism and the Private Sector. *Current Issues in Tourism*, 10(2–3), 194–230. <https://doi.org/10.2167/cit310.0>
3. Mohonk Agreement: Proposal for an International Certification Program for Sustainable Tourism and Ecotourism. (2019).
4. Roxas, F. M. Y., Rivera, J. P. R., & Gutierrez, E. L. M. (2020). Mapping stakeholders' roles in governing sustainable tourism destinations. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, 387–398. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2020.09.005>
5. Tanesh Indwar1 & , Dr. P.K. Muthukumar2. (2023). ROLE OF ECOTOURISM IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT: AN OVERVIEW. 14(02), 1600–1608. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.02.205>
6. The Role of Ecotourism for Sustainable Development in East Coast Economic Region (ECER), Malaysia OIDA *International Journal of Sustainable Development*, Vol. 3, No. 9, pp. 53-60, 2012
7. Booking.com, '2022 Sustainable Travel Report' (<https://globalnews.booking.com/download/1161485/booking.comsustainabletravelreport2022final.pdf>)

BARQAROR RIVOJLANISH TAMOYILLARI DOIRASIDA YASHIRIN MEHNAT BOZORINI RASMIYLASHTIRISH MASALALARI

Xalimbetov Farxad Bagibekovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti assistenti
fxalimbetov@tsue.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada barqaror rivojlanish tamoyillari asosida yashirin mehnat bozorini rasmiylashtirish masalalari tahlil qilinadi. Yashirin iqtisodiyotning mavjudligi nafaqat iqtisodiy samaradorlikni pasaytiradi, balki ijtimoiy adolat va mehnat huquqlari kabi barqaror rivojlanishning asosiy mezonlariga tahdid soladi. Tadqiqotda xalqaro va milliy tajribalarga tayangan holda rasmiy bandlikni kengaytirish, moliyaviy shaffoflikni ta'minlash va ijtimoiy himoyani kuchaytirish orqali yashirin sektordan rasmiy mehnat bozoriga o'tishning imkoniyatlari yoritilgan. Ushbu muammoning yechimi sifatida huquqiy, iqtisodiy va institutsional chora-tadbirlarni ishlab chiqishni taklif etiladi

Аннотация. В статье анализируются вопросы формализации неформального рынка труда на основе принципов устойчивого развития. Существование неформальной экономики не только снижает экономическую эффективность, но и ставит под угрозу основные критерии устойчивого развития, такие как социальная справедливость и трудовые права. В исследовании, основанном на международном и национальном опыте, рассматриваются возможности перехода от неформального сектора к формальному рынку труда путем расширения формальной занятости, обеспечения финансовой прозрачности и усиления социальной защиты. Для решения этой проблемы предлагается разработать правовые, экономические и институциональные меры.

Abstract. This article analyzes the issues of formalizing the informal labor market based on the principles of sustainable development. The existence of the informal economy not only reduces economic efficiency, but also threatens the main criteria for sustainable development, such as social justice and labor rights. The study, based on international and national experiences, highlights the possibilities of transitioning from the informal sector to the formal labor market by expanding formal employment, ensuring financial transparency, and strengthening social protection. It is proposed to develop legal, economic, and institutional measures as a solution to this problem.

Kalit so'zlar. Barqaror rivojlanish, yashirin mehnat bozori, norasmiy mehnat, ijtimoiy adolat, iqtisodiy samaradorlik, yaxshi boshqaruv, avlodlararo adolat.

Ключевые слова: Устойчивое развитие, неформальный рынок труда, неформальная занятость, социальная справедливость, экономическая эффективность, эффективное управление, межпоколенческая справедливость.

Key words: Sustainable development, informal labor market, informal work, social justice, economic efficiency, good governance, intergenerational justice.

Kirish. Barqaror rivojlanish - bu iqtisodiy o'sish, ijtimoiy adolat va atrof-muhitni muhofaza qilish o'rtasida muvozanatni ta'minlovchi konsepsiyadir. BMT tomonidan ilgari surilgan Barqaror rivojlanish maqsadlari orasida, xususan, 8-maqсад - "Ish bilan bandlik, inklyuziv va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash" muhim o'rin tutadi [1] Ammo, yashirin mehnat bozori - ya'ni rasmiy statistikada aks etmaydigan, soliqqa tortilmaydigan va ijtimoiy himoyasiz ish faoliyati - bu maqsadlarga erishishga jiddiy to'siq bo'lmoqda.

Rasmiy mehnat shartnomalariga ega bo'lmagan ishchi mehnati - bu hozirgi kunda jamiyatda muhim va dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bu holat turli mamlakatlarda turlicha darajada uchraydi va odatda "Norasmiy mehnat" (informal mehnat) deb yuritiladi. Norasmiy mehnat - bu ishchi va ish beruvchi o'rtasida mehnat shartnomasi rasman tuzilmagan, mehnat qonunchiligi talablariga rioya etilmagan holatda amalga oshiriladigan mehnat turidir [2].

Norasmiy mehnatning belgilari quyidagilardir:

1. Yozma shartnomaning yo'qligi - ishchi rasman ishga olinmaydi, hech qanday kelishuv qog'ozda tasdiqlanmaydi.

2. Ijtimoiy kafolatlar mavjud emas - pensiya, mehnat ta'tili, kasallik varaqasi, mehnatni muhofaza qilish kabi huquqlar ta'minlanmaydi.

3. Mehnat haqining kafolatlanmaganligi - ish beruvchi ish haqini kechiktirishi yoki to'lamasligi mumkin.

4. Statistika kirmaydi - bunday ishchilar rasmiy mehnat bozori statistikasiga qo'shilmaydi.

Norasmiy mehnat sabablari quyidagilardir:

1. Ishsizlik darajasining yuqoriligi.

2. Rasmiy ish o'rinlarining yetishmasligi.

3. Soliq va ijtimoiy to'lovlardan qochish istagi.

4. Qonuniy ma'lumot va tushunchalarning yetishmasligi.

5. Ish beruvchining noqonuniy amaliyoti.

Norasmiy mehnatning salbiy oqibatlari:

1. Ishchi huquqlarining poymol qilinishi (ish stajining mavjud emasligi, himoyasizlik, moddiy yordamning berilmasligi);

2. Soliq tushumlariga ta'siri (ijtimoiy, daromad solig'i);

3. Davlatning rivojlanish rejalari va iqtisodiy ko'rsatkichlariga ta'siri (YaIM, budjet, ish bilan bandlik).

Rivojlanayotgan mamlakatlarda, jumladan, O'zbekiston sharoitida yashirin iqtisodiyot sezilarli ulushga ega bo'lib, rasmiy bandlik darajasining pastligi, soliq bazasining torligi, ijtimoiy himoya tizimining zaifligi kabi muammolar bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu maqola barqaror rivojlanish tamoyillari asosida yashirin mehnat bozorini rasmiylashtirish zaruratini tahlil qiladi.

Tahlil va natijalar

Tahliliy yondashuv: ILO (Xalqaro Mehnat Tashkiloti) va BMT hujjatlari asosida rasmiylashtirish siyosatlari o'rganildi.

Yashirin iqtisodiyot aholi bandligiga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biridir, ammo uning umumiy hajmidagi kamayish tendensiyasi kuzatilayotgani ma'lum (2024-2025 yillarda 34.8 % dan 32.9 % ga) [3].

Empirik misollar: O'zbekiston iqtisodiyotidagi yashirin mehnat bozoriga oid mavjud tadqiqotlar

O'zbekistonda iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash nuqtayi nazaridan katta ahamiyatga ega. Yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish asosiy ustuvor vazifa bo'lib, bu orqali davlat budjetiga qo'shimcha 20 trillion so'm soliq tushumlarini jalb etish rejalashtirilmoqda [4]. Bu esa davlat budjeti taqchilligini kamaytirishga xizmat qiladi.

Qiyosiy tahlil: Rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlardagi rasmiylashtirish tajribalari solishtirildi.

Qozog‘istonning «Ishga joylashtirishga ko‘maklashish – 2023-2025» dasturi kichik biznesga yordam (yumshoq kreditlar), kam ta‘minlangan aholini kvota asosida ishga joylashtirish, soddalashtirilgan soliq tizimini joriy etishkabi choralarni o‘z ichiga oladi [5].

ILO (International Labour Organization) tomonidan 2021–2023 yilga mo‘ljallangan “Transition from Informal to Formal Employment Project” doirasida O‘zbekistondagi rasmiylashmagan mehnat bozorini tartibga solish, sotsial himoyani kengaytirish, mehnat standartlariga muvofiq taraflarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirildi [6].

O‘zbekiston tajribasida: Aholining 30–40 foizga yaqini norasmiy bandlikda ishlaydi (turli sektorlar: qurilish, qishloq xo‘jaligi, xizmatlar sohasi). Mehnat migratsiyasi oqibatida ko‘plab fuqaro boshqa davlatlarda yashirin mehnat faoliyati olib bormoqda. So‘nggi yillarda Elektron mehnat shartnomalari, “Ijtimoiy himoya yagona reyestri”, bandlik markazlari faoliyati kuchaytirilgan bo‘lsa-da, rasmiy bandlikning ulushi hali ham past.

2025 yil 1 noyabrdan boshlab, xo‘jalik yurituvchi subyektlar quyidagi - shaxslar uchun ish o‘rinlarining majburiy zaxiralarini shakllantiradi:

- nogironligi bo‘lgan shaxslar;
- oilaviy (maishiy) zo‘ravonlikdan jabrlangan shaxslar;
- kambag‘al oilalar reyestridagi oilalarning a‘zolari;
- muqobil joylashtirish shakllarida tarbiyalangan yetim shaxslar;
- ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan shaxslar.

Majburiy zaxiralash xodimlari soni 100 nafardan ortiq bo‘lgan tashkilotlarga nisbatan qo‘llanadi hamda xodimlar umumiy sonining 3 foizidan oshmasligi zarur.

Muhokamali xulosa va tavsiyalar:

Barqaror rivojlanish tamoyillariga ko‘ra, yashirin mehnatni rasmiylashtirish quyidagi afzalliklarni beradi:

1. Ijtimoiy adolat: Ishchilarning huquqlari himoya qilinadi, ijtimoiy sug‘urta, pensiya va tibbiy xizmatlarga kirish kengayadi.

2. Iqtisodiy samaradorlik: Soliq tushumlari oshadi, iqtisodiy statistikalar aniqlashadi.

3. Yaxshi boshqaruv: Mehnat bozori ustidan nazorat kuchayadi, korrupsiyaga qarshi kurashga turtki bo‘ladi.

4. Avlodlararo adolat: Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish kelajak avlodlar uchun barqaror moliyaviy zamin yaratadi.

Biroq, bu jarayon bir vaqtning o‘zida bir necha tizimlarni o‘zgartirishni talab qiladi: soliq yengilliklari, bandlikni rasmiylashtirishda rag‘batlar, mehnat qonunchiligini soddalashtirish, ijtimoiy xizmatlarni kengaytirish.

Yashirin mehnat bozorining mavjudligi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy barqarorlik uchun ham jiddiy tahdiddir. Uni rasmiylashtirish orqali barqaror rivojlanishning asosiy tamoyillari - ijtimoiy adolat, shaffof boshqaruv, iqtisodiy inklyuziya va ekologik muvozanat ta‘minlanadi.

Tavsiyalar:

1. Bandlikni rasmiylashtirish uchun rag‘batlantiruvchi siyosat ishlab chiqish (soliq imtiyozlari, subsidiyalar).
2. Yashirin sektor uchun “Yumshoq o‘tish” mexanizmlari (mehnat shartnomalarini soddalashtirish, bepul yuridik xizmatlar).
3. Mehnat madaniyatini oshirish va rasmiy bandlikning afzalliklari haqida axborot kampaniyalari.
4. Statistik monitoringni kuchaytirish va yashirin iqtisodiy faoliyatni aniqlashda raqamli texnologiyalardan foydalanish.

Foydalanilgan manbalar:

1. https://uzbekistan.un.org/en/sdgs/8?utm_source=chatgpt.com
2. Q.X. Abdurahmanov, A.B. Xayitov, A.M. Akbarov Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi darslik Toshkent – 2012 121-bet
3. <https://www.gazeta.uz/en/2025/02/12/unobserved-economy-uzbekistan/>
4. Asqarova M., Jo‘raev T. Norasmiy bandlikni rasmiylashtirishda davlat dasturlarining o‘rni, Iqtisodiyot va ta‘lim, Toshkent, 2021.
5. mdpi.com journals
6. International Labour Organization.

MINTAQA IQTISODIYOTIDA SANOAT TARMOQLARINI BARQAROR IQTISODIY SALOHİYAT VA ISHLAB CHIQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH USULLARI

Nabiyev G‘ulomjon Abdisalomovich, p.f.f.d.

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti

Iqtisodiyot kafedrası mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqqa iqtisodiyotida sanoat tarmoqlarini barqaror iqtisodiy salohiyat va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish usullari va sanoat iqtisodiy salohiyatini statistik o‘rganish yo‘nalishlari, iqtisodiy salohiyatni o‘rganishning kengaytirilgan mantiqiy-metodik sxemasi va korxonaning iqtisodiy salohiyatini shakllantirish kabi metodik nazariy usullar yoritilgan.

Аннотация. В статье рассматриваются методы повышения устойчивости экономического потенциала и эффективности производства отраслей промышленности в экономике региона, направления статистического изучения промышленного экономического потенциала, развернутая логико-методологическая схема исследования экономического потенциала, а также методологические и теоретические методы формирования экономического потенциала предприятия.

Abstract. This article discusses methods for increasing the sustainable economic potential and production efficiency of industrial sectors in the regional economy, directions of statistical study of industrial economic potential, an expanded logical-methodological scheme for studying economic potential, and methodological theoretical methods for forming the economic potential of an enterprise.

Kalit so‘zlar. Sanoat salohiyati, Iqtisodiy salohiyat, Korxona iqtisodiy salohiyati, Sanoat tarmog‘i, Iqtisodiy rivojlanish, Barqaror o‘sish, Resurslardan samarali foydalanish, Iqtisodiy mexanizmlar, Ilmiy-amaliy asos, Tashqi iqtisodiy muhit, Sanoat korxonasi, Salohiyatni baholash ko‘rsatkichlari, Iqtisodiy tahlil, Tashkiliy-iqtisodiy mohiyat.

Ключевые слова: Промышленный потенциал, Экономический потенциал, Экономический потенциал предприятия, Промышленная отрасль, Экономическое развитие, Устойчивый рост, Эффективное использование ресурсов, Экономические механизмы, Научно-практические основы, Внешняя экономическая среда, Промышленное

предприятие, Показатели оценки потенциала, Экономический анализ, Организационно-экономическая сущность.

Key words. *Industrial potential, Economic potential, Economic potential of an enterprise, Industrial sector, Economic development, Sustainable growth, Efficient use of resources, Economic mechanisms, Scientific and practical basis, External economic environment, Industrial enterprise, Indicators of assessment of potential, Economic analysis, Organizational and economic essence.*

O'zbekiston sanoati mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, sanoat tarmog'i - barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, eksportdan olinayotgan daromadlarni oshirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ustuvor rivojlantirish, shuningdek ijtimoiy tanglik, ya'ni aholi bandligini ta'minlash, daromadlarini oshirish va pirovardida aholini yashash tarzini yuksaltirishga asos bo'lmoqda. Bu esa, sanoat korxonalarining zahiralari va iqtisodiy salohiyatini chuqur ilmiy va amaliy jihatdan tadqiq etish dolzarbligini yanada oshirmoqda. Ma'lumki, bugungi kunda sanoat korxonalari iqtisodiy salohiyati tushunchasi, tarkibiy qismlari, uni baholash ko'rsatkichlari bo'yicha xorijiy davlatlarda ko'plab statistik tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ammo mahalliy darajalarda iqtisodiyotning real sektori tarmoqlarining o'ziga xos rivojlanish xususiyatlarini to'liq qamrab olgan va unga asosan tarmoq korxonalari iqtisodiy salohiyati tushunchasi, uni baholash ko'rsatkichlari va iqtisodiy salohiyatni oshirish mexanizmlari bo'yicha ilmiy va amaliy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan tadqiqotlar deyarli amalga oshirilmagan.

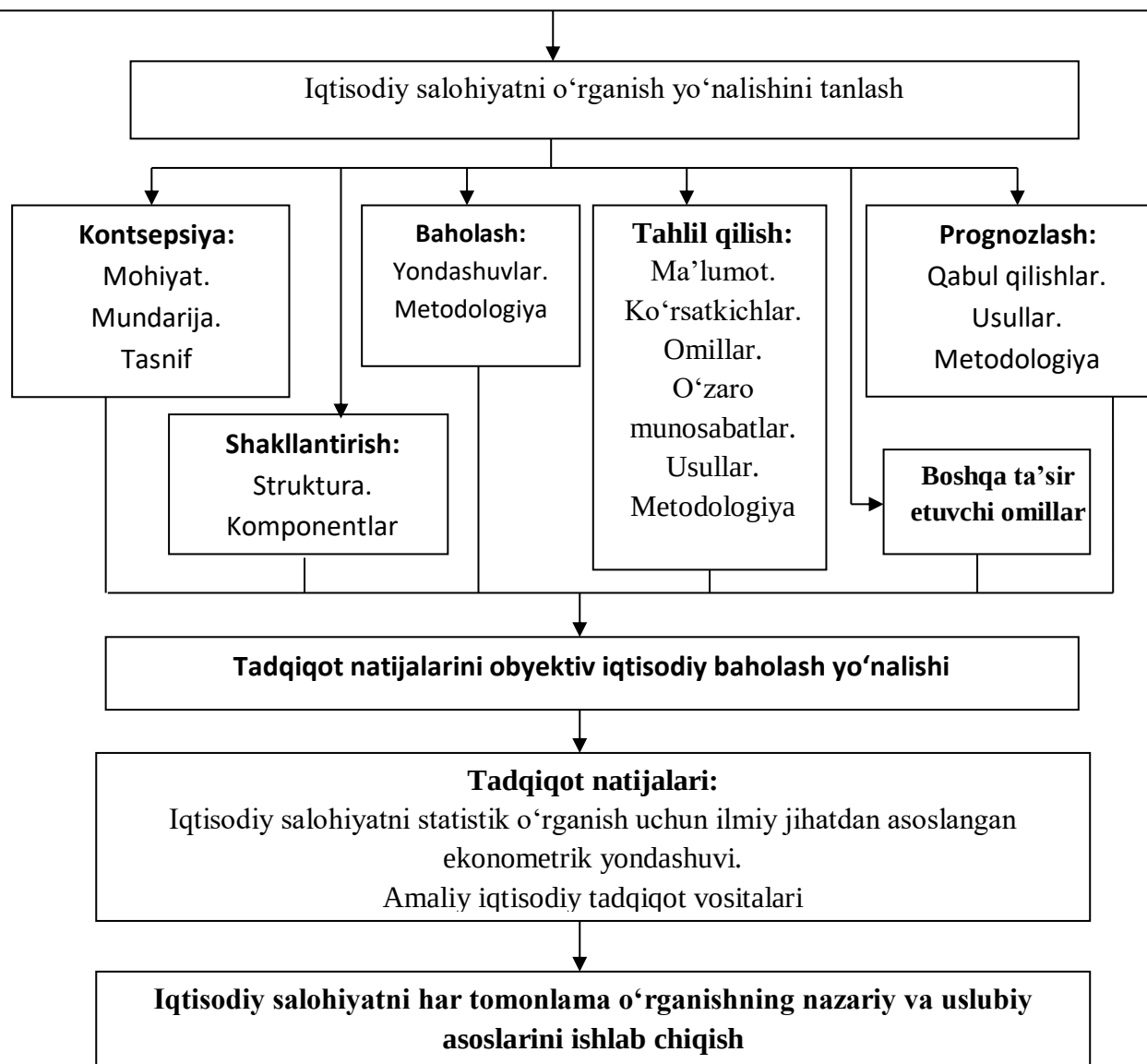
Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqqan holda, bizning fikrimizcha sanoat tarmog'i tashkiliy-iqtisodiy mohiyati, tarkibi, rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda sanoat korxonalari uchun iqtisodiy salohiyat tushunchasi, tarkibi va uni baholash bo'yicha ko'rsatkichlarni ilmiy jihatdan shakllantirish va iqtisodiy mohiyatini nazariy jihatdan ochib berish maqsadga muvofiq sanaladi. "Sanoat salohiyati" tushunchasi lotinchadan "potential" kelib chiqqan bo'lib, u kuch, yashirin imkoniyat ma'nosini bildiradi. Shu o'rinda umumiy iqtisodiyot nuqtai nazaridan, V.M.Arhipov shunday ta'rif beradi: "Sanoat salohiyati" - belgilangan maqsadlar yoki qo'yilgan vazifalarni yechish uchun jalb etilishi mumkin bo'lgan mavjud vositalar, zaxiralar va manbalar"dir. Olim tomonidan berilgan talqin "Sanoat salohiyati" to'g'risida umumiy tushuncha shakllanishiga asos bo'lsada, "Sanoat salohiyati"ni shakllantiruvchi omillarning ta'siri iqtisodiy jihatdan asoslanmagan.

Shunday qilib, yuqorida keltirilgan "sanoat salohiyati", "iqtisodiy salohiyat", "korxona iqtisodiy salohiyati" tushunchalari bo'yicha berilgan nazariy qarashlar va ilmiy g'oyalar hamda sanoat tarmog'ining o'ziga xos rivojlanishi va faoliyat yuritishini inobatga olgan holda sanoat korxonalari iqtisodiy salohiyati yuzasidan quyidagi ta'rifni berish mumkin. Sanoat korxonasi iqtisodiy salohiyati - bu mavjud resurslardan samarali va oqilona foydalangan holda uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta'minlash hamda tashqi muhit bilan o'zaro munosabatlar jarayonida bozordagi sanoat mahsulotlariga bo'lgan talabni shakllantirish, aniqlash va qondirish qobiliyatidir. Iqtisodiy salohiyatini tahlil qilish jarayonida tadqiqotning kengaytirilgan mantiqiy-metodologik sxemasi taklif qilinmoqda, bu olib borilgan tadqiqotning imkoniyatlari, yo'nalishlari, vazifalari va maqsadlarini tasavvur

qilish imkonini beradi (1-rasm).

1-rasm. Iqtisodiy salohiyatni o'rganishning kengaytirilgan mantiqiy-

Sanoat iqtisodiy salohiyatini statistik o'rganish yo'nalishlarini dastlabki ko'rib chiqish

metodik sxemasi

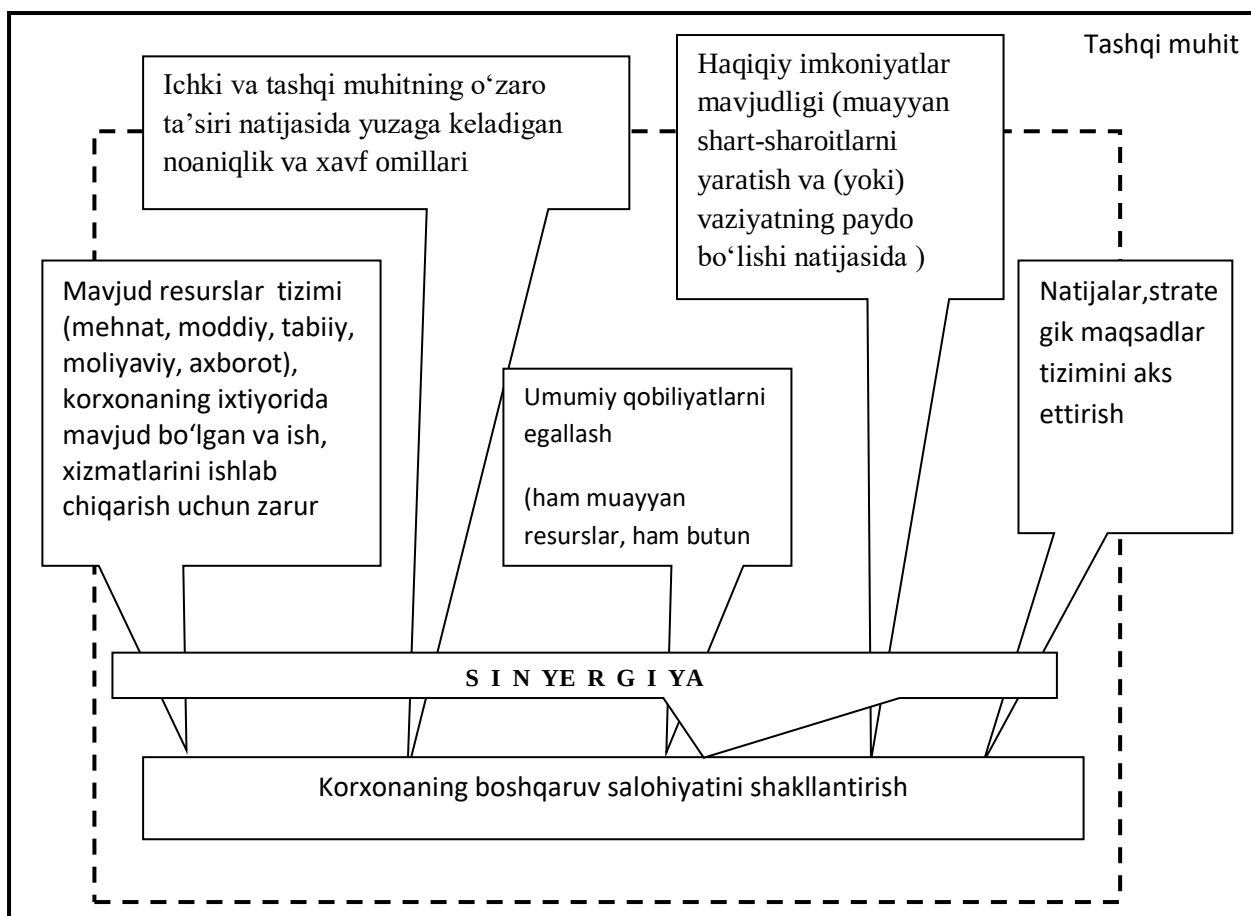
Tavsiya etilgan sxema tadqiqot yo'nalishlari va ularning natijalarini o'zaro bog'liqligini hisobga olish imkonini beradi hamda har bir yo'nalish ham tizimli statistik yondashuv holatidan kelib chiqadi.

O'rganilayotgan konsepsiyaning ko'p qirrali va ko'p o'lchovli xususiyati bilan bog'liq bo'lgan mohiyati va uning tarkibiy qismlarining ochib berilmaganligi, ushbu kategoriyaning talqin qilishda sezilarli farqlarning mavjudligi hamda terminologiya bazasining yetarli darajada haligacha rivojlanmaganligi korxonaning iqtisodiy salohiyatini o'rganish konseptualasoslarini aniqlashtirishni talab qiladi.

Tahlillarimizga ko'ra, iqtisodiy salohiyatni o'rganish uchun ikkita muhim yo'nalish mavjud: resursli va natijaviy. Ammoaynan yondashuvlardan faqat biri asosida ish olib borilishi murakkab jarayon, chunki ta'riflarning katta qismi manba va natija yo'nalishlarining xususiyatlarida namoyon bo'ladi. Ikkinchisining

xususiyatlarini umumlashtiradigan bo'lsak, muqobil ravishda "salohiyat" tushunchasini aniqlashga "aralash yondashuv"ni keltirishimiz mumkin. Korxonaning resurslaridan samarali foydalanishni tashkil etish asosida aniq natijalarga erishish mumkin.

2-rasm. Korxonaning iqtisodiy salohiyatini shakllantirish

Korxonaning iqtisodiy salohiyatini shakllantirishdan maqsad o'zining ichki va tashqi muhitini belgilovchi omillarning mantiqiy o'zaro munosabatlari va o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda uning tarkibini haqqoniy baholashdir. Korxonaning iqtisodiy salohiyatini shakllantirishning konseptual asoslarini yoritish uchun uni qurishning asosiy yondashuvlari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Bizning fikrimizcha, korxonaning iqtisodiy salohiyatini shakllantirish bo'yicha tizim yaratuvchi omillarning o'zaro bog'liqligiga qaratilishi lozim (1.2-rasm).

Iqtisodiy salohiyatining tuzilmasini bir-biri bilan birlashtirib, bir-birining o'rnini egallaydigan tarkibiy qismlarining birligi bilan ifodalash mumkin va ular birlashtirilganda mumkin bo'lgan sinergetik ta'sirni hisobga olish kerak. Ushbu tarkibiy qismlarning mazmuni va ahamiyati tekshiriladi.

Korxonaning iqtisodiy salohiyatini shakllantirishga qaratilgan tahliliy yondashuvlarning markazida uning to'ldirilishi yotadi. Boshqacha qilib aytganda, korxonaning iqtisodiy salohiyati ma'lum bir tizim kabi - bir biriga aloqador salohiyatsifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, tavsiya etilgan bir biriga aloqador salohiyatlarning miqdoriy tarkibi (2 dan 10 gacha) va ularning tarkibi sezilarli darajada farqlanadi. Bundant ashqari, qo'shimcha sharoit va omillarni hisobga olish bo'yicha takliflar mavjud. Iqtisodiy salohiyat bir biriga bog'liq

salohiyatlar tizimidan kelib chiqqanligi sababli uni “korxona kompleks iqtisodiy salohiyati” deb atash mantiqan to‘g‘ri hisoblanadi. Biz so‘nggi tuzilishni qo‘shimchalar bilan boyitamiz va uning barcha tarkibiy qismlarini namoyish qilishga imkon beruvchi tarkibiy qismini taqdim etamiz (1.3-rasm).

Korxonaning murakkab iqtisodiy salohiyati turli xususiyatlarga ega bo‘lgan ko‘plab unsurlardan tashkil topgan murakkab tizim bo‘lib xizmat qiladi. Kompleks iqtisodiy salohiyatning asosiy funksional tarkibiy qismlari (asosiy bir biriga bog‘liqsalohiyat) quyidagilarni o‘z ichiga oladi: ishlab chiqarish - texnologik, tashkiliy va boshqaruv, moliyaviy, marketing va ekologik salohiyatlar. O‘z navbatida ishlab chiqarish va texnologik salohiyat mulk, mehnat, innovatsiya (ilmiy-texnik) salohiyatni, tashkiliy va iqtisodiy salohiyatini tashkiliy salohiyatni, iqtisodiy salohiyatini, hisobdorlik salohiyatini shakllantiradi. Mazkur bloklar korxonaning barcha asosiy strategik tarkibiy qismlarini qamrab oladi va ular belgilangan maqsadlarga erishish imkonini beradi.

Ushbu muammo bo‘yicha iqtisodiy adabiyotlar tahlili korxonaning kompleks iqtisodiy salohiyatini shakllantirish uchun asos bo‘lgan asosiy xususiyatlarni tizimli va mazmun jihatdan aniqlab berishi mumkin edi.

Korxonaning kompleks iqtisodiy salohiyatini shakllantirishga taklif qilingan yondashuv asosida ushbu toifadagi tadqiqotlarni chegaralarini kengaytiradigan turli darajadagi ko‘rsatkichlarni yaratish va ulardan foydalanish mumkin.

Shunday qilib, konseptual modellar ishlab chiqiladi va tashqi muhit ta’sirida shakllanadigan korxonaning umumiy iqtisodiy salohiyatini baholash sintezi asosida aniqlangan korxonaning birlashtirilgan iqtisodiy salohiyatining iyerarxik tuzilishi taqdim etiladi. Korxonaning umumiy iqtisodiy salohiyatining markazida kompleks iqtisodiy salohiyati asosiy o‘rinni egallab, shuning bilan birga korxonaning mahsulotlarga jalb qilish salohiyati hisobga olinadi.

Ushbu yondashuv korxonaning kompleks iqtisodiy salohiyatini shakllantirishda o‘zining ichki atrof-muhitning turli xil funksional zonalarida yuzaga keladigan barcha asosiy ichki jarayonlarni qamrab olishga imkon beradi, korxonada tizimli kuzatuvni ta’minlaydi, uning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkonini beradi va shu asosda korxonaning iqtisodiy salohiyatini statistik baholash metodologiyasi ishlab chiqiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-iyundagi PF-6244-son «Hududlarning sanoat salohiyatini oshirishga oid chora tadbirlar to‘g‘risidagi» Farmoni.
2. «Raqamli O‘zbekiston - 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zRes Prez/ning 2020-yil 5 oktabrdagi PF-6079-son
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 11.05.2021 yildagi PQ-5113-son qarori. Manba: QMMB, 12.05.2021 y., 07/21/5113/0450-son
4. Акбердина В.В. Промышленность индустриального региона. Потенциал, приоритеты и динамика экономико- технологического развития. – Екатеринбург: УрО РАН, 2014. – 632 с.; Колосовский Н.Н. Теория экономического районирования. – Москва: “Мысль”, 1969. - 335 с.
5. Масленников М.И. Технологические инновации и их влияние на экономику. Инновационный потенциал региона. // Экономика региона. 2017. – Т.13. вып.4. – С.1221-1235;

SAVDO KORXONALARIDA IJTIMOIIY TARMOQLAR MARKETINGDAN FOYDALANISH DARAJALARINI BAHOLASH

*Salayeva Dilrabo Abdullayevna
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti
e-mail. dilrabo_s@urdu.uz*

Annotatsiya. Ushbu maqolada savdo korxonalarida ijtimoiy tarmoqlar marketingdan foydalanish darajalarini baholash zaruriyati, mavjud imkoniyatlari va uni amalga oshirish usullari yoritilgan. Shuningdek, savdo korxonalarida ijtimoiy tarmoqlar marketingdan foydalanish darajalarini baholash yuzasidan xulosa va takliflar yoritilgan.

Аннотация. В данной статье рассматриваются необходимость, существующие возможности и методы оценки уровня использования социальных сетей в маркетинге коммерческих предприятий. Также представлены выводы и предложения по оценке уровня использования социальных сетей в маркетинге коммерческих предприятий.

Abstract. This article discusses the need, existing opportunities and methods for assessing the level of use of social networks in marketing in commercial enterprises. It also discusses conclusions and proposals for assessing the level of use of social networks in marketing in commercial enterprises.

Kalit soʻzlar. Savdo korxonasi, tarmoq, ijtimoiy tarmoq, marketing, ijtimoiy tarmoqlar marketingi, daraja, baholash.

Ключевые слова. Коммерческое предприятие, сеть, социальная сеть, маркетинг, маркетинг в социальных сетях, уровень, оценка.

Key words. Commercial enterprise, network, social network, marketing, social network marketing, level, assessment.

Bugungi raqamli iqtisodiyot sharoitida savdo korxonalari uchun ijtimoiy tarmoqlar marketingi (SMM - Social media marketing) strategik ahamiyat kasb etmoqda. Chunki, ijtimoiy tarmoqlar barcha oʻlchamdagi korxonalar uchun ijtimoiy media marketingining ahamiyatini taʼkidlab, zamonaviy mijozlar sayohatining muhim qismiga aylandi [1]. Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, koʻpgina savdo subʼektlari ijtimoiy tarmoqlar orqali mahsulot va xizmatlarini reklama qilish, mijozlar bilan bevosita aloqada boʻlish, brend obroʻini oshirish hamda bozor tendensiyalarini kuzatish imkoniyatiga ega boʻlmoqda. Biroq, ushbu imkoniyatlardan foydalanish darajasi korxonalar miqyosiga, texnologik tayyorgarligiga, marketing strategiyalariga va xodimlar malakasiga bogʻliq holda farqlanadi. Bu marketing muhiti doirasida malga oshirilishi lozim. Shunga asosan, marketing muhitida bozorga kirish va unda faoliyat yuritishga taʼsir qiluvchi bir qancha omillarni inobatga olish lozim boʻladi [2].

Yirik savdo korxonalari ijtimoiy tarmoq platformalaridan (Facebook, Instagram, Telegram va boshqalar) faol foydalanib, professional SMM jamoalari orqali tizimli ish olib boradi. Kichik va oʻrta korxonalar esa ushbu yoʻnalishda hali toʻliq salohiyatini ishga solmagan boʻlib, organik (pullik reklamasiz) uslublardan foydalanmoqda. Koʻpgina korxonalarda esa ijtimoiy tarmoq marketingi anʼanaviy reklama uslublarga nisbatan ikkinchi darajali deb hisoblanadi. Shu bois, savdo korxonalarida ijtimoiy tarmoq marketingi samaradorligini oshirish uchun xodimlar malakasini oshirish, zamonaviy raqamli marketing vositalarini joriy etish, maqsadli auditoriyani aniqlash va kontent tizimini shakllantirish zarur. Bu borada ijtimoiy tarmoqlarning maqsadli auditoriyasining koʻpayishi va yangi platformalar

paydo bo'lishi bilan ularga turli biznes tuzilmalariga samarali PR mexanizmi va reklama kommunikatsiyalari vositasi sifatida e'tibor kuchaymoqda [3]. Raqobatbardosh bozor sharoitida SMMdan oqilona va tizimli foydalanish savdo hajmini oshirish va mijozlar bilan mustahkam aloqalarni yo'lga qo'yishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bu borada onlayn hamjamiyatning marketing samaradorligi ikki yo'nalishda ko'rib chiqiladi. Ya'ni, onlayn hamjamiyat mazmuni va aloqani amalga oshirish shular jumlasidandir. Kontent samaradorligi nashrlarning dolzarbligi va bosqichlari bilan tavsiflanadi [4].

Ayniqsa, korxonalarda ijtimoiy media marketingidan foydalanish darajasini baholash jarayonlarni optimallashtirish, takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash, qarorlar qabul qilishni takomillashtirish va maqsadlarga muvofiqligini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Biroq, ijtimoiy tarmoqlarda marketing samaradorligini baholashning o'ziga xosligi shundaki, bunday marketing samaradorlikni baholashning an'anaviy usullariga bo'ysunmaydi. Marketing nazariyasiga xos bo'lgan va aks ettiriladi [5]. SMM sohasida ishlaydigan marketolog birinchi navbatda "iste'molchilar sodiqligi" yoki "brend o'sishi" kabi yuqori ixtisoslashgan kategoriyalar bilan ishlaydi. Bu borada doimo samaradorlikni baholashning sodda va arzonroq usullaridan foydalanish mumkin [6].

Avvalo, ijtimoiy media marketingining samaradorligini baholash quyidagi usullarga asoslanadi:

- mijoz sayohati xaritasi. Ushbu vosita ijtimoiy media marketing tadbirlarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan to'siqlarni aniqlash va bartaraf etish imkonini beradi.

- maqsadli auditoriyani tahlil qilish. Tomoshabinlar eng faol bo'lgan ijtimoiy platformalarni tanlaydilar.

- tarkib sifatini baholash. Kontent noyob, muntazam va virusli bo'lishi kerak.

- kompaniya faoliyatini baholash. Ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyat to'g'ridan-to'g'ri yetakchilarni yaratmasa-da, bu kompaniya obro'iga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Samarali ijtimoiy media marketingi muvaffaqiyatni o'lchash va ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish uchun asosiy ishlash ko'rsatkichlarini o'lchashga tayanadi. Bu xabarga erishish uchun ijtimoiy media marketing uchun KPI, ish, konvertatsiya va tovar hissiyoti tanlanadi. Ushbu KPI va ko'rsatkichlarni kuzatib borish orqali savdo korxonalari o'zlarining ijtimoiy media marketing maqsadlarini optimallashtirishlari, o'z auditoriyalari bilan mazmunli o'zaro aloqalarni yo'lga qo'yishlari va ijtimoiy media marketingining doimiy rivojlanayotgan dunyosida ta'sirchan natijalarga erishishlari mumkin. Bu borada ijtimoiy media ko'rsatkichlari va KPI tizimlaridan foydalanish qator afzalliklarga ega bo'ladi. Ya'ni, bu korxonalarga o'z tadbirlari samaradorligini o'lchash imkonini beradi. Hamkorlik darajasi va konversiya darajasi kabi ko'rsatkichlarni kuzatib borish orqali savdo korxonalari o'z tarkibini optimallashtirishlari va marketing maqsadlariga erishish uchun ongli qarorlar qabul qilishlari mumkin. Bu holatda ijtimoiy media marketing ko'rsatkichlarini kuzatish korxonalarga o'z auditoriyasini yaxshiroq tushunishga imkon beradi [7]. Mijozlar kayfiyati va izdoshlarning o'sish sur'ati kabi ko'rsatkichlarni tahlil qilib,

korxonalar o'z tarkibini shaxsiylashtirishi va o'z auditoriyasi bilan mustahkam aloqalar o'rnatishi mumkin. Ushbu tushuncha mijozlar faolligini oshirish va tovar xabardorligini oshirishga olib keladi.

Ijtimoiy media marketing tashabbuslarining ta'sirini yuqori darajada oshirish va tashkiliy muvaffaqiyatga erishish uchun KPI tizimini maqsadlar va asosiy natijalar bilan birlashtirish lozim. Ular ulkan maqsadlarni belgilash va zarur natijalarni belgilash uchun asos yaratsa-da, KPI taraqqiyotni kuzatish va ishlashni baholash uchun kerakli ko'rsatkichlarni taklif etadi.

Shular bilan birgalikda, savdo korxonalarida ijtimoiy tarmoqlar marketingidan (SMM) foydalanish darajasini baholashda bir nechta ko'rsatkichlar (metrikalar) va formulalar orqali tahlil qilish mumkin. Bu borada quyidagi asosiy formulalar qo'llaniladi:

1) SMM faollik ko'rsatkichi (SMM engagement rate). Ushbu ko'rsatkich ijtimoiy tarmoqlardagi auditoriyaning postlarga bo'lgan munosabatini (layk, izoh va ulashish) o'lchaydi.

$$\textbf{Faollik darajasi} (\%) = \left(\frac{\textbf{Layklar} + \textbf{Izohlar} + \textbf{Ulashishlar}}{\textbf{Obunachilar soni}} \right) * 100$$

2) Raqamli qamrov ko'rsatkichi (Reach rate). Postni ko'rgan kishilar sonini obunachilar soniga nisbatan hisoblaydi.

$$\textbf{Qamrov darajasi} (\%) = \left(\frac{\textbf{Postni ko'rganlar soni}}{\textbf{Obunachilar soni}} \right) * 100$$

3) Konversiya ko'rsatkichi (Conversion rate). Ijtimoiy tarmoq orqali kirgan foydalanuvchilarning qancha qismi xarid yoki zarur harakatni bajarganini o'lchaydi.

$$\begin{aligned} &\textbf{Konversiya darajasi} (\%) \\ &= \left(\frac{\textbf{Maqsadli harakat bajarganlar soni}}{\textbf{Tashriflar soni}} \right) * 100 \end{aligned}$$

4) ROI – SMM investitsiya qaytimi (Return on investment). Ijtimoiy tarmoqlarga sarflangan mablag'ning qaytish darajasini o'lchaydi.

$$\textbf{ROI} (\%) = \left(\frac{\textbf{SMM orqali olingan foyda} - \textbf{SMM xarajatlari}}{\textbf{SMM xarajatlari}} \right) * 100$$

5) Post joylashtirish chastotasi (Posting frequency). Bu ko'rsatkich ijtimoiy tarmoqlarda qanchalik faol ekani haqida ma'lumot beradi.

$$\textbf{Post chastotasi} = \left(\frac{\textbf{Postlar soni} \left(\frac{\textbf{oylik}}{\textbf{yillik}} \right)}{\textbf{Kunlar soni}} \right) * 100$$

6) Brend esda qolish darajasi (Brand recall rate). Bu ko'rsatkich foydalanuvchilarning brendni eslab qolish qobiliyatini baholaydi (so'rovnoma orqali aniqlanadi).

$$\begin{aligned} &\textbf{Brend esda qolish darajasi} (\%) \\ &= \left(\frac{\textbf{Brendni eslab qolganlar soni}}{\textbf{So'rovda qatnashganlar soni}} \right) * 100 \end{aligned}$$

Shuningdek, ijtimoiy media marketingidan foydalanishni baholash ijtimoiy media marketing tadbirlari samaradorligini tahlil qilishga asoslanadi. Ushbu jarayonlarni optimallashtirish, takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash, qaror qabul qilishni takomillashtirish va tadbir o'z maqsadlariga mos kelishini ta'minlashga imkon beradi. Yuqoridagilarga asosan, raqamli tahlillar yordamida savdo korxonalarida ijtimoiy tarmoqlar marketingdan foydalanishning "yuqori" (0,8-1), "o'rta" (0,5-0,7) va "quyi" (0,1-0,4) darajalarda baholashni optimallashtirish imkoniyati taklif etiladi (1-jadval).

1-jadval

Ijtimoiy tarmoqlar marketingidan foydalanish darajasi bo'yicha baholash³⁷

Baholash darajasi	Baholash ko'rsatkichi (indeksi)	Izoh
Yuqori daraja	0.8 - 1.0	Korxona SMM strategiyasini to'liq va samarali amalga oshirgan; kontent, reklama, mijoz bilan aloqalar muntazam yuritiladi
O'rta daraja	0.5 - 0.7	Korxonada ijtimoiy tarmoqlarda faollik mavjud, biroq uni rivojlantirish uchun qo'shimcha strategiyalar talab etiladi
Quyi daraja	0.1 - 0.4	Korxona ijtimoiy tarmoqlarda juda kam faollikka ega bo'ladi yoki SMMdan deyarli foydalanmaydi

Ushbu 1-jadval orqali korxonaning SMM faoliyati samaradorligi aniqlanadi. Natijada, korxonalarni toifalash orqali individual strategiyalar ishlab chiqish asosida marketing samaradorligini aniqroq baholash mumkin bo'ladi.

Xulosa shuki, savdo korxonalarida ijtimoiy tarmoqlar marketingidan foydalanish darajasini baholash doimiy jarayon bo'lib, uning natijalari asosida strategiyani takomillashtirib borish kerak. Bu korxonaga ijtimoiy tarmoqlardan yuqori darajada foydalanishga va biznes maqsadlariga erishishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://sproutsocial.com/insights/importance-of-social-media-marketing-in-business/>
2. Xamidov I.I. *Xalqaro marketing. O'quv qo'llanma.* - T.: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2021. - 27 b.
3. Макаринова Е.И., Роздольская И.В., Матузенко Е.В. *Исследование возможностей продвижения бизнеса на различных интернет-платформах с использованием инструментов social media marketing.* // *Фундаментальные исследования*, 2021, №2. - С. 38-43.
4. Сухарев О.С., Курманов Н.В. *Модель маркетингового анализа социальной сети.* // *Вестник ЮРГТУ (НПИ)*, 2012, №4. - с. 11.
5. Корелова Л.В. *Методы оценки эффективности маркетинговых кампаний в социальных сетях.* // *Бюллетень науки и практики*, Т.11, №1, 2025. - с. 267.
6. <https://emisart.ru/kak-otsenit-effektivnost-smm/>
7. <https://www.tability.io/kpis/social-media>

³⁷ Muallif ishlanmasi.

UY XO‘JALIKLARI DAROMADLARINING TARKIBI VA MAKROIQTISODIY HOLATI INDEKSI

*Xakimova Nasiba Abduraimovna
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Moliya va turizm kafedrası o‘qituvchisi*

Pul-kredit siyosati bo‘yicha qarorlar qabul qilishda uy xo‘jaliklarining iqtisodiy kutilmalarini baholash va uni monitoring qilib borish muhim hisoblanadi. Shu maqsadda, uy xo‘jaliklarining iqtisodiy holatiga hamda iqtisodiy qarorlar qabul qilishiga ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni qamrab olgan Uy xo‘jaliklarining makroiqtisodiy holat indeksi ishlab chiqildi. HMCI indeksining uy xo‘jaliklari joriy iqtisodiy holatini hamda kelgusi davrlarni prognoz qilish imkoniyatini baholash maqsadida indeksning uy xo‘jaliklarining iste’mol xarajatlari hamda chakana savdo bilan o‘zaro korrelyatsiyasi baholandi. Baholash natijalariga ko‘ra, HMCI indeksidan joriy iqtisodiy holat bilan birga aholining I chorak keyingi xarajatlarini hamda iqtisodiy faolligini baholashda foydalanish mumkinligi ma’lum bo‘ldi.

Uy xo‘jaliklarining kutilmalari ularning kelgusidagi xatti-harakatlarini belgilab beruvchi muhim omil hisoblanadi. Aksar makroiqtisodiy modellar uy xo‘jaliklari iqtisodiy o‘zgarishlarni to‘g‘ri baholaydi, ya’ni ratsional kutilmalarga ega bo‘ladi degan g‘oya asosida qurilgan.

Shunga qaramay, uy xo‘jaliklari iqtisodiyotdagi fundamental omillarning haqiqiy holati to‘g‘risida noto‘g‘ri tushunchaga ega bo‘lishi hamda iqtisodiy holatni baholashda ortiqcha optimistik yoki pessimistik bo‘lishi mumkinligi (neutral expectations concept) bir qator tadqiqotchilar tomonidan ta’kidlanadi (Fuster, Laibson, and Mendel 2010).

Xususan, daromadlarning yuqori sur’atlarda oshishi hamda foiz stavkalarining pasayishi uy xo‘jaliklari kutilmalarining ortiqcha optimistik shakllanishiga, natijada kelgusida ularning qarz yuki darajasining oshishiga olib kelishi mumkin.

Natijada, iqtisodiyotda ko‘tarilish va tushish sikllari (boom-bust cycle) hamda aktivlar narxining sun’iy oshishi (asset price bubble) yuzaga keladi.

Mazkur tadqiqot ishida uy xo‘jaliklarining iqtisodiy holatiga hamda iqtisodiy qarorlar qabul qilishiga ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar tahlil qilinadi. Bunda, ko‘rsatkichlarni alohida tahlil qilish holatni to‘liq aks ettira olmasligi sababli qaror qabul qilishni qiyinlashtiradi.

Shunga qaramay, uy xo‘jaliklari iqtisodiyotdagi fundamental omillarning haqiqiy holati to‘g‘risida noto‘g‘ri tushunchaga ega bo‘lishi hamda iqtisodiy holatni baholashda ortiqcha optimistik yoki pessimistik bo‘lishi mumkinligi (neutral expectations concept) bir qator tadqiqotchilar tomonidan ta’kidlanadi (Fuster, Laibson, and Mendel 2010).

Mazkur muammoni bartaraf etish maqsadida ixtiyordagi daromad, oylik ish haqi, kreditlar bo‘yicha foiz stavkalar, valyuta kursi o‘zgarishi va shu kabi boshqa o‘zgaruvchilarni yagona indeksga keltirish orqali uy xo‘jaliklarining

makroiqtisodiy holat indeksi (Keyingi o‘rinlarda HMCI indeksi deb yuritiladi) ishlab chiqildi.

Ushbu indeks uy xo‘jaliklari iqtisodiy holatni baholashda ortiqcha optimistik yoki pessimistik bo‘lishi (neutral expectations concept) nazariyasiga asosan joriy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlardan kelib chiqib uy xo‘jaliklarining kutilmalarini baholash imkoniyatini beradi.

Bordalo va boshqalar (2018) uy xo‘jaliklari odatda joriy makroiqtisodiy holatni kelajakka ekstropolatsiya qilishga moyil bo‘ladi. Shu munosabat bilan, HMCI indeksi aholi iste‘mol kayfiyatini oldindan baholash va uning faolligini tahlil qilib borishda foydalanilishi mumkin deb hisoblaydi. Ta’kidlash joizki, uy xo‘jaliklari kutilmalarini o‘rganishga qaratilgan tadqiqot ishlarining asosiy qismi aholi orasida so‘rovlar o‘tkazish yo‘li bilan hisoblanadigan iste‘molchilar kayfiyati indeksiga (Consumer confidence index) asoslangan holda amalga oshirilgan. Xususan, Acemoglu va Scott (1994) Buyuk Britaniyada iste‘molchilar kayfiyati indeksi hamda kelgusida iste‘mol xarajatlari o‘sishi orasida kuchli ijobiy bog‘liqlik borligini aniqlagan. Garrett (2005) esa AQSHda iste‘molchilar kayfiyati indeksi chakana savdoni prognoz qilishda yordam berishini ta’kidlagan.

Shuningdek, so‘nggi yillarda amalga oshirilgan ayrim tadqiqotlar iste‘molchilar kayfiyati indeksidan kreditlash hajmlarini prognoz qilishda ham foydalanish mumkinligini ko‘rsatmoqda. Kłopocka (2017) iste‘molchilar kayfiyati indeksi va uy xo‘jaliklarining kelgusida oladigan kreditlari hajmi o‘rtasida kuchli ijobiy bog‘liqlik borligini ko‘rsatgan. Angelico (2018) ham aholining kutilmalari bo‘yicha so‘rov natijalari ularning kelgusidagi qarzlari dinamikasini prognoz qilishda foydalanish mumkinligini aniqlagan.

Shunga qaramay, iste‘molchilar kayfiyati indeksini hisoblash uchun ma’lumotlarni olish jarayonida quyidagi kamchiliklar yuzaga kelishi mumkin Hodula va boshqalar (2019):

- tanlab olingan uy xo‘jaliklari jami aholini to‘liq o‘zida aks ettira olmasligi;
- iste‘molchilar kayfiyati indeksi faqatgina so‘rov doirasida so‘ralgan savollarga asoslanib, iste‘molchilar kayfiyatining boshqa jihatlarini hisobga olmasligi;
- respondentlar tomonidan savollarga vijdonan javob berilmasligi yoki yetarlicha vaqt ajratilmasligi.

Hodula (2019) OECD mamlakatlari uchun HMCI indeksini ishlab chiqqan hamda uning iste‘molchilar kayfiyati indeksi bilan yuqori korrelyatsiyaga ega ekanligini aniqlagan.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, uy xo‘jaliklarining kutilmalarini baholash maqsadida makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga asoslangan holda yagona kompozit indeks qurish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot ishi doirasida, HMCI indeksini hisoblashda “faktor modeli” (faktor analiz) usulidan foydalanildi. Faktor analiz bir nechta o‘zgaruvchilar orasidan umumiy xususiyatga ega bo‘lganlarini alohida guruhlariga (faktorlarga) ajratish orqali ma’lumotlar ko‘lamini ko‘rsatkichlarning mohiyatini saqlab qolgan holda maksimal darajada qisqartirish imkoniyatini beradi.

Tadqiqot doirasida uy xo'jaliklarining makroiqtisodiy holatini aks ettiruvchi 8 ta

ko'rsatkichlar tanlab olingan bo'lib, ular aholining iqtisodiy holati va daromadlari, mehnat bozoridagi holat, kredit foiz stavkalari hamda tashqi sektordagi holatni qamrab oladi.

HMCI indeksini hisoblashda foydalanilgan ko'rsatkichlar³⁸

	DAROMAD TURLARI	TASNIFI
	Yalpi ichki mahsulot	Joriy narxlarda
	Aholi daromadlari	Joriy narxlarda
	Aholi depozitlari	Jalb qilingan depozitlar
	Ish haqi darajasi	Mavsumiy narxlarda
	Jami band aholi soni	Joriy davrda
	Ayirboshlash kursi	Milliy valyutaning ayirboshlash kurslari
	Xorijiy pul o'tkazmalari	Davlat pul birliklarida
	Ajratilgan ssudalar	Ortacha tortilgan

Tadqiqot ishida foydalanilgan barcha ma'lumotlar choraklik ko'rinishga keltirilgan hamda mavsumiylikka to'g'rilangan holda ularning yillik o'zgarishi hisoblangan.

Ma'lumotlar bir xir ko'rinishga keltirilgandan so'ng faktor analiz amalga oshirilib, Kayzer kriteriyasiga ko'ra, xos sonlari 1 dan katta bo'lgan 3 ta faktorlar tanlab olindi hamda mazkur faktorlarning umumiy ko'rsatkichni ifodalash darajasi 80 foizni tashkil etdi.

Faktor modeli natijalari³⁹

Faktorlar	Xos sonlari	Variatsiya, %	Umumiy indeksni ifodalash ko'rsatkichi, %
1-faktor	2,78	34,75	34,75
2- faktor	2,42	30,21	64,90
3- faktor	1,21	15,10	80,04
4- faktor	0,98	12,29	90,02
5- faktor	0,32	10,3	96,39
6- faktor	0,21	2,91	99,21
7- faktor	0,04	0,43	99,82
8- faktor	0,01	0,18	100,00

Xususan, 1-faktor tarkibiga kiruvchi ko'rsatkichlarning umumiy indeksni ifodalash darajasi 29,8 foizni, 2-faktorni hisobga olganda 56,7 foizni hamda uchchala faktor hisobga olinganda 80 foizga teng bo'ldi.

Ta'kidlash joizki, faktorlar sonining ortib borishi umumiy indeksni ifodalash darajasini 100 foizga yaqinlashishiga olib kelsada, faktorlarning soni optimal darajada bo'lishi yani kam faktorlardan foydalangan holda modelning ko'proq qismini tushuntirish muhimroq hisoblanadi. Xalqaro tajribada faktorlarning umumiy indeksni ifodalash darajasi eng kamida 60 foizga teng bo'lishi kompozit indeks tuzish uchun yetarli hisoblanadi (Peterson, 2000). HMCI indeksining uy xo'jaliklari joriy iqtisodiy holatni hamda kelgusi davrlarni prognoz qilish

³⁸ Muallif ishlanmasi

³⁹ Muallif ishlanmasi

imkoniyatini baholash maqsadida indeksning uy xo'jaliklarining iste'mol xarajatlari hamda chakana savdo bilan o'zaro korrelyatsiyasi baholandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Acemoglu, S. And A. Scott (1994): "Consumer Confidence and Rational Expectations: Are Agents' Beliefs Consistent with the Theory?" *Economic Journal* 104(422), pp. 1–19.
2. Angelico, C. (2018): "Household Expectations and the Credit Cycle." Paper presented at the CEPR European Conference on Household Finance 2018.
3. Bordalo, P., N. Gennaioli, and A. Shleifer (2018): "Diagnostic Expectations and Credit Cycles." *Journal of Finance* 73(1), pp. 199–227.
4. Fuster, A., D. Laibson, and B. Mendel (2010): "Natural Expectations and Macroeconomic Fluctuations." *Journal of Economic Perspectives* 24(4), pp. 67–84.
5. Garrett, T. A., R. Hernández-Murillo, and M. T. Owyang (2005): "Does Consumer Sentiment Predict Regional Consumption?" *Federal Reserve Bank of St. Louis Review* 87, pp. 123–135.
6. Hodula, M., S. Malovaná, J. Frait (2019) "Introducing a New Index of Households' Macroeconomic Conditions", Czech National Bank, Working Paper Series 10.
7. Kłopotka, A. (2017): "Does Consumer Confidence Forecast Household Saving and Borrowing Behavior? Evidence for Poland." *Social Indicators Research* 133(2), pp. 693–717.
8. Schiller, R. (2000): "Measuring Bubble Expectations and Investor Confidence." *Journal of Psychology and Financial Markets* 1, pp. 49–60.

MINTAQADA ZIYORAT TURIZMINI BARQAROR RIVOJLANTIRISH MAQSADLARIGA ERISHISH TAMOYILLARI

Musayev Malikjon Karomatovich

Buxoro davlat universiteti

«Turizm va mehmonxona xo'jaligi» kafedrası

tayanch doktoranti

e-mail: m.k.musayev@buxdu.uz

Annotatsiya. Maqolada ziyorat turizmini barqaror rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Mintaqaning boy diniy va tarixiy merosi, ziyoratchilar oqimining o'sish tendensiyalari va infratuzilmaviy imkoniyatlar o'rganilgan. Ziyorat turizmini barqaror rivojlantirishning asosiy tamoyillari sifatida iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy barqarorlik va ekologik mas'uliyat nazarda tutilgan.

Аннотация. В статье анализируются вопросы устойчивого развития паломнического туризма. Рассмотрены богатое религиозное и историческое наследие региона, тенденции роста потока паломников и инфраструктурные возможности. В качестве основных принципов устойчивого развития паломнического туризма определены экономическая эффективность, социальная устойчивость и экологическая ответственность.

Abstract. The article analyzes the issues of sustainable development of pilgrimage tourism. The study explores region's rich religious and historical heritage, the growing flow of pilgrims, and the infrastructural opportunities. The main principles of sustainable development in pilgrimage tourism are defined as economic efficiency, social sustainability, and environmental responsibility.

Kalit so'zlar: Ziyorat turizmi, barqaror rivojlanish, infratuzilma, iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy barqarorlik.

Ключевые слова: Паломнический туризм, устойчивое развитие, инфраструктура, экономическая эффективность, социальная стабильность.

Key words: *Pilgrimage tourism, sustainable development, infrastructure, economic efficiency, social stability.*

Kirish. Ziyorat turizmi insoniyat sivilizatsiyasidagi eng qadimiy sayohat turlaridan biri hisoblanadi. Uning asosida odamlarning muqaddas maskanlarga tashrif buyurish, ma'naviy ozuqa olish va diniy meros bilan tanishish intilishlari yotadi. Bugungi kunda ziyorat turizmi nafaqat diniy-ma'naviy ahamiyatga, balki iqtisodiy rivojlanishga ham katta ta'sir ko'rsatmoqda.

Ziyorat turizmining rivojlanishi milliy iqtisodiyotning muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan [1]. Mintaqa boy tarixga ega bo'lib, islom sivilizatsiyasi markazlaridan biri bo'lgan. Shu bois, bu yerda ziyorat turizmini barqaror rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism:

1. Ziyorat turizmining nazariy asoslari

Ziyorat turizmi — diniy, ma'naviy va tarixiy meros obyektlariga tashrif buyurishni o'z ichiga oladi. Uning rivojlanishi jamiyatda ma'naviy qadriyatlarni mustahkamlaydi, mamlakatning xalqaro nufuzini oshiradi va iqtisodiy daromad keltiradi [2]. Barqaror rivojlanish nuqtayi nazaridan, ziyorat turizmi uchta asosiy tamoyilga asoslanishi kerak: iqtisodiy samaradorlik; ijtimoiy barqarorlik; ekologik mas'uliyat [3].

Mintaqada ziyorat turizmining hozirgi holati

Ziyorat turizmi so'nggi yillarda sezilarli darajada rivojlanmoqda. O'zbekistonda bozor islohotlari, jumladan, xususiy mulk huquqining qonuniylashtirilishi va iqtisodiy liberallashtirish jarayonlari mamlakatda turistik xizmatlarga bo'lgan ichki talabning shakllanishi uchun asos bo'lib xizmat qildi. Bu esa, o'z navbatida, respublikaga istiqbolli turistik yo'nalish sifatida qiziqishning ortishiga sabab bo'ldi. To'lov qobiliyatiga ega iste'molchi segmentining yuzaga kelishi turizm sohasidagi tadbirkorlik faolligining oshishiga turtki berdi va bu yo'nalishda ko'plab maxsus kompaniyalar tashkil topishiga, yangi ish o'rinlari yaratilishiga olib keldi.

Ichki va kirish turizmi yo'nalishlariga nisbatan talabning ortib borayotganini, ayniqsa global raqobatning kuchayib borayotgan sharoitida inobatga olgan holda, mavjud resurslar, infratuzilma imkoniyatlari va zamonaviy texnologiyalarni integratsiyalovchi raqobatbardosh turistik marshrutlarni ishlab chiqish zaruriyati ortib bormoqda. Bunday tashabbuslarni samarali amalga oshirish shakli sifatida davlat-xususiy sheriklik mexanizmidan foydalanish taklif qilinadi, bu esa milliy turistik mahsulotlarni shakllantirishda davlat va biznes manfaatlarining uyg'unlashuviga xizmat qiladi.

So'nggi o'n yil davomida O'zbekiston Respublikasi xalqaro turizm bozoriga izchil kirib borayotganini va jahon miqyosidagi turistik oqimlar tizimida o'zining raqobatbardosh yo'nalish sifatidagi pozitsiyalarini mustahkamlab borayotganini ko'rsatmoqda.[4]

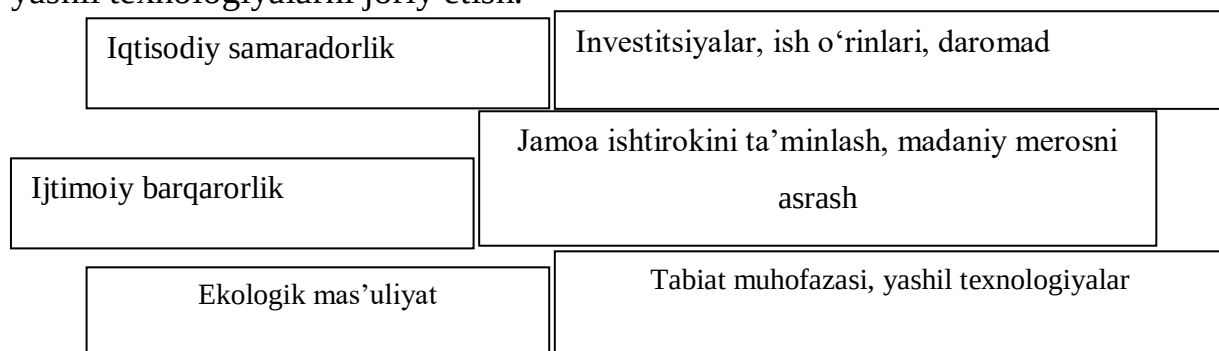
MasterCard va CrescentRating tashkilotlari tomonidan har yili e'lon qilinadigan "Jahon musulmon sayohati indeksi" xalqaro reytingida O'zbekiston olti pog'ona yuqorilab, 16 o'rinni egalladi hamda eng jadal ko'tarilgan mamlakat sifatida alohida e'tirof etildi.[5]

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrda “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-sonli farmonining 1-ilovasida belgilangan turizmni rivojlantirishga oid masalalarni amalga oshirish maqsadida “Imom al Buxoriyning Buxorodagi qadamjolari” ziyorat turizm marshrutini yaratish maqsad qilib qo‘yildi. Mazkur yo‘nalishning ishlab chiqilishidan ko‘zlangan asosiy maqsad — turistik yo‘nalishlarni nafaqat O‘zbekiston turoperatorlari darajasida, balki davlat miqyosida ham shakllantirish orqali milliy turizm sanoatining raqobatbardoshligini oshirishdan iboratdir. Ayniqsa, bu jihat ichki va kirish turizmi bozorining kengayib borayotgan sharoitida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Barqaror rivojlanishga erishish tamoyillari

Ziyorat turizmini barqaror rivojlantirishda quyidagi yo‘nalishlarga e‘tibor qaratish zarur:

1. Iqtisodiy samaradorlik – turizmdan olinadigan daromadni mahalliy iqtisodiyotga samarali yo‘naltirish, yangi ish o‘rinlari yaratish.
2. Ijtimoiy barqarorlik – aholi ishtirokini ta‘minlash, mahalliy jamoalarning turizmdan manfaatdor bo‘lishini kuchaytirish.
3. Ekologik mas‘uliyat – ziyorat maskanlarida ekologik tozalikni saqlash, yashil texnologiyalarni joriy etish.

1-rasm. Ziyorat turizmini barqaror rivojlantirish tamoyillari [6]

1-jadval. Buxoro viloyatida turistlarga xizmat ko‘rsatuvchi sub’ektlar [6]

№	Turizm infratuzilma ob’ektlari	O‘lcho v birligi	Yillar		
			2017	2023	2024
1	Turistik kompaniyalarining umumiy soni	-/-	41	142	152
2	Xorij bilan ishlash vakolati (litsenziya) mavjud turistik kompaniyalar soni	-/-	32	125	135
3	Mahalliy sayyohatlarni tashkil etish vakolati (litsenziya) mavjud turistik kompaniyalar soni	-/-	31	120	130
4	Xamroh tarjimonlar (gid) soni	birlik	55	305	350
5	Professional gidlar soni	-/-	25	158	180
6	O‘rta darajadagi gidlar soni	-/-	10	119	170

Ushbu raqamlar Buxoro viloyatida turizm sohasiga qaratilgan e'tibor yuksalayotganini va infratuzilmaviy rivojlanish jadal sur'atlarda davom etayotganini aniq ko'rsatib turibdi.

Natijalar. Olib borilgan tahlillar mintaqada ziyorat turizmining rivojlanish salohiyati yuqori ekanligini ko'rsatdi. Ziyoratchilar soni yildan-yilga ortib bormoqda. Shu bilan birga, pandemiya yillarida pasayish kuzatilgan bo'lsa-da, keyingi davrda tiklanish jarayoni tez kechmoqda. Jadval va rasmlar orqali ko'rinishicha, turizmning barqaror rivojlanishi uchun iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik yo'nalishlarni uyg'unlashtirish zarur.

Xulosa va takliflar

1. Ziyorat turizm obyekti atrofida xizmat ko'rsatish infratuzilmasini rivojlantirish (mehmonxonalar, yo'llar, gid xizmatlari).

2. Mahalliy aholini turizm faoliyatiga jalb qilish orqali yangi ish o'rinlari yaratish.

3. Turizmda "yashil texnologiyalar"ni joriy etish va atrof-muhitni muhofaza qilish tadbirlarini kuchaytirish.

4. Xalqaro hamkorlikni kengaytirish va ziyorat turizmining xalqaro marketingini yo'lga qo'yish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 09.02.2021 yildagi PF-6165-son, «O'zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni, <https://lex.uz/uz/docs/5283956?ONDATE=05.06.2023>

2. Babkin A.V. Spetsialnie vidi turizma. – Rostov-n/D, 2008. – 280 bet.

3. Jitenyov A., Sustainable Religious Tourism: Principles and Practices.–Berlin, 2019.– 215 p.

4. <https://kun.uz/en/news/2024/05/22/uzbekistan-tops-rankings-of-countries-actively-developing-tourism>

5. Buxoro viloyati Turizm va madaniy meros departamenti hisoboti, 2023

6. Buxoro viloyati Statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida tuzilgan, 2023

МИНТАҚАЛАРНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШДА ИНВЕСТИЦИОН ЖОЗИБАДОРЛИКНИ КУЧАЙТИРИШ УСУЛЛАРИ ВА УНИ АМАЛГА ОШИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ

Шукуров Дилмурод Мусо ўгли
Тошкент шаҳрида Вебстер университетининг
таълим дастурларини амалга ошириш маркази

Аннотация. Ушбу мақолада минтақаларни барқарор ривожлантиришда инвестицион жозибadorликнинг ўрни ва аҳамияти, инвестиция муҳитини шакллантиришда барқарор ривожланиш тамойиллари, институционал ва иқтисодий механизмлар ҳамда замонавий молиявий воситаларнинг роли ёритилган.

Аннотация. В данной статье освещены роль и значение инвестиционной привлекательности в устойчивом развитии регионов, принципы устойчивого развития при формировании инвестиционной среды, институциональные и экономические механизмы, а также роль современных финансовых инструментов.

Abstract. This article highlights the role and significance of investment attractiveness in the sustainable development of regions, the principles of sustainable development in shaping the

investment environment, institutional and economic mechanisms, as well as the role of modern financial instruments.

Калим сўзлар: *Инвестиция фаолияти, инвестицион жозибадорлик, минтақавий ривожланиш, институционал механизмлар, молиявий воситалар, кластерлашув, инфратузилма.*

Ключевые слова: *Инвестиционная деятельность, инвестиционная привлекательность, региональное развитие, институциональные механизмы, финансовые инструменты, кластеризация, инфраструктура.*

Key words: *Investment activity, investment attractiveness, regional development, institutional mechanisms, financial instruments, clustering, infrastructure.*

Кириш. Ҳозирги глобаллашув жараёнида иқтисодий ўсиш ва барқарор ривожланишга эришишда инвестиция фаолиятининг роли тобора ортиб бормоқда. Минтақалар миқёсидаги ривожланиш жараёнларида инвестицион жозибадорлик даражаси иқтисодий, ижтимоий ва экологик барқарорликнинг муҳим омили сифатида намоён бўлмоқда. Бу эса ҳар бир ҳудуднинг ички салоҳиятидан самарали фойдаланиш, рақобатбардошликни ошириш ва инвестиция муҳитини яхшилаш орқали амалга оширилади. Барқарор ривожланиш ва инвестициялар ўртасидаги ўзаро муносабат жуда мураккаб бўлиб, у савдо-иқтисодий, ижтимоий ва экологик омилларни ўзини ичига олади [1].

Асосий қисм ва натижалар. Инвестицион муҳит ва унинг жозибадорлигини баҳолашда турли назарий ёндашувлар қўлланилади. Улар орасида Dunning (Даннинг) томонидан таклиф этилган «OLI парадигмаси» (Ownership, Location, Internalization) инвестицияларнинг минтақаларга кириб келишини тушунтиришда кенг қўлланилади. Бу моделга кўра, инвесторлар ўз капиталини қайси ҳудудга йўналтиришини учта асосий омилга қараб ҳал қилади: мулкчилик устунлиги (Ownership), жойлашув афзаллиги (Location) ва ичкилаштириш самараси (Internalization). Институционал ёндашув эса ҳудуддаги ҳуқуқий муҳит, сиёсий барқарорлик, маъмурий тартиб-қоидалар, инвесторларга яратиладиган кафолатлар ва эркинликлар каби омилларга асосланади.

Минтақаларнинг инвестицион жозибадорлиги маҳаллий ресурслар, мавжуд салоҳият, аҳолининг ижтимоий-иқтисодий фаоллиги, жамоатчилик иштирокини таъминлаш даражаси ҳамда ҳукумат сиёсатининг самарадорлигига бевосита боғлиқ. Ҳар бир ҳудуднинг географик жойлашуви, табиий ресурсларга эгаллиги, меҳнат бозори ва инфратузилмавий таъминот ҳолати инвесторлар учун муҳим кўрсаткичлардан ҳисобланади.

Худудларнинг инвестицион жозибadorлигини оширишда турли иқтисодий, молиявий, институционал ва технологик восита ва механизмлардан самарали фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Бундай воситалар нафақат тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этишни рағбатлантиради, балки умумий инвестицион муҳитни яхшилашга, рақобатбардошликни оширишга ҳам хизмат қилади. Инвестицион муҳитни шакллантириш ва уни тартибга солишда давлат сиёсатининг роли ҳал қилувчи омил ҳисобланади [2]. Хусусан, солиқ ва божхона имтиёзлари, субсидиялар ҳамда хусусий секторни рағбатлантирувчи чоралар (грантлар, лизинг дастурлари ва бошқалар) орқали давлат инвестицияларни фаол тарзда қўллаб-қувватлайди. Шу билан бирга, тендер жараёнларининг шаффофлиги, инфратузилмани ривожлантириш, лицензиялаш ва рўйхатдан ўтказиш тартибини соддалаштириш каби маъмурий ислохотлар ҳам хорижий ва маҳаллий инвесторлар учун қулай шароит яратишга қаратилган.

Инвестиция фаолиятини жонлантиришда молиявий механизмлар, айниқса, давлат ва хусусий сектор шериклиги асосида амалга ошириладиган инфратузилма лойиҳалари муҳим ўрин тутди [3]. Бундан ташқари, инвестициявий кредитлар, давлат кафолатлари, венчур ва суверен капитал фондлари, шунингдек, валютадаги инвестор кафолатлари ҳам кенг қўлланилади [4].

Ҳозирги рақамли даврда инвестицион муҳитни такомиллаштириш учун электрон ҳукумат платформаларидан, рақамли инфратузилмалардан ва инвестиция порталларидан фойдаланиш муҳим омиллардан бирига айланмоқда. Шунингдек, лицензия ва рухсатнома бериш жараёнларини автоматлаштириш, “ягона дарча” (one-stop shop) хизмати орқали инвесторларга тезкор ва шаффоф хизмат кўрсатиш имкониятларини яратиш инвестицион жозибadorликни сезиларли даражада оширади [5].

Инвестиция муҳитини яхшилашда институционал муҳитни мустаҳкамлаш ва ташқи муносабатларни фаоллаштириш катта аҳамиятга эга. Жумладан, минтақалараро ҳамкорлик, кластерлашув, тижорат-саноат палаталари ва халқаро бизнес форумлар орқали амалга ошириладиган тажриба алмашинуви инвестициявий алоқаларни мустаҳкамлайди. Бундан ташқари, маркетинг фаолияти, инвестиция саммитлари, реклама ва ахборот кампаниялари орқали инвесторларни жалб қилиш чоралари ҳам самарали восита ҳисобланади [6].

Ўзбекистонда минтақавий барқарор ривожланишни таъминлаш ҳамда инвестицион жозибadorликни ошириш йўлида қатор стратегик йўналишлар амалга оширилмоқда. Бу жараёнда худудларнинг ижтимоий-иқтисодий салоҳияти ва табиий ресурсларига мос, индивидуал ёндашувга асосланган сиёсат юритилиши муҳим аҳамият касб этади. Ҳар бир худудий бирлик ўзининг географик жойлашуви, инфратузилмавий ҳолати, меҳнат ресурслари ва иқтисодий таркибига қараб, алоҳида ривожланиш моделини талаб этади. Шунинг учун ҳам шахсийлаштирилган ва худудий хусусиятларга мос инвестициявий стратегиялар ишлаб чиқилиши зарур.

Инвесторлар учун қулай муҳит яратишда давлат органлари ва маҳаллий ҳокимиятлар ўртасидаги ҳамкорлик, бошқарув тизимининг мувофиқлашуви муҳим ўрин тутadi. Хусусан, “бир дарча” тамойили асосида инвестиция лойиҳаларини рўйхатдан ўтказиш, рухсатномалар бериш ва бошқа маъмурий жараёнларни енгиллаштириш орқали инвесторларга хизмат кўрсатишда қулайлик яратилади.

Бундан ташқари, мамлакатда экспортга йўналтирилган ишлаб чиқариш тармоқларини ривожлантиришга катта эътибор қаратилмоқда. Жумладан, қайта ишлаш саноати, текстил маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва қишлоқ хўжалиги кластерларини шакллантириш орқали ҳудудий иқтисодиётда инновацион ўсишга эришиш мумкин. Бундай кластерлар нафақат ички иқтисодий фаолликни оширади, балки ташқи бозорларга чиқиш имкониятларини ҳам кенгайтиради. Хорижий инвестицияларни жалб қилиш мақсадида махсус иқтисодий зоналар ташкил этилиб, уларда солиқ ва божхона имтиёзлари, қулай инфратузилма, соддалаштирилган маъмурий тартиблар жорий этилмоқда [7].

Минтақавий инвестиция муҳитини ривожлантириш ва инвестицион фаолият самарадорлигини оширишда ахборот ва таҳлилга асосланган бошқарув муҳим ўрин тутadi. Бунинг учун замонавий ахборот–аналитик воситалардан кенг фойдаланиш талаб этилади. Аввало, жойларда амалга оширилаётган инвестиция лойиҳаларини самарали мониторинг қилиш учун электрон ахборот платформалари жорий этилмоқда. Бундай платформалар орқали лойиҳаларнинг ҳолати, бажарилиш босқичлари, маблағлар ўзлаштирилиши ва муаммолар ҳақида реал вақтда маълумот олиш имконияти яратилади. Бу, ўз навбатида, лойиҳаларнинг шаффофлиги ва ҳисобдорлигини таъминлайди [8].

Иккинчидан, инвестиция муҳитини таҳлил қилишда иқтисодий кўрсаткичлар базаси, жумладан, Ҳудудий Ҳисобот Тизими (ХХТ) каби маълумотлар манбаи муҳим аҳамият касб этади. Ушбу кўрсаткичлар орқали ҳар бир ҳудуднинг инвестициявий салоҳияти, ижтимоий-иқтисодий ҳолати ва ривожланиш динамикасини баҳолаш имкони яратилади [9]. Шунингдек, маҳаллий даражада кадрлар салоҳиятини ошириш ҳам инвестицион муҳитнинг муҳим омилларидан биридир. Бу борада маҳаллий ҳокимият раҳбарлари ва тегишли мутахассислар учун инвестиция жараёнларини бошқаришга йўналтирилган ўқув курслари, семинарлар ва тренинглар ташкил этиш орқали институционал салоҳиятни кучайтириш мумкин. Бундай таълим дастурлари қарор қабул қилувчи шахсларнинг билим ва кўникмаларини ошириб, инвестициявий жараёнларни самарали бошқаришга замин яратади [10].

Минтақаларда инвестицион жозибадорликни ошириш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирларга қарамай, мазкур соҳада қатор тизимли муаммолар ва таваккалчиликлар мавжуд. Уларни тўғри баҳолаш ва бартараф этиш инвестицион муҳитни яхшилашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Аввало, сиёсий барқарорлик ва самарали бошқарувнинг етарли даражада таъминланмагани баъзи ҳолларда инвестиция фаоллигига тўсқинлик қилади.

Хусусан, коррупция ҳолатлари, шаффофликнинг паст даражаси ҳамда институционал заифлик - инвесторлар учун хавф ва таваккалчилик манбаи бўлиб қолмоқда [11]. Бундай вазиятда ҳуқуқий кафолатлар ва фаол назорат тизимларининг самарадорлигини ошириш талаб этилади.

Иккинчидан, инфратузилманинг етарли даражада ривожланмаганлиги, жумладан транспорт, энергия таъминоти ва логистика хизматларидаги камчиликлар - айниқса, чекка ҳудудларда инвестиция лойиҳаларининг амалга ошиш имкониятларини чеклайди. Шунингдек, маҳаллий меҳнат ресурсларининг малакали етишмаслиги ҳам инвестицион жараёнларнинг барқарорлигига салбий таъсир кўрсатади [12]. Бундан ташқари, хорижий ва маҳаллий инвесторлар ўртасида ўзаро ишонч мустаҳкам эмаслиги инвестиция муҳитидаги муҳим психологик ва иқтисодий тўсиқлардан бири саналади. Бу эса кўп ҳолларда ахборот танқислиги, ҳуқуқий муҳитга ишончсизлик ва таъминот тармоқларининг заифлиги билан боғлиқдир [13]. Шу боис, барқарор инвестицион муносабатларни шакллантириш учун очиқ мулоқот, ҳуқуқий кафолатлар ва институционал ҳимоя механизмлари муҳим ҳисобланади.

Хулоса. Минтақавий барқарор ривожланишни таъминлаш учун инвестицион жозибадорликни мустаҳкамлашда кўпқиррали ва тизимли ёндашув жуда муҳим аҳамият касб этади. Бу жараён турли институционал механизмлар, молиявий ресурслар, рақамли технологиялар, мониторинг воситалари ҳамда маркетинг инструментларининг мукамал ва ўзаро уйғунлашган интеграциясини талаб қилади. Ўзбекистон шароитида эса, “бир дарча” принципига асосланган мижозларга йўналтирилган хизматлар тизимини жорий этиш, кластер асосида иқтисодий фаолликни тарғиб қилиш ҳамда рақамлаштириш ислохотларини давом эттириш инвестиция муҳитини яхшилашда марказий ўрин тутаяди. Шу муносабат билан қуйидаги тавсияларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир: маҳаллий ташкилотларни инвестиция фаолиятига кенг жалб этиш, уларнинг масъулияти ва фаоллигини ошириш орқали маҳаллий даражада бошқарув самарадорлигини кучайтириш; инвестиция жараёнларини мувофиқлаштириш учун марказлашган дастурларни электрон ахборот платформаларида интеграция қилиш; хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибаси ҳамда хавфни суғурталаш механизмларидан фойдаланиш орқали инвестиция хавфларини минималлаштириш.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каплан, Р.Р., & Старн, Т. (2010). *Sustainable Development and Investment*. Cambridge University Press.
2. World Bank. (2018). *Investing in Regional Development: Tools and Practices*. World Bank Reports.
3. IFC. (2016). *Financing Regional Projects: Mechanisms and Instruments*.
4. MIGA. (2020). *Political Risk Insurance and Credit Enhancement*.
5. OECD. (2021). *Digitalization and Regional Investment Facilitation*.
6. European Union. (2019). *Regional Investment Promotion and Cooperation*.
7. Турдиев Ш., Каримова А. Инвестицион жозибадорлик ва барқарор ривожланиш: Ўзбекистон мисолида. *Journal of Regional Development*, 15(2), 45-60. 2023.

8. OECD. (2021). Digitalization and Regional Investment Facilitation. *OECD Publishing*.
9. World Bank (2018). Investing in Regional Development: Tools and Practices. Washington, DC: World Bank.
10. IFC (2016). Capacity Building for Local Governments in Investment Planning. International Finance Corporation.
11. Transparency International. (2022). Corruption Perceptions Index 2021. Transparency International.
12. World Economic Forum. (2020). Global Competitiveness Report 2020. Geneva: WEF.
13. OECD. (2019). Building Trust in Public Institutions. *OECD Publishing*.

БИЗНЕС БОШҚАРУВИ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

*Бўлтак Ботир Бурхон ўғли тадқиқотчи
Вебстер университетини
таълим дастурларини ошириш маркази*

Аннотация. Ушбу мақолада бизнес бошқарув тизимини такомиллаштириш масалалари илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилинган. Хусусан, самарали бошқарувнинг ўрни асосланган, бошқарув тизимига оид назарий қарашлар таҳлил қилиниб, классик ва замонавий концепциялар, методологик ёндашувлар, яъни илмий таҳлил ва амалий қўлланимларда фойдаланиладиган усуллар тизимли равишда ёритилган. Шунингдек, Ўзбекистон шароитида бизнес бошқарув тизимини ривожлантириш истиқболлари ва амалга оширишдаги йўналишлар очиб берилган.

Аннотация. В данной статье с научно-теоретической точки зрения проанализированы вопросы совершенствования системы бизнес-управления. В частности, обоснована роль эффективного управления, рассмотрены теоретические взгляды на систему управления, а также системно освещены классические и современные концепции, методологические подходы и методы, используемые в научном анализе и практических приложениях. Кроме того, раскрыты перспективы развития системы бизнес-управления и направления её реализации в условиях Узбекистана.

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the issues related to improving the business management system. In particular, the role of effective management is substantiated, theoretical perspectives on the management system are examined, and classical and modern concepts, methodological approaches, as well as methods used in scientific analysis and practical applications are systematically presented. Furthermore, the prospects for the development of the business management system and directions for its implementation in the context of Uzbekistan are revealed.

Калим сўзлар. Бизнес бошқаруви, тизим, назарий қарашлар, методологик ёндашув, усул, бошқарув назарияси, ривожланиш.

Ключевые слова: бизнес-управление, система, теоретические взгляды, методологический подход, метод, теория управления, развитие.

Key words: business management, system, theoretical perspectives, methodological approach, method, management theory, development.

Жаҳон иқтисодиётида кузатилаётган шиддатли трансформациялар, рақобат муҳитининг кучайиши ва рақамли технологияларнинг кенг камровли жорий этилиши натижасида замонавий бизнес субъектлари олдида стратегик мақсадларга эришиш, тезкор ва оқилона бошқарув қарорларини қабул қилиш, шу билан бирга бозорда барқарор позицияни таъминлаш каби вазифалар устувор аҳамият касб этмоқда. Бизнес бошқаруви тизими - бу корхона ёки ташкилотнинг стратегик мақсадларини амалга оширишга

қаратилган, унинг ички ва ташқи муҳитига мос равишда шакллантирилган функционал ва ташкилий жараёнлар мажмуасидир[1.]. Бошқарув тизимининг самарадорлиги корхонанинг рақобатбардошлик даражаси, молиявий барқарорлиги ҳамда узоқ муддатли ривожланишини таъминлашда ҳал қилувчи ўрин тутади. Шу муносабат билан, бизнес бошқаруви тизимини ҳар томонлама такомиллаштириш долзарб илмий-амалий вазифа ҳисобланади.

Бошқарув жараёнларини илмий асосда қайта кўриб чиқиш, ресурслардан мақсадли ва самарали фойдаланиш ҳамда умумий фаолият самарадорлигини оширишда тизимли ёндашув, инновацион бошқарув моделлари ва замонавий методологиялардан фойдаланиш талаб этилади. Бизнес бошқаруви тизимини такомиллаштиришнинг назарий асосларига бошқарув тизимлари ҳақидаги умумий назарий қарашлар ҳамда тизим ва бошқарув назарияси (тизимли ёндашув, функциявий тамойил ва ҳ.к.) киради. Бошқарув тизими - бу ташкилотнинг мақсадга йўналтирилган, ўз-ўзини ташкил қиладиган, ташқи ва ички муҳит билан алоқали функционал меморандумдир[2.]. Бошқарув тизимлари мураккаб ва самарали бўлиши учун уни тизимли ёндашув асосида ўрганиш асосий аҳамиятга эга. Тизимли ёндашув - булар тизимнинг барча қисмларини ва улар ўртасидаги боғланишларни бир бутун сифатида таҳлил қилишга асосланган ёндашувдир. Бу ёндашувда ҳар бир компонент (функция, жараён, шахс) ўз ўрнига эга ва умумий мақсадга хизмат қиладди. Функциявий тамойил асосида ташкилотнинг марказий функциялари (стратегия, режалаштириш, назорат, инновация ва ҳ.к.) ўзаро интеграцияланган ҳолда бошқариш тизимини шакллантиради.

Бизнес бошқаруви тизимини такомиллаштиришнинг методологик асосларини тадқиқ этишда илмий усуллар - стратегик (мисол учун Balanced Scorecard), тасвирий (модельлаштириш), ва аналитик (Six Sigma, Lean, BPR) қўлланилади. Balanced Scorecard - фирманинг самарадорлигини мустақил кўрсаткичлар орқали баҳолайди ва стратегияни амалга оширишга ёрдам беради[1.]. Operations management тизимида Six Sigma (DMAIC цикли: Define, Measure, Analyze, Improve, Control) ва Lean методлари мураккаб жараёнларда самарадорликни оширишда қўлланилади. Мисол учун: Activity-Based Costing (ABC) - харажатларни аниқ фаолиятлар асосида тақсимлайди, ресурс сарфини иш тартиби ва ҳар бир маҳсулот ёки хизматга тўғри келадиган даражада баҳолаш имконини беради[5.].

Kaizen - Японияда жорий этилган, бизнестаги жараёнларни доимий равишда кам харажат билан яхшилашга қаратилган философия. Барча даражадаги ходимлар иштирокида амалга оширилади, PDCA (Plan-Do-Check-Act) цикли билан мувофиқлашган[4.]. Шунингдек, тўғридан-тўғри методлар, ривожлантириш жараёнида қўлланиладиган ёндашувлар босқичида Six Sigma (DMAIC), Lean, Kaizen каби абсорбтив ёки инкрементал усуллар - жараёнларнинг аниқ нуқталарини таҳлил қилиш, ўсиш ва самарадорликни ошириш учун қўлланилади[2.4.].

Бизнес бошқаруви тизимини такомиллаштиришда қуйидаги моделлар ва ёндашувлар хосдир. BPMS (Business Process Management Systems) - жараёнларни бошқариш тизимлари бир томондан профессионал интизом (жараёнларни моделлаштириш, таҳлил, яхшилаш), иккинчи томондан - технологик ечим (автоматизация, мониторинг, оптимизация) хосдир[6.]. Шунингдек, корпоратив бошқарув тизими рақамли технологиялар (ERP, RPA, AI) билан интеграция қилиниш орқали бошқарув самарадорлигини оширади. Масалан, рақамли трансформация жараёнида, маълумотларни автоматик йиғиш, таҳлил ва қарорларни қўллаб-қувватловчи тизимлар афзалликка айланади. Enterprise ontology - ташкилотнинг ўзига хос тушунчаларини формаллаштиришга қаратилган моделлик, бу соҳада Aris, ArchiMate каби ёки бошқа BPMN, UML утилизация қилинади. Бу асосда Enterprise моделлари миллий ва стратегик дастурлар учун асос бўлиши мумкин.

Six Sigma билан Microsoft серверлари барқарорлигини яхшилади ва иш вақти камайди[2.]. Kaizen билан Mayo Clinic, Toyota каби ташкилотлар жараён самарадорлигини оширишда катта ютуқларга эришган[4]. Balanced Scorecard орқали Apple ва Volkswagen мустақил кўрсаткичлар орқали стратегик чақириқларни бошқармоқда[1.]. ABC методи ташкилотларга маҳсулотлар ёки жараёнлар даражасида харажатларни таҳлил қилиш ва мувозанат қилиш имконини беради[5.].

Хулоса қилиб айтилганда, юқорида кўриб чиқилган назарий ва методологик усуллар - BPM, Six Sigma, Kaizen, ABC ва Balanced Scorecard бошқарув тизимини такомиллаштиришда синергетик таъсир кўрсатиши мумкин. Самарадорлик мониторинги, KPI, доимий таъминот ва ташкилот маданияти билан қўшма шаклда ишлаш зарур. Бизнес бошқаруви тизимини такомиллаштиришда қуйидаги йўналишлар келгуси тадқиқотлар учун асос бўлиши мумкин: тақсимланган усулларни интеграциялаш, масалан, BPMS + Kaizen + Balanced Scorecard; технологик трансформация: AI, RPA, ERP тизимлари орқали автоматизацияни такомиллаштириш; ҳар бир усулнинг самарадорлигини метрикалар (KPI, харажат камайиши, сифат кўрсаткичлари) орқали баҳолаш ва миллий хусусиятларни (масалан, Ўзбекистондаги корпоратив маданият) ҳисобга олган ҳолда адаптацияни тадқиқ қилиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Kaplan R. S., Norton D. P. *Balanced Scorecard: Measures That Drive Performance Investopedia.*
2. Bill Smith. *Six Sigma: DMAIC Methodology Investopedia.*
3. Investopedia. *Operations Management Theory (Taylor, Lean, Six Sigma, BPR) Investopedia.*
4. Investopedia. *PDCA Cycle & Kaizen Investopedia+1.*
5. Wikipedia. *Activity-Based Costing (ABC) Wikipedia.*
6. Wikipedia. *Business Process Management (BPM/BPMS) Wikipedia.*

МИНТАҚАЛАРДА САНОАТ САЛОҲИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ СТРАТЕГИЯЛАРИНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

*Хамиджонов Шермурод Хомиджон ўгли
Тошкент шаҳрида Webster университети
таълим дастурларини амалга ошириш маркази*

Аннотация: Мазкур мақолада минтақавий саноат салоҳиятини ривожлантириш стратегияларининг назарий-методологик асослари таҳлил этилган. Хорижий тажрибалар, кластер ёндашувлари ва рақамли трансформация омиллари ўрганилган ҳамда уларни Ўзбекистон шароитига мослаштириш имкониятлари баён этилган.

Аннотация: В статье анализируются теоретико-методологические основы стратегий развития регионального промышленного потенциала. Рассмотрены зарубежный опыт, кластерные подходы и факторы цифровой трансформации, а также возможности их адаптации к условиям Узбекистана.

Abstract: This article analyzes the theoretical and methodological foundations of strategies for developing regional industrial potential. It examines foreign experience, cluster approaches, and digital transformation factors, highlighting possibilities of their adaptation to the context of Uzbekistan.

Калим сўзлар: Саноат салоҳияти, минтақавий ривожланиш, кластер, рақобатбардошлик, рақамли трансформация, стратегия, инновация, инвестиция.

Ключевые слова: Промышленный потенциал, региональное развитие, кластер, конкурентоспособность, цифровая трансформация, стратегия, инновация, инвестиция

Key words: Industrial potential, regional development, cluster, competitiveness, digital transformation, strategy, innovation, investment

Кириш. Минтақаларда саноат салоҳиятини ривожлантириш стратегияларини илмий асосда ишлаб чиқиш мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий барқарорлиги, инновацион ривожланиш ҳамда рақобатбардошлик даражасини белгилайди. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, саноат салоҳиятининг самарали ривожланиши иш ўринлари яратилиши, технологик модернизация жараёнлари, ресурсларни оптимал тақсимлаш ва минтақавий иқтисодиётнинг узок муддатли барқарор ўсишига хизмат қилади [1]. Шу боис, назарий ва методологик ёндашувларни чуқур таҳлил қилиш мазкур соҳада стратегик қарорлар қабул қилишда муҳим аҳамият касб этади.

Ўтган асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб дунё иқтисодиётида глобализация жараёнлари кучайгани сабабли саноат тармоқлари нафақат миллий, балки минтақавий ва глобал миқёсда ҳам бир-бирига боғланиб борди. Шу билан бирга, постиндустриал жамият назариялари, рақамли иқтисодиёт концепцияси ва барқарор ривожланиш мақсадлари минтақавий саноат салоҳиятини баҳолашда янги ёндашувларни тақозо этмоқда [2].

Асосий қисм ва натижалар. Саноат салоҳияти иқтисодий категория сифатида таркибий жиҳатдан кўп қиррали бўлиб, уни аниқ баҳолаш учун тизимли таҳлил зарур. У ресурслар, инфратузилма, инсон капитали, технологиялар ва бизнес муҳитини ўз ичига олади. Шу билан бирга, саноат салоҳиятининг ички ва ташқи омиллари мавжуд: ички омиллар – ишлаб чиқариш қувватлари, кадрлар салоҳияти, маҳаллий ресурслар; ташқи омиллар эса инвестиция муҳити, ташқи бозорлар билан интеграция даражаси, логистика имкониятларидир [3].

Минтақаларда саноат салоҳиятини ривожлантириш стратегияларини методологик жиҳатдан таҳлил қилишда қуйидаги усуллар муҳим аҳамиятга эга:

- SWOT таҳлили – минтақавий саноат тизимининг кучли ва кучсиз жиҳатларини, имкониятлари ва таҳдидларини аниқлашда энг кўп қўлланиладиган усул ҳисобланади [8]. Масалан, кичик ҳудудлардаги саноат тармоқлари учун “имконият” сифатида маҳаллий ресурслардан фойдаланиш мумкин бўлса, “таҳдид” сифатида ташқи бозорлардаги рақобат кучайиши кўрсатилади;

- PESTEL таҳлили – сиёсий барқарорлик, иқтисодий ўсиш суръатлари, ижтимоий-демографик ўзгаришлар, технологик инновациялар, экологик талаблар ва ҳуқуқий асосларни чуқур ўрганиш имконини беради; [8].

- Кластер ёндашуви – кластер назариясига кўра, муайян ҳудуддаги тармоқлар ўртасида ўзаро ҳамкорлик ва синергиянинг кучлилиги рақобатбардошликка олиб келади[3]. Шунинг учун ҳам маҳаллий корхоналарни интеграциялаш ва кластер моделларини жорий этиш муҳим ҳисобланади;

- Сценарийли моделлаштириш – эҳтимолий келгуси ҳолатларнинг прогнозини ишлаб чиқишда қўлланади. Бу усул ёрдамида ҳудудий иқтисодиётда “оптимистик”, “реалистик” ва “пессимистик” сценарийлар асосида ривожланиш йўналишлари белгиланади; [4].

Минтақавий саноат салоҳияти ва назарий асослар - Минтақавий саноат салоҳиятини таҳлил қилишда ривожланиш иқтисодиёти назариялари муҳим аҳамиятга эга. Масалан, У.Ростоунинг иқтисодий ривожланиш босқичлари моделига кўра, мамлакатлар индустриализациянинг турли босқичларидан босқичма-босқич ўтади[1]. М.Портернинг рақобатбардошлик назарияси эса тармоқлар ўртасидаги рақобат устунлигини таъминлайдиган “миллий ромб” моделини таклиф қилади [2]. Шунингдек, локализация назарияси ишлаб чиқаришнинг маълум ҳудудларда жамланиши орқали харажатларни камайтириш имкониятини кўрсатса, агломерация назарияси катта шаҳарлар атрофида саноат тармоқларининг тўпланиши орқали иқтисодий самарадорликка эришишни асослайди [7].

Минтақавий саноат ривожланишида қатор стратегик моделлардан фойдаланилади: Хусусан, индустриал стратегия – давлат ва хусусий сектор ўртасидаги шериклик муносабатлари асосида ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтириш, ресурсларни тўғри тақсимлаш ҳамда инвесторларни жалб қилишни назарда тутати; бозорга асосланган модел – эркин иқтисодий зоналар, импорт ўрнини босиш сиёсатлари ва экспортга йўналтирилган ишлаб чиқариш йўли орқали саноат салоҳиятини оширишни кўзлайди [5]. Шунингдек, кластер стратегияси – замонавий иқтисодиётда IT соҳаси, автомобилсозлик, кимё ва фармацевтика каби тармоқларда кластер тизими алоҳида аҳамият касб этади. Кластерлар орқали таъминот занжиридаги самарадорлик ошади, инновация тезроқ тарқалади ва маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг рақобатбардошлиги мустаҳкамланади [3].

Жаҳон амалиётида минтақавий саноат салоҳиятини ривожлантиришнинг турли моделлари синовдан ўтган. Масалан: Германиядаги «Индустрия 4.0» дастури рақамли технологияларни саноатга интеграция қилиш орқали ишлаб чиқариш самарадорлигини кескин оширди[4]. АҚШда иқтисодий диверсификация қилиш орқали турли ҳудудларда ишлаб чиқаришнинг турли тармоқларига инвестициялар йўналтирилди. Хитойда шаҳарсаноат палаталари саноатни ҳудудий ташкил этиш ва ресурсларни оптимал бошқаришнинг самарали механизми сифатида хизмат қилмоқда. Европа Иттифоқида структура фондлари минтақавий ривожланиш ва иқтисодий барқарорликни таъминлашда муҳим роль ўйнайди[6]. Япониянинг “даимий янгилик” стратегияси ҳамда Сингапурнинг “бизнес-инкубаторлар” сиёсати инновацияларнинг доимий равишда янгиланиб боришини таъминлади[7]. Бу тажрибалар Ўзбекистон учун ҳам ўрнатқ бўлиб, айниқса рақамли трансформация, инсон капиталини ривожлантириш ва хусусий секторни жалб этиш каби йўналишларда самарали қўлланиши мумкин.

Ўзбекистонда саноат салоҳияти ҳудудлар кесимида турлича ривожланган. Масалан, Фарғона вилоятида механика ва автомобилсозлик, Андижонда тўқимачилик, Қорақалпоғистонда кимё саноати юқори салоҳиятга эга. Шунингдек, Наманган ва Самарқанд вилоятларида туризм ва озиқ-овқат саноати билан боғлиқ кластерлар ривожлантириш учун катта имкониятлар мавжуд. Давлат ташаббуслари – “Сан Ти стратегияси”, эркин иқтисодий зоналар ва саноатни ривожлантириш дастурлари ҳудудий саноатни қўллаб-қувватлашда асосий механизм сифатида намоён бўлмоқда [5]. Шу билан бирга, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш, маҳаллий кичик ва ўрта бизнесни кластер тизимига интеграция қилиш мамлакат иқтисодий бариқарор ривожлантиришнинг асосий йўналишларидан ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтилганда, минтақавий саноат салоҳиятини ривожлантиришда назарий-методологик ёндашувлар (SWOT, PESTEL, кластер, рақобатбардошлик) асосий илмий-практик платформа ҳисобланади. Чет эл тажрибаларидан олинган модел ва амалиётларни Ўзбекистон шароитига мослаштириш орқали миллий саноатнинг рақобатбардошлигини ошириш мумкин. Шунингдек, давлат, хусусий сектор ва халқаро ташкилотлар ҳамкорлиги стратегик ривожланишнинг асосий шартларидан бири бўлиб, минтақавий индустриал сиёсатнинг узок муддатли самарадорлигини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ростои, У. (1960). *Иқтисодий ривожланиш босқичлари модели*. Нью-Йорк: Фредерик Энгелс наири.
2. Портер, М. (1990). *Рақобатбардошлик асослари*. Лондон: Макмиллан.
3. Портер, М. (1998). *Кластерлар ва уларнинг ривожланиш назарияси*. Гарвард Бизнес Пресс.
4. Германия Федерал Ҳукумати. (2013). *Индустрия 4.0 стратегияси*. Берлин: Германия.

5. Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати. (2019). Саноатни рақобатбардошлик ва экспортга йўналтириш стратегияси – Сан Ти. Тошкент: Давлат нашриёти.
6. European Commission. (2014). EU Structural Funds Programme. Brussels: EU.
7. Жумаев, А. (2021). “Минтақавий кластерлар ва уларнинг иқтисодий таъсири”. Ўйқвий иқтисодиёт журнали, № 2, 45–53-бет.
8. Абдуллаев, Б. (2020). “SWOT ва PESTEL таҳлил методлари саноат ривожланишида”. Тизимли тадқиқотлар журнали, № 5, 112–118-бет.

QISHLOQ XO‘JALIGIDA SUV RESURLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH ASOSLARI VA TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARI

A.Amanbayev

Qoraqalpoq davlat universiteti

Iqtisod va turizm kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada qishloq xo‘jaligida suv resurslaridan oqilona va samarali foydalanish masalalari ko‘rib chiqilgan. Suv resurslarining hozirgi holati, ulardan foydalanishdagi mavjud muammolar, samaradorlikni oshirishga qaratilgan texnologik va iqtisodiy yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, suvdan foydalanishning tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlari, davlat siyosati va fermerlar roliga e‘tibor qaratilgan.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы рационального и эффективного использования водных ресурсов в сельском хозяйстве. Проанализировано текущее состояние водных ресурсов, выявлены основные проблемы и предложены технологические и экономические подходы к повышению эффективности. Особое внимание уделено организационно-экономическим механизмам и роли государства и фермеров в процессе управления водными ресурсами.

Abstract. This article analyzes the rational and efficient use of water resources in agriculture. The current state of water resources, existing challenges, and possible technological and economic solutions to improve efficiency are examined. The paper also highlights the organizational and economic mechanisms and the role of the government and farmers in water resource management.

Kalit so‘zlar: Qishloq xo‘jaligi, suv resurslari, samaradorlik, sug‘orish texnologiyalari, tashkiliy mexanizmlar, iqtisodiy yondashuv, suv tejash, monitoring.

Ключевые слова: Сельское хозяйство, водные ресурсы, эффективность, технологии орошения, организационные механизмы, экономический подход, водосбережение, мониторинг.

Key words: Agriculture, water resources, efficiency, irrigation technologies, organizational mechanisms, economic approach, water conservation, monitoring.

Jahonda tabiiy resurslar cheklangan va ayni paytda ularga bo‘lgan talabning tobora ortib borishi sharoitida inson iste‘moli va iqtisodiyot tarmoqlari ehtiyojiga ko‘ra suv resurslari o‘ta muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Bugungi kunda aksariyat mamlakatlarda suvning inshootlardan sizib chiqishi, yerga singish jarayoni, bug‘lanishning yuqoriligi va samarasiz sug‘orish tizimiga ko‘ra manbalardan olinadigan suv resurslarining 50 foizigacha bo‘lgan qismi yo‘qotilmoqda. Suv resurslarining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatiga ko‘ra suv resurslarini samarali taqsimlash dolzarb muammolardan biri sifatida qaralmoqda.

Hozirgi davrda XXI asrning o‘ta kuchayib borayotgan muammolaridan biri - suv resurslarining o‘ta taqchillashib borayotganligidir. Keyingi yarim asr va 10 yillik davrda aholining ichimlik suvi iste‘moli sayyoramizda 8 baravar ko‘paydi.

Asrning qoq markaziga kelib, ko'plab mamlakatlarda suv resurslarini import qilish zaruriyati ham yuzaga kelib qoladi. Suv resurslari - juda taqchil tabiiy resurs bo'lib, uning muhim manbalarini egallash bugungi kun geosiyosatining muhim omillaridan bo'lib, sayyoradagi tortishuvlar va nizolardan iborat holatlarlarning asosiy sabablaridan biri bo'lmoqda.

Jahon qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat tashkiloti (FAO) ma'lumotlari ko'rsatadiki, hozirgi kunda jahon qishloq xo'jaligi yiliga 2,8 ming km³ chuchuk suv resurslarini sarflaydi. Bu dunyoda chuchuk suv resurslari iste'molining 70% ini, yoki sanoat tomonidan ishlatadigan suv resurslaridan 7 baravar ziyoddir. Bu suv resurslarining deyarli hammasi sug'orishga sarflanadi.

Bugungi kunda suv resurslari butun dunyoda, xususan, qurg'oqchil iqlim sharoitida joylashgan O'zbekiston kabi davlatlarda eng muhim tabiiy resurslardan biri sanaladi. Aholining ko'payishi, suvdan noto'g'ri foydalanish va iqlim o'zgarishlari tufayli qishloq xo'jaligida suv resurslariga bo'lgan ehtiyoj keskin ortib bormoqda. Qishloq xo'jaligida suv resurslarining salohiyatli boshqaruvi, texnologik va tashkiliy yondashuvlar orqali uning samaradorligini oshirish masalasi dolzarb bo'lib bormoqda.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda mavjud suv resurslarining 85–90 foizi aynan qishloq xo'jaligi ehtiyojlariga sarflanadi [1]. Suv, ayniqsa, paxtachilik, g'allachilik va bog'dorchilik tarmoqlarida asosiy omil bo'lib, hosildorlikka bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ammo mavjud suv infratuzilmasining eskirganligi va taqsimotdagi samarasizliklar sababli yillik yo'qotishlar yuqori darajada bo'lib qolmoqda [2].

Qishloq xo'jaligida suvdan samarali foydalanish quyidagilar orqali amalga oshirilishi mumkin:

Suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish – Tomchilatib va yomg'irlatib sug'orish texnologiyalari suv sarfini 30–50% gacha kamaytiradi [3];

Monitoring va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari – Suv oqimini nazorat qiluvchi raqamli tizimlar orqali isrof oldi olinadi;

Agrotexnik tadbirlar – To'g'ri agrotexnika usullari (chuqur haydash, namlikni saqlovchi qoplamalar) suv sarfini kamaytiradi;

Fermerlarni o'qitish – Suvdan foydalanish madaniyatini oshirish maqsadida trening va maslahat markazlarini faoliyatga jalb etish kerak.

Qishloq xo'jaligida suvdan foydalanishda quyidagi tashkiliy va iqtisodiy choralar muhim:

Suv foydalanuvchi shirkatlari (SFS) – Suv taqsimotini mahalliy darajada boshqarishda SFSlar muhim rol o'ynaydi [4];

Iqtisodiy rag'batlar – Suvni tejagan fermerlarga subsidiyalar va imtiyozlar taqdim etish;

Suv narxining bosqichma-bosqich iqtisodiy lashtirilishi – Suv sarfi ortgan sari narxning oshishi orqali tejamkorlikni rag'batlantirish;

Xususiy sektor ishtiroki – Suv infratuzilmasini modernizatsiya qilish uchun investorlarni jalb etish;

Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish – Suvdan foydalanishning huquqiy asoslarini mustahkamlash [5].

Tadqiqotlar suv resurslari holatini tahlil qilish uchun suvdan foydalanishning mintaqaviy va milliy dasturlari, ularning bajarilishi suvdan barqaror foydalanish bo'yicha ma'lum ko'rsatkichlar tizimi bo'yicha monitoring qilinishi, shuningdek, suvdan foydalanishni optimallashtirish zarurligini qayd etadi. Transchegaraviy suvdan foydalanishni boshqarish va tartibga solish hamda transchegaraviy suvdan foydalanishni tartibga solish bo'yicha davlatlararo institutlar faoliyatini metodik ta'minlash, suvdan foydalanish samaradorligini aks ettiruvchi maxsus ko'rsatkichlarni ishlab chiqish zarur. Ko'rsatkichlarni ishlab chiqishda sohadagi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan kelib chiqqan holda asosiy tamoyillar, talablar va amalga oshirish mexanizmlarini amalga oshirgan holda suv siyosati maqsadiga erishish bo'yicha amaliy faoliyatning asosiy yo'nalishlari bo'lgan bir qator mezonlar suv obyektlaridan foydalanish, tiklash va muhofaza qilishlarga asoslanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, mavjud suv resurslaridan oqilona foydalanilsa, qishloq xo'jaligi mahsuldorligini sezilarli darajada oshirish mumkin. Suv tejovchi texnologiyalar, monitoring tizimlari va iqtisodiy rag'batlar orqali suv isrofi kamayadi. Shuningdek, suv infratuzilmasiga kiritiladigan sarmoyalar, SFSlar va fermerlarning malakasi suv resurslaridan samarali foydalanishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Qishloq xo'jaligida suv resurslaridan samarali foydalanish uchun ilmiy asoslangan, tizimli yondashuv zarur. Bu borada texnologik yangiliklar, iqtisodiy rag'batlantirish, tashkiliy mexanizmlar va huquqiy me'yorlar uyg'unlashganda, suv isrofini kamaytirish va qishloq xo'jaligi mahsuldorligini oshirish mumkin bo'ladi. Davlat va jamiyatning hamkorligi bu jarayonda muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *O'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligi vazirligi hisobotlari*, 2023 yil.
2. To'xtayev, A. "Suvdan foydalanishda samaradorlikni oshirish masalalari", *Ilmiy-amaliy jurnal*, 2022.
3. FAO (Food and Agriculture Organization). "Water-saving irrigation systems in Central Asia". Rome, 2021.
4. Xudoyberdiyev, S. "Suv foydalanuvchi shirkatlari: muammolar va istiqbollari", *Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti*, 2021.
5. "O'zbekiston Respublikasining Suv kodeksi", yangi tahriri, 2024.

BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARIGA HUDUDIIY INTEGRATSIYA ORQALI ERISHISH TAMOYILLARI

Yuldashbayev Azizulloh Bunyodbek o'g'li
Ma'mun universiteti talabasi

Annotatsiya. Maqolada BRM ga mintaqaviy darajada erishish uchun inklyuzivlik, ekologik muvozanat, mahalliy ishtirok, innovatsiyalar va hamkorlik tamoyillari tahlil qilingan. Ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik jihatlar o'zaro bog'liq tarzda ko'rib chiqilib, mahalliy resurslardan oqilona foydalanish, fuqarolik jamiyatini faollashtirish orqali BRM ga erishish imkoniyatlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: barqaror rivojlanish maqsadlar, inklyuzivlik, innovatsiya, infratuzilma, ekologiya

Аннотация. Статья анализирует принципы достижения ЦУР на региональном уровне: инклюзивность, экологический баланс, участие, инновации и сотрудничество.

Рассмотрены взаимосвязанные социальные, экономические и экологические аспекты, а также возможности рационального использования ресурсов и активизации гражданского общества.

Ключевые слова: Цели устойчивого развития, инклюзивность, инновации, инфраструктура, экология.

Abstract. This article explores key principles for achieving SDGs regionally: inclusivity, ecological balance, participation, innovation, and cooperation. It emphasizes the interlinked social, economic, and environmental aspects, and highlights opportunities through resource efficiency and civic engagement.

Keywords: Sustainable Development Goals, inclusivity, innovation, infrastructure, ecology.

Inklyuzivlik tamoyili barqaror rivojlanishning asosiy ustunlaridan biri sifatida qaralgan. Bu tamoyil asosida jamiyatning barcha qatlamlari, ayniqsa zaif guruhlar, qaror qabul qilish jarayoniga jalb etilishi lozim bo‘ladi. Ijtimoiy tenglikni ta’minlash orqali kambag‘allik darajasi pasaytirilishi, imkoniyatlar tenglashtirilishi va ijtimoiy adolat mustahkamlash mumkin. Mintaqalarda inklyuziv siyosat yuritilishi orqali ayollar, yoshlar, nogironligi bo‘lgan shaxslar va boshqa marginal guruhlar uchun barqaror rivojlanish imkoniyatlari yaratilishi ta’minlanadi[1]. Bu esa BRM ning “Hech kim ortda qolmasin” tamoyiliga muvofiq harakat qilishni anglatadi. Inklyuzivlik nafaqat ijtimoiy adolatni ta’minlaydi, balki iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi, innovatsiyalarni kuchaytiradi va jamiyatda ishonch muhitini shakllantiradi. Shuningdek, inklyuziv yondashuv orqali mahalliy aholi ehtiyojlari chuqur o‘rganilinadi, ularning fikrlari va takliflari asosida loyihalar ishlab chiqiladi. Bu esa BRM ga erishish jarayonini yanada samarali va barqaror bo‘lishini ta’minlaydi.

Ekologik muvozanatni ta’minlash barqaror rivojlanishning ajralmas qismi sifatida qaralgan. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ularni tiklash va muhofaza qilish orqali mintaqaning ekologik barqarorligi ta’minlanishi lozim bo‘lgan. Iqlim o‘zgarishiga moslashish, chiqindilarni kamaytirish va yashil infratuzilmani rivojlantirish bu tamoyilning amaliy ko‘rinishlaridan hisoblanadi[2]. Mintaqada suv, havo va yer resurslarining holati monitoring qilinishi, ekologik xavfsizlikni ta’minlash bo‘yicha strategiyalar ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi zarur. Qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o‘tish, bioxilma-xillikni saqlash va ekologik ta’limni kuchaytirish orqali bu tamoyil hayotga tatbiq etish mumkin. Masalan, O‘zbekistonning “Yashil makon” loyihasi orqali millionlab daraxtlar ekilishi, suv tejovchi texnologiyalarning joriy etilishi va ekologik innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash orqali mintaqaviy ekologik muvozanatni ta’minlashga xizmat qilishi ko‘zda tutilgan. Bu kabi tashabbuslar BRM ning “Toza suv va sanitariya”, “Iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash” kabi maqsadlariga muvofiq amalga oshirilib kelinmoqda.

Mahalliy darajada BRM ga erishish uchun fuqarolarning faol ishtiroki va mahalliy boshqaruv organlarining mas’uliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Qaror qabul qilish jarayonida ochiqlik, shaffoflik va hisobdorlik tamoyillari asosida harakat qilinishi zarurdir. Mahalliy jamoalar tomonidan ekologik monitoring, ijtimoiy loyihalar va infratuzilma rivoji bo‘yicha tashabbuslar ilgari surilishi orqali BRM ga erishish jarayoni tezlashtirish mumkin[3]. Mahalliy boshqaruv organlari

tomonidan aholining ehtiyojlari o'rganilib, ularning takliflari asosida mahalliy rivojlanish strategiyalari ishlab chiqish lozim. Fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat tashkilotlar va mahalla tuzilmalari bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Mahalliy ishtirok orqali qarorlar aholining real hayotiga moslashtirish, resurslarni samarali taqsimlagan holda ijtimoiy ishonch mustahkamlanadi. Shuningdek, mahalliy darajada monitoring tizimlari joriy etib, BRM ning bajarilishi bo'yicha ochiq ma'lumotlar platformalari yaratish orqali fuqarolarning bu jarayonda faol ishtiroki rag'batlantiriladi va boshqaruvning sifati oshadi

Zamonaviy texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar barqaror rivojlanishning ajralmas qismi sifatida qaralgan. Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, aqlli infratuzilmalar va ekologik innovatsiyalar orqali mintaqalarda samaradorlik oshirish mumkin. Innovatsiyalar orqali resurslardan foydalanish optimallashtirilib, xizmatlar sifati yaxshilash va yangi iqtisodiy imkoniyatlarga erishish mumkin. Ilm-fan va ta'lim sohasiga investitsiyalar kiritilishi, yosh innovatorlar uchun inkubatsiya markazlarining tashkil etilishi va startap loyihalarning qo'llab-quvvatlanishi orqali innovatsion muhit shakllanadi. Bu esa BRM ning "Sifatli ta'lim", "Sanoat, innovatsiya va infratuzilma" kabi maqsadlariga xizmat qiladi[4]. Mintaqada raqamli transformatsiya strategiyalari ishlab chiqib, elektron hukumat tizimlari joriy etish va raqamli savodxonlikni oshirish bo'yicha dasturlar amalga oshirilib kelinmoqda. Innovatsiyalar orqali ekologik muammolarga yechimlar topish, ijtimoiy xizmatlar avtomatlashtirishga va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish mumkin.

Mintaqaviy va xalqaro hamkorlik barqaror rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Resurslar, tajriba va texnologiyalar almashinuvi orqali umumiy maqsadlarga birgalikda tezroq erishish mumkin. Hamkorlik orqali mintaqalar o'rtasida o'zaro ishonch mustahkamlanadi, umumiy muammolarga birgalikda yechim topiladi. Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida suv resurslarini boshqarish, transchegaraviy ekologik muammolarni hal etish va savdo integratsiyasini kuchaytirish bo'yicha hamkorlik tamoyili muhim ahamiyat kasb etadi[5]. Ushbu mintaqada Amudaryo va Sirdaryo kabi yirik daryolar bir nechta davlat hududidan oqib o'tadi. Bu esa suv resurslarining adolatli taqsimoti va barqaror boshqaruvini talab qiladi. Davlatlar o'rtasida suvdan foydalanish bo'yicha kelishuvlar, monitoring tizimlari va texnologik almashinuvlar orqali resurslardan oqilona foydalanish imkoniyati yaratiladi.

Transchegaraviy ekologik muammolar, xususan, cho'llanish, havoning ifloslanishi va bioxilma-xillikning kamayishi kabi holatlar mintaqaviy yondashuvni talab qiladi. Bu borada qo'shma ekologik loyihalar, ilmiy tadqiqotlar va ma'lumot almashinuvi muhim rol o'ynaydi. Ekologik xavfsizlikni ta'minlash uchun mintaqaviy ekologik monitoring tizimlarini yaratish, favqulodda holatlarga birgalikda javob berish mexanizmlarini ishlab chiqish zarur[6].

Savdo integratsiyasini kuchaytirish esa iqtisodiy barqarorlik va o'zaro bog'liqlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Transport infratuzilmasini yaxshilash, bojxona tartiblarini soddalashtirish va raqamli savdo platformalarini joriy etish orqali mintaqaviy savdo hajmi oshiriladi. Bu esa nafaqat iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi, balki BRM ning "Hamkorlikda maqsadlarga erishish"

tamoyiliga muvofiq harakat qilishni ta'minlaydi. Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi hamkorlik suv, ekologiya va savdo sohalarida nafaqat mintaqaviy barqarorlikni ta'minlaydi, balki global darajadagi BRM ga erishish yo'lida muhim qadam bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sachs, J. D. (2015). *The Age of Sustainable Development*. New York: Columbia University Press.
 2. Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens, W. W. (1972). *The Limits to Growth*. New York: Universe Books.
 3. Xamdamov Sh. "O'zbekistonda barqaror rivojlanish maqsadlari ijrosi tahlili" (2025). *Ilg'or iqtisodiyot va pedagogik texnologiyalar*. <https://doi.org/10.60078/3060-4842-2025-vol2-iss2-pp86-93>
 4. United Nations Development Programme (UNDP). (2022). *Human Development Report 2022: Uncertain Times, Unsettled Lives*. New York: UNDP.
 5. Xasanova N. (2023). "Barqaror rivojlanish konsepsiyasini tadqiq qilish yondashuvlari tahlili" // *Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot jurnali* 2023-yil, oktyabr, 10-son. 1164-1169 b.
- World Bank. (2020). *Sustainable Development in Central Asia: Regional Perspectives and Challenges*. Washington, DC: World Bank Publications.

O'ZBEKISTONDA TA'LIM TIZIMINI RAQAMLASHTIRISH ORQALI BARQARORLIGINI TAMINLASH OMILLARI

Xudoyberganov Shavkat Ro'zmetovich

Xorazm viloyati Yangiariq qurilish va transport texnikumi derektori

Annotatsiya: Maqolada yurtimizda ta'lim tizimini raqamlashtirish orqali barqarorligini taminlash omillari tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalarni ta'limni raqamlashtirish jarayonlariga tadbiq etish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Аннотация: В статье анализируются факторы, обеспечивающие устойчивость системы образования нашей страны за счет цифровизации. Разработаны предложения и рекомендации по применению цифровых технологий в процессах цифровизации образования.

Abstract: The article analyzes the factors that ensure the sustainability of the education system in our country through digitalization. Proposals and recommendations are developed for the application of digital technologies in the processes of digitalization of education.

Kalit so'zlar: Ta'lim tizimi, raqamlashtirish, raqamli texnologiya, samaradorlik, modernizatsiya, HEMIS tizimi.

Ключевые слова: Система образования, цифровизация, цифровые технологии, эффективность, модернизация, система HEMIS.

Keywords: Education system, digitization, digital technology, efficiency, modernization, HEMIS system.

Jahon iqtisodiyotining dinamik rivojlanishi va xalqaro integratsiya amaliyotida raqamlashtirish darajasining o'sib borishi oliy ta'lim muassasalari faoliyatining samaradorligini oshirishning zaruriy shartiga aylanmoqda. Xususan, «Xitoy Xalq Respublikasida oliy o'quv yurtlarining internetdan foydalanish darajasi 100,0 foizni, boshlang'ich va o'rta maktablarning multimediyali auditoriyalar bilan ta'minlanish darajasi 99,5 foizni tashkil etadi. Janubiy Koreyada universitetlarning raqamlashish darajasi 2019-yildan 2023-yilgacha bo'lgan davrda 64,3 foizga oshdi. Yevropa Ittifoqi davlatlarida oliy ta'lim muassasalari xarajatlarining qariyb 80 foizi davlat mablag'lari hisobidan

moliyalashtiriladi va faqatgina 12 foizi ta'lim uchun pullik to'lovlar hisobidan moliyalashtiriladi»[1]. Bu esa, ta'lim muassasalarini raqamlashtirish asosida samaradorligini oshirishning dolzarbligini namoyon etmoqda.

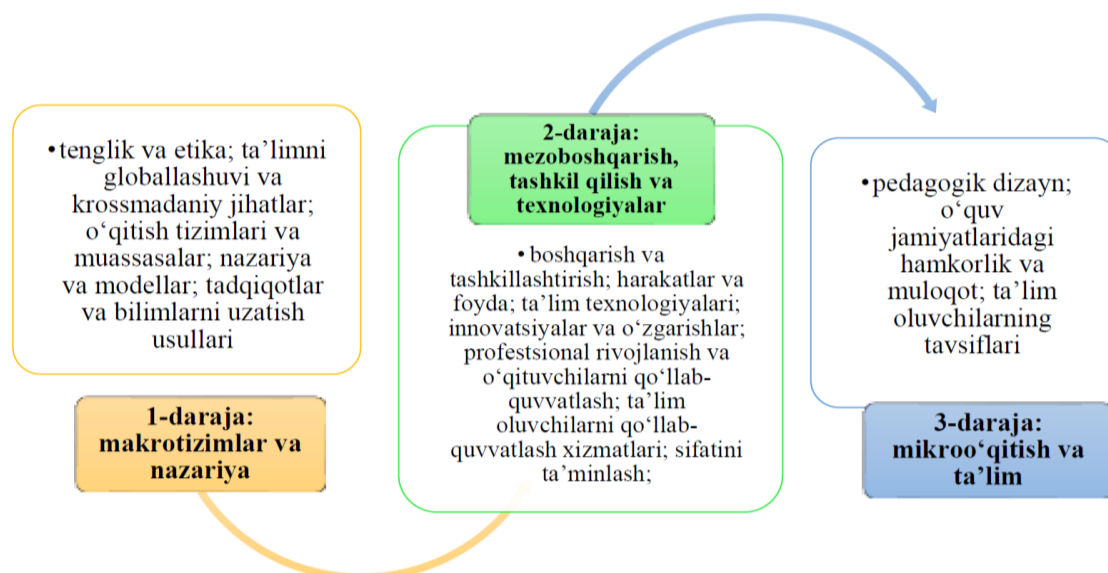
Jahonda global raqobat va integratsiya jarayonlarining jadallashuvi sharoitida ta'lim muassasalarini raqamlashtirish ko'lamini kengaytirish orqali raqamli ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Oliy o'quv yurtlarini raqamlashtirishda zamonaviy yondashuvlarni ishlab chiqish, raqamlashtirish asosida samaradorlik darajasini oshirish hamda baholashning uslubiy asoslarini takomillashtirish, ta'lim muassasasini raqamlashtirish va samaradorligini oshirish o'rtasidagi bog'liqlikni modellashtirish, ta'lim muassasalarini raqamlashtirishni moliyalashtirish tizimini rivojlantirish masalalari, bu boradagi ilmiy-tadqiqot ishlarining ustuvor yo'nalishlaridan hisoblanadi.

O'zbekistonda barqaror va raqobatbardosh iqtisodiyotni shakllantirish, yetakchi tarmoqlarni modernizatsiyalash va tarkibiy qayta tuzish, aholi turmush darajasini oshirishda raqamlashtirish jarayonlaridan samarali foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Ta'lim tizimini raqamlashtirish jarayonining iqtisodiy mazmuni va nazariy asoslarini takomillashtirish, ta'lim jarayonlarini raqamlashtirish sohasidagi qoidalar va qonunchilik talablarini o'z ichiga olgan «Hayot davomida ta'lim olish» tamoyili asosida o'qitishning maxsus axborot platformasini yaratish, oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim jarayonlarini raqamlashtirishga yo'naltirilgan ilmiy-tadqiqotlarni moliyalashtirishda tijorat banklari tomonidan tashqi investorlarni jalb etish amaliyotini joriy qilish, O'zbekistonda raqamli texnologiyalar asosida interfaollikni ta'minlash, masofaviy ta'lim texnologiyalaridan kompleks foydalanishni yo'lga qo'yish asosida oliy ta'lim muassasalari samaradorligini oshirishning uzoq muddatli prognoz ko'rsatkichlari ishlab chiqish kabi vazifalarni amalga oshirishda mazkur muammolar yechimiga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlari dolzarb hisoblanadi.

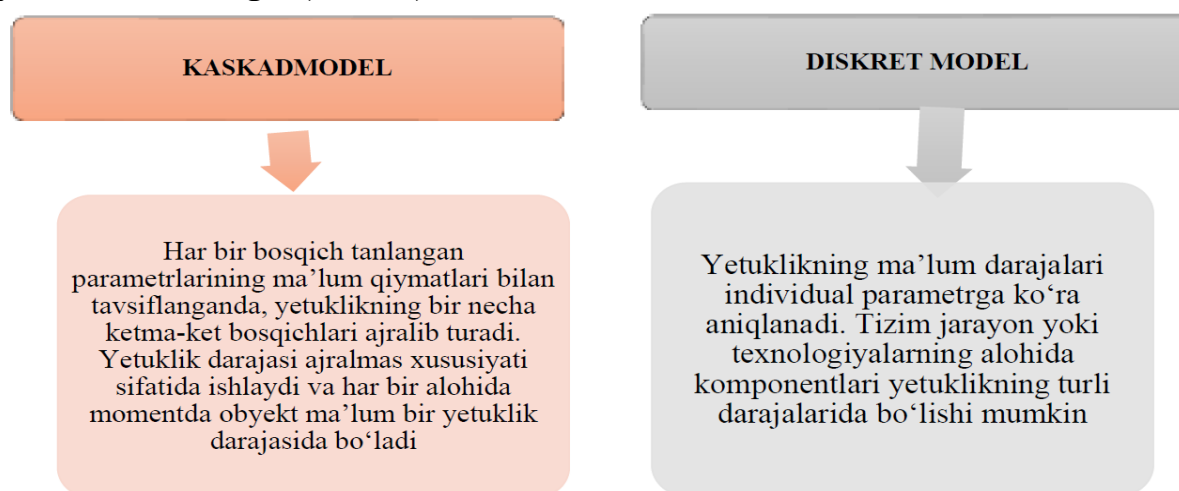
Raqamlashtirishning asosiy afzalliklaridan biri bu talabalarning faolligini oshirish imkoniyatlaridir. Onlayn ta'lim platformalari, ijtimoiy tarmoqlar va mobil ilovalar kabi raqamli vositalardan foydalangan holda, universitetlar o'quvchilarni motivatsiya va yo'lda ushlab turadigan interaktiv hamda qiziqarli ta'lim tajribalarini yaratishi mumkin.

Ta'lim muassasalarini raqamlashtirishni rivojlantirish orqali samaradorlikni nemis olimi O. Zavaski-Rixter Delfi ekspert baholash usuli asosida ko'rilayotgan sohadagi tadqiqotlarni tasniflash sxemasini taklif qildi. U axborot texnologiyalariga asoslangan ta'limning uch darajasini ajratib ko'rsatdi(1-rasm).

1-rasm. Ta'lim muassasalarini raqamlashtirish orqali samaradorlikni ekspert baholash usuli⁴⁰.

Ta'lim muassasalarini raqamlashtirishning rivojlanganlik darajasini baholashning zamonaviy usullarini ikki guruhga bo'lingangi tadqiqotlarimizda aniqlandi. Jumladan, rus olimlari N.Sh. Vatolkina va N.R. Kaminina ta'lim muassasalarini raqamlashtirish asosida samaradorligini baholashning ikki turini ajratishni taklif etgan(2-rasm)[2].

2-rasm. Ta'lim muassasalarini raqamlashtirish asosida samaradorligini baholash modellari⁴¹

Shuningdek, raqamlashtirish universitetlarga o'yin va virtual haqiqat kabi yangi o'qitish usullaridan foydalanish imkonini beradi. Bu usullardan talabalarga murakkab tushunchalar va nazariyalarni tushunishni osonlashtiradigan interaktiv ta'lim tajribasini yaratish uchun foydalanish mumkin.

⁴⁰ Manba: Pedagogik mahorat ilmiy-nazariy va metodik jurnali ma'lumotlari Asosida tayyorlandi. 6-son 2021-yil, dekabr

⁴¹ Manba: M.N. Rasulovning «Ishlab chiqarish jarayonida o'qituvchilar malakasini oshirishning zamonaviy modellari» maqolasi ma'lumotlari asosida tayyorlandi. International scientific journal «Interpretation and researches» Volume 2 issue 6 (28) ISSN 2181-4163 Impact Factor 8.2.

Talabalarining o'zlashtirish ko'rsatkichlarini oshirish, ularda zarur kompetensiyalarni shakllantirish orqali ishga joylashish ko'rsatkichlarini ko'paytirish hamda turli vositalar orqali ma'lumotlarni yetkazish va tushuntirish usullarini qo'llagan universitetlar nufuzi oshishi hamda ularda mazkur imkoniyatlar orqali qo'shimcha foyda olishi uchun shart-sharoitlar yaratilishi orqali boshqalarga nisabatan ustunlik shakllanadi.

Ta'lim jarayoniga oliy ta'lim muassasalaridan olinadigan turli hisobot va ma'lumotlar sonini keskin kamaytirish, ularni tayyorlashning qog'oz shaklidan voz kechish, boshqaruv tizimini raqamlashtirish maqsadida Raqamli universitet loyihasi doirasida «Oliy ta'lim jarayonlarini boshqarish axborot tizimi» (HEMIS – Higher Education management Information Systems) ishlab chiqildi. Ushbu axborot tizimi «Ma'muriy», «O'quv», «Ilmiy» va «Moliyaviy» jarayonlarini boshqarish modullarini o'z ichiga oladi. 2021-yil 1-sentabrdan boshlab bosqichmabosqich oliy ta'lim muassasalarida joriy etish orqali:

«O'quv jarayoni» modulida guruh jurnali, dars jadvali, imtihonlar jadvallari, talabaning reyting daftarchasi, o'zlashtirish qaydnomalari, davomat hisobotlari, diplom va akademik ma'lumotnomalar raqamlashtirildi;

«Ma'muriy jarayoni» modulida oliy ta'lim muassasasi strukturasi, talabalar kontingenti va ularning harakati, professor-o'qituvchilar tarkibi to'g'risidagi ma'lumotlarni yuritish hamda hisobotlarni tayyorlash raqamlashtirildi;

«Ilmiy jarayon» modulida professor-o'qituvchilarning ilmiy loyihalari, maqolalari va ilmiy-uslubiy nashrlari, ilmiy izlanuvchilar to'g'risidagi ma'lumotlar bazasini shakllantirish hamda o'qituvchilar va kafedralarning ilmiy reytingini baholash masalalari raqamlashtirilmogda;

«Moliyaviy jarayon» modulida talabalarining QR-kodli to'lovshartnomalarini shakllantirish, talabalarga elektron ko'rinishda taqdim etish, shartnoma to'lovlari monitoringini yuritish, talabalarga stipendiya belgilash to'g'risidagi ma'lumotlar tizim orqali amalga oshiriladi.

Ushbu loyihaning maqsadi «raqamli ta'lim makonini rivojlantirish» orqali ta'lim samaradorligini oshirish va uzluksiz ta'lim konsepsiyasini amalga oshirishdir.

Raqamli texnologiyalarni ta'limni raqamlashtirish jarayonlariga tadbiq etish ko'lamini kengaytirish maqsadida,

birinchidan, internet-texnologiyalarni an'anaviy ta'lim texnologiyalariga muvofiqlashtirgan holda qo'llash lozim;

ikkinchidan, asinxron va sinxron tarmoq texnologiyalari asosida masofaviy ta'limni yo'lga qo'yish kerak;

uchinchidan, IT infratuzilma va WIFI yordamida elektron ta'lim platformalarini qo'llab-quvvatlash lozim;

to'rtinchidan, bulutli texnologiyalardan foydalangan holda, raqamli ta'lim ko'nikmalarini shakllantirish jarayonlarini chuqurlashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Teng Y., Wang X. *The effect of two educational technology tools on student engagement in Chinese EFL courses.* _Int J Educ Technol High Educ_ 18, 27 (2021). doi: 10.1186/s41239-021- 00263-0 [7]

МИНТАҚАЛАР ТРАНСПОРТ САЛОҲИАТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ЁНДАШУВЛАР: ТАНЛАНГАН ХАЛҚАРО МАНБАЛАР ТАҲЛИЛИ

*Расул Раҳмонов,
Тошкент шаҳридаги Вебстер университети
ижроочи директори*

Минтақаларнинг транспорт салоҳиятини самарали ривожлантириш замонавий иқтисодий-ижтимоий жараёнларнинг асосий устунларидан бири ҳисобланади. Бу жараёнда илмий-назарий ёндашувлар ҳал қилувчи аҳамият касб этади, чунки улар транспорт инфратузилмасини режалаштириш, инвестицияни оқилона тақсимлаш, ҳудудий интеграция ва барқарор ривожланиш мақсадларига эришишда методологик асос яратиб беради.

Илмий-назарий ёндашувлар **аҳамиятининг асосий жиҳатларига қуйидагилар киради:**

- **Стратегик режалаштиришни асослаш** - Геоиқтисодий ва маконли таҳлилга асосланган назарий моделлар (масалан, LUTI, SCGE, Location Theory) орқали транспорт тизимини ҳудудий эҳтиёжлар ва ривожланиш трендлари билан уйғунлаштириш мумкин [3; 4].

- **Минтақавий тенгсизликни камайтириш** - “Ядро-периферия” ва “ривожланиш полюслари” назариялари асосида транспорт инфратузилмасини периферия ҳудудларга кенгайтириш орқали ижтимоий-иқтисодий имкониятлар тенглигини таъминлаш мумкин [5].

- **Инфратузилмавий самарадорликни ошириш** - Multi-Criteria Analysis (MCA), Cost-Benefit Analysis (CBA) ва causal loop диаграммалари каби замонавий илмий усуллар транспорт инвестициялари қай даражада иқтисодий фойда келтиришини аниқ баҳолаш имконини беради [1; 6].

- **Шаҳар ва қишлоқ ҳудудларининг уйғун ривожланиши** - LUTI модели транспорт ва ер ресурсларидан оқилона фойдаланишни таъминлаб, урбанизация жараёнларини тартибга солишда муҳим восита бўлади [3].

- **Сиёсат ишлаб чиқишда эмпирик асос яратиш** - Илмий ёндашувлар транспорт соҳасидаги сиёсий қарорларни таҳлил қилиш ва оптималлаштириш учун асос бўлиб хизмат қилади, масалан, халқаро транспорт коридорлари ва логистика марказларининг жойлашувини баҳолашда [2; 6].

Қуйида минтақалар транспорт салоҳиятини ривожлантиришда илмий-назарий ёндашувларнинг танланган халқаро манбалари таҳлили келтирилган:

Пётр Росик ва Юлия Возчиклар “Транспорт инфратузилмаси ва минтақавий тараққиёт” асарида транспорт инфратузилмасига йўналтирилган инвестицияларнинг ҳудудий ривожланишга кўрсатаётган таъсирини кенг

камровда таҳлил этганлар [1]. Муаллифлар мазкур жараёни баҳолашда кенг қўламли иқтисодий таъсир (WEI) ҳамда маконли таъсир (WSI) моделларидан фойдаланиб, транспорт инфратузилмасининг ҳудудий ўсишдаги ўрнини очиқ берадилар. Тадқиқотда замонавий таҳлил воситалари, хусусан харажат-фойда таҳлили (Cost-Benefit Analysis – CBA), кўп мезонли таҳлил (Multi-Criteria Analysis – MCA), имкониятлар ва потенциал таҳлили, шунингдек, LUTI (Land Use–Transport Interaction) ва SCGE (Spatial Computable General Equilibrium) каби иқтисодий моделлар орқали комплекс ёндашув қўлланилган. Бу эса транспорт инфратузилмасининг макроиқтисодий ва ҳудудий самарадорликка бўлган таъсирини чуқурроқ англаш имконини яратади.

С.Полизос, Д.Циотас Транспорт инфратузилмасининг иқтисодий ва минтақавий ривожланишдаги ҳиссаси: концептуал Концептуал асосларни кўриб чиқиш” тадқиқотида транспорт инфратузилмасининг иқтисодий ўсиш ва минтақавий ривожланишга таъсирини концептуал асосда таҳлил қилинганлар [2]. Муаллифлар транспорт инфратузилмасининг турлари ва уларнинг ҳудудий макондаги таъсирини комплекс назарий ёндашувлар орқали баҳолайдилар. Шу орқали транспорт тармоқлари ҳудудлар ўртасидаги иқтисодий мувозанатга қандай таъсир кўрсатиши, шунингдек, инфратузилмани ривожлантириш орқали ҳудудий диспропорцияларни бартараф этиш имкониятларини илмий асосда ёритиб берганлар.

Масанобу Кий, Хитоми Наканиши, Казуки Накамура ва Кенжи Доилар ўзларининг Transportation and Spatial Development (Транспорт тизими ва маконнинг ривожланиши) тадқиқотида LUTI (Land Use–Transport Interaction) моделининг сўнгги ўн йилликдаги ривожланиш жараёни ва унинг шаҳарсозлик сиёсатларидаги амалий тадбиқи таҳлил этилган [3]. Муаллифлар транспорт ва ҳудудий ривожланиш ўртасидаги ўзаро боғлиқликнинг мураккаб табиатига эътибор қаратган ҳолда, моделининг барқарор ривожланиш мақсадлари билан уйғунлашувини ўрганадилар. Шу билан бирга, улар келгусидаги илмий тадқиқотлар учун долзарб йўналишларни аниқлаб, мазкур модели ривожлантиришнинг истиқболли жиҳатларини муҳокама қиладилар.

Chengri Dingнинг “Transport Development, Regional Concentration and Economic Growth” тадқиқотида транспорт инфратузилмасининг иқтисодий жиҳатдан ҳудудий концентрацияга таъсири “Янги иқтисодий география” (New Economic Geography) назарияси доирасида таҳлил қилинган [5]. Муаллиф транспорт харажатларининг пасайиши натижасида вужудга келувчи U-шаклдаги инверсион муносабатни аниқлаб, унинг ҳудудий ривожланишга таъсир механизмларини очиқ берган. Шунингдек, тадқиқотда “point effect” ва “network effect” каби маконли таъсирлар орқали ривожланиш жараёнида юзага келадиган асимметриялар ва уларнинг ҳудудлараро номутаносибликни шакллантиришдаги роли атрофлича ёритиб берилган.

Рамеш Покарел, Лука Бертолини ва Марко те Броммелстрозт ҳамкорликдаги **“Транспорт минтақавий иқтисодий ривожланишга қандай таъсир кўрсатади?”** деб номланган тадқиқотида транспорт

соҳасига қаратилган инвестицияларнинг минтақавий иқтисодий ривожланишга таъсири мураккаб ва ўзаро боғланган динамик жараён сифатида таҳлил этилган [6]. Муаллифлар транспорт инфратузилмаси билан иқтисодий ўсиш ўртасидаги муносабатларни чуқурроқ англаш мақсадида концептуал таҳлил усули - яъни “causal loop diagram” (сабабий боғланиш диаграммалари)дан фойдаланганлар. Бундай ёндашув транспорт тизими ва иқтисодий жараёнлар ўртасидаги қайтар алоқаларни ва инкрементал таъсирларни (**қўшимча** ўсиш, самара, ёки ўзгариш) аниқлашга хизмат қилади.

Криштиано Фариас Алмеида, Франциско Гилдемир Феррейра да Силва, Пауло Генрик Цирино Араужоларнинг ҳамкорликдаги “Лёшнинг жойлашиш назарияси асосида транспорт инфратузилмаси ва минтақавий иқтисодий ўсиш ўртасидаги боғлиқликни тадқиқ қилиш” тадқиқотларида транспорт инфратузилмасининг минтақавий иқтисодий ўсишга таъсири **Лёшнинг жойлаштириш назарияси** (Lösch’s Location Theory) доирасида таҳлил қилинган [4]. Унда транспорт харажатлари, бозор ҳудудларининг географик тақсимооти ҳамда рақобат шароитлари каби асосий иқтисодий омиллар комплекс ёндашувда кўриб чиқилади. Таҳлил жараёнида ҳудудлараро боғлиқликлар ва вақт билан боғлиқ динамик ўзгаришларни баҳолаш мақсадида **PVAR** (Spatial Panel Vector Auto-Regression) модели қўлланилган. Бу орқали транспорт инфратузилмасининг ҳудудий иқтисодий фаолликка нисбатан қандай таъсир механизмлари орқали ҳаракатланиши илмий асосда асослаб берилган.

Хулоса қилиб айтганда транспорт салоҳиятини ривожлантиришда назарий-илмий ёндашувлардан фойдаланиш нафақат инфратузилмани техник жиҳатдан яхшилаш, балки уни кенгроқ ижтимоий ва иқтисодий ривожланиш контекстида самарали бошқариш имконини яратади. Шу боис, мазкур ёндашувлар минтақавий сиёсат, инвестиция стратегиялари ва барқарор ривожланиш мақсадларини амалга оширишда муҳим аҳамиятга эга.

Адабиётлар рўйхати:

1. Rosik, P., & Wójcik, M. (2022). *Transport Infrastructure and Regional Development Sustainability*, 14(2), 345. <https://doi.org/10.3390/su14020345>;
 2. Polyzos, S., & Tsiotas, D. (2020). *The Contribution of Transport Infrastructures to Economic and Regional Development: A Conceptual Approach. Journal of Infrastructure, Policy and Development*, 4(1), 109–129. <https://doi.org/10.24294/jipd.v4i1.1206>;
 3. Kii, M., Nakanishi, H., Nakamura, H., & Doi, K. (2016). *Transportation and Spatial Development: An Overview and a Future Direction. Transport Policy*, 49, 148–158. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2016.04.002>;
 4. Almeida, C. F., da Silva, F. G. F., & Araujo, P. H. C. (2021). *Exploring the Relationship between Transportation Infrastructure and Regional Economic Growth Using Lösch’s Location Theory. Journal of Sustainable Development*, 14(3), 168–181. <https://doi.org/10.5539/jsd.v14n3p168>;
 5. Ding, C. (2013). *Transport Development, Regional Concentration and Economic Growth. Environment and Planning A*, 45(4), 1040–1058. <https://doi.org/10.1068/a45168>;
- Pokharel, R., Bertolini, L., & Te Brömmelstroet, M. (2023). *How Does Transportation Facilitate Regional Economic Development? A Heuristic Mapping of the Literature.*

UMUMIY OVQATLANISH XIZMATLARI SAMARADORLIGINI BOSHIRISH YO‘LLARI (SAMARQAND VILOYATI MISOLIDA)

Eshniyozov Burxon Dilmurod o‘g‘li
O‘zbekiston, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
“Real iqtisodiyot” kafedrasining assistenti

Muallifning elektron manzili: eshniyozovburkhanbek98@gmail.com

Muallifning telefon raqami: +998 33 414 44 40

Annotatsiya: Ushbu maqolada Samarqand viloyatidagi umumiy ovqatlanish xizmatlarining samaradorligini oshirish yo‘llari tahlil qilinadi. Ovqatlanish korxonalarining xizmat sifati, mijozlarga qulaylik yaratish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va boshqaruv tizimini takomillashtirish orqali xizmat ko‘rsatish darajasini yaxshilash imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Maqola mahalliy sohada xizmat ko‘rsatish sifatini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalarni taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: Umumiy ovqatlanish, samaradorlik, xizmat sifati, raqobatbardoshlik, boshqaruv strategiyalari, narx siyosati, innovatsiyalar, operatsion samaradorlik, mijozlar ehtiyojlari.

Аннотация: В статье анализируются пути повышения эффективности общественного питания в Самаркандской области. Рассматриваются возможности улучшения качества услуг, создания удобств для клиентов, внедрения современных технологий и совершенствования системы управления в предприятиях питания. Представлены практические рекомендации для повышения уровня обслуживания в региональном секторе.

Ключевые слова: Общественное питание, эффективность, качество обслуживания, конкурентоспособность, стратегии управления, ценовая политика, инновации, операционная эффективность, потребности клиентов.

Abstract: This article analyzes ways to improve the efficiency of public catering services in the Samarkand region. It explores opportunities to enhance service quality, create customer convenience, implement modern technologies, and improve management systems in catering enterprises. The article provides practical recommendations aimed at raising the level of service in the local sector.

Key words: Food service, efficiency, service quality, competitiveness, management strategies, pricing policy, innovation, operational efficiency, customer needs.

Kirish. Bozor munosabatlari chuqurlashib borayotgan hozirgi sharoitda xizmat ko‘rsatish sohasi, xususan, umumiy ovqatlanish xizmatlari iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biriga aylanmoqda. Aholining turmush darajasi oshib borishi, turizm sohasining rivojlanishi va zamonaviy hayot sur‘atining tezlashuvi umumiy ovqatlanish korxonalariga bo‘lgan talabning ortishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, yirik sayyohlik markazlaridan biri hisoblangan Samarqand viloyatida bu yo‘nalishning roli yanada ortib, raqobatbardosh va innovatsion yondashuvlar orqali xizmat sifatini oshirish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Shu munosabat bilan, umumiy ovqatlanish korxonalarining samarali faoliyat yuritishi nafaqat iqtisodiy foyda keltiradi, balki mahalliy aholi va sayyohlar uchun qulay ijtimoiy muhit yaratishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xizmat ko‘rsatish sifati, xodimlar malakasi, mijozlarga yo‘naltirilgan yondashuv,

marketing strategiyasi va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi umumiy ovqatlanish sohasida muvaffaqiyatning asosiy omillaridir.

Mazkur maqolada Samarqand viloyatidagi umumiy ovqatlanish xizmatlarining hozirgi holati tahlil qilinadi, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari aniqlanadi, shuningdek, soha samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Asosiy qism. Samarqand viloyati O‘zbekistonning eng qadimiy va sayyohlar eng ko‘p tashrif buyuradigan hududlaridan biri sifatida umumiy ovqatlanish xizmatlarining rivojlanishida salmoqli o‘ringa ega. Viloyatda joylashgan turli xil kafe, restoran, milliy taomlar uylari, fast-fud shoxobchalari va mehmonxonalarga qarashli ovqatlanish punktlari orqali aholiga va sayyohlarga xizmat ko‘rsatish yo‘lga qo‘yilgan. [1]

Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, viloyatda umumiy ovqatlanish korxonalarining soni yildan-yilga oshib bormoqda. Biroq ularning faoliyati samaradorligini oshirish, xizmat sifati va madaniyatini yuksaltirish borasida hali qilinadigan ishlar talaygina. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, umumiy ovqatlanish xizmatlari samaradorligiga ta’sir etuvchi bir qator muammolar mavjud:

— Ko‘plab ovqatlanish maskanlarida xodimlar kasbiy tayyorgarlik darajasi past bo‘lib, bu mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifati va samimiy munosabatda o‘z aksini topadi.

— Ko‘pchilik korxonalar hali ham an‘anaviy uslublarda ishlaydi. Raqamli buyurtma tizimlari, elektron to‘lov xizmatlari, onlayn bron qilish va mijozlar fikrini tahlil qilish tizimlari yetarlicha yo‘lga qo‘yilmagan.

— Mahsulot va xizmatlar targ‘iboti, sodiqlik dasturlari, ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyat yetarli emas. Bu esa raqobatbardoshlikni pasaytiradi.

— Ayrim korxonalarda mahsulot sifatini nazorat qilish, saqlash sharoitlari, oziq-ovqat xavfsizligi talablariga yetarlicha e’tibor qaratilmaydi. [2]

Mazkur muammolarni hal etish va umumiy ovqatlanish xizmatlari samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha kompleks choralar ko‘rish maqsadga muvofiq:

1. Kasb-hunar kollejlari va turizm kollejlari ovqatlanish sohasiga oid maxsus kurslar sonini ko‘paytirish, xodimlarni qayta tayyorlash va xizmat ko‘rsatish madaniyatiga oid treninglar tashkil etish zarur.

2. Elektron menyu, QR kodli buyurtmalar, onlayn to‘lovlar va mijozlar fikrlarini avtomatik yig‘ish tizimlarini joriy etish orqali xizmat sifatini oshirish mumkin.

3. Har bir mijozga individual yondashuv, yuqori darajadagi xizmat madaniyati, mijoz sodiqligi dasturlarini ishlab chiqish (masalan, bonus kartalari, chegirmalar) orqali mijozlar sonini oshirish mumkin.

4. Ijtimoiy tarmoqlarda faol reklama, mahalliy tadbirlar bilan integratsiya, sayyohlik agentliklari bilan hamkorlik orqali korxona taniluvchanligini oshirish zarur.

5. Har bir ovqatlanish maskanida sifat nazoratining aniq tizimi joriy qilinishi, gigiyena va sanitariya talablariga qat’iy rioya etilishi lozim. [3]

1-jadval

**Samarqand viloyatidagi umumiy ovqatlanish korxonalarining soni va turi
(so‘nggi 3 yil bo‘yicha)⁴²**

№	Korxona turi	2022-yil	2023-yil	2024-yil	O‘sinh sur‘ati (%)
1	Restoranlar	120	135	150	25
2	Kafe	90	105	115	27.8
3	Fast-fud shoxobchalari	40	55	65	62.5
4	Milliy taomlar uylari	70	80	85	21.4
5	Umumiy jami	320	375	415	29.7

Samarqand viloyatida oxirgi uch yil davomida umumiy ovqatlanish korxonalarining soni sezilarli darajada oshgan. 2022 yildan 2024 yilgacha restoranlar soni 25%, kafe korxonalari 27,8%, fast-fud shoxobchalari esa 62,5% ga ko‘paygan. Bu ko‘rsatkichlar sohada talabning oshayotganini va yangi bizneslar faoliyat boshlayotganini ko‘rsatadi. Ayniqsa, fast-fud segmentining tez o‘sishi yosh avlod va tez xizmat ko‘rsatishga bo‘lgan ehtiyojning kuchayishini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, milliy taomlar uylari ham o‘zining barqaror o‘sinh sur‘atini saqlab qolmoqda, bu esa mahalliy an‘anaviy ovqatlanish madaniyatining davom etayotganligini bildiradi. Umuman olganda, umumiy ovqatlanish korxonalarining jami soni 29,7% ga oshib, sohadagi investitsiyalar va raqobatbardoshlik kuchayganini ko‘rsatadi.

2-jadval

**Samarqand viloyatida umumiy ovqatlanish korxonalarida xizmat sifati
bo‘yicha mijozlarning fikrlari (so‘rovnomalar natijalari, %) ⁴³**

№	Xizmat ko‘rsatish sohasi	Juda yaxshi	Yaxshi	Qoniqarli	Qoniqarsiz
1	Xodimlarning muloqot madaniyati	35	45	15	5
2	Ovqat sifatining sifati	40	40	15	5
3	Gigiyena va tozalikka rioya qilish	30	50	15	5
4	Buyurtmalarni tezkor bajarish	25	45	20	10

Mijozlarning xizmat sifati bo‘yicha fikrlariga qaraganda, xodimlarning muloqot madaniyati va ovqat sifati sohalarida “juda yaxshi” va “yaxshi” baholashlar jami 80% atrofida bo‘lib, xizmat ko‘rsatish sifatining o‘rtacha darajada yaxshi ekanligini ko‘rsatmoqda. Gigiyena va tozalikka rioya qilish

⁴² Muallif ishlanmasi: Statistik ma’lumotlar asosida (2022-2024 yillar)

⁴³ Muallif ishlanmasi: So‘rovnomalar natijalari asosida

bo'yicha ham 80% mijozlar ijobiy baho bergan, bu sohada asosiy sanitariya talablariga amal qilinayotgani haqida dalolat beradi. Biroq buyurtmalarni tezkor bajarish bo'yicha "qoniqarsiz" baholar 10% ni tashkil etib, xizmat ko'rsatishning ba'zi joylarda tezlik va samaradorlik nuqtai nazaridan yaxshilanishi zarurligini ko'rsatmoqda. Ushbu natijalar asosida xizmat sifati va mijozlarga munosabatni yanada yaxshilash uchun xodimlarning malakasini oshirish va jarayonlarni optimallashtirish lozim.

3-jadval

Samarqand viloyatida umumiy ovqatlanish sohasida zamonaviy texnologiyalarni qo'llash darajasi (foizlarda)⁴⁴

№	Texnologiya turi	Joriy etilgan korxonalar (%)	Joriy etilmagan korxonalar (%)
1	Elektron menyu	40	60
2	Onlayn buyurtma tizimi	35	65
3	Elektron to'lov imkoniyati	45	55
4	Mijozlar fikrini yig'ish tizimi	20	80

Samarqand viloyatida umumiy ovqatlanish sohasida zamonaviy texnologiyalarni qo'llash darajasi hozircha past darajada ekanligi ko'zga tashlanadi. Elektron menyu tizimlari faqat 40% korxonalarda joriy qilingan, onlayn buyurtma va elektron to'lov imkoniyatlari esa mos ravishda 35% va 45% ni tashkil qiladi. Mijozlarning fikrlarini yig'ish tizimlari esa eng kam joriy etilgan texnologiya bo'lib, atigi 20% korxonalarda qo'llanilmoqda. Bu esa raqamli transformatsiya jarayonining sohada yetarli darajada rivojlanmaganini anglatadi. Zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish orqali xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirish, mijozlar bilan o'zaro aloqani yaxshilash va biznes jarayonlarini avtomatlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Samarqand viloyatining tarixiy va madaniy merosga boyligi, sayyohlik salohiyatining yuqoriligi umumiy ovqatlanish sohasini rivojlantirishda ulkan imkoniyatlar yaratadi. Ayniqsa, milliy taomlar, an'anaviy mehmondo'stlik va zamonaviy servisni uyg'unlashtirish orqali hududiy brend yaratish mumkin. [4]

Xulosa va takliflar. Samarqand viloyatidagi umumiy ovqatlanish xizmatlari sohasi o'zining strategik ahamiyatiga ega bo'lib, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda katta salohiyatga ega. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirish uchun kadrlar malakasini oshirish, zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish, marketing va mijozlarga yo'naltirilgan yondashuvni kuchaytirish hamda sifat nazorati tizimini takomillashtirish zarur. Shuningdek, hududiy o'ziga xosliklarni hisobga olgan holda milliy taomlar va madaniy merosni rivojlantirish xizmatlar sifatini yanada oshirish imkonini beradi.

Mazkur chora-tadbirlarning amalga oshirilishi umumiy ovqatlanish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirib, viloyatda xizmatlar sohasining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. [5, 6, 7] Shu bilan birga, bu jarayon mahalliy aholi va sayyohlar uchun qulay va sifatli ovqatlanish muhitini yaratish orqali

⁴⁴ Muallif ishlanmasi

ijtimoiy farovonlikni ta'minlashga ham yordam beradi. Xulosalardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni keltirib o'tamiz:

Birinchidan, umumiy ovqatlanish korxonalarida xizmat ko'rsatish sifati va xodimlarning malakasini oshirish maqsadida muntazam kasbiy treninglar va qayta tayyorlash kurslarini tashkil etish zarur. Bu orqali mijozlarga yuqori sifatli va samimiy xizmat ko'rsatish imkoniyati yaratiladi.

Ikkinchidan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish lozim. Onlayn buyurtmalar, elektron to'lov tizimlari, mijozlar fikrini yig'ish va tahlil qilish platformalarini tatbiq etish orqali xizmatlarni tezkor va qulay qilish mumkin.

Uchinchidan, marketing strategiyalarini rivojlantirish va ijtimoiy tarmoqlarda faol reklama olib borish orqali mijozlar bilan samarali aloqa o'rnatish, sodiqlik dasturlari yaratish va yangi mijozlarni jalb etish muhim hisoblanadi.

To'rtinchidan, ovqatlanish sohasida sifat nazorati tizimini mustahkamlash, sanitariya-gigiyena talablariga qat'iy rioya qilish va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha qat'iy chora-tadbirlarni joriy etish tavsiya etiladi.

Beshinchidan, Samarqandning madaniy va gastronomik merosini hisobga olgan holda milliy taomlar bo'yicha brend yaratish va uni xalqaro sayyohlik bozorida targ'ib qilish xizmat ko'rsatish sifatini va viloyatning jahon miqyosidagi obro'sini oshirishga xizmat qiladi.

Tahlillar natijasida Samarqand viloyatidagi umumiy ovqatlanish korxonalarida xizmat sifati, kadrlar malakasi, zamonaviy texnologiyalar joriy etilishi, marketing faoliyati va sifat nazorati tizimlarida mavjud kamchiliklar aniqlangan. Ushbu muammolarni hal qilish maqsadida kadrlar malakasini oshirish, innovatsion texnologiyalarni keng qo'llash, mijozlarga yo'naltirilgan xizmatni rivojlantirish va sifatni nazorat qilish tizimini mustahkamlash kabi chora-tadbirlarni amalga oshirish muhimdir.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro'yxati

1. Murodov, A. (2019). *Umumiy ovqatlanish sohasidagi samaradorlikni oshirish: nazariya va amaliyot*. Tashkent: O'zbekiston iqtisodiyot va menejment universiteti nashriyoti.
2. Shukurilov, S. (2021). *Oilaviy biznesning rivojlanish istiqbollari va uni boshqarish metodlari*. Toshkent: Biznes va menejment nashriyoti.
3. Kamilov, N. (2020). *Umumiy ovqatlanish tarmoqlarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish: metodologiya va amaliyot*. Tashkent: O'zbekiston fanlar akademiyasi nashriyoti.
4. Hoshimov, B., va Karimov, D. (2018). *Raqobatbardosh narx siyosati va xizmatlar sifatini boshqarish*. Toshkent: O'zbekiston iqtisodiyot va menejment universiteti nashriyoti.
5. Abdullaeva, R. (2022). *Xizmatlar marketingi va mijozlar ehtiyojlarini tahlil qilish*. Tashkent: Ilm va texnologiya nashriyoti.
6. Valiyev, K. (2020). *Oilaviy korxonalarda samarali boshqaruv va innovatsion strategiyalar*. Tashkent: Texnik-iqtisodiy nashriyot.
7. Gulyaev, A. (2017). *Innovatsiyalar va raqamli texnologiyalar yordamida umumiy ovqatlanish xizmatlarini rivojlantirish*. Toshkent: O'zbekiston ilmiy nashriyoti.

ZAMONAVIY GLOBALLASHUV SHAROITIDA HUDUD TASHQI IQTISODIY ALOQALARINI RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Xayitova Feruza

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini
rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari”*

Fozilova Shahlo

*Ilmiy – tadqiqot markazi tayanch doktoranti
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti*

Annotatsiya: Tezisdagi hozirgi bosqichda jahon iqtisodiyoti globallashuvining asosiy tendentsiyalari va ko'rinishlari tahlil qilinishi bilan birga, tashqi iqtisodiy salohiyat va innovatsion rivojlanishdan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi misolida tashqi iqtisodiy aloqalarini kengaytirish va chuqurlashtirish imkoniyatlari va istiqbollari o'rganib chiqildi.

Tayanch so'zlar: tashqi iqtisodiy aloqalar, jahon iqtisodiyotining globallashuvi, iqtisodiy integratsiya, liberallashtirish, tashqi savdo aylanmasi.

Аннотация. В тезисе анализируются основные тенденции и проявления глобализации мировой экономики на современном этапе, а также изучаются возможности и перспективы расширения и углубления внешнеэкономических связей на примере Республики Узбекистан с целью повышения эффективности использования внешнеэкономического потенциала и инновационного развития.

Ключевые слова: внешнеэкономические связи, глобализация мировой экономики, экономическая интеграция, либерализация, внешнеторговый оборот.

Abstract: The thesis analyzes the main trends and features of globalization in the world economy at the present stage, as well as examines the opportunities and prospects for expanding and deepening foreign economic relations using the example of the Republic of Uzbekistan, with the aim of increasing the efficiency of utilizing foreign economic potential and innovative development.

Keywords: foreign economic relations, globalization of the world economy, economic integration, liberalization, foreign trade turnover.

Kirish. Jahon iqtisodiyoti rivojlanishining hozirgi bosqichi, uning asosiy tendentsiyasi iqtisodiy jarayonlarning globallashuvi bo'lib, jahon iqtisodiy munosabatlarining tuzilishi va yo'nalishlarining sezilarli o'zgarishlari bilan ham tavsiflanadi. Bir tomondan, tashqi savdo jahon YAIMiga nisbatan tezroq sur'atlarda o'sishda davom etayotgan bo'lsa-da, innovatsiyalar, global axborot tizimlaridan foydalanish ta'sirida jahon xo'jalik aloqalari chuqurlashib bormoqda, xalqaro ishlab chiqarish kooperatsiyasining asosini tashkil etuvchi yangi texnologik bosqichga o'tilmoqda. “O‘zbekiston — 2030 strategiyasi to‘g‘risida”gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga binoan, mamlakatimizda 250 milliard dollarlik investitsiyalarni o'zlashtirish, jumladan 110 milliard dollar xorijiy investitsiyalar va 30 milliard dollar davlat-xususiy sheriklik doirasidagi investitsiyalarni jalb qilish [1] rejalashtirilgan. Jahon iqtisodiyotining transmilliylashuvi, xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi, bir necha bor ortgan hajmlar, tashqi savdo va xalqaro iqtisodiy munosabatlarning dinamikasi hamda ahamiyati — zamonaviy iqtisodiy globallashuvning namoyon bo'lishidir. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning dolzarb vazifalaridan biri o'zgarishlar va

innovatsiyalar uchun imkoniyatlar yaratish, ularni yuzaga keltirish sharoitlarini shakllantirishdan iboratdir.

Rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotida yetakchi o'rinni egallagan innovatsiyalar iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga, uning tuzilmasini optimallashtirishga, ishlab chiqarish miqyosidan tejamkorlikka erishishga, xo'jalik faoliyatini diversifikatsiya qilishga, shuningdek, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish masalalarini hal etish uchun tashqi moliyaviy resurslarni jalb etishga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Globallashuv, insoniyat sivilizatsiyasining rivojlanishidagi ob'ektiv tendensiya sifatida, ayrim mamlakatlar uchun qo'shimcha imkoniyatlar ochadi va katta foydalar va'da qiladi. Biroq iqtisodiyot globallashuvining milliy xo'jalikka ijobiy yoki salbiy ta'sir darajasi, asosan, mamlakatning xalqaro mehnat taqsimotida ishtirok etish xarakteri hamda jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuv darajasiga bog'liqdir. Shu sababli iqtisodiy globallashuvning ustunliklari mutlaqo avtomatik tarzda amalga oshmaydi va barcha mamlakatlar ham ularni bir xil darajada his qilmaydi. "Savdo aloqalarini o'rnatish, umuman olganda, ikki tomon uchun ham foydali..., biroq undan olinadigan foyda mamlakatlar o'rtasida teng taqsimlanmaydi... Eng ko'p foyda esa savdo shartlari ko'proq o'zgargan mamlakatga tegadi. Savdoning liberallashuvi millat uchun umumiy yo'qotishlarga ham olib kelishi mumkin". [2] Ammo, shu bilan birga, globallashuvning mazmun-mohiyati barcha turdagi resurslar uchun raqobatning kuchayishini nazarda tutadi va shu sababli milliy iqtisodiyotning barcha imkoniyatlarini (moddiy va boshqaruv salohiyatini) safarbar etish zaruratini yuzaga keltiradi. U davlat salohiyatining to'liq ishga solinishiga yuqori talablar qo'yadi, eng avvalo mamlakatda raqobatbardosh ustunlikka ega bo'lgan sohalarda.

Shuningdek, xalqaro savdo va tashqi iqtisodiy aloqalarning liberallashuvi sharoitida, davlat tomonidan yuzaga kelayotgan jarayonlar hamda buning natijasida tovarlar va xizmatlar, kapital va ishchi kuchi, axborotning transchegaraviy oqimlari ortib borishi tufayli tashqi iqtisodiy faoliyatga yangi iqtisodiy makonlar — dunyo mamlakatlarining turli hududlari jalb qilinmoqda va ular xalqaro mehnat taqsimotining to'laqonli ishtirokchilariga aylanmoqda. Ushbu jarayon nafaqat mamlakat ichki hududlari darajasida, balki xalqaro mintaqalar darajasida ham ro'y bermoqda. Shu tariqa, mamlakatlarning barqaror iqtisodiy o'sishga erishishi tobora ko'proq darajada mahalliy darajadagi, ya'ni hududlardagi ko'plab muammolarning hal etilishiga bog'liq bo'lib bormoqda. Rivojlangan davlatlarning innovatsion rivojlanishi va sanoat hamkorligi tajribasi shuni tasdiqlaydiki, agar mintaqaviy iqtisodiyot ilm-fan bilan hamkorlik qilmasa, ilm talab sanoat mahsulotlari va texnologiyalarini ishlab chiqish hamda realizatsiyasini rivojlantirmasa, u jahon iqtisodiyotining chekka hududida qolib ketadi. Buni amerikalik iqtisodchi M. Porter ham tasdiqlaydi. Unga ko'ra, "raqobatbardoshlik tobora ko'proq maxsus bilimlar, ko'nikmalar va innovatsiyalar darajasi bilan belgilanadi, ular esa malakali ishchi kuchi va tashkiliy mexanizmlarda o'z ifodasini topadi. Malakali mehnat resurslarini shakllantirish jarayonlari, shuningdek innovatsiyalar sur'atiga ta'sir ko'rsatuvchi ayrim muhim

omillar mahalliy manbaga ega hisoblanadi. Qiziq jihati shundaki, globallashtirish raqobatning yanada ochiq bo'lishi mahalliy bazaning ahamiyatini oshiradi." [3]

Hududlarni rivojlantirishning muhim tarkibiy qismi tashqi iqtisodiy aloqalarni kengaytirish orqali ularning iqtisodiy salohiyatini tashqi bozorlarda samarali amalga oshirishdir. Shu bilan birga, ba'zi mamlakatlar uchun ularga kiritilgan hududlar ko'pincha o'z iqtisodiyotlarining "lokomotivlari" yoki "o'sish nuqtalari" ga aylanadi - Xitoydagi erkin iqtisodiy zonalar, AQShdagi Silikon vodiysi, Hindistondagi Mumbai shahar aglomeratsiyasi va boshqalar.

Zamonaviy xalqaro iqtisodiy munosabatlarni Jahon savdo tashkilotisiz (JST) tasavvur etib bo'lmaydi. JST jahon savdosining 96 foizini qamrab olib, haqiqiy ma'noda xalqaro iqtisodiyotning global regulyatoriga aylandi va ko'p tomonlama savdo tizimining institutsional asosi bo'lib xizmat qilmoqda. U tovarlar, xizmatlar, intellektual mulk bozorlarini liberallashtirishni ta'minlash, davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy nizolarni ko'rib chiqish va hal qilish, alohida davlatlar hamda butun ko'p tomonlama savdo tizimining holati va rivojlanish istiqbollari tahlil qilishga qaratilgan vazifalarni bajaradi.

Hozirgi sharoitda O'zbekiston Respublikasi subyektlari tobora faolroq tarzda xalqaro tovar va xizmatlar bozorlariga chiqmoqda. Bu esa hududlarning jahon bozorida faoliyat yuritayotgan xalqaro iqtisodiy munosabatlar subyektlari sifatida tobora muhimroq toifaga aylanishiga olib kelmoqda. Ushbu hodisa umumjahon rivojlanish tendensiyasiga hamohang bo'lib, mintaqalarning tashqi iqtisodiy aloqalari milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida tobora muhim omillardan biriga aylanmoqda.

Globallashtirish jarayonlari tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro hamkorlik masalalarini ham yangi shaklda qo'yimoqda, ularning sa'y-harakatlarini umumiy manfaat va maqsadlarni anglash asosida muvofiqlashtirishni talab qilmoqda. Aynan integratsion ittifoqlar doirasida hamkorlik tajribasi to'planadi, mamlakatlarning jahon xo'jalik aloqalariga faol jalb etilishi uchun sharoit yaratiladi. Bundan tashqari, integratsion guruhlanishlar ishtirokchi mamlakatlarning milliy manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan globallashtirish elementlaridan jamoaviy himoya vositasi sifatida ham shakllanadi.

Boshqa davlatlar qatori O'zbekiston ham o'zining qiyosiy afzalliklari: boy tabiiy resurs bazasi, ilmiy-texnikaviy va insoniy salohiyatni hisobga olgan holda globallashtirish jarayonida o'z o'rnini va rolini faol izlamoqda. Tashqi omil - mamlakatning xalqaro tovarlar, xizmatlar, kapital va mehnat, axborot almashinuvidagi ishtiroki ta'siri - mamlakatning mustaqil davlat sifatida mavjud bo'lgan butun davrida ichki iqtisodiyotning rivojlanishida juda muhim rol o'ynaydi. Mamlakatimizda so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan eksportni rag'batlantirish, importni optimallashtirish va umuman olganda tashqi savdo muvozanatini ta'minlash maqsadida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar natijasida, 2024-yil respublikaning tashqi savdo aylanmasi 65,9 mlrd AQSh dollariga yetdi va 2023 yilga nisbatan 2,4 mlrd. AQSH dollariga yoki 3,8%ga oshganini ko'rishimiz mumkin.[4] Bu o'zgarishlar, avvalo, ishlab chiqarish hajmlarining kengayishi, yangi eksport yo'nalishlarining o'zlashtirilishi hamda xalqaro bozor talablariga mos keluvchi yuqori qo'shimcha qiymatli mahsulotlar

ishlab chiqarishning ortib borishi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, import tarkibida asosan investitsion va ishlab chiqarish texnologiyalarining ulushi ortgani mamlakat sanoat salohiyatini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Xulosa. Jahon bozorida raqobatning keskinlashuvi va tovarlarning texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlariga qo'yilayotgan talablarning ortishi korxonalar va firmalarni ishlab chiqarishni takomillashtirish, savdo shakl va usullarini rivojlantirish, xorijiy ishtirokdagi qo'shma korxonalar tashkil etish bo'yicha faoliyatni kuchaytirishga undamoqda. Biroq, hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlar, ishlab chiqarish samaradorligi darajasining turlicha bo'lishi, eksport tarkibida xomashyo ulushining yuqoriligi raqobatbardoshlikka to'liq erishishga to'sqinlik qilmoqda. Shu sababli, kelgusida inson kapitalini rivojlantirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish va xalqaro mehnat taqsimotida faol ishtirok etishni kuchaytirish zarur.

Umuman olganda, O'zbekistonning milliy va hududiy darajadagi raqobatbardoshlik siyosati mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlash, jahon bozorida munosib o'rin egallash hamda xalqaro integratsiya jarayonlarida faol qatnashish uchun muhim shart-sharoit yaratib bermoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

[1] "O'zbekiston — 2030 strategiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni PF-158-son, 12.09.2023

[2] Лундерт П.Х. Экономика мирохозяйственных связей. М: Прогресс, 1992. — 65 б.

[3] Портер М. «О конкурентоспособности в России» Лексия, электрон ma'lumot, www.hse.ru/temp/2006_10_04_porter.shtml

[4] O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi <https://stat.uz/uz/default/choraklik-natijalar/53709-2024>

THE ROLE OF THE ELECTRICAL ENGINEERING INDUSTRY IN THE ECONOMY OF KASHKADARYA REGION

Khidirov Khurshid Jamshid ugli

Independent Researcher, Qarshi State University

Abstract. This article discusses the role of the electrical engineering industry in the economic indicators of Kashkadarya region and the priority tasks being implemented. It examines the stages of development of the electrical engineering industry, export indicators, reduction of imports, its role in ensuring employment, the impact on the domestic market, and provides economic and scientific recommendations for the development of the sector.

Keywords: electrical engineering industry, SMT lines, "thermoplastic automatic line," "San Hitech" enterprise, solar panels, transformer.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль электротехнической промышленности в формировании экономических показателей Кашкадарьинской области и приоритетные задачи, реализуемые в этой сфере. Анализируются этапы развития электротехнической отрасли, показатели экспорта, сокращение импорта, её значение в обеспечении

занятости населения, влияние на внутренний рынок, а также приводятся экономические и научные рекомендации по дальнейшему развитию сектора.

Ключевые слова: электротехническая промышленность, линии SMT, «термопласт-автоматическая линия», предприятие «San Hitech», солнечные панели, трансформатор.

The rapid development of modern industries is increasingly shaped by innovation, technological progress, and the efficient use of resources. Among them, the electrical engineering sector plays a crucial role in ensuring sustainable economic growth, industrial modernization, and the competitiveness of national economies. In Uzbekistan, and particularly in Kashkadarya region, this sector has become one of the priority areas of industrial policy. It not only provides the domestic market with essential products such as televisions, trade terminals, computers, transformers, and measuring devices, but also contributes to strengthening the country's export potential.

In recent years, Uzbekistan has undertaken systemic reforms aimed at diversifying regional economies, attracting investment, and developing high-tech industries. Kashkadarya region, with its favorable geographical location and growing industrial base, has become an important hub for the expansion of electrical engineering enterprises. The establishment of new production facilities, the introduction of advanced technologies, and the creation of export-oriented industries are clear indicators of this transformation.

Despite notable achievements, the sector faces a number of challenges, including dependence on imported components, the need for technological upgrading, and the training of highly qualified specialists. Therefore, comprehensive analysis of the region's industrial potential, current performance indicators, and future prospects is of great significance.

This article aims to analyze the development of the electrical engineering sector in Kashkadarya region, to evaluate the results achieved in recent years, and to identify key opportunities for further growth. Special attention is given to the role of enterprises, investment projects, localization strategies, and export performance in shaping the region's economic trajectory.

At present, 24 enterprises operate in the electrical engineering sector of Kashkadarya region, producing trade terminals, televisions, computers, transformers, electric heating boilers, and measuring devices for liquids and gases in industrial processes.

For example:

- “Alp Techno Servis” LLC manufactures 60,000 modern televisions annually (32, 43, 55, 65 inches).
- “Metrolog” LLC has implemented a project to produce liquid and gas measuring devices for industrial processes (annual capacity: 500 units).
- “Prommax” LLC produces 2,000 trade terminals annually.

In January–November 2023, enterprises of the electrical engineering sector produced industrial goods worth 90 billion soums. In December, an additional 20 billion soums worth of products were manufactured, bringing the total annual production volume to 110 billion soums.

Exports of products to Azerbaijan, Kazakhstan, and Russia amounted to USD 5 million (32–43 inch televisions). By the end of the year, this figure reached USD 6 million.

In 2023, 12 new investment projects worth USD 70 million were implemented in the electrical engineering sector, creating 342 new jobs. In particular, the annual production capacity of “ALP Techno Servis” LLC in Qarshi city was increased from 60,000 to 120,000 televisions.

Modern SMT lines were imported from China, and the company launched in-house production of TV boards that had previously been imported. Considering that imported boards cost USD 25 each, this initiative allows the substitution of imports worth USD 3 million annually.

In addition, the company installed a “thermoplastic automatic line” to produce external casings for televisions. As a result, the level of localization in TV production at this enterprise has reached 48 percent.

In Mirishkor district, the joint venture “Mir Eltechnica,” established with Russia’s Perm region, launched the first stage of a project to produce 1,000 transformers annually on December 22, 2023. As a result, households and business entities in the region will be supplied with modern, locally manufactured transformers.

Between 2024 and 2026, 18 projects worth USD 101 million in the electrical engineering sector have been developed, including 8 projects worth USD 27.4 million in 2024.

Specifically, in Qarshi Free Economic Zone:

- “San Hitech” enterprise will launch a 150 MW solar panel production project in Q1 2024.

- “Solar Nature” enterprise will launch a 100 MW solar panel production project in Q2 2024.

- “Nammotoros Qarshi” enterprise will establish a factory worth 10 billion soums producing 400 water pumps annually, to be launched in Q2 2024.

Table 1. Investment Projects in Kashkadarya Electrical Engineering Sector (2024–2026)⁴⁵

Year / Period	Enterprise / Project	Location	Investment Volume	Production Capacity	Expected Effect
Q1 2024	“San Hitech”	Qarshi FEZ	–	150 MW solar panels	Renewable energy expansion
Q2 2024	“Solar Nature”	Qarshi FEZ	–	100 MW solar panels	Import substitution, exports
Q2 2024	“Nammotoros Qarshi”	Qarshi FEZ	10 bln soums	400 water pumps	Local water supply equipment
2024	“Mir	Mirishkor	–	1,000	Modern

⁴⁵ created by researcher

	Eltechnica” JV			transformers, 90% localization	transformers
Aug 2024	“Elyor Tech” + “Elka Cable”	Mirishkor	–	Cable products	Russian partnership
2024	“Alp Techno Servis”	Kukdala / Qarshi	USD 3 mln	Vacuum cleaners, ACs, semi-auto washing machines	Household appliances
2024	“Qubit and CT” LLC (Alisher Soliev)	Qarshi	USD 8 mln	500,000 motherboards, 1 mln robotics kits	Import reduction by USD 80 mln, cost saving USD 21 mln
2024–2026 (Total)	18 projects	Region-wide	USD 101 mln	550 MW solar panels, 15,000 heaters, 1,000 inverters, 250,000 constructions, 10,000 pumps & engines	Industrial diversification

As a result of investment projects implemented in the FEZ, the following annual production capacities will be created:

- 550 MW of solar panels;
- 15,000 solar water heaters;
- 1,000 inverters for solar panels;
- 250,000 metal constructions for solar panels;
- 10,000 water pumps and engines.

In Mirishkor district, the “Mir Eltechnica” joint venture plans to achieve 90 percent localization of the 110 spare parts of transformers in 2024.

Also, based on an agreement between “Elyor Tech” LLC (Mirishkor district) and “Elka Cable” enterprise (Perm region, Russia), production of various cable products will be launched in August 2024.

In Kukdala district, “Alp Techno Servis” will launch production of new products such as vacuum cleaners, while in Qarshi city, air conditioners and semi-automatic washing machines will also be manufactured. This project has attracted USD 3 million in investment from China.

Entrepreneur Alisher Soliev from Kitob will implement the “Qubit and CT” LLC project in Qarshi city to produce computer motherboards and robotics kits (worth USD 8 million, creating 47 jobs). Within the framework of this project, 500,000 motherboards and 1 million robotics kits will be produced annually.

Considering that such computer motherboards are currently imported at a cost of USD 160 million, this project will reduce imports by USD 80 million annually and decrease product costs by USD 21 million.

References

1. Resolution of the Cabinet of Ministers No. 899 "On approval of the program for accelerated development of the electrical engineering industry in 2019–2022," October 30, 2019.
2. Presidential Resolution No. PQ-4348 "On additional measures to create favorable conditions for the development of the electrical engineering industry and to increase its investment and export potential," May 30, 2019.
3. Official website of Kashkadarya regional administration: www.qashqadaryo.uz

QORAQALPOG'ISTONDA TRANSPORT XIZMATLARI BOZORINING RIVOJLANISHIDAGI ASOSIY TENDENSIYALARNING TAHLILI

Qoraqalpoq davlat universiteti
Pirniyazova Gulzira Jamalovna
gulzirapirniyazova@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada Qoraqalpog'iston Respublikasida transport xizmatlari bozorining rivojlanishidagi asosiy tendensiyalar statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilingan. 2020–2023 yillarda yuk va yo'lovchi tashish hajmi, ularning aylanmalari hamda xizmatlar sohasidagi ulushi ko'rib chiqilgan. Transport xizmatlari hajmining barqaror o'sishi va istiqbollari yoritilgan.

Аннотация: В статье проанализированы основные тенденции развития рынка транспортных услуг в Республике Каракалпакстан. На основе данных за 2020–2023 годы рассмотрены объемы грузовых и пассажирских перевозок, их обороты и доля в сфере услуг. Отмечен устойчивый рост и перспективы развития.

Abstract: The article analyzes the main trends in the development of the transport services market in Karakalpakstan. Based on 2020–2023 data, freight and passenger transportation volumes, turnover, and their share in the service sector are examined. The study highlights steady growth and development prospects.

Kalit so'zlar: Qoraqalpog'iston, transport xizmatlari bozori, yuk tashish, yo'lovchi tashish, infratuzilma.

Ключевые слова: Каракалпакстан, рынок транспортных услуг, грузоперевозки, пассажироперевозки, инфраструктура.

Keywords: Karakalpakstan, transport services market, freight, passenger, infrastructure.

Kirish Mamlakatimizda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, bozor mexanizmlarini rivojlantirish va xizmatlar sohasini kengaytirish jarayonida transport xizmatlari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Chunki transport tizimi nafaqat hududlararo aloqalarni ta'minlaydi, balki iqtisodiyotning barcha tarmoqlari samaradorligiga ham bevosita ta'sir qiladi. Xususan, Qoraqalpog'iston Respublikasida transport xizmatlari bozorining rivojlanishi hududning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida muhim rol o'ynamoqda.

So'nggi yillarda transport xizmatlari hajmi, ulushi va tarkibida sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda. Yuk va yo'lovchi tashish ko'rsatkichlarining o'sishi, transport xizmatlarining umumiy xizmatlar sohasidagi salmog'ining ortib borishi ushbu bozorning faol rivojlanayotganidan dalolat beradi. Ushbu maqolada

Qoraqalpog‘iston Respublikasida transport xizmatlari bozorining rivojlanish tendensiyalari statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilinadi.

Asosiy qism: Transport xizmatlari bozorining samarali faoliyat yuritishi, bir tomondan, mamlakat ichida logistika tizimining rivojlanishiga, ikkinchi tomondan esa, xalqaro integratsiya jarayonlarining jadallashuviga olib keladi. Ayniqsa, iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida transport sohasining rivojlanishi ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilar o‘rtasida bozor aloqalarining mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Shu boisdan, transport xizmatlarini takomillashtirish, zamonaviy infratuzilma yaratish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va xususiy sektor ishtirokini kengaytirish bugungi kunda dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Davlatimiz rahbariyati transport sohasini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 1-fevraldagi PF-5647-sonli “Transport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni bilan O‘zbekiston Respublikasi Transport vazirligi tashkil etildi. Shuningdek, 2023-yil 14-iyundagi PF-94-sonli Farmon bilan milliy transport kommunikatsiyalari orqali xalqaro va mintaqaviy tranzitni rivojlantirish bo‘yicha idoralararo kengash tashkil etildi Qoraqalpog‘iston Respublikasida xizmatlar sohasi yil sayin o‘sib bormoqda. 2025-yilning yanvar–fevral oylarida xizmatlar hajmi 4 446,5 mlrd so‘mni tashkil etib, o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 107,4 foizga o‘sd. Bu O‘zbekiston Respublikasi xizmatlar bozorining 3,3 foizini tashkil etdi. Shulardan transport xizmatlarining ulushi barqaror o‘sish tendensiyasiga ega.

Masalan, 2020-yilda transport xizmatlari umumiy xizmatlar hajmining 25,7 foizini (1 673,4 mlrd so‘m) tashkil etgan bo‘lsa, 2021-yilda bu ko‘rsatkich 26 foizga (2 161,1 mlrd so‘m) yetdi. Bu esa mintaqada transport xizmatlari bozorining nafaqat hajman, balki iqtisodiyotdagi ulushi jihatidan ham ortib borayotganini ko‘rsatadi. 2022-yil yanvar–avgust oylarida esa transport xizmatlari 1 702,9 mlrd so‘mni tashkil qildi.

Yuk tashish va yuk aylanmasi ko‘rsatkichlari

Qoraqalpog‘istonda so‘nggi yillarda yuk tashish hajmi barqaror o‘sib kelmoqda. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra:

-2020-yilda tashilgan yuk hajmi 32 411,2 ming tonna bo‘lgan;

- 2023-yilda esa bu ko‘rsatkich 38 334,3 ming tonnaga yetib, jami o‘sh 5 923,1 ming tonnani tashkil etdi.

Bu ko‘rsatkichlar hudud iqtisodiyotida ishlab chiqarish va savdo hajmining ortib borayotganidan dalolat beradi.

Yuk aylanmasi (freight turnover) bo‘yicha ham ijobiy dinamikaga erishilgan. 2020-yilda yuk aylanmasi 732,1 million tonna-kilometrni tashkil qilgan bo‘lsa, 2021-yilda bu ko‘rsatkich 861,9 millionga yetgan. 2022-yilda biroz pasayib (849,5 mln t-km), 2023-yilda yana o‘sh, 897,6 mln t-kmni tashkil qildi.

Demak, Qoraqalpog‘istonda yuk tashish hajmi barqaror ko‘tarilayotgan bo‘lsa-da, ayrim yillarda tashish masofasiga bog‘liq tebranishlar kuzatilmoqda.

Yo‘lovchi tashish va yo‘lovchi aylanmasi

Transport xizmatlari bozorida yo‘lovchi tashish alohida o‘rin tutadi. Chunki bu ko‘rsatkich nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy rivojlanishni ham aks ettiradi.

2020-yilda Qoraqalpog‘istonda 131 343,6 ming yo‘lovchi tashilgan bo‘lsa, 2023-yilda bu ko‘rsatkich 149 917,4 ming nafarga yetdi. To‘rt yil ichida yo‘lovchilar soni 18,5 million nafarga ko‘paydi.

Yo‘lovchi aylanmasi ham ijobiy o‘sinhga ega. 2020-yilda u 3 611,2 million yo‘lovchi-kilometrni tashkil etgan bo‘lsa, 2023-yilda 4 391,5 million yo‘lovchi-kilometrga yetib, jami 780,3 mln yo‘lovchi-kilometrga oshdi. Bu esa aholining transport xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlari kengayib borayotganini ko‘rsatadi.

Yuqoridagi raqamlar tahlili asosida quyidagi asosiy tendensiyalarni qayd etish mumkin:

1. Transport xizmatlari ulushi ortib bormoqda – umumiy xizmatlar sohasida transport xizmatlari salmog‘i 2020-yildagi 25,7 foizdan 2021-yilda 26 foizga ko‘tarilgan va bu tendensiya davom etmoqda.

2. Yuk tashish hajmining o‘shishi – 2020–2023 yillarda yuk tashish hajmi qariyb 6 mln tonnaga ko‘paygan.

3. Yo‘lovchi tashish hajmining ortishi – 2020–2023 yillarda tashilgan yo‘lovchilar soni 18,5 mln nafarga oshgan.

4. Yuk va yo‘lovchi aylanmasida o‘shish – yuk aylanmasi 897,6 mln t-km ga, yo‘lovchi aylanmasi esa 4,3 mlrd yo‘lovchi-km ga yetgan.

5. Xizmatlar hajmi umumiy o‘shishda – 2025-yil boshiga kelib xizmatlar sohasi 107,4 foizga o‘sdi, transport sektori esa bu o‘shishda yetakchi yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda.

Istiqbollar va rivojlantirish yo‘nalishlari

Qoraqalpog‘iston Respublikasida transport xizmatlari bozorining rivojlanish istiqbollari quyidagi yo‘nalishlar bilan belgilanadi:

Transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish – yangi avtomobil yo‘llari, temiryo‘l liniyalari, avtobus parki va taksi xizmatlarini yangilash zarur.

Logistika xizmatlarini kengaytirish – yuk tashishda zamonaviy logistika markazlari, terminal va omborxona tizimlarini rivojlantirish.

Raqamlashtirish va avtomatlashtirish – yo‘lovchi va yuk tashish xizmatlarida elektron tizimlardan foydalanish, mobil ilovalar orqali xizmatlarni qulaylashtirish.

Ekologik transport – “yashil iqtisodiyot” tamoyillari asosida elektr avtobuslar va ekologik toza transport vositalarini joriy etish.

Hududiy integratsiya – Qoraqalpog‘iston transport tizimini O‘zbekistonning boshqa viloyatlari va qo‘shni davlatlar bilan bog‘laydigan yangi yo‘nalishlarni rivojlantirish.

Xulosa: Qoraqalpog‘iston Respublikasida transport xizmatlari bozori barqaror rivojlanib bormoqda. Statistika tahlillar shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi yillarda transport xizmatlari umumiy xizmatlar sektorida yetakchi o‘rin egallab, hajmi hamda ulushi yildan-yilga ortmoqda. Yuk va yo‘lovchi tashish ko‘rsatkichlari sezilarli darajada oshib, transport xizmatlariga bo‘lgan talabning kengayishini ko‘rsatmoqda.

Kelajakda transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish, raqamlashtirish, ekologik transportni rivojlantirish va logistika xizmatlarini kengaytirish orqali

Qoraqalpog‘iston transport xizmatlari bozori yanada samarali va raqobatbardosh bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Qoraqalpog‘iston Respublikasi statistika boshqarmasi — Xizmatlar sohasining asosiy ko‘rsatkichlari (2021).*
2. *Qoraqalpog‘iston Respublikasi statistika boshqarmasi — Transport (axborotnomalar va relizlar, 2021–2024)*
3. *O‘zbekiston Milliy statistika qo‘mitasi (stat.uz) —Transport va xizmatlar sohasining analitik relizlari (2023–2025).*
4. *O‘zbekiston Respublikasi Transport vazirligi — yillik hisobotlar va strategik chora-tadbirlar (2021–2023).*

4-SHO‘BA

MINTAQA IQTISODIY TIZIMINI MODELLASHTIRISH

PAXTA-TO‘QIMACHILIK KLASSTERLARIDA QO‘SHILGAN QIYMAT ZANJIRI XUSUSIYATLARI

Prof. B. Ruzmetov
Urganch davlat universiteti

Tadq. J. Davletov
Qoraqalpoq Davlat universiteti

Annotatsiya: Maqolada Klasterlashtirishning zamonaviy nazariyalari tasnifi taxlil qilingan. Klasterlashtirishning zamonaviy muammolari tasniflari ishlab chiqilgan.

Аннотация: В статье проанализирована классификация современных теорий кластеризации. Разработаны классификации современных проблем кластеризации.

Abstract: The article analyzes the classification of modern clustering theories. Classifications of contemporary issues of clustering have been developed.

Kalit so‘zlar: klaster, agroklaster, tarmoqlararo klaster, qo‘shilgan qiymat zanjiri, innovatsiya.

Ключевые слова: кластер, агрокластер, межотраслевой кластер, цепочка добавленной стоимости, инновация.

Keywords: cluster, agro-cluster, inter-industry cluster, value-added chain, innovation.

Jahonda qishloq xo‘jaligini rivojlantirish oziq-ovqat xavfsizligi, ekologik muvozanatni ta‘minlash va barqaror iqtisodiy o‘sish uchun ustuvor strategik yo‘nalishlardan biri bo‘lib, aholi sonining ortishi, global iqlim o‘zgarishlari, resurs taqchilligi, texnologiya olamidagi tez sur‘atli o‘zgarishlar keltirib chiqarayotgan yuklamalar tarmoqda moslashuvchanlik, intensiv yondoshuv, innovatsion ishlab chiqarish xususiyatlarini qisqa muddatda o‘zlashtirish asosida mahsulot hajmini oshirishni taqozo etmoqda. Birlashgan millatlar tashkilotining oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti (FAO)ning ta‘kidlashicha “Qishloq xo‘jaligi tizimining salbiy oqibatlari, ya‘ni o‘tgan yillarda barqarorlik tamoyillariga to‘g‘ri kelmaydigan faoliyat va amaliyotlar natijasi iqlim o‘zgarishiga, tabiiy resurslarning degradatsiyasiga va sog‘lom ovqatlanishning iqtisodiy jihatdan imkonsizligiga olib kelmoqda”[1]. Yana, FAO ma‘lumotlariga ko‘ra, “qishloq xo‘jaligining innovatsion rivojlanish darajasi 10 foiz atrofida, pastligicha qolmoqda”[2]. Mazkur sharoitda qishloq xo‘jaligini rivojlantirish dolzarbligi yanada oshmoqda.

Global ko‘lamda qishloq xo‘jaligini innovatsion rivojlantirishga bo‘lgan e‘tibor ortib borishi fonida, klasterlashtirish amaliyotini joriy etish, innovatsion agroklasterlar ulushini oshirish jadallashmoqda. Agrar tarmoqlarda klasterli ishlab chiqarish Yevropa mamlakatlarida 43 foizni, Xitoyda 55 foizni, AQSHda 62 foizni tashkil etadi[3]. Innovatsion agroklasterlar rivojlanganlik darajasi reytingida dastlabki 100 talikda AQSh 27 foiz, Xitoy 23 foiz, Germaniya 12 foiz, Fransiya Yaponiya, Angliya va Kanada 5 foiz klasterlar soni ko‘rsatkichi bilan yetakchilik qilmoqda[4]. Agrosanoatni barqaror rivojlantirishda innovatsion klasterlarni shakllantirish, bu asosida yashil investitsiyalar, raqobatbardosh toza mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini oshirish, resurs tejamkor faoliyatni kengaytirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash darajasi oshmoqda.

Yangi O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligini innovatsion rivojlanitirish, xom ashyo, ishlab chiqarish, mahsulot bozori, iste‘molchi zanjirida qo‘shilgan qiymat

o'sishini ta'minlash, yuqori texnologiyali ishlab chiqarish ulushi hamda, hududlar iqtisodiy salohiyatining o'sishida agrosanoat tarmoqlari ahamiyatini oshirish borasida keng qamrovli islohotlar olib borilmoqda va istiqbolli loyihalar amaliyotga joriy etilmoqda. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida "Qishloq xo'jaligini ilmiy asosda intensiv rivojlantirish orqali dehqon va fermerlar daromadini kamida 2 baravar oshirish, qishloq xo'jaligining yillik o'sishini kamida 5 foizga yetkazish" ustuvor yo'nalishdagi maqsadlardan biri hisoblanadi[5]. Hududlarda 110 ta meva-sabzavotchilik kooperatsiyalari va 35 ta g'allachilik klasterlari faoliyatini yo'lga qo'yish asosida klasterlarning meva-sabzavot va yuqori qo'shilgan qiymatga ega tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini hamda eksportdagi ulushini 2 baravarga va ish o'rinlarini 3 baravarga oshirish vazifasi belgilangan[6]. Natijada paxta- to'qimachilik klasterlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash, hamda uzumchilik va vinochilik sohasini barqaror rivojlantirish, xom ashyo bazasini kengaytirish va eksport hajmini oshirish, agrar sektorni zamonaviy, resurs tejankor texnikalar bilan ta'minlashni rag'batlantirish bo'yicha yangi mexanizmlar joriy etildi[7].

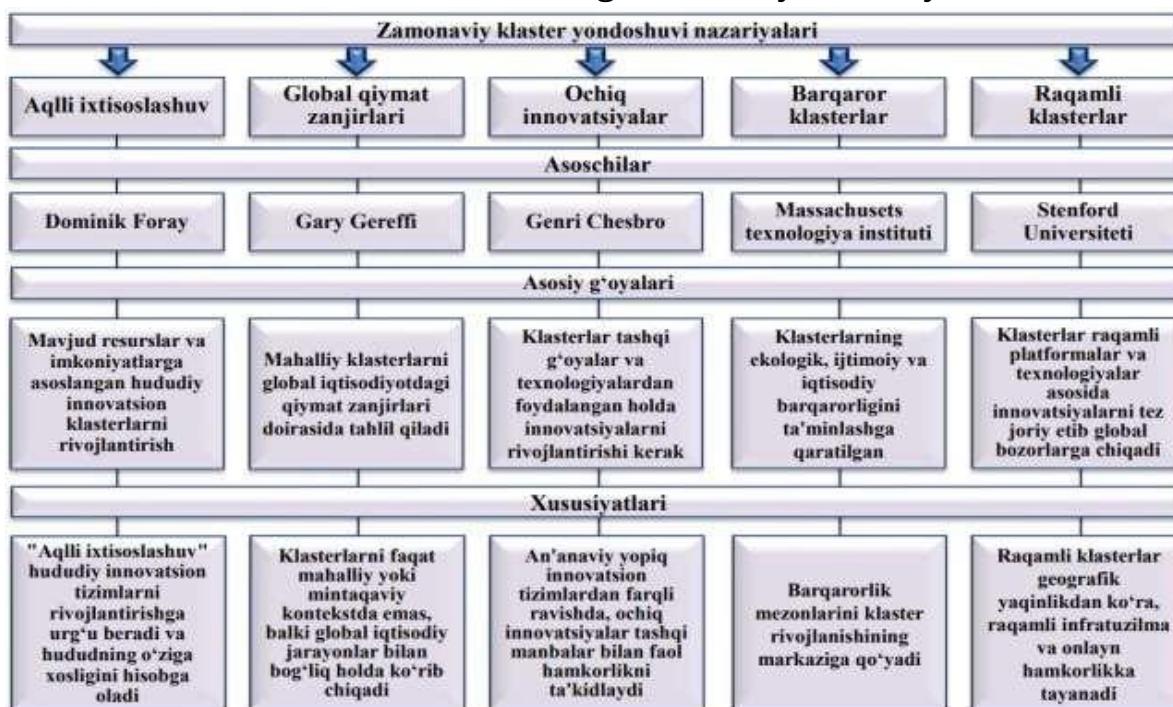
O'zbekistonda qishloq xo'jaligini barqaror rivojlantirish, tarmoqning investitsiya jozibadorligini, organik dehqonchilik ulushini, qayta ishlash, xususan tayyor mahsulot hajmini oshirish, xalqaro mahsulot bozorlarida raqobatbardosh agrosanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish ko'lamini kengaytirish, bunda agroklaster tizimini rivojlantirish borasida davlat dasturlari asosida ilmiy-amaliy loyihalarga e'tibor kuchaymoqda.

Tarmoqlararo rivojlanish usullari integratsiya hamda senergiya yaratish tushunchalarining paydo bo'lishiga zamin yaratdi. Bu usullar shakllanib hozirda klaster usuli sifatida qo'llanilmoqda. Klasterlashtirish usuli mohiyatan klasterlarni vujudga keltiradi. Klasterlar ma'lum bir hududda o'zaro yaqin, o'xshash biri-biri bilan bog'liq subyektlarning iqtisodiy aglomeratsiyasi sifatida A.Marshallning "Mahalliy sanoat" atamasini kiritish bilan aniqlashtiriladi, keyinchalik "Sanoat hududlari" nomi bilan keng tarqaladi. Tadqiqotimizda klasterli yondoshuv nazariyalari va ularning mohiyati, farqli xususiyatlari A.Marshallning "Sanoat hududlari" nazariyasi (1890), J. Jeykobsning "Shaharlar va iqtisodiy rivojlanish" nazariyasi (1969), F.Aydalotning "Texnologik klasterlar" nazariyasi (1986), M.Porterning "Klaster nazariyasi" (1990), P.Krugmanning "Geografik iqtisodiyot" nazariyasi (1991), A. Saxenianning "Yangi iqtisodiyot va klaster innovatsiyalari" nazariyasi (1994), M. Storperning "Mintaqaviy innovatsiya tizimlari" nazariyasi (1995), M. Enraytning "Regional klaster yondashuvi" (1996), M. Kristoferning "Ta'minot zanjiri klasterlari" (1998), E.Hargadon va Robert

I. Suttonning "Innovatsion klasterlar" (2000), R. Floridaning "Ijodiy sinf va klasterlar" (2002) nazariyalari bo'yicha tadqiq etildi.

Yangi davrda, xususan 2010-yildan klaster yondashuvi nazariyasi turli olimlar tomonidan takomillashtirildi va yangi tushunchalar bilan boyitildi. Bularga SS (Smart Specialization), GVCh (Global Value Chains), OI (Open Innovation), SC(Sustainable Clusters), DC (Digital Clusters) nazariyalarini kirish mumkin (1-rasm).

1-rasm. Klasterlashtirishning zamonaviy nazariyalari tasnifi

Klaster nazariyasining shakllanishi va rivojlanishi jarayonida klaster tushunchasining turli ta'riflari keltiriladi. Xususan, A.V.Babkin, L.K. Shamina klasterlarni alohida iqtisodiy tizim sifatida qarashgan bo'lsa, M. Porter mamlakat raqobatbardoshligini alohida firmalarning emas, balki turli tarmoqlarga oid firmalar birlashmasi - klasterlarning xalqaro raqobatbardoshligi prizmasi orqali ko'rish zarurligini ta'kidlaydi. Ye. Lyumer, I. Tolenado va D. Solye, Ye.Daxmen, V.Feldman kabi nazariyachi olimlar ham klasterga ta'rif berib o'tishgan. Mamlakatimiz olimlaridan G.Zaxidov klasterni bir-biriga bog'liq, o'xshash belgilardan iborat bir butun yaxlitlikning tizimli harakat samarasini ifodalovchi subyekt deb ta'riflaydi. Shuningdek, D.Mirzaxalilova, A. Soliyev, X. Kodirov, M. Rahmatovlar ham o'ziga xos ta'riflarini keltirishgan.

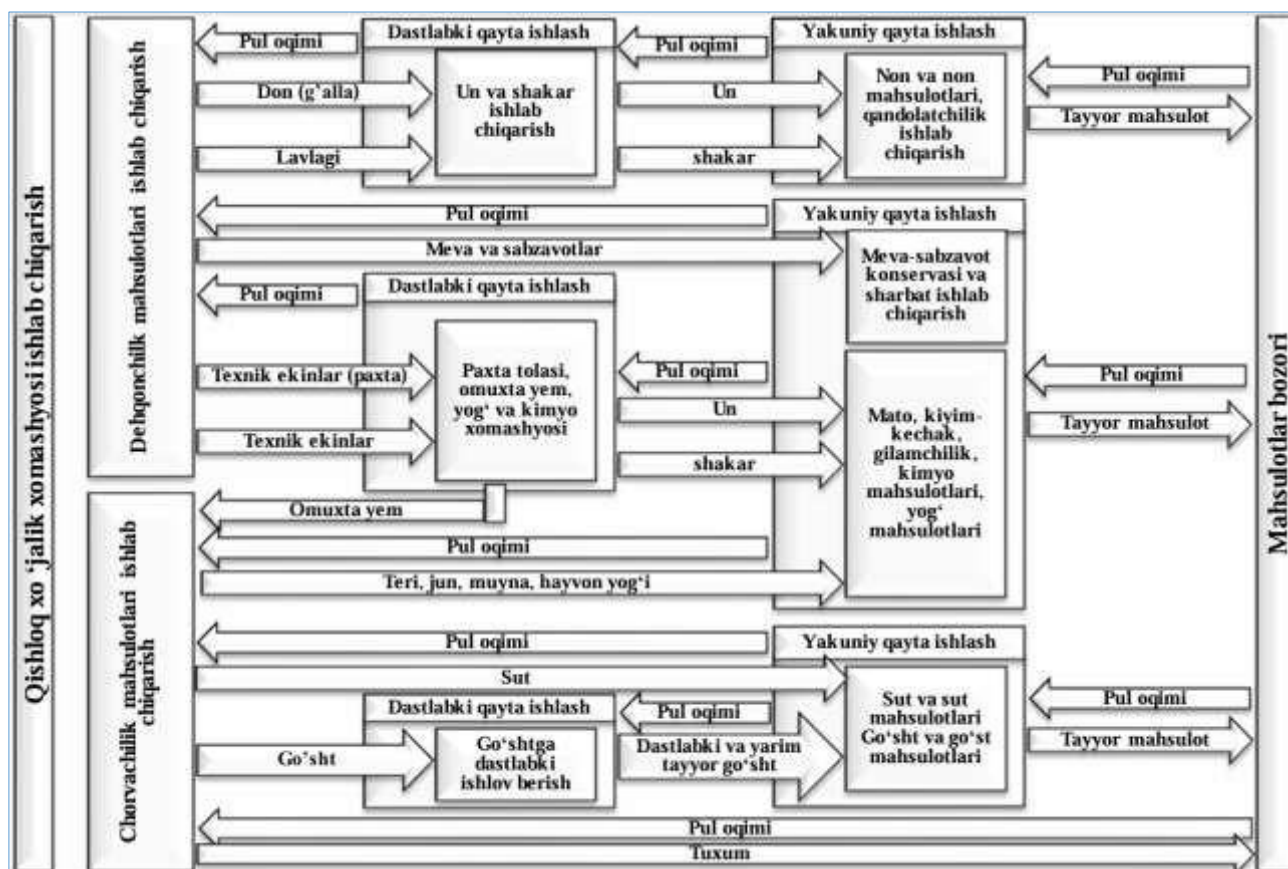
Bizningcha, klaster - bu ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlarni birlashtirgan, hududlarning tabiiy-iqtisodiy xususiyatlarini hisobga olgan holda yakuniy qo'shilgan qiymatni yaratuvchi subyektlarning xom ashyo yetishtiruvchi, qayta ishlovchi, xizmat ko'rsatuvchi sohalarni o'zida tarkiblashtirgan tizimdir.

Manbalarda "agrosanoat klasteri" va "agroklastar" tushunchalari bir-birining o'rnida ishlatiladi. Biroq, ba'zi manbalarda bu ikkisi farqlanadi. Asosan, agrosanoat klasterini "qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, qayta ishlash va iste'molchilarga yetkazib berishgacha bo'lgan barcha texnologik jarayonlarni o'z ichiga olgan xo'jalik va korxonalar birlashmasidir" deyilsa, agroklastar "qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, qayta ishlash, saqlash va sotish maqsadida birlashgan qishloq xo'jaliklari, qayta ishlash sanoati korxonalari, saqlash, transport

logistikasi va savdo infratuzilmasining yagona vertikal integratsiyalashgan tizimi" sifatida keltiriladi. Bizningcha, agroklastar va agrosanoat klasterlari hududda klasterlashgan tizimning barcha funksiyalari qamrovi bilan bir tushunchaning sinonimlari bo'lib - bu xom ashyo ishlab chiqarish, tashish,

saqlash, qayta ishlash, sotish jarayonlari vertikal integratsiyasi halqalarida qo'shilgan qiymat yaratish zanjirini hosil qilgan murakkab kooperativ tizimdir.

Tadqiqotimiz jarayonida agroklaster tizimining yuqori qo'shilgan qiymat zanjiri (QQZ)ni aks ettiruvchi sxema ishlab chiqildi (2-rasm).

2-rasm. Agroklaster tizimining qo'shilgan qiymat zanjiri sxemasi¹³

Ushbu agroklaster tuzilmasi tizimining samarali ishlashi uchun barcha tarmoqlar qanday tizimlashganligini aniq ko'rish imkonini beradi. Biroq O'zbekiston respublikasi va hududlarida agroklaster tizimi qo'shilgan qiymat zanjirida to'liq faoliyat olib bormayapti. Jumladan, Qashqadaryo viloyatida paxta-to'qimachilik, g'allachilik va meva-sabzavotchilik klaster tarmoqlari mavjud bo'lib, QQZning yuqori bosqichlarida faol iqtisodiy jarayonlar kam kuzatiladi. Bu esa, klasterlashtirish yondoshuvlarini takomillashtirish, agroklaster tizimining optimal modellari ishlab chiqish zaruratini kuchaytiradi. Agroklaster tizimining optimal modellari ishlab chiqish iqtisodiy samaradorlikni oshirish, innovatsiyalarni joriy etish va resurslardan foydalanishning eng maqbul usullarini aniqlash uchun zarurdir. Fikrimizcha, optimal modellarni ishlab chiqish jarayonida strategik, innovatsion va klasterli rivojlantirish usullarini birlashtirgan xususiyatlarini inobatga olish zarur (3-rasm).

ADABIYOTLAR

1. <https://openknowledge.fao.org/items/ed1c61e7-1575-4f58-b9b7-eac7b83c3517>.
2. <https://www.fao.org/common-pages/search/en/?q=innovation+index>
3. <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QI>
4. <https://fundamental-research.ru/en/article/view?id=43135>
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoniga 2-

MINTAQA TO'QIMACHILIK SANOATI KORXONALARI EKSPORT SALOHIYATINI OSHIRISHGA TA'SIR KO'RSATADIGAN OMILLAR TAHLILI

Navruz-Zoda Baxtiyor Negmatovich

Buxoro davlat universiteti professori

iqtisodiyot fanlari doktori, professor

To'rayev Shohrux Halimovich

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

shokhrukh114@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonning yirik sanoat markazlaridan biri bo'lgan Buxoro viloyati to'qimachilik sanoati korxonalarining eksport salohiyati va uni oshirish haqida fikr yuritiladi. Statistik ma'lumotlar asosida beshta - valyuta kursining o'zbek so'miga nisbatan o'zgarishi, xom-ashyo ta'minoti, mahsulot ishlab chiqarish hajmi, to'qimachilik sanoati korxonalari soni va investitsiya hajmi kabi omillarining viloyat to'qimachilik sanoati eksport salohiyatini oshirishga ta'sir darajasi ko'rib chiqiladi.

Аннотация. В статье рассматривается экспортный потенциал предприятий текстильной промышленности Бухарской области, одного из крупнейших промышленных центров Узбекистана, и пути его наращивания. На основе статистических данных рассматривается степень влияния пяти факторов: изменения обменного курса по отношению к узбекскому суму, обеспеченности сырьем, объема производства продукции, количества предприятий текстильной промышленности и объема инвестиций – на наращивание экспортного потенциала текстильной промышленности региона.

Abstract. The article examines the export potential of textile industry enterprises in the Bukhara region, one of the largest industrial centers of Uzbekistan, and ways to increase it. Based on statistical data, the degree of influence of five factors is considered: changes in the exchange rate against the Uzbek sum, availability of raw materials, volume of production, number of textile industry enterprises and volume of investments - on increasing the export potential of the textile industry in the region.

Kalit so'zlar: Mintaqa, eksport salohiyati, bozor tahlili, bozorni segmentlash, mulkchilik instituti, narx raqobatbardoshligi.

Ключевые слова: Регион, экспортный потенциал, анализ рынка, сегментация рынка, институт собственности, ценовая конкурентоспособность.

Key words: Region, export potential, market analysis, market segmentation, property institution, price competitiveness.

Kirish. So'nggi yillarda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida to'qimachilik sanoatida ham sezilarli o'zgarishlar yuz bermoqda. Biroq, hozirgi vaqtda ushbu korxonalarning eksport salohiyatini to'liq baholash, mavjud muammolarni aniqlash va ularni hal qilish yo'llarini ishlab chiqish masalalari yetarlicha o'rganilmagan. Bozor iqtisodiyoti tamoyillariga o'tish, xususiyl mulkchilik institutining rivojlanishi, investitsiya muhitining yaxshilanishi va eksportni doimiy qo'llab-quvvatlash siyosati to'qimachilik korxonalari faoliyatini sifat jihatidan tubdan o'zgartirdi. Lekin, ushbu ijobiy o'zgarishlarga qaramay, ko'plab korxonalar o'zlarining eksport salohiyatini to'liq

ishga solishda qator qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Shu nuqtai nazardan biz bugungi kunda Buxoro viloyati to'qimachilik sanoati korxonalari eksport salohiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan omillarni tahlil qilishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

O'zbekiston mintaqalarining iqtisodiy rivojlantirishda to'qimachilik sanoatining eksport salohiyatini oshirish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan. Biz ushbu maqolada Buxoro viloyati to'qimachilik sanoati korxonalarining eksport salohiyatini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan asosiy omillarni ko'rib chiqamiz. Buxoro viloyati O'zbekistonning yirik sanoat markazlaridan biri bo'lib, to'qimachilik sanoati bo'yicha sezilarli salohiyatga ega. Viloyatda faoliyat yuritayotgan ilg'or to'qimachilik korxonalari mamlakatning umumiy to'qimachilik mahsulotlari eksportida muhim hissa qo'shmoqda. Biroq, jahon bozorlarida kuchayib borayotgan raqobat sharoitida mahalliy to'qimachilik korxonalarining eksport faoliyatini takomillashtirish zarurati tobora ortib bormoqda. Buxoro viloyati to'qimachilik sanoati korxonalarining eksport faoliyati turli xil ichki va tashqi omillarning ta'siri ostida shakllanmoqda.

Asosiy qism. Biz pastdagi 1-jadvalda 2015-2025 yillardagi statistik ma'lumotlar asosida Buxoro viloyati to'qimachilik sanoati eksport salohiyatining oshirishga ta'sir etuvchi beshta asosiy omillarni tahlil qilib chiqamiz. Ular qatoriga valyuta kursining o'zbek so'miga nisbatan o'zgarishi, xom-ashyo ta'minoti, mahsulot ishlab chiqarish hajmi, to'qimachilik sanoati korxonalari soni va investitsiya hajmi kabi omillari kiradi. Har bir omilning viloyat to'qimachilik sanoati eksport salohiyatining oshirishga ta'sir darajasini ko'rib chiqamiz.

1. Valyuta kursi omili (X_1) - AQSh dollarining o'zbek so'miga nisbatan o'rtacha kursi eksport salohiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan asosiy makroiqtisodiy omildir. 2015 yilda 2,583.54 so'm/dollar bo'lgan kurs 2024 yilda 12,647.61 so'm/dollargacha ko'tarildi. Ya'ni Bu 389% ga teng kurs devalvatsiyasini bildiradi. Milliy valyutaning qadrsizlanishi eksport mahsulotlarining xorijiy bozordagi narx raqobatbardoshligini oshiradi, natijada eksport hajmi ko'payadi (1-jadval).

1-jadval

Buxoro viloyati to'qimachilik sanoati korxonalari eksport salohiyatini oshirishga ta'sir ko'rsatadigan omillar⁴⁶

Yil-lar	X_1 – AQSh dollarining o'zbek so'miga nisbatan o'rtacha kursi, so'm	X_2 -Buxoro viloyatida ip-kalava ishlab chiqarish hajmi, ming tonna.	X_3 – Buxoro viloyatida to'qimachilik sanoati korxonalari soni.	X_4 – Buxoro viloyatida to'qimachilik sanoati mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi, mlrd.so'm.	X_5 – Buxoro viloyati to'qimachilik sanoatida investitsiyalar hajmi, mln.dollar.
2015	2 583,54	7,3	62	1 148,9	14,7

⁴⁶ O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika Qo'mitasi ma'lumotlari asosida mualliflar tomonidan tayyorlangan.

2016	2 981,88	8,1	67	1 073,2	11,1
2017	5 202,70	6,4	73	1 089,7	6,3
2018	8 079,86	15,1	79	1 574,9	13,0
2019	8 883,55	23,7	86	2 458,6	121,5
2020	10 094,16	31,0	91	3 122,3	98,2
2021	10 625,44	41,5	95	4 372,2	160,8
2022	11 049,77	40,1	102	5 234,2	103,0
2023	11 755,01	46,7	109	5 958,5	114,4
2024	12 647,61	41,4	118	7 617,9	129,5
2025 yil (7 oyid a)	12 813,52	12,2	118	4 045,2	73,5

2. Xom ashyo ta'minoti omili (X_2) - Buxoro viloyatida ip-kalava ishlab chiqarish hajmi to'qimachilik sanoati uchun asosiy xom ashyo manbai hisoblanadi. 2015-2017 yillarda ip-kalava ishlab chiqarish hajmi 7,3 ming tonnadan 6,4 ming tonnaga kamaygan bo'lsa, 2021-2024 yillarda esa nisbatan barqaror holat saqlanmoqda (40,1-46,7 ming tonna). Mahalliy xom ashyo ishlab chiqarishning o'sishi, xom ashyoni doimiy import qilish qaramligidan saqlaydi, ishlab chiqarish va tannarx xarajatlarini kamaytiradi, eksport mahsulotlarining raqobatbardoshligini oshiradi.

3. Korxonalar soni omili (X_3) - to'qimachilik sanoati korxonalari soni tarmoqning rivojlanish darajasini aks ettiradi. Masalan 2015 yilda viloyatda 62 ta to'qimachilik sanoati korxonlari faoliyat yuritgan bo'lsa, 2025 yilga kelib ularning soni 118 taga yetgan. Korxonalar sonining ko'payishi - bozorga yangi raqobatchilarning kirib kelishi, umumiy eksport hajmining oshishi, sog'lom raqobat muhitining shakllanishi, mahsulotlarning sifatli va xilma-xil bo'lishiga zamin yaratadi.

4. Ishlab chiqarish hajmi omili (X_4) - to'qimachilik sanoati mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi tarmoqning real salohiyatini ko'rsatadi. Viloyatda 2015-2025 yillar oralig'ida mahsulot ishlab chiqarish hajmining doimiy o'sishi kuzatilmoqda. Ishlab chiqarish hajmining o'sishi eksport uchun ko'proq mahsulot mavjudligini ta'minlaydi. Ya'ni mahsulotlarning bir qismi ichki bozorga, qolgan qismi esa eksportga yo'naltiriladi. Qancha ko'p mahsulot ishlab chiqarilsa, shuncha ko'p yangi buyurtmalar olish, xorijiy bozorda ham raqobat ustunligiga erishish imkoniyati paydo bo'ladi.

5. Investitsiya omili (X_5) - ushbu omil to'qimachilik sanoatining modernizatsiya va rivojlanish darajasini belgilaydi. 2015-2017 yillarda investitsiya hajmi 14,7 mln.AQSh dollaridan 6,3 mln.AQSh dollarigacha kamaygan. Biroq, 2019 yilda 121,5 mln.AQSh dollari miqdorida keskin o'sish kuzatildi. 2020-2024 yillarda ham yuqori darajada barqaror holat (98,2-160,8 mln.AQSh dollari) kuzatilmoqda. Investitsiyalar hajmining ko'payishi texnologik modernizatsiya,

sifat yaxshilanishi va yangi mahsulot turlarini ishlab chiqarish imkoniyatlarini yaratadi, bu esa eksport raqobatbardoshligini oshiradi.

Olingan natijalar eksport salohiyatini rivojlantirish uchun kompleks va tizimli yondashuvning zarurligini tasdiqlaydi. Bitta omilga e'tibor qaratish o'rniga, barcha omillarning muvozanatli rivojlanishini ta'minlash muhimdir.

Xulosa. Buxoro viloyati to'qimachilik sanoati eksport salohiyatining oshirishi ko'p omilli va murakkab jarayon bo'lib, makroiqtisodiy sharoitlardan foydalanish, mahalliy resurs bazasini mustahkamlash, institutssional salohiyatni oshirish, ishlab chiqarish hajmlarini kengaytirish va doimiy modernizatsiya orqali kompleks strategiya ishlab chiqish zarur. Kelajakda ushbu omillarning o'zaro ta'sirini chuqurroq o'rganish va ularning optimal nisbatini aniqlash maqsadga muvofiqdir. Bu esa viloyat to'qimachilik sanoatining eksport salohiyatini yanada samarali rivojlantirish uchun ilmiy asosli tavsiyalar berish imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/-5841063>.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 14-dekabrda "To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5285 sonli Farmoni. <https://lex.uz/acts/-3459667>.

3. Ashurov M.S., Shakirova Y.S. Korxonalar eksport faoliyati va salohiyatini oshirishga ta'sir etuvchi omillar tahlili // International journal of theoretical and practical research №4, 30.04.2023, 6-18 b.

4. Isayev R.A., Marufova H.O., To'qimachilik sanoati korxonalari rivojlanish marketing strategiyasini amalga oshirishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil ilmiy junal, 2-son, fevral 2024, 399-403 b.

5. <https://stat.uz/> O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika Qo'mitasi rasmiy sayti.

TURIZMDA KLASSTER MODELLARINI BAHOLASH MEZONLARI ASOSIDA ULARNING KLASSTERGA MOSLIK XUSUSIYATLARINI ANIQLASH

Sh.X.Muxitdinov, i.f.d., DSc

Qarshi davlat universiteti

Turizm va marketing kafedrasi mudiri

Z.Teshayev

Qarshi davlat universiteti

Turizm va marketing

kafedrasi mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda turizm sohasida turli xil klaster modellari tahlil qilinib, ularning klasterga moslik (klasterboplik) xususiyatlari aniqlangan. Ayniqsa, ziyorat turizmi kabi ma'naviy qadriyatlarga asoslangan turizm yo'nalishi uchun an'anaviy klaster modellarining qay darajada mos kelishi o'rganilgan. Qiyosiy tahlil asosida ziyorat turizmiga mos keladigan klasterboplik mezonlari ishlab chiqildi. Ular orasida geografik yaqinlik, destinacion boshqaruv, mahalliy infratuzilma, diniy-axloqiy qadriyatlarni inobatga olish, xizmatlar zanjiri, resurslarning o'zaro integratsiyasi va turizm ishtirokchilarining hamkorligi asosiy o'rin egallaydi. Tadqiqot natijalari asosida ziyorat turizmini rivojlantirishda yangi, moslashtirilgan klaster modelini yaratish bo'yicha amaliy takliflar berilgan.

Аннотация. В данном исследовании проанализированы различные кластерные модели в сфере туризма и выявлены характеристики их кластерной пригодности (кластеризации). В частности, изучена степень соответствия традиционных кластерных моделей направлению туризма, основанному на духовных ценностях, такому как паломнический туризм. На основе сравнительного анализа разработаны критерии кластеризации, подходящие для паломнического туризма. Среди них ключевую роль играют географическая близость, управление дестинацией, локальная инфраструктура, учет религиозных и моральных ценностей, цепочка услуг, взаимная интеграция ресурсов и сотрудничество участников туризма. По результатам исследования сформулированы практические предложения по созданию новой, адаптированной кластерной модели для развития паломнического туризма.

Abstract. This study analyzed various cluster models in the tourism sector and identified their cluster suitability (clustering) characteristics. In particular, the extent to which traditional cluster models are suitable for a tourism direction based on spiritual values, such as pilgrimage tourism, was studied. Based on a comparative analysis, clustering criteria suitable for pilgrimage tourism were developed. Among them, geographical proximity, destination management, local infrastructure, consideration of religious and moral values, service chain, mutual integration of resources, and cooperation of tourism participants play a key role. Based on the results of the study, practical proposals are made to create a new, adapted cluster model for the development of pilgrimage tourism.

Kalit so'zlar. Turizm klasteri, klasterboplik, ziyorat turizmi, destinatsion menejment, turistik model, klaster yondashuvi, raqobatbardoshlik, ziyorat klasteri, turistik resurslar, klasterlash mezonlari.

Ключевые слова: Туристический кластер, кластеризация, паломнический туризм, управление дестинацией, туристическая модель, кластерный подход, конкурентоспособность, паломнический кластер, туристские ресурсы, критерии кластеризации.

Key words. Tourism cluster, clustering, pilgrimage tourism, destination management, tourist model, cluster approach, competitiveness, pilgrimage cluster, tourist resources, clustering criteria.

Kirish. So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida turizm sohasi milliy iqtisodiyotning strategik yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Davlat tomonidan turizm infratuzilmasini rivojlantirish, yangi turistik yo'nalishlar ochish, xususan, ziyorat turizmi kabi istiqbolli tarmoqlarga e'tiborning ortib borayotgani ushbu sohaning kompleks yondashuvlar asosida boshqarilishini talab etmoqda. Turizmning barqaror rivojlanishini ta'minlashda zamonaviy menejment texnologiyalari, xususan, klasterlash yondashuvi alohida o'rin tutadi.

Klasterlash — bu hududiy, iqtisodiy va ijtimoiy resurslarni bir butun tizimga birlashtirish orqali turizm xizmatlarini takomillashtirish va raqobatbardosh turistik mahsulotlar yaratishga xizmat qiluvchi zamonaviy boshqaruv usulidir. Bugungi kunda Yevropa, Osiyo va boshqa mintaqalarda turli tarmoqlarda, jumladan, turizm sohasida ham muvaffaqiyatli faoliyat yuritayotgan yuzlab klasterlar mavjud. Ular orasida raqobatbardoshlikni ta'minlovchi, tashrif buyuruvchilar ehtiyojlarini to'laqonli qondira oluvchi va mahalliy iqtisodiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi klaster modellari ajralib turadi.

Biroq, ziyorat turizmi o'zining ma'naviy-diniy xarakteri bilan klassik iqtisodiy yondashuvlarga to'liq mos kelavermaydi. Shu bois, mavjud turistik klaster modellari ziyorat turizmi sharoitida qanday ishlashi, ularning qanday klasterboplik xususiyatlarga ega ekani alohida ilmiy tahlilni talab qiladi. Chunki

ziyosat turizmida faqat iqtisodiy manfaat emas, balki ma'naviy qadriyatlar, diniy an'analar va axloqiy-me'yorlar ham asosiy o'rin egallaydi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Bunda, chuqur ilmiy izlanishlarga asoslangan, ziyosat turistik klasterlarni shakllantirish uchun amaliy ahamiyatga ega, ishonchli ilmiy manbalari mavjud bo'lgan konseptual turistik klaster modellarini aniqlashga harakat qildik. Ushbu klaster modeli to'rtta omilga asoslanadi: asosiy resurslar va diqqatga sazovor joylar; destinatsion menejment; to'ldiruvchi sharoitlar va talab shartlari. Modelda klaster ishtirokchilari sifatida hukumat organlari, destinatsion menejment tashkilotlar, universitetlar, turizm sohasi bilan bog'liq oddiy va transmilliy kompaniyalar ajratilgan. Klaster modelida omillar va ishtirokchilarning o'zaro aloqadorligi va hamkorligi natijasida turizm raqobat ustunligiga ega bo'lib, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlovchi vositaga aylanishi ko'rsatilgan.

Turistik klasterlarni shakllantirishning beshinchi qiyoslanayotgan modeli sifatida Rossiyalik olimlari M.A.Morozov va T.V.Lvovanning "Turistik klasterning geografik modeli" tanlangan. Ushbu model klasterlar joylashgan hududga bog'liq bo'lgan "Kartografik taksonomiya" degan yondashuvga asoslanadi. "Taksonomiya" (yunon tilidan "taxis" – o'rnashgan joy va "nomos" - qonun) - voqelikning murakkab sohalari, odatda iyerarxik tuzilish (geografiya obyektlari)ga ega bo'lgan voqelikning murakkab sohasini tasniflash va tizimlashtirish nazariyasidir. Bunda "Kartografik taksonomiya" deganda, mualliflar turistik resurslar, xususiyatlari va turistik hududlarning rivojlanish omillari to'g'risidagi ma'lumotlarni kartografik taksonomiya yordamida taqdim etish usuli deb, tushunadilar. "Kartografik takson" esa o'rganilayotgan obyektning yagona resurs (ko'rsatkichi) ni o'z ichiga oladigan hududiy birliklari to'plami sifatida talqin etiladi. "Hududiy birlik" - xaritada 1x1 kilometr gorizontalka mos keladigan, unga berilgan tartib raqami (koordinatalari) bo'lgan hududning uchastkasi nazarda tutiladi.

Masalan, "Krasnaya Polyana" turistik destinatsiyasi topografik xaritaning "A24V30" hududiy birligi bo'yicha kartografik taksonlarida tasvir etiladi. Kartografik taksonomiyaga asoslangan klasterlashtirish amaliyoti turistik destinatsiyani geografik modellashtirish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni to'plash, saqlash, foydalanish va ayirboshlash imkonini beradi. Turistik destinatsiya modelining geografik tavsifi turistik klasterlarning iste'mol segmentlari bo'yichageografik massivlari sifatida taqdim etiladi, bu yerda klasterlar sayohat motivlariga qarab iste'molchilarning resurslari va infratuzilmasi talablariga muvofiq shakllantiriladi. Mualliflar "klaster" deganda muayyan turizm turi uchun talab etiladigan shart-sharoitlarga javob bera oladigan destinatsiya (hudud)larni tanlab olishini nazarda tutadilar. Har bir joy, mintaqa hududida turli o'zaro ta'sir etuvchi jarayonlarni o'rganish va ushbu hududlarni turistik destinatsiyalarga aylantirish maqsadida klaster modelida kartografik taksonomiya vositasi yordamida axborot berish usuli ishlab chiqilgan.

Turistik klasterning oltinchi qiyoslash modeli o'zbek olimlari B.Navruz-Zoda va N.Ibragimovlar tomonidan yaratilgan bo'lib, u turistik klasterning "Destinatsion menedjment modeli" ko'rinishiga egadir. Ushbu model to'rtta

quyidagi jabhalardan iborat: turistik xizmatlar bozori va sayyohlarning hatti-harakatlarini o'rganish, maqsadli turistik segmentlarni ajratish va tashrif maqsadlarini aniqlash bilan bog'liq bo'lgan marketing jabhasi; turistik jozibador joy va maskanlarni tanlash va sayohat amalga oshadigan turistik manzil (destinatsiya)larni shakllantirishga qaratilgan tashkiliy – hududiy jabhasi; turistik hududlarning integratsiyalashgan turistik taklif tizimini yaratish bilan bog'liq bo'lgan ishlab chiqarish jabhasi; turistik oqimlarni turistik jozibador joylar tomon jalb qilish jarayonini tashkil etish bilan bog'liq bo'lgan tashkiliy-boshqaruv jabhasi.

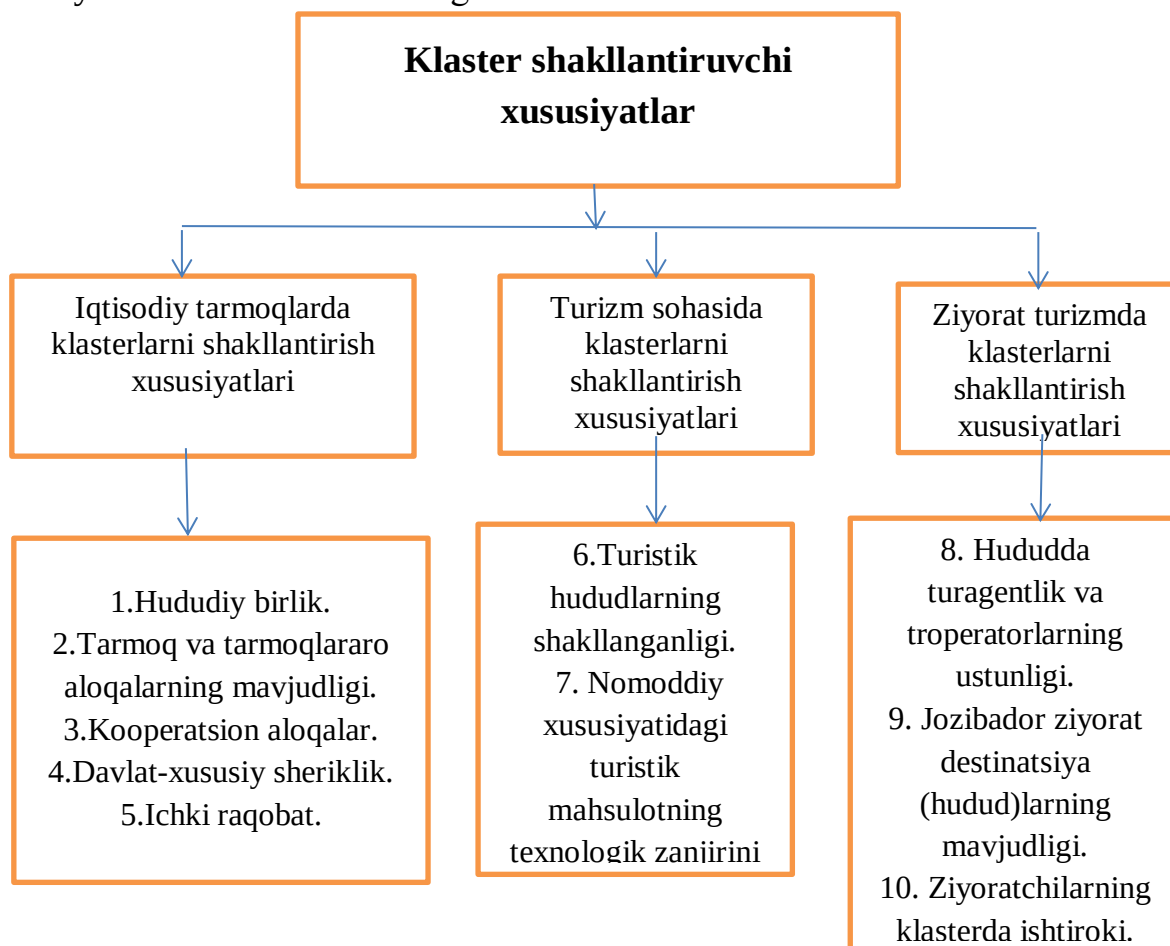
Qiyoslanadigan ikkinchi model Polsha olimlari A.Malakauskaynte va V.Naviskas (A.Malakauskaite, V.Navickas) ishlanmalari bo'lib, u “Klasterlashtirilgan turistik destinatsiya modeli” deb nomlanadi. Turizm klasterlashtirish nazariyasining rivojlanishi natijasida turistik klasterning hudud manfaatlarini mustahkamlashga, uning mustaqilligi, raqobatbardoshligi va barqaror rivojlanishiga ko'maklashadigan hududiy boshqaruv mexanizmi sifatida qaraladigan yangicha modelning paydo bo'lishiga olib keldi. Ushbu modulning mohiyati shundan iboratki, tarmoqlararo o'zaro hamkorlik nafaqat klasterga kiritilgan kompaniyalarning, balki turistik klaster faoliyat ko'rsatadigan hudud - turistik destinatsiyaning uzoq muddatda raqobatbardoshligini oshirishga ham bevosita ko'maklashadi. Unda turistik destinatsiyani tarqatish maydonining ko'lami har xil bo'lishi mumkin.

“Turistik klasterning tizimli modeli” quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi: turistik resurslar; turoperator va turagentiklar; joylashtirish vositalari, ovqatlanish, transport va dam olish xizmatlarini ko'rsatuvchi provayderlar; turistlarga qo'shimcha (chakana, jumladan suvenirler savdo, sug'urta, aloqa, moliya, tibbiy) xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar; tashqi muhit omillari. Mazkur turistik klasterini yaratish quyidagi yetti bosqichini o'z ichiga oladi: chegaralarni aniqlash; ideallashtirilgan modelni yaratish; shakllanish salohiyatini o'rganish; turizm mahsulotlarini tavsiflash; infratuzilmani tahlil qilish; tashqi shakllanish sharoitlarini o'rganish; umumiy natijalarni baholash va loyiha modeli hamda rivojlanish strategiyasini tanlash.

Tahlil va natijalar. Turizm sohasida raqobat ustunligini ta'minlashning muhim omillaridan biri — hududlarning sayyohlik salohiyatidan samarali foydalanish va joylarda turizm biznesini kompleks rivojlantirishdir. Shu nuqtai nazardan, alohida turizm hududlarida sayyohlik biznesini tashkil etishning istiqbolli shakli sifatida turistik klasterlarni yaratish va rivojlantirish keng ko'lamda qo'llanilmoqda. Ayni paytda Yevropada 100 tagacha tadbirkorlik sub'yektlarini qamrab oluvchi 392 ta, shuningdek 50 tadan ortiq kompaniyalarni birlashtiruvchi 471 ta klaster muvaffaqiyatli faoliyat yuritmoqda. Klaster yondashuvi doirasida ziyorat turizmini rivojlantirishga oid masalalar hali yetarli darajada o'rganilmagan. Bu holat, ushbu turizm yo'nalishining iqtisodiy qiymatini oshirish haqidagi yondashuvlar, axloqiy va diniy e'tiqodlar bilan to'qnash kelishi mumkinligi bilan izohlanadi. Ziyorat turizmi — bu Alloh yo'lida savobli va ma'naviy qadriyatlarga asoslangan sayohat faoliyatidir. Shu bois, bizning ilmiy izlanishimizning muhim vazifasi — xorijiy va milliy turistik klaster modellari

asosida ziyorat turizmi uchun zarur bo'lgan klasterboplik (klasterga moslik) xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Ushbu masalani hal etishda qiyosiy tahlil usuli asosida ilg'or turistik klaster modellari bosqichma-bosqich o'rganildi.

Qiyosiy tahlil o'tkazish jarayonida har bir modelning ziyorat klasterboplik xususiyatlariga mos kelishi yoki mos kelmasligi aniqlab olinadi. Bunda biz iqtisodiy tarmoqlarda, turizm sohasida va ziyorat turizmida klasterlarni shakllantirishning o'ziga xos belgilarini inobatga olib, ularni uchta guruh bo'yicha 10 ta xususiyatlarini aniqlab oldik. Guruhlar kesimida klasterlarni shakllantiruvchi xususiyatlari 1-rasmda ko'rsatilgan.

1-rasm. Xo'jalik yuritishning turli darajalarida klasterlarni shakllantirishning o'ziga xos belgilari (xususiyatlari)

“Turistik klasterning global raqobatbardoshligining rivojlanish modeli”ni jadvaldagi “Klasterlarni turli xo'jalik yuritish darajalarda shakllantirish xususiyatlari” bilan solishtirganda, iqtisodiy tarmoqlarda klasterlarni shakllantiruvchi 5 ta xususiyatlariga to'liq mos keladi (ular jadvalga “+” belgisi bilan ko'rsatilgan), turizm klasteri uchun zaruriy xususiyatlarning 6-chisi - “Turistik hududlarning shakllanganligi” ga uncha mos kelmaydi (bu holat jadvalda “-” belgisi bilan ko'rsatilgan) va 7-chisi – “Nomoddiy xususiyatdagi turistik mahsulotning texnologik zanjirini yaratish” hamda 8-chisi – “Hududda turagentlik va turoperatrolarning ustunligi” xususiyatlariga to'liq mos keladi. Biroq, tahlil qilinayotgan klaster modeli ziyorat turizmida klasterlarni shakllantiruvchi ikkala: 9-chi - “Jozibador ziyorat destinatsiya (hudud)larning mavjudligi” va 10-chi -

“Ziyoratchilarning klasterda ishtiroki” xususiyatlariga mos kelmasligi aniqlandi. Bu holat jadvalda “-” belgici bilan ifodalangan.

Klasterlashtirilgan turistik destinatsiya modelining, fikrimizcha, kamchiligi – destinatsion menejment va marketingni inobatga olmaganligi hamda modelning tuzilishida qo‘shilgan qiymat zanjiri (7-chi xususiyat) o‘z aksini topmasdan qolganligida. Yuqoridagi modelga o‘xshab, unda ham ziyorat turizmida klaster shakllantiruvchi ikkala xususiyatlari ham inobatga olinmasadan qolgan.

Turistik klasterning tizimli modeli “Klasterlarni turli xo‘jalik yuritish darajalarda shakllantirish xususiyatlari” bilan solishtirganda, iqtisodiy tarmoqlarda klasterlarni shakllantiruvchi 5 ta xususiyatlaridan faqat 3 tasi – “Hududiy birlik”, “Tarmoq va tarmoqlararo aloqalarning mavjudligi” va “Kooperatsion aloqalar” xususiyatlariga hamda turizm sohasida klasterlarni shakllantiruvchi barcha xususiyatlariga to‘liq mos keladi. Lekin, ziyorat turizmida klasterlarni shakllantiruvchi ikkala: 9-chi - “Jozibador ziyorat destinatsiya (hudud)larning mavjudligi” va 10-chi - “Ziyoratchilarning klasterda ishtiroki” xususiyatlariga esa mos kelmaydi.

Keyingi bosqich Ziyorat klasterlarni shakllantirish uchun maqbul modellarni tavsiya etish. Tahlili natijasida turistik hudud bilan bog‘liq bo‘lgan 3 ta - “Klasterlashtirilgan turistik destinatsiya”, “Turistik klasterning geografik” va “Destinatsion menejment” modellari ziyorat klasterini shakllantirish uchun maqbul modellar sifatida tavsiya etiladi.

Shunday qilib, O‘zbekistonda turizmning istiqbolli shakli sifatidagi ziyorat turizmini klaster yondashuvida rivojlantirish uchun ilg‘or klaster modellarining beshta klassik xususiyatlari bilan bir qatorda uning yana uchta turizm sohasi uchun zarur va ikkita ziyorat turizmi uchun yetarli -“muqaddas joylarning mavjudligi” va “ziyoratchilarning klasterda ishtiroki” kabi xususiyatlarini inobatga olgan taqdirdagina, fikrimizcha, ziyorat turistik klasterini shakllantirish imkoni vujudga keladi.

Xulosa va takliflar. Ziyorat turizmi uchun alohida klaster modeli ishlab chiqilishi zarur. Bu model mavjud ilg‘or klaster modellari asosida shakllantirilishi, lekin diniy va ma‘naviy qadriyatlarni inobatga olgan holda moslashtirilgan bo‘lishi lozim. Turizm klaster modellarini baholashda quyidagi klasterboplik mezonlari asosiy mezon sifatida belgilanishi mumkin:

- geografik yaqinlik va logistik qulaylik;
- ziyorat manzillarining jozibadorligi va tarixiy-diniy ahamiyati;
- mahalliy infratuzilma va xizmatlar darajasi;
- mahalliy aholi va tadbirkorlarning ishtiroki;
- destination menejment tizimining mavjudligi;
- transport, xavfsizlik, ekologik muvozanat va axloqiy me‘yorlarga rioya qilish.

Hududiy boshqaruv organlari va turizm sohasidagi ilmiy markazlar hamkorligida ziyorat klasterlarini shakllantirishga oid eksperimental loyihalar ishlab chiqilishi va sinovdan o‘tkazilishi maqsadga muvofiqdir. Ziyorat turizm klasterlarini barpo etishda xalqaro tajribadan (masalan, Makkadagi Haj logistikasi yoki Hindistondagi diniy festivallarni tashkil etish tizimi) o‘rganish va

moslashtirish foydalidir. Turizm oliy ta'lim muassasalari uchun ziyorat turizmi klasterlashiga doir fanlar va modullar ishlab chiqilishi, bu yo'nalishda yangi ilmiy tadqiqotlar qo'llab-quvvatlanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1. Kim, N., & Wicks, B.E. (2008). *Tourism Clusters: Korean Tourism Policy and Practice*. *International Journal of Tourism Research*, 10(1), 1–15.
2. Malakauskaite, A., & Navickas, V. (2010). *The Role of Clusters in the Tourism Industry Development*. *Engineering Economics*, 61(1), 50–57.
3. Бойко, А. Е. (2012). Системная модель туристического кластера: методология формирования. *Вестник Санкт-Петербургского университета экономики и финансов*, №6, 48–53.
4. Карпова, Е. Г. (2016). Модель туристического кластера на основе процессного подхода. *Современные научные исследования и инновации*, №12.
5. Морозов, М. А., & Львова, Т. В. (2019). Географическая модель туристического кластера на основе картографической таксономии. *География и туризм*, №2, 75–82.
6. Навруз-Зода, Б.Н., Ибрагимов, Н.С. (2021). Дестинационное управление туристическими кластерами в Узбекистане: теория и практика. *Журнал "Turizm va Marketing"*, №4, 22–29.
7. Porter, M.E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press, New York.
8. OECD (2009). *Clusters, Innovation and Entrepreneurship*. OECD Publishing.
9. UNWTO (2016). *Tourism and Culture Synergies*. World Tourism Organization.
10. Lipina, S. A., Agarova, E. V., Lipina, A. V. (2016). Зелёная экономика. Глобальное развитие. Москва: Финансы и статистика.
11. Djamalov, U., Mukhitdinov, S. (2023). Cluster Approaches in Pilgrimage Tourism: Potential for Sustainable Regional Development in Uzbekistan. *Journal of Central Asian Studies*, 4(2), 66–75.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni (2022 yil 28 yanvar) PF–60-son. 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida.
13. O'zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi. (2023). Ziyorat turizmini rivojlantirish bo'yicha milliy strategiya loyihasi. Toshkent.

QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASIDA QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARINI PROGNOZLASH VA MODELLASHTIRISH

Shixiyev Raxim Muxammetovich
Qoraqalpoq davlat universiteti
Axborot tizimlari va texnologiyalari
Kafedrası dotsent, i.f.f.d, (PhD)
raximm82@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qoraqalpog'iston Respublikasida qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishni prognozlash va modellashtirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda ishlab chiqarish omillari, resurslardan foydalanish samaradorligi hamda kompleks o'zgaruvchili modellashtirish yondashuvi asosida qishloq xo'jaligi rivojlanishini baholash ko'rib chiqiladi. Regression tahlil va eng kichik kvadratlar usuli yordamida ishlab chiqilgan model asosida ishlab chiqarish samaradorligi tahlil qilingan va 2025–2029 yillar uchun prognoz natijalari keltirilgan. Natijalar qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmini barqaror oshirish imkonini beruvchi muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы прогнозирования и моделирования производства сельскохозяйственной продукции в Республике Каракалпакстан. В исследовании освещены факторы производства, эффективность использования ресурсов, а также оценка развития сельского хозяйства на основе

подхода комплексного моделирования с переменными. На основе модели, разработанной с применением регрессионного анализа и метода наименьших квадратов, проведён анализ эффективности производства и представлены прогнозные результаты на 2025–2029 годы. Полученные результаты служат важной научной основой для устойчивого увеличения объёмов сельскохозяйственной продукции.

Abstract. This article addresses the issues of forecasting and modeling agricultural production in the Republic of Karakalpakstan. The study highlights production factors, resource use efficiency, and the assessment of agricultural development based on a multivariable modeling approach. Using a model developed through regression analysis and the least squares method, production efficiency was analyzed and forecast results for 2025–2029 were presented. The findings provide an important scientific basis for ensuring a stable increase in the volume of agricultural production.

Kalit soʻzlar: Qishloq xoʻjaligi, iqtisodiy modellashtirish, prognozlash, kompleks oʻzgaruvchi, regressiya tahlili, samaradorlik, ishlab chiqarish omillari.

Ключевые слова: сельское хозяйство, экономическое моделирование, прогнозирование, комплексная переменная, регрессионный анализ, эффективность, факторы производства.

Key words: agriculture, economic modeling, forecasting, multivariable, regression analysis, efficiency, production factors.

Qishloq xoʻjaligida prognozlash va modellashtirish boʻyicha ilmiy izlanishlar koʻplab olimlar tomonidan olib borilgan. Ushbu tadqiqotlarda ishlab chiqarish omillari, resurslardan foydalanish samaradorligi hamda kompleks modellashtirish yondashuvlari keng yoritilgan.

Davlat tomonidan qishloq xoʻjaligi uchun ajratilgan yer miqdorining rivojlanishini, qishloq xoʻjaligida ishlovchilar soni, dexqonchilik, chorvachilik sohalarini tavsiflovchi asosiy koʻrsatkichlardan biri boʻlib xizmat qilishini hisobga olib, uni rivojlanish samaradorligini modellashtirishda kompleks oʻzgaruvchilardan foydalanishga eʼtibor qaratib oʻtmoqchimiz (1-jadval).

1-jadval

Qoraqalpogʻiston Respublikasida ishlab chiqarilgan qishloq xoʻjalik mahsulotlari, foydalanilgan omillar boʻyicha maʼlumotlar⁴⁷

yil	T	Q_t	L_t	Y_E	Y_x	Y_F	Y_d
2013	1	990358,0	580,8	265750	265750	418837,1	546753,3
2014	2	1282075,1	590,0	224386	224386	423078,3	828028,8
2015	3	1812189,1	600,2	254773	254773	670539,1	1088801,2
2016	4	2071436,2	610,5	233410	233410	645247,2	1371202,6
2017	5	2558727,9	621,0	229761	229761	704806,9	1759198,8
2018	6	3332213,2	630,0	251620	251620	1000728,2	2213886,1
2019	7	3929764,7	638,6	256341	256341	1111799,5	2673332,1
2020	8	4801353,7	647,2	264428	264428	1356315,9	3344802,2
2021	9	6562904,0	707,7	232143	232143	1778595,2	4629660,6
2022	10	8208069,9	711,2	263719	263719	2758496,0	5191097,1
2023	11	9751582,0	707,4	263763	263763	3114876,1	6223350,1
2024	12	11387200,0	702,7	275264	275264	3632530,3	7063818,7

⁴⁷ Manba: Qoraqalpogʻiston Respublikasi statistika boshqarmasi 2024 yil malumotlari.

Q_t – Qoraqalpog‘iston Respublikasida ishlab chiqarilgan yalpi qishloq xo‘jaligi mahsuloti hajmi, mln.so‘m.; L_t - qishloq xo‘jaligida bandlar soni, ming kishi; Y_E - ekinlarning yerlar, ming ga.; Y_X - haydalgan yerlar, ming ga.; Y_D – dehqon xo‘jaliklari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarini hajmi, mln. so‘m.; Y_F -fermer xo‘jaliklari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmi, mln.so‘m.

Yuqorida keltirib o‘tilgan ma’lumotlardan foydalangan holda qishloq xo‘jalik mahsulotlari ishlab chiqarishni kompleks o‘zgaruvchili modelini ishlab chiqamiz. Ushbu model quyidagi ko‘rinishga ega bo‘ladi.

$$Y_D + iY_F = (a_0 + ia_1)L^{(\alpha_0 + i\alpha_1)}(Y_E + iY_X)^{(\beta_0 + i\beta_1)} \quad (1)$$

Ushbu keltirilgan kompleks o‘zgaruvchili chiziqsiz modelni (1) kompleks koefficientlarini $(a_0 + ia_1)$, $(\alpha_0 + i\alpha_1)$, $(\beta_0 + i\beta_1)$ va noma’lum parametrlarini baholash uchun $(a_0, a_1, \alpha, \beta)$ regression tahlilni amalga oshirishda keng qo‘llaniladigan eng kichik kvadratlar usulidan foydalanamiz. Buning uchun (1) tenglamani chiziqli ko‘rinishga o‘tkazib olish talab qilinadi, ya’ni tenglikning ikkala tomonini ham natural logarifmlash yordamida chiziqli tenglamaga keltiramiz. Natijada (1) tenglama quyidagi ko‘rinishga ega bo‘ladi:

$$\ln(Y_D + iY_F) = \ln(a_0 + ia_1) + (\alpha_0 + i\alpha_1)\ln L_t + (\beta_0 + i\beta_1)\ln(Y_E + iY_X) \quad (2)$$

Keltirilgan chiziqli tenglamani (2) koefficientlarini baholash uchun eng kichik kvadratlar usulidan foydalangan holda quyidagi tenglamalar sistemasini tuzib olamiz:

$$\begin{cases} \sum \ln(Y_{Dt} + iY_{Ft}) = T \ln A + \alpha \sum \ln L_t + \beta \sum \ln(Y_{Et} + iY_{Xt}) \\ \sum \ln(Y_{Dt} + iY_{Ft}) \ln L_t = \ln A \sum \ln L_t + \alpha \sum \ln^2 L_t + \beta \sum (\ln Y_{Et} + iY_{Xt}) \ln L_t \\ \sum \ln(Y_{Dt} + iY_{Ft}) \ln(Y_{Et} + iY_{Xt}) = \\ = \ln A \sum \ln(Y_{Et} + iY_{Xt}) + \alpha \sum \ln(Y_{Et} + iY_{Xt}) \ln L_t + \beta \sum \ln^2(Y_{Et} + iY_{Xt}) \end{cases} \quad (3)$$

bu yerda, T – kuzatishlar soni, $t=1,2,3,\dots,T$.

Shakllantirilgan (3) sistema koefficientlarini baholash uchun 1-jadvalda keltirilgan Qoraqalpog‘iston Respublikasining qishloq xo‘jaligi bo‘yicha statistik ma’lumotlardan hamda dasturiy ta’minot sifatida Microsoft Excel programmasidan foydalanamiz. Natijada quyidagi sistema xosil bo‘ladi.

$$\begin{cases} 11,10 + 9,34i = 7 \ln A - 1,32\alpha + (2,71 + 8,18i)\beta \\ 2,96 - 1,54i = -1,23 \ln A + 0,13\alpha + (-0,82 - 1,41i)\beta \\ -0,233 + 12,11i = (2,21 + 9,32i) \ln A - (0,76 + 1,58i)\alpha - (5,67 - 7,28i)\beta \end{cases} \quad (4)$$

Koefficientlarni baholash natijasida shakllantirilgan tenglamalar sistemasidan foydalangan holda quyidagi tengliklarga ega bo‘lamiz va kompleks o‘zgaruvchilar koefficientlarini ainqlaymiz:

$$\begin{cases} \alpha_0 + i\alpha_1 = -11,5 + 0,52i \\ \beta_0 + i\beta_1 = 0,87 + 0,37i \\ \alpha_0 + i\alpha_1 = 1,15 + 0,022i \end{cases} \quad (5)$$

Yuqorida keltirilgan sistema asosida baholangan koefficientlarni asosiy modelga (1) qo'ysak quyidagi ko'rinishga ega bo'lgan kompleks o'zgaruvchili modelni tuzish imkoniyatiga ega bo'lamiz:

$$Y_D + iY_F = (1,215 + 0,012i)L^{(-18,9+0,35i)}(Y_E + iY_X)^{(0,9+0,033i)} \quad (6)$$

Mazkur ishlab chiqilgan modeldan amaliy xulosa va takliflar ishlab chiqish uchun uning adekvatligini va ishonchliligini qator mezonlar asosida qarab chiqamiz. Modelni ishonchliligini tekshirish uchun quyidagi parametrlar kerak bo'ladi:

$$\phi_a, R_a, \phi, R$$

$$\phi_a = \frac{a_1}{a_0}, R_a = \sqrt{a_0^2 + a_1^2},$$

Bu yerda: $R_a = A_0 = \sqrt{a_0^2 + a_1^2}$ – aniqlanayotgan omilni kompleks o'zgaruvchili moduli. $\phi_a = A_1 = \arctg \frac{a_1}{a_0}$ – qutb burchagi.

$$\phi_t = \phi_a + b_1 \sqrt{Y_{\Delta t}^2 + Y_{Xt}^2} + c_1 \ln L_t$$

$R_t = R_a L_t^{b_0} b_0 \sqrt{Y_{\Delta t}^2 + Y_{Xt}^2}$, $R_t = \sqrt{Y_{\Delta t}^2 + Y_{Xt}^2}$ – aniqlanayotgan omilni kompleks o'zgaruvchili moduli. $Y_{\Delta t} = R_t \cos \phi_t$, $Y_{\phi t} = R_t \sin \phi_t$

2-jadval

Ishlab chiqilgan kompleks o'zgaruvchan model yordamida hisoblangan va haqiqiy qiymatlarining qiyosiy tahlil natijalari⁴⁸

1.yil	2.T	3. Q_t <i>cmam</i>	4. Q_t <i>xuco6</i>	5. Y_{Δ} <i>cmam</i>	6. Y_X <i>cmam</i>	7. Y_{Δ} <i>xuco6</i>	8. Y_X <i>xuco6</i>
2013	1	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
2014	2	1,29	3,32	1,01	1,51	2,14	2,38
2015	3	1,83	4,22	1,60	1,99	3,55	4,16
2016	4	2,09	12,84	1,54	2,51	7,65	7,57
2017	5	2,58	19,69	1,68	3,22	15,54	15,23
2018	6	3,36	26,12	2,39	4,05	22,11	20,52
2019	7	3,97	31,52	2,65	4,89	30,12	25,60
2020	8	4,85	36,27	3,24	6,12	15,55	17,43
2021	9	6,63	41,17	4,25	8,47	33,26	24,56
2022	10	8,29	70,05	6,59	9,49	25,57	31,23
2023	11	9,85	76,89	7,44	11,38	36,25	35,17
2024	12	11,50	88,79	8,67	12,92	27,24	30,13

⁴⁸ Manba: muallif tomonidan hisoblangan.

Amalga oshirilgan qiyosiy tahlil natijalariga asoslanilgan holda hamda 3 – jadval ma’lumotlariga tayangan holda shuni ta’kidlash mumkinki ishlab chiqilgan model haqiqatga yaqin.

Endi (6) modelni μ multiplikatorini topamiz:

$$\mu_t = \frac{Q_t}{\hat{Q}_t} \quad \sqrt[t]{\prod_t \mu_t} = \bar{\mu}$$

$$Y_{\mathcal{A}} + iY_{\phi} = \bar{\mu}(1,215 + 0,012i)L^{(-18,9+0,35i)}(Y_{\mathcal{O}} + iY_X)^{(0,9+0,33i)} \quad (7)$$

μ topgandan keyin uni o’rniga aniqlangan qiymatni olib borib qo’yamiz va (7) model quyidagi ko’rinishga ega bo’ladi.

$$Y_{\mathcal{A}} + iY_{\phi} = (0,606 + 0,006i)L^{(-18,9+0,35i)}(Y_{\mathcal{O}} + iY_X)^{(0,9+0,33i)} \quad (8)$$

3-jadval

Ishlab chiqilgan kompleks o’zgaruvchan model yordamida hisoblangan va haqiqiy qiymatlarini qiyosiy tahlil natijalari⁴⁹

yil	T	Q_{tcman}	μAQ_{txucob}
2013	1	1,00	1,00
2014	2	1,29	1,35
2015	3	1,83	1,91
2016	4	2,09	3,52
2017	5	2,58	9,80
2018	6	3,36	12,97
2019	7	3,97	17,12
2020	8	4,85	23,00
2021	9	6,63	25,32
2022	10	8,29	30,46
2023	11	9,85	33,14
2024	12	11,50	35,12

(Q_t statistik ma’lumot, μAQ_t xisoblangan qiymat)

Ya’ni amalga oshirilgan hisob kitoblar natijalariga ko’ra xatolik darajasi oldingi model asosida ishlab chiqilgan ko’rsatkichlarga nisbatan to’rt barobarga kamaygan.

Bundan ko’rinadiki mazkur modeldan foydalangan holda qishloq xo’jalik mahsulotlarini prognoz qiymatlarini ishlab chiqish ancha ishonchli bo’ladi va kelgusi davr uchun ishlab chiqiladigan maqsadlarni belgilashda asos bo’lib xizmat qiladi.

Yuqorida keltirilgan tadqiqot natijalari hamda qiyosiy tahlillarga asoslangan holda mazkur modeldan foydalanib qishloq xo’jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, shuningdek, fermer va dexqon xo’jaliklari tomonidan ishlab chiqilayotgan mahsulot miqdorini 2025-2029 yillar uchun prognoz qiymatlarini hisoblab chiqamiz.

⁴⁹ Manba: muallif ishlanmasi

**Qoraqalpog‘iston Respublikasida ishlab chiqilgan mahsulot miqdorining
prognoz qiymatlari⁵⁰**

Yil	T	Q_t	Y_F	Y_L
2025	13	14234000	4540662,5	8829773,75
2026	14	18361860	6538554	10737004,88
2027	15	24237655,2	8434734,66	13850736,3
2028	16	30297069	11133849,75	18282971,91
2029	17	33932717,28	12469911,72	20476928,54

Ishlab chiqilgan prognoz natijalariga ko‘ra keyingi besh yilda yalpi qishloq xo‘jalik mahsulotlarini etishtirishning qiymatini o‘rtacha o‘sish sur‘ati 24,6 foizni tashkil qilsa, mazkur ko‘rsatkich fermer va dehqon xo‘jaliklarida mos ravishda 28,4 va 23,9 foizni tashkil qiladi. Umumiy hisobda uchala holatdagi o‘sish sur‘atlarida deyarli farq mavjud emasligi ularning keyingi yillardagi barqaror rivojlanishini asoslaydi.

Xulosa qilib aytganda, Qoraqalpog‘iston Respublikasida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishni prognozlashda kompleks o‘zgaruvchili modellashtirish yondashuvi samarali ekanligi isbotlandi. Eng kichik kvadratlar usulidan foydalangan holda tuzilgan regressiya modeli amaliy hisob-kitoblarda yuqori darajada adekvat va ishonchli natijalarni ko‘rsatdi. Shuningdek, statistik ma‘lumotlar asosida yaratilgan model yordamida 2025–2029 yillar uchun ishlab chiqarish prognozlari hisoblab chiqildi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, prognoz davrida yalpi qishloq xo‘jaligi mahsulotlari hajmi o‘rtacha 24,6 foizga, fermer xo‘jaliklari ishlab chiqarishi 28,4 foizga, dehqon xo‘jaliklari mahsulotlari esa 23,9 foizga oshishi kutilmoqda. Ushbu natijalar sohaning barqaror rivojlanishini va ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish imkoniyatlarini ilmiy asosda tasdiqlaydi.

Mazkur ilmiy model amaliyotda qo‘llash uchun qulay bo‘lib, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmlarini aniq prognozlashga, ishlab chiqarish resurslaridan oqilona foydalanishga hamda davlat siyosatida strategik maqsadlarni belgilashga ilmiy asos yaratadi. Shu bois ishlab chiqilgan modeldan foydalanish nafaqat Qoraqalpog‘iston Respublikasida, balki umuman mamlakat qishloq xo‘jaligida samaradorlikni oshirish, resurslardan kompleks va oqilona foydalanishni ta‘minlash hamda iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati

1. Shixiyev R. Qishloq xo‘jaligi texnikalaridan foydalanish samaradorligini oshirishda axborot tizimlaridan foydalanish afzalliklari // AGRO ILM №5(84), 2022. 97-99 b.
2. Shixiyev R.M. Qishloq xo‘jaligida joriy etilayotgan klaster tizimi tahlili va uning imkoniyatlari // Raqamli texnologiyalar: sohalarida amaliy joriy etishning yechimlari va muammolari. Xalqaro ilmiy-texnik anjumani ma‘ruzalar to‘plami. Toshkent, 27-28-aprel, 2022 – yil, 197-199 b.

⁵⁰ Manba: muallif ishlanmasi

3. Shixiyev R.M. Qishloq xo'jaligi texnikalaridan foydalanish samaradorligini oshirishda relyatsion ma'lumotlar bazasidan foydalanish // Xorazm Ma'mun Akademiyasi Axborotnomasi. (91) 2022-7/4. 171-175 b.

4. Shikhiyev R.M. Analysis of foreign experiences in development of digital economy in agriculture // Science and Education in Karakalpakstan №4/1 (19) 2021. ISSN 2181-9203 16-19 p.

5. Shixiyev R.M. Cifrovaya ekonomika v razvitii selskogo xozyaystva // Ekonomika i predprinimatelstvo. № 3 (140) 2022 g. Volume 16 Number 3. 323-326 s. DOI: 10.34925/EIP.2022.140.03.057

6. Shixiyev R.M. Mathematical Model Of Optimal Allocation Of Resources In Agriculture. // American Journal of Economics and Business Management. Vol. 8 Issue 8 | pp. 4035-4040| ISSN: 2576-5973.

РОЛЬ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ ЗОН МАЛОГО БИЗНЕСА В ФОРМИРОВАНИИ УСТОЙЧИВОГО КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА

*Ярматов Шарофиддин
Термезский университет
экономики и сервиса НОУ*

Аннотация: В статье анализируются роль стратегических зон малого бизнеса в повышении конкурентоспособности региона. Разработаны практические предложения и рекомендации по развитию стратегических зон малого бизнеса в регионе.

Abstract: The article analyzes the role of strategic small business zones in increasing the competitiveness of the region. Practical proposals and recommendations for the development of strategic small business zones in the region are developed.

Annotatsiya: Maqolada strategik kichik biznes zonalarining mintaqaning raqobatbardoshligini oshirishdagi roli tahlil qilinadi. Viloyatda strategik kichik biznes zonalarini rivojlantirish bo'yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilmoqda.

Ключевые слова: Регион, малый бизнес, стратегическая зона, предпринимательство, национальная экономика.

Key words: Region, small business, strategic zone, entrepreneurship, national economy.

Kalit so'zlar: Hudud, kichik biznes, strategik zona, tadbirkorlik, milliy iqtisodiyot.

Конкурентоспособность малого бизнеса и частного предпринимательства имеет важное значение в развитии стран и регионов мира, поскольку она является одним из основных инструментов укрепления позиций региона в мире, обеспечения социальной и экономической стабильности, создания новых рабочих мест, сокращения безработицы. В развитых странах мира на долю малого бизнеса и частного предпринимательства приходится 50 процентов валового внутреннего продукта (ВВП), 90 процентов предприятий и 60 процентов занятости. В частности, к 2030 году необходимо будет создать более 600 миллионов рабочих мест, что, в свою очередь, сделает развитие предпринимательства одной из приоритетных задач, стоящих перед странами мира[1]. Данная тенденция свидетельствует о растущем значении малого бизнеса и частного предпринимательства в развитии региона.

В международной практике устойчивое развитие социально-экономических систем сегодня актуально как никогда, особенно повышается интерес к осуществлению исследований отечественных и зарубежных

ученых в области пропорционального развития малого бизнеса и частного предпринимательства во взаимосвязи с крупным бизнесом при повышении их конкурентоспособности, в частности, процессов, характерных для цифровой и инновационной экономики (научно-технический потенциал, снижение издержек, здоровая конкурентная среда).

В Узбекистане на основе общих принципов экономики проводятся активные реформы по таким направлениям, как поэтапная реализация различных программ, проектов, стратегий социально-экономического развития страны, повышение роли и значения малого бизнеса и частного предпринимательства в устойчивом развитии региона.

Одной из важнейших задач построения Нового Узбекистана является достижение в его регионах качественных показателей, опирающихся на конкурентные отношения малого бизнеса и частного предпринимательства, и к этим процессам следует подходить с учетом требований времени. Поэтому изучение способов широкого применения принципов конкурентоспособности к малому бизнесу и частному предпринимательству в регионе с использованием различных механизмов, как создание стратегических зон малого бизнеса, объясняет актуальность темы исследования.

При изучении сущности региона необходимо оценивать его природное географическое и социально-экономическое положение с точки зрения выбора инструментария исследования, ориентации на структурный и системный подходы. Эти подходы являются одним из ведущих направлений в изучении природы сложных систем. На наш взгляд, целесообразно учитывать влияние конкурентоспособности малого бизнеса и частного предпринимательства на развитие региона. Причиной этого является учет того, что в условиях повышения конкурентоспособности бизнеса, особенно в регионах с высоким уровнем обслуживания, производственной и перерабатывающей промышленности, это оказывает большое влияние на качество жизни населения, а также на занятость населения.

С этой целью разработка стратегий развития региона позволяет в дальнейшем системно подходить к социально-экономическому развитию территорий страны, рационально использовать ограниченные ресурсы, сбалансированно развивать отрасли и сферы экономики, а также создавать мощности по полной переработке сырья, улучшать инфраструктуру, повышать благосостояние и доходы населения. На наш взгляд, при разработке стратегических зон малого бизнеса следует ориентироваться на социально-экономический анализ, оценку предпринимательской способности выявление сильных и слабых сторон, определение таких направлений, как конкурентные преимущества, специализация, «точки роста». Наши разработана стратегических зон малого бизнеса в регионе (рис.1).

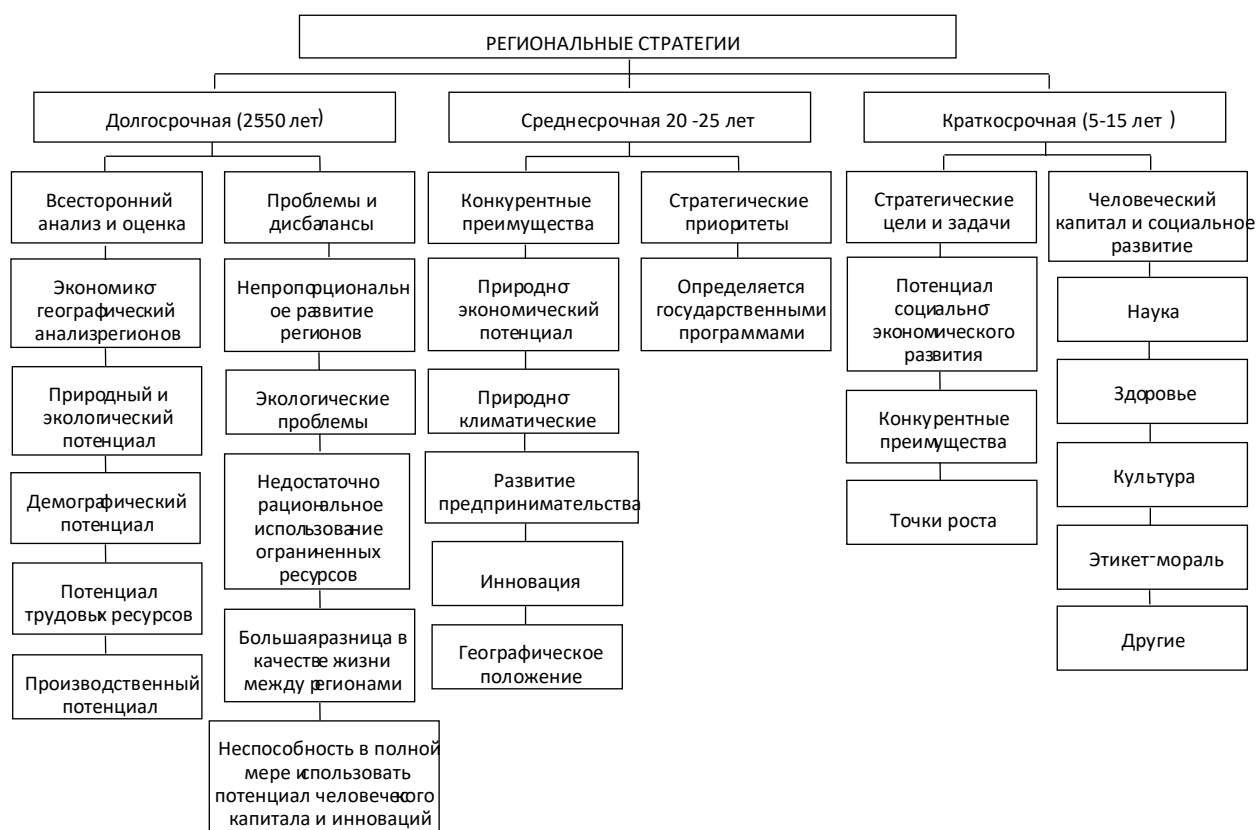

Рис. 1. Структура разработки стратегических зон малого бизнеса⁵¹

В развитых странах мира на долю малого бизнеса и частного предпринимательства приходится 50 процентов ВВП, в котором занято 60 процентов трудоспособного населения (рис.2).

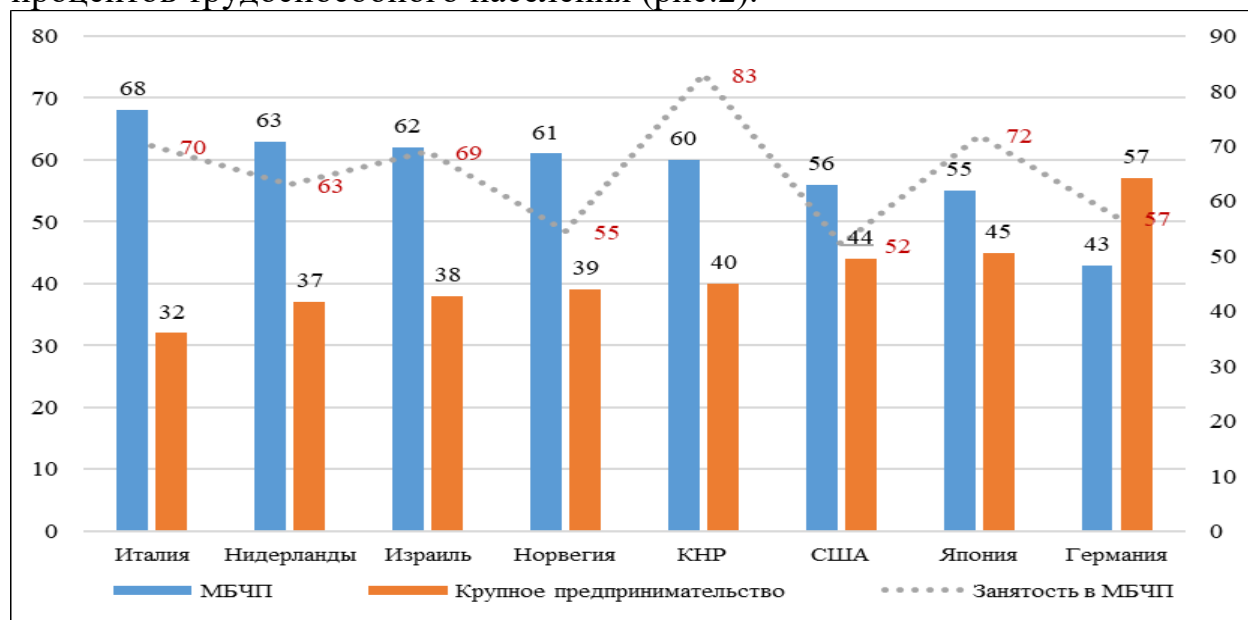

Рис. 2. Доля малого бизнеса и частного предпринимательства, а также крупного предпринимательства в ВВП развитых стран мира⁵², в процентах

⁵¹ Разработана автором

⁵² Разработана автором

Стоит отметить, что только свобода деятельности, возможность выбора каждого человека открывает широкие возможности для конкуренции, и в этом процессе немаловажное значение имеет деятельность малого бизнеса и частного предпринимательства, в которых формирование конкурентной среды имеет свои особенности. Предпринимательство – это механизм, который движет социальным и экономическим развитием общества.

Повышение конкурентоспособности малого бизнеса и частного предпринимательства в развитии региона обеспечит экономический прогресс страны. При этом, исходя из природно-экономического потенциала региона, рациональное размещение производительных сил, особенно развитие малого бизнеса и частного предпринимательства в условиях развивающейся конкуренции, оказывает непосредственное влияние на развитие национального хозяйства, наряду с этим приобретает важное значение постоянный поиск новых инструментов управления, рычагов и новых источников преимуществ с определением его конкурентных преимуществ, специализации и точек роста.

Следует отметить, что свобода деятельности, возможность выбора каждого открывает широкий путь для конкуренции, и в этом процессе большое значение имеет деятельность малого бизнеса и частного предпринимательства, в которой формирование конкурентной среды имеет свои особенности. Влияние малого бизнеса и частного предпринимательства на развитие экономики региона проявляется в следующем (рис.3).

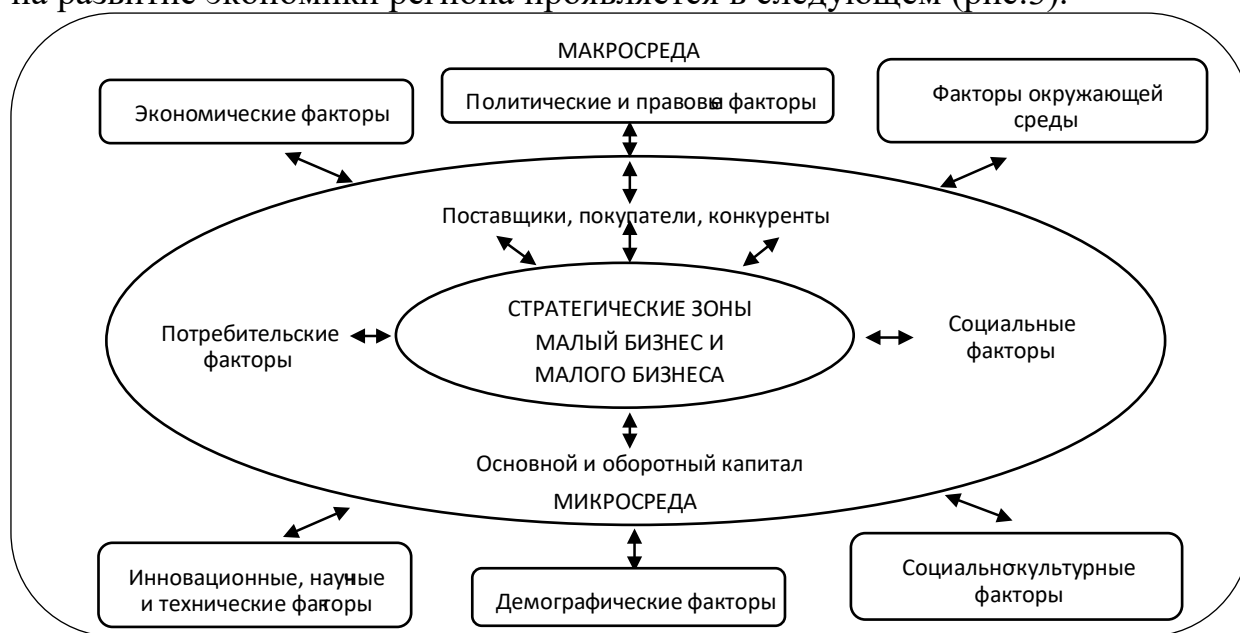

Рис.3. Влияние стратегических зон малого бизнеса на развитие региона⁵³

Из мирового опыта известно, что ускорение IT-технологий выводит социально-экономическое развитие на новый уровень. При этом внедрение цифровой экономики в деятельность малого бизнеса и частного предпринимательства приводит к появлению новых видов инновационного и

⁵³ Разработана автором

цифрового программного обеспечения или продуктов (услуг), реструктуризации бизнес-процессов, изменению бизнес-моделей, систем управления маркетингом и изменению точки зрения потребителей.

Таким образом, конкурентоспособность в регионе связана с предпринимательством, которое является неотъемлемой частью свободной рыночной экономики. Главной отличительной чертой предпринимательской деятельности является обеспечение конкурентоспособности. Конкурентоспособность предприятия также можно определить как способность достигать своих целей в конкурентной среде в течение определенного периода времени[2].

Исходя из основных идей стратегии «Узбекистан – 2030», разработаны основные этапы и реализации стратегических зон развития малого бизнеса в регионе(рис4.).

I этап	II этап	III этап	IV этап
Стратегия и приоритеты социально-экономического развития Узбекистана	Стратегия социально-экономического развития региона	Стратегия социально-экономического развития городов и районов региона	Стратегические зоны развития малого бизнеса в региона

Рис. 4. Этапы реализации стратегических зон развития малого бизнеса⁵⁴

Путем поддержки стратегических зон малого бизнеса возможно решение проблемы занятости населения, а также внедрение в производственный процесс определенного количества достижений инновационного предпринимательства. Эффективное использование этого процесса следует рассматривать как некий инструмент привлечения экономически активного населения [3].

Основными факторами, характеризующими конкурентное преимущество региона, нами определены:

- природно-климатические условия, географическое положение;
- социально-экономическая устойчивость территории;
- сбалансированность финансово-бюджетной системы территории;
- сырьевые, трудовые и производственные ресурсы;
- уровень обеспеченности инфраструктурой; предпринимательская среда;
- кооперативные отношения предпринимательских предприятий;
- цифровая и инновационная активность;
- внешнеэкономическая деятельность;
- качество жизни и благосостояние населения.

Повышение конкурентоспособности малого бизнеса и частного предпринимательства требует трансформации (digital transformation) новых

⁵⁴ Разработана автором

методов на основе цифровых технологий (цифровые платформы, искусственный интеллект, информационные технологии).

Литература

1. <https://www.un.org/ru/observances/micro-small-medium-businesses-day>
2. С. В. Валдайцев, Н. Н. Молчанов, К. Пецольт. Малое инновационное предпринимательство: учебное пособие / Москва: Проспект, 2014. - 536 с. : ил., табл.; ISBN 978-5-392-13214-0
3. Рузметов Б. Региональная экономика: опыт, проблемы, эффективность комплексного развития. Ташкентский фан, 2002 г. -220 с.

MINTAQADA MEHMONXONALAR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Turayev O.K.

**Urganch davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi, o'qituvchi**

Annotatsiya: Maqolada mintaqada mehmonxonalar faoliyatini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari yoritilgan. Unda xizmatlar sifatini boshqarish, marketing strategiyalari, innovatsion yondashuvlar va xalqaro tajriba asosida hududiy mehmonxona infratuzilmasini takomillashtirish yo'llari tahlil qilingan.

Аннотация: В статье освещаются научно-теоретические основы развития гостиничной деятельности в регионе. В нем проанализированы пути совершенствования Региональной гостиничной инфраструктуры на основе управления качеством услуг, маркетинговых стратегий, инновационных подходов и международного опыта.

Abstract: The article covers the scientific and theoretical foundations of the development of hotel activities in the region. It analyzes the quality management of services, marketing strategies, innovative approaches and ways to improve the infrastructure of the regional hotel on the basis of international experience.

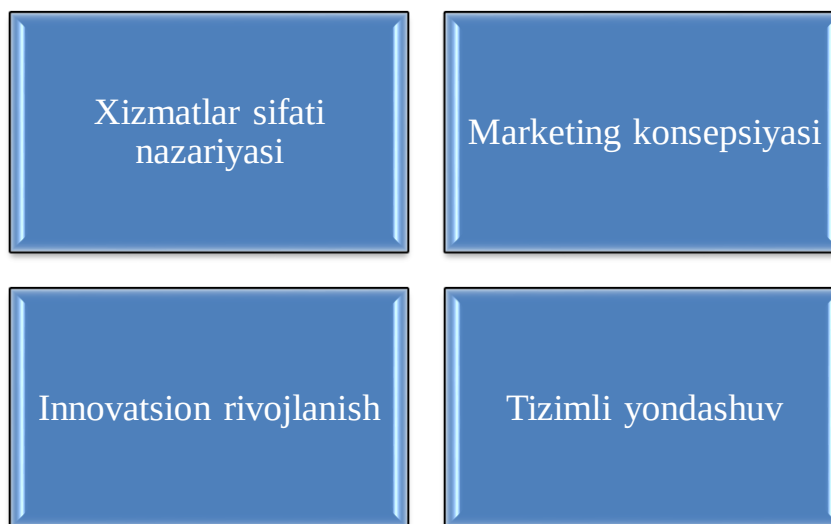
Kalit so'zlar: Mehmonxona xo'jaligi, turizm, mintaqaviy rivojlanish, xizmatlar sifati, marketing strategiyasi, innovatsion yondashuv, xalqaro tajriba, infratuzilma, investitsiya, raqobatbardoshlik.

Ключевые слова: Гостиничное хозяйство, туризм, региональное развитие, качество услуг, маркетинговая стратегия, инновационный подход, международный опыт, инфраструктура, инвестиции, конкурентоспособность.

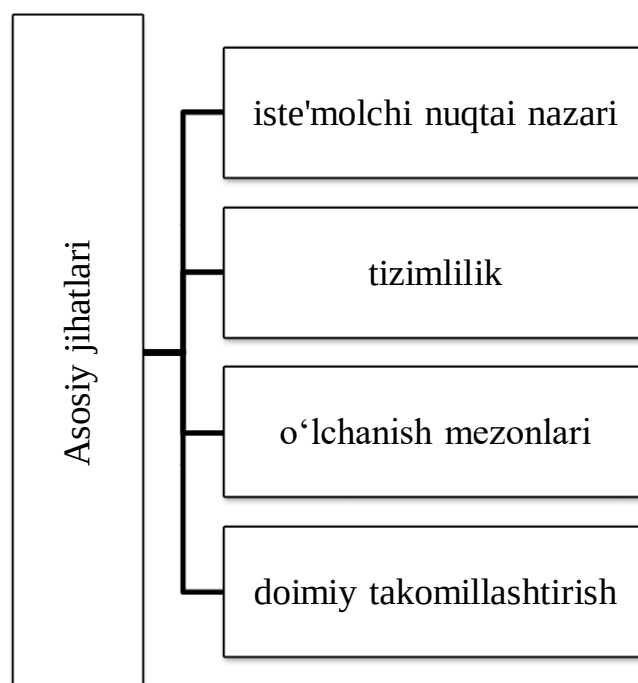
Key words: Hospitality, tourism, regional development, quality of services, marketing strategy, innovative approach, international experience, infrastructure, investment, competitiveness.

So'nggi yillarda turizmning iqtisodiyotdagi o'rnini tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, mehmonxona xo'jaligi turizm industriyasining ajralmas qismi bo'lib, hududning investitsion jozibadorligi va raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Mehmonxonalar faqatgina turar joy xizmatini emas, balki mintaqada xizmatlar sohasini rivojlantirish, ish o'rinlari yaratish va aholi daromadlarini oshirishda ham katta ahamiyat kasb etadi. Shu bois, mehmonxona faoliyatini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslarini o'rganish bugungi kunda dolzarb hisoblanadi. [1]:

Mehmonxona xo'jaligi iqtisodiy nazariyada xizmat ko'rsatish sohasi sifatida qaraladi. Uning vazifasi turistlar va boshqa mijozlarning turar joy, ovqatlanish, dam olish va qo'shimcha xizmatlarga bo'lgan talabini qondirishdan iborat. Bunda quyidagi nazariy yondashuvlar muhim ahamiyatga ega:

Xizmatlar sifati nazariyasi – bu xizmat ko‘rsatish sohasida iste’molchi ehtiyoj va talablarini maksimal darajada qondirishga qaratilgan ilmiy-amaliy yondashuv bo‘lib, u xizmat ko‘rsatish jarayonining samaradorligini, mijozning qoniqishini va tashkilotning raqobatbardoshligini ta’minlaydi. Bu nazariyaning mehmonxona xo‘jaligida qo‘llanishida mehmonxona xizmatlarining sifati nafaqat xona sharoitlari va jihozlari, balki xodimlarning muomala madaniyati, xizmat ko‘rsatish tezligi va shaxsiy yondashuviga ham bevosita bog‘liq. Shuningdek, yuqori sifatli xizmat – mijozlarning qayta tashrif buyurishi, ijobiy tavsiyalar va mehmonxona brendining kuchayishiga olib keladi va sifatni oshirish orqali mehmonxona xalqaro reytinglarga kira oladi va turistik raqobatda ustunlikka ega bo‘ladi.

bo‘ladi.

Marketing konsepsiyasi – bu tashkilot faoliyatini boshqarishning ilmiy-nazariy tamoyili bo‘lib, uning asosida iste’molchi ehtiyojlari va bozor talablarini

aniqlash, ularni raqobatchilardan ustunroq darajada qondirish orqali uzoq muddatli foyda va barqaror rivojlanishga erishish yotadi.

Marketing konsepsiyasining mohiyati quyidagilardan iborat:

Mijozga yo'naltirilganlik – marketing konsepsiyasi shuni taqozo etadiki, har qanday ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish jarayoni markazida iste'molchi ehtiyojlari turadi.

Bozorni tadqiq qilish – iste'molchi xatti-harakati, talab va taklif nisbatini, raqobat muhitini ilmiy asosda o'rganish zarur.

Raqobat ustunligini shakllantirish – iste'molchiga raqobatchilardan ko'ra qulayroq, sifatliroq yoki eng innovatsion mahsulot va xizmatni taklif qilish.

Barqaror foyda – qisqa muddatli foyda emas, balki uzoq muddatli brend obro'si va mijozlar sadoqatini shakllantirishni ko'zlaydi.

Mehmonxona marketing konsepsiyasi – mijozlarning ehtiyojlarini chuqur tahlil qilish, xizmat paketlarini moslashtirish (bron qilish tizimi, qo'shimcha xizmatlar, chegirmalar). Shuningdek, bozorni segmentlash orqali ichki va xorijiy turistlar uchun alohida strategiya ishlab chiqish orqali brendni mustahkamlash, reklama, PR va raqamli marketing vositalaridan (onlayn platformalar, ijtimoiy tarmoqlar) foydalanish.

Kotler ta'kidlaganidek, marketing konsepsiyasi – “iste'molchi ehtiyojini aniqlash va raqobatchilardan ustunroq tarzda qondirish orqali tashkilot maqsadlariga erishish”dir. Xizmatlar marketingi nazariyasida esa, xizmat sifati va iste'molchi bilan muloqot darajasi konsepsiyaning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi.

Innovatsion rivojlanish – bu jamiyat, iqtisodiyot yoki alohida sohalarda yangilik (innovatsiya)larni yaratish, joriy etish va keng qo'llash orqali barqaror o'sishga erishish jarayonidir. U nafaqat mavjud jarayonlarni takomillashtirish, balki tubdan yangi mahsulot, xizmat, texnologiya va boshqaruv usullarini yaratishni o'z ichiga oladi. Vaholanki bu oddiy modernizatsiya emas, balki yangi g'oya va texnologiyalar orqali tizimni tubdan o'zgartirib, iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy farovonlikka erishishdir.

J. Shumpeter ta'kidlaganidek, innovatsiya – bu “eski ishlab chiqarish tuzilmalarini buzib, yangisini yaratish” jarayonidir (creative destruction). Innovatsion rivojlanish – zamonaviy iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, turizm va mehmonxona xo'jaligida barqaror o'sish, sifat va mijoz qoniqishini ta'minlaydi.

Tizimli yondashuv – bu murakkab ob'ekt, jarayon yoki hodisani alohida qismlarga ajratib emas, balki o'zaro bog'liq elementlardan iborat yagona tizim sifatida tahlil qilish va boshqarish tamoyilidir. Ushbu yondashuvda butun tizim samaradorligi uning tarkibiy qismlarining alohida natijalariga emas, balki ularning o'zaro aloqasi va uyg'unligiga bog'liq deb qaraladi. Mehmonxona faoliyati faqat xonalar yoki ovqatlanish xizmatidan iborat emas, balki transport, kommunikatsiya, marketing, xodimlar malakasi va turizm infratuzilmasi bilan birgalikda yagona tizimdir. Mijozni qoniqtirish uchun barcha bo'limlar (resepsion, tozalik xizmati, restoran, qo'shimcha servislar) uzviy hamkorlikda ishlashi lozim. Tizimli yondashuv orqali mehmonxonada resurslarni samarali taqsimlash, ichki

jarayonlarni muvofiqlashtirish va mijozlar ehtiyojini kompleks tarzda qondirish mumkin.

Tizimli yondashuv nazariyasi L. fon Bertalanfi tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u "tizim"ni murakkab va ochiq tuzilma sifatida izohlagan. Menejmentda tizimli yondashuv – tashkilotni "tirik organizm" sifatida ko'rib, uning barcha qismlari o'zaro uzviy bog'liq holda ishlashini ta'minlashdir.

Xulosa shuki, mintaqada mehmonxonalar faoliyatini rivojlantirishda sifatni boshqarish tamoyillari, marketing konsepsiyasi, innovatsion rivojlanish va tizimli yondashuv o'zaro uzviy bog'liq holda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur nazariy asoslar uyg'un qo'llanganda, mehmonxona xo'jaligi nafaqat turizm sohasining rivojlanishiga, balki mintaqaning iqtisodiy o'sishi, investitsion jozibadorligi va xalqaro imijini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoni "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi".

ISO 9001:2015 – Quality management systems – Requirements. International Organization for Standardization, 2015.

Kotler Ph., Bowen J., Makens J. Marketing for Hospitality and Tourism. 7th edition. Pearson Education, 2016.

Goeldner Ch. R., Ritchie J. R. B. Tourism: Principles, Practices, Philosophies. Wiley, 2012.

Махмудов А. Х. "Туризм индустриясида меҳмонхона хизматларини ривожлантириши масалалари". – Тошкент: Иқтисодиёт, 2020.

Sharpley R. Tourism and Development: Concepts and Issues. Channel View Publications, 2021.

UNWTO (United Nations World Tourism Organization). International Tourism Highlights. Madrid: UNWTO, 2023.

Бакаев М. "Меҳмонхона бизнесини бошқаришида инновацион ёндашувлар". – Иқтисодиёт ва инновация, №4, 2021.

OECD Tourism Trends and Policies 2022. Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris, 2022.

KORXONALARNI INNOVATSION RIVOJLANTIRISHDA IMITATSION MODELLASHTIRISH ASOSIDA TAXLILI

Rahimov Azizbek Zakirovich
Qarshi davlat texnika universiteti
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada korxonalarni innovatsion rivojlanishida imitatsion yondashuvning moliyaviy baholash usullarini o'rganish asosida korxonalarning raqobatbardoshligini ta'minlashning asosiy xususiyatlarini o'rganish bo'lib, bozorda korxona va tashkilotlarning barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladigan yo'nalishlarni o'rganish. Maqolada iqtisodiyotning innovatsiyalarga asoslangan o'zgarishi bevosita davlat, xususiy biznes, davlat muassasalari va ilmiy hamjamiyatning innovatsion faoliyati bilan bog'liqligi o'rganilgan. Shu sababli, innovatsion faoliyatning mohiyati va mexanizmini o'rganish mutaxassislar uchun muhim bosqich hisoblanadi. Korxonaning axborot muhitini rivojlantirish,

korxonaning yangi modullarini joriy etish, ma'lumotlar uzatish kanallarini modernizatsiya qilish zaruriyati paydo bo'ladi.

Аннотация: Статья посвящена исследованию основных особенностей обеспечения конкурентоспособности предприятий на основе изучения методов финансовой оценки имитационного подхода к инновационному развитию предприятий, а также направлений, обеспечивающих устойчивость предприятий и организаций на рынке. В статье рассматривается тот факт, что трансформация экономики, основанная на инновациях, напрямую связана с инновационной деятельностью государства, частного бизнеса, государственных учреждений и научного сообщества. Поэтому изучение сущности и механизма инновационной деятельности является важным этапом для специалистов. Необходимо развивать информационную среду предприятия, внедрять новые модули предприятия и модернизировать каналы передачи данных.

Abstract: This article is devoted to the study of the main features of ensuring the competitiveness of enterprises based on the study of financial valuation methods of the imitation approach in the innovative development of enterprises, and to the study of areas that serve to ensure the stability of enterprises and organizations in the market. The article studies the fact that the transformation of the economy based on innovations is directly related to the innovative activities of the state, private business, state institutions and the scientific community. Therefore, studying the essence and mechanism of innovative activity is an important stage for specialists. There is a need to develop the information environment of the enterprise, introduce new modules of the enterprise, and modernize data transmission channels.

Kalit so'zlar: Moliyaviy baholash, imitatsion modellashtirish, innovatsion iqtisodiyot, innovatsiya, raqobat, barkaror innovatsion faoliyat, innovatsion salohiyat.

Ключевые слова: Финансовая оценка, имитационное моделирование, инновационная экономика, инновации, конкуренция, устойчивая инновационная деятельность, инновационный потенциал.

Key words: Financial valuation, imitation modeling, innovative economy, innovation, competition, sustainable innovative activity, innovative potential.

Mintaqada amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar jarayoni korxonalar hamda xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini sezilarli darajada o'zgartirishni, ular faoliyatini bozor talablariga moslashtirishni talab qilmoqda. Bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobatbardoshlikni oshirish, resurslardan samarali foydalanish va korxonalarni innovatsion rivojlantirishda aniq va ilmiy asoslangan imitatsion modellashtirish usullari katta ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan iishlab chiqarish korxonalarda innovatsion rivojlanishini imitatsion modellashtirish bugungi iqtisodiy muhitda zaruriy va dolzarb jarayon hisoblanadi. Bu yondashuv yordamida mintaqaviy biznes subyektlari aniq tahlillarga asoslangan qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Imitatsion modellashtirish korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sishning yangi yo'nalishlarini aniqlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ishlab chiqarish korxonalari innovatsion rivojlanishini imitatsion modellashtirish bo'yicha ilmiy-nazariy yondashuvlar iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, resurslarni optimal taqsimlash va samarali boshqarish uchun zaruriy konseptual asosni ta'minlaydi. Ushbu jarayonda ekonometrik imitatsion modellashtirish, tizimli tahlil va raqamli texnologiyalar asosida dinamik prognozlash yondashuvlari qo'llaniladi.

Ishlab chiqarish korxonalarda innovatsion rivojlanishini imitatsion imitatsion modellashtirish bo'yicha olib boriladigan tadqiqotlar va amaliy yondashuvlarning asosiy maqsadi korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, iqtisodiy

samaradorlikni oshirish va mintaqaviy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini kuchaytirishdan iborat.

Ishlab chiqarish korxonalarda innovatsion iqtisodiy siyosat tushunchalari “hududni rivojlantirish” tushunchasi bilan chambarchas bog'liq. Bu haqda V. N. Leksin va A. N. Shvetsov buni «hayot darajasi va sifati parametrlarining ijobiy dinamikasiga yo'naltirilgan mintaqaviy tizimning shunday ishlash tartibi» deb tushunadilar. Aholi, barqaror, muvozanati bilan ta'minlangan hududning ijtimoiy, iqtisodiy, resurs va ekologik potentsiallarini o'zaro vayronagarchiliksiz takror ishlab chiqarish»[1]. Shu bilan birga, tushunchalar "hudud" va "mintaqaviy tizim" ular tomonidan sinonim sifatida qabul qilinadi. Hudud ostida mualliflar ma'lum bir qismini ijtimoiy, tabiiy, iqtisodiy, infratuzilmaviy, madaniy va tarixiy yoki mahalliy hokimiyatlar ostida bo'lgan davlatning fazoviy korxonalaridir.

Ishlab chiqarish korxonalarini rivojlanishning mohiyatini aniqlashda ana shunday yondashuvga yaqinmiz. Ushbu holatda “Mintaqaviy rivojlanishni tartibga solish deganda hududiy tizimlarning barqaror va mutanosib ishlashini ta'minlash bo'yicha maxsus tashkil etilgan tizimli mahalliy iqtisodiy siyosat tushunilishi kerak.

E'tibor berish kerakki, iqtisodiy nobarqarorlik natijasida mintaqaviy byudjetlarning daromadlarini shakllantirishda byudjet xavfi mavjud davlat organlari ixtiyoridagi moliyaviy resurslar oqimiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, ularni o'rganish ushbu tadqiqot tahlildan xulosa chiqarish mumkin. E'tibor bering, byudjet risklari ham yo'qotish imkoniyati, ham daromad olish imkoniyati sifatida ko'rib chiqilishi kerak [4].

Bizning tavsiyamiz mintaqaviy korxonalarning barqaror rivojlanishi uchun, innovatsiyalarni joriy etish, texnologiyalar va boshqaruv usullarini yangilas, resurslardan samarali foydalanish, mahalliy xom ashyodan maksimal foydalanish, institutsional muhitni mustahkamlash, bozor iqtisodiyotini rivojlantirish va investitsiyalarni jalb qilish lozim.

Ishlab chiqarish korxonalarda turli innovatsion sohalardagi kamchiliklarning mavjudligi, o'z navbatida korxonalarning moliyaviy iqtisodiy zaifligini keltirib chiqaradi. Shuni ta'kidlash kerakki, birinchi navbatda, mintaqada korxonalarni rivojlantirishni moliyaviy-iqtisodiy rivojlantirish modellari ishlab chiqiladi. Moliyaviy ko'rsatkichlarga byudjetlarning daromad bazasini oshirish uchun asosiy zaxiralarni izlash va ularni qonunchilik bilan tartibga solish, ijtimoiy adolatni ta'minlash nuqtai nazaridan byudjet soliq qonunchiligini takomillashtirish yo'nalishlarini o'rganish, byudjetlar aro transfertlarning rolini rivojlantirishdan iborat.

Iqtisodiy nobarqarorlik natijasida mintaqaviy byudjetlarning daromadlarini shakllantirishda byudjet xavfi mavjud davlat organlari ixtiyoridagi moliyaviy resurslar oqimiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, ularni o'rganish ushbu tadqiqot tahlildan xulosa chiqarish mumkin. E'tibor bering, byudjet risklari ham yo'qotish imkoniyati, ham daromad olish imkoniyati sifatida ko'rib chiqilishi kerak.

Ta'kidlanganidek, biz tadqiqotning boshlang'ich nuqtasi sifatida moliyaviy-iqtisodiy nobarqarorlikni ta'sirini oldindan aytish, rejalashtirish yoki biron bir tarzda baholash mumkin emasligini olamiz. Biz bu xususiyatni uning ijtimoiy

kelib chiqishi bilan bog'laymiz, bu esa bunday ta'sirning ko'p omilli xususiyatiga olib keladi. Boshqacha qilib aytganda, biz moliyaviy- iqtisodiy nobarqarorlik har qanday iqtisodiy tizimga (shu jumladan byudjet tizimiga) bir vaqtning o'zida har xil iqtisodiy xususiyatga ega bo'lgan turli yo'nalishlarda ta'sir qiladi, deb taxmin qilamiz, bu esa byudjet tizimini boshqarish nuqtai nazaridan zaruratga olib keladi - amalga oshirish mumkinligi. mas'uliyatli byudjet siyosatini shakllantirishdir.

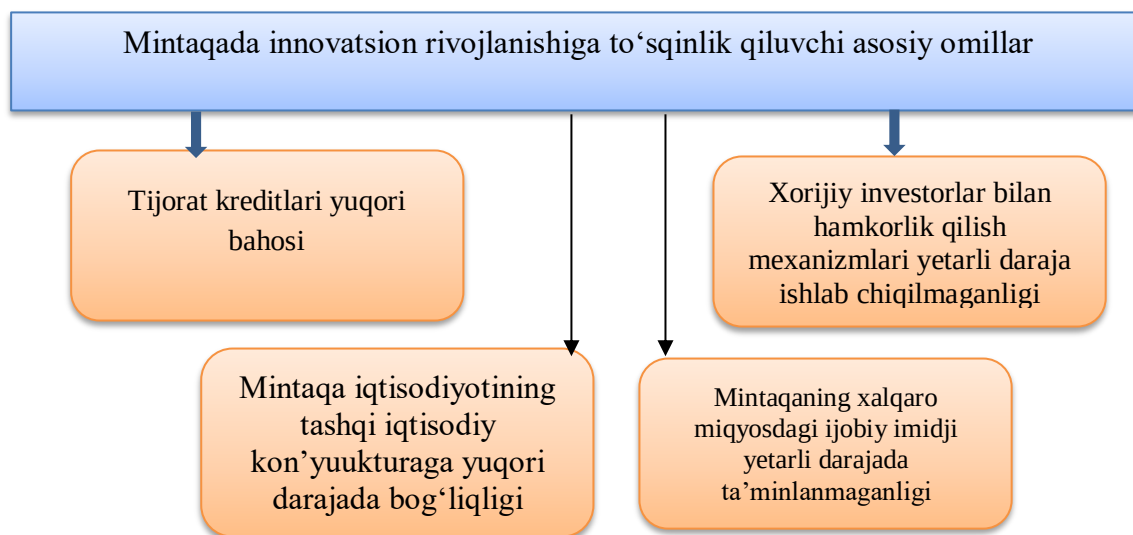
S.D.Valentey: "Umummilliy mintaqaviy siyosat mintaqaning muayyan sub'ektlari iqtisodiyotining o'sishi yoki rivojlanishining o'ziga xos omillarini aniqlashga asoslangan bo'lishi kerak" deydi. T. V. Gritsyuk tomonidan olib borilgan turli darajadagi boshqaruv darajasidagi siyosatni o'rganishda mintaqaviy rivojlanishni boshqarishga katta e'tibor beriladi. Muallif mintaqaviy subyektlarning rivojlanish jarayonlarini imitatsion modellashtirish, markaz va hududlar o'rtasidagi munosabatlarni fiskal tartibga solish, mintaqaviy fiskal xatti-harakatlarni imitatsion modellashtirishga strategik yondashuvni taklif qiladi.

O.V. Kuznetsova buni Hududlarning iqtisodiy rivojlanishini davlat tomonidan tartibga solishni tavsiflovchi "maqsadlari alohida hududlarning iqtisodiy rivojlanishiga tanlab ta'sir qilishdan iborat bo'lgan markaziy hokimiyatning harakatlari" deb tushunadi. Fikrimizcha korxonalarni innovatsion shakllantirishda rivojlanishning eng maqbul va mintaqaning o'ziga xos xususiyatlariga, hududiy holatiga mos keladigan Modellar orqali innovatsion rivojlanish strategiyalaridan foydalaniladi.

Korxonalar uchun imitatsion modellashtirish natijalariga asoslangan strategiyalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- pul oqimlarini tahlil qilish va samarali boshqarish;
- yangi texnologiyalarni joriy etish uchun investitsiyalarni jalb qilish;
- moliyaviy va iqtisodiy xatarlarni kamaytirish uchun sug'urta va hedjing mexanizmlaridan foydalanish;
- mintaqaviy iqtisodiyotda klaster tizimlarini shakllantirish orqali kooperatsiyani kuchaytirish.

Shuningdek, ta'kidlash joizki, mintaq yoki viloyatda korxonalarni moliyaviy –iqtisodiy rivojlantirishda to'sqinlik qiluvchi qator omillar mavjudki, ularning barchasi moliyaviy holatni belgilashda muammolarga olib keladi. Jumladan, viloyat iqtisodiyotining tashqi iqtisodiy kon'yuukturaga yuqori darajada bog'liqligi, tijorat kreditlari yuqori narxdaligi, viloyatning xalqaro miqyosda ijobiy imidji yetarli darajada ta'minlanmaganligi, viloyatga investitsiya kiritishning afzalliklari va imkoniyatlari haqida turli vositalardan foydalangan holda tushuntirish hamda targ'ibot ishlari olib borilmayotganligi, xorijiy investorlarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi kabilar (1-rasm).

1-rasm. Korxonalarni innovatsion rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi asosiy omillar⁵⁵

Korxonalarining moliyaviy-iqtisodiy rivojlanishi-bu hudud ob'ektiv iqtisodiy, ijtimoiy va tabiiy-geografik xususiyatlar yig'indisidir. Shu sababli innovatsion rivojlanish uchun ob'ektiv shartlar yig'indisi sifatida, soha korxonalarining mavjudligi va xilma-xilligiga, shuningdek ularning iqtisodiy jihatdan "sog'lom"ligiga qarab shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, bizning fikrimizcha ushbu siklik model moliyaviy rivojlanish va investitsion jozibadorlikni oshirish uchun zarur jarayonlarni ko'rsatadi. Barqaror moliyaviy tizim bo'lmasa, investitsiyalarni jalb qilish qiyinlashadi. Investitsion jozibadorlik rivojlanish salohiyatini oshiradi, ammo qiyinchiliklarni aniqlash va bartaraf etish jarayoni doimiy amalga oshirilishi kerak. Doimiy monitoring va tahlil amalga oshirilsa, tizim samarali ishlaydi va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash mumkin.

Fodalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Leksin V.N., Shvetsov A.N. Davlat va hududlar: hududiy rivojlanishni davlat tomonidan tartibga solish nazariyasi va amaliyoti. - M., 2007. S. 44.
2. Горохова Д. В. Управление бюджетными рисками субъектов Российской Федерации на современном этапе управления государственными финансами // Управление риском.—2013.—№ 1.—С. 22–27.
3. Косов М. Е. Анализ рисков потери доходов бюджетной системы Российской Федерации//Научные ведомости Белгородского государственного университета.—2018.—№ 1. Т. 45.—С. 59–66.—(Экономика. Информатика).—doi: 10.18413/2411–3808–2018–45–1-59–66.
4. Rodger C.,Petch J.Uncertainty and risk analysis : a practical guide from Business Dynamics.—UK: PricewaterhouseCoopers, 1999.—50 p.
5. Muxitdinov, X. S., & Rahimov, A. M. (2021). Providing Accommodation and Food Services to the Population of the Region. International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD)(e-ISSN: 2456–6470), 1(1), 42-48.
6. Muhammadiyevich, R. A. (2021). Residence and catering services to the population the importance of econometric modeling in regulatory assessment of consumer requirements to

⁵⁵ O'rganishlar natijasida muallif ishlanmasi.

improve display quality. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(12), 1043-1048.

7. Norimovich, R. A., & Namazovna, A. N. (2024). Evaluative indicators of increasing the production efficiency of industrial sectors. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 42, 1.

8. Равшанова, М.М. (2024). Значение педагогических экспериментов в развитии эконометрических навыков учащихся. *Экономика и социум*, (3-1 (118)), 836-839.

9. Ravshanova Mukhayyo Makhmanazarovna. (2025). Skills required to perform two-factor econometric analysis. *European International Journal of Pedagogics*, 5(01), 50–53.

BREND MARKETING KONSEPSIYASINING TURIZM IQTISODIYOTIDAGI AHAMIYATI DUBAY MODEL VA O‘ZBEKISTON ISTIQBOLLARI

Ibodova Dilsora
Qarshi davlat universiteti
Turizm va marketing kafedrası
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada turizm sohasida brend marketing konsepsiyasining iqtisodiy ahamiyati nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Brend marketing nafaqat hududning xalqaro imijini shakllantirish, balki turistlar oqimini ko‘paytirish, xizmatlar sifatini oshirish va xorijiy investitsiyalarni jalb etishda muhim omil ekanligi asoslab beriladi. Dubay tajribasi misolida brend marketingning global darajadagi muvaffaqiyatli modeli o‘rganilib, uning asosiy elementlari – innovatsion infratuzilma, raqamli texnologiyalar, xalqaro reklama kampaniyalari va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari ko‘rsatib o‘tiladi. O‘zbekiston Respublikasi sharoitida milliy turizm brendini shakllantirish istiqbollari, Samarqand, Buxoro, Xiva kabi hududiy markazlarning turizm brendi sifatidagi imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, Dubay va O‘zbekiston tajribasi qiyosiy jihatdan ko‘rib chiqilib, O‘zbekistonda brend marketing konsepsiyasini samarali tatbiq etish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqiladi. Natijada, turizm iqtisodiyotida brend marketing konsepsiyasining qo‘llanishi mamlakatning xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini kuchaytirishi va iqtisodiy o‘sishga sezilarli hissa qo‘shishi ta’kidlanadi.

Аннотация. В статье анализируется экономическое значение концепции бренд-маркетинга в сфере туризма с теоретической и практической точек зрения. Утверждается, что бренд-маркетинг является важным фактором не только формирования международного имиджа региона, но и увеличения потока туристов, повышения качества услуг и привлечения иностранных инвестиций. На примере опыта Дубая изучается успешная модель бренд-маркетинга на мировом уровне и показаны ее основные элементы – инновационная инфраструктура, цифровые технологии, международные рекламные кампании и механизмы государственно-частного партнерства. Проанализированы перспективы формирования национального туристического бренда в условиях Республики Узбекистан, потенциал таких региональных центров, как Самарканд, Бухара, Хива, как туристических брендов. Также рассматривается сравнительный опыт Дубая и Узбекистана, и разрабатываются научно обоснованные рекомендации по эффективной реализации концепции бренд-маркетинга в Узбекистане. В результате подчеркивается, что применение концепции бренд-маркетинга в сфере туризма может укрепить конкурентоспособность страны на международной арене и внести значительный вклад в экономический рост.

Abstract. The article analyzes the economic significance of the brand marketing concept in the tourism sector from a theoretical and practical perspective. It is argued that brand marketing is an important factor not only in forming the international image of the region, but

also in increasing the flow of tourists, improving the quality of services and attracting foreign investments. Using the example of the Dubai experience, a successful model of brand marketing at the global level is studied, and its main elements - innovative infrastructure, digital technologies, international advertising campaigns and public-private partnership mechanisms - are shown. The prospects for forming a national tourism brand in the conditions of the Republic of Uzbekistan, the potential of regional centers such as Samarkand, Bukhara, Khiva as tourism brands are analyzed. The experience of Dubai and Uzbekistan is also considered comparatively, and scientifically based recommendations are developed for the effective implementation of the brand marketing concept in Uzbekistan. As a result, it is emphasized that the application of the brand marketing concept in the tourism economy can strengthen the country's competitiveness in the international arena and significantly contribute to economic growth.

Kalit so'zlar. Turizm, brend marketing, iqtisodiy mohiyat, Dubay modeli, O'zbekiston istiqbollari, milliy turizm brendi, raqamli marketing, xalqaro imij, hududiy brend.

Ключевые слова. Туризм, бренд-маркетинг, экономическая сущность, модель Дубая, перспективы Узбекистана, национальный туристический бренд, цифровой маркетинг, международный имидж, региональный бренд.

Keywords. Tourism, brand marketing, economic essence, Dubai model, prospects for Uzbekistan, national tourism brand, digital marketing, international image, regional brand.

So'nggi yillarda global turizm bozori tobora keskin raqobat maydoniga aylanib bormoqda. Xalqaro miqyosda turistlarni jalb etishda nafaqat tabiiy va madaniy resurslar, balki samarali brend marketing konsepsiyasining mavjudligi ham muhim o'rin tutmoqda. Brend marketing konsepsiyasi hudud yoki mamlakatning o'ziga xos qiyofasini shakllantirish, turistlar ongida barqaror ijobiy imij yaratish hamda iqtisodiy samaradorlikka erishishni ta'minlaydigan strategik yondashuv sifatida qaraladi. Shu bois turizm brend marketing konsepsiyasining nazariy asoslarini o'rganish va amaliy mexanizmlarini tahlil qilish bugungi kunda ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Dubay amaliyoti bunga yorqin misol bo'lib xizmat qiladi. Bir necha o'n yillik ichida Dubay o'zini global turizm markazi sifatida namoyon etib, "Luxury, Innovation and Safety" tamoyillari asosida butun dunyo bo'ylab millionlab turistlarni jalb qila oldi. Brend marketing strategiyasi natijasida ushbu shahar nafaqat Yaqin Sharqda, balki jahon miqyosida ham yetakchi turizm brendlaridan biriga aylandi. O'zbekiston Respublikasi ham o'zining boy madaniy merosi, tabiiy resurslari va diniy ziyorat maskanlari bilan xalqaro turizm mustahkam o'ringa ega bo'lish imkoniyatiga ega. Shu bilan birga, milliy turizm brendi hali to'liq shakllanmaganligi, brend marketing strategiyasining izchil amalga oshirilmaganligi iqtisodiy samaradorlikni cheklab kelmoqda. Shu sababli Dubay tajribasini tahlil qilish va uni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish milliy turizmni rivojlantirishda muhim ilmiy-amaliy vazifa sifatida qaraladi. So'nggi yillarda O'zbekiston hukumati turizmni rivojlantirish va milliy turizm brendini shakllantirish borasida qator muhim qaror va dasturlarni amalga oshirmoqda. Ya'ni, PF-5611-sonli Farmon (2019-yil 5-yanvar) bilan Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi faoliyati takomillashtirildi va turizmni iqtisodiyotning strategik tarmog'i sifatida rivojlantirish vazifasi belgilandi. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasida turizmni modernizatsiya qilish, raqamlashtirish va xalqaro maydonda "Uzbekistan – Silk Road" brendini keng targ'ib qilish asosiy ustuvor yo'nalish sifatida qayd etilgan. "Yangi O'zbekiston –

yangi sayyohlik manzili” tashabbusi asosida hududiy turizm brendlari (Samarqand – “Silk Road City”, Buxoro – “Spiritual Heritage Hub”, Xiva – “Open Air Museum”) yaratish ishlari boshlandi. Raqamli turizm loyihalari – “E-visa”, “Uzbekistan.travel” portali, virtual sayohatlar va mobil ilovalar orqali milliy turizmni global bozorda ilgari surish mexanizmlari joriy etildi.

Mazkur maqolada turizm brend marketing konsepsiyasining iqtisodiy mohiyati, Dubay modeli asosida erishilgan natijalar hamda O‘zbekiston uchun istiqbolli yo‘nalishlar qiyosiy tahlil qilinadi va samarali takliflar ishlab chiqiladi. Turizm sohasida brend marketingning amaliy natijalari bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, Pike (2016) hududiy turizm brendlarini tahlil qilib, ularning asosiy afzalligi turistlar ongida barqaror qadriyatlar va hissiy bog‘liqlikni yaratish ekanligini qayd etadi. Buhalis va Law (2008) esa raqamli texnologiyalar va e-marketing vositalarining brend yaratishdagi samaradorligini ko‘rsatib beradilar. Dubay tajribasi alohida ilmiy e‘tiborga loyiqdir. Henderson (2006) Dubayning turizm siyosatini tahlil qilib, “brend sifatida shahar” tushunchasini ilmiy muomalaga olib kirdi. Unga ko‘ra, Dubay qisqa vaqt ichida innovatsion loyihalar, mega-infratuzilmaviy investitsiyalar va agressiv marketing kampaniyalari orqali global turizm markaziga aylangan. Bu model boshqa rivojlanayotgan davlatlar, jumladan, O‘zbekiston uchun ham amaliy ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonlik tadqiqotchilar ham so‘nggi yillarda turizm marketingi va milliy brendni shakllantirish masalalariga alohida e‘tibor qaratmoqda. Safarov (2020) O‘zbekiston turizm brendining xalqaro bozordagi o‘rnini baholab, “Silk Road” konsepsiyasini kuchaytirish zarurligini ta’kidlaydi. Shodiev (2021) esa hududiy turizm klasterlari asosida brend yaratish mexanizmlarini taklif qilgan. Mahmudov (2022) O‘zbekiston turizmini raqamlashtirish jarayonini tahlil qilib, “E-visa” va “Uzbekistan.travel” portali milliy turizm brendining raqamli asosini shakllantirishini ko‘rsatib o‘tgan. O‘zbekiston turizm salohiyati yuqori bo‘lsa-da, milliy brend marketing strategiyasi hali to‘liq shakllanmagan. Hozirda “Uzbekistan – Silk Road” konsepsiyasi asosiy yo‘nalish sifatida ilgari surilmoqda. Dubay esa o‘z turizm brendini yagona strategiya orqali “Luxury, Innovation and Safety” tamoyillariga asoslab, uni global bozorda barqaror qildi. Shundan kelib chiqib, O‘zbekiston uchun yagona milliy brend konsepsiyasi va hududiy brendlar tizimini uyg‘unlashtirish zarur va bu tizimni asosan tahlil qilinadigan bo‘lsa SWOT tahlil asosida ko‘rishimiz mumkin (1-jadval).

1-jadval

O‘zbekiston turizmida brend marketing konsepsiyasini rivojlantirish bo‘yicha SWOT tahlil (Dubay tajribasi asosida)

Kuchli tomonlar (Strengths)	Zaif tomonlar (Weaknesses)
Boy madaniy meros (Samarqand, Buxoro, Xiva va b.)	Yagona milliy turizm brendining to‘liq shakllanmaganligi
Geostrategik joylashuv – Buyuk Ipak yo‘li markazi	Xalqaro reklama va PR kampaniyalari yetarli emas
Tabiiy resurslar va ekoturizm salohiyati	Turizm infratuzilmasida xizmatlar sifati pastligi

Davlat siyosatida turizm ustuvor yoʻnalish sifatida qoʻllab-quvvatlanishi (PF-5611, Taraqqiyot strategiyasi 2022–2026)	Hududiy brendlar fragmentar rivojlangan
Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik (UNWTO, ISESCO va b.)	Turizm xodimlari malakasining notekisligi va xorijiy tillarni bilish darajasining pastligi
Imkoniyatlar (Opportunities)	Tahdidlar (Threats)
Dubay tajribasi asosida milliy va hududiy brend strategiyasini yaratish	Mintaqaviy raqobatning kuchayishi (Qozogʻiston, Turkiya, BAA)
Raqamli texnologiyalar (VR/AR, smart tourism, Uzbekistan.travel) orqali targʻibot	Global iqtisodiy inqirozlar va siyosiy beqarorlik
Xitoy, Hindiston, Rossiya va Yevropa bozorlariga chiqish imkoniyati	Ekologik muammolar (Aralboʻyi, suv taqchilligi)
Davlat-xususiy sheriklik orqali xalqaro brendlarni jalb qilish	Texnologik va moliyaviy cheklovlar
Ekoturizm, gastro-turizm va diniy turizmni rivojlantirish	Pandemiya va sogʻliqni saqlash inqirozlari takrorlanish xavfi

1-jadvalda keltirilgan SWOT tahlil asosida iqtisodiy mohiyatni brend marketing turizm iqtisodiyotiga ikki yoʻnalishda taʼsir qilishini ikki yoʻnalishda tahlil qiladigan boʻlsak Turistlar oqimini oshirish – Oʻzbekistonga 2023-yilda 6,6 mln xorijiy turist tashrif buyurgan boʻlsa, Dubayga bu koʻrsatkich 17 mln atrofida boʻldi. Brend imiji turistlar oqimini 2–3 barobarga oshirish imkonini beradi. Daromadlar va YAIM ulushi – Oʻzbekiston YAIMida turizmning ulushi 2024-yilda 3,5% atrofida boʻlgan. Dubayda esa bu koʻrsatkich 12% ni tashkil etadi. Bu Oʻzbekiston uchun turizm orqali iqtisodiy diversifikatsiyani kuchaytirish imkoniyatini koʻrsatadi.

Dubay modelida esa dubayning muvaffaqiyati uch asosiy omil bilan belgilanadi:

Mega-infratuzilma loyihalari (Burj Khalifa, Palm Jumeirah, Dubai Mall).

Raqamli texnologiyalar (mobil ilovalar, virtual sayohatlar, smart city konsepsiyasi).

Global PR kampaniyalari (CNN, BBC, Euronews orqali reklama).

Oʻzbekiston istiqbollari. Oʻzbekiston uchun quyidagi yoʻnalishlar dolzarb:

Samarqand, Buxoro, Xiva va Qashqadaryo hududiy brendlarini shakllantirish. “Smart tourism” va raqamli marketingni kuchaytirish. Turizm davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish. Global media platformalarida milliy brendni targʻib qilish (2-jadval).

2-jadval

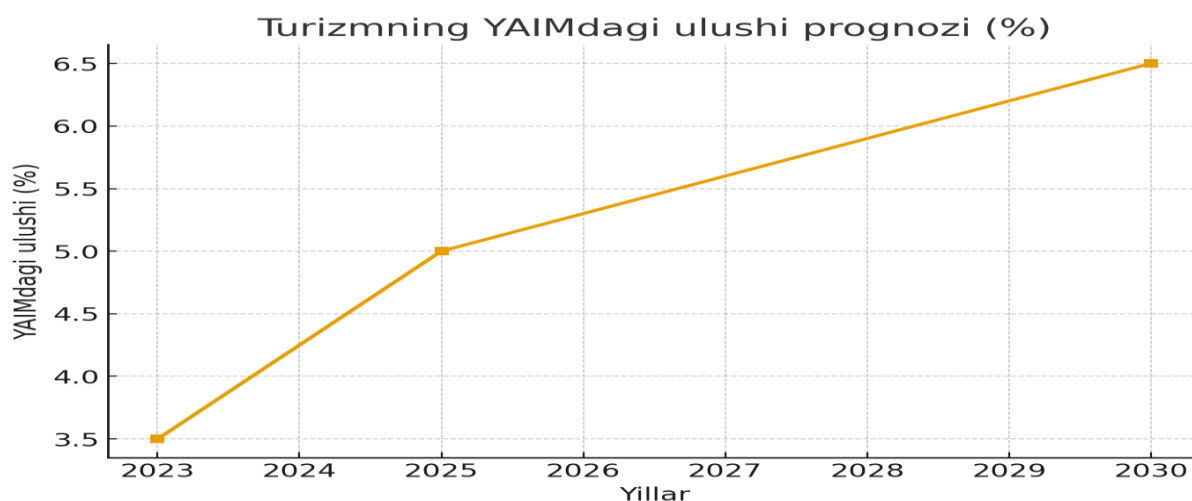
Dubay modeli va Oʻzbekiston imkoniyatlarini qiyoslashning qiyosiy tahlil

Koʻrsatkich	Dubay modeli	Oʻzbekiston imkoniyatlari	Xulosa

Brend konsepsiyasi	Yagona va kuchli davlat siyosati asosida	Fragmentar, hali izchil shakllanmagan	Yagona milliy brand yaratish zarur
Turizm resurslari	Sun'iy yaratilgan infratuzilma va innovatsion loyihalar	Boy madaniy meros va tabiiy resurslar	Meros + innovatsiyani uyg'unlashtirish mumkin
Raqamli marketing	AR/VR, mobil ilovalar, global media kampaniyalari	Asosan ijtimoiy tarmoqlar va "Uzbekistan.travel"	Raqamli texnologiyalarni kengaytirish lozim
Natijalar	17 mln turist, YAIMda 12% ulush	6,6 mln turist, YAIMda 3,5% ulush	Brend marketing samaradorligini oshirish orqali natijani 2–3 barobarga ko'tarish mumkin
Investitsiya jalbi	Yirik xalqaro kapital oqimi	Potensial mavjud, lekin imij cheklangan	Brend imijini yaxshilash orqali investitsiya hajmini oshirish mumkin

O'zbekiston turizm iqtisodiyotida brand marketing konsepsiyasini joriy etish milliy va hududiy turizmning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Qiyosiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, Dubay o'zining yagona va kuchli brand konsepsiyasi orqali qisqa vaqt ichida jahonning eng yirik turizm markazlaridan biriga aylandi. Bu jarayonda innovatsion infratuzilma loyihalari, raqamli texnologiyalar va global reklama kampaniyalari asosiy vosita bo'lib xizmat qildi. Natijada Dubayga yiliga 17 milliondan ortiq turist tashrif buyurmoqda va turizmning YAIMdagi ulushi 12 foizga yetdi. O'zbekistonda esa boy madaniy meros, tabiiy resurslar va diniy ziyorat maskanlari milliy turizm brandi uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qilmoqda. Biroq milliy brand marketing strategiyasining izchil shakllanmaganligi va global bozorda keng targ'ib qilinmaganligi natijasida turizmning YAIMdagi ulushi hozircha 3,5 foiz atrofida qolmoqda. Shu sababli O'zbekiston uchun Dubay tajribasidan foydalanib, yagona milliy brand konsepsiyasini yaratish, hududiy brendlarni shakllantirish hamda raqamli marketing vositalarini keng qo'llash dolzarb ahamiyat kasb etadi. Prognozlar shuni ko'rsatadiki, brand marketingni samarali yo'lga qo'yish orqali 2030-yilgacha O'zbekistonga keladigan xorijiy turistlar sonini 10–12 million nafarga, turizmning YAIMdagi ulushini esa 6–7 foizga yetkazish mumkin. Bundan tashqari, milliy turizm brandi xalqaro maydonda O'zbekiston imijini mustahkamlab, xorijiy investitsiyalar oqimini kuchaytiradi, xizmatlar eksportini kengaytiradi va yangi ish o'rinlari yaratishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi (1-rasm).

Turizmning YaIMdagi ulushi

Umuman olganda, Dubay modeli O‘zbekiston uchun metodologik namuna sifatida xizmat qilishi mumkin. Ammo O‘zbekiston o‘ziga xos turizm resurslarini inobatga olgan holda, meros va innovatsiyalarni uyg‘unlashtirgan milliy brend strategiyasini shakllantirishi maqsadga muvofiqdir. Turizm iqtisodiyotida brend marketing konsepsiyasi strategik ahamiyat kasb etib, milliy va hududiy raqobatbardoshlikni oshirishning muhim omili hisoblanadi. Qiyosiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Dubay o‘zining yagona va samarali brend modeli orqali qisqa vaqt ichida jahonning eng yirik turizm markazlaridan biriga aylandi. Innovatsion infratuzilma, raqamli texnologiyalar va global PR kampaniyalari Dubay brendining asosiy tayanch ustunlari bo‘lib, turizmning YAImdagi ulushini 12 foizga yetkazishga xizmat qildi. O‘zbekiston esa boy madaniy meros, tabiiy resurslar va diniy ziyorat maskanlariga ega bo‘lishiga qaramay, milliy turizm brendi va brend marketing strategiyasi hali to‘liq shakllanmagan. Shu bois mamlakatimiz uchun Dubay tajribasidan foydalanish dolzarbdir. Yagona milliy brend konsepsiyasini ishlab chiqish, hududiy brendlarni uyg‘unlashtirish, raqamli marketing texnologiyalarini keng joriy etish va xalqaro PR kampaniyalarini kuchaytirish orqali O‘zbekiston turizm iqtisodiyoti yangi bosqichga ko‘tarilishi mumkin.

SWOT tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonning kuchli tomonlari va imkoniyatlari zaif tomonlar va tahdidlarni yengib o‘tishga yetarlidir. Strategik yondashuv asosida 2030-yilgacha xorijiy turistlar sonini 10–12 millionga yetkazish, turizmning YAImdagi ulushini 6–7 foizgacha oshirish, xizmatlar eksportini kengaytirish va minglab yangi ish o‘rinlari yaratish imkoniyati mavjud. Umuman olganda, Dubay modeli O‘zbekiston uchun metodologik namuna sifatida xizmat qilishi mumkin, biroq mamlakatimiz o‘zining milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda — tarixiy meros, ekologik imkoniyatlar va innovatsion yechimlarni uyg‘unlashtirgan brend marketing konsepsiyasini shakllantirishi lozim. Bu esa O‘zbekistonning xalqaro maydondagi imijini mustahkamlab, turizm iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi.

XIZMAT KO'RSATISH SOHALARIDA IQTISODIY SAMARADORLIKNI OSHIRISHDA EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH VA ICHKI AUDITNING O'ZARO BOG'LIQLIGI

Xamidov Javoxir Shavkat o'g'li
Qarshi davlat universiteti
Turizm va marketing kafedrası
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada korxonalar faoliyatida ichki audit tizimini samarali tashkil etish, uning natijadorligini baholash va auditning moliyaviy boshqaruvdagi ahamiyatini yoritish masalalari keng ko'lamda o'rganiladi. Shu asosda, ichki audit faoliyatini yanada takomillashtirish, buxgalteriya hisobi ma'lumotlaridan to'liq va samarali foydalanish hamda auditning boshqaruv tizimidagi o'rnini kuchaytirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Аннотация. В данной научной статье комплексно рассматриваются вопросы эффективной организации системы внутреннего аудита в деятельности предприятий, оценки её результативности и подчеркивается значение аудита в финансовом менеджменте. На этой основе разработаны научно-практические рекомендации по дальнейшему совершенствованию деятельности внутреннего аудита, полному и эффективному использованию данных бухгалтерского учёта, а также усилению роли аудита в системе управления.

Abstract. This scientific article comprehensively studies the issues of effective organization of the internal audit system in the activities of enterprises, assessment of its effectiveness and highlighting the importance of audit in financial management. On this basis, scientific and practical recommendations have been developed to further improve internal audit activities, full and effective use of accounting data, and strengthen the role of audit in the management system.

Kalit so'zlar. Buxgalteriya ma'lumotlari, moliyaviy nazorat, ichki nazorat tizimi, audit jarayoni, risklarni boshqarish, audit xarajatlari, ekonometrik tahlil, regressiya modeli, korrelyatsiya, panel ma'lumotlar, moliyaviy barqarorlik, investitsion jozibadorlik.

Ключевые слова. Данные бухгалтерского учёта, финансовый контроль, система внутреннего контроля, аудиторский процесс, управление рисками, затраты на аудит, эконометрический анализ, регрессионная модель, корреляция, панельные данные, финансовая устойчивость, инвестиционная привлекательность.

Key words. Accounting data, financial control, internal control system, audit process, risk management, audit costs, econometric analysis, regression model, correlation, panel data, financial stability, investment attractiveness.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida xizmat ko'rsatish sohasi mamlakat iqtisodiyotining asosiy drayverlaridan biri sifatida tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Xususan, turizm, transport, bank-moliya, savdo va umumiy ovqatlanish kabi xizmat tarmoqlari nafaqat aholining turmush darajasini oshirish, balki iqtisodiy barqarorlik va bandlikni ta'minlashda muhim o'rin egallaydi. Shu bilan birga, xalqaro raqobatning kuchayishi va raqamli iqtisodiyot imkoniyatlarining kengayishi xizmat ko'rsatish korxonalarida ichki audit tizimining rolini sezilarli darajada oshirmoqda.

Ichki audit nafaqat moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlash, balki xizmat sifati, mijozlar bilan ishlash samaradorligi, risklarni boshqarish va resurslardan oqilona foydalanishni nazorat qilishda ham beqiyos ahamiyatga ega. Ushbu jarayonlarda ekonometrik modellashtirish ichki audit samaradorligini

oshirishning eng muhim vositalaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Chunki korrelyasion va regression tahlil orqali xizmat ko'rsatish korxonalarida moliyaviy oqimlar, xarajatlar, rentabellik ko'rsatkichlari hamda risk omillari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash va baholash mumkin.

Ekonometrik modellardan foydalanishda omillarni tanlash, ularning o'zaro bog'lanishini aniqlash va natijaviy ko'rsatkichlarga ta'sirini baholash bo'yicha qator talablar mavjud. Jumladan, modelda faqat asosiy va iqtisodiy jarayonga bevosita ta'sir qiluvchi omillar qatnashishi, kuzatishlar sifatli va bir jinsli bo'lishi, regressiya tenglamasida multikollenearlik va avtoregressiya muammolari oldi olinishi lozim. Statik va dinamik modellar yordamida xizmat ko'rsatish korxonalarida qisqa muddatli va uzoq muddatli tendensiyalarni prognoz qilish, risklarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlari paydo bo'ladi.

Ichki auditning asosiy axborot manbai sifatida buxgalteriya ma'lumotlari alohida o'rin tutadi. Balans ko'rsatkichlari orqali aktiv va passivlarning to'g'ri taqsimlanishi, daromad va xarajatlar to'g'risidagi hisobotlar orqali rentabellikni oshirish, pul oqimlari tahlili orqali esa likvidlik muammolarini oldindan aniqlash mumkin. Shu bois, ichki audit samaradorligini oshirishda buxgalteriya ma'lumotlari va ekonometrik modellashtirishning integratsiyalashgan qo'llanilishi zarur. Korrelyasion va regression tahlilni qo'llash vaqtida, omillarni tanlab olish va ulardan modellarda foydalanish hamda baholashdagi asosiy qoidalar quyidagilardan iborat:

1. Omillarni o'rganish bilan qamrab olinadigan ro'yxat chegaralangan, omillar esa nazariy asoslangan bo'lishi lozim.
2. Modelga kiritilgan barcha omillar miqdor o'zgarishlarga ega bo'lishi kerak.
3. Tadqiq qilinayotgan to'plam sifatli bir jinsli bo'lishi lozim.
4. Omillar o'zaro funksional bog'lanmasliklari shart.
5. Kelajakda omillar o'zaro ta'sirini ekstrapolyasiya qilish uchun modellardan foydalanilayotgan vaqtda xarakter jiddiy o'zgarmasligi, statistik mustahkam va barqaror bo'lishi lozim.
6. Regression tahlilda har bir omilning (x) qiymatiga bir xil regressiyali natijaviy o'zgaruvchi (y) taqsimoti normal yoki yaqin darajada mos kelish lozim.
7. O'rganilayotgan omillar tadqiq etilgan, natijaviy ko'rsatkichli, mantiqan davriy bo'lishi lozim.
8. Natijaviy ko'rsatkichga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan faqat muhim omillar ta'sirini ko'rib chiqish lozim.
9. Regressiya tenglamalariga kiritilgan omillar soni katta bo'lmasligi lozim. Chunki omillar sonining katta bo'lishi, asosiy omillardan chetga olib kelishi mumkin. Omillar soni kuzatishlar sonidan 3-5 marta kam bo'lishi kerak.
10. Regressiya tenglamasining omillari turli xil xatolar ta'sirida buzilishga olib keladigan xatoliklar bo'lmasligi kerak. Omillar o'rtasida funksional yoki shunga yaqin bog'lanishlarning mavjudligi - multikollenearlik borligini ko'rsatadi.
11. Kuzatuvlar sonini oshirish uchun ularning makonda takrorlanishidan foydalanish mumkin emas. Makonda hodisalarning o'zgarishi avtoregressiyani

vujudga keltirishi mumkin. Avtoregressiya esa statistikadagi mavjud o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'lanishni ma'lum darajada buzadi. Shuning uchun ko'rsatkichlar dinamik qatorlarida regression bog'lanishni o'rganish statistikadagi bog'lanishni o'rganishdan tubdan farq qiladi.

12. Har bir omil bo'yicha taqsimot normal taqsimotga ega bo'lishi shart emas. Bu regression tahlilni natijaviy, alomatli qiymat va tasodifsiz qiymatli omillar o'rtasidagi bog'lanishni ifodalovchi sifatida ta'riflashdan kelib chiqadi.

13. Omillarni natural birlikda o'lchashda nisbiy qiymatlarga nisbatan ortiqroq ko'rish lozim. Nisbiy qiymatlar o'rtasidagi korrelyasiya, regressiya tenglamasi parametrlari qiymati bog'lanish mazmunini buzishi mumkin. Omillar o'rtasidagi bog'lanishni ifodalovchi sifatida ta'riflashdan kelib chiqadi.

Demak, ekonometrik modellarga qo'yiladigan asosiy talablar :

1) Modelda kuzatilayotgan "**y**"ning o'zgarishiga kuchli ta'sir qilayotgan asosiy omillar qatnashishi kerak;

2) Barcha bog'liq bo'lmagan "**x**" omillar asosiy bog'liq bo'lgan omil "**y**" bilan zich bog'langan bo'lishi kerak;

3) Bog'liq bo'lmagan "**x**" omillar o'zaro sust (kuchsiz) bog'langan bo'lishi kerak.

Iqtisodiy jarayonlar dinamikasini aks ettirish mohiyatiga ko'ra, statik va dinamik modellar mavjud.

Statik modellar o'zida vaqtning ayrim, qayd qilingan oralig'ini qamrab oladi. Dinamik model vaqtning izchil oraliq tizimi holatini aks ettiradi. O'zgaruvchan xarakterga ko'ra, boshlang'ich iqtisodiy ishlab chiqarish omillari yoki aralash omillarni o'z ichiga olgan modellarni ko'rsatish mumkin.

Ishlab chiqarishning boshlang'ich omillari deganda, keyinchalik taqsimlab bo'lmaydigan oddiy omillar, masalan, resurslar harajati - jonli mehnat, vosita, mehnat qurollari tushuniladi. Modelning tuzilishiga qarab, ularni modelga turli o'lchov birligi (natural, qiymat) va turli aniqlik darajasi bilan kiritish mumkin. Bunday holda ularning boshlang'ich xarakteri saqlanadi.

Quyidagi modellar turi boshlang'ich va ishlab chiqarish omillarining turli kombinatsiyalarini beradi:

a) ishlab chiqarish natijalarining boshlang'ich resurslar xarajati darajasi va tarkibiga hamda ishlab chiqarish ehtiyojlari sharoitiga bog'liqligini xarakterlaydigan to'liq modellar;

b) ishlab chiqarish ehtiyojlari sharoiti obyektlari guruhi yoki vaqt bo'yicha barqaror hisoblangan paytlarda qo'llaniladigan "vazifalar - mahsulot ishlab chiqarish" modeli;

c) ishlab chiqarish texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi o'zaro va boshlang'ich ishlab chiqarish omillari bilan aloqalarini xarakterlovchi turli xil modellar.

Bundan tashqari biz tadqiqot jarayonida buxgalteriya ma'lumotlaridan foydalanish natijalariga qarasak ichki audit samaradorligining eng muhim manbasi sifatida buxgalteriya ma'lumotlari muhim o'rin tutmoqda. Balans ko'rsatkichlari orqali aktiv va passivlarning to'g'ri taqsimlanishi nazorat qilinmoqda. Daromad va xarajatlar to'g'risidagi hisobotlardan foydalanish banklarning rentabellik

darajasini oshirish imkonini bermogda. Naqd pul oqimlari tahlili esa ichki audit bo'limlariga likvidlik muammolarini oldindan aniqlash imkoniyatini yaratmogda.

Modellar o'zgaruvchanligiga ko'ra, umumiy va xususiy modellarga bo'linadi. Umumiy model o'lchanadigan alomatlarining barchasini hamda o'rganilayotgan ishlab chiqarish jarayonining bir tomonini, masalan, tabiiy sharoit belgilarini qisman o'z ichiga oladi. Alomatlarining barchasini o'z ichiga olgan model bilan xususiy (masalan, faqat tabiiy sharoit omillari) modelni taqqoslab, ishlab chiqarish tabiiy iqlim omillarining ta'siri qaysi vaqtda ko'proq, qaysi vaqtda kamroq bo'lishini aniqlash mumkin (1-jadval).

1-jadval

Umumiy va xususiy modellarni taqqoslash va buxgalteriya ko'rsatkichlarining auditdagi qo'llanilishi

Model / Manba	Asosiy mazmun	Amaliy ahamiyat	Auditdagi qo'llanishi
Umumiy model	Ishlab chiqarish jarayoniga ta'sir qiluvchi barcha omillarni o'z ichiga oladi	Tizimning umumiy samaradorligini baholash imkonini beradi	Tahlilda barcha ko'rsatkichlarni hisobga olib, ishlab chiqarish barqarorligini aniqlaydi
Xususiy model	Faqat ayrim omillar (masalan, tabiiy sharoit)ga asoslanadi	Omillar ta'sirini alohida o'rganish imkonini beradi	Ayrim sharoitlarning (iqlim, resurslar) ta'sirini ajratib ko'rsatadi
Umumiylik darajasi bo'yicha farqlangan model	Mustaqil yoki tizimning tarkibiy qismi sifatida qo'llanadi	Mustaqil model – mustaqil tahlil, tarkibiy model – kompleks qaror qabul qilish	Audit jarayonida umumiy va lokal tahlilni uyg'unlashtirish
Balans ko'rsatkichlari	Aktiv va passivlarning tuzilishini ko'rsatadi	Moliyaviy barqarorlikni baholash	Moliyaviy aktiv va majburiyatlarni nazorat qilish
Daromad va xarajatlar hisobotlari	Moliyaviy natijalarni yoritadi	Rentabellik darajasini oshirish	Xarajatlarni kamaytirish va foydani tahlil qilish
Naqd pul oqimlari tahlili	Pul tushumi va chiqimlarini aks ettiradi	Likvidlikni boshqarish imkonini beradi	Naqd pul yetishmovchiligi xavfini oldindan aniqlash

Umumiylik darajasi bo'yicha iqtisodiy ko'rsatkichlar avtonom tizimidagi farqlarni ajrata bilish lozim. Birinchi xil modellar mustaqil foydalanish, ikkinchi xil modellar esa qandaydir tizimdagi modellarning organik tarkibiy qismi hisoblanadi. va ularni qo'llash xarakterini aniqlaydi.

Umumiy va xususiy modellarni taqqoslash ishlab chiqarish jarayonida turli omillar ta'sirini aniqlash va ularning samaradorlikka qo'shayotgan hissasini o'lchash imkonini beradi. Umumiy modellar barcha alomatlarini qamrab olganligi sababli tizimning to'liq manzarasini ko'rsatadi, xususiy modellar esa ayrim omillarni ajratib, ularning nisbiy ta'sirini chuqurroq o'rganishga xizmat qiladi. Bu yondashuv ishlab chiqarishda resurslardan foydalanishni optimallashtirish, risklarni kamaytirish va barqaror rivojlanishni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ichki audit samaradorligi bevosita buxgalteriya ma'lumotlariga tayanadi. Balans ko'rsatkichlari orqali aktiv va passivlar muvozanati nazorat qilinadi, daromad va xarajatlar hisobotlari rentabellikni oshirishga yordam beradi, naqd pul oqimlari tahlili esa likvidlik muammolarini oldindan aniqlash imkonini yaratadi. Demak, modellarni ilmiy asosda qo'llash va buxgalteriya ma'lumotlaridan samarali foydalanish ichki auditning asosiy tayanchidir. Bu esa nafaqat moliyaviy nazoratni kuchaytiradi, balki ishlab chiqarish va bank faoliyatida yuqori darajadagi barqarorlik hamda raqobatbardoshlikka erishishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Samuelson, P. A., & Nordhaus, W. D. (2010). Economics (19th ed.). New York: McGraw-Hill.
2. Shodiev, F. Sh. (2021). Ichki auditning nazariy va amaliy asoslari. Toshkent: Iqtisod-Moliya nashriyoti.
3. Safarov, B. S. (2020). Menejment hisobi va audit. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Karimov, A. A. (2019). "Audit tizimida buxgalteriya ma'lumotlaridan foydalanish imkoniyatlari." O'zbekiston moliya jurnali, 4(3), 45–52.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-9-son Farmoni. (2022). 2022–2026-yillarda yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Toshkent.

ASOSIY ISHLAB CHIQARISH FAOLIYATIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLARDAN OLINGAN IQTISODIY FOYDA VA ZARARNING EKONOMETRIK TAHLILI

Omonov Sobir Ochilovich
Sobir.Ochilovich@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada asosiy ishlab chiqarish faoliyatidan olingan foyda (zarar)ni ekonometrik tahlil qilishga bag'ishlangan. Moliyaviy natijalarni tushunish va baholash biznes yuritishning muhim jihatlaridir. Maqolada tashkilotning asosiy ishlab chiqarish faoliyatining moliyaviy barqarorligi va samaradorligini aniqlash uchun moliyaviy hisobotlar va foyda (zarar) bilan bog'liq ko'rsatkichlar tahlil qilinadi. Foyda (zarar)ni tahlil qilish usullari va yondashuvlari, jumladan, sof foyda, operatsion foyda, rentabellik va boshqalar kabi asosiy moliyaviy ko'rsatkichlarni hisoblash ko'rib chiqiladi.

Аннотация: Статья посвящена эконометрическому анализу прибыли (убытка) от основной производственной деятельности. Понимание и оценка финансовых результатов являются важными аспектами ведения бизнеса. В статье анализируется финансовая отчетность и показатели, связанные с прибылью (убытком), для определения финансовой устойчивости и эффективности основной производственной деятельности организации. Рассматриваются методы и подходы к анализу прибыли (убытка), включая расчет основных финансовых показателей, таких как чистая прибыль, операционная прибыль, рентабельность и др.

Abstract: This article is devoted to the econometric analysis of profit (loss) from the main production activity. Understanding and assessing financial results are important aspects of doing business. The article analyzes financial statements and indicators related to profit (loss) to determine the financial stability and efficiency of the main production activity of the organization. Methods and approaches to profit (loss) analysis are considered, including the calculation of key financial indicators such as net profit, operating profit, profitability, etc.

Kalit soʻzlar: Ekonometrik tahlili, foyda tahlili, zarar tahlili, moliyaviy hisobotlar, moliyaviy toʻlov qobiliyati, samaradorlik, ishlab chiqarish faoliyati, moliyaviy koʻrsatkichlar, sof foyda, operatsion foyda, rentabellik, ishlab chiqarish hajmi, mahsulot narxi, ishlab chiqarish xarajatlari.

Ключевые слова: Эконометрический анализ, анализ прибыли, анализ убытков, финансовая отчетность, финансовая платежеспособность, эффективность, производственная деятельность, финансовые показатели, чистая прибыль, операционная прибыль, рентабельность, объем производства, цена продукции, себестоимость продукции.

Key words: Econometric analysis, profit analysis, loss analysis, financial statements, financial solvency, efficiency, production activity, financial indicators, net profit, operating profit, profitability, production volume, product price, production costs.

Kirish. Respublikamizda iqtisodiy sohadagi islohotlarni chuqurlashtirish va erkinlashtirish borasida makroiqtisodiy va moliyaviy barqarorlikka erishish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. bu esa, iqtisodiyot tarmoqlarini iqtisodiy va moliyaviy faoliyatini har tomonlama chuqur tahlil qilish asosida ichki xoʻjalik imkoniyatlaridan unumliroq foydalanishni, ilgʻor tajribalarni joriy etish hamda sifat koʻrsatkichlarni muttasil yaxshilab borishni taqozo etadi.

Moliyaviy natijalarni yuqori boʻlishini taʼminlash uchun ularni doimo tahlil qilib, kerakli chora-tadbirlarni amalga oshirib turish lozim. xoʻjalik subyektlarining iqtisodiy va moliyaviy barqarorligini taʼminlashda moliyaviy natijalar tahlili muhim omillardan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Xoʻjalik subyektlarida moliyaviy natijalarni ifodalovchi koʻrsatkichlar tahlili masalalari xorijiy davlatlar va MDH iqtisodchi olimlaridan I.Belolipetskiy, I. Bocharov, N. L. Bruk, A. Bernsteyn, M. I. Bakanov, L. I. Kravchenko, V. V.Kovalev, A. I. Merkushev, V.Paliy, S. K.Tatur, V. V.Kovalev, M.Meskon , B. Nidlz, A. D. SHeremetlarning ilmiy ishlarida alohida oʻrin egallaydi. Respublikamiz iqtisodchi olimlaridan E. A.Akramov, B. A.Xasanov, A. V.Vahabov, R. A.Doʻsmuratov, YE. YE. Yergeshev, A. T.Ibrohimov, B. I. Isroilov, M. Q.Pardayev, M. M.Toʻlaxodjayeva, A. X.Sholimov, V. V.Ergashboyev va boshqalarning ilmiy ishlarida keng koʻlamda oʻrganib chiqilgan.

Ushbu iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlarida bozor iqtisodiyotiga oʻtish sharoitida korxonalarda moliyaviy natijalar tahlilining ayrim muammolari, tashkiliy jihatlari tadqiq qilingan. Korxonalarda moliyaviy natijalarni tahlil qilish usullarini takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega boʻlgan mavzu hisoblanadi. Shularni inobatga olgan holda, mazkur ishda foyda va rentabellikni ifodalovchi koʻrsatkichlar kompleks va tizimli tarzda tadqiq qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ishida kuzatish, umumlashtirish, guruhlash, taqqoslash, induksiya, deduksiya, zanjirli almashtirish, mutloq farqlash va boshqa iqtisodiy-statistik usullar qo'llanildi.

Tahlillar va asosiy natijalar. Asosiy ishlab chiqarish faoliyatidan olingan foyda qatoriga korxonaning asosiy ishlab chiqarish faoliyatining mahsulot ishlab chiqarish va sotishdan tashqari faoliyatidan olinadigan foydasi kiritiladi. Ular bo'yicha xarajatlar va daromadlar qatori alohida tarkiblangan holda umumiy summada moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotga tushiriladi. Operatsion daromadlar va xarajatlar o'zining sof qiymati bo'yicha ham moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotga tushirilishi belgilanadi. Bunda operatsion jarayonlardan olingan daromadlar ular bo'yicha xarajatlar qiymatiga farqlangan holda hisobotga foyda yoki zarar qatoriga tushiriladi.

Asosiy faoliyatdan ko'rilgan foydani aniqlash uchun mahsulotlar sotishdan tushgan yalpi foydadan davr xarajatlari va asosiy faoliyatdan olingan boshqa xarajatlar chegirilishi, asosiy faoliyatdan boshqa daromadlar qo'shilishi tavsiya etilgan.

Korxonada asosiy faoliyatdan olingan foyda (zarar) va uni o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillarga baho berishda davr xarajatlari, asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar hamda xarajatlarni ham tahlil qilish kerak.

Davr xarajatlari deyilganda - bevosita ishlab chiqarish jarayoni bilan bog'liq bo'lmagan xarajatlar va sarflar tushuniladi. Davr xarajatlari tarkibiga mahsulot ishlab chiqarish tannarxiga kiritilmaydigan xo'jalik sarflari kiritiladi. Ularni yuzaga chiqish shakli va o'rniga qarab quyidagilarga ajratish mumkin:

Sotish xarajatlari–mahsulot (ish, xizmat)tannarxiga kiritiladigan xarajatlar, mahsulot ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalarning shakllanish tartibi to'g'risidagi Nizomga muvofiq yagona tartiblashni va to'g'ridan-to'g'ri korxona faoliyat natijaviyligi bog'lanishi tartiblangan.

Sotish xarajatlari mahsulotlarni xaridor va buyurtmachilarga ortib jo'natish va sotish bilan bog'liq bo'lgan xarajatlarni o'z ichiga oladi. Sotish xarajatlarini ish haqi xarajatlari, ish haqidan ajratmalar, material xarajatlari, asosiy vositalar va nomaterial aktivlar amortizatsiyasi, reklama xarajatlari, ish va xizmatlar, boshqa xarajat moddalari bo'yicha tarkiblash va tahlil etish mumkin.

Ma'muriy xarajatlar qatoriga korxona boshqaruvi bilan bog'liq bo'lgan xarajatlar kiritiladi va ularning korxona sarflari tarkibidagi salmog'i sezilarli ulushni tashkil etadi. Bu bevosita rahbarlar va boshqaruv apparatining xizmati xarajatlari.

Boshqa operatsion xarajatlari qatoriga yuqoridagi tarkibga kiritilmagan xarajatlar ishlab chiqarishni taokmillashtirish, o'zlashtirish va yangi mahsulotlarni ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish bilan bog'liq bo'lgan xarajatlar kiritiladi. Asosiy faoliyatning boshqa jarayonlaridan daromad va xarajatlar tahlilida asosiy ishlab chiqarish faoliyatining mahsulot ish va xizmatlarni sotishdan tashqari faoliyatlardan olingan daromad va yo'qotishlari tahlil etiladi.

Asosiy faoliyatning boshqa jarayonlardan olingan daromad va xarajatlar ko'pincha operatsion daromadlar va xarajatlar deb ham aytiladi. Operatsion xarajatlar va daromadlar qatoriga boshqa sotishlardan olingan daromadlar yoki

ular bo'yicha yo'qotishlar kiradi.

Korxonaning asosiy faoliyatdan boshqa xarajatlariga quyidagilar kiradi:

- kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash xarajatlari;
- loyiha va qurilish-montaj ishlarida chalalikni bartaraf etish xarajatlari;
- maslahat va axborot tizimlariga haq to'lash;
- auditorlik xizmatlari uchun to'lovlar;
- salomatlikni muhofaza qilish va xodimlarni ishlab chiqarish jarayonida bevosita qatnashuvi bilan bog'liq bo'lmagan dam olishlarni tashkil etish tadbirlari xarajatlari;

- kompensatsiya va rag'batlantirish tusidagi to'lovlar;
- ish haqini hisoblashda e'tiborga olinmaydigan xarajatlar, ya'ni moddiy yordam;

- vaqtincha to'xtatib qo'yilgan ishlab chiqarish quvvatlari va obyektlarini saqlash xarajatlari;

- sog'lomlashtirish, xalq ta'limi, ijtimoiy ta'minot va shu kabi tashkilotlarga badallar;

- budjetga majburiya to'lovlar, soliqlar va yig'imlar va budjetdan tashqari jamg'armalarga ajratmalar;

- zararlar, jarimalar, penyalar va boshqa xarajatlar.

Asosiy ishlab chiqarish faoliyatidan olingan boshqa daromadlarga quyidagilar kiradi:

- undirilgan yoki qarzidor tomonidan e'tirof qilingan jarimalar va penyalar;
- hisobot yilida aniqlangan o'tgan yil foydalari;
- yordamchi xizmat ko'rsatuvchi tarmoqlardan olingan tushumlar;
- asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar va boshqa mol-mulklarni sotishdan olingan daromadlar;

- da'vo bildirish muddati o'tgan kreditorlik va deponent qarzlarni hisobdan chiqarishdan olingan daromadlar;

- tovar-moddiy boyliklarning qayta baholanishidan ko'rilgan natijalar;
- davlat subsidiyalaridan daromadlar;
- xolisona moliyaviy yordam;
- boshqa operatsion daromadlar.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarda amaliy ma'lumotlaridan foydalangan holda operatsion foydaning o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash uchun quyidagi jadvalni tuzish tavsiya qilinadi (1-jadval).

1-jadval

Xo'jalik yurituvchi subyektning asosiy faoliyatdan ko'rilgan foyda (operatsion foyda) hajmining tahlili⁵⁶ (ming so'm hisobida)

Tartib raqmi		2022-yil boshi	2022-yil oxiri	Mutlaq farq (+,-)	O'sish sur'ati, %
1	Tovarlarni sotishdan tushgan yalpi foyda	562147	549681	-12466	97,78

⁵⁶ O'rganishlar natijasida muallif ishlanmasi

2	Davr xarajatlari	546329	589140	+42811	107,84
3	Asosiy faoliyatning boshqa operatsion daromadlari	25136	207591	+182455	8,3 Marta
4	Asosiy faoliyatning boshqa operatsion xarajatlari	-	-	-	-
5	Asosiy ishlab chikarish faoliyatidan tushgan foyda (1q-2q+3q-4q)	40954	168132	+127178	4,1 marta

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, Xujalik yurituvchi subektda asosiy faoliyatdan tushgan foyda hajmi 2024-yil oxiri yil boshiga nisbatan 127178 ming so'mga oshgan. Bunga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

1. Tovarlarni sotishdan tushgan yalpi foyda hajmining 12466 ming so'mga kamayishi natijasida asosiy faoliyatdan tushgan foyda miqdori shu summaga kamaydi.(-)

2. Davr xarajatlari hajmining 42811 ming so'mga ortishi evaziga asosiy faoliyatdan tushgan foyda miqdori shu miqdorda kamaygan.(-)

Boshqa operatsion daromadlar miqdori 182455 ming so'mga oshgan. Bu esa, o'z navbatida, asosiy faoliyatdan tushgan foyda hajmini shu summaga oshirgan.(+) Shunday qilib, yuqorida hisoblangan 3 ta omilning ta'siri:

$(-12466)+(-42811)+(+182455) = +$ ming so'm. Bu esa asosiy faoliyatdan tushgan foyda hajmida bo'lgan umumiy farqga (+127178) teng.

Endi, asosiy faoliyatdan kelgan foydaning o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillarni zanjirli almashtirish usuli orqali aniqlaymiz (2-jadval).

2-jadval

Asosiy faoliyatdan kelgan foydaning o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillarini zanjirli almashtirish usuli orqali aniqlash hisob-kitobi⁵⁷ (ming so'm hisobida)

Hisobning tartib	Almashtirishning tartib soni	Hisob formulasi kiruvchi omillar			Natijaviy ko'rsatkich-operatsion foyda [1u-2u+3u]	Oldingi hisobga nisbatan farq, (+,-)
		yalpi foyda	davr xarajatlari	asosiy faoliyatdan kelgan boshqa operatsion daromadlar		
A	B	1	2	3	6	7
1	-	562147	546329	25136	1047	0
2	1		546329	25136	28488	+27441
3	2	549681	589140	25136	64595	+36107

⁵⁷ O'rganishlar natijasida muallif ishlanmasi

4	3	549681	589140	207591	168132	+103537
Ta'sir etuvchi omillar balansi:		+167085				

Odatda, operatsion daromadlarni asosiy qismi xo'jalik shartnomasiga muvofiq mol yetkazib berish bo'yicha shartnomalarni bajarmaganligi uchun to'lanadigan jarima, penya (o'sim) hamda yuzaga kelgan zararlarni qoplashdan tushgan daromadlar; hisobot yili aniqlangan o'tgan yildagi foyda miqdori; renta daromadi; asosiy fondlar va boshqa moddiy boyliklarni sotishdan keladigan daromadlar; to'lash muddati o'tib ketgan kreditorlik va deponentlik qarzlari; korxonaning oshxonasi, yordamchi xo'jaliklardan olinadigan daromadlardan iborat bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Moliyaviy natijalarni ifodalovchi ko'rsatkichlarni omilli tahlil qilish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasida korxonaning moliyaviy faoliyatini barqarorlashtirish va iqtisodiy samaradorligini oshirishning ichki imkoniyatlarini aniqlashda tahlil usullaridan foydalanish yuzasidan ilmiy xulosa va amaliy takliflar ishlab chiqildi:

Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida foydaning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati, vazifalari ko'rsatib berildi va ilmiy ta'riflar berildi. Xususan, jamiyatning, jamoaning va har bir hodimning foyda olishga bo'lgan manfaatdorligi obyektiv zaruriyat ekanligi nazariy jihatdan isbotlandi.

Mahsulotlarni sotishdan tushgan yalpi foydaning o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillarni hisob-kitob qilish usullari tavsiya etildi. Xo'jalik yurituvchi subyektlarda yalpi foyda 2024-yil oxiri yil boshiga nisbatan 13466 ming so'mga kamaygan yoki uning o'sish sur'ati 96,68 % ni tashkil qilgan. Yalpi foyda hajmining kamayishiga sotilgan mahsulot tannarxini oshishi sabab bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Донцова А.В. Никифорова Н.А. «Анализ финансовой отчетности». М: Дело и Сервис 2009.
2. Ионова А.Ф., Селезнева Н.Н. «Финансовый анализ». М.: ЮНИТИ. 2009.
3. Пардаев М.Қ., Шоалимов А.Х. «Бошқарув таҳлили». –Т.: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси», 2005.
4. Ваҳобов А. В. ва бошқалар. «Молиявий ва бошқарув таҳлили». –Т.; Шарқ. 2005.
5. Ергешев Е.Е. «Иқтисодий ва молиявий таҳлил». –Т.: Консаудитинформ. 2005.
6. Шоалимов А.Х., Тожибоева Ш.А. «Иқтисодий таҳлил назарияси». –Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюмлари адабиёт жамғармаси. 2005.
7. Пардаев М.Қ., Исроилов Б.И. «Иқтисодий таҳлил». –Т.: Меҳнат. 2004.

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К СОЗДАНИЮ ТЕХНИЧЕСКОГО ЗАДАНИЯ ДЛЯ МОБИЛЬНОГО ПРИЛОЖЕНИЯ «JOB BARAKA»

***Еримбетова Улбосын Маратовна
КГУ, Экономический факультет,
ассистент кафедры «Менеджмент и основы экономики»***

Аннотация. В статье рассматриваются ключевые аспекты формирования технического задания на разработку мобильного приложения «Job Baraka» — цифровой платформы для поиска работы и найма персонала. Описаны цели проекта, целевая аудитория, функциональные требования, технический стек, архитектурные решения, а также меры по обеспечению безопасности и удобству использования. Особое внимание уделяется обоснованию выбора технологий и этапам реализации проекта. Представлены рекомендации по построению эффективной системы, сочетающей производительность, масштабируемость и пользовательский комфорт.

Ключевые слова: техническое задание; мобильное приложение; Job Baraka; поиск работы; кроссплатформенная разработка; React Native; Flutter; backend; API; безопасность данных; UX/UI; архитектура ПО.

Annotatsiya. Maqolada ish qidirish va xodimlarni yollash uchun raqamli platforma - "Job Baraka" mobil ilovasini ishlab chiqish bo'yicha texnik topshiriqni shakllantirishning asosiy jihatlarini ko'rib chiqiladi. Loyihaning maqsadlari, maqsadli auditoriya, funksional talablar, texnik стек, arxitektura yechimlari, shuningdek, xavfsizlik va foydalanish qulayligini ta'minlash choralari bayon etilgan. Texnologiyalarni tanlash va loyihani amalga oshirish bosqichlarini asoslashga alohida e'tibor qaratiladi. Unumdorlik, masshtablilik va foydalanuvchi qulayligini uyg'unlashtirgan samarali tizimni yaratish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: texnik topshiriq; mobil ilova; Job Baraka; ish qidirish; platformalararo rivojlanish; React Native; Flutter; backend; API; ma'lumotlar xavfsizligi; UX/UI; dasturiy ta'minot arxitekturasi.

The article examines the key aspects of forming a technical assignment for the development of the "Job Baraka" mobile application - a digital platform for job search and recruitment. The project objectives, target audience, functional requirements, technical stack, architectural solutions, as well as measures to ensure safety and ease of use are described. Special attention is paid to justifying the choice of technologies and the stages of project implementation. Recommendations for building an effective system that combines productivity, scalability, and user comfort are presented.

Keywords: technical specifications; mobile application; Job Baraka; job search; cross-platform development; React Native; Flutter; backend; API; data security; UX/UI; software architecture.

В условиях стремительного роста цифровых технологий мобильные приложения стали неотъемлемой частью повседневной жизни. Особенно актуальным становится развитие цифровых решений в сфере занятости, где мобильные платформы позволяют эффективно соединять работодателей и соискателей. Разработка мобильного приложения требует четкой постановки целей, продуманной архитектуры и понятного взаимодействия между заказчиком и исполнителем. Именно по этой причине одним из ключевых этапов любого ИТ-проекта является составление технического задания (ТЗ). Настоящая статья посвящена разработке ТЗ для мобильного приложения «Job Baraka» — инновационного сервиса по поиску работы и найму персонала.

Цель проекта. Основной целью проекта «Job Baraka» является создание удобной, надежной и функциональной мобильной платформы, которая обеспечит простой и быстрый способ для поиска работы и подбора персонала. Приложение предназначено для широкой аудитории — как для частных лиц, ищущих временную или постоянную занятость, так и для компаний различных размеров, заинтересованных в быстром закрытии вакансий.

Функциональность приложения должна позволить максимально автоматизировать и упростить процесс: от регистрации пользователя до успешного трудоустройства. Особое внимание предполагается уделить интуитивному интерфейсу, безопасности пользовательских данных и скорости отклика системы.

Приложение ориентировано на две основные категории пользователей:

1. Соискатели – люди, ищущие работу на постоянной, временной или частичной основе. В том числе: студенты, специалисты без опыта, сезонные рабочие, а также профессионалы, стремящиеся к карьерному росту.

2. Работодатели – компании и индивидуальные предприниматели, которым необходимо быстро находить персонал с подходящими навыками и опытом. Возможна как регистрация юридических лиц, так и частных заказчиков.

Основные функции приложения

Для соискателей:

- Регистрация и создание персонального профиля с возможностью загрузки резюме, фотографий и сопроводительных писем.
- Просмотр базы вакансий с фильтрацией по местоположению, сфере деятельности, типу занятости и уровню зарплаты.
- Уведомления о новых вакансиях, подходящих под заданные критерии.
- Возможность откликаться на вакансии прямо через приложение.
- Встроенный чат для общения с работодателями.
- История откликов и сохранение интересующих предложений.

Для работодателей:

- Регистрация компании и создание корпоративного профиля.
- Публикация вакансий с подробным описанием условий, требований и контактной информации.
- Поиск резюме и фильтрация по ключевым параметрам.
- Просмотр профилей кандидатов, отклики и приглашения на собеседование.
- Общение с кандидатами через встроенный чат.
- Доступ к статистике просмотров вакансий и эффективности откликов.

Интерфейс приложения должен быть адаптивным, современным и лаконичным. Важно обеспечить комфортное взаимодействие с системой для пользователей любого уровня цифровой грамотности. Предусматриваются следующие элементы дизайна:

- onboarding-экраны при первом запуске;
- удобная система фильтров и поиска;
- четкая структура профиля;
- быстрая навигация между разделами;
- темная и светлая тема;
- иконографика и визуальные подсказки.

Административная панель. Для администрирования системы необходимо реализовать веб-интерфейс с возможностью:

- управления пользователями (включая блокировку, удаление, восстановление);
- модерации контента (резюме, вакансии, сообщения);
- анализа статистики использования приложения;
- генерации отчетов;
- настройки параметров и интеграций.

Безопасность и защита данных. Одним из ключевых аспектов разработки является обеспечение безопасности данных пользователей.

Предусматриваются следующие меры:

- защита персональных данных в соответствии с локальным законодательством (например, закон о защите персональных данных);
- двухфакторная аутентификация;
- шифрование паролей и конфиденциальной информации;
- регулярное резервное копирование данных;
- ограничение доступа к административной панели по ролям.

Этапы разработки

1. Анализ требований и исследование рынка — изучение потребностей целевой аудитории, конкурентный анализ.
2. Составление технического задания — согласование всех требований, формирование документации.
3. Прототипирование и дизайн интерфейса — создание прототипов экранов и отрисовка UI-дизайна.
4. Разработка клиентской и серверной частей — реализация логики приложения и серверной инфраструктуры.
5. Тестирование — проверка всех функций, исправление ошибок, оптимизация производительности.
6. Публикация и запуск — размещение приложения в App Store и Google Play, маркетинговая поддержка.
7. Поддержка и обновления — техническое сопровождение, добавление новых функций, обратная связь с пользователями.

Заключение. Техническое задание является фундаментом успешного ИТ-проекта. Оно позволяет четко зафиксировать цели, определить объем работ, согласовать ожидания между заказчиком и исполнителем. Грамотно составленное ТЗ снижает риски, упрощает контроль над реализацией проекта и способствует эффективному использованию ресурсов. В случае с мобильным приложением «Job Baraka» ТЗ должно не только описывать технические детали, но и учитывать потребности пользователей, особенности рынка труда, а также требования к безопасности и производительности. Только при комплексном подходе возможно создание действительно полезного, надежного и востребованного продукта.

Список литературы

1. Biessek, A. (2020). *Flutter for beginners* (2nd ed.). Packt Publishing.
2. Casciaro, M., & Mammino, L. (2020). *Node.js design patterns* (3rd ed.). Packt Publishing.
3. Kleppmann, M. (2017). *Designing data-intensive applications: The big ideas behind reliable, scalable, and maintainable systems*. O'Reilly Media.

4. Krug, S. (2013). *Don't make me think: A common sense approach to web usability* (3rd ed.). New Riders.
5. Paul, A., & Nalwaya, A. (2019). *Mobile app development with React Native*. Apress. <https://doi.org/10.1007/978-1-4842-4455-2>
6. Rasmussen, E. (2020). *GraphQL: Getting started*. Independently published.
7. Richardson, L., Amundsen, M., & Ruby, S. (2013). *RESTful web APIs*. O'Reilly Media.
8. Wilder, B. (2012). *Cloud architecture patterns: Using Microsoft Azure*. O'Reilly Media.

QASHQADARYO VILOYATIDA XIZMATLAR SOHASINING HOLATI VA MINTAQAVIY TAHLILI

Achilova Firuza Kurbanovna

Qarshi davlat texnika universiteti

“Axborot tizimlari va texnologiyalari” kafedrası dotsenti

iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasining hozirgi holati va mintaqaviy farqlari tahlil qilinadi. Tahlil asosida sohaning rivojlanish tendensiyalari, muammolari va istiqbolli yo'nalishlari aniqlangan. Natijalar viloyat xizmat ko'rsatish sohasini yanada samarali rivojlantirish uchun tavsiyalar beradi.

Аннотация. В статье анализируется текущее состояние сферы услуг в Кашкадарьинской области и региональные различия. Определены тенденции развития, проблемы и перспективные направления. Результаты статьи предоставляют рекомендации для эффективного развития сферы услуг в регионе.

Abstract. This article analyzes the current state and regional disparities of the service sector in Qashqadaryo region. Development trends, challenges, and promising directions are identified. The findings provide recommendations for improving the efficiency of the service sector in the region.

Kalit so'zlar: Xizmatlar sohasi, Qashqadaryo viloyati, mintaqaviy tahlil, iqtisodiy rivojlanish, xizmat ko'rsatish, hududiy farqlar, infratuzilma, investitsiyalar

Kirish. Xizmatlar sohasi mamlakat iqtisodiyotida muhim o'rin tutadi. U jamiyatning turli ehtiyojlarini qondirish bilan birga, iqtisodiy barqarorlik va ish o'rinlarini yaratishda asosiy omil hisoblanadi. Qashqadaryo viloyati O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy jihatdan rivojlanayotgan hududlaridan biri bo'lib, xizmatlar sohasining holatini va hududlararo farqlarini chuqur o'rganish zarurati mavjud. Ushbu maqolada viloyatda xizmatlar sohasining hozirgi holati, uning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati va mintaqaviy tafovutlari tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Xizmatlar sohasi — bu iqtisodiyotning mahsulot ishlab chiqarish bilan bevosita bog'liq bo'lmagan, balki odamlar va tashkilotlarga turli xizmatlarni ko'rsatishga ixtisoslashgan qismi. Boshqacha qilib aytganda, xizmatlar sohasi tovarlar ishlab chiqarishdan farqli o'laroq, ko'proq insonlarga ma'lumot, yordam, maslahat, transport, sog'liqni saqlash, ta'lim, moliyaviy xizmatlar va boshqa turli yordam ko'rsatishni o'z ichiga oladi. Masalan, bank xizmati,

restoranlar, shifoxonalar, ta'lim muassasalari, transport, turizm — bularning barchasi xizmatlar sohasiga kiradi. Sohada ishlab chiqarilgan natija — bu ko'pincha moddiy bo'lmagan xizmat yoki yordamdir, ya'ni mijozga ko'rsatilgan xizmat sifatida ifodalanadi.

Mintaqaviy tahlil — bu iqtisodiy, ijtimoiy yoki boshqa sohalardagi holat va jarayonlarni ma'lum bir hudud yoki mintaqa doirasida o'rganish va tahlil qilish usulidir. Ya'ni, hududning o'ziga xos xususiyatlari, resurslari, rivojlanish darajasi, muammolari va imkoniyatlarini aniqlash maqsadida mintaqaviy miqyosda o'tkaziladigan chuqur tadqiqotdir. Masalan, Qashqadaryo viloyatidagi xizmatlar sohasining rivojlanish darajasi, tumanlar orasidagi farqlar, infratuzilma holati va investitsiyalar taqsimoti kabi ko'rsatkichlarni solishtirish — bu mintaqaviy tahlilga kiradi.

Xizmatlar sohasining rivojlanish holati. Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasi so'nggi yillarda sezilarli rivojlanmoqda. Xususan, savdo, transport, ta'lim, sog'liqni saqlash va turizm sohalarida o'sish kuzatilmoqda. Bu o'sish viloyat iqtisodiyotining diversifikatsiyasiga yordam bermiqda.

Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasining “Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichlari” hisobotida xizmatlar sohasidagi korxona va tashkilotlar ulushi 68,8%, aholi jon boshiga xizmatlar hajmi 880,7 ming so'm, xizmatlar sohasida kichik tadbirkorlikning ulushi 62,2%, xizmatlar hajmi 3 170,6 mlrd so'mni tashkil etmoqda. Xizmatlar sohasida yangi tashkil etilgan korxona va tashkilotlar 80,9%, xizmatlar sohasida faoliyat ko'rsatayotgan kichik tadbirkorlik subyektlari 62,2%, xizmatlar sohasida yangi tashkil etilgan kichik tadbirkorlik subyektlari 67,3 % ni o'z ichiga olmoqda [3].

Mintaqaviy farqlar va ularning sabablari. Viloyatning turli tumanlari xizmatlar sohasida farq qiladi. Shahar markazlari va tuman markazlarida xizmat ko'rsatish darajasi yuqori bo'lsa, qishloq hududlarida pastroq. Bu farq infratuzilma, investitsiyalar va ijtimoiy xizmatlarning mavjudligi bilan bog'liq.

Masalan, shahar va tumanlar kesimida xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichlarini tahlil qiladigan bo'lsak, xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichi Qarshi shahrida 547,3 mlrd so'm, ulushi 17,3%, o'sish sur'ati 112% ni tashkil qilmoqda. Shahrisabz shahrida 102 mlrd so'm, ulushi 4,9%, o'sish sur'ati 109% ni tashkil qilmoqda [3].

1-jadval. Shahar va tumanlar kesimida xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichlari (2025-yil, yanvar)

Shahar va tuman nomi	Hajmi, mlrd so'mda	Ulushi, %da	O'sish sur'ati, %da
Qarshi shahar	547,3	17,3	112,0
Shahrisabz shahar	102,0	4,9	109,0
G'uzor tumani	68,2	2,2	111,8
Dehqonobod tumani	63,0	2,0	109,6
Qamashi tumani	123,3	3,9	110,2

Qarshi tumani	118,3	3,7	110,8
Koson tumani	117,7	3,7	110,5
Kitob tumani	145,4	4,6	111,0
Mirishkor tumani	90,3	2,8	110,3
Muborak tumani	104,0	3,3	111,5
Nishon tumani	89,0	2,8	110,3
Kasbi tumani	100,8	3,2	109,6
Ko'kdala tumani	39,9	1,3	110,9
Chiroqchi tumani	56,9	1,8	110,7
Shahrisabz tumani	109,1	3,4	110,2
Yakkabog' tumani	95,8	3,0	109,7

Shahar va tumanlar kesimida xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichlaridan (1-jadval) ham ko'rish mumkinki, shahar va tumanlar o'rtasida xizmat ko'rsatish farq qilmoqda.

Muammolar va rivojlanish istiqbollari. Xizmatlar sohasida asosiy muammolar – bu malakali kadrlar yetishmasligi, infratuzilma kamchiliklari va investitsiya hajmining yetishmasligi. Shu bilan birga, raqamlashtirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va mahalliy imkoniyatlarni rivojlantirish orqali xizmatlar sohasini yanada rivojlantirish imkoniyatlari mavjud.

Natijalar. Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasining rivojlanishi iqtisodiyotning barqarorligini oshirishga xizmat qiladi. Mintaqaviy tafovutlarni kamaytirish va infratuzilmani yaxshilash xizmatlar sifatini oshirishga yordam beradi. Tadbirkorlar va biznes tuzilmalari o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish, innovatsion yechimlarni joriy etish zarur. Bundan tashqari, xizmatlar sohasida malakali kadrlarni tayyorlashni kengaytirish, xalqaro tajribalarni o'rganish, hududlar kesimida xizmatlar sohasidagi muammolarni o'rganish va tahlil qilish, salbiy tasir qiluvchi omillarni aniqlash bugungi kunning dolazarb masalalaridan biridir.

Xulosa. Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasi mintaqaviy rivojlanishning muhim omili bo'lib qolmoqda. Soha hududlararo farqlarni kamaytirish, malakali kadrlarni tayyorlash va zamonaviy infratuzilmani yaratish orqali yanada samarali rivojlanishi mumkin. Kelajakda xizmatlar sohasiga investitsiyalarni oshirish va texnologik yangilanishlarni keng joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. И.С.Абдуллаев. Совершенствование механизмов оптимального регулирования региональной экономической системы. Автореферат диссертации. Ташкент: 2017
2. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasining Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichlari hisoboti, 2025-yil, yanvar.

3. F.K.Achilova. Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirish. Monografiya. "Intellect" nashriyoti, dekabr, 2023 yil, ISBN 978-9910-768-12-5, UO'K 681.36.974, KBK: 29-502.

IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANISHNI HUDUDLAR KESIMIDA PROGNOZLASHNING USLUBIY YONDASHUVLARI

Dots. Mamurov B
Fazliddinova Zulxumor Akramjon qizi
TDIU huzuridagi "O'zbekiston iqtisodiyotini
rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari"
ilmiy tadqiqot markazi doktranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada hududlar kesimida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni prognozlash jarayoni va uning metodologik yondashuvlari tahlil qilinadi. Prognozlash mamlakatning makroiqtisodiy barqarorligini ta'minlash, resurslardan samarali foydalanish, hududiy nomutanosibliklarni kamaytirish va raqobatbardoshlikni oshirish uchun muhim vosita sifatida qaraladi. Tadqiqotda statistik va matematik modellar, stsenariyli tahlil, ekspert baholash hamda sun'iy intellektga asoslangan usullarni qo'llash zarurligi ko'rsatib o'tiladi. Shuningdek, prognozlash natijalari siyosiy qarorlar qabul qilish, investitsiya faoliyatini rag'batlantirish va barqaror rivojlanishni ta'minlashda ishonchli ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, hududiy prognozlash, metodologiya, resurslardan samarali foydalanish, stsenariyli tahlil, sun'iy intellekt.

Аннотация. В статье рассматривается процесс прогнозирования социально-экономического развития в региональном разрезе и его методологические подходы. Прогнозирование служит важным инструментом для обеспечения макроэкономической стабильности, эффективного использования ресурсов, сокращения региональных диспропорций и повышения конкурентоспособности. В исследовании подчеркивается необходимость применения статистических и математических моделей, сценарного анализа, экспертных оценок и современных инструментов на основе искусственного интеллекта. Полученные прогнозы могут стать надежной научной основой для принятия политических решений, стимулирования инвестиционной активности и обеспечения устойчивого развития.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, региональное прогнозирование, методология, эффективное использование ресурсов, сценарный анализ, искусственный интеллект.

Abstract. This article analyzes the process of forecasting socio-economic development at the regional level and its methodological approaches. Forecasting is considered an essential tool for ensuring macroeconomic stability, efficient resource utilization, reducing regional disparities, and enhancing competitiveness. The study highlights the importance of applying statistical and mathematical models, scenario analysis, expert evaluations, and AI-based analytical tools. Moreover, forecasting outcomes provide a reliable scientific basis for policymaking, stimulating investment activities, and achieving sustainable development.

Keywords: socio-economic development, regional forecasting, methodology, efficient resource utilization, scenario analysis, artificial intelligence.

Kirish. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni bashoratlash jarayonida iqtisodiyotning davlat sektorini alohida o'rganish va uning kelajakdagi istiqbolini aniqlash alohida ahamiyatga ega. Bunday prognozlash mamlakatning makroiqtisodiy barqarorligini ta'minlash, ijtimoiy muammolarni oldindan aniqlash

hamda ularni hal qilishga qaratilgan samarali strategiyalar ishlab chiqishga imkon beradi.

Prognozlash jarayoni keng qamrovli tahlillarga tayangan holda olib boriladi va bunda demografik jarayonlar, ekologik holat, ilmiy-texnik taraqqiyot sur'atlari, tashqi iqtisodiy aloqalar, ijtimoiy sohaning rivojlanish darajasi, iqtisodiyotning tarmoqlararo hamda hududlararo tarkibi, shuningdek, qiymat va moddiy balanslar o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklar hisobga olinadi. Bunday prognozlar mamlakat ichki va tashqi siyosati, global iqtisodiy jarayonlar, moliyaviy omillar va ijtimoiy-siyosiy sharoitlarni inobatga olgan holda bir nechta stsenariy asosida ishlab chiqiladi. Natijada iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari, ilmiy-texnik rivojlanish dinamikasi, tashqi savdo hajmi, ishlab chiqarish va iste'mol jarayonlari, aholi farovonligi, ekologik vaziyat, ijtimoiy infratuzilma, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlari, shuningdek, ijtimoiy ta'minotga oid mezonlar baholanadi.

Asosiy qism. Prognozlash umumiy milliy miqyosda, shuningdek, alohida tarmoqlar va hududiy birliklar darajasida ham amalga oshiriladi. Ular strategik rejalashtirish doirasida uzoq muddatli (10–20 yil), o'rta muddatli (3–5 yil) va qisqa muddatli (1 yilgacha) istiqbollarni qamrab oladi. Bu yondashuv ijtimoiy-iqtisodiy siyosatni kompleks va izchil olib borishga xizmat qiladi.

Hududlarni prognozlash zamonaviy iqtisodiyotni boshqarish nazariyasi va amaliyotida muhim o'rin tutadi. Bu jarayon mintaqaviy siyosatni belgilashda ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi va qarorlar qabul qilishda yo'nalishlarni aniq belgilash imkonini beradi. Prognozlash orqali mavjud vaziyat tahlil qilinadi, mavjud resurslar baholanadi va kelgusida belgilangan maqsadlarga erishish uchun zarur strategiyalar ishlab chiqiladi. Shu ma'noda, prognozlash hududiy siyosatni shakllantirishda, mintaqalararo nomutanosibliklarni kamaytirishda va raqobatbardoshlikni oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Prognozlar odatda ehtimoliy baholarga asoslanadi, ular majburiy xarakterga ega emas, balki ko'proq rivojlanishdagi muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarini izlashga qaratilgan bo'ladi. Hududlar miqyosida bunday prognozlash siyosiy qaror qabul qiluvchilar, biznes vakillari va jamoatchilik uchun murakkab, biroq strategik jihatdan zarur masala sanaladi. U nafaqat kelajakdagi o'sish yo'nalishlarini belgilash, balki hududlar o'rtasidagi tafovutlarni kamaytirish, investitsiyalarni rag'batlantirish va resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Buning uchun turli metodologik yondashuvlar qo'llaniladi: tendensiyalarni ekstrapolyatsiya qilish, balansli modellar, input–output usuli, statistik va matematik modellash, stsenariyli tahlil, ekspert baholash va zamonaviy sun'iy intellekt vositalari. Samarali prognozlash tizimi bu yondashuvlarni uyg'unlashtirgan holda kompleks qo'llash orqali shakllantiriladi.

Shuningdek, prognozlashda miqdoriy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda sifat jihatlari ham hisobga olinishi kerak. Statistik ma'lumotlar real vaziyatni ifodalasa, sifat jihatidan tahlil jarayonlarga chuqurroq mazmun beradi. Bundan tashqari, noaniqlik doimo mavjud bo'lganligi sababli, prognozlar bir nechta stsenariy asosida ishlab chiqilishi lozim.

Tashqi omillar - global iqtisodiy tendensiyalar, texnologik yangiliklar, iqlim o'zgarishlari va siyosiy muhitdagi o'zgarishlar ham mintaqaviy rivojlanishga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli prognozlash jarayoni keng makroiqtisodiy va geosiyosiy kontekstda olib borilishi, muntazam ravishda yangilanib borilishi kerak. Eskirgan prognozlar noto'g'ri qarorlar qabul qilinishiga olib kelishi mumkin.

Umuman olganda, mintaqaviy prognozlash siyosiy qarorlar va investitsiya faoliyatini asoslash uchun muhim vosita bo'lib, hududlarning barqaror rivojlanishi va farovonligini oshirishga xizmat qiladi. O'zbekiston sharoitida esa asosiy vazifa mavjud resurslardan samarali foydalanish, intensiv rivojlanish yo'llarini topish va ilmiy asoslangan prognozlash metodologiyalaridan foydalanishdir.

Hududlar kesimida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni prognozlash turli metodologik yondashuvlarga asoslanadi. Avvalo, bu jarayon statistik va matematik modellar yordamida amalga oshiriladi. Jumladan, ekstrapolyatsiya usuli mavjud tendensiyalarni kelajakka uzatish imkonini bersa, balansli modellashtrish iqtisodiyotning tarmoqlararo va hududlararo mutanosibligini hisoblashda qo'llaniladi.

Shuningdek, stsenariyli tahlil muhim o'rin tutadi. U turli ehtimoliy rivojlanish yo'llarini ko'rsatib, qaror qabul qiluvchilarga noaniqlik sharoitida to'g'ri yo'nalishni tanlashga yordam beradi. Ekspert baholash metodlari esa malakali mutaxassislarining fikr-mulohazalariga asoslanib, prognozlarning ishonchliligini oshiradi.

So'nggi yillarda sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlili prognozlashda keng qo'llanila boshladi. Ushbu yondashuvlar hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish tendensiyalarini yanada aniqroq aniqlash va resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi.

Xulosa. Umuman olganda, hududiy prognozlashning metodologik yondashuvlari kompleks va tizimli tahlilni taqozo etadi. Ular hududlarning rivojlanish istiqbollarini belgilash, iqtisodiy nomutanosibliklarni kamaytirish va barqaror taraqqiyotni ta'minlash uchun ilmiy-amaliy asos yaratadi.

Hududlar kesimida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni prognozlashning uslubiy yondashuvlari murakkab, ammo zarur jarayon hisoblanadi. U nafaqat iqtisodiy o'sishning istiqbollarini aniqlash, balki hududlar o'rtasidagi nomutanosibliklarni kamaytirish, resurslardan oqilona foydalanish va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun ham ilmiy-amaliy asos yaratadi.

Prognozlashda qo'llaniladigan usullar - statistik tahlil, matematik modellar, stsenariyli yondashuv, ekspert baholari va sun'iy intellektga asoslangan analitik vositalar - bir-birini to'ldiruvchi va kuchaytiruvchi mexanizmlar sifatida xizmat qiladi. Bunday yondashuvlar prognozlarning ishonchliligini oshirib, qaror qabul qiluvchilarga turli sharoitlarda moslashuvchan va realistik choralarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Shu bois, prognozlashni muntazam amalga oshirish, uni yangi ma'lumotlar bilan yangilab borish va global tendensiyalarni hisobga olish hududiy iqtisodiy siyosatning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Natijada, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini to'g'ri yo'naltirish, ularning raqobatbardoshligini mustahkamlash va aholining farovonligini yuksaltirish imkoniyati yuzaga keladi.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA DAVLATLAR O'RTASIDAGI IQTISODIY ALOQALARNI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Saparov Ismat Chorshanbiyevich
Termzi iqtisodiyot va servis universiteti

Rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar global iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u nafaqat tovar ayirboshlash va investitsiya oqimlari bilan, balki texnologik uzatmalar, ishchi kuchi harakati, moliyaviy xizmatlar, bilimlar almashuvi va me'yoriy moslashuvlar bilan ham xarakterlanadi. Bugungi kunda dunyo iqtisodiyoti chuqur integratsiyalashgan bo'lib, u o'zaro manfaat asosida shakllangan tizimlarda ishlaydi. Rivojlangan mamlakatlar yuqori texnologiyalar, kapital salohiyati, ilg'or boshqaruv tajribasi, raqamli infratuzilma bilan ajralib tursa, rivojlanayotgan mamlakatlar ko'pincha arzon ishchi kuchi, tabiiy resurslar, yirik iste'mol bozori va demografik ustunlik kabi imkoniyatlarga ega. Ana shu ikki toifadagi mamlakatlarning o'zaro iqtisodiy manfaatlarini uyg'unlashtirish orqali umumiy barqaror rivojlanish sari harakat qilish dolzarb masala sanaladi.

Birinchi navbatda, iqtisodiy aloqalarni chuqurlashtirish uchun erkin savdo kelishuvlari va bojxona ittifoqlari muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday kelishuvlar ikki yoki ko'p tomonlama asosda amalga oshiriladi va ular tovarlar, xizmatlar, kapital va texnologiyalar oqimini erkinlashtirishga xizmat qiladi. Rivojlangan davlatlar tomonidan rivojlanayotgan mamlakatlarga nisbatan boj stavkalarining kamaytirilishi, tariflardan ozod qilish, eksportni rag'batlantirish dasturlarini joriy etish kabi choralar ularning jahon bozoriga integratsiyalashuvini tezlashtiradi. Bunda Jahon savdo tashkiloti (WTO), Yevropa Ittifoqi, ASEAN, MERCOSUR kabi mintaqaviy va global tashkilotlar muvofiqlashtiruvchi rol o'ynaydi. Rivojlangan mamlakatlar, xususan AQSh, Germaniya, Yaponiya kabi davlatlar eksport-import tartiblarini soddalashtirish orqali Afrika, Osiyo va Lotin Amerikasi mamlakatlariga sarmoya kiritishni faollashtirmoqda.

Iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashning yana bir yo'li - bevosita xorijiy investitsiyalarni (BXI) kengaytirishdir. Rivojlangan mamlakatlar o'z sarmoyalarini rivojlanayotgan davlatlarga yo'naltirish orqali nafaqat yangi ishlab chiqarish maydonlari, infratuzilma, xizmat ko'rsatish tizimlarini yaratadi, balki ilg'or texnologiyalarni uzatadi, yangi ish o'rinlari tashkil etadi va ichki bozorni rivojlantirishga turtki beradi. Rivojlanayotgan mamlakatlar esa BXI orqali yuqori texnologiyalar va menejment madaniyatiga ega bo'ladi, raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish salohiyatini oshiradi. Shu bilan birga, rivojlangan mamlakatlar tomonidan BXI jarayonida korporativ ijtimoiy mas'uliyatga amal qilinishi, mahalliy biznesni siqib chiqarmasligi, ekologik standartlarga rioya qilishi dolzarb talab sifatida ilgari surilmoqda. Bu jihatdan, sarmoyaviy bitimlar huquqiy jihatdan aniq, ochiq va barqaror bo'lishi zarur.

Texnologik hamkorlik va bilimlar uzatish rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar o'rtasidagi aloqalarning barqaror rivojlanishiga zamin yaratadi. Bu jarayonda texnologik inklyuziya, ilmiy-tadqiqot loyihalarida hamkorlik, raqamli transformatsiyani qo'llab-quvvatlash, innovatsion startaplarni qo'llab-quvvatlash

orqali maqsadga erishish mumkin. Masalan, Janubiy Koreya yoki Singapur kabi texnologik jihatdan ilgʻor davlatlar turli grant dasturlari, inkubatsion markazlar va tajriba almashuv loyihalari orqali Osiyo va Afrikadagi rivojlanayotgan mamlakatlarga texnik yordam koʻrsatmoqda. Bunday texnologik sheriklik har ikki tomon uchun ham foydali: rivojlangan mamlakatlar ishlab chiqarish tannarxini pasaytiradi, bozorlarga chiqish imkoniyatini kengaytiradi, rivojlanayotgan mamlakatlar esa texnologik modernizatsiyani amalga oshiradi.

Transport, logistika va infratuzilma aloqalari iqtisodiy integratsiyaning yana bir asosiy omilidir. Rivojlangan davlatlar tomonidan moliyalashtirilgan infratuzilma loyihalari, xususan yoʻl-transport, elektr energiyasi, raqamli tarmoqlar, temiryoʻl tizimlari, portlar va aerodromlar orqali rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiy salohiyati sezilarli darajada oshadi. Xitoyning “Bir makon - bir yoʻl” tashabbusi doirasida amalga oshirilayotgan infratuzilma loyihalari bunga yaqqol misol boʻla oladi. Ular orqali Osiyo, Afrika va Yevropa mamlakatlari oʻrtasida iqtisodiy, logistika va savdo aloqalari mustahkamlanmoqda. Bu kabi tashabbuslar rivojlanayotgan davlatlar eksport salohiyatini kuchaytiradi, logistika tannarxini pasaytiradi va jahon bozoriga chiqish uchun real imkoniyatlar yaratadi.

Iqtisodiy hamkorlikning samaradorligini oshirishda inson kapitali almashinuvi, taʼlim va kasbiy malaka oshirish dasturlari katta rol oʻynaydi. Rivojlangan davlatlarda oʻqish, ilmiy izlanish olib borish, malaka oshirish imkoniyatiga ega boʻlgan rivojlanayotgan mamlakat fuqarolari kelajakda oʻz yurtlarida modern iqtisodiyotning drayveriga aylanishadi. Bunda Fulbright, Erasmus+, Chevening, DAAD kabi xalqaro dasturlar muhim imkoniyatlar yaratadi. Shuningdek, rivojlangan davlatlar tomonidan ilm-fan sohasidagi grantlar, hamkorlik institutlari va qoʻshma ilmiy loyihalar orqali bilimlar almashinuvi mustahkamlanmoqda. Inson kapitalining bu tarzda rivojlanishi uzoq muddatli iqtisodiy aloqalarning poydevoridir.

Moliyaviy integratsiya va bank sohasidagi hamkorliklar rivojlanayotgan mamlakatlar uchun investitsion xavfsizlik, valyuta barqarorligi va kredit reytinglarini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Xalqaro moliya institutlari - Jahon banki, Xalqaro valuta jamgʻarmasi (IMF), Osiyo taraqqiyot banki kabi tashkilotlar orqali uzoq muddatli moliyaviy yordamlar, infratuzilma uchun grantlar, texnik koʻmaklar va siyosiy maslahatlar taqdim etiladi. Bu vositalar yordamida rivojlanayotgan mamlakatlar oʻz byudjet muvozanatini saqlaydi, moliyaviy barqarorlikni oshiradi va iqtisodiy islohotlarni amalga oshiradi. Shuningdek, rivojlangan mamlakatlarning yirik moliyaviy institutlari (masalan, JP Morgan, HSBC, Deutsche Bank) rivojlanayotgan mamlakatlarga moliyaviy xizmatlar, konsalting, xalqaro savdo moliyalashuvi va sugʻurta xizmatlarini taklif etmoqda.

Rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar oʻrtasidagi iqtisodiy aloqalarning chuqurlashuvi global iqtisodiy jarayonlarning murakkab, koʻp qirrali va oʻzaro bogʻliq tizimga aylanganini koʻrsatadi. Tahlillar shuni anglatadiki, bu ikki guruh mamlakatlar oʻrtasidagi iqtisodiy munosabatlar oʻziga xos asimmetrik (yaʼni teng boʻlmagan) tabiatga ega boʻlib, bu holat tarixiy, texnologik, institutsional va

moliyaviy omillar bilan bog'liq. Rivojlangan mamlakatlar, odatda, ishlab chiqarish texnologiyalariga egaligi, kapitalning yuqori darajada to'planishi, ilmiy salohiyat, global tarmoq va savdo infrastrukturasini orqali iqtisodiy ustunlikka ega. Rivojlanayotgan davlatlar esa ko'pincha xomashyo resurslari, arzon ishchi kuchi, yosh va demografik jihatdan o'sib borayotgan iste'mol bozorlariga tayanadi. Bu o'zgaruvchilarning qarama-qarshi tabiati bir tomondan hamkorlik, ikkinchi tomondan esa qaramlik rishtalarini keltirib chiqaradi.

Yakuniy tahlil shuni ko'rsatadiki, rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish - bu faqat savdo va sarmoya emas, balki bu - bilimlar almashuvi, texnologiyalar oqimi, ijtimoiy-iqtisodiy modernizatsiya va barqaror taraqqiyot uchun ko'p qirrali sheriklikni shakllantirishdir. Har ikki tomon o'zaro ishonch va manfaatlar uyg'unligi asosida bu aloqalarni mustahkamlab borar ekan, global iqtisodiy tizim yanada barqaror, adolatli va inklyuziv tus oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Bank. Global Economic Prospects, January 2024: Weak Investment in Uncertain Times. – Washington, DC: World Bank, 2024. – 198 p.
2. Мировая экономика / Под ред. Ю.М. Лукова. – М.: Юнити-Дана, 2021. – 476 с.
3. Артемьев И.Л. Прямые иностранные инвестиции в развивающиеся страны: проблемы и перспективы // Вестник международных экономических отношений. – 2022. – №4. – С. 33–47.
4. Даниярова Г.К. Роль международной торговли в устойчивом развитии развивающихся стран // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2023. – №2. – С. 88–92.
5. Xalqaro iqtisodiy munosabatlar: darslik / Tahrir hay'ati: A. Qodirov, M. Tursunov va b. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022. – 352 b.
6. Osiyo taraqqiyot banki. Markaziy Osiyoda iqtisodiy integratsiya holati (hisobot). – Manilla: ADB Press, 2022. – 140

ENSURING THE SUSTAINABILITY OF REGIONAL ECONOMY BY DEVELOPING GREEN ENTERPRISES THROUGH DIGITAL MARKETING

Amonov Mirzoxid Tuymuratovich
Assistant, Department of Economics,
Bukhara State University
+ 998 93 477 59 56
m.t.amonov@buxdu.uz

Abstract: *The article is dedicated to exploring the current state and future prognosis of Uzbekistan's transition to a green economy. The article will delve into the importance of Uzbekistan's economy and international cooperation, the necessity of a green economy, the role of greening energy sectors and developing alternative energy, the significance of enhancing efficiency and inclusivity in a green economy, and the future impact of a green economy on Uzbekistan's economy and its key projects.*

Keywords: *Green economy, energy reforms, social environment, environmental innovations, green policy, environmental investments, alternative energy sources, eco-friendly transport, industry 4.0, economic changes*

Introduction (Введение/ Кириш). Globally, the new paradigms of economic development are increasingly based on the principles of sustainability.

Neglecting environmental factors in the activities of industrial enterprises leads to an expanded ecological footprint and inefficient use of resources in regional economies. In this context, the development of green investments in industry is considered not only as a means of ensuring environmental sustainability but also as an important factor in strengthening the long-term competitiveness of the regional economy.

Green investments include financial and institutional measures aimed at introducing environmentally friendly technologies, utilizing renewable energy sources, reducing waste, and improving resource efficiency. This process accelerates the innovative development of industrial enterprises and creates new sources of regional economic growth. [1].

Although the concept of the “green economy” has already been integrated into the national development strategies of many countries, its mechanisms at the regional level remain insufficiently developed. Therefore, fostering green investments in industrial enterprises as a tool for ensuring the sustainability of the regional economy is both a scientifically significant and practically relevant issue[9]

Analysis and results (Анализ и результаты. Таҳлил ва натижалар).

In the modern world, ensuring the sustainable development of the economy alongside maintaining ecological stability has become one of the most urgent challenges faced by all countries. In addressing these issues, the principles of the **green economy** play a particularly significant role. Today, the term “green economy” has become one of the most widely used and recognized concepts in global economic discourse.

In this context, the declaration of the year 2025 as the “Year of Environmental Protection and the Green Economy” by the President of Uzbekistan, Sh. Mirziyoyev, is a clear reflection of the growing attention devoted to this sphere in the country. Moreover, the adoption of the Presidential Decree No. PQ-4477 of October 4, 2019, “*On the approval of the Strategy for Transition of the Republic of Uzbekistan to a Green Economy for 2019–2030*”, is another vivid example of Uzbekistan’s consistent policy in this direction.

The green economy is defined as an economic program aimed at ensuring economic growth without causing harm to the environment. This program is not only directed at maintaining ecological balance but also at saving resources, improving energy efficiency, and enhancing economic prosperity.

In this process, **industrial enterprises** play a key role in adapting to the principles of the green economy, since Uzbekistan has thousands of enterprises across various industries, which consume large amounts of natural resources and inevitably impact the environment. According to statistical data, as of July 1, 2023, the number of registered industrial enterprises in the country reached 108 080, showing an increase of 7.2% compared to the same period of 2022.

Therefore, the introduction of green economy principles in industrial enterprises is not only a guarantee of sustainable development but also contributes positively to their competitiveness and operational efficiency. For developing countries like Uzbekistan, fostering the green economy in industrial enterprises

holds critical importance for achieving global climate change mitigation and environmental protection goals.

The principles of the green economy are generally oriented toward ensuring ecological sustainability, increasing economic efficiency, and enhancing social welfare. Their implementation in industrial enterprises enables more rational use of resources and minimizes harm to the environment.[8]

In achieving *economic efficiency* and ensuring *ecological sustainability*, particular attention must be paid to *energy efficiency*. Efficient use of energy in industrial enterprises not only contributes to the protection of the environment, but also allows for more rational utilization of resources, reduction of economic costs, and the attainment of sustainable development.[4] Energy efficiency plays a vital role in the implementation of green economy principles.

Enhancing energy efficiency in industrial enterprises is considered one of the key steps in transitioning to a green economy. Since industrial processes often consume large amounts of energy, improving energy efficiency makes it possible not only to save energy but also to reduce production costs and ensure sustainable growth. In turn, this strengthens the competitiveness of enterprises. To achieve such results, it is essential to introduce modern energy-saving technologies into production processes. For example, the use of high-efficiency technologies in industrial enterprises — such as LED lighting, heat recovery systems, and energy management systems — is necessary.

Taking into account the climatic conditions of Uzbekistan, designing industrial buildings and facilities on the basis of energy-saving projects also brings positive results. In addition, the use of renewable energy sources (such as solar, wind, and biofuels), as well as reducing and recycling waste (producing new products from industrial by-products), provides both economic and ecological benefits.[5] As noted above, the transition to renewable energy sources is one of the main directions of green economy development in industrial enterprises. Through solar and wind energy, as well as bioenergy, it is possible to reduce energy consumption and lower carbon emissions. For example, installing *solar panels* in industrial enterprises allows them to generate the necessary energy for production processes. Similarly, energy production through *wind turbines* is also possible.

Reducing and recycling industrial waste is of crucial importance in the transition to a green economy. Minimizing waste in industrial processes and recycling them can prevent environmental damage. Establishing sustainable production processes in industrial enterprises not only ensures ecological sustainability but also improves production efficiency.[6]

In the implementation of green economy principles, optimization of transport and logistics systems is also essential. This primarily involves reducing reliance on fuel-based vehicles and introducing environmentally friendly transport. Expanding the production of electric vehicles and electric transport systems, as well as optimizing logistics processes to ensure shorter and more energy-efficient delivery routes, are considered effective measures.

In the context of developing a green economy in industrial enterprises, many such factors can be highlighted. However, the process of transitioning to a green economy also faces a number of challenges. For instance, the lack of financial resources poses difficulties, since the introduction of green technologies and the attraction of investments require significant financial expenditures. Moreover, delays in the implementation of technological innovations, and the fact that the development and practical application of green technologies often require considerable time and resources, represent serious constraints.[10]

In addition, it is crucial to improve the environmental knowledge and skills of industrial personnel for the successful adoption of green economy principles. For this purpose, sending industrial enterprise workers to leading foreign countries, especially European nations, for training in green economy practices would allow them to acquire advanced experience and competencies.

In foreign industrial enterprises, waste recycling and zero-waste systems are becoming increasingly widespread. For example, Sweden and Germany have achieved high efficiency in waste recycling and possess leading experience in waste reduction. In Japan, advanced technologies have been developed to convert waste into energy.

At present, green construction and the development of energy-efficient facilities are also becoming more common in foreign countries. For example, in Switzerland and the Netherlands, the construction of energy-saving and environmentally friendly buildings is highly developed, and through such buildings, it is possible to reduce energy consumption and minimize negative impacts on the environment. In Uzbekistan, the construction of industrial enterprises and other facilities with energy-saving materials, designed to prevent environmental damage and ensure efficient energy use, will also produce significant benefits.

Of course, sending enterprise employees abroad to industrial enterprises for experience exchange and skills development is important both for enhancing their qualifications and for forming a solid cadre reserve.

This technology utilizes RFID scanners and sensors, access card readers, motion detectors, and other sensors to monitor the residential status of the construction sector. Green technologies are applied in ecological, economic, technological, and innovative areas, addressing issues such as waste recycling, utilization of alternative energy sources, and more. They offer a number of advantages.

Table 1.

BENEFITS OF GREEN TECHNOLOGIES

№	ADVANTAGES	DESCRIPTION
1	Reducing environmental impact	Green technology helps minimize pollution and reduce overall environmental footprint through clean production processes, renewable energy sources, and sustainable resource management.

2	Energy efficiency	Increasing energy efficiency leads to reduced energy consumption and greenhouse gas emissions.
3	Cost savings	By implementing green technology, businesses and consumers can save on energy costs and operational expenses through increased efficiency and the utilization of renewable resources.
4	Job creation	The green technology sector creates new jobs in areas such as renewable energy, energy efficiency, and environmental management, stimulating economic growth and development.
5	Resource conservation	Green technology helps to utilize natural resources efficiently, reduce waste, and conserve materials for future generations.
6	Improved corporate reputation	Businesses that adopt green technology have the opportunity to enhance their reputation and minimize their environmental impact.
7	Regulatory compliance	Adopting green technology helps businesses comply with environmental protection regulations and standards, avoiding penalties and legal issues.

When developing a company's growth strategy, it is vital to consider the evolving market demands and the specific requirements that consumers have for products in modern economic conditions.[14]

Conclusion (Заключение/ Хулоса).

In conclusion, the transition of industrial enterprises to a green economy serves not only to ensure environmental sustainability but also to enhance economic efficiency and improve social well-being. The implementation of green economy principles—such as increasing energy efficiency, utilizing renewable energy sources, and reducing waste—will allow industrial enterprises not only to minimize environmental damage but also to operate competitively over the long term.

However, this process also brings certain challenges, including the shortage of financial resources and delays in technological innovations. To overcome these obstacles, it is essential to strengthen cooperation between the state and the private sector, promote innovation development, and study as well as apply international best practices.

In conclusion, the implementation of green technologies not only increases efficiency in business operations but also ensures economic stability and environmental safety. Therefore, the development of green technologies is crucial

for environmental protection, enhancing economic efficiency, and ensuring sustainable development for future generations.[11]

Фойдаланилган адабиётлар (Литературы/ References)

1. The rule of law and the protection of human interests are the guarantee of the country's progress and the well-being of the people." - Sh.M. Mirziyoyev, Tashkent, Uzbekistan, 2017.
2. We will build our great future together with our brave and noble people." - Sh.M. Mirziyoyev, "O'zbekiston", 2017. - 488 pages. 3
3. Decree No. PQ-4477 of the President of the Republic of Uzbekistan, Shavkat Mirziyoyev, dated October 4, 2019
4. Chkalova O.V. Classification of off-store forms of trade / O.V. Chkalov // Marketing in Russia and abroad. 2013. № 3. P. 43-51.
5. Economics of the organization: a textbook / V.P. Samarin, G.V. Cherezov, E.A. Karpov. - Moscow: KnoRus, 2014. - 319 s
6. Titov V.I. Analysis and diagnostics of financial and economic activity of the enterprise: Textbook / B.H. Titov .- М .: Publishing and Trading Corporation "Dashkov and Co", 2005.- 352 p.
7. The economy of the enterprise (firm) / Ed. O.I. Volkova, O.V. Devyatkin. 3rd
8. Management Functions and Their Role in Process Management" International Metallurgy, No. 5 / 2008.
9. S. Kharin, O. Xamidov, G. Purij, O. Padalka, N. Sheludiakova, Investigation into International Innovative Management of Creating and Producing Electric Cars. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, IOP Publishing, 628(1), 012005 (2021)
10. Problems of the effective use of irrigated land in Bukhara region and ways to improve them SN Burxonov O Khamidov, D Sh Yavmutov E3S Web of Conferences 431 (01056), EDP Sciences
11. Development of" Green economy" in the sectors of the economy and its prospects SN Burxonov Academic research in educational sciences 3 (5), 1332-1337
12. Khurramov O. K., Sh F. S. Social Media Marketing-an effective tool for modern internet marketing //Мировая наука. – 2019. – №. 4 (25). – С. 511-514.
13. Хамидов О. Х. Перспективи привлечения инвестиций в гостиничную индустрию //Вісник ДІТБ. Серія: Економіка, організація та управління підприємствами туристичної індустрії та туристичної галузі в цілому. – 2014. – №. 18. – С. 153-156.
14. Khamidov O. K., Jalilovich R. J. Implementing economic clustering in Uzbekistan's tourism industry //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – T. 12. – С. 103-119.

МИНТАҚАЛАРДА КИЧИК БИЗНЕС ҲАМДА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ КОНЦЕПТУАЛ ТАМОЙИЛЛАР ВА УНИ АМАЛГА ОШИРИЛИШ МЕХАНИЗМЛАРИ

**Уринов Икбол Ворисович,
Тошкент шаҳрида Webster университети таълим
дастурларини амалга ошириш маркази**

Аннотация. Ушбу мақолада минтақаларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг концептуал тамойиллари, уларнинг амалга ошириш механизмлари ҳамда мавжуд муаммолар ва истиқболли йўналишлар таҳлил қилинган.

Аннотация. В данной статье проанализированы основные концептуальные принципы развития малого бизнеса и частного предпринимательства в регионах, а также организационно-практические механизмы их реализации. Кроме того, выявлены существующие проблемы и рассмотрены перспективные направления и возможности на научно-теоретической основе.

Abstract. This article analyzes the main conceptual principles of developing small business and private entrepreneurship in the regions, as well as the organizational and practical mechanisms for their implementation. In addition, existing problems are identified, and prospective directions and opportunities are examined on a scientific and theoretical basis.

Калим сўзлар. Минтақа, кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик, ривожлантириш, истиқболли йўналишлар.

Ключевые слова. Регион, малый бизнес, частное предпринимательство, развитие, перспективные направления, механизм.

Keywords. Region, small business, private entrepreneurship, development, prospective directions, mechanism.

Кириш. Бозор иқтисодиёти шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик миллий иқтисодиётнинг барқарор ривожланишида, янги иш ўринларини яратишда, аҳолининг даромад манбаларини кенгайтиришда ва ижтимоий-иқтисодий жараёнларни фаоллаштиришда ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Минтақаларда кичик бизнеснинг самарали фаолият юритиши иқтисодий барқарорликка, ҳудудий ресурслардан унумли фойдаланишга ва аҳолининг турмуш даражасини оширишга хизмат қилади. Кейинги йилларда Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлашга қаратилган ислохотлар изчил амалга оширилмоқда[1;2]. Давлат томонидан имтиёзли кредитлар, солиқ юкини камайтириш, бизнес юритиш жараёнларини рақамлаштириш ва инвестиция муҳитини яхшилаш чоралари кўрилмоқда. Шу билан бирга, ҳудудлардаги иқтисодий салоҳиятдан самарали фойдаланиш, инновацион ғояларни тижоратлаштириш ва кичик бизнес субъектларини ташқи бозорларга олиб чиқиш масалалари долзарблигича қолмоқда.

Асосий қисм ва натижалар. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодий асоси жамиятда бозор муносабатларини ривожлантириш, иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ва янги иш ўринлари яратишдаги муҳим омил сифатида намоён бўлади. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мамлакат иқтисодиётининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Улар иқтисодий фаолиятнинг диверсификацияси, рақобат муҳитини шакллантириш ва бозор механизмларини самарали ишлашини таъминлайди[3]. Кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолияти аҳолининг катта қисмини иш билан таъминлайди, шу орқали ижтимоий барқарорликка ҳисса қўшади. Бандлик даражасини ошириш орқали улар ижтимоий тенглик ва аҳоли даромадларининг ўсишига замин яратади. Кичик корхоналар катта бизнесга нисбатан тезкор қарор қабул қилиш қобилиятига эга бўлиб, инновацион ғояларни жорий этишда устунликка эга. Бу эса иқтисодиётнинг технологик ривожланиши ва рақобатбардошлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади[5.].

Кичик бизнес кўп ҳолларда маҳаллий хом ашё ва ресурслардан фойдаланиш орқали ҳудудий иқтисодий ривожланишни қўллаб-қувватлайди. Бу ҳудудий иқтисодий тенгсизликларни камайтиришга хизмат қилади. Хусусий тадбиркорликнинг муҳим жиҳати - бозордаги ўзгаришларга тез мослаша олиш қобилиятидир. Бу омил иқтисодий тизимнинг умумий барқарорлигини таъминлайди[6].

Минтақаларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланишини таъминлашда қуйидаги асосий концептуал тамойилларни ажратиб кўрсатиш мумкин: *иқтисодий барқарорлик ва диверсификация* - кичик бизнес турлари минтақавий иқтисодиётда тармоқлар кесимидаги мувозанатни таъминлаши лозим; *инновацион йўналиш* - янги технологиялар, рақамли платформалар ва стартапларни қўллаб-қувватлаш кичик бизнес ривожининг асосий шарти ҳисобланади; *таълим ва инсон капитали* - тадбиркорлик салоҳиятини ошириш учун кадрлар тайёрлаш, малака ошириш ва консалтинг хизматларини ривожлантириш муҳимдир; *инфратузилмавий қўллаб-қувватлаш* - бизнес-инкубаторлар, индустриал зоналар, логистика марказлари ва кластерларни ривожлантириш орқали тадбиркорлик учун қулай муҳит яратиш; *молиявий ресурсларга етарли кириш имконияти* - кичик бизнес учун кредитлар, микрофинанс, лизинг ва грантлар механизмларини кенгайтириш зарур ва давлат-хусусий шериклик тамойили асосида лойиҳаларни амалга ошириш ва х.к.лар[6;7].

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда қуйидаги амалий механизмлар муҳим аҳамиятга эга: *институционал механизмлар* - бизнесни рўйхатдан ўтказиш ва лицензиялаш жараёнларини соддалаштириш, "бир дарча" тизимини такомиллаштириш; *молиявий механизмлар*: - имтиёзли кредитлар, микрокредитлар, давлат кафолатлари ва венчур маблағларини жалб қилиш; *инновацион механизмлар*: - технопарклар, акселераторлар ва стартап дастурлари орқали янги ғояларни қўллаб-қувватлаш; *инфратузилмавий механизмлар*: - саноат зоналари, агропарклар ва кичик бизнес марказларини ташкил этиш; *ижтимоий механизмлар*: - тадбиркорлик маданиятини шакллантириш, аёллар ва ёшларни тадбиркорликка кенг жалб қилиш ва х.к.лар[8].

Худудларда кичик бизнес ривожидида қатор тўсиқ ва муаммолар ҳам мавжуд. Хусусан, молиявий ресурсларга кириш имкониятининг чекланганлиги; инновация ва замонавий технологиялардан фойдаланиш даражасининг пастлиги; тадбиркорлик соҳасида ҳуқуқий саводхонликнинг етарли эмаслиги; инфратузилманинг баъзи худудларда сустлиги; ташқи бозорларга чиқишдаги тўсиқлар ва рақобатбардошликнинг пастлиги ва х.к.лар [9].

Минтақаларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантиришда қуйидаги таклифларни илгари суриш мумкин: худудий бизнес-инкубаторлар ва инновацион марказлар тармоғини кенгайтириш; тадбиркорлар учун солиқ юкини янада камайтириш ва янги имтиёзлар жорий этиш; маҳаллий ресурслар ва хом ашё базаси асосида худудий кластерларни ривожлантириш; экспортбоп маҳсулот ишлаб чиқаришга қаратилган лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш; аёллар ва ёшлар тадбиркорлигини алоҳида дастурлар орқали ривожлантириш ва хорижий тажриба асосида давлат-хусусий шериклик лойиҳаларини амалга ошириш ва х.к.лар[6].

Хулоса қилиб айтилганда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик минтақавий иқтисодий тизимнинг стратегик таркибий қисми сифатида жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий барқарорлиги ва узулуксиз

ривожланишида ҳал қилувчи ўрин тутди. Ушбу сектор иқтисодий фаолликни ошириш, янги иш ўринларини яратиш, аҳоли даромадларини кўпайтириш ва рақобатбардош бозор муносабатларини шакллантиришга хизмат қилади[10]. Шу боисдан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш жараёнида институционал, молиявий ва инновацион механизмларни уйғун тарзда амалга ошириш долзарб аҳамият касб этади. Минтақавий иқтисодий сиёсатда тадбиркорлик субъектлари учун қулай шарт-шароит яратиш, уларни давлат ва жамоатчилик даражасида қўллаб-қувватлаш, илғор технологиялар ҳамда замонавий бошқарув усуллари жорий этиш орқали иқтисодиётнинг барқарор ўсиш суръатларини таъминлаш мумкин[5]. Шу билан бирга, кичик бизнеснинг ҳудудий диверсификацияси ва инновацион салоҳиятини ривожлантириш мамлакат иқтисодиётининг умумий рақобатбардошлигини оширишга, ҳамда ижтимоий фаровонликни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ–4947-сон Фармони. (2017). “Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ–101-сон Фармони. (2022). “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси”.
3. Қодиров, Қ. (2020). Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда давлат қўллаб-қувватлаш чоралари. Тошкент: Иқтисодиёт.
4. Назаров, Б. (2019). Минтақавий иқтисодиётда кичик бизнеснинг роли ва аҳамияти. ТДИУ Илмий журналлари, №3.
5. Гафуров, У. (2021). Ўзбекистонда тадбиркорлик муҳитини такомиллаштиришда инновацион ёндашувлар. Тошкент: Фан ва технология.
6. Хожасқулов, А. (2022). Минтақаларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиш муаммолари ва истиқболлари. “Иқтисод ва молия” журнали, №6.
7. World Bank. (2021). Uzbekistan: Fostering Entrepreneurship and Private Sector Development. Washington, DC.
8. OECD. (2018). Enhancing SME productivity in Central Asia. Paris: OECD Publishing.
9. Asian Development Bank. (2020). Supporting SME Finance in Uzbekistan. Manila: ADB.
10. Porter, M. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, 76(6).

QASHQADARYO VILOYATI IQTISODIYOTINING RIVOJLANISHIDAGI MAVJUD MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI.

***Xudoyorov Laziz Niyozovich,
Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
lazizx64@gmail.com***

Аннотатсия. Мақолда Qashqadaryo viloyati iqtisodiyotining hozirgi rivojlanish jarayonlari, mavjud muammolari va ularni bartaraf etish yo‘llari tahlil qilingan. Hududning respublika iqtisodiyotidagi o‘rni, kichik biznes va tadbirkorlikning rivojlanishidagi to‘siqlar, investitsiya muhiti va infratuzilma bilan bog‘liq kamchiliklar ilmiy asosda ko‘rsatib o‘tilgan. Muammolarni bartaraf etish yo‘llari sifatida innovatsion texnologiyalarni joriy etish, kichik

biznesni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish hamda raqamli va transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish zarurligi asoslangan.

Аннотация. В статье анализируются современные процессы развития экономики Кашкадарьинской области, существующие проблемы и пути их преодоления. Научно обоснованы место региона в экономике республики, препятствия развитию малого бизнеса и предпринимательства, недостатки инвестиционной среды и инфраструктуры. Обоснована необходимость внедрения инновационных технологий, совершенствования механизмов поддержки малого бизнеса, модернизации цифровой и транспортной инфраструктуры как путей преодоления проблем.

Abstract. The article analyzes the current development processes of the economy of the Kashkadarya region, existing problems and ways to overcome them. The place of the region in the economy of the republic, obstacles to the development of small business and entrepreneurship, shortcomings related to the investment environment and infrastructure are scientifically demonstrated. The need to introduce innovative technologies, improve small business support mechanisms, and modernize digital and transport infrastructure is justified as ways to overcome problems.

Kalit so'zlar. Qashqadaryo viloyati, iqtisodiy rivojlanish, raqobatbardoshlik, kichik biznes, investitsiya muhiti, infratuzilma, innovatsion texnologiyalar.

Kirish. Mamlakatimizda iqtisodiy islohotlarning yangi bosqichida hududiy rivojlanish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mintaqalarning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish, ishlab chiqarishning zamonaviy tarmoqlarini rivojlantirish, investitsiya muhitini yaxshilash va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash hududiy raqobatbardoshlikni ta'minlashning muhim omillari hisoblanadi. Shu jihatdan Qashqadaryo viloyati O'zbekiston iqtisodiyotida alohida o'rin tutadi. Viloyat tabiiy boyliklarga, qishloq xo'jaligi resurslariga va sanoat salohiyatiga ega bo'lsa-da, mavjud imkoniyatlardan to'liq foydalanilmayotgani kuzatiladi.

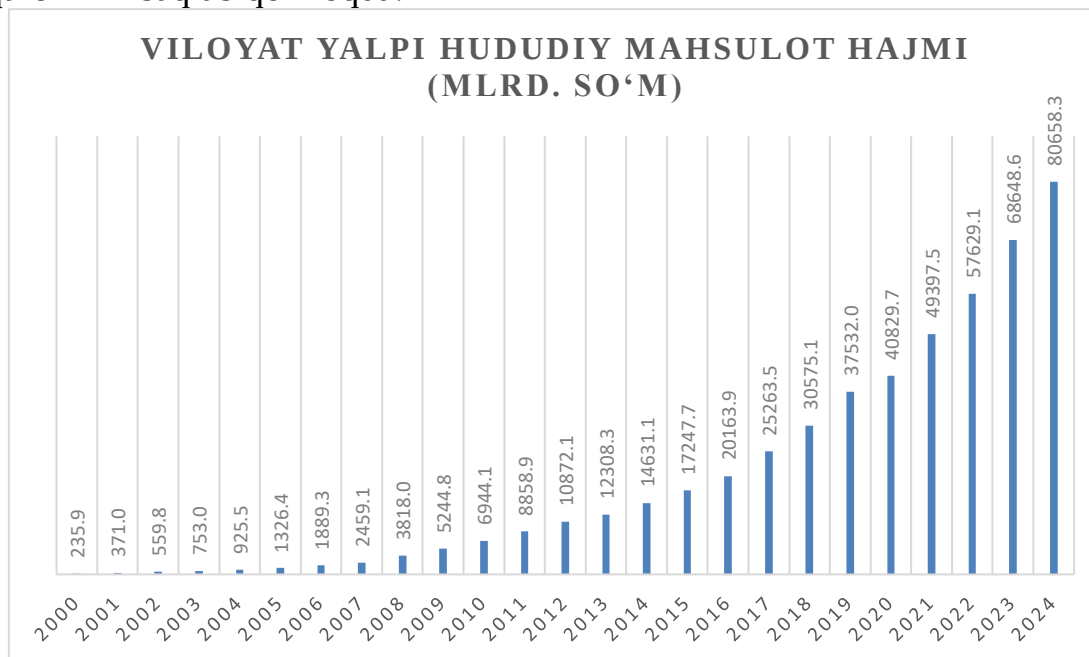
Bugungi kunda viloyat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan qator muammolar mavjud. Jumladan, ishlab chiqarish tarmoqlarida diversifikatsiya yetarli emasligi, kichik biznes va tadbirkorlik faoliyati uchun zarur sharoitlarning yetarlicha shakllanmaganligi, infratuzilmaning zamonaviy talablarga mos emasligi shular jumlasidandir. Mazkur muammolarni bartaraf etish, hududning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish va raqobatbardoshligini oshirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyati iqtisodiyotidagi mavjud muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ilgari suriladi.

Asosiy qism. Qashqadaryo viloyati O'zbekiston iqtisodiyotida o'ziga xos o'rin egallab, neft-gaz sanoati, qishloq xo'jaligi va xizmat ko'rsatish sohasi bo'yicha yirik salohiyatga ega hudud hisoblanadi. Viloyatda yirik sanoat korxonalari, serhosil yer maydonlari, mineral resurslar zaxiralari mavjud bo'lsa-da, iqtisodiy salohiyatdan to'liq va samarali foydalanilmayapti. Bu esa hududiy raqobatbardoshlikni oshirish yo'lida bir qator muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Qashqadaryo viloyatida yalpi hududiy mahsulot hajmi izchil o'sib bormoqda. Agar dastlabki davrda (2000 yil) bu ko'rsatkich atigi 235,9 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa, oxirgi yilda (2024 yil) u 80 658,3 mlrd so'mga yetgan (1-rasm). Bu esa viloyat iqtisodiyotining so'nggi davrlarda sezilarli sur'atlarda rivojlanayotganini anglatadi. Shu bilan birga, o'sish sur'atlari asosan sanoat va

xizmatlar sohasi hisobiga ta'minlanmoqda, qishloq xo'jaligi ulushi esa nisbatan barqarorlikni saqlab qolmoqda.

1-rasm. Qashqadaryo viloyati yalpi hududiy mahsulot hajmining 2000-2024 yillardagi ko'rsatkichlari. (Qashqadaryo viloyat statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida tayyorlandi)

Qashqadaryo viloyati yalpi hududiy mahsulotining 2000–2024 yillardagi dinamikasi tasvirlangan bo'lib, unda umumiy o'sish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bu holat hudud iqtisodiyotida ishlab chiqarish hajmining kengayishi, investitsion faoliyatning rivojlanishi hamda bozor mexanizmlarining izchil shakllanib borishi bilan izohlanadi.

Shu bilan birga, ayrim yillarda YaHMning o'sish sur'atlarida sekinlashuv va barqarorlikning yetishmasligi kuzatilgan. Bu esa viloyat iqtisodiyotida qator tizimli muammolar mavjudligidan dalolat beradi. Jumladan, ishlab chiqarish tarmoqlarida modernizatsiya jarayonlarining yetarlicha tez olib borilmayotgani, resurslardan samarali foydalanishdagi cheklovlar, infratuzilma rivojining nomutanosibliigi va tashqi iqtisodiy muhitning ta'siri shular jumlasidandir.

Sanoat tarmoqlaridagi muammolar. Viloyat sanoati asosan neft-gaz sanoati va qazib olish tarmoqlariga tayanadi. Natijada iqtisodiyot bir tomonlama rivojlanib, qayta ishlash sanoati yetarli darajada rivojlanmagan. Bu esa yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulot ishlab chiqarishni cheklaydi, eksport salohiyatini pasaytiradi va hududning iqtisodiy barqarorligini susaytiradi. Shuningdek, kichik va o'rta korxonalar sanoatda yetarli darajada faoliyat yurita olmayapti. Shu bois sanoatda texnologik modernizatsiya, ishlab chiqarish diversifikatsiyasi va klaster tizimini kengaytirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Kichik biznes va tadbirkorlikdagi muammolar. So'nggi yillarda kichik biznes subyektlari soni oshgan bo'lsa-da, ularning iqtisodiyotdagi ulushi yetarli emas. Kichik biznes vakillari ko'pincha moliyaviy resurslarga, xususan bank kreditlariga erkin kira olmaydi. Infratuzilma va ishlab chiqarish maydonlari yetishmasligi, marketing va logistika xizmatlarining sustligi tadbirkorlikning keng rivojlanishiga

to'sqinlik qilmoqda. Shu sababli kichik biznesni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish, soliq va kredit imtiyozlarini kengaytirish, xususi tashabbuslarni rag'batlantirish muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Investitsion muhit va infratuzilma bilan bog'liq muammolar. Viloyatda iqtisodiy o'sishni jadallashtirish uchun investitsiyalarni jalb qilish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ammo transport-logistika tizimining zamonaviy talablarga javob bermasligi, energetika quvvatlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi, ishlab chiqarish uchun zarur infratuzilmaning cheklanganligi investorlar uchun muammolar tug'dirmoqda. Shu bois xorijiy va mahalliy sarmoyadorlar uchun qulay biznes muhitini shakllantirish, transport, kommunikatsiya va energetika infratuzilmasini modernizatsiya qilish dolzarbdir [2].

Mehnat bozoridagi muammolar. Viloyatda aholining katta qismi, ayniqsa yoshlar bandlik muammosiga duch kelmoqda. Yangi ish o'rinlarining yetarli darajada yaratilmaganligi sababli ko'plab mehnat resurslari migratsiyaga chiqishga majbur bo'lyapti. Bu esa hududiy iqtisodiyotning mehnat salohiyatidan to'liq foydalanishga to'sqinlik qiladi. Bandlikni oshirish uchun xizmat ko'rsatish sohasi, kichik ishlab chiqarish korxonalari va zamonaviy servis markazlarini rivojlantirish talab etiladi.

Muammolarni hal etish yo'llari. Yuqoridagi muammolarni bartaraf etishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- sanoatni diversifikatsiya qilish va qayta ishlash tarmoqlarini rivojlantirish;
- innovatsion texnologiyalar va sanoat klasterlarini keng joriy etish;
- qishloq xo'jaligida suv tejovchi texnologiyalarni tatbiq etish va mahsulot yetishtirishni diversifikatsiya qilish;
- kichik biznes va tadbirkorlikni kredit, soliq va infratuzilmaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish;
- xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun biznes muhiti va infratuzilmani yaxshilash;
- bandlikni oshirishga qaratilgan zamonaviy xizmat ko'rsatish tarmoqlarini rivojlantirish;
- raqamli iqtisodiyot va elektron xizmatlarni keng joriy etish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish [3].

Natijalar. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Qashqadaryo viloyati iqtisodiyotining rivojlanish jarayonida bir qator tizimli muammolar mavjudligi aniqlangan. Jumladan, sanoat tarmoqlarida xomashyo yetkazib berishdagi uzilishlar va ishlab chiqarish texnologiyalarining eskirganligi hududning ishlab chiqarish samaradorligini cheklab qo'ymoqda. Qishloq xo'jaligida suv resurslaridan foydalanish samaradorligi pastligi va zamonaviy irrigatsiya texnologiyalarining yetarlicha joriy qilinmaganligi hosildorlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Hududiy infratuzilmaning notekis rivojlanishi, transport-logistika tizimidagi cheklovlar ham tadbirkorlik subyektlarining bozorga chiqish imkoniyatlarini toraytirayotgan omillardan biridir.

Statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, viloyat yalpi hududiy mahsulotining (YaHM) tarkibida qishloq xo'jaligi ulushi yuqori bo'lsa-da, qayta ishlash sanoati ulushi past darajada qolmoqda. Bu esa hududiy iqtisodiyotning

diversifikatsiyasiga to'sqinlik qilmoqda. Shu bilan birga, kichik biznes va tadbirkorlik ulushi yil sayin oshayotgan bo'lsada, ularning investitsiya jalb qilish imkoniyatlari cheklanganligi sezilmoqda.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun sanoatda innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, qishloq xo'jaligida suvni tejovchi usullarni tatbiq etish, hududiy infratuzilmani rivojlantirish, logistika tizimini modernizatsiya qilish va kichik biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish zarurligi aniqlandi. Shuningdek, investitsion muhitni yaxshilash, eksport salohiyatini kengaytirish va inson kapitaliga yo'naltirilgan islohotlarni jadallashtirish iqtisodiyotning barqaror o'sishiga xizmat qiladi.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, Qashqadaryo viloyati iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga erishishda sanoat tarmoqlarini diversifikatsiya qilish, qishloq xo'jaligida yuqori samaradorlikni ta'minlaydigan innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, infratuzilmani modernizatsiya qilish hamda investitsion muhitni yanada yaxshilash muhim ahamiyat kasb etadi. Hududda mavjud tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, kichik biznes va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, shuningdek, yoshlar bandligini oshirish orqali ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni bartaraf etish imkoniyati mavjud. Statistika ko'rsatkichlari shuni tasdiqlaydiki, so'nggi yillarda iqtisodiy o'sish ijobiy tendensiyaga ega bo'lsa-da, ayrim tarmoqlarda samaradorlik pastligicha qolmoqda. Shu bois, strategik yondashuv asosida ishlab chiqilgan islohotlar viloyat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirib, mamlakat iqtisodiy taraqqiyotida Qashqadaryoning o'rnini yanada mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Muxitdinov X.S. Hudud aholisi turmush darajasini oshirish va ijtimoiy rivojlanishini modellashtirish. –Toshkent: Fan nashriyoti, 2009. -240 b.
2. Гулямов С.С., Салимов Б.Т. Моделирование использования и развития производственного потенциала региона.-Т.: Ўқитувчи, 1995. – 154 с.
3. Samadov A. Econometric modeling and forecasting of the export potential of small businesses and private entrepreneurship. TSUE. Indexed in Scopus. 2023

O'ZBEKISTON MINTAQALARIDA IQTISODIYOTINI “YASHIL” IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI

***Aminov Fazlitdin Baxadirovich
i.f.n., prof. v.b., Axborot texnologiyalari
va menement universiteti.***

Annotatsiya. Mazkur maqolada mintaqaviy iqtisodiyotni “yashil” iqtisodiyot tamoyillari asosida rivojlantirishning nazariy asoslari va amaliy xususiyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, ekologik barqarorlik, resurslardan oqilona foydalanish, muqobil energiya manbalarini joriy etish kabi omillar mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri nuqtai nazaridan ko'rib chiqilgan. Tadqiqot yakunida muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Аннотация. В статье анализируются теоретические основы и практические особенности развития региональной экономики на основе принципов «зеленой» экономики. Такие факторы, как экологическая устойчивость, рациональное использование ресурсов и внедрение альтернативных источников энергии, также

рассматривались с точки зрения их влияния на социально-экономическое развитие региона. По итогам исследования были разработаны проблемы и рекомендации по их устранению.

Annotation. This article analyzes the theoretical foundations and practical features of developing the regional economy on the principles of "green" economy. Also, factors such as environmental sustainability, rational use of resources, and the introduction of alternative energy sources are considered from the point of view of their impact on the socio-economic development of the region. At the end of the study, problems and recommendations for their elimination were developed.

Kalit soʻzlar: "yashil" iqtisodiyot, ekologik barqarorlik, mintaqaviy rivojlanish, muqobil energiya, ekologik innovatsiya, organik dehqonchilik, toza texnologiyalar, chiqindisiz ishlab chiqarish, resurslar aylanishi.

Ключевые слова: «зеленая» экономика, экологическая устойчивость, региональное развитие, альтернативная энергетика, экологические инновации, органическое земледелие, чистые технологии, безотходное производство, круговорот ресурсов.

Keywords: "green" economy, environmental sustainability, regional development, alternative energy, ecological innovation, organic farming, clean technologies, waste-free production, resource circulation

1.KIRISH Global iqlim oʻzgarishi, tabiiy resurslarning cheklanganligi va ekologik muammolarning kuchayishi zamonaviy iqtisodiyotda yangi yondashuvlar talab qilmoqda. Ana shunday yondashuvlardan biri – "yashil" iqtisodiyot konsepsiyasi boʻlib, u iqtisodiy oʻsishni ekologik barqarorlik bilan uygʻunlashtirishga qaratilgan.

Mamlakatimizda "Yashil" iqtisodiyot asosida barqaror rivojlanishni taʼminlashda Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2019 yil 4-oktyabrda tasdiqlangan "2019-2030 yillarda Oʻzbekiston Respublikasini "yashil" iqtisodiyotga oʻtish strategiyasi" muhim dasturiy amal hisoblanadi. "Yashil" iqtisodiyotga oʻtishning muhim vazifalari qatoriga iqtisodiyotning energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslarni oqilona isteʼmol qilish kiradi. Ushbu belgilangan maqsadli indikatorlarga texnologiyalarni modernizatsiya qilish va moliyaviy mexanizmlarni rivojlantirish orqali erishiladi [1].

UNEP (United Nations Environment Programme) tomonidan tayyorlangan "Towards a Green Economy" nomli hisobotda yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari, yoʻnalishlari va global amaliyotlari keng yoritilgan. Ushbu hujjatda yashil iqtisodiyot orqali bandlikni oshirish, energiya samaradorligini kuchaytirish va ekologik barqarorlikka erishish imkoniyatlari tahlil qilingan [2].

Oʻzbekiston Respublikasi Prezident Shavkat Mirziyoyev 2024-yil 20-noyabr kuni Oliy Majlis Qonunchilik palatasi majlisidagi nutqida ekologiya va iqlim oʻzgarishi masalalariga alohida toʻxtalib, havo va suvning ifloslanishi, tuproq eroziyasi, choʻllanish, qazilma yoqilgʻilarni behisob ishlatish global isishga, tabiiy ofatlarning koʻpayishiga olib kelmoqda, atrof-muhit va aholi sogʻligʻiga zarar yetkazmoqda deb Shu munosabat 2025-yil "Atrof-muhitni asrash va "yashil" iqtisodiyot yili" deb eʼlon qilindi.

Shu oʻrinda taʼkidlash lozimki, Oʻzbekiston BMTning Barqaror taraqqiyot maqsadlari hamda Iqlim boʻyicha Parij bitimiga qoʻshilganligi mamlakatimizning "yashil taraqqiyot" talablarini bajarish majburiyatlarini yanada oshiradi. Bu borada taʼkidlash lozimki, "yashil iqtisodiyot" faqat energetika sohasini isloh qilishdan

iborat emas, shu bilan birga aholi va iqtisodiyot tarmoqlariga iqlim o'zgarishi ta'sirini kamaytirish hamda unga moslashish chora-tadbirlari va investitsiya loyihalarini kengaytirish, aholining toza ichimlik suvi bilan ta'minlanishi, oziq-ovqat xavfsizligi, iqtisodiyot tarmoqlari, ayniqsa qishloq xo'jaligi sohasidagi innovatsiyalar, barqaror shaharlar, atrof-muhitni chiqindilardan tozalash, xavfsiz kimyoviy moddalarni qo'llashga o'tish, qayta tiklanuvchi energiya texnologiyalaridan foydalanish, ko'kalamzorlashtirish, o'rmon hududlarini kengaytirish, cho'llanishni qisqartirish, turizm infratuzilmasi rivojlantirish kabi ko'p qirrali va keng tarmoqli chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari "Yashil" iqtisodiyotdan davlat yoki biznes emas, balki, eng avvalo, insonlarning foyda ko'rishini hisobga olsak, uning ijtimoiy ahamiyati yanada oydinlashadi.

2. MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Yashil iqtisodiyot va uning mintaqaviy rivojlanishga ta'siri bugungi kunda ko'plab xalqaro va mahalliy olimlar tomonidan chuqur o'rganilmoqda.

Nicholas Stern tomonidan ishlab chiqilgan "Stern Review on the Economics of Climate Change" asari esa iqlim o'zgarishi va iqtisodiy siyosat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ilmiy asosda tahlil qilib beradi. Unda yashil texnologiyalarga investitsiyalar orqali uzoq muddatda iqtisodiy samaradorlik oshirilishi ta'kidlangan [3].

Kudinova G.E. tomonidan "yashil" iqtisodiyot vositalari va "yashil" sektorning ayrim mamlakatlar taraqqiyotiga qo'shayotgan hissasi tahlil qilinib, tabiatning insoniyat rivojlanishi davrida to'plangan ekologik muammolarni hal etish hamda sivilizatsiya rivojlanishining yangi modeliga o'tish, ijtimoiy adolatni ta'minlash, inson farovonligini oshirish va atrof-muhitga antropogen yukni kamaytirish imkonini berishi tahlil qilingan [4].

X.M. Abdurahmonov va I.M. Jalilov tomonidan tayyorlangan "Yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish" nomli monografiyada O'zbekiston sharoitida yashil iqtisodiyotga o'tishning zarurati, asosiy bosqichlari va mahalliy resurslardan foydalanish yo'llari chuqur tahlil etilgan [5] [6].

Sh. M. Usmonov tomonidan yozilgan maqolalarda esa Farg'ona vodiysi, Qashqadaryo va boshqa mintaqalarda yashil iqtisodiyotni joriy etish imkoniyatlari, mavjud muammolar va investitsiya salohiyati alohida o'rganilgan [7].

A.V.Vahobov tomonidan xalqaro va mamlakanimiz miqyosida "yashil" iqtisodiyotning rivojlanish bosqichlari, bugungi holati va kelajagi chuqur tahlil etilgan [8].

3. TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda iqtisodiy resurslarning cheklanganligi sharoitida "yashil" iqtisodiyotga o'tish zaruriyati asoslangan. Xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan "yashil" iqtisodiyotga o'tish tamoyillari va amalga oshirish dastaklari qiyosiy tahlil etilgan. "Yashil" iqtisodiyotning axborot resurslari va nazariy-tahliliy, statistik manbalaridan foydalanilgan.

4. ASOSIY TAXLIL VA NATIJALAR

Tahlil shuni ko'rsatadiki, mavjud adabiyotlarda "yashil" iqtisodiyotning umumiy nazariyasi yaxshi yoritilgan bo'lsa-da, mintaqaviy xususiyatlar, resurs salohiyati, hududiy investitsiya modellariga oid tadqiqotlar nisbatan kam. Shu

bois, kelgusida aniq mintaqalar (masalan, Surxondaryo, Buxoro yoki Qoraqalpog‘iston) uchun alohida strategik yondashuvlar ishlab chiqishga ehtiyoj mavjud.

“Yashil” iqtisodiyot – bu iqtisodiy faoliyatni ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanish talablariga muvofiq tashkil etish tamoyillariga asoslangan tizimdir. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) tomonidan yashil iqtisodiyot “aholining farovonligini oshirish, ijtimoiy tenglikni ta’minlash va ekologik xavf-xatarlardan saqlanishni ko‘zlovchi iqtisodiy model” sifatida ta’riflanadi.

Ushbu model quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

- tabiiy resurslardan oqilona foydalanish;
- muqobil energiya manbalarini rivojlantirish;
- chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash;
- ekologik innovatsiyalarni joriy etish;
- ijtimoiy-iqtisodiy inklyuzivlik.

Har bir mintaqaning iqlimiy, iqtisodiy va sotsial sharoitlari uning yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini aniqlaydi. Xususan, quyidagi yo‘nalishlarda yashil tamoyillarni qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Energetika sektori

Quyosh, shamol, bioenergiya kabi muqobil energiya manbalaridan foydalanish orqali mintaqaviy energetik mustaqillikka erishish mumkin. Bu nafaqat ekologik ifloslanishni kamaytiradi, balki yangi ish o‘rinlari ham yaratadi.

2. Qishloq xo‘jaligi

Organik dehqonchilik, suvni tejaydigan texnologiyalar va tabiiy resurslardan barqaror foydalanish orqali qishloq xo‘jaligi sohasida ekologik xavfsizlikni ta’minlash mumkin.

3. Sanoat

Sanoatda toza texnologiyalar, chiqindisiz ishlab chiqarish, resurslar aylanishi (circular economy) tizimining joriy etilishi ekologik yuklamani kamaytiradi.

4. Transport va logistika

Transport infratuzilmasini ekologik talablar asosida takomillashtirish, elektromobillar, jamoat transportini rivojlantirish orqali ifloslanishni kamaytirish mumkin.

5. Chiqindilarni boshqarish tizimi

Respublikada chiqindilar bilan bog‘liq ishlarni amalga oshirish tizimini isloh qilish doirasida hududlarni sanitar tozalash bo‘yicha ko‘rsatiladigan xizmatlar sifatini oshirish, maishiy chiqindilarni to‘plash va hududlardan olib chiqish sohasiga tadbirkorlik subyektlarini faol jalb qilish bo‘yicha chora-tadbirlar amalga oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 04.01.2024 yildagi PF-5-son “Chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish va ularning ekologik vaziyatga salbiy ta’sirini kamaytirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni qabul qilindi.

Mintaqaviy darajada yashil iqtisodiyotni joriy etishda quyidagi asosiy muammolar mavjud:

- “yashil” texnologiyalar uchun moliyaviy resurslarning yetishmasligi;

- infratuzilmaning sust rivojlangani;
- aholi va tadbirkorlarning ekologik savodxonlik darajasining pastligi;
- “yashil” kadrlar – ixtisoslashgan mutaxassislar yetishmasligi.

5. XULOSA VA TAKLIFLAR

“Yashil” iqtisodiyot tamoyillarini mintaqaviy rivojlanish strategiyalariga integratsiya qilish uchun quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Davlat tomonidan ekologik loyihalarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash;
2. Hududlarda yashil startaplar va ekologik biznes uchun soliq imtiyozlari;
3. Oliy ta’lim tizimida ekologik iqtisodiyot yo‘nalishida mutaxassislar tayyorlash;
4. Aholi o‘rtasida yashil madaniyatni shakllantirish bo‘yicha targ‘ibot-tashviqot ishlari.

“Yashil” iqtisodiyot tamoyillarini mintaqaviy darajada joriy etish — nafaqat ekologik muammolarni bartaraf etish, balki hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatini oshirish yo‘lida muhim omildir. Mintaqaga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda (1-jadval) ishlab chiqilgan yashil rivojlanish strategiyasi barqaror iqtisodiy o‘sish, ekologik xavfsizlik va aholining farovonligini ta’minlashga xizmat qiladi.

1-jadval

O‘zbekiston mintaqalarida “yashil” iqtisodiyotni rivojlantirish imkoniyatlari va yo‘nalishlari

Mintaqa	Tabiiy salohiyat	Yashil iqtisodiyot yo‘nalishi	Mavjud muammolar	Rivojlanish istiqbollari
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	Quyosh va shamol energiyasi zaxiralari	Quyosh va shamol energiyasi	Energetik infratuzilma yetarli emas	Katta quyosh elektrostansiyalari qurilishi
Farg‘ona viloyati	Sanoat zonalari, mehnat resurslari	Ekologik toza sanoat, chiqindilarni qayta ishlash	Havo ifloslanishi, chiqindilar muammosi	Sanoatda yashil texnologiyalarni joriy qilish
Andijon viloyati	Qishloq xo‘jaligi, sanoat korxonalari	Chiqindilarni boshqarish, bioenergiya	Chiqindilarni qayta ishlash quvvatlari kam	Sanoat chiqindilaridan energiya olish texnologiyalari
Namangan viloyati	Qishloq xo‘jaligi, tog‘li hududlar	Yashil qishloq xo‘jaligi, turizm	Texnologik zamonaviylik yetishmaydi	Ekoturizm va ekologik ferma loyihalari
Toshkent shahri/viloyati	Texnologik, ilmiy innovatsion baza	Yashil transport, yashil qurilish	Transportdan chiqayotgan zararli gazlar	Elektr transport va yashil binolarni ko‘paytirish
Sirdaryo viloyati	Sug‘oriladigan yerlar	Suv tejoychi texnologiyalar	Suv resurslarining tanqisligi	Aqlli irrigatsiya tizimlarini joriy qilish
Jizzax viloyati	Qishloq xo‘jaligi,	Muqobil energiya,	Energiya infrastrukturasini	Quyosh energiyasidan

	quyosh resurslari	yashil turizm	zaif	foydalanuvchi fermer xo'jaliklari
Samarqand viloyati	Tarixiy va ekologik turizm resurslari	Ekoturizm, yashil transport	Avtotransport ifloslanishi	Turizmدا ekologik standartlarni joriy qilish
Buxoro viloyati	Quyosh energiyasi, ekologik turizm	Muqobil energiya, yashil turizm	Resurslardan samarasiz foydalanish	Yashil turizm infratuzilmasini rivojlantirish
Navoiy viloyati	Keng yer maydoni, quyosh energiyasi	Katta quyosh stansiyalari, konlarda ekologik texnologiyalar	Kon sanoatining atrof-muhitga salbiy ta'siri	Ekologik xavfsiz texnologiyalarni joriy qilish
Qashqadaryo viloyati	Qishloq xo'jaligi, tog'li hududlar	Bioenergiya, ekologik qishloq xo'jaligi	Chiqindilarni boshqarish tizimi yetarli emas	Biogaz ishlab chiqarish loyihalari
Surxondaryo viloyati	Qishloq xo'jaligi chiqindilari ko'p	Bioenergiya, suv tejovchi texnologiyalar	Suv taqchilligi	Qishloq xo'jaligida "yashil innovatsiyalar"
Xorazm viloyati	Sug'oriladigan yerlar, mehnat resurslari	Yashil qishloq xo'jaligi, suv tejovchi texnologiyalar	Suv resurslariga yuklama katta	Resurslarni tejash texnologiyalarini keng joriy qilish

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 20 oktyabrda "2019 – 2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ – 4477-son qarori. // O'zbekiston Respublikasi Huquqiy axborot portali: www.lex.uz.
2. Программа ООН по окружающей среде (UNEP). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. – Nairobi: UNEP, 2011. – 631 p.
3. Stern, N. The Economics of Climate Change: The Stern Review. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 712 p.
4. Кудинова Г.Э. Парадигма перехода регионов к «зеленой экономике» и устойчивому развитию. Экология. 3(26). 2023.
5. Abduraxmonov X.M., Jalilov I.M. Yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – 208 b.
6. Jalilov I.M. The Role of Regional Factors in Transition to Green Economy in Uzbekistan // Central Asian Economic Review. – 2022. – №2. – P. 75–84.
7. Usmonov Sh.M. Mahalliy miqyosda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2021. – №4. – B. 57–63.
8. Vahobov A.V. Yashil iqtisodiyot. T. 2020.

BRENDING: HUDUDLARNI RIVOJLANTIRISH VOSITALARIDAN BIRI SIFATIDA (xorijiy tajribalar)

dots. Mamadjanova T.A.

*Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
iqtisodiyot kafedrası mudiri PhD*

"Brend" atamasi reklama, menejment va mutaxassis baholovchilar tomonidan keng qo'llaniladi. Shu bilan birga, ular brend deganda taniqli firma nomini ham, mashhur tovar nomini ham, hammaga ma'lum tovar belgisini ham tushunishlari mumkin.

Brend - rus tiliga kirib kelgan va bugungi kunda mashhur bo'lgan so'z. "Brend" tushunchasi Gollandiyadan kelib chiqqan bo'lib, dastlab "olov bilan tang'alash" degan ma'noni anglatgan⁵⁸. Ba'zi manbalarda "brend" - bu nomning tijorat ekvivalentidir. "Brend" atamasini qo'llashning barcha variantlarida mavjud bo'lgan majburiy elementni tovar belgisi emas, balki aynan obro'-e'tibor tashkil etadi.

Marketingning eng samarali shakllaridan biri hududning nafaqat brendini, balki uning "yuqori sifatli turmush darajasidagi shahar (hudud)" brendini shakllantirish orqali hudud manfaatlarini ilgari surishdir.

Brending sohasida jahonning yetakchi mutaxassislaridan biri Saymon Anxolt "joylar brendi" atamasini 2002-yilda muomalaga kiritgan. Uning fikricha, hozirgi zamon hudud brendining oltita elementi mavjud: turizm, eksport brendlari, siyosat, biznes va investitsiya, madaniyat, odamlar.

So'nggi yillarda hudud resurslarini, maqsadli auditoriya ehtiyojlarini va hududlar subyektlarining o'zaro hamkorligini tahlil qilish natijalariga ko'ra hududlarni strategik rivojlantirish bo'yicha tizimli faoliyatni ifodalovchi "geobrending" tushunchasi shakllanmoqda. Aynan ushbu faoliyat hududni rivojlantirish raqobatbardoshligini oshirishning asosiy yo'nalishi sifatida belgilangan. "Uning asosida hududlarni boshqarishning iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, siyosiy jihatlarini birlashtiruvchi texnologiyalar mavjud bo'lib, ular hududning barqaror imidjini yoki "brendini" yaratishga qaratilganligi turistlar va yirik investorlar, shuningdek, shahar aholisi va muhojirlar uchun jozibador bo'ladi"⁵⁹

Xorijda muvaffaqiyatli branding misollari ko'pchilikka ma'lum. Masalan, Rossiyada brendlashning birinchi misoli sifatida mashhur "Kiyev - rus shaharlarining onasi" shiorini keltirish mumkin. Jumladan, hozirgi zamonning eng muvaffaqiyatli loyihasi, shubhasiz, "I love New York" fenomeni bo'ldi.

Rossiyalik ekspertlar mamlakatlar va mintaqalar brandingi marketingning eng zarur shakllaridan biriga aylanib borayotgani haqida bir to'xtamga kelishdi. Rossiyada mintaqaviy hokimiyat tomonidan hududiy brandingga qiziqish ham mavjud. Ammo bu nima va buni qanday qilish kerakligi haqida ham

⁵⁸ Vizgalov D.V. Branding goroda. M.: Fond "Institut ekonomiki goroda", 2011. 160 s.

⁵⁹ Arpenteva M.R. Geobrending v industrii turizma // Sovremennye problemy servisa i turizma. 2015. № 3.

tushunmovchiliklar mavjud. "Brend faqat u bilan ongli ravishda shug'ullangandagina pul keltiradi. U bilmasdan shug'ullansa, u ularni yeydi. Maksim Musselning fikriga ko'ra Rossiyada hududlarni brendlash qandaydir puxta o'ylangan va tizimli bo'lmagan norasmiy oqim sifatida mavjud.

Shahar yoki hudud brendini shakllantirish va ommalashtirish ikki usulda amalga oshirilishi mumkin:

Tahlilning birinchi usulida hududning asosiy kompetensiyalari (xususiyatlari) shakllantiriladi. Barcha sa'y-harakatlar ushbu kompetensiyalarni ilgari surish va rivojlantirishga qaratiladi. Natijada hudud brendi aynan shu xususiyatni aks ettiradi.

Ikkinchi usulida brendning to'ldirilishi yakuniy iste'molchidan kelib chiqadi, ya'ni hududdagi asosiy iste'molchilarning asosiy ehtiyojlari aniqlanadi va keyinchalik ushbu ehtiyojlarni qondirish uchun zarur shart-sharoitlar ishlab chiqiladi.

Brendning asosiy tarkibiy qismini tanlashda hududlar brendingning quyidagi yo'nalishlari bo'yicha baholanadi:

Ijtimoiy-madaniy yo'nalishni baholashda hududning geografik o'rni, landshafti, atrof-muhitning ekologik holati, rekreatsiya resurslari, shuningdek, hududni o'ziga xos xususiyatlar va timsollar bilan to'ldiradigan tarixiy-madaniy sarmoyalarni tavsiflash taklif etiladi.

Iqtisodiy yo'nalishni baholashda iqtisodiy shart-sharoitlar - hududning raqobat ustunliklari va ishlab chiqarish resurslari, ularning salohiyati, shuningdek, aynan shu hududda tashkil etilgan iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish uchun noyob imkoniyatlar tavsiflanadi.

Siyosiy yo'nalishni baholashda hududning ichki va tashqi siyosati elementlari, umummintaqaviy faoliyat yo'nalishlaridan boshlab, rahbarning shaxsiy xususiyatlari bilan yakunlanadi.

Ushbu baholar hududni axborot muhitida yangilashga ko'maklashadi, bu esa brendni yaratishga hissa qo'shadi. Bu uchta yo'nalishni hisobga olish va tizimlashtirish eng samarali bo'ladi va shuning uchun ularning yagona brenddagi o'zaro ta'sir nuqtalarini topish kerak.

Shahar (hudud) brendingining samaradorligi va muvaffaqiyatini baholash haqida gapirganda, shuni ta'kidlash kerakki, barcha uchun umumiy bo'lgan mezonlarni shakllantirish qiyin, chunki..."har bir joy kelajakda nima bo'lishini o'zi belgilashi kerak. Muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlik shahar yoki mintaqaning o'zi va ularning milliy o'ziga xos omillari, an'analari, geografik joylashuvi va tarixiy jihatlari bilan chambarchas bog'liq"⁶⁰.

Rossiyaning Ufa shahri Boshqirdiston Respublikasi uchun "**yuqori hayot sifatiga ega hudud**" brendini shakllantirish istiqbollari baholashda ushbu hududlarning salohiyatini to'liq tushunish va baholash zarur.

Shahar va respublikaning salohiyatini baholar ekanmiz, tarixan taqqoslash amalga oshirilganda eng yaqin qo'shnilar: Orenburg viloyati, Chelyabinsk

⁶⁰ Reyting regionov RF po kachestvu jizni - 2023. <https://ria.ru/infografika/20160225/1379773088.html>.

viloyati, Sverdlovsk viloyati va Tatariston Respublikasi bilan taqqoslab asosiy xususiyatlarini tahlil qilish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Barcha hududlarni qisqacha ta'riflab chiqadigan bo'lsak, ularning Boshqirdiston Respublikasi bilan umumiy va o'xshash jihatlari ya'ni, ularning geografik jihatdan bir xil kenglikda joylashganligi, yashash uchun bir-biriga o'xshash iqlim sharoitlari, shuningdek, ko'pgina boshqa resurslarga ega degan xulosaga kelishimiz mumkin. Iqtisodiy faoliyatning deyarli o'xshash ko'rsatkichlari shundan dalolat beradiki, barcha hududlarning poytaxtlari millioner shaharlar (Orenburgdan tashqari) bo'lib, subyektlarning o'zi yuqori darajada rivojlangan ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligi bilan tavsiflanadi.

Ushbu hududlardagi shaharlar va hududlarning shakllanish tarixi bir-biriga o'xshashdir. Tarixchilar tomonidan ushbu hududlarning miloddan avvalgi keng davrga tegishli bo'lgan vaqt chegaralari belgilab berilgan. Natijada ushbu hududlarni rivojlantirish jadal amalga oshirilmoqda. Ushbu hududlarni Rossiya taraqqiyoti doirasida tavsiflaydigan bo'lsak, hududlarni birlashtirish jarayoni XVI asrda (Boshqirdiston Respublikasi va Tatariston Respublikasi), XVII asrda (Chelyabinsk viloyati) va XVIII asrda (Orenburg viloyati) ro'y berganligini ta'kidlashimiz mumkin. Hududlarning asosiy shaharlari - Ufa, Sterlitamak, Qozon, Orenburg o'z vaqtida savdo yo'llari kesishmasidagi qulay hududlar sifatida tashkil etilgan. Bundan tashqari, hududlarning tarixiy rivojlanish yo'lini baholab, shuni aytish mumkinki, barcha subyektlar barcha sohalarida (iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy yo'nalishda), shu jumladan, ijtimoiy faoliyat va aholining hayot darajasi va sifatini yaxshilaydigan barcha yo'nalishlarning rivojlanishi tizimli ravishda rivojlangan.

Hududlarning asosiy shaharlari - Ufa, Qozon, Orenburg o'z vaqtida savdo yo'llari kesishmasidagi qulay hududlar sifatida tashkil etilgan. Bundan tashqari, hududlarning tarixiy rivojlanish yo'lini baholab, shuni aytish mumkinki, barcha subyektlar barcha sohalarida (iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy yo'nalishda), shu jumladan, ijtimoiy faoliyat va aholining hayot darajasi va sifatini yaxshilaydigan barcha yo'nalishlarning rivojlanishi tizimli ravishda rivojlangan ⁶¹.

Hayot sifati ko'rsatkichlari bo'yicha taqqoslash uchun ushbu hududlarni tanlash bilan izohlanadi.

Keyinchalik baholash uchun biz 2024-yil uchun Rossiya hududlarining hayot sifati bo'yicha reytingi ma'lumotlaridan foydalanamiz. Ushbu reytingda Rossiya Federatsiyasi subyektlarining pozitsiyalari integral reyting balli asosida aniqlandi, u barcha tahlil qilinayotgan ko'rsatkichlar guruhlarini bo'yicha Rossiya Federatsiyasi hududlarining reyting ballarini birlashtirish orqali hisoblab chiqildi.

Shu munosabat bilan raqobat bozoridagi ishlarning ahvolini batafsilroq tahlil qiladigan bo'lsak, Respublika asal, neft, qimiz, otlar va nodir toshlari bilan ajralib turadi. Tashrif buyuruvchilarga respublikani madaniyatining o'zi ko'p millatli bo'lib, uni hunarmandlar ip yigirish, gilam to'qish, qimiz tayyorlash, shirinliklar pishirish kabi milliy an'analar bilan shug'ullanadigan etnik qishloqlar hamda sifatlar orqali tasavvur qilishadi.

⁶¹ Galiullina S.D., Valiyev S.Z., Safina E.A., Gerasimova D.I., Gabidullina E.V. Incentive State Policy as an Instrument of Attracting Trustee and Charitable Activity in Russia // European Journal of Science and Theology. 2014. T. 10. No. 6. R. 147–154

Hozirda Boshqirdistonda maxsus turistik brend ishlab chiqilmoqda. 2015-2024 - yillarda Ufa shahrida ko'rsatilgan turistik xizmatlar hajmi 2 milliard rubldan oshdi, bu yirik sanoat korxonasining aylanmasi bilan solishtirilishi mumkin. Ammo bu ko'rsatkichlar iqtisodiyotga bo'lgan ta'sirni to'liq aks ettirmaydi. Tashrif buyuruvchilar taksi va jamoat transportidan foydalanadilar, mahalliy do'konlarda xarid qiladilar, restoran va kafelarga boradilar, ya'ni kirish turizmi ko'p omilli samara beradi, bu ayniqsa savdo va xizmat ko'rsatish sohasida seziladi.

Boshqirdiston Respublikasi va Ufa shahri shahar xududida joylashgan madaniy meros obyektlari (tarix va madaniyat yodgorliklari) ro'yxatida juda keng ko'lamli obyektlar ro'yxati mavjud bo'lib, ular orasida:

- arxitektura va tarix yodgorliklari (binolar) davlat, mintaqaviy va mahalliy ahamiyatga ega;

- bog'lar, haykallar, haykaltaroshliklar, yodgorliklar, tarixiy yodgorliklar, diqqatga sazovor joylarshdan Salavat Yulayev haykali, Do'stlik monumenti, A.M. Matrosov, A.D. Syurupening yodgorliklari, G'alaba bog'i, Sovet Armiyasi askarlarining birodarlik qabri va boshqa majmualar davlat, mintaqaviy va mahalliy ahamiyatga ega;

- arxeologiya yodgorliklaridan Ufa II - Gorodishe, Voronki-gorodishe, Voronki-selshe, Dejnevskiy kurganniy mogilnik, Zanatinskiy poseleniye, Kurgan, Romanovskiye poseleniya, Sosoniylar ko'zalari topilgan joy, Ust-Ufinsk shahar xarobasi, Ufa uyezd zemstvo boshqarmasi va boshqalar mamlakat, mintaqaviy va mahalliy ahamiyatga ega.

Tadqiqotchilar tomonidan birgina Ufa shahri bo'yicha 900ga yaqin tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan obyektlar aniqlangan va qayd etilgan. Ufa shahrining boy tarixi, o'ziga xos joylashuvi va tabiati, zamonaviy rivojlanishi jarayoni tashrif buyuruvchilar va mahalliy aholi uchun eng yorqin, qiziqarli shahardan biriga aylanmoqda⁶².

SHHT va BRIKS sammitlari o'tkazilishi munosabati bilan mehmonxonalar fondining keskin ko'paytirilishi mehmonlar uchun qulaylik nuqtayi nazaridan respublika poytaxtining jozibadorligini oshirishga asosiy hissa qo'shmoqda. So'nggi yillarda shaharda 1 ming 648 xonadan iborat 48ta yangi mehmonxonalar ochildi. Umumiy hisobda 6,4 ming kishini sig'dira oladigan 106ta turli mehmonxona faoliyat yuritayotganligi sababli mazkur shahar mehmonlar yoki dam olmoqchi bo'lgan turistlar uchun moliyaviy jihatdan eng qulay bo'lgan shaharlar qatoriga kiradi.

Mintaqaning umumiy turistik jozibadorligini rivojlantirish orqali tashrif buyuruvchilar sonini oshirish mumkin. Qishda tog'-chang'i kurortlari va sanatoriylarda dam olish, yozda noyob joylar va tabiiy diqqatga sazovor joylarga sayohatlar ana shunday omil bo'lishi mumkin.

⁶²Lebedev A.I., Matveeva L.D., Usmanov I.Yu. Проблемы сохранения и рационального использования культурного наследия в Республике Башкортостан: экономические и правовые аспекты // Вестник UGAES. Наука, образование, экономика. Серия: Экономика. 2013. № 3 (5). С. 44–48.

Biroq, sayyohlar oqimini jalb qilish vazifasi oson emas, ayniqsa, bu Yevropaning raqobati va xizmat ko'rsatish darajasida bo'lgan aholisiga tegishli. Tabiatning daxlsiz noyob go'shalarining mavjudligi, uning o'ziga xosligi respublikamizga xorijiy sayyohlarni jalb etishning muhim omillaridan hisoblanadi⁶³.

Rasmiy statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2024 - yilda respublikada 404 ta jamoaviy joylashtirish vositalari mavjud bo'lib, ularda 891,5 ming kishi joylashtirilgan, shundan 5,3% chet el fuqarolari. Kiruvchi va chiquvchi sayohatlar sonining sezilarli darajada pasayishi ushbu ko'rsatkichning dinamikasiga ta'sir ko'rsatdi.

Mineral suv va tuz manbalari, shifobaxsh balchiq, dorivor giyohlar kabi omillarning mavjudligi Boshqirdistonning ushbu yo'nalishni rivojlantirish uchun katta tabiiy salohiyatga ega ekanligini anglatadi. Shunday qilib, mintaqa ulkan tabiiy salohiyatga ega bo'lib, nafaqat o'zini, balki uni eksportga faol yetkazib beradigan tabiiy dori-darmon xomashyosi bilan ta'minlay oladi.

Xulosa Tadqiqot natijalariga ko'ra, hudud nomoddiy boylik sifatida qaralishi mumkin, uning brend kuchi hududiy brendning iste'molchilarga ma'lum foyda keltiradigan o'ziga xos xususiyatlari qanchalik aniq ifodalanganligiga bog'liq.

Brend va branding ta'riflari, shuningdek, ushbu tushunchaning tarkibini tahlil qilish natijasida shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, hududning o'ziga xosligi, xususiyatlari va ushbu hududning vazifalarini ajratib ko'rsatishning mohiyati, ya'ni shahar (hudud)ning ijobiy ajralib turuvchi xususiyatlarini aniqlash va ularni investorlar, sayyohlar va mahalliy aholi oldida targ'ib qilishga harakat qilish juda muhimdir.

Ufa shahri va Boshqirdiston Respublikasi ramzlarini tavsiflovchi ma'lumotlarni tahlil qilib, ko'rgazmali ramzlar orasida birinchi o'rinni shahar, hududning avvaldan mavjud bo'lgan rasmiy ramzlari yoki ularning unsurlari (kunitsa, Salavat Yulayev haykali, ko'ray guli) egallaganligini, shuningdek, oddiy xalq orasida "uch tishli burama" deb ataladigan boshqird tilidagi shahar nomining "ӨӨӨ" grafik tasviri tez-tez uchrayotganligini ko'ramiz.

Ushbu ramzlar, shubhasiz, ma'lum ma'noga ega bo'lsada, bizning fikrimizcha, shahar va hudud hayotining barcha tomonlarini maksimal darajada o'z ichiga olgan va birinchi navbatda "Yuqori hayot sifatiga ega shahar" kabi tavsifni aks ettiradigan ramz yaratish kerak.

Marketing va branding yordamida hududlar madaniy, sayyohlik, arxeologik, rekreatsion va boshqa faoliyat markazigga aylanishi mumkin. Bu esa hududning farovonligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Визгалов Д.В. *Брендинг города*. М.: Фонд «Институт экономики города», 2011. 160 с.
2. Грошев И.В., Степанычева Е.В. *Инструменты формирования бренда территории // Маркетинг в России и за рубежом*. 2011. № 5.

⁶³Velichko I.A. Системный подход в сфере regionalного туризма // Теоретикометодологические проблемы yestestvennonauchnykh metodov v gumanitarnykh nauках: sb. st. Mejdunar. nauch.-prakt. konf. 2014. S. 552–556.

3. Арпентева М.Р. Геобрендинг в индустрии туризма // *Современные проблемы сервиса и туризма*. 2015. № 3.
4. Рейтинг регионов РФ по качеству жизни - 2023. <https://ria.ru/инфографика/20160225/1379773088.html>.
6. Galiullina S.D., Valiyev S.Z., Safina E.A., Gerasimova D.I., Gabidullina E.V. Incentive State Policy as an Instrument of Attracting Trustee and Charitable Activity in Russia // *European Journal of Science and Theology*. 2014. T. 10. No. 6. R. 147–154.
7. Лебедев А.И., Гончаров А.С., Усманов И.Ю., Усманов Ю.И. Экономический потенциал и роль культурного и природного наследия в развитии туризма на южном Урале // *Вестник Самарского государственного экономического университета*. 2014. № 5. С. 123–131.
8. Величко И.А. Системный подход в сфере регионального туризма // *Теоретикометодологические проблемы естественнонаучных методов в гуманитарных науках: сб. ст. Междунар. науч.-практ. конф.* 2014. С. 552–556.
9. Лебедев А.И., Матвеева Л.Д., Усманов И.Ю. Проблемы сохранения и рационального использования культурного наследия в Республике Башкортостан: экономические и правовые аспекты // *Вестник УГАЭС. Наука, образование, экономика. Церийа: Экономика*. 2013. № 3 (5). С. 44–48.
10. Валиев Ш.З., Каримова Ш.Ш. Управление маркетингом некоммерческих организаций. Уфа: ООО «Дизайн Полиграф Сервис», 2005. 120 с.

MINTAQA RAQOBATBARDOSHLIGINI TA'MINLOVCHI TADBIRKORLIKNI INNOVATSION RIVOJLANTIRISHNING XORIJ TAJIRIBASI

Amonov Mehriddin Oromiddinovich
Iqtisod fanlari bo'yicha falsafa doktori
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
E-mail: mexriddin_amonov@tues.uz
[Orcid-0009-0007-2217-0472](https://orcid.org/0009-0007-2217-0472)

Annotatsiya: Maqolada mintaqa raqobatbardoshligida tadbirkorlik subyektlarining salmog'i, iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlashdagi ahamiyati ilg'or xorij tajribasi asosida ko'rsatib o'tilgan. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatlarini rivojlantirishni ta'minlovchi innovatsiyalarni yanada yaxshilash yuzasidan muallif takliflari berilgan.

Аннотация: В статье показан вес субъектов предпринимательства в конкурентоспособности региона, их значение в обеспечении экономического развития на основе передового зарубежного опыта. Даны авторские предложения по дальнейшему совершенствованию инновационной деятельности, обеспечивающей развитие малого бизнеса и частного предпринимательства.

Abstract: The article shows the importance of business entities in the competitiveness of the region in ensuring economic development on the basis of advanced foreign experience. Author's proposals have been made to further improve innovations that ensure the development of small business and private entrepreneurial activities.

Kalit so'zlar: Tadbirkor, kichik biznes, mintaq, raqobat, iqtisodiy taraqqiyot, innovatsiya.

Ключевые слова: Предприниматель, малый бизнес, регион, конкуренция, экономическое развитие, инновации.

Keywords: Entrepreneur, small business, Region, Competition, economic development, innovation.

Yaponiyada katta miqdordagi tabiiy resurslar yo'qligi sababli, mamlakat hukumati ilmiy - texnik siyosatni iqtisodiyotning o'sishi va mintaqaning

raqobatbardoshligini oshirishning eng muhim stimulyatori deb biladi. Yaponiyada dunyoda birinchi bo'lib xususiy sektorni tadqiqot faoliyatiga jalb qilish maqsadida soliq imtiyozlari ishlab chiqilgan va qo'llanilgan. Mamlakat ilmiy sektorining rivojlanish sur'atlari va tuzilishi "Maxsus soliq choralari to'g'risida"gi qonun bilan tartibga solinadi.

Yaponiya qonunchiligi xususiy sektorda birgalikdagi tadqiqotlarni tashkil etish uchun bir qator rag'batlarni ta'minlaydi. Soliq solinadigan summa tadqiqot kooperativlari a'zolariga tadqiqot o'tkazish uchun asosiy vositalarni sotib olishda soliq solishda maxsus amortizatsiya shkalasi bo'yicha hisoblanadi. XX asrning 80-yillari oxiridan to hozirgi kungacha biotexnologiya sohasidagi korxonalar tomonidan yuqori texnologiyali uskunalarni rag'batlantirish bo'yicha maxsus chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu chora-tadbirlar 3 yil ichida tadqiqot va tajriba uskunalarini sotib olish xarajatlari uchun soliq solinadigan bazaning 75 foizini kamaytirishni nazarda tutadi. 2003 yilda Yaponiyada fanga sanoat sarmoyalarini rag'batlantirish loyihasi ma'qullandi, uning doirasida kompaniyaning tadqiqot xarajatlari uchun 10-12% maxsus soliq chegirmasi (soliq krediti) qabul qilindi. 2006 yildan boshlab esa har qanday kompaniya o'zining tadqiqot bo'limlari sonining ko'payishi bilan 5% soliq imtiyozini olishi mumkin bo'ldi. Hisobot yilida firmaning ilmiy-tadqiqot ishlari xarajatlari o'tgan ikki yildagi shunga o'xshash ko'rsatkichdan oshganida, korporativ soliq yig'ilgan miqdorning 5 foiziga kamayishi mumkin.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, Yaponiyaning davlat iqtisodiy siyosati innovatsion siyosat bilan chambarchas bog'liqdir. Mamlakatda innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish quyidagi printsiplarga asoslangan:

1. Moliyaviy tashkilotlar orqali ustuvor tarmoqlar davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash.

2. Korxonalarga eng yangi xorijiy texnologiyalarni o'zlashtirishda ko'maklashish, yapon firmalarining chet elliklar bilan texnik hamkorligi uchun qulay sharoit yaratish.

3. Yapon firmalarining innovatsion faoliyatini rag'batlantiruvchi soliq tizimi, ya'ni yangi texnologiyaga sarflangan harajatlar, soliq imtiyozlari orqali tejalgan mablag'lar evaziga qoplanishi.

Yaponiyada kichik biznes va tadbirkorlikni tartibga solishning davlat strategiyasi XX-asr o'rtalaridan boshlab shakllangan.

4-9 kishidan iborat korxonalar uchun - subpuadrat munosabatlari noyob nou-xau asosida ishlaydi, bu buyurtma asosida qisqa muddatda arzon va sifatli mahsulotlarni etkazib berish imkoniyatini beradi.

Xodimlar soni 10 dan 29 kishigacha bo'lgan korxonalar uchun asosiy yo'nalish ixtisoslikni rivojlantirish bo'lib, bu ularga tovar va xizmatlar bozorida ma'lum o'rinni egallash imkonini beradi.

Xodimlar soni 30 dan 49 gacha bo'lgan korxonalar uchun bozorda mustaqil faoliyat yuritish, shu bilan birgalikda yangi texnologiyalar asosida innovatsion tovarlar ishlab chiqarish hamda xizmatlar ko'rsatish bo'yicha subpudratchilikni rag'batlantiradi.

50 dan ortiq xodimga ega bo'lgan korxonalar alohida o'rin tutadi, Yaponiyada bunday korxonalar innovatsiyalar va ilmiy-tadqiqot ishlarini diversifikatsiya qilish bilan qo'llab-quvvatlanadi: natijani keyinchalik amalga oshirish bilan faqat ilmiy-tadqiqot ishlariga ixtisoslashish; ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari asosida o'z ishlab chiqarish tashkilotini yaratish; ITTKI to'liq siklini amalga oshirish - natijalarni olish, ishlab chiqarish, sotish va ekspluatatsiya qilish kabilar.

Yaponiyada bo'lgani kabi, Finlyandiya ham yuqori texnologiyalar va innovatsiyalar sohasida kichik biznes va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga ustuvor ahamiyat beriladi.

Evropa ittifoqi davlatlarida ham turli xildagi tadbirkorlikni innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash vositalaridan foydalaniladi. Ittifoqdagi davlatlar bevosita va bilvosita rag'batlantirish choralari qo'llaydilar, ammo Yevropa Ittifoqining turli mamlakatlaridagi usullarning har biriga yaratilgan imkoniyat, shart-sharoitlar darajasi tubdan farq qiladi. Masalan, Ispaniyada hajmidan qat'iy nazar, barcha kompaniyalarga soliq imtiyozlarining keng doirasi qo'llanil-sa, Buyuk Britaniyada bunday choralar faqat kichik va o'rta biznes kompaniyalariga nisbatan qo'llaniladi (1-jadval). Germaniyada, shuningdek, ilmiy-texnik taraqqiyoti yuqori bo'lgan boshqa mamlakatlar (Shvetsiya, Finlyandiya)ni iqtisodiyotning qaysi sohasi yoki qaysi texnologiyalarga muhtojligini aniqlashga imkon beradigan to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy qo'llab-quvvatlash choralari katta ahamiyat beriladi. Korxonalar uchun umumiy soliq rejimini takomillashtirishga ustunlik beriladi.

1-jadval

Rivojlangan mamlakatlarda texnologiyalarni tijoratlalashtirishni moliyaviy rag'batlantirish tajribasi⁶⁴

Moliyaviy	Qarorlar qabul qilish mexanizmi	Mamlakatla
Milliy innovatsiya ishlab chiqaruvchilarni qo'llab - quvvatlash	Ilmiy-tadqiqot ishlarida moddiy xarajatlarni kamaytirishning modern mexanizmlarini joriy etish (xaridorning ilmiy izlanish bosqichida avj olishi, kelajakdagi bozorni himoya qilish, xorijiy olimlarni jalb qilish - yaratilgan intellektual mahsulotni biluvchilar, tovar belgilarini erta	Germaniya
	Milliy tovar belgilarini (markalarini) ishlab chiqish dasturini qo'llab -quvvatlash.	Yevropa Ittifoqi.
	Kichik va o'rta innovatsion biznesni monopoliyaga qarshi qonunni kuchaytirish yo'li bilan eng yirik patentlar egalarini cheklash orqali qo'llab-quvvatlash.	AQSh. YI Yaponiya J. Koreya

⁶⁴ Keltirilgan adabiyotlar[1, 4, 5]ga asosan muallif tomonidan ishlab chiqilgan

	Xizmat ko'rsatuvchi kompaniyalarni litsenziyalash tizimi yoki qo'shma kompaniyalarni yaratish orqali birgalikda moliyalashtirish	AQSh. Yevropa Ittifoqi
	Shaxsiy ixtirochilar uchun davlat soliqlarining kamaytirish	Germaniya
	Shaxsiy ixtirochilarning talablariga binoan bepul hisob yuritish, patent vakillarini bepul yig'ish, boj to'lashdan ozod qilish	Buyuk Britaniya
Xususiy investitsiyalarni rag'batlantirish	Xolding kompaniyalarining filiallari bo'lgan patent va venchur kompaniyalar mavjudligi yoki yaratilishi; ikki tomonlama soliqqa tortilishning oldini olish.	Avstriya Germaniya, AQSh. Yaponiya

Dunyoning ko'pgina mamlakatlarida kichik biznes va tadbirkorlik sub'ektlarining birlashmalari mavjud bo'lib, ular tadbirkorlik vakillari va mamlakat hukumati o'rtasidagi munosabatlarda vositachi hisoblanadi, ayrim tartibga solish funktsiyalarini amalga oshiradilar.

Shunday qilib hududlar raqobatbardoshligini ta'minlashga o'zining ahamiyatli hissasini qo'shuvchi innovatsion tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish borasida ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish yuzasidan olib borilgan tahlillar bo'yicha qisqacha xulosa qiladigan bo'lsak, tadbirkorlik faoliyatini tartibga solish borasidagi tendentsiyalarga tadbirkorlik faoliyatini yuritishda tadbirkorlarning tadbirkorlik faoliyatida innovatsion va kreativ yondashuv tamoyillariga rioya qilish, samarali soliq imtiyozlarini qo'llash, tadbirkorlik faoliyatini huquqiy va institutsional qo'llab-quvvatlash, tadbirkorlik faoliyatini yuritishda kelib chiqadigan turli darajadagi nizolarni huquqiy jihatdan ijobiy hal etish borasidagi xatti-harakatlar, tadbirkorlarning huquqiy va iqtisodiy savodxonligini doimiy oshirib borish kabi holatlarni kuzatishimiz mumkin. Bozorning noto'g'ri faoliyat yuritishi va biznes vakillarining muammoni mustaqil ravishda hal qila olmasligi holatlarida davlat aralashuvi ehtimoli darajasi vaziyatni yumshatish va tadbirkorlik faoliyatidagi yo'qotishlarni minimallashtirish maqsadida o'z vaqtida davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash uchun muhim rag'bat yaratadi.

Tadbirkorlik faoliyatining jadal rivoglanishi ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasida yuzaga keladigan nizolarni samarali hal qiluvchi institutlar faoliyatiga ham bog'liq.

Tadbirkorlik jamoat birlashmalari zimmasiga davlatning tartibga solish funksiyasini o'tkazilishi biznes muhitida ham, iste'molchilar bilan ham hamda uning davlat bilan munosabatlarida ham nizolarni tezkor hal qilish institutlarini rivojlantirishga ko'mak beradi.

Jahon amaliyotida yo'l qo'yilgan xatolarni takrorlamaslik, asrlar davomida to'plangan tajribalardan foydalanish, O'zbekiston hududlarida sivilizatsiyalashgan bozor islohotlarini jadallashtirish uchun ilg'or xorijiy tajribalarni bilish hamda ulardan amaliyotda samarali foydalana olish tadbirkorlik sub'ektlari kelgusi faoliyatlari muvofaqiyatlariga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Рубин Ю. Б. Основы предпринимательства: учебник: 3-е изд., перераб. и доп. – М.: «Университет Синергия», 2020. – 518 с.
2. Хизрич Р., Питерс С. Предпринимательство / Пер. с англ. М.: «Прогресс» 2016, - 257 с.
3. Кушлин В.И. Государственное регулирование рыночной экономики: Учебник. Изд. 4-е, доп. и перераб. – М.: «РАГС», 2018. – 616 с.
4. Rasulov N.M., Zaynutdinov Sh.N. Innovatsion menejment (Darslik). –T.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2020, - 540 b.
5. Gafurov U.V. Kichik biznesni davlat tomonidan tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish. Dissertatsiya, – T., 2017, – 138 b.
6. Amonov M.O. Tadbirkorlik faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish. Dissertatsiya i.f.f.d., - T., 2024. – 142 b.

**5-SHO‘BA
MINTAQA
RAQOBATBARDOSHLILIGINI
OSHIRISH USTUVOR
YO‘NALISHLARI**

МЕТОДЫ ЛИНЕАРИЗАЦИИ ОГРАНИЧЕНИЙ ПРИ РЕШЕНИИ ЗАДАЧ ОПТИМИЗАЦИИ МНОГОАГРЕГАТНЫХ КОМПЛЕКСОВ

Проф. Рузметов Б.

Ургенчский государственный университет

Аннотация: В статье рассматриваются методы линеаризации ограничений при решении задач оптимизации многоагрегатных комплексов. Автором разработана алгоритм линеаризации оптимизационной задачи.

Annotation: The article discusses the methods, and the author has developed an algorithm for the linearization of an optimization problem.

Ключевые слова: Многоагрегатный комплекс, оптимизация, линеаризация, алгоритм, содержание руды.

Keywords: Multi-aggregate complex, optimization, linearization, algorithm, ore content.

Предлагаемая методика решения задачи оперативного планирования включает последовательные решения следующих основных подзадач:

1. Автоматизированная обработка данных маркшейдерских съемок и формирования массива данных по буровзрывным.

2. Расчёт извлекаемых запасов полезных ископаемых по заходкам экскаватора.

3. Оперативный учёт выемки взорванной горной массы по участкам развала.

4. Прогнозирования эксплуатационной производительности выемочно-погрузочного оборудования.

5. Формирование коэффициентов матрицы ограничения согласно математической модели.

6. Поиск оптимального плана.

В исследовании приводятся алгоритмы расчётов по каждому перечисленному этапу.

Учитывая, что рассматриваемая модель относится к классу задач кусочно-линейного программирования, наиболее эффективным методом её решения может быть линейная аппроксимация

Как показал анализ методов линейной аппроксимация, процесс решения носит итеративный характер: на каждой итерации результат решения аппроксимирующей задачи линейного программирования позволяет пересчитать оценки и перейти к следующей итерации. Конкретизация процедуры (и в частности правила окончания) различная для различных методов.

Так как задач оперативного планирования составляется за 20-40 минут до начала смены, время на её решение должно быть весьма малым. Поэтому необходим поиск специальных методов расчетов оценок при переходе от шага к шагу в итеративном процессе.

Алгоритм решения основан на многократном решении задачи линейного программирования симплекс – методом с двусторонними ограничениями на переменные. При каждом решении линеаризуются функции изменения качества руды от величины перемещения забоя и оцениваются результаты линеаризации. Если требуемая точность решения

задачи не достигнута, то пересчитываются оценки и счёт продолжается. Методом решения заключается в следующем: для каждого добычного экскаватора формируется максимально-возможный по отработке за смену участок развала по заходкам (2 -3 скважины при высоте уступа 5 м, сети бурения 8х8 м) и вычисляются средневзвешенные значения функции.

$$\alpha_{i\gamma}^{(q)} = \frac{\sum_{j=1}^m V_{ijs}^{\gamma} \alpha_{ijs}^{u(q)}}{\sum_{j=1}^m V_{ijs}^{\gamma}} \quad (16)$$

Где $\alpha_{i\gamma}^{(q)}$ – средневзвешенное содержание металла на выделенном участке развала i –го экскаватора по γ –ой заходке;

m – количество скважин, попавших в выделенный участок развала взорванной горной массы,

Согласно математической модели рассчитывается матрица ограничений и решается задача линейного программирования. На основе полученного оптимального плана на i -ом шаге вычисляется средневзвешенное значение функции по всему интервалу изменения неизвестных.

$$\alpha_{i\gamma}^{(q)} = \frac{\sum_{j=1}^m V_{ijs}^{\gamma} \alpha_{ijs}^{u(q)} + (x_{ijs}^{(e)} - \sum_{j=1}^m V_{ijs}^{\gamma}) * \alpha_{ims}^{u(q)}}{x_{ijs}^{(e)}} \quad \text{при } \gamma=1 \quad (17)$$

$$\alpha_{i\gamma}^{(q)} = \frac{\sum_{j=1}^m V_{ijs}^{\gamma} \alpha_{ijs}^{u(q)} + (y_{ijs}^{(e)} - \sum_{j=1}^m V_{ijs}^{\gamma}) * \alpha_{ims}^{u(q)}}{y_{ijs}^{(e)}} \quad \text{при } \gamma=2 \quad (18)$$

где $x_{ijs}^{(e)}, y_{ijs}^{(e)}$ – плановые объемы выемки при e – ом шаге решения задачи на i – й экскаватор, на участке развала взорванной горной массы s -го типа образованного j – й скважиной по I-ой и II-ой заходе.

Далее вычисляется отклонение ε от уточненного содержания металла в руде ($e-I$) – ом шаге

$$\varepsilon_{i\gamma}^{(e)} = \left| \alpha_{i\gamma}^{(e-1)} - \alpha_{i\gamma}^{(e)} \right|, \quad \varepsilon_{\gamma}^{(e)} = \frac{\sum_i \varepsilon_{i\gamma}^{(e)}}{N} \quad (19)$$

После этого вычисляется линеаризационная погрешность на e – ом шаге

$$\varepsilon^{(e)} = \sqrt{\frac{\sum_i (\varepsilon_{i\gamma}^{(e)} - \varepsilon^{(e)})^2}{N}} \quad (20)$$

В следующем этапе проверяется достижение заданной точности

$$\varepsilon^{(e)} = \varepsilon_{min} \quad (21)$$

Если это условие выполняется, то решение заканчивается.

В противном случае ведется поиск для нахождения забоя экскаватора, где нарушается условие

$$\varepsilon_{iy}^{(e)} \leq \varepsilon^{(e)} \quad (22)$$

и $\alpha_{iy}^{(e-1)}$ – заменяется вычисленным значением $\alpha_{iy}^{(e)}$ на e – ом шаге

$$\alpha_{iy}^{(e-1)} = \alpha_{iy}^{(e)} \quad (23)$$

и процесс решения повторяется с пункта, где формируется матрица ограничений. Алгоритмы решений реализованы в виде пакета прикладных программ на языке Алгол. На рис. I приведена структурная схема пакета.

Система информационного обеспечения в АСУ. Информационное обеспечение задачи включает массивы геологической информации по данным опробования скважин, параметры экскаваторных заходов в зависимости от применяемого выемочно-погрузочного оборудования, нормы выработок. В переменную – текущую информацию входят данные о положении работ в забоях, число работающих экскаваторов, локомотивосоставов, плановые показатели и др.

Исследования параметров алгоритма. Исследование алгоритма оптимизации преследовало цель выявить влияние основных параметров горных работ на точность решения задачи, число необходимых итераций при линеаризации ограничений и на время счета.

Перемещаемость различных сортов руды и горной массы по заходке оценивалось коэффициентом корреляции между содержанием металла в руде смежных скважинах опробования.

Исследуемыми параметрами плана явились следующие показатели: плановое содержание металла в руде $\alpha_{пл}^H$; допустимое колебание содержания металла в руде от планового $\Delta\alpha^H$; количество рудных экскаваторов N ; количество локомотивосоставов, перевозящих руду из карьера на МОФ N_A ; производительность карьера A_p ; производительность экскаваторов $Q_{экс}$;

Каждый вариант изменения оценивался следующими технико-экономическими показателями оптимального плана; средневзвешенное содержание металла в рудном потоке, среднеквадратическое отклонение от среднего значения, коэффициент использования выемочно-погрузочного оборудования, коэффициент вариации, ожидаемое извлечение металла в концентрат, общая прибыль, прибыль на одну тонну добытой руды, прибыль на I тонну металла и др.

При планировании значения параметров изменялись следующим образом: плановое содержание металла в руде $\alpha_{пл}^H$ с 22,5 до 35 усл. ед. с интервалом 2,5 усл. ед.; допустимое отклонение $\Delta\alpha^H$ от 0,5 до 5 усл. ед. с

интервалом 1,0 усл.ед.; мощность карьера A_p с 9 тыс.м³ до 15 тыс.м³ с интервалом тысяч м³; производительность экскаваторов с 1000 м³ до 2300 м³

В результате исследований сделаны следующие выводы по выбору параметров алгоритма: с изменением допустимой погрешности линеаризации на 0,01 % число шагов линеаризации увеличивается вдвое.

С увеличением суммарной произвольности экскаваторов по карьеру на 20 % допустимая погрешность линеаризации достигает наименьшее число шагов (17 %). При этом повышение требований к точности аппроксимации с 0,05 до 0,02 содержание металла в рудном потоке в допустимых пределах.

С уменьшением значения достигнутого отклонения от планового $\Delta\alpha^u$ на 1,0 усл.ед. число итераций $K_{ит}$, необходимое для решения задачи, возрастает в среднем на 150 (рис. 2).

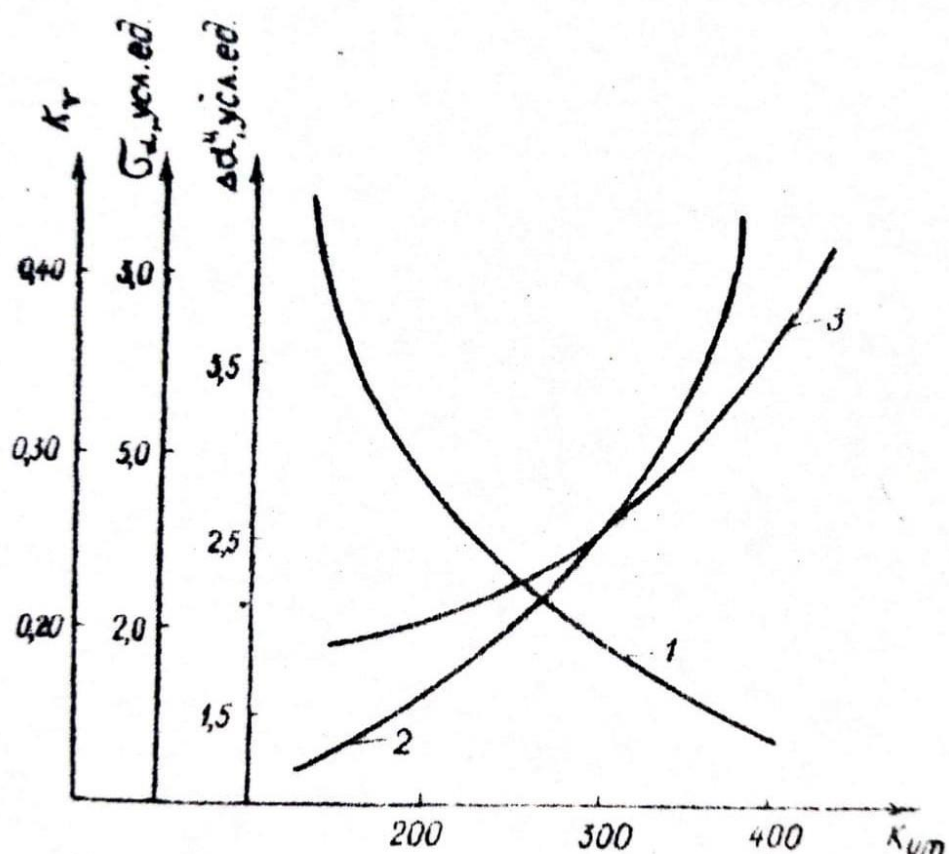

Рис. 2 Зависимость числа итераций расчетов оптимального плана от изменчивости качества руды в забоях; 3 - K_v ; 2 - G_{α} ; 1 - $\Delta\alpha^u$

Увеличение коэффициентов вариации K_v на 0,10 % увеличивает число рассчитываемых итераций при поиске оптимального решения на 100, а с увеличением на 0,05 % число итераций возрастает на 150,

Изменчивость содержания металла в руде по забоям значительно влияет на необходимое число решаемых задач:

С увеличением коэффициента корреляции между смежными скважинами с 0,3 до 0,5 количество шагов $K_{ш}$ уменьшается вдвое, а с 0,5 до 0,80 $K_{ш}$ уменьшается на 30 % (рис.3).

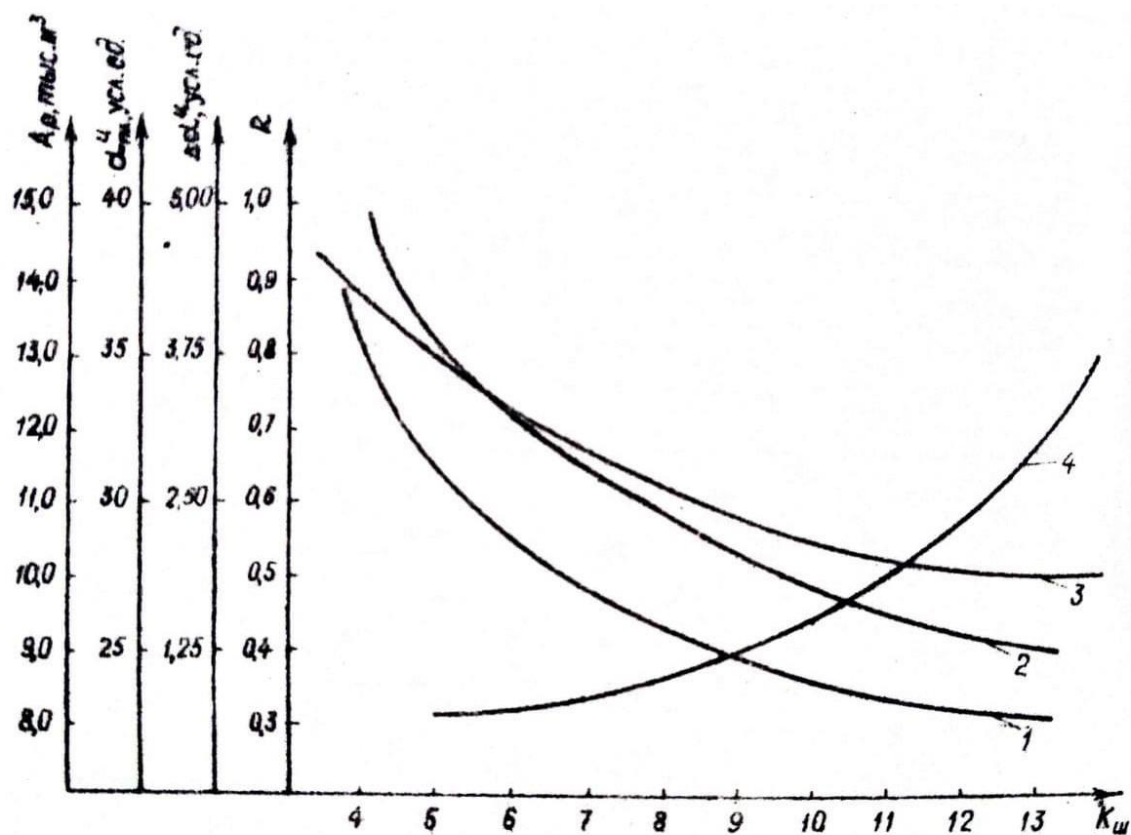

Рис. 3 Зависимость числа шагов линеаризации функций моделей от условий формирования оперативного плана работ 1- A_p ; 2- $\alpha^4_{пл}$; 3- $\alpha^4_{св}$; 4- R .

На надежность выполнения плана влияют заданные объемы подаваемой на фабрику руды, среднее содержание металла в руде и допустимые его отклонения, количество рудных экскаваторов на начало смены и максимально-возможная производительность каждого из них, колебания качества руды между забоями.

Моделированием на пакете прикладных программ исследовалось изменение относительной надежности планов, выраженной числом возможных вариантов их составления от вышеуказанных факторов.

Литература

1. Рузметов Б. Оптимизационные задачи многоагрегатных комплексов. Тошкент, Фан, 2010

MINTAQA RAQOBATBARDOSHLIGINING KONSEPTUAL ASOSLARI

Yavmutov D.Sh.

Buxoro davlat universiteti

(O'zbekiston), i.f.d, professor

Annotatsiya. Maqolada mintqa iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish muhimligi va uni rivojlantirish istiqbollari alohida ta'kidlangan. Raqobatbardoshlik kontsepsiyasining

ko'plab jihatlarini olimlar, mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan va ushbu hodisaning xususiyatlarini tavsiflovchi ta'riflarida ifodalangan.

Аннотация. В статье подчеркивается важность повышения конкурентоспособности региональной экономики и перспективы ее развития. Многие аспекты понятия конкурентоспособности разработаны учеными и специалистами и отражены в определениях, описывающих особенности данного явления.

Abstract. The article emphasizes the importance of increasing the competitiveness of the regional economy and the prospects for its development. Many aspects of the concept of competitiveness have been developed by scientists and specialists and are reflected in the definitions that characterize the characteristics of this phenomenon.

Kalit so'zlar: Mintaqa, raqobatbardoshlik, qobiliyat, strategiya, raqobat ustunliklari.

Ключевые слова: Регион, конкурентоспособность, возможности, стратегия, конкурентные преимущества.

Key words: Region, competitiveness, ability, strategy, competitive advantages.

Kirish. Globallashuv jarayonlari bilan bog'liq yangi iqtisodiy sharoitlar, iqtisodiy va ijtimoiy hayotning baynalmilallashuvi, boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va qabul qilishda, tovar va resurs bozorlarida raqobatni kuchaytirishda tobora muhim rol o'ynaydigan geosiyosatning ta'siri mamlakat milliy iqtisodiyotining umumiy tizimida O'zbekiston hududlarining o'rnini aniqlash muammosini yanada kuchaytirdi. Bugungi kunda bozordagi bo'shliqlarni aniqlash, hududiy iqtisodiyotni ixtisoslashtirish va diversifikatsiya qilishning eng istiqbolli yo'nalishlarini aniqlash hududlar oldidagi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, bunday vazifalar hududlar ijtimoiy-iqtisodiy tizimini rivojlantirishning umumiy vektorini belgilab beruvchi dastur va strategik hujjatlarga uyg'un holda amalga oshirilishi kerakligini unutmaslik lozim.

Asosiy qism. Mamlakatimizda keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirish va boshqaruvni markazsizlashtirish sharoitida mintaqaviy omilning roli tobora ko'proq namoyon bo'lmoqda, chunki islohotlar tabiiy-ekologik, ijtimoiy-iqtisodiy, demografik va boshqa rivojlanish parametrlari bilan bir-biridan sezilarli darajada farq qiladigan respublika, viloyatlar va boshqa ma'muriy tuzilmalar hududlarida amalga oshirilmoqda. Shu munosabat bilan islohotlarni amalga oshirish jarayonida zamonaviy sharoitlarga moslashtirilgan va "O'zbekiston-2030" strategiyasida belgilangan vazifalarni hal etishga yo'naltirilgan mintaqaviy rivojlanishning yangi vositalarini takomillashtirish va ishlab chiqish talab etiladi.

Raqobatbardoshlik bozor munosabatlaridagi asosiy iqtisodiy kategoriyalardan biri bo'lib, u mahsulot, korxona, tarmoq, mintaqa, mamlakat darajasida shakllanadi va umuman boshqa analoglar bilan raqobatga bardosh berish qobiliyatini ifodalaydi. Umumiy ma'noda raqobatbardoshlik mamlakatning qo'shimcha qiymat yaratish uchun asos yaratish va iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy muhitni ta'minlash qobiliyati bilan bog'liq murakkab hodisa sifatida qaraladi. Bu jarayon vaqt o'tishi bilan erishilgan natijalar va o'sish salohiyatini taqqoslash orqali mamlakatning jahon iqtisodiyotidagi o'rnini aniqlash imkonini beradi.

"Iqtisodiy jarayonlarning o'zaro bog'liqligi va o'zaro aloqadorligi kuchayishi sharoitida raqobatbardoshlik ierarxiyasida mintaqaning raqobatbardoshligi alohida o'rin tutadi"[1]. "Bu mintaqalarning bozor munosabatlarining mustaqil subyektlari bo'lib, bu yerda aholining ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarini qondirish bo'yicha belgilangan maqsad va vazifalar to'g'ridan-to'g'ri amalga oshiriladigan, bunga

erishishda ularning raqobatbardoshligi muhim ahamiyatga ega ekanligi bilan izohlanadi” [2].

Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasining barcha subyektlari rivojlanayotgan bozor makonida ishtirok etadi, ularning manfaatlari bir-biri bilan yaqindan kesishib, raqobat muhitini shakllantiradi, unda barcha xo‘jalik yurituvchi subyektlarning samarali tadbirkorlik va tijorat faoliyati uchun qulay shart-sharoitlarni ta‘minlaydigan eng ishonchli raqobat pozitsiyalarga ega bo‘lgan mintaqa muvaffaqiyatga erishadi.

Mintaqalar raqobatbardoshligi muammosiga bo‘lgan ilmiy qiziqish va katta uslubiy ahamiyatiga qaramay, uning ko‘pgina masalalari bugungi kunda ham o‘z yechiminitopmagan. Birinchidan, mintaqaviy iqtisodiyot fani uchun nisbatan yangi bo‘lgan “mintaqa raqobatbardoshligi” tushunchasining ta‘rifi masalasi yetarlicha o‘rganilmagan va uning ilmiy talqini (tafakkur qilinishi) davom etayotgan murakkab transformatsiya jarayonlari sharoitida, ya‘ni eski jarayonlar bekor bo‘layotganda va butunlay yangi iqtisodiy munosabatlar vujudga kelayotganda amalga oshirilmoqda.

Natijalar. Shu bilan birga, “mintaqa raqobatbardoshligi” tushunchasi ilmiy ma‘noda o‘ziga xos rolga ega bo‘lib, uning mohiyatini ochib berish birinchi darajali ahamiyatga ega. Xorijiy mualliflarning mintaqaviy raqobatbardoshlik tushunchasining turli talqinlarini 1-jadvalda tizimlashtiramiz.

1-jadval

**Mintaqa raqobatbardoshligi tushunchasining ta‘riflarini
tizimlashtirish⁶⁵**

t/r	Ta'rifning mazmuni	Mualliflar
1.	Boshqa mintaqalar bilan taqqoslaganda hududiy mahsulotlardan, birinchi navbatda, mehnat va kapitaldan foydalanish unumdorligi (mahsuldorligi) bo'lib, aholi jon boshiga yalpi hududiy mahsulot (YaHM) qiymatida va dinmikasida namoyon bo'ladi.	M. Porter
2.	Xalqaro bozorlar talablariga javob beradigan tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish, shu bilan birga aholi daromadning barqaror yuqori darajasini saqlab turish yoki umuman olganda, tashqi raqobatga ochiq bo'lgan holda saqlab turish qobiliyati tushuniladi	D. Sepik
3.	Kompaniyalar, tarmoqlar, mintaqalar, mamlakatlarning xalqaro raqobatbardoshlik nuqtai nazaridan daromad va ish bilan bandlikning nisbatan yuqori darajasini ta'minlash qobiliyati	Lengyel, I.
4.	Mintaqaviy iqtisodiyotning milliy va global bozorlarda raqobatlashish va gullab-yashnash va ushbu bozorlardagi o'zgarishlarga moslashish uchun ichki boyligini	Martin, Ronald, L.

⁶⁵ Manba: Muallif tomonidan tuzilgan

	optimallashtirish qobiliyati	
5	Kompaniyalarga raqobat qilish imkonini beradigan shart-sharoitlarni va bozorlarni ta'minlash	Begg, I., Huggins, R.

Martinning fikricha raqobatbardoshlik masalasi mintaqalarning raqobatbardoshligini rag'batlantiradigan mintaqaviy siyosat chora-tadbirlarining roli nuqtai nazaridan mintaqaviy, shahar va mahalliy darajalargacha yetib bordi. Ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda bu chora-tadbirlar unumdorlik va innovatsiyalar samaradorligini oshirish bo'yicha strategik dasturlarning bir qismi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, mintaqaviy raqobatbardoshlikning asosiy omillari sifatida klasterlar yoki firmalar va bir-birini to'ldiruvchi tashkilotlar tarmoqlari orqali rivojlantiriladigan bilim va ijodkorlik qaraladi [3].

D.Sepikning fikricha, quyidagi omillar "mintaqaviy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishning harakatlantiruvchi kuchi bo'lib xizmat qiladi: klasterlar; inson kapitali; mavjud korxonalar va tarmoqlar; mintaqaviy innovatsion tizimlar; boshqaruv va institutsional salohiyat; tarmoq tuzilmasi va korxonalar turi; infratuzilma; mintaqalar tipologiyasi va korxonalar integratsiyasi darajasi; to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning baynalminallashuvi va xarakteri; geografik joylashuvi; investitsion jozibadorlik" [4].

"Mintaqa raqobatbardoshligi" tushunchasining turli xil ta'riflarini qiyosiy tahlil qilish natijalari shuni ta'kidlashga imkon berdiki, mualliflar ko'pincha o'z fikrlarining ifodasida ko'rib chiqilayotgan kategoriya asosida yotgan quyidagi mezonlarni ajratib ko'rsatadilar:

- mintaqaholisinining yuqori turmush darajasiga erishish;
- aholi jon boshiga YaHMning yanada yuqori ko'rsatkichlariga erishish;
- mintaqaning iqtisodiy salohiyatini amalga oshirish;
- mintaqaviy xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining aniq bir sohalarida raqobat ustunliklarini saqlab qolishlari uchun shart-sharoitlar yaratish;
- mintaqaning investitsion jozibadorligini yaratish;
- bozorlarda raqobatbardosh tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish.

Xulosa. Mintaqa iqtisodiyotlarining raqobatbardoshligini oshirish muammosi hal qilishda har bir mintaqah o'ziga xos rivojlanish yo'lini topishi kerak. O'ziga xoslikka ichki bilimlarni (shaxsiylashtirilgan, mintaqadan tashqarida erishib bo'lmaydigan va mahalliy hamjamiyatlardan olingan) tashqilar (global trendar, boshqa mintaqalar strategiyalari, milliy darajadagi ustuvorliklar va dasturlar) bilan birlashtirish orqali erishiladi. Ushbu yondashuv hududlar bo'yicha rivojlanish ustuvorliklarini tanlashga quyidagi umumiy talablarni belgilaydi:

- mahalliy raqobat ustunliklarga tayanish;
- mintaqaning o'ziga xos kompetensiyalarini mintaqah yetakchi bo'lgan yangi, tez rivojlanayotgan ilmiy yo'nalishlar bilan birlashtirish;
- kelajak bozorlari va texnologiyalariga e'tibor qaratish;
- boshqa mintaqalarning, shu jumladan xorijning kuchli tomonlari va ixtisoslashuvini hisobga olish;
- milliy ustuvorliklarga muvofiqlik;

- mintaqa oldida turgan asosiy ijtimoiy muammolarni hal etishga e'tibor qaratish [5].

Mintaqa iqtisodiyotining raqobatbardosh bo'lib shakllanishida barqaror rivojlanish tamoyillari ustuvorlik qilishi lozim. Barqaror rivojlanishini ta'minlashda "yashil iqtisodiyot" muhim omil bo'lib xizmat qiladi. "Yashil iqtisodiyot"ni mintaqa iqtisodiyotining yangi tarmog'i sifatida ham aholining farovonligini ta'minlash vositasi sifatida ham qarash mumkin. "Yashil iqtisodiyot" mintaqa barqaror rivojlanishining iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatlarini o'zaro bog'lovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. "Yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi so'nggi yillarda hududlarda keng joriy qilinib borilmoqda, dunyoning barcha davlatlari uchun bu bugungi kun iqtisodiy talablariga mos bo'lgan va barqaror rivojlanishga yetaklovchi yo'li sifatida turli darajada qo'llanilmoqda. Muallif mintaqalarni raqobatbardosh va barqaror rivojlanishining muhim omili sifatida hududlarda "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini to'la joriy qilishni taklif qiladi [6].

Shunday qilib, mahalliy ishlab chiqarishda "yashil iqtisodiyot"ni samarali joriy etilishi o'ziga xos mintaqaviy profilni shakllantirish imkoniyatini yaratadi, resurslarning ustuvor yo'nalishlarda konsentratsiyasi esa resurslardan foydalanishda va ishlab chiqarishda samaradorlikni hamda raqobatbardoshlikning yuqori darajasini, atrof-muhitning maksimal muhofaza qilinishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Чайникова Л. Н. Методологические и практические аспекты оценки конкурентоспособности региона: монография. Тамбов: Изд-во Тамбовского государственного технического университета, 2008.-148 с.

2. The Global Competitiveness Report 2001-2002, Executive Summary: Competitiveness and Stages of Economic Development, Michael E. Porter, Jeffrey D. Sachs, John W. Mc Arthur.
2. Blanke J., Paua F., Sala-I-Martin X. (2003), The Growth Competitiveness Index, CHAPTER 1.1. Analyzing Key Underpinnings of Sustained Economic Growth.

3. Martin, Ronald, L. (2003), „A Study on the Factors of Regional Competitiveness” A draft final report for The European Commission Directorate-General Regional Policy, Cambridge
Econometrics, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/3cr/competitiveness.pdf

4. Д.Сэник. Конкурентоспособность регионов: некоторые аспекты. М.: РЦЭП.2005. с.92.

5. Shoimardonkulovich, Yavmutov Dilshod, and Sharapova Nigina Kadirovna. "Green Factor Of Economic Growth In Uzbekistan." (2023).

6. Sh Y. D. Ensuring Sustainable Growth of Uzbekistan's Economy on the Basis of Efficient Use of Investments //Journal of Marketing and Emerging Economics. – 2021. – T. 1. – №. 2. – С. 1-4.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНОВ УЗБЕКИСТАНА: ИНВЕСТИЦИИ, ИННОВАЦИИ И ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ

Шадиева Гулнора Мардиевна
Самаркандский институт экономики и сервиса,
gulnora.shodiyeva@mail.ru

Аннотация: Статья исследует комплексный подход к укреплению конкурентоспособности регионов Республики Узбекистан через развитие

инвестиционной привлекательности, инновационных технологий и цифровой трансформации. Анализируются региональные различия в конкурентоспособности, механизмы привлечения инвестиций, развитие инновационной экосистемы и результаты цифровизации. Исследование основано на анализе статистических данных, региональных показателей развития и нормативно-правовых актов за период 2020-2024 гг.

Annotatsiya: Maqolada investitsion jozibadorlikni, innovatsion texnologiyalarni va raqamli transformatsiyani rivojlantirish orqali O'zbekiston Respublikasi mintaqalarining raqobatbardoshligini mustahkamlashga kompleks yondashuv o'rganiladi. Raqobatbardoshlikdagi mintaqaviy farqlar, investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlari, innovatsion ekotizimni rivojlantirish va raqamlashtirish natijalari tahlil qilingan. Tadqiqot 2020-2024-yillarga mo'ljallangan statistik ma'lumotlar, hududlarni rivojlantirish ko'rsatkichlari va normativ-huquqiy hujjatlar tahliliga asoslangan.

Abstract: The article explores a comprehensive approach to strengthening the competitiveness of the regions of the Republic of Uzbekistan through the development of investment attractiveness, innovative technologies and digital transformation. Regional differences in competitiveness, mechanisms for attracting investment, development of an innovative ecosystem and the results of digitalization are analyzed. The study is based on the analysis of statistical data, regional development indicators and regulatory legal acts for the period 2020-2024.

Ключевые слова: Региональная конкурентоспособность, инвестиции, инновации, цифровая экономика, IT-сектор, региональное развитие, Узбекистан.

Kalit so'zlar: Mintaqaviy raqobatbardoshlik, sarmoya, innovatsiyalar, raqamli iqtisodiyot, IT sektori, mintaqaviy rivojlanish, O'zbekiston.

Key words: Regional competitiveness, investment, innovation, digital economy, IT sector, regional development, Uzbekistan.

Введение. Современная экономическая теория рассматривает конкурентоспособность регионов как сложную многофакторную категорию, формирующуюся под воздействием глобализационных процессов и технологических трансформаций. В условиях четвертой промышленной революции и усиления международной конкуренции способность регионов адаптироваться к новым вызовам становится критическим фактором устойчивого социально-экономического развития.

Республика Узбекистан, реализуя стратегию «Узбекистан – 2030», определила повышение конкурентоспособности регионов как стратегический приоритет национальной политики. Данный подход базируется на концепции «тройной спирали» (triple helix), предполагающей синергетическое взаимодействие государства, бизнеса и науки в процессе формирования инновационной экономики. При этом особое внимание уделяется созданию благоприятной инвестиционной среды, развитию инновационного потенциала и ускоренной цифровизации экономических процессов.

Теоретической основой исследования служит концепция региональной конкурентоспособности П. Кругмана, дополненная современными подходами к оценке цифровой зрелости регионов и инновационного потенциала территорий. Методологическая значимость работы определяется необходимостью научного осмысления опыта комплексной трансформации региональных экономических систем в условиях ускоряющихся технологических изменений.

Цель исследования заключается в анализе механизмов и инструментов повышения конкурентоспособности регионов Узбекистана посредством интегрированного развития инвестиционной привлекательности, инновационного потенциала и цифровой трансформации экономики. Для достижения поставленной цели решаются следующие задачи: оценка текущего уровня конкурентоспособности регионов, анализ инвестиционных потоков и механизмов их привлечения, исследование состояния инновационной экосистемы, изучение процессов цифровой трансформации и выработка рекомендаций по повышению синергетического эффекта от интеграции рассматриваемых факторов.

Анализ и результаты. Анализ экономического развития регионов Узбекистана выявляет существенную дифференциацию по уровню валового регионального продукта, производительности труда и отраслевой структуре экономики. Данные статистических наблюдений за период 2020-2024 гг. свидетельствуют о формировании полицентрической модели экономического развития с выделением нескольких опорных регионов.

Таблица 1

Показатели экономического развития регионов Узбекистана 2024 г.

Регион	ВРП на душу населения (млн сум)	Производительность труда (млн сум/чел.)	Доля в общем ВВП (%)	Коэффициент локализации
г. Ташкент	52,1	48,7	21,4	1,85
Ташкентская область	28,5	26,2	14,8	1,34
Навоийская область	35,8	42,1	8,2	2,15
Самаркандская область	22,3	20,8	11,3	0,98
Кашкадарьинская область	24,6	23,4	9,7	1,12
Ферганская область	18,7	17,9	8,9	0,87
Андижанская область	19,2	18,5	7,6	0,91
Бухарская область	21,4	20,1	6,8	1,05
Хорезмская область	20,2	19,4	4,9	0,96
Наманганская область	17,9	17,2	4,7	0,84
Джизакская область	19,5	18,8	3,8	0,92

Регион	ВРП на душу населения (млн сум)	Производительность труда (млн сум/чел.)	Доля в общем ВВП (%)	Коэффициент локализации
Сырдарьинская область	18,1	17,6	2,1	0,86
Сурхандарьинская область	16,8	16,1	3,2	0,78
Республика Каракалпакстан	15,9	15,3	3,3	0,71

Полученные результаты демонстрируют формирование трехуровневой иерархии региональных экономических систем. К первому уровню относятся город Ташкент и Навоийская область, характеризующиеся высокой концентрацией экономической активности и специализацией на высокотехнологичных отраслях. Второй уровень представлен Ташкентской, Самаркандской и Кашкадарьинской областями с диверсифицированной экономической структурой. Третий уровень включает остальные регионы с преимущественно аграрной или сырьевой специализацией. Статистический анализ показывает, что основными факторами, определяющими различия в уровне конкурентоспособности регионов, являются географическое положение, природно-ресурсный потенциал, развитость транспортной инфраструктуры и концентрация образовательных учреждений. Корреляционный анализ выявил сильную положительную связь между уровнем урбанизации и показателями экономической эффективности (коэффициент корреляции 0,78), что подтверждает значимость агломерационных эффектов в формировании конкурентных преимуществ территорий.

Особую роль в дифференциации регионов играет институциональный фактор, проявляющийся в качестве регионального управления, эффективности взаимодействия власти и бизнеса, развитости механизмов государственно-частного партнерства. Регрессионный анализ показывает, что улучшение институциональной среды на один балл (по десятибалльной шкале) приводит к увеличению притока инвестиций на 12-15%. Теория экономического роста рассматривает инвестиции как ключевой фактор накопления капитала и повышения производительности экономических систем. В контексте региональной конкурентоспособности инвестиции выполняют двойную функцию: с одной стороны, они обеспечивают модернизацию производственной базы и инфраструктуры, с другой - служат индикатором привлекательности региона для бизнеса и инвесторов.

Анализ инвестиционных потоков в экономику Узбекистана за период 2020-2024 гг. демонстрирует устойчивую тенденцию к росту как общего объема инвестиций, так и доли прямых иностранных инвестиций. Совокупный объем привлеченных инвестиций составил 285,7 млрд долларов

США, при этом среднегодовой темп роста составил 18,4%, что значительно превышает среднемировые показатели для развивающихся стран.

Оценка результативности инновационной деятельности базируется на анализе количественных и качественных показателей инновационной активности. За период 2020-2024 гг. расходы на исследования и разработки увеличились с 0,21% до 0,51% ВВП, что свидетельствует о повышении приоритетности инновационного развития в государственной политике.

Патентная активность демонстрирует устойчивый рост: количество поданных патентных заявок увеличилось с 1,245 в 2020 году до 3,487 в 2024 году. При этом наблюдается изменение структуры патентования в пользу высокотехнологичных областей - доля патентов в сфере IT и биотехнологий возросла с 23% до 41%.

Коммерциализация результатов инновационной деятельности характеризуется ростом доли инновационной продукции в общем объеме промышленного производства с 6,8% в 2020 году до 13,7% в 2024 году. Экспорт высокотехнологичной продукции увеличился с 185 млн долларов до 891 млн долларов, что отражает повышение конкурентоспособности национальной экономики на мировых рынках.

Заключение. Проведенное исследование подтверждает гипотезу о синергетическом характере воздействия инвестиций, инноваций и цифровизации на конкурентоспособность региональных экономических систем. Эмпирический анализ данных по регионам Узбекистана за период 2020-2024 гг. демонстрирует, что интегрированный подход к развитию данных факторов обеспечивает дополнительный прирост валового регионального продукта на 1,7-2,3 процентных пункта ежегодно по сравнению с изолированным воздействием каждого фактора.

Региональный анализ выявляет формирование трехуровневой системы конкурентоспособности, включающей регионы-лидеры с высоким уровнем синергетических эффектов (город Ташкент, Ташкентская область), регионы с умеренным уровнем синергии, специализирующиеся на определенных отраслях экономики (Самаркандская, Навоийская, Кашкадарьинская области), и регионы формирующейся синергии, находящиеся на начальной стадии цифровой и инновационной трансформации.

Ключевым фактором успешного развития регионов является формирование инновационных экосистем, интегрирующих образовательные учреждения, исследовательские центры, технопарки, венчурные фонды и высокотехнологичные предприятия. Наиболее эффективной моделью такой интеграции является создание территориальных инновационных кластеров, специализирующихся на приоритетных технологических направлениях и обеспечивающих полный цикл инновационной деятельности - от фундаментальных исследований до коммерциализации результатов.

Цифровая трансформация выполняет роль системообразующего фактора, обеспечивающего интеграцию и синхронизацию инвестиционных и инновационных процессов. Развитие IT-сектора, демонстрирующего среднегодовые темпы роста экспорта на уровне 71,8%, создает

технологическую основу для цифровизации традиционных отраслей экономики и формирования новых бизнес-моделей.

Стратегические рекомендации по повышению конкурентоспособности регионов включают создание институциональной инфраструктуры интегрированного управления развитием, формирование специализированных финансовых механизмов поддержки комплексных программ развития и модернизацию системы подготовки кадров в соответствии с требованиями цифровой экономики.

Реализация предложенных рекомендаций будет способствовать формированию устойчивой модели конкурентоспособного развития регионов Узбекистана, основанной на эффективном использовании синергетических эффектов от интеграции инвестиций, инноваций и цифровых технологий. Это создаст предпосылки для достижения стратегических целей национального развития и повышения позиций страны в международных рейтингах конкурентоспособности.

Список использованной литературы

1. Государственная программа «Digital Uzbekistan – 2030». – Ташкент, 2020.
2. Стратегия развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы. – Ташкент, 2022.
3. Агентство по развитию капитального рынка. Отчет о привлечении инвестиций в регионы. – Ташкент, 2024.
4. Министерство инновационного развития. Статистика инновационной деятельности. – Ташкент, 2024.
5. Государственный комитет по статистике. Регионы Узбекистана в цифрах. – Ташкент, 2024.
6. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. – New York: Free Press, 1990.

ФОРМИРОВАНИЕ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ РЕГИОНОВ УЗБЕКИСТАНА: ИНВЕСТИЦИИ, ИННОВАЦИИ, РЕБРЕНДИНГ

Шадиева Гулнора Мардиевна
Самаркандский институт экономики и сервиса,
gulnora.shodiyeva@mail.ru

Аннотация: В статье рассматриваются ключевые направления повышения конкурентоспособности регионов через укрепление инвестиционной привлекательности, развитие инновационного потенциала и применение регионального ребрендинга. Особое внимание уделяется практическим реалиям Узбекистана и их влиянию на социально-экономическое развитие территорий.

Ключевые слова: Конкурентоспособность региона, инвестиционная привлекательность, инновации, инвестиционный потенциал, региональный ребрендинг.

Annotatsiya: Maqolada investitsion jozibadorlikni kuchaytirish, innovatsion salohiyatni rivojlantirish va mintaqaviy rebrendingni qo'llash orqali hududlarning raqobatbardoshligini oshirishning asosiy yo'nalishlari ko'rib chiqiladi. O'zbekistonning amaliy voqeliklari va ularning hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga ta'siriga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Kalit so'zlar: Mintaqaviy raqobatbardoshlik, investitsion jozibadorlik, innovatsiyalar, investitsiya salohiyati, mintaqaviy rebrending.

Abstract: The article examines key areas for increasing the competitiveness of regions through strengthening investment attractiveness, developing innovative potential and applying regional rebranding. Particular attention is paid to the practical realities of Uzbekistan and their impact on the socio-economic development of territories.

Key words: *Regional competitiveness, investment attractiveness, innovation, investment potential, regional rebranding.*

Введение. В современном экономическом контексте Узбекистана обеспечение устойчивого развития на уровне как всей страны, так и отдельных регионов, становится приоритетом государственной политики. Ограниченность природных и производственных ресурсов стимулирует регионы активнее искать и внедрять новые пути повышения своей конкурентоспособности.

Конкурентоспособность региона определяется способностью обеспечивать высокий уровень благосостояния населения и эффективно использовать имеющийся экономический потенциал — включая производственные, финансовые, трудовые, инвестиционные, инновационные и ресурсно-сырьевые компоненты.

Межрегиональная конкуренция обуславливает необходимость постоянного поиска и создания конкурентных преимуществ региона. В данной статье будут рассмотрены три перспективных направления в этом контексте: повышение инвестиционной привлекательности и инновационного потенциала, а также использование регионального ребрендинга.

Методы исследования. Используются следующие методы: системный подход, анализ и синтез, статистический анализ и оценка, что позволяет обеспечить целостный взгляд на проблему.

Анализ и результаты. Инвестиционная привлекательность является краеугольным камнем повышения региональной конкурентоспособности и основой устойчивого экономического роста. Узбекистан демонстрирует впечатляющие результаты в этой сфере: за первые десять месяцев 2024 года страна привлекла свыше 26 млрд долл. США иностранных инвестиций, из которых около 24 млрд пришлось на прямые вложения, что в 1,7 раза превысило показатель за аналогичный период предыдущего года. Эти инвестиционные вливания позволили запустить 6,3 тыс. новых предприятий, добавить 30 трлн сумов добавленной стоимости, обеспечить экспортный рост на 305 млн долл. и создать порядка 163 тыс. высокооплачиваемых рабочих мест, существенно укрепив экономический потенциал регионов⁶⁶. Вместе с тем правительство страны активно стимулирует инвестиционную активность, вводя налоговые льготы, упрощая регулятивную базу и снижая административные барьеры, особенно в приоритетных и удалённых регионах. Такой комплекс мер делает регионы более привлекательными для инвесторов и закладывает устойчивую основу для их дальнейшего развития.

Обзор литературы. В последние годы наблюдается интенсивный рост интереса к вопросам региональной конкурентоспособности, особенно в контексте инновационности и устойчивого развития. В данном литературном обзоре представлены ключевые направления исследований, актуальные для Узбекистана: Работа под названием A Multifaceted Approach

⁶⁶ <https://timesca.com/uzbekistan-attracts-26-billion-in-foreign-investment-in-first-ten-months-of-2024>

to Assessing Regional Competitiveness выделяет интеграцию экономических, географических и институциональных факторов как основу комплексной оценки конкурентоспособности Узбекиста. Исследование логистической конкурентоспособности Узбекистана под эгидой инициативы «Пояс и путь» использует факторный анализ и обзор литературы.

Выявлены сильные стороны в инфраструктуре и экономическом масштабе, а также слабые — в области информатизации и качества рабочей силы. Обзор UNECE Innovation for Sustainable Development рассматривает инновации как ключ к устойчивому росту, подчеркивая необходимость укрепления связей между научными исследованиями и бизнесом, а также мониторинга инновационной политики Узбекистана. Теоретический обзор smart specialization как стратегии устойчивого развития подчёркивает роль инноваций, знаний и исследований в создании конкурентных преимуществ регионов. Упор сделан на использование уникального потенциала каждой территории. Работа на тему логистической конкурентоспособности и узбекского аграрного экспорта указывает на надёжные позиции Узбекистана в азиатских и СНГ-рынках, а также ограничения при сравнении с другими регионами мира.

Анализ торгового взаимодействия с Евразийским экономическим союзом выявил конкурентные преимущества и структуру товарооборота страны. Литературный обзор показывает, что достижения Узбекистана в области конкурентоспособности регионов следует рассматривать сквозь призму комплексных факторов: инфраструктурных, институциональных и инновационных. В условиях глобализации и цифрового перехода, адаптация концепции smart specialization, укрепление логистической и инновационной инфраструктуры, а также развитие точечных экспортно-ориентированных стратегий являются особенно актуальными. Развитие инновационной экономики и технологий в Узбекистане способствует созданию прочной основы для долгосрочного экономического роста через активное формирование индустриальных и технологических кластеров. Особую роль в этом процессе играет IT Park Uzbekistan — государственный технологический хаб, учреждённый в 2019 году под эгидой Министерства цифровых технологий. Он предоставляет резидентам всестороннюю поддержку в виде инфраструктуры, налоговых льгот, акселерационных программ и широких возможностей для выхода на международные рынки, что подтверждает его центральную роль в трансформации Узбекистана в региональный IT-центр.

Так, к концу 2023 года число резидентов IT Park достигло 1 652 компаний, среди которых 426 — с иностранным капиталом, а численность сотрудников составила более 26 000 человек, из которых около 3 600 работают в регионах. При этом объём экспорта IT-услуг параллельно вырос до \$344 млн, что почти в два с половиной раза больше, чем в 2022 году. Параллельно развивается строительная индустрия: региональные кластеры по производству стройматериалов — таких как жамб, гипс, стекло — существенно нарастили объёмы производства и активно расширили экспорт

в страны Центральной Азии. Политика государства в рамках стратегии «Новый Узбекистан-2022–2026» предусматривает дальнейшую модернизацию производств — особенно в медицинской, автомобильной, химической и других секторах — с акцентом на формирование индустриальных кластеров и рост экспорта технологических продуктов.

Помимо технологического развития, региональный ребрендинг выступает мощным инструментом укрепления имиджа территории, её узнаваемости и привлекательности для инвесторов, туристов и высококвалифицированных кадров. Так, Жиззахская область работает над созданием Специальной экономической зоны (СЭЗ) с активной инфраструктурой и иностранной поддержкой, включая, в частности, сотрудничество с китайскими партнёрами. Своим имиджем страна также усиливает экспортную стандартизацию, привлекает международные бренды и развивает сектор малого бизнеса — всё это элементы регионального ребрендинга, способствующего повышению конкурентоспособности на внутреннем и внешних рынках.

Инвестиционная привлекательность региона раскрывается через четыре взаимосвязанных аспекта — инвестиционный потенциал, риск, активность и климат, которые в совокупности формируют среду, способствующую устойчивому экономическому росту. Так, инвестиционный потенциал определяется наличием ресурсов и возможностей: начиная от природных и производственных, через развитую инфраструктуру и внедрение инноваций, до квалифицированной рабочей силы. В Узбекистане этот потенциал укрепляется реализацией комплекса стратегий, включая развитие индустриальных кластеров и цифровой инфраструктуры, а также активизацию экспортно ориентированных производств.

Однако любую инвестицию ограничивают и потенциально обесценивают множество рисков: экономических, социальных, экологических, финансовых и даже криминальных или законодательных. Например, наличие коррумпированного административного аппарата или неустойчивость правового поля значительно осложняют долгосрочное инвестирование. Именно поэтому устранение таких барьеров и создание прозрачной правовой среды являются первостепенными для повышения привлекательности регионов.

Инвестиционная активность отражает реальный уровень вложений в экономику — как в объемах, так и в динамике проектной активности. Узбекистан демонстрирует значительный рост в этой сфере, во многом благодаря активной политике правительства по стимулированию притока инвестиций.

Инвестиционный климат — это совокупность законодательных условий, налоговых стимулов и уровня административной поддержки. Например, Узбекистан последовательно внедряет меры либерализации (удешевление налоговых ставок, снижение бюрократии, стимулы для приоритетных секторов), что делает его регионы более привлекательными для международных инвесторов.

Переходя к вопросу инновационной конкурентоспособности, стоит подчеркнуть, что регион получает ощутимые преимущества, если способен формировать новые технологические, организационные и информационные условия развития. В Узбекистане государственный аппарат активно поддерживает инновации: с 2017 года функционирует Министерство инновационного развития и соответствующий Фонд, которые финансируют научные исследования, лаборатории, патентование и международные программы. Кроме того, создание технологических кластеров и технопарков, таких как IT Park Uzbekistan, способствует концентрации ресурсов и ускоряет трансформацию научных разработок в коммерческие решения.

Таким образом, интеграция этих направлений — от улучшения инвестиционного климата до системной поддержки инновационной среды — формирует прочную основу для устойчивой конкурентоспособности регионов Узбекистана в условиях глобальной экономики и цифровой трансформации.

Региональный ребрендинг выступает важнейшим инструментом стратегической коммуникации, позволяющим регионам Узбекистана сформировать привлекательный и современный образ, гармонирующий с их экономическими возможностями и амбициями. Он служит универсальным механизмом для привлечения инвестиций, удержания и привлечения квалифицированных кадров, а также расширения экспортных возможностей. Внедрение эффективного ребрендинга способствует укреплению конкурентных преимуществ и формированию устойчивого имиджа территории как внутри страны, так и на международной арене.

Для повышения конкурентоспособности регионов необходимо комплексное взаимодействие трёх ключевых направлений. Первым является усиление инвестиционной привлекательности. Это достигается через раскрытие инвестиционного потенциала региона — включая природно-сырьевые ресурсы, производственные мощности, инфраструктуру, инновационные возможности и доступ к квалифицированной рабочей силе — при одновременном снижении факторов риска, активизации инвестиционной активности и улучшении нормативно-правовой базы.

Вторым направлением является развитие инновационного потенциала. Это требует активного участия государства, поддержки создания инновационных кластеров и технологической инфраструктуры, защиты интеллектуальной собственности и обеспечения доступа предприятий к исследованиям и научно-техническим решениям.

Третьим — региональный ребрендинг: создание узнаваемого образа региона как фундаментальной основы для привлечения инвестиций, талантов и формирования новых экономических возможностей. В совокупности эти стратегии формируют основу устойчивого социально-экономического развития регионов Узбекистана, усиливают их конкурентные преимущества и способствуют успешной интеграции в глобальную экономику.

Рекомендации. На основе анализа теоретических основ и практических достижений Узбекистана сформулированы рекомендации для ключевых участников процесса. Необходимо продолжить совершенствование инвестиционного климата за счёт институциональных реформ, развития технологических и агрокластеров, а также создания единого «one-stop shop» для бизнеса и инвесторов. Важным инструментом стал IT Park Uzbekistan, созданный в 2019 году при активной государственной поддержке. К концу 2023 года парк включал 1 652 резидента, из которых 426 — с иностранным капиталом; совокупный объём услуг составил около \$1 млрд, из которых \$344 млн — экспорт IT-услуг, при этом число сотрудников превысило 26 000 человек, включая более 3 600 занятых в регионах. Другая ключевая инициатива — стратегия "Digital Uzbekistan – 2030", на реализацию которой предусмотрено \$2,5 млрд. Она включает развитие цифровой инфраструктуры, электронного правительства, IT-образования и цифровизацию индустрий. Уже наблюдается существенный рост: экспорт ИКТ-услуг увеличился с \$140 млн в 2022 году до \$344 млн в 2023, а сфера электронных услуг получила широкое распространение.

Необходимо активнее включаться в деятельность IT Park и Агро кластеров, используя государственные программы и льготы. Дополнительная возможность — воспользоваться акцентом на региональную экспансию: уже в 2023 году число резидентов IT Park выросло на 2,8 раза. Компании должны участвовать в программах «Zero Risk» и «Local2Global», направленных на облегчение выхода на международные рынки. Следует развивать модели сотрудничества «три спирали» (государство–бизнес–наука) для поддержки инновационной политики и мониторинга технологических проектов. UNECE рекомендует усилить координацию между национальным и региональным уровнями для поддержки инноваций.

Список использованной литературы

1. Karimov Dilshodbek Abdumalikovich- A Multifaceted Approach to Assessing Regional Competitiveness: Integrating Economic, Geographic, and Institutional Factors in Uzbekistan» *American Journal of Social and Humanitarian Research* Vol.6 Issue2|pp.200-207|ISSN:2690-
2. Статистика IT Park Uzbekistan 2023: 1 652 резидента, экспорт услуг \$344 млн, 2,4-кратный рост. <https://it-park.uz/en/itpark/news/results-of-2023-transformation-and-plans-for-2024?>
3. Melibaeva Gulxon Nazrullaевна. Анализ роли малого и среднего бизнеса в экономике Узбекистана: динамика конкурентоспособности *ASSESSING THE IMPACT OF INCREASING SMALL BUSINESS COMPETITIVENESS ON ECONOMIC DEVELOPMENT*
4. Amalia Kouskoura, Eleni Kalliontzi, Dimitrios Skalkos and Ioannis Bakouros , *Assessing the Key Factors Measuring Regional Competitiveness*
5. Исследование ключевых факторов региональной конкурентоспособности и их значимости для устойчивого развития. *Sustainability* 2024, 16, 2574. <https://doi.org/10.3390/su16062574> <https://www.mdpi.com/journal/sustainability>

TURISTIK KLASSTERLARNI SHAKLLANTIRISHNING HUDUDIIY JIHATLARI

Navruz-zoda Z.B., PhD

Buxoro davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya: Maqolada “Klaster” atamasining mazmuni ochib berilgan bo‘lib, turizm sohasida klasterlarni shakllantirishning hududiy jihatini ifodalaydigan “turistik hudud (destinatsiya)” tushunchasining mohiyati yoritiladi. Bunda, klasterlarni shakllantirish maqsadida turistik hududlarning uch darajali modeli tavsiyas berilgan holda ularning har bir darajasiga tafsilot berib o‘tiladi.

Аннотация: В статье раскрывается значение термина «Кластер» и поясняется сущность понятия «туристская территория (дестинация)», которое представляет собой территориальный аспект формирования кластеров в сфере туризма. Для формирования кластеров рекомендуется трехуровневая модель туристской территории, каждый уровень из которой характеризуется в статье.

Abstract: The article reveals the meaning of the term "Cluster" and explains the essence of the concept of "tourist area (destination)" which represents the territorial aspect of the formation of clusters in the field of tourism. In order to form clusters, a three-level model of tourist areas is recommended, and each level is detailed.

Kalit so‘zlar: Klaster, turizm, turistik hudud, turistik klaser, hududga mansubligi, sayohatgoh.

Ключевые слова: Кластер, туризм, туристская зона, туристский кластер, принадлежность к территории, туристическая дестинация.

Key words: Cluster, tourism, tourist area, tourist cluster, belonging to the area, travel destination.

Kirish. O‘zbekistonda xorijiy sayyohlar oqimini kuchaytirish maqsadida, bizning fikrimizcha, turizmida klaster yondashuvini qo‘llash maqsadga muvofiqdir. Agar “Klaster” tushunchasining mazmuniga e‘tibor qaratsak, u inglizcha “cluster” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, o‘zbek tilida “qator-qator” yoki “to‘da” ma‘nosini bildiradi. Azaldan “klaster” deganda “ma‘lum xususiyatlarga ega bo‘lgan mustaqil birlik sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin bo‘lgan bir xil elementlarning birlashmasini” [1] nazarda tutadi. “Klaster” atamasining iqtisodiy jihatiga Garvard universiteti professori Maykl Porter o‘z e‘tiborini qaratilgan bo‘lib, uni “bu ma‘lum bir sohada o‘zaro bog‘liq kompaniyalar va muassasalarning geografik konsentratsiyasi”[2], deb ta‘riflangan.

Asosiy qism. M.Porterning klasterga bergan ushbu ta‘rifning tasdiqi sifatida denyoda bugun muvaffaqiyat bilan faoliyat ko‘rsatayotgan klasterlar soni bo‘yicha eng yaxshi (TOP) beshtalikka kiradigan mamlakatlari ilg‘or tajribalarini ko‘rsatish mumkin. Fransiyada - parfumeriya va kosmetika ishlab chiqarishga ixtisoslashgan 96 ta klasterlari mavjud; Italiyada – sopol kafellari ishlab chiqarishiga ixtisoslashgan 206 ta klasterlari bor; AQShda –dasturiy ta‘minoti yaratishga ixtisoslashgan 380 ta klasterlari mavjud; Buyuk Britaniyada – biotexnologiyalariga ixtisoslashgan 168 ta va Hindistonda – kompyuter texnologiyalarga ixtisoslashgan 106 ta klasterlari faoliyat ko‘rsatib, tegishli mahsulot turlarini ishlab chiqarish va sotish bo‘yicha jahonda shuhrat qozonganligining asosiy sababi, aynan ushbu mamlakatlarda innovasion klasterlarining samarali amal qilib kelayotganligi bilan chambarchas bog‘liqligidir [3].

Klaster keng ma'noda – bu kamdan-kam uchraydigan xossalarga ega bo'lgan bir nechta o'xshash elementlarning yagona mustaqil birlikka birlashuvidir. Klasterning o'ziga xos xususiyati bir xil sohadagi korxona va tashkilotlarni hamkorlikda ishlashining muvaffaqiyati, aynan ularning geografik yaqinligidan bog'liq bo'lib qoladi. Bu erda bir xil sohadagi korxona va tashkilotlarning gorizontall integratsiyasi haqida so'z ketadi. Ular vertikal tarzda bog'langan bir tarmokdagi yoki tarmoqlararo korxona va tashkilotlar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yib ishlashlari ham mumkin. Ya'ni “klaster” biznesni tashkil etishning shakli sifatida, birinchi navbatda biznes yurituvchi sub'ektlarining hududiy birligini yaratilishini taqozo etadi. Bunday hududiy birlik bo'lmasa, klasterning sinergetik samarasi yuzaga chiqmaydi va bunday xizmat ko'rsatish shaklini tarmoq yoki tarmoqlararo hamkorlik deyish mumkin bo'ladi.

Turizm sohasida klasterni shakllantirishning metodologik asosini hududiy-geografik yaqinlashish tashkil etadi. Turistik klasterning muhim xususiyatini klasterlarning “hududga mansubligi” hisoblanadi va turizm sohasida bunday mansublik “turistik hudud (destinatsiya)”lar orqali amalga oshiriladi. “Turistik destinatsiya” (tourist destination) atamasini ilk marta Yangi Zelandiyalik olim N.Leyper tomonidan 1979 yilda “turistlar uchun jozibadorlikka ega bo'lgan geografik hudud” talqinida ilmiy ayirboshlashga kiritilgan [4].

Biz turistik destinatsiyaga “turistlar o'z tashrif maqsadini amalga oshirayotgan “sayohatgoh”, deb ta'rif beramiz. Bunda, agar “sayohat” o'zak so'zi sayyohlarning tashrif maqsadini amalga oshirish jarayonini bildirsa, uning oxiriga tashrif joyini ifodalaydigan “goh” suffiksining qo'shilishi natijasida vujudga keladigan “sayohatgoh” so'zi, fikrimizcha, “sayyohlarning tashrif maqsadini amalga oshirayotgan joy (hudud)” ni anglatadi. Fikrimizcha, aynan “Turistik destinatsiya” ga ma'nodosh “sayohatgoh” tushunchasi turistik talab va turistik taklifni uyg'unlashtiruvchi turizm tadbirkorligiga xos atama sifatida xizmat qiladi.

Natijalar va xulosa. Turizm sohasini klaster usulida rivojlantirish maqsadida biz “Turistik destinatsiyaning uch darajali modeli”ni tavsiya etamizki, u quyidagi darajadan iborat bo'lishi mumkin:

Birinchi daraja – jozibador sayohat maskanlar. Bu darajada turistik bozoridagi talab holati ifodalanadi. Unda diqqatga sazovor joylarining sayyohlar nigohidan real va virtual jozibadorligi o'z aksini topadi.

Ikkinchi daraja –turistik hududdagi ob'ektlarining sayohatbopligi. Bu darajada turistik bozoridagi taklif tizimi holati ifodalanadi. Unda diqqatga sazovor joylarda turistik biznesni rivojlantirish imkoniyatlari o'z aksini topadi.

Uchinchi daraja –turistik hududda tashrif buyuradigan sayyohlarning AKT va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ko'lami ko'rsatiladi. Bu darajada AKT xizmatlari bozoridagi talab va taklif holati hamda turizm sohasida raqamli texnologiyalarning rivojlanganligi o'z aksini topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Klaster — Vikipediya. www.wikipedia.org [30.11.2019].
2. Porter, M. E. *Clusters and the new economics of competition*. Harvard Business Review, 76(6), 77-90, 1998.
3. Klasteri v sovremennom mire: reyting samix razvitix stran. <https://yandex.ru/news/134649> [15.02.2020].

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINI QO‘LLAB QUVVATLASHDA SOLIQ IMTIYOZLARNI QO‘LLASH

Madjitova Maftuna Kamiljon qizi
Termiz Iqtisodiyot va Servis Universiteti
Moliya va turizm kafedrası o‘qituvchisi
E-mail: maftunamajidova9212@gmail.com

Annotatsiya: Mamlakat iqtisodiyotining barqaror va diversifikatsiyalashgan rivojlanishini ta'minlashda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari alohida o'rin tutadi. Ular nafaqat bandlikni oshirish, balki yangi mahsulotlar ishlab chiqarish, xizmatlar ko'rsatish va hududiy iqtisodiy faollikni rag'batlantirishda ham muhim omil hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, so'nggi yillarda mamlakatimizda kichik tadbirkorlik subyektlariga soliq yuki engillashtirilishi, ularga soliq imtiyozlari va preferensiyalar berilishi orqali ularning iqtisodiy faolligini oshirish bo'yicha salmoqli choralar amalga oshirilmoqda. Mazkur maqolada kichik biznes subyektlarini soliq imtiyozlari orqali qo'llab-quvvatlashning nazariy va amaliy asoslari, mavjud qonunchilik mexanizmlari, xalqaro tajribalar hamda O'zbekistonda bu borada olib borilayotgan islohotlar chuqur tahlil qilinadi. Soliq imtiyozlarining iqtisodiy samaradorligini baholashda nisbiy ko'rsatkichlar, soliq yuki darajasi, foyda solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i va boshqa soliqlar bo'yicha yengilliklarning kichik biznesga ta'siri iqtisodiy-statistik uslublar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda shuningdek, so'nggi yillarda joriy etilgan elektron soliq tizimlari, avtomatlashtirilgan hisob-kitoblar, shaffoflikni ta'minlashda soliq ma'murchiligining o'rni haqida ham fikr yuritiladi. Maqolada mavjud soliq imtiyozlari tizimini takomillashtirish, ularning maqsadli va samarali qo'llanishini ta'minlash bo'yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Jumladan, soliq imtiyozlarini vaqtinchalik, natijadorlikka asoslangan va sektoral yondashuv asosida berish, nazorat mexanizmlarini kuchaytirish, hamda imtiyozlar samarasini baholashda xalqaro standartlarni joriy etish zarurligi asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari kichik biznesni rivojlantirishda soliq siyosatini optimallashtirish, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiluvchi muhim ilmiy-amaliy asos sifatida foydalanilishi mumkin.

Kalit So'zlar: Kichik biznes, soliq imtiyozlari, soliq yengilliklari, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, fiskal siyosat, biznes muhit, davlat yordami, iqtisodiy rag'batlantirish, soliqqa tortish mexanizmlari, moliyaviy barqarorlik.

Kirish. Bugungi kunda dunyo bo'ylab iqtisodiy taraqqiyotning muhim yo'nalishlaridan biri — bu kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash hisoblanadi. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, kichik biznes subyektlari nafaqat iqtisodiyotning muhim tayanchi, balki bandlikni ta'minlash, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash va innovatsion faoliyatni kengaytirishda ham muhim o'rin tutadi. Shu sababli, davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida kichik biznes uchun qulay iqtisodiy va huquqiy sharoitlarni yaratish, ularni moliyaviy jihatdan rag'batlantirish hamda soliq yuki yengillashtirilgan tartibda tartibga solish muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasida ham ushbu sohani rivojlantirish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. So'nggi yillarda kichik tadbirkorlik subyektlari uchun yaratilgan soliq imtiyozlari, soddalashtirilgan soliq

tizimi, kreditga bo'lgan imkoniyatlarning kengaytirilishi va boshqa qo'llab-quvvatlash mexanizmlari ushbu sohada sezilarli o'sish sur'atlariga olib keldi. Ayniqsa, pandemiya davrida iqtisodiyotda yuzaga kelgan qiyinchiliklarni yumshatish, ish o'rinlarini saqlab qolish va mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash maqsadida kichik biznes uchun qator soliq yengilliklari joriy etildi. Biroq, mavjud imtiyozlar tizimi hamon mukammal darajada ishlamayotganligi, ayrim hollarda ularning real amaliyotga tatbiq etilishi murakkabligi, shaffoflik va monitoring mexanizmlarining yetarli emasligi kabi muammolar dolzarb bo'lib qolmoqda. Shu nuqtayi nazardan, soliq imtiyozlarining iqtisodiy samaradorligini baholash, ularni yanada takomillashtirish yo'llarini aniqlash, va eng muhimi, kichik biznes subyektlariga amaliy foyda keltiradigan tizimli yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada O'zbekiston sharoitida kichik biznesni qo'llab-quvvatlashda qo'llanilayotgan soliq imtiyozlari tizimining mazmun-mohiyati, joriy etilgan yengilliklarning tahlili, xalqaro tajribalar bilan solishtirish asosida baholanishi hamda taklif va tavsiyalar ishlab chiqilishi ko'zda tutiladi. Shuningdek, soliq imtiyozlarining kichik biznesning barqaror rivojlanishiga ta'siri va istiqboldagi samaradorligini oshirish mexanizmlari ilmiy nuqtai nazardan asoslab beriladi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot kichik biznes subyektlarini iqtisodiy jihatdan qo'llab-quvvatlashda soliq imtiyozlarining samaradorligini o'rganishga qaratilgan bo'lib, tadqiqotda nazariy, statistik va amaliy yondashuvlar uyg'un ravishda qo'llanilgan. Metodologik asos sifatida iqtisodiy tahlil, soliq siyosati tahlili, komparativ (taqqoslama) yondashuv va empirik tadqiqot uslublari tanlandi.

Metodologiya boshlang'ich bosqichi sifatida quyidagi asosiy vazifalar belgilanib olindi:

- Kichik biznesning iqtisodiyotdagi o'rni va ularning rivojlanishidagi asosiy to'siqlarni aniqlash;
- Soliq imtiyozlarining huquqiy asoslari va ularning qo'llanilish amaliyotini o'rganish;
- Imtiyozlar berilgan kichik biznes subyektlarining moliyaviy ko'rsatkichlarini tahlil qilish;
- Soliq yengilliklarining tadbirkorlik faoliyatiga ta'sirini aniqlash;
- Ilg'or xorijiy tajribalarni tahlil qilish va ularni milliy tizimga moslashtirish yo'llarini belgilash.

Tadqiqotda aralash uslub (mixed method) — ya'ni sifat (qualitative) va miqdoriy (quantitative) uslublarning kombinatsiyasiga asoslangan metodologiya qo'llandi. Quyidagi usullar asosiy tadqiqot vositalari sifatida ishlatildi:

a) Nazariy tahlil usuli

Milliy va xalqaro ilmiy adabiyotlar, qonunchilik hujjatlari, davlat dasturlari, soliq kodekslari va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari asosida soliq imtiyozlarining maqsadi, turlari va huquqiy asoslari o'rganildi. Ayniqsa, 2020–2023 yillar davomida kichik biznesga nisbatan tatbiq etilgan soliq yengilliklari chuqur tahlil qilindi.

b) Statistik tahlil

Davlat statistika qo‘mitasi, Soliq qo‘mitasi va Savdo-sanoat palatasining rasmiy ma‘lumotlari asosida soliq imtiyozlaridan foydalangan kichik biznes subyektlarining daromadlari, foyda ko‘rsatkichlari va ish o‘rinlari yaratish holatlari o‘rganildi. Ushbu ma‘lumotlar asosida quyidagi statistik usullar qo‘llandi:

Dinamik tahlil (yillar kesimida solishtirish),

Korrelatsion tahlil (soliq yengilliklari bilan iqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘liqlik),

Diagramma va grafiklar orqali vizual tahlil.

c) Amaliy tadqiqot (so‘rovnoma va intervyular)

Tadqiqot doirasida Toshkent, Samarqand va Andijon viloyatlarida faoliyat yuritayotgan kichik tadbirkorlik subyektlari orasida so‘rovnomalar o‘tkazildi. So‘rovnoma orqali quyidagi savollar aniqlashtirildi:

Qanday soliq imtiyozlaridan foydalaniladi?

Bu imtiyozlar qanday moliyaviy yengilliklar yaratdi?

Soliq yengilliklari investitsion faollikka qanday ta‘sir ko‘rsatdi?

Shuningdek, Soliq qo‘mitasi mutaxassislari va iqtisodchi-ekspertlar bilan yarim tuzilgan (semi-structured) intervyular tashkil etildi.

Tadqiqot ob‘ekti sifatida kichik biznes subyektlari tanlandi. Predmet esa soliq imtiyozlarining ularning iqtisodiy faoliyatiga ta‘siri, moliyaviy barqarorligi va rivojlanish imkoniyatlari bilan bog‘liq bo‘ldi.

AQSh, Germaniya, Janubiy Koreya va Turkiya tajribasi asosida kichik biznesni soliq yengilliklari orqali qo‘llab-quvvatlash amaliyoti tahlil qilindi. Har bir mamlakatda qanday soliq preferensiyalari mavjudligi va ular tadbirkorlik muhitiga qanday ta‘sir qilgani o‘rganildi.

Tadqiqotda ba‘zi cheklovlar mavjud bo‘lib, ular quyidagilardan iborat:

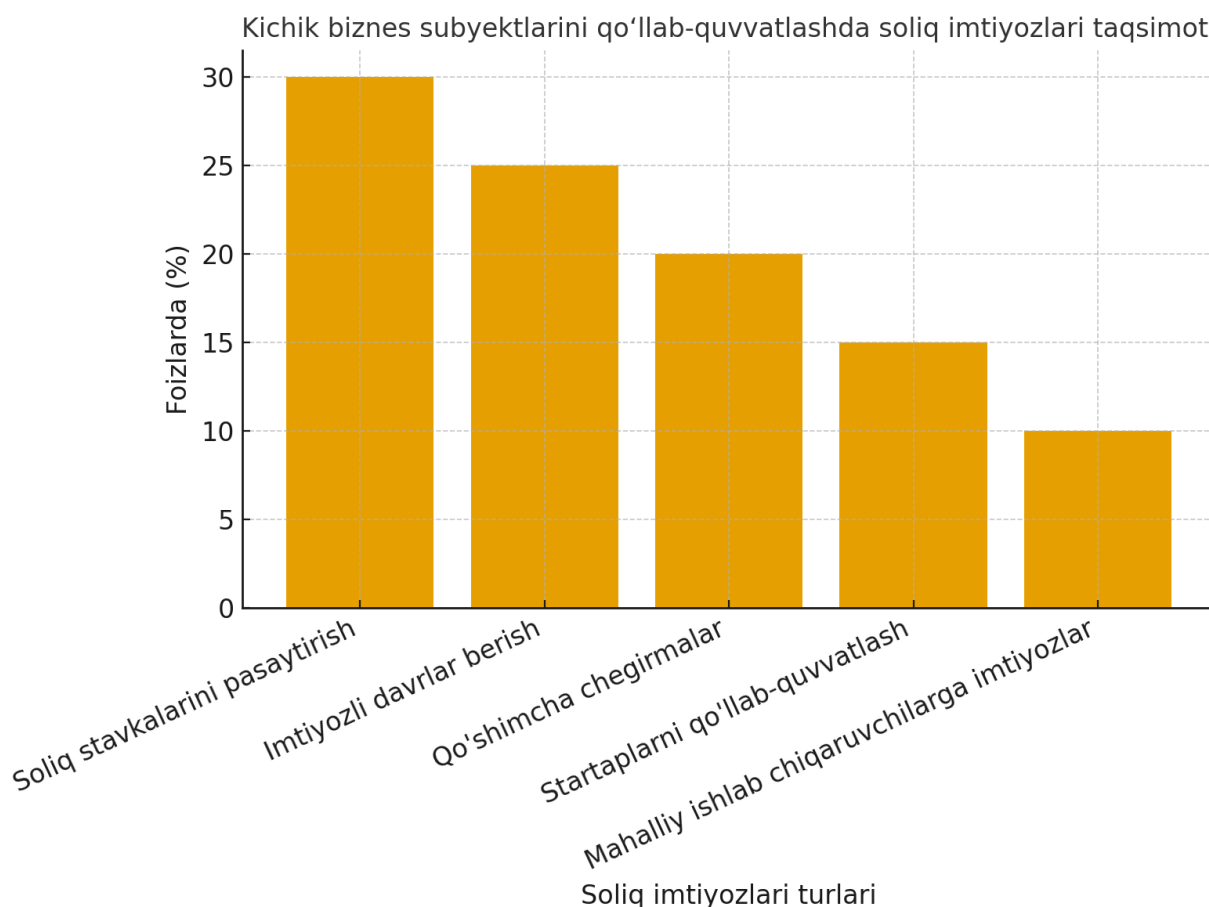
- Har doim ham rasmiy ma‘lumotlar to‘liq ochiq bo‘lmaganligi,
- Respondentlarning hammasi aniq moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan bo‘lishishga tayyor bo‘lmaganligi,
- Xususiy sektor vakillarining subyektiv yondashuvi.

Biroq, ushbu cheklovlar turli manbalarni solishtirish (triangulyatsiya) va mutaxassislarning fikrini hisobga olish orqali bartaraf etishga harakat qilindi.

Natijalar va muhokama. Olib borilgan tadqiqotlar va amaliy tahlillar shuni ko‘rsatdiki, kichik biznes subyektlarini soliq imtiyozlari orqali qo‘llab-quvvatlash ularning iqtisodiy faolligini oshirishda, yangi ish o‘rinlari yaratishda va hududiy rivojlanishni ta‘minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. O‘zbekiston sharoitida kichik biznes iqtisodiyotning eng harakatchan va moslashuvchan segmenti sifatida qaraladi va bu soha uchun yaratilayotgan soliq yengilliklari bevosita tadbirkorlik muhitini yaxshilashga xizmat qilmoqda. Tadqiqot natijalari kichik biznes vakillariga berilayotgan soliq imtiyozlari turlicha bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatdi. Xususan, foyda solig‘idan vaqtincha ozod qilish, qat‘iy belgilangan soliq stavkalarini qo‘llash, qo‘shilgan qiymat solig‘idan istisno qilish, ijtimoiy soliq yuki bo‘yicha yengilliklar va mol-mulk solig‘i bo‘yicha pasaytirilgan stavkalar amaliyotda keng qo‘llanilmoqda. Bu imtiyozlarning har biri kichik biznes uchun iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash, likvidlikni ushlab

qolish va investitsion faollikni oshirish imkonini beradi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, soliq imtiyozlari ayniqsa yangi tashkil etilgan kichik bizneslar uchun dastlabki faoliyat bosqichida muhim ahamiyatga ega.⁶⁷

1-Jadval.

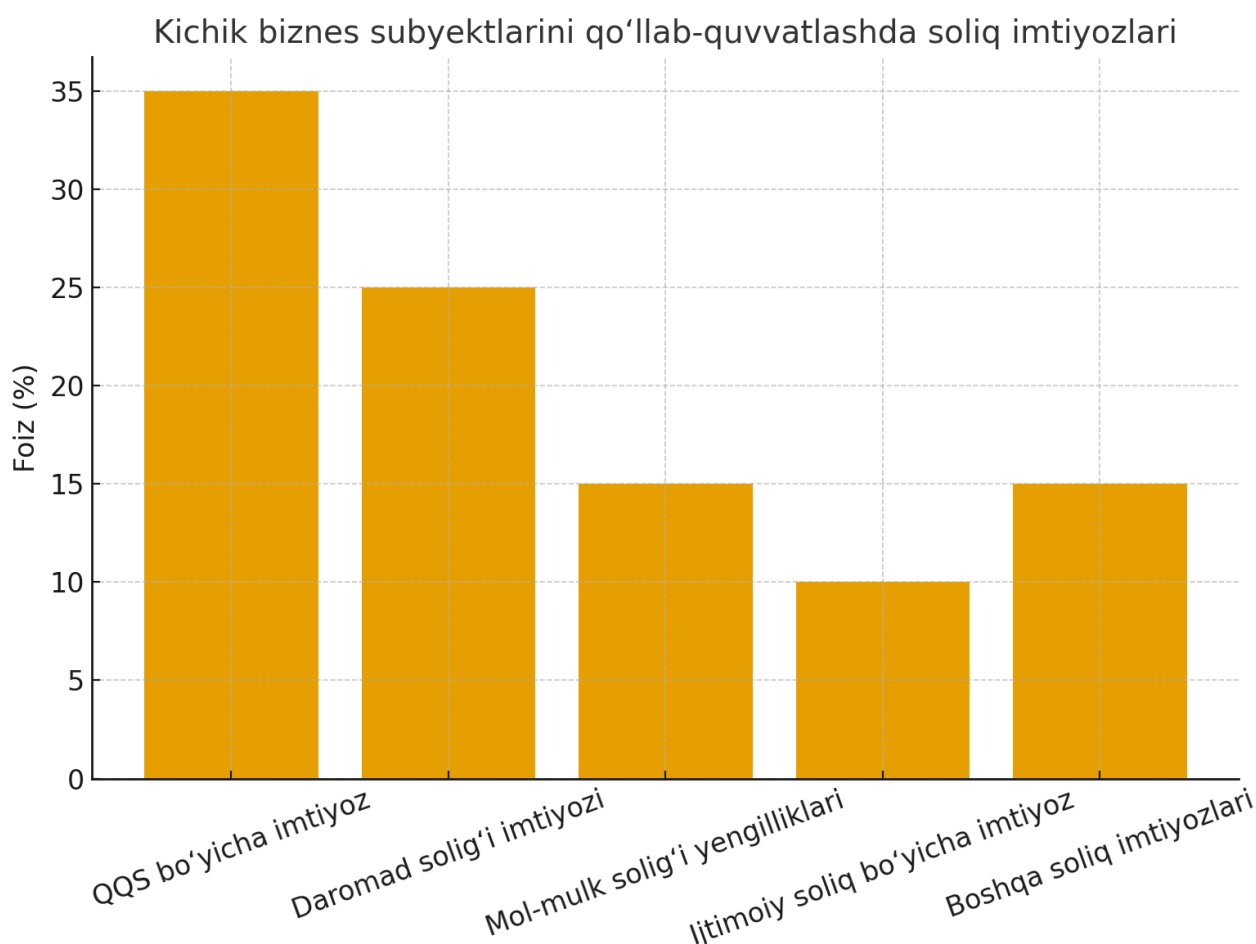

Bu imtiyozlar orqali tadbirkorlar o'z faoliyatini barqarorlashtirib olguniga qadar davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Shu bilan birga, imtiyozlar orqali investitsiyaviy faoliyatni rag'batlantirish va innovatsion texnologiyalarni joriy qilish imkoniyati ham oshadi. Hududiy kesimda o'rganilgan ma'lumotlar soliq imtiyozlarining ayniqsa iqtisodiy jihatdan kam rivojlangan hududlarda kichik biznesni jonlantirishda samarali bo'layotganini ko'rsatdi. Imtiyozlar orqali aholining tadbirkorlik faoliyatiga bo'lgan qiziqishi ortgan, ayniqsa ayollar va yoshlar o'rtasida yangi subyektlar soni sezilarli darajada oshgan. Bu esa jamiyatda ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda kichik biznesning o'rni tobora ortib borayotganidan dalolat beradi. Biroq, tahlillar shuni ham ko'rsatdiki, ayrim hollarda soliq imtiyozlaridan foydalanishda samarasizliklar ham kuzatilmoqda. Xususan, ayrim subyektlar imtiyozlardan foydalanib, soxta faoliyat yuritmoqda yoki noto'g'ri hisobotlar orqali imtiyozlarni suiiste'mol qilmoqda. Bu esa davlat budjetiga tushumlarning kamayishiga olib kelmoqda. Shu sababli soliq imtiyozlarini berishda qat'iy mezonlar va monitoring tizimining kuchaytirilishi muhim hisoblanadi. Xalqaro tajribalar asosida soliq imtiyozlarining uzoq muddatli

⁶⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. (2022). "Tadbirkorlik subyektlarini soliq va bojxona imtiyozlari orqali qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida". PF-128-son, 15-mart.

samaradorligini ta'minlash uchun ularni maqsadli va vaqtinchalik shaklda qo'llash, faqat rivojlanish bosqichidagi korxonalar yoki innovatsion faoliyat yurituvchi subyektlar uchun yo'naltirish tavsiya etiladi. Ayniqsa, JST va Yevropa Ittifoqi a'zolari tajribasida kichik biznesga soliq yengilliklarini berishda raqamli monitoring va samaradorlik ko'rsatkichlariga asoslangan yondashuvlar mavjud. Yana bir muhim jihat — soliq imtiyozlarining tadbirkorlik subyektlariga qanday ta'sir qilayotganini baholash mexanizmlarining mavjud emasligidir. Amaldagi imtiyozlarning real iqtisodiy natijalarga olib kelayotganini aniqlash uchun aniq indikatorlar, baholash metodikasi va tahliliy platformalarning joriy qilinishi zarur. Bu esa kelgusida samarali va maqsadli soliq siyosatini shakllantirishga xizmat qiladi.⁶⁸ Umuman olganda,

2-Jadval.

O'zbekistonda kichik biznesni rivojlantirishga qaratilgan soliq imtiyozlari tizimi iqtisodiy faollikni oshirishda muhim omil sifatida e'tirof etilishi mumkin. Ammo bu tizimning samaradorligini oshirish uchun maqsadli yondashuv, nazorat mexanizmlarini takomillashtirish va baholash tizimini joriy etish orqali uni yanada isloh qilish zarur.⁶⁹

⁶⁸ Soliyev, A. S. (2021). Soliq rag'batlari va ularning kichik tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashdagi roli. Tadbirkorlik va innovatsiyalar, 2(4), 32–38.

⁶⁹ Jo'rayev, M. M. (2021). Kichik biznesni rivojlantirishda soliq siyosatining o'rni. Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali, 5(2), 43–49.

Xulosa. Kichik biznes har qanday mamlakat iqtisodiyoti barqarorligining, bandlik darajasi va ijtimoiy farovonlikning muhim tayanchlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada kichik biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlashda soliq imtiyozlarining roli, mexanizmlari va samaradorligi chuqur tahlil qilindi. O'rganilgan ma'lumotlar va amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, soliq imtiyozlari — bu nafaqat fiskal yengillik, balki kichik tadbirkorlikni rivojlantirish, ularning iqtisodiyotdagi ulushini oshirish va yangi ish o'rinlarini yaratishda strategik vosita hisoblanadi.

Tahlillar natijasida aniqlanishicha, kichik biznesga nisbatan qo'llanilayotgan soliq yengilliklari quyidagi ijobiy natijalarga olib kelmoqda:

- Subyektlarning rasmiy sektorga o'tishini rag'batlantirmoqda;
- Ularning moliyaviy barqarorligini oshirmoqda;
- Investitsion faollik va texnologik yangilanishlarni jadallashtirmoqda;
- Yangi mahsulot va xizmat turlarining paydo bo'lishiga zamin yaratmoqda.

Shuningdek, xorijiy mamlakatlar tajribasi tahlili ham shuni tasdiqlaydiki, soliq imtiyozlarini samarali qo'llash orqali kichik biznesga qulay muhit yaratish, ularning raqobatbardoshligini oshirish va innovatsion faoliyatini kuchaytirish mumkin. Jumladan, Yevropa Ittifoqi, Janubiy Koreya, Turkiya kabi mamlakatlarda kichik biznes subyektlariga nisbatan soddalashtirilgan soliq tizimi, bosqichma-bosqich imtiyozlar berish va soliq yukini kamaytirish orqali sezilarli ijobiy natijalarga erishilgan. O'zbekiston tajribasida ham so'nggi yillarda kichik tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga doir bir qator soliq yengilliklari joriy qilindi. Xususan, yangi tashkil etilgan subyektlarga birinchi yillarda imtiyozli soliq stavkalari qo'llanilishi, yagona soliq to'lovi tizimi, soddalashtirilgan hisobot topshirish tartiblari — bu yo'nalishda salmoqli islohotlar sirasiga kiradi.

Biroq shu bilan birga, ayrim muammoli jihatlar ham mavjud:

- ✓ Soliq imtiyozlaridan foydalanish mexanizmlarining murakkabligi;
- ✓ Normativ-huquqiy hujjatlarning tez-tez o'zgarishi;
- ✓ Mahalliy darajada bu yengilliklarning ijrosi to'liq ta'minlanmasligi;
- ✓ Tadbirkorlarning soliq imtiyozlari haqida yetarli axborotga ega emasligi.

Shu boisdan, kelajakda soliq imtiyozlari siyosatini yanada takomillashtirish quyidagi yo'nalishlarda olib borilishi maqsadga muvofiq bo'ladi:

1. Imtiyozlarning aniq mezonlar asosida berilishi va ularning shaffofligi ta'minlanishi;
2. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali soliq yengilliklariga oid ma'lumotlarning ochiq platformalarda taqdim etilishi;
3. Hududiy darajada kichik biznesning xususiyatlarini inobatga olgan holda moslashtirilgan imtiyozlar siyosatini ishlab chiqish;
4. Tadbirkorlar va soliq organlari o'rtasidagi ochiq muloqot va maslahat markazlarini rivojlantirish.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, soliq imtiyozlari kichik biznes uchun moliyaviy yengillik berish vositasidan tashqari, iqtisodiy faollikni kuchaytirish, innovatsion tashabbuslarni rag'batlantirish va jamiyatda tadbirkorlik muhitini shakllantirishda muhim omil sifatida xizmat qiladi. Mazkur yondashuvni izchil va tizimli amalga oshirish orqali O'zbekiston iqtisodiyotida kichik biznesning

ulushini sezilarli darajada oshirish, barqaror va inkluziv iqtisodiy rivojlanishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdurahmonov, Q. X. (2020). *Biznes va tadbirkorlik asoslari*. Toshkent: Iqtisod-Moliya nashriyoti.
2. Jo'rayev, M. M. (2021). Kichik biznesni rivojlantirishda soliq siyosatining o'rni. *Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali*, 5(2), 43–49.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. (2022). "Tadbirkorlik subyektlarini soliq va bojxona imtiyozlari orqali qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida". PF–128-son, 15-mart.
4. Karimov, S. A. (2019). Kichik biznes subyektlariga soliq yengilliklari berishning nazariy asoslari. *Moliyaviy va bank ishi*, 7(1), 55–60.
5. Raxmatov, A. B. (2020). Soliq imtiyozlari tizimi va kichik biznesga ta'siri. *O'zbekiston iqtisodiyoti va islohotlari*, 4(3), 74–81.
6. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. (2023). Rasmiy nashr. Toshkent: Adliya vazirligi.
7. Soliyev, A. S. (2021). Soliq rag'batlari va ularning kichik tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashdagi roli. *Tadbirkorlik va innovatsiyalar*, 2(4), 32–38.
8. Tursunova, M. R. (2022). Kichik korxonalar uchun imtiyozli soliq mexanizmlarini takomillashtirish. *Ilmiy iqtisodiy yondashuvlar*, 6(2), 58–64.
9. G'ulomov, A. G. (2018). Kichik biznesni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning iqtisodiy mexanizmlari. *Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti ilmiy axborotnomasi*, 3(1), 95–101.
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Statistika agentligi. (2022). *Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi bo'yicha statistik ma'lumotlar to'plami*. Toshkent.

TURIZM XIZMAT KO'RSATISH TARMOQLARIDA KLASTERLASH SHAROITLARI VA RIVOJLANISH IMKONİYATLARI

Umbarov Doston
Qarshi davlat universiteti
Turizm va marketing kafedrası
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada yangi O'zbekistonda turizm sohasini iqtisodiyotning strategik tarmog'iga aylantirish jarayonida xizmat ko'rsatish klasterlarini shakllantirish va rivojlantirish shart-sharoitlari chuqur tahlil qilingan. Klaster yondashuvi asosida muqaddas joylar negizida Tashrif buyurish turistik klasterlarini tashkil etishning ilmiy-amaliy asoslari yoritilgan. Xususan, klasterlarning geografik konsentratsiyasi, hududiy birlikdagi tahlillar yoritilgan.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the conditions for the formation and development of service clusters in the process of transforming the tourism sector into a strategic sector of the economy in the new Uzbekistan. The scientific and practical foundations of the organization of tourist clusters based on sacred places based on the cluster approach are highlighted. In particular, the analysis of the geographical concentration of clusters, territorial units is highlighted.

Аннотация. В статье представлен глубокий анализ условий формирования и развития сервисных кластеров в процессе трансформации сферы туризма в стратегическую отрасль экономики нового Узбекистана. Изложены научные и практические основы организации туристических кластеров на базе сакральных мест на

основе кластерного подхода. В частности, представлен анализ географической концентрации кластеров, территориальных единиц.

Kalit so'zlar. Turistik klaster, xizmat ko'rsatish tarmog'i, Tashrif buyurish, muqaddas joylar, destinatsiya, klasterlash shart-sharoitlari, hududiy birlik, qo'shilgan qiymat zanjiri.

Key words. Tourist cluster, service network, Sacred places, destination, clustering conditions, territorial units, added value chain

Ключевые слова: Туристический кластер, сервисная сеть, сакральные места, дестинация, условия кластеризации, территориальные единицы, цепочка создания добавленной стоимости.

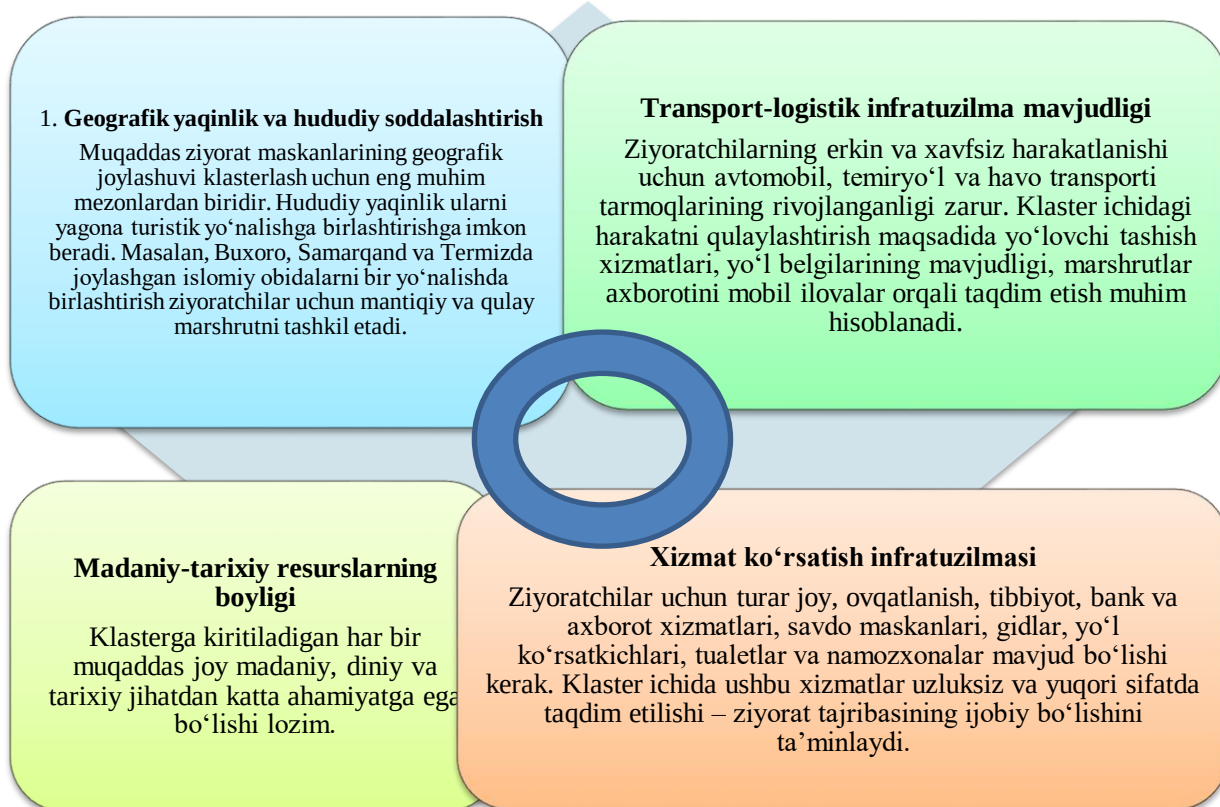
Ushbu strategik vazifani muvaffaqiyat bilan bajarish uchun mamlakatimizda mavjud bo'lgan boy Tashrif buyurish turistik salohiyatidan xalq manfaatlarini yo'lida samarali foydalanish va muqaddas qadamjolar tomon Tashrif buyurishchilar oqimini keskin ko'paytirish uchun Turizm xizmat ko'rsatish klassterlarini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlarini izlash va amalda qo'llash dolzarb masala hisoblanadi. Yangilanayotgan O'zbekistonda turizm biznesni tashkil etishda klaster usulidan foydalanishning huquqiy asosiy yaratilgan. O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risida" yangi tahriridagi qonunning 19-moddasida kiritilgan "turistik klaster" atamasiga "Kompleks turistik xizmatlar hamda turistning va ekskursantning ehtiyojlarini qanoatlantirish uchun zarur bo'lgan boshqa qo'shimcha xizmatlar ko'rsatuvchi mustaqil tashkilotlar hamda yakka tartibdagi tadbirkorlar majmui turistik klasterdir", deb ta'rif berilgan. Mazkur qonunda turistik klasterning afzal tomonlari quyidagicha tavsiflangan: "Turistik klasterlar kompleks turistik xizmatlar ko'rsatish, turistik faoliyatning raqobatbardoshligi va sifatini oshirish maqsadida turistik mahsulotni shakllantiradi, targ'ib etadi va realizatsiya qiladi".

Klaster yondashuvida Turizm xizmat ko'rsatish klassterlarini rivojlantirishning muhim shartlaridan biri - Tashrif buyurish klasteri obyektlari bo'lgan muqaddas joylarni Tashrif buyurish hudud (destinatsiya)larga aylantirishdan iboratdir. Chunki, muqaddas joy – Tashrif buyurish turistik klasterining yadrosini shakllantiruvchi tayanch asos sifatida xizmat qiladi. Muqaddas joylar musulmonlarning diniy hayotida muhim o'rin tutadi. "Muqaddas joy" deganda odatda Tashrif buyurishchilar tomonidan sajda va e'tiqod qilanadigan barcha tabarruk va qadrli obyektlar (qabr, maqbara, qadamjo, xonaqo, masjid va boshqa obyektlari nazarda tutiladi. Ular o'ziga xos muqaddaslik va sayyorlik xususiyatlarining uyg'un birligi tufayli Tashrif buyurishchilar uchun jozibador qadamjo hisoblanadi.

Klaster yondashuvida turizm xizmat ko'rsatish klassterlarini rivojlantirish uchun muqaddas joylarni klasterlashtirish shart-sharoitlarini o'rganish talab etiladi. "Muqaddas joylarni klasterlashtirish" deganda biz bunday joylar negizida Tashrif buyurish klasterlarini shakllantirish jarayonini nazarda tutamiz. Tashrif buyurish klasterlarni shakllantirish uchun muqaddas joylarda, fikrimizcha, quyidagi shart-sharoitlar mavjud bo'lishi lozim (1-rasm):

Birinchidan, muqaddas joylarning muqaddaslik ko'lami. "Muqaddas joyning muqaddaslik ko'lami" deganda, biz uning sajdagoh sifatidagi hududiy nufuzi hamda etiqod va ibodat qilish uchun o'ziga jalb etadigan Tashrif

buyurishchilarning sonini nazarda tutamiz. Muqaddas joyning bunday ko‘lami qancha keng bo‘lsa, uni turli hududlardan qatnab Tashrif buyurish qiladigan.

1-rasm. Turizm xizmatlari sohasini klasterlashtirish shart-sharoitlari tashkiliy tuzulmasi ⁷⁰

Tashrif buyurishchilar oqimi shuncha ko‘payyadi va uning klaster shakllantiruvchanlik xususiyati yuqori bo‘ladi. Masalan, oddiy qabristondagi qabr egasining sanoqli avlod-ajdodlari uchun muqaddas joy hisoblanib, ular qabristonga, odatda, juma, diniy bayramlar va boshqa kunlarda Tashrif buyurish qilishga kelib tursalar, Saudiya Arabistonning Madina shahri Nabaviy masjididagi payg‘ambar Muhammad (s.a.v.) qabrlari butun dunyo musulmonlari uchun muqaddas joy sanaladi va 1400 yildan beri har kuni yuz minglab, mavsumlarda esa millionlab odamlar uni Tashrif buyurish qilishadi. Shuning uchun, Tashrif buyurish klasterlarni boshqa turdagi klasterlar singari yaratishning muhim sharti ko‘pincha klasterga “birlashtiruvchi tashkilotlarning geografik yaqinligi va ular o‘rtasidagi yaqin aloqalarning mavjudligidan” bevosita bog‘liq bo‘lib qoladi.

Shunday qilib, yuqorida tasnif va tavsiflangan muqaddas joylarning “muqaddaslik ko‘lami”, “sayyorlik darajasi”, “Tashrif buyurish mahsulotini yuzaga chiqishi” va “Tashrif buyurishchilar uchun turistik xizmatlar majmuasining texnologik zanjirini tuzish mumkinligi” kabi klasterlashtirish shart-sharoitlarining real holatini baholash asosida u yoki bu muqaddas joyning qay darajada Tashrif buyurish klasterini shakllantirish xususiyatiga ega ekanligini aniqlash mumkin, degan xulosaga kelindi.

O‘zbekistonda turizm sohasini strategik tarmoqqa aylantirishda xizmat ko‘rsatish klasterlarini shakllantirish dolzarb vazifa sifatida namoyon bo‘lmoqda.

⁷⁰ Манба:Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Tashrif buyurish turizmini rivojlantirishda muqaddas joylar markazida shakllanuvchi turistik klasterlar turizm xizmatlarini kompleks ko‘rinishda ko‘rsatish, iqtisodiy faoliyatni hududiy uyg‘unlikda tashkil qilish va qo‘shilgan qiymat zanjiri asosida yuqori samaradorlikka erishishni ta‘minlaydi. Tadqiqot davomida Tashrif buyurish klasterlarini shakllantirish uchun muqaddas joylarning muqaddaslik ko‘lami, sayyorlik darajasi, destinatsiya salohiyati, transport-logistika imkoniyatlari, xizmatlar infratuzilmasi va raqamli texnologiyalar bilan ta‘minlanganligi muhim omillar sifatida aniqlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020 yil 24 yanvar. – president.uz
2. O‘zbekiston Respublikasining “Turizm to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahriri). 2019 yil 18 mart, №3PV–578. – lex.uz
3. Porter M. “The Competitive Advantage of Nations.” – New York: Free Press, 1990.
4. Rubtsova N.V. "Formirovanie turistskix klasterov v regione: teoriya i praktika." – Moskva: Nauka, 2017.
5. Djomalov N.K., Shomurodov I.K. "Turizmni rivojlantirishda klaster yondashuvining o‘rni va ahamiyati." – “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy jurnali, 2021, №6.

MINTAQADA RAQOBATBARDOSHLIKNI OSHIRISH ISTIQBOLLARI

Toshev Nurbek Janon o‘g‘li

Qarshi davlat universiteti

Turizm va marketing kafedrası o‘qituvchisi

e-mail: toshevnurbek58@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada mintaqaviy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish ustuvor yo‘nalishlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Globallashuv va bozor iqtisodiyoti sharoitida hududlarning investitsion jozibadorligi, innovatsion rivojlanish, infratuzilma modernizatsiyasi, inson kapitalini shakllantirish hamda ekologik barqarorlikni ta‘minlashning ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mintaq raqobatbardoshligini oshirish kompleks va tizimli yondashuvni talab qiladi. Maqolada xalqaro tajriba va milliy sharoit qiyosiy tahlil qilingan hamda mintaqalarning barqaror iqtisodiy o‘sishiga xizmat qiluvchi strategik yo‘nalishlar asoslab berilgan.

Аннотация: В статье научно проанализированы приоритеты повышения конкурентоспособности экономики региона. Освещается важность инвестиционной привлекательности регионов, инновационного развития, модернизации инфраструктуры, формирования человеческого капитала и обеспечения экологической устойчивости в условиях глобализации и рыночной экономики. Результаты исследования показывают, что повышение конкурентоспособности региона требует комплексного и системного подхода. В статье сравнительный анализ международного опыта и национальных условий, а также обоснованы стратегические направления, способствующие устойчивому экономическому росту регионов.

Abstract: The article scientifically analyzes the priorities for increasing the competitiveness of the regional economy. In the context of globalization and market economies, the importance of the investment attractiveness of Regions, innovative development, infrastructure modernization, the formation of human capital and the provision of environmental sustainability is highlighted. The results of the study show that increasing the competitiveness of the region requires a complex and systematic approach. The article provides a comparative analysis of international experience and national conditions and provides the basis for strategic directions that serve the sustainable economic growth of Regions.

Kalit soʻzlar: Mintaqaviy raqobatbardoshlik, innovatsion rivojlanish, investitsion jozibadorlik, infratuzilma, inson kapitali, ekologik barqarorlik, turizm salohiyati, iqtisodiy siyosat.

Ключевое слово: Региональная конкурентоспособность, инновационное развитие, инвестиционная привлекательность, инфраструктура, человеческий капитал, экологическая устойчивость, туристический потенциал, экономическая политика.

Key words: Regional competitiveness, innovative development, investment attractiveness, infrastructure, human capital, environmental sustainability, tourism potential, economic policy.

Soʻnggi yillarda globallashuv, iqtisodiy integratsiya va texnologik taraqqiyot mintaqalar oʻrtasida raqobatni yanada kuchaytirdi. Har bir hudud milliy iqtisodiyotdagi oʻrnini mustahkamlash, investitsiyalarni jalb etish va xalqaro bozorlarda faol ishtirok etish uchun oʻzining raqobatbardoshlik strategiyasini shakllantirishga majbur. Shu nuqtai nazardan, mintaqa raqobatbardoshligini oshirishning ustuvor yoʻnalishlarini belgilash dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Maqolada tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil va konseptual yondashuv usullaridan foydalanildi. Xususan, iqtisodiy, ijtimoiy va innovatsion koʻrsatkichlar asosida mintaqaviy raqobatbardoshlik omillari baholandi; xalqaro tajriba bilan milliy sharoit qiyoslandi; ustuvor yoʻnalishlar kompleks rivojlanish tamoyillari asosida guruhlashtirildi.

Oʻtkazilgan tahlillar natijasida mintaqa raqobatbardoshligini oshirishda quyidagi ustuvor yoʻnalishlar aniqlandi:

1. Innovatsion iqtisodiyot – startaplar, texnoparklar va ilmiy klasterlarni rivojlantirish.

2. Investitsion jozibadorlik – huquqiy barqarorlik, soliq imtiyozlari va byurokratik toʻsiqlarni kamaytirish.

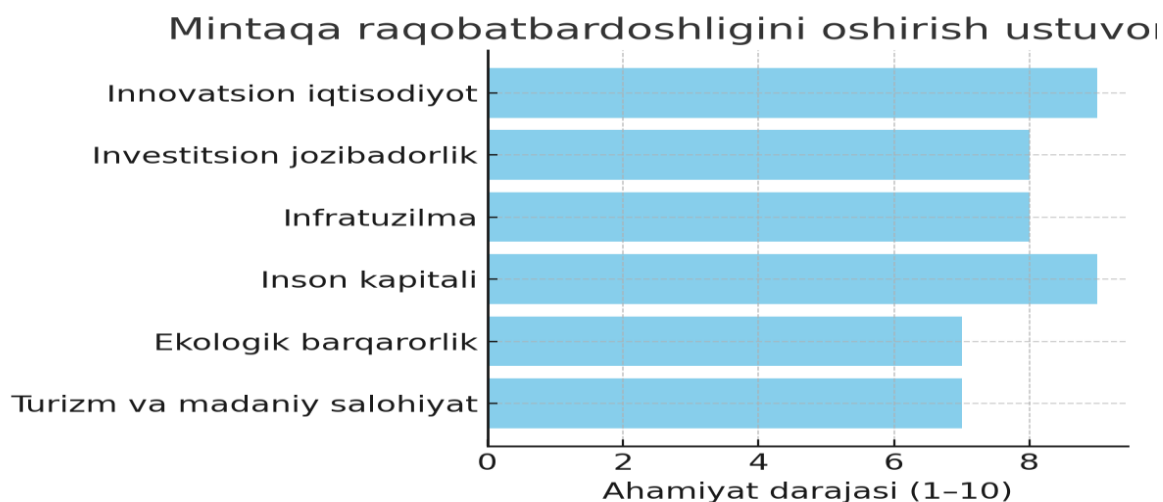
3. Infratuzilmani modernizatsiya qilish – transport, logistika va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish.

4. Inson kapitali – taʼlim sifati va malakali kadrlar tayyorlash tizimini kuchaytirish.

5. Ekologik barqarorlik – yashil iqtisodiyot, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini kengaytirish.

6. Turizm va madaniy salohiyat – hududning tabiiy va tarixiy merosini iqtisodiy resurs sifatida samarali foydalanish.

Quyidagi diagrammada mintaqa raqobatbardoshligini oshirishda muhim ustuvor yoʻnalishlarning ahamiyat darajasi (1–10 ballik tizimda) aks ettirilgan:

1-rasm. Mintaqada raqobatbardoshlikni oshirish yoʻnalishlari⁷¹

Natijalar shuni koʻrsatadiki, raqobatbardoshlikni faqat bitta yoʻnalish orqali taʼminlash mumkin emas. Bu jarayon kompleks yondashuvni talab qiladi. Masalan, investitsiyalarni jalb qilish uchun yuqori sifatli infratuzilma va malakali kadrlar zarur. Shuningdek, ekologik xavfsizlik va yashil iqtisodiyot tamoyillariga rioya etilmasa, uzoq muddatli raqobatbardoshlik taʼminlanmaydi. Xalqaro tajriba ham shuni tasdiqlaydiki, raqobatbardosh hududlar innovatsion rivojlanishga asoslangan, barqaror iqtisodiy siyosat yuritadigan va ijtimoiy sohani ham qamrab olgan boʻladi.

Bir-birining oʻrnini bosadigan tovarlar - oʻzining belgilangan vazifasi, qoʻllanilishi, sifat va texnik xususiyatlari, narxi hamda boshqa parametrlari boʻyicha taqqoslanishi mumkin boʻlgan shunday tovarlarki, ularni oluvchi isteʼmol qilish chogʻida bir tovarni boshqasiga haqiqatan ham almashtiradi yoki almashtirishga tayyor boʻladi.

Insosiz raqobat - xoʻjalik yurituvchi subyektning yoki shaxslar guruhining iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishda afzalliklarga ega boʻlishga qaratilgan, qonun hujjatlariga, ish muomalasi odatlariga zid boʻlgan hamda boshqa xoʻjalik yurituvchi subyektlarga (raqobatchilarga) zarar yetkazadigan yoki zarar yetkazishi mumkin boʻlgan yoxud ularning ishchanlik obroʻsiga putur yetkazadigan yoki putur yetkazishi mumkin boʻlgan harakatlari;

iqtisodiy konsentratsiya – xoʻjalik yurituvchi subyektning yoki shaxslar guruhining ustunligiga olib keladigan, tovar yoki moliya bozoridagi raqobatning holatiga taʼsir koʻrsatadigan bitimlar tuzish va (yoki) boshqa harakatlarni sodir etish;

iqtisodiy faoliyatni muvofiqlashtirish – xoʻjalik yurituvchi subyektlar harakatlarini bunday xoʻjalik yurituvchi subyektlardan birortasi bilan ham bir shaxslar guruhiga kirmaydigan yuridik yoki jismoniy shaxs bilan kelishib olish.

Raqobatli afzalliklarni ikkita keng kategoriyalarga guruhlaydi – tashqi va ichki raqobatli afzalliklar, yaʼni firma va tovarni raqobatdoshligini tavsiflovchi raqobatli afzalliklardir. Tashqi raqobatli afzallik tovarni «bozor kuchini ifodalaydi,

⁷¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

ya'ni u bozorni imtiyozli raqobatchidagiga nisbatan yuqoriroq sotish narxlarini qabul qilishga majbur qila oladi va mavjud tovarlardan norozi bo'lgan xaridorlarning istaqlarini aniqlash va qondirishdagi afzalliklarga tayanadi. Ichki raqobatli afzallik firmaning ishlab chiqarish xarajatlari, raqobatchidan ko'ra kamroq tannarxga erishishga imkon beruvchi va ishlab chiqaruvchi uchun qiymat hosil qiluvchi tovarga asoslangan hamda sotish narxlarining bozor yoki raqobat tomonidan pasaytirilishiga ko'proq darajada bardoshli qiluvchi yuqoriroq unumdorlik oqibatidir». Tovarni jalb etuvchanligi va raqobatbardoshligini ifodalovchi omillar klassifikatsiyasi sxemasini zanjir ko'rinishida ko'rsatish mumkin: narx – sifat – servis – marketing muhiti.

Raqobatbardoshlik sifat va qiymat omillari bilan bog'liqdir. Ular sifat, iqtisodiyot va marketing ko'rsatkichlari yordami bilan to'liq tavsiflanishi mumkin.

Xulosa va takliflar: Mintaqa raqobatbardoshligini oshirish milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida hal qiluvchi o'rin tutadi. Innovatsion faoliyatni kuchaytirish, investitsion muhitni yaxshilash, infratuzilmani modernizatsiya qilish, inson kapitalini rivojlantirish, ekologik barqarorlikni ta'minlash hamda turizm salohiyatidan samarali foydalanish – mintaqaning nafaqat ichki bozorda, balki xalqaro miqyosda ham muvaffaqiyat qozonishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Porter M. Konkurentnoye preimushestvo natsiy. – Nyu-York: Free Press, 1990. – 896 s.
2. World Economic Forum. Global Competitiveness Report 2024. – Geneva: WEF, 2024. – 512 p.
3. Krugman P. Konkurentosposobnost: opasnaya oderjimost // Foreign Affairs. – 1994. – T. 73, № 2. – S. 28–44.
4. OECD. Regional Development and Competitiveness Indicators. – Paris: OECD Publishing, 2023. – 320 p.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qaror va farmonlari. – Toshkent, 2020–2024 yy.
6. Qosimov B., va boshq. Mintaqaviy iqtisodiyot va raqobatbardoshlik. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2022. – 256 b.

MINTAQADA QURILISH KORXONALARI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARINING TASNIFI

Ochilov Vahob Shavkatovich

Buxoro Davlat Universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Fransiya, Grenoble Alpes Universiteti delegati

Fransiya, Vizille shahar hokimiyati iqtisodiy-ijtimoiy maslahatchisi

ochilov.wahob@gmail.com

Annotatsiya. Mintaqada qurilish tarmoqlarini rivojlantirish va takomillashtirish yo'nalishlarini izlash maqsadida maqolada, qurilish korxonalarining raqobatbardoshlik darajasini oshirish mexanizmlariga marketing, menejment, moliya, investitsiya, innovatsiya, klaster, hududiy, huquqiy va ijtimoiy nuqtai nazardan tafsilot beramiz.

Аннотация. В статье с целью поиска направлений развития и совершенствования строительной отрасли региона систематизированы механизмы повышения уровня конкурентоспособности строительных предприятий, а также подробно описаны маркетинговые, управленческие, финансовые, инвестиционные, инновационные,

кластерные, региональные, правовые и социальные механизмы повышения конкурентоспособности строительной индустрии.

Abstract. In the article, in order to find directions for the development and improvement of the construction industry in the region, the mechanisms of increasing the level of competitiveness of construction enterprises are put into one system, and the marketing, management, finance, investment, innovation, cluster, regional, legal and social mechanisms of increasing the competitiveness of the construction industry are detailed.

Kalit so'zlar: qurilish tarmoq'lari, qurilish korxonalari, raqobat, raqobatbardoshlik, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm.

Ключевые слова: строительная отрасль, строительные предприятия, конкуренция, конкурентоспособность, организационно-экономический механизм.

Key words: construction, construction enterprises, competition, competitiveness.

Kirish. Davlat tizimida infratuzilmalarini vujudga keltirishda, aholini uy-joy bilan ta'minlashda hamda insonlarning yashashi va faoliyati uchun zarur bo'lgan barcha xizmatlarni ko'rsatishda asosiy rolni bajaradigan qurilish korxonalari, mamlakatning iqtisodiy-ijtimoiy jihatdan rivojlanishi hamda xalq farovonligini kafolatlash borasida o'zining munosib hissasini qo'shadi. Qurilish sohasi va boshqa iqtisodiy tarmoqlar orasidagi o'zaro bog'liqlik, ish bilan bandlik darajasining va aholi daromadlarining o'sishini ta'minlaydi hamda yalpi ichki mahsulotning oshishiga yordam beradi. Qurilish korxonalarining raqobatbardoshlik darajasini oshirish mexanizmlari, tizimdagi qurilish jarayonlarini optimallashtiradi hamda qurilish xizmatlarning umumiy sifat darajasini oshiradi.

O'zbekistonda qurilish sohasini takomillashtirish, milliy qurilish tarmoqlarini rivojlantirish, qurilish korxonalarining raqobatbardoshlik darajasini oshirish maqsadida ko'plab chora-tadbirlar va islohotlar amalga oshirilmoqda. Davlatimiz Rahbarining 2017 yil 1 maydagi "O'zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori[1], 2018 yil 2 apreldagi "Qurilish sohasida Davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" farmoni[2], 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" farmoni[3] va 2023 yil 11 sentabrdagi "O'zbekiston-2030 strategiyasi to'g'risida" farmoni[4] asosida mamlakatimizda qurilish sohasini modernizatsiya qilish, qurilish tarmoqlarining raqobatbardoshlik darajasini oshirish, resurslarni tejashga yo'naltirilgan barqaror ishlab chiqarish metodlarini rivojlantirish hamda ekologik standartlarga mos qurilish materiallarini ishlab chiqarish uchun zarur infratuzilma va texnologiyalarni joriy qilish ko'zda tutiladi.

Asosiy qism. Mintaqada qurilish sohasining raqobatbardoshligini oshirish maqsadida davlatimiz tomonidan amalda tadbiriq qilinayotgan islohotlar bilan bir qatorda qurilish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish strategiyalarini vujudga keltirish borasida tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar ham fundamental tayanch vazifani bajaradi. Boshqarish va xizmat ko'rsatish funksiyalarini takomillashtirish hamda strukturaviy o'zgarishlarga moslashish asosida qurilish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini marketing, menejment, moliya, investitsiya, innovatsiya, klaster, hududiy, huquqiy va ijtimoiy nuqtayi nazaridan tahlil qilamiz:

Qurilish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishning marketing mexanizmi asosan bozor bilan bog'liq bo'lib, korxonaning bozordagi ulushuni orttirish yordamida raqiblaridan ustunlikka erishish yo'llarini izlaydi. Shuningdek, qurilish bozorining demografiyasini, tendensiyalarini, xarakterini, raqobat muhitini va talabni tahlil qilish orqali mijozlarning ehtiyojlarini qondirish hamda raqiblarga qarshi korxona raqobatbardoshligini mustahkamlash maqsadida ushbu talablar darajasiga mos keladigan qurilish xizmatlarini taklif qilishni ko'zda tutadi.

Bozor dinamikasini tahlil qilish orqali korxonalar, bozorda rivojlanayotgan tendensiyalarni hamda mijozlarning talablarida sodir bo'layotgan o'zgarishlarni aniqlaydilar hamda raqiblarning kuchli va zaif tomonlari to'g'risidagi ma'lumotlarni qo'lga kiritadilar va shunga qarab korxonaning marketing strategiyasini belgilash imkoniga ega bo'ladi. Marketing mexanizmining muvaffaqiyatga erishishi uchun, korxona o'zining kuchli va zaif tomonlari, bozordagi talab va ehtiyojlar hamda raqiblari to'g'risida batafsil ma'lumotga ega bo'lishi zarur.[5] Buning uchun SWOT tahlili, benchmarking va bozorni batafsil o'rganish (market research) modellaridan foydalanib, qurilish bozorining holati nuqtayi nazaridan, korxona raqobatbardoshligini oshirish yo'nalishlari diagnoz qilinadi. SWOT tahlili orqali korxonalar, o'z faoliyatlarini to'rt xususda: kuchli, zaif, imkoniyatlar va tahdidlar tomonidan tahlil qilish bilan ayni damda raqib korxonalarning biznes kodlari to'g'risidagi ma'lumotlarga erishadilar; benchmarking modeli yordamida qurilish xizmatlarini tarmoqdagi eng yaxshilar bilan taqqoslash orqali differentsiatsiya va diversifikatsiyaning yangi istiqbollari kashf qilinadi; bozorni batafsil o'rganish vositasida korxonalar, qurilish bozorining tendensiyalarini va raqobatchilarning faoliyatlarini tahlil qilish yo'li bilan tarmoqda ro'y berishi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni prognoz qilaoladilar.

Qurilish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishning menejment mexanizmi asosan qurilish muassasani boshqarish va qarorlarni qabul qilish, aniq maqsadni belgilash va rejalashtirish, faoliyat strategiyalarni islab chiqish va tadbiq qilish, natijalarni tahlil qilish va yangi strategiyalarni yo'lga qo'yish vositasida raqiblardan ustunlikka erishishni ko'zda tutadi.[6] Shuningdek, qurilish korxonasini va qurilish faoliyatlarini boshqaruvchi menejerlar orasidagi kommunikatsiyani ta'minlash orqali butun diqqatlarni yagona maqsad atrofida birlashtiradi hamda strategik menejment (strategic management) va amaliy menejment (operational management) o'rtasidagi koordinatsiyani taminlash orqali korxonaning umumiy samaradorligini oshiradi.

Qurilish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishning moliyaviy mexanizmi asosan investitsiyalarni moliyalashtirish orqali korxonaning umumiy samaradorligini ko'tarishni va faoliyat xarajatlarini qisqartirish orqali moliyaviy samaradorlikni oshirishni mo'ljallaydi. Qurilish korxonasining xususiy kapitaliga, naqd pul xazinasiga, iqtisodiy-ijtimoiy o'zgarishlarga moliyaviy jihatdan moslashuvchanlik darajasiga bog'liq bo'lgan moliyaviy mexanizm, korxonaning umumiy risklarini kamaytirish orqali past foizli kreditlarga ega bo'lish qobiliyatini oshirishni ko'zda tutadi. Chunki kreditlar yordamida investitsiyalarni moliyalashtirish, korxonaning xususiy kapital samaradorligini oshiradi hamda soliq va ijtimoiy to'lovlarini qisqartiradi.

Qurilish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishning investitsiya mexanizmi asosan investitsiyalar qilish yordamida korxonani rivojlantirish, barqaror o'sishni kafolatlash, yuqori malakali muhandis va texnik xodimlarni korxonaga jalb qilish, mavjud xodimlarining malakalarini oshirish, qurilish hajmini orttirish, qurilish jarayonlarini optimallashtirish, qurilish va texnik xizmat ko'rsatish xarajatlarini qisqartirish, sifat darajasini ko'tarish hamda kompaniyaning imidjini va viziyni yaxshilash orqali korxona raqobatbardoshligini oshirishni ko'zda tutadi. Qurilish sohasida mavjud bo'lgan yuqori darajadagi raqobat sharoitida korxonalar ichki va tashqi bozor ulushlarini himoya qilish va kengaytirish maqsadida moddiy (texnika, texnologiya, yangi filiallar) va nomoddiy (intellectual, informatika dasturlari, reklama) investitsiyalarni amalga oshiradilar.

Qurilish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishning innovatsiya mexanizmi yangi innovatsiyalarni ixtiro qilish hamda mavjud innovatsiyalardan unumli foydalanish asosida qurilish xizmatlarining sifatini yaxshilashni, bozor ulushini oshirishni, mehnat unumdorligini ko'tarishni, qurilish xarajatlarini ratsionallashtirishni nazarda tutadi. Kompaniya strategiyasini belgilashning muhim elementi hisoblangan innovatsiyalar, qurilish korxonalarining bozordagi raqobatbardoshlik mavqeini mustahkamlash va iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkonini beradi. Qurilish jarayonlari bilan bog'liq innovatsiyalar xarajatlarni qisqartiradi, natijada korxonalar bozorda narxlarni pasaytirish orqali o'z raqobatbardoshliklarini oshiradilar yoki narxlarni mo'tadillashtirish asosida korxona daromadlarini oshiradilar. Qurilish ob'ektlari va xizmatlari bilan aloqali innovatsiyalar, taklifni differensiallash orqali korxonaning bozor ulushini va raqobatbardoshlik darajasini oshirish imkonini beradi.

Qurilish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishning klaster mexanizmi qurilish tarmoqlarining ma'lum bir yo'nalishida faoliyat yurituvchi korxona, tashkilot, tadqiqot laboratoriyalari, ta'lim muassasalari va tadbirkorlik ob'ektlarini aniq bir hudud yoki regiyonda birlashtirish natijasida qurilish xarajatlarini kamaytirish, investitsiyalarni moliyalashtirish kuchini oshirish, innovatsiyon infrastruktura va uskunalariga erishishni osonlashtirish, bozor doirasini kengaytirish, taklifni differensiyallash imkonini kuchaytirish, qurilish sohasining salohiyatini mustahkamlash hamda raqobat kuchini birlashtirish orqali korxona raqobatbardoshligini oshirishni mo'ljallaydi. 1990 yillarda iqtisodchi olim M.Porter tarafidan iqtisodiyot faniga kiritilgan klaster yoki raqobatbardoshlik qutbi (competitiveness cluster)[7] mexanizmining asosiy maqsadi iqtisodiy-ijtimoiy strukturalarni birlashtirish asosida rivojlantirishni ko'zda tutadi.

Qurilish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishning hududiy mexanizmi geografik hudud yoki regionning taqdim qilishi mumkin bo'lgan barcha tabiiy imtiyozlardan, davlat va mahalliy hokimiyatlar tarafidan hududda yo'lga qo'yilgan iqtisodiy-ijtimoiy imkoniyatlardan, mintaqada mavjud bo'lgan bozor avantajlaridan hamda inson kapitalidan foydalanib korxona raqobatbardoshligini oshirishga asoslanadi. M.Porterning fikriga ko'ra, "geografik hududda mavjud bo'lgan moddiy resurslar (tabiiy, material, inson) hamda nomoddiy resurslardan (innovatsiyalar, xodimlarning malaka va tajribalari, axborot va ma'lumotlar)

samarali tarzda foydalanilgan taqdirda, korxona raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilishi mumkin, aks holda bir ahamiyat kasb etmaydi"[8]

Qurilish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishning huquqiy mexanizmi tadbirkorlik ob'ektlari orasidagi adolatli raqobatni himoya qilishga va rag'batlantirishga qaratilgan bo'lib davlat huquq organlari (Monopoliyaga Qarshi Kurashish Qo'mitasi) va xalqaro tashkilotlar (International Competition Network) tomonidan belgilab qo'yilgan qoidalar asosida; korxonalar orasidagi raqobatga zarar beruvchi kelishuvlarni, kompaniya va tashkilotlarning bozordagi ustunlik mavqeni suiiste'mol qilishga olib boruvchi hatti-harakatlarni taqiqlash orqali korxona raqobatbardoshligini oshirishni ko'zda tutadi. Raqobat qoidalariga ko'ra korxonalar orasidagi konsentratsiya va soxta raqobat, rasmiy yoki norasmiy shaklda narxlarni va boshqa shartlarini kelishish qat'iy ta'qiqlanadi.[9] Raqobatbardoshlikni oshirishning huquqiy mexanizmi korxonalar orasida adolatli va erkin raqobat tizimini o'rnatishga, innovatsiyalarni rag'batlantirishga, sifatni yaxshilashga va iste'molchilarning haq-huquqlarini kafolatlash bilan ayni damda korxonalarning barqaror rivojlanishiga va bozordagi mavqeiga ijobiy ta'sir qiladi.

Qurilish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishning KIM⁷² (Korxonaning Ijtimoiy Mas'uliyatlari) mexanizmi asosan muassasani boshqarish, qurilish va texnik xizmatlarni ko'rsatish, logistika va yetkazib berish hamda bino va qurilish ob'ektlarini barpo qilish borasida iqtisodiy-ijtimoiy va ekologik mas'uliyatlarga rioya qilish asosida korxona raqobatbardoshligini oshirishni ko'zda tutadi. Tadbirkorlarning jamiyat va tabiat qadriyatlariga hamda biznes etikasiga rioya qilgan holda qarorlarni qabul qilish g'oyasiga asoslangan KIM paradigmasi, eko-energiyadan foydalanish orqali zararli karbon monoksid (CO) gazini qisqartirishni hamda mahalliy korxonalar bilan hamkorlik qilish orqali milliy iqtisodiyotni rivojlantirishni va aholini ish bilan ta'minlashni ustuvor qiladi. Qurilish korxonalari ushbu tariqa iste'molchilarning diqqatiga sazovor bo'ladilar hamda bozor ulushlarini va raqobatbardoshlik darajalarini oshiradilar.

Xulosa. Mintaqada qurilish tarmoqlarini rivojlantirish va qurilish korxonalarining raqobatbardoshlik darajasini oshirish nafaqat davlatimiz tomonidan amalda tadbiriq qilinayotgan islohotlarga va yo'lga qo'yilayotgan chora-tadbirlarga bog'liq, balki qurilish tizimining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini xorijning qurilish sohasidagi ilg'or tajribalari asosida o'rganishga va takomillashtirishga ham bog'liq. Chunki, qurilish sohasi mamlakatimizda infratuzilmalarni barpo qilish va xalq farovonligini ta'minlash borasida muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun qurilish sohasini zamon talablari asosida modernizatsiya qilish va malakali mutaxassislarni tayyorlash ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar.

1. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" Qarori. 01.05.2017/№PQ-2936-son.*

2. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Qurilish sohasida Davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" Farmoni. 02.04.2018/№PF-5392-son.*

⁷² KIM – CSR (Corporate Social Responsibility)

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" Farmoni. 28.01.2022/№PF-60-son.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston-2030 strategiyasi to'g'risida" Farmoni. 11.09.2023/№PF-158-son.
5. Porter M. "Competitive Advantage. Creating and Sustaining superior Performance". Free Press Edition. New York, 1985.
6. Kotler P. "Marketing Management: Analysis, Planning, Implementation, and Control". Prentice Hall. New Jersey, 1997.
7. Porter M. "Clusters and the New Economics of Competition". Harvard Business Review, №6, Page/77-90. 1998.
8. Porter M. "Competitive advantage of nations: creating and sustaining superior performance", Vol.2, Page/199-204. Simon&Schuster. New York, 2011.
9. Code de commerce CE. Partie législative de la liberté des prix et de la concurrence/Articles L410 à L490-14. Autorité de la concurrence. Ch.IV: Des décisions et des voies de recours/Articles L464-1 à L464-10. Article L464-2.

RAQOBATLI TA'LIM JARAYONIDA METAKOGNITIV QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISH HAMDA ULARNING TAHLILI

Farmonov Dilshod Po'latovich
Qarshi davlat texnika universiteti doktoranti
Qarshi xalqaro universiteti assistant o'qituvchisi
Muxitdinov Xudayar Suyunovich
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti professori

Annotatsiya. Ushbu maqolada metakognitiv va tanqidiy fikrlash tushunchalari va ahamiyati haqida so'z boradi hamda psixologiya va o'qish jarayonlarini yutuqlariga ta'sirini tavsiflaydi. Birinchi maqsad sifatida mumtoz va hozirgi adabiyotlar asosida metakognitiv va tanqidiy fikrlash jarayonlarini tushuntirish haqida so'z yuritiladi. Ikkinchidan, o'qituvchilar dars jarayonlarida har bir turdagi fikrlashni rivojlantirish uchun rag'batlantirish bo'yicha ba'zi didaktik harakatlar taklif etiladi. Ko'rib chiqish va mulohaza yuritish natijasida, fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, o'qitish va o'qish jarayonlarini samaraliroq tashkil etish muhimligi xulosasiga kelinadi, chunki o'quvchi bilim va ko'nikmalarni shakllantirishda faol rolga ega bo'ladi va mustaqillikni o'zlashtirib oladi, bu inson rivojlanishining turli sohalarini qamrab oladi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются понятия и значение метакогнитивного и критического мышления, а также их влияние на достижения в психологии и процессе обучения. В качестве первой цели обсуждается объяснение процессов метакогнитивного и критического мышления на основе классической и современной литературы. Во-вторых, предлагаются некоторые дидактические действия для мотивации учителей к развитию каждого типа мышления в учебном процессе. В результате анализа и размышлений делается вывод о важности развития мыслительных способностей для более эффективной организации процесса обучения и преподавания, поскольку ученик играет активную роль в формировании знаний и навыков и осваивает независимость, что охватывает различные области человеческого развития.

Abstract. This article examines the concepts and significance of metacognitive and critical thinking, as well as their impact on achievements in psychology and the learning process. The first objective is to discuss the explanation of metacognitive and critical thinking processes based on classical and contemporary literature. Secondly, some didactic actions are proposed to motivate teachers to develop each type of thinking in the educational process. As a result of analysis and reflection, the importance of developing cognitive abilities for more effective

organization of teaching and learning processes is concluded, as the student plays an active role in forming knowledge and skills and mastering independence, which encompasses various areas of human development.

Kalit soʻzlar: Metakognitsiya; tanqidiy fikrlash; ijodiy tafakkur.

Ключевые слова: Метакогнитивность; критическое мышление; творческое мышление.

Key words: Metacognition; critical thinking; creative thinking.

Kirish. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-avgustdagi “Oʻzbekiston Respublikasida 2024-2030-yillarda davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi [1] PQ-308-son qarorida taʼlimga juda katta eʼtibor qaratilgan. Hozirgi milliy va xalqaro taʼlim muhitida oʻquvchilarning tahsil olishlarida nafaqat darslik mazmuniga, balki kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga ham eʼtibor qaratish zarurligi taʼkidlangan. Biroq, fan oʻqituvchilarida fanni oʻzlashtirishi uchun kerak boʻlgan tafakkurni rivojlantirishdan koʻra, ochiqchasiga fanni yodlatishga moyillik bor. Ushbu vaziyatga duch kelinganda, fanni sifatli oʻrganishlari uchun taʼlim muhitida metakognitiv va tanqidiy tafakkurlarni rivojlantirish zarurati seziladi.

Oʻquv jarayonlarida metakognitiv va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish oʻquvchilarning bilim va koʻnikmalarini mustahkamlashning samarali yoʻli boʻlib, ularni nafaqat oʻqish jarayonida, balki kundalik hayotda uchraydigan muammolarni hal qilishda ham, muvaffaqiyatli qoʻllashida ham yordam beradi. Bu usullarni taʼlim jarayoniga tatbiq etish orqali oʻquvchilar mustaqil va faol oʻrganuvchi shaxslarga aylanishlari mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Metakognitiv tafakkur tushunchasi Jon Flevell [2] tomonidan 1970-yillarda kiritilgan va psixologiya va taʼlim sohasida sezilarli rivojlanishga sabab boʻlgan. Flevell bu tushunchani “fikrlash haqida fikrlash” deb atagan va insonlarning oʻz aqliy jarayonlarini kuzatishi va nazorat qilishi muhimligini taʼkidlagan. Ushbu tushuncha oʻquvchilarning oʻqish jarayonida oʻzlarini qanday boshqarishlarini va ularning oʻrganish strategiyalarini shakllantirishlarini anglashiga yordam beradi.

Metakognitiv tafakkur shaxsning oʻz aqliy faoliyatini tahlil qilishi va uning har bir bosqichini tushunish qobiliyatini oʻz ichiga oladi. Lacón va Ortega metakognitiv tafakkurni oʻz aqliy jarayonlarini anglash va nazorat qilish deb belgilashgan. Bu, oʻz navbatida, shaxsga oʻqish va boshqa kognitiv faoliyatlarni yanada samarali va muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini beradi [3].

Sinatra va Taasoobshirazining taʼkidlashlaricha, metakognitiv tafakkur oʻz aqliy faoliyatini boshqarishga, qarorlar qabul qilishga, bilim olish jarayonini yaxshilash uchun qaysi omillar yordam berishini yoki toʻsqinlik qilayotganini tahlil qilishga imkon beradi. Shu sababli, oʻquvchilarda metakognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish nafaqat oʻqish samaradorligini oshiradi, balki ularning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini ham kuchaytiradi [4].

Metakognitiv tafakkurni oʻz aqliy faoliyatimizni tekshirish, undagi ketma-ket amalga oshirayotgan harakatlarimizni anglash qobiliyati sifatida taʼriflash mumkin. Bu oʻz aqliy jarayonlarimizni anglab, ularni nazorat qilish qobiliyatidir [3].

Metakognitiv tafakkurni rivojlantirish aqliy faoliyatni o'zi nazorat qilishga, uni yaxshilash uchun qarorlar qabul qilishga va uni kuchaytiradigan yoki to'sqinlik qiladigan omillarni nazorat qilishga yordam beradi [4].

Psixologik nuqtai nazardan, metakognitiv tafakkurni rivojlantirish ikkita asosiy o'lchov yoki komponentga ega, Sotoning so'zlariga ko'ra: kognitiv bilim va kognitiv tartibga solish [5].

Yuqoridagi mualliflarning fikrlaridan shuni anglash mumkinki, metakognitiv tafakkur har bir insonning butun akademik hayoti davomida o'rganishni muhimligini ta'kidlaydi. Maktabning boshlang'ich ta'lim davrida, bu – yozish va o'qish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim jarayon hisoblanadi. Tadqiqotlardan bizga ma'lumki, ta'limning boshlang'ich va o'rta davrida kichik yoshdagi o'quvchilar katta yoshdagi o'quvchilarga qaraganda yaxshiroq metakognitiv ko'nikmalariga ega ekanligini va hatto fanlarni o'zlashtirishda yaxshiroq natijalarga erishishlari aniqlangan. Metakognitiv tafakkur - o'qishni tushunish hamda o'rganish jarayonlarida ham o'zining ahamiyatini yo'qotmaydi, ayniqsa talabalarning xulosaviy turdagi savollarga to'g'ri javob berishlarida foydalidir. Shuningdek, talabalar kasbiy faoliyati davomida o'quvchilariga bu strategiyani o'rgatishga tayyor bo'lishlari kerak. Metakognitiv o'qitish tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda, ta'lim dasturlarini o'zlashtirishda hamda ta'lim berishda muhim ahamiyatga ega.

Metodologiya. Ta'lim muhitida fikrlash ko'nikmalarining ahamiyati juda yuqori, lekin ularni aniq va maqsadli ravishda o'rgatish ko'pincha e'tibordan chetda qoladi. Metakognitiv o'qitish tajribasi o'tkazilgan maktab o'quvchilarining o'zlashtirish natijalari tahlil qilindi. Quyidagi savollarga javob topish asosiy maqsad qilindi: O'quvchining darsga qatnashishi bilan uning baholari orasida bog'liqlik bormi? Uy vazifasini bajarish darajasi bilan imtihon natijalari qanchalik bog'liq?

Shuningdek, xorijiy tajribalar bilan qiyoslash orqali hududiy raqobatbardoshlikka ta'sir etuvchi omillar aniqlab chiqildi.

Muhokama va natijalar. Ta'lim jarayonida metakognitiv strategiyalarni qo'llash orqali talabalarning metakognitiv va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini samarali ravishda rivojlantiradilar, bu esa ularning akademik va professional muvaffaqiyatlariga katta ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarning darsga qatnashishi bilan uning baholari orasida bog'liqlik borligini hamda uy vazifasini bajarishi bilan imtihon natijalari qanchalik bog'liqligini aniqlash maqsadida korrelyatsion tahlil qilindi.

Korrelyatsiya tahlili – bu ikki o'zgaruvchi o'rtasidagi bog'liqlik darajasini o'lchaydigan statistik usuldir. Korrelyatsiya koeffitsienti -1 dan +1 gacha bo'lgan qiymatga ega bo'lib, quyidagilarni ko'rsatadi:

$r = +1$ Mukammal musbat korrelyatsiya. Bir o'zgaruvchi ortganda, ikkinchisi ham ortadi.

$r = 0$: Korrelyatsiya yo'q. O'zgaruvchilar o'rtasida bog'liqlik yo'q.

$r = -1$: Mukammal manfiy korrelyatsiya. Bir o'zgaruvchi ortganda, ikkinchisi kamayadi.

Olimlarning izlanishlari natijasida korrelyatsion tahlillarning quyidagi turlari keng qo'llaniladi: Pearson korrelyatsiyasi: Interval yoki nisbatli shkala bo'yicha o'lchangan o'zgaruvchilar o'rtasidagi chiziqli bog'liqlikni o'lchaydi. Spearman korrelyatsiyasi: Tartibli shkala bo'yicha o'lchangan o'zgaruvchilar o'rtasidagi monoton bog'liqlikni o'lchaydi. Kendall korrelyatsiyasi: Tartibli shkala bo'yicha o'lchangan o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni o'lchaydi, lekin Spearman korrelyatsiyasiga qaraganda kamroq sezgir.

Korrelyatsiya tahlilining afzalliklari: O'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga yordam beradi. Prognozlash uchun ishlatilishi mumkin. Gipotezalarni tekshirish uchun ishlatilishi mumkin.

Shuningdek, korrelyatsiya tahlilining kamchiliklari ham mavjud, ular quyidagilardan iborat: korrelyatsiya sababni anglatmaydi, chiziqli bo'lmagan bog'liqliklarni aniqlay olmaydi, chetlanmalar natijalarga ta'sir qilishi mumkin.

Metakognitiv o'qitish o'quvchiga o'z bilim jarayonini ongli boshqarish, o'zining kuchli va zaif tomonlarini anglash, hamda samarali o'quv strategiyalarini qo'llash imkonini beradi. Tadqiqot doirasida 24 nafar o'quvchining uchta ko'rsatkichlari tahlil qilindi: Imtihondan oldingi bilim darajasi (diagnostik test ballari), Yakuniy imtihon ballari, Uyga vazifaga ajratilgan o'rtacha vaqt (soatlarda).

1-jadval

O'quvchilarning fanlarni o'zlashtirish ko'rsatkichlari

O'quvchi	Diagnostik test ballari	Imtihon balli	Uy vazifasi (soat)
1	56	71	6
2	60	75	7
3	52	66	5
4	48	63	6
5	58	70	6
6	62	78	8
7	55	68	6
8	50	65	5
9	61	77	7
10	53	67	5
11	47	62	6
12	59	72	6
13	54	69	6
14	63	79	8
15	51	66	5
16	57	73	7
17	60	74	6
18	49	63	5
19	55	71	7
20	62	76	7
21	52	67	6
22	58	72	6

23	61	77	7
24	50	65	5

Metakognitiv o'qitish metodlari o'quvchilarning o'z-o'zini nazorat qilish, strategik o'qish va vaqtni samarali boshqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, dastlabki bilim darajasi yuqori bo'lgan o'quvchilar imtihon natijalarida ham ustunlik qiladi, uy vazifasiga ko'proq vaqt ajratish natijalarni sezilarli darajada oshiradi, korrelyatsion tahlil uchta ko'rsatkich o'rtasida barqaror ijobiy bog'liqlik mavjudligini tasdiqlaydi.

Bu esa metakognitiv o'qitishning samaradorligi faqat o'qituvchi faoliyatiga emas, balki o'quvchilarning o'z bilim jarayonini ongli boshqarishiga ham bog'liq ekanini ilmiy asosda isbotlaydi.

Korrelyatsion tahlil ikki yoki undan ortiq ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlik darajasini aniqlash imkonini beradi. Bu yerda biz uchta asosiy bog'liqlikni o'rganamiz: Oldingi ballar ↔ Imtihon ballari; Uyga vazifaga ajratilgan vaqt ↔ Imtihon ballari; Oldingi ballar ↔ Uyga vazifaga ajratilgan vaqt

Tahlil qilishda Pirson korrelyatsiya koeffitsienti formulasi qo'llanadi:

$$r = \frac{\sum(x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum(x - \bar{x})^2 \cdot \sum(y - \bar{y})^2}}$$

Hisoblash natijalari shuni ko'rsatdiki, oldingi ballar va imtihon ballari o'rtasida $r \approx 0,94$. Bu kuchli ijobiy bog'liqlik bo'lib, o'quvchining dastlabki bilim darajasi yuqori bo'lsa, imtihon natijalari ham yuqori bo'lishini bildiradi. Uyga vazifa va imtihon ballari o'rtasida $r \approx 0,81$. Bu o'rtacha kuchli bog'liqlik bo'lib, ko'proq vaqtini mustaqil ishlashga ajratgan o'quvchilar imtihonda yuqori natija ko'rsatishini tasdiqlaydi. Oldingi ballar va uyga vazifaga ajratilgan vaqt o'rtasida $r \approx 0,65$. Bu esa mo'tadil bog'liqlikni anglatadi, ya'ni dastlabki bilim darajasi past bo'lgan o'quvchilar ko'proq vaqtni uy vazifasiga sarflash orqali natijalarini yaxshilashga intilgan.

Xulosa. Ushbu maqola ta'lim jarayonida fikrlashning murakkabligi va integratsiyalangan aqliy jarayonlarni hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi. Metakognitiv va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, psixologiya va nevrologiya sohasidagi tadqiqotlar yordamida o'rganish va akademik natijalarga qanday ta'sir ko'rsatishi aniqlangan.

Fikrlash jarayonlarini rag'batlantirishda quyidagi jihatlar muhim:

Ochiq muloqot: O'rganuvchilar o'rtasida ochiq va doimiy muloqot imkoniyatlarini yaratish. Bu jarayon intuitiv rivojlanishga asoslanmasligi kerak; o'qituvchilar faoliyatlarini aniq va tartibda olib borishlari lozim.

Faoliyatlar davomiyligi: Fikrlash faoliyatlari ma'lum bir maromda va barqarorlik bilan amalga oshirilishi kerak. Aks holda, izolyatsiyalangan faoliyatlar kognitiv tuzilmani yo'qotishi mumkin.

Ijtimoiy kontekstlar: O'rganishni ijtimoiy kontekstlarda rag'batlantirish zarur. Interaksiyalar orqali fikrlash jarayonlari rivojlanadi va talabalarda yuqori darajadagi aqliy jarayonlar shakllanadi.

Amaliy vaziyatlarga e'tibor: Ta'lim sohasida mutaxassislar o'quvchilarning o'rganish natijalariga e'tibor qaratishi zarur, bu esa ularni haqiqiy vaziyatlarga yechim topishga tayyorlaydi.

O'z-o'zini o'rganish va tartibga solish: O'rganuvchilar o'z-o'zini o'rganish va o'zini-o'zi tartibga solish orqali o'rganish jarayonini bosqichma-bosqich rivojlantiradilar. Bu ularning inson sifatida to'liq rivojlanishlariga yordam beradi.

Natijada, ta'lim jarayoni talabalarning fikrlash ko'nikmalarini kengaytirish va ularga mustaqil ravishda fikrlashga imkoniyat yaratish uchun samarali platforma bo'lishi mumkin. Bu esa o'z navbatida, ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga katta hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-avgustdagi "O'zbekiston Respublikasida 2024 — 2030-yillarda davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-308-son qarori. <https://lex.uz/uz/docs/-7089556?query=ta%E2%80%99lim#sr-1>
2. Flavell, J.H. (1976). *Metacognitive aspects of problem solving*. In: Resnick (Ed). *The nature of intelligence*. Erlbaum, 238 6
3. Lacon, N.; Ortega, S. (2008). *Cognición, metacognición y escritura*. *Revista Signos*, 41(67), 231-255.
4. Sinatra, G. M.; Taasoobshirazi, G. (2018). *The self-regulation of learning and conceptual change in science: Research, theory, and educational applications*.
5. Soto, C. (2002). *Metacognición, Cambio Conceptual y Enseñanza de las Ciencias*. Bogotá: Didáctica Magisterio.
6. Ennis, R. (2011, mayo). *The nature of critical thinking: An outline of critical thinking dispositions and abilities*. Trabajo presentado en el Sixth International Conference on Thinking at MIT, Cambridge, Inglaterra.
7. Elder, L.; Paul, R. (2008). *Critical thinking: strategies for improving student learning*. *Journal of Developmental Education*, 32(1), 32-33.
8. Green, A. E.; Cohen, M. S.; Raab, H. A.; Yedibalian, C. G.; Gray, J. R. (2015). *Frontopolar activity and connectivity support dynamic conscious augmentation of creative state*. *Human Brain Mapping*, 36(3), 923-934.
9. Huber, C. R.; Kuncel, N. R. (2016). *Does College Teach Critical Thinking? A Meta-analysis*. *Review of Educational Research*, 86(2), 431-468.
10. Iwai, Y. (2016). *Promoting strategic readers: Insights of preservice teachers' understanding of metacognitive reading strategies*. *International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning*, 10(1), 1-7.
11. Madore, K. P.; Jing, H. G.; Schacter, D. L. (2016). *Divergent creative thinking in young and older adults: Extending the effects of an episodic specificity induction*. *Memory & Cognition*, 44(6), 974-988.
12. Mihov, K.; Denzler, M.; Förster, J. (2010). *Hemispheric specialization and creative thinking: A meta-analytic review of lateralization of creativity*. *Brain and Cognition*, 72(3), 442-448.

AGRAR KORXONALARDA AYLANMA MABLAG'LARDAN SAMARALI FOYDALANISH RAQOBATBARDOSHLIK OMILI SIFATIDA

**Kalbaev Mutarbay Aytbaevich
Qoraqalpoq davlat universiteti
tayanch doktoranti**

Annotatsiya. Maqolada Qoraqalpog‘iston Respublikasida agrar korxonalar faoliyatida aylanma mablag‘lardan samarali foydalanish masalalari o‘rganilgan. Moliyalashtirish imkoniyatlarining cheklanganligi, resurslardan foydalanish samaradorligining pastligi va infratuzilmaning rivojlanmaganligi asosiy muammolar sifatida ko‘rsatilgan. Shuningdek, aylanma mablag‘larni boshqarishni takomillashtirish, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va bozor infratuzilmasini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar. agrar korxonalar, aylanma mablag‘lar, samaradorlik, moliyaviy resurslar, raqobatbardoshlik, Qoraqalpog‘iston

Аннотация. В статье исследуются вопросы эффективного использования оборотных средств в деятельности аграрных предприятий Каракалпакстана. Выделены ключевые проблемы: ограниченные возможности финансирования, низкая эффективность использования ресурсов и недостаточно развитая инфраструктура. Даны рекомендации по совершенствованию управления оборотными средствами, диверсификации источников финансирования, внедрению инновационных технологий и развитию рыночной инфраструктуры.

Ключевые слова. аграрные предприятия, оборотные средства, эффективность, финансовые ресурсы, конкурентоспособность, Каракалпакстан

Abstract. The article examines the issues of efficient use of working capital in the activities of agricultural enterprises in the Republic of Karakalpakstan. Key problems such as limited financing opportunities, low resource utilization efficiency, and underdeveloped infrastructure are identified. The study provides recommendations on improving working capital management, diversifying funding sources, introducing innovative technologies, and developing market infrastructure.

Keywords. agricultural enterprises, working capital, efficiency, financial resources, competitiveness, Karakalpakstan

Kirish. Mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishining muhim omillaridan biri bu – agrar sohaning barqaror faoliyat yuritishi va uning raqobatbardoshligini ta‘minlashdir. Qishloq xo‘jaligi korxonalari faoliyatida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish ko‘p jihatdan aylanma mablag‘lardan oqilona foydalanish darajasiga bog‘liqdir. Chunki aylanma mablag‘lar ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta‘minlaydi, mahsulot tannarxini belgilaydi hamda moliyaviy natijalarning shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Bugungi kunda global oziq-ovqat xavfsizligi masalalari, agrar bozorning liberallasuvi va import o‘rnini bosuvchi ishlab chiqarishni kengaytirish ehtiyoji qishloq xo‘jaligi korxonalarining moliyaviy resurslardan samarali foydalanishini talab etmoqda. Ayniqsa, Qoraqalpog‘iston Respublikasi misolida ko‘riladigan bo‘lsa, tabiiy-iqlimiy sharoitlarning murakkabligi, suv resurslarining cheklanganligi hamda ishlab chiqarish infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi mavjud moliyaviy imkoniyatlardan oqilona foydalanishni dolzarb masalaga aylantirmoqda.

Agrar korxonalarda aylanma mablag‘larni samarali boshqarish nafaqat korxona ichki iqtisodiy barqarorligini, balki butun mintaqaning raqobatbardoshligini oshirishda ham muhim o‘rin tutadi. Chunki samarali moliyaviy boshqaruv resurslardan tejamkorlik bilan foydalanishni ta‘minlaydi, mahsulot tannarxini pasaytiradi va bozor sharoitida korxonalarning ustunligini kuchaytiradi. Shu jihatdan, aylanma mablag‘larning samarali boshqaruvi agrar sohada innovatsion yondashuvlarni qo‘llash, ishlab chiqarish texnologiyalarini

modernizatsiya qilish hamda eksport salohiyatini kengaytirishda muhim raqobatbardoshlik omili sifatida qaraladi.

Asosiy qism. Aylanma mablag'lar iqtisodiy kategoriya sifatida korxona faoliyatining moliyaviy asosini tashkil etadi hamda ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlovchi qisqa muddatli aktivlar majmuasidan iboratdir. Ularning doimiy aylanishi va qayta tiklanishi ishlab chiqarish samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Qishloq xo'jaligi korxonalari uchun aylanma mablag'larning ahamiyati yanada ortiqcha, chunki bu tarmoq mavsumiylik, tabiiy-iqlimiy omillarning o'zgaruvchanligi va resurslardan foydalanish murakkabligi bilan tavsiflanadi. Shu bois agrar sohada aylanma mablag'larni boshqarish samaradorligi korxonalarining raqobatbardoshligini belgilovchi strategik omillardan biri sifatida qaralishi lozim.

Qoraqalpog'iston Respublikasida agrar soha mintaqa iqtisodiyotida yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Shu bilan birga, mavjud tabiiy-iqlimiy sharoitlar, suv resurslari taqchilligi, tuproq unumdorligining pasayishi kabi omillar korxonalar moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada, ko'plab xo'jaliklarda aylanma mablag'larning yetarli emasligi kuzatiladi. Bu holat ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlashda qiyinchiliklar tug'dirib, mahsulot tannarxining oshishiga sabab bo'ladi. Bundan tashqari, mavjud resurslarning muayyan qismi qisqa muddatli bank kreditlari hisobiga shakllanmoqda, bu esa yuqori foiz stavkalari va qaytarilish muddatlari tufayli iqtisodiy samaradorlikni pasaytiruvchi omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Agrar korxonalar faoliyatida aylanma mablag'lardan samarali foydalanishga to'sqinlik qiluvchi asosiy muammolarni quyidagicha guruhlash mumkin:

- moliyaviy resurslarning cheklanganligi va likvidlik darajasining pastligi;
- ishlab chiqarish jarayonining mavsumiyligi va narxlarning beqarorligi;
- tijorat banklari kredit siyosatining agrar sohaga moslashtirilmaganligi;
- moliyaviy boshqaruvda zamonaviy tahliliy va menejment yondashuvlarining sustligi;
- resurslardan foydalanishda innovatsion texnologiyalar ulushining pastligi [3].

Ushbu muammolar mavjud sharoitda aylanma mablag'lardan samarali foydalanishni murakkablashtirib, korxonalarining barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda.

Agrar sohada aylanma mablag'lardan samarali foydalanishni ta'minlash uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Jumladan:

1. **Moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish** – resurslar harakatini aniq rejalashtirish va nazorat qilish, kesh-flo tahlili va boshqa zamonaviy moliyaviy usullarni keng qo'llash;

2. **Davlat qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish** – subsidiya, imtiyozli kreditlar va grantlar yordamida xo'jaliklarning moliyaviy yukini kamaytirish;

3. **Innovatsion texnologiyalarni joriy etish** – suvni tejavchi usullar, agrotehnika vositalari va logistika tizimlari asosida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish;

4. **Kredit resurslariga kirish imkoniyatlarini yengillashtirish** – agrar soha uchun maxsus moliyaviy mahsulotlar yaratish, foiz stavkalarini pasaytirish va kafolat mexanizmlarini kengaytirish;

5. **Bozor infratuzilmasini rivojlantirish** – mahsulotlarni qayta ishlash va sotish tizimini takomillashtirish orqali ishlab chiqaruvchilarning daromad bazasini kengaytirish [4].

Agrar korxonalarda aylanma mablag'lardan oqilona foydalanish nafaqat moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi, balki ularning bozor sharoitidagi raqobatbardoshligini ham oshiradi. Samaradorlikning ortishi ishlab chiqarish xarajatlarning kamayishiga, mahsulot tannarxining pasayishiga va shu orqali korxonalarning ichki va tashqi bozorlardagi o'rnini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida, Qoraqalpog'iston Respublikasida agrar sektorning iqtisodiyotdagi o'rnini kuchaytiradi hamda mintaqaviy raqobatbardoshlikka hissa qo'shadi.

Natijalar va xulosa. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, Qoraqalpog'iston Respublikasida agrar korxonalar faoliyatida aylanma mablag'larning yetarli emasligi va ulardan foydalanish samaradorligining pastligi mintaqaning umumiy iqtisodiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, moliyaviy resurslarning cheklanganligi, mavsumiylik va narxlarning beqarorligi, tijorat banklari kredit siyosatining agrar sohaga moslashmaganligi korxonalar faoliyatida moliyaviy barqarorlikni ta'minlashni qiyinlashtirmoqda.

Shuningdek, mavjud aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligi past bo'lgani sababli ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligi ko'pincha buzilmoqda, mahsulot tannarxi oshib ketmoqda va korxonalarning raqobatbardoshligi pasaymoqda. Biroq, to'g'ri yondashuv va kompleks chora-tadbirlar asosida bu muammolarni bartaraf etish imkoniyatlari mavjud.

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni ilgari surishga imkon beradi:

1. **Moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish** – aylanma mablag'lar harakatini aniq rejalashtirish va nazorat qilish korxonalar moliyaviy barqarorligini ta'minlovchi asosiy omildir.

2. **Moliyalashtirish manbalarini kengaytirish** – davlat qo'llab-quvvatlovi, imtiyozli kreditlar va xalqaro moliyaviy institutlar resurslarini jalb qilish orqali agrar korxonalar resurs bazasi mustahkamlanadi.

3. **Innovatsion texnologiyalarni joriy etish** – suvni tejash, agrotexnika vositalaridan samarali foydalanish va logistika tizimini modernizatsiya qilish aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligini oshiradi.

4. **Bozor infratuzilmasini rivojlantirish** – qayta ishlash, saqlash va sotish tizimlarini kengaytirish agrar korxonalar daromad bazasini kengaytirib, aylanma mablag'lar aylanishini tezlashtiradi.

5. **Raqobatbardoshlikni kuchaytirish** – samarali moliyaviy boshqaruv va resurslardan oqilona foydalanish mahsulot tannarxini kamaytirib, ichki va tashqi bozorlarda agrar mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshiradi.

Umuman olganda, aylanma mablag'lardan samarali foydalanish agrar korxonalar iqtisodiy barqarorligi va raqobatbardoshligini oshirishning muhim

omili hisoblanadi. Shu sababli, Qoraqalpog‘iston Respublikasida agrar soha rivojlanish strategiyasida ushbu masalaga ustuvor ahamiyat berilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktyabrdagi PF-5853-sonli “O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. Abdullaev, A. (2022) «O‘zbekiston korxonalarida aylanma mablag‘larni boshqarish muammolari», *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 3(4), 45-56.
3. Бондин, И. А. Эффективное использование оборотных активов как фактор стабилизации сельскохозяйственного производства / И. А. Бондин // *Международный сельскохозяйственный журнал*. – 2009. – № 2. – С. 31-32.
4. Higgins, R.C. (2023) *Analysis for Financial Management*. 13th ed. New York: McGraw-Hill Education.

XIZMAT KO‘SATISH SOHASIDA XOTIN-QIZLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUV

Mirzayeva Shirin Nodirovna

**O‘zbekiston Respublikasi, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
“Real iqtisodiyot” kafedrası o‘qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi**

Muallifning elektron manzili: mirzayevashirin502@gmail.com

ORCID raqami: <https://orcid.org/0009-0005-0035-636X>

Muallifning uyali aloqa raqami: +998905020271

Annotatsiya. Ushbu maqolada xizmat ko‘rsatish sohasida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlarning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Ayollarni tadbirkorlik faoliyatiga jalb etish, ularni iqtisodiy mustaqillikka erishishiga ko‘maklashish va zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish orqali xizmatlar sohasida barqaror va innovatsion biznes modellari yaratish masalalari yoritilgan. Shuningdek, maqolada xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan davlat siyosati, amaliy tajribalar va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Xotin-qizlar tadbirkorligi, xizmat ko‘rsatish sohasi, innovatsiya, raqamli texnologiyalar, ayollarni qo‘llab-quvvatlash, iqtisodiy mustaqillik, gender tengligi, startaplar.

Аннотация. В статье рассматривается роль инновационного подхода в развитии женского предпринимательства в сфере услуг. Анализируются механизмы вовлечения женщин в бизнес, пути достижения ими экономической независимости, а также создание устойчивых и инновационных бизнес-моделей с использованием современных технологий. Особое внимание уделяется государственной поддержке, практическому опыту и рекомендациям по расширению женского предпринимательства в данной сфере.

Ключевые слова: Женское предпринимательство, сфера услуг, инновации, цифровые технологии, поддержка женщин, экономическая независимость, гендерное равенство, стартапы.

Annotation. This article explores the role and significance of innovative approaches in the development of women’s entrepreneurship in the service sector.

It analyzes strategies for engaging women in business, supporting their economic independence, and fostering the creation of sustainable, innovation-driven business models through the use of modern technologies. The paper also highlights state policies, practical experiences, and recommendations aimed at enhancing female entrepreneurship in the service industry.

Keywords: Women's entrepreneurship, service sector, innovation, digital technologies, women empowerment, economic independence, gender equality, startups.

Kirish. Bugungi kunda jahon miqyosida barqaror iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy tenglik va innovatsion taraqqiyot yo'lida xotin-qizlar ishtirokini kuchaytirish eng ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Xususan, xizmat ko'rsatish sohasi — mehnat bozorida keng imkoniyatlarga ega bo'lgan, inson omiliga bevosita bog'liq bo'lgan tarmoq sifatida — ayollar tadbirkorligi uchun eng qulay platformalardan biri bo'lib kelmoqda. Ushbu sohada xotin-qizlarning faol ishtiroki nafaqat ularning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlaydi, balki oilaviy farovonlik, jamiyatda barqaror ijtimoiy muhit yaratilishida ham muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy sharoitda innovatsion yondashuvlar — raqamli texnologiyalar, startap ekotizimlari, elektron tijorat va boshqa ilg'or uslublar — ayollar uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochmoqda. Innovatsiyalarning xizmat ko'rsatish sohasiga jadal kirib kelishi, ayniqsa xotin-qizlar tomonidan asos solinayotgan kichik va o'rta bizneslarning rivojlanishiga turtki bermoqda. Shu bilan birga, davlat siyosati va turli dasturlar orqali xotin-qizlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash yo'nalishlari ham bosqichma-bosqich kuchaytirilmoqda. Mazkur maqolada xizmat ko'rsatish sohasida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishdagi muhim omillar, mavjud muammolar, innovatsion yondashuvlarning o'rni va ularni amaliyotga tatbiq etish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, ilg'or tajribalar va amaliy tavsiyalar asosida soha istiqbollari yoritiladi. [1]

Asosiy qism. Xizmat ko'rsatish sohasi iqtisodiyotning eng jadal rivojlanayotgan va mehnat resurslariga talab yuqori bo'lgan tarmoqlaridan biridir. Ayniqsa, sohaning moslashuvchanligi va boshlang'ich investitsiya hajmining nisbatan pastligi uni xotin-qizlar uchun qulay biznes yo'nalishiga aylantirgan. Hozirgi kunda go'zallik salonlari, tikuvchilik, oziq-ovqat xizmatlari, ta'lim va konsalting xizmatlari kabi yo'nalishlarda minglab ayollar muvaffaqiyatli faoliyat yuritmoqda.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yil yakuniga kelib, xizmatlar sohasida faoliyat yuritayotgan xotin-qizlar rahbarligidagi kichik biznes subyektlari soni 2019-yilga nisbatan 38 foizga oshgan. Zamonaviy raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda muhim omilga aylangan. Quyidagi texnologiyalar ayniqsa ommalashgan:

— Elektron tijorat (e-commerce) — ayollar o'z mahsulotlarini onlayn platformalarda sotishga muvaffaq bo'lmoqda;

— SMM va raqamli marketing — xizmatlarning reklamasini tejamkor va samarali tarzda yo'lga qo'yish imkonini bermoqda;

- CRM tizimlari — mijozlar bilan ishlash sifatini oshirmoqda;
- Online xizmatlar — masalan, onlayn kurslar, masofaviy maslahatlar, onlayn buyurtmalar orqali daromad olish imkoniyati kengaymoqda. [2, 3, 7]

1-jadval

Xizmat ko'rsatish sohasida xotin-qizlar tadbirkorligining yillik o'sish sur'ati (O'zbekiston bo'yicha, 2019–2024)⁷³

№	Yil	Tadbirkor ayollar soni (ming)	O'sish sur'ati (%)
1	2019	85	—
2	2020	92	+8.2%
3	2021	105	+14.1%
4	2022	118	+12.3%
5	2023	130	+10.2%
6	2024	137	+5.4%

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat yuritayotgan xotin-qizlar soni yildan-yilga barqaror o'sib bormoqda. Bu holat ayollar tadbirkorligiga bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy talabning ortib borayotganini va ularning innovatsion imkoniyatlardan foydalanish salohiyatini oshayotganini ko'rsatadi. [4] Garchi sohada ijobiy o'zgarishlar kuzatilayotgan bo'lsa-da, xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud:

- Startup kapitalning yetishmasligi;
- Texnologik savodxonlikning pastligi (ayniqsa, yirik shaharlar tashqarisida);
- Huquqiy va moliyaviy masalalarda yetarli bilimning yo'qligi;
- Oila va ish o'rtasidagi muvozanatni saqlashdagi qiyinchiliklar;
- Innovatsion infratuzilmalarga yetarli kirish imkoni yo'qligi.

2-jadval

Xizmat ko'rsatish sohasida xotin-qizlar tadbirkorligining yillik o'sish sur'ati (O'zbekiston bo'yicha, 2019–2024)⁷⁴

№	Muammo turi	Ishtirokchilarning ulushi (%)
1	Moliyaviy mablag' yetishmasligi	62%
2	Raqamli texnologiyalardan foydalanishdagi qiyinchilik	48%
3	Bozor haqida yetarli ma'lumot yo'qligi	41%
4	Oila va biznesni birgalikda olib borishdagi qiyinchiliklar	37%
5	Tadbirkorlik bo'yicha malakaning yetarli emasligi	29%

⁷³ Muallif ishlanmasi: statistik ma'lumotlar asosida

⁷⁴ Muallif ishlanmasi: so'rovnoma natijalari asosida

So'rov natijalari shuni ko'rsatadiki, xotin-qizlar innovatsion tadbirkorlikni boshlashda moliyaviy va texnologik to'siqlarga duch kelishmoqda. Ayniqsa, raqamli vositalardan foydalanishdagi muammolar ayollarni zamonaviy yondashuvlardan foydalanishdan chetlatmoqda. Bu esa maxsus o'quv kurslari, subsidiyalar va maslahat xizmatlari orqali hal qilinishi mumkin. [5] Soha rivojini jadallashtirish va xotin-qizlar ishtirokini kengaytirish uchun quyidagi innovatsion takliflar ilgari suriladi:

— Onlayn inkubatorlar va akselerator dasturlari — ayollarga o'z g'oyalarini startapga aylantirishda ko'maklashadi;

— Maxsus moliyalashtirish dasturlari (grantlar, mikrokreditlar) — aynan ayollar uchun mo'ljallangan imtiyozli resurslar zarur;

— Raqamli savodxonlikni oshirish bo'yicha bepul kurslar;

— Ijtimoiy tarmoqlar va marketing platformalari bilan hamkorlik — xizmatlarni reklama qilish va mijoz jalb qilish imkoniyatlarini oshirish.

Xulosa va takliflar. Xizmat ko'rsatish sohasi – xotin-qizlar tadbirkorligi uchun eng istiqbolli yo'nalishlardan biri bo'lib, ularning iqtisodiy faolligini oshirish, ijtimoiy tenglikni ta'minlash va barqaror daromad manbalarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda ayollar rahbarligidagi kichik biznes subyektlarining soni sezilarli darajada oshgan, ayniqsa raqamli texnologiyalar asosida ishlovchi innovatsion xizmatlar yo'nalishida. Biroq bu sohada hal etilishi lozim bo'lgan muammolar – moliyaviy resurslarning yetishmasligi, raqamli savodxonlikning past darajasi, marketing imkoniyatlarining cheklangani – hali ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

Innovatsion yondashuvlar – ya'ni onlayn xizmatlar, raqamli platformalar, CRM tizimlari va startap inkubatsiyasi – ayollarni xizmatlar sohasida muvaffaqiyatli tadbirkorlik faoliyatiga jalb qilishda asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda. Shunday ekan, ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan tizimli va innovatsion yondashuvlar bu sohani yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi. [5] Shu bois, quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari surish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

Birinchidan, xotin-qizlarning biznes yuritish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun bepul onlayn va oflayn o'quv kurslarini tashkil etish zarur. Ayniqsa, raqamli savodxonlik va marketing bo'yicha amaliy mashg'ulotlar samarali bo'ladi.

Ikkinchidan, ayollar uchun mo'ljallangan maxsus moliyaviy dasturlar – mikrokreditlar, startap grantlar, soliq imtiyozlari – joriy etilishi zarur. Bu dasturlar boshlang'ich bosqichdagi ayol tadbirkorlarga turtki beradi.

Uchinchidan, xizmat ko'rsatish sohasidagi ayollar startaplarini qo'llab-quvvatlovchi onlayn inkubatorlar va mentorlik dasturlarini yo'lga qo'yish lozim. Bu platformalar g'oya, loyiha va ishlab chiqarish bosqichlarida yordam beradi.

To'rtinchidan, ayollar tomonidan tashkil etilgan korxonalarni raqamli ekotizimlarga (marketplace, elektron xizmatlar, onlayn to'lov tizimlari) integratsiya qilish mexanizmlarini davlat miqyosida soddalashtirish va qo'llab-quvvatlash zarur.

Beshinchidan, ayollar tadbirkorligini targ'ib qilish va muvaffaqiyatli tajribalarni ommalashtirish bo'yicha milliy va hududiy ommaviy axborot vositalarida maxsus ko'rsatuvlar, loyihalar yo'lga qo'yilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni. 2000 yil 25 mayda qabul qilingan. 2012 yilda yangi tahriri qabul qilingan.

2. "Aholi bandligini ta'minlash bo'yicha olib borilayotgan ishlar natijadorligi va samaradorligini oshirishda mahalliy ijro hokimiyati va iqtisodiy kompleksning hududiy organlari rahbarlarining shaxsiy mas'uliyatini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2017 yil 6 may PQ-2960 son Qarori.

3. Хисрич Р., Питерс М. Тadbirkorлик. – Т.: Shark, 2002. – 412 б.

Абдувоҳидова А. Хотин-қизлар тadbirkorлигини ривожлантиришида давлат қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари // Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар. – 2021. – №3. – Б. 45–50.

4. Тўхтаева Г. Хизмат кўрсатиш соҳасида хотин-қизлар тadbirkorлигини ривожлантиришининг иқтисодий механизмлари // Иқтисодиёт фанлари номзоди диссертацияси. – Т.: 2020. – 132 б.

5. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi portali.

6. www.stat.uz – O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi sayti.

ИНВЕСТИЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРИГРАНИЧНЫХ РЕГИОНОВ.

**Панжиева Нодира Нормакматовна,
доктор экономических наук (PhD)**

Термезский государственный университет

Аннотация. Maqolada Surxondaryo viloyati misolida chegara hududlarining investitsiya salohiyati va raqobatbardoshligi o'rganildi. Viloyatning geostrategik o'rni, resurs bazasi, xalqaro hamkorlik aloqalari va investitsiyalar dinamikasi tahlil qilindi. SWOT-tahlil orqali hududning kuchli va zaif tomonlari, tashqi imkoniyatlar va tahdidlar aniqlab berildi. Xulosa sifatida, Surxondaryo tajribasi Markaziy Osiyo chegara hududlari uchun barqaror rivojlanish modeli sifatida ko'rilishi mumkin.

Kalit so'zlar: investitsiya salohiyati; raqobatbardoshlik; mintaqaviy iqtisodiyot; barqaror rivojlanish; Surxondaryo viloyati; investitsiyalar.

Аннотация. В статье исследуются факторы формирования инвестиционного потенциала и конкурентоспособности приграничных регионов на примере Сурхандарьинской области. Рассмотрены геостратегическое положение, природно-ресурсная база, международное сотрудничество и динамика инвестиций. Проведён SWOT-анализ, позволивший выявить сильные и слабые стороны региона, а также внешние возможности и угрозы. Сделан вывод о том, что опыт Сурхандарьи может служить моделью устойчивого развития приграничных территорий Центральной Азии.

Ключевые слова: инвестиционный потенциал; конкурентоспособность; региональная экономика; устойчивое развитие; Сурхандарьинская область; инвестиции.

Abstract. The article analyzes the factors shaping the investment potential and competitiveness of border regions using the case of Surkhandarya region. The geostrategic location, resource base, international cooperation, and investment dynamics are examined. A SWOT analysis was conducted to identify the strengths and weaknesses of the region, as well as external opportunities and threats. The study concludes that the experience of Surkhandarya can serve as a model for the sustainable development of border regions in Central Asia.

Keywords: *investment potential; competitiveness; regional economy; sustainable development; Surkhandarya; investments.*

Инвестиционный потенциал региона определяется совокупностью природных, трудовых, финансовых, инфраструктурных и институциональных ресурсов, обеспечивающих возможность эффективного размещения капитала. Конкурентоспособность региона трактуется как способность территории формировать устойчивые преимущества в привлечении инвестиций и обеспечении долгосрочного социально-экономического роста.

Для приграничных территорий особое значение приобретают факторы транспортной доступности, внешнеэкономической ориентации и геополитической стабильности. Сурхандарьинская область, располагающаяся на стыке Центральной и Южной Азии, играет стратегическую роль в транзите и международном сотрудничестве.

Сурхандарья обладает значительным природно-ресурсным потенциалом, включая запасы угля, калийных солей, фосфоритов и базальта. Аграрный сектор остаётся ведущим направлением экономики: в 2024 году его доля в ВРП составила 39,1 %. Промышленность и строительство формируют в совокупности 19 %, а сфера услуг – 41,9 %. Такая структура указывает на сохраняющуюся аграрную ориентацию экономики при высоком потенциале для диверсификации за счёт инвестиций в переработку и услуги.

Таблица 1.

Структура ВРП Сурхандарьинской области в 2024 году [1]

Сельское хозяйство	Промышленность	Строительство	Услуги
39,1 %	9,6 %	9,4 %	41,9 %

ВРП Сурхандарьинской области в 2024 году составил 54 354,1 млрд сумов, что на 5,9 % выше уровня предыдущего года. Инвестиции в основной капитал являются ключевым индикатором развития.

Таблица 2.

**Инвестиции в основной капитал
Сурхандарьинской области (2022–2024 гг.) [2]**

Год	Объем инвестиций, млрд сум	Темп роста, %
2022	11 569,4	-3,9 %
2023	18 307,7	+58,2 %
2024	16 593,1	-9,4 %

SWOT-анализ инвестиционного потенциала региона

Сильные стороны	Слабые стороны
Выгодное геостратегическое положение; богатые ресурсы;	Низкий уровень ВРП на душу населения; зависимость от сельского

развитое сельское хозяйство; трудовые ресурсы; создание СЭЗ	хозяйства; ограниченный приток инвестиций; институциональные барьеры
Возможности	Угрозы
Развитие транспортных коридоров; расширение экспортных рынков; международные программы; развитие туризма и кластеров	Геополитическая нестабильность; конкуренция за инвестиции; климатические и водные риски; миграция населения
Источник: авторская разработка	

Анализ динамики инвестиций показал волнообразную тенденцию: рост в 2023 году на 58,2 % сменился снижением на 9,4 % в 2024 году. Несмотря на сокращение, уровень инвестиций сохранился выше показателя 2022 года. Структура источников финансирования демонстрирует зависимость от привлечённых средств (78,6 %), включая иностранные инвестиции и кредиты, при ограниченной роли собственных средств предприятий и населения (21,4 %). SWOT-анализ подтвердил, что грамотное использование возможностей и мобилизация внутренних преимуществ могут повысить инвестиционную привлекательность региона.

Развитие Сурхандарьинской области демонстрирует тесную взаимосвязь между инвестиционной активностью и социально-экономическим ростом. Для повышения конкурентоспособности региона необходимы следующие меры:

- диверсификация отраслевой структуры экономики;
- развитие перерабатывающей промышленности;
- укрепление роли собственных средств предприятий и населения;
- совершенствование инвестиционного климата;
- активное продвижение туристического бренда региона на международном уровне.

В целом приграничное положение Сурхандарьи – это «две стороны медали»: уникальный шанс стать мостом между Узбекистаном и огромными рынками на юге, но одновременно и зависимость от внешнеполитической конъюнктуры. Грамотная геоэкономическая стратегия развития региона должна минимизировать риски (через укрепление безопасности, договоренности с соседями, страхование инвестиций) и максимально использовать транзитно-логистические преимущества для привлечения капитала.

Реализация данных мер позволит обеспечить устойчивое развитие Сурхандарьинской области и использовать её потенциал как модель для других приграничных территорий Центральной Азии.

Список литературы

1. Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi. Asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar, 2022–2024. – Термиз, 2025.

2. Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi. YaIM va tarmoqlar bo'yicha ko'rsatkichlar, 2024. – Termiz, 2025.
3. Рузметов Б. Региональная экономика: теория и практика. – Ташкент: Фан, 2019.
4. Invexi.org. Gross Regional Product (GRP) of Uzbekistan for 2024. – 2024.
5. Asian Development Bank. Uzbekistan: Promoting Regional Connectivity. – Manila, 2023.
6. World Bank. Uzbekistan Country Economic Update. – Washington D.C., 2024.
7. UNDP Uzbekistan. Human Development Report. – Tashkent, 2023.

УРБАНИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР СТИМУЛИРОВАНИЯ ЗАНЯТОСТИ В РЕГИОНАХ

Нуманова Мадина,
научный сотрудник

Научно-исследовательского центра
"Научные основы и проблемы развития
экономики Узбекистана" при ТГЭУ
madinumani@gmail.com

Аннотация: Статья посвящена исследованию урбанизации как ключевого детерминанта занятости в региональных социально-экономических системах. Установлено, что урбанизация стимулирует формирование новых рабочих мест, диверсификацию экономической деятельности и рост человеческого капитала. Показано, что данные процессы способствуют повышению конкурентоспособности регионов и обеспечивают устойчивый экономический рост.

Аннотация: Мақолада урбанизациянинг минтақавий ижтимоий-иқтисодий тизимларда бандликни шакллантирувчи асосий омил сифатидаги роли таҳлил қилинади. Урбанизация янги иш ўринларини яратили, иқтисодий фаолиятни диверсификация қилиши ва инсон капиталини жамлаш жараёнларини рағбатлантириши кўрсатилади. Ушбу омиллар минтақаларнинг рақобатбардошлигини ошириб, барқарор иқтисодий ўсишга хизмат қилади.

Abstract: The article analyzes urbanization as a key determinant of employment within regional socio-economic systems. It demonstrates that urbanization stimulates job creation, diversification of economic activities, and the accumulation of human capital. These processes enhance regional competitiveness and contribute to sustainable economic growth.

Ключевые слова: урбанизация, занятость, региональное развитие, человеческий капитал.

Калим сўзлар: урбанизация, бандлик, минтақавий ривожланиш, инсон капитали.

Keywords: urbanization, employment, regional development, human capital.

Урбанизация — это процесс концентрации населения, производительных сил, капитала и инфраструктуры в городах, сопровождающийся увеличением доли городского населения, расширением городской территории и трансформацией социально-экономических структур общества в направлении усиления урбанистических характеристик.

Основные аспекты урбанизации:

- Демографический: рост численности городского населения;
- Экономический: концентрация промышленности, торговли и услуг в городах;
- Социальный: изменение образа жизни, профессиональной структуры и повседневных практик;

- Пространственный: расширение городской территории и агломераций.

На начало 2013 года в Узбекистане насчитывается 102 малых и средних города (с численностью населения до 50 тыс. человек), в которых продолжается рост населения. В большинстве своем это города, представляющие административные центры районов, экономика которых в значительной степени зависит от работы 1-2 крупных предприятий. Сегодня, население малых и средних городов в общей доле городского населения страны составляет 34% (без учета городских поселков).

Но если исключить монофункциональные малые и средние города (Учкудук, Заравшан, Ангрен, Мубарек, Асака), то другие МСГ (оставшиеся 97) дают не более 17,5% промышленной продукции страны. Налицо диспропорция: по численности населения МСГ – это больше трети городского населения страны (и оно будет расти), а их доля в промышленном производстве составляет менее одной пятой промышленного производства страны. Таким образом, потенциал МСГ как центров промышленного развития остается неиспользованным. К 2025 году население МСГ Узбекистана может достигнуть 4 млн. человек. В этой связи чрезвычайно важно повысить на местах потенциал в формулировании, реализации и мониторинге программ социально-экономического развития, сфокусированных на малых и средних городах.

Безработица - это состояние, когда люди в возрасте трудоспособности активно ищут работу, но не могут её найти. Это экономический показатель, который измеряет долю людей в рабочем возрасте, не занятых на постоянной основе, но готовых и способных к работе. Безработица часто рассматривается в контексте широких экономических условий и политики занятости.

Безработица может оказывать негативное влияние на развитие региона по нескольким причинам:

- Высокий уровень безработицы может снизить потребление, что в свою очередь приводит к снижению производства и экономического роста в регионе.

- Правительство вынуждено тратить больше средств на пособия по безработице и другие социальные программы для поддержки безработных, что может оказать давление на бюджет и снизить доступные ресурсы для других областей развития.

- Безработица может привести к увеличению бедности, социальному неравенству и низкому уровню жизни в регионе, что в свою очередь может уменьшить качество жизни и благополучие его жителей.

- Сокращение доходов и налоговых поступлений из-за безработицы может привести к сокращению инвестиций в инфраструктуру и общественные услуги, такие как здравоохранение, образование и транспорт.

- Высокий уровень безработицы может способствовать увеличению преступности и социальной напряженности в регионе из-за нестабильности и недовольства среди безработных и их семей.

Население Узбекистана по состоянию на начало 2024 года составляет 36,8 миллиона человек. Темпы роста численности населения в 2020—2023 годах ускорились до 2,1%, или в абсолютном выражении примерно на 700–800 тысяч человек ежегодно. Для сравнения: в 2010—2019 годы средние темпы роста составляли 1,7%, или 500–600 тысяч человек.

Вместе с тем значительная часть населения (57%) принадлежит к группе трудоспособного возраста. При этом начиная с 2010-х годов доля трудоспособного населения от общего населения постепенно снижалась, что обуславливалось ростом уровня рождаемости с 2000-ых годов по настоящее время. Это с одной стороны, указывает на рост демографической нагрузки в кратко- и среднесрочном периоде, а с другой стороны, в долгосрочной перспективе может привести к увеличению потребности в создании большего числа рабочих мест [2].

Развитие урбанизации в регионах может сокращать безработицу за счет создания новых рабочих мест в городах, привлечения инвестиций и развития инфраструктуры. Это также может способствовать росту экономики, что в свою очередь способствует созданию дополнительных возможностей для занятости.

Указ Президента Республики Узбекистан от 11 сентября 2023 года о стратегии «Узбекистан - 2030» № УП-158 определяет актуальные задачи, связанные с развитием процессов урбанизации.

Эти определенные задачи включают в себя:

Принятие мер по доведению уровня урбанизации с 51 процента до 60 процентов, превращение городов Самарканда и Намангана в «города-миллионники», доведение количества городов и районов с численностью населения более 300 тысяч до 28, разработка генеральных планов всех населенных пунктов;

Строительство в регионах жилых домов на 1 миллион квартир, доведение количества массивов «Янги Узбекистон» до 100, возведение дополнительно жилья на 200 тысяч семей, строительство в республике социальных домов, предназначенных для не менее 140 тысяч семей;

Пересмотр системы подготовки специалистов среднего звена в строительстве, подготовка 20 тысяч профессиональных мастеров в год[1].

Формирование законодательных основ, регулирующих строительство многоквартирных домов и других объектов недвижимости на долевой основе.

На 1 июля в столице Узбекистана проживало чуть меньше 3 млн человек. При сохранении нынешних темпов роста население уже к 2035 году может достичь отметки в 4 млн, а к 2050 году превысит 5 млн[3].

В качестве основных факторов роста населения города можно назвать следующие:

- естественное движение населения;
- миграция;
- административно-территориальные изменения[4].

Несмотря на положительные аспекты, неправильное развитие урбанизации может также сопровождаться некоторыми проблемами. Вот некоторые из них: Неправильное развитие урбанизации может привести к перенаселению в городах и нехватке рабочей силы в сельских районах, что может вызвать социальные и экономические неравенства. Рост урбанизации может привести к дефициту доступного жилья, что делает его недоступным для низкооплачиваемых работников.

Увеличение числа жителей в городах может привести к проблемам с транспортом, такими как перегруженные дороги и общественный транспорт, что затрудняет доступ к местам работы. Неправильное развитие урбанизации может усугубить социальное неравенство, поскольку доступ к образованию, здравоохранению и другим социальным услугам может быть ограничен для некоторых слоев населения.

Быстрое развитие городов может привести к экологическим проблемам, таким как загрязнение воздуха и воды, потеря природных экосистем и ухудшение качества жизни. Временные кризисы, такие как экономические рецессии, могут привести к резкому росту безработицы в городах из-за сокращения рабочих мест в ключевых отраслях, таких как производство и финансы.

Выводы и предложения. Для успешного развития урбанизации с целью сокращения уровня безработицы в регионах следует учитывать несколько ключевых аспектов:

- Обеспечение доступного жилья и развитие инфраструктуры в городах помогут привлечь новых жителей и инвесторов, создавая при этом рабочие места в строительстве и обслуживании.

- Инвестирование в образование и подготовку рабочей силы к профессиям, востребованным в городской среде, способствует увеличению конкурентоспособности работников и привлекательности региона для бизнеса.

- Создание условий для развития малого и среднего бизнеса в городах может стимулировать экономический рост и создание новых рабочих мест.

- Урбанизация должна осуществляться с учетом принципов устойчивого развития, чтобы минимизировать негативное воздействие на окружающую среду и обеспечить долгосрочную устойчивость экономики и общества.

- Эффективное региональное планирование и управление помогут оптимизировать распределение ресурсов, инфраструктуры и услуг в регионе, способствуя рациональному использованию трудовых ресурсов и сокращению безработицы.

- Привлечение инвестиций в ключевые отрасли и проекты инфраструктуры в регионах способствует созданию новых рабочих мест и стимулирует экономический рост.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан, от 11.09.2023г. О Стратегии “Узбекистан -2030” № УП-158 <https://lex.uz/ru/docs/6600404>

2. <https://www.gazeta.uz/ru/2024/01/23/employment/>
3. <https://www.spot.uz/ru/2023/11/07/city-planning/>
4. Нуманова, М(2024). Том 25 soni 1. РОЛЬ УРБАНИЗАЦИИ КАК ФАКТОР ВЕДУЩИЙ К РОСТУ БЛАГОСОСТОЯНИЯ РАЗВИТИЯ ГОРОДСКИХ ЖИТЕЛЕЙ. Iqtisodiyot va ta'lim, 400-407. https://doi.org/10.55439/ECED/vol25_iss1/a58

MASOFAVIY BANK XIZMATLARIDAN FOYDALANUVCHI KORXONALAR SAMARADORLIGINI EKONOMETRIK TAHLILI

Achildiyeva Zilola Ergashovna
Angor Raqamli texnologiyalar texnikumi
O'quv ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari
maxsus fan o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada masofaviy bank xizmatlarining korxonalar samaradorligiga ta'siri ekonometrik usullar asosida tahlil qilingan. 2020–2023 yillar oralig'ida olingan ma'lumotlar asosida ko'p o'zgaruvchili regressiya modeli yordamida xarajatlar, daromadlar va foyda ko'rsatkichlarining dinamikasi o'rganilgan. Tahlil natijalari masofaviy bank xizmatlari xarajatlarni kamaytirishi, daromad va foydani oshirishi orqali korxona faoliyatining iqtisodiy samaradorligini sezilarli darajada yaxshilashini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, kelgusi yillarda bu xizmatlarning yanada keng joriy etilishi va biznes jarayonlariga chuqur integratsiyasi tavsiya etiladi.

Аннотация: В данной статье проведён эконометрический анализ влияния дистанционных банковских услуг на эффективность деятельности предприятий. На основе данных за 2020–2023 годы с использованием многовариантной регрессионной модели исследована динамика таких показателей, как расходы, доходы и прибыль. Результаты анализа показали, что дистанционные банковские услуги способны значительно повысить экономическую эффективность деятельности предприятий за счёт снижения расходов и увеличения доходов и прибыли. На основе проведённого исследования рекомендуется более широкое внедрение данных услуг в ближайшие годы и их глубокая интеграция в бизнес-процессы.

Abstract: This article presents an econometric analysis of the impact of remote banking services on the efficiency of enterprises. Based on data from 2020 to 2023, a multiple regression model was used to examine the dynamics of costs, revenues, and profits. The results of the analysis indicate that remote banking services significantly improve the economic efficiency of enterprises by reducing costs and increasing revenues and profits. Based on the findings, the study recommends the broader adoption and deeper integration of these services into business processes in the coming years.

Kalit so'zlar: Masofaviy bank xizmatlari, ekonometrik tahlil, biznes samaradorligi, regressiya modeli, iqtisodiy ko'rsatkichlar, xarajatlar, daromadlar, foyda, raqamli moliya xizmatlari

Ключевые слова: Дистанционные банковские услуги, эконометрический анализ, эффективность бизнеса, регрессионная модель, экономические показатели, расходы, доходы, прибыль, цифровые финансовые услуги

Keywords: Remote banking services, econometric analysis, business efficiency, regression model, economic indicators, costs, revenues, profit, digital financial services

Bugungi kunda global muammolar va tezkor iqtisodiy o'zgarishlar sharoitida korxonalar uchun masofaviy bank xizmatlarining ahamiyati to'liq e'tirof etilmoqda. Masofaviy bank xizmatlari iqtisodiy faoliyatni yengillashtirish va samaradorligini oshirishda, ular orqali amalga oshiriladigan moliyaviy operatsiyalarining qulayligi, vaqtni tejash va xarajatlarni kamaytirish

imkoniyatlari bilan birga, korxonalar samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada masofaviy bank xizmatlaridan foydalanuvchi korxonalar samaradorligi, iqtisodiy ko'rsatkichlarning o'zgarishi va ularning ekonometrik tahlili amalga oshiriladi.

Masofaviy bank xizmatlari va ularning korxonalarga ta'siri bo'yicha bir qator tadqiqotlar mavjud. Masofaviy bank xizmatlari orqali operatsiyalarni amalga oshirish, korxonada xarajatlarni kamaytirish va vaqtni tejash bilan birga, moliyaviy operatsiyalarning tezligini ham oshiradi. (Turan, 2020). Bunday xizmatlar raqobatbardoshlikni oshiradi va foyda darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi (Davis va og'asi, 2018).

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda, masofaviy bank xizmatlaridan foydalanuvchi korxonalarning samaradorligini tahlil qilish uchun quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalaniladi:

1. Ma'lumotlar to'plami: Korxonalar haqida 2020-2023 yillar oralig'ida 100 dan ortiq korxonadan ma'lumotlar to'plandi, masofaviy bank xizmatlaridan foydalanish darajasi, xarajatlar va daromadlar ko'rsatkichlari to'plandi.

2. Econometrik model: Olingan ma'lumotlar asosida ko'p o'zgaruvchili regressiya tahlilidan foydalaniladi:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n + \varepsilon_i$$

Bu yerda Y_i - korxonaning samaradorligi, X - masofaviy bank xizmatlarining o'zgaruvchilari va ε_i - xatolik termi.

3. Statistik tahlil: Olingan natijalar sabab-oqibat aloqalarini aniqlash uchun statistik tahlil baholanadi.

Tahlil natijalari

Tahlil natijalari korxonalar samaradorligini oshirishda masofaviy bank xizmatlarining ahamiyatini tasdiqlaydi. Quyidagi jadvalda asosiy ko'rsatkichlar taqdim etilgan:

Jadval 1

Masofaviy bank xizmatlari ko'rsatkichlari

O'zgaruvchi	Ma'lumotlar (2020)	Ma'lumotlar (2023)	O'zgarish (%)
Xarajatlar (million so'm)	500	350	-30%
Daromadlar (million so'm)	800	1200	+50%
Foyda (million so'm)	300	850	+183%
Masofaviy bank xizmatlaridan foydalanish (%)	30%	80%	+166%

Jadval 2

Regressiya natijalari

Ko'rsatkich	Qimmat	Stat. ahamiyatligi
O'zgaruvchi X_1 (masofaviy bank xizmatlari)	2.45	0.003
O'zgaruvchi X_2 (xarajatlar)	-1.15	0.085
O'zgaruvchi X_n (daromadlar)	1.97	0.021
Intersept β_0	150.00	-

Proqnozlar Kelgusi uch yil (2024-2026) uchun masofaviy bank xizmatlaridan foydalanuvchi korxonalar samaradorligini prognoz qilish maqsadida quyidagi moddiy ko'rsatkichlar ishlab chiqildi:

Jadval 3

2024-2026 yillar uchun prognozlar

Yil	Xarajatlar (million so'm)	Daromadlar (million so'm)	Foyda (million so'm)	Masofaviy bank xizmatlaridan foydalanish (%)
2024	300	1300	1000	85%
2025	275	1400	1125	90%
2026	250	1550	1300	95%

Tahlil natijalari va xulosalar

Ushbu tadqiqot natijalari masofaviy bank xizmatlari biznes samaradorligini oshirishda ajralmas ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi, jumladan:

1. Xarajatlarni kamaytirish: Masofaviy bank xizmatlarining joriy etilishi xarajatlarni 30% ga kamaytiradi, bu esa korxonalar uchun aniq iqtisodiy foyda keltiradi.

2. Daromadlarni oshirish: 2020 yildagi 800 million so'mdan 2023 yilda 1200 million so'mgacha o'sish, 50% lik o'sishni anglatadi.

3. Foyda ko'rsatkichlari: Foyda ko'rsatkichi 300 million so'mdan 850 million so'mgacha ko'tarilib, 183% ga oshadi.

4. Masofaviy bank xizmatlaridan foydalanish: Ushbu xizmatlardan foydalanish darajasi 30% dan 80% gacha oshdi, bu esa ularning iqtisodiyotni rivojlantirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Xulosa

Masofaviy bank xizmatlari biznes samaradorligini sezilarli darajada oshirishga yordam beradi. Xarajatlarni kamaytirish, daromad va foydaning keskin o'sishi, shuningdek, mijozlarning ushbu xizmatlardan foydalanish darajasining oshishi ularning iqtisodiy jihatdan samarali ekanligini tasdiqlaydi. Kelajakda bu xizmatlarni yanada rivojlantirish va qamrovni kengaytirish orqali bizneslar uchun yanada ko'proq imkoniyatlar yaratish mumkin.

Tavsiyalar

1. Kirish: Konferensiya qatnashchilariga masofaviy bank xizmatlarining o'rni va dolzarbiligini tushuntirib berish lozim.

2. Amaliy tahlil: Korxonalar uchun masofaviy bank xizmatlarini qabul qilish jarayonidagi tavsiyalar va qanday qilib ularni samarali foydalanish mumkinligini ko'rsatish.

3. Integratsiya: Masofaviy bank xizmatlarini ichki biznes jarayonlariga integratsiya qilish haqida amaliy maslahatlar berish.

Ushbu maqola masofaviy bank xizmatlarining korxonalar samaradorligiga ta'sirini chuqurroq tahlil qilish va tadqiqotlarni rivojlantirish uchun asos yaratadi.

Qo'shimcha tavsiyalar:

- Korxonalarda masofaviy bank xizmatlarini joriy etishda bosqichma-bosqich amaliy qo'llanma tayyorlash

- Mijozlar uchun o'quv materiallari va trening dasturlarini ishlab chiqish

- Xavfsizlik choralari va ma'lumotlar himoyasi siyosatini aniq belgilash

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Turan, A. (2020). *The Effects of Online Banking Services on Business Efficiency. International Journal of Business Studies.*

2. Davis, M. va uning hamkasbi, J. (2018). *The Role of Remote Banking in Business Development. Journal of Economic Perspectives.*

3. Kireeva, A., & Koroleva, T. (2021). *Impact of Digital Banking on the Stability of Financial Institutions. Financial Studies Journal.*

4. Singh, R. (2019). *Evaluating the Efficiency of Digital Financial Services. Banking Innovation Review.*

5. Nizamov, N. (2022). *The Role of Digital Financial Services in Improving Business Productivity. Tashkent: Uzbekistan State University.*

Qo'shimcha tavsiya: Agar tadqiqot natijalarini chuqurroq tahlil qilish yoki kelajakdagi loyihalar uchun masofaviy bank xizmatlarini joriy etish bo'yicha strategiyalar ishlab chiqish zarur bo'lsa, quyidagi manbalardan ham foydalanish mumkin:

- "Digital Transformation in Banking" (P. Sharma, 2022)

- "The Future of Remote Financial Services" (L. Chen, 2023)

INDICATORS OF THE PHARMACEUTICAL INDUSTRY IN KASHKADARYA REGION

***Independent researcher, Khidirov Khurshid Jamshid ugli
Karshi State University***

Abstract. This article discusses the role and priority tasks of the pharmaceutical industry in Kashkadarya region. It examines the availability of medicinal plants for the pharmaceutical industry, the presence of foreign markets for export, as well as factors for localization and development of the sector.

Keywords: pharmaceutical sector, biologically active supplements, employment, experimental plantation, M. Azimov, Central Asia, small industrial zone.

Аннотация. В данной статье рассматриваются роль и приоритетные задачи фармацевтической отрасли Кашкадарьинской области. Анализируется наличие лекарственных растений для фармацевтической

промышленности, возможности выхода на зарубежные рынки, а также факторы локализации и развития данного сектора.

Ключевые слова: фармацевтический сектор, биологически активные добавки, занятость, экспериментальная плантация, М. Азимов, Центральная Азия, малая промышленная зона.

In recent years, the pharmaceutical industry has become one of the most dynamically developing sectors of the economy in Uzbekistan, directly contributing to the protection of public health, import substitution, and the diversification of export potential. Ensuring the population's access to quality and affordable medicines, as well as the rational use of the country's unique natural resources, has been identified as a strategic priority in the national development agenda.

Kashkadarya region possesses significant opportunities for the development of the pharmaceutical sector. The region is rich in medicinal plants, including more than 50 species with proven healing properties, which are highly demanded in both domestic and international markets. In addition, the presence of small industrial zones, free economic zones, and favorable climatic conditions provides a solid foundation for the establishment of pharmaceutical enterprises and the implementation of innovative projects.

Despite the progress achieved, the pharmaceutical sector in the region is still at an early stage of development and requires systemic support. The establishment of new enterprises, the cultivation and processing of medicinal plants, and the attraction of foreign investment play an essential role in meeting the growing demand for medicines and biologically active supplements. The measures being implemented also create new employment opportunities and ensure sustainable economic growth.

Therefore, the purpose of this article is to analyze the indicators of the pharmaceutical industry in Kashkadarya region, to identify its current state and prospects, and to develop scientific and practical recommendations for enhancing the efficiency of this sector.

In recent years, initial steps have been taken in Kashkadarya region to develop the pharmaceutical sector and increase production volume through the processing of local raw materials. This sector is gradually gaining its place in the regional economy.

Currently, 9 pharmaceutical enterprises are operating in the region.

In Karshi district, Trust Med Pharm LLC has established the production of galenic medicines.

In the small industrial zone of Shahrisabz city, Kesh Universal Mega Pharm has launched the production of 4 types of biologically active supplements.

In Kitob district, Kifti-Ob Dori-Darmon LLC produces 11 types of biologically active supplements.

In Yakkabog district, Burgut Pharm LLC has established the production of medical cotton of various sizes, glycerin, different types of medicinal oils, and packaging of medicinal plants.

In 2023, two projects worth 14 billion UZS were launched in this sector, creating 40 new jobs.

For instance, in Yakkabog district, Burgut Pharm LLC launched the production of menavasilin, alcohol, and packaged almond oil.

Using existing opportunities, six projects worth \$25 million have been developed for 2024–2026, of which three projects worth \$2 million are expected to be launched in 2024.

In the free economic zone of Karshi, Faryob Pharm LLC is planning to produce 200 million syringes and infusion systems annually, with a total project value of \$4 million. (Within this project, payments for equipment have already been transferred to China under a contract).

In Karshi district, Trust Med Pharm LLC will implement a project worth 8 billion UZS for the production of medical vials.

More than 50 types of medicinal plants grow naturally in the region, including ferula, rosemary, camelthorn, kidney tea, rosehip, inula, and achillea—highly demanded in the global market. Several projects specializing in processing this raw material have been implemented.

For example, Burgut Pharm LLC in Yakkabog district purchased a cold-storage warehouse that had been idle for several years under a 5-year installment plan. The company plans to implement a project for the production of sterilized bandages, medical gauze, and liquid medicines. Currently, 10 types of products are packaged at the enterprise.

By the end of this year, Modern Galen Pharm LLC in Shahrisabz city will launch the production of more than 15 types of products. (The equipment has already been fully delivered and installed, and the facility is being equipped in accordance with GMP standards).

In addition, the cultivation of ferula in household plots has been initiated. In Dehkanabad district, 12 neighborhoods were specialized in cultivating ferula, which provided employment and a permanent source of income for the local population.

For reference: 1 kg of ferula resin is purchased from the local population at an average of \$150–250 and is mainly exported to India.

The cost per hectare is 35 million UZS, with an average yield of 450 kg per hectare.

As a result, \$8.5 million worth of exports (70 tons) were achieved in 2022, and \$10 million is planned for the current year.

By 2026, this figure is expected to triple, reaching \$30 million.

In Qamashi district, BBU-Azamat Private Company imports seeds of 16 types of medicinal plants from abroad, adapts them to the local climate, and cultivates them. Through cooperative farming, the company has provided employment for 1,100 households (3,600 family members).

Currently, in order to expand the cultivation of mallow, 10 additional hectares of land have been allocated for an experimental plantation. Seeds of medicinal plants not previously found in Central Asia have been imported from Germany, Spain, Argentina, and other countries, enriching the flora of Uzbekistan.

Research outcomes are also being purchased by European specialists, with \$800,000 worth of scientific works already sold.

In Shahrisabz district, Kamar Medicinals LLC cultivates more than 25 types of medicinal plants on 1,000 hectares of land for pharmaceutical purposes.

In addition, in the mountainous areas and forest lands of the region, rosehips are being cultivated on more than 100 hectares, with new planting along roadsides and farmland borders. The market price of rosehips has tripled in recent years, currently reaching \$2.5 per kg.

On December 4, 2023, a meeting in the format of an “Open Dialogue” was held under the leadership of regional governor M. Azimov, with the participation of doctors and entrepreneurs engaged in pharmaceutical activities. Special emphasis was given to the use of natural medicinal plants in healthcare.

The pharmaceutical industry of Kashkadarya region is gradually strengthening its position in the regional economy. The establishment of new enterprises, the launch of investment projects, and the development of experimental plantations of medicinal plants have created new opportunities for employment, localization of production, and export growth. In particular, the effective use of natural resources such as ferula, rosehip, and other medicinal plants has made it possible to reduce dependence on imports and expand export geography.

The active participation of local entrepreneurs, cooperation with foreign partners, and government support programs provide a solid foundation for the further development of the sector. By 2026, export volumes are expected to triple, reaching \$30 million, while the expansion of industrial zones and free economic zones will ensure sustainable growth.

Thus, the pharmaceutical sector of Kashkadarya region has significant potential not only to meet domestic demand but also to enter international markets with competitive products. Systematic support, scientific research, and innovation will serve as key drivers for turning the region into one of the leading pharmaceutical centers of Uzbekistan.

References

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan “On measures to protect public health and raise the healthcare system in Kashkadarya region to a new stage,” No. PQ-67, February 9, 2024.
2. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan “On organizing the activities of the Pharmaceutical Development Agency under the Ministry of Health of the Republic of Uzbekistan,” No. 993, December 18, 2017.
3. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan “On approval of the regulations of the Pharmaceutical Industry Support and Development Fund under the Ministry of Health,” No. 641, August 1, 2019.
4. Official website of Kashkadarya Regional Government: www.qashqadaryo.uz

HOZIRGI ISLOHATLAR DAVRIDA QISHLOQ XO‘JALIGINI BARQAROR VA SAMARALI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY- IQTISODIY MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH (QORAQALPOG‘ISTON RESPUBLIKASI)

Eshimbetov U.X.

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent*

Tulebayev S.S.

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika institute
stajyor o‘qituvchi*

*u.eshimbetov1981@gmail.com
seydullatolebaev45@gmail.com*

Annotatsiya. Maqolada Qoraqalpog‘iston qishloq xo‘jaligini barqaror va samarali rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari o‘rganilgan. Asosiy urg‘u mintaqaviy agrar siyosatni amalga oshirishda tarmoqda faoliyat ko‘rsatuvchi subyektlarning shakl va usullarini hamda hudud xususiyatlarini hisobga olib, qishloq xo‘jaligini barqaror va samarali rivojlantirishda maxsus dasturlarni takomillashtirishga qaratilgan.

Kalit sozlar: Qishloq xo‘jaligi, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, mintaq, klaster, dastur.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы совершенствования организационно-экономических механизмов устойчивого и эффективного развития сельского хозяйства Каракалпакстана. Основное внимание уделяется совершенствованию целевых программ по устойчивому и эффективному развитию сельского хозяйства с учетом форм и методов деятельности субъектов отрасли и особенностей территории при реализации региональной аграрной политики.

Ключевые слова: Сельское хозяйство, организационно-экономический механизм, регион, кластер, программа.

Abstract. The article examines the issues of improving organizational and economic mechanisms for the sustainable and efficient development of agriculture in Karakalpakstan. The main focus is on improving targeted programs for the sustainable and efficient development of agriculture, taking into account the forms and methods of activity of sectoral entities and the territorial specificities in the implementation of regional agricultural policy.

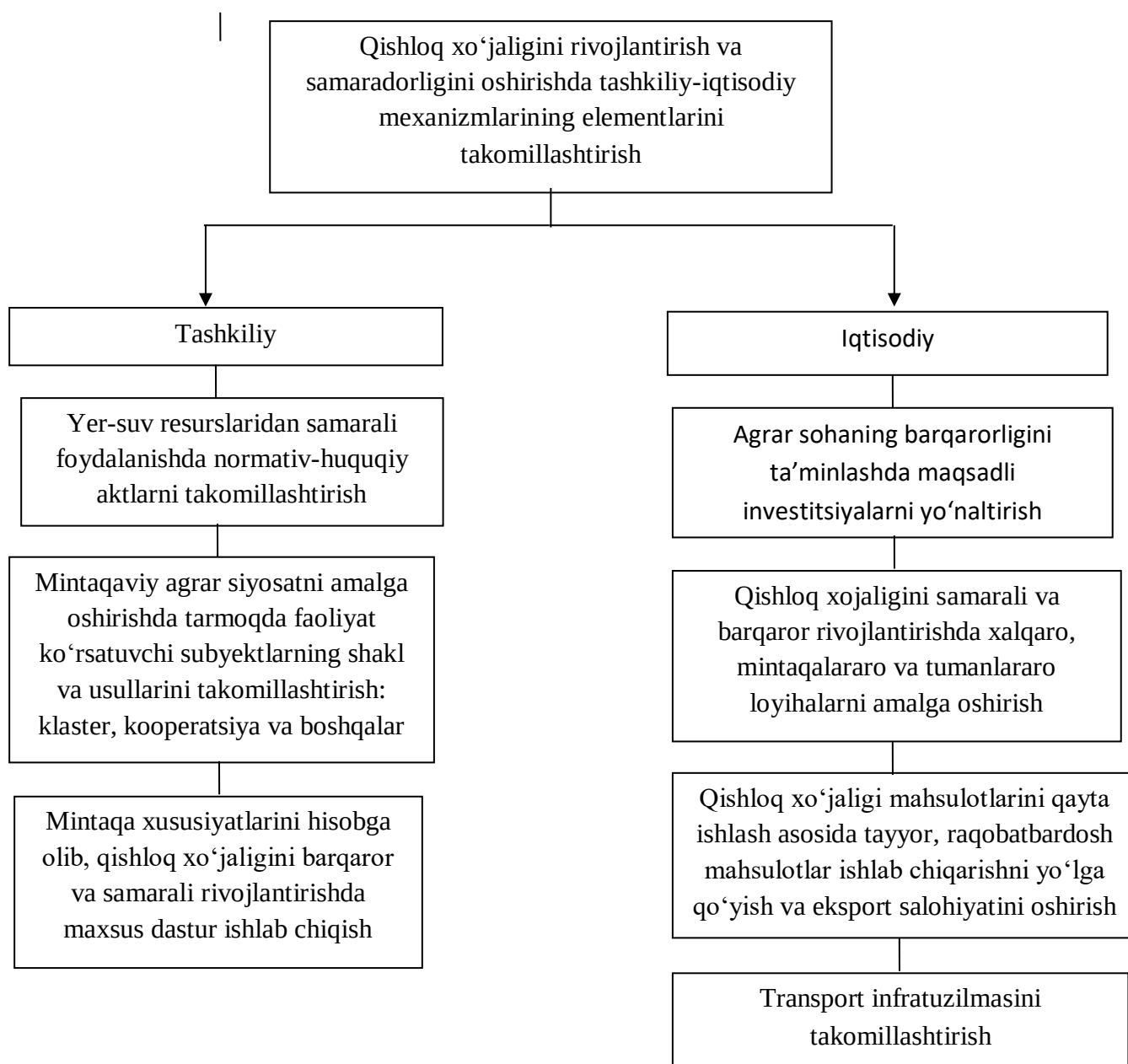
Key words: agriculture, organizational and economic mechanism, region, cluster, program.

Kirish. Bugungi kunda jahonning barcha mamlakatlarida oziq-ovqat havfsizligini ta‘minlash ijtimoiy hayotning ustuvor masalalaridan biri hisoblanadi. Olimlar 2030-yilga borib dunyo aholisining oziq-ovqatga bo‘lgan ehtiyoji kamida 50 foizga oshishini ta‘kidlashmoqda [1]. Ushbu jarayonni birinchidan aholi sonining ko‘payib borishi, ikkinchi tomondan ekin yerlarning foydalanishdan chiqib ketishi, uchinchiidan suv resurslarining yetishmasligi bilan izohlash mumkin.

Bu holat Markaziy Osiyo mintaqasida ayniqsa, hududning yirik qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtiruvchi respublika O‘zbekistonda ham kuzatilmoqda. O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi bir tomondan iqtisodiyotning yirik tarmog‘i hisoblansa, ikkinchi tomondan aholining ijtimoiy hayoti bilan chambarchas bog‘liq tarmoqdir. Ushbu tarmoqning samarali va barqaror rivojlanishi mamlakatdagi iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik muammolarni yumshatishga zamin yaratadi. Chunki, aholining salkam yarmi qishloq joylarda

istiqomat qilsa, qayta ishlash sanoatining ko'pgina tarmoqlarining rivojlanishi agrar soha holatiga bog'liq.

Asosiy qism. Albatta, yuqoridagi ko'rsatilgan masalalar O'zbekistonning yirik mintaqasi hisoblangan Qoraqalpog'iston uchun esa ikki barobar ahamiyatli hisoblanadi. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki[3], qishloq xo'jaligining tarkibiy tuzilishi ichki imkoniyatlarga javob bermaydi. Bu jarayon mintaqada agrar resurslar salohiyatidan samarasiz foydalanilib kelinayotganidan dalolat beradi. Hozirgi vaqtda Qoraqalpog'iston Respublikasida qishloq xo'jaligini rivojlantirishda muayyan muammo va qiyinchiliklarning borligi, mavjud tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning yetarli darajada takomillashtirilmaganligi bilan izohlanadi.

1-rasm. Qoraqalpogiston Respublikasida qishloq xo'jaligini samarali va barqaror rivojlantirishda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish

Mazkur holat qishloq xo'jaligini rivojlantirish bo'yicha tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning mavjud elementlarini takomillashtirish, uning tarkibiy asoslarini o'zgartirish, eng muhimi, ularning samaradorligini oshirishni taqozo etadi. Shu munosabat bilan muallif tomonidan tarmoqda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning takomillashtirilgan tuzilmasini taklif qilinmoqda (1-rasm).

Hozirgi kunda mintaqalar qishloq xo'jaligini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari, Vazirlar Mahkamasi tomonidan ishlab chiqilgan hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy kompleks rivojlantirish dastur va qarorlari doirasida amalga oshirilmoqda.

Albatta, bu ijobiy jarayon hisoblanib, mahalliy imkoniyatlarni va tashqi omillarni chuqur ilmiy nuqtai nazardan o'rganib, mintaqalar qishloq xo'jaligi uchun ustuvor ahamiyatga ega bo'lgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizm elementlarini aniqlab olish lozim.

Har bir mintaqalar o'ziga xos tabiiy-iqtisodiy salohiyatga ega, rivojlanish esa, odatda, ichki va tashqi omillarga bog'liq bo'ladi. Xususan, ekstremal ekologik tabiiy sharoitga ega bo'lgan Qoraqalpog'iston Respublikasini rivojlantirish strategiyasining mexanizmlari, xalqaro tajribani ham hisobga olgan holda, o'ziga xos yo'nalishga ega bo'lishi darkor. Bunda asosiy maqsad, Qoraqalpog'iston Respublikasi shaharlari va tumanlarida mahalliy tashabbuskorlikni oshirish, ichki zahira va imkoniyatlarni iqtisodiy o'sishni ta'minlashga yo'naltirgan holda, aholining o'sib borayotgan ehtiyojlarini qondirishdan iboratdir[3]. Ushbu tadqiqotning asosiy mohiyati ham aynan tabiat-xo'jalik-aholi tizimi doirasida ekologik muhitni muhofaza qilgan holda, jamiyatning o'sib borayotgan ehtiyojini qondirishga qaratilgan.

Natijalar. Ilmiy ishda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning mintaqaviy agrar siyosatni amalga oshirishda tarmoqda faoliyat ko'rsatuvchi subyektlarning shakl va usullarini takomillashtirish, hudud xususiyatlarini hisobga olib, qishloq xo'jaligini barqaror va samarali rivojlantirishda maxsus dasturlarni takomillashtirish bo'yicha takliflar ko'rsatib o'tilgan.

Iqtisodiyotning bozor tamoyillariga asoslangan sharoitda qishloq xo'jaligida erkin faoliyat yuritishning shakllari rivojlanib boradi. Tarmoqda qaysi shakl ustuvor rivojlanishini davlatning agrar siyosati belgilab beradi. Bu borada, iqtisodchi olimlar D.Tojiboeva "Kelajakda qishloq xo'jaligida mehnatga bo'lgan kuchli motivatsiyani, yer, suv, moddiy, moliyaviy resurslar samaradorligini ta'minlovchi yangi tashkiliy tuzilma va boshqarish usullarini topish muhim ahamiyatga ega" deb ta'kidlaydi[4]. Bugungi kunda respublika iqtisodiyotining real sektorida tayyor mahsulot ishlab chiqarishga e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, tadqiqot hududida ham tarmoqda yetishtirilgan mahsulotlarini to'liq qayta ishlashga bo'lgan jarayon yuz bermoqda. Avvalo, ushbu masalada yangidan shakllanayotgan qishloq xo'jaligi klaster va kooperatsiyalarning hissasi beqiyosdir. Zamonaviy infratuzilma va ilg'or texnologiyalarga ega klaster va kooperativ tizimini rivojlantirish qishloq xo'jaligini isloh qilishning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Bu tizim daladan iste'molchigacha to'liq ishlab chiqarish zanjirini ta'minlab, eksport hajmini oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi [5]. Hozirgi vaqtda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtiruvchi, qayta ishlovchi

va sotuvchi subyektlar o'rtasidagi munosabatlarning huquqiy asosini mustahkamlashga harakat qilinmoqda [6].

Mintaqada 2023-yili dehqonchilik tarmoqlari bo'yicha jami 43 ta agroklaster subyektlari faoliyat yuritgan. Shuni alohida ta'kidlash joizki, ushbu agroklaster subyektlarining hammasi ham qishloq xo'jaligi homashyosini qayta ishlashni yo'lga qo'ymagan. Bundan tashqari iqtisodiy ko'rsatkichlari ham barqaror bo'lmagan. Demak, hozirgi mavjud bo'lgan agroklasterlar faoliyatini olib borish bo'yicha tegishli tadbirlarni takomillashtirish talab etiladi. Agroklaster subyektlarining iqtisodiy faoliyatini barqaror va samarali bo'lishini ta'minlash maqsadida quyidagi tashkiliy-iqtisodiy mexanizm elementlarini takomillashtirishni taqozo etadi:

- klasterlarni tashkil etish va boshqarish kontseptsiyasini ishlab chiqish [7];
- barcha klaster ishtirokchilari o'rtasida qa'tiy teng munosabatlarga asoslangan shartnomalarni tuzish, shartnomada ko'rsatilgan talablar buzilgan holda uni buzgan tomonga huquqiy chora ko'rilib, ikkinchi tomonga moliyaviy va ma'naviy ko'rilgan zararlarni qoplab berish;

- agrar sohada faoliyat yurituvchi subyektlarga havf soluvchi tashqi va ichki iqtisodiy xatarlardan saqlashda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni yo'lga qo'yish;

- qishloq xo'jaligi mahsulotlarini noqulay ob-havo sharoitida sug'urtalashni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni rivojlantirish [8];

agroklasterlar faoliyatini innovatsion rivojlantirish, mahsulot ishlab chiqarish strategiyasi esa eksportga yo'naltirilgan tayyor mahsulotlarga qaratilgan bo'lishi va h.k.

Shuningdek, mintaqa xususiyatlarini hisobga olib, qishloq xo'jaligini barqaror va samarali rivojlanishida maxsus dastur ishlab chiqishni taqozo qiladi. Dasturda mintaqaning ichki agrar, mehnat va iqtisodiy resurslaridan kompleks foydalanish orqali hududdagi iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik muammolarni yumshatishga qaratilgan bo'lishi lozim. Chunki, respublikada qishloq xo'jaligining taraqqiy etishi iqtisodiyotning ko'pgina tarmoqlariga aholining ijtimoiy hayotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Dastur doirasida quyidagi tadbirlar amalga oshirilishi lozim:

- suv resurslaridan tejamkorlik bilan foydalaniladigan zamonaviy texnologiyalarni keng ko'lamda amaliyotga joriy etish. Bunda alohida e'tibor berish kerak bo'lgan muammolar mavjud. Jumladan, zamonaviy, yangi suv tejovchi texnologiyalarni qishloq xo'jaligida mahsulot yetishtiruvchi subyektlar o'z faoliyatiga joriy qilishda moliyaviy qiyinchiliklarga uchrashishi mumkin. Ushbu moliyaviy qiyinchiliklarni yumshatish maqsadida davlat tomonidan noan'anaviy sug'orish tizimini amaliyotga joriy etgan subyektlar faoliyatini turli-xil tashkiliy-iqtisodiy dastaklar bilan qo'llab-quvvatlash lozim deb hisoblaymiz. Ular jumlasiga bojxona, tashib olib kelish, suv solig'i bo'yicha engillik berish, imtiyozli kreditlar ajratish va h.k. kiritish mumkin;

- suv tanqisligi sharoitida mavjud agrar resurslardan samarali va kompleks foydalanish maqsadida mintaqa iqlim-tuproq xususiyatlarini e'tiborga olgan holda, dehqonchilik va chorvachilik tarmoqlarini optimal joylashtirish. Darhaqiqat

dehqonchilik va chorvachilik tarmoqlarining hududiy tarkibini takomillashtirish masalasi ham hal etilishi lozim bo'lgan vazifalardan biri. Qishloq xo'jaligida turli mulkchilik shakllari shakllangan, ularning erkin faoliyat yuritishi qonun bilan himoyalangan bo'lishga qaramay boshqarishning buyruqbozlik shakli kuzatilmoqda. Fermerlar faoliyatiga aralashish natijasida mintaqaning iqlim-tuproq, suv resurslari ta'minoti kabi xususiyatlarni inobatga olmasdan qishloq xo'jaligi ekinlarini joylashtirish yuqori organlar tomonidan topshiriq asosida amalga oshirilmoqda. Binobarin, bozor iqtisodiyotining asosiy tamoyillaridan biri hududlarning ichki salohiyatidan kelib chiqqan holda erkin ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish va raqobat bozorida yuqori foyda olishga qaratilgan bo'lish lozim. Demak, mintaqaning agrar resurslar imkoniyatlari, ichki va tashqi bozor kon'yunkturasi kabi omillarni hisobga olib fermerlar o'z ekinlarini erkin ekishga va sotishga sharoit yaratish nafaqat xo'jaliklarga balki mintaqaga sezilarli darajada samara beradi;

- mahalliy iqlim-tuproq sharoitiga mos o'simliklarning yangi nav, hayvonlarning yangi zotlarini yaratish. Ushbu chora-tadbir doirasida dehqonchilik va chorvachilik bilan ilmiy faoliyat olib boruvchi ilmiy tadqiqot institutlarini tashkil etish, mavjudlarini kerakli jihozlar bilan ta'minlash va ilmiy xodimlarning faoliyati uchun shart-sharoit yaratish;

- ekin yerlaridan samarali foydalanish usullarini (almashlab ekish, yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, shamol va suv eroziyasining oldini olish) tashkil etish. Bugungi kunda hal etilishi lozim bo'lgan muhim masalalardan biri ekin yerlaridan samarali foydalanish hisoblanadi. Yer resurslaridan samarali foydalanish usullaridan biri ekinlarni almashlab ekishdir. Bunda ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarini tashkil etish va rivojlantirib borish zarur. Bunday xo'jaliklarning tashkil etilishi yil davomida yer-suv, mehnat, moliyaviy va boshqa resurslardan to'liq foydalanishga zamin yaratadi. Shu bilan birga mazkur holat katta iqtisodiy va ekologik ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari yer resurslaridan samarali foydalanishda yerlarning meliorativ holatini yaxshilab borishni taqozo etadi. Meliorativ holatni yaxshilashda kollektor-drenajlarni o'tkazish ularni ta'mirlash asosiy omil hisoblanadi. Bugungi kunda mintaqada bironta xo'jalik ushbu tadbirlarni olib bora olmaydi. Shunday ekan davlat kollektor-drenajlarni o'tkazish ularni ta'mirlash ishlarini izchil olib borishi darkor;

- qishloq xo'jaligini boshqarish va mahsulot yetishtirishda raqamlashtirish usullaridan foydalanish;

- qishloq joylarida aholi bandligini ta'minlash, ularning daromadlarini oshirib borish maqsadida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni, ijtimoiy infratuzilma tarmoqlarini izchil rivojlantirib borish. Bu yerda quyidagi asosiy jihatlarni hisobga olish tavsiya etiladi: qishloq joylari aholisining turmush darajasini oshirish maqsadida qishloqlarda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarini ishga tushirish; xizmat ko'rsatish sohalarini yanada rivojlantirish, bu borada qishloq joylari va shaharlar o'rtasidagi farqlarni kamaytirish; ijtimoiy ishlab chiqarishda mehnat resurslarining bandlik darajasini ko'paytirish, joylarda turli kichik ixtisoslashtirilgan ishlab chiqarish korxonalarini tashkil etish, shuningdek, xalq hunarmandchiligi tarmoqlarini rivojlantirish uchun shart-sharoit

yaratish; qishloq aholisi turmush farovonligini oshirishning asosiy omili sifatida qishloqlarga toza ichimlik suvi va tabiiy gaz bilan keng miqyosda ta'minlash va boshqalar.

Qoraqalpog'iston hududida maqsadli dasturlarni amalga oshirish ikki bosqichda respublika va tumanlar miqyosida amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Respublika miqyosida dasturni umumiy boshqarish va moliyalashtirish (shu bilan birga, davlat o'z investitsiyalarining foyda olish uchun majburiy yakuniy maqsadini belgilamaydi, balki, kapital qo'yilmalarni ishlab chiqaruvchilarning iqtisodiy faolligini oshirish vositasiga aylantiradi) va uning bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi. Tuman miqyosida hududning iqtisodiy rivojlanish imkoniyatlarini jalb qilish va amalga oshirishga qaratilgan aniq tadbirlar amalga oshiriladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda mintaqada qishloq ho'jaligining rivojlanish ko'satkichlari ijobiy xususiyatga ega. Takidlash joizki, bozor iqtisodiyoti sharoitida miqdor ko'rsatkichlarning o'sishi emas balki, samaradorlik va sifat ko'rsatkichlariga e'tibor berilishi lozim. Bu tarafdin hudud qishloq xo'jaligi maqtashga orzugilik darajada emas. Ushbu holatga mavjud mexanizmlar tasirchanligining past bo'lishi yoki bugungi kundagi jarayonlarga javob bermasligi bilan izohlanadi. Demak tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirib borish zaruriyati yuzaga chiqmoqda.

Adabiyotlar

1. Пулатов Д., Хайдаров А. Перспективы «зелёной» экономики. // *Экономический вестник Узбекистане*. 2021. №6. С. 120-122.
2. Назарбаев О., Султанов Н. // *Методологические вопросы разработки стратегий долгосрочного развития: материалы V Форума экономистов / под общей редакцией д.э.н. Садыков А.М. Т.: IFMR. 2013.*
3. Ешимбетов У.Х. Қорақалпоғистон қишлоқ хўжалиғи ривожланишининг минтақавий ўзига хос хусусиятлари. // *Yangi O'zbekiston iqtisodiyoti*. 2024. №5. 11-18 betlar.
4. Тожибоева Д. Фермер хўжаликлари самарадорлигининг илмий-назарий асослари. // *Иқтисод ва молия*. 2017. №12.
5. Ходжаев Ж. Агропромышленные реформы: от кластеризации до цифровизации. // *Экономические обозрение*. 2021. №8. С. 28-39.
6. Mirziyoyev Sh. *Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi*. T.: O'zbekiston. 2023. 152 b.
7. Отажонов Ш. Инновацион кластерлар ташкил этиши – ҳудудларнинг бошқариши самарадорлигини оширишининг муҳим омилли. // *Методологические вопросы разработки стратегий долгосрочного развития: материалы V Форума экономистов / под общей редакцией д.э.н. Садыков А.М. Т.: IFMR. 2013.*
8. Дудник Е. Государственная поддержка сельского хозяйства Украины: состояние, проблемы, перспективы. *Макроэкономическая сбалансированность и комплексное социально-экономическое развития: // материалы II Форума молодых ученых-экономистов / под общей редакцией д.э.н. Садыков А.М. Т.: Baktaria press, 2013.*
9. Эгамбердиев Ф.Т. Региональные особенности развития агропромышленного производства в условиях либерализации экономики. *Диссертации на соискание ученой степен доктора экономических наук*. Т.: 2003. С. 91.

QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASIDA OLIY TA'LIM XIZMATLARINING IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Ibragimov Aydos Maratovich
Urganch davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Qoraqalpog'iston Respublikasida oliy ta'lim xizmatlarining iqtisodiy samaradorligini oshirish masalalari yoritilgan. Mavjud muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish bo'yicha tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish yo'llari taklif etiladi. Shuningdek, innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalarni qo'llash va mehnat bozoriga moslashtirilgan ta'lim dasturlarining ahamiyati asoslab beriladi.*

Аннотация: *В статье рассматриваются вопросы повышения экономической эффективности услуг высшего образования в Республике Каракалпакстан. Анализируются существующие проблемы и предлагаются пути совершенствования организационно-экономических механизмов. Особое внимание уделено применению инновационных подходов, цифровых технологий и адаптации образовательных программ к требованиям рынка труда.*

Abstract: *This article examines the issues of improving the economic efficiency of higher education services in the Republic of Karakalpakstan. The existing problems are analyzed, and ways to enhance organizational and economic mechanisms are proposed. Special attention is given to the role of innovative approaches, the use of digital technologies, and the adaptation of educational programs to labor market requirements.*

Kalit so'zlar: *oliy ta'lim, xizmatlar, iqtisodiy samaradorlik, raqobatbardoshlik, tashkiliy mexanizm, innovatsiyalar.*

Ключевые слова: *высшее образование, услуги, экономическая эффективность, конкурентоспособность, организационный механизм, инновации.*

Keywords: *higher education, services, economic efficiency, competitiveness, organizational mechanism, innovations*

Kirish. So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida, jumladan Qoraqalpog'iston Respublikasida ham oliy ta'lim tizimini isloh qilish, uning sifatini oshirish va xalqaro standartlarga moslashtirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Oliy ta'lim sohasi nafaqat malakali kadrlar tayyorlash, balki mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida ham muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, raqobatbardosh ta'lim xizmatlarini ko'rsatish, ularning iqtisodiy samaradorligini oshirish va zamonaviy bozor talablariga moslashtirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Qoraqalpog'iston Respublikasida oliy ta'lim muassasalari sonining ortishi, ta'lim dasturlarining kengayishi va yangi ta'lim texnologiyalarining joriy etilishi ushbu sohada sifat va samaradorlikni oshirish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Biroq, mavjud infratuzilmaning yetarli emasligi, ta'lim jarayonini

moliyalashtirishdagi cheklovlar, kadrlar salohiyati va ilmiy tadqiqotlarning iqtisodiyot ehtiyojlariga yetarli darajada mos kelmasligi kabi muammolar mavjud.

Shu bois, oliy ta'lim xizmatlarining iqtisodiy samaradorligini oshirish mexanizmlarini aniqlash va ularni takomillashtirish Qoraqalpog'iston Respublikasida mintaqaviy rivojlanishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonda ta'lim xizmatlarining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini modernizatsiya qilish, innovatsion yondashuvlardan foydalanish va xalqaro tajribani amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Oliy ta'lim xizmatlari iqtisodiy tizimning muhim tarkibiy qismi sifatida nafaqat bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan malakali mutaxassislarni tayyorlashni ta'minlaydi, balki hududiy va milliy darajada ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning barqarorligini ham belgilaydi. Shu bois, oliy ta'lim xizmatlarining samaradorligini baholash masalasi zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarning markazida turibdi.

"Iqtisodiy samaradorlik" tushunchasi an'anaviy tarzda natija va sarf o'rtasidagi mutanosiblikni ifodalash uchun qo'llanadi. Ta'lim xizmatlari misolida bu, bir tomondan, ta'lim jarayoniga yo'naltiriladigan moddiy, moliyaviy va mehnat resurslari, ikkinchi tomondan, jamiyat va iqtisodiyot ehtiyojlariga javob beradigan bilimli, kasbiy tayyorgarlikka ega mutaxassislarning shakllanishi bilan belgilanadi [4]. Shuningdek, samaradorlik faqat iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan emas, balki ta'lim sifati, bitiruvchilarning mehnat bozoriga moslashuvchanligi, innovatsion faoliyatga tayyorligi kabi ijtimoiy natijalar bilan ham o'lchanadi.

Oliy ta'lim xizmatlarining iqtisodiy samaradorligini o'rganishda bir necha nazariy yondashuvlar mavjud. Neoklassik iqtisodiy nazariyada samaradorlik ta'lim jarayonida resurslardan oqilona foydalanish bilan bog'liq bo'lsa, institutsional yondashuvda oliy ta'lim muassasalari ijtimoiy institut sifatida mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga ko'rsatadigan ta'siriga e'tibor qaratiladi. Shu bilan birga, innovatsion rivojlanish nazariyasi oliy ta'lim tizimini yangi bilim va texnologiyalarni yaratish, ularni iqtisodiyotga joriy etish jarayonining asosiy drayveri sifatida baholaydi.

Hozirgi sharoitda oliy ta'lim xizmatlarining samaradorligini aniqlashda kompleks yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuvda iqtisodiy samaradorlik nafaqat moliyaviy ko'rsatkichlar bilan, balki ta'lim sifati, raqobatbardoshlik darajasi, xalqaro reytinglardagi o'rni va bitiruvchilarning bandlik ko'rsatkichlari orqali baholanadi. Shu tariqa, oliy ta'lim xizmatlarining samaradorligi keng qamrovli tushuncha bo'lib, u iqtisodiy, ijtimoiy va innovatsion rivojlanish omillarini o'zida mujassam etadi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, oliy ta'lim xizmatlarining iqtisodiy samaradorligini baholash faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy ko'rinishda ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, Qoraqalpog'iston Respublikasida oliy ta'lim tizimi rivojlanishining hozirgi holatini o'rganish, mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

So'nggi yillarda Qoraqalpog'istonda oliy ta'lim muassasalari sonining ortishi, mavjud universitet va institutlarning filiallari tashkil etilishi ta'lim xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirdi. Mintaqada talaba

yoshlarning qamrovi yil sayin oshib bormoqda, bu esa hududiy mehnat bozorida malakali kadrlar ta'minotini yaxshilash uchun muhim zamin yaratmoqda. Shu bilan birga, ta'lim dasturlarining diversifikatsiyasi, yangi ta'lim yo'nalishlari va magistratura bosqichining kengaytirilishi oliy ta'lim tizimining modernizatsiya jarayonlarini yaqqol ifodalaydi.

Biroq mavjud imkoniyatlarga qaramay, Qoraqalpog'iston Respublikasida oliy ta'lim xizmatlarining rivojlanishida qator muammolar ham saqlanib qolmoqda. Avvalo, ta'lim jarayonining moddiy-texnik bazasi to'liq modernizatsiya qilinmagan, ayrim ta'lim muassasalarida o'quv-laboratoriya jihozlari va zamonaviy texnologiyalar yetishmaydi. Shuningdek, ilmiy-tadqiqot faoliyati ko'pincha amaliy iqtisodiy ehtiyojlardan ajralgan holda olib borilishi kuzatiladi, bu esa ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi hamkorlikning yetarli darajada samarali emasligidan dalolat beradi.

Kadrlar salohiyatiga kelsak, mintaqada oliy ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan professor-o'qituvchilar soni yetarli bo'lsa-da, ularning ilmiy darajaga ega bo'lganlari ulushi respublika o'rtacha ko'rsatkichidan pastroqdir. Bu esa ilmiy maktablarning shakllanishiga va ta'lim sifatining oshishiga ma'lum darajada to'sqinlik qiladi. Shu bilan birga, xorijiy universitetlar bilan hamkorlik dasturlari, akademik almashinuvlar va qo'shma ta'lim loyihalarining kengayishi sohada ijobiy o'zgarishlarga turtki bermoqda.

Natijalar va xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Qoraqalpog'iston Respublikasida oliy ta'lim tizimi rivojlanishida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatilayotgan bo'lsa-da, xizmatlarning iqtisodiy samaradorligini oshirishda bir qator tizimli muammolar mavjud bo'lib qolmoqda. Avvalo, moliyalashtirish manbalarining cheklanganligi ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, zamonaviy infratuzilmani shakllantirish va ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish imkoniyatlarini sezilarli darajada cheklaydi. Davlat byudjeti mablag'larining yetarli emasligi xususiy sektor investitsiyalari, xalqaro grantlar va loyihalarni jalb etishni talab qiladi.

Ikkinchi muhim muammo ta'lim mazmuni va sifatining global mehnat bozori talablariga yetarlicha mos kelmasligidir. O'quv dasturlarining nazariyaga qaratilganligi natijasida bitiruvchilarda amaliy ko'nikmalar yetarlicha shakllanmayapti. Bu holat ularning bandlik darajasiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois, ta'lim dasturlarini ishlab chiqarish sektori bilan yaqin hamkorlikda shakllantirish, dual ta'lim elementlarini kengaytirish hamda qo'shma dasturlarni yo'lga qo'yish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Uchinchidan, professor-o'qituvchilar salohiyatining nisbatan pastligi ham tizim samaradorligini susaytiruvchi omillardan biridir. Ilmiy darajaga ega mutaxassislar ulushining respublikaning boshqa hududlariga nisbatan pastligi, yosh olimlarning xalqaro ilmiy hamkorlikda faol ishtirok eta olmasligi innovatsion g'oyalar oqimini cheklab qo'ymoqda. Shu sababli, kadrlar malakasini oshirish, ularni xalqaro tajriba almashinuvi dasturlarida ishtirok etishga rag'batlantirish, yosh olimlarni qo'llab-quvvatlash zarur.

To'rtinchidan, ilmiy-tadqiqot faoliyatining iqtisodiyot ehtiyojlari bilan integratsiyasi sustligicha qolmoqda. Amaliy tadqiqotlarning ishlab chiqarish

jarayoniga tatbiq etilmasligi oliy ta'lim muassasalari va biznes sektori o'rtasida samarali hamkorlik mexanizmlarini shakllantirish zarurligini ko'rsatadi. Amaliy natijalarni tijoratlashtirish va startup loyihalarni rivojlantirish ushbu yo'nalishda asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Beshinchidan, raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasining pastligi ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga to'sqinlik qilmoqda. Elektron ta'lim platformalarining rivojlanmaganligi, masofaviy ta'lim imkoniyatlarining yetarli emasligi hamda "raqamli kampus" modeliga o'tishning sustligi oliy ta'lim xizmatlarini global standartlarga moslashtirish imkoniyatlarini cheklaydi.

Shu munosabat bilan, Qoraqalpog'iston Respublikasida oliy ta'lim xizmatlarining iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun kompleks yondashuv zarur. Moliyalashtirish mexanizmlarini diversifikatsiya qilish, ta'lim dasturlarini mehnat bozori talablariga moslashtirish, professor-o'qituvchilar malakasini oshirish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini iqtisodiyotga yo'naltirish hamda raqamli ta'lim texnologiyalarini keng joriy etish – bu yo'nalishdagi asosiy ustuvor vazifalardir.

Xulosa qilib aytganda, mazkur chora-tadbirlarning tizimli amalga oshirilishi oliy ta'lim xizmatlarining iqtisodiy samaradorligini oshirish, ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish va Qoraqalpog'iston Respublikasining mintaqaviy rivojlanish strategiyasida belgilangan ustuvor maqsadlarga erishishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.* – Toshkent, 2022.
2. *O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomalari.* – Toshkent, 2021–2023 yillar.
3. *O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Oliy ta'lim tizimini rivojlantirish strategiyasi" bo'yicha qarorlari va me'yoriy-huquqiy hujjatlari.* – Toshkent, 2019–2023 yillar.
4. *Madumarov T. Ta'lim tizimida iqtisodiy samaradorlikni oshirish mexanizmlari.* – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018.
5. *UNESCO. Higher Education in a Globalized Society.* – Paris: UNESCO Publishing, 2018.
6. *OECD. Education at a Glance: OECD Indicators.* – Paris: OECD Publishing, 2022.

UZBEKISTAN AS A BRIDGE FOR EURASIAN CONNECTIVITY: OPPORTUNITIES IN TRANSIT, TRADE, AND ENERGY

Anvarjon Pardayev [0009-0004-5536-2743]
Lecturer, Termez University of Economics and Service,
Termez, Uzbekistan
anvarjon_pardayev@tues.uz

Abstract. *Uzbekistan's geostrategic location in the heart of Central Asia positions it as a critical bridge between East and West, particularly in the domains of transit, trade, and energy. With its expanding infrastructure, engagement in multilateral initiatives like the Belt and Road Initiative (BRI), and strategic neutrality, Uzbekistan has increasingly aligned itself with efforts to enhance Eurasian connectivity. This paper explores the opportunities Uzbekistan faces as a transit corridor, a trade facilitator, and an energy hub. It also discusses the policy reforms and*

international cooperation frameworks that support this transition. Despite challenges such as infrastructure gaps, regional instability, and institutional barriers, Uzbekistan holds considerable promise in becoming a linchpin for Eurasia's integration and development.

Keywords: *Uzbekistan, Regional Integration, Eurasian Connectivity, Transit, Energy*

Introduction In recent years, regional connectivity has become central to Eurasian economic, political, and strategic discourse. As global power dynamics shift and traditional trade routes face disruptions, countries at the heart of Eurasia are redefining their roles. Uzbekistan, with its strategic location, infrastructure investments, and proactive foreign policy, stands out. Historically isolated due to its landlocked status, Uzbekistan now seeks to leverage its geographic position as a bridge linking East and West, North and South.

Bordering all four Central Asian republics, Afghanistan, and situated at the crossroads of major transcontinental corridors, Uzbekistan is naturally positioned as a regional trade hub (ADB, 2021). Under President Shavkat Mirziyoyev's leadership since 2016, Uzbekistan has embarked on reforms to liberalize its economy, attract foreign investment, and deepen regional ties. Its integration into initiatives like the Belt and Road, CAREC, and observer status in the EAEU and SCO exemplifies its strategic shift (Dadabaev, 2022).

Uzbekistan's role in Eurasian connectivity is especially evident in transit infrastructure, trade facilitation, and energy cooperation. Overland corridors through Central Asia, Afghanistan, and the Caspian Sea are gaining importance as alternatives to maritime routes (Stronski, 2020). Projects such as the China–Kyrgyzstan–Uzbekistan railway, the Trans-Afghan railway, and logistics centers are transforming regional supply chains. Concurrently, Uzbekistan is diversifying trade, reforming customs, and expanding exports (UNESCAP, 2022). In energy, Uzbekistan connects to global markets via pipelines and renewable projects, serving as both a producer and transit country (IEA, 2021; UNDP, 2023).

This paper explores how Uzbekistan leverages its geography and reforms to position itself as a Eurasian connector, focusing on transit, trade, and energy sectors. It assesses the country's current trajectory amid increasing geopolitical volatility and shifting regional power balances. The study concludes that Uzbekistan's integration enhances regional stability and development prospects, though challenges like infrastructure gaps and regional instability remain. Strategic investments, diplomacy, and multilateral cooperation present opportunities to maximize Uzbekistan's role as a land-linked partner in a changing Eurasian landscape, contributing to sustainable growth and regional cohesion.

2. Geostrategic Importance of Uzbekistan

Uzbekistan's location in the center of the Eurasian continent grants it exceptional geostrategic importance. It is the only Central Asian state that borders all four of its regional neighbors, Kazakhstan to the north, Kyrgyzstan to the northeast, Tajikistan to the southeast, and Turkmenistan to the southwest, as well as Afghanistan to the south. This central position situates Uzbekistan as a natural crossroads for trade, transit, and diplomacy in the wider Central Asian region. Its role as a geographic and political hinge between East and West, and North and

South, has become increasingly salient in global connectivity narratives (Stronski, 2020; Dadabaev, 2022).

Historically, Uzbekistan was a major node along the Silk Road, linking the civilizations of China, Persia, India, and Europe through cities like Samarkand and Bukhara. This ancient legacy is not only symbolic but serves as a cultural and diplomatic asset in modern integration efforts. Contemporary Uzbekistan is leveraging this heritage through initiatives like the "New Silk Road", particularly as part of China's Belt and Road Initiative (BRI), in which Uzbekistan is a core partner country (Peyrouse, 2018).

The country's strategic relevance has further increased following the geopolitical shifts of the 21st century. The withdrawal of Western forces from Afghanistan in 2021, increasing Sino-Russian competition and cooperation in Central Asia, and the reconfiguration of Eurasian energy and transport corridors have elevated Uzbekistan's importance in regional diplomacy and logistics (Kucera, 2021; ICG, 2022). Its foreign policy doctrine of strategic neutrality and non-alignment has enabled Tashkent to maintain positive relations with competing powers such as Russia, China, the United States, and the European Union, a balancing act that enhances its potential as a neutral regional hub (Cooley and Laruelle, 2019).

Uzbekistan's access to several overland trade routes reinforces its role as a transit state. To the north, it connects to Russia and Europe via Kazakhstan and the Eurasian Economic Union (EAEU). To the east, it links with China through road and rail networks crossing Kyrgyzstan. To the west, it can access Caspian Sea ports and ultimately Europe via the so-called "Middle Corridor" through Azerbaijan and Turkey. To the south, Uzbekistan's border with Afghanistan presents both a challenge and an opportunity, opening pathways to Pakistan's seaports and the wider Indian Ocean region through the Trans-Afghan Corridor (World Bank, 2023).

From a security perspective, Uzbekistan occupies a buffer zone between the fragile environments of Afghanistan and the more stable northern tier of Central Asia. The country plays a crucial role in counterterrorism cooperation and regional stability initiatives under the Shanghai Cooperation Organization (SCO) and through bilateral engagements with its neighbors (ICG, 2022). Its regional positioning also enables it to contribute meaningfully to energy interdependence, water-sharing agreements, and environmental management, all of which are transboundary in nature.

Moreover, Uzbekistan's domestic reforms since 2016 have enhanced its attractiveness as a strategic partner. The liberalization of foreign trade, the improvement of logistics infrastructure, and the easing of visa regimes for regional citizens have transformed Uzbekistan from a relatively closed state into an emerging regional hub (EBRD, 2023). These developments complement its geographic advantage, reinforcing its position as both a gateway and a bridge in Eurasian geopolitics.

3. Transit and Infrastructure Development

Uzbekistan's efforts to become a regional transit hub are rooted in its strategic goal to transform from a landlocked to a land-linked state. Since 2016, the government has prioritized infrastructure development, including modernizing existing routes, constructing new railway lines, and establishing logistics hubs to facilitate regional trade and multimodal connectivity (ADB, 2021; World Bank, 2023). A key project is the China–Kyrgyzstan–Uzbekistan (CKU) railway, which aims to create a shorter, more direct route between western China and Central Asia. Once completed, it will significantly cut transit times for goods moving from China to Europe via the Caspian Sea and South Caucasus, boosting trade volumes and reducing reliance on routes passing through Kazakhstan and Russia (Peyrouse, 2018). Additionally, the Angren–Pap railway, completed in 2016 with Chinese support, features the Kamchik Tunnel, the longest railway tunnel in Central Asia, improving domestic mobility and internal integration, crucial for developing international transit (ADB, 2021).

Uzbekistan is also investing in southward connectivity through the Trans-Afghan Corridor, linking Uzbekistan's rail network to Afghanistan and Pakistan, with access to Gwadar and Karachi seaports. The route Termez–Mazar-i-Sharif–Kabul–Peshawar aims to revive trade between Central and South Asia, attracting interest from the World Bank and the Gulf Cooperation Council (GCC) due to its strategic importance for connecting Asia with the Indian Ocean (World Bank, 2023; ICG, 2022). Complementing these corridors are logistics centers, dry ports, and SEZs like the Navoi International Intermodal Logistics Center, serving as regional cargo hubs, while Navoi Airport and the Termez Cargo Center facilitate air freight and transit trade, especially post-2021. Uzbekistan's participation in frameworks like CAREC, which links it to China, Russia, and South Asia, enhances its role in regional connectivity (CAREC, 2022). Digitization and customs reforms, including "single window" procedures and electronic data exchange, are vital for improving efficiency, reducing costs, and boosting global competitiveness (UNESCAP, 2022; EBRD, 2023). Despite financing challenges, the government's proactive approach, via PPPs, foreign loans, and multilateral aid, is enabling progress toward upgrading and expanding transport infrastructure (ADB, 2021; UNDP, 2023).

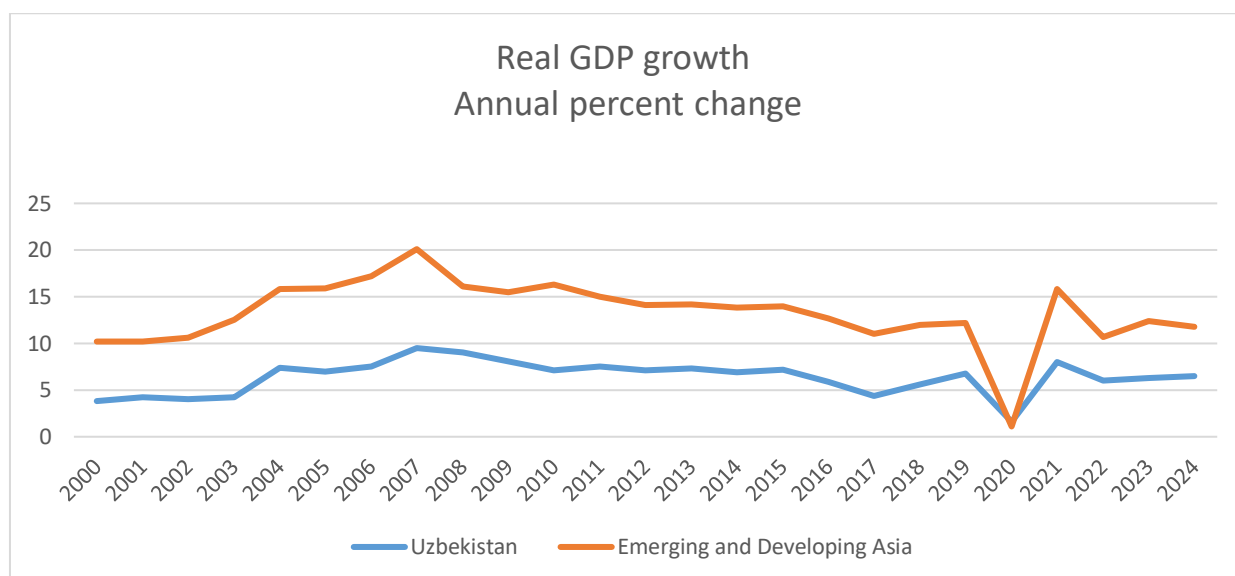

Figure 1. Comparison Real GDP growth of Uzbekistan and Emerging and Developing Asia.(IMF 2025)

Since 2010, Uzbekistan’s economy has grown by 6.2 percent on average per annum, surpassing the upper as well as lower middle-income country (LMIC) averages. From 2010 to 2022, Uzbekistan's average growth rate of 6.2 percent significantly outpaced the average country growth rates of Europe and Central Asia (ECA) (excluding high-income countries) of 3.1 percent, LMIC at 4.4 percent, and upper middle-income counties (UMIC) at 4.9 percent.(World Bank 2024)

4. Trade Integration and Economic Corridors

Uzbekistan's trade integration efforts are underpinned by a broader strategy to connect with global and regional value chains, moving beyond traditional dependency on a few markets. The government has adopted a multi-vector trade policy that seeks to expand access to diversified export destinations, including South Asia, the Middle East, and Europe. Strategic infrastructure investments, such as the modernization of dry ports, logistics hubs, and road-rail intermodal terminals, aim to reduce transit costs and increase the competitiveness of Uzbek goods in international markets (World Bank, 2023). These developments not only foster trade efficiency but also position Uzbekistan as a logistical pivot between major global economies.

The expansion of economic corridors has elevated Uzbekistan's role in transcontinental trade. The China–Kyrgyzstan–Uzbekistan railway, currently under development, is a critical project within the Belt and Road Initiative (BRI) and is expected to significantly cut transport time and cost between East Asia and Europe (ADB, 2024). Simultaneously, Uzbekistan’s active participation in the Middle Corridor—linking China to Europe through Central Asia, the Caspian Sea, the South Caucasus, and Turkey, offers a strategic alternative to routes passing through Russia. This diversification is particularly relevant amid sanctions and geopolitical shifts that have altered trade flows since the Russia-Ukraine conflict (Putz, 2022). As a result, Uzbekistan is emerging as a vital component of Eurasia’s evolving transport map.

Moreover, Uzbekistan’s integration into regional trade frameworks is contributing to policy harmonization and institutional capacity-building.

Engagement in the CAREC program facilitates alignment of technical regulations, phytosanitary standards, and cross-border cooperation mechanisms across member countries (UNESCAP, 2022). Through its observer status in the EAEU, Uzbekistan is also testing compatibility with customs union norms, enabling gradual adaptation without full membership obligations. These multilateral engagements are complemented by bilateral agreements that enhance predictability and legal certainty for investors and exporters. Collectively, such measures deepen economic interdependence in Central Asia and reinforce Uzbekistan's ambition to serve as a trade and connectivity hub across Eurasia.

5. Energy Cooperation and Transit Potential

Uzbekistan's energy sector plays a pivotal role in its ambition to become a regional connectivity hub. As both an energy producer and a transit country, Uzbekistan occupies a unique position in the evolving architecture of Eurasian energy trade. Its significant reserves of natural gas, expanding electricity networks, and growing investments in renewable energy make it a central player in regional energy cooperation.

Uzbekistan is one of the leading natural gas producers in Central Asia, with estimated reserves of over 1.8 trillion cubic meters (IEA, 2021). The country's gas infrastructure is closely integrated with regional networks, most notably through the Central Asia–China gas pipeline, which traverses Turkmenistan, Uzbekistan, and Kazakhstan before reaching China's Xinjiang region. This pipeline, which has been operational since 2009, is a vital part of China's energy security strategy and provides Uzbekistan with valuable revenue from both exports and transit fees (Peyrouse, 2018). As China seeks to diversify its energy sources away from maritime routes, the overland energy corridor through Central Asia is gaining increased strategic relevance.

In addition to eastward flows, Uzbekistan is exploring opportunities to expand southward energy cooperation, particularly through Afghanistan and into South Asia. The Trans-Afghan energy corridor, while facing political and security uncertainties, has long been a strategic ambition. Projects like CASA-1000 (Central Asia–South Asia Electricity Transmission and Trade Project) aim to export surplus hydropower from Kyrgyzstan and Tajikistan through Uzbekistan and Afghanistan to Pakistan. Although Uzbekistan is not a direct electricity exporter under CASA-1000, its position as a transit country is critical to the project's long-term success (World Bank, 2023).

Electricity generation in Uzbekistan has traditionally relied heavily on natural gas, but recent years have seen growing efforts to diversify the energy mix. The government has prioritized the development of renewable energy, particularly solar and wind power, in collaboration with international partners such as the United Arab Emirates (Masdar), Saudi Arabia (ACWA Power), and international financial institutions (UNDP, 2023). According to the Ministry of Energy, Uzbekistan aims to generate 25 percent of its electricity from renewables by 2030, with several large-scale solar projects already underway in regions like Navoi, Samarkand, and Surkhandarya.

Uzbekistan is also working toward regional electricity market integration through partnerships with neighboring countries, including Kazakhstan and Turkmenistan. The goal is to establish a Central Asian unified power grid, which would allow countries to trade electricity based on seasonal demand and production capacities. This regional power pool would enhance energy security, reduce costs, and optimize resource utilization (ADB, 2022).

Transit potential is further reinforced by Uzbekistan's strategic location between energy-rich and energy-deficient regions. For example, Turkmenistan's excess gas production could be routed through Uzbekistan toward Afghanistan and Pakistan if political conditions stabilize. Similarly, Uzbekistan's own domestic energy reforms, including tariff adjustments, liberalization of energy pricing, and improved regulatory frameworks, make it a more attractive partner for cross-border energy ventures (EBRD, 2023).

Nevertheless, several constraints remain. Infrastructure modernization is essential, as much of the existing gas and electricity network dates back to the Soviet era. Investment gaps, limited regional coordination mechanisms, and the instability in Afghanistan also pose risks to Uzbekistan's energy connectivity ambitions (ICG, 2022). Moreover, achieving a transition to low-carbon energy sources will require long-term commitment and technological capacity, especially in grid integration and storage technologies.

6. Conclusion Uzbekistan's ambition to transform from a landlocked to a land-linked country is increasingly realistic. Its investments in transit, trade facilitation, and energy integration place it at the heart of Eurasian connectivity. While challenges remain, the country's proactive diplomacy, strategic location, and commitment to reforms provide a solid foundation for regional leadership. If managed effectively, Uzbekistan's bridging role could foster not only national development but also greater regional stability and prosperity.

References

1. Asian Development Bank (ADB), 2021. *Uzbekistan Transport Sector Assessment, Strategy, and Road Map*. Manila: ADB.
2. Asian Development Bank (ADB), 2022. *Energy Outlook for Central and West Asia*. Manila: ADB.
3. Central Asia Regional Economic Cooperation (CAREC), 2022. *CAREC Corridor Performance Measurement and Monitoring Annual Report 2021*. [online] Available at: <https://www.carecprogram.org>
4. Cooley, A. and Laruelle, M., 2019. *The New Great Game in Central Asia: Geopolitics in a Post-Western World*. Oxford: Oxford University Press.
5. Dadabaev, T., 2022. Uzbekistan's Foreign Policy under Mirziyoyev: Regionalism, Connectivity, and Reforms. *Central Asian Survey*, 41(3), pp.234–256.
6. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), 2023. *Uzbekistan Country Diagnostic Report*. London: EBRD.
7. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), 2023. *Uzbekistan Country Report*. London: EBRD.
8. International Crisis Group (ICG), 2022. *After the Withdrawal: Afghanistan and Regional Stability*. [online] Available at: <https://www.crisisgroup.org>
9. International Energy Agency (IEA), 2021. *Central Asia Energy Outlook*. Paris: IEA.
10. Kucera, J., 2021. *Uzbekistan Navigates New Geopolitical Realities After US Exit from Afghanistan*. Eurasianet, [online] Available at: <https://eurasianet.org>

11. Peyrouse, S., 2018. The Impact of the BRI on Central Asia: Between Modernization and Geopolitical Risks. *China Perspectives*, 4(2018), pp.45–52.
12. Putz, C., 2022. What the Middle Corridor Offers Central Asia. *The Diplomat*, [online] Available at: <https://thediplomat.com>
13. Stronski, P., 2020. The Return of Eurasia: The Geopolitics of Central Asian Connectivity. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
14. United Nations Development Programme (UNDP), 2023. Uzbekistan: Green Energy for Sustainable Growth. Tashkent: UNDP.
15. United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (UNESCAP), 2022. Trade Facilitation and Paperless Trade Implementation Survey: Uzbekistan Country Report. Bangkok: UNESCAP.
16. United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (UNESCAP), 2022. Trade and Transport Facilitation Monitoring Mechanism: Uzbekistan Country Report. Bangkok: UNESCAP.
17. World Bank, 2023. Uzbekistan Systematic Country Diagnostic Update. Washington, DC: World Bank.
18. World Bank. Uzbekistan - Country Economic Memorandum : Fostering Private Sector-Led Growth and Global Integration(English). Washington, D.C.: WorldBankGroup. <http://documents.worldbank.org/curated/en/099050625064539607>

SURXONDARYO VILOYATIDA ASALARICHILIK MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQRISHNING MARKETING FAOLIYATI TAHLILI

**Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
iqtisodiyot kafedrası o`qituvchisi Rashidova X.T.**

Anotatsiya: Bugungi kunda iqtisodiyotni transformatsiyalash sharoitida asal ishlab chiqaruvchilar ham ichki va tashqi bozorlarda raqobat muhitiga duch kelmoqdalar. Mahsulotlarni raqobatbardosh qilib tayyorlash uchun ishlab chiqaruvchilar marketingning to'g'ridan-to'g'ri sotish va ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish strategiyalaridan keng foydalanmoqdalar. Mahsulotni to'g'ridan-to'g'ri sotish strategiyasi qo'shilgan qiymatini oshirishga imkon beradi. Diversifikatsiya strategiyasi esa iste'molchilarga yangi mahsulotlarni taklif qilishga imkon yaratadi. Maqolada asal ishlab chiqaruvchilarining marketing strategiyalarini tahlil qilish maqsad qilib olingan. Tadqiqot uchun 2020-2023-yillarda O'zbekiston Respublikasida yetishtirilgan asalarichilik mahsulotlari asosida ma'lumotlar olingan. Natijalarga ko'ra, asal ishlab chiqaruvchilari birinchidan, iste'molchilar bilan shaxsiy aloqani ta'minlash uchun, ikkinchidan, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish uchun to'g'ridan-to'g'ri marketing strategiyasidan foydalanadilar. Bu esa yakuniy qiymatining yuqori ulushini saqlab qolishga va natijada iste'molchilarga yangi mahsulotlarni taklif qilish orqali qo'shimcha mahsulot talabini yaratishga imkon beradi.

Аннотация: Сегодня в условиях трансформации экономики производители меда также сталкиваются с конкурентной средой на внутреннем и внешнем рынках. Чтобы сделать продукцию конкурентоспособной, производители широко используют маркетинговые стратегии прямых продаж и диверсификации производства. Стратегия прямых продаж продукта позволяет увеличить его добавленную стоимость. С другой стороны, стратегия диверсификации позволяет потребителям предлагать новые продукты. Статья направлена на анализ маркетинговых стратегий производителей меда. Для исследования были получены данные на основе продукции пчеловодства, выращенной в Республике Узбекистан в 2020-2023 годах. В результате производители меда используют стратегии прямого маркетинга, во-первых, для обеспечения личной связи с потребителями и, во-вторых, для снижения транзакционных издержек. Это

позволяет поддерживать высокую долю конечной стоимости и, как следствие, создавать дополнительный спрос на продукцию, предлагая потребителям новые продукты.

Anotation: Today, in the context of the transformation of the economy, honey producers are also faced with a competitive environment in the domestic and foreign markets. To make products competitive, manufacturers are making extensive use of marketing strategies for direct sales and diversification of production. A direct product sales strategy allows you to increase the added value. The diversification strategy, on the other hand, allows consumers to offer new products. The article aims to analyze the marketing strategies of honey producers. For the study, data was obtained on the basis of beekeeping products grown in the Republic of Uzbekistan in 2020-2023. According to the results, honey producers use a direct marketing strategy, firstly, to ensure personal contact with consumers, and secondly, to reduce transaction costs. This allows for a higher share of the final value to be maintained and, as a result, for consumers to create additional product demand by offering new products.

Kalit soʻzlar: asal ishlab chiqaruvchilar, marketing strategiyasi, diversifikatsiya strategiyasi, asal tasniflari, toʻgʻridan-toʻgʻri marketing strategiyasi, SWOT tahlil.

Ключевые слова: производители меда, маркетинговая стратегия, стратегия диверсификации, классификация меда, стратегия прямого маркетинга, SWOT-анализ.

Keywords: honey producers, marketing strategy, diversification strategy, honey classifications, direct marketing strategy, SWOT analysis.

Kirish Asalarichilikdan bugungi kunda bir qancha mahsulotlar olinmoqda. Jumladan, asal, gulchanglar, asalari mumi, propolis, va ari zahari kiradi. Asalarichilik mahsulotlariga tegishli raqobatni tashkil etuvchi oʻxshash yoki tegishli mahsulotlar mavjud emasligi, bu sohadagi tahlilni osonlashtiradi. Asal oson hazm boʻladigan, yuqori kaloriyali, mahsulot hisoblanadi. U oziq-ovqat, shuningdek, tabiiy dori sifatida ishlatiladi. Asaldan kosmetik mahsulot boʻlgan, sovun va kremlarni tayyorlashda, shuningdek, farmasevtikada qoʻllaniladigan, jarohatlar va kuyishlar uchun bevosita ishlatiladigan mahsulotlarni tayyorlash uchun ishlatiladi. Chunki asalning tarkibidagi tabiiy moddalar infektsiyaga qarshi yordam beradi, toʻqimalarning yangilanishini yaxshilaydi va chandiq toʻqimasini xom, qayta ishlanmagan shaklda kamaytirishga xizmat qiladi.

Asalarichilik mahsulotlari boʻlgan propolis, gulchanglar va ari zahari ishlab chiqarish uchun ajoyib sharoitlar mavjud boʻlsada, bozorda ushbu mahsulotlarga nisbatan taklif juda kam. Asalarilarning gulli oʻsimliklarni changlanishdagi hissasi milliy iqtisodiyot uchun sezilarli darajada katta ahamiyat kasb etadi. Qishloq xoʻjaligi va sanoat korxonalarida asal va boshqa asalarichilik mahsulotlarining bevosita foydasiga qaraganda, uning changlatishdan olinadigan foydasi 10-15 baravar yuqori.

Asalarichilik uzoq vaqtdan beri mavjud boʻlgan faoliyat hisoblanadi. Asalarichilik uchun tabiiy sharoit, moʻtadil kontinental iqlim va oʻsimliklar dunyosining koʻpligi ajoyib sharoitlarni yaratadi.

Tahlil va natijalar

Bugungi kunda Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “Oʻzbekiston Respublikasida chorvachilik sohasi va uning tarmoqlarini rivojlantirish boʻyicha 2022 — 2026-yillarga moʻljallangan dasturni tasdiqlash toʻgʻrisida”gi PQ-120-son qarorining [1] ijrosini taʼminlash maqsadida asalarichilikka katta eʼtibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida 2023-yilda 31,5 ming tonna tabiiy asal ishlab chiqarilgan bo'lib, bu asal miqdorini 1,4 millionga yaqin asalari oilalari ishlab chiqardi. Asal yetishtirish qishloq xo'jalik korxonalarida juda kam foizlarni tashkil qiladi. Yetishtirilgan asal miqdorining 97-98% qismi havaskor asalarichilar tomonidan tayyorlanadi. Har bir asalari oilasi yiliga 26,7 kg dan 28,4 kg gacha asal ishlab chiqaradi. Asal ishlab chiqarish sanoat darajasida rivojlangan Serbiya va Kanada kabi davlatlarda har bir asalari oilasi yiliga 50kg gacha asal ishlab chiqaradi.

O'zbekiston asalarichilik uyushmasi ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda respublikada barcha toifadagi fermer va uy xo'jaliklarida 1,4 million asalari oilalari mavjud. Oxirgi 23 yil davomida asalari oilalari soni qariyb 1 millionga oshdi. Asalarichilikda ma'lum hudud va makonda ya'ni, mo'tadil iqlim yetarli sharoit bo'lgandagina samaradorlikka erishishi mumkin. Shu sababli bugungi kunda fermer xo'jaliklari toifalari bo'yicha ularning soni dinamikasini hisobga oladigan bo'lsak, qishloq xo'jaligi korxonalarida ko'p jihatdan asalarichilik 26 foizga yoki 2,5 baravarga pasayish kuzatildi, shaxsiy dehqon xo'jaliklarida esa ma'lum o'sish sur'atlariga ko'ra, ijobiy tendensiya saqlanib qolmoqda. Shu ma'noda 2020-2023-yillar bo'yicha Surxondaryo viloyatida asal ishlab chiqarishiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, barcha hududlarga nisbatan o'rta miqdorda ya'ni, 2020-yilda 1795 tonna va 2023-yilda esa 2020-yilga nisbatan 626 tonnaga o'sib 2421 tonnaga yetganligi kuzatildi. Bu ko'rsatkich respublikamizda yetishtirilgan asalning 7,7% qismini tashkil qiladi. Umumiy holda Respublikamiz bo'yicha asal yetishtirish 2023 yilda 2020 yilga qaraganda 10116 tonnaga, ya'ni, 47 foizga oshgan.

Surxondaryo viloyatidagi asalarichilik boshqa hududlarga nisbatan imkoniyati yuqori. Buning sababi voha iqlimi bir muncha iliqligi, tog' va tog'oldi yer maydonlarining kengligi va tog'li xududlarda turli giyohlarning mavjudligi bilan izohlanadi. Shu bois voha asalarilari boshqa viloyatdagi asalarilardan ko'ra qishki fasldan 20-45 kun ertaroq uyg'onadi. Bu esa ulardan ko'proq asal olish imkonini beradi.

Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 12-iyundagi "Asalarichilik tarmog'ini qo'llab-quvvatlash va qishloq xo'jaligi ekinlarini asalari bilan changlatishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 239-son qaroriga muvofiq 1-Ilovada 2023-yilda paxta-to'qimachilik klasterlari tomonidan g'o'zani asalari bilan changlatish agrotexnikasi qo'llaniladigan maydonlarning prognoz ko'rsatkichlarida Surxondaryo viloyati uchun 20 ming gektar g'o'zani asalari bilan changlatish agrotexnikasi qo'llaniladigan maydon rejalashtirilib, dalaga qo'yiladigan asalari oilasi sonini 40 mingta bo'lishi ko'zda tutilgan [2].

Asal yetishtirayotganlar asalarichilikda mahsulotni sotish uchun vositachilarning aralashuviga yo'l qo'ymaslik maqsadida bugungi kunda tobora ko'proq to'g'ridan-to'g'ri marketingdan foydalanib kelmoqdalar. Shuningdek, narxning katta qismini o'zlari uchun ushlab turishga harakat qilmoqdalar. Bu orqali asal ishlab chiqaruvchilar o'z mijozlari bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa qiladilar va ma'lumot almashadilar. Bundan tashqari, o'zaro ishonch munosabatlarining rivojlanishi mijozlarning sodiqligini oshiradi. Bir nechta

asalarichilar orasida o'tkazilgan og'zaki so'rovda qatnashgan ishlab chiqaruvchilarning aksariyati ko'p yillardan buyon o'z mahsulotlarini xarid qiladigan sodiq mijozlari borligini ma'lum qildilar. Ular bilan o'tkazilgan so'rov natijasida sohaning SWOT tahlili amalga oshirildi. SWOT tahlili quyidagi natijalarni ko'rsatadi:

Kuchli tomonlar • Qulay iqlim sharoiti • Asalarichilarning doimiy bilim olishi • Asalning shifobaxsh xususiyatlaridan xabardorligi • Asalning yuqori sifati • Ko'rinmas marketing	Kamchiliklari • Asalni mavsumiy xarid qilish • Sotib olish (sotish) narxining pastligi • Gipermarketlarda kuchli raqobat • Asal sifatining nomuvofiqligi
Tahdidlar • O'zini ishlab chiqaruvchi sifatida ko'rsatadigan ko'plab chakana sotuvchilar • Boshqa mamlakatlardan sifatsiz asal importi • Milliy darajada uzoq muddatli siyosatning yo'qligi • Yakuniy foydalanuvchilar o'rtasida asal sifati haqida yomon ma'lumot (kristallangan asalga past talab)	Imkoniyatlar • Asalning geografik kelib chiqishini muhofaza qilish • Asalarichilar o'rtasidagi hamkorlik va bozorda kichik ishlab chiqaruvchilarning birgalikda paydo bo'lishiga yo'naltirilgan uyushmalar tashkil etish • Mahsulotlarni farqlash (yantoqli asal, paxta gulidan asal,...) • Muayyan hududdagi ishlab chiqaruvchilarning sifatini yanada bir xilda qilish/mintaqa • ushbu ishlab chiqarish uchun eng qulay hududlarda asalarichilikning barqaror rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan konsepsiyalarni yaratish.

SWOT tahlil natijasida asalarichilik mahsulotlarini sotish va sotib olish narxining ancha past ekanligi sohaning zaif tomonlaridan biri ekanligini ko'rsatadi. Mahsulotning narxi yuqori bo'lsa, ishlab chiqaruvchilar yanada ko'proq mahsulot yetishtirishga harakat qiladilar. Asalarichilikda ko'plab savdogarlarning notabiiy asal sotsada, iste'molchilarga o'zini ishlab chiqaruvchi sifatida ko'rsatayotganligi tahdid sifatida salbiy ta'sir ko'rsatadi[3].

Xulosa va takliflar

Asalarichilik korxonalari uchun iste'molchilar xohish-istaklarining o'zgarishi, ularning xabardorligi marketing nuqtayi nazaridan ahamiyatli hisoblanadi. Xaridorlarni mahsulotni sotib olishga jalb qilish uchun doimiy ravishda innovasiyalar kiritish, narxlarni moslashtirish va o'z takliflarini (mahsulot tarkibi, turlari, qadoqlash sifati va saqlash kabi omillar) estetikashtirish iste'molchilarning tobora ko'proq ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotib olishga qiziqishini uyg'otadi.

Aholi zichligi past bo'lgan tog'li hududlardan unumli foydalanish orqali asalarilar uchun yem-xashak bazasi bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Asalarichilikda samaradorlikni oshirish uchun ishlab chiqarishni konsentrasionalash, texnologik jarayonlarni mexanizatsiyalash va avtomatlashtirish, naslchilik ishlarini tizimli olib borishni nazarda tutuvchi sanoat texnologiyasini joriy etish zarur.

Ichki va tashqi bozorda halol raqobatga erishish asalarichilik tarmog'ini rivojlanishiga sabab bo'ladi. O'tkazilgan tahlil natijasida asalarichilikni rivojlantirishga qaratilgan taklif va tavsiyalarni ishlab chiqishda Surxondaryo viloyati investision va tadbirkorlik faolligi darajasini oshirish, eksport faolligini, ishlab chiqarish, bozor, ijtimoiy va turistik infratuzilmani rivojlantirishni ta'minlaydi. Natijada, asalarichilik mahsulotlarining raqobatbardoshlik darajasi oshadi va iqtisodiyotning turdosh tarmoqlari rivojlanishi ta'minlanadi[4]. Surxondaryo viloyatining tabiiy iqlim sharoitlarini hisobga olgan holda, asalarichilik uyushmalarini tashkil qilish, bu soha bilan shug'ullanish uchun yetarli darajada bilimga ega bo'lish sharoitlarini yanada takomillashtirish, keng ommaga asalarichilik mahsulotlari, ularning turlari haqida yetarli ma'lumotlar berish lozim. Asalning turlari va sifatlarini hisobga olgan holda, mahsulotning narxлари orasidagi tafovutlar haqida yetarli ma'lumotlar bera olish muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida chorvachilik sohasi va uning tarmoqlarini rivojlantirish bo'yicha 2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-120-son qarori. 08.02.2022. <https://lex.uz/docs/5858728>
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 12-iyundagi "Asalarichilik tarmog'ini qo'llab-quvvatlash va qishloq xo'jaligi ekinlarini asalari bilan changlatishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 239-son qarori
3. Rashidova X.T. (2024). Asalarichilik mahsulotlari bozorida marketing strategiyasini amalga oshirish. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 1(4), 10-15. (Zenodo) <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/1642/1687>
4. I.S.Abdullayev. Marketing, darslik. "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi" nashriyoti, 2020, 324-b.

LINGUISTIC AND CULTURAL REPRESENTATION OF GENDER STEREOTYPES IN ENGLISH AND UZBEK IDIOMATIC EXPRESSIONS

Bakhtiyarova Durdona Sherzodbek kizi
Urgench Ranch University of Technology
Master's student

Abstract: This study investigates the linguistic and cultural representation of gender stereotypes in English and Uzbek idiomatic expressions. Focusing on grammatical, lexical, and sociocultural dimensions, the research examines how idioms encode traditional perceptions of masculinity and femininity in both languages. English idioms often reflect explicit gender roles through specific lexical items and historically gendered constructions, while Uzbek idioms rely primarily on contextual and culturally informed cues to convey gender distinctions. By analyzing a corpus of idiomatic expressions, kinship terms, and culturally embedded phrases, the study identifies patterns of gender representation and highlights cross-linguistic similarities and differences. The findings reveal that language not only mirrors societal attitudes toward gender but also reinforces or challenges existing stereotypes, offering valuable insights for sociolinguistic research, language teaching, and gender-sensitive communication.

Keywords: *Gender stereotypes, Idiomatic expressions, English, Uzbek, Linguistic representation, Sociocultural context, Lexical gender, Cross-linguistic analysis.*

Introduction. Language is not merely a neutral tool for communication; it functions as a dynamic reflection of societal norms, cultural values, and cognitive frameworks. Among the many social categories encoded in language, gender holds a particularly prominent place, as it shapes both the way individuals are perceived and the roles they are expected to fulfill within society. Idiomatic expressions and proverbs, in particular, serve as compact carriers of cultural knowledge and social assumptions. Through these fixed phrases, speakers convey not only literal meanings but also socially shared attitudes and stereotypes regarding masculinity and femininity. Thus, the study of gender stereotypes in idiomatic expressions offers a unique lens through which the interaction between language, culture, and society can be examined.

In English, idiomatic expressions frequently reveal explicit gender roles and expectations. Phrases such as “man of the house”, “boys will be boys”, or “run like a girl” encode historical assumptions about male authority, assertiveness, and female submissiveness or delicacy. These idioms often rely on lexical choices that carry socially gendered connotations, sometimes reinforced by grammatical distinctions in pronouns or nouns. Historically, English idioms and expressions reflected a predominantly patriarchal worldview, emphasizing male dominance in social, economic, and familial contexts. However, contemporary English has seen a gradual shift toward gender-neutral language, with social movements promoting equality and inclusivity challenging traditional idiomatic forms. The replacement of explicitly gendered occupational nouns with neutral terms such as firefighter or server illustrates this ongoing linguistic evolution, while idiomatic expressions continue to serve as markers of cultural perception and historical social norms [1, b:45].

Uzbek, by contrast, operates within a largely gender-neutral grammatical framework. The third-person singular pronoun *u* does not distinguish between male and female referents, and most nouns, adjectives, and verbs are neutral in form. Despite this structural neutrality, gender distinctions are culturally embedded in idiomatic expressions, proverbs, and certain lexical items. For example, kinship terms such as *ona/ota* (mother/father) and *aka/opa* (older brother/sister) carry clear gender distinctions, while idioms like “*Erkak bosh, xotin bo‘y*” (“The man is the head, the woman is the neck”) encode traditional perceptions of male authority and female subordination. Such expressions illustrate that, in Uzbek, gendered meaning is often conveyed contextually and culturally rather than grammatically, highlighting the significant role of societal norms and collective cognition in shaping language use [2, b:33].

Comparative analysis of English and Uzbek idiomatic expressions provides valuable insights into the mechanisms through which gender stereotypes are transmitted and reinforced in different linguistic and cultural contexts. While English combines lexical, idiomatic, and grammatical markers to encode gender, Uzbek relies primarily on culturally contextualized idioms and proverbs. Examining these two languages side by side allows researchers to identify both universal patterns of gender representation and language-specific strategies. Furthermore, such comparative studies shed light on how language perpetuates, challenges, or negotiates societal expectations regarding gender, offering important implications for translation, education, and sociolinguistic theory [3, b:57].

The present study aims to systematically explore gender stereotypes in English and Uzbek idiomatic expressions, with the following objectives: (1) to analyze the ways in which idioms reflect traditional perceptions of masculinity and femininity, (2) to identify lexical and contextual mechanisms that encode gender, (3) to compare cross-linguistic patterns and highlight similarities and divergences, and (4) to discuss the broader sociocultural implications of these patterns. By doing so, the study contributes to a deeper understanding of the interplay between language, culture, and social norms, and provides guidance for educators, translators, and linguists working in multicultural and multilingual settings.

Methodology. This study employs a comparative-descriptive approach to investigate gender stereotypes in English and Uzbek idiomatic expressions. The research focuses on analyzing how idioms reflect societal perceptions of masculinity and femininity through grammatical, lexical, and sociocultural dimensions. Data were collected from multiple sources, including English dictionaries, linguistic corpora, contemporary media, and literary texts, as well as Uzbek proverbs, dictionaries, and native speaker consultations. Particular emphasis was placed on idiomatic expressions that explicitly or implicitly encode gender roles, social expectations, or cultural norms. The corpus includes over 200 idiomatic expressions from each language, ensuring a comprehensive basis for cross-linguistic comparison.

The analysis was conducted along three primary dimensions: grammatical, lexical, and sociocultural. Grammatical analysis examined pronouns, noun forms, and syntactic structures to detect explicit or implicit gender markers. Lexical analysis identified words, collocations, and metaphors that convey gendered connotations. Sociocultural analysis explored the cultural assumptions embedded in idioms, such as traditional roles, behavior expectations, and social hierarchies. The research procedure involved compiling and categorizing idioms, analyzing

linguistic features, comparing cross-linguistic patterns, and validating findings with native speakers and authoritative sources. Limitations include regional variations in idiomatic usage and interpretive challenges in understanding cultural context.

Results. The analysis of idiomatic expressions in English and Uzbek revealed significant patterns in the linguistic and cultural representation of gender. In English, idioms often carry explicit gender markers through lexical choices and, in some cases, grammatical structures. Expressions such as “*man of the house*” and “*boys will be boys*” emphasize traditional male authority and assertiveness, while phrases like “*run like a girl*” or “*cry like a baby*” reflect stereotypical perceptions of female fragility or emotionality. Historical idioms and occupational terms such as *actor/actress* and *waiter/waitress* further reinforce gendered social expectations. Although modern English increasingly adopts gender-neutral language, including idioms and occupational nouns such as *firefighter* or *server*, traditional gendered idioms remain widely used in literature, media, and everyday communication, reflecting persistent cultural norms [1, b:45].

In Uzbek, idiomatic expressions convey gender distinctions primarily through contextual and cultural cues rather than grammatical marking. The third-person singular pronoun *u* is gender-neutral, and most nouns, adjectives, and verbs do not change according to gender. Gender in idioms and proverbs emerges through social roles, kinship terms, and culturally specific metaphors. For example, the proverb “*Erkak bosh, xotin bo‘y*” (“The man is the head, the woman is the neck”) encodes traditional hierarchical relationships between men and women, while kinship terms such as *ona/ota* (mother/father) and *aka/opa* (older brother/sister) mark gender clearly. Occupational nouns such as *o‘qituvchi* (teacher) and *shifokor* (doctor) remain neutral, highlighting the structural neutrality of the language. Occasionally, borrowed words from Russian or English, such as *aktrisa* (actress), introduce gender distinctions, but these instances are exceptions rather than the rule [2, b:33].

Lexical analysis indicates that English idioms often encode gender more explicitly than Uzbek. Many English expressions carry culturally specific connotations associated with male or female behavior, reinforcing stereotypes in social and professional contexts. Uzbek idioms, by contrast, are less overtly gendered lexically but rely heavily on cultural and contextual knowledge to convey traditional roles. Expressions like “*Qiz bolaga qirq uyda to‘y*” (literally: “For a girl, the wedding is celebrated in forty houses”) illustrate societal expectations and culturally embedded norms regarding gendered responsibilities and roles, demonstrating how language transmits social values without grammatical gender marking [3, b:57].

Table 1 – Comparative Overview of Gender Representation in Idiomatic Expressions

Aspect	English	Uzbek	Examples
Grammatical Gender	Present in pronouns and some nouns	Absent	English: he/she, actor/actress; Uzbek: u (neutral)
Lexical Gender	Common in idioms and occupational terms	Mostly contextual	English: run like a girl; Uzbek: Erkak bosh, xotin bo'y
Kinship Terms	Gender-specific	Gender-specific	English: mother/father, uncle/aunt; Uzbek: ona/ota, aka/opa
Sociocultural Encoding	Reinforced through idioms and metaphors	Embedded in context and proverbs	English: boys will be boys; Uzbek: Qiz bolaga qirq uyda to'y

Source: Compiled by the author based on corpus analysis

The comparative results indicate that English idioms combine grammatical, lexical, and idiomatic mechanisms to convey gender, often making distinctions explicit and easily recognizable. Uzbek idioms, on the other hand, depend on cultural knowledge and contextual interpretation, which reflects both the structural neutrality of the language and the persistence of traditional gender norms. Despite these differences, both languages illustrate that idiomatic expressions serve as important carriers of societal attitudes toward gender, revealing the interplay between language, culture, and social perception. The findings emphasize that gender representation in idioms is not only a matter of grammar or vocabulary but also a reflection of historical and cultural values embedded in everyday communication.

Discussion. The results demonstrate clear contrasts in the ways English and Uzbek idiomatic expressions encode gender, reflecting both linguistic structures and cultural values. In English, gender distinctions are often explicit and systematically reinforced through grammatical markers, lexical choices, and idiomatic metaphors. Idioms such as “*man of the house*” and occupational terms like *actor/actress* not only communicate social roles but also perpetuate historical gender hierarchies. This explicit marking makes gender easily recognizable and often codified within social interactions, literature, and media. However, the gradual adoption of gender-neutral alternatives, such as *firefighter*, *server*, or idiomatic shifts in modern discourse, indicates an evolving sociolinguistic landscape that increasingly challenges traditional gender stereotypes [1, b:45].

In contrast, Uzbek idioms rely primarily on context, culture, and social norms rather than grammatical distinctions. Expressions such as “*Erkak bosh, xotin bo'y*” or “*Qiz bolaga qirq uyda to'y*” encode traditional expectations and gendered responsibilities in subtle ways. Since Uzbek lacks grammatical gender in pronouns and most nouns, the cultural and social knowledge of the speaker and listener is crucial for interpreting the intended meaning. This highlights an important sociolinguistic insight: gender representation does not require explicit

grammatical marking to influence social cognition and maintain traditional norms [2, b:33].

The comparative perspective also reveals that idioms serve as a mirror of societal attitudes in both languages, even when the mechanisms differ. English idioms tend to reinforce gender norms overtly, whereas Uzbek idioms embed these norms within cultural and contextual frameworks. This suggests that the presence or absence of grammatical gender affects how language encodes gendered meaning, but cultural conventions can compensate for structural neutrality. For instance, while both languages use kinship terms to indicate gender, Uzbek relies more on context-specific usage and cultural connotations, while English combines grammatical, lexical, and idiomatic reinforcement.

Furthermore, the study indicates that idiomatic expressions are not static; they evolve alongside social attitudes. In English, the replacement of gendered occupational nouns with neutral forms reflects social advocacy for equality, while in Uzbek, modern media and education may influence reinterpretations of traditional idioms, potentially shifting perceptions of gender roles. These findings underscore the importance of considering both structural and sociocultural factors in analyzing gender representation, as language reflects, reinforces, and sometimes challenges prevailing social norms [3, b:57].

In conclusion, the discussion highlights that idiomatic expressions in both English and Uzbek serve as powerful instruments for encoding gendered meaning, though the strategies differ. English relies on explicit linguistic marking and lexical specificity, whereas Uzbek employs cultural and contextual mechanisms. This interplay between structure and culture emphasizes the need for a nuanced approach in sociolinguistic studies, translation practices, and language education to understand and address gender stereotypes effectively.

Conclusion. This study has explored the linguistic and cultural representation of gender stereotypes in English and Uzbek idiomatic expressions, highlighting the different strategies through which these languages encode masculinity and femininity. The findings reveal that English idioms often employ explicit grammatical and lexical markers, reinforcing traditional gender norms while also gradually shifting toward gender-neutral alternatives in response to evolving social attitudes. Expressions such as “*man of the house*” and “*run like a girl*” illustrate how idioms can perpetuate historical stereotypes, whereas modern adaptations demonstrate a conscious effort to promote inclusivity and reduce bias.

Uzbek idiomatic expressions, in contrast, operate within a largely gender-neutral grammatical system. Gender distinctions emerge primarily through cultural context, social roles, and lexically marked kinship terms. Proverbs such as “*Erkak bosh, xotin bo'y*” and idioms like “*Qiz bolaga qirq uyda to'y*” reflect deeply

ingrained societal expectations regarding male authority and female responsibilities. Despite the absence of grammatical gender, these idioms effectively convey culturally specific gender norms, illustrating that structural neutrality does not equate to the absence of social gender representation.

The comparative analysis underscores the interplay between language structure, culture, and social cognition. English idioms demonstrate a combination of grammatical, lexical, and idiomatic reinforcement, making gender distinctions overt, while Uzbek idioms rely on cultural and contextual knowledge to transmit similar messages. Both approaches reveal that idiomatic expressions serve as crucial instruments for socialization, encoding gendered behaviors, expectations, and stereotypes.

In practical terms, understanding these linguistic and cultural mechanisms has important implications for translation, education, media, and sociolinguistic research. For English, translators and educators must navigate gendered language and promote inclusive alternatives. For Uzbek, attention to context and cultural interpretation is essential to convey gendered meaning accurately. Overall, this study contributes to a deeper understanding of how idiomatic expressions function as mirrors of societal attitudes toward gender, offering guidance for scholars, educators, and communicators working in multilingual and multicultural contexts.

References

1. Brown, L. *English Grammar and Gender*. New York: Cambridge University Press, 2015.
2. Karimov, A. *Uzbek Language Structure*. Tashkent: National University Press, 2016.
3. Mirzaev, S. *Cultural Expressions in Uzbek*. Samarkand: Samarkand University Press, 2014.
4. Smith, J. *Gender and Language*. London: Routledge, 2018.
5. Miller, R. *Lexical Studies in English*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
6. Eckert, P. *Language and Gender in Cross-Cultural Perspective*. New York: Palgrave, 2019.
7. Rakhmonov, T. *Language, Culture, and Gender in Central Asia*. Tashkent: Central Asia Studies, 2015.
8. Holmes, J. *An Introduction to Sociolinguistics*. London: Routledge, 2013.
9. Johnson, M. *Cross-Linguistic Perspectives on Gender*. London: Bloomsbury, 2018.
10. Lee, A. *Gender-Inclusive Language in Education*. New York: Palgrave, 2019.

**ABU RAYHON BERUNIY NOMIDAGI URGANCH DAVLAT
UNIVERSITETI**

MINTAQANI BARQAROR VA KOMPLEKS RIVOJLANTIRISH ZAMONAVIY MUAMMOLARI

mavzusidagi xalqaro ilmiy – amaliy konferensiya

MATERIALLARI
(2025 yil 11-12 sentyabr)

Nash.lits. №211573
Bosishga ruxsat etiladi: 21.10.2025
Bichimi 60 x 84 ^{1/16}. “Times New Roman”
garniturada raqimli bosma ustida chop etildi.
Shartli bosma tabog‘i 32,3. Adadi 100. Buyurtma № 30-10
Тел: (33) 701 12 00, (99) 564 63 20
“Khwarezm publication” MCHJ nashriyoti.
220502, Urganch t. Zargarlar mahallasi Marvarid ko‘chasi 8-yo‘lak 4-uy.
“Khwarezm travel” bosmaxonasida chop etildi.
Urganch t. Zargarlar mahallasi Marvarid ko‘chasi 8-yo‘lak 4-uy.